ଓଡ଼ିଶାର ମହିମାଧର୍ମ

বিশ্বভারতী
শান্তিনিকেতন

ଶ୍ରୀ ଚତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ

ଓଡ଼ିଶାର ମହିମାଧର୍ମ

ଶ୍ରୀ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ
ବିଦ୍ୟାଭବନ, ବିଶ୍ୱଭାରତୀ

ବିଶ୍ୱଭାରତୀ, ଶାନ୍ତିନିକେତନ
ଓଡ଼ିଆ ଗବେଷଣା ବିଭାଗ
୧୯୫୨

ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ:—
ଓଡିଶା ବୁକ୍ ଏମ୍ପୋରିୟମ୍
କଟକ—୨

ମୁଦ୍ରାକର—
ଶ୍ରୀ ବନମାଳୀ ମିଶ୍ର ବି. ଏ.
ନବଭାରତ ପ୍ରେସ
କଟକ

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୫ ୮

ସୂଚୀ

୧—ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ:—

(କ) ମହିମା-ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ କେତୋଟି ଭୁଲ କଥା ୧
(ଖ) ମହିମା-ଧର୍ମ ବିବରଣ ୨୫
(ଗ) ମହିମା-ଧର୍ମର ସଂସ୍ଥା ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା ୪୦
(ଘ) ମହିମାଧର୍ମର ଭକ୍ତ—ଗ୍ରନ୍ଥ ଭେଦ ୮୫
(ଙ) ମହିମାଧର୍ମର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟକ୍ତି ୧୦୯

୨—ମହିମା ଧର୍ମର ସମୀକ୍ଷା:—

(କ) ମହିମା ୧୧୪
(ଖ) ମହିମା ଗୋସାଇଁ ୧୫୨
(ଗ) ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତି: ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗ ୧୬୪
୩—ମହିମା ଧର୍ମର ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରକୃତି ୨୪୧
୪—ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଧାରାରେ ମହିମାଧର୍ମ ୨୫୫

ଶୁଦ୍ଧି-ପତ୍ର

ଅଶୁଦ୍ଧ	ଶୁଦ୍ଧ	ପୃଷ୍ଠା	ଧାଡ଼ି
ପଞ୍ଚ	ପାଞ୍ଚ	୩୨	୨୨
ସପଫଣୀ	ସପ୍ତଫଣୀ	୩୮	୧୩
ନ୍ୟୂଧାସ୍ୱ	ନିଧାସ୍ୱ	୪୧	୨୪
ଧର୍ମ ବୋଧର	ଧର୍ମ-ବୋଧର	୪୨	୨୪
ବ୍ୟାପାର ।	ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ହେବ ନାହିଁ	୪୨	୨୭
ଆଲୋଚତ	ଅଲୋଚନା	୪୩	୧୭
ପ୍ରବତ୍ତିଙ୍କର	ପ୍ରବତ୍ତିଭଙ୍କର	୪୩	୨୪
ସତକତ୍ତା	ସତର୍କତା	୪୪	୧୫
ଯେଉଁ ,	କମା ରହବ ନାହିଁ	୫୨	୯
ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରବା	ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତଚିହ୍ନ ଶେଷ	୫୪	୨୪
ନିର୍ବାଶୋପନଷଦ	ନିର୍ବାଣୋପନିଷଦ	୫୫	୨
ରୁପାନ୍ତତ	ରୂପାନ୍ତିତ	୫୫	୧୧
ଧର୍ମକୁ	ଧର୍ମ	୬୩	୯
ଅନ୍ତର	ଅନ୍ତର	୬୩	୨୧
ବଦୋହ	ବିଦ୍ରୋହ	୬୩	୩୦
ଲାଗିଥିବ	ଲାଗିଥିବା	୭୨	୫
ସଚ୍ଛିଦେବଙ୍କ	ସଚ୍ଛିଦେବଂ	୭୩	୨୫
ଅଥ	ଅର୍ଥ	୮୧	୩
ଙ୍ଖ୍ୟାତ, କଣା	ଙ୍ଖ୍ୟାତକଣା	୧୦୦	୨୦
ପ୍ରଜ୍ଞନେଚ୍ଛା	ପ୍ରଜନନେଚ୍ଛା	୧୪୫	୧୨
ତନୁପ	ତଦ୍ରୂପ	୧୪୭	୧୪
ସୃଷ୍ଟ	ସୃଷ୍ଟି	୧୦୭	ଶେଷଧାଡ଼ି
ଲେପତ	ଲୁପ୍ତ	୧୫୧	୧୦
ଇଦ	ଇଦ୍ର	୧୫୧	୧୩
ପ୍ରବୃତ୍ତିକ	ପ୍ରବୃତ୍ତିକ	୧୫୪	୨୩
ଉକ୍ତ	ଉକ୍ତି	୧୫୬	୧
ଅଭୂତ	ଅଦ୍ଭୁତ	୧୫୭	୨
ଅଦୈତ	ଅଦ୍ୱୈତ	୧୬୩	୩
ଦୋଷୀ	ଦୁଷ୍ଟ	୧୬୭	୨୮

ଅଶୁଦ୍ଧ	ଶୁଦ୍ଧ	ପୃଷ୍ଠା	ଧାଡ଼ି
ଭକ୍ତ୍.	ଉକ୍ତ	୧୬୯	୯
ଏହ	ଏହା	୧୭୪	୧
ହେବ.	ହେବେ	୧୭୯	୨୧
ପରମାସ୍ମା	ପରମାତ୍ମା	୧୮୭	୧୦
ଜ୍ଞମାର୍ଗରେ	ଜ୍ଞାନମାର୍ଗରେ	୧୯୦	୨୨
ଶଦ୍ଧାନତ	ଶ୍ରଦ୍ଧାନତ	୧୯୮	୧୯
ଶୋକରେ	ଶ୍ଳୋକରେ	୨୦୦	୮
ନିଷ୍କୀମତା	ନିଷ୍କାମତା	୨୦୦	୮
ସମପଣ	ସମର୍ପଣ	୨୦୦	୨୫
ସ୍ପାରେ	ଇପ୍ସାରେ	୨୦୧	୩
ଦୃପ୍ତିରୁ	ଦୃଷ୍ଟିରୁ	୨୦୧	୨୪
ଉଦନେବ	ପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ରହିବ	୨୦୨	୧୭
ସେ	ପରେ କମା ରହିବ ନାହିଁ	୨୦୨	୧୭
ଜମ୍ବୁକୃସ୍ତୁ	ଜମ୍ବୁକୃଷ୍ଣ	୨୦୨	୨୦
ଜମ୍ବୁଦେବ	ଜମ୍ବୁକୃଷ୍ଣ	୨୦୩	୬
ସରଣ	ଶରଣ	୨୦୪	୭
ଯୁକ୍ତ	ମୁକ୍ତ	୨୦୯	୧୧
ଗେବଦ	ଗୋବନ୍ଦ	୨୩୮	୭
ସିଦ୍ଧନ୍ତ	ସିଦ୍ଧାନ୍ତ	୨୪୧	୮
ହର୍ବୋଚ୍ଚ	ସର୍ବୋଚ୍ଚ	୨୪୪	୧୩
ହ୍ଵାସ	ହ୍ରାସ	୨୪୬	୧୩
ଏପର	ଏପରୁ	୨୪୯	୨୧
ଅନୁମାନର	ଅନୁମାନକୁ	୨୫୧	୬
ସିଲେ	ବସିଲେ	୨୫୯	୭
କଷ୍ଟ	କ୍ଲିଷ୍ଟ	୨୬୨	୪
ଉହ୍ବାନକୁ	ଆହ୍ବାନକୁ	୨୬୩	୨୬
ବପବୀ	ବପୁବୀ	୨୬୩	୨୯
ଉପେନଭଞ୍ଜ	ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ	୨୬୪	୨୯

ଅଶୁଦ୍ଧ	ଶୁଦ୍ଧ	ପୃଷ୍ଠା	ଧାଡ଼ି
ଲଗଲ	ଲଟିଲ	୨୬୭	୧
ଭଷ୍ଟଧର୍ମ	ଭ୍ରଷ୍ଟଧର୍ମ	୨୭୩	୨୬
ଭେଦନ	ଭେଦ୍‌ତ	୨୭୬	୨୪
ବହ୍ମର	ବ୍ରହ୍ମର	୨୭୭	୬
ମାଜ	ମାଜା	୨୮୪	୧୬
Sociogy	Sociology	୨୮୩	(foot note)
ନିବଶେଷରେ	ନିର୍ବିଶେଷରେ	୨୯୩	୪
ସାଧ୍ୱାଙ୍କ	ସାଧ୍ୱୀଙ୍କ	୨୯୯	୯
Compargive	Comparative	୩୦୧	୨୫

ଓଡ଼ିଶାର ମହିମାଧର୍ମ

୧—ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ

(କ) ମହିମା-ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ କେତୋଟି ଭୁଲ କଥା —

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦରେ ଇଉରୋପର କେତେଜଣ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଓ ମନୀଷୀଙ୍କର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଏ ଦେଶରେ ସଂସ୍କୃତିର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଇତିହାସର ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରୁ ନାନା ବିଶଜ ପଥ ଓ ପ୍ରଭାବରେ ଭାରତୀୟ ଜୀବନ-ଧାରା ଗଠିତ ଓ ପୁନର୍ଗଠିତ ହୋଇ ଆସିଥିଲା । ଦେଶୀ ବିଦେଶୀ ଅନେକାନେକ ଜାତି ଏ ଦେଶରେ ଆପଣା ଆପଣାର ପୁଷ୍ଟି ବିକାଶ ଦ୍ୱାରା ଭାରତର ଧର୍ମଧାରାକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେ କୌଣସି କାରଣରୁ ହେଉ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ସେଇ ପ୍ରଧାନ ଓ ମହନୀୟ ଦିଗ ଆଡ଼କୁ କାହାରି ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି-ମିଳନର ନୀରବ ସାକ୍ଷୀ ରୂପେ ଏ ଦେଶର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ହସ୍ତଲିଖିତ ପୋଥିମାନ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା, ନାନା ଧର୍ମଧାରା ଏବଂ ଧର୍ମ-ଶାଖାର ବାହକ ରୂପେ ଏକାଧିକ ସାଧକ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ-ପରମ୍ପରା ଏଇ ଦେଶର ଜୀବନ ସହିତ ନାନା ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସେହି ସବୁ ବିସ୍ମୃତ ସମ୍ପଦ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇବା ଭାରତବର୍ଷର କୌଣସି ବିଦ୍ୱାନ୍ ପଣ୍ଡିତ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନ ଥିଲା ।

ପ୍ରଥମେ ମରିଚ ଓ ମସଲାର ବାଣିଜ୍ୟଲାଗି ପଶ୍ଚିମ ମହାଦେଶର ଉତ୍ସାହୀ ବଣିକମାନେ ଭାରତକୁ ଆସିଲେ । କ୍ରମେ ଆପଣାର ଛଳ, ବଳ, କୌଶଳ ଲଗାଇ ସେମାନେ ଭାରତ ଭୂମିରେ ସେମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ଦୃଢ଼ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ବିଦେଶୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ ସବୁ ଜ୍ଞାନୀ ଓ ଗୁଣୀ ଲୋକ ଏ ଦେଶକୁ ଆସିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ, କେବଳ ସେହିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଭାରତ ସହିତ ପଶ୍ଚିମର ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ବାସ୍ତବରେ ପରିଣତ ହେଲା; କେବଳ ଏହି ଜ୍ଞାନ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଅଗ୍ରଦୂତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ମିଳନ ସଂଘଟିତ ହେଲା । ବିଦେଶୀ ଶାସନର ସକଳ ସଙ୍କେତ ସକଳକ୍ଷେତ୍ରରୁ ଲିଭି ଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାରତବର୍ଷ କେବେହେଲେ

ବିଦେଶୀ ପଣ୍ଡିତ-ପ୍ରବର ବୁହ୍‌ଲର(Buhler), ବେଣ୍ଡାଲ୍‌(Bendal), କନିଂହାମ (Cunningham) ଓ ଉଡ୍‌ରଫଙ୍କ (Woodroffe) ଉଦାର ଦାନ ଭୁଲି ପାରିବ ନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ସିଭିଲ ସର୍ଭିସ ଭିତରେ ଏପରି ଏକାଧିକ ମନୀଷୀ ଥିଲେ ଯେଉଁମାନେ ଆପଣାର ସମସ୍ତ ଅବସରର କେବଳ ସଂସ୍କୃତର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଦିଗରେ ବିତାଇ ଦେଉଥିଲେ । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଓ ସେମାନଙ୍କ ପରି ଆହୁରି ଅନେକ ଜିଜ୍ଞାସୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ଭାରତ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ପ୍ରତୀକମାନ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ପାରିଲା ଓ ଭାରତର ଏକ ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ ସଙ୍କଳନ କରିବା କ୍ରମେ ସମ୍ଭବ ହେଲା ।

ପୃଥିବୀବ୍ୟାପୀ ଉପନିବେଶ-ସ୍ଥାପନର କାହାଣୀ ପଛରେ ସବୁଠି ଆମେ ଏଇ ଦୁଇଟି ଦିଗ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ଏକ ଦିଗରେ ସୈନ୍ୟସାମନ୍ତ ଓ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଲଗାଇ ଦେଶ-ଅଧିକାର କରିପାଇଛନ୍ତି, ଲୋଲୁପତାର ସେହି ରାକ୍ଷସୀ ଜ୍ୱାଳାରେ ହୁଏତ କେତେ ନିରୀହ ଜୀବନର ଆହୁତି ପଡ଼ିଛି; କିନ୍ତୁ ଦେଶ-ଅଧିକାର ପରେ ଧ୍ୱଂସ ଦହନର କାଳାଗ୍ନି ପ୍ରଶମିତ ହୋଇଛି । ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତି ଶିଖିବାର ତୃଷ୍ଣା ଶତାଧିକ କେତେ କେତେ ପଣ୍ଡିତ ଲଣ୍ଡନ ଓ ବର୍ଲିନ୍‌ର ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ଘାଣ୍ଟି ଆସିଛନ୍ତି, ଅଦମ୍ୟ ଆୟାସ-ସ୍ୱୀକାର ସହିତ ସେମାନେ ଯୁଗ-ଯୁଗରୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ତଥ୍ୟ-ରତ୍ନମାନ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି, ଉପନିବେଶର ନିଷ୍ପେଷିତ ଜାତିମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ପୁଣି ଅତୀତ ଗୌରବର ଶକ୍ତିମତୀ ଚେତନା ଜାଗ୍ରତ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ପିରାମିଡ୍‌ର ଗର୍ବ-ଅହଙ୍କାର, ନୀଳନଦୀର ସ୍ତନ୍ୟପାନ କରି ଏକଦା ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠିଥିବା ସଭ୍ୟତା, ସୁମେରୀୟ ଓ ବେବିଲୋନ୍‌ ସଂସ୍କୃତିର ଜୀବନ-କଥା, ମଧ୍ୟ-ଏସିଆର ମରୁଭୂମିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମେକ୍ସିକୋର ମାୟା-ସଭ୍ୟତା, ସମସ୍ତ କେବଳ ସେହି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନୀଷୀମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟବସାୟର ଫଳ । ଯେ କୌଣସି ପୁରାତନ ସଭ୍ୟତାର ଇତିହାସ ପଛରେ ଜଣେ ବା ଅନେକ ଜଣ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ନାମ ସଂପୃକ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କର ଏହି ତତ୍ପରତାର ମୂଳ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିପାଉ । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଇଉରୋପୀୟ ସଭ୍ୟତା ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଶକ୍ତି କଣ ଥିଲା ଯାହା ତାହାର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ନାନା କ୍ଷେତ୍ର ଓ ନାନା ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଉଦ୍ୟତ ଓ ଉଦ୍ଭାବିତ କରି ପାରୁଥିଲା ?

ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଅର୍ଦ୍ଧକୁ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଥମ ଯୁଗ କହିଲେ ଭୁଲ ହେବନାହିଁ । କାଳ କାଳକୁ ମଣିଷ ପକ୍ଷରେ ଯାହା ସୁଦୂର ପରାହତ ଓ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତା, ବିଜ୍ଞାନବଳରେ ପଶ୍ଚିମ ଜଗତ ସେ ସବୁ ସାଧନ କରି ପାରିଲା । ଜୀବନର ଅନେକ କ୍ଲେଶ ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଗଲା, ମନର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ଆୟତନ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା, ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବନର ଅନେକାନେକ ସମ୍ଭାବନା ଓ ସ୍ୱପ୍ନ ଅନ୍ତରର ଉତ୍ସାହକୁ ସତତ ପ୍ରଧାବିତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବିଜ୍ଞାନ ଆଗରେ କିଳଣି ଦିଆ କବାଟ ହୋଇ ଆଉ କିଛି ରହିଲା ନାହିଁ, ତା'ର ଧ୍ୟାନର ବିଶ୍ୱ ସହସ୍ରଗୁଣେ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଗଲା । ପ୍ରକୃତିର କବଳିତ ମନୁଷ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରସାଦରୁ ସଦାତତ୍ପର ନୂତନ-ସନ୍ଧାନୀ ଶିଶୁରୂପେ ନୂତନ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲା ।

ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ଫଳରେ ସାମାଜିକ, ଆର୍ଥନୀତିକ ଓ ବ୍ୟାବହାରିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁସବୁ ଆମୂଳ ପରିବର୍ତ୍ତନମାନ ଘଟିଲା, ସେ ସବୁର ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପରୀକ୍ଷାଗାରର ନୂଆ ନୂଆ ଉଦ୍ଭାବନ, ଜିଜ୍ଞାସୁ ମନର ସତତ ସନ୍ତରଣ ଲାଗି ନୂଆ ନୂଆ ସରଣୀ ସୁଗମନରେ ଯେଉଁ ନୂତନ ଓ ଚଞ୍ଚଳ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଉଦ୍ରିକ୍ତ କରି ଦେଲା, ସେଇ ପ୍ରବୃତ୍ତିଟିକୁହିଁ ଆମେ ଭଲ କରି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା । ବିଜ୍ଞାନର ଅଦ୍ଭୁତ ସାଧନ ମଣିଷକୁ ଜ୍ଞାନର ସମ୍ଭାବନା ବିଷୟରେ ବିସ୍ମିତ କରିଦେଲା; ବୁଦ୍ଧିର ନିଶ୍ଚିତ ଅସ୍ତ୍ର ଆଗରେ ପୃଥିବୀର କୌଣସି ବିଷୟ କଦାପି ଅଜ୍ଞାତ ଓ ଅନାଲୋଚିତ ରହିପାରିବ ନାହିଁ, ଏହିପରି ଏକ ଧାରଣା ସ୍ୱତଃ ମଣିଷ ମନକୁ ଅଧିକାର କରି ବସିଲା । ଆଗରୁ ଏତେଦିନଯାଏ ଚିନ୍ତାକ୍ଷେତ୍ରର ଯେତେ ପଥ ଅନାବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା, ଏହି ଅଭିନବ ବିଜ୍ଞାନ-ଯାନର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସେ ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ହାତ ବଢ଼ାଇଲେ । ଇତିହାସ, ସଭ୍ୟତା, ସଂସ୍କୃତି ବା ଧର୍ମ କେହି ଏଥିରୁ ବାଦ୍ ଗଲେ ନାହିଁ । ନୂତନ-ସନ୍ଧାନର ବିଜୟ-ଧ୍ୱଜା ଉଡ଼ାଇ ସେମାନେ ବିସ୍ମୃତ ଇତିହାସର ସ୍ୱରୂପ ଉଦ୍ଘାଟିତ କରି ବାହାରିଲେ । ଉପନିବେଶମାନଙ୍କରେ କରାଯାଇଥିବା ନୂତନ ଆବିଷ୍କାରମାନ ଏହିପରି ସମ୍ଭବ ହେଲା । ଆଫ୍ରିକା, ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା, ଭାରତ ଓ ପୂର୍ବ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜର ବନ୍ଧ୍ୟା ଭୂମିକୁ ପୁଣି ଓଲଟପାଲଟ କରାଗଲା । କେଉଁ ପ୍ରସନ୍ନ ଦେବତା ଯେପରି ସେମାନଙ୍କ ଲାଗି ପୂର୍ବଯୁଗର ଐତିହାସିକ ସମ୍ପଦମାନ ମାଟିତଳେ, ପୋଥି ଭିତରେ, ସ୍ତୂପ ଓ ସମାଜ-

ପର୍ବତର ନାନା ଗୁପ୍ତକକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସାଇତା ରହିଥିଲା । ହଠାତ୍ ଯେପରି-ଆଲାଦିନ ଆଗରେ ରତ୍ନଗୁମ୍ଫାର ଦୁଆର ଖୋଲିଗଲା; କେତେ ପୋଥି, କେତେ ମୂର୍ତ୍ତି ଓ କେତେ ଅଟ୍ଟାଳୀ ଭଗ୍ନମା ମଣିଷର ଗୋଚରକୁ ଆସିଲା । ସେହିସବୁ ପ୍ରାପ୍ତ ସମ୍ପଦକୁ ଭିତ୍ତି କରି ପୃଥିବୀ ଓ ସଭ୍ୟତାର ଏକ ସଙ୍ଗତ ଓ ସଂବଦ୍ଧ ଇତିହାସ ଲେଖିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବିଦ୍ୟାର ସୀମା ଦୂରଦୂରାନ୍ତ ଅଜ୍ଞାତ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରଶସ୍ତ ହୋଇଗଲା । ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ଓ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେ ନୂଆ ନୂଆ ତଥ୍ୟ ବାହାର କରାଗଲା । ବିଧାତାର ସୃଷ୍ଟି-କାନନରୁ ଜ୍ଞାନ-ଫଳ ଖାଇବା ଦିନଠାରୁ ମାନବପୁଞ୍ଜ ବୋଧହୁଏ ଏପରି ପରିତୃପ୍ତି କେବେ ଅନୁଭବ କରି ନ ଥିଲା ।

ଜୟଲାଭର ପ୍ରଥମ ପର୍ବରେ ପ୍ରମତ୍ତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଝଡ଼ ପବନର ହଠାତ୍ ସଂଘାତରେ ଦୁଆର ଖୋଲିଗଲେ ଗୃହ ଭିତରର ବିନ୍ୟାସ ଯେପରି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିପାରେ ନାହିଁ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ପ୍ରଥମ ଜ୍ଞାନର ଉଲ୍ଲାସ ମଣିଷକୁ ଟିକକରେ ଆତ୍ମହରା କରି ପକାଏ । ହଠାତ୍ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଏକ ଅଜ୍ଞାତ ମାର୍ଗର ପରିଚୟ ପାଇ ସେ ପ୍ରାପ୍ତ ସାଧନର ସୀମା ବା ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୁଝିବାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିପାରେ ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞାନର ଅପୂର୍ବ ନୂତନର ସନ୍ଧାନ ଦେଇ ଯେପରି ମଣିଷକୁ ସାହସୀ ଓ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛି, ଆପଣାର ପ୍ରମତ୍ତ ଅଧୀର ଆକାଙ୍କ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ମଣିଷ ଠିକ୍ ସେମିତି ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ତା'ର ସୀମା ହରାଇ ବସିଛି । ବିଜ୍ଞାନର ଇତିହାସ ଆଲୋଚନା କଲେ ଏହି ଅପ୍ରିୟ ସତ୍ୟଟି ସବୁଠି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠେ ।

ସମାଜ, ସାହିତ୍ୟ, ମନୋବିଜ୍ଞାନ ଓ ଧର୍ମ ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ୍ତ ଜୀବନ-କ୍ଷେତ୍ର ସହିତ ଓତଃପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ସଚଳ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ମନଃକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ସବୁର ବିକାଶ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ତେଣୁ ବସ୍ତୁ ଜଗତର ବନ୍ଧା ନିୟମ ଦେଇ ଆମେ ସେ ସବୁକୁ ସଠିକ୍ ବୁଝିପାରିବା ନାହିଁ । କେବଳ ଜ୍ଞାନ, କେବଳ ସମୀକ୍ଷା, ପରୀକ୍ଷା ଓ ଅନ୍ୱୀକ୍ଷା (Observation, Experiment and Inference) ବ୍ୟତୀତ ମାନବ-ପ୍ରକୃତିର ଆହୁରି ଅନେକ ସାଧନ ରହିଛି ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେ ନାନା ବିଚିତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆପଣାକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରେ । ସେଠି ଜ୍ଞାନର ନିୟମ ଶୃଙ୍ଖଳା ଫଳ ଦେଇପାରେ ନାହିଁ । ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟା ଓ ରସାୟନ-ବିଦ୍ୟା ପ୍ରଭୃତି ବିଶୁଦ୍ଧ ବସ୍ତୁ ବିଜ୍ଞାନର ଲବ୍ଧ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ

ଦେଇ ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରକାଶର ପ୍ରତୀକ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଧର୍ମର ବିଚାର କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏସବୁକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ ତାହାର ଆପଣା ପ୍ରକୃତି ଓ ଲକ୍ଷଣମାନ ପ୍ରଥମରୁ ସ୍ୱୀକାର କରିନେବାକୁ ପଡିବ ।

ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଧୂମଜ୍ଞ ବିଜ୍ଞାନ ଏହି ସୀମାକୁ ନ ମାନି ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ସକଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନଧିକାର-ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ମଣିଷର ସାହିତ୍ୟ, ମଣିଷର ଧର୍ମ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରକୁ ହାତ ବଢ଼ାଇ ବିଜ୍ଞାନ ଆପଣାର ନିୟମ-ଜାଲ ପକାଇ ଦେଇଛି । ଫଳରେ ଜ୍ଞାନ ପରିଧିରେ କେବଳ ଭ୍ରମହିଁ ସାର ହୋଇଛି । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରବଳ ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଫଳରେ ସାହିତ୍ୟକୁ କେବଳ ଅର୍ଥନୀତିର ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପ୍ରକାଶ-ଭୂମି ବୋଲି କହିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି; ସ୍ନେହ, ପ୍ରେମ ଓ ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରଭୃତି ଜୀବନର ସୂକ୍ଷ୍ମ ତ୍ୟାଗମୟୀ ପ୍ରବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ଅବଚେତନ ସ୍ୱାର୍ଥ-ପ୍ରବୃତ୍ତିର କୌଶଳ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି, ନୃତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ୟା (Anthropology) ନାମରେ ସଂସାରର ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଜୀବନ୍ତ ଆଦିମ ମଣିଷଙ୍କୁ ଆପଣାର ଜୈବ-ପ୍ରବୃତ୍ତି ଚରିତାର୍ଥ କରୁଥିବା ଯନ୍ତ୍ର ହିସାବରେ ବିଚାର କରାଯାଇଛି, ଧର୍ମର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସ୍ୱରୂପକୁ ଅଜ୍ଞାତ ଅପ୍ରତିହତ ଭୟର ପ୍ରତିଫଳିତ ରୂପ ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ମସ୍ତିଷ୍କରୋଗର ନାନା ପ୍ରକାର ଲକ୍ଷଣ ଦେଇ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମ ଦ୍ରଷ୍ଟାମାନଙ୍କର ବିଚାର କରିବାର ଅସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ମଧ୍ୟ ଅନେକ କରିଛନ୍ତି । ଆପଣା ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ମଧ୍ୟରେ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଯାହାସବୁ କହିଛନ୍ତି ବା କରିଛନ୍ତି, ସେହି ଭିତ୍ତି ଉପରେ ମାନସିକ ଓ ଭାବଗତ (Emotional) ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କୁ ଏକ ବିକାରରୋଗୀ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ମଧ୍ୟ ହୋଇଛି । (୧)

---

(୧)A Psychiatric study of Jesus: Albert Schweitzer

ଜର୍ମାନୀ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସର ଚାରିଜଣ ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଚରିତରୁ କେତେକ ବିବରଣୀର ଆଲୋଚନା କରି ତାଙ୍କର ମାନସିକ ବିକୃତି ଘଟିଥିଲା ଓ ସେ epileptic psychosis ଓ paranoea ପ୍ରଭୃତି ନାନା ମସ୍ତିଷ୍କ-ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ଥିଲେ ବୋଲି ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଉପସ୍ଥିତ ପୁସ୍ତକରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ୱିତ୍ଜର୍ ଉକ୍ତ ଅନୁମାନକୁ ଭ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି ।

କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ବାଦ ଓ ଶ୍ରେଣୀ-ବିଭାଗ ହେଉଛି ବିଜ୍ଞାନର ମୂଳାଧାର ମାର୍ଗ । ସଂସାରରେ ଆପଣା ଦୃଷ୍ଟିଆଗରେ ଯେତେ ଯାହା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ସ୍ୱଭାବତଃ ତାକୁ ଆପଣାର କେତୋଟି ସମୀଚୀନ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରିଦିଏ । କେତୋଟି ସାଧାରଣ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ମାନ (Standard of measure) କରି ସମସ୍ତ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ବିଶ୍ୱର ଭୂମିକୁ ଭାଗ ଭାଗ କରି ନ ଦେଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏହି ଶ୍ରେଣୀ-ବିଭାଗକୁ ଇଂରାଜୀରେ ଟାଇପ୍ (Type)କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଏହି ଟାଇପ୍‌କୁ ଆପଣାର ମନଗଢା କେତୋଟି ଛାଞ୍ଚ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଅଗାଧ ସମୁଦ୍ରପରି ବିଦ୍ୟା-ଭଣ୍ଡାରରୁ ଛାଞ୍ଚ ମୁତାବକ ରତ୍ନ ଖୋଜି ନେବାହିଁ ଅନେକ ସମୟରେ ଅନେକ ସମାଲୋଚକଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛି ।

ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଉଛି, କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ବାଦ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଜଗତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସତ୍ତା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମଧାରା କୌଣସି ନା କୌଣସି କାରଣରୁ ସମ୍ଭୂତ । ପୂର୍ବତନ ପରିବେଶର ସ୍ଥିତିରେ କେତେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Condition)ବା କାରଣ(Cause)ସଂଘଟିତ ହେଲେ ତେବେଯାଇ କାର୍ଯ୍ୟ (Effect) ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଏହି ଆରୋହୀ (inductive) ଯୁକ୍ତିର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସବୁଠାରେ ସମାଲୋଚକମାନେ ଭୁଲ କରନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ମନୁଷ୍ୟର ଚିନ୍ତାରାଜ୍ୟରେ ଘଟିଥିବା ନାନା ଐତିହାସିକ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ କେବଳ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ଏକଦେଶୀ ମାନଦଣ୍ଡରେ ତଉଲି ଦେଖି ଅତୀତରେ ଅନେକ ଭୁଲ କରାଯାଇଛି । ମନୁଷ୍ୟର ଭାବନା ସରିତ-ସ୍ରୋତ ପରି ସବୁବେଳେ ସଚଳ ଓ ବହମାନ । ଆପଣା ସ୍ୱାଭାବିକ ଗତି-ଧର୍ମଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ନଦୀକୁ ପର୍ବତ ସାନୁଠାରୁ ସମୁଦ୍ର-ସଙ୍ଗମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକାଧିକ କ୍ଷେତ୍ର ଦେଇ ଆସିବାକୁ ପଡ଼େ । ତା' ବୋଲି ପାର୍ବତ୍ୟଭୂମିର ନଦୀକୁ ସମତଳ ପ୍ରଦେଶରେ ବହିଯାଉଥିବା ନଦୀର କାରଣ କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ଉଭୟ ଯାଗାରେ ସେହି ଏକ ନଦୀ ବହିଯାଉଛି । ତେଣୁ ଉଭୟ ଅବସ୍ଥାର ନଦୀ ଭିତରେ ସ୍ୱଭାବ ଓ ଲକ୍ଷଣର ଅନେକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ମନୁଷ୍ୟସମାଜର ଭାବନାଧାରା ସେହିପରି ସାନୁ ଓ ସମତଳ ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଚାଲିଛି । ଆପଣା କଳ୍ପନାକୁ ରୂପ ଦେଇ ମଣିଷ ଇତିହାସ ଲାଗି କେତେ କଣ ସୃଷ୍ଟି କରି ଚାଲିଛି, ତଥାପି ତା'ର ସୃଷ୍ଟି-ପରମ୍ପରାର ଅଭିନବ ପ୍ରକାଶ ବନ୍ଦ ହୋଇନାହିଁ ।

ହୁଏତ ଏହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟା-ଧାରାର କୌଣସି ଦୁଇଟି ପ୍ରୟାସ ମଧ୍ୟରେ ଆମେ ନାମ ଓ ପ୍ରକୃତିର ବେଳେବେଳେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖିପାରିବା । କିନ୍ତୁ ସେଥିଲାଗି ଗୋଟିକୁ ଅପରର ପ୍ରସୂତ ପରିଣାମ ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଆମର ସମୀକ୍ଷାକୁ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏକା ମାଟିରୁ ସାର ନେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଉଦ୍ଭିଦ ଅପର କୌଣସିଟିର ଦ୍ୱିତୀୟ ରୂପ ବା ପରିଣାମ ନୁହେଁ । ସାହିତ୍ୟ, ଧର୍ମ ବା ସମାଜ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରର ବାତାବରଣକୁ ଆମେ ସେଇ ମାଟି ବୋଲି ବିଚାରିବା । ଯେ କୌଣସି ଯୁଗର କୌଣସି ଶକ୍ତି-ବିନ୍ଦୁର ବିଦ୍ୟମାନ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକତାକୁ ଠିକ୍ ମାଟି ପରି ବ୍ୟବହାର କରେ, ଆଗରୁ ଘଟିପାଇଥିବା ସକଳ ବିପ୍ଳବରୁ ତାହା ରସ-ସଂଗ୍ରହକରି ଆପଣା ବୀଜର ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମ କରାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହି ନବୋଦ୍‌ଗତ ଉଦ୍ଭିଦକୁ କେବଳ ମାଟିର ପ୍ରସୂତ ବୋଲି କହିଲେ ନିଶ୍ଚୟ ଭୁଲ ହେବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉଦ୍ଭିଦର ସ୍ୱଭାବ ଅନ୍ୟରୂପ, ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନ୍ୟ ଦିଗକୁ । ତାହାର ଆପଣା ପ୍ରକୃତିକୁ ନିର୍ମଳ ମନରେ ଚିହ୍ନିନେଇ ନ ପାରିଲେ ଆମେ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସକଳ କଥା ଜାଣିପାରିବା ନାହିଁ । ଅନେକରୁ ସାର ଓ ଲକ୍ଷଣ ଗ୍ରହଣ କରି ଯୁଗବିଶେଷରେ ଯେଉଁ 'ଏକ'ର ଆବିର୍ଭାବ ହୁଏ, ତାହାର ଏକକ ପ୍ରକାଶଟିକୁ ଠଉରାଇ ନେଇ ପାରିଲେ ଯାଇ ଆମର ଅଧ୍ୟୟନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରିବ । ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବିଶେଷର ଏହି ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରେ ନାହିଁ । କୌଣସି ପ୍ରକାରର ସୂତ୍ର ବା କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ବେଷ୍ଟନୀର ମୋହରେ ନ ପଡ଼ି ବିଜ୍ଞାନ କୌଣସି ପ୍ରୟାସର ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ନିଜସ୍ୱ ମାନଦଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରା ତାହାର ବିଚାର କରିପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତଦ୍ୱାରା ସମୀକ୍ଷକର ସମୀକ୍ଷା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହଜ ହେଲେହେଁ ନିରାଟ ବିଜ୍ଞାନ ଅନେକ ସମୟରେ ସତ୍ୟକୁ ଅପିହିତ କରି ରଖେ । ଗତ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ହୋଇଥିବା ସାହିତ୍ୟ-ସମାଲୋଚନା ପ୍ରଧାନତଃ ଏହି ଦୋଷରେହିଁ ଦୁଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଛି ।

ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି ପୁରାତନ ଇତିହାସ ଖୋଜ ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟା ଓ ଭାରତୀୟ ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚାର ଅଧ୍ୟୟନାରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ଇଉରୋପର, ବିଶେଷତଃ ଜର୍ମାନୀର ପଣ୍ଡିତମାନେ । କେବଳ କୌତୂହଳ-ଭାରାକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ସେମାନେ ଭାରତରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀର ବିଜ୍ଞାନ-ବିଭବ ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଅତି ପ୍ରଭାବିତ

ଛର ଦେଉଥିଲା ଏବଂ ଏକପ୍ରକାର ଯାଦୁଘର-ଆଗ୍ରହ (Museum interest) ନେଇ ସେମାନେ ସମସ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଧର୍ମ ବା ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାର ପ୍ରେରଣାମୂଳକ ଜୀବନ୍ତ ଦିଗଟି ନ ବୁଝି କେବଳ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ନିର୍ଜୀବ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେମାନେ ଏ ଦେଶର ସକଳ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମାନୁଶୀଳନକୁ କେତୋଟି ଗ୍ଳାସରେ ଢାଳିଦେଇ ବେଶ୍ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ପାରିଲେ । ଆମର ବିଦ୍ୟା-ଚର୍ଚ୍ଚା ସେଇମାନଙ୍କର ପ୍ରେରଣାରୁ । ସେମାନେ ଅଙ୍ଗୁଳି-ନିର୍ଦ୍ଦେଶକରି ଦେଖାଇ ଦେବାରୁହିଁ ଏ ଦେଶର ବିଶିଷ୍ଟ ଐତିହ୍ୟ ଆମର ମନକୁ ପ୍ରଥମେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁମାନେ ଏଇ ଦିଗରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇ ବାହାରିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ଧାନ ଓ ସମୀକ୍ଷା-ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଧାନତଃ ଇଉରୋପୀୟ ବିଜ୍ଞାନଦୂଷିତ ପଦ୍ଧତିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲା । ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟା-କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଧିକାଂଶ ଗବେଷଣା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ସେହି ଦୋଷରେ ଦୂଷିତ ହୋଇ ରହିଛି । ଏ ଦେଶରେ ଧର୍ମର ନାନା ଉଦ୍‌ଭବ ହୋଇଛି, ଏ ଦେଶର ଋଷିମାନେ ତହିଁର ନାନା ପରିଚୟ ପାଇଚନ୍ତି, ଗମ୍ୟ ଇପ୍ସିତ ପରମାର୍ଥରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ଏ ଦେଶରେ ନାନା ଆୟୋଜନ ହୋଇଛି । ତଥାପି କେବେ କେବେ ଏ ସଂସ୍କୃତର ସମ୍ମୁଖ ମନ ସେଥିରେ କ୍ଳାନ୍ତ ଓ ବୀତଶ୍ରଦ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼େ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ଗବେଷଣା ପରିଷଦ ବା ଗବେଷକଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ପରଖି ଦେଖିଲେ ଆମେ କଣ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବା ? ଧର୍ମ ସହିତ ଜୀବନର ଯେଉଁଠି ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ନିବିଡ଼ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି, ସେହି ପ୍ରଧାନ ଦିଗରୁ ହୁଡ଼ିଯାଇ କେଉଁଧର୍ମ କେଉଁ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି, କେଉଁ ଧର୍ମଠାରୁ କେଉଁ ଧର୍ମ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଛି, କେତୋଟି ଚିନ୍ତାଧାରା ଏକତ୍ର ମିଶି କୌଣସି ବିଶେଷ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ତିଆରି କରିଛନ୍ତି, ଏହିସବୁ ନେଇ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ରୋମନ୍ଥନ ଚାଲିଛି । କେବେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ଭାରତରେ ଭକ୍ତି-ସାଧନାର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଛି, 'ବାଳକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ' (Child Christ) ଙ୍କର କଳ୍ପନାରୁ ମୂର୍ତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରି ଭାରତରେ ଗୋପାଳବାଳ-କୃଷ୍ଣ-ଭାବନା ଜନ୍ମଲାଭ କରିଛି କି ନାହିଁ, ଏହିସବୁ ବିଷୟର ସନ୍ତୁଳନରେ ଏ ଯୁଗର ଅନେକ ଗବେଷକ ଅନେକ ପରିଶ୍ରମ କରିଛନ୍ତି । ତନ୍ତ୍ର, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡ ଓ କ୍ରିୟାକାଣ୍ଡ ବିଷୟକ ସମାଲୋଚନାମାନ ପଢ଼ିଲେ ପ୍ରଥମେ ଏହି ବିରକ୍ତିକର ମନୋଭାବହିଁ ଆମ ଆଖିରେ ପଡ଼େ ।

ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଥମ ଯୁଗର ପଦ୍ଧତି ଆମେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁସରଣ କରି ଆସୁଛୁ । ଯେଉଁ ପଣ୍ଡିତ ଏହିସବୁ ସମସ୍ୟା ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ-ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ବେଶୀ ପୃଷ୍ଠା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପାରୁଛନ୍ତି, ସେହି କେବଳ ଅଧମ ପାଠକଙ୍କର ବିସ୍ମୟ ଓ ସମ୍ମାନଭାଜନ ହୋଇପାରୁଛନ୍ତି ।

ଏତେଦୂର କେବଳ ଏକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଅବତାରଣା ଦେବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ ଉପସ୍ଥିତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଲୋଚ୍ୟ ମହିମା-ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରୟାସ ଅନେକ ହୋଇଛି । ମହିମାପନ୍ଥୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ, ସେଇଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏକ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଅଧିକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ସ୍ୱୟଂ ସୃଷ୍ଟିଧାରଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅବତାର ଗ୍ରହଣକରି ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି । ସେହି ଦିନଠାରୁ ମହିମା ଧର୍ମ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି, ଗୃହୀ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପ୍ରାୟ ସହସ୍ରାଧିକ ଲୋକ ଏହି ଧର୍ମକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଛନ୍ତି । ଏହାର ଭକ୍ତ-କବି ଅନ୍ଧ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଭଜନମାନ ଆଜି ମଧ୍ୟ ଲୋକ-ସାଧାରଣଙ୍କର ମନକୁ ଧର୍ମ ଭାବରେ ପ୍ରସନ୍ନ କରି ଦେଇ ପାରୁଛି । ତାଙ୍କର ରଚିତ 'ସ୍ତୁତି-ଚିନ୍ତାମଣି' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବତ୍ର ପରିଚିତ ଓ ଆଦୃତ । ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରଶସ୍ତି ଗାଇବାକୁ ଯାଇ ଆହୁରି ଅନେକ କବି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନମାନ ଅଧିକାର କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଧର୍ମର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଓ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ରୀତିମାନ ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ଅନେକ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା ହେଉଛି ଯେ ତତ୍କାଳୀନ ଧର୍ମ ଓ ସମାଜ-ପରିବେଶରେ ବିଦ୍ୟମାନଥିବା ନାନା କ୍ରିୟା-ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ଜବାବ ଦେଇ ଓଡ଼ିଶା-ଭୂମିର ଆବହମାନ ଧର୍ମ ଧାରାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ ରୂପେ ଏଇ ଧର୍ମ ଆପଣାର ପରିଚୟ ଦେଇ ପାରିଛି । ଯୁଗର ସମସ୍ତ ସଂଶୟର ସମାଧାନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି ଏହା ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମ-ସରଣୀର ସୂଚନା ଦେଇଛି ।

ଓଡ଼ିଆ-ସାହିତ୍ୟରେ ମହିମା-ଧର୍ମର ଆଲୋଚନା ଖୁବ୍ କମ୍ ହୋଇଛି । ଯେ କୌଣସି କାରଣରୁ ହେଉ ଦେଶର ସାମାଜିକ ଭୂମି-ଉପରେ ଏଇ ଧର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ମୂଲ୍ୟ ବିଚାର ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରା ଯାଇନାହିଁ । ହୁଏତ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ବା ତତ୍କାଳୀନ ସାଧନା-ପରମ୍ପରାର ଦୀପଧାରୀମାନଙ୍କୁ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧ

ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମହିମାଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ଅଜ୍ଞାତରେ ସମସ୍ତ ସମାଲୋଚନାରେ ବିଦେଶୀ ଗବେଷକମାନଙ୍କର ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବିଜ୍ଞାମୀ ସ୍ୱଭାବ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଭୀମଭୋଇ ବା ମହିମା-ଧର୍ମ ଆଡ଼କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ସହିତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ସମଗ୍ରଭାବରେ ସେହି ଧର୍ମ-ସମ୍ପଦଟିର ପରିଚୟ ଦେବାରେ ସମସ୍ତେ ତ୍ରୁଟି କରିଛନ୍ତି । ହୁଏତ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ କୌଣସି ପୋଥି ବା କେତୋଟି ବିଶେଷ ଶବ୍ଦ ଦେଖିବାକୁ ପାଇ କେହି କେହି ଅଯନୂଜନିତ ଅନୁମାନସବୁ କରି ବସିଛନ୍ତି । ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଆମେ ଏଇ ପ୍ରକରଣରେ କେବଳ ସେଇ କଥା ବୁଝାଇ ଦେବା ।

୧୯୦୮ ମସିହାରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଗଡ଼ଜାତର ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ଲବ୍ଧ ପ୍ରମାଣମାନଙ୍କର ଭିତ୍ତି ଉପରେ ପ୍ରାଚ୍ୟବିଦ୍ୟା-ମହାର୍ଣ୍ଣବ ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ମହାଶୟ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି (୨) । ଓଡ଼ିଶାର ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମହିମା-ଧର୍ମର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଡ଼ି ଆସୁଥିବା ସାଧନା-ଧାରାକୁ ସେ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅବଶେଷ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଅଛନ୍ତି । ବଳରାମ ଓ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ସାଧକମାନେ କିପରି କଦାପି ବୌଦ୍ଧ-ଧର୍ମର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ନୁହନ୍ତି ତାହା ବିଶଦ ଭାବରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି (୩) । ମହିମାଧର୍ମକୁ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁ ଆପଣା ଅନୁମାନର ଜାଲରେ ନ ପକାଇ ଛାଡ଼ି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଯୁକ୍ତି ହେଉଛି ଯେ, 'ହୀନଯାନ,

---

୨—The Archeological Survey of Mayurabhanja, Vol. I, Published by the MayurbhanJa State, ଓ The Modern Budhism and its followers in Orissa with an Introduction by Mahamahopadhyaya Haraprasad Shastri M.A. (Published by the Author, 1911)

୩—'ବିଶ୍ୱଭାରତୀ'ର ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରକାଶନ— "ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଓ ପଞ୍ଚସଖା-ଧର୍ମ" ।

ମହାଯାନ ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମଶ୍ରେଣୀର ବୌଦ୍ଧମାନେ କଦାପି ଆପଣାକୁ ବୌଦ୍ଧ ବା ଆପଣାର ଧର୍ମକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବୋଲି କହୁନାହାନ୍ତି । ଇତିହାସରେ ସବୁଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ ଯେ ସେମାନେ ଏହାକୁ କେବଳ ଧର୍ମ, 'ସଦ୍ଧର୍ମ' ବା 'ସଧର୍ମ' ଭାବରେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ସ୍ୱଭାବଟିକୁ ଅନୁକରଣ କରି ଉତ୍କଳର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ-ଗୋଷ୍ଠୀ ଆପଣାର ପନ୍ଥାକୁ ମହିମା-ଧର୍ମ ଓ ଆପଣାକୁ କେବଳ ମହିମା-ଧର୍ମୀ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଉଛନ୍ତି । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଫଳରେ ସକଳ ଧର୍ମକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର ଓ ଚିନ୍ତାର ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାର ଯେଉଁ ଉଦାର ମନୋଭାବ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଛି, ତାହାର ଫଳରେ ମହିମା-ପନ୍ଥୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏକ ଜାଗରଣ ଆସିଛି ଓ ସେମାନେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ମୁଖାବୃତ ଖୋଲି ଦେଇ ସେମାନଙ୍କର ଅସଲ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ସାହସୀ ହୋଇଛନ୍ତି (୪) । ଧର୍ମର ଭେକ-ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହିସବୁ କଳ୍ପନା କରିବା କେତେଦୂର ସମ୍ଭବ, ତାହା ଯଥୋଚିତ ସ୍ଥାନରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ । ମହିମାଧର୍ମ ବିଷୟକ କେତେ ଅଳ୍ପ ଓ ସଂଦିଗ୍ଧ ସାମଗ୍ରୀ ପାଇ ସେ ଏପରି ଆଲୋଚନାରେ ମନ ବଳାଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଲେଖା ଦୁଇଖଣ୍ଡି ଯାକ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିଲେ ତାହା ଜଣାଯାଏ । 'ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି', 'ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣ ଗୀତା' ପ୍ରଭୃତି ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଲିଖିତ ଅଧିକ-ପରିଚିତ ଓ ପକ୍ୱ-ଲେଖନୀର ଗ୍ରନ୍ଥ ଥାଉ ଥାଉ ସେ କେବଳ 'କଳି-ଭାଗବତ' ନାମରେ ତାଙ୍କର ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା 'ଅଲେଖ ଲୀଳା' ଓ 'ଯଶୋମତୀ ମାଳିକା' ନାମକ ଦୁଇଟି ପୁସ୍ତକରୁ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ନେଇ ସେ ନିଜର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପୁଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି । 'କଳି ଭାଗବତ' ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇନାହିଁ; ପୋଥି ଆକାରରେ ବା ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଟିପାଖାତାରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଥିବାରୁ କାହାର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇନାହିଁ । 'ପ୍ରାଚୀ ସମିତି' ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ 'ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି'ର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଉକ୍ତ ପୋଥିଟି ସହିତ ସେ ଅପରିଚିତ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ମହିମାଧର୍ମର ସାରଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ଏକ ତାଲିକା ବସୁ ମହାଶୟଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଚୈତନ୍ୟ ଦାସଙ୍କର ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣ ଓ ନିର୍ଗୁଣ ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ଛଉଶା (?) ବା ଗୁପ୍ତଗୀତା,

---

୪—Moderu Budhism and etc. p. 151

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ତୁଳାଭିଣା ଏବଂ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କର 'ଶୂନ୍ୟ-ସଂହିତା' ଓ 'ଅନାଦି ସଂହିତା'କୁ ମହିମା-ପନ୍ଥୀମାନେ ସାରଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତିବୋଲି ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି (*)। ମହିମା-ଧର୍ମର ଅନୁଗାମୀମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ କ୍ୱଚିତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କେତେବର୍ଷ ତଳେ ଅବଧୂତ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା 'ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରତିପାଦକ' ନାମରେ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନା କ୍ୱଚିତ୍ ହୋଇଛି । ମହିମା-ଧର୍ମ ପଞ୍ଚସଖା ବା ତତ୍କାଳୀନ ସାହିତ୍ୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ ସତ, କିନ୍ତୁ ସର୍ବଦା ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ ସହିତ ଆପଣା-ମତବାଦୀ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଚିନ୍ତାର ପ୍ରଭେଦ ମଧ୍ୟ ସେ ଦେଖାଇଦିଏ । ବସୁ ମହାଶୟ ଏପରି ଏକ ଅନୁମାନ କରିବାର ଉପକରଣ ଯେ କେଉଁଠାରୁ ପାଇଲେ, ତାହା ଠିକ୍ ଠିକ୍ ବୁଝିହୁଏ ନାହିଁ ।

ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମହିମା ଗୋସାଇଁ, ଭୀମ ଭୋଇ ନୁହନ୍ତି । ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କଠାରୁ ଆଦେଶ ପାଇ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଶକ୍ତି ସ୍ଫୁରିଥିଲା ଓ ସେ ଆଜୀବନ ନାନା ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ମହିମାଧର୍ମ ଆଡ଼କୁ ଲୋକମାନଙ୍କର ମନ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ, ଗୃହସ୍ଥ ଭାବରେ ସାଧାରଣ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ମହିମା-ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ସୂଚନାମାନ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ସେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ, ଗୋବିନ୍ଦ (ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅବତାର ଓ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଦୀକ୍ଷିତ) ଓ ଭୀମ-ଭୋଇଙ୍କୁ ଗୋଳମିଶା କରି ଦେଇଥିଲା ପରି ଜଣାଯାଉଛି । ତାଙ୍କର ଭାଷା ଅନୁସାରେ 'ଶାକ୍ୟ ବୁଦ୍ଧ' ଯେପରି ଶିଷ୍ୟ ଆନନ୍ଦଙ୍କ ଉପରେ ସଦ୍ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରର ଭାର ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ଗୋବିନ୍ଦ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ଉପରେ ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରଚାରର ଦାୟିତ୍ୱ ନ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ (୨)। ମହିମା ଗୋସାଇଁ ସ୍ୱୟଂ ଯେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁରୁଅଡ଼େ ବୁଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ସେପରି କୌଣସି ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁଙ୍କ ଲେଖାରୁ ମିଳୁନାହିଁ । ମହିମାଧର୍ମର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲାବେଳେ ସେ ବାର ବାର ତାକୁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଧର୍ମ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏକଥା କୌଣସି ମହିମା-ପନ୍ଥୀ

---

*—Archeological Survey of Mayurabhanja. Vol. 1: P. *ccxlv*

୨—Modern Budhism & etc p; 154

ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସବୁଠାରୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା ହେଉଛି ଯେ, ବସୁ ମହାଶୟ ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ମହିମା-ଧର୍ମର ସର୍ବସତ୍ତ୍ୱ-ସଂରକ୍ଷକ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି ଓ ପୁଣି କହିଛନ୍ତି ଯେ, ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ପୁତ୍ରମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୋରନ୍ଦା ଗାଦୀର ମାଲିକ ଅଛନ୍ତି (୭) । ଏପରି ପ୍ରମାଣ ସେ କେଉଁଠୁ ପାଇଲେ ଜଣାପଡୁନାହିଁ । ଯେ କୌଣସି ମହିମାପନ୍ଥୀ ତାଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟରେ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଖବର ଦେଇପାରି ଥାଆନ୍ତେ । ସେ ସବୁ ବାଦ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମ ପରି ଏକ ବୈରାଗ୍ୟମୂଳକ ଧର୍ମରେ ଯେ କପର ପୁତ୍ରାନୁକ୍ରମ ଉତ୍ତରାଧିକାର ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ, ତାହାହିଁ ବିଚାର କରିବାର କଥା । ମହିମାଧର୍ମକୁ ସେ କେବଳ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବୋଲି କହନ୍ତି; ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ କଣ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଘଣଟି ରହିଛି ?

ବସୁ ମହାଶୟଙ୍କର ଭ୍ରାନ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଆହୁରି କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମକୁ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ଇଂରାଜୀ ପତ୍ରିକାରେ (୮) ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୋଥି 'ନିର୍ବେଦ ସାଧନ'ର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ସମାଲୋଚକ କେତେକ ଜାଗାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁଙ୍କର ଉକ୍ତିମାନ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି । ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ମହିମା-ଧର୍ମର ସଂସ୍ଥାପକ ଓ ବିଧାୟକ ଭାବରେ ଧାରଣା କରିଥିବାର କେତେକ ସୂଚନା ସମାଲୋଚକଙ୍କର ଲେଖାରୁ ମିଳୁଛି । କିନ୍ତୁ ଅସଲ କଥା ହେଉଛି ଅଲେଖ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ଧର୍ମର ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ, ଆଚାର ଓ ବିଧାନମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କରି ଯାଇଥିଲେ; ଆପଣାର ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥସବୁର ଜରିଆରେ ଭୀମଭୋଇ କେବଳ ତା'ର ପ୍ରଚାର ମାତ୍ର କରିଥିଲେ । ସମାଲୋଚକ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ ଭୀମଭୋଇ ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ । ସେ ତାକୁ 'କୁମ୍ଭୀପଟିଆ ଧର୍ମ' ବୋଲି କହନ୍ତି । କୁମ୍ଭୀ ପଟ ଦେଇ କୌପୀନ ପିନ୍ଧୁଥିବାରୁ ମହିମାପନ୍ଥୀମାନେ ଲୋକମୁଖରେ 'କୁମ୍ଭୀ ପଟିଆ' ବୋଲି ପରିଚିତ । କିନ୍ତୁ ମୂଳତଃ ଏହି ନାମରେ କୌଣସି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧର୍ମ ନାହିଁ । ପରେ ଏହାର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଛି ।

---

7 Archeological Survey of Moyurabhanja, Vol. I. P. *ccliii*

8 The Journal of the Kalinga Historical Research Society, Vol, I, No, 3: p. 271-8.

ଏଇଥିରୁ ଜଣାପଡ଼ିବ ମହିମା-ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିପରି ଅପନିକୃଷ୍ଟ ଅଧ୍ୟୟନମାନ ହୋଇଛି । ହୁଏତ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧନା-ମାର୍ଗକୁ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧ-ମାର୍ଗବୋଲି ଦେଖାଇ ଦେବା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ସମଗ୍ର ଭାବରେ ମହିମା-ଧର୍ମର ପ୍ରକୃତି ବୁଝିବାର କଷ୍ଟସ୍ୱୀକାର କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଠିକ୍ ଏହିପରି ଏକ ଭ୍ରମ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ମହିମାଧର୍ମକୁ ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବ-ଧର୍ମ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି (୯) । ତାଙ୍କର ମତ, "ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ସହଜିଆ ଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏହି ସହଜିଆ ଧର୍ମ ବୋଧହୁଏ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରେ ମହିମାଧର୍ମ ନାମରେ ଅଭିହିତ ।"

'ପ୍ରାଚୀ ସମିତି' ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା 'ଶୂନ୍ୟ ଚିନ୍ତାମଣି'ର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ମହିମା-ଧର୍ମର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କୁ ଅଲେଖ-ଧର୍ମର ପ୍ରଚାରକ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ମହିମାଧର୍ମ ହେଉଛି ସେହି ଅଲେଖ-ଧର୍ମର ଅବଶେଷ । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ, "ଗୁପ୍ତ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଉପାସକ ଓ ପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ । ହୁଏତ ସେ ଉକ୍ତ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାରକୁ ସଂଗଠିତ କରାଇ ନିଜର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ" (୧୦) । ଏହି ମତର ଜବାବରେ କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କାଳରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ନାମ ବ୍ୟବହାର କରିଥିବାର କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ସେ ନେମ୍ବାଳୋରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କର ଗାଦୀକୁ ଥରେହେଲେ ଆସିନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କର ପ୍ରଚାରକୁ ସଂଗଠିତ କରାଇ ନିଜର ସଂପ୍ରଦାୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ବୋଲି କିପରି ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ?

ମହିମା-ଧର୍ମର ସ୍ୱଭାବ-ନିରୂପଣ କିପରି ମୁଖ୍ୟତଃ ଅନଧିଗମ୍ୟ ଅନୁମାନ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ରହିଛି, ଏହିସବୁ ଆଲୋଚନାରୁ ତାହା ବେଶ୍ ଜଣାଯାଏ । ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ହେଉଛି, ଯଥାଯୋଗ୍ୟ

---

୯ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ : ପୃ. ୩୨ ଓ ୧୮୨

୧୦ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ : ପୃ. ୪୭୩

ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ରଖି କେହି ଏହି ଧର୍ମ ଭାବନାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଆପଣାର ଗ୍ରନ୍ଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଯେପରି ସମୀକ୍ଷକ ଓ ଇତିହାସକାରମାନେ ସବୁଥିରୁ ଠିକେ ଠିକେ ଆଣି ଏକାଠି ଗୁନ୍ଥି ଦେବାରେ ଅଧିକ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ବୈଦିକ, ବୌଦ୍ଧ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରଭୃତି ଯେ କେତୋଟି ଜଣାଶୁଣା ଧର୍ମମତ ଆମ ଦେଶରେ ରହି ଆସିଛି, ଜ୍ଞାନ, ଭକ୍ତି ଓ କର୍ମମୂଳକ ଯେଉଁ ତିନୋଟି ଅଭ୍ୟାସ-ମାର୍ଗ ସବୁ ଯୁଗର ସାଧକଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି, ସେଇଥିରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ମତ ବା ମାର୍ଗରେ ଯୋଡ଼ି ଦେଇ ପାରିଲେ ସମାଲୋଚକର ସମାଲୋଚନା ସରିଯାଉଛି । ସତେ ଯେପରି ଏ ସବୁ ବିଭିନ୍ନ ମତ ଓ ମାର୍ଗ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅମୁହାଁ ସିନ୍ଦୁକରେ ଅଲଗା ଅଲଗା ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିଛି, କାହାରି ସହିତ କେବେ କାହାର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ହେଉନାହିଁ, ଏହିପରି ଏକ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ଆମର ରହିଛି । ଖୋପରେ ପକାଇବାର ସେହି ବୁନିଆଦୀ ବଦଭ୍ୟାସ ଆମେ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଭୁଲି ପାରିନାହୁଁ । ତେଣୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାସହିତ କୌଣସି ଧର୍ମର ଅଙ୍ଗୋପାଙ୍ଗକୁ ବୁଝିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଆଗରୁ ହୁଏତ କୌଣସି ଏକ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖିବା ମାତ୍ରକେ ଆମେ ତାକୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଧର୍ମର ଶାଖା ବୋଲି ଧରି ନେଉଛୁ ।

ମନୁଷ୍ୟର ଦର୍ଶନ ଓ ଧର୍ମକୁ ପରୀକ୍ଷାଗାରର ବିଜ୍ଞାନ ନିକିତିରେ ଓଜନ କରିବାକୁ ଯାଇ ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରଭୂତ ଅପଚୟ କରାଯାଇଛି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଧର୍ମ ବା ଦର୍ଶନର ସୂତ୍ରରୁ ଆଲୋଚନା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖୁବ୍ କମ୍ ହୋଇଛି । ଅଧିକାଂଶ ସମାଲୋଚକ କେବଳ କୌଣସି ସମସ୍ୟାର ଐତିହାସିକ ବିବରଣୀମାନ ଘାଣ୍ଟି ଚକଟି ତାହାକୁ ଏକ ବିଶେଷ ମତବାଦର ଖୋପରେ ପକାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ମତବାଦର ଜାତି ବା ଭେକ ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଧର୍ମ ବା ବିଜ୍ଞାନକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆପଣା ପ୍ରତିଭାର ପ୍ରତିଫଳନ କରାଯାଇଥିବା ଦ୍ରଷ୍ଟାର ଅନ୍ତର-ମାନସଟି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଜ୍ଞାତ ଅନାହୃତ ହୋଇ ରହିଛି । ତେଣୁ ପଲେ ପଲେ ଶିରା ଶିରା କରି ଜ୍ଞାନର ପରୀକ୍ଷଣ ଚାଲିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅସଲ ଜ୍ଞାନ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇପାରିବା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାକି ଅଛି । ଯୁଗର ପ୍ରୟୋଜନୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି (Utilitarian Outlook) ଆମର ଜିଜ୍ଞାସୁ ମନର ସ୍ୱାଭାବିକ ଉଦ୍ୟମକୁ ଗ୍ରାସ କରିଛି । ତେଣୁ କେବଳ ବ୍ୟାବହାରିକ ଉପକରଣମାନ ଦେଇ ଧର୍ମ ବା ଦର୍ଶନର ଯେତିକି ବୁଝିହେବ, ଆମେ କେବଳ ସେତିକି ଗ୍ରହଣ କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଯାଉଛୁ ।

ଫୁଲ ସମ୍ବନ୍ଧ ମନଃପରିଚୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଫୁଲର ସ୍ୱରୂପ ବା ସ୍ୱାଭାବିକ ଧର୍ମକୁ ଜାଣିବାର ସାଧନ ଆମ ପାଖରେ ଥିବା ଦରକାର । ସୁନାର ରଙ୍ଗ କଷି ବୁଲୁଥିବା ବଣିଆ ଯଦି ଫୁଲର ରଙ୍ଗ, ରୂପକୁ ପରଖି ଦେଖିବାର ପ୍ରଗଲ୍ଭତା କରି ବସିଲେ ଆମର ଶଙ୍କା ସାର୍ଥକ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ (୧୧) ।

ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟର ସମସ୍ତ ଦିଗକୁ ସୁସ୍ଥ ଭାବେ ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ ନିଜର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ଉପରେ ବଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମିଲ୍‌ଟନ୍‌ଙ୍କ ଭାଷାରେ, କବି ନ ହେଲେ କେହି କବିର ସମୁଚିତ ସମାଲୋଚନା କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଶିବଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭଜନ କରିବାକୁ ହେଲେ ମନୋଗତ ଭାବେ ଶିବଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଅର୍ଜନ କରିବାକୁ ହେବ । ତା' ନ ହେଲେ ଆମର ସକଳ ଜ୍ଞାନ-ସାଧନା କେବଳ ଜ୍ଞାନଗରିମାର ପ୍ରସାଧନ ହୋଇ ରହିଯିବ । ଅଥଚ ଜ୍ଞାନପିପାସୁ ଅଧୀର ମନଟି ଚିରକାଳଲାଗି ଉପବାସୀ ରହିଯିବ । ଆମେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଆସନ-ପାଦାସନ-ପୁଷ୍ପ-ଅର୍ଘ୍ୟ ଦେଇ ବାହାରେ ବାହାରେ ଜ୍ଞାନର ଆବାହନ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନସମୁଦ୍ରର ବ୍ୟାପ୍ତିପାଖରେ ଆପଣାକୁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ନ କରିଦେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମର ଅସଲ ଜିଜ୍ଞାସା ଶାନ୍ତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ (୧୨) । ଜ୍ଞାନର ବାହ୍ୟାଙ୍ଗ ପଛରେ ଦଉଡ଼ ଦଉଡ଼ ଦିନେ ନା ଦିନେ କ୍ଲାନ୍ତି ଆସିବ । ଦିନେ ନା ଦିନେ ଆମେ ଆମର ଭ୍ରମ ବୁଝି ପାରିବା ।

---

୧୧ । ବଙ୍ଗଦେଶର ବାଉଲଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଦେ ଗୀତ ଅଛି :—

କମଲବନେ ଢୁକେଛେ ଗୋ ସୋନାର ଜହୁରୀ
ନିକଷେ କଷତେୟ କମଲ୍ ମରି ଗୋ ମରି ॥

ଅର୍ଥ :— ପଦ୍ମବନରେ କାହୁଁ ଏକ ସୁନାରି ବଣିଆ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି । ଆପଣା କଷଟି ପଥରରେ ଘଷି ସେ ପଦ୍ମଫୁଲକୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ବସିଛି ॥

୧୨ । ମଧ୍ୟଯୁଗର ଉତ୍ତର-ଭାରତୀୟ ସନ୍ଥପଦରେ ଏହିପରି ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋକ ଦିଏ, ଦୀପ ମଧ୍ୟ ଆଲୋକ ଦିଏ । ଦୀପ-ଆଲୋକକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବି ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ବିଦାୟ ଦେଲେ ହୁଏତ ବ୍ୟାବହାରିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇଯିବ । କିନ୍ତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଅଭାବରେ ହୃଦୟମଧ୍ୟସ୍ଥିତ କମଳ କ୍ରମେ ମ୍ଳାନ ହୋଇଯିବ :—

କାମ୍ ସରେ ତୋ ଦୀପସୋ ତପନ ଦୟୋ ବିଦାୟ
ମାନସ ସରୋବର ଦେଖିୟୁ କମଳ ଗିୟୋ କୁମ୍ହଲାୟ୍ ॥

ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରମତ୍ତ ଯୁଗ କ୍ରମେ ଅପସରି ଯାଉଛି । ତା'ର ଦୁଃସାହସିକ ସ୍ୱାଧିକାରପ୍ରମତ୍ତତା କ୍ରମେ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଉଛି । ପଦାର୍ଥ-ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଜୀବତତ୍ତ୍ୱର ଆଧୁନିକ ଆବିଷ୍କାର ଫଳରେ ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟତର ସତ୍ତାର ପରିଚୟ ପାଇଛି ଓ ଆପଣା ଅକଝନତାର ସମସ୍ତ ଗୌରବ ସହିତ ସେ ସେହି ସତ୍ତା ଆଗରେ ଆପେ ଆପେ ବିନୀତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ଆମର ଇତିହାସରେ ବିଜ୍ଞାନର ଏହି ସତ୍ୟ-ବୋଧ ଚିରଦିନକୁ ବିଶିଷ୍ଟ ସମ୍ପଦ ହୋଇ ରହିଥିବ । ପ୍ରଥମ ଯୁଗର ବିଜ୍ଞାନ ସକଳ ଧର୍ମ ଓ ସକଳ ଦର୍ଶନକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଆପଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ଦୂର ଦଉଡ଼ି ଯାଇଥିଲା; ସନାତନ ଦର୍ଶନ ଓ ଧର୍ମପରି ସେ ମଧ୍ୟ ଆଜି ଏକ ବିରାଟ ବ୍ୟାପ୍ତିର ତୋରଣ-ଦେଶରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି । ନୂତନ ଯୁଗର ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଦର୍ଶନ ଭିତରେ ଆଜି ପରସ୍ପର-ବିରୋଧ ନାହିଁ ।

ବିଜ୍ଞାନ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ତୃତୀୟ ଚକ୍ଷୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ପରେ ସମାଲୋଚକର ଦୃଷ୍ଟି ବଦଳିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । ପ୍ରାଚ୍ୟ-ବିଦ୍ୟାକୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯେପରି ସାପୁଆ କେଳା ପେଡ଼ିରୁ ସାପ ବାହାର କଲାପରି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ, ସେ ଅଭ୍ୟାସରେ କ୍ରମେ ସଂସ୍କାର ଆରମ୍ଭ ହେଲାଣି । ଇତିହାସର ତନୁ ଘାଣ୍ଟି ଘାଣ୍ଟି କ୍ଳାନ୍ତପ୍ରାୟ ଗବେଷକ ଏବେ ବିଦ୍ୟାର ମର୍ମପ୍ରବେଶ କରିବାରେ ଅଧିକ ଉତ୍ସାହ ଦେଖାଇଲେଣି । ଇତିହାସ ବା ଉପରଠଉରିଆ ଘଟଣାଗୁଡ଼ା ଛାଡ଼ି ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟାର ମର୍ମଟିକୁ ଚିହ୍ନିବାକୁ ହେବ, ଛାଞ୍ଚରେ ପକାଇବାର ସକଳ ଏକଦେଶୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି-ବିକାର ଛାଡ଼ି ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟାର ସ୍ୱାଭାବିକ ମୂଲ୍ୟ-ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ହେବ । ସଭ୍ୟତାର ଦର୍ଶନ-ବିଷୟକ ଆପଣାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ(Philosophy of Civilization) ସ୍ୱିଜରର ତାହାର ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଗବେଷଣା ନାମରେ ଆଗେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁସବୁ ମନଃକ୍ଷେପଣ ଚାଲିଥିଲା, ତାହାର ଉପଶମ ହୋଇଯାଉଛି; ଗବେଷକମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହାର ଅସଲ ପ୍ରାଣଟି ଚିହ୍ନିବାର ବିନୟ ଓ ଉତ୍ସାହ ଦେଖାଇଲେଣି ।

ଇଉରୋପର ଇତିହାସରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ନାନା ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି । ପଣ୍ଡିତ ମହଲର

ବିଜ୍ଞାନଭ୍ରାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଧରା ନ ପଡ଼ି ଏହି ପୁରାତନ ଐତିହ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ମୂଲ୍ୟ ଅବହେଳିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ନାନାଯୁଗର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଓ ଅବସାଦର ଶାନ୍ତିମୂଳକ ସମାଧାନମାନ ଦେଇ ଯେଉଁ ତତ୍ତ୍ୱଦ୍ରଷ୍ଟା ମନୀଷୀମାନେ ଇଉରୋପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ କେବଳ ଇତିହାସର ପୂର୍ବାପର ମାନରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇ ଯଥୋଚିତ ଥାକମାନଙ୍କରେ ସଜାଡ଼ି ରଖିଦିଆ ଯାଇଥିଲା । ବିଜ୍ଞାନର ନୂତନ ଯୁଗ ପୁରାତନ ସମୀକ୍ଷା-ଶକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ କ୍ରମେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଲାଣି । ନୂତନ ଭଙ୍ଗୀରେ ଏକ୍‌ହାର୍ଟ (**Eckhart**) ଜେକବ୍ ବୋହ୍ (**Jacob Bohme**) ପ୍ରଭୃତି ତତ୍ତ୍ୱଦ୍ରଷ୍ଟା(**Mystic**)ମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ ହେଲାଣି; ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ମିଶର ଓ ଗ୍ରୀସ୍‌ର ଯେଉଁ ଯୁଗକୁ ଦିନେ ପ୍ରଧାନତଃ ଯାଦୁ ବା କୁହୁକ ଯୁଗ ବୋଲି କହି ଉଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଉଥିଲା, ମହାଦେଶର ଧର୍ମଧାରା ଭିତରେ ତାହାର ଯଥୋଚିତ ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଦେବାର ଉଦ୍ୟମମାନ ପୁଣି କରାଗଲାଣି । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଇତିହାସ-ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ଇଉରୋପର ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାରେ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖାହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅତିପରିମାଣ ଜ୍ଞାନ-ଗବେଷଣା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅତି ଶୁଷ୍କ ଓ ପ୍ରାଣହୀନ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଯୀଶୁଙ୍କ ଜୀବନର ନାନା କ୍ଷୁଦ୍ରାତିକ୍ଷୁଦ୍ର ଘଟଣାର ଚର୍ଚ୍ଚାଡ଼ମ୍ବର କରିବାକୁ ଯାଇ ସମାଲୋଚକମାନେ ସେହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ବିରାଟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ବାଣୀକୁ ଅଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅତି ସୁଖ ଓ ଗୌରବର କଥା ଯେ ଏବେ ପୁଣି ସେ ବିଷୟରେ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ମିଳିଲାଣି ଓ ଐତିହାସିକ ପଦ୍ଧତି ଛାଡ଼ିଦେଇ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ପ୍ରଚାରିତ ଧର୍ମକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁବାର ପ୍ରୟାସମାନ ହେଲାଣି (୧୩) । ଯଥାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ଜ୍ଞାନ-ପଥରେ ଯାଇପାରିଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟା ଆମକୁ ପରମେଶ୍ୱର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ପହଞ୍ଚାଇଦେଇ ପାରିବେ, ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଏ ଯୁଗରେ କ୍ରମେ ବଦ୍ଧମୂଳ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ହୋଇଚାଲିଛି ।

---

୧୩ । **Christianity As Mystical Fact: Rudolf Steiner: P. 8-9**

ଯେଉଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇ ଆମେ ଆମ ଦେଶର ସଂସ୍କୃତିରେ ହାତ ଦେଇଥିଲୁ, ସେହି ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳର ଦୃଷ୍ଟି କ୍ଷିପ୍ରେ ବଦଳିଗଲାଣି । ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ବିଜ୍ଞାନ ସେମାନଙ୍କୁ ପଥ ଭୁଲାଇ ନେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦିନଶେଷରେ ତାହା ସମସ୍ତ ଜିଜ୍ଞାସାକୁ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ଥାନରେ ଆଣି ପହଞ୍ଚାଇ ପାରୁଛି । ତେବେ ଆମେ ମଧ୍ୟ ଆମର ଦୃଷ୍ଟି ବଦଳାଇବା ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଏହି ନୂତନ ଗତିପଥରେ ସକଳ ଗବେଷଣା ଓ ଅଧ୍ୟୟନକୁ ଚାଳିତ କରିବାର ଆଜି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କାରଣ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ଆମ ସଭ୍ୟତାର ସମ୍ପଦ-ଗୁହାର ପ୍ରଥମ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ପରାଧୀନ ଥିଲୁ । ଏ ସବୁ ଗହ୍ୱର ନିହିତ ଧନ ଯେ ପୈତୃକ-ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂତ୍ରରେ ଆମର ଧନ, ତାହା ଆମେ ପାସୋରି ପକାଇଥିଲୁ । ଆର୍ଥିକ ଦୈନ୍ୟର ସଙ୍ଗୀରୂପେ ମାନସିକ ଦୈନ୍ୟ ମଣିଷକୁ ଗ୍ରାସ କରିପକାଏ ଓ ତାର ନାଭିମୂଳ କସ୍ତୁରୀର ବାସଟିକିକ ମଧ୍ୟ ମଣିଷ ଅନୁଭବ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଆପଣା ଗ୍ଲାନିର ନିତ୍ୟ-ଶୋଚନୀୟତା ମଧ୍ୟରେ ଆମେ ଆମର ସମୃଦ୍ଧ ଉତ୍ତରାଧିକାର ଲାଗି ସମସ୍ତ ବାସନା ଓ ଅଧିକାରିତ୍ୱ ହରାଇ ବସିଥିଲୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବାତାବରଣ ପୁଣି ପରିଷ୍କାର ହୋଇଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ଗହ୍ୱରର ପ୍ରଥମ ଦ୍ୱାର ଭେଦ କରି ପାରୁଛୁ । ସ୍ୱାଧୀନତାହିଁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ତା'ର ଗୃହସମ୍ପଦର ପରିଚୟ ଦେଇଯାଏ । ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଫଳରେ ଭାରତ-ଅନ୍ତରର ଆବିଷ୍କାର କରିବା ଲାଗି ଆମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଆହ୍ୱାନ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି । ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ସାମାଜିକ ଓ ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନ ବିଷୟରେ ଆମେ ବେଶୀ କିଛି ଜାଣୁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏତିକି କଥା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଧର୍ମହିଁ ଆମ ଜାତୀୟ ବିକାଶର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାମା ଦେଇଆସିଥିଲା । ଆମ ଦେଶର ସ୍ୱାଭାବିକ ଧର୍ମବାସନା ଓ ବିଦ୍ୟାନୁରାଗ କେତେ କେତେ ଧର୍ମକୁ ଏହି ଭୂମିରେ ଏକତ୍ର ସମ୍ମିଳିତ କରାଇଥିଲା ଏବଂ କେତେ କେତେ ନୂତନ ଧର୍ମର ସୃଜନ କରିଥିଲା । ଯେ କୌଣସି ବିଶେଷ ଯୁଗର ଯାବତୀୟ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଓ ସଂଶୟର ସମାଧାନ ଲାଗି ଲୋକେ କେବଳ ଧର୍ମର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଅନାଇ ରହିଥିଲେ ଏବଂ ସନାତନ ଧର୍ମ ନୂତନ ନୂତନ ରୂପରେ ଆପଣାକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରି ଇହ ଓ ପରକ-ଜୀବନରେ ସବଳ ନେତୃତ୍ୱ ଦେଇ ପାରୁଥିଲା । ସେ ସବୁର କାହାଣୀ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଆମର

ତାଳପତ୍ର ପୋଥିଭିତରେ ଆକୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଛି, ଦେଶରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବନ୍ତ ଓ ସଚଳ ରହିଥିବା କେତେ କେତେ ଧର୍ମ-ପନ୍ଥା ଓ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସେହି ବାଣୀକୁ ବହନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ଅପୃତନ-ଆବଦ୍ଧ ଗବେଷଣାଗାରର ବାହାରକୁ ଯାଇ ଆମକୁ ସେ ସକଳ ପୁଣି ଆବିଷ୍କୃତ କରିବାକୁ ହେବ, ଦେଶର ସ୍ୱରୂପକୁ ଚିହ୍ନିବାକୁ ହେବ । ଆମର ଅଯୋଗ୍ୟତା ହେଲେ ବିଦେଶୀ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏ ଦେଶର ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବିଦ୍ୟାର ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି, ସେ ସବୁକୁ ପୁଣି ପରୀକ୍ଷା କରି ଉଚିତ ମାନ-ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାକୁ ହେବ । ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଯେତେ ଅଧିକ ଚର୍ଚ୍ଚା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାରା ଜଗତ ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଠିକ୍ ଠିକ୍ କଥା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜାଣିପାରି ନାହିଁ । କାମାକ୍ଷା କାମରୂପ କହିଲେ ଆଗେ ଆମେ ଯାହା ବୁଝୁଥିଲୁ, ଭାରତ ବିଷୟରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତର ଅନେକ ଲୋକ ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେଇଆ ବୁଝନ୍ତି । ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଷେତ୍ରର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଛୁ, ପୃଥିବୀର ସୁଧୀ ସମାଜ ନିଶ୍ଚୟ ଆମରି ମୁହଁରୁ ଆମର ସ୍ୱରୂପ-ପରିଚୟ ଜାଣିବାକୁ ଆଶା କରିବ । ତେଣୁ ଏହି ଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯେ କେତେ ମହତ୍ତର, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝାଯାଉଛି ।

ଆମ ଦେଶରେ ନିଗୂଢ଼ ଧର୍ମକଥାମାନ ବୁଝିବାର ନିଜସ୍ୱ ରୀତି ନିଶ୍ଚୟ ଥିଲା । ହୁଏତ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ବାତୁଳ ପଥର ଅନୁକରଣ କରି ଆମେ ସେହି ପଦ୍ଧତି ବିଷୟରେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇରହିଛୁ । ଆମ ଦେଶରେ ଧର୍ମ ବା ଜ୍ଞାନର ଏକ ସାମାଜିକ ଦାୟିତ୍ୱ ସବୁକାଳରେ ଥିଲା । ଭାରତୀୟ-ବିଦ୍ୟାର ଆଖିରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାପ୍ତି-ପଥରେ ପଥିକ । ସମାଜକୁ ଏ ଦେଶର ମନୀଷୀମାନେ ଚିରଦିନ ଗୋଟିଏ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସହଯୋଗ ତନ୍ତ୍ର (**Spiritual Commonwealth**) ରୂପରେ ଦେଖି ଆସିଛନ୍ତି । ମୋକ୍ଷ ବା ଉପଲବ୍ଧି ହିଁ ବେଦଶାସ୍ତ୍ରର ଚରମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ସେହି ମୋକ୍ଷମାର୍ଗରେ ପହଞ୍ଚେ ଯାଏ ଆଲୋକ ଦେଖାଇଦେବା ହେଉଛି ଜ୍ଞାନ-ଚର୍ଚ୍ଚାର ପ୍ରଧାନ ଧ୍ୟେୟ । ବୈଦିକ ଶାସ୍ତ୍ରର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଆରଣ୍ୟକ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆଖି ପକାଇଲେ ଏହି କଥା ପରିଷ୍କାର ହୋଇଯାଏ । ନାନା କାରଣରୁ ଆମର ଶାସ୍ତ୍ର-ଚର୍ଚ୍ଚା ବା ଅଧ୍ୟୟନ ତା'ର ସାମାଜିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇଛି । ସମାଜର ଉପରିଭାଗରେ ବହି ଜ୍ଞାନ ହୁଏତ ଆପଣାକୁ ଅବଗୁଣ୍ଠିତା ପ୍ରାସାଦ-ବଧୂ କରି ରଖିବାକୁ ଅଧିକ

ପ୍ରସନ୍ନ କରୁଛି । ସେଥିଲାଗି ଆପଣା ମହଲରେ କେତେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇପାରିଲେହିଁ ସେ ବେଶ୍ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଲାଭ କରୁଛି । ଧର୍ମର ସାମାଜିକ ବା ସାଧନାମୂଳକ ଦାୟିତ୍ୱ ବୁଝିବାକୁ ତାକୁ ବେଳ କାହିଁ ? ଆମର ସନାତନ ଜ୍ଞାନ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେ ଏହି ଦିଗରେ ନାନା ପ୍ରୟାସ ହୋଇଛି, ସେ କଥା ମଧ୍ୟ ତା'ର ଆଖିରେ ପଡୁନାହିଁ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବେଦ ଓ ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗର ଅନେକ ଶାସ୍ତ୍ରର ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି । ଶବ୍ଦର ଆକ୍ଷରିକ ପରିଭାଷାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହି ସେମାନେ ବ୍ୟଙ୍ଗାର୍ଥଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଯେଉଁଠି କୌଣସି ଅଂଶର ଅର୍ଥ ବୁଝିପାରି ନାହାନ୍ତି, ତାକୁ ଅବୋଧ ବୋଲି କହିଦେଇଛନ୍ତି । ଫଳରେ ଆମ-ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ଓ ମର୍ମ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୋଧଗମ୍ୟ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ବୈଦିକ ଶାସ୍ତ୍ର ସଂହିତାରେ ମଧ୍ୟ ବେଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ସଂହିତା ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନକୁ ତୁଳନା କରି ଦେଖିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଆମ ଧର୍ମକୁ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ବୁଝିବାର ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହାନ୍ତି । ବେଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାଲାଗି ସଂହିତାରେ ଯେଉଁ ପଦ୍ଧତିର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି, ତାହାର ନାମ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମବିଦ୍ ପଦ୍ଧତି (୧୪)। ଧର୍ମର ବାଚ୍ୟାର୍ଥଠାରୁ ତାହାର ତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥହିଁ ବେଶୀ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ତେଣୁ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରକୁ ବୁଝିବା ବେଳେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥ ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅର୍ଥକୁ ଆପଣା ଧ୍ୟାନରେ ରଖିବାକୁ ହେବ । ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ସାଧନା-ମାର୍ଗୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ ଖୋଜି ବସିଲେ କେବଳ ବିଫଳ ଓ ବିରକ୍ତ ହେବାହିଁ ସାର ହେବ । କିନ୍ତୁ ତନ୍ତ୍ରର ଧର୍ମ-ଦୃଷ୍ଟି ସହିତ ଆପଣା ମନକୁ ଏକୀଭୂତ କରି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପଦ୍ଧତିଦ୍ୱାରା ଜିଜ୍ଞାସାକୁ ଚାଳିତ କରିପାରିଲେ ତନ୍ତ୍ରର ସମସ୍ତ ଅର୍ଥ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ଓ ସ୍ୱଭାବତଃ ପାଠକ ମନକୁ ତନ୍ତ୍ର ସାଧନା ଅଭିମୁଖରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରାଇବ । ବିଷୟର ମର୍ମଗତ ଅର୍ଥ ଭେଦ ନ କରି କେବଳ ପୋଥିର ବାହ୍ୟାର୍ଥ ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ ରହିବାକୁ ନିରୁକ୍ତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିନ୍ଦା କରାଯାଇଛି । ଯାସ୍କଙ୍କର ଭାଷାରେ, "ନିଗୂଢ଼ ଅର୍ଥ ନ ବୁଝି ଯେ କେବଳ ଶାସ୍ତ୍ର-ଅଧ୍ୟୟନ କରେ, ସେ କେବଳ ନିର୍ଜୀବ

---

୧୪ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ—The Vedas and Adhyatma Tradition by Sri Basudev S. Agrawala: in Indian Culture (Journal of the Indian Research Institute) Vol. V. 285.

କାଠଖଣ୍ଡର ଷର । କେବଳ ବୋଝ ବୋହିବାହିଁ ତା'ର କପାଳରେ ସାର ହୋଇ ରହେ ।" ଷାଖ୍ୟାୟନ ଆରଣ୍ୟକର ବେଦ-ଶିର ଉପନିଷଦ୍‌ରେ କୁହାଯାଇଛି, "ଋକ୍‌ର ମୂର୍ଦ୍ଧା, ଯଜୁଃର ଉତ୍ତମାଙ୍ଗ, ସାମର ମସ୍ତକ ଓ ଅଥର୍ବର ଶପୁର (ମୁଣ୍ଡମୁଣ୍ଡମ୍) ପର ଗୁହ୍ୟ ଅର୍ଥ ନ ବୁଝି ଯିଏ ବେଦ ପାଠ କରେ ତାକୁ କେବଳ ଗୋଟିଏ ମସ୍ତକବିହୀନ କବନ୍ଧ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ ।" ଏହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପଦ୍ଧତିକୁ କାଳିଦାସ ତ୍ରୟୀ-ବିଦ୍ୟାର ମର୍ମସାର ବୋଲି କହିଛନ୍ତି (୧୫) ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ, ଏପରିକି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୋଧ ବା ଜ୍ଞାନ ବିଷୟକ ସାମଗ୍ରୀର ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଆମକୁ ଏହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପଦ୍ଧତି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯେଉଁ ବିଦ୍ୟା ଯେତିକି ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୋଧଯୋଗ୍ୟତା ଆବଶ୍ୟକ କରେ, ଆମେ ଆପଣାର ବୋଧଶକ୍ତିକୁ ସେତିକି ଦୂର ପ୍ରସାରିତ ନ କଲେ ବିଦ୍ୟାର୍ଣ୍ଣବର ରତ୍ନମୟ ତଳକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରିବା ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞାନବିଦ୍ କେବଳ ପ୍ରକୃତି-ବିଜ୍ଞାନର କେତୋଟି ସାଧାରଣ ନିୟମର ଜ୍ଞାନର ସମସ୍ତ ପ୍ରଦେଶରେ ହାତ ଚଳାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ, ମୁଗ୍ଧ ଭକ୍ତ ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିକାଶସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସକଳ ସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନକୁ ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ କେବଳ ଧର୍ମର ପ୍ରଶସ୍ତି କୀର୍ତ୍ତନ କରିବାରେ ପାଠକର ସମୟ ନେବ, ଦେଶର କେବଳ-ସାହିତ୍ୟିକ ଯୁଗର ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ ଲେଖିବାର ଉଦ୍‌ବେଗରେ ନାନାଧର୍ମ ଓ ନାନା ମତବାଦର ବାହ୍ୟାଙ୍ଗ ଓ ବାଚ୍ୟାଙ୍ଗକୁ ଗୁନ୍ଥି ଏକ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ମାଳା ଲମ୍ବାଇ ଦେବାର ପ୍ରୟାସ କରିବ, ଏପରି ହେଲେ ଆମେ କୌଣସି ଜାତି ବା ଯୁଗର ଧର୍ମ, ଦର୍ଶନ ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ବୁଝିପାରିବା ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରମତ୍ତ ଯୁଗ ସହିତ ଆମ-ଦେଶରେ ସମାଲୋଚନାର ଏହି ପ୍ରମତ୍ତ ଯୁଗର ମଧ୍ୟ ଅବସାନ ଘଟିବା ଉଚିତ । ସମାଲୋଚକ ଅନ୍ତତଃ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣାର ଅଗାଧ ପୁଞ୍ଜି ଓ ତାହାର ସମ୍ଭାବନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସଚେତ ରହିବା ଉଚିତ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିବଦଳ ଉପରେ ଜୋର ଦେବାଲାଗି ମହିମା-ଧର୍ମ ବିଷୟକ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଥମେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ଉପକ୍ରମଣିକା ଦେବାକୁ ହେଲା । ହୁଏତ ଶୁଷ୍କ ଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏସବୁକୁ

---

୧୫ । ତ୍ରୟୀ ବିଗ୍ରହବତ୍ୟେବ ସମଂମଧ୍ୟାତ୍ମ ବିଦ୍ୟୟା ॥ । ମାଳବିକାଗ୍ନିମିତ୍ର ।

ସୁଧୀ ପାଠକମାନେ ଅବାନ୍ତର ବୋଲି କହିବେ । ପାଖୁଡ଼ାରୁ ପାଖୁଡ଼ା ବା କେଶରରୁ କେଶର ଅଲଗା କରି ଦେଖାଇଦେଲେ ପୁଷ୍ପ-ବିଶେଷଜ୍ଞର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଦାପି ଶେଷ ହୋଇଯିବ ନାହିଁ । ସବା ପ୍ରଥମେ ତାକୁ ଆପଣାର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସହିତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପରିଚିତ କରାଇବାକୁ ହେବ । ତାହାର ଦ୍ୱାରା ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଆଲୋଚନାଲାଗି ନିଜର ଅଧିକାରକୁ ସୁସିଦ୍ଧ କରି ସେ ଯଥାର୍ଥ ଆଲୋଚନାରେ ହାତ ଦେବ । ମହିମା-ଧର୍ମକୁ ସର୍ବାଦୌ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନରେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ, ତା'ପରେ ତା'ର ବାହ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ଓ ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଛି । ଉଚିତ ମାନଦେଇ ଧର୍ମଟିକୁ ପାଠକପାଖରେ ପରିଚିତ କରାଇ ଦେବାହିଁ ଉପସ୍ଥିତ ଆଲୋଚନାର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, ଏବଂ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀହିଁ ଲେଖକର ଅଧିକାରକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିବ ।

ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମ-ବିପ୍ଳବର ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଆମକୁ ଈଶ୍ୱର, ଜଗତ୍ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ଏହି ସ୍ଥାୟୀ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଉପରେ ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ହେବ (୧୭)। ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ତା'ର ପରମ ଧ୍ୟେୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆପଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇଥାଏ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଅନୁଯାୟୀମାନେ ନାନା ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ସେହି ଧର୍ମକୁ ସୁରକ୍ଷିତ କରି ରଖନ୍ତି, ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ସମୁଦ୍ଭବରେ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ଓ ମାନସିକ ପରିବେଶକୁ କୌଣସି ନା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ମହିମା-ଧର୍ମର ଈଶ୍ୱର-ତତ୍ତ୍ୱ ଯଥା ସ୍ଥାନରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେଉଁ ସାଧନା-ମୂଳକ ଧର୍ମ-ଧାରାଟି ନାନା ସ୍ୱାଭାବିକ ରୂପରେ ବିକଶିତ ହୋଇ ଆସିଛି, ସେଥିରେ ମହିମା-ଧର୍ମର ନିଜସ୍ୱ ସ୍ଥାନ ନିଶ୍ଚୟ ରହିଛି । ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଏହି ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଛନ୍ତି, ଚୈତନ୍ୟାଶ୍ରୟୀ ବୈଷ୍ଣବ-ଧର୍ମର କୀର୍ତ୍ତି-ଧ୍ୱଜା ଉଡୁଥିଲା ବେଳେ ହଠାତ୍ ଏହି ଧର୍ମ ଲୋକ-ସମାଜରେ ଆପଣାର ଘୋଷଣା ଜଣାଇଛି । ଓଡ଼ିଶା, ଆନ୍ଧ୍ର, ଏପରିକି ବ୍ରହ୍ମଦେଶର ଅନେକ ଗୃହସ୍ଥଙ୍କର ନିତ୍ୟ-ନୈମିତ୍ତିକ ଜୀବନରେ ଏହି ଧର୍ମର ସ୍ପର୍ଶ ବାଜିଛି । ମହିମାପୀଠ ଜୋରନ୍ଦାକୁ ମାଘ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଯାତ୍ରାରେ ସହସ୍ରାଧିକ ଲୋକ ଆସନ୍ତି । ଆପଣା ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ଜରିଆରେ ଲୋକସାଧାରଣଙ୍କର ଜୀବନ ସହିତ ଏହି ଧର୍ମର ସମ୍ବନ୍ଧ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଳବତ୍ତର ରହିଛି ।

---

୧୭ Sociology of Religion: Joachim Wach: P.23

ମହିମା-ଧର୍ମର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଜୀବନ୍ତ ସାକ୍ଷୀ ହେଉଛନ୍ତି ତଦନ୍ତର୍ଗତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ । ଏହିମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଯେ କୌଣସି ଆଲୋଚନାର ପ୍ରଥମ ସାମଗ୍ରୀ । ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସବୁଠୁ ସତ୍ୟକଥା ଏହିମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଗୃବ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରାରୁ ମିଳିବ । ତେଣୁ ମହିମା-ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରର ଗ୍ରନ୍ଥକୂଢ଼ ଘାଣ୍ଟିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମହିମା-ପନ୍ଥା ଅନୁସରଣ କରୁଥିବା ଏପରି ଅନେକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ରହିଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ କି ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଆଗ୍ରହ ଉଭୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେହି ଧର୍ମଶାଖାର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିପାରିବେ । ସେହିମାନଙ୍କର ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଧର୍ମର ପରମ୍ପରା ସଂରକ୍ଷିତ ଦୀପାଲୋକ ପଥ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଆସୁଅଛି । ମହିମା-ଧର୍ମରେ ଆପଣାର ସକଳ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳିତ କରି ସେମାନେ ସେହି ଧର୍ମର ଅଗାଧ ପାଖରେ ନିଜର ସମର୍ପଣ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀ ବା ପରମସ୍ଥ (mystic)-ମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରା ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ପ୍ରଧାନତମ ସାମଗ୍ରୀ ହେଉଛନ୍ତି କେବଳ ସେହି ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀ ଓ ପରମସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ (୧୭) । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପୁସ୍ତକରେ ସେହି ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ମତ ଓ ଧର୍ମାଭ୍ୟାସକୁ ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ସେହିମାନଙ୍କ ସହିତ ଅବଶ୍ୟକ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିବା ପରେହିଁ ମହିମାଧର୍ମର ଆଲୋଚନାରେ ହାତ ଦିଆଯାଇଛି ।

* * *

---

୧୭ । "We shall judge mysticism first by the mystics, not by the theories of a few."—; The Meaning of God in Human Experience; W. E. Hocking; P. 352

(ଖ) ମହିମା-ଧର୍ମ ବିବରଣ

ମହିମା-ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମର ଧାରଣା ଏତେ ଭ୍ରାନ୍ତ ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆମକୁ ପ୍ରଥମେ ସେହି ଭୁଲ ଧାରଣାଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଦେଶର ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମକୁ ଆପଣା ମନୋମତ କରି ରଙ୍ଗାଇ ନିଏ, ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ପଛରେ ରହିଥିବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦର୍ଶନ ଓ ଆଚାର-ବିଚାରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ଜନସାଧାରଣ କେବଳ ଭକ୍ତିପରବଶ ଚିତ୍ତରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ପୂଜ୍ୟ ଓ ପୂଜୋପଚାରକୁ ଏକାଠି ମିଶାଇ ଦିଅନ୍ତି । ନେପାଳର ଅଧିକାଂଶ ମନ୍ଦିରରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଚତୁର୍ବାହୁ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇ ତାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆୟୁଧ, ମୁକୁଟ ଓ ଉପବୀତରେ ସଜାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଗଡ଼ଜାତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯୁଗଳମୂର୍ତ୍ତି ପାଖରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ପଥର ବିଗ୍ରହ ପୂଜାପାଉଛି ।

ଲୋକ-ମନର ସହଜ କଳ୍ପନାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ବାସ୍ତବ ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧର୍ମର ଈଦୃଶ ଅଦଳବଦଳ ବେଶ୍ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଧର୍ମର ନିର୍ଭୁଲ ସମୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ସାହିତ୍ୟ-ସମାଲୋଚକ ଓ ଇତିହାସକାରମାନେ ଯେତେବେଳେ ଆପଣା କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ କରିବାର ଚଞ୍ଚଳତାରେ ଧର୍ମକୁ ଗୋଳେଇ ଘାଣ୍ଟି ପକାନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତରେ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ ।

ଚାରିଧାଡ଼ି ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କବିତାର ଅପନୃକୃତ ଅନୁବାଦ କରି ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଦିବ୍ୟସିଂହଦେବଙ୍କର ଏକୋଇଶି ଅଙ୍କରେ, ଅର୍ଥାତ୍, ୧୮୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭକ୍ତ ଭୀମଭୋଇ ଦିବ୍ୟଶକ୍ତି ଲାଭକରି ମହିମାଧର୍ମର ସତ୍ୟ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଜଗତ ସମକ୍ଷରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ (୧) । ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର କହନ୍ତି ଯେ ଭୀମଭୋଇ ୧୮୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ୧୮୯୫ରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଯୌବନର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସେ ଢେଙ୍କାନାଳ ଯାଇ ମହିମାଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଫେରି ସୋନପୁରରେ ରହି ଧର୍ମ-ପ୍ରଚାରରେ

୧। Modern Budhism & etc . P. 160

ଲାଗିଥିଲେ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ଧର୍ମ ଅଲେଖ-ଧର୍ମ ନାମରେ ଅଭିହିତ (୨)। ଉପରଲିଖିତ ଏହି କେତୋଟି ବାକ୍ୟରୁ ଅବଶ୍ୟ ଏକାଧିକ ସନ୍ଦେହ ଉପୁଜୁଛି ; ଭୀମଭୋଇ ପ୍ରକୃତରେ ଢେଙ୍କାନାଳ ଯାଇ ମହିମା-ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ କି ନାହିଁ, ତାଙ୍କର ଧର୍ମକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବରେ ଅଲେଖ ଧର୍ମ କୁହାଯାଏ କି ନାହିଁ, ଉଚିତ ସ୍ଥାନରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନା ହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ ମହିମା-ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରର ତାରିଖ-ଟିକୁ ମନେ ରଖିଲେ ଚଳିବ । ମହିମା-ଧର୍ମର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପର-ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା କହନ୍ତି ଯେ ମହିମାଗୋସାଇଁ ୧୮୨୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଥମେ ପୁରୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଆପଣାର ସନ୍ଦେଶ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ (୩) । ସେ ଯାହାହେଉ ପଛକେ ମହିମା-ଧର୍ମ ଯେ ଦେଢ଼ଶହ ବର୍ଷରୁ ବେଶୀ ପୁରୁଣା ନୁହେଁ, ଏହା ସର୍ବ-ମତସ୍ୱୀକୃତ । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଢେଙ୍କାନାଳ ଗଡ଼ ଓ ଜୋରଣ୍ଡା ଆଖପାଖରେ କେତେକ ବୃଦ୍ଧ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଜର ବାପ ଅଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଥିବା ଅନେକ କଥା ମନେ ରଖିଛନ୍ତି । ତଥାପି ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ ଯେ ଏତେ ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବର ଧର୍ମ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ତା' ବିଷୟରେ ଆମର ଧାରଣା ଅତି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଛି । ଏପରକି ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଅତି ପ୍ରଧାନ କଥା ତା'ର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକୁ ନେଇ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଠିକଣା କରି କେହି କିଛି କହି ନାହାନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁଙ୍କର ଇଂରେଜୀ ବହି କରିଆରେ ମହିମାଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଭୁଲ ଧାରଣା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରକୁ ମଧ୍ୟ ସଂକ୍ରାମିତ ହୋଇଛି । ପଣ୍ଡିତ ହଜାରୀ ପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀଙ୍କର ଲିଖିତ 'ହିନ୍ଦୀସାହିତ୍ୟକୀ ଭୂମିକା' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ସୂଚନା ମିଳେ । ସବୁଠାରୁ କୌତୁହଳପ୍ରଦ ବିଷୟ ହେଉଛି ଯେ ଧର୍ମ ବିଷୟରେ କୌଣସି

---

୨ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ : ଶ୍ରୀ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର: ପୃ : ୧୭୮-୯

୩ । ସତ୍ୟ ମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସ: ବ୍ରହ୍ମଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା : ପୃ. ୨ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ଓ ଶ୍ରୀ ବିଚ୍ଛନ୍ଦଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯେ, 'ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷପାଦରେ ଓ ମହିମା ଧର୍ମର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରଚାର କାଳ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ଭାଗ ।'

ପ୍ରକାର ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସେହି ଧର୍ମର କୌଣସି ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କଠାରୁ ସମୀକ୍ଷକମାନେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଆସିନାହାନ୍ତି ।

କେତେବର୍ଷ ହେଲା ଉକ୍ତ ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମାଲୋଚନା ସମିତି ତରଫରୁ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କର 'ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ଯେଉଁସବୁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ ବିଚିତ୍ର ବିବରଣୀମାନ ରହି ଆସିଥିଲା, ସେହିଗୁଡ଼ିକ ସଂଗ୍ରହ କରି ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ମହିମାଧର୍ମର ଏକ ସଂବଦ୍ଧ ଇତିହାସ ଦେବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଏହାହିଁ ଆମର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ତେଣୁ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବଠାରୁ ମହିମା ଧର୍ମର ଦୃଢ଼ ସଂସ୍ଥାପନ ଓ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ତିରୋଭାବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ବିବରଣ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି, ତାହା ପ୍ରଧାନତଃ ଉକ୍ତଗ୍ରନ୍ଥଟିରୁହିଁ ସଙ୍କଳିତ ହୋଇଅଛି ।

"ଏହି ଭାରତଭୂମିରେ ସତ୍ୟଧର୍ମର ଗ୍ଳାନି ହେବାରୁ ସିଦ୍ଧ, ସାଧୁ, ଋଷି, ମୁନି ଓ ଦେବବୃନ୍ଦ ଭୀତହୋଇ ଜଗଦୀଶ୍ୱର ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରେ ସତ୍ୟଧର୍ମ ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ଜଗତ୍ ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ବିଶ୍ୱପୂଜ୍ୟ ଜଗତ୍‌ବନ୍ଧୁ ଭାରତଭୂମିରେ ସତ୍ୟଧର୍ମର ହ୍ରାସ ହେବାର ଜ୍ଞାତ ହୋଇ ମହାଶୂନ୍ୟରୁ ସ୍ୱଶକ୍ତିରେ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ନାରାୟଣ ସ୍ୱରୂପ ଧାରଣ କରି ହିମାଳୟ, କୈଳାସଗିରି ଶିଖରରେ କେବଳ ବାୟୁପାନ ପୂର୍ବକ ଅନେକ ସମ୍ବତ୍ସର ଆତ୍ମଯୋଗ-ସମାଧିରେ ଅତିବାହିତ କଲେ । ତତ୍ପରେ ଗିରିର ସାନୁଦେଶରେ ସିଦ୍ଧ ମୁନିବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ, 'ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏବେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ଯାଇ ମାନବ ଯୋନିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କର । ସତ୍ୟଧର୍ମ ସ୍ଥାପନାର୍ଥ ଏହି ଭାରତଭୂମିର ପୂର୍ବଭାଗସ୍ଥ ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରଭୁ ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବେ । ସେହି ଦେଶରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦର୍ଶନଲାଭ ପୂର୍ବକ ସତ୍ୟଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରି ସିଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସ୍ୱରୂପରେ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳାର୍ଥ ସେହି ସତ୍ୟଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରି ମହାପର୍ଯ୍ୟଟନ କରିବ ।' ଏହିରୂପେ ସିଦ୍ଧବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଇ 'ଗୁପ୍ତ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ' ବେଶରେ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ କରି ଶେଷରେ 'ସତ୍ୟ ସନାତନ ମହିମାଧର୍ମ' ସ୍ଥାପନାର୍ଥ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ନାରାୟଣ ଜଗଦ୍‌ବନ୍ଧୁ ମହିମାଗୋସାଇଁ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ

ଏହି ଜଙ୍ଗଲ ପ୍ରଦେଶର ପୁରୀଠାରେ **ବଙ୍ଗୀଷ୍ଟାବ୍ଦ** ୧୨୩୩ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୮୨୬) ରେ ଦର୍ଶନ ଦେଲେ ।"

ହିନ୍ଦୁ, ବୌଦ୍ଧ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମରେ ଭଗବାନଙ୍କର ଏହି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ-ପ୍ରକରଣ ଅବିକଳ ଅନୁରୂପ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଜନ୍ମହେବା ପୂର୍ବରୁ ଦେବଦୂତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହେବାର ବାଣୀ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା (୪) । କଥିତ ଅଛି ଯେ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଗର୍ଭରେ ରହିବା ପରେ ସେ ଏକ ମହାନ୍ କଲାଧାରୀ ସନ୍ତାନ ପ୍ରସବ କରିବେ ବୋଲି ମାୟାଦେବୀଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନାନୁଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ବୁଦ୍ଧ ଜନ୍ମର ଠିକ୍ ପରେ ପରେ ଅନେକ ମୁନିଋଷି ତାହା ଜାଣିପାରି ଶୁଦ୍ଧୋଦନଙ୍କର ନଗରକୁ ଆସି ନବଜାତ ଶିଶୁକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଯାଇଥିବାର କଥା ମହାଯାନ-ଗ୍ରନ୍ଥ **'ଲଳିତ ବିସ୍ତର'** ରେ ଅଛି ।

'ଭଗବଦ୍ ଗୀତା'ରେ ଅଛି ଯେ ପୃଥିବୀରେ ଧର୍ମର ଗ୍ଲାନି ଘଟିଲେ ଭଗବାନ ପୁନଶ୍ଚ ଧର୍ମର ସଂସ୍ଥାପନାର୍ଥ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ମହିମା-ପନ୍ଥୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେହି କଥା ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ସେତେବେଳର ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା କିପରି ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମ ଓ ନୂତନ ଅବତାରର ଅପେକ୍ଷାକରି ରହିଥିଲା, ମହିମା-ଧର୍ମର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ତାହାର ବହୁଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି । ଗୋଟିଏ ଚଉତିଶାରେ ଭୀମଭୋଇ ତତ୍କାଳୀନ ଧର୍ମ ଭୂମିର ଦୁରବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି !

ରାଗ ଅହଙ୍କାର ହୃଦରେ ସହି ନ ପାରେ ଦଣ୍ଡେ,
ରାବଣ ପରାଏ ହେଲେଣି ପୃଥ୍ୱୀ ଭାରତ ଖଣ୍ଡେ ॥
ଲୋଭ ମୋହେ ଶଠ ବୁଡାଇ ଲଂଘିଲେଣି ଧର୍ମକୁ,
ଲାଭ ବଣିଜରେ ମାତିଲେ ଛାଡ଼ି ନିଜ ଧର୍ମକୁ ॥
ବାଇ ପ୍ରାୟେ ହୋଇ ଭ୍ରମନ୍ତି ବିଧିମତ ନ ଜାଣି,
ବପପ୍ରାୟେ ଫିଙ୍ଗି ଦେଲେଣି ବେଦ ସିଦ୍ଧ୍ୟଙ୍କ ବାଣୀ ॥(୫)

---

୪ । Christianity As Mystical Fact: Rudolf Steiner. P. 135

୫ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମ ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା (ମହିମା ସମିତି): ପୃ ୯.

ଦେଶର ଶାନ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେତେବେଳେ ବଡ଼ ଅରାଜକତା ଘୋଟିରହିଛି । ସନାତନ କାଳରୁ ସମାଜକୁ ଧାରଣ କରିଥିବା ସକଳ ଆଦର୍ଶ ଓ ଅବଲମ୍ବନ ଭାଙ୍ଗିରୁଜି ଯାଉଛି । ଯୁଗର ଅନ୍ଧାର କ୍ରମେ ଘନୀଭୂତ ହେଉଛି । ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀର ଆକୁଳତା କବି ଭୀମଭୋଇଙ୍କର କଣ୍ଠରେ ଗୀତରୂପରେ ଫୁଟି ବାହାରୁଛି:

ଘନପ୍ରାୟ ମନ ଚଞ୍ଚଳ ଶଙ୍କା । ଘାଣ୍ଟି ହୋଇ ମୋହ ମାୟାରେ ରତ ॥
ଘୋର ଅନ୍ଧାର ରଜନୀ ପାହାନ୍ତି । ଘାଣ୍ଟୁ ଅଛି କାମ କଳା ପ୍ରକୃତ ସେ,
ଘାଟରେ ବସିଛି ନିତ ସେ,
ଘାଟ ଭବସିନ୍ଧୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବେ ଘଟଯୁଗ ପ୍ରାଣପତି ଯେ ॥ (୨)

ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଭାରାକାନ୍ତ ଆତୁର ମଣିଷର ପ୍ରାର୍ଥନା ଭଗବାନଙ୍କୁ ଅବତାର କରି ଧରାତଳକୁ ନେଇ ଆସିଲା । ସକଳ ଅନ୍ଧକାରରେ ଆଲୋକ-ତଡ଼ିତର ଆଘାତଦେଇ ମହାପ୍ରଭୁ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ସୃଷ୍ଟି ସଂରକ୍ଷଣର ନୂତନ ପର୍ବ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ନୂତନ ଧର୍ମର ସଂସ୍ଥାପନ ଦ୍ୱାରା । ଭୀମଭୋଇ ସେହି ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ମୁଖ ଦେଇ ତାହାହିଁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି:—

ବହୁତ ଅନ୍ୟାୟ ଦେଖିଲୁ, ତେଣୁଟି ଆମ୍ଭେ ଉଦେ ହେଲୁ ।
ସ୍ୱରୂପ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାର, ନିବେଦ କରୁଛୁଁ ବିସ୍ତାର ।
ଧର୍ମରେ ବହୁ ବୋଲି ମହୀ, ତେଣୁ ମୁଁ ଆସିଅଛୁ ଧାଇଁ (୩) ।

“ପୁରୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ସେ ସେଇଠି କେତେଦିନ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ଧୂଳିରେ ସେ ଶୁଅନ୍ତି, ବସନ୍ତି, କାହା ସହିତ ବେଶୀ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଯିଏ ଯାହା ମନାସି କରି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତି, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତର-ଅନୁରୂପ ଫଳ ଫଳିଯାଏ । ସେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଧୂଳିଆ ଗୋସାଇଁ ବୋଲି ଡାକୁଥାନ୍ତି । କଟିରେ ଗେରୁଆ କୌପୁନୀ ଓ ମସ୍ତକରେ ଜଟା, ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ଏତମାନ ଅଙ୍ଗାଭରଣ ହୋଇ ରହିଥାଏ ।

---

୨ । ତତ୍ରୈବ: ସ୍ତୁ୯·

୩ । ଶ୍ରୁତିନିଷେଧ ଗୀତା: ଭୀମଭୋଇ, (ପ୍ରାଚୀ—୭୩): ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

"ତା'ପରେ ମହିମାସ୍ୱାମୀ ଖୋରଧା ଅଞ୍ଚଳର ଧଉଳଗିରି, ଖଣ୍ଡଗିରି, ନୀଳଗିରି ପ୍ରଭୃତିରେ କେବଳ ଜଳାହାର କରି ବୁଲିଲେ । କେହି କେହି ତାଙ୍କୁ ନୀର-ଆହାରୀ ଗୋସାଇଁ ବୋଲି ଡାକୁଥାନ୍ତି । ପ୍ରବାଦ ଅଛି ଯେ ଏହି ସମୟରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆହୂତ ହୋଇ ଥରେ ସେ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପରେ ବ୍ରହ୍ମର ନିର୍ଗୁଣ ଓ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପତ୍ୱ ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଭ୍ରମଣ କାଳରେ ସେ ଜଣେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବାବାଜୀଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଭିମାନ ଖଣ୍ଡନ କରିଥିଲେ ।

"ନୀର ଆହାରରେ ବାର ବରଷ କଟାଇ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଓ କଟକ ଦେଇ ୧୨୫୫ ଅବ୍ଦ (ଖ୍ରୀ· ୧୮୩୮)ରେ ସେ କପିଳାସ ପର୍ବତରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । କପିଳାସରେ ଗୈରିକବସ୍ତ୍ର, କୌପୀନ ଓ କନ୍ଥାଭାର ପରିତ୍ୟାଗ କରି କୁମ୍ଭୀବକଳ ପରିଧାନ କରି ପର୍ବତର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶିଖରରେ ବିରାଜମାନ ହୋଇ ଏକୋଇଶ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନନ୍ତ ଶଯ୍ୟାରେ ପଦ୍ମାସନପୂର୍ବକ ଆତ୍ମଯୋଗ-ସମାଧିରେ ନିମଗ୍ନ ରହିଲେ । କପିଳାସ ପର୍ବତ ତଳେ ଦେଓଗ୍ରାମ (ଦେ'ଗାଁ) ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ଅଛି । ସେହି ଗ୍ରାମର ସଦାନନ୍ଦ ଶବର ପର୍ବତ ଶିଖରେ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କଲା । ଗୋସାଇଁ ବାର ବରଷ ନୀର ଆହାର ପରେ ବାର ବରଷ ଫଳମୂଳ ଆହାର କଲେ । ଶବର ସଦାନନ୍ଦ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତିଦିନ ଫଳ ଯୋଗାଇଦେଇ ଆସୁଥିଲା ।

"କପିଳାସ ପର୍ବତରେ ଏହିପରି ଆତ୍ମଯୋଗ ସମାଧିରେ ନିମଗ୍ନ ଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ ଓ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କଠାରୁ ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଶୁଣିଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦବାବା କିଛିଦିନ ସେଇଠି ଫଳମୂଳ ଖାଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଲେ ଓ ଶେଷରେ ତାଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇ ଅବଧୂତାଶ୍ରମରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହେବାକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ମହିମା ଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରାତଃ ବ୍ରହ୍ମମୁହୂର୍ତ୍ତ ସମୟରେ ଗୋବିନ୍ଦବାବାଙ୍କୁ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଅବଧୂତ ସିଦ୍ଧାଶ୍ରମର ପରସନ୍ନ୍ୟାସ ଦୀକ୍ଷା ଦେଲେ ଓ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବ ଜଗନ୍ନାଥନାମ ଖଣ୍ଡନ କରି ତାହାଙ୍କୁ ଗୋବିନ୍ଦବାବା ନାମରେ ଭୂଷିତ କଲେ । ସିଦ୍ଧ ଗୋବିନ୍ଦବାବା ଅବଧୂତ ବଲ୍କଳବାନା ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ସିଦ୍ଧ ଅବଧୂତ ପନ୍ଥାର ପ୍ରଥମ ପଥିକ ହେବାରୁ ତାଙ୍କର 'ଆଦିସିଦ୍ଧ' ଉପାଧି ହେଲା । ମହିମା ଗୋସ୍ୱାମୀ

ଅନାଦି ହୋଇ ରହିଲେ । ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରି ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗୋବିନ୍ଦବାବା ପଶ୍ଚିମଦିଗକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

"ଏହାପରେ ଢେଙ୍କାନାଳର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ଭଗିରଥୀ ଭ୍ରମରବର କପିଳାସରେ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରି ତାଙ୍କଠାରୁ 'ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗ'ର ଉପଦେଶ ଶୁଣିଲେ । ରାଜା ପର୍ବତ ଉପରେ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଆଶ୍ରମ ନିର୍ମାଣ କରାଇଦେଲେ । ଗୋସାଇଁ ସେଇଠାରେ ରହି ବାରବରଷ କାଳ କେବଳ ଦୁଗ୍ଧପାନ କରି ରହିଲେ ।

"ଏଣେ ଗୋବିନ୍ଦବାବା ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ବୁଲି ଶେଷରେ ବୌଦର ବଳଶିଙ୍ଗା ଗ୍ରାମରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ସମସ୍ତେ ଗୋବିନ୍ଦବାବାଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ବୋଲି ମାନିଥାଆନ୍ତି ।

"ହଠାତ୍ ଦିନେ ରାତ୍ରଅଧରେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ବଳଶିଙ୍ଗା ଗ୍ରାମ ଆଶ୍ରମରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ 'ଗୋବିନ୍ଦ' 'ଗୋବିନ୍ଦ', ବୋଲି ଡାକିଲେ । ସେଠାରୁ ଦୁହେଁ ଅଦୃଶ୍ୟ ଭାବରେ ଯାଇ ରେଢ଼ାଖୋଲର ଗ୍ରାମଡ଼ିହା ମୌଜାର ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ଦୁଆରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କର କରୁଣାଶୀଷ ବଳରେ ଜନ୍ମାନ୍ଧ ଭୀମଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ଖୋଲିଗଲା । ଆପଣାର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖାଇ ମହିମା ଗେସାଇଁ ଆଦେଶ କଲେ, 'ପ୍ରଭୁ ଏହି ଘୋର କଳି ଯୁଗରେ ସତ୍ୟ ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ନିମିତ୍ତ ଶରୀର ଧାରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହିଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେବ ।' ଭୀମଭୋଇ ସତ୍ୟ ମହିମା ଧର୍ମର ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତି ଯୋଗ ଉପଦେଶ ଯଥାବିଧି ଲାଭ କରିବା ପରେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କୁ ମହିମା ଧର୍ମର ମହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇଗଲେ ।

"ସନ ୧୨୯୬ରେ ଗୋସାଇଁ ପଥରବ ଆସ୍ଥାନ ତ୍ୟାଗ କରି କପିଳାସରୁ ଅବତରଣ କଲେ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀ ତୀରବର୍ତ୍ତୀ କାଶୀପୁର ଗ୍ରାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେହି ଗ୍ରାମର ବୈଶ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର ସାହୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଗୃହସ୍ଥ ଦୀକ୍ଷିତ । ତାଙ୍କୁ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟାଶ୍ରମର ବିଷୟକ ସକଳ ଉପଦେଶ ଦେଇ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ପୁଣି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କ ଗୃହରେ ଅନ୍ନଭିକ୍ଷା (ଭୋଜନ) କରି ସାରିବା ପରେ ଆଦେଶ ଦେଲେ, 'ଏହି ସ୍ଥାନରୁ ବିଦାୟ ହୋଇ ଆମ୍ଭେ ବୌଦ ରାଜ୍ୟକୁ

ଯାଉଅଛୁ । ଏବେ ମହିମା ଧର୍ମର ଲୀଳା ବିସ୍ତାର ହେବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଭଜନ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥାଦି ଲେଖିବା ନିମିତ୍ତ ଚାରିଜଣ ଲୋକ ତୁମ୍ଭ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବେ । ସେମାନେ ତୁମ୍ଭ ମୁଖରୁ ଉଚ୍ଚାରିତ ପଦମାନ ଲେଖିବେ । ତୁମ୍ଭ ମୁଖରେ କେବଳ ସତ୍ୟ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବ ।' ତାର କିଛିଦିନ ପରେ ସ୍ୱାମୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ହରପଣ୍ଡା ଓ ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇ ମହିମା ଭଜନ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବା ନିମିତ୍ତ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ସେମାନେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଗ୍ରାମଡ଼ିହାରେ ପହଞ୍ଚି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଲେ । ଭୀମ ସେହି ଦିନଠାରୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ଏକ ନୀରବ ସ୍ଥାନରେ ବସି ଯାହା ଗାୟନ କରନ୍ତି ତାହା ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଚାରିଜଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଲେଖନୀ ଦ୍ୱାରା ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖନ୍ତି । ଭୀମ ଯେଉଁ ଭଜନାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଗୀତ ରଚନା କରନ୍ତି, ତାହା ପ୍ରଥମେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇ ଦେଉଥାନ୍ତି । ସେ ସବୁକୁ ଭକ୍ତମାନେ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଗାୟନ କରନ୍ତି ।

"ଏହାପରେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ଏକତ୍ର ସମ୍ବଲପୁର, ସୋନପୁର ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳର ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ବୁଲି ସେଠାର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇଲେ । ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଓ ନାନା ଉପଲକ୍ଷରେ ତାଙ୍କର ଅତି ମାନବିକ ଶକ୍ତି ସବୁର ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲା । ଥରେ ଗୋଟିଏ ଶବରେ ଜୀବନ୍ୟାସ କରି ସେ ତଦଞ୍ଚଳ ଲୋକଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ ଓ ଅଭିଭୂତ କରି ଦେଇଥିଲେ ।

"କ୍ରମେ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଭକ୍ତସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଲା । ନାନା ଗ୍ରାମରେ ତାଙ୍କ ଲାଗି ପଞ୍ଚ ହାତିଆ ଆଶ୍ରମମାନ ତିଆରି ହେଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଶ୍ରମର ଦୀର୍ଘ ପାଞ୍ଚହାତ, ପ୍ରସ୍ଥ ପାଞ୍ଚହାତ ଓ ଉଚ୍ଚତା ପାଞ୍ଚ-ହାତ । ଆଶ୍ରମ ଗୋମୟ ଜଳରେ ଲିପା ହେଲା ପରେ ସ୍ୱାମୀ ତାହାଭିତରେ ପ୍ରଥମେ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀରେ ବିରାଜମାନ କରୁଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଦିବସ ନାମ ଭଜନ ହେଉଥିଲା । ଭକ୍ତମାନେ ଟୁଙ୍ଗି ଘର ପାଖରେ ସାତଥର ଦକ୍ଷିଣାବର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରୁ କରୁ ଗିନି ଖଞ୍ଜରୀ ବଜାଇ ବ୍ରହ୍ମମହିମା ଗାୟନ କରନ୍ତି ଓ ନାମ ଭଜନରେ ରାତି କଟାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାଠାରୁ ସକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘୃତ ଦୀପମାନ ଟୁଙ୍ଗିରେ ଜଳାହୁଏ । ସ୍ୱାମୀ ଯେଉଁଦିନ ଯେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତି, ସେଦିନ ସେହି ଆଶ୍ରମରେ ରହନ୍ତି ।

"ଏହାପରେ ଅଦ୍ଭୁତ କେତେକ ଅତିମାନୁଷୀ ଲୀଳା ଦେଖାଇ ଗୋସାଇଁ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମର ଅଗ୍ରରେ ସାତଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୋଗନିଦ୍ରାରେ ଅବଲୀନ ରହିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦବାବା ସାତଦିନ କାଳ ଆଶ୍ରମ ଦୁଆରେ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ବସିଥିଲେ । ତାପରେ କିଛିଦିନ କଟକରେ ରହି ସେ ଆଠଗଡର ଖୁଣ୍ଟୁଣୀ ଗ୍ରାମକୁ ଗଲେ ଓ ସେଠାରେ 'ମହିମା ପୂଜା'ର ଆୟୋଜନ କରାଇଲେ । ଏହି ମହିମା ପୂଜାର ଅନ୍ୟନାମ ରାଇଁଲୀଳା । ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ଏଥିଲାଗି ଦେଢ଼ମହଣିଆ ସତର ତାହାଣ ମାଟିହାଣ୍ଡି ବରାଦ କରି ପଠାଇଲେ । ଷୋଳ ତାହାଣ ମାଟି ହାଣ୍ଡିରେ ଚୂଡ଼ା, ଗୁଡ଼, ଦୁଧ, ଘିଅ, ଦହି, ପାଚିଲା କଦଳୀ, ନଡ଼ିଆ ଓ ମହୁ ଇତ୍ୟାଦି ମିଶି ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରସାଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ପ୍ରଥମେ ଅଲେଖ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇ ସେ ସବୁ ଜଗଦ୍ଭକ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିତରଣ କରି ଦିଆଗଲା । ଏହି ମହିମା ପୂଜା କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ପ୍ରତ୍ୟୁଷ ବ୍ରାହ୍ମମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଗୁରୁଙ୍କ ଆଦେଶ ମତେ ଶହ ଶହ ଭକ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନାମ ଗାନକରି ଅର୍ଥାତ୍ ଭୀମଭୋଇଙ୍କ କୃତ ଭଜନାବଳୀ ଗାନ କରି କୃତାର୍ଥ ହେଲେ ଓ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଏହାର ବିବରଣ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ଏହା ସନ ୧୨୭୦ (ଖ୍ରୀ· ୧୮୬୩) ର ଘଟଣା ।

"ତା' ଆରଦିନ କାର୍ତ୍ତିକ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା । ସେହିଦିନ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଜିବାର ହୁକୁମ ହେଲା ଯେ ସେହିଗ୍ରାମ (ଖୁଣ୍ଟୁଣୀ)ରେ ଏକ ଧୂନିଘର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବ । ପାଞ୍ଚହାତ ଦୀର୍ଘ ଓ ପାଞ୍ଚହାତ ପ୍ରସ୍ଥବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ ଘରେ ମାର୍ଗଶିର ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଅପରାହ୍ଣ ସମୟରେ ବ୍ରହ୍ମଧୂନି ସ୍ଥାପନା ହେବ । ଧୂନିନିମିତ୍ତ ଶୁଷ୍କକାଷ୍ଠ, ଗବ୍ୟଘୃତ, ଚନ୍ଦନ, କର୍ପୂର ଇତ୍ୟାଦି ବରାଦ କରିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରଥମେ ଆଂଶିକଭାବରେ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ହୋଇ ତା'ପରେ ସ୍ୱୟଂଭୂଆତ୍ମିକା ସୃଷ୍ଟିର ପାପ ଖଣ୍ଡନ ନିମିତ୍ତ ବ୍ରହ୍ମଧୂନିରେ ଘୃତାହୁତି-ପ୍ରଦାନ ହେବ । ତାହାହେଲେ ଜଗତର ବିଶେଷ ମଙ୍ଗଳ ହେବ । ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ପୁଣି ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଆସି ଖୁଣ୍ଟୁଣୀରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ପ୍ରଥମେ ଅଲେଖ ବ୍ରହ୍ମନାମ ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳାର୍ଥେ ଧୂନିରେ ଆହୁତି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଭକ୍ତମାନେ ଗିନି-ଝାଞ୍ଜ ବଜାଇ ମହିମା-ଭଜନ ଗାନ କଲେ ।

"କ୍ରମେ ମହିମାଧର୍ମର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ହେଲା । ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଓ ପଟିଆ ଅଞ୍ଚଳରେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ଦୀକ୍ଷା ଦେବାରେ ଲାଗିଲେ । ଢ଼ମଣା ଗ୍ରାମରେ ସପ୍ତହସ୍ତ-ପରିମିତ ଧୂନିଘର ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ନୃସିଂହବାବା, ଭାଗୀରଥବାବା ପ୍ରଭୃତି ଅଙ୍ଗର କେତେକ ଅନୁଗାମୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ମଧ୍ୟ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଶରଣକୁ ଆସିଲେ । ଢ଼ମଣା ଧୂନିଘରଠାରେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କୁ ପରସନ୍ନ୍ୟାସରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଗଲା । ପରସନ୍ନ୍ୟାସର ସମସ୍ତ ଶୃଙ୍ଖଳା ବୁଝାଇ ଦେଇ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଖୋର୍ଦ୍ଧାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ପାହାଡ଼ର ଗୁମ୍ଫାରେ ଏକୋଇଶ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଶ୍ଚଳ ଅମୃତଯୋଗାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ ହେଲେ । ଏକୋଇଶ ଦିନପରେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ମୁଣ୍ଡରେ ଛତୁଣୀ ଘଷାହୋଇ ଏକୋଇଶ ଯୋଡ଼ା ପାଣି ଢଳା ହେଲା । ଗୋବିନ୍ଦବାବା ଓ ନୃସିଂହ ବାବାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ଗୋସାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ଆପଣାର ଅନନ୍ତ ଯୋଗାସନର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖାଇଲେ । ଏହାର କିଛିଦିନ ପରେ ଅଠାରୁଆ ଓ ଦାରୁଠେଙ୍ଗରେ ଧୂନିଘର ସ୍ଥାପନା ହେଲା । ଦାରୁଠେଙ୍ଗରେ ମହିମାସ୍ୱାମୀ ଭୂମିରୁ ବାର ଅଙ୍ଗୁଳ ଉଚ୍ଚ ଶୂନ୍ୟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଅପଣାର ବିଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଅଗ୍ନିରେ ଉପବେଶନ କରିବା ଓ ରୋଗୀମାନଙ୍କୁ ରୋଗରୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ମହିମା ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା ।

"ପୁଣି କେତେଦିନ ପରର କଥା । ଧର୍ମର ଭବିଷ୍ୟତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଥରେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବାଙ୍କୁ ମହିମା ଗୋସ୍ୱାମୀ କହିଲେ, 'ଜଗତମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ବିଷ୍ଣୁ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ, ସେମାନେ ସକାମ ଲୀଳାଖେଳ କରି ସଂସାରରେ ଯଶକୀର୍ତ୍ତି ରଖିଲେ । ଭକ୍ତ କୀର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କରେ ନାନାପ୍ରକାର ରାଜସିକ ଓ ତାମସିକ କ୍ରିୟାର ସଂକ୍ରମଣ ହେତୁ ସଂସାରୀମାନେ ତହିଁରେ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଉପାସନାମାର୍ଗ ଭୁଲି ଜଡ଼ପ୍ରତିମା ସେବ ପୂଜାରେ ରତ ହେବାରୁ ସଦ୍‌ଗତି ଲାଭ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ମହାପ୍ରଭୁ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାରରେ ନିଷ୍କାମ ଲୀଳାଖେଳା ବିସ୍ତାର କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କର ମହିମା ରଖିବେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାନା ଅନ୍ୟାୟ ଅନାଚାର ପ୍ରବେଶ କଲାଣି । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶାର ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଯୋରନ୍ଦାଠାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଧାମ ସ୍ଥାପିତହେବ । ଏହି ସ୍ଥାନ 'ସତ୍ୟ ଅନନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର ମହିମାଗାଦି ଧାମ' ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ହେବ ।'

“ଇତିମଧ୍ୟରେ ୧୨୭୪ ଅବ୍ଦରେ ଗୋବିନ୍ଦବାବା ଇହଲୀଳା ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଦାରୁଠେଙ୍ଗ ଗ୍ରାମର ଭକ୍ତମାନେ ନାମଭଜନ କରି ଧୂନି-ଘର ପାଖ ପୋଖରୀର ବାୟୁକୋଣ ହୁଡ଼ାରେ ତାଙ୍କର ସମାଧି କରାଇଲେ । ମାଟିରେ ଗର୍ତ୍ତଟିଏ କରି ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବାବାଙ୍କ ଶରୀରକୁ ପଦ୍ମାସନରେ କରପଦ୍ମ ଯୋଡ଼ାଇ ଜପବସ୍ଥା କରାଗଲା ଓ ମସ୍ତକ ଉପରେ ନୂତନ ମୃତ୍ତିକାପାତ୍ର ଢାଙ୍କିଦେଇ ଗର୍ତ୍ତଟିକୁ ମାଟିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ଦିଆଗଲା ।

“କ୍ରମେ ବାଙ୍କୀ ଓ ତିଗିରିଆ ଅଞ୍ଚଳରେ ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା । ଧ୍ୟାନଦାସ ଓ ରଘୁବରଦାସ ନାମରେ ଦୁଇଜଣ ରାମାନନ୍ଦୀ ବାବାଜୀ ସେମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପନ୍ଥା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବାଙ୍କୀ ପାଖ ମାଇକହାରପୁରଠାରେ ମହିମାପୂଜା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଲା ଓ ଧୂନିମନ୍ଦିର ବସିଲା । କ୍ରମେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ଗୃହସ୍ଥ ଉଭୟ ମାର୍ଗର ଭକ୍ତଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବାକୁଲାଗିଲା ।

“ଥରେ କୌଣସି ଗ୍ରାମର ଆଶ୍ରମରେ ଥିବାବେଳେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଅଶ୍ରମର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁଭଳି ଖେଳ ଚାଲିଛି, ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭୁ ତାଦୃଶ ଖେଳ କରୁଅଛନ୍ତି । ପଞ୍ଚଭୂତର (୮) ସମଷ୍ଟିରେ ଶରୀର ଗଠିତ ହୋଇଥିବାରୁ ପାଞ୍ଚହାତିଆ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅଶ୍ରମ ତିଆରି ହେଲା । ସେହିପରି ସପ୍ତଧାତୁର (୯) ସମଷ୍ଟି ହେତୁ ସପ୍ତହସ୍ତ ମନ୍ଦିରର ଖେଳ ଓ ଶରୀରର ନବଦ୍ୱାର (୧୦) ହେତୁ ନବହସ୍ତ ଆଶ୍ରମ ଗଠିତ । ତଦନନ୍ତର ଦ୍ୱାଦଶସ୍ୱର (୧୧) ଶବ୍ଦବନ୍ଧ ହେତୁ ପ୍ରଭୁ ଦ୍ୱାଦଶହସ୍ତପରିମିତ

---

୮ । କ୍ଷିତି, ଅପ୍, ତେଜ, ମରୁତ୍, ବ୍ୟୋମ ॥

୯ । ରସ, ରକ୍ତ, ମାଂସ, ମେଦ, ଅସ୍ଥି, ମଜ୍ଜା, ଶୁକ୍ର ॥

୧୦ । ଦୁଇଚକ୍ଷୁ, ଦୁଇ କର୍ଣ୍ଣ, ଦୁଇ ନାସାରନ୍ଧ୍ର, ମୁଖ, ପାୟୁ, ଉପସ୍ଥ ॥

୧୧ । ଅ, ଆ, ଇ, ଈ, ଉ, ଊ, ଋ, ୠ, ଏ, ଐ, ଓ, ଔ ॥

ଆଶ୍ରମରେ ବିଶ୍ରାମ କଲେ । ଅମ୍ବରରେ ଷୋଡ଼ଶ କଳା (୧୨)ହେତୁ ବୈକୁଣ୍ଠ ଭୁବନରେ ଗୋଲ ଷୋଡ଼ଶହସ୍ତ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆସନ ହେଲା । ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଏକବିଂଶ ପୁର ରହିଅଛି, ତେଣୁ ସର୍ବଶେଷରେ ଏକବିଂଶ ହସ୍ତ ମନ୍ଦିରରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ମହାନିତ୍ୟଖେଳ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଭୁବନରେ ସମାପ୍ତ ହେଲା । ଜଗତ୍‌ପ୍ରଭୁ ଅନ୍ତିମ କାଳରେ ଶୂନ୍ୟ ନିଃଶବ୍ଦ ମହାନିତ୍ୟ ଭୁବନକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିବେ ।

"ଗୋସାଇଁ ଢେଙ୍କାନାଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଏକଦା କାଶୀରୁ ଆସିଥିବା ମାଧବାନନ୍ଦ ଆଗ୍ରୁଆଁ ନାମରେ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଲୋକମୁଖରୁ ମହିମାଧର୍ମର ବିବରଣ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପାଖରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ଆପଣାର ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିତର୍କ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମହିମା ଗୋସ୍ୱାମୀ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଯୁକ୍ତି ଖଣ୍ଡନ କରି ଦେବାରୁ ମାଧବାନନ୍ଦ ତାଙ୍କଠାରୁ ସତ୍ୟ ମହିମା-ଧର୍ମର ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରି ନୃସିଂହବାବାଙ୍କଠାରୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଦୀକ୍ଷା ଲାଭକଲେ । ପୁଣି ଗଙ୍ଗାଧର ମିଶ୍ର, ଧର୍ମୁ ଦାସ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ନାମକ ତିନିଜଣ ଚୈତନ୍ୟ-ବୈଷ୍ଣବ ପନ୍ଥାରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ବାବାଜୀ ହୋଇ ବୁଲୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ସୁକିନ୍ଦାରେ ମହିମା ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ । ସେଠାରୁ ସତ୍ୟ ମହିମା-ଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରି ପୂର୍ବ ଗୃହୀତ ସକଳ ବେଶ-

---

୧୨ । ପ୍ରଶ୍ନୋପନିଷଦରେ ପୁରୁଷର ଷୋଡ଼ଶ କଳା ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀ ବିଧୁଶେଖର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ଉକ୍ତ ଉପନିଷଦର ବଙ୍ଗାନୁବାଦରେ ଏହି ଷୋଡ଼ଶ କଳାର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବେ ନାମକରଣ କରିଅଛନ୍ତି; ପ୍ରାଣ, ତଦୁତ୍ପନ୍ନ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଆକାଶ, ବାୟୁ, ଜ୍ୟୋତି, ଜଳ, ପୃଥିବୀ. ଇନ୍ଦ୍ରିୟ, ମନ, ଅନ୍ନ, ଅନ୍ନୋତ୍ପନ୍ନ ବୀର୍ଯ୍ୟ, ତପ, ମନ୍ତ୍ର, କର୍ମ, ଲୋକ ଓ ଲୋକ-ସମୂହର ନାମ । ଭବଭୂତି-ରଚିତ 'ମାଳତୀ-ମାଧବ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଷଡ଼ଧିକ ଦଶ ନାଡ଼ୀଚକ୍ରର ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ଆତ୍ମାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି (ଷଡ଼ଧିକ ଦଶନାଡ଼ୀଚକ୍ର ମଧ୍ୟସ୍ଥିତାତ୍ମା) । [ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ: ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ହଜାରୀ ପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀଙ୍କର 'ନାଥସମ୍ପ୍ରଦାୟ' ଗ୍ରନ୍ଥ, (ହିନ୍ଦୀ), ପୃ. ୮୪-୫] ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ମତ ଦିଅନ୍ତି ଯେ ଆତ୍ମାର ଏହି ଷୋଳ କଳା ସହିତ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଷୋଳ କଳାର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି ।

ଭୂଷା (ମାଳା, ତିଳକ ଓ ଉପବୀତ) ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ଓ ତା'ର କିଛିଦିନ ପରେ ନୃସିଂହବାବାଙ୍କଠାରୁ ଅବଧୂତ ସନ୍ୟାସ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପରେ ଆପଣାର ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ବଳରେ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଜଣେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୀ ସନ୍ୟାସୀଙ୍କର ଦର୍ପ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ଆପଣାର ସନ୍ୟାସୀ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଭୁକ୍ତ କରିନେଲେ । ଗୋବିନ୍ଦବାବାଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନନ୍ଦ ବାବାଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବଧୂତ ପରସନ୍ୟାସୀ ସିଦ୍ଧାଶ୍ରମ ପନ୍ଥାରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବମ୍ପାନରେ ଜଣ ବଲ୍କଲ ବାନା ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

"କ୍ରମେ ଗଞ୍ଜାମ, ସମ୍ବଲପୁର ଓ ଅନୁଗୁଳରେ ମଧ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ହେଲା । ଶେଷରେ ହିନ୍ଦୋଳ ଗଡଜାତର ବ୍ରହ୍ମପୁରଠାରେ ଏକୋଇଶ-ହସ୍ତ ଆଶ୍ରମ ତିଆରି ହେଲା । ସେଇଠି ମହିମା ଗୋସାଇଁ ନାସ୍ୱୀମାନଙ୍କୁ ଏକ ଶୂନ୍ୟ ମନ୍ଦିର ତିଆରି କରାଇ ସେବା ପୂଜା କରିବାକୁ ପ୍ରଥମେ ଆଦେଶ କଲେ । ମାର୍ଗଶିର ମାସ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଅନେକ ସନ୍ୟାସୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଶି ନାମ ଭଜନ ଗାନ କଲେ । ଏକୋଇଶ ହାତ ଶୂନ୍ୟ-ମନ୍ଦିରର ଲୀଳା ଶେଷ ହେବା ପରେ ପ୍ରଥମରୁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେତେ ଆଶ୍ରମ ତିଆରି ହୋଇଥିଲା, ସେ ସବୁ ଭାଙ୍ଗି ଦିଆଗଲା । ଆଉ ସେଗୁଡ଼ିକର ଆବଶ୍ୟକତା ନ ଥିଲା ବୋଲି ମହିମାଗୋସାଇଁ ଏପରି ଆଦେଶ ଦେଲେ । ମଝିରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଏକୋଇଶ-ହାତିଆ ଆଶ୍ରମ ସ୍ଥାପିତ ହେବା ପରେ ମହିମାପ୍ରଭୁ ଢେଙ୍କାନାଳର ଯୋରନ୍ଦା ଗ୍ରାମକୁ ଆସିଲେ । ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏକୋଇଶ ହାତ ପରିମିତ ଆଶ୍ରମ ଓ ମନ୍ଦିର ତିଆରି ହେଲା । ମାଘମାସ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ସେହି ଆଶ୍ରମରେ ଧୂନି-ସ୍ଥାପନା ହୋଇଗଲା । ସେହି ଯୋରନ୍ଦାରେ ମହିମା ଧାମ ନିର୍ମାଣ କରାଇବାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ହେଲା ।

"ପୁଣି ନାନାସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରି ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଯୋରନ୍ଦାକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ସର ଓ ଅପର କେତେକ ସନ୍ୟାସୀ ଓ ଭକ୍ତମାନେ ମଧ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । ୧୨୮୩ ଅବ୍ଦ, ସେ ଦିନ ଫାଲ୍ଗୁନମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଦଶମୀ ସୋମବାର । ଗୋସାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ ସେହିଦିନଠାରୁ ଯୋରନ୍ଦାଠାରେ ସେ ଗୁରୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଭ ସମାଧିରେ ମଗ୍ନ ରହିବେ । ତାଙ୍କ ଆଦେଶରେ

ଦୁଗ୍ଧ, ଦଧି, ଘୃତ, ମଧୁ ଓ ପକ୍ୱରମ୍ଭାଫଳ ସହିତ ନୂତନ ଆମ୍ର ଫଳରେ ମଣୋହି ବଢ଼ା ହେଲା । ସକଳ ପଦାର୍ଥ ସେବନ କରି ନୂତନ ଆଡ଼ବନ୍ଧ ଓ ବଲ୍କଲ ପରିଧାନପୂର୍ବକ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ପଦ୍ମାସନରେ ସମାଧିରେ ବସିଲେ । ହଠାତ୍ ଆକାଶବାଣୀ ହେଲା ଯେ ଆଜ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ସମାଧି ଭାଙ୍ଗିବ ନାହିଁ, ତାଙ୍କର ସକଳ ନିଷ୍କାମ କ୍ରୀଡ଼ାଲୀଳା ଶେଷ ହୋଇଅଛି । ଗୋସାଇଁଙ୍କର କଳେବରକୁ ବିଧିମତେ ସମାଧି ଦେଇଦେବାର ଆଦେଶ ମଧ୍ୟ ହେଲା । ଏହିପରି ଆକାଶବାଣୀ ଶୁଣି ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ନାମଭଜନ ଗାଇଲେ ଓ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଶରୀରକୁ ସମୁଚିତ ସ୍ଥାନରେ ସମାଧି ଦେଇଦେଲେ ।

"ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କର ତିରୋଭାବ ପରେ ସତାଇଶ ଜଣ ପ୍ରମୁଖ ପରସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଏକତ୍ର ବସି ଧର୍ମର ଭବିଷ୍ୟତ ସଂରକ୍ଷଣ ବିଷୟ ବିଚାରକଲେ । 'ଯୋରନ୍ଦାଠାରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଗାଦି ମନ୍ଦିର ତିଆରି ହୋଇ ତାହାଉପରେ ଅନନ୍ତ ସପ୍ତଫଣୀ ତିଆରି ହେବ । ମନ୍ଦିର ଚାରି ପାଖରେ ବେଢ଼ା ବୁଲି ଚାରି ଦୁଆରରେ ଚାରିଗୋଟି ମୁଖଶାଳ ରହିବ । ସିଦ୍ଧ ସାଧୁମାନେ ସେଠାରେ ତ୍ରିସନ୍ଧ୍ୟାରେ ନାମଭଜନ ଗାନ କରି ସମସ୍ତ ଆହ୍ନିକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନ କରିବେ ।' ଦୁଇ ହଜାର ପଥରରେ ଗାଦିମନ୍ଦିର ତିଆରି ହେଲା ଓ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କର ସମାଧି-ସ୍ଥଳରେ ଏକୋଇଶ ହସ୍ତ-ପରିମିତ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରାଗଲା । ଏହାକୁ ସେହିଦିନଠାରୁ ଶୂନ୍ୟମନ୍ଦିର କୁହାଯାଉଛି ।

'ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଏକ ସଭାରେ ସ୍ଥିର କରାଗଲା ଯେ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଜ୍ଞାଅନୁସାରେ ଗାଦିସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ଜମିବାଡ଼ି ଖଞ୍ଜାହୋଇ ରହିବ ନାହିଁ । ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଭକ୍ତ ଓ ଗୃହସ୍ଥମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନାମରେ ଯେଉଁ ଅର୍ଥଦାନ କରିବେ, ସେହି ଅର୍ଥଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହିତ ହେବ । ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ବାଲ୍ୟଲୀଳାହେବ, ଘୃତ ଦୀପାବଳୀ ଜଳିବ । ଗାଦିର ସମସ୍ତ ଖବର ବୁଝିବାପାଇଁ କେତେକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଏଠାରେ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ କରି ରଖାଯିବ । ସେମାନେ ଧର୍ମର ସକଳ ଆବଶ୍ୟକ ବିଧାନ ପାଳନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବେ । କୌଣସି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସ୍ଥାୟୀଭାବରେ ଗାଦିରେ ରହିପାରିବେ ନାହିଁ । ଏକ ଏକ ମାସ ରହି ପୁଣି ପର୍ଯ୍ୟଟନରେ ବାହାରି ଧର୍ମପ୍ରଚାର କରିବେ ।

"ଏହାପରେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର ଦୁଇଗୁଣ ଜୋରସୋରରେ ଚାଲିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଂଚଳରେ ମହିମାଧର୍ମର ଭକ୍ତସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଜନୈକ ପରମସନ୍ନ୍ୟାସୀ ନୀଳାଦ୍ରି ବାବା ଲକ୍ଷ୍ନୌ, କାଠିଆବାଡ଼, ଗୁଜରାଟପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇ ଭ୍ରମଣ କରି ଆସିଲେ । ସ୍ୱାମୀ କୃପାସିନ୍ଧୁ ବାବା ମଧ୍ୟ ଇନ୍ଦୋର ଯାଇ ସେଠାର ରାଜାଙ୍କୁ ଧର୍ମପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ କରାଇଲେ । ଏହିପରି ଅନେକ ଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଦେଶବିଦେଶକୁ ମହିମାଧର୍ମର ଆଲୋକବର୍ତ୍ତୀ ଘେନିଯାଇ ଧର୍ମପ୍ରଚାର କଲେ ।"

ଭାଷାରେ ଅଳ୍ପ ଅଦଳବଦଳ କରି ବିଶ୍ୱନାଥବାବାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ 'ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ' ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମହିମାଧର୍ମର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣ ଦିଆଗଲା । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଧର୍ମର ଘଟଣାମାନ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସୁବିଦିତ ନାହିଁ ଓ ସେହି କାରଣରୁ ତାହା ସମୁଚିତ ଅଧ୍ୟୟନ-କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିପାରି ନାହିଁ । ପ୍ରଥମେ ଇତିହାସଟି ଦେଇରଖିଥିଲେ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମାଲୋଚନାମାନ ବୁଝିବା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହଜ ହୋଇଯିବ । ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମର ଅନେକ ପ୍ରକୃତି ସେହି ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କର ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ହୁଏତ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ବିବରଣ ପଢିଲେ ଯେ କୌଣସି ପାଠକ ମହିମାଧର୍ମର ଏକ ମୋଟାମୋଟି ଧାରଣା କରିପାରିବେ ଓ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରିବେ । ସେହିଦୃଷ୍ଟିରୁ କୌଣସି ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଧର୍ମବିଷୟକ ଏକ ବର୍ଣ୍ଣନାମୂଳକ ବିବରଣ ଦେବା ଦରକାର ପଡ଼ିଲା ।

(ଗ) ମହିମା-ଧର୍ମର ସଂସ୍ଥା ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା

ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଆମେ ପ୍ରଧାନତଃ ତିନୋଟି ଦିଗ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରିବା । ସେହି ତିନୋଟି ଦିଗ ହେଉଛି ମଣିଷର ପ୍ରକୃତି, ଭଗବାନ ଓ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଏବଂ ମଣିଷ ସହିତ ତା'ର ପରିବେଶର ସମ୍ବନ୍ଧ-ନିର୍ଣ୍ଣୟ । ସମସାମୟିକ ସମାଜର ମନୁଷ୍ୟ-ପ୍ରକୃତିରେ ନୂତନ ଅର୍ଥ ଓ ନୂତନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ଆତ୍ମ-ପ୍ରକାଶ କରିଛି । ମଣିଷର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୂଚନା ଦେଇ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଛି । ହୁଏତ ଜଣେ ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟା ବା ଅନେକ ଜଣ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମନରେ ଏହି ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟି ଲାଗି ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ପୁରାତନ ବା ଅବସ୍ଥିତ ଧର୍ମଭୂମିର ନିକୃଷ୍ଟତା ଦେଖାଇ ସେମାନେ ପ୍ରଥମେ ସେମାନଙ୍କର ନୂତନ ବାର୍ତ୍ତା ଅଭକ୍ତ ସଭଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ଆଣିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଏଇଟି ହେଲା ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଆମର ଆଲୋଚିତ ପ୍ରଥମ ଦିଗ । ତା'ପରେ ପରମେଶ୍ୱର ଓ ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଏକ ସଙ୍ଗତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେବାର ଚେଷ୍ଟା ସବୁ ଧର୍ମର ସଂସ୍ଥାପକମାନେ କରିଛନ୍ତି । ମତବାଦ ନିର୍ବିଶେଷରେ ବେଦଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବ-ମାର୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତର ସମସ୍ତ ଧର୍ମ-ଶାଖାରେ ଆମେ ଈଶ୍ୱର ଓ ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବା । ତୃତୀୟଟି ହେଉଛି ବିଶେଷତଃ ଧର୍ମାଚାରର ଦିଗ ବା ସଂସ୍ଥା ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାର ଦିଗ । ପୁରାତନର ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ହିଁ ନୂତନ ଧର୍ମର ବୀଜ-ବପନ କରାହୁଏ । ହଠାତ୍ ସମାଜରେ ସମସ୍ତେ ନୂତନ ଧର୍ମଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରରେ ବିଶେଷଭାବରେ ଆପଣାକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଦେଇଥିବା ଏପରି ଗୋଟିଏ ବର୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମରେ ଥାଏ, ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱମୂଳକ ନାନା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଆସି ପଡ଼େ । ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶ ସଂସ୍ଥା ହିସାବରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ନାନା ପ୍ରକାର ସାଧକ ଓ ଧର୍ମପରାୟଣ ଗୋଷ୍ଠୀର ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଲାଗି ବିସ୍ତୃତ ବିଧାନ ଓ ଯୋଗପଦ୍ଧତିମାନ ତିଆରି କରିବା ଦରକାର ହୁଏ । ଯେ କୌଣସି ନୂତନ ଧର୍ମର ଇତିହାସ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଲେ ଆମେ ପରିଷ୍କାର ଦେଖି ପାରିବା ଯେ ନିଜର ଆୟତନକୁ ଆସି ନ ଥିବା ବାହାର ପୃଥିବୀ

ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମକୁ ନାନାପ୍ରକାର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିବାକୁ ପଡ଼େ । ହୁଏତ କୌଣସି ଧର୍ମର ଅବର୍ତ୍ତନ ମାତ୍ରକେ ସମାଜ ତା' ପ୍ରତି ଅତିଶୀଘ୍ର **ଅତୁଷ୍ଟ** ହୋଇଉଠେ, ଦୀକ୍ଷିତର ସଂଖ୍ୟା ଅତି ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ବଢ଼ିଗଲେ, ପ୍ରଥମେ ଜଣେ ବା ମୁଷ୍ଟିମେୟ କେତେକ ଅନୁପ୍ରେରିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାରବ୍ଧ ହୋଇଥିବା ଧର୍ମ ହୁଏତ ଜନଧର୍ମ ହେବାକୁ ବସେ । ତେଣୁ ଧର୍ମରକ୍ଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଶୃଙ୍ଖଳାର ବିଧାନ ଗଢ଼ି ଧର୍ମସଂସ୍ଥାକୁ ସୁଦୃଢ଼ ଓ ନିରାପଦ ରଖିବା ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ହୋଇପଡ଼େ । ପୁଣି ହୁଏତ କୌଣସି ଧର୍ମ **ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ** କରିବା ମାତ୍ରକେ ଲୋକ-ମନ ବା ଲୋକଶାସକର ଶ୍ରଦ୍ଧା ବା ସମର୍ଥନ ଲାଭ କରିପାରେ ନାହିଁ । ହୁଏତ ଫଳରେ ଦୁଇ ପକ୍ଷରୁ ତାହାର ପ୍ରଥମ ଦୀକ୍ଷିତ ଓ ଅନୁଗାମୀମାନଙ୍କୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଅସୁବିଧା ଓ ଆପଦ ଭିତରଦେଇ ଯିବାକୁ ପଡ଼େ । ଲୋକସାଧାରଣଙ୍କର ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଲାଭଳି ଧର୍ମକୁ ଆକୃଷ୍ଟକଏ ସହଜ ଓ ପରିମାର୍ଜିତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟାମଧ୍ୟ କରାଯାଏ । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଲୋକମନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିବା ସକଳ ଧର୍ମ ପଛରେ ଆମେ ଏହିପରି ନାନା ପ୍ରଶ୍ନ ସମାଧାନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପାରିବା । ପୃଥିବୀ ସହିତ **ଆପଣାର** ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ବିଷମତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ଆପଣା ଅସ୍ମିତାକୁ ସଂରକ୍ଷ ଓ ସୁରକ୍ଷିତ କରିନିଏ । ଏହି ହେତୁରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର କାହାଣୀରେ ଆଲୋଚିତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଦିଗ (୧) ।

ଧର୍ମର ଇତିହାସ ଲେଖାହେଲାବେଳେ ସମାଲୋଚକ ଆପଣା ସମୀକ୍ଷା ଓ ପରୀକ୍ଷାର ପରିମାପକ ଦେଇ ଧର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକୃତିରେ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟା ବା ଧର୍ମଗୋଷ୍ଠୀ ଆପଣାର ନୂତନ ଧର୍ମର ଅବତାରଣା କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଧର୍ମର ଲକ୍ଷିତ [illegible] ଅଲଗା ଅଲଗା କରି ପ୍ରଚାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଆଚାର-ବିଧାନ ନେଇ ବହୁତର ଆଲୋଚନା ହୋଇ ଯାଇଛି । ପ୍ରଥମେ ତତ୍ତ୍ୱ ନା ପ୍ରଥମେ ଆଚାର;

---

୧ । The Demands of Religious Consciousness By Benjamin Miller: From The Review of Religion Vol. IV. P. 401

ଅର୍ଥାତ୍, ଧର୍ମ-ସଂସ୍ଥାପକ ବା ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଆପଣାର ଦିବ୍ୟ-ଦୃଷ୍ଟି ବଳରେ ପ୍ରଥମେ ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ଅବଗତ ହୋଇ ତା'ପରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଚାର ଓ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରନ୍ତି ନା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତିର ଆଚାର ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ପରେ ସ୍ୱଭାବତଃ ତଦନୁଯାୟୀ ଏକ ସୁସଙ୍ଗତ ବୋଧଗମ୍ୟ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱର ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ, ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ନେଇ ଅନେକମାନେ ଅନେକ ମତାମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେହି ପ୍ରଶ୍ନର ଏକ ସାଧାସିଧା ଉତ୍ତର ହେଉଛି ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଆଚାରର ସ୍ଥାନକୁ ସମୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୂର୍ବାପର ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଭାବରେ ବିଚାର କରାଯାଇ ନ ପାରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଉନ୍ମେଷ-କାଳରୁ ଦୁଇଟିଯାକ ଦିଗ ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ତା'ର ଆଚରଣ-ଅଙ୍ଗରେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ପ୍ରକୃତ କଥା ହେଉଛି ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉ ବା ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉ, କୌଣସି ପ୍ରକାର ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱର ସମର୍ଥନ-ଭୂମି ନ ଥାଇ କୌଣସି ଧର୍ମାଚାର ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନ ପାରେ, ପୁଣି ନିଜକୁ ବାହ୍ୟ ଜୀବନାଚରଣ ଭିତରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର କୌଣସି ମାର୍ଗ ବା ଅବଲମ୍ବନ ନଥାଇ କୌଣସି ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ତିଷ୍ଠିପାରେ ନାହିଁ (୧) । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ତାର ମାନସିକ ଓ ବାସ୍ତବିକ ଅଙ୍ଗ ଏକତ୍ର ଜଡ଼ିତ ଥାଏ । ଜର୍ମାନ୍ ପଣ୍ଡିତ ଶିଲର୍ (Scheler) ଙ୍କର ଭାଷାରେ, "Religious cognition is an understanding which does not exist fully prior to its cultic expression, but which has worship for a necessary vehicle of its own growth. Therefore the religious act may be basically a mental act, but it is always of a psycho-physical, not one-sidedly of psychic nature"—ଅର୍ଥାତ୍, "ଆପଣାର ଆଚରଣ-ଅଙ୍ଗ ଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ଧର୍ମ ବୋଧର କୌଣସି ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନ ଥାଏ, ପୂଜା ଓ ଆରାଧନା ଦେଇହିଁ ଧର୍ମର ସମୃଦ୍ଧି ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ମୂଳତଃ ଏକ ମାନସିକ ବ୍ୟାପାର । ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଧର୍ମ ସଚରାଚର କେବଳ ମାନସିକ ନ ହୋଇ ବାସ୍ତବିକ ଓ ମାନସିକ ଉଭୟ ପ୍ରକୃତିର ହୋଇଥାଏ ।"

---

୧ । Sociology of Religion: Joachim Wach: P. 19

ବୁଦ୍ଧଦେବ ବହୁ ବର୍ଷର କଷ୍ଟଲ ସାଧନା ପରେ ବୋଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ନାନା ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ମାନସାବସ୍ଥା ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲାପରେ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଆପଣାକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଦୂତ ଓ ପୁତ୍ର ଏବଂ ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଏହି ବୋଧି ଲାଭର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖି ପାରିବା । ପଣ୍ଡିତ ଟଏନବୀ (**Arnold J. Toynbee**) ଙ୍କ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କର ଅପସରଣ (**Withdrawal**) ଓ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କାଳ ଭିତରେ ଏହି ବୋଧି ଲାଭ ହେଉଛି ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସୀମା ସ୍ୱରୂପ । ଈଶ୍ୱର ପ୍ରେରିତ ଏହି ମାନବ ପୁତ୍ର (**Son of Man**)ମାନଙ୍କର ବୋଧିଲାଭ ପରେହିଁ ଜଗତ ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମ ଓ ବାଣୀର ପରିଚୟ ପାଏ । ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଚାର କାଳ ଭିତରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ ସହଜରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରିବ ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମପୁରୁଷ ବା ମହାତ୍ମା ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱକୁ ଧର୍ମାଚାରକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରି ପ୍ରଚାର କରି ନାହାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ଦେଶରେ ଉଭୟ ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ହୋଇ ରହିଛି । ମହାପୁରୁଷ ମହମ୍ମଦ ବା ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଧର୍ମବାଣୀ ବା ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ବୋଧିଲବ୍ଧ ଧର୍ମସତ୍ୟମାନ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିବ ଯେ ତା ଭିତରେ ଧର୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଧର୍ମାଚାର ଦୁଇଟି ପ୍ରକରଣକୁ କଦାପି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ସବୁ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଭିତରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଧର୍ମ ତତ୍ତ୍ୱର ମୂଳବୀଜ ନିହିତ ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନ ଓ ବାଣୀ ପ୍ରେରଣାର ସ୍ରୋତରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ସେହି ଧର୍ମ ତତ୍ତ୍ୱର ସମସ୍ତ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଯେପରି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ରହିଛି (୩) । ହୁଏତ ଧର୍ମ ବିସ୍ତାରର ପର ପର୍ବରେ ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମାର୍ଗାନୁଗାମୀମାନଙ୍କର ସହଜ ବୋଧ୍ୟତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ବିଧାନମାନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ସୀମାବଦ୍ଧ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଧାନତଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କର ତିରୋଭାବ ପରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଶିଷ୍ୟମାନେ ଧର୍ମର ଦୃଢ଼ୀକରଣ ଲାଗି ସମସ୍ତ ପ୍ରତିବିଧାନ ଓ ତତ୍ତ୍ୱମାନ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ସଂରକ୍ଷିତ କରି ରଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । କ୍ରମେ ଧର୍ମର ଅପୃତନ ଆପଣାର ବିଶେଷ ବିଧାନ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଓ ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇଯାଇଛି ଓ

---

୩ । **Sociology of Religion: Joachim Wach: P. 25**

ବିରୋଧୀ ଧର୍ମ ଓ ସମାଜ-ପ୍ରବୃତ୍ତିର କବଳରୁ ଆପଣାକୁ ରକ୍ଷାକରି ଆସିଛି । କଥିତ ଅଛି ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଦେହାବସାନ ପରେ ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଶିଷ୍ୟମାନେ ରାଜଗୃହଠାରେ ଏକ ଧର୍ମସଭା ଡକାଇ ଧର୍ମ ଓ ସଂଘାଶ୍ରମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସକଳ ନିୟମ ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ରଖିଥିଲେ (୪)।

କୌଣସି ଧର୍ମ ପ୍ରଥମରେ ଆପଣାକୁ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ କରି ନ ଥାଏ । ନାନା କଠୋର ବ୍ରତବିଧାନ ଓ ନିଗୂଢ଼ତତ୍ତ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମଭାବନା ଓ ଧର୍ମାନୁବର୍ତ୍ତୀମାନଙ୍କୁ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଶିବିରରେ ଗଣ୍ଠିକରି ରଖିବାର ଅବଗୁଣ୍ଠନୀ ବଧୂବୃତ୍ତି ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ପର୍ବରେ ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କେବଳ ଦିବ୍ୟବୋଧର ପ୍ରେରଣାହିଁ ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ଧର୍ମର ଗତିକୁ ଧାରଣ କରି ରଖିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ନୂତନ ଦୀକ୍ଷିତ ଓ ସମର୍ଥକମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଧର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗକୁ ନିୟମଶୃଙ୍ଖଳା ଦେଇ ବାନ୍ଧି ରଖିବା ଦରକାର । ସମସ୍ତଙ୍କର ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇପାରିଲା ଭଳି ଧର୍ମାଭ୍ୟାସର ଏକ ମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ଦେବାକୁ ହୁଏ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଏହି ନିୟମ-ଶୃଙ୍ଖଳାର ପ୍ରୀତି ଫଳରେ କିପରି ଶିଷ୍ୟମାନେ ଧର୍ମକୁ ଅତି ସତର୍କତା ସହିତ ଏକମାତ୍ର ଧ୍ୟେୟ କରିପକାନ୍ତି, 'ସମାଧିରାଜ ସୂତ୍ର'ରେ ତା'ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗତଃ ସେହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ କିଛି ଅବାନ୍ତର ହେବନାହିଁ । ସମାଧିରାଜ ସୂତ୍ର ହୀନଯାନ ଓ ମହାଯାନର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର କେବଳ ଦୁଇଟି କାୟର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି, ରୂପକାୟ ଓ ଧର୍ମକାୟ । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବତନ କାଳର କାୟକଳ୍ପନା ପରି ଏହା ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଦୁଇଟି କାୟକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । ସାର ଧର୍ମକାୟ ଓ କାଳ୍ପନିକ ମାୟାଜଡ଼ିତ ରୂପକାୟର ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଇଦେବା ଉପରେହିଁ ଏଠାରେ ଅଧିକ ଜୋର ଦିଆଯାଇଛି । ଆଉ ଗୋଟିଏ ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର 'ଅଷ୍ଟସାହସ୍ରିକା ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା ସୂତ୍ର'ରେ ମଧ୍ୟ ରୂପକାୟ ଓ ଧର୍ମକାୟର ଠିକ୍ ଏହିପରି କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ମନୁଷ୍ୟକୁ ବୁଦ୍ଧତ୍ୱରେ ଉପନୀତ କରାଇବାର

---

୪ । ବିଶେଷ ବିବରଣୀ ଲାଗି— An Account of The three convocations etc···from Journal of the Buddhist Text and Anthropological Society; Vol. VI (1898), Parts I and II.

ସମସ୍ତ ସାଧନ ବା ଧର୍ମସଂଗ୍ରହ, ଏବଂ ପରମ ସତ୍ତା (**Absolute**), ଏହି ଉଭୟ ଅର୍ଥରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ଧର୍ମକାୟର ବିବୃତ କରାହୋଇଛି (୫) ।

ଅବଧୂତ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କର ପ୍ରଣୀତ ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଧର୍ମାଚାର ସେହିପରି ଏକତ୍ର ହୋଇ ରହିଛି । ମହିମା ଗୋସାଇଁ କପିଳାସ ପର୍ବତ ଉପରେ ପ୍ରଥମେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବାଙ୍କୁ ଧର୍ମ-ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ତା'ପରେ ସେ ପରିବ୍ରାଜକ ଭାବେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ବୁଲି ତାଙ୍କର ନୂତନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ମହିମାଧର୍ମର ଏହି ସରଳ ଓ ପ୍ରାକ୍‌କାଳୀନ (**Formative**) ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଧର୍ମାଚାରର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ ଆଶା କରାଯାଇ ନପାରେ । ପ୍ରଚାର ଓ ମହିମାର ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିଲେ, ଅନେକେ ସାଂସାରିକ ବୃତ୍ତି ଛାଡ଼ି ତାଙ୍କ ଗହଣରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ, ଅନେକ ଗୃହସ୍ଥ ସେମାନଙ୍କର ଆଚରିତ କର୍ମମାନ ଛାଡ଼ି ମହିମା-ଧର୍ମର ଆଦର୍ଶପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତେଣୁ ସମୟ ଓ ବାସ୍ତବିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଦ୍ୱାରା ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ଧର୍ମକୁ ନାନା-ପ୍ରକାର ନିୟମ-ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିବାକୁ ହେଲା । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ଧର୍ମଜୀବନରେ ସେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଲାଗି ନାନା ଶ୍ରେଣୀ ବା ସ୍ତର ଠିକ୍ କରିଦେଲେ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତର (**Order**)ର ବିଧିବଦ୍ଧ ନିୟମ-ଶୃଙ୍ଖଳାମାନ ମଧ୍ୟ ତିଆରି ହୋଇ ରହିଲା । ଆପଣାର ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଓ ଧର୍ମ-ପ୍ରଚାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ବିଧାନମାନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିଲା ସେ ସେହି ବିଧାନ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନ ଦେଇଥିଲେ । ତଥାପି ଅଧ୍ୟୟନର ସୁବିଧା ଓ ମହିମା-ଧର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକ ଆଚାର ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାମାନ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ବୁଝି ରଖିବାକୁ ଏଠାରେ ତାହାର ଏକ ଅନୁକ୍ରମ ଆଲୋଚନା ଦିଆଯିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି ।

୫। Three Chapters from the Samadhiraja Sutra—Edited by K. Regamey; (No. I of the Warsaw Society of Sciences and letters Publications of the Oriental Commission)

ମହିମା-ପନ୍ଥୀ ବୋଇଲେ ସାଧାରଣତଃ ଲୋକେ ମହିମା-ଧର୍ମର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ବୁଝିଥାନ୍ତି । ସେହି ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ପୁଣି ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀ ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଭେକ ଓ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆଚରଣ ପ୍ରଭୃତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦେଖିଲେ ତାହା ବେଶ୍ ବୁଝାଯାଏ ।

କପିଳାସ ପର୍ବତ ଉପରେ ଅନନ୍ତ ଅଷ୍ଟଯୋଗ-ସମାଧିରେ ନିମଗ୍ନ ଥିଲାବେଳେ ମହିମାଗୋସାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦବାବାଙ୍କୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ-ଅବଲମ୍ବନର ଉପଦେଶମାନ ଦେଇଥିଲେ । ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ-ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାହାର ବିବରଣ ଦିଆଯାଇଛି ।"ହେ ଗୋବିନ୍ଦ, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ବିଷୟବାସନା ପ୍ରତି ଘୃଣା ଜାତ ହୁଏ, ବ୍ରହ୍ମ କେବଳ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଜଗତ୍ ମାୟାମୟ ଓ ଅନିତ୍ୟ, ଏହିପରି ଭାବନାଦ୍ୱାରା ସଂସାରପ୍ରତି ବୈରାଗ୍ୟ ଆସେ, ସେହି ବୈରାଗୀମାନେ ତ୍ୟାଗୀ ହୋଇ ଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସାଶ୍ରମ ଗ୍ରହଣ କରିବେ" (୨) ।

ଆପଣାର ପୂର୍ବବାସନା ଅନୁସାରେ ଯାହାର ବୈରାଗ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେବ, ସେ ତାହାର ପିତାମାତା, ଆତ୍ମୀୟସ୍ୱଜନଙ୍କୁ ପରିତୁଷ୍ଟ କରି ଓ ସିଦ୍ଧ ଅତିଥି ଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଧର୍ମଦାଣ୍ଡରେ ଭୋଜନ କରିବ । ସେହିଦିନ ନିଜର ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଜ୍ଞାତିମାନଙ୍କୁ ଡାକି ଭୋଜି ଦେବ । ଭୋଜନ ପରେ ପିତା ମାତା ଓ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କୁ ଯଥାବିଧି ପ୍ରଣାମ (ମାନ୍ୟ) କରି ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଗ୍ରାମ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବ । ପୁଣି କଦାପି ସେ ଆପଣା ଗ୍ରାମକୁ ଫେରିବ ନାହିଁ ବା ସ୍ୱଜନବର୍ଗଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ଦ୍ରବ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବ ନାହିଁ । ଏପରିକି ଗ୍ରାମର ଉପକଣ୍ଠଠାରୁ ଅନେକ ଦୂରରେ ରହି ଧର୍ମ-ପ୍ରଚାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତାକୁ କେବଳ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରିବାକୁ ହେବ । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ହେଉଛି ଯେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଗୃହ ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ପିତାମାତାଙ୍କର ସମ୍ମତି ନେବାକୁ ହେବ । ବିବାହିତ ଲୋକ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ପୁତ୍ର ଯୋଗ୍ୟ ଓ ଉପାର୍ଜନକ୍ଷମ ହେବା ପରେହିଁ ପିତା ଗୃହତ୍ୟାଗ

---

୨ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ. ୨୨-୨୪
ମୂଳମନ୍ତ୍ରଃ—ଚତ୍ୱାରିଂଶତ୍ ସଂସ୍କାରସମ୍ପନ୍ନ ସର୍ବତୋ ବିରକ୍ତଃ ଚିତ୍ତଶୁଦ୍ଧିମେତ୍ୟାଶାସୂୟେର୍ଷ୍ୟାହଂକାରଂ ଦଗ୍ଧ୍ୱା ସାଧନଚତୁଷ୍ଟୟସମ୍ପନ୍ନ ଏବ ସଂନ୍ୟସ୍ତୁମର୍ହତି ॥ (ବୃହତ୍) ସଂନ୍ୟାସୋପନିଷତ୍ ॥ ୨ୟ ଖଣ୍ଡ ॥

କରି ପାରନ୍ତି (୭)। ଥରେ ଯୋଗୀ ହୋଇ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଯେ ପୁଣି ଗୃହକୁ ଫେରିବାର ବାସନା ରଖେ ସେ ଅଶେଷ ପାପରେ ଭାଗୀ ହୁଏ।

ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଦେଶ ମତେ ମହିମାଧର୍ମରେ ଯେ ପ୍ରକାର ସନ୍ନ୍ୟାସ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ। ବୈରାଗୀ, ଅପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ଏହି ତିନୋଟି ଆରୋହୀ (**Ascending**) କ୍ରମ ମହିମାଧର୍ମରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ। ଅବଶ୍ୟ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ପରସନ୍ନ୍ୟାସରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଏସବୁ ଯଥାନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ରମଦେଇ ଆସିବାକୁ ହୋଇ ନ ଥିଲା। କ୍ରମେ ମହିମା-ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଭକ୍ତଗୃହ ଛାଡ଼ି ଆସିବା ଫଳରେ ଗୋସାଇଁ ଧର୍ମର ସନ୍ନ୍ୟାସ-ମାର୍ଗକୁ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ରୂପେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଦେଲେ। ମହିମାଧର୍ମର ଲିଖିତ ଇତିହାସ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିବ।

ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ସ୍ତରଟିକୁ ବୈରାଗ୍ୟ ଓ ତାହାର ଦୀକ୍ଷିତମାନଙ୍କୁ ବୈରାଗୀ କୁହାଯାଏ। ସଂସାରର ସମସ୍ତ ବନ୍ଧନରୁ ଆପଣାକୁ ମୁକ୍ତକରି ଯେଉଁମାନେ ଧର୍ମସଂସ୍ଥ ହୋଇ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରଥମେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି। ସଂଯମ ଆଚରଣ, ଧର୍ମର ବିବିଧ ବିଧାନ-ପାଳନ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଶୃଙ୍ଖଳାଦ୍ୱାରା ଏମାନଙ୍କୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଉଚ୍ଚତର ସ୍ତରଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ହୁଏ। ସାଧାରଣତଃ ଜଣେ ଉଚ୍ଚତର ଶ୍ରେଣୀର ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କର ଅନୁଗତ ଭାବେ ରହି ସେମାନେ ଧର୍ମାନୁଶୀଳନ କରନ୍ତି ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ସନ୍ନ୍ୟାସଲାଗି ଆପଣାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତି।

୭। ଭାରତର ଧର୍ମସଂସ୍କୃତିରେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଏକ ଅତି ପବିତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନ। ବାନପ୍ରସ୍ଥ ପରେ ସନ୍ନ୍ୟାସାଶ୍ରମ ଆଚରଣୀୟ ବୋଲି ମନୁସ୍ମୃତିରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଛି। ଲଘୁ-ସଂନ୍ୟାସ ଉପନିଷଦ,କଣ୍ଠଶ୍ରୁତି,ଉପନିଷଦ, ବୃହତ୍ ସଂନ୍ୟାସୋପନିଷଦ୍ (ଏହି ତିନୋଟି ମାନ୍ଦ୍ରାଜର **Adyar Library**ରୁ ପ୍ରକାଶିତ **F. O.Schrader**ସମ୍ପାଦିତ **The Minor Upanisads— Vol. I** ର ଅନ୍ତର୍ଗତ) ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଏହାର ପରିଚୟ ମିଳେ।

ଦ୍ୱିତୀୟ କ୍ରମଟି ହେଉଛି ଅପର ସନ୍ୟାସ । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ଏହି କ୍ରମଟିକୁ ଅପର ବୈରାଗ୍ୟ ସନ୍ୟାସବୋଲି କହିଛନ୍ତି । "ଅବଧୂତାଶ୍ରମ ସନ୍ୟାସ ପନ୍ଥାକୁ ଗୁରୁଦେବ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଅପର ବୈରାଗ୍ୟ ସନ୍ୟାସ ଓ ପର ବୈରାଗ୍ୟ ସନ୍ୟାସ । ପ୍ରଥମେ ବିଷୟବାସନାରେ ବୈରାଗ୍ୟ ଜନ୍ମିଲେ ତ୍ୟାଗୀ ହୋଇ ଯେଉଁ ସନ୍ୟାସ ଆଶ୍ରମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହୁଏ ତାହାକୁ ଅପର ବୈରାଗ୍ୟ ସନ୍ୟାସ ବା ମଧ୍ୟ ଶରଣବି କୁହାଯାଏ ।······ସଂକ୍ଷେପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଇହକାଳ ଓ ପରକାଳ ସୁଖଭୋଗ-ଇଚ୍ଛା ତ୍ୟାଗର ନାମ ବୈରାଗ୍ୟ, ଏହାକୁ ଅପର ବୈରାଗ୍ୟ ବୋଲଯାଏ" (୮) !

ଅନ୍ତିମ ଶରଣବି ବା ଶେଷ କ୍ରମ ହେଉଛି ପରସନ୍ୟାସ । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ଭାଷାରେ, "ସମାଧି ଓ ମୁମୁକ୍ଷୁତ୍ୱ ପ୍ରଭୃତିରେ ଯୁକ୍ତହୋଇ ବେଦାନ୍ତବିଚାରରେ ଅଧିକାର ଜନ୍ମିଲାପରେ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ତତ୍ତ୍ୱମସ୍ୟାଦି ମହାବାକ୍ୟ ଉପଦେଶ ଦ୍ୱାରା ସୋଽହଂ ଅର୍ଥାତ୍ ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ମି ଭାବ ଜାତ ହେଲେ ତାହାକୁ ପରବୈରାଗ୍ୟ ସନ୍ୟାସ ବା ଅନ୍ତିମ ଶରଣ ବୋଲିଯାଏ" (୯) ।

ମୋଟ ଉପରେ ଦେଖିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମର ଉପଲବ୍ଧି ଲାଭ କରିବା ମାର୍ଗରେ ଏହି ତିନୋଟି ବିଭାଗ ଏକର ଏକ ଅନୁକ୍ରମ ଧାରା ପରି । ବୈରାଗୀର ଅବସ୍ଥା କେବଳ ପ୍ରସ୍ତୁତିର ଅବସ୍ଥା, ଅପର ବୈରାଗ୍ୟ ସନ୍ୟାସର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ, ପର ସନ୍ୟାସ ଏହାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁଶୀଳନ ।

ଅପର ସନ୍ୟାସର ଦୀକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀ ଓ ଧର୍ମାଚରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ଯେଉଁସବୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହାର ଉଦ୍ଧାର କଲେହିଁ ଏଠାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ । "ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ତ୍ୟାଗୀ ହେବେ ସେ ସିଦ୍ଧ ଗୁରୁଜନଙ୍କ ସମୀପରେ ରହି ପ୍ରଥମେ ସେବାଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଗୁରୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଅନୁସରଣ କରିବେ । ସିଦ୍ଧଗୁରୁଜନ ତାହାଙ୍କର ମନୋଗତ ଭାବବୃତ୍ତି ତାହାଙ୍କର ଭକ୍ତି ଓ ବୈରାଗ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଅପର ସନ୍ୟାସୀ ହେବାକୁ ଆଦେଶ ଦେବେ । ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଥମେ

---

୮ । ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ) ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା (ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—୧୯), ପୃ.୯୨

୯ । ତତ୍ରୈବ, ପୃ.୯୨

ମସ୍ତକ-ମୁଣ୍ଡନ କରି ପ୍ରାତଃ ବ୍ରାହ୍ମମୁହୂର୍ତ୍ତ ସମୟରେ ସ୍ନାନ, ଶୌଚ ଓ ଗୋମୟ (ମହିମାଧର୍ମରେ ଗୋମୟକୁ ପବିତ୍ର ବୁଝାଯାଏ), ପାନ ସମାପନ କରି ମାଳା, ଉପବୀତ, ବସ୍ତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଭୂଷଣ ଜଳରେ ପକାଇଦେଇ ଉଲଗ୍ନ ବେଶରେ ଗୁରୁପୀଠରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବେ । ସିଦ୍ଧଗୁରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଡୋର ଓ ଗୈରିକ ବସ୍ତ୍ର କୌପୀନ ପ୍ରଭୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ ପୂର୍ବକ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଆଦେଶ ଦେବେ । ତ୍ୟାଗୀବ୍ୟକ୍ତି ତାହାଙ୍କର ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଡୋର କୌପୀନ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଚରଣ ଦର୍ଶନ କରି ସିଦ୍ଧ ଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ଶରଣ ମାନ୍ୟ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ସତ୍ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଅପର ସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦଭାବରେ ଶରଣମାନ୍ୟ କରିବେ । ସିଦ୍ଧ ଗୁରୁଜନମାନେ ତାହାଙ୍କୁ 'ଦାସ' ପଦ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବୋଧନ କରିବେ । ଯେପରି ଶମଗୁଣଯୁକ୍ତ ହୋଇ ସଂସାରମଧ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରି, ଶୀତ ଉଷ୍ଣ ସୁଖଦୁଃଖ ସହ୍ୟ କରି ସତ୍‌ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଗୁରୁବାକ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରି ସେ ଏକାଗ୍ର ଚିତ୍ତରେ ଭବବନ୍ଧନ-ମୋଚନ ଲାଗି ସର୍ବଦା ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ମନନ କରିବେ, ସେହିକଥା ସିଦ୍ଧଗୁରୁ ତାଙ୍କୁ ଭଲରୂପେ ବୁଝାଇଦେବେ । ଏହି ରୀତିରେ ଡୋର କୌପୀନ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ବିରାଗୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଗୁରୁ ଆଜ୍ଞା ପାଳନ କରି ସିଦ୍ଧ ଗୁରୁଜନଙ୍କର ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ରହିବେ ଓ ତାଙ୍କର ଆଦେଶାନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରିବେ । ସେ ସର୍ବଦା ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠ ହୋଇ ଭ୍ରମଣ କରିବେ ଓ କଦାପି ଗୁରୁଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ଲଂଘନ କରିବେ ନାହିଁ " (୧୦) । ପୁନଶ୍ଚ ଅନ୍ୟଏକ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଅପର ସନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ମହିମା ଗୋସାଇଁ କହିଛନ୍ତି, "ତୁମ୍ଭେମାନେ ସିଦ୍ଧ ବାବାମାନଙ୍କୁ ଗୁରୁଜ୍ଞାନରେ ଶରଣମାନ୍ୟ ହେବ ଓ ତାହାଙ୍କ ଆଦେଶମତେ ତାଙ୍କ ସହିତ ରହି ଧର୍ମର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗ ଦେବ । ସତ୍ୟ ଧର୍ମର ନିୟମ ଓ ଅପର ସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟରୁ କଦାପି ସ୍ଖଳିତ ହେବନାହିଁ । ଏବେ ଯେଉଁମାନେ ସଂସାର ତ୍ୟାଗ କରି ଆସିବେ, ସେମାନେ ପ୍ରଥମେ ଅପର ସନ୍ୟାସୀ ହୋଇ ରହିବେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଦୟା ହେଲେ ଅବଧୂତ ବଳ୍କଳ ବାନା ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ପରସନ୍ୟାସୀ ହେବେ " (୧୧) ।

---

୧୦ । ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ. ୨୫

୧୧ । ତତ୍ରୈବ: ପୃ. ୨୦

ପରସନ୍ନ୍ୟାସର ଦୀକ୍ଷା ଓ ଆଚରଣ-ବିବରଣ ଏହିପରି । " ବ୍ରହ୍ମଭାବନା ଦ୍ୱାରା ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ଆତ୍ମାର ଐକ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରି ଯେଉଁମାନେ ଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ବୈରାଗ୍ୟର ନିୟମ ପାଳନରେ ଯେଉଁମାନେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁମାନେ ଆତ୍ମାକୁ ତତ୍ତ୍ୱରୂପେ ଅବଗତ ହୋଇ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପରେ ପ୍ରୀତିରହି ନିର୍ଗୁଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସର୍ବଦା ପ୍ରୀତିସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି, ସ୍ୱଆତ୍ମାକୁ ବ୍ରହ୍ମମୟ ଭାବି ସେହି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପରେ ଆନନ୍ଦିତ ରହି ଅଛନ୍ତି ଓ ଅଜପା ସୂତ୍ରରେ 'ସୋହଂ' ଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କରିଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଗୁଣଯୁକ୍ତ କର୍ମରେ ତୀବ୍ର ବୈରାଗ୍ୟ ଜନ୍ମିଥାଏ, ସେହି ବ୍ରହ୍ମ ଶରଣାପନ୍ନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି ଅବଧୂତ ସିଦ୍ଧାଶ୍ରମୀ ପରସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହେବେ । ଅବଧୂତ ସିଦ୍ଧଗୁରୁ ତାହାଙ୍କୁ ମହାବାକ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିର ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଅବଧୂତ ପରସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ବଲ୍କଳ ବାନା ପ୍ରଦାନ କରିବେ । ସେହି ବୈରାଗୀ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାର ଯାବତୀୟ ଇତର ସନ୍ନ୍ୟାସୀର ଚିହ୍ନ ତ୍ୟାଗ କରି ଦିଗମ୍ବର ବେଶରେ ଗୁରୁପୀଠ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାତଃକାଳ ବ୍ରାହ୍ମ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସିଦ୍ଧ ଗୁରୁଜନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବଲ୍କଳ ବାନା ଅଲେଖ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରି ତାହା କୌପୀନ ରୂପେ ପରିଧାନ କରିବେ । ଉପରେ ଆତ୍ମା ସହିତ ଅଭେଦ ଭାବରେ ରହି ପରଂବ୍ରହ୍ମ ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ଶରଣ ଦର୍ଶନ କରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେବେ ।

"ସିଦ୍ଧଗୁରୁ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ ଭାବି 'ବାବା' ଶବ୍ଦରେ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଶରଣମାନ୍ୟ ହେବେ । ସେ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ଯଥା ବିଧାନରେ ଶରଣମାନ୍ୟ ହୋଇ ପରସ୍ପର ଅଭେଦ ଭାବରେ ସିଦ୍ଧଗୁରୁଙ୍କର ପଦରଜ ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ ଓ ମୁଖରେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ସିଦ୍ଧଗୁରୁ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ତାହାଙ୍କର ପଦରଜ ଗ୍ରହଣ କରି ପୁନଶ୍ଚ ଶରଣମାନ୍ୟ ହେବେ । ଭିକ୍ଷା (ଭୋଜନ) (୧) ସମୟରେ ଏକ ପାତ୍ରରେ

---

୧ । ମହିମାଧର୍ମରେ ଭିକ୍ଷା ଶବ୍ଦ ଭୋଜନକୁ ବୁଝାଏ । କେବଳ ଆପଣାର ଭୋଜନଲାଗି ଆବଶ୍ୟକ ପକ୍ୱ ଦ୍ରବ୍ୟ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କଞ୍ଚା ଦ୍ରବ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରିବା ମହିମାଧର୍ମରେ ନିଷିଦ୍ଧ ଅଛି । ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ମତରେ, 'ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ଓ ଭିକ୍ଷା ମାଗି ଭୋଜନ କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଭିକ୍ଷା କହନ୍ତି ।

ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ—ପୃ ୭୩

ବା ବିଭିନ୍ନ ପାତ୍ରରେ ଭୋଜନ କଲେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ହସ୍ତରେ ପରସ୍ପର ମୁଖରେ ଭୁଞ୍ଜାଇବା ପରେ ସ୍ୱୟଂ ଭୋଜନ କରିବେ । ଆଶ୍ରମ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ଅଭେଦ ଆଚରଣ କରି ବାସ କରିବେ ।

"ଏହି ଅବଧୂତ ପରସନ୍ନ୍ୟାସ ସିଦ୍ଧ ସନ୍ତାନର କେହି ମହନ୍ତ, ଅଧିକାରୀ ବା ଗୁରୁଗିରି କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ ଅବଗତ ହୋଇ ପରସ୍ପରକୁ ଭ୍ରାତୃଭାବରେ ସମ୍ମାନ କରିବେ । କି ବଲ୍କଳ ଧାରୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, କି ଗୈରିକ କୌପୀନଧାରୀ ଅପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, କି ଗୃହାଶ୍ରମୀ ଭକ୍ତ, ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ କେହି କାହାରିକୁ ନ୍ୟୂନାଧିକ ଭାବିବେ ନାହିଁ । ସମ୍ବୋଧନାଦିରେ ସମ୍ମାନସୂଚକ 'ଆଜ୍ଞା' ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିବେ ।

"ଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କଦାପି ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଦି ରିପୁମାନଙ୍କର ଅଧୀନ ହେବେନାହିଁ । ସର୍ବଦା ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟ ରହିବେ । କେହି ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନିଷ୍ଟ କଲେ ତାହା ସହ୍ୟ କରିବେ । ସେ ଅନ୍ୟ କାହାର ଅନିଷ୍ଟ କରିବେନାହିଁ । ଶତ୍ରୁ ମିତ୍ରର ଭେଦଜ୍ଞାନ ରଖିବେନାହିଁ । ଜଗତର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ ଭାବି କାହାରି ବଶୀଭୂତ ହୋଇ ରହିବେ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀ ସଙ୍ଗ ବା ସ୍ତ୍ରୀସ୍ପର୍ଶ କରିବେନାହିଁ । କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀ ନିକଟରେ ଭିକ୍ଷାପ୍ରାର୍ଥୀ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ 'ମା' ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରିବେ । ମନରେ ଓ ବାକ୍ୟରେ କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଭାର୍ଯ୍ୟା ସ୍ୱରୂପରେ ଚିନ୍ତା କରିବେ ନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ବାସ କରନ୍ତି ସେଠାରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ବାସ କରିବେ ନାହିଁ । ସତ୍ୟଧର୍ମ ପ୍ରଚାରାର୍ଥେ ଦେଶବିଦେଶରେ ଭ୍ରମଣ କରିବେ । କଦାପି ଏକସ୍ଥାନରେ ମଠକରି ରହିବେନାହିଁ । ଏକ ଗ୍ରାମରେ ଏକ ଦିବସ ରହି ଏକ ଗୃହରୁ ଏକବାର ପକ୍ୱାନ୍ନ ବ୍ୟଞ୍ଜନାଦି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ କୌଣସି ଗୃହସ୍ଥସ୍ଥା ବା ଧର୍ମାଶ୍ରମରେ ଭୋଜନ ନ କରି ଧର୍ମ ଦାଣ୍ଡରେ ବା ଗ୍ରାମାନ୍ତରର ନିର୍ମଳ ସ୍ଥାନରେ ବା ଆଶ୍ରମ ବେଡ଼ା ବାହାରେ ଭୋଜନ କରିବେ । ନୂତନ ମୃତ୍ତିକା ପାତ୍ରରେ ବା ବଟ ଓ ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ପତ୍ର ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପତ୍ରରେ ଭିକ୍ଷାଦ୍ରବ୍ୟ ରଖି ଅଳ୍ପବହୁତ ବା ଭଲମନ୍ଦ ନ ଭାବି ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ଆନନ୍ଦରେ ଭୋଜନ କରିବା ଉଚିତ ।

କଂସା ଓ ତାମ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଧାତୁ ପାତ୍ରରେ ଭୋଜନ ନିଷିଦ୍ଧ । ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଅପର ଦିବସ ଲାଗି ଭିକ୍ଷା ଦ୍ରବ୍ୟର ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖିବେ ନାହିଁ ବା ଭିକ୍ଷ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ହାତରେ ଧରି ଏକସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନକୁ ଯାଇପାରିବେ ନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ଭିକ୍ଷା କରିବେ, ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ଭିକ୍ଷାଦାତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭିକ୍ଷାଦ୍ରବ୍ୟ ଅଣାଇ ଭୋଜନ କରିବେ । ନିଜେ ଭିକ୍ଷା ବହନ କରିବେ ନାହିଁ । ଭିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ଯଦି କେହି ତାଙ୍କୁ ମାନ୍ୟ ଶରଣ କରେ ବା ଭିକ୍ଷାଦ୍ରବ୍ୟ ଧରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ମାନ୍ୟ କରେ ତାହାହେଲେ ଉକ୍ତ ଭିକ୍ଷାଦ୍ରବ୍ୟ ସେ ଆଉ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ ।

"ଯେଉଁ, ବ୍ୟକ୍ତିର ଦ୍ରବ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରିବେ, ଭିକ୍ଷା ପରିଶେଷରେ ମୁଖ ଓ କର ଧୌତ କରି କରପତ୍ର ଯୋଡ଼ି ତାହାଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ । ଗ୍ରାମର ଧର୍ମଶାଳା, ଗୋଶାଳା, ପାଠଶାଳା, ବଢ଼େଇଶାଳ, କୁମ୍ଭାଶାଳ, ବା ଗୃହର ପିଣ୍ଡା, କାମିନୀକାଞ୍ଚନଶୂନ୍ୟ ଗୃହ, ବୃକ୍ଷମୂଳ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ବାସ କରିବାକୁ ହେବ । ଯେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ସତ୍ୟଧର୍ମାଶ୍ରୟୀ ଭକ୍ତମାନେ ଆଶ୍ରମ ନିର୍ମାଣ କରାଇଦେବେ, ଉକ୍ତ ଗ୍ରାମରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସେହି ଆଶ୍ରମରେ ରହିବେ । ସାୟଂକାଳରେ ରହିବାସ୍ଥାନରେ ସମିଧାଗ୍ନି ଦ୍ୱାରା ଧୂନିସ୍ଥାପନ କରି ତତ୍ସମୀପରେ ଜଳଭାଣ୍ଡ ରଖି ରାତ୍ରିରେ ବ୍ରହ୍ମସ୍ମରଣ-ଭଜନ କରି ଭୂମିଶଯ୍ୟାରେ ଶୟନ ଓ ଉପବେଶନ କରିବେ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ସୁଖ ବିଳାସ ଓ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିବେନାହିଁ । ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳରୁ ପ୍ରାତଃଦର୍ଶନ ସ୍ମରଣ ଭଜନ ପରେ ଜଳଦ୍ୱାରା ଧୂନି ଲିଭାଇ ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନକୁ ଗୋମୟ ଜଳରେ ଲିପିଦେବେ । ତା'ପରେ ସେହି ଗ୍ରାମରେ ଭିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ଦାତାଙ୍କର ଓ ଗ୍ରାମର ମଙ୍ଗଳ ବାଞ୍ଛା କରି ଗ୍ରାମାନ୍ତରକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିବେ । ଯେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ଭିକ୍ଷା ନ ମିଳିବ, ସେହି ଗ୍ରାମ ମୁଣ୍ଡରେ ଥିବା ଜଳାଶୟରୁ ତିନି ଅଞ୍ଜୁଳା ଜଳପାନ କରି ଗ୍ରାମର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରିବେ । ଯେତେ ପ୍ରକାରେ ଦୁଃଖ ଓ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ ହେଲେମଧ୍ୟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀର ଅମଙ୍ଗଳ ବାଞ୍ଛିବେ ନାହିଁ । ଦୁଃଖସୁଖରେ ସମଜ୍ଞାନୀ ହୋଇ ବିଚରଣ କରିବେ । ବ୍ରହ୍ମୋପାସକ ଲାଗି ଯେଉଁ ଗୃହୀମାନଙ୍କର ଦ୍ରବ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ଓ ଭକ୍ଷଣ ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି (ରଜକ, ନାପିତ, ଯାଜକ ଦ୍ୱିଜ, [illegible], ଗଣିକା, ମାଳାକାର, ଭାଟ, ଭିକ୍ଷାଜୀବୀ, ମଠଧାରୀ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, କର୍ଣ୍ଣମନ୍ତ୍ରଉପଦେଶଦାତା ଓ ନରଘାତ) ଅବଧୂତ

ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରରେ ଭୋଜନ କରିବେ ନାହିଁ ବା ସେମାନଙ୍କର ଦ୍ରବ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବେନାହିଁ । ସେ ଏକାକୀ ବା ଏକ ବା ଏକାଧିକ ଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ ସହିତ ଭ୍ରମଣ କରିବେ । ଟଙ୍କାପଇସା ହାତରେ ରଖି ପାରିବେ ନାହିଁ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସଞ୍ଚୟ କରିବେନାହିଁ । କାମିନୀ ସଦୃଶ କାଞ୍ଚନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀର ଶତ୍ରୁ ଅଟେ । ଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କଦାପି ତାହା ସଞ୍ଚୟ କରିବେ ନାହିଁ ବା ମଠ କରି ଜମିବାଡ଼ି ରଖିପାରିବେ ନାହିଁ । ଯେ ଏହାସବୁ ଗର୍ହିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ସେ ଗୃହସ୍ଥଠାରୁ ମଧ୍ୟ ନ୍ୟୂନ ଓ ଅଧମ ।

"ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ କେହି କାଞ୍ଚନ ପ୍ରଦାନ କଲେ, ସେ ତାହା ସଞ୍ଚୟ ନକରି ଯଥାର୍ଥ ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟୟ କରିଦେବେ । ବାଲ୍ୟଲୀଳା, ଧୂତାବୃତ ପ୍ରଭୃତି ମନାସରେ କେହି କିଛି ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କଲେ ତାହା ଗୁରୁପୀଠ ସ୍ଥାନରେ ସେହି କର୍ମରେ ବ୍ୟୟିତ ହେବ । ଯିଏ ଯେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅର୍ଥଦାନ କରିବେ, ଠିକ୍ ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତାହା ଖରଚ କରାଯିବ । ଗମନ ସମୟରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିଗକୁ ନ ଚାହିଁ ପାଦାଗ୍ରରେ ଦୃଷ୍ଟି ସ୍ଥାପନ କରି ଗମନ କରିବେ (୧୩) । ବେତ ବା ଅନ୍ୟକୌଣସି ଦଣ୍ଡ ବା କୌପୀନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟକୌଣସି ଶଙ୍ଖ, ମାଳା, ଉପବୀତ ଓ ପାଦୁକାଦି ଧାରଣ କରିବେ ନାହିଁ । ଖରା ଓ ବର୍ଷାର ପ୍ରଖରତା ନିମିତ୍ତ କେବଳମାତ୍ର ତାଳପତ୍ର ବରଡ଼ାଖଣ୍ଡେ ଧାରଣ କରିବେ (୧୪) । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଛତ୍ର ଧରିବେ ନାହିଁ । ତାମ୍ବୂଳାଦି ମୁଖବାସକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଭକ୍ଷଣ କରିବେ ନାହିଁ । ଯାନ ବାହାନାଦି ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ସ୍ୱପଦରେ ଗମନ କରିବେ ।

"ସଂସାରୀ ଓ ବିଷୟରତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ନ ମିଶି, ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ନାଗରିକ ଗୀତ ନାଟକାଦିରେ ଚିତ୍ତ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ନ କରି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ମରଣ ଭଜନରେ ଏକାନ୍ତ ରହିଥିବେ । ତୀର୍ଥ ଓ ବ୍ରତପୂଜାଦି ସ୍ଥାନକୁ

---

୧୩ । 'ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି' ରେ ଭୀମଭୋଇ ଲେଖିଛନ୍ତି :—

ପଥ ଚାଲୁଥିଲେ କାହିଁ ନ ଚାହିଁବ ପାଦ ଅଗ୍ରେ ଦୃଷ୍ଟି ଥିବ ।
ଜନ୍ମ ମରଣକୁ କାଟି ଯେବେ ପାର ଯୋଗୀପୁଣ ବୋଲାଇବ ॥
୮୦ ତମ ବୋଲି ।

୧୪ । 'ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ' ଗ୍ରନ୍ଥର ୧୬୭ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ଗମନ କରିବେନାହିଁ । ଏକ ଅଲେଖ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହାରିକୁ ପ୍ରଣାମ କରିବେନାହିଁ । ଅସତ୍‌ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା ବା କୌଣସି କ୍ରିୟାକାଚରଣ ନକରି, ବାଦ ଓ କୁତର୍କ ଛାଡ଼ି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜଗତ୍‌ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଉପକାରାର୍ଥେ ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମର ଉପଦେଶ ପ୍ରଚାର କରିବେ । ସୁଶାନ୍ତ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଗୁରୁଆଜ୍ଞା ଓ ଧର୍ମପ୍ରଣାଳୀ ବୁଝାଇ, ସତ୍‌ଶାସ୍ତ୍ରଲକ୍ଷିତ ଭକ୍ତିମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମ-ଉପାସନା ମାର୍ଗର ଭକ୍ତିଯୋଗ ଦିଗକୁ ଆକୃଷ୍ଟ ଓ ସେଥିରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇବେ । ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସତତ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଜଣାଇବେ ।

"ଅବଧୂତ ସନ୍ୟାସୀ ଯେଉଁଠାରେ ବା ଯେତେବେଳେ ଘଟ ତ୍ୟାଗ କରିବେ, ସେହି ଘଟକୁ ନୂତନ ବଲ୍‌କଳ-ଭୂଷଣରେ ଭୂଷିତ କରାଯିବ । ଭୂମି ଖନନ କରି ନିର୍ମିତ ଗର୍ଭରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ନାମଗାନ ପୂର୍ବକ ସାଧୁ ଓ ଭକ୍ତ ସମସ୍ତେ ଉକ୍ତ ଘଟକୁ ଖାତ ଭିତରେ ପୂର୍ବାଭିମୁଖ କରି ପଦ୍ମାସନରେ ଉପବେଶନ କରାଇବ । ଘଟର ମସ୍ତକରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ମାଟି ପରମ ଘୋଡ଼ାଇଦେଇ ଭୂମିଖାତକୁ ମାଟିରେ ଭର୍ତ୍ତିଦେଇ ସମାଧି କରାଇଦେବେ । ଏଥିରେ ଯେପରି କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନ ଘଟେ" (୧୫) ।

ସନ୍ନ୍ୟାସ ମହିମାଧର୍ମର ଏକକ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମକୁ ବାଦ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପିତ ଧର୍ମରେ ସନ୍ନ୍ୟାସ-ପନ୍ଥାର ପ୍ରଚଳନ ବିଦ୍ୟମାନଥିଲା । ସେଣ୍ଟ ପଲ (Saint Paul)ଙ୍କର ସେଇ ଶାଶ୍ୱତ ବାଣୀ, 'ଭୋଜନ ପାନୀୟର ଉପଭୋଗରେ ଦିବ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହେବନାହିଁ, ଭଗବାନଙ୍କର ପବିତ୍ର ମହିମାରେ ଶାନ୍ତ ଓ ପୁଲକିତ ହୋଇ ନ୍ୟାୟର ଆଚରଣ କରିବାହିଁ ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା' (୧୬) । ଏହାର ମର୍ମ,ଜଗତର ସବୁ ଧର୍ମର ସାଧନାକୁ ସଚଳ ଓ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରି ରଖିଛି । ସଂସାରର ମାୟା ଓ ମୋହ ଭିତରୁ ଦୃଷ୍ଟି କଢ଼ାଇ ନେଇ

---

୧୫ । ସତ୍ୟ ମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ: ୬୬-୭୨, ୭୦-୭୫

୧୬ । 'The kingdom of God is not eating, and drinking, but righteousness and peace and joy in the Holy Spirit'—Quoted in Studies in Christian Doctrine: James Drummond; P. 515

ସରଂବୃନ୍ତରେ ଅବସ୍ଥିତ କରିପାରିଲେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଉପଲବ୍ଧି କରାଯାଇ ପାରିବ । ନାରାୟଣୋପନିଷଦରେ 'ସନ୍ନ୍ୟାସ' ଶବ୍ଦର ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ନିରୁକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । 'ସର୍ବସ୍ୱତ୍ୱ-ନ୍ୟାସଂ ସନ୍ନ୍ୟାସଂ'—ଅର୍ଥାତ୍, ସମସ୍ତ କାମ୍ୟକର୍ମର ପରିତ୍ୟାଗକୁହିଁ ସନ୍ନ୍ୟାସ କୁହାଯାଏ । ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା (୧୮।୨)ରେ ଅଛି—କାମ୍ୟାନାଂ କର୍ମଣାଂ ନ୍ୟାସଂ ସନ୍ନ୍ୟାସଂ କବୟୋ ବିଦୁଃ । ସମସ୍ତ କାମ୍ୟକର୍ମର ପରିତ୍ୟାଗହିଁ ସନ୍ନ୍ୟାସ । ଇଂରେଜୀୟ ସାଧକ ଏକହାର୍ଟ (Eckhart) ଙ୍କର ଭାଷାରେ, 'ପରମ ସତ୍ତ୍ୱର ସ୍ୱରୂପସତ୍ତ୍ୱ ପରିଚିତ ହେବାକୁ ହେଲେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ରୂପର ଆବରଣ ଭାଙ୍ଗିପକାଇବାକୁ ହେବ' (୧୭) । ଏହି ରୂପହିଁ ଲୋକର ଦୃଷ୍ଟି ଅଧୋମୁଖ ଓ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖେ । ସେଥିଲାଗି ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏପରି ଅନେକ ମୁମୁକ୍ଷୁ ମହାପୁରୁଷ ବାହାରିଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କି ଦୃଷ୍ଟିକୁ ରୂପାତୀତ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱାଭିମୁଖ କରି ରଖିବାର ଅନେକ ସାଧନ ଅଭ୍ୟାସ କରିଛନ୍ତି । ଗୀତାରେ ଏହି ନିବୃତ୍ତିମାର୍ଗର ନାମ ବୈରାଗ୍ୟ । ବୈରାଗ୍ୟହିଁ ମୋକ୍ଷର ଅନ୍ୟତମ ଉପାୟ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ଉନ୍ମେଷ ପୂର୍ବରୁ ମିଶର, ସିରିଆ ଓ ଗ୍ରୀକ୍ ଦେଶରେ ଏକପ୍ରକାର ସାଧକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ (Monachism) ର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ବୈରାଗ୍ୟକୁ କାୟକ୍ଲେଶର ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ଚରମ ସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦଉଡ଼ାଇ ନେଇଥିଲା । ସେହି ପନ୍ଥାର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ବସ୍ତୁମୟ ଜଗତରୁ ଆପଣାର ମନକୁ ଅପସରାଇ ନେଇ ଦିବ୍ୟଭାବରେ ସମାହିତ କରିବାଲାଗି ଦାରୁଣରୁ ଦାରୁଣତର ନିର୍ଯ୍ୟାତନମାନ ଆପଣା ଅଙ୍ଗରେ ଲଗାଉଥିଲେ (୧୮) । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତର ନାନାସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ଶରୀରକୁ କ୍ଳେଶ ଦେଇ, ଶାରୀରିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ବହନ କରି ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବା ଅଭ୍ୟାସର ଅବଶେଷ ରଖିଥିବା ସନ୍ନ୍ୟାସୀ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ସାଧନାର ପଥ ସବୁଧର୍ମରେ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଏହିପରି ଚରମ ମନୋବୃତ୍ତିମାନ ବାଦ୍ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ, ଯିହୁଦୀ ଓ ପାର୍ସୀ, ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ସବୁ ଧର୍ମରେ ସନ୍ନ୍ୟାସର ପ୍ରଥା ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମହିମାଧର୍ମର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏହି ଘର-ସନ୍ନ୍ୟାସ ରୀତିର ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବା

---

୧୭ । "To find Nature as she is in herself, all forms must be shattered."

୧୮ । The Evolution of the Monastic Ideal: H. B. Workman; P. 37-54

ଶ୍ରୁତି, ପୁରାଣ, ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରୁ ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଇଛନ୍ତି(୧୯)। ସେ ସବୁ ପଢ଼ିଲେ ପ୍ରଥମେ ମନେହୁଏ ଯେ ଭାରତର ସନାତନ ଧର୍ମରେ ଯେଉଁସବୁ ସ୍ରୋତ ଚିରକାଳ ରହି ଆସିଛି ମହିମା-ଧର୍ମ ତାହାର ସାରମାନ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଧର୍ମର ବଳୟ-ମଣ୍ଡଳକୁ ଅଧିକ ପ୍ରସାରିତ କରି ଏଠାରେ କହିରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମସାଧନାରେ ସନ୍ୟାସର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ରହି ଆସିଛି । ଏପରିକି ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ଓ ଯୁଗର ଧର୍ମଚର୍ଯ୍ୟାର ଲକ୍ଷଣ-ଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଅଦ୍ଭୁତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି । ସକଳ ସଂସାର-ସମ୍ବନ୍ଧର ବନ୍ଧନ ତୁଟାଇ ତ୍ୟାଗ ଆଚରଣ ପୂର୍ବକ ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟି ଲାଭକରିବାର ପ୍ରଣାଳୀକୁ ମଣିଷ ବାରବାର ଗ୍ରହଣ କରିଛି, ଭୋଗାତିଶଯ୍ୟରେ ଜଗତ୍ ଓ ଧର୍ମଜୀବନର ଭିତ୍ତି ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ମହାପୁରୁଷମାନେ ବାରବାର ତ୍ୟାଗର ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି, ଏହାହିଁ ସନ୍ୟାସ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମୂଳକଥା (୨୦) । ତେଣୁ ମହିମା-ଧର୍ମରେ ପର ଓ ଅପର ସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଜୀବନାଚରଣ ଲାଗି ଯେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଗୁଡ଼ିକ ଦିଆଯାଇଛି ତାହା ଭାରତର ପୁରାତନ ଧର୍ମ-ଐତିହ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଲକ୍ଷିତ ହୋଇପାରୁଛି । ଯୋଗକୁ ସାଧାରଣ ଭୂମି କରି ଭାରତୀୟ ଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦର୍ଶନାଙ୍ଗ ଆପଣା ଆପଣାର ଏକ ସାଧନାପଦ୍ଧତି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଦେଇଥିଲା । ତେଣୁ ଭାରତର ପ୍ରାୟ ସବୁ ମତବାଦ ଓ ସବୁପ୍ରକାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆମେ ସନ୍ୟାସ-ପ୍ରକରଣଟି ଅବଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ।

ପ୍ରଥମେ ଉପନିଷଦ୍ ଯୁଗରୁ ବିଚାର କରିବା । ମୁଖ୍ୟତଃ ସନ୍ୟାସ ପ୍ରକରଣର ଆଲୋଚନା କରି ପ୍ରାୟ ବିଂଶାଧିକ ଉପନିଷଦ ରଚିତ ହୋଇଅଛି (୨୧) । ଏଥିରେ ସନ୍ୟାସର ଅଧିକାର, ଆଚାର, ପ୍ରକାର, କାଳ ଓ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟର ବିସ୍ତୃତ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି । ସନ୍ୟାସ-ମାର୍ଗର ଅନୁଗାମୀ ହେଲେ କଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, କଣ ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ,

---

୧୯ । ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକଃ ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ ॥

୨୦ । The Evolution of the Monastic Ideal: Workman: p. 54

୨୧ । The Minor Upanisads, Vol.I (Sannyasa Upanisads): Edited By F. O. Schrader; —Adyar Library, Madras (1912)

ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ବିବରଣ ଉକ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । କଠଶ୍ରୁତି-ଉପନିଷଦରେ ଅଛି ଯେ ସନ୍ୟାସ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମାତା, ପିତା, ଭାର୍ଯ୍ୟା, ପୁତ୍ର, ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କର ଅନୁମୋଦନ ଲଭି କରି କୁଳପୁରୋହିତମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି ବୈଶ୍ୱାନରୀ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ହେବ (୨୨) । ମହିମା ଧର୍ମରେ ଖାଦ୍ୟ, ପାନୀୟ ଓ ବାସସ୍ଥାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁସବୁ ନିଷେଧମାନ ରହିଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ସନ୍ୟାସଉପନିଷଦମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବୃହତ୍ ସନ୍ୟାସୋପନିଷଦର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ହେଉଛି, ଘୃତକୁ ରୁଧିର ପରି, ଏକାନ୍ନକୁ ମାଂସ ପରି, ବସ୍ତ୍ରକୁ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟପାତ୍ରପରି, ସମସ୍ତ ଅଭ୍ୟଙ୍ଗକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ସଙ୍ଗ ପରି ··ସ୍ପୃହାକୁ ଗୋମାଂସ ପରି, ଆପଣାର ଜ୍ଞାତ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ଚଣ୍ଡାଳର ଘର ପରି, ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସର୍ପ ପରି, ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁ କାଳକୂଟ ପରି, ସଭା ସ୍ଥଳକୁ ଶ୍ମଶାନ ସ୍ଥଳ ପରି, ରାଜଧାନୀକୁ କୁମ୍ଭୀ ପାକ ପରି ବର୍ଜନକରିବ । କୌଣସିଦେବତାର ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ ନାହିଁ । ସକଳ ସଂସାରବୃତ୍ତି ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଯିବ (୨୩) । ପୁରାଣ ଓ ସଂହିତାମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ୟାସ-ମାର୍ଗଲାଗି ବହୁତର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆ ଯାଇଛି । ସନ୍ୟାସୀର ଭୋଜନ ପାତ୍ର ଅତୈଜସ ହେବା ଉଚିତ, ଅର୍ଥାତ୍, କୌଣସି ଧାତୁଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପ୍ରାଣଧାରଣ ଲାଗି ସନ୍ୟାସୀ କେବଳ ଥରେ ମାତ୍ର ଭିକ୍ଷାଚରଣ କରି ପାରିବେ । ବାମନ ପୁରାଣରେ ଅଛି ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ସନ୍ୟାସୀ ବହୁଦିନ ବାସକରି ପାରିବେ ନାହିଁ (ନୈକସ୍ମିନ୍ ବସେଚ୍ଚିରଂ) । ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ସ୍ତ୍ରୀର ମୁଖ ଦର୍ଶନ ପାପ, ଏପରିକି ସ୍ତ୍ରୀ ସମୀପରେ ରହିବା ଅବିଧେୟ । କାଠରେ ତିଆରି ହୋଇଥିବା ରମଣୀ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ଭିକ୍ଷୁକ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରିବ ନାହିଁ (୨୪) ।

---

୨୨ । ମାତରଂ ପିତରଂ ଭାର୍ଯ୍ୟାଂ ପୁତ୍ରାନ୍ ସୁହୃଦୋ ବନ୍ଧୂନନୁମୋଦୟିତ୍ୱା ଯେ ଚାସ୍ୟର୍ତ୍ୱିଜସ୍ତାନ୍ ସର୍ବାନ୍ ଚ ପୂର୍ବବତ୍ ବୃଣୀତ୍ୱା ବୈଶ୍ୱାନରୀମିଷ୍ଟିଂ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ ।

୨୩ । ···ସ୍ପୃହାଂ ଗୋମାଂସମିବ ଜ୍ଞାତଚରଦେଶଂ ଚଣ୍ଡାଳବାଟିକାମିବ ସ୍ତ୍ରିୟମହିମିବ ସୁବର୍ଣ୍ଣଂ କାଳକୂଟମିବ······ । ନ ଦେବତାର୍ଚ୍ଚନମ୍ । ପ୍ରପଞ୍ଚବୃତ୍ତିଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋ ଭବେତ୍ ।

୨୪ । ବିଶ୍ୱକୋଷ, ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ସଙ୍କଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ : ଏକବିଂଶ ଭାଗ : ସନ୍ୟାସ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସିନ୍ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରମଣ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୁଦ୍ଧ ଓ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱମାନଙ୍କୁ ନାନା ପ୍ରକାରନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନ ଦିଆ ଯାଇଛି । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ସବୁବେଳେ ଏକ ଭିକ୍ଷୁ ବା ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ରହି ଆସିଛନ୍ତି । ବିନୟ ପିଟକ ଧର୍ମର ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁଳ ଆଲୋଚନା କରିଛି । ପ୍ରସଙ୍ଗତଃ 'ପାତିମୋକ୍‌ଖଂ' (ପ୍ରାତିମୋକ୍ଷ) ଶାସ୍ତ୍ରର ନାମ ଏଠାରେ ବିଶେଷ କରି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଧର୍ମାଚରଣର ନାନା ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଭିକ୍ଷୁ ଓ ଭିକ୍ଷୁଣୀମାନେ ଯେତେବେଳେ ନାନା ସଂଶୟର ମୀମାଂସା କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ନେଉଥିଲେ । ଗୌତମ ଧର୍ମ-ସଂଘ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଭିକ୍ଷୁକମାନଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁସବୁ ନିୟମଗୁଡ଼ିକର ସଂକଳନ କରିଥିଲେ ତାହାହିଁ ପାତିମୋକ୍‌ଖଂ ଶାସ୍ତ୍ର । ଏହାକୁ ଚର୍ଯ୍ୟାମାଳା ବୋଲି କହିଲେ ଭୁଲ ହେବନାହିଁ । ଏଇ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାରାଜିକ ଧମ୍ମ, ସଙ୍ଘାଦିସେସ ଧମ୍ମ ପାଚିତ୍ତିୟ ଧମ୍ମ ଓ ଅଧିକରଣସମଥ ଧମ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ନାନାବିଧ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସୀମାବଦ୍ଧ ରହିଛି । ପ୍ରାତିମୋକ୍ଷ ବା ପାତିମୋକ୍‌ଖଂ ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁମାନଙ୍କର ଏକ ଅତି ପ୍ରଧାନ ଗ୍ରନ୍ଥ । ମହାପରିନିର୍ବାଣ ସୂତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଅଛି ଯେ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ତିରୋଧାନାନ୍ତେ ଧର୍ମର ନେତୃତ୍ୱ କିଏ ଦେବ ବୋଲି ଭାବି ଶିଷ୍ୟ ଆନନ୍ଦ ଶୋକାତୁର ହୋଇ ପଡ଼ିବାରୁ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ତାଙ୍କୁ ଏହିକଥା କହି ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇଥିଲେ ଯେ ତଥାଗତଙ୍କ ପରେ ସେ ତାଙ୍କର ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଯେଉଁସବୁ ଧର୍ମ ବିଧାନମାନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ସେମାନଙ୍କର ମାର୍ଗ-ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇବ । ଖାଇବା, ପିଇବା, ବସିବା, ଶୋଇବା ପ୍ରଭୃତି ନାନା ବିଷୟକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନ ପ୍ରାତିମୋକ୍ଷରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନ ଏପରି ଚିକନିଖି କରି ସୂଚିତ ହୋଇଛି ଯେ ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଧୈର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତି ଘଟିଲା ପରି ଲାଗେ । ତଥାପି ସଂଘ ବା ଧର୍ମଗୋଷ୍ଠୀର ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ଦୃଢ଼ୀକରଣ ଲାଗି ଏହିପରି ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ସମସ୍ତ ନିୟମ ଓ ବ୍ୟତିକ୍ରମମାନ ସଂବଦ୍ଧ କରିବା ଦରକାର ପଡ଼ୁଥିଲା । ଆହାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ପ୍ରାତିମୋକ୍ଷ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହିପରି ବିଧାନ ରହିଛି : 'କୌଣସି ଭିକ୍ଷୁ ଅପରାହ୍ନ (ସନ୍ଧ୍ୟା ଓ ରାତ୍ରି) ରେ ଖାଦ୍ୟ ଖାଇଲେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ହେବ । କୌଣସି ଭିକ୍ଷୁ ସଞ୍ଚିତ ଖାଦ୍ୟ ଖାଇଲେ ବା ଭୋଜ୍ୟ ଭୋଜନ କଲେ

ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ' (୨୫)। ମହିମା ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ଧି-ଆହାର ନିଷିଦ୍ଧ ଅଛି। ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତପରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆହାରକୁ ଏହା ବର୍ଜିତ ବୋଲି ବିବେଚନା କରେ।

ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର(ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କର ଲିଖିତ ଓ ପ୍ରଜ୍ଞାକରମତିଙ୍କର ପଞ୍ଜିକା ଯୁକ୍ତ) ଓ ଶିକ୍ଷା-ସମୁଚ୍ଚୟ ମହାଯାନ ଶାଖାର ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ଗ୍ରନ୍ଥ। ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ସଂପ୍ରଜନ୍ୟ ରକ୍ଷଣ, କ୍ଷାନ୍ତିପାରମିତା, ବୀର୍ଯ୍ୟପାରମିତା, ଧ୍ୟାନପାରମିତା ଓ ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମଚର୍ଯ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ପରାମର୍ଶ ଦିଆଯାଇଛି। କିପରି ଭାବରେ କୁମାର୍ଗ ତ୍ୟାଗ କରି ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟାସ ଲାଗି ଆପଣାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ହେବ, ତାହାର ବିସ୍ତୃତ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦେଇ ଶିକ୍ଷା-ସମୁଚ୍ଚୟ ଲିଖିତ। ବାହ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧିର ସମୁଚିତ ନିୟମ ଶୀତ ଓ ଉଷ୍ଣ ତାପ ପ୍ରତି ବିକାର ଶୂନ୍ୟତା ପ୍ରଭୃତି ମହିମା ଧର୍ମର ନିୟମମାନ ମଧ୍ୟ ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରହିଅଛି। ଚିତ୍ତକୁ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ରଖିଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ କ୍ଲେଶ ଭୋଗ କରୁଥିବ। କାୟ ଓ ଚିତ୍ତର ବିବେକଦ୍ୱାରା ଏହି ବିକ୍ଷେପକୁ ଜୟ କରାଯାଇପାରେ। ପ୍ରଜ୍ଞାକରମତି ତାଙ୍କର ଟୀକା ବା ପଞ୍ଜିକାରେ 'ଜନସମ୍ପର୍କ ବିବର୍ଜନତା'କୁ କାୟ ବିବେକ ଏବଂ 'କାମାଦିବିତର୍କବିବର୍ଜନତା'କୁ ଚିତ୍ତ ବିବେକ ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି (୨୬)। ଏହି ଉକ୍ତି କେବଳ ଓଡ଼ିଶାର ମହିମା ଧର୍ମ କାହିଁକି, ତ୍ୟାଗ ମାର୍ଗ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ରଖିଥିବା ପୃଥିବୀର ଯାବତୀୟ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚିତ ହୁଏ।

'ଅକାରଣରେ ନେତ୍ର ବିକ୍ଷେପ କରିବ ନାହିଁ, ସର୍ବଦା ଦୃଷ୍ଟି ତଳକୁ ରଖିଥିବ।' 'ଶୀତ, ଉଷ୍ଣ, ବୃଷ୍ଟି, ବାତ, ବ୍ୟାଧି, ବନ୍ଧନ ଓ

୨୫। ଯୋ ପନ ଭିକ୍ଖୁ ବିକାଲେ ଖାଦନୀୟଂ ବା ଭୋଜନୀୟଂ ବା ଖାଦେୟ୍ୟ ବା ଭୁଞ୍ଜେୟ୍ୟ ବା ପାଚିତ୍ତିୟଂ। ଯୋ ପନ ଭିକ୍ଖୁ ସନ୍ନିଧିକାରକଂ ଖାଦନୀୟଂ ବା ଭୋଜନୀୟଂ ବା ଖାଦେୟ୍ୟ ବା ଭୁଞ୍ଜେୟ୍ୟ ବା ପାଚିତ୍ତିୟଂ ॥ ପାତିମୋକ୍ଖଂ: ପାଚିତ୍ତିୟା ଧମ୍ମା (୩୭—୩୮)॥

୨୬। ବିକ୍ଷିପ୍ତଚିତ୍ତସ୍ତୁ ନରଃ କ୍ଲେଶଦଂଷ୍ଟ୍ରାନ୍ତରେ ସ୍ଥିତଃ ॥ ପୁନଶ୍ଚ, କାୟଚିତ୍ତ ବିବେକେନ ବିକ୍ଷେପସ୍ୟ ନ ସମ୍ଭବଃ,—ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର, ୮/୧-୨

ତାଡ଼ନ ପ୍ରଭୃତିରେ ଦୁର୍ବଳ ଶରୀର ହୋଇ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ତାହାଦ୍ୱାରା କେବଳ ବ୍ୟଥାର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ' (୨୭) ।

ମହିମା ଧର୍ମରେ ପରସନ୍ୟାସ ଓ ଅପର ସନ୍ୟାସର ଭେଦ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଅଛି । ପରସନ୍ୟାସୀମାନେ କଟି ପାଖରେ କୁମ୍ଭୀ-ବୃକ୍ଷର ଛାଲ ପରିଧାନ କରନ୍ତି ଓ ସେହିପରି ଆଉଖଣ୍ଡେ ବଲ୍କଳ ଅଙ୍ଗ ବସ୍ତ୍ରଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଶରୀରକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ ରଖିବା ଲାଗି ବହୁତର ଆଭରଣର ଏକାନ୍ତ ଅନାବଶ୍ୟକତା ଅନେକ ଧର୍ମ-ଶାସ୍ତ୍ର ଘୋଷଣା କରିଅଛି; ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ର ଜାତକରେ ପଟ୍ଟଚ୍ଛଦ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ନଅଟି ଦୋଷ ଏବଂ ବଲ୍କଳ-ପରିଧାନକୁ ସମର୍ଥନ କରି ବାରଗୋଟି କାରଣ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ପଟ୍ଟଚ୍ଛଦ ପରିଧାନର ନଅଟି ଦୋଷ ହେଉଛି, ୧—ବସ୍ତ୍ରର ବହୁ ମୂଲ୍ୟତା ପ୍ରଥମ ଦୋଷ, ୨—ଏହା ଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ ଅପର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ୩—ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଏହା ଅତିଶୀଘ୍ର ମଇଳା ହୋଇଯାଏ, ଏବଂ ମଇଳା ହେଲେ ପୁଣି ପରିଷ୍କାର କରିବା ଦରକାର ହୁଏ, ୪—ଏହା ଚିରିଗଲେ ସିଲାଇ କରିବା ବା ତାଳି ପକାଇବାକୁ ପଡ଼େ, ୫—ପୁଣି ଖଣ୍ଡେ ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ସହଜରେ ମିଳିପାରେ ନାହିଁ, ୬—ସଂସାରତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ସନ୍ୟାସୀ ଲାଗି ଏହା ଆଦୌ ଉପଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ, ୭—ଏହା ଶତ୍ରୁକୁ ଲୁବ୍ଧ ଓ ଆକ୍ରମଣୋଦ୍ୟତ କରିପାରେ, ୮—ଅନେକ ସମୟରେ ଏହାକୁ କେବଳ ଭୂଷଣରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଭୟ ଥାଏ, ୯—ଭ୍ରମଣବେଳେ ଏଥିରୁ ଗୁଡ଼ାଏ ବୋଝ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯିବାକୁ ସାଧାରଣତଃ ଲୋଭର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ (୨୮) । ବଲ୍କଳ ପିନ୍ଧିବା ସପକ୍ଷରେ ବାରଗୋଟି କାରଣ ହେଉଛି, ୧—ଏହା ଶସ୍ତା, ଫଳପ୍ରଦ ଓ ଉପଯୁକ୍ତ, ୨—ଇଚ୍ଛାକଲେ ଆପେ ଏହାକୁ ତିଆରି କରି ପାରିବ, ୩—ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଏହା ମଇଳା ହୁଏନାହିଁ, ତେଣୁ ପୁଣିଥରେ ପରିଷ୍କାର କରିବାରେ ସମୟ ନଷ୍ଟ ହୁଏନାହିଁ, ୪—ଯେତେ ବେଶୀ ଚିରିଗଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ସିଲାଇ କରିବା ଦରକାର ପଡ଼େନାହିଁ, ୫—ଦରକାର ହେଲେ ଅତି ସହଜରେ ନୂତନଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ

---

୨୭ । ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର, ୫/୩୫—୩୮ ଏବଂ ୬/୧୬

୨୮ । Story of Sumedha; Budhism in Translations, Translated by H. G. Warren; P. 9 (Harvard Oriental Series. Vol. III

ଚିରାଯାଇ ପାରେ, ୬—ପୃଥିବୀପ୍ରତି ବୈରାଗ୍ୟ ଜାତହୋଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଏହା ଉପଯୁକ୍ତ ପରିଧାନ, ୭—ଶତ୍ରୁ ଏଥିପ୍ରତି ଲୋଭାସକ୍ତ ହୁଏନାହିଁ, ୮—ଏହାକୁ ଭୂଷଣ ବା ମଣ୍ଡନ ଭଳି ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଭୟ ନ ଥାଏ, ୯—ଏହା ଅତି ହାଲୁକା, ୧୦—ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ତା'ର ପରିଧାନରେ ବହୁତ ସରଳ ଓ ନିରାଡ଼ମ୍ବର କରିପାରେ, ୧୧—ବଲ୍କଲଖଣ୍ଡେ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ଗଲେ କାହାର ଠାରୁ ଭର୍ତ୍ସନା ଶୁଣିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ ବା କୌଣସି ଦୋଷ ଲାଗେନାହିଁ, ୧୨—ଏହା ଦେହାରୁ ହଜିଗଲେ ଖୁବ୍ ବେଶୀ କ୍ଷତି ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ (୨୯) ।

ସନ୍ୟାସ ଲାଗି ମହିମା-ଧର୍ମରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବାଧା ବା ବାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ । "ସନ୍ୟାସାଶ୍ରମ ଅବଲମ୍ବନ ନିମନ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ ଓ ଶୂଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଜାତିଭେଦ ନାହିଁ କିମ୍ବା ବାଲ୍ୟ, ଯୌବନ, ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାଭେଦ ନାହିଁ ।" ପୁଣି, "ଅବଧୂତ ସନ୍ୟାସ ପନ୍ଥାରେ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ସନ୍ୟାସୀହେବା ଅନୁମୋଦନୀୟ, କିନ୍ତୁ ବାଲ୍ୟଅବସ୍ଥାରୁ ସନ୍ୟାସୀ ହୋଇଯିବା ପ୍ରଶସ୍ତ ଅଟେ" (୩୦) । ଦୀକ୍ଷାନୁସାରେହିଁ ମହିମାଧର୍ମର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ-କନିଷ୍ଠତ୍ୱ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ । କମ୍ ବୟସର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରସନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ବୟସରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅପର ସନ୍ୟାସୀ ଗୁରୁତୁଲ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞାପାଳନରେ ନିଯୁକ୍ତଥାନ୍ତି (୩୧) ।

ମନୁ-ସଂହିତା ପ୍ରଭୃତି ହିନ୍ଦୁ ବିଧାନ-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସନ୍ୟାସକୁ ଅନ୍ତିମ ଆଶ୍ରମ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଚତୁରାଶ୍ରମକୁ ସମର୍ଥନ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଶ୍ରମକୁ କ୍ରମାନ୍ୱୟେ ଆଚରଣ କରିବା ଉଚିତ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି । ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କରି ଗୃହୀ ହେବା ଉଚିତ, ଗୃହୀ ପରେ ବନୀ (ବାନପ୍ରସ୍ଥାଶ୍ରମୀ) ଓ ବନୀ ପରେ ସନ୍ୟାସୀ ହେବା ଉଚିତ, ସନ୍ୟାସ-ଉପନିଷଦମାନଙ୍କରେ ଏପରି ପରାମର୍ଶମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମହାଭାରତର ଶାନ୍ତି ପର୍ବରେ କୁହାଯାଇଛି, 'ଯେତେବେଳେ ଶରୀର ନିତାନ୍ତ ଜରାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଯିବ, ନାନାପ୍ରକାର ବ୍ୟାଧି

---

୨୯ । Ibid; P. 10

୩୦ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ. ୨୩-୨୪

୩୧ । ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ. ୨୦୮

ଶରୀରକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବ, ସେତେବେଳେ ଅର୍ଥାତ୍ ଆୟୁର ଶେଷକାଳରେ ବାନପ୍ରସ୍ଥାଶ୍ରମ ତ୍ୟାଗକରି ସନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ (୩୨) । ଗୃହସ୍ଥ ଯେତେବେଳେ ଦେଖିବେ ଯେ ତାଙ୍କର ଗାତ୍ରଚର୍ମ ଲୋଳିତ ହୋଇଅଛି, କେଶରେ ପକ୍ୱତା ଆସିଛି; ପୁତ୍ରର ପୁତ୍ର ଜାତ ହୋଇଛି, ସେତେବେଳେ ସେ ବନଗମନ କରି ସନ୍ୟାସୀ ହେବେ, ଏହା ମନୁସଂହିତାର ଉକ୍ତି (୩୩) । କୂର୍ମପୁରାଣରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଜୀବନର ତୃତୀୟଭାଗ ବାନପ୍ରସ୍ଥାଶ୍ରମ ଆଚରଣ କରି ଚତୁର୍ଥଭାଗ ସନ୍ୟାସରେ ଅତିବାହିତ କରିବାକୁ ହେବ (୩୪) । ମୋଟ କଥା ହେଉଛି, ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମାଗ୍ରହର ସନ୍ୟାସକୁ ଜୀବନର କେବଳ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ବିଚାରୁଥିଲା ।

କେହି କେହି ସମାଲୋଚକ ଓ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମତ ଯେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ସନ୍ୟାସକୁ ଶେଷ ଆଶ୍ରମ କରି ରଖି କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ସେଥିଲାଗି ଅଧିକାରୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ସନ୍ୟାସବ୍ରତ ଗ୍ରହଣ କରିବାଲାଗି ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଧିକାର ଅଛି । ଯେ କୌଣସି ବୟସରେ ଯେ କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣର ଲୋକ ସନ୍ୟାସୀ ହୋଇପାରିବ, ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏହା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ଅନୁମାନକୁ କେତେଦୂର ଠିକ୍ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ, ତାହା ସର୍ବଥା ବିଚାର୍ଯ୍ୟ । ଏକଥା ସତ ଯେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ସବୁ ବର୍ଣ୍ଣରୁ ଶିଷ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବୟସର କଥା ଆଲୋଚନା କଲାବେଳକୁ ଟିକିଏ ଭାବନାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୁଏ । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର 'ପାତି-

---

୩୨ । ଜରୟା ଚ ପରିଦ୍ୟୂନୋ ବ୍ୟାଧିନା ଚ ପ୍ରପୀଡ଼ିତଃ ।
ଚତୁର୍ଥେ ଚାୟୁଷଃ ଶେଷେ ବାନପ୍ରସ୍ଥାଶ୍ରମଂ ତ୍ୟଜେତ୍ ।୨୮୩/୨୨-୩
ଶ୍ରୀ ସୁଖମୟ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ସପ୍ତତୀର୍ଥ ପ୍ରଣୀତ 'ମହାଭାରତେର ସମାଜ' ଗ୍ରନ୍ଥ (ବିଶ୍ୱଭାରତୀ) ରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ପୃ.୯୧

୩୩ । ଗୃହସ୍ଥସ୍ତୁ ଯଦା ପଶ୍ୟେତ୍ ବଳୀପଳିତମାତ୍ମନଃ ।
ଅପତ୍ୟସ୍ୟୈବ ଚାପତ୍ୟଂ ତଦାରଣ୍ୟଂ ସମାଶ୍ରୟେତ୍ ॥୬ । ୨

୩୪ । ଏବଂ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମେ ସ୍ଥିତ୍ୱା ତୃତୀୟଂ ଭାଗମାୟୁଷଃ
ଚତୁର୍ଥମାୟୁଷୋ ଭାଗଂ ସନ୍ୟାସେନ ନୟେତ୍ କ୍ରମାତ୍ ॥ ଉପରିଖଣ୍ଡ, ୨୧ଶ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

ମୋକ୍ଖ'ରେ ଅଛି, 'ଯୋ ପନ ଭିକ୍ଖୁ ଜାନଂ ଊନବୀସତିବସ୍ସଂ ପୁଗ୍ଗଲଂ ଉପସମ୍ପାଦେୟ୍ୟ, ସୋ ଚ ପୁଗ୍ଗଲୋ ଅନୁପସମ୍ପନ୍ନୋ, ତେ ଚ ଭିକ୍ଖୁ ଗାରହ୍ୟା, ଇଦଂ ତସ୍ମିଂ ପାଚିତ୍ତିୟଂ । —ପାଚିତ୍ତିୟା ଧମ୍ମା (୬୫) ।' '—ଯେଉଁ ଭିକ୍ଷୁ ଜ୍ଞାନପୂର୍ବକ ବିଂଶତି ବର୍ଷର ନ୍ୟୂନବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଉପସମ୍ପଦା ପ୍ରଦାନ କରିବେ, ଏହି ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ତାହାର ହେବ; ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଉପସମ୍ପଦାପ୍ରାପ୍ତ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ ଓ ଉପସମ୍ପଦା ସମୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ସେହି ଭିକ୍ଷୁଗଣ ଗର୍ହଣୀୟ ହେବେ ।' ମହିମା-ଧର୍ମରେ କେବଳ ବାସନା ଓ ବୈରାଗ୍ୟକୁ ସନ୍ନ୍ୟାସର ଅଧିକାର ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଉପର ଲିଖିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ମହିମା-ଧର୍ମକୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଲକ୍ଷଣ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ବୋଲି ହୁଏତ ଏକ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ ଓ କାରଣଟି ଖୋଜିବାକୁ ହେଲେ ଆମକୁ ହିନ୍ଦୁ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନନିର୍ଦ୍ଦେଶ ନ କରି ଧର୍ମ-ବିପ୍ଳବର ସାଧାରଣ ପ୍ରକୃତିଟିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଗୋଟିଏ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଶାସ୍ତ୍ରାନ୍ୱେଷଣରେ ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ରାହ୍ମଣର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଅତି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମ-ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ଆଚରଣକୁ ସାମାଜିକ ଓ ପୋଥିଗତ ବିଧାନଶୃଙ୍ଖଳଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟ-ହୃଦୟର ପ୍ରେରଣା ଓ ଆକାଙ୍କ୍ଷା ମୂଳକ ଭୂମିର ଆଚରଣ ହେଉଛି ଧର୍ମ । ଯିଏ ଆପଣା ଅନ୍ତରରେ ଯଥୋଚିତ ଆକାଙ୍କ୍ଷା (aspiration)ଜନ୍ମାଇ ପାରିବ, ସେ ଧର୍ମରେ ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରିବ । ତେଣୁ ଏହି ଅନ୍ତର ସମ୍ପଦକୁ ସାମାଜିକ ପରିବେଶର ନିୟନ୍ତ୍ରଣକୁ ଆଣି ତାକୁ ଏକଚାଟିଆ କରି ରଖିବାର ଯାବତୀୟ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଦେଶେ ଦେଶେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇ ଆସିଛି । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସନ୍ନ୍ୟାସରେ ଅଧିକାର ଦେବା କେବଳ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗୁଣ ନୁହେଁ, ସାଧନାକୁ ସାର୍ବଜନୀନ କରିବାର ଉଦାରତା ଦୁନିଆର ଇତିହାସରେ ଯେତେ ଧର୍ମ ବିପ୍ଳବ ହୋଇଛି, ସବୁଥିରେ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରିବ । ସନ୍ନ୍ୟାସମାର୍ଗର କେତୋଟି ଉପନିଷଦରେ ଯେପରି ସନ୍ନ୍ୟାସ ଲାଗି ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଆଶ୍ରମ ଭେଦ କରାଯାଇଛି, ସେହି ମାର୍ଗର ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ଉପନିଷଦରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ ଘୋଷିତ ହୋଇଛି ।

ସେହି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଭିତରେ ଯେ କାଳକ୍ରମେ ଏହି ବିରୋଧ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା, ଯାବାଲ ଉପନିଷଦରେ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । 'ଯେତେବେଳେ ସର୍ବ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରତି ବିତୃଷ୍ଣା ଜାତ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ' (୩୫) । 'ନାରଦପରିବ୍ରାଜକ ଉପନିଷଦ'ର ଏହି କଥାଟି ମଧ୍ୟ ତାହାର ସୂଚନା ଦିଏ । ଜାବାଲୋପନିଷଦ ପ୍ରଥମେ ଆଶ୍ରମର କ୍ରମାନୁସାରେ ସନ୍ନ୍ୟାସର ସମର୍ଥନ କରନ୍ତି । ତାପରେ ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମର ସୂଚନା ଦେଇ କହନ୍ତି, 'ଅଥବା ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ଗୃହସ୍ଥ ବା ବନପ୍ରସ୍ଥ ଯେ କୌଣସି ଆଶ୍ରମରୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରି ଯାଇପାରେ । ପୁଣି ବ୍ରତୀ ହେଉ ବା ଅବ୍ରତୀ ହେଉ, ସ୍ନାତକ ହେଉ ବା ଅସ୍ନାତକ ହେଉ, ଉତ୍ପନ୍ନାଗ୍ନି ହେଉ ବା ଅନଗ୍ନିକ ହେଉ ଯେତେବେଳେ ଯାହାର ବୈରାଗ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେବ, ସେତେବେଳେ ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପାରିବ । (୩୬) । ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଧର୍ମ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ନାନା ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ରଖିଛି, ସେହିମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଘୋଷଣା କରି ଯାବତୀୟ ନୂତନ ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ସକଳ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ଅନୁଷ୍ଠିତ ରୂପ ହେଉଛି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ; ତେଣୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ବାସନାକୁ ଅବରୁଦ୍ଧ କରି ରଖିଥିଲା, ସେହିମାନଙ୍କ ଲାଗି ନୂତନ ମାର୍ଗ ଫିଟାଇ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରକୃତ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ହୁଏତ ପୁରୀ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ସଭାର ତର୍କ-ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ ଏ ଦେଶରେ ଅସଂଖ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ବାସନା ପଥ ଲୁପିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା, ସାଧାରଣ ଭାବେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧର୍ମ ଓ ବିଦ୍ୟାର ନାନା ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ଯାଇଥିଲା, ସମାଜର ଯେଉଁ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଧର୍ମର ଅନୁମୋଦନ ପାଇଥିଲା, ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅବଗୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ରହିବା ଦ୍ୱାରା ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ନାନା ଅସଦାଚାରର ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା ।

---

୩୫ । ଯଦା ମନସି ସଞ୍ଜାତଂ ବୈତୃଷ୍ଣ୍ୟଂ ସର୍ବବସ୍ତୁଷୁ ।
ତଦା ସନ୍ନ୍ୟାସମିଚ୍ଛନ୍ତି......"

୩୬ । ଯଦି ବେତରଥା ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାଦେବ ପ୍ରବ୍ରଜେଦ୍‌ଗୃହାଦ୍‌ବା ବନାଦ୍‌ବା,
ଅଥ ପୁନରବ୍ରତୀ ବା ବ୍ରତୀ ବା ସ୍ନାତକୋ ବାସ୍ନାତକୋ ବା
ଉତ୍ପନ୍ନାଗ୍ନିରନଗ୍ନିକୋ ବା ଯଦହରେବ ବିରଜେତ୍ ତଦହରେବ
ପ୍ରବ୍ରଜେତ୍ ॥

ଏହିପରି ଏକ ପୂର୍ବଭୂମି ଉପରେ ମହିମାଧର୍ମର ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମ ହେଲା, ଈଶୋପଲବ୍ଧିରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ଅଧିକାର ଦେଇ ଓ ବାସନାକୁ ଧର୍ମାଚରଣର ମୂଳଦଣ୍ଡ କରି ଏହି ନୂତନଧର୍ମ ଆପଣାର ଜନ୍ମ ଘୋଷଣା କଲା । ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ଏହି ଅଧିକାର ଘୋଷଣାକୁହିଁ କେତେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାଧକ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରଧାନ ସ୍ୱଭାବରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି (୩୭) ।

ମହିମା-ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପର-ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ **ଆପଣା** ନାମ ପୂର୍ବରୁ 'ବ୍ରହ୍ମ-ଅବଧୂତ' ପଦଟି ଲଗାନ୍ତି । ଅବଧୂତ ଶବ୍ଦଟି ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ବହୁସ୍ଥାନରେ ରହିଛି । କୁଟୀଚକ, ବହୂଦକ, ହଂସ, ପରମହଂସ ପ୍ରଭୃତି ଚତୁର୍ବିଧ ସନ୍ନ୍ୟାସ-ସ୍ତର ଅତିକ୍ରମ କରି, ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ଓ ବାହ୍ୟାବଲମ୍ବନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଆପଣା ସ୍ୱରୂପ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଦ୍ୱାରା ଯେ ସର୍ବପ୍ରପଞ୍ଚର ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରନ୍ତି, ଜ୍ଞାନାଜ୍ଞାନ, ପୁଣ୍ୟାପୁଣ୍ୟ, ସୁଖଦୁଃଖ ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଭାବନାକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଗୋବୃତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଯାହା ପାଆନ୍ତି, ତେତିକରେ ପ୍ରାଣଧାରଣ କରନ୍ତି, ତାହାଙ୍କୁହିଁ ଅବଧୂତ କୁହାଯାଏ । ସେ ନିତ୍ୟପୂତ, ସେ ବୈରାଗ୍ୟମୂର୍ତ୍ତି, ସେ ଜ୍ଞାନାକାର, ସେହି ବେଦପୁରୁଷ । ତାହାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥାଏ, ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ ରହିଥାନ୍ତି (୩୮) । ପୁନଶ୍ଚ ଯେ ସକଳ ପ୍ରବୃତ୍ତି ସଙ୍ଗକୁ ନିଃସାର ଜ୍ଞାନ କରି ପରିତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି, ସେହି ହୋଇଛନ୍ତି

---

୩୭ । "Monasticism in its origin was the protest of the lay spirit against any conception of religion which excluded the daity from the highest obligations or the supremest attainment:—

—The Evolution of the Monastic Ideal:
Workman; P. 13

୩୮ । ସ ଏବ ନିତ୍ୟପୂତଃ ସ ଏବ ବୈରାଗ୍ୟମୂର୍ତ୍ତିଃ ସ ଏବ ଜ୍ଞାନାକାରଃ
ସ ଏବ ବେଦପୁରୁଷ ଇତି ଜ୍ଞାନିନୋ ମନ୍ୟନ୍ତେ । ମହାପୁରୁଷୋ
ଯସ୍ତଚ୍ଚିତ୍ତଂ ମଯ୍ୟେବାବତିଷ୍ଠତେ । ଅହଂ ଚ ତସ୍ମିନ୍ନେବାବସ୍ଥିତଃ ।
—ତୁରୀୟାତୀତାବଧୂତ ଉପନିଷଦ୍ ॥

ଅବଧୂତ ଯୋଗୀ (୩୯)। ଦ୍ୱନ୍ଦାତୀତ ସମତା ଭାବହିଁ ଅବଧୂତ ଯୋଗୀର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷଣ, ଏହା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଏକୀଭୂତ ହେବାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ କଳ୍ପନା । ମହିମା-ଧର୍ମ ସମସ୍ତ ବାହ୍ୟାଚାର ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦନର ଉପରକୁ ଉଠି ମହିମାମୟ ବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ସମତାପନ୍ନ ହେବାର ଉଚ୍ଚାକାଂକ୍ଷା ବହନ କରେ, ହୁଏତ ସେଇଥି ଲାଗି ସେହି ମାର୍ଗର ଘର-ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ଆପଣାକୁ ଅବଧୂତ ବୋଲି କହନ୍ତି (୪୦)।

ମହିମା ଧର୍ମରେ ଗୃହସ୍ଥଙ୍କୁ ଭକ୍ତ କହିବାର ପଦ୍ଧତି ଅଛି । ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭାଷାରେ ଏହି ଧର୍ମରେ ଅଧେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ଅଧେ ଗୃହସ୍ଥ (୪୧)।

---

୩୯ । ଯ ସର୍ବାନ୍ ପ୍ରକୃତିବିକାରାନ୍ ଅବଧୂନୋତି ଅବଧୂତ ଯୋଗୀ ।
ଯୋଗୋସ୍ୟାସ୍ତୀତି ଯୋଗୀ ।

—ସିଦ୍ଧସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପଦ୍ଧତି by ଗୋରକ୍ଷନାଥ (ଶଙ୍କରନାଥ ?) : No. 1839 of the Catalogue of the Sanskrit Manuscripts of the Library of the India Office, Part IV.

୪୦ । କବି ଭୀମଭୋଇ ଅବଧୂତ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି —

ଅବଧୂତ ବୋଲିବାର ବାକ୍ୟଯୁତ,
ଅଭୂତକୁ ଯେଣୁ ଉଦୟ ହୁଅନ୍ତି,
ଧାଉଅସ ହେଲା ନବଦ୍ୱୀପା ପୃଥ୍ୱୀ,
ଅତିଥି ରୂପରେ ଭ୍ରମି ସଂସାର ॥

— ଭଜନମାଳା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ) ପୃ: ୬୨—
(ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—ସପ୍ତମ ଖଣ୍ଡ) ।

୪୧ । ଯେ ମୋର ଭକତ ବାଞ୍ଛିବ ଶରଣ ସୁକୃପା କରି ରଖିବ
ଅଧେ ଯୋଗୀବେଶ ଅଧେ ଗୃହବାସ, ଧନ ପୁତ୍ର ନାଶ ହେବ ଯେ,
ସେହୁ କହିବେ ସତ୍ୟ, ନାମ ଭଜନକୁ ସାମରଥ,
ଗୋପଲକ୍ଷ୍ମୀ ହେବ ସମ୍ପତ, ତାଙ୍କଠାରୁ ଜଗତ ଉଦ୍ଧତ, ଗୃହଧର୍ମ
ପାଳିବେ ବହୁତ ଯେ ॥

—ଭଜନମାଳା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ) ପୃ·୭୬:
[ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା-୭ମଖଣ୍ଡ]

ପୁନଶ୍ଚ ମହିମାଧର୍ମର ଆଉଜଣେ ଭକ୍ତକବିଙ୍କ ଭାଷାରେ:—

ଛପନ କୋଟି ଜଗତ, ସର୍ବେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପୁଅ,
ଅଧେ ଯୋଗୀ ଅଧେ ଗୃହୀ ଏକ ବାପରୁ ।

—ଜୟ କୃଷ୍ଣ ଭଜନ ପୃ: ୨୮— [ପ୍ରାଚୀଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—ସପ୍ତଖଣ୍ଡ]

"ଗୃହସ୍ଥଗଣ ଏହିରୂପ ଭାବନା କରିବେ ଯେ ପ୍ରଭୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସତ୍ୟ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୋଚର ସଂସାର ଅନିତ୍ୟ, ସେ ଆମ୍ଭର ପିତାମାତା, ଗୁରୁ ଓ ପ୍ରାଣଦାତା ଅଟନ୍ତି । ତାହାଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତିକରି ସେମାନେ ସକଳ କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ କରିବେ, ପ୍ରଭୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସ୍ମରଣକରି ଫଳର ଆକାଂକ୍ଷା ତ୍ୟାଗ କରିବେ । ଆପଣାର ଓ ଆପଣା ପରିବାରର ଭରଣ ପୋଷଣ ନିମିତ୍ତ ଗୃହସ୍ଥ ସ୍ୱବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରି କର୍ମ କରିବେ । ପରକାଳରେ ସ୍ୱର୍ଗାଦି ଭୋଗ ଲାଗି କଦାପି କର୍ମ କରିବେ ନାହିଁ । କଦାପି ଅସଦ୍‌ବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରିବେ ନାହିଁ । ପତି ପତ୍ନୀ ସନ୍ତାନୋତ୍ପାଦନ ନିମନ୍ତେ ଋତୁ ଅନୁସାରେ ସହବାସ କରିବେ । ପରିବାରରେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାତଃ ଓ ସାୟଂ ଦର୍ଶନର ନିୟମମାନ ପାଳନ କରିବେ । ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ଅତିଥି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ଯଥୋଚିତ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିବେ । ନାରୀ କେବଳ ନିଜର ସ୍ୱାମୀ ପ୍ରତି ଓ ପୁରୁଷ କେବଳ ନିଜର ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ରହିବେ ।

"ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ଅବଧୂତ ବା ଅତିଥିମାନଙ୍କୁ ଗୁରୁବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରି ଗୃହସ୍ଥ ଶରଣ ଓ ପ୍ରଣାମ କରିବେ । ସେମାନଙ୍କୁ ନିର୍ମଳ ସ୍ଥାନରେ ରଖାଇବେ । ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଭିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଗୃହସ୍ଥ ଦମ୍ପତି ବା ପରିବାରର ଅନ୍ୟ କେହି ଭୋଜନ କରିବେ ନାହିଁ । ଅନ୍ନବ୍ୟଞ୍ଜନାଦି ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଭିକ୍ଷା ଦେବେ, ନୂତନ ମୃତ୍ପାତ୍ରରେ, କଂସ ବା ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ପତ୍ରରେ ପରିବେଷଣ କରିବେ । ଭିକ୍ଷା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରି ଗୃହସ୍ଥ ସିଦ୍ଧ ଗୁରୁଜନଙ୍କର ଅବଶିଷ୍ଟ ପ୍ରସାଦ ପ୍ରସନ୍ନ ମନରେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ସତ୍ୟ-ମହିମା-ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ଆବାସ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଗ୍ରାମରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନିର୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ ଆଶ୍ରମ (ଟୁଙ୍ଗି) ଓ ଭଜନାଳୟମାନ ନିର୍ମାଣ କରିବେ । ସେହି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଅତିଥି ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ରଖାଇ ସେମାନଙ୍କର ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କରିବେ । ପରଦିନ ସକାଳେ ଅତିଥିକୁ ଭିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରି ଗ୍ରାମଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କୁ ବାଟେଇ ଦେଇ ଆସିବେ ।

"ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରାତଃ ଓ ସାୟଂ କାଳରେ ଗୃହସ୍ଥମାନେ ଗ୍ରାମର ଆଶ୍ରମ ପରିଷ୍କାର କରିବେ ଓ ସେହିଠାରେ ଦର୍ଶନ ଓ ଭଜନ କରିବେ । ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂଷଣ ପରିତ୍ୟାଗକରି ଗୈରିକ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରିବେ ।

ଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଗୁରୁଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ସଂସାରରେ ଗୁରୁଗିରି କରୁଥିବା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ କଦାପି ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିବେ ନାହିଁ । ବପୁର ଅଧୀନହୋଇ ପଥଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରଖିବେନାହିଁ । ଅନ୍ୟପନ୍ଥୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ପ୍ରଣାମ କରିବେ ନାହିଁ । ଅପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ହସ୍ତରେ ଏବଂ ସରସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ଶରଣ ହେବେ (୪୨) । ଗୃହୀମାନେ ସତତ କୁସଙ୍ଗରୁ ଦୂର ରହିବେ, ଦୀନ ଦରିଦ୍ରଙ୍କୁ ଯଥାଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ।

"ଗୃହସ୍ଥ ପ୍ରତି ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ବାଲ୍ୟଲୀଳା କରିବେ । ଉକ୍ତ ଦିନ ଆଶ୍ରମ ଓ ସ୍ୱଗୃହ ଗୋମୟ ଜଳରେ ଲେପନ କରିବେ । ପ୍ରାତଃ ଓ ସାୟଂ-ଦର୍ଶନ ସମୟରେ ସମସ୍ତେ ଆଶ୍ରମଠାରେ ସମବେତ ହୋଇ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବେ । ଘିଅଦୀପ ଜାଳି ନାମ ଭଜନରେ ରାତି ଯାପନ କରିବେ । ଆପଣା ଆପଣା ଘରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦୀପଜାଳି ନାରୀମାନେ ଜାଗର ରହିବେ । ଗୃହ ବା ଜ୍ଞାତି ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ତାନ ଜାତହେଲେ ସେହି ସୂତିକାଦି ଅଶୌଚରେ ସାଧୁ ଓ ଅତିଥିମାନଙ୍କୁ ଭିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବେ ନାହିଁ ବା ଆଶ୍ରମ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବେ ନାହିଁ । ପୁତ୍ର ଜାତ ହୋଇଥିଲେ ଏକବିଂଶ ଦିନ ପ୍ରାତଃ କାଳରେ ଓ କନ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ଦ୍ୱାଦଶ ଦିବସର ପ୍ରାତଃକାଳରେ ସ୍ନାନ ଓ ଶୌଚହୋଇ ଗୋମୟ ତବିନ ପାନ ପୂର୍ବକ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଓ ଶରଣ କରିବେ । ଅଶୌଚ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଶରଣ ନ କରି ଦଣ୍ଡ ରହି ଜଣାଣ କରିବେ ଓ ଭୂମିରେ ମୁଣ୍ଡ ନ ଲଗାଇ ରେଣୁ ପାଇବେ । ଏକବିଂଶ ଦିନ ଗୃହରୁ ମୃଣ୍ମୟ ରନ୍ଧନ ପାତ୍ର ବାହାର କରିଦେଇ ଗୃହ ଜଳମଳରେ ଲିପି ଦେବେ । ଧାତୁପାତ୍ର ଓ ପରିଧେୟ ବସ୍ତ୍ରାଦି ପରିଷ୍କାର କରିଦେବେ । ଶୌଚ ଦିନରେ ନୂତନ ମୃତ୍ପାତ୍ରରେ ବା ଧାତୁ ପାତ୍ରରେ ରନ୍ଧନ କରି ଭୋଜନ କରିବେ । ମୃତକରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ବିଧାନମାନ ଅନୁସୃତ ହେବ । ଭକ୍ତମାନେ ରଜସ୍ୱଳା ବା ସୂତିକାଦି ଅଶୌଚଗ୍ରସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବେ ନାହିଁ । ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ସ୍ପର୍ଶ କଲେ ଗୋମୟ ଦ୍ୱାରା ସ୍ନାନଶୌଚ ହେବେ ଏବଂ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଶରଣ ହେବେ । ବନ୍ୟ ପଶୁପକ୍ଷୀ ଗୃହରେ ଆଣି ପାଳିବେ ନାହିଁ । ଶରୀର ପୂର୍ବକର୍ମଫଳ ବଶତଃ ରୋଗାକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ

---

୪୨ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ: ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମ ସମାଜର ୧୧୬ଶ ମହିମାଦି ବାର୍ଷିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ସଭାପତି ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ଭାଷଣ ।

ଭକ୍ତମାନେ ଏକାନ୍ତ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଓ ଶରଣ କରି ରୋଗର ଉପଶମ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ । ଘୃତ ପ୍ରଦୀପ ଜାଳି ସମସ୍ତ ରାତି ନାମ ଭଜନ କରିବେ ଓ ପ୍ରାତଃ କାଳରେ ବାଲ୍ୟଲୀଳା କରାଇବେ । କୌଣସି ଔଷଧ ସେବନ ନ କରି ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସ୍ତୁତିକରି ଓ ସୁପଥ୍ୟରେ ରକ୍ଷା ପାଇବେ । ପରିବାରି ବା ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁରେ ଶୋକାର୍ତ୍ତ ହେବନାହିଁ " (୬୩) ।

ମହିମାଧର୍ମର ଗୃହସ୍ଥ-ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ଲାଗି ବ୍ରାହ୍ମ ବିବାହର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି । " ପୁତ୍ର କନ୍ୟାଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତି ପରେ ଧର୍ମଜ୍ଞାନ ଜାତ ହୋଇ ବିବାହ ଯୋଗ୍ୟ ବୟସ ହେଲେ ପୁତ୍ରର ପିତା ଓ କନ୍ୟାର ପିତା ମହିମାଧର୍ମୋପାସକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ନିଜ ନିଜ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କର ବିବାହ ବିଷୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇବେ । ବ୍ରହ୍ମୋପାସକ ଭକ୍ତଗଣ ଉପଯୁକ୍ତ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଦ୍ୱାରା ବରକନ୍ୟାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଓ ମତାମତ ବୁଝି ସେମାନଙ୍କର ଅନୁମତି କ୍ରମେ ବିବାହର ଦିନ ସ୍ଥିର କରିଦେବେ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନର ପୂର୍ବ ଦିନ କନ୍ୟାର ପିତା ଭକ୍ତ ଗୃହସ୍ଥଭାଇମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବରକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣିବେ । ବିବାହଲାଗି ସୁଶୋଭିତ ମଣ୍ଡପଟିଏ ତିଆରି ହେବ । ସକାଳୁ ବରକନ୍ୟାଙ୍କର ସ୍ନାନସମାପନ କଲେ ବରକନ୍ୟା-ପିତା ଓ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ସେମାନଙ୍କୁ ମଣ୍ଡପ ଉପରକୁ ନେବେ । ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ବରକନ୍ୟା ନୂତନ ବସ୍ତ୍ରାଳଙ୍କାର ପରିଧାନ କରିବେ । ତାପରେ ଦୁହେଁ ଠିଆ ହୋଇ ଉଭୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି ପାଠ କରିବେ । ତା'ପରେ କନ୍ୟାର ପିତାମାତା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ ପୂର୍ବକ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ବରହାତରେ କନ୍ୟାକୁ ସମର୍ପଣ କରିବେ । କନ୍ୟା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମନେ ମନେ ଧ୍ୟାନକରି ଶପଥ ଦ୍ୱାରା ପିତୃନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀ ପଦରେ ବରଣ କରିବେ । ବର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ତାଙ୍କୁ ପତ୍ନୀଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ସମସ୍ତେ ବରକନ୍ୟାଙ୍କର ଆଜୀବନ ସୁଖସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଲାଗି ସମ୍ମିଳିତ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ । ମଧ୍ୟସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ବରକନ୍ୟାଙ୍କର ହସ୍ତ ଏକ ପବିତ୍ର ମାଲ୍ୟସୂତ୍ରରେ ଗଣ୍ଠାଇ ସେମାନେ ସଂସାରରେ କିପରି ଧର୍ମମତ

---

୬୩ । ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ:ପୃ: ୧୬-୨୦, ପୁନଶ୍ଚ ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ) : ପୃ: ୧୭ ଏବଂ ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି : । ୫ ତମ ବୋଲି ।।

ପାଳନ କରି ଦାମ୍ପତ୍ୟଜୀବନ ନିର୍ବାହ କରିବେ, ଏହିସବୁ ବିଷୟରେ ଉପଦେଶମାନ ଦେବେ । ମିଳିତ ନାମଗାନ ଓ ମଙ୍ଗଳଧ୍ୱନି ପରେ ବିବାହ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମାପ୍ତ ହେବ । କନ୍ୟାର ପିତା ସେଦିନ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଭୋଜନ ଦ୍ୱାରା ଆପ୍ୟାୟିତ କରିବେ । ତାପରେ ବରକନ୍ୟା ବିଦାୟ ହୋଇଯିବେ । ବିବାହ ଲଗ୍ନ ପୂର୍ବରୁ ବରକନ୍ୟାଙ୍କ ଗୃହରେ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ହେବ ଓ ଘୃତଦୀପ ଜଳିବ (୪୪) ।"

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଆଠପ୍ରକାର ବିବାହ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରାହ୍ମବିବାହ ଗୋଟିଏ । ଏହାର ନିୟମ ହେଉଛି, ବରର ବୃତ୍ତି, ବିଦ୍ୟା, ବଂଶାଦିର ସବିଶେଷ ସମ୍ବାଦ ଅବଗତ ହୋଇ ସଦ୍‌ବଂଶଜ, ସଚ୍ଚରିତ୍ର ବରକୁ ଡାକିଆଣି ଯଦି କନ୍ୟା କର୍ତ୍ତା କନ୍ୟା ସମ୍ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି, ତେବେ ତାହାକୁ ବ୍ରାହ୍ମବିବାହ କୁହାଯାଏ (୪୫) ।

ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁସମାଜରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଆଶ୍ରମ ହେଉଛି ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମ । ଆଶ୍ରମୋପନିଷଦରେ ବାର୍ତ୍ତାବୃତ୍ତି, ଶାଳୀନବୃତ୍ତି, ଯାଯାବର ଓ ଘୋର ସନ୍ନ୍ୟାସିକ, ଏହି ଚାରିପ୍ରକାର ଗୃହସ୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି । ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମ ଯେ ଧର୍ମ-ଜୀବନକ୍ରମର ଏକ ଅବଶ୍ୟକ ଅଂଗ, ଭାରତୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ବାରବାର ଏହାର ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । ଗୃହସ୍ଥର ସମସ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ମହାଭାରତର ଦିବ୍ୟ ବ୍ରତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି । ଶାନ୍ତିପର୍ବର ନାନାସ୍ଥାନରେ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟାଶ୍ରମର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ମହିମା-ଧର୍ମର ବିଶେଷତ୍ୱ ଏହି ଯେ ତାହା ଗୃହସ୍ଥମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମଗୋଷ୍ଠୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଛି, ଏପରିକି ସେମାନଙ୍କର ଦିନଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଭେକ, ଆଚରଣ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟାକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟକ ନାନା ଉପଦେଶର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି ।

ମହିମାଧର୍ମର ଆନୁସଙ୍ଗିକ ଦୈନିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନର ଯୋଗ୍ୟ । ଅପର ଓ ପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଏବଂ ଗୃହୀ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଲାଗି

---

୪୪ । ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ ପୃ ୨୦-୨୨

୪୫ । ଆଠ ପ୍ରକାର ବିବାହ ହେଉଛି, ବ୍ରାହ୍ମ, ଦୈବ, ଆର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରାଜାପତ୍ୟ, ଆସୁର, ଗାନ୍ଧର୍ବ, ରାକ୍ଷସ ଓ ପୈଶାଚ । ଅନୁଶାସନପର୍ବରେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ବ୍ରାହ୍ମବିବାହକୁ ପ୍ରଶସ୍ତ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି(୫୭।୨୫), ଉଦ୍ଧୃତଃ ମହାଭାରତର ସମାଜ:—ଶ୍ରୀ ସୁଖମୟ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ସପ୍ତତୀର୍ଥ; (ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପ୍ରକାଶିତ)

ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ବିସ୍ତୃତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । “ସତ୍ୟ-ମହିମାଧର୍ମର ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତିଦିନ ରାତ୍ରିର ଶେଷ ପ୍ରହରରେ ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରି ଗାତ୍ରଶୋଧନାର୍ଥ ଦେହରେ ମାଲିବାଲୁଗିର ଗୋବର ଲଗାଇବେ ଏବଂ ଶୁଷ୍କ ମୃତ୍ତିକାଦ୍ୱାରା ଦନ୍ତମାର୍ଜ୍ଜନ କରି ଶୁଦ୍ଧ ଜଳରେ ସ୍ନାନ କରିବେ । ଶୁଦ୍ଧପାତ୍ରରେ ଗୋମୟ, ଗୋମୂତ୍ର ଓ ଜଳ ଏକତ୍ର ଗୋଳି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ ପୂର୍ବକ ତହିଁରେ ପ୍ରଭୁ ପାଦ ରେଣୁ ଜ୍ଞାନରେ ରେଣୁ ପକାଇ ପାନ କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ନୂତନ ଗୈରିକ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରି ପ୍ରାତଃ ବ୍ରାହ୍ମମୁହୂର୍ତ୍ତ ସମୟରେ ଗୃହଚ୍ଛାୟାଶୂନ୍ୟ ନିର୍ମଳ ନିଷ୍ଟଳ ସ୍ଥାନରେ ପୂର୍ବାଭିମୁଖ ହୋଇ ନିର୍ଗୁଣ ଅଲେଖ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ସପ୍ତବାର ଶରଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ଅର୍ଥାତ ପ୍ରଣାମ କରିବ । ପ୍ରଣାମର ବିଧି ହେଉଛି:— ପ୍ରଥମେ ମସ୍ତକ ଉପରେ କରପତ୍ର ଯୋଡ଼ି ଶୂନ୍ୟକୁ ଚାହିଁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି ଜଣାଣ କରି କରପତ୍ରଦ୍ୱୟକୁ ହୃଦୟଉପରେ ଆଣି ଯୁକ୍ତ କରିବ । ଦୁଇ କର ଛନ୍ଦ କରି ଦୁଇ ବକ୍ଷମୂଳରେ କରପତ୍ର ସ୍ଥାପନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଦୁଇ ହସ୍ତର ଅଗ୍ରଦେଶକୁ ସରଳ ଭାବରେ ସ୍ଥାପନ କରି ହସ୍ତାଗ୍ରରେ ମସ୍ତକ ସ୍ପର୍ଶ କରିବ । ପୁନର୍ବାର ହସ୍ତଦ୍ୱୟ ମସ୍ତକର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୁଲାଇ ମସ୍ତକାଗ୍ରରେ ସରଳଭାବରେ କୃତାଞ୍ଜଳିପୁଟରେ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କଲାବେଳେ ଦୁଇ ପାଦ, ଦୁଇଅଣ୍ଟୁ, ହୃଦୟ, ନାସା, ମସ୍ତକ ଓ ହସ୍ତଦ୍ୱୟ ଭୂମିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁଥିବ, କିନ୍ତୁ ସମୟପରେ ପୁଣି ଦୁଇହାତକୁ ହୃଦୟର ନିକଟକୁ ଆଣିବ । ସ୍ୱସ୍ଥାନରେ ମସ୍ତକ ଟେକି ରଖି ଡାହାଣ ପାଦକୁ ବାମଜାନୁରେ ଛନ୍ଦି ସେହି ପାଦର ଅଣ୍ଟୁକୁ ହସ୍ତ ସମୀପରେ ଲଗାଇ ପୁଣି ଭୂମିରେ ମସ୍ତକ ଲଗାଇବ । ପୁଣି ମୁଣ୍ଡ ଟେକି, ଡାହାଣ ପାଦକୁ ଫେରାଇ ଆଣି ବାମ ଚରଣ ଡାହାଣ ଜାନୁରେ ଛନ୍ଦି ପୂର୍ବପରି ମୁଣ୍ଡକୁ ଭୂମିରେ ଲଗାଇବ । ତତ୍ପରେ ବାମ ଚରଣ ଫେରାଇ ଡାହାଣ ଚରଣରେ ସଂଲଗ୍ନ ରଖି ମସ୍ତକ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନରେ ଭୂମିରେ ଲଗାଇବ । ମସ୍ତକ ଲଗିବା ସ୍ଥାନରୁ ଅଲେଖ ବ୍ରହ୍ମ ନାମ ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ବାରମ୍ବାର ରେଣୁ ମୁଖରେ ଲଗାଇ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଲେପନ କରିବ । ତାପରେ ପୂର୍ବବତ୍ ଉଭା ହୋଇ କରପତ୍ରଦ୍ୱୟ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଟେକି ଅଲେଖବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ନାମ ଗାନ କରିବ । ଏହିପରି ସାତଥର କରିବା ପରେ ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ‘ମହିମା ଅଲେଖ’ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ତିନିଥର ତାଳିମାରି ପଛକୁ ଘୁଞ୍ଚିଆସିବ ।

ମନରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସଙ୍କଳ୍ପ ନ ରଖି ବ୍ରହ୍ମମନ୍ତ୍ର ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ଅଜପା ଅମପା ସୂକ୍ଷ୍ମରେ ଧ୍ୟାନ ରଖି ଶରଣ ଶେଷହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଙ୍ଗେ ବିଚଳିତ ହେବ ନାହିଁ । 'ଶରଣ'ଶେଷରେ ଅବଧୂତ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସିଦ୍ଧ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କୁ ଶରଣମାନ୍ୟ କରିବେ । ଗୃହୀ ଭାଇମାନେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଏକତ୍ର ଶରଣ ନେବେ । ଅଙ୍ଗରେ ଲାଗିଥିବା ରେଣୁ କଦାପି ଝାଡ଼ିଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ (୪୬) ।"

ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମ ସମାଜର ସପ୍ତଦଶାଧିକ ଶତତମ ମହିମାଢ ବାର୍ଷିକ ସମ୍ମିଳନୀର ସଭାପତି ରୂପେ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ଯେଉଁ ଅଭିଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ, ସେଥିରେ ସେ ଶରଣ ବିଷୟରେ କେତେକ କଥା କହି ସେହି ରୀତି ଉପରେ ଖୁବ୍ ଜୋର ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୁତିରେ ଯେପରି ଯେପରି ନାନା ବାକ୍ୟରେ 'ଶରଣ' ନେବାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଛି, ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ଯେପରି ତ୍ରିଶରଣ ପ୍ରଚଳିତ ରହିଛି, ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ଗୁରୁ ମହିମାସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଆଦେଶରେ ତଦ୍ରୂପ 'ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଗୁରୁ ଅଲେଖ ପରମବ୍ରହ୍ମେ ଶରଣ, ସିଦ୍ଧ ସାଧୁବାବା ଗୁରୁଜନେ ଶରଣ, ଗୁରୁ ଭ୍ରାତୃଜନେ ଶରଣ' ଏହି ତ୍ରିବିଧ ଶରଣ-ମାନ୍ୟ-ଦର୍ଶନରେ ମହିମାଧର୍ମ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରିଅଛି । "ଶରଣ ମାନ୍ୟ ସମୟରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ନିଜ କୌପୀନ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉତ୍ତବସ୍ତ୍ର ବା ଶିରଚ୍ଛାଦନ ଧାରଣ କରିବା ମନାଯାଏ । ସେହିପରି ଗୃହସ୍ଥ ଗଣେ ମାତ୍ର ଶୁଦ୍ଧ କୌପୀନ ବସନ ପରିଧାନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସକଳ ଅଙ୍ଗ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ରଖି

---

୪୬ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ ୧୧—୧୨

ଭକ୍ତକବି ଜୟକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାତ ସ୍ନାନ ଓ ଦର୍ଶନ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଭାତୁ ପ୍ରବାସେ ସ୍ନାନ
ପୂର୍ବ ମୁଖେ ପ୍ରଦର୍ଶନ
ମୁଖେ ମହିମା ଭଜନ, କଲେ କଲୁଷ ନାଶମ ॥
ବନେ ବା ଭୁବନେ ଥାଉ
ଅଥବା ସନ୍ନ୍ୟାସେ ଯାଉ
ବିଘ୍ନ ନଲଗେ ଆଉ, ଦେଖି ଭୟକରେ ଯମ ॥

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ, ପୃ. ୭୯ [ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା— ସପ୍ତବିଂଶ ଖଣ୍ଡ]

ଶରଣମାନ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ଉଚିତ ।" ପୁଣି, "ପରସ୍ପର ସାକ୍ଷାତ ହେଲେମାତ୍ରେ ବ୍ରହ୍ମନାମ-ଉଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ ଗୁରୁଜନ ବା ଗୁରୁଭ୍ରାତୃ-ଜନମାନଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟପ୍ରକାର କୌଣସି ସମ୍ଭାଷଣ ନ କରି ପ୍ରଥମେ 'ଶରଣ' 'ଶରଣ' ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବ ଓ ଯଥାବିଧି ଶରଣମାନ୍ୟ ହେଲାପରେ ଶୁଭଧର୍ମାଶ୍ରୁର କଥୋପକଥନ ହେବ ।" "ଗୁରୁଜନ ଓ ଗୁରୁଭ୍ରାତୃ ଶବ୍ଦରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ତର, ତାହାଙ୍କୁ ଦେବଦେହେଲେ ଧର୍ମର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ମନେ କରିବ ନାହିଁ । ଗୁରୁଭ୍ରାତୃ ଶରଣ ଓ ଗୁରୁଜନ ଶରଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମ-ଶରଣରେ ଉତ୍କର୍ଷ ଲାଗି ପ୍ରଧାନ ସୋପାନ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।"

ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବା ଶରଣର ପୁରାଣାଦି ଶାସ୍ତ୍ରଲିଖିତ ସମର୍ଥନମାନ ଦେଇ ଏହାକୁ କାୟିକ, ବାଚିକ ଓ ମାନସିକ ଏପରି ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି (୫୭) । କାୟିକଶରଣର ବହୁତ କର୍ମମାନ ଉପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ବାଚିକ ଶରଣ ହେଉଛି ଆପଣାର ସମସ୍ତ କଳୁଷ ଧୌତ କରିଦେବା ଲାଗି ଓ ସଂସାରର ସମସ୍ତପ୍ରକାର ମୋହ ଛିଣ୍ଡାଇଦେବାଲଗି ପରଂବ୍ରହ୍ମକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା । "ଅନିତ୍ୟ ସଂସାର ନାମରୂପରେ ମୋର ଯେଉଁ ଆସକ୍ତି ଜନ୍ମିଥିଲା, ତାହାର ଅପରାଧ ମାର୍ଜିତ ହୋଇ ଭବ ଉପାଧିଶୂନ୍ୟ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦମୟ ରୂପରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହେଉ । ......ହେ ଅଲେଖବ୍ରହ୍ମ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ଆଶ୍ରୟରେ ଆଶ୍ରିତ ଅଟେ । .....ହେ ପ୍ରଭୁ, ହସ୍ତ ଅସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରି ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉ । ତୁମର ଶରଣ ସମୟରେ ଆଳସ୍ୟ ନ ଆସୁ । ମନ ଅନ୍ୟକଳ୍ପନା ନ କରି ବାରମ୍ବାର ତୁମରି କଳ୍ପନା କରୁ । ......ଆପଣଙ୍କର ମହିମାରେ ସକଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସଚେତ ହୋଇ ଚଳୁଅଛନ୍ତି । ...ଏ ଭବସାଗର ମଧ୍ୟରେ ପତିତ ହୋଇଅଛି, ଆଉ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଆଶା ଭରସା ନାହିଁ, ଆପଣ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କରନ୍ତୁ, ଏ ପିଣ୍ଡ ଆପଣଙ୍କର ଅଟେ ।" "ଅନ୍ତରରେ 'ସଚ୍ଚିଦେକ' ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଅହର୍ନିଶ ଚିନ୍ତା କରିବାର ନାମ ମାନସିକ ଶରଣ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣବାୟୁଦ୍ୱାରା ଜୀବ ଯେଉଁ ଅଜପାମନ୍ତ୍ର (ହଂସ) ଜପ କରୁଅଛି, ଏହା ସତତ ଚିନ୍ତା କରିବାର ନାମ ମଧ୍ୟ ମାନସିକ ଶରଣ ଅଟେ । ଏହି ତ୍ରିବିଧ କାରଣ ଏକକ

---

୫୭ । ମହିମାଧର୍ମ- ପ୍ରତିପାଦକ (ପ୍ରଥମଖଣ୍ଡ) :ପୃ. ୫୦-୭୦, ୮୦-୧୦୭

ଅଭ୍ୟାସ କଲେ ଅଜ୍ଞାନ ଓ ମୋହବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିବ ।"

ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ପ୍ରମାଣ ଦେଇ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ଶରଣର ତିନୋଟି ସ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଶରଣ ବା ଭକ୍ତିପୂତ ସମର୍ପଣର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ପରମ ସତ୍ତା ସହିତ ମିଳିତ ହେବା । ବ୍ୟକ୍ତିର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଚେତନା ଶ୍ରଦ୍ଧାମାର୍ଗରେ ପାହାଚ ପାହାଚ ଉଠି ଶେଷରେ ଅନ୍ତିମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଉପନୀତ ହୁଏ । 'ମୁଁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର' ଏହି ଜ୍ଞାନ ବା ଚେତନାଯୁକ୍ତ ହେଉଛି ମୃଦୁଶରଣତ୍ୱ, 'ମୋର ପରଂବ୍ରହ୍ମ' ଏହା ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ-ଶରଣତ୍ୱ ଏବଂ 'ମୁଁ ପରଂବ୍ରହ୍ମ' ଏହାହିଁ ଅତିମାତ୍ର-ଶରଣତ୍ୱ । "ପରଂବ୍ରହ୍ମ-ଶରଣତାର ପରିପାକ ହେଲେ 'ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ମି,' 'ସର୍ବଂ ଖଲ୍ୱିଦଂ ବ୍ରହ୍ମ' ଇତ୍ୟାଦି ମହାବାକ୍ୟ-ଘଟିତ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଜାତ ହୁଏ, ତାହା ତୃତୀୟ ପ୍ରକାର ବ୍ରହ୍ମଶରଣତା ଅଟେ"(୪୮) । ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନାଚରଣରେ ମହିମା-ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ଲାଗି ଶରଣ ଓ ମାନ୍ୟର ବିଧାନ ଅଛି, ତାହା ଏହି ବ୍ରହ୍ମଶରଣର ସୋପାନ-ସ୍ୱରୂପ । ଏହି ବ୍ରହ୍ମରେହିଁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଶରଣର ଲୟ ହୁଏ । "ଯେତେବେଳେ ଉପଦେଷ୍ଟା ବ୍ୟକ୍ତି ଅପର-ସନ୍ନ୍ୟାସର ସାଧନ ଅତିକ୍ରମ କରି ପରସନ୍ନ୍ୟାସ ପନ୍ଥାକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୁଅନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁଜନ ଶରଣ ଓ ଗୁରୁଭ୍ରାତୃ-ଶରଣର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ହୋଇ ଅଭେଦ ଭାବ ଧାରଣ କରେ । ପୁନଶ୍ଚ ପରସନ୍ନ୍ୟାସ ପନ୍ଥାର ସୂକ୍ଷ୍ମୋତ୍ତର ସାଧନା ଓ ଭଜନ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅଭୟପଦ-ଶରଣାଲୟରେ ଗୁରୁଭ୍ରାତୃ-ଶରଣ ଓ ଗୁରୁଜନ ଶରଣ ଉଭୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଶରଣରେ ବିଲୟପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହାହିଁ ମହିମା ସମାଜରେ ଥିବା ଶରଣର ଗୂଢ଼ାର୍ଥ" (୪୯) ।

ଏଥର ପୁଣି ମହିମା-ପନ୍ଥାର ଦୈନିକ ଶୀଳବ୍ରତ ଆଲୋଚନାକୁ ଫେରି ଆସିବା । "ଦିବସରେ ଯାହା ଆହାର କରିବ, ତାହା ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଅନ୍ୟର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ କଦାପି ଗ୍ରହଣ କରିବ ନାହିଁ । ଏକ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କର

---

୪୮ । ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ (ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ) ପୃଃ ୯୮

୪୯ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମ ସମାଜର ୧୧୭ଶ ମହିମାବ୍ଦ ବାର୍ଷିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ସଭାପତି ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବାଙ୍କ ଅଭିଭାଷଣ ।

ନିର୍ମାଲ୍ୟ ବା ଅର୍ପିତ ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ, ଫଳ ଓ ଜଳ କିଛି ଗ୍ରହଣ କରିବନାହିଁ (୫୦)। ତୁଳସୀବୃକ୍ଷର ଆରାଧନା ବା ତାହାର ପତ୍ର ଗ୍ରହଣ ବା ସ୍ପର୍ଶ କରିବନାହିଁ। ଶ୍ରାଦ୍ଧ, ଯଜ୍ଞ, ହୋମ, ସଙ୍କଳ୍ପାଦିର ନୈବେଦ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ସର୍ବଥା ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ; ବହୁମେଳି ଅନ୍ନ (ଏକତ୍ରାନ୍ନ), ଘୋଷଣାନ୍ନ, ଶ୍ରାଦ୍ଧାନ୍ନ, ବିବାହାଦିରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ଅନ୍ନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନିଷିଦ୍ଧ। ବିସୂଚିକାରୋଗୀ ବା ବସନ୍ତରୋଗୀ ଗୃହରେ ବା କୁଷ୍ଠରୋଗୀ ହାତରେ ଭୋଜନ କରିବ ନାହିଁ। ଗୋ, ମେଷ, ଛାଗ, କୁକ୍କୁଟ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରାମ୍ୟପାଳିତ ଜୀବର ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କରିବ ନାହିଁ। ମତ୍ସ୍ୟ, ବନ୍ୟପଶୁ ମୃଗ, ସମ୍ବର ପ୍ରଭୃତିର ମାଂସ କ୍ରୟ କରି ଭକ୍ଷଣ କରିବା ଧର୍ମ ବିରୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ। କିନ୍ତୁ କଦାପି ସ୍ୱହସ୍ତରେ ଜୀବବଧ କରିବ ନାହିଁ ବା କାହାକୁ ଜୀବବଧ କରିବା ଲାଗି ଅନୁମତି ଦେବନାହିଁ।

"ମଦ୍ୟ ଓ ମାଦକଦ୍ରବ୍ୟ ସେବନ କରିବ ନାହିଁ। ଅଭକ୍ତଜନଙ୍କ ସହିତ ଭୋଜନ ବା ସେମାନଙ୍କର ଶଯ୍ୟାରେ ଏକତ୍ର ଶୟନ ଓ ଉପବେଶନ କରିବ ନାହିଁ। କେଶକୀଟାଦି ଯୁକ୍ତ ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ଅତି ବାସୀ ପଦାର୍ଥ; ଅତିକଟୁ, ଅତି ଅମ୍ଳ, ଲବଣାକ୍ତ, ଅତି ରୁକ୍ଷ ଓ ଅତି ପ୍ରଦାହକର ଦ୍ରବ୍ୟ ଭକ୍ଷଣ ନିଷିଦ୍ଧ। ପକ୍ୱାନ୍ନରେ ଲବଣଯୁକ୍ତ କରିବ ନାହିଁ, ତାମ୍ବୁଲ ସେବନ ତ୍ୟାଗ କରିବ। ସୂର୍ଯ୍ୟନାଡୀରେ (ଡାହାଣ ପୁଡାରେ) ପବନ ବହୁଥିଲା ସମୟରେ ଆହାର କରିବ। ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପରେ ଭୋଜନ ନିଷେଧ। ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ସମୟରେ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ମୁଖ କରି ଅଲେଖ ଅବ୍ୟକ୍ତ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ସକାଳ ପରି ପାଞ୍ଚଥର ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଶରଣପ୍ରାପ୍ତ ହେବ। ଏହାକୁ 'ଦର୍ଶନ' କୁହାଯାଏ। ଦର୍ଶନ ପରେ ଜଳପାନ ମଧ୍ୟ ନିଷିଦ୍ଧ। ସନ୍ଧ୍ୟାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରହରରେ ଭକ୍ତମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ନାମଭଜନ ଓ ସତ୍‌ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିବେ। ଗିନି ଖଞ୍ଜରୀ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜନ୍ତ୍ରାଦିକର ବାଦ୍ୟ ବଜାଇବା ବା ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ।

୫୦। ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭାଷାରେ:—

ସକାମେ ଛନ୍ତି ଦେବଗଣ। ବ୍ରହ୍ମକୁ ନୋହିଲେ ଭଜନ ॥
ତେଣୁକି ଦେବ ଅବଶେଷ। ନାହିଁ ଭୁଞ୍ଜନ୍ତି ମୋର ଦାସ ॥
ଦେବ ପ୍ରସାଦେ ମୁକ୍ତ ନାହିଁ। ମୋ ଭକ୍ତେ ଭୁଞ୍ଜିବେ କିପାଇଁ ॥
—ଶ୍ରୁତିନିଷେଧ ଗୀତା, ୨ୟ ଅଧ୍ୟାୟ: [ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—୩୩]

ରାତିର ଦୁଇପହର ଅଧବେଳକୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ନାମ ସ୍ମରଣ କରି ଶୟନ କରିବ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଯାମରେ ପୁନଶ୍ଚ ଶଯ୍ୟାତ୍ୟାଗ କରି ପର ଦିନର କୃତ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବ ” (୫୧) ।

ମହିମାଧର୍ମ ନାରୀମାନଙ୍କ ଲାଗି ସନ୍ନ୍ୟାସ-ମାର୍ଗକୁ ବାରିତ କରି ରଖିଅଛି । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କର ମତ ଯେ ନିଷ୍କାମ କ୍ରୀଡ଼ା ଲୀଳାରେ ପୁରାଣ କଥିତ ବିଷ୍ଣୁ ଅବତାରରେ ହୋଇଥିବା ରୂପଲୀଳାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଦେଶ କ୍ରମେ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ବା ଗୃହ ତ୍ୟାଗର ଦୀକ୍ଷା ନେବା ନିଷିଦ୍ଧ ରଖାଯାଇଛି । “ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ହୃଦୟରେ ବୈରାଗ୍ୟ ଜାତହେବ, ସେ ନିଷ୍କାମଭାବେ ଗୃହରେ ରହି ବ୍ରହ୍ମୋପାସନା କରିବେ । ସାଧ୍ୱୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଗୃହରେ ରହି ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି ରଖି ଅତିଥିସେବା ଓ ସ୍ୱାମୀର ଆଜ୍ଞାପାଳନରେ ତତ୍ପର ରହିବ । କିନ୍ତୁ ଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପନ୍ଥାରେ ସେମାନେ ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀ ହେଲେ ସନ୍ନ୍ୟାସ-ପନ୍ଥାରେ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ବିଭ୍ରାଟ ଘଟିବ” (୫୨) ।

ମହିମାଗୋସାଇଁ ନାନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଭକ୍ତ ଓ ଗୃହସ୍ଥମାନଙ୍କୁ ସଦାଚାର ଓ ସତ୍‌ପଥର ଉପଦେଶ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଆଚରଣ ଶୁଦ୍ଧି ସର୍ବାଦୌ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ଶୁଦ୍ଧି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ଗୃହୀ ସମସ୍ତଙ୍କ ଲାଗି ସମାନଭାବେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ମହିମାଗୋସାଇଁ ପର ଓ ଅପର ମାର୍ଗର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ବନରେ ରହିବାକୁ ନିଷେଧ କରିଅଛନ୍ତି (୫୩)। ପ୍ରତ୍ୟେକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀକୁ ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ନିୟମରୂପେ ପରିବ୍ରାଜକର ବ୍ରତ ଗ୍ରହଣ କରି ଲୋକସମାଜରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ପଡେ । ତେଣୁ ସେହିମାନଙ୍କର ଆଚରଣ ଓ ନିଷ୍ଠା ଉପରେ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଅତି ବେଶୀ ନିର୍ଭର କରେ । ଆଚରଣ-ଅନୁଶୀଳନ ଦ୍ୱାରା ଚିତ୍ତଦୃଢ଼ତା ଆଣି ନ ପାରିଲେ ନିର୍ଲିପ୍ତ ଭାବେ ସମାଜରେ ଓ ଲୋକାଳୟରେ ବିଚରଣ କରିବା ଅତି ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ପଡ଼େ । ବୁଦ୍ଧଦେବ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଏହି

---

୫୧ । ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ ୧୩-୧୪

୫୨ । ତତ୍ରୈବ: ପୃ ୨୧୧-୨

୫୩ । ତତ୍ରୈବ: ପୃ ୧୭୨

ଶୁଭବୃତ୍ତିତା ଅର୍ଜନ କରିବା ନିମିତ୍ତ 'ଦଶ କୁଶଳମୂଳ'ର(୫୪) ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କର ସାମାଜିକ ସଂକଟ ବିଷୟରେ ପିଟକରେ ନାନାଦି ବିଧାନ ଲିପିବଦ୍ଧ ରହିଛି । ଠିକ୍ ସେହିପରି ମହିମା-ଧର୍ମର ପ୍ରକୃତିକ ଓ ଧର୍ମ-ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଏହି ଆଚରଣ-ବ୍ରତମାନଙ୍କରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ସଦଜ୍ଞାନ ଓ ସତ୍ୟଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଛଳରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଭଜନମାନଙ୍କରେ ମହିମା-ସନ୍ଥୀର ସମୁଚିତ ଆଚରଣମାନହିଁ ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି ।

ସଦଜ୍ଞାନ ବୋଲି ଯାହାକୁ କହି,ସମୁଦ୍ର ପରାୟେ ବୁଦ୍ଧି ଥିର ହୋଇ,
ଆକାଶ ପରାୟେ ବିସ୍ତର ବିବେକ, କପଟ ନ ରଖି ନ କରଇ କୋପ,
ଧୀମନ୍ତ ପଣକୁ ଅଟେ ଗମ୍ଭୀର ॥
ସତ୍ୟଧର୍ମ ବୋଲିବାର ଯେଉଁ ନାମ, ବ୍ରହ୍ମଶକ୍ତିରୁ ହୁଅଇ ଜନମ,
ନୋହେ ମିଥ୍ୟାପଦ ସାକ୍ଷାତେ ସେ ପାଦ,
ସେବା ଭଗତରେ ଦେଖା ସୁମର ॥ (୫୫)

'ନିର୍ବେଦ ସାଧନ'ରେ ଭୀମଭୋଇ କ୍ଷମା, ଦୟା,ଶୀଳ ଓ ଶାନ୍ତିକୁ ବ୍ରହ୍ମର ସଙ୍ଗସାଥି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି (୫୬) । ସତ୍ୟ ସଙ୍ଗକୁ ଅହିଂସା ମଧ୍ୟ ଏହି ଧର୍ମର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଧାନ ବ୍ରତ ।

ଅଣହିଂସା ଧର୍ମ ଏହି । ହିଂସାନାହିଁ ।
ତାକ କହୁଛି ବୁଝାଇ ॥
ପୃଥ୍ୱୀ ପରାୟେ ସହିଲେ ଧୀର ବଚନ କହିଲେ
ଶାନ୍ତି ଶୀଳ ଦୟାକ୍ଷମା ବହିଲେ ଯାଇ ।
ସମୁଦ୍ର ପ୍ରାୟେକ ବୁଦ୍ଧି, ସଦବ୍ରହ୍ମ ହେଲେ ସିଦ୍ଧ
ସାଧୁସନ୍ଥ ବୋଲି କହି ॥ (୫୭)

---

୫୪ । ପ୍ରାଣାତିପାତ (ପ୍ରାଣିହିଂସା)ରୁ ବିରତି, ଚୌର୍ଯ୍ୟବୃତ୍ତିରୁ ବିରତି, ଅସତ୍ୟଭାଷଣରୁ ବିରତି, ପିଶୁନ ବାକ୍ୟରୁ ବିରତି, କଟୁବଚନରୁ ବିରତି, ସଂପ୍ରଲାପରୁ ବିରତି,ଅତିଲୋଭରୁ ବିରତି, ବୈମନସ୍ୟରୁ ବିରତି, ମିଥ୍ୟାଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିରତି ।

୫୫ । ଭଜନମାଳା—ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ : ପୃଃ ୫୩ [ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—ସପ୍ତମ ଖଣ୍ଡ]

୫୬ । ଯାହା ପରିହରିଲ ଗୋବିନ୍ଦ । ବ୍ରହ୍ମର ସଙ୍ଗସାଥି ଭେଦ ॥
ତାହାର ନିଜ ସଙ୍ଗସାଥୀ । କ୍ଷମାଦି ଦୟା ଶୀଳ ଶାନ୍ତି ।

୫୭ । ଭଜନମାଳା—ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ : ପୃଃ ୬୫

ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶମ ଦମାଦି ଅଙ୍ଗମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନାରେ ଏହିସବୁ ଆଚରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶର ପରିଚୟ ମିଳେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଲାଗି ଏହା ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଭୂମି ପରି ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ତ୍ରିରତ୍ନ ମଧ୍ୟରୁ ସଂଘ ଅନ୍ୟତମ । ଐତିହ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଏହି ସଂଘର ଏକକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଓ ଦୃଢ଼ୀକରଣରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟତା କରିଥିଲା । ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରାୟ ଯାବତୀୟ ଧର୍ମ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ସଂଘ ବା ଗୋଷ୍ଠୀର ମହତ୍ତ୍ୱ ସର୍ବଥା ସ୍ୱୀକୃତ । ବିଶେଷତଃ କୌଣସି ବହୁ ଦେଶ ପ୍ରସାରିତ ବହୁଜନ-ପୋଷିତ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଧର୍ମର ବିରୋଧ ଘୋଷଣାକରି ଯୁଗମନର ମିଳିତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରୂପେ ଯେଉଁ ନୂତନ ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୁଏ, ତାକୁ ପ୍ରଥମେ ଆପଣାର ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରି ରଖିବାକୁ ପଡ଼େ । ମହିମାଧର୍ମ ମୂଳତଃ ଏକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା-ଧର୍ମ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଯୁଗରେ ନାନା ଧର୍ମ-ସଂଶୟର ସମାଧାନ କରି ଏହାର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି ଧର୍ମର ଗୋଷ୍ଠୀ-ଭାବନା ସେହିପରି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ରଖିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ମହିମାଧର୍ମର ନୈଷ୍ଠିକ ଗୃହସ୍ଥ ଭକ୍ତ, ଅପର ଓ ପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଯେଉଁ ସଂସ୍ଥା ଏକ ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧିରଖିଛି, ତାହା 'ସତ୍ସଙ୍ଗ ଗୋଷ୍ଠୀ' ନାମରେ ସୂଚିତ । ନିଜେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଏହି ସତ୍‌ସଙ୍ଗ ଗୋଷ୍ଠୀର ମୂଳପତ୍ତନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ (ପୃଃ ୧୧୦) ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ପର ବା ଅପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ବୈରାଗୀ ବା ଗୃହସ୍ଥ ଯେ ହୁଅନ୍ତୁ ପଛକେ ପ୍ରଥମେ ମହିମା ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଭୁକ୍ତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କୁ ମହିମା ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଏ ନାହିଁ । କେବଳ ପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିରେ ସତ୍ସଙ୍ଗ ଗୋଷ୍ଠୀ ହୋଇପାରେ; କାରଣ ସେହିମାନେ ହିଁ ଗୋଷ୍ଠୀର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଅଟନ୍ତି । ଗୃହସ୍ଥ ଭକ୍ତ ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଗୋଷ୍ଠୀଭୁକ୍ତ ହୋଇପାରିଲେ ମଧ୍ୟ ପର ବା ଅପର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଯୋରନ୍ଦାରେ ଥିବା ମହିମାଗାଦୀ ବ୍ୟତୀତ କୌଣସିଠାରେ ଗୋଷ୍ଠୀଭୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । "ଏ ଗୋଷ୍ଠୀଦ୍ୱାରା ଧର୍ମ ପାଳନର ନିଷ୍ଠା ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ନୈଷ୍ଠିକ ଗୃହସ୍ଥ ଭକ୍ତ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ଏହି ସତ୍‌ସଙ୍ଗ ଗୋଷ୍ଠୀପ୍ରତି ସର୍ବଦା ଅଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ଥାଆନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଧର୍ମରେ ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ନ ଥାଏ, ସେମାନେ ଗୋଷ୍ଠୀରୁ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇ ରହନ୍ତି ।"

ଧର୍ମାନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ସନ୍ୟାସୀ ଆପଣା ପୂର୍ବଜୀବନର ସମସ୍ତ ଉପଲକ୍ଷଣ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଆସିଥାନ୍ତି । କେବଳ ଧର୍ମର ନିଷ୍ଠା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ତାଙ୍କୁ ଧର୍ମସହିତ ବାନ୍ଧିରଖେ ଓ ସେ ଆପଣାକୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ମନେ କରନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରାହିଁ ଧର୍ମର ଶକ୍ତି ବଢେ ଓ ତାହା ସ୍ଥାୟୀ ହେବାର ଦୃଢତା ଅର୍ଜନ କରେ । ଧର୍ମଗୋଷ୍ଠୀର ସମ୍ପର୍କ ସନ୍ୟାସୀକୁ ପାରିବାରିକ ରକ୍ତ ସମ୍ପର୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଦୃଢ ଓ ପବିତ୍ର କରି ବାନ୍ଧି ରଖେ (୫୮) । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର 'ପାତିମୋକ୍ଖ' ରେ ଏହି ଧର୍ମଗୋଷ୍ଠୀର ଦୃଢତାକୁ ବହୁତ ମୂଲ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି । ଗୌତମବୁଦ୍ଧ କିପରି ସଙ୍ଘର ଶକ୍ତିଉପରେ ସର୍ବଦା ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥିଲେ, ତାହା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଆପଣା ଆଚରଣ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ଜୀବନ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍ଘକୁ ସୁଦୃଢକରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତଥିଲା । "ଯେ କୌଣସି ଭିକ୍ଷୁ ସମଗ୍ର ସଙ୍ଘରେ ଭେଦ ଜନ୍ମାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବେ, ଭିକ୍ଷୁମାନେ ତାଙ୍କୁ କହିବେ, ହେ ଆୟୁଷ୍ମାନ୍, ଆପଣ ସଙ୍ଘଭେଦ ଲାଗି ପ୍ରୟାସ କରିବେ ନାହିଁ । ହେ ଆୟୁଷ୍ମାନ୍, ଆପଣ ସଙ୍ଘସହିତ ମିଳିତ ହୁଅନ୍ତୁ, କାରଣ ସଙ୍ଘ ସମଗ୍ର ହେଲେ ସମ୍ମୋଦମାନ ଓ ଅବିବଦମାନ ହୋଇ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସୁଖସହିତ ବିଚରଣ କରିପାରେ" (୫୯) ।

ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ସନ୍ୟାସୀ ଅପର ସନ୍ୟାସସ୍ତରରୁ ଚ୍ୟୁତ ହୁଅନ୍ତି, ପର ସନ୍ୟାସ ଲାଗି ତାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟାଯୋଗ୍ୟତା ମହିମା ଗୋଷ୍ଠୀର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ-ସଙ୍ଘ ବିଚାର କରନ୍ତି ଓ ଦରକାର ହେଲେ ସେହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରନ୍ତି । ସେହିମାନେହିଁ ଗୋଷ୍ଠୀଭୁକ୍ତ ସକଳ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଆଚରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରନ୍ତି ଓ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ କାହାରି କାହାରିକୁ ଗୋଷ୍ଠୀରୁ ବହିଷ୍କୃତ ମଧ୍ୟ କରିଦିଅନ୍ତି । ମହିମା-ପନ୍ଥୀ ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀକୁ କେତେ ସମ୍ମାନ ଓ ମୂଲ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି, ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବାଙ୍କ ଲିଖିତ ଉତ୍ତରସରେ ତାହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ—"ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଧର୍ମରେ ଯେ

---

୫୮ । "The bonds knit between men by the common faith in the nearness of the kingdom of God are holier than the ties of blood."—
(St. Mark, 3·31—35)

୫୯ । ସମଗ୍ଗୋ ହି ସଙ୍ଘୋ ସମ୍ମୋଦମାନୋ ଅବିବଦମାନୋ ଏକୁଦ୍ଦେସୋ ଫାସୁ ବିହରତୀତି ॥ —ସଙ୍ଘାଦିସେସା ଧମ୍ମା । ୧୦ ।

କୌଣସି ବସ୍ତୁର ସ୍ଥିରକରିବ, ତାହା ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ବସ୍ତୁରକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ । ଆପଣା ସମାଜର ଦୋଷ ସଂସାରରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବ ନାହିଁ ବା ସଂସାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନେବନାହିଁ । କେହି ସାଧୁସନ୍ୟାସୀ କୌଣସି ଭୁଲ କଲେ ସାଧୁ ସନ୍ୟାସୀ-ସମାଜରେ ତାହାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ହେବ, କଦାପି ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ସାଧୁସନ୍ୟାସୀ ନିଜ ସମାଜରେ ଆପତ୍ତି ନ ଜଣାଇ ଗୃହସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ସମୀପରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ, ତାହାଙ୍କୁ ସମାଜରୁ ବହିଷ୍କୃତ କରି ଦିଆଯିବ (୭୦) ।”

ମହିମା-ଧର୍ମର ନିୟମ ଶୃଙ୍ଖଳା, ସୋପାନ-ଭେଦ, ଧର୍ମ-ସଙ୍କେତ, ଆହାର ଓ ବ୍ୟବହାରବିଧି, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଣାଳୀର ଈଶ୍ୱରଧ୍ୟାନ ଓ ଭଜନ ଓ ସଂଘଚେତନା ବିଷୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ଲକ୍ଷଣଗୁଡିକର ଆଲୋଚନା କରାଗଲା । ମୋଟ ଉପରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ସଂଘକୁ ଦୃଢ଼ କରିବାପାଇଁ ଓ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମନରେ ସଂଘପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇବାପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମରେ ଏହିପରି ବିବିଧ ବାହ୍ୟାଙ୍ଗମାନଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ । ଏହାହିଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧିରଖେ (୭୧) ।

✓ ଢେଙ୍କାନାଳ ଗଡ଼ ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଷୋହଳ ମାଇଲ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମକୁ ଜୋରନ୍ଦାଠାରେ ମହିମାସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଧର୍ମପୀଠ ଅବସ୍ଥିତ । ସାଧାରଣତଃ ଏହାକୁ ମହିମା-ଗାଦୀ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ସ୍ଥାନର ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଦର୍ଶନୀୟ ସାମଗ୍ରୀ ହେଉଛି ଶୂନ୍ୟମନ୍ଦିର ଓ ଧୁନି ମନ୍ଦିର । ଶୂନ୍ୟ-ମନ୍ଦିର ହେଉଛି ପ୍ରବୁଦ୍ଧସ୍ୱାମୀ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କର ସମାଧି । ଧୁନିମନ୍ଦିରରେ ମହିମା-ଗାଦୀର ସଂସ୍ଥାପନା ଦିନଠାରୁ ଅଖଣ୍ଡ ଧୁନି ଜଳୁଛି । ଭୀମଭୋଇ

---

୭୦ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ ୨୧୦

୭୧ । Absolute obedience, fixed residence, peculiar garb, meals in common, special devotions and common labour bind the members of the order together.”

—Sociology of Religion: Wach; P. 184

ଓ ଜୟକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ଭକ୍ତ କବିମାନେ ଏହି ଧୁନିକୁ ବ୍ରହ୍ମଶିଖାର ଦ୍ୟୋତକ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି (୭୨)।

ଓଡ଼ିଶା ଓ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରୁ ଭକ୍ତମାନେ ଦେଉଥିବା ଅର୍ଥ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇ ଜୋରନ୍ଦାଠାରେ ମହିମାଶ୍ରମର କେନ୍ଦ୍ର ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି। ଏହିଠାରେ କେତେକ ସନ୍ୟାସୀ ରହି ଆଶ୍ରମର ସମସ୍ତ ଖବର ବୁଝାବୁଝି କରନ୍ତି। ତଥାପି ସେମାନଙ୍କୁ ମହିମାଧର୍ମର ନିୟମମାନ ଯଥୋଚିତ ପାଳନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ।

ମହିମାଧର୍ମର ଯୋଗ ବିଧିରୁ ପ୍ରଥମେ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ମନକୁ ଆସିଯାଏ। ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପୂର୍ବରୁ ସନ୍ୟାସୀ ଓ ଭକ୍ତମାନେ ସ୍ନାନ ସାରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଶରଣ ଭଜନ କରନ୍ତି। ତା'ପରେ କିଛି ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଅଲେଖସ୍ୱାମୀଙ୍କ ନାମରେ ସମର୍ପିତ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ବାଳକମାନଙ୍କୁ ଓ ତାପରେ ସଭିଙ୍କ ଭିତରେ ବାଣ୍ଟି ଦିଆଯାଏ। ଗୁରୁ ମହିମାଗୋସାଇଁ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ପ୍ରଥମେ ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ବୋଲି ସେହିଦିନ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବାର ବିଶେଷ ବିଧି ରହିଛି। ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ କେବଳ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମହିମାଗାଦୀରେ ଏହା ପ୍ରତ୍ୟହ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ (୭୩)।

ବାଲ୍ୟଲୀଳାର ଅନୁଷ୍ଠାନ ପଛରେ ଗମ୍ଭୀର ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱ ନିହିତ ଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ। ଭାରତୀୟ ସାଧନାର ଇତିହାସରେ

୭୨। ଜଳୁଅଛି ଜଳରେ

କେତେବର୍ଷେ ନ ଲିଭେ ଲଗିଅଛି ସଦାକାଳରେ।
ପବନ ନଥାଇ ଶିଖା ଉଠୁଛି ନିର୍ମଳରେ।
ସୁନ୍ଦର ଶୋଭା ପାଉଛି ଧରଣୀ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳରେ।
ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦେ ଯେହ୍ନେ ଆକାଶ ମଣ୍ଡଳରେ।
ରାତ୍ର ଦିବସ ନଥାଇ ପଦ୍ମମଳରେ।
ଜଗତ ଭଗତ ମାତିଛନ୍ତି ଯେଉଁ ଖେଳରେ।
କରୁଛନ୍ତି ବାରବାର ଯେ ଯାହାର ବଳରେ।
ଋଷି ମୁନି ଭକ୍ତ ସାଧୁ ସିଦ୍ଧଗଣ ମେଳରେ।
ଅଲେଖ ଅଖଣ୍ଡ ଧୁନି ଜଳିଛି ପ୍ରବଳରେ।

—ପୃ ୮୧, ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା-ସପ୍ତବିଂଶ ଖଣ୍ଡ।

୭୩। ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ) ପୃ ୧—୨

ଶିଶୁ ଶବ୍ଦଟି ଅତି ସରଳତା । ପ୍ରକାଶ ଓ ବିମର୍ଷର ଦ୍ୱିରୂପ କିମ୍ବା ଅତିକ୍ରମ ଚରମ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅନନ୍ତ ରୂପର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଅନନ୍ତ ରୂପ ହେଉଛି ଶିଶୁରୂପ । ପଞ୍ଚଶାଖା ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗର ଅଧିକାଂଶ ସ୍ୱଦେଶୀୟ ସାଧକ ଯୁଗାରମ୍ଭର ପୂର୍ବରୁ ଏକ ଅନନ୍ତ ଯୁଗର କଳ୍ପନା କରିଅଛନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦର୍ଶନର ପରିଭାଷାରେ ଏହାକୁ ସନାତନତ୍ୱ (Eternity) ବା କାଳାତିରିକ୍ତତ୍ୱ (Timelessness) କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଋଗ୍ବେଦର ଆରମ୍ଭରେ ପୁଣି ଶିଶୁ ଦେବର କଳ୍ପନା । ପରମ ସତ୍ତାକୁ ଏହି ଶିଶୁ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଉଭୟ ଦର୍ଶନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏକ ଚପଳମତି ବାଳକ ପରି ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ଅନାଦି କାଳ ଦାଣ୍ଡରେ ବସି କ୍ଷଣେ ଭାଙ୍ଗୁଛନ୍ତି, କ୍ଷଣେ ଗଢୁଛନ୍ତି, ଏହାହିଁ ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟାର ଅଦ୍ଭୁତ କଳ୍ପନା । ଗ୍ରୀସ୍ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଦାର୍ଶନିକ ହେରାକ୍ଲିଟସ୍ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଏକ ବାଳକର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି (୭୪) । ମହିମା ଧର୍ମର ବାଲ୍ୟଲୀଳା ଏହି ବାଳକରୂପ କାଳାତୀତ କଳ୍ପନାରଇ ବୃତ୍ତିର ଦ୍ୟୋତକ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ନିଖିଳ ବିଧାନ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ ଶରଣ ଦର୍ଶନ କରି ସାରିବା ପରେ ବାଲ୍ୟଲୀଳାର ବାହ୍ୟାଙ୍ଗ ଉପର ଦେଇ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟନବୀନ ଅଥଚ ନିତ୍ୟ-ସନାତନ ସ୍ୱରୂପର ଆରାଧନା ହୁଏ । କବି ଜଦୁକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ 'ବାଳକେଳି' ବା ବାଳଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଏହି ଦାର୍ଶନିକ ଭୂମିର ଇଙ୍ଗିତ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟଲୀଳା

---

୭୪ । "Eternity is a child at play, it is the reign of a child"—Herachitus, Quoted in Christianity As Mystical Fact : Stiner; P.45.

ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଭାଷାରେ—

'ବାଳକ ପରାୟେ ହୋଇ, ଅବନୀ ମଣ୍ଡଳେ ଥାଇ
ବାହାର ନୁହ'—ଭଜନମାଳା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ) ପୃ. ୮୪

ଭିତରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟର ଭେଦ ନାହିଁ, ଏହା ନିତ୍ୟ ଓ ଶାଶ୍ୱତ, ଏହାହିଁ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର କଳ୍ପନା (୬୫)।

ବାଳକ ଶବ୍ଦ ନିର୍ବିକାରତ୍ୱ ଓ ନିଷ୍କଳଙ୍କତ୍ୱର ନିଦର୍ଶନ । ଏ ବାଳକର ମନ ପରି ଆପଣାର ମନକୁ ସମୁଦ୍ୟତ ଓ ଈଶ୍ୱରପ୍ରୀତି-ପ୍ରସନ୍ନ କରିପାରିଲେ ଯେ ଭଗବାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ ସହଜରେ ପ୍ରବେଶାଧିକାର ମିଳିପାରେ, ମହାପୁରୁଷ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଏହିକଥା ବାର ବାର ବୁଝାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ-ସଂସ୍କୃତିର ବାଳଗୋପାଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଐତିହ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ମନୋବୃତ୍ତି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରହିଛି ।

ମାଘମାସର ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ମହିମାଧର୍ମର ପନ୍ଥାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଗୁରୁପୂର୍ଣ୍ଣିମା ନାମରେ ପରିଚିତ । ଅନେକ ବର୍ଷପୂର୍ବେ ଏହି ମାଘ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ତିଥିରେ ମହିମାଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କ ନୂତନ ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ତାହାର ସ୍ମୃତି ରକ୍ଷାକର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଷ ମହିମାଗାଦୀ ଯୋରନ୍ଦାଠାରେ ଗୁରୁପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହୁଏ । ଗୌତମବୁଦ୍ଧ ଓ ନାନକ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁତିଥି ଏହି ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବୋଲି ଧରାଯାଇଛି । ସେମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ସମସ୍ତେ ଏହି ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାତିଥିରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ କି ନାହିଁ ତାହା କହିବା ଅସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପଛରେ ଆଉ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱର ବ୍ୟଞ୍ଜନା ରହିଛି । ଜପମାଳାର ୧୦୮ ମାଳି ଗଣିସାରିବା ପରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ମାଳି ଥାଏ, ତାହାକୁ ମଧ୍ୟମାଳି କୁହାଯାଏ । ଏହି ମାଳି ଜପରକୁ ହାତ ଆସିଲେ ଭକ୍ତର ଗୋଟିଏ ଦୋର ଜପ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଏଥି ଭିତରେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ମଧ୍ୟମାଳି ପରି ମାସ-ଅଧେ ରବି-ପ୍ରଦୀପର ଶିଖାକୁ ଏକତ୍ରିତ ଓ ଏକନିଷ୍ଠ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ଜ୍ୟୋତି ଆପଣାକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରେ । ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କର ସାଧନା ବା ଜୀବଦ୍ଦଶାର ସାଧନା ବା ଜୀବଦ୍ଦଶାର ନାନା କୃତି ଯେଉଁଦିନ

---

୬୫ । ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ମିଶାମିଶି
ଜାଗ୍ରତ ସୁବ୍ରହ୍ମ ନିଶି
ସତ୍ୟଧର୍ମେ କରେ ବାଳକେଳି ହେ ॥
ବାଳଲୀଳା ନିତ୍ୟଖେଳ
ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ଏକମେଳ
କହେଁ ମୂଢ଼ା କମଳ ତୃପ୍ତି ହେ ॥
ପୃ : ୫୦-୫, ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ--
[ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—ସପ୍ତବିଂଶ ଖଣ୍ଡ]

ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେହି ଦିନ ଗୁରୁଙ୍କ ସହିତ ଆମଦେଶର ସଂସ୍କୃତ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ପ୍ରତୀକ ଯୋଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଶୁକ୍ଳା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀକୁ ଗୁରୁପୂର୍ଣ୍ଣିମା କହିବା ଯେତେ ଅସଙ୍ଗତ ମନେ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ଉତ୍ସନିର୍ଣ୍ଣୟ ଆଦୌ କଷ୍ଟକର ନୁହେଁ ।

ଗୁରୁପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଉପଲକ୍ଷରେ ଯୋରନ୍ଦାଠାରେ ଖୁବ୍ ବଡ ଯାତ୍ରା ବସେ, ଭକ୍ତ ଅଭକ୍ତ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଯାତ୍ରୀଙ୍କର ସମାବେଶ ହୁଏ । ସେହିଦିନ ରାତିରେ ଶୂନ୍ୟମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା ଭିତରେ [illegible]ମାନ ଖଞ୍ଜା ହୋଇ ସେଥିରେ ସାରା ରାତି ଘିଅବୁଡ଼ା କନା-ପିଣ୍ଡୁଳା ଜଳାହୁଏ । ମହିମା-ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁରାଗୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଦାନ କରିଥିବା ଛତ୍ର, ଚାମର ଓ ତରସମାନ ସେଦିନ ବାହାରକୁ ଅଣାଯାଇ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଶଙ୍ଖବାଦ୍ୟ, ଭଜନ ଓ ଅଲେଖ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଜୟ-ଧ୍ୱନିରେ ଆକାଶ ଫାଟିପଡ଼ିଲା ପରି ଲାଗେ । ଧୂନିମନ୍ଦିରର ଅଖଣ୍ଡ ଶିଖା ସେଦିନ ବହୁଗୁଣ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହୋଇ ଉଠେ, ଭକ୍ତ ଓ ଦର୍ଶକମାନେ ଶିଶି ରାତିକ ଭିତରେ ଏକାଧିକ ମହଣ ଘିଅ ଧୂନିରେ ଢାଳିବା ଲାଗି ଦିଅନ୍ତି ।

ମହିମା-ଧର୍ମର ସନ୍ନ୍ୟାସ-ଧର୍ମ ପ୍ରଧାନତଃ ପରିବ୍ରାଜକର ଧର୍ମ । କିନ୍ତୁ ନିୟମତଃ ଗୁରୁପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଉପଲକ୍ଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେହି ସମୟକୁ ମହିମାଗାଦୀ ଆସିବାକୁ ପଡ଼େ । ଅନେକ ଦିନପରେ ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ ହୋଇ ଧର୍ମ-ଗଣ ମଧ୍ୟରେ ଅପୂର୍ବ ପୁଲକ ଖେଳିଯାଏ ଓ ସେହି ଦିନଟି ଲାଗି ଧର୍ମର ଗୋଷ୍ଠୀ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇଉଠିଲା ପରି ଲାଗେ । ସେତିକିବେଳେ ମହିମା-ସମାଜ ଓ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ସଭାର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ ଓ ଧର୍ମର ସଂରକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିବିଧ କଥାର ଆଲୋଚନା କରାଯାଏ ।

* * *

(ଘ) ମହିମାଧର୍ମର କବି-ଭୀମଭୋଇ

ଅନ୍ଧକବି ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ନାମ ମହିମା-ଧର୍ମ ସହିତ ଅତି ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ତା'ଠାରୁ ଅଧିକ ବଡ଼ କଥା ହେଉଛି ଯେ ସେ ମଧ୍ୟଯୁଗର ଓଡ଼ିଆ-ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ରତ୍ନ । ତାଙ୍କର ଭଜନମାଳା ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ଭଜନ ପରି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାନ୍ତେପ୍ରାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପି ରହିଛି । ତାଙ୍କର ଭଜନ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଏତେଦୂର ମୁଗ୍ଧ ଓ ଆକୃଷ୍ଟ କରି ରଖିଥିଲା ଯେ ଅନେକ ସମୟରେ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁହିଁ ମହିମା-ଧର୍ମର ଆଦ୍ୟ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଏପରିକି କେହି କେହି ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ତାଙ୍କୁ ମହିମା-ଧର୍ମ ବା କୁମ୍ଭୀପଟିଆ ଧର୍ମର ସ୍ଥାପୟିତା ବୋଲି ଭୁଲ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ କରନ୍ତି । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ତାହାର ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି ।

ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜନମତର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏତେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଜୀବନ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଜଣାଯାଇ ନାହିଁ ।

ପଞ୍ଚସଖା ସମେତ ଭୀମଭୋଇ ଓ ମହିମା-ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ନବ-ଶିଷ୍ୟଧାରା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ପ୍ରାଚ୍ୟବିଦ୍ୟା-ମହାର୍ଣ୍ଣବ ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଲେଖିଛନ୍ତି,(୧) ସେଥିରେ ସେ କଳିଭାଗବତ ବୋଲି ଖଣ୍ଡେ ଓଡ଼ିଆ ପୋଥିରୁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । କଳିଭାଗବତ ନାମରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର କୌଣସି ପୋଥି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକ ଚକ୍ଷୁକୁ ଆସିନାହିଁ । ବସୁ ମହାଶୟଙ୍କୁ ମିଳିଥିବା ପୋଥିଟି ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ କେଉଁସ୍ଥାନରେ ସଂରକ୍ଷିତ ରହିଛି, ସେ କଥା ଜାଣିବା ଆମର ଦୁସାଧ୍ୟ ।

"ଢେଙ୍କାନାଳ କରଦରାଜ୍ୟର ଯୋରନ୍ଦା ଗ୍ରାମରେ ଏକ କନ୍ଧପରିବାରରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଜନ୍ମ । ସେ ଜନ୍ମାନ୍ଧ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ପୂର୍ବ ନାମ ଥିଲା-ଭୀମସେନ ଭୋଇ ଅରକ୍ଷିତ ଦାସ । ସାଇପଢ଼ଶାରେ ଧାନ କୁଟି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାଇଟି କରି ସେ ପେଟ ପୋଷୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ସର୍ବଦା ତାଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ରହୁଥିଲା ଓ ସେ ସବୁବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କର ନାମ ନେଉଥିଲେ । ଏହିପରି ପଚିଶ ବର୍ଷ କଟିଗଲା, ଜୀବନର କଷଣ କ୍ରମେ ତାଙ୍କୁ ଅସହ୍ୟ ବୋଧ ହେଲା ।

୧। Modern Budhism and its followers in Orissa

ଭଗବାନ ତାଙ୍କର ଦୁଃଖ ବୁଝିଲେ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ପ୍ରାଣ ହରାଇଦେବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଆପଣା କୁଡ଼ିଆରୁ ଯାଉ ଯାଉ ବାଟରେ ଝୁଣ୍ଟି ସେ ଥରେ ଗୋଟିଏ କୂଅଭିତରେ ପଡ଼ିଗଲେ । କୂଅରେ କେବଳ ଜନଶ୍ରୁତ ହେଲାପରେ ଲୋକମାନେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାଣ ନ ହରାଇ ଦେବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଭୀମଭୋଇ କାହାର କଥାରେ ମାନିଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଭଗବାନଙ୍କର କୃପା ହେଲା, ବୃଦ୍ଧାନ୍ଧ-ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱରୂପରେ ସେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଡାକିଲେ । ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କୁ ଆପଣାର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ ଜଣାଇଲେ । ଭଗବାନଙ୍କର ଆଦେଶରେ ତାଙ୍କର ଆଖି ଫିଟିଗଲା, ସେ ସମ୍ମୁଖରେ ସାକ୍ଷାତ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କଲେ । ଭଗବାନ ଆଦେଶ କଲେ, "ତୋର ପ୍ରାର୍ଥନା ବଳରେ ତୁ ମୋର ଦେଖା ପାଇଲୁ । ଏଥର ମୁଁ ତୋତେ ଆଜ୍ଞା ଦେଉଛି ତୁ ମୋର ପ୍ରିୟ ଧର୍ମ ଅଲେଖ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କର ଓ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଲେଖ ।" ତାପରେ ତାଙ୍କୁ କମରପଟି ଓ କୌପୁନୀ ଦେଇ କହିଲେ, "କେବଳ ଫଳ ଅନ୍ନ ଭିକ୍ଷା କରିବୁ । ତାହାଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ଗ୍ରହଣ କରିବୁ ନାହିଁ । ଯାହା ପାଇବୁ ସେଥିରେ ପ୍ରାଣଧାରଣ କରି ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବୁ ।" ଭଗବାନଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ଭୀମଭୋଇ କୌପୁନୀ ପିନ୍ଧି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମକୁ ଭିକ୍ଷା ମାଗି ଗଲେ । ଜନୈକ ଗୃହସ୍ଥ ଭିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ମୁଠାଏ ଚାଉଳ ଆଣି ଦେଲାବେଳକୁ ଭୀମଭୋଇ ତାହା ଗ୍ରହଣ ନ କରି କହିଲେ, 'ଖାଲି ମୋ'ର ଲାଗି ଯାହା ଦରକାର, ମୋତେ ସେତିକି ରନ୍ଧା ଭାତ ଭିକ୍ଷା ଦିଅ ।' ଗାଁ ଲୋକେ ଏ କଥା ଶୁଣି ପରିହାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଜାତିକୁଳ ବୁଡ଼ାଇବାକୁ ଏ ନୂଆ ଧର୍ମ କୁଆଡୁ ଆସିଲା ! ସମସ୍ତେ ମିଳି ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ମାଡ଼ମାରି ଗାଁ ବାହାର କରିଦେଲେ । ଏହି ଘଟଣାରେ ଅତି ମର୍ମାହତ ହୋଇ ଭୀମଭୋଇ କୌପୁନୀ ଫୋପାଡ଼ିଦେଇ କପିଳାସ ଆଡ଼େ ଚାଲିଗଲେ । ଅଧବାଟରେ ପୁଣି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସହିତ ଦେଖାହେଲା । ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଶୁଣି ପ୍ରଭୁ କହିଲେ, 'ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୋର ସିଦ୍ଧି ହୋଇନାହିଁ । ନ ହେଲେ ତୁ ମାଡ଼ ଖାଇ ପଳାଇ ଆସିଥାନ୍ତୁ କାହିଁକି ?' ଭଗବାନ ଭୀମଙ୍କୁ ଦଉଡ଼ିରେ ବାନ୍ଧି ଖୋରଦାକୁ ନେଇ ଆସିଲେ ଓ ଗୋଟିଏ ଦେଉଳଭିତରେ ବନ୍ଦ କରି ରଖିଲେ । କହିଲେ, 'ମୁଁ ତିନିଥର ତାଳି ମାରିବି, ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ତୁ ଦେଉଳଭିତରୁ ବାହାରି ଚାଲିଆସିବୁ ।' ଭୀମ ଏହି ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାରୁ ଭଗବାନ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ

କହିଲେ, 'ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ଆଦେଶ ହେଲା ଯେ ତୁ ଏଇଠି ରହି ମୋ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଲାଗି ପଦ୍ୟରଚନା କରିବୁ । ତୋତେ ଆଉ ଏଣେ ତେଣେ ବୁଲିବାକୁ ପଡ଼ିବନାହିଁ । ଏହାପରେ ଭୀମଭୋଇ ବିବାହ କରି ଗୃହସ୍ଥ ହୋଇ ରହିଲେ । ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଲାଗି ସେ ଅନେକ ବହି ଲେଖିଥିଲେ, କଳିଯୁଗ ଗୀତା ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

"ଦିନକୁ ଦିନ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସତ୍‌ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତି ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ମହତ୍ ଶିକ୍ଷାମାନ ଶୁଣି ଉଚ୍ଚବର୍ଣ୍ଣର କେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକ ତାଙ୍କର ଶରଣ ନେଲେ । ସେମାନେ ତାଙ୍କୁ ଭଗବାନଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିକଣା ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରି ପ୍ରଦୀପ ପାଖକୁ ପତଙ୍ଗ ଆସିଲାପରି ବେଢ଼ି ଆସିଲେ । ମହିମାଧର୍ମର ହଜାର ଲକ୍ଷ ବେଶୀ ଶିଷ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ଭୀମ ଭୋଇ ଥରେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖିଥିଲେ ଯେ ମହିମାଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ପରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବୌଦ୍ଧରୂପ ପୁଣି ପ୍ରକାଶିତ ହେବ । ଏହି ବିଶ୍ୱାସରେ ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ସେ ଆପଣା ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର କରାଇଲେ ଓ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କର ୨୯ ଅଙ୍କରେ ପ୍ରାୟ ତିରିଶଖଣ୍ଡ ଗାଁର ଲୋକଙ୍କ ସହିତ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଧରି ପୁରୀ ଅଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଚାରିଆଡ଼େ ଜନରବ ହୋଇଗଲା ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳରାମ ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ପୋଡ଼ିପକାଇ ପୁରୀରେ ନିରାକାର ଧର୍ମ ସ୍ଥାପନା କରିବା ଲାଗି କୁମ୍ଭୀପଟିଆ ଦଳ ଆସୁଛନ୍ତି । ପୁରୀ ପାଖରେ ତୁମୁଳ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ପିପିଲିରେ ଥିବା ଇଂରେଜମାନଙ୍କଠାରୁ ସୈନ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ରାଜା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିରୋଧ କଲେ । ଶେଷରେ ଭୀମ ଯୁଦ୍ଧରୁ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ କାହାକୁ ଆଘାତ ନ କରିବା ହେଉଛି ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ନିୟମ । ବୁଦ୍ଧ ଆଗରୁ ଛଦ୍ମବେଶରେ ପୁରୀ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେଣି ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରକାଶିତହେବା ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ନୁହେଁ—ଏହିକଥା ଘୋଷଣା କରି ଯୁଦ୍ଧ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ମହିମାପନ୍ଥୀମାନେ ଯେ ଯୁଆଡ଼େ ପଳାଇଗଲେ । ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ, ଅନେକ କଳାପାଣି ଗଲେ । ଭୀମଭୋଇ ପୁଣି ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ ତ୍ୟାଗ ବ୍ୟତୀତ କୌଣସି ଧର୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ପାରନାହିଁ, ତେଣୁ ଯେଉଁମାନେ ଦଣ୍ଡ ପାଇଲେ ସେମାନଙ୍କ ଲାଗି ଶୋଚନା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତାହା ପରେ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ଶାସ୍ତି

ଖାଇବା ଭୟରେ ସେମାନେ ଗଡ଼ଜାତରେ ନାନାସ୍ଥାନକୁ ପଳାଇ ଯାଇ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ" (୧)।

ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିସବୁ ଗପ ଶୁଣିବାକୁ ବେଶ୍ କୌତୁକ ଲାଗେ। ବସୁ ମହାଶୟ ପୁଣି ମହିମା ଧର୍ମର ଭକ୍ତ ଓ ପୁରାତନ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ବଂଶଧରମାନଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଛନ୍ତି ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି (୨)। ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥଲେଖା ଆଜିକୁ ପଚାଶ ବର୍ଷ ତଳର କଥା। ହୁଏତ ସେତେବେଳେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖାମାନ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନଥିଲା। ଧର୍ମ-ସମାଲୋଚନାର ପ୍ରଥମ ସ୍ତରରେ ନାନା ପ୍ରମାଦ ରହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ। କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ମଧ୍ୟ ବସୁ ମହାଶୟ କପରି ଠିକ୍ କଥାମାନ ପାଇପାରିଲେ ନାହିଁ, ଏହା ଦେଖିଲେ ପ୍ରକୃତରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାକୁ ହୁଏ। ଯୋରନ୍ଦା ଗ୍ରାମରେ କନ୍ଧ ବସତି ନାହିଁ, ଆଖପାଖରେ ଥିବା ଆଦିବାସୀ ପ୍ରଧାନତଃ ଶବର ଓ ସାନ୍ତାଳ। ତେଣୁ ଭୀମଭୋଇ ଯୋରନ୍ଦାର ଏକ କନ୍ଧ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମାନ କଦାପି ସତ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ। ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁ ପୁଣି କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଭୀମଭୋଇ ଯେଉଁ ଯୋରନ୍ଦାଗାଦୀର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ବଂଶଧରମାନେ ମାଲିକ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି। ଯୋରନ୍ଦା ଗାଁର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସରେ ଏପରି ଅନୁମାନର ଦସ୍ତହିଁ ମିଳେ ନାହିଁ।

ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି "ଭୀମଭୋଇ ପ୍ରାୟ ୧୮୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ୧୮୯୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ। ପିଲାଦିନେ ଅନାଥ ହୋଇ ସେ ରେଢ଼ାଖୋଲର ଏକ ଗ୍ରାମରେ ମୂଲ ଲାଗି ପେଟ ପୋଷୁଥିଲେ। ତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା କେତେଦୂର ଥିଲା, କେହି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ। କିନ୍ତୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଭାଗବତ ତାଙ୍କର କଣ୍ଠସ୍ଥ ଥିଲା ବୋଲି ସମସ୍ତେ କହନ୍ତି। ପ୍ରାୟ ଯୌବନର ପୂର୍ବରୁ ସେ ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ହରାଇଥିଲେ।

"ଭୀମଭୋଇ ଯୌବନର ଆରମ୍ଭରେ ଢେଙ୍କାନାଳ ଯାଇ ମହିମା ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ। ସେଠାରୁ ସୋନପୁର ଫେରି ଆସି ଧର୍ମ-ପ୍ରଚାରରେ

୧। Modern Buddhism and its followers in Orissa: P. 161-66

୨। Ibid P: 170

ଲାଗିଲେ । ଏହି ଠାରେ ସେ ବିବାହ କରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ସନ୍ତାନ ଜାତ ହୋଇଥିଲେ । ସୋନପୁରର ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ, ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ଭିତରେ କେତେଜଣ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମ ଅଲେଖ-ଧର୍ମ ନାମରେ ଅଭିହିତ ” (୪) ।

ଉପରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ଦୁଇଟିଯାକ ଗ୍ରନ୍ଥ କେତେକ ବର୍ଷ ତଳେ ଲେଖା ଯାଇଥିଲା । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଏକାଧିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଅବଧୂତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ବିକ୍ଷିପ୍ତ କମ୍ବଦନ୍ତୀମାନ ଏକତ୍ର କରି ମହିମାଧର୍ମର ଏକ ଐତିହାସିକ ବିବରଣ ସଂକଳିତ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏହିସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥଭିତରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଚରିତ-ସୂଚକ ନାନା ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ତାହାକୁହିଁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପୂର୍ବାଲୋଚିତ ବିବରଣୀ ସଙ୍ଗେ ନିମ୍ନରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଜୀବନୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଆଲୋକପାତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଉଛି ।

ରେଢ଼ାଖୋଲ କରଦରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତଃପାତୀ ଗ୍ରାମଡିହା ଗ୍ରାମରେ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ଜନ୍ମ । ସେ ଏକ ଦରିଦ୍ର କନ୍ଧ ପରିବାରର ସନ୍ତାନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମସାଲ ସମ୍ବନ୍ଧେ କିଛି ମତଭେଦ (୫) ରହି

---

୪ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ : ପୃ: ୨୬୮ — ସୋନପୁର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଖଲିଆପାଲି ଗ୍ରାମରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ପୁଅ ଓ ଝିଅଙ୍କର ସମାଧି-ମନ୍ଦିର ଅଛି । ଲୋକେ କହନ୍ତି, ପ୍ରାୟ ୧୬।୧୭ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେମାନଙ୍କର ଦେହାବସାନ ହୋଇଥିଲା । ପୁଅଙ୍କର ନାମ କପିଳେଶ୍ୱର ଓ ଝିଅଙ୍କର ନାମ ଲାବଣ୍ୟବତୀ । କପିଳେଶ୍ୱର ସାଧାରଣତଃ କପିଳାସ-ବାସୀ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଖଲିଆପାଲିର ଭକ୍ତମାନେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ବାବୁ ଓ ନନା ନାମରେ ମଧ୍ୟ ଅଭିହିତ କରିଥାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ପଶ୍ଚିମ. ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୋକେ ପୁଅଝିଅଙ୍କୁ ଏହିପରି ଗୁଢ଼ାନାମରେ ଡାକନ୍ତି ।

୫ । ପ୍ରାଚୀସମିତି ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର 'ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି' ର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଭୀମଙ୍କର ସମୟ ୧୮୫୫-୯୫ ଠିକ୍ କରିଛନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ଏହାକୁ ୧୮୬୦-୧୮୯୫ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଡ଼ାବ ମଧ୍ୟ ୧୮୯୫ରେ ଭୀମଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଲେଖିଛନ୍ତି

ଥିଲେହେଁ ତାଙ୍କୁ ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗର ଲୋକ ବୋଲି ଧରିଲେ ଖୁବ୍ ଭୁଲ ହେବନାହିଁ । ଭୀମ ଭୋଇ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଆପଣା ବାଲ୍ୟଜୀବନର କେତେକ ସୂଚନା ଦେଇ ଅଛନ୍ତି:—

ଜନମ ଦିନରୁ ଦୁଇ ବରଷରୁ ମନେ ବଶିଲା ହେଉଛୁ ବୁଦ୍ଧି ।
ପଞ୍ଚମରେ ଆସି ଭେଦ ଗଲା ପଶି ଜୀବନ ହେଉଛୁ ଶୋଧି ॥

× × × ×

ସ୍ତୁର ବରଷ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମୟରେ ଦେଖା ଥିଲା ଜ୍ୟୈଷ୍ଠ ମାସେ ।
ନିବେଦ କର୍ମ ଯୋଗୀପୁଜ ଗୋଷ୍ଠ ଏ ଭ୍ରମୁଥିଲେ ଗ୍ରାମ ଦେଶେ ॥
ଭିଷା କଉଯାନ ଚଢ଼ାଇ ସେ ପୁଣ ଦିଶୁଥାନ୍ତି ଅପ୍ରକଟନ ।
ବେନି ଭୁଜରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ ଦେଖିଅଛି ଥିଲା ଶଙ୍ଖ ଚକ୍ର ଶାଙ୍ଗ ॥
ଦୁଇ ଟଙ୍କା ଦାଣ୍ଡେ ବଟେକେକଟ ସ୍ୱାମୀ ହସ୍ତେ ଦେ ଶପସ୍ତ ଧନ ।
'ଦଅ ମାଡ଼ା'-'ଦଅ ମାଡ଼ା' ବୋଲୁଥିଲେ ଅନ୍ଧ ଭିଷା ଦେଖା ସ୍ତୁର ॥
କେତେବେଳେ ମୁହିଁ ଯାଚେଣ ଟିଅ ଖୋଇ ଅଳଏ ମୁଁ ଅଛୁ ଜାଣି ।
ଥାଳ ଯେନି ସ୍ୱାମୀ ଆଗେ ମାଗୁଥିଲେ ଦିଅ ବାବୁ ମୋତେ ପାଣି ॥

× × × ×

ସେ କଥାମାନ ଏବେ ମନେ ପଡ଼ିଲେ ହୃଦୟ ହେଉଛି ଯାହା ।
ଦେହ ପୁଲକିତ ହୋଇ ଜହ୍ଲଣ୍ଡିତ ଚମକି ଜଠୁଛି ହିଅ ॥
ଏଥୁ ପିଣ୍ଡହାଣ ବନ୍ଧୁ ସନ୍ଧୁ ଥାଇ ଦୁଃଖ ସୁଖ ଯଥା ଅର୍ଥ ।
ତହୁଁ କଷ୍ଟାରୁ ଦିବସ ବହିଗଲା ହୋଇଲା ବରଷ ସାତ ॥
କ୍ଷୁଧା ତୃଷା କଲେ ଖାଇବା ବିକଳେ ଦହିଥି ତୁଅଇ କାୟେ ।
ଅତି ଦୁଃଖେ ମୁହିଁ ଦିନ ବଞ୍ଚିଅଛି କଷ୍ଟୁଁ ଜୀବନ ପ୍ରାୟେ ॥
ଗର୍ଭଧାରୀ ପିତା ଛାଡ଼ିଗଲେ ମୋତେ ଜନ୍ମରୁ ନିସହା ହୋଇ ।
ସୁସ୍ଥ ଭୋଜନ ସୁଖଭୋଗ ବାଞ୍ଛୁଥିଲି କାହିଁରୁ ପାଇବି ମୁହିଁ ॥
ସପ୍ତ ବରଷରୁ ଅଷ୍ଟମ ନବମ ଦଶମ ଏଗାର ହେଲା ।
ବାର ବରଷରୁ ବତ୍ସାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବନେ ବୁଲି ଦିନ ଗଲା ॥

× × × ×

ପୁଣି:—ବୁଲୁଥାଇ ବନେ ନିତ ପ୍ରତିଦିନେ ବତ୍ସାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗେ ଘେନି ।
କ୍ଷୁଧା ତୃଷା କଲେ ଜୀବନ ବିକଳେ ପିଉଥାଇ ଝରପାଣି ॥

ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ ମନରେ ଭାଳଇ କରୁଥାଇ ପାଞ୍ଚ ହେଜ ।
ବେଳ ହୋଇନାହିଁ ଯିବ ମୁଁ କମାଇ ନ ମିଳବ ପାଣି ପେଜ ॥
ଧନ୍ୟ ଏ ପିଣ୍ଡ ନ ହୋଇ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ସହୁଅଛି ଯେତେ ମାଡ ।
ଗାଲଦ୍ୱନ୍ଦ ପଛଆଡକୁ ପକାଇ ଶଉ କରିଥାଇ ଦୃଢ ॥
ଲହୁ ନାହିଁ ରକ୍ତ ବୋହୁଥାଏ ମୋର ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଦଅଇ ପୋଛି ।
କେହୁ ନ ଜାଣନ୍ତି ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଜାଣନ୍ତି ଯେତେ କଷ୍ଟ ପାଇଅଛି ॥

× × × ×

ତାହାଠାରୁ ତେର ଚଉଦ ବରଷ ବହିଗଲା ଏହିରୂପେ ।
ମନ ଜାଣୁଅଛି ଅନ୍ତର ବେଦନା ଦହୁଅଛି ହୋଇ ସନ୍ତାପେ ॥ (୨)

କପିଳାସ ପର୍ବତରେ ଅମ୍ବଯୋଗ-ସମାଧିରେ ନିମଗ୍ନ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ମାନବରେ ଓଡ଼ିଶାର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବୁଲୁଥିଲେ । ଯେତିକିବେଳେ ବାଳକ ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଥିବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେଁ । ପିଲାଦିନରୁ ପିତୃହରା ହୋଇ ଭୀମ ଗାଈ ଜଗି ପେଟ ପୋଷୁଥିଲେ । ନାନା ଦୁଃଖ ଭିତରେ ନିରନ୍ତର ଦଗ୍ଧ ହୋଇ ଓ ନିର୍ଜନ ନୀରବ ପ୍ରାନ୍ତରରେ ସମସ୍ତ ଦିନ ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି ତାଙ୍କର ମନ ସ୍ୱଭାବତଃ ସଂସାର ପ୍ରତି ଉଦାସ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ସେ ଆପଣାର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖଯନ୍ତ୍ରଣାର ଭାର ଭଗବାନଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରିଦେଲେ । କ୍ରମେ ତାଙ୍କର ବୟସ ହେଲା ଓ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ପ୍ରଥମ ଯୌବନରେ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା ।

ମହିମାଧର୍ମର ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଇଛି ଯେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ବୁଲାଣିଗା ଗ୍ରାମରେ ଥିବାବେଳେ ଦିନେ ଅଧରାତ୍ରରେ ମହିମାଗୋସାଇଁ ଆସି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଦୁହେଁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ଯାଇ ରେଢ଼ାଖୋଲର ଗ୍ରାମଢ଼ିହାଟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଦିବ୍ୟପ୍ରସାଦ ବଳରେ ଅନ୍ଧ ଭୀମଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଶକ୍ତି ଖୋଲିଗଲା, ସେ ସମ୍ମୁଖରେ ମହିମା-ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦେଖି ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ । ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ଆଦେଶ କଲେ, "ତୁମ୍ଭେ ଏହି କଳିଯୁଗରେ ସତ୍ୟମହିମା-ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ନିମିତ୍ତ ଦେହ ଧାରଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭେ ସେହି ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେବ ।" ପ୍ରଭୁ ତତ୍‌କାଳ ବ୍ରହ୍ମମୁଦ୍ରି

---

୨ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୨୧ଶ ଓ ୨୨ଶ ବୋଲି ॥

ସମୟରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର 'ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗ' ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଭୀମଭୋଇ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ, "ପ୍ରଭୁ, ଆପଣଙ୍କର ଅପାର କୃପାରୁ ଚର୍ମଚକ୍ଷୁ ଲାଭକରି ଆପଣଙ୍କର ଦର୍ଶନ ପାଇଲି । କିନ୍ତୁ ସେହି ଚକ୍ଷୁରେ ସାଂସାରିକ ପଦାର୍ଥ ଦର୍ଶନ କରିବାର ଅଭିଳାଷ ମୋର ନାହିଁ । ଆପଣ ମୋର ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ପୁଣି ଫେରାଇ ନିଅନ୍ତୁ ।" 'ତଥାସ୍ତୁ' କହି ମହିମାଗୋସାଇଁ ସେଠାରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲେ (୭) ।

ଏହାର କେତେକଦିନ ପରେ ଆଉଦିନେ ମହିମାଗୋସାଇଁ ପୁଣି ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ପାଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଘରେ ଅନ୍ନ ଭୋଜନ କଲେ । ଗଲାବେଳେ ସ୍ୱାମୀ ଆଦେଶ କଲେ, "ଏବେ ମହିମାଧର୍ମ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଭଜନ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥାଦି ଲେଖିବାପାଇଁ ଚାରିଜଣ ଲୋକ ତୁମ୍ଭ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବେ । ସେମାନେ ତୁମ୍ଭ ମୁଖରୁ ଉଚ୍ଚାରିତ ପଦମାନ ନକଲ କରି ନେଉଥିବେ । ତୁମ୍ଭ ମୁଖରେ କେବଳ ସତ୍ୟମହିମା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବ । ତୁମ୍ଭର ଲୀଳା ସ୍ଥଳକୁ ଯିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ।" ତା'ପରେ ହରିପଣ୍ଡା ଓ ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡା । ଓ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରି ଗୋସାଇଁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ଭୀମଭୋଇ ପ୍ରତ୍ୟହ ଏକ ନୀରବ ସ୍ଥାନରେ ବସି ଯାହା ଗାନ କରନ୍ତି, ତାହା ସେମାନେ ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖି ରଖନ୍ତି । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଦୂରଦୂରାନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଭଜନ ଓ ଗୀତମାନ ଲେଖି ସେ ପ୍ରଥମେ ମହିମାସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇ ଦେଉଥିଲେ (୮) ।

ଏହି ବିବରଣୀଟିହିଁ ସବୁଠାରୁ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ଭୀମଭୋଇ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ଢେଙ୍କାନାଳର ଯୋରନ୍ଦା ଯାଇ ଧର୍ମଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତାହାର ତିଳେମାତ୍ର ସୂଚନା ତାଙ୍କର କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳେନାହିଁ । ସେ ଯୋରନ୍ଦାରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ସେହିଠାରେ ଗାଦୀ ନିର୍ମାଣ କରିଥିବାର ଅନୁମାନକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିତ୍ତିହୀନ ବୋଲି ବର୍ଜନ କରାଯାଇ ପାରେ । ସୋନପୁର ଗଡ଼ଜାତ ଅନ୍ତର୍ଗତ

---

୭ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ ପୃ ୬୧

୮ । ତତ୍ରୈବ ପୃ ୫୧-୨

ଖଲିଆପାଲି ଗ୍ରାମରେ ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର ଭକ୍ତଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ସେହିଠାରେହିଁ ତାଙ୍କର ଦେହାବସାନ ହୋଇଥିଲା । ଖଲିଆପାଲିରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ସମାଧି-ମନ୍ଦିର ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଏହାର ପାଖକୁ ଲାଗି ଭୀମଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ସମାଧି-ମନ୍ଦିର ଅଛି । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମ ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ଥିଲା । ଭକ୍ତମାନେ ତାଙ୍କୁ ଆଦି-ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ବୋଲି କହନ୍ତି । ସେଇଠି ଏକା ବେଢ଼ା ଭିତରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ରଚନାମାନ ନକଲ କରିବାକୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିବା ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡା ଓ ହରିପଣ୍ଡାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସମାଧିମନ୍ଦିର ରହିଛି । ଏହି ଗ୍ରାମଟି ମହାନଦୀଠାରୁ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ଦୂର ନୁହେଁ । ଆପଣା କବିତା ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଭୀମଭୋଇ ମହାନଦୀ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯୋରନ୍ଦା ମହାନଦୀ କୂଳରୁ ପ୍ରାୟ ଷୋଳକୋଶ ବାଟ ହେବ । ତେଣୁ ଭୀମ ଯୋରନ୍ଦାରେ ରହି ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ଓ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି କଦାପି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ (୯) ।

ତାଙ୍କର ନିଜଗ୍ରାମରେ ଯେ ମହିମାଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ, ଏହାର ସୂଚନା ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଭଜନରୁ ମଧ୍ୟ ମିଳେ (୧୦) ।

ଆପଣାର ଇଷ୍ଟ ବା ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ସହିତ ଭକ୍ତ ଓ ସାଧକମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ ଯେତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକୃତିର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକୃତିହିଁ ସଚରାଚର ପୃଥିବୀର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାଧକ ଜୀବନର ବିବରଣରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଭକ୍ତ ଉଦାସ ହୋଇ ଏଣେ ତେଣେ ବୁଲୁଥିଲାବେଳେ ଆପେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଆସି

---

୯ । ବସିଥାଇ କୂଳ ମହାନଦୀ ଜଳ ଛୁଉଁଅଛି ସତ୍ୟ କହି
ଧର୍ମକୁ ଲଙ୍ଘିବେ ଅପଥେ ଗମିବେ ଏଣୁ ହେବେ ହତଶିରୀ ॥
—ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି, ୨୬ ଶ ବୋଲି ॥

୧୦ । ବିଜୟେ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଅବନା ମହିରୁ ଶୂନ୍ୟେ ଯା ହାନା ପ୍ରକାଶ
ଗ୍ୟାନନେତ୍ରେ ଦେଖି ଉଠିଲି ଚମକି ରୂପ ବିଜୁଳିର ହାସ ହେ,
ପୁଣ୍ୟ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ, ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଦଶମୀ ଦିବସ,
ତହିଁ ଭେଟହେଲେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ, କୃପାଭକ୍ତ ବାନ୍ଧବ ବିଶ୍ୱାସ ହେ ॥
—ଭଜନମାଳା, ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ : ପୃ ୬୪-[ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା-୭ମ]

ତାଙ୍କୁ ଜ୍ୟୋତିରୂପରେ ଦେଖା ଦଅନ୍ତି । ଇଉରୋପୀୟ ସାଧନାର ଇତିହାସରେ ଏହି ସାକ୍ଷାତର କାହାଣୀମାନ ଅତି ବହୁଳ । ନିଜେ ଭଗବାନ ଆସି ଭକ୍ତର ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନ ଉଦ୍ରେକ କରି ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶରେ ତା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରି ଦେଇଯାଆନ୍ତି, ଏହାହିଁ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗ୍ରୀକ୍ ଯୁଗର 'ଅନାଗତ ବାଣୀ' (Oracle) ର ମର୍ମ ଏକଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ କେବଳ ଏହିପରି ଘଟଣାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବା ବାସ୍ତବତା-ଅବାସ୍ତବତାର ତତ୍ତ୍ୱରୂପେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଏହି ଦିବ୍ୟଶକ୍ତିଲାଭ କେତେଦୂର ସଙ୍ଗତ ବା ଅସଙ୍ଗତ, ସେସବୁ ବିଷୟର ଆଲୋଚନାର ସ୍ଥଳ ଏଠାରେ ନୁହେଁ । ସବୁ ଧର୍ମର, ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାଧକଙ୍କର ଜୀବନରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ସେହିପରି ଘଟଣାମାନ ଘଟିଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ଭୀମଭୋଇ ତାହାର ସୀମା ଟପିପାରି ନାହାନ୍ତି, ବରଂ ସ୍ୱଭାବ ସହଜ ଆପଣା ଅଭିଜ୍ଞତାମାନ ଦେଇ ବିଶ୍ୱର ଧର୍ମଶ୍ରେଣୀରେ ଆପଣା ଲାଗି ଟିକିଏ ସ୍ଥାନସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି ।

ଭକ୍ତ ଭୀମଭୋଇ ଗୃହସ୍ଥ ଥିଲେ । ମହିମାଗାଦୀକୁ ନଯାଇ ଆପଣା ନିବାସସ୍ଥାନରେ ରହି ଧର୍ମ-ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବାକୁ ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଏହି କଥା ଲେଖାଅଛି । ଭୀମଭୋଇଙ୍କର କେତେକ ସମାଲୋଚକ ତାଙ୍କୁ ମହିମା-ଧର୍ମ, ଅଲେଖ-ଧର୍ମ ବା କୁମ୍ଭୀପଟିଆ ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ହଜାର ହଜାର ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକେ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ବସୁମହାଶୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏ-ସବୁ ଅନୁମାନ ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଭ୍ରାନ୍ତ, ସେକଥା ବସୁ ମହାଶୟଙ୍କର ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖିଲେହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଯାଏ । ଆପଣାର ପ୍ରାପ୍ତ କେତୋଟି ଓଡ଼ିଆ ପୋଥିରୁ ପଦମାନ ଉଦ୍ଧାର କରି ମହିମାଧର୍ମର ଏକ ସଂଗତ ବିବରଣ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ [illegible] ସ୍ପଷ୍ଟ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପାଠ କଲେ ମହିମାଧର୍ମଠାରୁ କୁମ୍ଭୀପଟିଆ ଧର୍ମ ଭିନ୍ନ କି ନାହିଁ, ଭୀମଭୋଇ ମହିମାଧର୍ମଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆଉ ଏକ ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ କି ନାହିଁ, ଏହିପରି ନାନା ସଂଶୟ ପାଠକର ମନକୁ ଗ୍ରାସ କରି ବସେ । ମହିମା-ଧର୍ମର ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ

ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଧର୍ମଗୁରୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ କେବଳ ତାଙ୍କର ଭଜନ ସଙ୍ଗୀତ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ମହିମାଧର୍ମରେ ଗୃହସ୍ଥଙ୍କୁ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ଓ ଶିଷ୍ୟ ସଂଗ୍ରହର ଅଧିକାର ଦିଆଯାଇନାହିଁ । ତେଣୁ କେବଳ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ଭୀମଙ୍କର ଗୁରୁପଦବୀ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଭୀମଭୋଇ ଆପଣା ରଚନାର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଆପଣାର ଶିଷ୍ୟବର୍ଗଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ବା ଆପଣାକୁ ଗୁରୁପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ନାହାନ୍ତି । ସବୁଠାରେ କେବଳ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଭକ୍ତିଆପ୍ଲୁତ ଐକାନ୍ତିକ ଆସ୍ୱାଦକ ଓ ପ୍ରଚାରକ ହିସାବରେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଝଳ ଝଳ ହୋଇ ଫୁଟି ଉଠୁଛି ।

ମହାତ୍ମା ଓ ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କର ଗୃହସ୍ଥ ଅନୁରକ୍ତ ଶିଷ୍ୟ ଥିବାର ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସଙ୍କର ଈଶ୍ୱର-କଳାବିଶିଷ୍ଟ ଛଅଜଣ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ହେଉଛନ୍ତି ଗୃହସ୍ଥ । ବିଶେଷତଃ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ସଂସ୍ଥାପକମାନେ ଧର୍ମଜୀବନରେ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଅନେକ ଗୃହସ୍ଥ ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୱରୂପ ରଖିଛନ୍ତି । ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଭକ୍ତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣିରେ ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନରେ ସେ ଆପଣାର ଗୃହସ୍ଥଧର୍ମ ଘୋଷଣା କରିଅଛନ୍ତି (୧୧) । ଅଧିକନ୍ତୁ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମର ସାରବତ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେ ଅଧେ କହିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଛାଡ଼ିନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି, 'ନାମ ଅକ୍ଷୟ, ଅନାଦି, ସର୍ବକାଳକୁ ଏହା କେବଳ ସତ୍ୟସ୍ୱରୂପ । ତେଣୁ ଗୃହରେ ଥାଇ ଗୃହସ୍ଥାଚରଣ କରି ମଧ୍ୟ ବହୁତ କର୍ମ କଲେ ଅବଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇପାରିବ' (୧୨) ।

---

୧୧ । ଗୃହଧର୍ମେ ଥିବ ଅନ୍ୟସ୍ଥା ନୋହିବ ଆଜ୍ଞା ହୋଇ ଏହି ବାଟେ,
ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଛାମୁରେ ଭୀମ ଅଲେଖିତ କରପଦ ଯୋଡ଼ି ମାଗେ ।
—୧୭ ଶ ବୋଲି ॥

୧୨ । ନାମଟି ଅକ୍ଷୟ ଅଜନ୍ମ ଅଜୟ ଗୃହେଯୁଗେ ଯେବେ ସତ୍ୟ
ଗୃହେ ଥାଇ ବହୁତ କର୍ମେ ଗୃହିକେ ସବୁ ହେବ ଯଥାପଥ ।
ନିଷ୍କାମ ଦେହକୁ ଘୂମର ଅଦ୍ୟକୁ କରିଅଛି ଧ୍ୟାନଯୋଗ
ଚକ୍ଷୁଠାରେ ବନ୍ଧ ଛଟିଲ କହିବି ନାହିଁ ଦେଖିଲ ମୋତେ ସ୍ୱର୍ଗ ।
ଜନ୍ମ ହେବରେ ମୃତ୍ୟୁ ମୃତ୍ୟୁଠାରୁ ଜନ୍ମ କେବଳ ସଂସାର ଅଛି
ଏ ମୃତ୍ୟୁମଣ୍ଡଳେ ଥିବା ପରିଜନେ ଯୋଗ ବୁଝିଥିବ କିଛି ।
ସତ୍ୟେ ଯେତେକ ମୁହିଁ ଜନମ ଲଭିଛି ବ୍ରହ୍ମତେଜ କଳା ଯୋନି,
ସିଦ୍ଧାରେ ଚଳେ ନିଶ୍ଚେ ସେ ଠାବକୁ ଯିବ ଭୀମ ଅଲେଖିଙ୍କ ଭଣି ॥
—୨୯ ଶ ବୋଲି ।

ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ଟିକିଏ ସୂଚନା ମିଳେ ଯେ ପିଲାଦିନେ ସେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପରିବାରରେ ରହୁଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ଏଇଠି ରହି ସେ ଗାଈ ଜଗି ପେଟ ପୋଷୁଥିଲେ । ସେ ପରେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ କନ୍ୟା ବିବାହ କରିଥିଲେ (୧୩) । ସମସ୍ତ ଜାତିଭେଦର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ କରିବାଲାଗି ସେ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦାହରଣ ଦେଖାଇଥିଲେ ବୋଲି ଭାବିବା ଯେ କେତେଦୂର ଅଭ୍ରାନ୍ତ, ହଠାତ୍ ତାହା କହି ହେଉନାହିଁ । ଭୀମଙ୍କର ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଦାକୁ ବାହାରି ନାହିଁ । ହୁଏତ କ୍ରମେ ସେ ସବୁ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ତାଙ୍କର ଜୀବନଘଟଣା ଉପରେ ଅଧିକ ଆଲୋକପାତ ହୋଇ ପାରିବ ।

୧୨୮୮ ସାଲ (୧୮୮୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) କାର୍ତ୍ତିକ ୨୧ ଦିନ ବଙ୍ଗଳାର ଗୋଟିଏ ଖବରକାଗଜ 'ସୁଲଭ ସମାଚାର'ରେ ମହିମା ବା ଅଲେଖଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଏକ ସଂବାଦ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । "ଏମାନେ (କୁମ୍ଭୀପଟୁଆ) ହିନ୍ଦୁ, କିନ୍ତୁ ଦେବଦେବୀ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ, ଏକ ନିରାକାର ଅଲେଖ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ମାନନ୍ତି । ସେମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ଅଲେଖଙ୍କର କଥା କେହି ଲେଖି ଶେଷ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ଅଲେଖ ସ୍ୱାମୀ ନାମରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଆପଣାକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅବତାର ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇ ୧୮୬୪ ମସୀହାରେ ଏହି ଧର୍ମ ସଂସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ଓ ମଧ୍ୟ-ଭାରତବର୍ଷରେ ଏହି ଧର୍ମର ଖୁବ୍ ପ୍ରଚାର ହୋଇଛି । ପ୍ରାୟ ତିରିଶ ଗୋଟି ଗ୍ରାମର ଲୋକେ ଏହି ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏମାନେ କୁମ୍ଭ (କୁମ୍ଭୀ) ନାମକ ଗୋଟିଏ ଗଛର ବକଳ ତିଆରି କରି ଅଣ୍ଟାପାଖରେ ପିନ୍ଧନ୍ତି ବୋଲି ଏମାନଙ୍କୁ କୁମ୍ଭୀପଟିଆ କହନ୍ତି । ଏହି ଧର୍ମରେ ଗୃହୀ ଓ ଉଦାସୀନ ଉଭୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅଛନ୍ତି । ଉଦାସୀନମାନେ ସବୁଜାତିଙ୍କ ଘରୁ ଅନ୍ନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । କେବଳ ପ୍ରଜାପୀଡ଼ନ କରନ୍ତି ବୋଲି ରଜାର, ଶାଙ୍କର ଦାନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ବୋଲି ବ୍ରାହ୍ମଣର, ବସ୍ତ୍ର ପରିଷ୍କାର କରନ୍ତି ବୋଲି ରଜକର ଓ ଅପବିତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ବୋଲି ହାଡ଼ିର ଅନ୍ନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସତ୍ୟକଥନ, ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଗୁରୁର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ

---

୧୩ । The Journal of the Kalinga Historical Research Society; Vol. 1, No. 3, P.278.

ଅଧୀନତା ଏହି ପନ୍ଥାର ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ । ସେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟହ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ତକୁ ମୁଖକରି ନାଭି ପାଖରେ ହାତ ଯୋଡ଼ି ଉପାସନା କରନ୍ତି ।…ରୋଗ ହେଲେ ସେମାନେ ଔଷଧ ଖାଆନ୍ତି ନାହିଁ, କେବଳ ଅଲେଖ ପୁରୁଷଙ୍କ କୃପା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଧ୍ୱଂସ କରି ପାରିଲେ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ପୂଜା ନିର୍ମୂଳ ହୋଇଯିବ ଓ ସମସ୍ତେ ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବେ, ଏଥିଲାଗି ସେମାନେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ …" (୧୪)।

ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱରେ ଅଲେଖ ଧର୍ମର ଶିଷ୍ୟମାନେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ ବୋଲି ଅନେକ ସମାଲୋଚକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ବିବରଣ ରହିଛି, (୧୫) । ଶ୍ରୀ ମହତାବଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି (୧୬) । ଉଭୟ ଭିତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏତିକି ଯେ ବସୁମହାଶୟଙ୍କ ମତରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଦଳ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ; ଅଥଚ ଶ୍ରୀ ମହତାବ ମତ ଦିଅନ୍ତି ଯେ ସେମାନେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ମନେ କରି ତାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ ।

ଦୁଇଟିର ସପକ୍ଷରେ ପ୍ରଚୁର ଯୁକ୍ତି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତଥାପି ଯେପରି ସମସ୍ତ ବିବରଣଟି ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ପ୍ରଥମ କଥା ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ବୟସ ନେଇ । ଭୀମଙ୍କର ଜନ୍ମ ସାଲ ଯଦି ୧୮୫୫ ବା ୧୮୬୦ ବୋଲି ଧରାଯାଏ, ତେବେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଆକ୍ରମଣର ନେତୃତ୍ୱ ନେଲାବେଳକୁ ତାଙ୍କୁ ମୋଟେ ଷୋହଳ ବା ସତର ବର୍ଷ ହୋଇଥିବ । ଏତେ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ସେ ଏତେବଡ଼ ଆକ୍ରମଣର ଆୟୋଜନ କରିପାରିଥିବା କିପରି ଅସମୀଚୀନ ମନେ ହୁଏ । 'ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି' ରୁ ପଦାଂଶ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇ ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ

---

୧୪ । ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଉପାସକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ—ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ : ଅକ୍ଷୟ କୁମାର ଦତ୍ତ, ପରିଶିଷ୍ଟ-ପୃ ୨୦୪

୧୫ । Archeological Survey of Mayurabhanja, Vol I P. ccxlix

୧୬ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ: ଶ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ; ପୃ ୪ ୪

ଚଉଦ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଦାରୁଣ ଅର୍ଥକର୍ଷଣ ଓ ମନର ଅସ୍ଥିରତା ଭିତରେ କାଳ କାଟୁଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ କଥା ହେଉଛି ଭୀମଭୋଇ ଅପଣାର କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ କରିନାହାନ୍ତି । ଭୀମଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁର ପାଖ ଦଶବର୍ଷ ପରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଲେଖିଛନ୍ତି (୧୭) । ତେଣୁ ଧରି ନିଆଯାଇ ପାରେ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ-ଆକ୍ରମଣର ଘଟଣା ପରେ ଭୀମଭୋଇ ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିଥିଲେ । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିବେ, ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରଚନାମାନ ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟର । ତଥାପି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ସେ ଉକ୍ତ ଘଟଣାଟିର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୀମଙ୍କର ଅନେକ ପୋଥି ଅନାବିଷ୍କୃତ ରହିଅଛି, ଅଲେଖ-ଧର୍ମର ପ୍ରସାର କାଳରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ପୋଥି ଗୁଡ଼ିକର ସମୀକ୍ଷା-ମୂଳକ ଚର୍ଚ୍ଚା ଆଜଯାଏ ହୋଇନାହିଁ । କ୍ରମେ ଆଲୋଚନାର ପରିସର ବଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସତ୍ୟଘଟଣାଟି ଜାଣିବା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହଜ ହୋଇପାରିବ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକ ମୁଖରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଢଗ କୁମ୍ଭୀପଟୁଆ ମେଳ ବା ବିଦ୍ରୋହର କ୍ଷୀଣ ସୂଚନା ଦିଏ (୧୮) ।

ସାହିତ୍ୟ, ଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତିସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଯାବତୀୟ ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ପଛରେ ଜଣେ ବା ତତୋଧିକ କବି ବା ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରହିଥାଏ । ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ବିପ୍ଳବରେ ମହିମା-ଧର୍ମର ସ୍ଥାନ ଯେତିକି ହେଉ ଥାଉ ନା କାହିଁକି, ଓଡ଼ିଆ-ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଭୀମଭୋଇ ହେଉଛନ୍ତି ସେହି ଧର୍ମର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦାନ । ଶତାବ୍ଦୀ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରି ଓଡ଼ିଶାର ରାଜପୋଷିତ ଓ ସ୍ୱୀକୃତ ସାହିତ୍ୟ-କ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀ ଦରବାରର ଅବଗୁଣ୍ଠନ-ଛାୟାରେ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବାର ବାର ଏହି ଛାୟାର ଅନେକ ଦୂରରେ ଜାତିର ଓ ଶାସ୍ତ୍ରାଧିକାରର ସକଳ ଗଣ୍ଡି ଟପିଦେଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତୀମାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି । ପୁରୀ ପଣ୍ଡିତ ସଭାର ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟକୁ

---

୧୭ । Modern Buddhism and etc, P 170

୧୮ । ଛଟିଲ କୁମ୍ଭୀପଟୁଆ ମେଳ,
ଚୂଡ଼ା ବଦଳି, ଗୁଳାକୁ ଗୁଳା ବସ ପଡ଼ିଗଲା,
ହସ୍ତେ ନାଆଁ ଅଠା କାନରେ ମୂଳା
ଛଟିଲ କୁମ୍ଭୀପଟୁଆ ମେଳ ॥

କେତେଦୂର ସମୃଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି, ତାହାର ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସଭ୍ୟସଭାର କୌଣସି ସ୍ୱୀକୃତି-ସୁଯୋଗକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ଓଡ଼ିଆର ମନ ତା' ଜାତିର ମାର୍କଣ୍ଡ ଦାସ, ସାରଳା ଦାସ, ବଳରାମ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ, ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କୁ ମନେରଖି ପାରିଛନ୍ତି । ତାହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଉଛି ଯେ ପୃଥକ୍ ଦେଶୀ ସଂକ୍ରମଣର ସକଳ ପ୍ରକାର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନେ ଜାତିଗତ ପ୍ରାଣର ଅସଲ ନାଡ଼ିଟିକୁ ଚିହ୍ନି ସେଇଥିରେ ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତାର ଜୀବନରସ ବୁହାଇ ରଖିବା ଲାଗି ଆପ୍ରାଣ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହା ସମ୍ଭବ ହେଲା କିପରି ? ସାହିତ୍ୟ ଲେଖିବାର ବିନୋଦ ବା ପ୍ରମୋଦ ଲାଗି ଯେଉଁମାନେ ସାହିତ୍ୟ ଲେଖନ୍ତି, ସେମାନେ ସମ୍ମୁଖରେ ପଡ଼ିଥିବା ସାମାଜିକ ବାସ୍ତବଟିକୁ ଭୁଲିଯାଆନ୍ତି, କେବଳ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବସାଦର ଦିଆସିଲି-ଜଳା ଶବ୍ଦ-ଆବେଶରେ ସେମାନେ ବାଣୀର ବୀଣାସ୍ପନ୍ଦକୁ ସଚଳ କରି ରଖିବାର ପ୍ରୟାସ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଧର୍ମସଂଗ୍ରହ, ଲୋକ ବା ଜାତିସଂଗ୍ରହର ମହତୀ ଚେତନାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ, ସେହି ଚେତନାକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଶ ଦେବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆପଣାକୁ ନିମିତ୍ତମାତ୍ର କରି ଯେଉଁମାନେ ସାହିତ୍ୟ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନାରେ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ବୀଣାତନ୍ତ୍ରୀରେ ଖାଣ୍ଟି ଜୀବନର ସ୍ୱର ଝଙ୍କୃତ ହୋଇଉଠେ । ସାରଳାଦାସ, ବଳରାମ ବା ଜଗନ୍ନାଥ ସମସ୍ତେ ପ୍ରଥମେ ଲୋକନେତା, ତା' ପରେ ସାହିତ୍ୟିକ । ଜାତିର ଲୋକନିର୍ମାଣ-କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏମାନଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସନ ରହିଛି । ଆପଣାର କ୍ଷେତ୍ର-ସାହିତ୍ୟ-ଭିତର ଦେଇ ସେମାନେ ନିଜନିଜର ଦାନକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଲୋକ ନିର୍ମାଣର ଆହ୍ୱାନ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେବତାର ଆହ୍ୱାନ ଭଳି ଅଦମ୍ୟ ଓ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛି । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଜଣେ ଜଣେ ସାଧକ, ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ଭିତରେ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ୍ତ ସାଧନାହିଁ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ ଉଠିଛି ।

ସାରଳାଦାସ ଝଙ୍କଡ଼ର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ଶାରଦା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ଆଶୀର୍ବାଦ ପାଇ ସାହିତ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ; ଅଚ୍ୟୁତ, ବଳରାମ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜଗନ୍ନାଥଦେବଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଥିଲେ । ଖାଲି ଓଡ଼ିଶାରେ ନୁହେଁ, ପୃଥିବୀର ଚିନ୍ତାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଲେଖକ ବା କବି ଆପଣାର ନାମକୁ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ପାରିଛନ୍ତି, ସମସ୍ତେ ନିଜନିଜର

ସମସ୍ତ ପ୍ରେରଣା ଓ ପ୍ରତିଭାର ଉତ୍ସରୂପେ ଏକ ଦୃଢ଼ତର ସତ୍ତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଭାରତର ସାହିତ୍ୟ-ଇତିହାସରେ କବିର ଏହି ଦୈବ-ମୂଳ ସାହିତ୍ୟ-ଦୃଷ୍ଟି ସବୁବେଳେ ଅତି ପ୍ରଧାନ ଓ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଯେ କୌଣସି କର୍ମର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱକୁ ଭଗବାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ ଲାଗି ସମର୍ପଣ କରିଦେବା ହେଉଛି ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ମୂଳ କଥା । କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରି କବି କେବଳ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ କରୁଛନ୍ତି, ପ୍ରଥମରୁ ଏହି ସତ୍ୟଟି ସ୍ୱୀକାର କରିନେଇ ଏ ଦେଶର ବିନୀତ କବି ଚିରଦିନ ତା'ର ରଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆପଣାକୁ ମୁକ୍ତ ଓ ସପ୍ରତିଭ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଆମ ଦେଶର ପୁରୁଣା ପୋଥିମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଥାଏ, ତାହା କେବଳ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରହିଁ ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ ।

ଆପଣାଠାରୁ ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟ ସତ୍ତାଠାରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇ ବା ତାହାର ଆଦେଶର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟରଚନା କରିବାର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ଦୃଷ୍ଟି (Traditional view of Literature) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଗ୍ରୀକ୍ ଯୁଗର ସକ୍ରେଟିସ୍ ଓ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ବାର ବାର ଏହାର ସୂଚନା ମିଳେ । ସକ୍ରେଟିସ ଆପଣା ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟ ଶକ୍ତି (Demon) ର କଳ୍ପନା କରୁଥିଲେ, ଯେ କି ସର୍ବଦା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରାଉଥିଲା । ଆପଣା ଲେଖା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ମତ ହେଉଛି, "ସତେ ଯେପରି ଅନ୍ତର ଭିତରେ ଏକ ଜ୍ୟୋତି-କଣା ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲା ଏବଂ ମୋର ପ୍ରଦୀପଟିକୁ ଜଳାଇ ଦେଇ ଚାଲିଗଲା ।" ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀର ଦାର୍ଶନିକ ଫିଲୋ (Philo) ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି, କେବେ କେବେ ଯେତେ ଯୋଗାଡ଼ ଆୟୋଜନ କରି ବସିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ମନକୁ ଲେଖିବା ଭଳି ପଦେହେଲେ କଥା ଆସୁ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ "ଆଉ କେବେ କେବେ ମନେ ଯେପରି ଶୂନ୍ୟ ହୃଦୟ ହଠାତ୍ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଉଠେ । ବରଫ ଖଣ୍ଡ ବା ଶସ୍ୟକଣା ପରି ଭାବନାରାଶି ଯେପରି ଉପରୁ ଅଜାଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼େ । ସତେ ଅବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କର କେଉଁ ଶକ୍ତି ମୋତେ ଅଧିକାର କରି ତାର ପ୍ରେରଣା ଦ୍ୱାରା ମୋତେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରି ରଖେ । ମୋର ସ୍ଥାନ ପାତ୍ରର କୌଣସି ଜ୍ଞାନ ରହେ ନାହିଁ, ମୁଁ ନିଜେ କଣ ଲେଖୁଛି ବା କହୁଛି, କିଛି ଜାଣିପାରେ ନାହିଁ । ଭାବନା-

ଶକ୍ତିର ଅବାରିତ ସ୍ରୋତ ହୃଦୟକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦିଏ, ମୋର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଖୋଲିଯାଏ, ମୁଁ ବାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ଅପାର ଶକ୍ତି ଲାଭ କରେ; ସତେ ଯେପରି ମୋର ଅନ୍ତର୍ଚ୍ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରା ମୁଁ ସବୁ ପରିଷ୍କାର ଭାବେ ଦେଖିପାରେ" (୧୯) । ଇଉରୋପୀୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରହସ୍ୟବାଦୀ ମର୍ମୀ କବି ଏହି ଅଦୃଶ୍ୟ ଶକ୍ତିକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଓ ତାହାର ଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ ହୋଇ ଆପଣାକୁ ଭାଗ୍ୟବାନ ମନେ କରିଛନ୍ତି ।

ଜୟଦେବ ଯେତେବେଳେ ପଦ ପରେ ପଦ ବସାଇ ପାରୁ ନଥିଲେ, ନିଜେ କୃଷ୍ଣ ଅଜ୍ଞାତରେ ନାନା ଛଳରେ ଆସି ପାଦପୂରଣ କରି ଯାଉଥିଲେ । ସରସ୍ୱତୀଙ୍କୁ ପ୍ରସନ୍ନ କରି କାଳିଦାସ ଦିବ୍ୟ କବିତା-ପ୍ରତିଭା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏ ଯୁଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ମଧ୍ୟ ଆପଣାର କବିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁରୂପ ମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି । ଲେଖିଲାବେଳେ ସତେ ଅବା ଏକ ଦୈବୀଶକ୍ତି ତାଙ୍କର ଲେଖନୀକୁ ଚାଳିତ କରୁଥାଏ, ଏହା ସେ ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନରେ କହିଛନ୍ତି । ଉପନିଷଦରେ ମଧ୍ୟ ପରମସତ୍ତା ପରମବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କଳାର ଆଧାର ବୋଲି କୁହା ଯାଇଛି (୨୦) ।

ଆପେ ମହିମାଗୋସାଇଁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଗୁରୁ । ସେହି ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦରୁ ତାଙ୍କଠାରେ କବିତ୍ୱର ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଭୀମଭୋଇ ଅନେକ ଯାଗାରେ କହିଛନ୍ତି । ସେ ପିଲାଦିନେ ମୂର୍ଖ ହୋଇ ବୁଲୁଥିଲେ, ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକରେ କୌଣସି ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରିନଥିଲେ । କେବଳ ଗୁରୁ ତାଙ୍କ ଉପରେ କୃପା କରି ତାଙ୍କର କଣ୍ଠରେ ବସିବାରୁ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭାଷାରେ:—

ଜନମ କାଳରୁ ମୂର୍ଖ ମୁଁ ହୋଇଥିଲି,
ଷୋଳ ବରଷକେ କବି ମୁଁ କୃତ୍ୟ କଲି ।
ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ର ବୋଲି କିଛି ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ,
ଗୁରୁ ହୃଦପଦ୍ମେ ବସି ଯେ ଦେଲେ କହି ।

---

୧୯ । Quoted in Christianity as Mystical Fact. Steiner; P. 84.

୨୦ । 'କଳାସର୍ଗକରଂ ଦେବଂ'—ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରୋପନିଷଦ, ୫।୧୪ ।

ଯେତେବେଳେ ଗୁରୁ କହି ଯେ ଦ୍ୟନ୍ତ ଭେଦ,
ତେଣୁ ସେ ଯୋଡଇ କବ ଯେ ବୃତ୍ୟ ପଦ ।
ଗୁରୁ ନ କହିଲେ ମୋତେ ଯେ ନ ଆସଇ,
ଶ୍ରୀଗୁରୁ ବ୍ୟତୀତେ ଅନ୍ୟ ଯେ ଆଜ୍ଞା ନାହିଁ ॥ (୨୧)

ପୁଣି, ଶ୍ରୀଗୁରୁ କୃପାରେ ମୋର ଯେ କବିପଣ,
ବାଳେଭ ବୟସ ବୁଦ୍ଧି ମୋ ନାହିଁ ଜ୍ଞାନ ॥ (୨୨)

ଭୀମଭୋଇ ପ୍ରଥମେ ଭକ୍ତ, ତା ପରେ କବି; ପ୍ରଥମେ ଦ୍ରଷ୍ଟା, ତାପରେ ସାହିତ୍ୟ ସ୍ରଷ୍ଟା । ସେ ଶୁଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ରସିକ ନୁହନ୍ତି, ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟଦେଇ ସେହି ଐଶ୍ୱରିକ ରସହିଁ ନିସୃତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ନାମରେ ତାଙ୍କର ଲୟ, ଆପଣାର କବିତ୍ୱ-କାରିଗରୀ ଦ୍ୱାରା ସେ ସେହି ନାମକୁ ହିଁ ସ୍ତବ କରିଛନ୍ତି ।

ଭୀମ ଅରକ୍ଷିତ କହେ, ଭାଷା ପ୍ରବନ୍ଧେ ନାମକୁ କରୁଅଛି ଲହେ । (୨୩)
ପୁଣି, ଷୋଳ ବରଷଠାରୁ କଲି କବିତ୍ୱ,
ଏକା ସ୍ୱରେ ବାନ୍ଧିଲି ମୁଁ ଦ ଯୋଡ଼ା ଗୀତ ।
ଭଣେ ଭୀମ ଅକ୍ଷିତ, ଗୁରୁ ମୋ ସାମରଥ,
ଅଭପ୍ସ ବାନା ତଳେ ଭଜୁଅଛି ଅଶ୍ରିତ,
ଏକାକ୍ଷର ପଦ୍ମରୁ ଅପ୍ୟାନ ସୁଧାମୃତ,
କରୁଣା କରିବାରୁ ଅନାଦ ଅବଧୂତ,
ଗ୍ୟାନ ନେତ୍ରେ ଦେଖିଲି କାବ୍ୟ ଭିତର ॥ (୨୪)

ଆପଣାର ସମସ୍ତ ରଚନାରେ କେବଳ ଗୁରୁ ବା ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ତାଙ୍କୁ ପରମ ଶକ୍ତିରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରି ରଖିଥିଲା । ପଦ୍ୟରଚନା କଲାବେଳେ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଜ୍ଞାନର

---

୨୧ । ଆଦ୍ୟନ୍ତ ଗୀତା : ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ
[ପୁଣି, ଅକ୍ଷର ନ କହେ ତାଙ୍କ କରୁଣା ନୋହିଲେ ହେ···ଭଜନମାଳା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ) ପୃ. ୦୭]

୨୨ । ତତ୍ରୈବ : ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ

୨୩ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମ ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା : ପୃ. ୨

୨୪ । ମହିମା ଭଜନ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ) : ପୃ. ୧୦୯ [ସ୍ତୁତି ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା-ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ]

ଭେଦ ରହୁ ନ ଥିଲା । ଆପଣା ରଚନାର ଗତି ଓ ଧାବମାନ ଶକ୍ତିକୁ ସେ ନିଜର ଜ୍ଞାନ ଓ ବୁଦ୍ଧି ଦେଇ କଳି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । କେଉଁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହାତର ଶକ୍ତିମନ୍ତ୍ର ନିର୍ଦେଶ ଯେପରି ତାଙ୍କର ହାତରେ ଆପଣାର ଇଚ୍ଛାମାନ ଭାଷାରେ ରୂପାୟିତ କରି ଦେଇଯାଉଥିଲା । ପ୍ରେରଣା ବଳରେ ସାହିତ୍ୟ ଲେଖିବାର ନିଦର୍ଶନ ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟରେ ଭୂରି ଭୂରି ମିଳିବ । ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କର ମତ ହେଉଛି, 'ଜ୍ଞାନବଳରେ ନୁହେଁ, କେବଳ ପ୍ରତିଭା ଓ ପ୍ରେରଣା ବଳରେ କବିର କାବ୍ୟରଚନା ସମ୍ଭବ ହୁଏ ।' ଏହିପରି ପ୍ରେରଣା-ଉଦ୍ଭାବିତ ହୋଇ ଭୀମଭୋଇ କହିଛନ୍ତି:—

ତର ତର ହୋଇ ମୁଁ ଯେ ଉଚ୍ଚାରୁଛି ପଦ,
ଠିକ ନାହିଁ ଅଗପଛ ବେଦ କି ନିର୍ବେଦ,
ଭିନ ନୈଲେଖ୍ୟ ଚରିତା
ତାଳପତ୍ରେ ଲେଖୁଅଛି ବୃଷିଦ ବାରତା ।"(୨୫) ।

କବିଠାରୁ ତା'ର ସୃଷ୍ଟିର ରଥ ଅନେକ ଆଗକୁ ଚାଲିଯାଏ । ପ୍ରେରଣା ପାଇ ସେ ଯାହା ରଚନା କରି ଚାଲିଯାଏ, କେବେ କେବେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ଦେଖିଲାବେଳେ ସେ ଆପଣା ଭିତରର ଏହି ଅଦୃଶ୍ୟ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟରେ ଅବାକ୍ ହୋଇଯାଏ । ତା'ର ମନର ଧ୍ୟାନଭିତରେ ଯେ ବାଣୀଶକ୍ତିର ଏତେ ବଡ଼ ସୃଷ୍ଟି-ସମ୍ଭାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଉଥିଲା, ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅତି ଗୌରବାନ୍ୱିତ ଅନୁଭବ କରେ । ଶେଷରେ ଆପଣାର ସମସ୍ତ ରଚନା-ସମ୍ପଦକୁ ସେହି ପରମକର୍ତ୍ତା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନୈବେଦ୍ୟ ଦେଇ ସେ ଧନ୍ୟ ହୁଏ ।

କିନ୍ତୁ ନେତ୍ରପଥର ବସ୍ତୁସଂସାର ଅତି ଅପରିପୂର୍ଣ୍ଣ; ଏଠାରେ ନାନା ଅତୃପ୍ତି ଓ ଅସମାପ୍ତ ବନ୍ଧନର ନିତ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଲାଗିଛି । ସଂସାର ଭିତରେ କେତେ ପାପ, କେତେ ଉତ୍କଟ କଲୁଷ ସିନ୍ଧୁକୂଳର ଲହରୀ ପରି ଗର୍ଜନ କରି ଉଠୁଛି । ଏଠାରେ ଶାନ୍ତିର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠି ? ସଂସାରର ବିସ୍ୱାଦମୟତାରେ ତୀବ୍ର ତାଡ଼ନା ପାଇ ସେ ତା'ର ଆପଣା ହୃଦୟରାଜ୍ୟରେ ସମାଧାନ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଖୋଜିବୁଲେ । ନିସ୍ତବ୍ଧମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିର ମାଧୁରୀ ମିଶାଇ ପୁଣି ସେ ଜଗତ ଆଡକୁ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରେ, ଏହି

---

୨୫ । ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମ ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା : ପୃ ୨

ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲେ ଜଗତର କୌଣସି ଗ୍ଲାନି, କୌଣସି ପାତକ ତାଙ୍କୁ ହତାଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଭବସିନ୍ଧୁର ଅତି ଉତ୍ତାଳତା ଚିତ୍ତରେ ଭୟସଞ୍ଚାର କରେ, ତା'ର ଭିତରେ ଭାବସିନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଥଚ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରହିଛି । କେବଳ ତାକୁ ଦେଖିବାଲାଗି ନେତ୍ରର ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଅନୁଭବ-ଶକ୍ତି ଥିଲେ ହେଲା । ଏହି ଭାବସିନ୍ଧୁ ନେଇ କବିର କାରବାର; ଆପଣାର ଭାବବ୍ୟଞ୍ଜକ ଦୃକ୍‌ପାତ୍ ଦ୍ୱାରା ସେ ଘନକାଳିମାର ଗର୍ଭଭିତରେ ମଧ୍ୟ ରଚନାବସ୍ତୁର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିପାରେ । ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା ଭିତରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତାର ସନ୍ଧାନ, ମରଣଶୀଳ ମଧ୍ୟରୁ ଅମୃତର ସନ୍ଧାନ, ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ୟୋତିର ସନ୍ଧାନ, ଭବସିନ୍ଧୁର ଭିତରୁ ଭାବସିନ୍ଧୁର ସନ୍ଧାନ—ଏହାହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିର ଅଚରିତ ଧର୍ମ, ଏହାହିଁ ତା'ର ପରମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଭୀମଭୋଇ ଲେଖିଛନ୍ତି:—

> ଜଗତରେ କବିପଣେ ଲୋକଜନ୍ତୁ ଦୋଷ ଦେବନାହିଁ ମୋତେ,
> ନିନ୍ଦା ହାନି ଲାଭ ପାପ ପରମାଦ ପୂରି ରହିଛି ଜଗତେ ।
> ଅତି ଅନାସ୍ଥିର ଏ ମାୟା ସଂସାର କେଉଁରୂପେ ନେବ ଧନ,
> ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ସକଳ ଠାବରେ ଛନ୍ଦିଅଛି ତିନିଗୁଣ ।
> ରଖିନା ଦେଖାଇ ପାଖିନା କରାଇ କରାଉଛ ଖଳବଳ,
> ଭବସିନ୍ଧୁ ଭାବସିନ୍ଧୁ ଦୁଇମିଶି ପୂରି ରହିଅଛି ଜଳ ।
> ତହିଁର ଭିତରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇଅଛ ଏ ଜୀବକୁ ପିଣ୍ଡ ଦେଇ,
> ପାତକ ଲଗାଇ ଦୋଷ ନାହିଁ ଦେବ ଅନ୍ତର୍ଗତେ ଥିବ ମୁହିଁ (୨୨) ।

ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଗୁଣମୁଗ୍ଧ କବି ତାଙ୍କର ଗୁଣ ବଖାଣିବାରେ ତୃପ୍ତି ପାଏ । ସେହି ହେଉଛି ତା'ର ତପସ୍ୟା । ତା'ର ଆପଣାର ରଚନାହିଁ ଅନ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ କରାଇ ତପସ୍ୱୀ କବିକୁ ତା'ର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତାର ମହାସନ ସମୀପକୁ ନେଇଯାଏ । ରଚନାକାଳୀନ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ଦେଇ କବି କେବେ କେବେ ପରମସତ୍ତ୍ୱର ଆଭାସ ପାଏ, ତା'ର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ମହିମାରେ ସେ ଅଭିଭୂତ ଓ ଅବଶ ହୋଇ ପଡ଼େ । ଅନିର୍ବଚନୀୟ ମହାସମୁଦ୍ରକୁ ସେ ବେଳାଭୂମିରେ ଠିଆ ହୋଇ କଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବ ? ତା'ର ଅବସାଦ ଆସେ, ଆପଣା କବିତ୍ୱର ପ୍ରକାଶକ୍ଷମତା ଯେ ତାକୁ ସେହି ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଭାଷାରେ ପହଞ୍ଚାଇ

---

୨୨ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୬୦ଶ ବୋଲି ।

ପାଇବ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ସନ୍ଦିହାନ ହୋଇପଡ଼େ । ତା'ର ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେ ହୁଏ ଯେ ଅସଲ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ପ୍ରାପ୍ତି ଏ ପଥଦ୍ୱାରା ଅସମ୍ଭବ । ସାଧ୍ୟ ସହିତ ଏକାକାର ନହେଲେ, କ୍ଷୀରସାରର ଅଭେଦ ସଙ୍ଗତରେ ମନକୁ ଲୀନ କରି ନଦେଲେ ତପସ୍ୱୀର ସକଳ ତପସ୍ୟା ଅନ୍ତିମ ଆଧାରରେ ପହଞ୍ଚି ପାରିବ ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ୍ୟ ବସ୍ତୁ ସହିତ ମନ ଓ ଧ୍ୟାନରେ ଏକୀଭୂତ ହୋଇଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଆପଣା ରଚନାର ଚରମ ସିଦ୍ଧି ହିସାବରେ ଏହାହିଁ ଥିଲା ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର କାମ୍ୟ । ଏହାହିଁ ମଧ୍ୟ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ମାନସ ସ୍ୱପ୍ନ ଥିଲା । କେବଳ କାବ୍ୟରଚନାର ବୃତ୍ତିଟିକୁ ସେ ପାପ ଓ ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ଅନିର୍ବଚନୀୟ ବ୍ରହ୍ମର ସରସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଯିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରୁ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସମସ୍ତ କାବ୍ୟକଳାକୁ କେବଳ ସାଧନ କରି ରଖି ପଥଶେଷରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ଏକୀଭୂତ ହୋଇଯିବାହିଁ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ଯେଣିକ ବୁଝିଲେ ମହାଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ନ ଦିଶଇ ଆଖିଶାଖା,
କେଉଁ ମତିଗତେ ବଚନ କହିବ ହୃଦରେ ପଶୁଛି ଦଖା ।
ଯେ ଜନ ଭଜିଲା ଯା ମନ ମଜିଲା ସେ କହିବ ତାକୁ କପ,
କବିତ୍ୱପଣେ ମୁଁ ଯାହା ବୁଝାଇଛି ଏତିକ ମୋହର ଦୋଷ ।
ବୋଲିବେ ଜଗତ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନୀ ହୋଇ କରୁଛନ୍ତି ଅପକୃତ,
ପାଠେ ନ ବସିଲେ ମନ ନ ରସିଲେ କହୁ ନୋହେ ସବୁ ଅର୍ଥ (୨୭) ॥

ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ସମୟ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଭକ୍ତିଯୁଗ । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ବନ୍ୟାଧାରା ଚଳୁଛି, ବଙ୍ଗଳା ସଂକୀର୍ତ୍ତନରେ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀ ଉତ୍‌ଫୁଲ୍ଲ ହୋଇଉଠୁଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରସଲୀଳାକୁ ଧର୍ମସାପେକ୍ଷ ଓ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ଉଭୟ ରୂପରେ ଭକ୍ତ-ମଣ୍ଡଳର ଗ୍ରନ୍ଥମାନେ ଲୀଳାରସର ପ୍ଲାବନ ତଳେ ମଜ୍ଜିତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରଧାନତଃ ରାଜପୋଷିତ ଲୋକସ୍ୱୀକୃତ ଧର୍ମ ହୋଇ ରହିଛି । ଏତିକବେଳେ ମହିମାଧର୍ମ ତଥା ଏହାର କବି ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ । ଭୀମଭୋଇ କୌଣସି ରାଜଦରବାରରେ ରସିକ ବା ଗୁଣୀଙ୍କର ସ୍ୱୀକୃତି କେବେ ପାଇନାହାନ୍ତି ।

---

୨୭ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୨୫ଶ ବୋଲି ॥

ନୂତନ ଧର୍ମର ଗୂଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସାରକଥାମାନ ଲୋକ ମନର ଗ୍ରହଣୀୟ କରିବାକୁ ସେ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର କବିତା ପ୍ରଥମେ ଗଡ଼ଜାତର ଗାଁ ଗହଳରେହିଁ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଛି । ମହିମାଗୋସାଇଁ ଆପଣାର ପରିବ୍ରାଜକ ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ଯାଗାରେ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନର ଆୟୋଜନ କରିଛନ୍ତି, ସବୁଠାରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଲିଖିତ ଭଜନମାନ ଗାନ କରାଯାଇଛି ।

ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭଜନମାନ ଭକ୍ତ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ମୁହେଁ ମୁହେଁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଆସିଥିଲା । ଅଳ୍ପଦିନ ତଳେ ଏଥିରୁ ଦୁଇଶହ ଭଜନ ପ୍ରାଚୀସମିତି ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଆହୁରି ଅନେକ ଭଜନ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣିହିଁ ଭୀମଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ । କେବଳ ମହିମାଧର୍ମ ବାହିଁକି, ସାଧାରଣ ଗୃହସ୍ଥ ଓ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଏହାର ଆଦର ଅତି ବେଶୀ । ଏହାଛଡ଼ା ତାଙ୍କର ଆଦ୍ୟନ୍ତ ଗୀତା, ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା, ନିର୍ବେଦସାଧନ, ନିର୍ବାଣ-ନାସ୍ତି ଗୀତା, ଅଷ୍ଟକବିହାରୀ ଗୀତା ଓ ଅନେକ ଚଉତିଶା ଆଜିସୁଦ୍ଧା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ସାରିଛି । ହୁଏତ ଆହୁରି ଏକାଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଅନାବିଷ୍କୃତ ଭାବେ ପଡ଼ି ରହିଛି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରେ କଳିଭାଗବତ ନାମକ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଆଉ ଗୋଟିଏ ପୋଥିରୁ ଅଂଶମାନ ଉଦ୍ଧାର କରିଅଛନ୍ତି । ଖଳିଅପାଲି ଗାଦୀରେ ବ୍ରହ୍ମସଂଯୁକ୍ତ ଗୀତା ବୋଲି ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଲେଖା ଏକ ଅସମାପ୍ତ ପୋଥି ରହିଅଛି ।

ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ସମ୍ରାଟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ, ସେହି ପର୍ଯ୍ୟାୟ କାବ୍ୟରଚନା ଓ ଅକ୍ଷରବସାଣର ନାନା ଚାତୁରୀ ଓ କାରିଗରିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଲୋକମନକୁ ହଠାତ୍ ଆକର୍ଷଣ କରିନେବା ଲାଗି ଏ ଚାତୁରୀର ଯଥେଷ୍ଟ ଶକ୍ତି ଅଛି । ଭୀମଭୋଇ ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନରେ ଆପଣା ରଚନାରେ ଏହି ଗଠନ-ଚାତୁରୀ ଦେଖାଇବାକୁ ଛାଡ଼ିନାହାନ୍ତି । ଏପରିକି ଅନେକ ସମୟରେ ରଚନାକୁ ଦୁର୍ବୋଧ କରି ସେ ଏକାପଦରେ ଦୁଇପଦର ଚିତ୍ରର ସମାବେଶ ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତଥାପି ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ଚଉତିଶା, ନବାକ୍ଷରୀ ଛନ୍ଦ ଓ

ସରଳ ଛନ୍ଦ ଭଣ୍ଡାରର ପ୍ରୟୋଗ କରିବାରେ ସେ ଅଦୌ କାର୍ପଣ୍ୟ ଦେଖାଇନାହାନ୍ତି (୨୮) ।

ଆମର ଇତିହାସରେ ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତର କାହାଣୀ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଓ ସୁପରିଚିତ । ଗୂଢ଼ାର୍ଥ ବା ଗୂଢ଼ଭେଦ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ଭୀମଭୋଇ ଏହିସବୁ ସୁପରିଚିତ କଥାମାନଙ୍କର ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ରାମ ଶିବଧନୁ ଭାଙ୍ଗି ସୀତାଙ୍କୁ ଆଣିଲାପରେ ସତ୍ୟାବରଣ ରୂପିଣୀ ସୀତାଙ୍କର ବିବାହ କିପରି ସତ୍ୟବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହିତ ହୋଇଥାଇଲା, ଭୀମଭୋଇ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପରିଚିତ ଉପମାର ଅବତାରଣା ଦ୍ୱାରା ନିଗୂଢ଼ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱକୁ ବୁଝିବା ଅନେକ ସହଜ ହୋଇପଡ଼ୁଛି ।

ଭୀମଙ୍କର ରଚିତ ଅଧା-ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଲିଖିତ 'ମହିମା-ବିନୋଦ' ବୋଲି ଏକ ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଲିଅପାଲି ଗାଦୀରେ ଅଛି । ତାଙ୍କ ନାମରେ କେତେକ ବଙ୍ଗଳା ଭଜନ ମଧ୍ୟ ଚଳିଆସୁଅଛି । ସେହି-ସମୟରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ଅନେକ ବଙ୍ଗାଳୀ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ । ହୁଏତ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର କରିବାଲାଗି ଭୀମଙ୍କର ଭକ୍ତମାନେ କେତୋଟି ଭଜନ ବଙ୍ଗଳାରେ ଅନୁବାଦ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଅଥବା ବଙ୍ଗଳା ସଙ୍କୀର୍ତ୍ତନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାଲାଗି ମହିମାଧର୍ମର କେତୋଟି ଭଜନ ହୁଏତ ବଙ୍ଗଳାଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କର ମତ ହେଉଛିଃ—"ଭକ୍ତ ଭୀମଭୋଇ ବଙ୍ଗଳା ଭଜନ ନିଜେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଜନ୍ମ ପଚାଶ ସମୟର

---

୨୮ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପଃ—

ମୂନଭାଷ ଖେଦ ପ୍ରୀତି ପାଅନା ଗ୍ରାହୂର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୁତ
ଛିଦ୍ରହିପୁ ଯୁକ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛନ୍ତି ବନ୍ଧୁ,
ମଉଦାନ ଘାଟ ଏହି ଅଣଗ୍ରୁ ଏ ଛବି ଧୋଇ
ଧଇତକ ବାଉଳକୁ ଛିଟକୁ ଲହି;
ଯଦ୍ୟୋତାକ୍ଷ ମନ୍ଦ ପ୍ରମୋଦେ
ଭଣେ ଭୀମ ଭକ୍ତ ନନ୍ଦ ଚରଣ ପଦେ
[ଭୀମଙ୍କର ଅପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ମନୁମଣ୍ଡଳ'ରୁ]

୨୯ । ସ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦିଃ [illegible] ବୋଲି ।

ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିବାରୁ ତହିଁର ସଂଶୋଧନ କରାଯାଇଥିଲା । ପୂର୍ବେ ଓଡ଼ିଶା ବଙ୍ଗଳା ସହିତ ମିଳିତ ଥିବା ସମୟରେ ସାଧାରଣ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ବଂଗଭାଷାକୁ ଇଂରେଜୀ ରାଜଭାଷା ପରି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ସଂକୀର୍ତ୍ତନରେ ଅଧା ବଙ୍ଗଳା ଗୀତ ଗାନ କରି ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ସେହି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାଲାଗି ଓ ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ମନେ କରି ଭୀମ ସାମାନ୍ୟ କେତୋଟି ଅଧା ବଙ୍ଗଳା ଗୀତ ରଚିଥିଲେ । ଯେଉଁଠାରେ ଲୋକେ ସକାମ ଭାବଲୀଳାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିଲେ, ଭୀମ ସେହି ସକାମ ଭାବକୁ ନିଷ୍କାମ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ଆଣିବା ପାଇଁ ସର୍ବଦା ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ ।”

ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଓ ଶିକ୍ଷାତତ୍ତ୍ୱ ମହିମାଧର୍ମର ଆଲୋଚନା ସହିତ ଯଥା ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବ । କାରଣ ଭୀମଙ୍କର ରଚନା ମହିମାଧର୍ମ-ଦର୍ଶନର କେବଳ ପଦ୍ୟକୃତ ରୂପାନ୍ତର ମାତ୍ର । ଭକ୍ତ ଓ କବି ହିସାବରେ ଭୀମଭୋଇ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ।

ଘରଦ୍ୱାର ଇଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁବର୍ଗ ଛାଡ଼ି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ବୁଲୁଛୁ ଆସି,
ମୋହର ପିତାର ରଚନା ଜଗତେ ଖେଳ କରୁଅଛୁ ବସି ।।

(ଙ) ମହିମାଧର୍ମର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଶିଷ୍ୟ-ପ୍ରକରଣଟି ବେଶ୍ କୌତୂହଳଜନକ । ଜଣେ ମହାପୁରୁଷ ତପସ୍ୟାରେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ସେହି ସିଦ୍ଧିର ଫଳକୁ ଲୋକସମକ୍ଷରେ ବିତରଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଅତି ଆକସ୍ମିକ ଅଥଚ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଏକ ଦଳ ଶିଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ମିଳିଯା'ନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଭଗବାନ ଧର୍ମ-ସଂସ୍ଥାପନାର୍ଥ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲାକ୍ଷଣି ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଭକ୍ତ-ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ରର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତି । ପଞ୍ଚସଖା ପାଞ୍ଚଯୁଗରେ ଭଗବାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବତାର ବେଳେ ଦେହ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଦେବ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭକ୍ତମାନେ ମଧ୍ୟ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଚୈତନ୍ୟ-ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ମହିମାଧର୍ମର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ମହିମା ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସକଳ ସିଦ୍ଧ-ପୁରୁଷଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ନରଦେହ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ।

ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ-ସଂସ୍ଥାପକ ମାନଙ୍କର ଜୀବନଚରିତରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ଆପଣା ଆପଣାର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇବା ମାତ୍ରକେ ସେମାନେ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ନିଜର ଶିଷ୍ୟରୂପରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରନ୍ତି । କେତେକ ଶିଷ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନାଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ଆପଣା ଛାଏଁ ଗୁରୁଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୁଅନ୍ତି, ଏବଂ ଆଉ କେତେକଙ୍କୁ ଗୁରୁ ନିଜେ ନିର୍ବାଚିତ କରି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି (୧) ।

ପ୍ରବୁଦ୍ଧ-ଅବତାର ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଶିଷ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା । ଗୋସାଇଁ କପିଳାସ ପର୍ବତ ଉପରେ ଆତ୍ମଯୋଗ ସମାଧିରେ ନିମଗ୍ନ ଥିବା ସମୟରେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ମହିମା ଗୁରୁ ତାଙ୍କୁ ନୂତନ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଅନୁଭବମାନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ।

---

୧ । Sociology of Religion Joachim wach; P. 136

'ଅଲେଖ ଲୀଳା" ନାମରେ କୌଣସି ଏକ ଓଡ଼ିଆ ପୋଥିରୁ ନଜୀର ଦେଇ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ଭଗବାନ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଥମେ କଟକ ରାଜ୍ୟର ଗୋଲାସିଂଗା ଗ୍ରାମକୁ ବିରାଜମାନ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମଧ୍ୟ ନୀଳାଚଳକ୍ଷେତ୍ର ଛାଡ଼ି ସେହି ଗ୍ରାମରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁ 'ଅଲେଖ ଲୀଳା' ପୋଥିର ବୁଦ୍ଧସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନୀବୁଦ୍ଧ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱ, ବା ପଦ୍ମପାଣି ରୂପେ କଳ୍ପନା କରିଅଛନ୍ତି । କେବଳ 'ଅଲେଖଲୀଳା' ପୋଥିରୁ ନୁହେଁ, ମହିମା ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅନେକ 'ମହନ୍ତ'ଙ୍କ ଠାରୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଏ ବିବରଣୀ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛନ୍ତି (୨) ।

ସବୁପ୍ରକାର ମହନ୍ତଗିରିର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ କରି ମହିମାଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା, ତେଣୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁ କେଉଁ 'ମହନ୍ତ'ଙ୍କଠାରୁ ଏସବୁ ଖବର ସଂଗ୍ରହ କଲେ, ତାହା ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଅନୁମାନ କରିଯାଇ ପାରେନାହିଁ । ମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସ ପୁସ୍ତକରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କପିଳାସରେ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣକରି ଗୋବିନ୍ଦବାବା କଟକ ରାଜ୍ୟର ଗୋଲାସିଂଗା ଗ୍ରାମରେ ଉକ୍ତ ଧର୍ମପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଆଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ମହିମାଗୋସାଇଁ ଯେତେବେଳେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ପାଖକୁ ପ୍ରଥମ କରି ଯାଇଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅନୁଗମନ କରିଥିଲେ । ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ଦଳ ପରସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ପରସନ୍ୟାସର ଦୀକ୍ଷା ଦେବା ଏହି ଗୋବିନ୍ଦ ବାବାଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ମହିମା ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପରି ମଧ୍ୟ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବାଙ୍କଠାରେ ଅନେକ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ରହିଥିଲା । ନାନା ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଦୁର୍ଗ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା, ଜଳ ଉପରେ ଗମନ କରିବା, ଶବରେ ପୁନରାୟ ଜୀବନ୍ୟାସ କରିବା, ପର କାୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପ୍ରଭୃତି ନାନା ପ୍ରକାର ଅତି ମାନୁଷିକ ଶକ୍ତିମାନ ତାଙ୍କର ଥିଲା ବୋଲି ମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଅଛି ।

ନୀଳାଚଳରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ପରେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ଭିତରେ ରୂପ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ବୋଲି ମହିମା-ପନ୍ଥୀ

---

୨ । Modern Buddhism & etc : P. 152·4

ମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । ଷ୍ଟ୍ରମଷ୍ଟ୍ରେଲଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ବିବରଣୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ (୩) ।

ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ମହିମା-ଧର୍ମର ସାଧନମାର୍ଗ ଓ ଇତିହାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି 'ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା' ବୋଲି ଖଣ୍ଡେ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ 'ପ୍ରବୃଦ୍ଧାବତାର ଯୋଗ' ପ୍ରକରଣରେ ସେ ଗୋବିନ୍ଦ-ବାବାଙ୍କ ଜୀବନ-ସମ୍ପର୍କୀୟ କେତେକ ସୂଚନା ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଆଜି ଜଗନ୍ନାଥ ତ୍ୟାଗ କରି ନିତ୍ୟଧାମ,
ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ବେଶେ ଭ୍ରମି ନାନା ପୁରଗ୍ରାମ ।
ପ୍ରବୃଦ୍ଧାବତାର ଗୁରୁଙ୍କର ଭାବ ଜାଣି,
ମନ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ଗୁରୁନାମ ଗୁଣି ।
କପିଳାସ ଗିରିକୁ ସେ କଲେ ଆଗମନ,
ଜଗତ୍ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପସ୍ତୁର କହିଲେ ଦର୍ଶନ ।
× × ×
ନିଜ ଅଭୟ ଚରଣ କରୁଣା ଦେବାକୁ,
ଝଙ୍କେ କରି ଆସିଅଛୁ ମହାନିତ୍ୟପୁରୁ ।
× × ×
ଏହି ରୂପେ ଜଗନ୍ନାଥ କଲେ ବହୁସ୍ତୁତି,
ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗେ ଶରଣ ପଶି କରିଲେ ବିନତି ।
ଶ୍ରୀଗୁରୁ ମହିମା ସ୍ୱାମୀ କହିଲେ ବଚନ,
ବହୁ ଭାଗ୍ୟବଳେ ତୁମ୍ଭେ ଆସିଲ ଏ ସ୍ଥାନ ।
× × ×
ସର୍ବନାମ ଭୂଷଣକୁ ତେଜି ଯେ ତ୍ୱରିତେ,
ଅଲେଖ ଅବଧୂତ ବାନା ଧରି ଶିରସ୍ଥତେ ।
ଆଜଠାରୁ ତୁମ୍ଭ ନାମ ହୋଇଲା ଗୋବିନ୍ଦ,
ଆଦ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ବାବାପଦେ ହୁଅ ଯେ ଆନନ୍ଦ ।

---

୩ । ରହିନାହିଁ କାହିଁ କପିଳାସେ ପାରି
ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ଭେଟିଲା,
ରତ୍ନବସ୍ତ୍ର ଆସ୍ତ୍ର ଅଳଙ୍କାର ତେଜି ଶୂନ୍ୟ ବସ୍ତ୍ର ବାନା ନେଲା ରେ ।
ଋଷି ଭକ୍ତେ ହୋଇଲେ, ବନ୍ଧୁ ଆଜ୍ଞା ସେବାରେ ଖଟିଲେ ।
—ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ମଧୁକରି (ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—୫୩ମ ଖଣ୍ଡ)

କୁମ୍ଭୀବୃକ୍ଷର ବଲ୍କଲ ଭେକ ଯେ କୌପୀନ,
ଶ୍ରୀହସ୍ତରେ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ କଲେକ ପ୍ରଦାନ ।
ସତ୍ୟ ମହିମା ଧର୍ମର ସର୍ବଉପଦେଶ,
ସୁଶବ୍ଦରେ ଗୁରୁଦେବ କରିଲେ ପ୍ରକାଶ (୧) ।

ପ୍ରଥମ ଦଳର ଘରସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ନୃସିଂହବାବାଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ତାଙ୍କର ଜୀବନ କାହାଣୀ ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ କୌତୂହଳପୂର୍ଣ୍ଣ । ନୃସିଂହ ବାବା ଦିନେ ରାତିରେ ଆପଣା ଘରେ ଶୋଇଛନ୍ତି ଏହିସମୟରେ ନିଜେ ମହିମାଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉଭା ହୋଇ କହିଲେ, 'ନୃସିଂହ, ଧର୍ମ ସଂସ୍ଥାପନ କରିବାଲାଗି ପ୍ରଭୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ସଂସାରର ମାୟା ମୋହରେ ନ ପଡି ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅନୁଗତ ଭାବେ ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରଚାରବିସ୍ତାର କରିବାଲାଗି ତୁମ୍ଭେ ପିତା ମାତାଙ୍କ ଅନୁମତି ନେଇ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କର ।' ନୃସିଂହ ନିଦରୁ ଉଠି ଅନାଇଲା ମାତ୍ରକେ ପ୍ରଭୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ପିତାମାତା ସ୍ୱଜନଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ଗ୍ରହଣ କରି ଛଅଦିନ ବାଟ ଚାଲି ଚାଲି ଶେଷରେ ସେ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ଲାଭ କଲେ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ମୋଟେ ଷୋଳବର୍ଷ ବୟସ । ପ୍ରଭୁ ଆଦେଶରେ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ନୃସିଂହଙ୍କୁ ପୁଣି ତାଙ୍କ ପିତା ମାତାଙ୍କଠାରୁ ଧର୍ମ ଦାଣ୍ଡରେ ଭେଜନ କରାଇ ଆଣିଲେ (୨) । ଗୋବିନ୍ଦବାବାଙ୍କ ପରେ ଯେଉଁ ସାତଜଣ ତ୍ୟାଗୀ ବ୍ୟକ୍ତି ମହିମାଧର୍ମର ଘରସନ୍ୟାସ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ, ନୃସିଂହବାବା ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ । ସେ ଥରେ ଏକ ନରହତ୍ୟା ମକଦମାରେ ବୃଥା ଅଭିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଚୌଦମାସ ଜେଲ ଭୋଗିଥିଲେ । କାରାମୁକ୍ତ ହେବାପରେ ସେ ମହୁଲପଡ଼ା (ଢେଙ୍କାନାଳ) ଗ୍ରାମରେ ଧୁନିଘର ଆଶ୍ରମ କରି ରହିଲେ । ଏହାର ତେତେଶବର୍ଷ ଉତ୍ତାରୁ ୧୨୯୨ ସାଲରେ ସେହି ଗ୍ରାମରେ ତାଙ୍କର ସମାଧି ହୋଇଥିଲା । ସେ ସମାଧି ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି ।

ଗୋବିନ୍ଦ ବାବାଙ୍କ ସମେତ ଏକାନବେ ଜଣ ମହିମାଧର୍ମର ଘରସନ୍ୟାସ ପନ୍ଥାରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇସାରିବା ପରେ ନନ୍ଦବାବା ଏହି

---

୧ । ଚିନ୍ମୟ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା : ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା; ୧୨ଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୨ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ ୬୮

ଧର୍ମର ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ନନ୍ଦବାବାଙ୍କର ପିତାମାତା ହଠଯୋଗୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଅଢେଇବର୍ଷ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ବାପା ମରିଗଲେ ଓ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମାତା ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବାଭିମୁଖରେ ପଦ୍ମାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ ହୋଇ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ନନ୍ଦବାବାଙ୍କର ବାଲ୍ୟଜୀବନ ମାମୁଁ ଘରେ କଟିଥିଲା । କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଳର ପିଲା ହିସାବରେ ସେ ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା କରି ଥରେ ଜଙ୍ଗଲକୁ ଶିକାର କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଜଙ୍ଗଲରେ ହରିଣମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ଓ ଶିକାର ନ କରି ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ।

ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ୱଭାବତଃ ତାଙ୍କର ମନ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲା ଓ ଆପଣା ଗ୍ରାମରେ ଏକ ଭଗବତ୍-ମଣ୍ଡଳୀ କରି ଭାଗବତ ପାଠ ଓ ନାମ ଭଜନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସାଂସାରିକ ବିଷୟରେ ଉଦାସ ଅବଲମ୍ବନ କରି ସେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ପାଳନ କରୁଥାନ୍ତି । ଥରେ ଥରେ ରାତିରେ ସମାଜର ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ନେଇ ବନରେ ଭଗବତ୍ ଗୋଷ୍ଠୀ କରୁଥାନ୍ତି ।

ଥରେ ଜଙ୍ଗଲରେ ସାତଦିନକାଳ ଭାଗବତ-ପାରାୟଣ ହେଲା । ନନ୍ଦବାବା ଦିନେ ଯେପରି ସେଇଥିରେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ।

କିଛିଦିନ ପରେ ସେ ଥରେ ପୁରୀକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ଥିବା ଅଶ୍ଳୀଳ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ଦେଖି ତାଙ୍କର ଘୃଣା ଜାତ ହେଲା ଏବଂ ନିରାଶହୋଇ ସେ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଏହି ଅବସରରେ ଜଣେ ପରସନ୍ୟାସୀ ଭଗବାନ ବାବା ତାଙ୍କର ଗ୍ରାମକୁ ଆସିଥିଲେ ! ତାଙ୍କଠାରୁ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଶୁଣି ନନ୍ଦବାବାଙ୍କର ବୈରାଗ୍ୟ ଓ ଧର୍ମବାସନା ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଆତ୍ମୀୟସ୍ୱଜନଙ୍କୁ ଧରି ସେ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଆସିଲେ । ମାତୁଳଙ୍କର ସମ୍ମତି ଗ୍ରହଣ କରି ଗୋସାଇଁ ନନ୍ଦବାବାଙ୍କୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ କଲେ ଓ ନୃସିଂହବାବା ତାଙ୍କୁ ପରସନ୍ୟାସ ମନ୍ତ୍ରରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇଲେ । ଏହାପରେ ବ୍ୟାନ୍ତରେ ଜଣେ ପରସନ୍ୟାସ-ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଭୁକ୍ତ ହେବା ପରେ ଏହି ନିୟମ ଆପାତତଃ ସ୍ଥଗିତ ରହିଲା ।

ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଆଜି ଯେତେ କବି ଆପଣାର ଚୌତିଶା ଓ ଭଜନଦ୍ୱାରା ମହିମା-ଧର୍ମକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି, ଜପୁକୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭଜନ ପରି ତାହାଙ୍କର ଭଜନଗୁଡ଼ିକ ଅତି ସରଳ ଓ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ । ଓଡ଼ିଶାର ଅର୍ଦ୍ଧଶିକ୍ଷିତ,

ସମାଜର ନିମ୍ନସ୍ତରର ଲୋକେ କିପରି ଆପଣାର ସରଳ ସହଜ ରଚନା-ଚାତୁରୀ ଦ୍ୱାରା ଭାଷାର କରୁଣ ପ୍ରାଣଟିକୁ ସଜୀବ ରଖିପାରିଥିଲେ, ସେ କଥା ଭାବିଲେ ପ୍ରକୃତରେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଭାଷାର ସେ ସହଜ ପ୍ରକାଶ-ଶକ୍ତି କ୍ରମେ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯାଉଛି । ସାହିତ୍ୟ କ୍ରମେ ଆପଣା ତନୁରେ ନାନା ଗ୍ରନ୍ଥି ସୃଷ୍ଟିକରି ଗଣ୍ଠକରିବାକୁ ଭଲପାଇଲାଣି । ପ୍ରାଚୀସମିତିରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା 'ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ'ର ମୁଖବନ୍ଧରେ ସମ୍ପାଦକ ଏହି ଆଶଙ୍କାର ସୂଚନା ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଜୟକୃଷ୍ଣ ଜାତିରେ ତନ୍ତୀ ଥିଲେ (୬)। ମହିମାଗୋସେଇଁଙ୍କର ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ସେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱମାନ ଶୁଣି ସେଇଦଗରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଭଜନରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ (୭)। ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ପରି ସେ ମଧ୍ୟ ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପ୍ରେରଣାରେ କବିତ୍ୱଶକ୍ତି ଲାଭ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଲେଖିଚନ୍ତି ।

ଗୁରୁଦେବାରୁ ବତାଇ ତେଣୁ ଲେଖୁଅଛୁ ମୁହିଁ
ନୋହିଲେ ଜାଣନ୍ତୁ ନାହିଁ ଗୁଣ ସମସ୍ତେ ॥
ପୁଣି, ଆଜ୍ଞା ସତ୍ରୁ ଯଦ୍ୱା ଦେଉଛୁ ଲେଖି
କବି ପସରା ମୁଣ୍ଡେ ବୁହାଇ ଦେଇ ଦାଣ୍ଡେ
କୁହାଉଛନ୍ତି ତୁଣ୍ଡେ ଭଜନା ଡାକ ।
ଗୁରୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାବୋଲି, ତେଣୁ ପ୍ରତେ ପାଇଲି
କହୁଛି ନିୟମ କରି ଧର୍ମକୁ ସାକ୍ଷୀ ॥ (୮)

---

୬ । ବୋଲେ ଜୟକୃଷ୍ଣ ତନ୍ତୀ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ପାଦେ ଭରସା
ଭବାବ୍ଧି ତରଣେ ଆଶା ପରକାଶ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ॥ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ ପୃ୭୦

୭ । ସ୍ୱମୁଖୁ ଅଙ୍କ ଶୁଣିଛୁ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନେତ୍ରେ ଦେଖିଛୁ
ମନକୁ ନୋହେ ମୁଛୁଛୁ ନେତ୍ରେ ପରେ ଆସି ଝୁଲେ ଗୋ ॥
—ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ ୭୭

୮ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ: ୫୭ ଓ ୧୭୧

ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତିର ଅବ୍ୟହିତ ପରେ ଖବର ମିଳିଛି ଯେ ୧୯୫୦ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ଦୁଇ ତାରିଖ ବୁଧବାର ଦିନ ଶ୍ରୀ ଦୀନବନ୍ଧୁ ବାବାଙ୍କର ଦେହାବସାନ ହୋଇଅଛି ।

ମହିମାଧର୍ମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବିତ ପରମସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୀନବନ୍ଧୁ ବାବା ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ । ଏହାଙ୍କର ବୟସ ଅଠାନବେ ବର୍ଷ । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ଓ ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତଚରଣ ବାବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ପିଣ୍ଡସ୍ୱରୂପ । ଅପଣାର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଫଳରେ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବା ଲୋକସାଧାରଣଙ୍କୁ ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦର ଏକ ସଭାରେ ସେ ମହିମାଧର୍ମର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି ଧର୍ମର ଗୌରବ ବଢ଼ାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତଚରଣ ବାବା ସ୍ୱଭାବତଃ ନୀରବ ଓ ନିରଭିମାନ । ସେ ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବଡ଼ କାମରେ ଥାନ୍ତି, ଅଥଚ କଦାପି ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ପୁସ୍ତକ 'ସମନ୍ୱୟ ଶିକ୍ଷା' ଓ 'ଯୋଗ ତତ୍ତ୍ୱନିଧି' ଏବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି ।

—*—

୨—ମହିମା ଧର୍ମର ସମୀକ୍ଷା

(କ) ମହିମା

ବୃକ୍ଷ ଇବ ସ୍ତବ୍ଧୋ ଦିବି ତିଷ୍ଠତ୍ୟେକଃ—ସେହି ଏକ ସ୍ୱକୀୟ ମହିମାରେ ଦ୍ୟୁସଦୃଶ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ରହିଅଛି । ତେନେଦଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଂ ପୁରୁଷେଣ ସର୍ବଂ (୧)—ସେହି ପୁରୁଷ ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଅଛି ।

ଏହି 'ଏକ'ର ସନ୍ଧାନ ଓ 'ଏକ'ର ଦୃଷ୍ଟି ବିଶ୍ୱ-ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଘଟଣା । ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକାଶର ସହସ୍ର ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପରେ ଶତ୍‌ଶକ୍ତିର କଣାଏ ବହନ କରି ମନୁଷ୍ୟପ୍ରାଣୀର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଭ୍ୟତା ଓ ନୂତନ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଆଲୋକ-ପରଶ ନ ଆସିଥିବା ପୃଥିବୀର ଆଦିମ ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ଭାବନା, ବାସନା ଓ ଜୀବନା-ଚରଣରୁ ସୃଷ୍ଟି-ବିକାଶର ସେହି ପ୍ରଥମ କାଳର ଆଦି-ମାନବର ପ୍ରକୃତି ବିଷୟରେ କିଞ୍ଚିତ ସୂଚନା ମିଳେ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ଆଦି-ଦର୍ଶନର ତତ୍ତ୍ୱ-ସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ମତ ଦିଅନ୍ତି ଯେ ପ୍ରଥମେ

---

୧ । ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ : ୩ । ୯

ଭୟ ଓ ବିସ୍ମୟହିଁ ମଣିଷ ମନକୁ ଦର୍ଶନ ଆଡ଼କୁ ସଞ୍ଚାଳିତ କରିଥିଲା । ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରା ଖଚିତ, ମେଘ, ବିଦ୍ୟୁତ, ବଜ୍ରଦୋଳାୟିତ ଆକାଶ ନୟନ ସମ୍ମୁଖରେ ଗମ୍ଭୀର ଅରଣ୍ୟାନୀ, ତୁଙ୍ଗ ଶୈଳଶ୍ରେଣୀ, ଅପାର ଜଳଧି ଇତ୍ୟାଦି ମାନବ ହଠାତ୍ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଏହିସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିଥିଲା । ହଠାତ୍ ନାନା ବିଶେଷ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାନା ଚଳମାନ ଇଙ୍ଗିତରେ ଚକିତ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇ ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦ୍ରବ୍ୟରେ ଜୀବନ୍ୟାସ କରିଦେଲା, ତାର ଜୀବନ ଉପରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଶୁଭ ବା ଅଶୁଭ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରି ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଲବ୍ଧ ବସ୍ତୁକୁ ସେ ଦୁଇଟି ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ କରିଦେଲା । ଏହି ଦ୍ରବ୍ୟାତ୍ମବୋଧି (animistic) ଭାବନାହିଁ ଦେବତାର ପ୍ରଥମ କାହାଣୀ; ଏହାରି ଫଳରେ ଜଗତରେ ସଂଘଟିତ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଏକ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦେବତାର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ରୂପେ ମଣିଷକୁ ଅଭିଭୂତ କରି ରଖିଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ମଣିଷର ମନ ଏଥିରେ ବୁଝିଲା ନାହିଁ, ଘଟଣା ବହୁଳ ପୃଥିବୀର ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ଶକ୍ତିକୁ ସେମାନଙ୍କର ପୃଥକ ପରିଚୟରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ରଖିବାକୁ ତାକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକର ସାଧାରଣ ଧର୍ମଟି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିନେଇ ତାହାରି ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କୁ ମନେ ରଖିବା, ଏହାହିଁ ମଣିଷର ପ୍ରକୃତି ! ତେଣୁ କ୍ରମେ କେବଳ ମାତ୍ର କେତୋଟି ପ୍ରତୀକ ପୂର୍ବତନ ସମସ୍ତ ଦୈବଶକ୍ତିର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କଲା । ମାଟି, ପାଣି, ପବନ, ନିଆଁ, କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗଛ, ପଥର ବା ଗୁହାମାନ ଏହିପରି ପ୍ରତୀକ ହୋଇ କିଛି କାଳ ମଣିଷର ମନ-କ୍ଷୁଧା ମେଣ୍ଟାଇଥିଲା । କ୍ରମେ ଗଛ ପଥରରୁ ପଶୁର ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ଦେବତାର କ୍ରମ-ବିକାଶ ହେଲା । ସଭ୍ୟସମାଜର ନାନା ପର୍ବ ଓ ଉତ୍ସବରେ ସଂସ୍କୃତିସହିତ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ରହିଥିବା ନାନା ଆୟୋଜନ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀର ଦେବତାରୂପୀ ପୂଜା(Theriomorphism) ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଦୁତିଆ ଓଷାର ଶଳଖିଆଳ, ଠାକୁରାଣୀଙ୍କର ବଳି, କାଞ୍ଜି ଓଷାର ଶୁଙ୍ଗୁଆ କଣ୍ଢେଇ, ବଙ୍ଗଦେଶର ବ୍ୟାଘ୍ରପୂଜା, ଏସବୁ ସେହି ପଶୁ ପୂଜାର ସଂସ୍କୃତ ଅବଶେଷ ମାତ୍ର । ଠିକ୍ କେଉଁସବୁ କାରଣରୁ ଯେ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଦେବତାର ମନୁଷ୍ୟମୂର୍ତ୍ତି କଳ୍ପନା ଆରମ୍ଭ ହେଲା, ତାହା କହିବା ଅତି କଷ୍ଟକର । ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିବିବର୍ତ୍ତନର ଏପରି ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ନିୟମ ଅଛି, ଯାହା ସହଜରେ ଦେଶ ଓ

ତାଙ୍କର ପରିଣାମ ଧର୍ମୀ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଧରାପଡ଼େ ନାହିଁ; ଅଥଚ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାଜରେ ଏହାର ଆକାର ଓ ପ୍ରକାର ତାର ଅନ୍ତଃସଲିଳ ବିକାଶସ୍ରୋତରେ ନବ ନବ ରୂପେ ପରିଣତ ହୋଇ ଚାଲିଥାଏ । ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, କଳ୍ପନାରାଜ୍ୟର ଦେବତା ମଣ୍ଡଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ଦ୍ୱିତୀୟ ଜନ(Duplicate) ଇଚ୍ଛା କଲା । ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ଆପଣାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଇଚ୍ଛାକରି ସୃଷ୍ଟିର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ, ଠିକ୍ ହୁଏତ ସେହିପରି ଆଦିମାନବ ତାର ଅଧିଦୈବିକ ରାଜ୍ୟରେ ଆପଣାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଲାଗି ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ପଶୁ-ଦେବତାଙ୍କୁ ନରରୂପର ପରିଚିତ ବେଶରେ ସଜାଇଦେଲା । ଯେଉଁ ଜାତିର ଗଠନ ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ଜୀବନ ଧାରା ଯେଉଁପରି, ତା'ର ଦେବତା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଗଠନ ଶରୀର ଓ ଜୀବନ ଧାରାର ଅଧୀନସ୍ଥ ହୋଇ ତତ୍ପର ହେଲେ । ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ କ୍ଜେନୋଫେନିସ୍ (Xenophanes) ଙ୍କର ଭାଷାରେ, "ବଳଦ, ଘୋଡା ବା ସିଂହର ହାତ ଥିଲେ ଓ ସେମାନେ ମଣିଷ ପରି ଛବି ଆଙ୍କି ପାରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ଭଗବାନଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ବଳଦ, ଘୋଡ଼ା ଓ ସିଂହପରି ହୋଇଥାନ୍ତା ଅବସିନିଆ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ଦେହର ରଙ୍ଗ କଳା, ନାକ ଚେପ୍ଟା, ସେମାନଙ୍କର ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ ତଦନୁରୂପ ।"

ଏହିପରି ଭାବରେ ମାନବ-କଳ୍ପନାର ବିକାଶ ଅନୁସାରେ କଳ୍ପିତ ଭଗବାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ବିକାଶ ଓ ବଦଳ ହୋଇ ଚାଲିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦର୍ଶନତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରତ୍ୟୂଷ ମଧ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ । କେବଳ ବିଶ୍ୱଚରାଚର ତାର ବିରାଟ ପ୍ରକାଶ ଦ୍ୱାରା ମଣିଷର ଭାବନାକୁ ସଚଳ କରି ରଖିଛି, ସେ ଉପଲବ୍ଧ ପ୍ରକାଶ-ତରଙ୍ଗରେ କ୍ଷୁବ୍ଧହୋଇ ଏକ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସମାଧାନ ଦିଗରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଧାବିତ ହେଉଛି । ତେଣୁ କଳ୍ପନା-ମଣ୍ଡଳର ଏ ସୁଧର୍ମା ସଭା (Council of God) ଗଢ଼ି ମଣିଷ ସହଜରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ କଳ୍ପନାର ସରଣୀ ଛାଡ଼ି ସେ ସେ ବୋଧ (comprehension) ଓ ବୋଧିମାର୍ଗରେ (Intuition) ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସରଣ କଲା । ରୂପ, ରସ, ଗନ୍ଧ ଓ ସ୍ପର୍ଶର ସଂସାରକୁ ସେ ଗଭୀର ଭାବରେ ବିବେଚନା କରି ଦେଖିଲା । ଦ୍ରବ୍ୟ ବା ଆକୃତିବହୁଳ ସୃଷ୍ଟି ଯେ ମୂଳତଃ ଗୋଟିଏ ଉପାଦାନରେ ତିଆରି, ଏହାହିଁ ବାର ବାର ତା'ର ବୋଧଦ୍ୱାରରେ ଆଘାତ କରିବାକୁ

ଲାଗିଲା । ଗ୍ରୀକ୍ ଦର୍ଶନର ପ୍ରଥମ ଯୁଗରେ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । କେହି ଦାର୍ଶନିକ (Thales) ମତଦେଲେ ଜଳ ହେଉଛି ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିଉପାଦାନ (Primordial Stuff) । କାହାର କାହାର (Anaximenes) ମତରେ ବାୟୁ, ପୁଣି କାହାର (Anaximander) ମତରେ ବସ୍ତୁ (matter) ହିଁ ଜଗତର ମୌଳିକ ପଦାର୍ଥ ହେଲା । ଏହିପରି ନାନା ସୋପାନ ଅତିକ୍ରମ କରିବା ପରେ ଦାର୍ଶନିକ ପାର୍ମିନାଇଡ୍ସ (Parminides) ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳ କାରଣରୂପେ ଏକ କାଳାତୀତ ସତ୍ତ୍ୱର ସୂଚନା ଦେଲେ । ଏହି ସୂଚନାରୁହିଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ପରତତ୍ତ୍ୱ ଦର୍ଶନର ଉଦ୍ଭବ ହେଲା ।

ବେଦ ହେଉଛି ହିନ୍ଦୁ-ସଂସ୍କୃତିର ସର୍ବ-ପୁରାତନ ଶାସ୍ତ୍ର ! ଆଦିମ-ଯୁଗରୁ ବେଦର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିପରି ଭାରତୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରାର ବିକାଶ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ଧକାର-ଗର୍ଭରେ ପଡ଼ି ରହିଛି । ବେଦର ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି, ସୋମ, ବରୁଣ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ତବଗାନ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରକୃତିର ନାନା ଶକ୍ତିକୁ ଦୈବରୂପ ଦେଇ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତି କିପରି ଦର୍ଶନର ମୂଳପତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି, ଏଥିରୁ ତା'ର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । କିନ୍ତୁ କ୍ରମେ ଏହିସବୁ ବହୁଶାଖା କଳ୍ପନା କ୍ରମେ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ହୋଇ ବୃକ୍ଷର କାଣ୍ଡକୁ ଫେରି ଆସିଛି । ବିଭିନ୍ନ ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ତୁତିଗାନ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସତ୍ତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦେବାର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଛି । "ଏକ ଅଗ୍ନି ବହୁଧା ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ, ଏକ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱର ଶାସକ, ଏକ ଉଷାର ଆଲୋକଦ୍ୱାରା ଏହି ସମସ୍ତ ଆଲୋକିତ, ଏହି ଏକହିଁ ସବୁରି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ (୨) ।" ପୁଣି, "ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ଗ୍ରଥିତ ହୋଇଥିବା ସୂତ୍ରଟିକୁ ଯେ ଜାଣିପାରିବେ, ସୂତ୍ରମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ସୂତ୍ରର ଯେ ପରିଚୟ ପାଇବେ, ସେହି ମହତ୍ ତତ୍ତ୍ୱଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ଲାଭ କରିବେ (୩) ।"

---

୨ । ଏକ ଏବାଗ୍ନିର୍ବହୁଧା ସମିଦ୍ଧ, ଏକଃ ସୂର୍ଯ୍ୟୋ ବିଶ୍ୱମନୁ ପ୍ରଭୂତଃ ।
ଏକୈବୋଷା ସର୍ବମିଦଂ ବିଭା—, ତ୍ୟେକଂ ବା ଇଦଂ ବି ବଭୂବ ସର୍ବମ ॥

ଋକ୍‌ବେଦ : ୮।୫୮।୨

୩ । ଯୋ ବିଦ୍ୟାତ୍ସୂତ୍ରଂ ବିତତଂ, ଯସ୍ମିନ୍ନୋତାଃ ପ୍ରଜା ଇମାଃ ।
ସୂତ୍ରଂ ସୂତ୍ରସ୍ୟ ଯୋ ବିଦ୍ୟାତ୍ ସ ବିଦ୍ୟାଦ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣଂ ମହତ୍ ॥

ଅଥର୍ବବେଦ : ୧୦। ।୩୭

ଅନେକ ଓ ବହୁରୁ ଏକ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟକୁ ଫେରି ଆସିବାର ଏହି ଯେଉଁ ମନୋବୃତ୍ତି ଏହାହିଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦର୍ଶନର ମୂଳକଥା । ବିବିଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ମାନବ ଏହି ଭେଦାନୁଗ ଦୃଷ୍ଟିକୁହିଁ ସବୁଠାରୁ ପ୍ରଧାନ କରି ଧରି ରଖିଛି । ଭେଦକୁ ଗୁଢ଼ ଆପଣା କଳ୍ପନାର ରଙ୍ଗ ପ୍ରସାରି ଦେଇ ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବ କେତେ ପ୍ରକାର ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ, କେତେ ପ୍ରକାର ଦର୍ଶନଧାରା ତିଆରି କରିଛି, କିନ୍ତୁ ବାର ବାର ତାକୁ ପୁଣି ସେହି ଭେଦ୍‌ଅତୀତକୁ ଫେରି ଆସିବାକୁ ହୋଇଛି । ଯେତେବେଳେ ନାନା କାରଣରୁ ନାନାପ୍ରକାର ବିଭେଦବହୁଳ କଳ୍ପନାଦ୍ୱାରା ଭେଦ୍‌ସ୍ଥିତ ଏହି 'ଏକ'କୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରଖିବାର ଆଶଙ୍କା ସୂଚିତ ହୋଇଛି, ସେତେବେଳେ ପୁଣି ନୂତନ ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟାମାନେ ନୂତନ ମାର୍ଗର ଆହ୍ୱାନ ଦେଇ ପୃଥିବୀକୁ ତା'ର ପରମ ମାତକୁ ବାହୁଡ଼ି ଆସିବାର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି ।

ବୃକ୍ଷ ଇବ ସ୍ତବ୍‌ଧୋ ଦିବିତିଷ୍ଠତ୍ୟେକଃ; -ସେହି ଏକ ଆପଣା ମହିମାରେ ଦ୍ରୁମସଦୃଶ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ରହିଛି । ଅପାର ଅଖଣ୍ଡ ସନାତନ ସତ୍ତାକୁ ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ ବୃକ୍ଷ ସହିତ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି (୪) । କଠ ଉପନିଷଦରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମକୁ ଏକ ଓଲଟା ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବୃକ୍ଷର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି, ଏହାର ମୂଳ ଉପରକୁ ଓ ଡାଳ ତଳକୁ (୫) । ମୂଳରୁ ରସ

---

୪ । କାଣ୍ଡରୁ ପ୍ରସାରିତ ଏକ ବୃକ୍ଷ ସହିତ ବିଶ୍ୱର ତୁଳନା କରିବା ଅନେକ ଦେଶର ପୁରାଣଶାସ୍ତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯେଉଁ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ବୃକ୍ଷ ସୁଲଭ, ସେ ଦେଶରେ ସେହି ବୃକ୍ଷକୁହିଁ ତୁଳନାର ଆଧାର କରାଯାଇଛି । ସ୍କାଣ୍ଡିନେଭିଆରେ ଓକ୍ (Oak) ବୃକ୍ଷ, କବି ଦାନ୍ତେଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଆପଲଗଛ (Apple) ଏବଂ ସାଇବେରିଆରେ ବାର୍ଚ୍ଚ (Birch) ଗଛ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ କରିଛି ।—'The Inverted Tree, by A. Coomaraswamy in the Quarterly Journal of the Mythic Society, Vol.XXIX, No2, P: 111

୫ । କଠଉପନିଷଦ : ୬।୧; ନାନା ଦେଶର ଧର୍ମକଳ୍ପନାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଓଲଟା ବୃକ୍ଷର ଉପମାଟି ପରିକୀର୍ଣ୍ଣ ରହିଛି । ଉତ୍ତର ଗୋଲକର ଲାପ୍‌ଲାଣ୍ଡ, ଆଇସଲାଣ୍ଡ ଓ ଫିନଲାଣ୍ଡର ଧର୍ମ-କଥାରେ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ ।

ନେଇ ତାହାମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ରୂପବର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି, କିନ୍ତୁ ମୂଳହିଁ ଏହି ବୃକ୍ଷର ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ । ପ୍ରବୃତ୍ତି ଓ ନିବୃତ୍ତି ପ୍ରକାଶ ଓ ବିମର୍ଷ, ଏହାହିଁ ପୁଣି ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଦିନ ଓ ରାତ, ନିଃଶ୍ୱାସ ଓ ପ୍ରଶ୍ୱାସ । ଚିରନ୍ତନ ମୂଳରୁ ପ୍ରକାଶ ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଇଚ୍ଛା ନେଇ ଡାଳ ବଢ଼ୁଛି, ସୃଷ୍ଟିର କ୍ରମ ପ୍ରଲମ୍ବିତ ହୋଇ ଯାଉଛି; କିନ୍ତୁ ପୁନଶ୍ଚ ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟିକୁ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଶ୍ୱାସରେ ଭିତରକୁ ଟାଣିନେଲା ପରି ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ସବୁ ଡାଳକୁ ମୂଳରେ ଲୀନ କରି ଦେଉଛନ୍ତି ।

ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର କଳ୍ପନାର ଠିକ୍ ଅନୁରୂପ ଏକ କ୍ରମ ମାନବର ଧର୍ମଭାବନାରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରବୃତ୍ତିମାର୍ଗ; ଧର୍ମର ଏହି ଦ୍ୱିଧା ଦୃଷ୍ଟି କ୍ରମପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପୃଥିବୀର ସକଳ ଧର୍ମବିପ୍ଳବକୁ ରୂପାୟିତ କରି ଆସିଛି । ନିବୃତ୍ତିମାର୍ଗର କଠିନ-କଠୋର ଆତ୍ମ-ଦହନ-ମାର୍ଗରେ କ୍ଲିଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇ ପୁଣି ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତିମାର୍ଗ ଲାଗି ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଛି । ଅରୂପରୁ ରୂପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ଅପ୍ରାଣୀକରୁ ସଜୀବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ଅପ୍ରତିମରୁ ପ୍ରତିମାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଆପଣା ଅନ୍ତରାବେଗ ଓ ଭକ୍ତ-ମନର ବିଚିତ୍ର କଳ୍ପନାରେ ଏକ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ନାନା ଦେବଦେବୀର ଅନେକ-ଶରଣରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ଧର୍ମ ବୃକ୍ଷରେ ଡାଳ ମେଲାଯାଇଛି । ତନ୍ତ୍ର, ପୁରାଣ ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ମାର୍ଗର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ଏକରୁ ବହୁର ଅନୁଭବ କରାଇ ଏହା ଜଟିଳବୁଦ୍ଧିର ପ୍ରଣାଳୀଟିକୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବୋଧ ଓ ସହଜସାଧ୍ୟ କରିବାର ଚିର-ଚେଷ୍ଟା କରି ଆସିଛି । ଏହି ପୌତ୍ତଳିକତା ବିରୁଦ୍ଧରେ, ଏହି କଳ୍ପନା-ପ୍ରବଣ ଦର୍ଶନର ବିରୁଦ୍ଧରେ, ବୃକ୍ଷକାଣ୍ଡକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରିରଖି ଶାଖା-ପ୍ରଶାଖାର ଜଟିଳ ଗହନରେ ବୁଡ଼ି ରହିବାର ମନୋବୃତ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭାରତ ଭୂମିରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉଦୟ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ପୁଣି ଗୌତମବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପରିନିର୍ବାଣ ପରେ ସଂଯମ-କଠୋର ଅସ୍ଥିରମୂଳ ଧର୍ମ ପୁଣି ଶାଖାରଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଛି, ପ୍ରଚଳିତ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ପ୍ରେରଣା ନେଇ ମହାଯାନ ଧର୍ମରେ ପୁଣି ନାନା ଦେବ ଦେବୀଙ୍କର ସମାଗମ ହୋଇଛି । ମଧ୍ୟ ଯୁଗର ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଧର୍ମ-ସାଧନାର ମୂଳରେ ଥିବା ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ମାନ ନାନାବିଧ କଳ୍ପନାରେ ବିଭକ୍ତ ଓ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା, ଇସଲାମ ଧର୍ମର ପ୍ରମୁଖମାନଙ୍କ

ସହିତ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ତର୍କ ଯୁଦ୍ଧରେ ତତ୍କାଳୀନ ଧର୍ମ-ଜଟିଳତା ଖୁବ୍ ଉଗ୍ରରୂପ ନେଇଥିଲା । ଠିକ୍ ଏହିପରି ଏକ ସଙ୍କଟ ସମୟରେ ପରମାଶ୍ରୟ ଏକ ଆଡ଼କୁ ଦୃଢ଼ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଭାରତର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଦେଶରେ ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟା ସାଧକମାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ତ୍ୱମୂଳକ ଅଭେଦ-ଯୁକ୍ତି ଛାଡ଼ି ଶ୍ରଦ୍ଧା, ନିଷ୍ଠା ଓ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଆଡ଼କୁ ସରଣୀ ଦେଖାଇଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେମାନେ ପରମ-ସତ୍ତାର ଏକତ୍ୱ ଅତି ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ମୂଳକୁ ଛାଡ଼ି ଡାଳକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିବାର ଯେଉଁ ଧର୍ମଭ୍ରାନ୍ତି ଲୋକମନକୁ ସମାଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରଖିଥିଲା, ସେହି ଭ୍ରାନ୍ତି ଉପରେ ବଜ୍ର ପ୍ରହାର କରି ସେମାନେ ପୁଣି ମୂଳଆଡ଼କୁ ଯୁଗର ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ କରି ଆଣିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ପଞ୍ଚସଖା, ମଧ୍ୟ ଓ ଉତ୍ତର ଭାରତର ସନ୍ଥ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ଦକ୍ଷିଣ ତାମିଲ ପ୍ରଦେଶର ଆଲ୍‌ୱାର ବୈଷ୍ଣବ ଗୋଷ୍ଠୀ ସମସ୍ତେ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭାରତୀୟ ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ଅଛନ୍ତି । କବୀର, ରଜ୍ଜବଙ୍କର ବାଣୀ ସହିତ ଆମ ଓଡ଼ିଶାର ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଓ ବଳରାମଙ୍କର ବାଣୀକୁ ବେଶ୍ ତୁଳନା କରି ଦେଖା ଯାଇପାରେ । ରାଜପୁତନାର ଅନ୍ୟତମ ସନ୍ଥ-ସାଧକ ଦାଦୂଙ୍କ ଭାଷାରେ "ଆଲ୍ଲା ବା ରାମ ଯାହା କହ" ପଛକେ, ସବୁ କେବଳ ଶାଖାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ରହିବା ସଙ୍ଗେ ସମାନ; ଡାଳଛାଡ଼ି ମୂଳକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିବାହିଁ ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାର୍ଗ(୨)"। ମହିମା-ଧର୍ମର ମହିମା-ତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଭାରତୀୟ-ଦର୍ଶନର ଏହି ଚିରନ୍ତନ ଦୃଷ୍ଟିଟି ସ୍ୱତଃ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । କାରଣ ଏଠି ମଧ୍ୟ ଡାଳଛାଡ଼ି ମୂଳକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିବାର ସମାନ ଆହ୍ୱାନ ରହିଛି । ଏହି ଆହ୍ୱାନର ମହତ୍ତ୍ୱ କେବଳ ଦେଶୀୟ ବା କେବଳ ସ୍ଥାନୀୟ ନୁହେଁ, ସମସ୍ତ ଦେଶର ସାଧାରଣ ସଂସ୍କୃତିର ପରିପକ୍ୱ ଧର୍ମଧାରାର ଏହା ଏକ ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରକାଶ । ଭୀମଭୋଇ ମହିମା-ପ୍ରଭୁଙ୍କର ମୁଖ ଦେଇ ତାଙ୍କ ଚୌତିଶାରେ କହିଛନ୍ତି, "ଡାକୁଣୀ ଡାକେଶ୍ୱରଙ୍କର କବଳରୁ ଯିଏ ବଞ୍ଚିବ, ସେହି କେବଳ ପାରମାର୍ଥୀ ହୋଇ ରହିବ । ଲୋକମାନେ ଡାଳଧରି ଅନେକ

---

୨ । ଅଲହ କହୌ ଭାବେଁ ରାମ କହୌ, ଡାଲ ତଜୌ ସବ୍ ମୂଲ ଗହୌ"
(ଉଦ୍ଧୃତ—ଭାରତେର ସଂସ୍କୃତି: ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷିତି ମୋହନ ସେନ; ବିଶ୍ୱଭାରତୀର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟା-ସଂଗ୍ରହ ନଂ ୪)

ଗର୍ବ କଲେଣି, ମୁଁ ସେହି ଗର୍ବ ଖଣ୍ଡନ କରିଦେବାକୁ ଆସିଛି" (୨) । ଡାକୁଣୀ ଡାକେଶ୍ୱରୀ ଏଠାରେ ଦେବଦେବୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବହ୍ୱୀଶ୍ୱର-ଭାବନାର ପ୍ରତୀକ ।

ସାହିତ୍ୟ, ଦର୍ଶନ ବା ବିଜ୍ଞାନ ଯେ କୌଣସିଟିର ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ଆମେ ଦେଖିପାରିବା ଯେ ବାର ବାର ନିତ୍ୟ-ଅପ୍ରତିହତ ଭାବରେ ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟ ସତ୍ତା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଜ୍ଞାସୁ ଓ ସାଧକଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରି ଯାଉଛି । ବୁଦ୍ଧି ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ନାନାବିଧ କୌଶଳମୂଳ ସାଧନ ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଅଣୁ ଓ ମହାଅଣୁକୁ ତାର ବୋଧଭୂମିରେ ଧରିରଖିବାର ଉଦ୍ୟମ କରୁଛି, କିନ୍ତୁ ତଥାପି ଯେପରି ଜ୍ଞାତର ଦେଶର ସହସ୍ର ଗୁଣ କ୍ଷେତ୍ର ସମସ୍ତ ବୋଧର ବାହାରେ କେବଳ ଆଭାସମାତ୍ର ଦେଇ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଅଭିଭୂତ କରି ରଖିଛି । ଅନେକ ରତ୍ତି ଓ ଅବଧି ବୁଲି ବୁଲି ମଣିଷର ଜ୍ଞାନ ଶେଷରେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ି ରହିଛି, ଏହି ତାରା, ଗ୍ରହ,ନକ୍ଷତ୍ର, ଏହି ଫଳପୁଷ୍ପ ସମ୍ଭାର, ଏହି ପ୍ରାଣମୟ ସମାଗମ, ଯେପରି ସେ ଏହାର ଅଯୁତାଂଶ ମଧ୍ୟ ବୁଝିପାରିନାହିଁ । ଆପଣାର ବୁଦ୍ଧି, ଆପଣାର ଭାବମୂଳ ଅନ୍ତର (emotion) ଓ କ୍ରିୟା ତତ୍ପରତା (Conation)ଦେଇ ମଣିଷ ନାନା ଜାଲ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଦେଉଛି, ଧର୍ମ, ସାହିତ୍ୟ ଓ ଦର୍ଶନରେ ଉପଲବ୍ଧିର କେତେମାର୍ଗର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି, ଜ୍ଞାନ କର୍ମ ବା ଭକ୍ତିକୁ ଆଧାର କରି କେତେ ଭଙ୍ଗୀରେ କିଏ ବୁଝିବାକୁ ବା ଚିହ୍ନିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଛି, ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ତମସା-ଖଣ୍ଡର ବହୁଦୂର ବ୍ୟାପ୍ତି ଭିତରେ କେବଳ ସାମୟିକ ଆଲୋକ-କଣାର ଆଭାସ ଛଡ଼ା ମଣିଷ କିଛି ଜାଣିପାରି ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟ-ସୃଷ୍ଟିର ସାଧନ ଦେଇ ପୃଥିବୀକୁ ଧରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ହଠାତ ଏହା ଏକ ଅନୁଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପାଗଲଖାନା ବୋଲି ମନେ ହୋଇଛି, ତଥାପି କବିଙ୍କୁ ପୁଣି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୋଇଛି ଯେ ଏହି ପାଗଲଖାନାର ଅତଯାତ ପଛରେ ମଧ୍ୟ ଏକ

---

୨ । ଡାଏଁଣି ଡାକେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ମୁଖରୁ ଯେ ବହିର ନସ ସାର ମନ୍ତ୍ରି,
ଡାଳଧରି ନରେ ଅଣ୍ଟ କରୁଛନ୍ତି ଗରବ ମୁଁ ଦେବି ଗଞ୍ଜି ଯେ,
ଡାକ କହୁଛୁ ଜଣେ, ଜଡ଼ା ପଡ଼ିବ ସ୍ୱର୍ଗ ମଝେ
ଢ଼ଙ୍କୁଲି ବାଜିବ ଆଗ ଯଛେ, ଡରି ଜଦେ ହୋଇଛୁ କ ମିଛେ ଯେ ॥
ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା. ପୃ. ୧୦

ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ପ୍ରଣାଳୀ ରହିଛି(There is a method in this madness—Shakespeare) ଯାହାକୁ ଜାଣିବା ମନୁଷ୍ୟପକ୍ଷରେ ଅତି ଦୁଷ୍କର । ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ଆପଣା-ଗଢ଼ା ନାନା କ୍ଷେତ୍ର ନାନା ଶାଖା ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି ପୁଣି ସେହି ଜ୍ଞାନପର ପରମ ଜ୍ଞାନ ପାଖକୁ ଫେରି ଆସିଛି । ବିଜ୍ଞାନ ତାର ଅବରୋହୀ(Inductive)ଚକ୍ଷୁର ଅଲ୍ପଗ୍ରାହିତାକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ତମସାଚ୍ଛନ୍ନ ଏକ ବସ୍ତୁ ସତ୍ତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲାଣି । ଧର୍ମ ଯେଉଁଠାରୁ ଆପଣାର ମୂଳପତ୍ତନ କରିଥିଲା, ସେହି ବୋଧାତୀତ ପରମ ସ୍ୱୀକୃତିକୁ ସମସ୍ତେ ଫେରି ଆସୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯାହା ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଅତିରିକ୍ତ, ଯାହା ସକଳ ପାରର ସେ ପାରରେ, ଯାହା ସକଳ ଅନ୍ଧକାରର ଅପରତୀରରେ (ତମସଃ ପରସ୍ତାତ୍) ସେହି ସହସ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟର ଆଲୋକ-ପ୍ରତିମାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ପାରିବ କିପରି ? ଯେଉଁଠି ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ତ ପରମାପକ ନିରର୍ଥକ ହୋଇ ପଡ଼େ, ସେଠି ତାକୁ କଳନା କରିବାର ଦମ୍ଭ କରିବ କିଏ ? ତେଣୁ ପୃଥିବୀର ଯାବତୀୟ ଧର୍ମରେ ଆମେ ଏହି ଗୋଟିଏ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ପାଇବା ଯେ କେବଳ ନଞାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞା ଦ୍ୱାରାହିଁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଯେଉଁଠି ପ୍ରାଣୀର ସମସ୍ତ ପ୍ରୟାସ ସମାପ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ସେହିଠାରୁହିଁ ମହାପ୍ରାଣର ସମାରମ୍ଭ ହୁଏ । 'ନେତି ନେତି' ହେଉଛି ପରଂବ୍ରହ୍ମର ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଥଚ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସଂଜ୍ଞା । ଉପନିଷଦର ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାଟି ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ; 'ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା ହୃଦୟଗର୍ଭ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶୂନ୍ୟତାକୁ 'ନେତି ନେତି' ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ସୃଷ୍ଟିପ୍ରକରଣର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ବେଦରେ ମଧ୍ୟ ଏହି କଳ୍ପନାତିରିକ୍ତତାର ଇଙ୍ଗିତ ଦିଆଯାଇଛି । ଯେତେବେଳେ କେହି ନ ଥିଲେ ସେତେବେଳେ କେବଳ ସେହି ପରମାତ୍ମା ବିରାଜମାନ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କେହି ନଥିବାର ଏହି ସ୍ଥିତିକୁ, ଏହି 'ନେତି ନେତି'ର କଳ୍ପନାକୁ କେହି ଯେପରି ଏକ ପ୍ରକାର ଅନସ୍ତିତ୍ୱ Nihil ବା Nothingness ବୋଲି ନ ବିଚାରନ୍ତି । ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର ସକଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ପରାହତ ହୋଇ ମଣିଷ କେବଳ ନଞର୍ଥକ ଭାବରେ ପରମତତ୍ତ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟହୁଏ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି, ସେ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାର ପରପାରରେ, ସମସ୍ତ କଳ୍ପନାର ଅତିରିକ୍ତ । ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ଅନ୍ୟତମ ଭାବୁକ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଜେମସ୍ (Wiliam James) ଏହି ସତ୍ତାକୁ More ବା ଅତିରିକ୍ତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର

ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ଡିତ ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ, ଅସଙ୍ଗ ଓ ଅଦ୍ୱୟବଜ୍ର ପ୍ରଭୃତି ମନୀଷୀମାନେ ଶୂନ୍ୟର ଯେଉଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ସେଥିରୁ ତାର ଅପାରଗମ୍ୟତା ବା ଅତିରିକ୍ତତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଜାଣିବାର ସକଳ ସାଧନାର ବାହାରେ ବୋଲି କେନୋପନିଷଦ ପରମ ସତ୍ତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ କହୁଛନ୍ତି ଯେ "ଯେ ଜାଣେ ସେ ଜାଣେ ନାହିଁ; ଯେ ଯାଣେନାହିଁ କେବଳ ସେହି ଜାଣେ" (୮) ।

ଭୀମଭୋଇ ଏକାଧିକ ଭଜନ ଭିତରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ବା ପରମସତ୍ତ୍ୱର ଏହି ଅତିରିକ୍ତତାହିଁ ସୂଚାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଶୂନ୍ୟବ୍ରହ୍ମକୁ କେ ଦେଖିବ ଯେମନ୍ତେ ଜ୍ଞାନ ଭୋଳେ ।
କଳ୍ପନାକୁ ଡାହି ମୃତ୍ୟୁ ଜନ୍ମ ମେଣ୍ଟି ଏକୌଶପୁରକୁ ଜିଣିଗଲେ ॥
ଅନନ୍ତ ବାସୁକୀ ଅଷ୍ଟକୁଳାନାଗ ସପତ ସିନ୍ଧୁକୁ ଡେଇଁଗଲେ ।
ଚଉଦ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପୃଥ୍ୱୀ ନବଖଣ୍ଡ ଅନୁଭବ ସୂତ୍ରେ ବୁଝିଥିଲେ ॥
ତିନି ସତାଇଶ ଏକୌଶ ଭୁବନ ଯେ ଜିଣିପାରିବ ଏକାବେଳେ ।
ଜାଲିବାସି ନୋହେ ଏକ ବ୍ରହ୍ମପାଦ ସ୍ୱଦେହରେ ମିଳେ ତତକାଳେ ॥
ଦାରୁପ୍ରତିମା ମୂର୍ତ୍ତି ଦେବୀ ଦେବତା ସବୁଠାରୁ ଚିତ୍ତ ଛାଡ଼ଦେଲେ ।
ମନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ର ଋକବେଦ ସବୁ ଏମାନଙ୍କୁ ଏଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ ॥
ନବଲକ୍ଷ ତାରା ବୈକୁଣ୍ଠ ମୁକୁଣ୍ଠ ମହାକୁଣ୍ଠ ସବୁ ପଛକଲେ ।
ପୃଥ୍ୱୀ ଅପ ତେଜ ବାୟୁ ଯେ ଆକାଶ ଏମାନଙ୍କୁ ଟିକେ ନ ଛୁଇଁଲେ (୯)॥

ମାନବର ସମସ୍ତ କଳ୍ପନା, ଜନ୍ମମୃତ୍ୟୁ ଓ ଏକୋଇଶ ଭୁବନର ଅତିରିକ୍ତ ସେ । ତାଙ୍କୁ ପାଇବାକୁ ହେଲେ ଅନନ୍ତ ବାସୁକୀ ଅଷ୍ଟକୁଳା ନାଗ ଓ ସାତସିନ୍ଧୁର ବାଡ଼ କାଟି ଯିବାକୁ ହେବ, ଚଉଦ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଓ ନବଖଣ୍ଡ ପୃଥିବୀକୁ ଜିଣିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଦାରୁ ପ୍ରତିମା ମୂର୍ତ୍ତି ଦେବୀ ଦେବତା (୧୦) ମନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ର ବେଦ ସବୁଥିରୁ ଚିତ୍ତ ବଳାଇ ନେବାକୁ ହେବ । ନବଲକ୍ଷ ତାରା ଓ ପଞ୍ଚଭୂତର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସୃଷ୍ଟିକୁ ଡେଇଁଗଲେ କେବଳ ଏକପାଦ ବ୍ରହ୍ମର ଦର୍ଶନ ମିଳିପାରିବ ।

---

୮ । ଯସ୍ୟାମତଂ ତସ୍ୟ ମତଂ, ମତଂ ଯସ୍ୟ ନ ବେଦ ସଃ— ୨ । ୩
ତୁଳନୀୟ:—'I only know that I know nothing'—Socrates. 'Those who know it are not learned. The learned do not know it'—Lao Tze.

୯ । ଭଜନମାଳା ପ୍ରଥମ ଶତକ : (ପ୍ରାଚୀ—ପୃ୨)

୧୦ । 'ନ ତସ୍ୟ ପ୍ରତିମା ଅସ୍ତି'—ଉପନିଷଦ ଶ୍ୱେ ୨/୮

ପୁଣି, ସ୍ଥୂଳନ୍ତୁ ଶୂନ୍ୟ ଶବଦ ଅନୁମାନ ଶବ୍ଦେ ଭେଦ
ଅଲକ୍ଷଣା ବାଗ୍ରଜଧି ନାମ ମହିମା ଅଗାଧ ॥
ଗମ୍ୟ ନାହିଁ ସ୍ଥୂଳ ଧର୍ମ ଜ୍ୟୋତି ଜ୍ୱାଳା ଉର୍ମ ଧୂର୍ମ
ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଶିବ ବଣା ହୁଅନ୍ତ ସେ ଯେଉଁ ପାଦ ॥
ଯେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅନନ୍ତ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ
ଚାରିଯୁଗ ଅବତାରେ ହୋଇ ନ ପାରିଲେ ସିଦ୍ଧ ।
ଋକ ଶ୍ୟାମ ଯଜୁ ଅର୍ଥ ହ୍ରାଁ କ୍ଲୀଁ ଶ୍ରୁଁ ମନ୍ତ୍ର
ଦଗ ଆକାଶରେ ଭ୍ରମି ଲେଉଡ଼ ନ ପାଇ ବିଷାଦ ॥
ପୃଥ୍ୱୀ ପଞ୍ଚଭୂତ ବାଇ ଜ୍ୟୋତି ତେଜକଳା ବହ୍ନି ।
ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଜଦେ ହୋଇ ନ ପାରିଲେ ଅନ୍ତ ଆଦ୍ୟ ।
ଛପ୍ନ କୋଟୀ ଜନ୍ତୁ ଜୀବ କଳ ନ ପାରିଲେ ଠାବ
ମୁନି ତପସ୍ୟାରେ ବସି ମନରେ ହେଲେ ଉଦ୍ବଦ ॥
ଅବ୍ୟକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମ ଯେହୁ ରୂପ ରଚନାରେ ନାହିଁ
କହେ ଭୀମ ଅଲକ୍ଷିତ ଅନାମେ ରହିଲା ଭେଦ (୧୧) ॥

'ସେଠାରେ ସ୍ଥୂଳଧର୍ମ ବା ଜ୍ୟୋତି ଜ୍ୱାଳା ଉର୍ମ ଧୂର୍ମର ଗମାଗମ ନାହିଁ । ସେହି ପାଦପ୍ରାନ୍ତରେ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଶିବ ବଣା ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ଅନନ୍ତ, କୃଷ୍ଣ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରଭୃତି ଅବତାରମାନେ ସେହି ସୋପାନୋତ୍ତର ସ୍ତରର ଅନ୍ତ ପାଇନାହାନ୍ତି । ଋଗ୍‌ବେଦ ଓ ସକଳ ବୀଜମନ୍ତ୍ରର ସାଧନ ସେଠାରେ ନିରର୍ଥକ । ପୃଥିବୀ, ପାଞ୍ଚପବନ, ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ତାହାର ଆଦିଅନ୍ତ ପାଇ ନାହାନ୍ତି । ଛପନ କୋଟି ଜୀବ ତାଙ୍କ ଠାବ କଳିପାରି ନାହାନ୍ତି, ମୁନି ତପସ୍ୱୀକୁ ସେ ଧରା ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ବ୍ରହ୍ମ ଅବ୍ୟକ୍ତ, ତାଙ୍କୁ ରୂପରଚନାରେ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଭୂମିକୁ ଟାଣି ପାରିବା ଅସମ୍ଭବ । ସେହି ଅଗାଧ ମହିମା କେବଳ ଅନାମ ଶୂନ୍ୟରେ ଶବ୍ଦଶୃଙ୍ଖଳା କରୁଅଛନ୍ତି ।' ଉପଲବ୍ଧିର ମାର୍ଗ ବଖାଣିବାକୁ ଯାଇ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ର-ମାର୍ଗକୁ ବୈଷ୍ଣବ-ସାହିତ୍ୟ ବାହ୍ୟ ବୋଲି ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଦେଲା ପରେ ଭୀମଭୋଇ ପରମ ସତ୍ତାର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରଥମେ ସକଳ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଶାସ୍ତ୍ର ସଂଜ୍ଞାକୁ କାଟି ସ୍ଥୂଳ-

---

୧୧ । ଭଜନମାଳା : ପ୍ରଥମଶତକ, ପୃ: ୧୦
(ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା —୨)

ଯାଇଛନ୍ତି । ସେ କୌଣସିଟି ନୁହନ୍ତି, ସେ ସକଳର ଅତିରିକ୍ତ, ସେ ଅବୋଧ । ତାହାପରେ ଆଉ କିଛି ନାହିଁ. ସେ ସକଳ ଭାବର ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ, (୧୨) । ତେଣୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ପରିଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ତାହାର ପରିଚୟ ମିଳିବ ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ଭାଷାରେ;

ଯେଉଁ ପାଦ କଳ୍ପନାରେ କଳ୍ପନା ହଜଇ (୧୩) ।

ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ସାଧକମାନେ ସାଧନାର ସହଜଗମ୍ୟତା ଲାଗି ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ନାନା ଦେବଦେବୀର ଧ୍ୟାନ କରିଅଛନ୍ତି । ପରମେଶ୍ୱର ବା ପରମସତ୍ତା ସମସ୍ତ ବିଭୂତିରେ ଅକ୍ଷର । ସାଧନାର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ପରମ ବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ଏକଲୀନ ହୋଇଯିବା । ସେଥିଲାଗି ସାଧନା-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ କଳା ବା ବିଭୂତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପରମ ସତ୍ତାର ନାନାବିଧ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟାର ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗ ଏହାହିଁ ପ୍ରମାଣିତ କରେ । ବିଭିନ୍ନ ଶକ୍ତି ହାସଲ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସାଧକକୁ ଏକ ଦେବୀର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତୀକର ସାଧନା କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଜଗତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପାରିବା । ଧ୍ୟାନ ଓ ଆରାଧନାର ବସ୍ତୁ କରିବାକୁ ଯାଇ ସାଧକ ମଣିଷ ଯାବତୀୟ ପ୍ରତୀକର ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । କିନ୍ତୁ ତତ୍ତ୍ୱତଃ ପରମ ସତ୍ତାର କୌଣସି ପ୍ରତୀକ ବା ପ୍ରତିମା ନାହିଁ, ତା'ର କୌଣସି ପ୍ରକାର ପରିକଳ୍ପନା କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ମଧ୍ୟଯୁଗର ଇଉରୋପୀୟ ସାଧକ ଏକ୍‌ହାର୍ଟ ଈଶ୍ୱର (God) ଓ ପରମେଶ୍ୱର (God head) ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟଟି ଜାଣି ରଖିବା ଲାଗି ସତର୍କ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଗଭୀର ଭାବେ ଦେଖିଲେ ଦୁହେଁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଧର୍ମସାଧନାର ସାଧନରୂପେ କଳ୍ପିତ ହୋଇଥିବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ପରମସତ୍ତା ପରମେଶ୍ୱର ସହିତ କଦାପି ସମତୁଲ୍ୟ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଜଗତରେ ମଣିଷର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ପ୍ରକାଶରୂପ ହେଉଛି ଈଶ୍ୱର (୧୪) । ଏହି ଈଶ୍ୱର-କଳ୍ପ-

---

୧୨ । ଯସ୍ମାତ୍ ପରଂ ନାପରମସ୍ତି କିଂଚିତ୍ ॥

—ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ ୩।୯

୧୩ । ଚିନ୍ମୟ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା : ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ

୧୪ । Mysticism in Religion W. R. Inge; P. 47

ନାକୁ ଆମ ଧର୍ମର ଅବତାର-କଳ୍ପନା ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । ଭକ୍ତର ଭକ୍ତି ଓ ସାଧକର ସାଧନାଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ ଦଶ-ଅବତାରର ଏକ ଐତିହାସିକ ରୂପ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି, ତନ୍ତ୍ରରେ ଦେବୀ ଭାବନାର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଛି, କିନ୍ତୁ ସବୁଠାରେ ପ୍ରତୀକ ଓ ସାଧନର ବ୍ୟଞ୍ଜନା ସ୍ୱରୂପ କେବଳ ପରମବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେଖାଇ ଦିଆ ଯାଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାଧକ ଆପଣାର ପରିଚିତ ପ୍ରତୀକଟି ମଧ୍ୟରେ ସେହି ଏକ ପରମସତ୍ତାର କଳ୍ପନା କରନ୍ତି । ଜର୍ମାନ୍ ପଣ୍ଡିତ ମାକ୍ସ ମୁଲର (Max Muller) ଭାରତୀୟ ଧର୍ମର ଦେବତା-କଳ୍ପନାକୁ ବହ୍ୱୀଶ୍ୱରବାଦ (Pantheism) ନ କହି ବହୁ-ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଈଶ୍ୱରବାଦ (Panentheism) ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଇଷ୍ଟଦେବତା କେବଳ ସ୍ଫଟିକ ପରି ହୋଇ ଏକ ସତ୍ତାରହିଁ ପ୍ରତିଫଳନ କରୁଛନ୍ତି । ଦର୍ପଣକୁ ପରମ ଧ୍ୟେୟ କରି ରଖି ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ କଦାପି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଏକ ଅଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ଦେଶର ଧର୍ମଜୀବନରେ ଏପରି କୌଣସି ଆଶଙ୍କା ଦେଖାଦେଇଛି, ସେତେବେଳେ ନାନା ବିଭିନ୍ନ ମାର୍ଗର ସନ୍ଦେଶ ବହନ କରି ନୂତନ ଧର୍ମଶାଖାଗୁଡ଼ିକର ଉଦୟ ହୋଇ ଧର୍ମବୃକ୍ଷକୁ ପୁଣି କେତେ ଆଡ଼କୁ ଫେରାଇ ଆଣିଛି । ମହିମା-ଧର୍ମର ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଅନାଦି, ନିରଞ୍ଜନ, ଅଲେଖ, ଅବ୍ୟକ୍ତ । ନାନା ପ୍ରକାର ନକାରାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ସର୍ବାତିରିକ୍ତତାର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇଛି । ସେ କଳ୍ପିତ ସକଳ ଦେବଦେବୀ ଓ ଅବତାର ଅତିରିକ୍ତ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭାଷାରେ:

‘ଦେବୀ ଦେବତା ମୁଁ ତାହାକୁ ନ ଜାଣେ ତୁମ୍ଭେ ମୋର ବଡ଼ଯାକୁ ।’ (୧୫) । ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ନିବାସସ୍ଥଳରୂପେ ଭୀମଭୋଇ ମହ ନିତ୍ୟପୁର ବା ମହା ନିତ୍ୟମଣ୍ଡଳର କଳ୍ପନା କରନ୍ତି ।

“ମହାନିତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳରେ ଯେତେ ଲୋକଛନ୍ତି,
ତାହାଙ୍କ ମହିମା କେହୁ ବଖାଣିବ ଦାନ୍ତି ।
ଅନ୍ଧାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୁହେଁ ସଦା ଦିନ ଏକ,
ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ସେଠାବରେ ହୋଇଛନ୍ତି ଦୀପ ।
ସୁଖ ଯୋଗ ରହିଁ ହୋଇଅଛି ଏକ ତୁଲ,
ଶୁଭଲକ୍ଷ୍ଣ ନାହିଁ ତହିଁ ସର୍ବଦା ମଙ୍ଗଳ ।

---

୧୫ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣିଃ ୭୨ମ ବୋଲି ।

ଗୃହ ଧର୍ମ ହୋଇଛନ୍ତି ତହିଁ ଅଧିବାସୀ,
ସମ୍ଭାଳି କରୁ ଅଛନ୍ତି ଆଜ୍ଞା ଶିରେ ଧରି" (୧୬)।

ପୁଣି, ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ଭାଷାରେ:—

ନିଷ୍କାମରେ ନିତ୍ୟ ସେହି ଅଟେ ବିଦ୍ୟମାନ,
ତହିଁର ମହିମା ବିସ୍ତରିକୁ ଅକଳନ।
ଅମାପ ଅଲେଖ ପୁର ସେ ପାଦକୁ କହି,
ପରାତ୍ପର ପରମାତ୍ମା ତଥି ଛନ୍ତି ରହି (୧୭)।

ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର ଦିବ୍ୟ-ଦୃଷ୍ଟିରେ ମହାନିତ୍ୟ ଭୁବନର ଚମତ୍କାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି (୧୮)। ଏହାର ଉତ୍ତରଦ୍ୱାରରେ ରତ୍ନବେଦୀ ଉପରେ ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କର ଗାଦୀ ରହିଛି। ସେଠାରେ ଷୋଳ ଲକ୍ଷ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଲାଗି ଘର ତିଆରି ହୋଇଛି। ଷୋଳ ଲକ୍ଷ ଜୀବ ସେମାନଙ୍କର ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ରହିଛନ୍ତି। ସବୁବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଲାଗି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୋଗ ସଜଡ଼ା ହେଉଛି। ପୁଣି:—

ସ୍ୱାମୀ ନାମ ପଦ ହୋଇଅଛି ଘଡ଼ିଘଣ୍ଟି,
ବ୍ରହ୍ମ ସେବା କରି ବୋଲୁଛନ୍ତି ଜୟ ଜୟ।
ପରମ ଜ୍ୟୋତି ଶବଦ ହୋଇଛି ପ୍ରକାଶ,
ଷୋଳ ଲକ୍ଷର ଆକାର ମନ୍ଦିରକୁ ଧରି।

ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଇଟା ଓ ନବ ରତ୍ନରେ କୋଠା ଘର ତିଆରି ହୋଇଛି। ତାହା ପୁଣି ସୁନା ପଟରେ ଛାଉଣୀ ହୋଇଛି। ପଶ୍ଚିମ ଦୁଆରେ ଏକୋଇଶ ଲକ୍ଷ ଅନନ୍ତ ଘର କରି ରହିଛନ୍ତି। ସେଠାରେ ଗ୍ରହଦାନର କାରଣ ନାହିଁ, ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନୀ ଭକ୍ତମାନେ ନିରନ୍ତର ସେବା ଖଟୁଥାନ୍ତି। ପୁଣି,

ଅଦ୍ଭୁତ ଅଦୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ସେହି ପୁର,
ଅନନ୍ତ ନାମହି ଘଣ୍ଟି ହୋଇଛି ତହିଁର।
ଅନନ୍ତ ଶବଦ ହେଁ ହୋଇଛି ପ୍ରକାଶ,
ପୁରମାନ ମଣ୍ଡଣି ହୋଇଛି ସେହିପର।

୧୬। ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା : ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ।

୧୭। ଚିନ୍ମୟ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା . ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ।

୧୮। ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା: ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ।

ପଶ୍ଚିମ ଦୁଆରକୁ ଯନାଇ ଦେଲେ ଅଣ ଫଲସି ପାଉଛୁ । ଦକ୍ଷିଣ ଦୁଆରେ ରଜତ ଲକ୍ଷ ମଦର, ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଇଟା ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପଥରରେ ତିଆରି । ସେହିଠାରେ ଜଗନ୍ନାଥ ରହିଛନ୍ତି:

ଦକ୍ଷିଣ ଦୁଆରେ ଜଗନ୍ନାଥ ବସିଛନ୍ତି,
ବାରଲକ୍ଷ ଅଛୁ ଚହୁଁ ମଦର ବଭୂତ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ନାମ ହୋଇଅଛୁ ପଢ଼ ପଣ୍ଡା,
ଅନନ୍ତରେ ସେବା ଭକ୍ତି ଲଗିଛୁ ଯେ ନମ୍ଭା ।

ଶବଦ ବ୍ରହ୍ମ ନାମକି ହୋଇଛୁ ପାହାସ୍ତ,
ରଜତ ଲକ୍ଷ ମନ୍ଦର ଅକାରକୁ ଧରି ।

ପଶ୍ଚିମଦ୍ୱାର ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦ୍ୱାରଠାରୁ କୌଣସି ଗୁଣରେ ଊଣା ନୁହେଁ ।

ପଶ୍ଚିମଦ୍ୱାରେ ବାରଲକ୍ଷ ମନ୍ଦର ବସତ,
ଚବଣଲକ୍ଷ ଗଧିବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅଛନ୍ତି ।

ରଙ୍ଗ ପିଙ୍ଗଳ ହେଙ୍ଗୁଳ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଇଟା,
ଭଇଞ୍ଜୂମି ବ୍ରହ୍ମଜାତ ଚହିଁ ପିଣ୍ଡା ବୋଟା ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନାମକୁ ଚହିଁ ହୋଇଛୁ ପାହାସ୍ତ,
ବାରଲକ୍ଷ ମନ୍ଦରକୁ ଅକାର ଯେ ଧରି ।

ପୁଣି, ଶୁଣିଲ ଭ ନଗ୍ରଚାର ମହାନିତ୍ୟ କଥା,
ଇଦା ଫିଟାଇ ଚକ୍ଷୁରେ ବଢ଼ିଯିବ ବ୍ୟଥା ।

କୃଷ୍ଣ ମଣ୍ଡଳରେ ବଜେ ମୃଦଙ୍ଗ ବଂସାଳ,
ଶଙ୍ଖ ଶିଂଘା ଶବଦରେ ଭୁବନ ଗହଳ ।

ପରମ ମଣ୍ଡଳେ ତଳେ ସେଢାର ବେଢେହେଲ,
ଝାଞ୍ଜ ମର୍ଦ୍ଦଳ ଶବଦେ ମେଦନୀ ଢୁଳୁଲା (୧୯)।

ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁଙ୍କର 'ପ୍ରଶ୍ନତ ଅବକାଶ' ନାମକ ପୋଥିରେ ଭକ୍ତ-କବି ଭୀମଭୋଇ ଠିକ୍ ଏହିପରି ଏକ କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି। " ବୈକୁଣ୍ଠବାସୀ ମୁନି ଓ ବେଦ ମୁଖୀ ବ୍ରହ୍ମାମାନେ ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ବେଦଧ୍ୱନି କରୁଛନ୍ତି। ତମ୍ବୁରୁ ଓ ନିଶ୍ୱଳ ଧରି ରୁଦ୍ରରୁର ଆସିଅଛନ୍ତି। ଅଷ୍ଟକୁଳନାଗ, ବସୁ, ଇନ୍ଦ୍ରଦେବ ଆସିଛନ୍ତି। ସକଳ ଦେବତା ଦୁନ୍ଦୁଭି ବଜାଇ ନାଚୁଛନ୍ତି ଓ ମଙ୍ଗଳ ପାଠ କରୁଅଛନ୍ତି। ଛପନକୋଟି ଜୀବଗଣ ପଡ଼ି ପାଇବା ଲାଗି ଆସିଅଛନ୍ତି।" ପୁଣି,

ପଶ୍ଚିମ ଦ୍ୱାରେ ଅନନ୍ତ, ଖଞ୍ଜଣି ମଦରୀ ଘାତ,
ମନ କାମନା ବାଞ୍ଛିତ, ଦନଶବରେ ଅଗତ,
କରୁଛନ୍ତି ନାମକୁ ଗାୟନ ହେ ॥

୧୯। ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଭକ୍ତି-ପ୍ରଧାନ ଶାଖା 'ସୁଖାବତୀ ବ୍ୟୂହ' 'ନାମକ' ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଆପଣାର ପ୍ରଧାନ ଶାସ୍ତ୍ରରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି। ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ସୁଖାବତୀ ନାମକ ସ୍ୱର୍ଗପୁରର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି। ସେହି ପୁର ନିତ୍ୟ ଶୋଭାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ। ସେଠାରେ ଦୁଃଖର ନାମଗନ୍ଧ ନାହିଁ (ଦୁଃଖଶବ୍ଦୋ ନାସ୍ତି) ଏହି ରାଜ୍ୟର ପରମ ଅଧିଷ୍ଠାତା ହେଉଛନ୍ତି ଅମିତାଭ ବା ଅମିତାୟୁ ବୁଦ୍ଧ। ଏହାଙ୍କର ଆୟୁ ଅପରିମିତ (p:32)। ଅମିତାଭଙ୍କର ନିବାସର ଦଶଦିଗରେ ବୁଦ୍ଧମାନଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନ। ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିଗରେ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ବାଲୁକାପରିମିତ ବୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ବାଲୁକା-ପରିମିତ ବୁଦ୍ଧମାନେ ଅମିତାଭଙ୍କର ଗୁଣକୀର୍ତ୍ତନ କରୁଅଛନ୍ତି। କାରଣ ଅମିତାଭଙ୍କର ନାମ ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରକେ ସମ୍ୟକ୍ସମ୍ବୋଧି ଲାଭ କରାଯାଇପାରେ। (P·46) ସୁଖାବତୀ ପୁରକୁ ଜଗନ୍ନାଥ, ରାମ, କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ଦେବତାମାନେ ରହୁଥିବା ମହାଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇ ପାରେ। [ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ: Aryan Series .Vol. I part II: Sukhavati vyuha--Edited by F Max Muller and Bunyier Nanjio.

ପରମ ଉତ୍ତର ଦ୍ୱାରେ   ଓଡ଼ ନରେଶ ଶୂନ୍ୟରେ,
ଧ୍ୟାନ୍ତି ଶ୍ରୀଗୁରୁ ପଦ୍ମରେ,   କରପଦ ଯୋଡ଼ି ଶିରେ,
ଲାଗିଅଛି ଶ୍ରୀ ମୁଖେ ଭଜନ ହେ ॥
ପୂର୍ବ ଦ୍ୱାରେ ସ୍ୱୟଂ ହରି, ବଜାଇ ବୀଣା ବାଂଶୀ,
ଦରଶନେ ଉଲ୍ଲାସିତ,   ନାଚୁଛନ୍ତି ପ୍ରେମେ ମତ୍ତ,
ଜୟ ଶଙ୍ଖ ସ୍ୱରେ ଘନ ଘନ ହେ ।
ଦକ୍ଷିଣରେ ଜଗନ୍ନାଥ,   ଘରେ ଆସି ପ୍ରବେଶିତ,
ବେଦ ସଙ୍ଗ ଅପ୍ରମିତ,   ରହିଛନ୍ତି ଯୂଥ ଯୂଥ,
ଦରଶନେ ସବୁ କର ମନ ହେ ॥
ତଳଦ୍ୱାରେ ଚହଲ,   ଶୁଭେ ମୁଖ ସ୍ୱର ଗୋଳ,
ଅବନାପୁର ମଣ୍ଡଳ,   ଶବଦରେ କୋଳାହଳ,
ସ୍ୱରଦ୍ୱାରେ ଲଗିଛି ଭଜନ ହେ ॥

ମହିମା ଅଙ୍ଗରେ ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଭୂଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଭୀମ ଭୋଇ ଲେଖିଛନ୍ତି :—

କୌପୀନ ହୋଇଅଛନ୍ତି ମହାଦେବ ହର,
ଶିବ ଶିରେ ଶୋଭିଳ ପଡ଼ଇ ଝରଝର ।
କଉପୁନୀ ମେରୁକୁ ସେ ପେଟରେ ଖୋସିଲ,
କୂର୍ମକୁ ଗ୍ରସନ୍ତେ କୂର୍ମୀପୃଷ୍ଠ ହୋଇଲ ।
ବସ୍ତ୍ର ହୋଇଛନ୍ତି ତହିଁ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ବଭୂତ,
ମହା ମହିମା ସେ ଯେ ଅବଧୂତ ମୂରତି (୨୦)।

ମିଷ୍ଟର ଏକ୍‌ହାର୍ଟ (Mister Eckhart) ଙ୍କର ପରମେଶ୍ୱର କଳ୍ପନାରେ ସକଳ ପ୍ରକାର ଈଶ୍ୱର-କଳ୍ପନା ବିଲୀନ ହୋଇଗଲାପରି ମହିମା-ଧର୍ମର ପରମସତ୍ତା ବା ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁଙ୍କର କଳ୍ପନାରେ ପୂର୍ବକଳ୍ପିତ ସମସ୍ତ ଅବତାର ବିଲୀନ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ଅଲେଖ ବା ନିରଞ୍ଜନଙ୍କୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସିଂହାସନରେ ବସାଇ ଭୀମ ଭୋଇ ଅନ୍ୟ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଯେ ତାଙ୍କର ଚରଣତଳେ ଲୋଟାଇଛନ୍ତି, ତତ୍ତ୍ୱତଃ ତାହା ଏହାହିଁ ପ୍ରମାଣିତ କରେ । ସେଠାରେ ଦ୍ୱୈତଭାବର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ବା ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

---

୨ । ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣ ଗୀତା : ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଶୂନ୍ୟ ମନ୍ଦିରେ ଜାହାର ରୂପରେଖ ନାହିଁ ଯାର
ଦ୍ୱୈତବାଦ ନ ମିଶାଇ ଏକବାଦ ଧରି ଧର (୨୧) ॥

ଭକ୍ତ ଜସୁକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ସେହିକଥା ସୂଚାଇ ଦେଇଛନ୍ତି :

ଅଲେଖ ପୁରୁଷ ସେହି,
ଅବତାର ବସ୍ତୁ ନୁହନ୍ତି ସେହି ॥
ଅଛନ୍ତି ସେ ଶୂନ୍ୟମନ୍ଦିର,
ଅନୁମାନେ ଠାବ ହୁ କର,
ଅବଶ୍ୟ ଭେଟିବୁ ଅନ୍ତର ନୋହିବୁ
ଅବନା ଅଖଣ୍ଡା ଅଜପା ଭୂଇଁ ।
ଅନ୍ତ ଲେଶ ନ ମିଳେ ଯାର,
ଅନାମିକା ଅଣ ଅକ୍ଷର
ଅଛନ୍ତି ଏକାନ୍ତ ଅମନ ଯୁଗାନ୍ତେ
ଅଗଦାରେ ଅଛି ତଅଳ ହୋଇ (୨୨) ॥

ଉପନିଷଦଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁଠାରେ ପରମସତ୍ତାର ଏହି ସର୍ବାତୀତତାର କଳ୍ପନା ସ୍ପଷ୍ଟ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମହିମାଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସବୁ କଳ୍ପନାରୁ ଅତୀତ କରି କେବଳ ନକାରାତ୍ମକ ସଂଜ୍ଞାରେ ତାଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ 'ଆତ୍ମବୋଧ'ରେ କହିଛନ୍ତି:— " ଯେଉଁଲାଭଠାରୁ ଆଉ ବୃହତ୍ତର ଲାଭ ନାହିଁ, ଯେଉଁ ସୁଖରୁ ଆଉ ବଡ଼ ସୁଖ ନାହିଁ, ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନରୁ ଆଉ ପରଜ୍ଞାନ ନାହିଁ, ତାହାହିଁ ବ୍ରହ୍ମ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଆଉ କିଛି ଦେଖିବାକୁ ବାକିରହେ ନାହିଁ, ତାଙ୍କଠାରେ ଲୀନ ହୋଇଗଲେ ଆଉ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଏନାହିଁ । ତାହାହିଁ ପରମ ଜ୍ଞେୟ, ତାହାହିଁ ବ୍ରହ୍ମ" (୨୩) ।

---

୨୧ । ଭଜନମାଳା—ପ୍ରଥମ ଶତକ : ପୃ ୧୨

୨୨ । ଜସୁକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ ୧୦୧

୨୩ । ଯଲ୍ଲାଭାନ୍ନାପରୋ ଲାଭୋ ଯତ୍ସୁଖାନ୍ନାପରଂ ସୁଖମ୍ ।
ଯଜ୍ଜ୍ଞାନାନ୍ନାପରଂ ଜ୍ଞାନଂ ତଦ୍‌ବ୍ରହ୍ମେତ୍ୟବଧାରୟେତ୍ ॥
ଯଦ୍ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ନାପରଂ ଦୃଶ୍ୟଂ ଯଦ୍ଭୂତ୍ୱା ନ ପୁନର୍ଭବଃ ।
ଯଜ୍ଜ୍ଞାତ୍ୱା ନାପରଂ ଜ୍ଞେୟଂ ତଦ୍‌ବ୍ରହ୍ମେତ୍ୟବଧାରୟେତ୍' ॥ ୫୪-୫୫ ।

ଭୀମ ଭୋଇ ଓ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାନା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଚଳ ପରଂବ୍ରହ୍ମର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ନାନା ବର୍ଣ୍ଣନା ଭିତରେ କେବଳ ସେହି ଗୋଟିଏ ସାର କଥା, ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସବୁର ଶେଷରେ ସବୁ କଳ୍ପନାର ଅତିରିକ୍ତ ସେ । ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ଭାଷାରେ,

ଅରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ସେ ରୂପେ ନ ଦିଶଇ ନାହିଁ ତାର ଠାଇ ଥାଇ (୨୪)
ଜନମ ଦିନରୁ ଇଚ୍ଛାରେ ବଢ଼ିଛନ୍ତି ଆହାର ପାଣି ନ ଖାଇ ।
ପିତାମାତା ନାହିଁ ଅଯୋନି ସମ୍ଭୂତ ନାହିଁ ରକ୍ତବୀର୍ଯ୍ୟଗନ୍ଧ
କେ ଗଢ଼ିନାହିଁ ଆପେ ଗଢ଼ି ହୋଇଛନ୍ତି ଅରୂପ ଅନାଦିକନ୍ଦ (୨୫) ॥
ପୁଣି, ଯୋନିରେ ଜନମ ନୁହେଁ ଗର୍ଭରେ ନ ରହେ,
ସମସ୍ତ ଗଢ଼ିଛି ତାଙ୍କୁ ଗଢ଼ିନାହିଁ କିଏ (୨୬) ।
ପୁଣି, ଆତ୍ମଯାନ ହେଉଛନ୍ତି ଜନ୍ମମୃତ୍ୟୁ ନାହିଁଛି
ଆସୁଛନ୍ତି ଯାଉଛନ୍ତି ଦେଖା ନ ଦେଉଛନ୍ତି ବହୁଅଛନ୍ତି ଯେସନେକ ନଦୀ ॥
ଜଳ ପବନେ ଦେହଅଛନ୍ତି ସ୍ଥିତି ଅଥୟ
ଖେଳୁଅଛନ୍ତି ଅଙ୍ଗେ ନ ମିଶି କା ସଙ୍ଗେ (୨୭) ଶବ୍ଦରେ ଶବ୍ଦରୂପେ ଭେଦ ॥
ପବନର ସଙ୍କୋଚ, ଅଣଶ୍ରୁତ ଅମୂର୍ତ୍ତି
ତନ୍ତୁର ଆକାରେ ନ ଦିଶେ ନେତ୍ରରେ ଆଦିଅନ୍ତନାହିଁ କ୍ଷୟ ବୃଦ୍ଧି ॥
ଥୟରେ ନ ରହୁଛି, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ବହୁଛି
ନିର୍ଗୁଣରେ କାହା ରହିଛନ୍ତି ମାୟା ଦେଖି ଡରୁଛନ୍ତି ସର୍ବସିଦ୍ଧି (୨୮) ॥

---

୨୪ । ତୁଳନୀୟ . ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ (ପୃ ୭୩) ରେ—

ଧଇଲେ ଧରା ନ ଦିଏ ଛାଡ଼ିଲେ ଛାଡ଼ି ନ ହୁଏ
କହେ ଜୟି ଛାର ପ୍ରାଏ ଲାଗିଛନ୍ତି ଆଗପଛ ॥

୨୫ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି : ୮୭ମ ବୋଲି ।

ତୁଳନୀୟ : ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦର୍ଶନର Cause Seri, Uncaused cause ଏବଂ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର 'ଅପେନିରମାଣ' । ସବୁଧର୍ମର ପରମେଶ୍ୱର ଅଯୋନିସମ୍ଭୁତ ।

୨୬ । ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣଗୀତା : ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୨୭ । ତୁଳନୀୟ : ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ (ପୃ ୯୩) ରେ—

ନ ଲାଗେ ଅଙ୍ଗେ ନ ମିଶେ ସଙ୍ଗେ
ଦୋଳନ୍ତି ରଙ୍ଗେ କାହାକୁ ନୋହୁଛି ଜଣା ॥

୨୮ । ଭଜନମାଳା—ପ୍ରଥମ ଶତକ : ପୃ. ୨୬

ପରଂବ୍ରହ୍ମ କେବଳ ଚେତନାସ୍ୱରୂପ । ବିଶ୍ୱଚେତନାର ମୂଳାଧାର ରୂପେ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ କେବଳ ସେହି ବର୍ତ୍ତମାନ ରହିଅଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ଭାଷାରେ ସେ କେବଳ ଚେତନା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଏହିପରି କଳ୍ପନାମାନ (**Universal mind, Cosmic mind**) ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେହି ଚେତନା ପୁଣି ଏକ, ବିଶ୍ୱଜଗତର ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତ ଓ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଘଟଣାପଛରେ ଏହି ଏକ ଚେତନାସ୍ୱରୂପ ପରଂବ୍ରହ୍ମହିଁ କାରଣସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।

ବେଦାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନ୍ତି ଆତ୍ମାପୁରୁଷ ନିର୍ଗୁଣ,
ଚତୁର୍ବିଂଶ ତତ୍ତ୍ୱ ଅବ୍ୟକ୍ତରୁ ଉତପନ୍ନ ।
ପଞ୍ଚବିଂଶ ତତ୍ତ୍ୱ ସାଂଖ୍ୟ ଜନର ନିରୂପଣ,
ଷଡ଼ବିଂଶତତ୍ତ୍ୱ ଯେ କରନ୍ତି ଅନୁମାନ ।
ବିବିଧ ଯେ ପଞ୍ଚବିଧ ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତ ତତ୍ତ୍ୱ,
ନାନାବିଧ ଜ୍ଞାନିବ ମତ କରନ୍ତି ବିଖ୍ୟାତ ।
ଏକମାତ୍ର ପରଂତତ୍ତ୍ୱ ଏକ ପରଂବ୍ରହ୍ମ,
ତାହାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ସର୍ବେ ଅଟେ ମାୟାଭ୍ରମ (୨୯) ।

ଏହିପରି ଏକ ବର୍ଣ୍ଣନା ପଢ଼ି ହଠାତ୍ ମନେ ହେବ ଯେ ମହିମାଧର୍ମର ବ୍ରହ୍ମବାଦ ଅଦ୍ୱୈତ ବେଦାନ୍ତର ମାୟାବାଦ ସହିତ ସମାନ । ଧର୍ମର ଦୁଇଟି ଦିଗ, ଦର୍ଶନ ଓ ଉପଲବ୍ଧି । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରଧାନ ଦିଗରୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ୱରୂପନିର୍ଣ୍ଣୟର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି । ଦର୍ଶନର ସାଧନ ବୁଦ୍ଧି, କିନ୍ତୁ ଉପଲବ୍ଧିର ସାଧନ ହେଉଛି ଦୃଷ୍ଟି । ଅଦ୍ୱୈତ ବେଦାନ୍ତର ତତ୍ତ୍ୱ ଅନେକ ସମୟରେ କେବଳ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବୁଦ୍ଧିତତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି ମନେ ହେଉଥିବାରୁ ସାଧାରଣତଃ ସାଧକମାନେ ଏହାକୁ ସାଧନାଧାର କରି କ୍ୱଚିତ୍ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମକୁ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ନିଷ୍କଳ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ଅନ୍ୟସବୁକୁ ମାୟା ଓ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ବୁଝିହୁଏ, ଏହା ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ସେହି ବ୍ରହ୍ମସହିତ ମିଳନ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିବା ସାଧକ ବା ଭକ୍ତ କଦାପି କେବଳ ବୁଝି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତା'ର ବୁଦ୍ଧିଲବ୍ଧ ବ୍ରହ୍ମ ଯେତେ ନିଷ୍କଳ

---

୨୯ । ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଗୀତାଃ ନବମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ବା ନିରାଧାର ହୋଇଥାନ୍ତୁ ପଛକେ, କୌଣସି ନା କୌଣସି ଆଧାରରେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରତିଫଳନ ଘଟାଇ ନ ପାରିଲେ ତା'ର ସାଧନା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟା ଓ ସାଧକ ବିଶ୍ୱଭିତରେ ଅସୀମ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପ୍ରତିଫଳନ ଦେଖେ, ସମସ୍ତ ମାୟାଭଣ୍ଡାର ତା'ର ଆଲୋକିତ ଆଖିରେ ବ୍ରହ୍ମମୟ ରୂପେ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ଉଠେ । ପୃଥିବୀର ସବୁ ସାଧକଙ୍କର ଜୀବନରେ ଏହାହିଁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ମଧ୍ୟଯୁଗର ସାଧକମାନେ ସାରା ବିଶ୍ୱରେ, ଶରୀରଘଟରେ ବ୍ରହ୍ମଲୀଳାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଖୁଥିଲେ । ଶରୀରକୁ ସେମାନେ ଦେବତାର ଆଳୟରୂପେ ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ବାସନାମୟୀ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅରୂପ ନିର୍ଗୁଣବ୍ରହ୍ମ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିର ରଙ୍ଗଭଙ୍ଗରେ ରୂପମୟ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ଭୀମଭୋଇ ସାରା ଜଗତରେ ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ କରି ଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ଗ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ପାତାଳକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ତାଙ୍କର ପ୍ରଭୁ ବ୍ୟାପି ରହିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ରୋମମୂଳରେ ମାଳ ମାଳ ମେଦିନୀ (୩୦) ଝୁଲୁଛି, ସମସ୍ତେ ଗଭୀର ଧ୍ୟାନଯୋଗରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଶ୍ରୀଚରଣରେ ସକଳ ଶିରବୃତ୍ତି ଅର୍ପଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

କର୍ମ ଧର୍ମ ଜ୍ୟୋତି ଜ୍ୱାଳା ସ୍ଥିର ଚଳା ଚେନ ପ୍ରତି ଯାର କର
ଅପ ତେଜ ବାୟୁ ଛନ୍ତି ଜଡ ହୋଇ ଯାର ଅଙ୍ଗ ପରିସ୍ଥିର ।
ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତରେ କଳ୍ପକଳ୍ପାନ୍ତରେ ଶ୍ୱେତ ଶୁକ୍ଳାମ୍ବର ରୂପ
ଅଣଆଣ ବାୟୁ ନାସାରୁ ଝଳମ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ଯାର ଦୀପ ।
ସ୍ଥିରବେଦ ସ୍ଥିର ପାଦରୁ ହୋଇଛି ଆଦି ଅଷ୍ଟାଦଶ ସିଦ୍ଧି
ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗକୁ ଘେନି ଦଶାଙ୍ଗ ଯୋଗରେ ଲାଗିଅଛି ଯା ସମାଧି ।
ମୂଳ ଶୂନ୍ୟ ଶିର ମର୍ତ୍ତ୍ୟହିଁ ଉଦର ପାତାଳ ଯାର ପୟର
ଯାର ରୋମମୂଳେ ମାଳମାଳ ମହୀ ଜଡେ ଅସ୍ତ ଗିରିବର ।
ନବଖଣ୍ଡ ମହୀ ସପତ ସାଗର ଆଦି ଅଷ୍ଟକୁଳାଚଳାଗେ
ପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଚରଣେ ଶିରବୃତ୍ତି ଦେଇ ଉଜୁଛନ୍ତି ଧ୍ୟାନଯୋଗେ (୩୧) ।

---

୩୦ । ଭାଗବତୀୟ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର କବିମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏହିପରି କଳ୍ପନା ଭୂରି ଭୂରି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତୁଳସୀଦାସଙ୍କର ଦୋହାରେ ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କର ରୋମମୂଳରେ କୋଟି କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଥିବାର ସ୍ତବ ଗାନ କରାଯାଇଛି ।

୩୧ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି : ୧୩ଶ ବୋଲି ।

କିନ୍ତୁ ଏତେ ବର୍ଣ୍ଣନା ପରେ ମଧ୍ୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଅଲକ୍ଷଣୀୟ, ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ । ସତ୍ୟର ଧର୍ମ ହେଉଛି ଯେ ତାହାକୁ କଦାପି ଅବସ୍ଥିତ କରି ନିଃଶେଷିତ କରିଦେଇ ହେବ ନାହିଁ । ଉପନିଷଦ ନାନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଶେଷରେ ତାଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନାତୀତ ଓ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ବୋଲି କହି ସାନ୍ତ୍ୱନା ପାଇଛି । ଜଗତର ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିର ମୂଳାଧାର ରୂପେ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରମ ସତ୍ତାର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିଛି, ତାହା ସେହି ସତ୍ତାକୁ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ବୋଲି କହିଛି । ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସତ୍ତାର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଭକ୍ତ କବୀର ତାଙ୍କୁ ସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଅତୀତ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ କଥାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ହେବ ନାହିଁ (୩୨) । ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଅଶ୍ୱଘୋଷ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିମୂଳର ସେହି ଅନିର୍ବଚନୀୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି (୩୩) । ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଭଜନ ଭିତରେ ସେହି ଅନିର୍ବଚନୀୟତା ହିଁ

---

୩୨ । ଐସା ଲୋ ନାହିଁ ତୈସା ଲୋ,
ମୈଁ କେହି ବିଧି କଥୌଁ ଗମ୍ଭୀରା ଲୋ ।
ଭିତର କହୁଁ ତୋ ଜଗମଗ ଲାଜେ ବାହର କହୁଁ ତୋ ଝୁଠା ଲୋ,
ବାହର ଭିତର ସକଳ ନିରନ୍ତର ଚିତ୍-ଅଚିତ୍ ଦୋଉ ପୀଠା ଲୋ,
ଦୃଷ୍ଟି ନ ମୁଷ୍ଟି ପରଗଟ-ଅଗୋଚର, ବାତନ କହା ନ ଜାଇଲୋ ॥

୩୩ । ବୌଦ୍ଧେତର ଧର୍ମମତଗୁଡ଼ିକୁ ବୌଦ୍ଧମାନେ ତୀର୍ଥିକ ମତ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଅଶ୍ୱଘୋଷଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଭାବେ ଭାରତରେ ଯେ କେତୋଟି ତୀର୍ଥିକମତ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ତାହା କହିବା କଷ୍ଟକର । ନିର୍ବାଣସୂତ୍ର ଓ ବିମଳକୀର୍ତ୍ତିନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସୂତ୍ରରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଛଅଟି ତୀର୍ଥିକମତ ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ବିଜ୍ଞାନମାତ୍ରା ଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଭାଷ୍ୟରେ ବାରଗୋଟି ମତର ସୂଚନା ମିଳୁଛି । ଏହି ବିଭିନ୍ନ ମତବାଦୀମାନେ ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷ, ଅଣୁ, କାଳ, ଦେଶ (space), ଜଳ ଓ ଅହଂକାର ପ୍ରଭୃତିକୁ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳକାରଣ ବୋଲି ମାନୁଥିଲେ । ଅଶ୍ୱଘୋଷ ଏହିସବୁ ବିରୁଦ୍ଧମତର ଖଣ୍ଡନ କରି ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟି ରୂପ, ମନ, ପ୍ରଜ୍ଞା, ବିଜ୍ଞାନ, ଅଭାବ ବା ଭାବ କିଛି ନୁହେଁ, ତାହା କେବଳ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ।— p. 112; Aswaghosa's Discourse on the Awakening of Faith in the Mahayana: Translated from the Chineese by Teitaro Suzuki,

ବେଶ୍ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଛି :

ଠୂଳ ଶୂନ୍ୟ ନିର୍ବିକାର ରହି ଅଛନ୍ତି,
ତହିଁ ଏକୋଇଶ ପୁର ତଳକୁ ପୃଥ୍ୱୀ;
ବାମ ଡାହାଣ ହାନ୍ତି ଶ୍ରୀରାମ ଜଗନ୍ନାଥ,
ପୂର୍ବରେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପଛଭାଗେ ଅନନ୍ତ;
କୁହ କୁହ ପଢନ୍ତି ଶାହାସ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୀତ,
ପ୍ରେମମୂଳକର ମାଳ ମାଳ ନୈଦମା ଜାତ,
ସେଠାରୁ ଉଦ୍ୟାପନ ହେଉଛି କବିକୃତ୍ୟ,
ମୁଦା ପଢନ୍ତି କୁଞ୍ଜ ଫୁଟିଅଛ ଫୁଲଚ;
ବହି ଅସୁଛି ସଧୀରେ ଏ ଗୁରୁ ନଦୀ ॥
ସେ ଗୁରୁଦେବ ସ୍ୱାମୀ ଅଣଶେଷ ମହିମା,
ମୁଁ କିସ ସାମରଥ ବର୍ଣ୍ଣିବାକୁ ଉପମା;
ଏକୋଇଶ ପୁରେ ଯାର ନ ଜାଣେ ଗୁଣ ସୀମା,
ଅବନୀ ଅଣାକାର ଅନାମେ କର ଠଣା;
କହେ ଭୀମ ଅର୍ପିତ କି ରୂପକୁ ବର୍ଣ୍ଣିମା,
ସେ ଯେ ମହାଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଅନାଦି (୩୫) ॥

ଏହି ଅନିର୍ବଚନୀୟତାରୁ ଅଲେଖ ନାମର ସୃଷ୍ଟି । ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସମସ୍ତ ଲେଖାର ଧରାଛୁଆଁର ବାହାରେ, ତେଣୁ ସେ ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁ । ଭାରତର ସନ୍ଥ-ସାଧନାରେ ଏହି ଅଲେଖ ନାମଟି ସୁପରିଚିତ । ଓଡ଼ିଶାର ଅଲେଖ ପନ୍ଥା ପର ଆଲେଖିଆ (୩୬) ବୋଲି ଆଉ ଏକ ସାଧକ-ପନ୍ଥା ଆମ ଦେଶରେ ରହିଛି । ଭୀମ ଭୋଇ 'ଅଲେଖ' ଶବ୍ଦଟିର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି କହିଛନ୍ତି ।

ଗୁରୁଯୁଗେ କବି ଲେଖି ନ ପାରିଲେ,
ଅଲେଖ ବୋଲିଣ ନାମ ତହୁଁ ଦେଲେ (୩୭) ।

ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅଲେଖତ୍ୱ ଓ ଅନିର୍ବଚନୀୟତ୍ୱରୁ ମହିମାର ଉତ୍ପତ୍ତି । ଆପଣାର ଶକ୍ତିସୀମାରେ ଧରି ନ ପାରି ଯାହାଙ୍କୁ ଅନିର୍ବଚନୀୟ

---

୩୫ । ଭଜନମାଳା ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ : ପୃ, ୧୭

୩୬ । ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଉପାସକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ : ଶ୍ରୀ ଅକ୍ଷୟ କୁମାର ଦତ୍ତ—ପୃ, ୮୮

୩୭ । ଭଜନମାଳା : ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ. ପୃ : ୪୦

ବହୁ ଗୁଢ଼ ଦଶା ହୋଇଛି, ପ୍ରଣତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପ୍ରକାଶ ମାଧ୍ୟମରେ ତାହାଙ୍କୁହିଁ ମହିମା ବୋଲି କୁହା ଯାଇଛି। ବୁଦ୍ଧି ଯାହାକୁ କୌଣସି ଶବ୍ଦ ବା ସଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ କରି ନପାରି କେବଳ ନକାରାତ୍ମକ ଆଖ୍ୟାସମାନ ଦେଇ ପରିତୋଷ ପାଉଛି, ଭକ୍ତମନର ଶ୍ରଦ୍ଧାତୁର ଅନ୍ତର ତାହାକୁହିଁ ପୁଣି ପ୍ରତିବୋଧର ସନ୍ଧି ମଧ୍ୟକୁ ନେଇ ଆସିଛି। ବର୍ଣ୍ଣନା କୌଶଳର ନାନା ବଙ୍କ ପଥରେ ବୁଲି ବୁଲି ହୃଦୟ ପୁଣି ଜଡହୋଇ ଆପଣା ବିସ୍ମୟ ଦ୍ୱାରା ପରମ ସତ୍ତାକୁ ମହିମା ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରିଛି। ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମର ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବିଶ୍ୱପ୍ରକୃତି ମାନବମନରେ ପ୍ରଥମେ ବିସ୍ମୟ ଜାଗ୍ରତ କରିଥିଲା। ସେ ଯୁଗ ଆଜକୁ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ବର୍ଷ ତଳର କଥା। ମନୁଷ୍ୟ ସେହିଦିନଠାରୁ ବୁଦ୍ଧି ଓ ବୋଧର ନାନା ବୃତ୍ତି ଅନୁଭୂତି ବୁଲି ନାନା କ୍ଷେତ୍ରର ପରିଚୟ ପାଇଛି, ନାନା ଅନ୍ୱେଷରେ ଆଖି ଝଲସାଇଛି, ଜାଣିବାର ଓ ପାଇବାର ନାନା ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ତିଆରି କରିଛି; କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ପୁଣି ସମସ୍ତ ବୁଦ୍ଧି ହାର ମାନିଛି, କେବଳ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଅନୁରାଗର ପ୍ରଣତି ଧରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟରେ ସେ 'ମହିମା' ଶବ୍ଦଟି ଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ବିସ୍ମୟହିଁ ପ୍ରକାଶ କରିଛି। ଆଦିମାନବର ସେହି ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱାସ ନାନା କ୍ରମ ଓ ଅନୁକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପୁନରାବୃତ୍ତ ହୋଇଛି। ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଭାଷାରେ ଏହାକୁ ସାଧିତ ବିଶ୍ୱାସ (Laboured faith) ବୋଲି କୁହା ଯାଇପାରେ। ଅତି ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଧର୍ମ ସମୀକ୍ଷା, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ ସହଜରେ ଆମେ ଦେଖି ପାରିବା ଯେ ଦୀର୍ଘ ଧାବନର ଅନିଶ୍ଚୟତା ଓ ଅପରିତୃପ୍ତି ପରେ ମଣିଷ ପୁଣି ତା'ର ସଶ୍ରଦ୍ଧ ବିସ୍ମୟ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟିକାରଣର ମହିମାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ନେବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଉଛି। 'ମହିମା' ଶବ୍ଦରୁ ପ୍ରେରଣା ନେଇ ମହିମା ଧର୍ମର ନାମ କରଣ ହୋଇଛି। ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ସ୍ୱୟଂ ମହିମା ଗୋସ୍ୱାମୀ ନାମେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇଛନ୍ତି। ତେଣୁ କୌଣସି ଦ୍ୱିଧା ନ ରଖି ପ୍ରଥମରୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ ଚଳିବ ଯେ ମହିମା ହେଉଛନ୍ତି ଆଲୋଚିତ ଧର୍ମର ସବୁଠାରୁ ସାର ବସ୍ତୁ। ଏହାର ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସାଧନା ଦୁଇଟି ଦିଗ ଅଛି। ଅବ୍ୟକ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ମହିମା ବୋଲି ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମହିମା ପନ୍ଥୀମାନେ ସକଳ ଜୀବନାଚାର ଓ ଧର୍ମ ସାଧନାରେ ଏହି ମହିମାରୁହିଁ ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କରନ୍ତି। ଉପସ୍ଥିତ ପ୍ରକରଣରେ କେବଳ ତା'ର ତତ୍ତ୍ୱମୂଳ ଦିଗଟି ଆଲୋଚିତ ହେବ।

'ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ମହିମା ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଗତ ଅର୍ଥ ଦେଇ ତାହାର ଶାସ୍ତ୍ରମୂଳକତା ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ମହିମା ହେଉଛି ମହତ୍ତ୍ୱର ଚରମତ୍ୱ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାଠାରୁ ଅଧିକ କିଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାହିଁ । 'ପ୍ରତ୍ୟଭିଜ୍ଞାଦର୍ଶନ'ରୁ ଉକ୍ତି ଉଦ୍ଧୃତ କରି ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଏହି ମହିମା ବଳରେହିଁ ସମଗ୍ର ଜଗତ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଅଛି (୩୭) ।

ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ 'ମହିମା' ଶବ୍ଦଟି ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଋକ୍ ବେଦଠାରୁ (୩୮) ଆରମ୍ଭ କରି ଉପନିଷଦ (୩୯) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମର ମହିମାକୁହିଁ ପ୍ରକାଶର ଚରମ କାରଣ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଯେଉଁଠି ଶାସ୍ତ୍ରକାର ସାଧକଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଅନୁରାଗ ଓ ଭକ୍ତିଭାବ ପ୍ରଧାନ ହୋଇ ଉଠିଛି, ସେଠାରେ ସେ ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟିକୁ କେବଳ ମହିମା-ନିସୃତ ବୋଲି କହି କୃତାର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି । ଶିବ, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଦେବୀଙ୍କର ସାଧକମାନେ ମଧ୍ୟ ଆପଣା ଆପଣା ବରେଣ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କର ମହିମାକୁ ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁଠି ପରମ-ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅନିର୍ବଚନୀୟତା ସାଧକର ସମସ୍ତ ଭାଷାକୁ ନୀରବ କରି ଦେଇଛି, ସମସ୍ତ ବୋଧକୁ ପରାଜିତ କରିଛି, ସେଠାରେ ସେ 'ମହିମା' ଶବ୍ଦର ଆଶ୍ରୟ ହିଁ ନେଇଛି । ପୁଷ୍ପଦନ୍ତଙ୍କର ଶିବ-ମହିମ୍ନ ସ୍ତୋତ୍ରର ନାମ କରଣ ଓ ବିଷୟ ବସ୍ତୁରୁ ଭକ୍ତ କବିଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଛି । " ଅସିତଗିରି

---

୩୭ । ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ; (ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ) (ପୁ ୪୧ ପ୍ରାଚୀଗ୍ରନ୍ଥମାଳା)-୨୮

୩୮ । ଏତାବାନ୍ ଅସ୍ୟ ମହିମାତୋ ଜ୍ୟାୟାଂଶ୍ଚ ପୂରୁଷଃ
ପାଦୋଽସ୍ୟ ସର୍ବାଭୂତାନି ତ୍ରିପାଦସ୍ୟାଂ ମୃତଂ ଦିବି ॥ —ଦଶମ ମଣ୍ଡଳ (ପୁରୁଷ ସୂକ୍ତ) ।

୩୯ । ସ୍ୱଭାବମେକେ କବୟୋ ବଦନ୍ତି କାଲଂ ତଥାନ୍ୟେ-ପରିମୁହ୍ୟମାନାଃ ।
ଦେବସ୍ୟୈଷ ମହିମା ତୁ ଲୋକେ ଯେନେଦଂ ଭ୍ରାମ୍ୟତେ ବ୍ରହ୍ମଚକ୍ରମ୍ ।
ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର' ୬।୧
ପୁଣି, ଯଃ ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବବିଦ୍ ଯସ୍ୟୈଷ ମହିମା ଭୁବି ॥ ମୁଣ୍ଡକ-୨।୨।୭
ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦରେ ତେତିଶ ଦେବତାଙ୍କର ମହିମା ଉଲ୍ଲିଖିତ କରାଯାଇଛି; ଯଥାଃ—
ସ ହୋବାଚ ମହିମାନ ଏବୈଷାମେତେ……।୩।୯।୨

ଯଦି ବିନ୍ଧ୍ୟାଚଳ ମୃଣ୍ଡାକୁ ସିନ୍ଧୁପାତ୍ରରେ ଗୋଳି, ସୁର-ତରୁବର ଶାଖାକୁ ଲେଖନୀ କରି ସ୍ୱୟଂ ସରସ୍ୱତୀ ଲେଖି ବସିଲେ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭର (ଭଗବାନଙ୍କର) ଅନ୍ତ ପାଇବେ ନାହିଁ।” ଶ୍ରୁତି ଦର୍ଶନରେ ଯାହାକୁ ଅନିର୍ବଚନୀୟ କୁହାଯାଇଛି ତାହାକୁହିଁ କବି ‘ମହିମା’ର ମଧୁନାମ ଦ୍ୱାରା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ଏହି ଶବ୍ଦଟିକୁ ଖାଣ୍ଟି ଦର୍ଶନର ତରାଜୁରେ ଓଜନ କରି ବସିଲେ ନିଶ୍ଚୟ ହତାଶ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ। ଭକ୍ତି ବା ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପ୍ରମାଣ ଭୂମି ହେଉଛି ଭକ୍ତର ଅନ୍ତର। ତା’ର ଅନୁରକ୍ତ ପ୍ରୀତିବୋଧ ଦ୍ୱାରା ସେ ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଯେପରି ପ୍ରକାଶ କରିପାରିଛି, ତାହାହିଁ ମହିମା। ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ସବୁଯୁଗର ଏକାଧିକ ପରମ-ଦୃଷ୍ଟି-ସମ୍ପନ୍ନ କବି ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ମହିମାରେହିଁ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି। ଏଥିରେ ଜ୍ଞାନର ଚିହ୍ନମାତ୍ର ନାହିଁ, ଜ୍ଞାନୋପଶମ ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ବସ୍ତୁ ହୋଇ ଏହା ଅପ୍ରାପ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ୟ କରିବାର ସୂଚନା ଦେଇଛି। ମଧ୍ୟଯୁଗର ସନ୍ଥ ନାନକ ଓ କବୀର ପ୍ରଭୃତି ମହାପୁରୁଷମାନେ ଏହି ମହିମାର ଚମତ୍କାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି। ତାଙ୍କର ମହିମାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କୁ ଦୀପାବଳି ଆରତି କରୁଅଛନ୍ତି। ତାଙ୍କର ଲାଗି ଶୂନ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ମହାଶଙ୍ଖ ନିନାଦିତ ହେଉଛନ୍ତି। ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ୱାର୍ଡ୍ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ଶେଲୀଙ୍କର କବିତାର ମର୍ମ ହେଉଛି ଏହି ମହିମା। ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ କବିଗୁରୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବିଶ୍ୱର ବିରାଟ ଈଶ୍ୱର ମହିମାହିଁ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଅଛନ୍ତି।

ଭୀମଭୋଇ ଓ କବି ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରଚନା-ମାନ ମହିମାର ପ୍ରଶସ୍ତି-ସ୍ତାବରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ। ପରମ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମହିମା ଭୂଷଣ ଦେବାର କାରଣ ଦର୍ଶାଇ ଭୀମଭୋଇ ଲେଖିଛନ୍ତି।

ନ ଯାଇଟେ ଜିହ୍ୱ ବନ୍ଦନା ବର୍ଣ୍ଣିବା ଅରୂପ ଅଭେଦ ସମ।
ଅଗୋଚର ପଟେ ବୋଲାଇଲ ତେଣୁ ଅନନ୍ତ ମହିମା ନାମ (୪୦)।

ପୁଣି, ବ୍ରହ୍ମର ମହିମା ବ୍ରହ୍ମ ଜାଣେ, କେବା ସାମରଥ ତ୍ରିଭୁବନେ;
ଅବ୍ୟୟ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ କଳିବାକୁ ତାଙ୍କୁ, ଅଶେଷ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ଯେତେ ଛନ୍ତି ହେ;
ନ ଘଣନ୍ତି, ସର୍ବ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ବଡ଼ିମା କହୁଛନ୍ତି (୪୧)।

୪୦। ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୬ ଷ୍ଠ ବୋଲି।

୪୧। ଭଜନମାଳା : ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ : ପୃ. ୧୦୧-୨ [ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା-୭ମ ଖଣ୍ଡ]

ପୁଣି,   ଶେଷ ନୁହଇ ଅଶେଷ ତାହାଙ୍କ ଗୁଣସୀମା,
ଶେଷ କରି ନ ପାରିଲେ ହରି ହର ବ୍ରହ୍ମା,
ସ୍ୱୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଗୁରୁ ମୂରତି, ଅନନ୍ତ ସେ ମହିମା ହୋ (୪୨) ॥
ପୁଣି,   ମାନ ଭ୍ରମରେଇ ଖଟେ, ମାୟା ଦେଖାଉଛି ଅନେକ ବାଟେ;
ସୁମନ ରେ, ବ୍ରହ୍ମଟି ମହିମା ଅଟେ (୪୩) ॥

ଭଗବାନ ବା ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପରି ତାଙ୍କର ମହିମା ମଧ୍ୟ କାଳାତୀତ । ତାହା ବର୍ଣ୍ଣିଲେ ସରିବ ନାହିଁ, ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମ-ଶାସ୍ତ୍ର ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତେ ଯାହା କଳ୍ପନା କରିଛି ସେ ସମସ୍ତ କେବଳ ଆଂଶିକ ମାତ୍ର, ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହିମା ତା'ଠାରୁ ଅନେକ ଅଗାଧ, ଅନେକ ବିସ୍ତୃତ ।

ସେ ବ୍ରହ୍ମ ମହିମା କେହି ନ ଜାଣନ୍ତି ସମୁଦ୍ରରୁ ଅଟେ ଗୁରୁ,
ତାହାର ନିଜନାମ ଲେଉ ବୁଝିଲେ ସରିସମ ନୁହେଁ ମେରୁ ।
ଯେଉଁଦିନୁ ମାଟି ପୃଥ୍ୱୀ ହୋଇଲାଣି ମନୁଷ୍ୟ ଜନମ ଲଭି,
ମହିମା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖି ନ ପାରିଲେ ବହିଗଲେ ସବୁ କବି (୪୪)

ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟିର କାରଣ-ସ୍ୱରୂପ ରୂପେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମରେ ପରମ ସତ୍ତାଙ୍କର ଯେଉଁ କଳ୍ପନା ରହିଛି, ସେଥିରେ ତାଙ୍କୁ ସର୍ବଜ୍ଞ, ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଓ ସର୍ବଦର୍ଶୀ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଗୁଣରେ ମଣ୍ଡିତ କରାଯାଇଛି । ମହିମା ଧର୍ମ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସେ ସକଳ ବିଭୂତିର ନାମ ବଖାଣ ନ କରି ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ 'ମହିମା' ରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମର ସର୍ବ କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଇଛି । ଅରୂପ ଅବ୍ୟକ୍ତ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସୃଷ୍ଟି ସହିତ ଚିରନ୍ତନ ଲୀଳାରେ ବ୍ୟାପୃତ ଅଛନ୍ତି । ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାନା ବିଚିତ୍ର ପ୍ରକାଶ ଦ୍ୱାରା ସେ ଆପଣାର ପରିଚୟ ଜ୍ଞାପନ କରୁଅଛନ୍ତି । ମହିମା ହେଉଛି ଏହି ପ୍ରକାଶ-ଲୀଳାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ନାମ । ପ୍ରକାଶ ଛଡ଼ା ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ, ତେଣୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ କାଳାତୀତ ବୋଲି ଧରିଲେ ମହିମାକୁ ମଧ୍ୟ କାଳାତୀତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଆପଣାର ମହିମା ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଭକ୍ତ-

---

୪୨ । ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା : ପୃ. ୩୨

୪ । ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା : ପୃ. ୩୮ ।

୪୪ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୧୯ ମ ବୋଲି ।

ମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ସଂସାରରେ ଖେଳ କରି ଅଛନ୍ତି, ଏହାହିଁ କବି ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମତ (୪୫) ।

ଏହି ଏକ 'ମହିମା'ର ଅନୁଭୂତିରେ ଭୀମଭୋଇ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସାଧନାର ସମସ୍ତ ମାର୍ଗକୁ କାଟି ଦେଇଛନ୍ତି । କ୍ରିୟାକର୍ମ, ଜ୍ଞାନ ଯାବତୀୟ ମାର୍ଗ କେବଳ ପରମ ସତ୍ତାର ଗୋଟିଏ ଦିଗକୁ ବଡ଼କରି ଦେଖେ । ତାହାଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ କେବଳ ଆଂଶିକ ଭାବରେ ବୁଝିହୁଏ । ମହିମା ହେଉଛି ସମଗ୍ର ଭାବରେ ଅଦକାରଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ବୁଝିବାର ଏକ ସିଧା (Immediate) ରାସ୍ତା, ଏହି ଗୋଟାଏ ଶବ୍ଦରେହିଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ସମସ୍ତ ପଥ ସ୍ୱତଃ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇଯାଏ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭାଷାରେ 'ମହିମା ହେଉଛି କର୍ମବେଦ, ମହିମା ହେଉଛି ମହାମାୟା, ମହିମା ହେଉଛି ସାକ୍ଷାତ ଧର୍ମ । ମହିମା ନାମ ସବୁ ନାମର ମଥାଉପରେ; ତେଣୁ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ କେବଳ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ମହିମା ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି' (୪୬) ।

ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ମହିମାହିଁ ସବୁ କଥାର ସାର କଥା । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର 'ଚିତ୍' ପରି ଏହା ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ରହିଛି । ସୃଷ୍ଟିହିଁ ସେହି ମହିମାର ପ୍ରକାଶ କରୁଛି (୪୭) ।

ପୃଥିବୀର ସକଳ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆପଣା ଆପଣାର ଏକ ସଙ୍ଗତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି ।

---

୪୫ । ନିଜ ମହିମା ଶୂନ୍ୟରୁ ମିଳି,
ଖେଳ କରୁଛନ୍ତି କବି ଭକ୍ତଙ୍କୁ ମେଳି ॥
—ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ.୩୪

୪୬ । ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା : ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ ।
ମହିମା ନାମଟି ଯେହୁ ମଥାପରେ ଅଛି ।
ଯେଉଁଆଡ଼େ ମୁଖ କଲେ ଅଗକୁ ହେଉଛି ।

୪୭ । ଚିହ୍ନାଇ ଦେଉଛି ଭଲକରି ଚିହ୍ନ, ମହିମା ନାମଟି ଅନନ୍ତ ଭୁବନ
କୋଟି କୋଟି ଜୀବ କୋଟି କୋଟି ହେଉ ପ୍ରଳୟ ଗତିଦେ ଅଟନ୍ତି
ଯାଏ ॥
—ଭଜନମାଳା —(ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ) :ପୃ ୪୨

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ରୂପକଥାମାନଙ୍କରେ ଏହାର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନାମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ (Book of Genesis) ସହିତ ସମସ୍ତେ ପରିଚିତ । ଭାରତୀୟ ଷଡ୍‌ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱକୀୟ ଦୃଷ୍ଟି ଅନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ଏହାର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛି । ବେଦାନ୍ତର ବିବର୍ତ୍ତିଜନିତ ପଞ୍ଚୀକରଣ-ତତ୍ତ୍ୱ, ସାଂଖ୍ୟର ପୁରୁଷ-ପ୍ରକୃତି-ତତ୍ତ୍ୱ, ନ୍ୟାୟ ଓ ବୈଶେଷିକର ପରିଣାମ ବାଦ, ତନ୍ତ୍ରର ଶିବ-ଶକ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱ ଯେପରି ଏହି ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ବୁଝାଇବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ମାତ୍ର । ଏପରିକି ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଉତ୍ପତ୍ତି-ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅନାବଶ୍ୟକ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିବା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାକୁ ସୃଷ୍ଟିର ଜନକ ଜନନୀ ବୋଲି ମାନିଛି । ଏହା ପୁଣି ନାମ ଓ ରୂପ ବଦଳାଇ ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ଉପାୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନରୁହିଁ ବିଭିନ୍ନ ଦର୍ଶନମାର୍ଗର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରଥମରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼େ । ସୃଷ୍ଟି-ପ୍ରକରଣରେ ଅଦ୍ୱୈତବାଦର ମାୟା ତନ୍ତ୍ରରେ ଏକ ମୌଳିକ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି ଏବଂ ଏହି ପୃଥକ୍ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଉଭୟ ଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ସତତ ପ୍ରଭାବିତ କରି ରଖିଛି । ତେଣୁ ମହିମା-ଧର୍ମକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ବୁଝିବା ଆଗରୁ ତା'ର ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱଟି ମଧ୍ୟ ଭଲକରି ଜାଣିରଖିବା ଦରକାର । କେବଳ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟି କିପରି ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି, ସୃଷ୍ଟିପ୍ରକରଣଟିର ଆଲୋଚନାରୁ ତାହାହିଁ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିବ ।

ମହିମାଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟିପ୍ରକରଣରେ ବିକାର, ବିବର୍ତ୍ତି ବା ମାୟାର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗ ପରି ଏହା ଶିବଶକ୍ତି ବା ପୁରୁଷ-ପ୍ରକୃତିର ଦ୍ୱୈତତତ୍ତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେନାହିଁ । ସାଂଖ୍ୟର ପୁରୁଷ, ପ୍ରକୃତି ଓ ମନବୁଦ୍ଧି ଆଦି ପଚିଶ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ମଧ୍ୟ ଏହା ଗ୍ରହଣ କରେନାହିଁ । ଭବ ଅପ୍ରକୃତ ଶୂନ୍ୟକୁ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିକାରଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।

ଧାନମୁଠା ସ୍ଥାଏ ଧରି
ଶୂନ୍ୟେ ବୁଣିଦେଲେ ଶୂନ୍ୟ ବିହାରୀ, ସୁଜନେ ହେ ।
ଶୂନ୍ୟୁ ଜନ୍ମ ସବେଁ ଫଳ, ସୁଜନେ ହେ ॥

ପୃଥ୍ୱୀରେ ସର୍ବେ ପଡ଼ିଲେ,
ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଶିବ ଜଗୁଆ ହେଲେ, ସୁଜନେ ହେ ।
ଶୂନ୍ୟ ଗାଦୀ ବେଢ଼ା ତଳେ, ସୁଜନେ ହେ (୪୮) ॥

ଶୂନ୍ୟରୁ ଏହି ସୃଷ୍ଟିପ୍ରକ୍ରିୟାର କ୍ରମଟିକୁ ଭୀମଭୋଇ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି :—

ଏ ମାଟି ପଥର ସମୀରଣ ଜଳ ଏମାନେ ନଥିଲେ କେହି
ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ମହାଶୂନ୍ୟ ଅନ୍ଧକାର ଥିଲା ନିଃଶବଦ ହୋଇ ।
ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ କେହି ଆକାଶେ ନଥିଲେ ନବଲକ୍ଷ ତାରାଗଣ
ଦିବସ ରଜନୀ ଏକ ହୋଇଥିଲା ନ ଥିଲା ରଚନାମାନ ।
ସ୍ୱର୍ଗ ମର୍ତ୍ତ୍ୟପୁର ପାତାଳ ନ ଥିଲା ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ରୁଦ୍ର ତିନି,
ତେତିଶ କୋଟି ଦେବ ତହିଁ ନଥିଲେ ନ ଥିଲା ଶବଦ ଧ୍ୱନି ।

× × ×

ନିଃଶବଦ ପରୁ ଅନାମ ବ୍ରହ୍ମରୁ ଜନମ ହୋଇଲା ଶୂନ୍ୟ
ଶୂନ୍ୟ ସଞ୍ଚାରରୁ ଆକାର ଧରିଲା ବାହାର ହୋଇଲା ବର୍ଣ୍ଣ ।
ଅନାମରୁ ଅଗ୍ନି ପବନ ଜନ୍ମିଲା ଆକାଶେ ବହିଲା ଦୂରି
ଧୂ ଧୂ ଶବଦ ନିରନ୍ତର ହୋଇଲା ତାମସ ଗୁଣକୁ ଧରି ।
ଅନାମରୁ ତହୁଁ ଜଳ ଜାତ ହେଲା ଅଗ୍ନି ପବନେ ମିଶିଲା
ସତ ରଜ ତମ ତିନି ନାମ ବହି ତିନିଗୁଣ ବୋଲାଇଲା । ଇତ୍ୟାଦି (୪୯)।

ଏହାପରେ ଅନାମରୁ ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଶିବ ଜାତ ହେଲେ । ଅନାମରୁ ମାଟି ପଥର ଓ 'ମେଦମେଦା' ମହୀ ଜାତ ହେଲା । ଏହି ଅନାମରୁହିଁ ଛପନକୋଟି ଜୀବ ସମ୍ଭୂତ ହେଲେ । ଅନାମରୁ ପଞ୍ଚଭୂତ ଜାତହୋଇ ତ୍ରିଭୁବନ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ରହିଲା । ଅନାମରୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ରଚନା ଓ ସାଧନା ହେଲା । ଶୂନ୍ୟ ବା ଅନାମକୁ ସୃଷ୍ଟିର ଉତ୍ସମୂଳ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ହଠାତ୍ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟତା କଳ୍ପନାହିଁ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । ମହାଯାନୀମାନେ ଶୂନ୍ୟକୁ ଆଦିଭାବ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ଏହାପରି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶୂନ୍ୟବାଦର ଜନ୍ମ ହୋଇଅଛି । ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରକୃତରେ ମହାଯାନର ଶୂନ୍ୟତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ଆଣିଥିଲା କି ନାହିଁ ଧର୍ମର ସାର ସମାଲୋଚନା ଲାଗି ତାହା

---

୪୮ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ. ୬ ।

୪୯ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୨୮ମ ବୋଲି ।

ଉଖାଡ଼ି ବସିବା ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ । ହୁଏତ ପୁରାତନ ଇତିହାସର ମୋହଗ୍ରସ୍ତଙ୍କ ଖୋଜ ବାହାର କରିବାରେ ପ୍ରବଳ ଉତ୍ସାହ ରଖୁଥିବା ଇତିହାସ-ଚାରଲଟି ଧର୍ମର ସେହି ନେଣ-ଦେଣ ଘଟଣା ଖୁବ୍ କୌତୂହଳପ୍ରଦ ହୋଇପାରେ । ଶୂନ୍ୟତା, ଅନାମ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ମହିମାଧର୍ମ କଣ ବୁଝାଇବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା ଓ ସେହି ଦୃଷ୍ଟି ଭାରତବର୍ଷ ତଥା ସକଳ ବିଶ୍ୱର ଧର୍ମ ଦୃଷ୍ଟି ସହିତ କେତେଦୂର ତାଳ ରଖିଥିଲା, ସେତିକି ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ଦେଖିବାହିଁ ଉପସ୍ଥିତ ଆଲୋଚନା ଲାଗି ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ! ଏକ କାଳାତୀତ ଅସ୍ତିତ୍ୱ (Nothingness) ରୁ ଯେ ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରାରମ୍ଭ ହୋଇଛି ଏହି କଳ୍ପନାଟି ପୃଥିବୀର ଅନେକ ଧର୍ମରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯେତେବେଳେ ଦୃଶ୍ୟମାନ ବା ସ୍ପୃଶ୍ୟମାନ କୌଣସି ପଦାର୍ଥର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇନଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଆଦିମୂଳ ସୃଷ୍ଟିକାରଣ ପରମସତ୍ତା ଏହି ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ, ତାଙ୍କ ମନରେ ସର୍ଜନେଚ୍ଛା ବା ସୃଷ୍ଟିପ୍ରବୃତ୍ତିର ଉଦ୍ରେକ ହେବାରୁ ସୃଷ୍ଟି-ପ୍ରକ୍ରିୟା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ସୃଷ୍ଟି କାରଣ ଯେ ଆମର ସମସ୍ତ ବୋଧଶକ୍ତିର ଅତିରିକ୍ତ, ଆମର କୌଣସି ମାନସ-ପରିମାପକ ଦେଇ ଯେ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିର ପରିକଳ୍ପନା ଅସମ୍ଭବ, ଅସ୍ତିତ୍ୱରୁ ସକଳ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା କଳ୍ପନାହିଁ ବିଶେଷତଃ ସେହିକଥା ଦର୍ଶାଇଦିଏ । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମରେ ବାର ବାର ଏହି ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଏକ ସକାରାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇ ଜୀବନ୍ତ ଓ ସହଜବୋଧ୍ୟ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଛି । ଏହିପରି ଏକ ଅସ୍ତିତ୍ୱରୁହିଁ ସୃଷ୍ଟିର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି, ଋକ୍‌ବେଦରେ ମଧ୍ୟ ଏହି କଳ୍ପନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ଯେତେବେଳେ ସତ୍ ଅସତ୍ ନଥିଲା, ଦିନ ରାତିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନ ଥିଲା, ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁ ନ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ କେବଳ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିକାରଣ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ (୫୦)। ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ କାଳ ଓ କଳ୍ପନାର ଅତିରିକ୍ତ ଏକ ସ୍ଥିତିରୁ ସୃଷ୍ଟି ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି, ସାଧାରଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବୋଧରେ ସେହି ସ୍ଥିତିର କୌଣସି ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବ ହେଉ ନ ଥିବାରୁ ତାହାକୁ କେବଳ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଏହି ଅସ୍ତିତ୍ୱହିଁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟତା; ଶୂନ୍ୟତାର ଅର୍ଥ ଏକ ବିଶେଷ କାଳବାଚକ ଅବର୍ତ୍ତମାନତା (Nihil)

---

୫୦ । ଋକବେଦ ୧୦।୧୨୯

ନୁହେଁ, ଏହା କେବଳ ଅତିବକ୍ତୃତା । ଅର୍ଥାତ୍ ଶୂନ୍ୟତା ସମସ୍ତ କଳ୍ପନାର ବାହାରେ, ଏହା ଅନିର୍ବଚନୀୟ । ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ ଶୂନ୍ୟତାର ଯେଉଁ ସଂଜ୍ଞା ଦେଇଛନ୍ତି ତାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଯେ ଅସ୍ତି ଓ ନାସ୍ତି ଉଭୟ ଅନୁଭୟ କଳ୍ପନାରୁ ବିନିର୍ମୁକ୍ତ ସ୍ଥିତି ହେଉଛି ଶୂନ୍ୟତା (୫୧) । ବେଦ ଓ ଉପନିଷଦ ପର ଅସଙ୍ଗ ଓ ଅଦ୍ୱୟବଜ୍ର ମଧ୍ୟ ଶୂନ୍ୟତାକୁ ସତ୍ ଓ ଅସତ୍ ଉଭୟର ବହିର୍ଭୂତ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଦାର୍ଶନିକ କାଣ୍ଟ୍ (Kant) ଙ୍କର ଏକ ଶବ୍ଦର ଅନୁକରଣରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟକଳ୍ପନାକୁ ଏକ ବିଶ୍ୱ-ବିରୋଧ (Antinomy) ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଯାହା ଆମର ସକଳ ମାନଦଣ୍ଡର ଅତିରିକ୍ତ, ତାହାକୁ କେବଳ ଏହି ବିରୋଧ-ଅର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ବୁଝିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇପାରେ । ମହିମା ଧର୍ମର ଅନାମ ଓ ଶୂନ୍ୟକୁ କେବଳ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କରି ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ମହିମା ଓ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅନିର୍ବଚନୀୟତା ବିଷୟରେ ଆଗରୁ ଆଲୋଚନା ହୋଇଯାଇଛି । ଏହି ଅନିର୍ବଚନୀୟତାହିଁ ଶୂନ୍ୟ ବା ଅନାମର ଅସଲ ଓ ପ୍ରକୃତ ସଂଜ୍ଞା ।

ନକାରାର୍ଥକ ସଂଜ୍ଞାରେ ଯାହା ଅନାମ ବା ଅନିର୍ବଚନୀୟତା, ସକାରାର୍ଥକ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ତାହାହିଁ ମହିମା । ତେଣୁ ଶୂନ୍ୟ ବା ଅନାମର ଚର୍ଚ୍ଚା କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ମିଳୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ସାହିତ୍ୟରେ ମହିମାର ସୃଷ୍ଟିକାରଣତ୍ୱ ଅଧିକ ପ୍ରଧାନ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଉଠିଛି । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ-ସଂସ୍କୃତିରେ ଅତି ପରିଚିତ ହୋଇ ରହିଥିବା ବେଦାନ୍ତ, ସାଂଖ୍ୟ ଓ ତନ୍ତ୍ରବାଦର ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ମହିମାଧର୍ମ କେବଳ ମହିମାକୁ ପରମ କାରଣ ଓ ପ୍ରକାଶମୂଳ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ପ୍ରଥମେ ପୂର୍ବପକ୍ଷର ମତବାଦମାନ ଖଣ୍ଡନ କରି ଆପଣାର ନିର୍ଣ୍ଣୟକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରିଅଛନ୍ତି:—

କେହି ବା ଭାବନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ମହେଶ୍ୱର,
ଏହି ତିନି ତତ୍ତ୍ୱ ଅଟେ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟେ ସାର ।
ପଞ୍ଚଭୂତ ତତ୍ତ୍ୱ କେହୁ କରିଥାନ୍ତି ସ୍ଥିର,
ସୃଷ୍ଟିର କାରଣରୂପେ କରନ୍ତି ବିସ୍ତର ।

---

୫୧ । ଅସ୍ତି-ନାସ୍ତି-ତଦୁଭୟାନୁଭୟ ଚତୁଷ୍କୋଟି-ବିନିର୍ମୁକ୍ତଂ ଶୂନ୍ୟରୂପଂ-ସର୍ବଦର୍ଶନ ସଂଗ୍ରହ ॥

ସର୍ବ ଚିହ୍ନ ହୋଇଅଛି ଉପାଧିଜଡ଼ିତ,
ବିନାଶପଥରେ ସର୍ବେ ହୁଅନ୍ତି ଧାବିତ ।
ମାୟା ଅବିଦ୍ୟା ଉପାଧିଠାରୁ ଯେ ଅତୀତ,
ନିର୍ଗୁଣ ପରମ ବ୍ରହ୍ମ ନାମେ ସେ ବିଖ୍ୟାତ ।

× × ×

ଅଶେଷ କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଏହି ରୂପେ ଖ୍ୟାତ,
ବ୍ରହ୍ମ ମହିମାରୁ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଉଦିତ
ମାନବଶରୀରୁ ଯେହ୍ନେ କେଶ ଲୋମ ଜାତ,
ଯେସନେକ ତୃଣ ଲତା ପୃଥ୍ୱୀରୁ ସମ୍ଭୂତ ।
ସେହିରୂପ ମହିମାରୁ ଅଶେଷ ଜଗତ,
ଅହରହ ହେଉଅଛି ସୃଷ୍ଟି ଯେ ବିଖ୍ୟାତ ॥
ବିକାର ଯେ ବିବର୍ତ୍ତି ନୁହନ୍ତି ପରଂବ୍ରହ୍ମ,
ନିର୍ବିକାର ଭାବେ ରହିଥାନ୍ତି ପରଂଧାମ (୫୨) ॥

"ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମତବାଦରେ ଯେପରି ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତି ଓ ମାୟାଗୁଣାନୁସାରେ ସୃଷ୍ଟିକାର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରାରମ୍ଭ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ, (ମହିମାଧର୍ମରେ) ତଦ୍ରୂପ ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତି ମାୟାଦିକୁ ଆଦିକାରଣରୂପେ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏନାହିଁ ।"—ଏହାହିଁ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କର ମତ । ମହିମାଧର୍ମର ପରଂବ୍ରହ୍ମ-କଳ୍ପନା ଗୁଣ ଓ ବିକାରରହିତ ସର୍ବୋଚ୍ଚ କଳ୍ପନା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନାନା ଦର୍ଶନ-ମତରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭାବରେ ପରମସତ୍ତାକୁ ନିର୍ଗୁଣ ନିରଞ୍ଜନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ତାହା ସହିତ ନାନା ଇଚ୍ଛା ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରିଦିଆଯାଇଛି; ଚେତନାମୟ ପୁରୁଷ ସହିତ ପ୍ରକୃତିକୁ, ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ସହିତ ମାୟାକୁ ଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ସେହି ଜାତିର ସମସ୍ତ ଗାଥା-କଳ୍ପନାରୁ ଆପଣାକୁ ଦୂରରେ ରଖିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମହିମାଧର୍ମ କେବଳ ମହିମାକୁ ସୃଷ୍ଟିର ଏକମାତ୍ର କାରଣରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ।

ମହିମାରୁହିଁ ସପ୍ତସାଗର, ଅସଂଖ୍ୟ ମେଦିନୀ, ବିରାଟ ବିଶ୍ୱ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ଇନ୍ଦ୍ରିୟଲବ୍ଧ, କଳ୍ପନା-ଅଧିଗମ୍ୟ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଏହି ମହିମାଜନିତ ପ୍ରକାଶମାତ୍ର । ସେହି ମହିମା ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି, ସେହି

---

୫୨ । ଭିକ୍ଷୁ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା : ୯ ମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ବିଶ୍ୱକୁ ଧାରଣ କରି ରଖିଛନ୍ତି, ପୁଣି ସେହି ସଂହାର କରୁଛନ୍ତି । ସେହି ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଧାନତମ କାରଣରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଛନ୍ତି (୫୩) । ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର ସହଜ ସୁନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏହି କଥାହିଁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି:—

ମହିମା ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଶିବ,
ତିନିପୁରେ ଅଧିକାରୀ ହେଲେ ଜୟଦେବ ।
ମହିମାଗର୍ଭରୁ ଜାତ ହୋଇଲା ଅଶେଷ,
ଅକଳନା ଗର୍ଭ ସେହି କେବେ ନୋହେ ଶେଷ ।
ମହିମା ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ଛପ୍ନ କୋଟି ଜନ୍ତୁ,
ସଞ୍ଚାରିତ ହେଲେ ନିଜ ଶକତିର ହେତୁ ।
ମହିମା ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ତେତିଶକୋଟି ଦେବ,
ରଜଗୁଣେ ସଞ୍ଚରିତେ ହୋଇଲେ ସଂଯୋଗ ।
ମହିମା ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ନବଲକ୍ଷ ତାରା,
ଆକାଶରେ ଜଳୁଅଛି ଯେସନେକ ହୀରା ।
ମହିମା ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ନବକୋଟି ଦେବୀ,
ତିନି ଭୁବନରେ ଠାବ ରଖିଛନ୍ତି ଯୋଗୀ ।
ମହିମାଗର୍ଭରୁ ଜାତ ଅଷ୍ଟକୋଟି କାତ୍ୟାନୀ,
ଧରିଛନ୍ତି ଖର୍ପ କାତି ଖର୍ପର କାମିନୀ ॥

× × ×

ମହିମା ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସରସ୍ୱତୀ,
ଅନ୍ନ ବସ୍ତ୍ର ଦେଇ ଯୋଗିଛନ୍ତି ଦିବାରାତ୍ର (୫୪) ॥

ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିର ଅଧୀନସ୍ଥାନ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ (FreeWill) ଓ ବିଧାନତାନ୍ତ୍ରିକତ୍ୱ (Determinism) ବିଷୟରେ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରି ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଇତିହାସରେ ଅନେକ ଘଣ୍ଟାଚକଟା ହୋଇ ଆସିଛି । ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ପକ୍ଷନେଇ ଅନେକ ସମୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ଉଗ୍ର ମତମାନ ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସମସ୍ତ ଜଗତ

---

୫୩ । ମହା ପ୍ରଳୟରେ, ମହିମା ମହାଙ୍କ ଧରେ,
ଛପ୍ନକୋଟି ଜୀବ ରକ୍ଷାରକ୍ଷଣ କରେ ।
—ଜନ୍ମକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ ୧୨୫

୫୪ । ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା — ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ

କେବଳ ମଣିଷମନର ସୃଷ୍ଟି, ଏବଂ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତ୍ୟେକଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର; ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରି ରଖିଲଭଳି କୌଣସି ବିଧାନ ବା ନିୟମତନ୍ତ୍ର ରହିବା ଅସମ୍ଭବ, ଏହିପରି ନାନାବିଧ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଅନେକ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନୋଗତ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ଅପରପକ୍ଷର ଆଦର୍ଶବାଦୀମାନେ ବ୍ୟକ୍ତିମନର ଅତିରିକ୍ତ ଓ ଅନଧିଗମ୍ୟ ଏକ ବିଶ୍ୱ-ମନ ବା ବିଶ୍ୱ-ବିଧାନର କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଏକ ବିଧାନ ଅନୁସାରେ ଏକ ପରମ ସୃଷ୍ଟି-ସତ୍ତାର ଇଚ୍ଛା ପୂରଣଲାଗି ଜଗତର ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା କଳାପ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଛି । ସେହି ପରମ ଇଚ୍ଛାହିଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବର ଇଚ୍ଛା । ବିଶ୍ୱମନର ଯୋଜନା ଓ ବିଧାନସହିତ ଆପଣା ମନର ତାଳ ମିଳାଇପାରିଲେ ମଣିଷ ଯେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରିବ, ଏହାହିଁ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଦର୍ଶନମାର୍ଗର ମତ । ମହିମାଧର୍ମ ମହିମାକୁ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରକାଶରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରେ, ତା'ର ଶ୍ରେୟ ହେଉଛି ନିଷ୍କଳ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମ; ତେଣୁ ସ୍ୱଭାବତଃ ଏହି ଧର୍ମ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବିଶ୍ୱକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ । ମହିମାରୂପ ବିଭୂତି ସଚଳ ହେଲେ ବା ସୃଷ୍ଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପରିଚାଳିତ ହେଲେ ତାହାକୁହିଁ ଆଜ୍ଞା କୁହାଯିବ । ମହିମା ପଛକୁ ଏହି ଆଜ୍ଞା ଶବ୍ଦଟି ମହିମାଧର୍ମରେ ଅତି ପରିଚିତ । ସଂସାରରେ ଯାହା ହେଉଛି, ଯାହା ନ ହେଉଛି ତାହାହିଁ ଆଜ୍ଞା । ସେହି ଆଜ୍ଞାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ହେଉଛି ସମସ୍ତ ପରମାର୍ଥ ଜ୍ଞାନର ମୂଳ କଥା ।

ମହିମାଧର୍ମ-ସାହିତ୍ୟରେ 'ଆଜ୍ଞା' ଶବ୍ଦଟିର ପୁନଃ ପୁନଃ ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ହଠାତ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର କଥା ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । ଭଗବାନଙ୍କର ଆଜ୍ଞାରେ ଛଅ ଦିନରେ ସୃଷ୍ଟିକାର୍ଯ୍ୟ ସମାହିତ ହୋଇଛି, ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞାରେ ଦେବଦୂତମାନେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସି ସଂସାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ କରୁଛନ୍ତି, ଏହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବାଇବେଲରେ ଅନେକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ବାଇବେଲର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରକରଣକୁ ଭଗବାନଙ୍କର ଦଶ ଆଜ୍ଞା (Ten Commandments of God)ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଏହି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟରୁ ମହିମା-ଧର୍ମ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମ ଭିତରେ କୌଣସି ଦେଣ ନେଣର ଆଶଙ୍କା କରି ବସିଲେ ଭୁଲ ହେବ । ଭଗବାନଙ୍କର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ଯାଇ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ଅନେକ ସମୟରେ ସମାନ ଦୃଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ପୃଥିବୀର ଧର୍ମଗୁଡ଼ିକୁ ପର-

ସ୍ତରଠାରୁ ଅଲଗା ଅଲଗା କରି ବାଣ୍ଟିଦେଇ ହେବନାହିଁ । ତେଣୁ ଖାଲି ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମ କାହିଁକି, ପୃଥିବୀର ଅନ୍ତର ଏକାଧିକ ଧର୍ମ ମାର୍ଗର ଆଚାର ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ସହିତ ଯେ ମହିମା ଧର୍ମର ଆଚାର ତତ୍ତ୍ୱ ମିଳିଯିବ, ସେଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କଣ ଅଛି ?

ଉପନିଷଦର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱ ଜଗତର ଆଜ୍ଞାକର୍ତ୍ତା ବା ଶାସନ କର୍ତ୍ତା (୫୫) ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞାଧୀନ (୫୬) ହୋଇ ସମସ୍ତ ଆତଯାତ ହେଉଛନ୍ତି, କଠୋପନିଷଦ ଏହିକଥା ଘୋଷଣା କରୁଛି । ପରମସତ୍ତ୍ୱଙ୍କୁ ସମଗ୍ର ଭୁବନର ବିଧାୟକ ଓ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଭାବେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇ ମହିମା ଧର୍ମରେ 'ଆଜ୍ଞା' ଶବ୍ଦଟିର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ଭାଷାରେ:—

ଆଜ୍ଞାରେ ଚଳେ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଯେ ପୃଥ୍ୱୀ ଆପ ବାୟୁ ତେଜ ।
ଯାର ଆଜ୍ଞାରେ ଏହିମାନେ, ଉଦୟ ଅସ୍ତ ପ୍ରତିଦିନେ ।
ନିମିଷେ କୋଟିଯୁଗ ଯାଉଛି ଚିହ୍ନି ନ ପାରନ୍ତି ତାକୁ ।
ସ୍ୱର୍ଗ ନରକ ବେନି ଖାଣି, ଯା ପ୍ରେମମୂଳରୁ ମେଦିନୀ (୫୭) ॥

ଉଲ୍ଲିଖିତ ପଦ କେତୋଟିରେ ଆଜ୍ଞା ଓ ମହିମାର ଚମତ୍କାର ସମନ୍ୱୟ ହୋଇଛି । ମହିମା ଚଳ ହେଲେ ଆଜ୍ଞା ରୂପରେ ତାହା ସୃଷ୍ଟିରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ, ଏକଥା ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି । 'ଏହି ଆଜ୍ଞାଦ୍ୱାରା ମେରୁ ନବଖଣ୍ଡ ମହୀତଳକୁ ଧାରଣ କରି ରଖିଛି, ଏହି ଆଜ୍ଞା ଦ୍ୱାରା ଜଳ ସମୁଦ୍ରକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖିଛି, ଏହି ଆଜ୍ଞାରେ ପବନ ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି, ପୁଣି ଏହି ଆଜ୍ଞା ଦ୍ୱାରା ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦିତ ଅସ୍ତ ହୋଇ

---

୫୫ । ଏତସ୍ୟ ବା ଅକ୍ଷରସ୍ୟ ପ୍ରଶାସନେ ଗାର୍ଗି ସୂର୍ଯ୍ୟାଚନ୍ଦ୍ରମସୌ ବିଧୃତୌ ତିଷ୍ଠତ·· ଦ୍ୟାବାପୃଥିବ୍ୟୌ ବିଧୃତେ ତିଷ୍ଠତ···ନିମେଷା ମୁହୂର୍ତ୍ତା ଅହୋରାତ୍ରାଣ୍ୟର୍ଧମାସା ମାସା ଋତବଃ ସମ୍ବତ୍ସରା ଇତି ବିଧୃତାସ୍ତିଷ୍ଠନ୍ତି···ନଦ୍ୟଃ ସ୍ୟନ୍ଦନ୍ତେ । ଇତ୍ୟାଦି ।—ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ୩।୮।୯

୫୬ । ଏକୋ ବଶୀ ସର୍ବଭୂତାନ୍ତରାତ୍ମା । ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ—୫।୧୨

୫୭ । ନିର୍ବେଦ ସାଧନ : ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ।
[ତୁଳନୀୟ : ଭୟାଦସ୍ୟାଗ୍ନିସ୍ତପତି ଭୟାତ୍ତପତି ସୂର୍ଯ୍ୟଃ
ଭୟାଦିନ୍ଦ୍ରଶ୍ଚ ବାୟୁଶ୍ଚ ମୃତ୍ୟୁର୍ଧାବତି ପଞ୍ଚମଃ ।
—କଠୋପନିଷଦ ୨।୩।୩, ପୁନଶ୍ଚ ମହାନିର୍ବାଣ ତନ୍ତ୍ର ୨।୪୦]

ଦିବାନିଶି ଚାଳନ କରୁଅଛନ୍ତି (୫୮)। ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣିରେ ଏହି ଦେଶର ପ୍ରଶସ୍ତିଗାନ ଅଧିକ ମୁଖର ହୋଇ ଉଠିଛି।

ବିନା ଆଜ୍ଞାରେ ଚରଣ ନ ହଲଇ ଆଜ୍ଞା ହେଲେ ପାପ ଯିବ,
ଆଜ୍ଞାକୁ ଅବଜ୍ଞା କରି ପାପଦୋଷ କେମନ୍ତେ ଅନ୍ତେ ରହିବ।
ଆଜ୍ଞାରେ ସର୍ବେ ତ ବନ୍ଧା ଅଛନ୍ତି ଆଜ୍ଞା ନ ଲଂଘନ୍ତି କେହି
ଘୋର ପାତକ ଭୁକ୍ତ ପରମାଦ ଅଙ୍ଗେ କି ପାରିବ ସହି।
ଆଜ୍ଞାରେ ସପତ ସିନ୍ଧୁ ପୂରିଅଛି ଲଂଘିବାକୁ ନାହିଁ କୂଳ।
ମୋର ପାତକ କେମନ୍ତେ ନ ଘୁଞ୍ଚିବ କର୍ମ ଥିବ କାଳ କାଳ।
ଆଜ୍ଞାରେ ରହିଛି ନବଖଣ୍ଡ ମହୀ ନ ପଡୁଛି ରସାତଳେ
ଏ ଘୋର ଦୁରିତ କେମନ୍ତେ ନ ଯିବ ଶରଣରୁ ଦୟା କଲେ।
ଆଜ୍ଞାଘେନ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆକାଶରେ ହେଉଛନ୍ତି ଉଦେ ଅସ୍ତ
ଏ ଘୋର ପାପ ପ୍ରଭୁଙ୍କ କଳୀୟାର କର୍ମ କୋହିବ ଉଲ୍ପତ।
ଆଜ୍ଞାରେ ନବଲକ୍ଷ ତାରା ଆକାଶେ ଫେରୁଛନ୍ତି ଚଉଦିଗ
ଆଜ୍ଞା ଯେବେ ହେବ ମହା ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମ କର୍ମ ପାତକ ରହିବ।
ଆଜ୍ଞାରେ ଇନ୍ଦ୍ର ଜଳ ବୃଷ୍ଟି କରଇ ମେଣ୍ଟି ନ ପାରଇ କେବେ
ଏ ଘୋର ପାତକ କେତେକ ମାତର ଶ୍ରୀଗୁରୁଦେବ ଖଣ୍ଡିବେ (୫୯)॥

ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭଜନାବଳୀରେ ମଧ୍ୟ ଅବିକଳ ସେହିକଥା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ।

ସେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ପାଇ, ସମାନେ ବହୁଛି ବାଇ
ଯଦି ନ ବହିବ ସେହି ସର୍ବେ ହେବେ ପ୍ରାଣେ ବଧ।
ସେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଘେନ, ଇନ୍ଦ୍ର ବରଷୁଛି ପାଣି
ଯଦି ନ ବର୍ଷିବ ପୁଣି ମରଣ ହେବ ପ୍ରମାଦ (୬୦)॥
ପୁଣି, ଯା ଆଜ୍ଞାରେ ଦିବାନିଶି, ଉଦେ ଅସ୍ତେ ରବି ଶଶୀ
ସାତଦିନ ବାରମାସୀ ଆଜ୍ଞାରେ ଛନ୍ତି ଅବଧି।
ବାୟୁ ଅଗ୍ନି ଜ୍ୟୋତି ଜଳ, ପୃଥିବୀ ଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳ
ଆଜ୍ଞା ଘେନ ପଞ୍ଚଶାଖା ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଅଚ୍ଛାଦ (୬୧)।

* * *

୫୮। ଭଜନମାଳା ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ: ପୃ· ୪୪-୫
୫୯। ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି : ୭୬ ମ ବୋଲି।
୬୦। ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ. ୬୫।
୬୧। ତତ୍ରୈବ : ପୃ. ୪୦।

(ଖ) ମହିମା ଗୋସାଇଁ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ ଧର୍ମସାଧନାରେ ସଚରାଚର ଦୁଇ ରକମର ସ୍ୱଭାବ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ଆରୋହୀ, ଅନ୍ୟଟି ଅବରୋହୀ । ନାନା ପ୍ରକାର ଚିତ୍ତବିକ୍ଷେପ ଓ କଳ୍ପନା ଭରଣ ଦ୍ୱାରା ସାଧକ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଆପଣାକୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ପରି ଅନୁଭବ କରେ । ସାଧ୍ୟବସ୍ତୁ ସହିତ ମିଳନପ୍ରାପ୍ତ ହେବାର ଆତୁରତା ତାକୁ ନାନାପ୍ରକାର ବୈରାଗ୍ୟସାଧନ ଦ୍ୱାରା ଜୀବନର ଭୂମିକୁ ଉଚ୍ଚଳିତ କରିବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରେ । ନାନା ପ୍ରକାର ସଂଯମର ମାର୍ଗଦ୍ୱାରା ସେ ଆପଣାର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ଆବରଣରୁ ମୁକ୍ତ କରେ ଓ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୁଏ । ଏହାହିଁ ହେଉଛି ପ୍ରଥମ ମାର୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ଆରୋହୀ ମାର୍ଗ । କିନ୍ତୁ ଅପର ମାର୍ଗରେ ଦୃଷ୍ଟି ଅନୁସାରେ ସାଧ୍ୟବସ୍ତୁ ଆପଣାର ପ୍ରକାଶକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରିବାଲାଗି ସ୍ୱଭାବତଃ ଅବତରଣ କରେ । ଅବତାର ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଲେ ଅବରୋହୀ ମାର୍ଗର ସୂଚନାଟି ସହଜରେ ଧରାପଡ଼ିଯାଏ ।

ପାତଞ୍ଜଳ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯମ ନିୟମ ଆସନ ପ୍ରାଣାୟାମ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ସାଧନର କ୍ରମାନୁଯାୟୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦିଆ ଯାଇଛି । ଏହି କ୍ରମ ଅନୁସାରେ ଷଡ଼ଙ୍ଗ, ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଓ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ଯୋଗ-ଭେଦମାନ ରହିଛି । ପୁରୁଷ ଓ ପରମେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବଧାନ ରହିଛି, ପୁରୁଷ ଆପଣାର କଠୋର ସାଧନା ବଳରେ ସେହି ବ୍ୟବଧାନକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିବ, ଏହା ହେଉଛି ଯୋଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ଏପରିକି ଏହି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ବା ଆରୋହୀ ମାର୍ଗରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭର କତିକ ସୋପାନ-ଲକ୍ଷଣମାନ ମଧ୍ୟ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଅପର ଦିଗରେ ପୁରୁଷ-ଅନ୍ତରର ଭକ୍ତି ବା ଶ୍ରଦ୍ଧା ପରମେଶ୍ୱର-ପ୍ରାପ୍ତିର ଏକ ଅବରୋହଣ-ଧର୍ମୀ ପଦ୍ଧତିର କଳ୍ପନା କରିଛି । ଭକ୍ତି ଭିତରେ ଆପଣାକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ, ଭକ୍ତିର ଆତ୍ମୋପଲବ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ପରିଚୟ ପ୍ରକଟ କରିବାକୁ ପରମେଶ୍ୱର ଆବହମାନ କାଳରୁ ସଂସାରରେ ନାନା ଧରଣ ମାର୍ଗରେ ଅବତରଣ କରୁଅଛନ୍ତି:— ତାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ଓ ବିଲୀନ ହୋଇଯିବାକୁ ହେଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାର ରୁଦ୍ଧକରି କୌଣସି ଉଜାର୍ଣ୍ଣି-ସାଧନାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ, କେବଳ

ତାଙ୍କର ଆସିବା ପଥଟିକୁ ଚିହ୍ନିପାରିବା ଲାଗି ଆପଣାର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ସବିମୟ ଓ ଅନ୍ତରକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାନତ କରି ରଖିଥିଲେ ହେଲା ।

ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ବାର ବାର ଏହି ଦୁଇଟି ଧର୍ମ-ସ୍ୱଭାବର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅନେକ ସମୟରେ ପୁଣି ଦୁଇଟିଯାକ ପ୍ରଣାଳୀ ଏକତ୍ର ମିଳି ଆରୋହଣ ଓ ଅବରୋହଣ ଦୁଇ ମାର୍ଗର ଉପାଦେୟତା ଘୋଷଣା କରିଛି । ମୂଳତଃ ଦେଖିଲେ ଦୁଇଟିରୁ କୌଣସିଟି ଭଲ ବା କମ୍ ଉପାଦେୟ ନୁହେଁ, ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି । କେବଳ ଯୁଗର ସ୍ୱଭାବ ଓ ଅନୁକୂଳତା ଅନୁସାରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଏକ ବା ଅପର ମାର୍ଗଟି ଅଧିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥାଏ ।

ଗୀତାରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଯେତେବେଳେ ସଂସାରରେ ଧର୍ମଗ୍ଳାନି ଘଟେ, ସେତେବେଳେ ଧର୍ମ ସଂସ୍ଥାପନ ଓ ଦୁଷ୍ଟ ଦଳନ କରି ସାଧୁମାନଙ୍କୁ ପରିତ୍ରାଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପରମେଶ୍ୱର ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଭଗବାନଙ୍କର ଦଶ ଅବତାର ସହିତ ସମସ୍ତେ ସୁପରିଚିତ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ନାନା ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଯେତେ ଯେତେ ସାଧକ-ଗୁରୁ ଓ ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଉପାୟରେ ଆପଣାକୁ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ସହିତ ଯୁକ୍ତ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ଭାରତବର୍ଷରେ ଯେତେଯେତେ ଉପାସକ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଇତିହାସ ରହିଛି, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିବ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗଣପତି, ଶକ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର କୌଣସି ନା କୌଣସି ପ୍ରତୀକଙ୍କୁ ଆପଣାର ମୂଳଗୁରୁ ହିସାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଆପଣାର ଉତ୍ପତ୍ତି ସହିତ କୌଣସି ବିଶେଷ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କ ନାମ ଜଡ଼ିତ କରିନାହିଁ । ଏହାର ଶାସ୍ତ୍ର ସ୍ୱୟଂ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ବାକ୍ୟ, ଏହାର ମାର୍ଗ ସନାତନ ମାର୍ଗ । କିନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଅନ୍ ଧର୍ମର ପ୍ରକୃତି ଟିକିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧରଣର । ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଜୀବନଦ୍ୱାରା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଜୀବନଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ମୂଳତଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି ଦୁଇଟି ଧର୍ମର ଈଶ୍ୱର କଳ୍ପନା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ପରି ଏତେ ଦୂର ପ୍ରଶସ୍ତ ନୁହେଁ । ହୀନଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କୌଣସି ସନାତନ ସତ୍ତା ବା ସନାତନ ସତ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ନାହିଁ । କୌଣସି ବିଶେଷ ସାମାଜିକ ପରିବେଶରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା-ଧର୍ମ ରୂପେ

ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଧାନତଃ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଗୌଣ କରି ଆଚାର ବା ଜୀବନାଚରଣ-ଧର୍ମକୁ ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଇଥିଲା । ହୀନଯାନର ଧର୍ମମାର୍ଗ କେବଳ ଆତ୍ମୋଦ୍ଧାରମାର୍ଗ । ନାନା ଉପାୟରେ ଶରୀର ବୃତ୍ତିକୁ ଦମନ କରି କ୍ରମେ ଆତ୍ମସତ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରିଲେ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ ହୋଇପାରିବ, ଏହାହିଁ ଥିଲା ଗୌତମବୁଦ୍ଧଙ୍କର ବାଣୀ । 'ଆତ୍ମଦୀପୋ ଭବ'—ଅର୍ଥାତ୍ ଆପେ ଦୀପ ହୋଇ ଆପଣାର ସକଳ ମଳିନତା ଦଗ୍ଧ କରିଦିଅ, ଏହି କଠୋର ମାର୍ଗରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରି ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ତତ୍କାଳୀନ ଧର୍ମାଚାରରେ ଆମୂଳ ବିପ୍ଳବ ଆଣି ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଧର୍ମର ସାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି, ମିଳନର ବସ୍ତୁ ହୁଅନ୍ତି; ପରମେଶ୍ୱର ଓ ପୁରୁଷ ଉଭୟେ ପରସ୍ପର ଆଡ଼କୁ ସଞ୍ଚାଳିତ ନ ହେଲେ ଧର୍ମସାଧନାର ଷୋଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ କେବଳ ଆତ୍ମୋଦ୍ଧରଣ-ମାର୍ଗକୁ ସାଧନ କରି ଧରିଥିବା ହୀନଯାନ ଧର୍ମର ଅମିଶ୍ରିତତା ବେଶୀଦିନ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିପାରିଲା ନାହିଁ । ମହାଯାନର ସ୍ତରକୁ ଆସି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ 'ପରମ ତତ୍ତ୍ୱର କଳ୍ପନା ମିଶିଲା, ବୁଦ୍ଧ ଭଗବାନଙ୍କର ବିଗ୍ରହରୂପେ ପୂଜା ପାଇଲେ, ଆଦିବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଅବତାର-କଳ୍ପନା କ୍ରମେ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ମହାଯାନ ବା ବଜ୍ରଯାନ ମାର୍ଗକୁ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ମାର୍ଗଠାରୁ ଏକାବେଳକେ ପୃଥକ୍ କରି ଦେଖିବା ବଡ଼ ଦୁଷ୍କର । ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ର 'ସଦ୍ଧର୍ମ ପୁଣ୍ଡରୀକ'ରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ସକଳପ୍ରକାର ଈଶ୍ୱର କଳ୍ପନାର ଉପରକୁ ଉତ୍ତୋଳିତ କରି ଦିଆଯାଇଛି । "ମୁଁ ଏହି ବିଶ୍ୱସଂସାରର ଜନକ, ମୁଁ ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ, ମୁଁ ସକଳ ପ୍ରାଣୀର ରକ୍ଷକ । ମୁଁ ନିତ୍ୟକାଳ ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଛି, କେବଳ ମୂଢ଼ ଲୋକମାନେ ମୋର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଛି ବୋଲି ଭ୍ରାନ୍ତ କଳ୍ପନା କରୁଛନ୍ତି (୧) ।" ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପୁଣି ଏକ ଅନାଗତ ମୈତ୍ରେୟ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ କରେ । ମୋଟ ଉପରେ ଏତିକି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା କଥା ଯେ ପ୍ରଥମେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଆତ୍ମୋଦ୍ଧାରୀ ଧର୍ମାଚାର-ମାର୍ଗ ହିସାବରେ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିବା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଅବତରଣର ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମଠାରୁ ଆହୁରି ସୀମିତ । କେବଳ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଦେବପୁତ୍ରତ୍ୱର ସନ୍ଦର୍ଭରେ ଏହି

---

୧ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ:History of Indian Literature : Winternitz Vol. II—p. 296

ଧର୍ମର ଆୟତନ ସୀମାବଦ୍ଧ ରହିଛି । ଅନେକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କୁ ବାଦ ଦେଇ ଧର୍ମର ସନାତନ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ମାନିବାକୁ ଧର୍ମ ଦ୍ରୋହ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ସବୁବେଳେ ଦୁଇଟି କ୍ଷେତ୍ର ରହିଛି; ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି, ପୋପ୍ ବିଶପ୍ ଓ ଗୀର୍ଜାର ସ୍ୱୀକୃତ ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଅପରଟି ବିଭିନ୍ନ କାଳର ସାଧକମାନଙ୍କର ପରମାତ୍ମ ସାଧନ-କ୍ଷେତ୍ର । ପ୍ରଥମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧର୍ମର ପରିସର ଯେତେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି ସୀମିତ କରି ରଖାଯିବାର ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଅନ୍ ଈଶଦ୍ରଷ୍ଟା (Mystic) ଓ ସାଧକମାନେ ସ୍ୱକୀୟ ଉଦାର ଓ ପ୍ରଶସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ତାହାକୁ ଏକ ପରମ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ କରିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଏକ ଶାଶ୍ୱତ ସନାତନ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କୁ ସେମାନେ କେବଳ ସେହି ପରମାତ୍ମାର ପ୍ରତୀକ ବା ଅବତାର ଭାବରେ ଦେଖିଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି-ଅତିରିକ୍ତ ଧର୍ମ କଳ୍ପନା ଇଉରୋପୀୟ ସାଧକମାନଙ୍କର ବାଣୀ ମଧ୍ୟରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ (୨) । ଏହି ସବୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଆମେ ଦେଖିପାରିବା ଯେ ଆପଣାର ଧର୍ମକୁ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅନାଦି କାଳାତୀତ ପରମାତ୍ମା ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ କରିଦେବାର ଏକ ମନୋବୃତ୍ତି ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ସାଧକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଦେଖାଦେଇଛି । ପ୍ରାଣୀର ପରିତ୍ରାଣ ଲାଗି ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିମୂଳ ପରମେଶ୍ୱର ଯୁଗାବତାର ରୂପରେ ବାର ବାର ଆବିର୍ଭୂତ ହେଉଛନ୍ତି, ଏହି ମନୋଭଙ୍ଗୀଟି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ରହିଛି ।

ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନଙ୍କର ଅବତାର ବୋଲି ଏହି ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲୋକେ ଆପଣା ଆପଣା ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କୁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନଙ୍କର ଅବତାର ବୋଲି କଳ୍ପନା କରନ୍ତି । ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସଦେବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ପନ୍ଥାବଲମ୍ବୀମାନେ ଯୁଗ-ଅବତାର ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅବତାର ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିବାରେ କୌଣସି

---

୨ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ—The Platonic Tradition in English Religious Thought; By W R Inge [Longmans Green & Co. London]

ଅସ୍ୱାଭାବିକତାର ଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ଗ୍ରୀମସ୍ତ୍ରେଇଙ୍କର ଉକ୍ତି ହେଉଛି ଯେ ଭଗବାନଙ୍କର ଅବତାରଲୀଳା ଅବହମାନକାଳରୁ ଚାଲି ଆସୁଛି । ଜଗତର ସଂରକ୍ଷଣ ଲାଗି ସେ ବାର ବାର ଆପଣାକୁ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରକଟିତ କରୁଅଛନ୍ତି (୩) ।

ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବା ଅବତାର-ପ୍ରକରଣର ଏକ ସାଧାରଣ ପୃଷ୍ଠଭୂମିର ଆଲୋଚନା କରି ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ମହିମା-ଅବତାରକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । "ଯେତେବେଳେ ଜଗତରେ ଧର୍ମର ଗ୍ଲାନି ହୁଏ, ଲୋକେ ବିବାଦରେ ପ୍ରମତ୍ତ ହୋଇ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଉପାସନା ଭୁଲି ଯାଆନ୍ତି, ଯେତେବେଳେ ସଂସାରରୁ ସମସ୍ତ ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ଜ୍ଞାନ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସ୍ୱକୀୟ ଧର୍ମର ସ୍ଥାପନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଜଗତ-ଈଶ୍ୱର ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାରେ ସୃଷ୍ଟିର ଇତିହାସରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅବତାରମାନ ହୋଇଆସିଛି । ସକଳ ଅବତାର କେବଳ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ତେଜସମ୍ଭୂତ ଅଟନ୍ତି । ବିଷ୍ଣୁ, ନାରାୟଣ, ରାମଚନ୍ଦ୍ର, କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଅବତାରମାନେ ସେହି ଅବ୍ୟକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମର ମହିମା ପ୍ରଚାର କରି ସତ୍ୟଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଅଛନ୍ତି । ଶେଷରେ ସମସ୍ତେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମରେହିଁ ଲୀନ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । କଳିଯୁଗରେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ବୁଦ୍ଧଦେବ ଏହିପରି ଦୁଇଟି ଅବତାର । କିନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କର ପ୍ରଚାରିତ ଦୁଇମତ କାଳକ୍ରମେ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ନାନା ଭ୍ରମରେ ପକାଇଲା ଓ ସେମାନେ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ନାନା ମତର ସଂଶୟରେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ଗାଣପତ୍ୟ, ସୌର ପ୍ରଭୃତି ନାନାବିଧ ଦୀକ୍ଷା ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା, ଦେବଦେବୀ ଓ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାଜନିତ ହିଂସାତ୍ମକ ଧର୍ମପ୍ଲବରେ ସମସ୍ତେ ଭୋଗାସକ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ, କେବଳ ତୀର୍ଥବ୍ରତ ପ୍ରଭୃତି ବାହ୍ୟାଚାରକୁ ସାର କରି ସମସ୍ତେ କର୍ମକାଣ୍ଡରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲେ, ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଗଲା । ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ପରମଦୟାଳୁ ମହିମାସାଗର ବିଭୁ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କଲେ ।"

---

୩ । ଯେତେ ଶୂନ୍ୟବାସୀ କହନ୍ତି ଆସି ଅବତାର ଆମ୍ଭେ ନୋହୁ,
ଯେବେଥାଉ ଏହିପରି ଯୁଗଯୁଗେ ବୁଦ୍ଧ ଶରୀରକି ବହୁ ରେ,
ଯେବେ ଏ ବସୁନ୍ଧରା, ଯେତେ କହୁ ହେଉଛି ବିସ୍ତାର ॥
—ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା : ପୃ ୩୨

ସ୍ୱମହିମା ଶକ୍ତିରେ ସେ ହେଲେ ଅବତାର,
ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରବୃଦ୍ଧ ରୂପ ମାନବ ଶରୀର ।
ସର୍ବାବତାର ବରିଷ୍ଠ ଅଯୋନିସମ୍ଭୂତ,
ପରମ ଗୁରୁ ରୂପରେ ହୋଇଲେ ବିଖ୍ୟାତ ।
ପୁଣ୍ୟ ଭାରତ ଭୂମିରେ ହେଲେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ,
ମହିମା ଯାହାଙ୍କ କରି ନୁହଇ ବର୍ଣ୍ଣନ (୪) ।

ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କ ଅବତାରର ଅନୁରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । "ଏହି କଳିଯୁଗର ଲୋକେ ଏକ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଉପାସନା ତ୍ୟାଗ କରି ନାନାପ୍ରକାର ସାକାର ଦେବଦେବୀ ପୂଜା ଅର୍ଚ୍ଚନାରେ ପ୍ରମତ୍ତ ହେଲେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୁକ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ଜୀବନକୁ କଳୁଷିତ କରି ଅଧଃ ପତନ ମୁଖରେ ଧାବିତ ହେଲେ । ଏହି ହେତୁରୁ ଜଗତ୍ପ୍ରଭୁ ସ୍ୱଶକ୍ତିବଳରେ ଶରୀରଧାରଣ କରି ଏକ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଉପାସନାମାର୍ଗ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି" (୫) । ଭୀମଭୋଇ ମଧ୍ୟ 'ଶ୍ରୁତିନିଷେଧ ଗୀତା'ରେ ସେହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି (୬) ।

ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମହାତ୍ମାମାନେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର କଳା ନେଇ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟି ସଂରକ୍ଷଣ ଲାଗି ଭଗବାନ ବାରମ୍ବାର ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ତାଙ୍କର ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି, ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ସବୁ ଧର୍ମରେ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଅବତାର ପ୍ରକରଣଟି ଟିକିଏ ଭିନ୍ନ ରକମର । ସେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର କୌଣସି ବିଶେଷ କଳା ନେଇ ଜଗତରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି, ବା କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ କରିବା ଲାଗି ତାଙ୍କର ଦୂତଭାବରେ ଆସି ନାହାନ୍ତି, ସ୍ୱୟଂ ମହାପ୍ରଭୁ ବା ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁ ମହାମଣ୍ଡଳରୁ ଧର୍ମାନ୍ଧତା ଦୂର କରିବାଲାଗି ତାଙ୍କର ନୂତନ ଧର୍ମର ସନ୍ଦେଶ ନେଇ ଅବତାର

---

୪ । ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା : ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୫ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ ୬୭

୬ । "ବହୁତ ଅନ୍ୟାୟ ଦେଖିଲି, ତେଣୁଟି ଆମ୍ଭେ ଉଦେ ହେଲି ।
ସ୍ୱରୂପ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାର, ନିର୍ବେଦ କରିଛୁ ବିସ୍ତାର ।
ଧର୍ମରେ ରହୁବୋଲି ମହୀ, ତେଣୁ ମୁଁ ଆସିଅଛି ଧାଇଁ ॥
—ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସ୍ୱୟଂ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଏହି ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରି ସଂସାରକୁ ଆସିବା ବିଷୟରେ ଜଣେ ଇଜିପ୍ସୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଫିଲୋ (Philo) ଅନୁରୂପ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । "ଜଗତର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସାଧକ ଏବଂ ମହାପୁରୁଷମାନେ ସ୍ୱକୀୟ ସାଧନା ବଳରେ ଆପଣାକୁ ବ୍ରହ୍ମକ୍ଷେତ୍ରକୁ (Sphere of the Logos) ଉନ୍ନୀତ କରି ପାରିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଇହ-ଜୀବନରେ ସେହି ବ୍ରହ୍ମର କଳା ବହନ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ-ପ୍ରଣାଳୀ ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମଶକ୍ତି ଏକଦା ଏକ ଦିବ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ଏକତ୍ରିତ ହୋଇ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଜୀବନକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଯୀଶୁଙ୍କର ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପରମ ସତ୍ତାର ସମଗ୍ର ଦିବ୍ୟ ରୂପଟି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ଏହାହିଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମହାପୁରୁଷଙ୍କଠାରୁ ଭଗବାନ ଯୀଶୁଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ " (୭) ।

ଠିକ୍ ସେହିପରି ଭଗବାନଙ୍କର ସମସ୍ତ କଳା ବହନ କରି ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଜଗତରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ବାରି ବାରି ଏହି କଥାହିଁ କହିଛନ୍ତି ।

ଉଦେ ହୋଇଅଛ ଧର୍ମରକ୍ଷା ଅର୍ଥେ ସ୍ୱୟଂ ବୁଦ୍ଧ ବଇଷ୍ଣବ
ଆପଣେ ଆପଣ ଆପେ ନିର୍ମାଣ ଶୂନ୍ୟବ୍ରହ୍ମ ଗୁରୁଦେବ ଯେ,
ଅନୁସରିଛି ଧ୍ୟାଇ, ଆଉ ଅନ୍ୟରେ ଭରସା ନାହିଁ (୮) ॥

ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଭଜନ ସ୍ତବରେ—

ଅଣାକାର ଅରୂପ ବ୍ରହ୍ମମୂରତି ହେ ।
ଏବେ ବିଜୟ କରିଛନ୍ତି ଧରତି ହେ ॥
ଅରୂପ ପୁରୁଷ ରୂପବନ୍ତ ହୋଇଲେ, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ଆଇଲେ;
ଭକତ ହିତକାରୀ, କରୁଣା କୃପାଧାରୀ,
ମାୟାସିନ୍ଧୁ ସାଗରୁ ନେବେ ଉଦ୍ଧାର କରି,
ପିଣ୍ଡ ପ୍ରାଣକୁ ଦେଇ କର ଭକତି ହେ ॥
ଅନାମିକା ପୁରୁଷ ସେ ନାମକୁ ବହି, ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ମହୀ,
ନିର୍ବେଦକୁ ପ୍ରକାଶ, ମହିମା ଦୀକ୍ଷା ରସ,

---

୭ । Christianity as Mystical Fact : Rudolf Steiner, P.141n.

୮ । ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା : ପୃ. ୧୨

ଭକ୍ତ ଯେବେ ପାରିବ ଯିବ ପୂର୍ବ କଲ୍ପ,
ତେବେ ପାଇବ ସଦଗତି ମୁକତି ହେ ॥
ଅଚକ୍ଷା ପୁରୁଷ ସେ ଯେ ଭିକ୍ଷୁ ହେଲେ, ଆପେ ଅତିଥ ହେଲେ,
ଅଲେଖ ପଦ ଯେହୁ, ଲେଖି ନୁହଇ ସେହୁ,
ଗୁରୁପଣେ ଏକତା ଅଟନ୍ତି ମହାବାହୁ,
ଏକୋଇଶ ଭୁବନେ ସେହୁ ନୃପତି ହେ ।
ଅକଲ୍ପଣା ପୁରୁଷ ସେ କଲ୍ପଣା କଲେ, ଅଙ୍ଗୁ ସର୍ବେ ଜନ୍ମିଲେ;
ଏବେ ସେ କରତାଙ୍କୁ, ନେତ୍ରରେ ଦେଖି ଦେଖି,
ନିନ୍ଦା କରୁଅଛ ଭଜୁଅଛ ଯାହାକୁ,
ଏବେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମେ ଅଛି ଏ ପୃଥ୍ୱୀ ହେ ।
ଦେହଧାରୀ ହୋଇଛନ୍ତି ମହୀମଣ୍ଡଳେ, ଏ ଘୋର କଳିକାଳେ;
ଯବନା ଅଣାକ୍ଷର, ବାନାହିଁ ଖାରବର, ବଚନ ସୁଧାଧାର.
ମୁକ୍ତିଦାତା ପ୍ରଭୁର, ଭଣେ ଭୀମ ଅର୍ପିତ ତବ ଚରଣେ ହେ ॥୧।

ମହିମା ଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କର ଧର୍ମସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀ ବା ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହିସବୁ ଶବ୍ଦରୁ ମହିମାଧର୍ମକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅବଶେଷ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଅନେକ ସମାଲୋଚକ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନଗେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବସୁ ତ ଏହିପରି କେତୋଟି ଶବ୍ଦରୁ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ଭଜନକୁ ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର ଧମ୍ମପଦ (ଧର୍ମପଦ) ସହିତ ତୁଳ୍ୟ ଉପମା ଦେଇଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହିପରି ଏକ ଅଲଗା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବୁଦ୍ଧ ବା ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ଶବ୍ଦଟିର ଟିକିଏ ଆଲୋଚନା କରିବା ଆଦୌ ଅବାନ୍ତର ହେବ ନାହିଁ । ବୁଦ୍ଧ ବା ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ବୁଧ୍ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ବୋଧ ଓ ବୋଧି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ସେହି ଏକ ମୂଳଧାତୁରୁ ବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ଯିଏ ଆପଣାର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ବୋଧ-ସୀମାର ଅତିକ୍ରମ କରାଇ ବୋଧି ବା ପ୍ରତିବୋଧର ସ୍ତରରେ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରନ୍ତି, ସେହି ହେଉଛନ୍ତି ଯଥାର୍ଥ ବୁଦ୍ଧ । ମହିମାଧର୍ମରେ ଏହି ଶବ୍ଦଟିକୁ କେବଳ ଆକ୍ଷରିକ ବା ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଗତ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ଏଥିରେ କୌଣସି ଐତିହାସିକତାର ଗନ୍ଧନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ ଐତିହାସିକ ବୁଦ୍ଧ-ଅବତାର ବା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର କେବଳ ଏକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣ ହୋଇଥିଲେ, ମହିମାଧର୍ମ

---

୧ । ଭଜନମାଳା-(ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ) : ପୃଃ ୪୦-୧

ଭିନ୍ନ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥାଆନ୍ତି । କୌଣସି ଶାଖାଧର୍ମ ମୂଳଧର୍ମର କେବଳ କେତୋଟି ନାମ ନେଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇନପାରେ । ମହିମାଧର୍ମର ଈଶ୍ୱର କଳ୍ପନାରେ ବୁଦ୍ଧ, ଶୂନ୍ୟ ବା ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି କେତୋଟି ନାମଛଡ଼ା ଆଉ କୌଣସି ବୌଦ୍ଧ-ଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ଏକ ଦେଶର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ପରସ୍ପର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଯେପରି ପରସ୍ପରର ଅଙ୍ଗସମାନ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ, ହୁଏତ ମହିମାଧର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନଭିତରେ ସେହିପରି କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଏହି ବିଷୟଗୁଡ଼ିକର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ଓ ମହିମା ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ କେବଳ ଆକ୍ଷରିକ ବା ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଗତ ଅର୍ଥରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ବା ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବା ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଐତିହ୍ୟ ସହିତ କୌଣସି ଇତିହାସଗତ ସମ୍ପର୍କ ସେମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । "ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଉପଦେଶ ପ୍ରଚାର କରିଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧ ସାଧୁମାନେ ତାହାଙ୍କୁ (ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ) ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ଅବତାର ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି । ସେଥିନିମିତ୍ତ ତାହାଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀ ବା ବୁଦ୍ଧ ମହାପ୍ରଭୁ ବୋଲି କୁହାଯାଏ " (୧୦) । ଠିକ୍ ଏହି ଅର୍ଥରେ ଭକ୍ତ ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କ ରଚିତ ଭଜନମାନଙ୍କରେ ସିଧା ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାର ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ବୁଦ୍ଧ ଅବତାରେ ଗୁରୁ ବୁଲି ଏ ସଂସାରେ,
ସତ୍ୟଧର୍ମ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ଘରେ ଘରେ ।
ପୁଣି, ବୁଦ୍ଧ ଅବତାରେ ଗୁରୁ ଜଗତେ ବିଜୟେ,
ବାନା ଉଡୁଅଛି ଗନପୁରେ ଜୟେ ଜୟେ ॥ଇତ୍ୟାଦି ।

ସ୍ୱୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅବତାର ହୋଇଥିବାରୁ ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସମସ୍ତ ଉପାଧିଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ଭାଷାରେ ସେ ଆପେ ନିରମାଣ, ସେ ଅପେ ନିରମ୍ଭୂତ । ଭଗବାନଙ୍କର ଏହିସବୁ ଗୁଣ ବା ବିଭୂତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ସୃଷ୍ଟି-ନିର୍ମାଣ କ୍ରମରେ ମୂଳକୁ ମୂଳକୁ ଯାଇ ଏପରି ଏକ ସ୍ତରଠିଁ ଆମେ ପହଞ୍ଚିବା, ଯାହାକୁ କେବଳ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ଭଗବାନ ବା ପରମେଶ୍ୱର ହେଉଛନ୍ତି ଏହି ନିର୍ମାଣକ୍ରମର ଆଦିମୂଳ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ, ସେ ଅପେ-ନିରମାଣ (ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦର୍ଶନର **Uncaused Cause** ବା **Cause Serl**) । ଭଗବାନଙ୍କୁ ଯଦି

କୌଣସି ପ୍ରକାର ଯୋନି ସମ୍ଭୂତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ, ତା'ହେଲେ ପୁଣି ତାଙ୍କର ପିତା ମାତାଙ୍କର କଳ୍ପନା ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଅର୍ଥାତ୍ ମୂଳ କାରଣର ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧତାରେ ପୁଣି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟିବ । ଏଣୁ ଉପନିଷଦରେ (କଠ:୧।୨।୧୮) ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଅଯୋନି ସମ୍ଭୂତ ବା ଅଜ ବୋଲି ବାରମ୍ବାର କୁହାଯାଇଛି । କେବଳ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ କାହିଁକି, ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ବଡ଼, ଆଦମ, ହସ୍ମୃତ ସମସ୍ତ ଧର୍ମକଳ୍ପନାରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଏହି ଗୁଣଟିକୁ ସୁନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ପରମେଶ୍ୱର ଅଣ୍ଡିରା ବା ମାଈ କିଛି ନୁହନ୍ତି, ଆମ ଦେଶର ବୈଦିକ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅନୁରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସବୁ ଧର୍ମରେ ରହିଛି । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଜନ୍ମ ପ୍ରକରଣରେ କୁମାରୀ ମେରୀଙ୍କର କଳ୍ପନାଟି ଆଦୌ ଆକସ୍ମିକ ବା ବିଶେଷ ନୁହେଁ । ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱଙ୍କର ଜନ୍ମକୁ ଉଧ୍ରୁକ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଉଧ୍ରୁକ ଜନ୍ମରେ ଜାତକକୁ ମାତୃଗର୍ଭର ଅଶୁଦ୍ଧ ପଦାର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ଦୂଷିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର ଲଳିତବିସ୍ତରରେ ଅଛି ଯେ ଗର୍ଭସଞ୍ଚାର ପୂର୍ବରୁ ବୁଦ୍ଧ-ଜନନୀ ମହାମାୟା ଅଷ୍ଟବ୍ରତ ପାଳିଥିଲେ ଓ ତଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର କୁମାରୀତ୍ୱ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା । 'ମହାବସ୍ତୁ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଜନ୍ମ ଅତିମାନୁଷିକ । ତାଙ୍କର ଶରୀର ମନୋମୟ ଏବଂ ତାହାର ଜନ୍ମଲାଗି ସାଧାରଣ ପ୍ରଜନନ-ବିଧିର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ରହେନାହିଁ (୧୧) ।

କେବଳ ଦୂତ ପଠାଇ ବା ଆପଣାର ଅଂଶିକ କଳା ପ୍ରକାଶିତ କରି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର କଲ୍ୟାଣବାସନା ମେଣ୍ଟେ ନାହିଁ । ଅନେକ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଦୂତମାନେ ଯୁଗର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଧର୍ମସ୍ଥ କରାଇବାରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ବେଳେ ବେଳେ ପୁଣି ଜଗତରେ ଏପରି ଦାରୁଣ ସଙ୍କଟ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ଯେ କେବଳ ଦୂତ ପଠାଇ ଭଗବାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ-ପୂରଣ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ନିଜେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ସଂସାରରେ ଧର୍ମ-ସଂସ୍ଥାପନା କରିବାର ବ୍ୟାକୁଳତା ତାଙ୍କୁ ବାର ବାର ସଂସାରକୁ ଟାଣିନେଇଆସେ । ସାଧନା-ଇତିହାସର ଏହି ଅବରୋହଣୀ ଦୃଷ୍ଟିର

---

୧୦ । ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ—ପ୍ରଥମ ଉଲ୍ଲାସ ।

୧୧ । Encyclopaedia of Religion & Ethics, Vol. VII—'Incarnation' (Buddhist)

ଚର୍ଚ୍ଚା ଏଥିପୂର୍ବରୁ ହୋଇ ଯାଇଛି । ସଂସାରାର୍ଥେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅବତାର ଗ୍ରହଣକୁ ମହିମାଧର୍ମ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ । ସଂସାରର ଉଦ୍ଧାର ଲାଗି ଐହିକ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ଆପଣା ଶକ୍ତିରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରି ସଂସାରବାସୀଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ପଥଟି ଦେଖାଇ ଦେବାକୁ ଆସନ୍ତି, ଏହାହିଁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର କଳ୍ପନା ।

ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ, ପରଶୁ ପଥର ଖଣ୍ଡେ ଖସି ପଡ଼ିଛି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ଦେଖାଇ
ଦେଉଛି ହୃଦେ ସମ୍ଭାଳି ଧାର ॥ (୧୨)

କବି ଜଗୁବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ଅନାଦି ଅଣାକାର ପୁରୁଷଙ୍କର ଅବତାର ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି:—

ଅନନ୍ତ ଯା ଅନ୍ତ ନ ପାନ୍ତି, ଯୋଗାନ୍ତେ ହୋଇଲେ ଯୋଗାନ୍ତୀ
ଅବର୍ଣ୍ଣ ପୁରୁଷ, ଅବନୀରେ ଦୃଶ୍ୟ,
ଅଣାକାର ଅଛି ଆକାର ହୋଇ ॥ (୧୩)

ଭାରତୀୟ ସାଧନାରେ ଗୁରୁବାଦ ଅତି ପ୍ରବଳ, ଏହାର ମହତ୍ତ୍ୱ ସବୁବେଳେ ଅତି ପ୍ରଧାନ । ପ୍ରଥମେ ଗୁରୁମଧ୍ୟରେ ପରମ ଆତ୍ମାର ପରିଚୟ ପାଇବାକୁ ହେବ, ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରତୀକରୂପେ ପ୍ରଥମେ ଗୁରୁଙ୍କଠାରେ ଆପଣାର ସର୍ବସ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ହେବ, ଏହିପରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ରହିଛି । ଉପନିଷଦଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗମାର୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ସାଧନା-ଜୀବନର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପଦ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଗୁରୁବାଦ ଏତେ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ଯେ ନେପାଳର ଅଧିବାସୀମାନେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ ଗୁଭାଜୁ (ଗୁରୁ-ଭାଜୁ) ଧର୍ମ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଗୁରୁ ହେଉଛନ୍ତି ପରଂବ୍ରହ୍ମ, ଗୁରୁ ପରମ ଗତି, ସେହି ପରା ବିଦ୍ୟା ଓ ପରମ ପଥ, ଯୋଗୋପନିଷଦମାନଙ୍କରେ ଏହିପରି ଏକାଧିକ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ (୧୪) । ଗୁରୁ

---

୧୨ । ଭଜନମାଳା (ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ) : ପୃ ୩

୧୩ । ଜଗୁବନ୍ଧୁ ଭଜନ : ପୃ ୧୦୨

୧୪ । ଅଦ୍ୱୟତାରକୋପନିଷଦ୍ । ୧୬-୧୮ ।

ଗୁରୁରେବ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ଗୁରୁରେବ ପରା ଗତିଃ ।
ଗୁରୁରେବ ପରା ବିଦ୍ୟା ଗୁରୁରେବ ପରାୟଣମ୍ ॥
ଗୁରୁରେବ ପରା କାଷ୍ଠା ଗୁରୁରେବ ପରଂ ଧନମ୍ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ପରଂବ୍ରହ୍ମ-ପଦବାଚ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଶିଷ୍ୟ ସର୍ବଦା ଅଧୀନ ଓ ଅନୁଗତ ହୋଇ ରହିବ । କଦାପି ଆପଣାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ସମଭାବନାରେ ଯୁକ୍ତ କରିବ ନାହିଁ । ଗୁରୁଙ୍କ ସହିତ ଅଦ୍ୱୈତ ଭାବନା ସର୍ବଥା ବର୍ଜନୀୟ, ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହିପରି ପରାମର୍ଶମାନ ଦିଆ ଯାଇଛି (୧୫) ।

ଏହିପରି ଏକ ଦୃଷ୍ଟି ଫଳରେ ହୁଏତ କାଳକ୍ରମେ ଗୁରୁବାଦର ଗ୍ଲାନି ଘଟିଥିଲା । ଶିଷ୍ୟର ଏକମାତ୍ର ତ୍ରାଣ କର୍ତ୍ତାରୂପେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ହୁଏତ ଗୁରୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ପରିଚୟ କରାଇଦେବା ଲାଗି ଆପଣାର ସାଧନମାର୍ଗରୁ ଭୁଲି ବସିଲେ ଓ ଧର୍ମ ସାଧନାର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଅଚ୍ଛନ୍ନ କରି ଆପେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରର ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବୋଧହୁଏ ଏହିପରି ଏକ ଅଧୋଗତିର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ରୂପେ ସାଧନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାର ବାର ଏକ ବିପ୍ଳବୀ ମନୋବୃତ୍ତିର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ସେମାନେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ଦେବାରେ କୌଣସି କାର୍ପଣ୍ୟ କଲେନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଗୁରୁ ଯେ ସାଧକର ଚରମ ସାଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି, ପରମ ପାଦପଦ୍ମରେ ମିଳିତ କରିନେବା ଲାଗି ସେ ଯେ କେବଳ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସାଧନ ମାତ୍ର, ଏପରି ବହୁତ କଥାମାନ ଘୋଷଣା କରାଗଲା । ବ୍ୟକ୍ତିରୂପ ଦେହଧାରୀ ଗୁରୁ ଅସଲ ଗୁରୁ ନୁହନ୍ତି, ପରମ ପୁରୁଷ ପରମେଶ୍ୱର ହେଉଛନ୍ତି ଗୁରୁର ଗୁରୁ, ଏହିପରି ଏକ ବିପ୍ଳବୀ ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । "ମୋର ନାଥ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ (ଜଗତର ନାଥ), ମୋର ଗୁରୁ ଜଗତର ଗୁରୁ, ମୋର ଆତ୍ମା ସର୍ବଭୂତାତ୍ମା, ମୁଁ ସେହି ଗୁରୁଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି (୧୬) ।

ମହିମା-ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ପରମ ଗୁରୁ ବା ଅଲେଖ ଗୁରୁ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମସାଧନାରେ ଗୁରୁବାଦ ଚିରଦିନ ରହିଆସିଛି । ଗୁରୁର ସାର୍ବଭୌମ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପଞ୍ଚସଖା ବିପ୍ଳବ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି ।

---

୧୫ । ନାଦ୍ୱୈତବାଦଂ କୁର୍ବୀତ ଗୁରୁଣା ସହ କୁତ୍ରଚିତ୍ ।
ଅଦ୍ୱୈତଂ ଭାବୟେଦ୍‌ଭକ୍ତ୍ୟା ଗୁରୋଃ ଦେବସ୍ୟ ଚାତ୍ମନଃ ॥
—ଯୋଗଶିଖୋପନିଷଦ୍ । ୫ । ୫୯

୧୬ । ମନ୍ନାଥ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମଦ୍‌ଗୁରୁଃ ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁଃ ।
ମମାତ୍ମା ସର୍ବଭୂତାତ୍ମା ତସ୍ମୈ ଶ୍ରୀ ଗୁରବେ ନମଃ ।
—ରୁଦ୍ରଯାମଳ ତନ୍ତ୍ର ।

ସକଳ ପ୍ରକାର ମାନବଗୁରୁଙ୍କୁ କେବଳ ଦୀକ୍ଷା-ଗୁରୁ ବା ସହାୟ କର୍ତ୍ତା ବୋଲି କହି ସେମାନେ ସ୍ୱୟଂ ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କୁହିଁ ଆପଣାର ଗୁରୁ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି । ମହିମା-ଧର୍ମରେ ସେହି ଗୁରୁ-କଳ୍ପନାଟି ଅଧିକ ଉଧୃତ ମାର୍ଜିତ ହୋଇ ଯାଇଛି । ଏହି ଧର୍ମରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ସହିତ ସମାନ ମୂଲ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି । ତେଣୁ ଦେହଧାରୀ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁର ସ୍ଥାନ ଏହି ଧର୍ମରେ ସେତେ ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରି ନାହିଁ । ଏକମାତ୍ର ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ହେଉଛନ୍ତି ସମସ୍ତଙ୍କର ଅସଲ ଗୁରୁ; କାରଣ ସେ ଧର୍ମର ଆଦିଗୁରୁ ଓ ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅବତାର ସ୍ୱରୂପ । ତାଙ୍କ ଧର୍ମର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ସମସ୍ତେ କେବଳ ତାଙ୍କର ଦାସ, ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ । ମହିମା ଧର୍ମର ସତ୍ସଙ୍ଗ-ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ରହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିଟି ନିହିତ ରହିଛି । ସାଧକର ଅସଲ ସମ୍ପର୍କ ହେଉଛି ସାଧ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ, ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ କେବଳ ମଙ୍ଗ ମୋଡ଼ାଇଦେବାକୁ । ତେଣୁ ଧର୍ମ-ସଂସ୍ଥାରେ ସମସ୍ତେ ପରସ୍ପରକୁ ସମଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିବେ । କେବଳ ଦୀକ୍ଷା ଦେଇ କେହି ବଡ଼ ହେବେ ନାହିଁ ବା ଦୀକ୍ଷା ନେଇ କେହି ଛୋଟ ହେବେ ନାହିଁ । ପ୍ରାପ୍ତି ପଥରେ ଯିଏ ଯେତିକି ଅଗ୍ରସର ହେବେ, କେବଳ ତାହାର ଦ୍ୱାରାହିଁ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚତା ବା ଗୁରୁତ୍ୱର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେବ । ସ୍ୱୟଂ ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର କଥାନୁସାରେ, "ଗୁରୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଅନୁସାରେ ବଳ୍‌କଳବାନା ଗ୍ରହଣ କରିବା ମାନେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ସମସ୍ତେ ସମାନ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏତିକି ମାତ୍ର ପ୍ରଭେଦ ଯେ ଧର୍ମର ନିୟମାବଳୀ ପାଳନ ଓ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ-ସାଧନ ଭଜନରେ ଯେ ଯେତେଦୂର ଦୃଢ଼ ନିଷ୍ଠା ରଖି ପାରିଛି, ତାହାର ଆସନ ସେତିକି ଉଚ୍ଚ ଅଟେ । କି ବଲ୍କଳଧାରୀ ପରସନ୍ୟାସୀ, କି ଅପର ଗୈରିକବସ୍ତ୍ର-କୌପୀନଧାରୀ ସନ୍ୟାସୀ, କି ଗୃହୀଭକ୍ତ ସମସ୍ତେ ନିଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ଅଭେଦ ଆଚରଣ କରିବେ" (୧୬) । ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟର ଅଭିନ୍ନତା ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ପ୍ରକାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚମନଠାରେ ପରଶ ପ୍ରକୃତି ଲାଗିଛି ଯେସନେ ଲତା
ସେହି ପରକାରେ ସ୍ୱଜ୍ଞ ସାଧୁ ସନ୍ଥେ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର କଥା ।
ପ୍ରକୃତର ପରେ ବିକୃତ ଯେସନେ ରସରେ ତ ଅଛି ଭିଜି,
ସେହି ପରକାରେ ଶାହାସ୍ତ୍ର ମତରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଧାଡ଼ି ।

---

୧୬ । ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ.୬୦ ।

ଅସ୍ଥିର ଯେସନ ମାଂସ ଘୋଡ଼ାଇଣ ସଙ୍ଗ ରହିଥାଏ ଅଣ୍ଡ
ଜନସିନ୍ଧୁ କଲେ ସେହି ପରକାରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟଙ୍କର ବାଟ ।
ମାଏଁସକୁ ଯେସନେ ରୁଧିର ସର୍ବାଙ୍ଗେ ବୁଡ଼ାଇ ରଖିଛି ପୂର
ତେସନ ପ୍ରକାରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ କଥା ନୁହେ ଆନ ଭିନ୍ନ କରି ।
ସପ୍ତଗହ୍ୱାଡ଼ ଖଣ୍ଡାମାନ ଗଣ୍ଠିରେ ଶିର ଯେସନେକ ଛନ୍ଦ,
ସେହି ସୂତ୍ର ଯତନେ ବୁଝିନାଥ ସର୍ବେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ହୋନ୍ତି ବନ୍ଦୀ ।
ଦେହରେ ଯେସନେ ଚର୍ମ ଘୋଡ଼ାଇଛି ଚର୍ମରେ ଅଘୋର ମନ
ଗୃହିଯୁଗେ କେବେ ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ ନାହିଁ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ଏକ ନାମ ।(୧୮)
ପୁଣି, ଷଣ୍ଡରେ ଯେସନଂ ଜୀବ ସରମନ୍ତି ନୁହନ୍ତି ସେ ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ
ସେହି ଅନୁଭବେ ବୃଙ୍ଗାମଣା କର ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ମନ ।

× × × ×

ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଲୋଡ଼ଇ ଦୟା କରିବାକୁ ସେବକ ଲୋଡ଼ଇ ଦୟା
ବେନିଜନ ତହିଁ ଏକପ୍ରାଣ ହୋଇ ନ ଥାଇ ଅନ୍ତରେ ମାୟା (୧୯) ।

(ଗ) ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତି : ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗ ।

ମନୁଷ୍ୟର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନରେ ତତ୍ତ୍ୱୋପଲବ୍ଧି କରିବା ପ୍ରୟାସରେ ଇତିହାସ ସଂସ୍କୃତିର ଆଦିକାଳରୁ ଚାଲିଛି । ପରମ ସତ୍ତା ସହିତ ଆପଣାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସତ୍ତାକୁ ମିଳାଇଦେଇ ଦିବ୍ୟ ଚେତନା ଲାଭ କରିବା ଲାଗି ସେ ନାନାପ୍ରକାର ମାର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଆସିଛି । ତାର ଅନ୍ତରଭିତରେ ନିହିତ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ସେ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ପରମାରାଧ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେବାରେ କଦାପି କ୍ରୁଟି କରିନାହିଁ । ଜଗତର ଯେତେଯେତେ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଧର୍ମରେ ଈଶୋପଲବ୍ଧିର ଯେତେପ୍ରକାର ପ୍ରଣାଳୀ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଛି, ମନୁଷ୍ୟର ମନୋଭୂମି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାହାକୁ ପ୍ରଧାନତଃ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିହେବ ।

---

୧୮ । ସ୍ତୁତିଚନ୍ଦ୍ର ମଣି : ୭୬ଶ ବୋଲି ।

୧୯ । ଚଙ୍କୈତ : ୩୭ ବୋଲି ।

ପ୍ରଥମଟି ଜ୍ଞାନାଶ୍ରୟୀ, ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଅନୁରାଗଶ୍ରୟୀ ଏବଂ ଶେଷଟି କ୍ରିୟାପ୍ରଧାନ । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ଭାଷାରେ ଏହା ଯଥାକ୍ରମେ ଜ୍ଞାନଯୋଗ, ଭକ୍ତିଯୋଗ ଏବଂ କର୍ମଯୋଗ ।

ଭ୍ରାନ୍ତ ସମାଲୋଚନାର ମୋହଜାଲରେ ପଡ଼ି ଆମେ ଅନେକସମୟରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ତିନୋଟି ମାର୍ଗକୁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚ୍ୟୁତ କରି ଦେଖିଥାଉଁ । ସତେ ଯେପରି ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମମାର୍ଗ ଉକ୍ତ ତିନୋଟି ରାସ୍ତାରୁ କେବଳ ଗୋଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଅନ୍ୟଦୁଇଟିକୁ ବାଦ୍ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ, ଯେପରି ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ଭକ୍ତିର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ବା ଭକ୍ତିରେ କ୍ରିୟାର ଗନ୍ଧ ନାହିଁ ।

ଅବଶ୍ୟ ଏପରି ଏକ ଭ୍ରାନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେବାର ଅନେକ ଐତିହାସିକ କାରଣ ରହିଛି । ଅନେକ ସମୟରେ ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ବିଶେଷତଃ ସେମାନଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନେ ଆପଣାର ସ୍ୱାଧିକାରପ୍ରମତ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ଭାବରେ ନିଜ ମାର୍ଗଟିକୁ ଏକମାତ୍ର ସରଳ ପଥ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ଅନ୍ୟ ପଥଗୁଡ଼ିକର ନିନ୍ଦା କରିଛନ୍ତି । ଯେ କୌଣସି ଯୁଗର ଧର୍ମ-ଇତିହାସ ଘାଣ୍ଟି ଦେଖିଲେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଯୁଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ, ଯେତେବେଳେ ଜୀବନାଚରରେ ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ନିତାନ୍ତ ଗୌଣ କରିଦେଇ କେବଳ ପଣ୍ଡିତସଭାରେ ଧର୍ମ-ମତର ଭ୍ରାନ୍ତାଭ୍ରାନ୍ତତା ନେଇ ବହୁତ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଛି । ବଡ଼ ବଡ଼ ଜ୍ଞାନସାଗର ତର୍କବୀରମାନେ ସ୍ୱକୀୟ ଧର୍ମବାଦର ବିଗ୍ରହ-ପତାକା ଧରି ଦେଶର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୀଠମାନଙ୍କରେ ତର୍କଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଇଛନ୍ତି । ଏହିପରି କାଳକୁ ଧର୍ମର ସ୍ଥାଣୁ ଯୁଗ ବା ପଙ୍ଗୁ ଯୁଗ କହିଲେ ଭୁଲ ହେବନାହିଁ । ଲୋକଜୀବନର ସମସ୍ତ ସଚଳ ଧାରାରୁ ରସ ଶୁଷ୍କ କରି ନେଇ ରାଜପୋଷିତ ବା ପଣ୍ଡିତ-ସ୍ୱୀକୃତ ତର୍କ ସଭାରେ ଯେତେବେଳେ ଧର୍ମଜ୍ଞାନ ଆପଣାକୁ ଜମା କରିବାରେ ଲାଗେ, ସେତେବେଳେ ଏହି ଜମାଟବନ୍ଧା ସ୍ତୂପ ଯେତେ ବିଶାଳ ଓ ଅତିକାୟ ମନେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ସଚଳତା ହରାଇ ବସିବାରୁ ତାହା କେବଳ ସ୍ଥାଣୁ ହୋଇଯାଏ । ଆମ ଦେଶରେ ପୁରୀ ବା କାଶୀ ପ୍ରଭୃତି ତୀର୍ଥମାନଙ୍କର ଇତିହାସ ଲେଖାହେଲେ ଧର୍ମକୁ ପଥର କରି ରଖିବାର ଅନେକ କାହାଣୀ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ପାରିବ । ସେତେବେଳେ ଜନମନର ପରମ କୌତୂହଳ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତି, ଭକ୍ତି ଓ କର୍ମ, ବୈଦିକ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ମଧ୍ୟରେ ତୁମୁଳ ବାକ୍ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଥିଲା ।

ପଣ୍ଡିତର ଜୟ ପରାଜୟ ଉପରେ ହିଁ ମତବାଦର ଜୟପରାଜୟ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । ଯେଉଁପକ୍ଷର ମୁଖପାତ୍ର ପରାସ୍ତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ, ବେଳେବେଳେ ସେହି ପକ୍ଷର ମତାବଲମ୍ବୀମାନେ ନାସ୍ତିକ ବୋଲି ଘୋଷିତ ହୋଇ ସଙ୍ଘପାଳକଠାରୁ ନାନା ପ୍ରକାର ନିର୍ଯାତନା ସହ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏହିସବୁ ଅସଙ୍ଗତି ଫଳରେ ଦେଶରୁ ଧର୍ମର ମୌଳିକ ଓ ଉଦାର ଦୃଷ୍ଟି ବିଲୟ ଲାଭ କଲା । ବିଭିନ୍ନ ପଥର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏକ, ପରସ୍ପରର ଧର୍ମ-ପଥରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନାନା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି, ଏପରି ଭାବନାମାନ କ୍ରମେ ଲୋକମନରୁ ପାସୋର ହୋଇଗଲା । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପଥକୁ ଅତିରିକ୍ତ ଭାବରେ ଆଶ୍ରୟ କରି ସାଧକ ଓ ଧର୍ମ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟମାନଙ୍କର ଉଦ୍‌ଭବ ହେଲା । ଆପଣାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମାନତା ବୁଝି ଆଗରୁ ସଦ୍‌ଭାବ ରଖିଥିବା ଧର୍ମ-ଶାଖାମାନ ନାନା ପ୍ରଶାଖାରେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଏହି ବିଭାଗ ଓ ବିଭେଦର ଇତିହାସ କାଳକ୍ରମେ ଯୁଗ-ମଣିଷର ମନଭିତରେ ଧର୍ମମାର୍ଗ-ସମ୍ବନ୍ଧୀ ବିଭେଦ-ଭାବନାର ସୃଷ୍ଟି କଲା । ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ, ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଓ କର୍ମମାର୍ଗ ପ୍ରଭୃତିର ପ୍ରଭେଦ ବା ବୈଧର୍ମ୍ୟ କ୍ରମେ ସ୍ୱୀକୃତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଆମେ ଧର୍ମକୁ ଏହିପରି ବିଭକ୍ତ ଭାବେ ଭାବିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛୁ । ତେଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ହଠାତ୍ ଜ୍ଞାନକୁ ଭକ୍ତିଠାରୁ ଓ ଭକ୍ତିକୁ କ୍ରିୟାଠାରୁ ପୃଥକ୍ କରି ଦେଖିବାକୁ ଆମେ ଆଦୌ ଭୁଲ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା କରିପାରୁ ନାହୁଁ ।

ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ବିଭେଦ-ଦୃଷ୍ଟି ଅତିରିକ୍ତ ପରିମାଣରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଚିନ୍ତନର ଶ୍ରେଣୀ-ବିଭାଗ କରିବାର ସଦାବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଆମ ମନର ସ୍ୱାଭାବିକ ଗ୍ରହଣ-ଶକ୍ତିକୁ ଗ୍ରାସ କରି ପକାଇଛି । ତେଣୁ ଧର୍ମକୁ ନ ବୁଝି କେବଳ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମାର୍କା ବା ଗଣ୍ଡିକୁ ବୁଝିବା ହିଁ ସମାଲୋଚନାର ପ୍ରଧାନ ଧ୍ୟେୟ ହୋଇଗଲାଣି । ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମ ବା ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ପଦ୍ଧତି ଓ ପ୍ରିୟ କୌଣସି ଗଣ୍ଡିଭିତରେ ପକାଇ ପାରିଲେ ଅପର ସମାଲୋଚକ ନିଜକୁ କୃତାର୍ଥ ମନେ କରୁଛି । ଜ୍ଞାନ, ଭକ୍ତି ଓ କର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମ ଦେଶରେ ଓ ବିଦେଶରେ ଯେଉଁସବୁ ଅଧ୍ୟୟନ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଛି, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଏହି ଦୋଷରେ ଦୁଷ୍ଟ । ଭାରତରେ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ କେଉଁ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା, କେତେ ଶତ ବର୍ଷତଳେ ଚୀନରୁ ବା ମଧ୍ୟ

ଏସିଆରୁ ଆମଦେଶକୁ ତନ୍ତ୍ରାଗ୍ନର ପ୍ରବେଶ କଲା, ବୃକ୍ଷପୂଜା ବା ମାତୃପୂଜାର ଅନୁମାନିତ ବୟସ କେତେ, ଏହିପରି ନାନା ଅସାର୍ଥକ କୌତୂହଳର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଆମେ ଅନେକ ଶକ୍ତି ବ୍ୟୟିତ କରି ସରାଇଛୁ। ମନ ହେଉଛି ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଓ ପ୍ରଥମ ବିଚରଣ-ଭୂମି, ମନର ବିଚିତ୍ର ପ୍ରବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମାଗ୍ରହକୁ ନାନା ବିଚିତ୍ର ଭାବେ ଗଠିତ କରେ, ଏକଥା ଭୁଲିଯିବା ହେତୁ ବିଜ୍ଞାନର ବିଭେଦ-ଦୃଷ୍ଟି ଆମକୁ ସହଜରେ ଅବହେଳିତ କରିପକାଏ। ପୃଥିବୀର କୌଣସି ଧର୍ମ ବା ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ସଜ୍ଞାନଭାବରେ ଗୋଟିଏ ପଥକୁ ବର୍ଜନ କରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ପଥକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି। ଯୁଗର ଆବଶ୍ୟକତା ସେମାନଙ୍କର ବାଣୀବିଳାସକୁ କୌଣସି ବିଶେଷ ଢଗରେ ହୁଏତ କେତେକ ପରିମାଣରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି। କିନ୍ତୁ ଧର୍ମ ସବୁବେଳେ ତା'ର ସଚଳ ମାର୍ଗରେ ପଥ ବଦଳାଇ ଚାଲିଛି। ଚିନ୍ତାସ୍ରୋତର ନାନା ସ୍ତରରେ କେତେ ମିଶ୍ରଣ ପରିପ୍ରେକ୍ଷଣ ଚାଲିଛି, କେତେ ଆଦାନପ୍ରଦାନରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ପରିପୁଷ୍ଟ ହୋଇଛି। ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ ଆତ୍ମାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବା (୧) କେବଳ ଶୂନ୍ୟବାଦ ବା ବେଦାନ୍ତକୁ କେବଳ ମାୟାବାଦ କହିଲେ ଯେପରି ଭୁଲହେବ, କୌଣସି ସାଧକ ବା ଧର୍ମ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ କେବଳ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗୀ ବା କେବଳ ଭକ୍ତିମାର୍ଗୀ କହିଲେ ସେହିପରି ଭୁଲହେବ। ମାନବ ପ୍ରକୃତିର ଅନ୍ୟତମ ଚିତ୍ତୋଦ୍ଗମ ହିସାବରେ ଭକ୍ତିର ଏକ ଦୀର୍ଘ ଇତିହାସ ରହିଛି। ବେଦ, ଉପନିଷଦ ପ୍ରଭୃତି ଯୁଗରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନାନା ଧର୍ମସାଧନାରେ ଆମେ ଭକ୍ତିର ଉନ୍ମେଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରିବା।

ପୁରାତନ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଭକ୍ତିକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି। ଋକ୍‌ବେଦରେ (୧୦।୧୫) ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି (ଶ୍ରଦ୍ଧାଂ ଦେବାଃ ଯଜମନାଃ ଉପାସତେ)। ଶ୍ରଦ୍ଧାହିଁ ସତ୍ୟରେ ଉପନୀତ କରାଏ (ଶ୍ରଦ୍ଧୟା ସତ୍ୟଂ ଆପ୍ୟତେ), ଏହି ବଚନ ଯଜୁର୍ବେଦରେ ରହିଛି। ସାମବେଦ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ହେଉଛି ମା, ମନ ହେଉଛି ବାପା, (ଶ୍ରଦ୍ଧା ମାତା ମନଃ ପିତା)।

୧। ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ: The Living Thoughts of Gautama the Buddha: Presented by Ananda K. Coomaraswamy and I. B. Horner; p. 5

ମହାଭାରତର ଶାନ୍ତିପର୍ବରେ (୫୯ମ ଅଧ୍ୟାୟ) ଶ୍ରଦ୍ଧାକୁ ପରମାତ୍ମା ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି (ଦୈବତମ୍ ହି ମହତ୍ ଶ୍ରଦ୍ଧା)। ଐତରେୟ ଆରଣ୍ୟକରେ ଅଗ୍ନିକୁ ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଦେବତା ବୋଲି କୁହା ଯାଇଛି (ଅଗ୍ନିଃ ଦେବାନାଂ ଅବମୋ ବିଷ୍ଣୁଃ ପରମଃ)। ପୁରୁଷସୂକ୍ତରେ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁରୂପର ସ୍ତବଗାନ କରାଯାଇଛି(୨)।

ଉପନିଷଦରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପ୍ରଶଂସା ଅତୁଳ ପରିଷ୍କାର । ଆତ୍ମାନୁସନ୍ଧାନ କରିବାର ଉପାୟ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଏକତମ, ଏହା ହେଉଛି ଉପନିଷଦର ମତ(୩)।

ବେଦ ବା ଉପନିଷଦରୁ ଉକ୍ତିମାନ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇ ଏଠାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ବା ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ବୟସ-ନିରୂପଣ ଲାଗି କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା କରା ଯାଉନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ଶ୍ରୁତିଶାସ୍ତ୍ରର ବୟସ-ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ ଅନୁମାନ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ ରହିଛି । ତେଣୁ କେବଳ ବେଦରେ ଅଛି ବୋଲି ଦେଖାଇଦେଲେ ଯେ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଶତାବ୍ଦୀ-ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ହୋଇଯିବ, ଏପରି ଭାବିବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ କେବଳ ଏତିକି ଜାଣିରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମ ପରି ତାର ଧର୍ମମାର୍ଗ ମଧ୍ୟ ଅତି ପୁରାତନ । ଯେଉଁଦିନଠାରୁ ଜୀବନାତୀତଶକ୍ତି ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟଶକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟକୁ ଏକ ବିରାଟ ଉପଲବ୍ଧିର ଆଶାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରି ନେଇଛି, ସେହିଦିନଠାରୁ ସେ ନାନା ଉପାୟରେ ସେହି ଉପଲବ୍ଧି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଛି । ଶ୍ରଦ୍ଧା ବା ଭକ୍ତିର ପଥ ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଏକତମ । ହୁଏତ ଋକ୍‌ବେଦରୁ ଅଧିକ ପୁରାତନ ଶାସ୍ତ୍ରର କୌଣସି ସନ୍ଧାନ ମିଳିଥିଲେ ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ସାଧନାର ଶ୍ରଦ୍ଧାଗତ ମାର୍ଗଟି ଖୋଜି ନେବାକୁ ଆଦୌ କଷ୍ଟକର ହୋଇ ନଥାନ୍ତା । ତେଣୁ ଇତିହାସ ଖୋଜିବାର ଏକଦେଶୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଛାଡ଼ି ଆମେ ମନୁଷ୍ୟର ମାନସ-ଭୂମି ଉପରେ ଏହି ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପ୍ରବୃତ୍ତିଟିକୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିବା ।

---

୨ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଃ **The Vaishnaba Cult in India By K. S. Ramaswamy Sastri;In Indian Culture,Vol.Vp.245**

୩ । ତପସା ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟେଣ ଶ୍ରଦ୍ଧୟା ବିଦ୍ୟୟାତ୍ମାନମନ୍ୱିଷ୍ୟ—ପ୍ରଶ୍ନ
ଉଃ ୧/୧୦
କ୍ରିୟାବନ୍ତଃ ଶ୍ରୋତ୍ରିୟା ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠାଃ ସ୍ୱୟଂ ଜୁହ୍ୱତ ଶ୍ରଦ୍ଧୟନ୍ତଃ
—ମୁଣ୍ଡକ ୩/୨/୧୦

ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଜନ୍ମ ମନୁଷ୍ୟ ଭିତର ଆବେଗ (Emotion) ରୁ । ବୋଧଶକ୍ତି ବା ବୁଦ୍ଧି (Cognition) ଏବଂ କ୍ରିୟା ତତ୍ପରତା(Conation) ସହ ଶ୍ରଦ୍ଧାବେଗର ସ୍ଥାନ ଜୀବନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାର ଉନ୍ମେଷ ମଣିଷର ହୃଦୟରୁ (ଅନ୍ତଃକରଣ-ବୃତ୍ତିବିଶେଷ) । ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦରେ ଶାକଲ୍ୟମୁନିଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ କହିଛନ୍ତି, "ହୃଦୟରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଅଧିଷ୍ଠାନ । ଏହି ହୃଦୟ ଦ୍ୱାରାହିଁ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପରିଚୟ ମିଳେ, ତେଣୁ ହୃଦୟ ହେଉଛି ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଏକମାତ୍ର ସ୍ଥାନ"(୪) ।

ଜ୍ଞାନର ସ୍ଥାନ ହେଉଛି ମସ୍ତିଷ୍କରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁକ୍ତିପ୍ରଧାନ ବୋଧଶକ୍ତି ଦେଇ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ଆପଣାକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରେ । ଦର୍ଶନର ପ୍ରଧାନତମ ପ୍ରେରଣା ସାଧାରଣତଃ ଏହି ଜ୍ଞାନରୁ । ଅବହମାନ କାଳରୁ ଜଗତର ଦାର୍ଶନିକମାନେ ସକଳ ମନନ-ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ସୃଷ୍ଟି ଓ ସତ୍ତାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସତ୍ୟକୁ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଆସିଛନ୍ତି । ସବୁଯୁଗର ଦର୍ଶନରେ କେତେ ଭାର ଭାର ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖା ହୋଇଛି, ଗହନ ଯୁକ୍ତିର ଗମ୍ଭୀରତାରେ ଶିରାପ୍ରଶିରା ଉଖାଡ଼ି ସମଗ୍ର ସମ୍ପଦଟିର ପରିଚୟ ପାଇବାକୁ ମନୁଷ୍ୟ କେତେ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ଏହି ଚେଷ୍ଟାର ଆଧୁନିକତମ ରୂପ ହେଉଛି ବୈଜ୍ଞାନିକ ପରୀକ୍ଷାଗାରର ଚେଷ୍ଟା । କୌଣସି ସମଗ୍ର ସାମଗ୍ରୀକୁ ନାନା ଅଂଶ ଉପାଂଶରେ ବିଭକ୍ତ ଓ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଂଶର ପ୍ରକୃତି-ନିରୂପଣ ଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ରର ପ୍ରକୃତି ନିରୂପଣ କରିବା ହେଉଛି ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଣାଳୀ । ଏହାହିଁ ପ୍ରଶସ୍ତରୂପେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରଣାଳୀ । ଜ୍ଞାନର ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଓ ଅସମର୍ଥତା ତା'ର ଆପଣା ପ୍ରଣାଳୀରୁହିଁ ପରିଷ୍କାର ଜଣାପଡ଼ିଯାଏ । ସମଗ୍ର କେବଳ ଅଂଶର ସମଷ୍ଟି ନୁହେଁ । ସୃଷ୍ଟି କେବଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଲବ୍ଧ ଧାରଣାର ସମ୍ମିଶ୍ରୀକରଣ ନୁହେଁ । ରସାୟନ-ବିଦ୍ୟାର (Chemistry) ଆଧୁନିକତମ ଉଦ୍ଭାବନ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦିହାନ୍ ରହିଛି । ଦୁଇ ମାପ ହାଇଡ୍ରୋଜେନ ଓ ଗୋଟିଏ ମାପ ଅକ୍ସିଜେନ ମିଶାଇଲେ ମିଶ୍ରଣ-ରୂପ ଜଳର ଆକାର ଧାରଣ କରେ ସତ, କିନ୍ତୁ ସେହି ଯେ ମୁହୂର୍ତ୍ତର ଏକ ସହସ୍ରାଂଶ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ ଏକତ୍ର ଏକ ତୃତୀୟ ମିଶ୍ର (Compound)ର ସୃଷ୍ଟି କରେ, ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରକୃତିଟିକୁ ବିଜ୍ଞାନ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ଳେଷିତ କରି

---

୪ । 'କସ୍ମିନ୍ନୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତେତି ହୃଦୟ ଇତି ହୋବାଚ ହୃଦୟେନ ହି ଶ୍ରଦ୍ଧାଂ ଜାନାତି ହୃଦୟେ ହ୍ୟେବ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା ଭବତୀତ୍ୟେବମେବୈତଦ୍ୟାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ'—୩।୯।୨୧

ବୁଝାଇପାରିନାହିଁ । ପରିମାଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ(Quantitative Change) ଦ୍ୱାରା ଗୁଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Qualitative change) ସମ୍ଭବ ହେବାର ଏହି ପ୍ରଣାଳୀଟି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜ୍ଞାନକ୍ଷେତ୍ରରେ ରହସ୍ୟମୟ ହୋଇ ରହିଛି । ତେଣୁ ଆପଣା ଅଂଶର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ପରିସୀମିତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେତେ ମାଟି ତାଡ଼ି ଧୂଳି ଉଡ଼ାଇ ପାରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ତା ବା ବିଶ୍ୱପ୍ରକୃତିର ସମଗ୍ର ସ୍ୱଭାବଟିକୁ ବୁଝିପାରିବା ଲାଗି ଜ୍ଞାନମାର୍ଗର ଦାନ ଅତି ଅଳ୍ପ । ପ୍ରତ୍ୟେକବାର ନାନା ଉପାୟରେ ନାନା ଦାମ୍ଭିକ ଅଭିଯାନ ଚଳାଇ ଜ୍ଞାନ ଅଧା ବାଟରୁ ନିରସ୍ତ ହୋଇ ଫେରି ଆସିଛି । ଗଛ ପରୀକ୍ଷା କରୁ କରୁ ତାହା ଅରଣ୍ୟଟି ଦେଖିବାକୁ ପାସୋରି ପକାଇଛି । ତେଣୁ ଅରଣ୍ୟ ବୋଇଲେ କେବଳ ଗଛର ସମଷ୍ଟି ବୋଲି କହିବା ଛଡ଼ା ଜ୍ଞାନର ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରକାର ପ୍ରକାଶ ଦଣ୍ଡ (Means of Expression) ନାହିଁ । ବିଂଶଶତାବ୍ଦୀର ନବ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ ଜ୍ଞାନର ଏହି ସାମର୍ଥ୍ୟହୀନତା ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଛି ।

ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଧର୍ମସାଧନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଅବିକଳ ସେହି କଥା ଦେଖିବାକୁ ପାଇବା । ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ଆମ ଦେଶର ବିଦ୍ୟାରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗ । ଷଡ଼ ଦର୍ଶନର ଷଟ୍‌ପଥ ଦେଇ ଆମ ଦେଶର ପୁରାତନ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପରମାତ୍ମ-ତତ୍ତ୍ୱର ଅଗମ୍ୟ ଗହ୍ୱରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ବାର ବାର କରିଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନ ଛୁରିକାର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଛେଦନ-କଳାଦ୍ୱାରା ଧର୍ମ ସହସ୍ର ଶାଖାରେ ଛିନ୍ନ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଯାଇଛି । ସୂକ୍ଷ୍ମ ମସ୍ତିଷ୍କର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇ ଅଦ୍ୱୈତବାଦ, ଦ୍ୱୈତବାଦ ପ୍ରଭୃତି ମତରେ ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ଉପମତର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । କୌଣସି ଧର୍ମ ମାର୍ଗର କୌଣସି ବିଶେଷ କ୍ଷେତ୍ରର କୌଣସି ବିଶେଷ ପ୍ରକରଣକୁ ଡାଳ ପଲ କରି ଶଗଡ଼ ଶଗଡ଼ ପୋଥି ଲେଖା ଯାଇଛି, ସହସ୍ରବାର ତର୍କସଭା ବସିଛି, ତଥାପି ବୋଇଲସୂତ୍ରାର ବୋଝ ସରିନାହିଁ, ମଣିଷ ତାକୁ ଯେତେ ଲମ୍ବାଇବାର ଜ୍ଞାନଧୀର ଅଧ୍ୟବସାୟ କରିଛି, ତାହା ସେତେ ଲମ୍ବି ମଣିଷକୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାହତ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ତଥାପି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଏହି ପଲ୍ଲବ ସୃଷ୍ଟି ଯେତେ ବଢ଼ିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାହା ଅଗାଧ ସମୁଦ୍ରର ମଗ୍ନ ପ୍ରକୃତିଟିକୁ ବୁଝିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିନାହିଁ; ବାଦବାଦ ଶ୍ରମକ୍ଲିଷ୍ଟ ପଣ୍ଡିତ ପରାସ୍ତ ହୋଇଛି, ବାର ବାର ଯୁଗର ଉତ୍ସାହ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଛି, ବାର ବାର ପଣ୍ଡିତ ସମାଜ ଉତ୍ତାପ ଉପଭୋଗ କରୁ କରୁ ଲୋକମତ ତାହାର ବିରୁଦ୍ଧ ଅଶ୍ରଦ୍ଧ-

ମାନବତା ବିଷୟରେ ସଚେତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି, ବାର ବାର ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖା ଦେଇଛି, ବିଦ୍ରୋହ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ତାହାର କାରଣ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ପୁଣି ସେହି ଜ୍ଞାନର ସ୍ୱରୂପଟିକୁ ଭଲ ଭଲ କରି ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ବିଜ୍ଞାନ ତା'ର ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଓ ଉପକରଣମାନଙ୍କର ସୀମା ସବୁବେଳେ ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ପଦାର୍ଥ ଖାଲି ଆଖିରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, ସେଥିଲାଗି ଅଣୁବୀକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଆହୁରି ସୂକ୍ଷ୍ମତର ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖିବାକୁ ହେଲେ ଅନେକ ଅଣୁବୀକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ର କୌଣସି କାମ ଦେଇ ପାରେ ନାହିଁ, ସେଥିଲାଗି ଉଚ୍ଚତର ବିଶେଷ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ଏକ ଅଣୁବୀକ୍ଷଣର ଦରକାର ହୁଏ । ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ସୀମା ଓ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରିବା ଭଳି ବିଭିନ୍ନ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ଯନ୍ତ୍ରମାନ ବିଜ୍ଞାନରେ ରହିଛି । ମନୁଷ୍ୟ ମନର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶକ୍ତି ରହିଛି । ଦର୍ଶନର ଇତିହାସରେ ମନର ବୋଧଶକ୍ତି କଳନା କରିବାର (Epistemology) ଇତିହାସ ଅତି ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଭଗବାନ ସୃଷ୍ଟି ଓ ସଂସାର ବିଷୟରେ ନାନା କଳ୍ପନା ଜଳ୍ପନା କରିବା ପଥରେ ହଠାତ୍ ଏକ ଯୁଗରେ ମଣିଷ ଆପଣା ବୋଧଶକ୍ତି ବିଷୟରେ ସନ୍ଦିହାନ୍ ହୋଇ ପଡିଥିଲା ଓ ପ୍ରଥମେ ମନ ବା ଚିତ୍ତର ଗ୍ରହଣସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ନ କରି ସତ୍ୟର ସନ୍ଧାନ କରିବା ଅସମୀଚୀନ ବୋଲି ସେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଜାଣିଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟ ଭିତରେ ଯେଉଁ ବୋଧ ଶକ୍ତି ବା ଜ୍ଞାନଶକ୍ତି ରହିଛି, ତାହା ସତ୍ତ୍ୱର ସମସ୍ତ ସତ୍ୟ ଜାଣିବାକୁ ଅସମର୍ଥ; ସେଥିଲାଗି ଯେଉଁ ମାନର ପରିମାପକ ଆବଶ୍ୟକ, ମନୁଷ୍ୟର ତାହା ନାହିଁ । ସେଇଥିଲାଗି ବାର ବାର ଦର୍ଶନକ୍ଷେତ୍ରର ନାନା ଅନୁଧାବନ ତାକୁ କେବଳ କ୍ଲାନ୍ତ ଓ ନିରସ୍ତ କରାଇ ଦେଇଛି । ସେ ଯେତେ ଯୁଆଡ଼ୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଆୟୋଜନ କରି ସମଗ୍ର ସତ୍ତ୍ୱର ପରିଚୟ ଓ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକଳ ରହସ୍ୟକୁ ଭେଦ କରି ପାରିନାହିଁ । ଦେହର କୌଣସି ବିଶେଷ ରକ୍ତକଣା ପକ୍ଷରେ ଯେପରି ମନୁଷ୍ୟର ଶରୀରଟିକୁ ବୁଝିବା ଅସମ୍ଭବ, ସେହିପରି ବିଶ୍ୱର ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶରେ ଜୀବନ ଧାରଣ କରୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟର ଜ୍ଞାନସୀମାରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱକୁ ବୁଝିବା ଓ ବିଶ୍ୱବିଧାନର ପରିଚୟ ପାଇବା ଅତି ଅସାଧ୍ୟ ।

ତାହାହେଲେ ମସ୍ତିଷ୍କଠାରୁ ଏପରି କୌଣସି ବଡ଼ ସାଧନ ଅଛି ଯାହାଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ସତ୍ୟର ଲାଭ କରାଯାଇ ପାରିବ ? —ଜିଜ୍ଞାସୁ ମଣିଷର ପ୍ରଶ୍ନ ତାକୁ ସ୍ୱତଃ ହୃଦୟ ଆଡ଼କୁ ଟାଣିନେଲା । ହୃଦୟର ଶକ୍ତି ମସ୍ତିଷ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ସଂଗ୍ରା, ହୃଦୟାବେଗ ଜ୍ଞାନଠାରୁ ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଭକ୍ତିପଥର ଉଦୟ ହେଲା । ଜ୍ଞାନପଥର ନିରସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ପୁଣି ଭକ୍ତିପଥର ଆଶ୍ରୟ ଲାଭ କଲା ।

କେବଳ ଜ୍ଞାନର ପଥ ଯେ ବ୍ରହ୍ମଲାଭ କରାଇବାରେ ଏକାନ୍ତ ଅସମର୍ଥ, ଭାରତୀୟ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ବାର ବାର ତାହା ଘୋଷଣା କରିଛି । 'ତର୍କପ୍ରତିଷ୍ଠାନାତ୍',—ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରର ଏହି ସୂତ୍ରଟି ତର୍କଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତି ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିଛି । ଉପନିଷଦରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମାନ ସତର୍କବାଣୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ (୫) ।

ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରି ହେବନାହିଁ । ବ୍ରହ୍ମପଥକୁ ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ବୁଝାଇ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଧର୍ମ ଆଡ଼କୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିବାର ପ୍ରଣାଳୀ ଅତି ଆୟାସସାପେକ୍ଷ । ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଚିତ୍ତର ପରମାର୍ଥ ବାସନାକୁ ଜାଗ୍ରତ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକ ବର୍ଗ୍‌ସଁ (Bergson) ବୁଦ୍ଧି ବା ଜ୍ଞାନକୁ ଧର୍ମପଥରେ ପ୍ରଧାନ ଅନ୍ତରାୟ ବୋଲି ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନପଥହିଁ ବିଭେଦର ପଥ, ଏହାଦ୍ୱାରା ନାନା ମତବାଦ ଓ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଧର୍ମଜୀବନର ମୌଳିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ତେଣୁ ଲୋକ-ଚିତ୍ତର ଏପରି ଏକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଖୋଜି ବାହାର କରିବାକୁ ହେବ ଯାହାକୁ ସମସ୍ତେ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ ଏବଂ ଯାହା ମୌଳିକଭାବେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକ ଧର୍ମସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧି ରଖି ପାରିବ; ଏହିପରି ଏକ ଜିଜ୍ଞାସାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଧର୍ମସୂତ୍ରକାରମାନେ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ସନ୍ଧାନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗଠାରୁ ଅଧିକ ସହଜ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ । ୟୁରୋପୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଗିଲ୍‌ବର୍ଟମରେ (Gilbert Murray) ଙ୍କ ଭାଷାରେ, " ଭକ୍ତି (Faith) ଚେତନ ବୁଦ୍ଧିର ମାର୍ଗ ନୁହେଁ, ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଏହା ଗୋଟିଏ ମାର୍ଗରେ ଉଦ୍ଧାବିତ କରିନେଇ ଯାଏ, ଚିତ୍ତର ସମସ୍ତ

---

୫ । ନାୟମାତ୍ମା ପ୍ରବଚନେନ ଲଭ୍ୟୋ
ନ ମେଧୟା ନ ବହୁନା ଶ୍ରୁତେନ ॥—କଠ ଉପନିଷଦ ୨।୨୩,
ମୁଣ୍ଡକ— ୩।୨।୩

ଶକ୍ତି ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଏହା ସଞ୍ଚାଳିତ କରାଏ, ମନର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରକୁ ସଚଳ କରିପାରେ ଏବ ଏହି ଏକୀଭୂତ ମିଳିତ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ବୁଦ୍ଧିର ଅଗମ୍ୟ ପାରକୁ ପହଞ୍ଚିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରେ । ଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଆମେ ବହୁମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଲାଭ କରୁ । ଏହି ସମ୍ପଦକୁ ଆଦୌ ଅବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । କେବଳ ଧର୍ମ କାହିଁକି, କଳାବିଦ୍ୟା ଓ କାବ୍ୟ-ପ୍ରାଣତା ପ୍ରଭୃତି ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରବୃତ୍ତି ମୂଳରେ ଏହି ସମ୍ପଦହିଁ ଆମକୁ ବେଶୀ ପରିମାଣରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଏ ” (୬) ।

ଭାରତୀୟ ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ରରେ ନାରଦ-ଭକ୍ତିସୂତ୍ର ଓ ଶାଣ୍ଡିଲ୍ୟ ଶତସୂତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥଦୁଇଟି ସବୁଠାରୁ ବେଶି ପରିଚିତ । ନାରଦଙ୍କର ମତାନୁସାରେ ଜୀବନର ସମସ୍ତ କର୍ମ ଭଗବାନଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରି ଦେଇ ତାଙ୍କୁ ପାସୋରି ପକାଇଲ ବେଳେ ହୃଦୟରେ ତୀବ୍ର ବ୍ୟଥା ଅନୁଭବ କରିବା ହେଉଛି ଭକ୍ତି (୭) । ଗୀତାରେ (୧୪/୬-୮) କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଗୁଣତ୍ରୟ ଜୀବକୁ କେବଳ ବାନ୍ଧି ରଖେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ (୧୪/୨୬) କେବଳ ଭକ୍ତିଯୋଗ ଦ୍ୱାରା ଜୀବ ଏହି ଗୁଣତ୍ରୟର ବାଧା ଅତିକ୍ରମ କରି ବ୍ରହ୍ମସ୍ଥ ହୋଇପାରେ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । ଜ୍ଞାନ କେବଳ ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଦାନ କରେ, ପଥ ପରିଷ୍କାର କରେ, କିନ୍ତୁ କେବଳ ଭକ୍ତିଦ୍ୱାରାହିଁ ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ତ୍ରିଶରଣ କେବଳ ଆପଣାର ଅତିରିକ୍ତ ଏକ ଧର୍ମ ବା ବିଧାନ ହାତରେ ଆପଣାକୁ ସମର୍ପଣ କରିବା ଛଡ଼ା କିଛି ନୁହେଁ । ହୀନଯାନ-ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବୈରାଗ୍ୟ-ପ୍ରଧାନ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ରହିଥିଲେହେଁ, ମହାଯାନରେ କ୍ରମେ ଏହା ଅତି ପ୍ରଧାନ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । 'ଦଶଭୂମି-ବିଭାଷା-ଶାସ୍ତ୍ର'ରେ ନାଗାର୍ଜୁନ ଲେଖିଛନ୍ତି, "ସାଧାରଣ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ସଳଖ ଓ ବକ୍ର, ସହଜ ଓ କଷ୍ଟକର ପଥ ଥିଲାପରି ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ପ୍ରବେଶ-ପଥ ରହିଛି । ସ୍ଥଳପଥରେ

---

୬ । Quoted in The Aesthetic Approach to God By M. Yamunacharya; From the Quarterly Journal of the Mythic Society, Vol. XXVII, p. 108

୭ । ନାରଦସ୍ତୁ ତଦର୍ପିତାଖିଳାଚାରତା ତଦ୍ବିସ୍ମରଣେ ପରମ ବ୍ୟାକୁଳତେତି ॥—ନାରଦ ଭକ୍ତିସୂତ୍ରାଣି । (୧୯)

ପାଦରେ ଚାଲି ଚାଲି ଯିବା ଅତି ଆୟାସସାଧ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ନୌକା ସାହାଯ୍ୟରେ ଜଳପଥରେ ଯିବା ବେଶ୍ ସୁଖକର । ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱଙ୍କର ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅନୁରୂପ । କେହି କେହି ସ୍ୱେଚ୍ଛାପ୍ରଣୋଦିତ ଭାବେ କଷ୍ଟକର ପଥ (ଧର୍ମ-ବ୍ରତ-ଆଚରଣ) ଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ସେହିପରି କେହି କେହି ଅମିତାୟୁ (ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ କଳ୍ପନା) ଙ୍କ ଠାରେ ଭକ୍ତି ରଖିବାର ସହଜ ମାର୍ଗରେ ଅବୈବର୍ତ୍ତୀ (ଯେଉଁଠି ପହଞ୍ଚିଲେ ପୁଣି ଦେହ ଧାରଣ କରି ଜନ୍ମ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ) ଲାଭ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି ।” ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ ‘ସୁଖାବତୀ ବ୍ୟୂହ’ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଭକ୍ତି ଭାବାପନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶାଖାର ବୌଦ୍ଧମାନେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ନିୟମିତଭାବେ ପାରାୟଣ କରନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଭଗବାନ ଅମିତାଭଙ୍କର ନାମ (ନାମଧେୟ) ଶ୍ରବଣରେ, ବନ୍ଦନା ଓ ଉପାସନାରେ ସମ୍ୟକ୍‌ସମ୍ବୋଧିପ୍ରାପ୍ତି ସୁନିଶ୍ଚିତ । ବହୁକୋଟି ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପୂଜାକରି, ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିବଳରେ ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସୁଗତଙ୍କର ପୂଜାଦ୍ୱାରା କେବଳ ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ‘ସୁଖାବତୀରେ’ ପ୍ରବେଶ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ (୮) । ଅଶ୍ୱଘୋଷଙ୍କର ପ୍ରଦତ୍ତ ତିନୋଟି ଧର୍ମମାର୍ଗରୁ ଭକ୍ତିଭାବର ପରିଶୀଳନ (ଶ୍ରଦ୍ଧୋତ୍ପାଦ) ହେଉଛି ଅନ୍ୟତମ (୯) ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମପଥ ପ୍ରଧାନତଃ ଏକ ଭକ୍ତିପଥ । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ସମସ୍ତ ଜୀବନ ଏହି ଭକ୍ତିପ୍ରଧାନ ପୂର୍ଣ୍ଣ-ସମର୍ପଣର ଜୀବନ । ତେଣୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାଧନାରେ ଭକ୍ତିଭାବ ଅତି ପ୍ରବଳ । ମିଶର ଓ ମଧ୍ୟ-ଏସିଆର କୃଚ୍ଛ୍ର କଠୋର ସାଧନା ପ୍ରଥମ ଯୁଗରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ସାଧକମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରି ରଖିଥିଲା । ହୀନଯାନର ପ୍ରଧାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ‘ଆତ୍ମଦୀପୋ ଭବ’ର ସାଧନ ପରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍‌ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ଯୁଗରେ ଆତ୍ମ-ଦହନ

---

୮ । ବୁଦ୍ଧାନ୍ କୋଟୀ ବହୁ ପୂଜୟିତ୍ୱା ଋଦ୍ଧିବଲେନ ବହୁକ୍ଷେତ୍ର ଗତ୍ୱା, ବୁଦ୍ଧାନ ପୂଜାଂ ସୁଗତାନ କୃତ୍ୱେ ଭକ୍ତ୍ୟା ଗମିଷ୍ୟନ୍ତି ସୁଖାବତୀ ଚ ଇତି ॥ P.54

୯ । p. 113; Aswaghosha's Discourse on the Awakening of Faith in the Mahayana, Translated from the chinees by Suzuki.

ବ ଆତ୍ମ-ନିଗ୍ରହର କଠିନ ମାର୍ଗହିଁ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । କପରି ସକଳ ପ୍ରକାର ମନୋବିକାର ଭିତରୁ ମନକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ କରି ନିଆଯାଇ ପାରିବ, ସେଥିଲାଗି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆତ୍ମ-ନିର୍ଯାତନାର ପରାମର୍ଶ ଦିଆଯାଉଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ-ସାଧକ ସନ୍ଥ, ବେନେଡିକ୍ଟ (St. Benedict) ଏହି ଆତ୍ମ-ନିଗ୍ରହର ପୀଡ଼ନ-ପ୍ରଧାନ ମାର୍ଗକୁ ଆତ୍ମ-ସମର୍ପଣର (Obedientia) ସରସ ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରାଇଥିଲେ(୧୦) । ଏହାଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ଧର୍ମ-ସାଧନାରେ ଏକ ଆମୂଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଂଘଟିତ ହୋଇପାରିଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକର ଯୁରୋପୀୟ ସାଧକ କ୍ଲେମେଣ୍ଟ (Clement) ଧର୍ମପ୍ରସ୍ତୁତି କ୍ରମରେ ଭକ୍ତିକୁ ସର୍ବପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଦେଉଥିଲେ । ଆପଣା ଧ୍ୟେୟ ବା ପରମାତ୍ମା ସହିତ ମିଳନ ପଥକୁ ଏକାନ୍ତ ନିର୍ଭର ସହିତ ଗ୍ରହଣ କରି ନେବାର ଶକ୍ତି-ପ୍ରବୃତ୍ତିହିଁ ଭକ୍ତି, ଏହା ତାଙ୍କର ମତ (୧୧) । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭିକ୍ଟୋରପନ୍ଥୀ ସାଧକମାନେ (Victorine Mystics) ମନର ବୁଦ୍ଧିପ୍ରଧାନତା (Intellect) ଅପେକ୍ଷା ଆବେଗ ପ୍ରଧାନତା (sentiment ଓ Feeling)କୁ ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ । ମନକୁ ସେମାନେ ହୃଦୟର ଅଧିଷ୍ଠିତ ସ୍ଥାନ (Gemiith) ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ (୧୨) ।

ମହିମା-ଧର୍ମର ଆଲୋଚନା-କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ହିନ୍ଦୁ, ବୌଦ୍ଧ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମରେ ଥିବା ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱର ଏକ ଦୀର୍ଘ ଅବତାରଣା ହୁଏତ ହଠାତ୍ ଟିକିଏ ଅବାନ୍ତର ମନେ ହୋଇପାରେ । ମହିମା-ଧର୍ମ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ଧର୍ମ, ସକଳ ପ୍ରକାର ଅବଲମ୍ବନକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି କେବଳ ଭକ୍ତିପ୍ରେରିତ ଆତ୍ମ-ସମର୍ପଣକୁ ତାହା ଏକାନ୍ତ ଅବଲମ୍ବନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ମହିମା-ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକରୁ ନାନା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ଓ ମହିମା-ଧର୍ମରେ ଆଚରିତ ନାନା ଅନୁଷ୍ଠାନର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିସାରି ପରେ ତାହା ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯିବ । କିନ୍ତୁ ତା' ପୂର୍ବରୁ ଭକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ସାଧାରଣ ଆଲୋଚନାର ଅତିବେଶୀ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ବୁଦ୍ଧିକୁ ଗୌଣକରି ହୃଦୟକୁ ଧର୍ମପ୍ରାଣତାର ଆଧାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା

---

୧୦ । The Evolution of the Mystic Ideal: H. B Workman; p. I50

୧୧ । Mysticism in Religion: W. R. Inge; p. 162

୧୨ । History of Philosophy: Windelband; p. 305

ହେଉଛି ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ସକଳ ଧର୍ମରେ ରହିଛି । ଯେତେବେଳେ ନଗ୍ନ ଜ୍ଞାନର ନୀରସ ଜଟିଳତାରେ ଯୁଗର ଧର୍ମଜୀବନ କ୍ଳାନ୍ତ ଓ ବିତୃଷ୍ଣ ହୋଇପଡ଼ିଛି, ସେତେବେଳେ ବାରବାର ଭକ୍ତିର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି । ଜେରୁଜେଲମ୍‌ର ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ଯୁଗଠାରୁ ବଙ୍ଗଦେଶର ଚୈତନ୍ୟ ଯୁଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭକ୍ତିପ୍ରଧାନ ଧର୍ମ-ବିପ୍ଳବରେ ଆମେ ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତିଟି ବେଶ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପାରିବା । ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବର କ୍ରିୟା-ପ୍ରତିକ୍ରିୟାକୁ ପରୀକ୍ଷାକରି ଧର୍ମ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ରୂପକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ବିଶାଳ କ୍ଷେତ୍ର ପଡ଼ି ରହିଥିବା ବେଳେ ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ଦେଶର ପ୍ରାପ୍ତ ବା ଜ୍ଞାତ ଇତିହାସକୁ ଶିରପ୍ରଶିର ଖେଳାଇ ଦେଖି କେବଳ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣବାଦୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚିବାର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ଆଶ୍ରୟ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଧର୍ମର ସ୍ୱାଭାବିକ ଗତିକୁ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ବୁଝି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଭକ୍ତିର ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରଥମେ ଶାସ୍ତ୍ରଖୋଲି ତା'ର ବୟସ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ଆମର ପରିଚୟ ବେଶୀ ଗଭୀରକୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଭକ୍ତି ସକଳ ଧର୍ମରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ଏକ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି । ମହିମା-ଧର୍ମରେ ସେହି ପ୍ରବୃତ୍ତିଟି ବଳବତ୍ତର ହୋଇ ରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭବ ଧର୍ମଭାବନାରେ ଏହା ରହିଛି । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ସହିତ ମହିମାଧର୍ମକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ଦେଖାଇ ପାରିଲେ ସମାଲୋଚକ ତା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯଥାର୍ଥଭାବେ ସମ୍ପନ୍ନ କରି ପାରିବ ।

ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ରଚନା ଭିତରେ ଧର୍ମାଚରଣର ଭକ୍ତିମାର୍ଗଟି ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ପରିଷ୍କାର ହୋଇ ଫୁଟି ଉଠିଛି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଭକ୍ତି-ମାର୍ଗ ହେଉଛି ସାଧନାର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାର୍ଗ ।

ଭକ୍ତି ଯେ କରିବ କି ଇଚ୍ଛା ତାହାର ଇଚ୍ଛା କଲେ ନ ମିଳଇ
ନାମବ୍ରହ୍ମ ବିନୁ କିଛି ନ ଜାଣଇ କାହାକୁ ତା ଭୟ ନାହିଁ ।
ମହାଦେବ ଶିବଙ୍କର ଦୀକ୍ଷାନୁହେଁ ତହିଁରୁ ଅତି କଠୋର
ଅଲେଖ ମହିମା ବୋଲିବାର ପଦ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଯୋଗ ଉପର ।
ଅବତାର ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଦୀକ୍ଷା ନୁହେଁ ତହିଁରୁ ଅଟଇ ଗାଢ଼
କୋଟି କୋଟି ଜନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ତହୁଁ ଜାତ ସେଠାରୁଁ ନୁହନ୍ତି ବଡ଼ ।

ବ୍ରହ୍ମା ବେଦପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଦୀକ୍ଷା ନୁହେଁ ତହିଁକୁ ଅଧିକ ଜାଣ
ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଦନୁ କୋଟି କୋଟି ବ୍ରହ୍ମା ଜନ୍ମ ହୋଇଛନ୍ତି ପଛ ।
ନାଗାନ୍ତ ଯୋଗାନ୍ତ ଦୀକ୍ଷା ନୁହେଁ ଏହୁ ତହିଁରୁ ଅହୁର ଅଣ୍ଡ
ନିଷ୍କାମ ଧର୍ମ ଯେଉଁଠାରୁ ଝରୁଛି ସେହିଟି ଅଟେ ବୈକୁଣ୍ଠ ।
ବେଦାନ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦୀକ୍ଷା ଧର୍ମ ନୁହେଁ ରହିଲାଣି କେତେ ଦୂରେ
ନିର୍ବେଦ ଧାରଣା ଯାହାକୁ ବୋଲନ୍ତି ଅଲେଖ ଅବଜାପୁରେ ।
ସନ୍ଥ ମହନ୍ତଙ୍କ ଦୀକ୍ଷାଧର୍ମ ନୁହେଁ ଅଛି ବହୁତ ଅନ୍ତର
ଦେଖା ଶିକ୍ଷ ଭକ୍ତ ସେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ନୁହଇ ସେ ବଳୀଆର ।(୧୩)

ବିଷ୍ଣୁ, ମହାଦେବ, ବ୍ରହ୍ମା ସଭିଙ୍କର କଳ୍ପନା-ଉପାସନାଠାରୁ ଭକ୍ତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟତର । ନାରଦଭକ୍ତିସୂତ୍ରର 'ଫଳ ସ୍ୱରୂପାତ୍' ସୂତ୍ରର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନୁସାରେ, ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତିଭାବର ଜାଗୃତି କରାଇବା ହେଉଛି କର୍ମଯୋଗ ଓ ଜ୍ଞାନଯୋଗର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ସବୁ ସ୍ରୋତ ଶେଷରେ ସେହି ଏକ ଭକ୍ତିସମୁଦ୍ରରେ ମିଳିତ ହୋଇ ଭକ୍ତକୁ ଉପଲବ୍ଧିର ସଙ୍ଗମ-ତୀର୍ଥକୁ ନେଇଯାଆନ୍ତି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭକ୍ତି ହେଉଛି ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ତେଣୁ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ହେଉଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାର୍ଗ । ନାରଦ ଭକ୍ତିସୂତ୍ରରେ ଭକ୍ତିକୁ କର୍ମ, ଜ୍ଞାନ ଓ ଯୋଗମାର୍ଗରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ନିଷ୍ପନ୍ନ କରାଯାଇଛି (୧୪) । ସ୍ୱସ୍ୱରୂପାନୁସନ୍ଧାନକୁ ଭକ୍ତି ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ମୋକ୍ଷଲାଗି ଭକ୍ତିପଥକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି (୧୫) । ଭୀମଭୋଇ ପୁଣି ଲେଖିଛନ୍ତି :

ହୋଇଲେ ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷ ଭଗତ ଗୋ,
ତେବେ କଳିଯୁଗ ଯିବ କଟିତ ଗୋ (୧୬) ।

---

୧୩ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୮୬ ମ ବୋଲି ।

୧୪ । ସା ତୁ କର୍ମଜ୍ଞାନଯୋଗେଭ୍ୟୋଽପ୍ୟଧିକତରା । (୨୫)
[ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ : ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ, ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ- ପୃ:୧୦୬]

୧୫ । ମୋକ୍ଷ କାରଣ ସମଗ୍ର୍ୟାଂ ଭକ୍ତିରେବ ଗରୀୟସୀ
ସ୍ୱସ୍ୱରୂପାନୁସନ୍ଧାନଂ ଭକ୍ତିରିତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ॥ -ବିବେକଚୂଡ଼ାମଣି ।୩୨।

୧୬ । ଭଜନ ମାଳା—ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ : ପୃ:୮୧

ବୁଦ୍ଧ ସାଧନା ଅତି କଠୋର ସାଧନାର ପଥ । ତେଣୁ ଈଶ୍ୱର-କାମୀ ସାଧକମାନେ ଅନେକ ସମୟରେ ସେହି କଠୋର ପଥକୁ ଛାଡ଼ି, ଆତ୍ମସମର୍ପଣର ସହଜ ଅଥଚ ସ୍ୱାଭାବିକ ପଥ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଧର୍ମ-ଦର୍ଶନରେ ପରମ ସତ୍ତ୍ୱ ବା ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ କେବଳ ନୈର୍ବ୍ୟକ୍ତିକ ସତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି ଯେତେ କୁହାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଧର୍ମସାଧକମାନେ ସେହି ସତ୍ତ୍ୱକୁ ନିଜନିଜର କଳ୍ପନା-ମୂର୍ତ୍ତି କରି ତାଙ୍କର ପାଖରେ ଆପଣାକୁ ସମର୍ପଣକରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମହିମାଧର୍ମର ଈଶ୍ୱର-କଳ୍ପନା ଦର୍ଶନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ପୂରାପୂରି ନୈର୍ବ୍ୟକ୍ତିକ କଳ୍ପନା, କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ଧ୍ୟେୟସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ଏହି ଧର୍ମର ପରମ ତତ୍ତ୍ୱ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ହୋଇଯାଇଥିଲା ପରି ମନେହୁଏ । ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁ, ମହିମା ପ୍ରଭୁ ପ୍ରଭୃତି କେତୋଟି ପରିଶତ ଯେ ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତିଟିକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚିତ କରିଦିଏ । ମହାଯାନ ଧର୍ମର ‘କରୁଣା’ ପରି ଏଠାରେ ଭଗବାନ ବା ପରମପୁରୁଷଙ୍କର ଦୟାକୁ ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୁଣ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । ଆପଣାର ମହିମା ବଳରେ ଯେପରି ସେ ନାନା ବିଚିତ୍ର ରୂପରେ ନିଜକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରନ୍ତି ସେହିପରି ଆପଣାର ଦୟାଗୁଣରେ ସେ ଭକ୍ତଲାଗି ମୋକ୍ଷର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

ଦୟାପଦେ ଗୁରୁ ଅଗାଧ ସାଗର ଧର୍ମ ଅଟଇ ମହିମା
ଜ୍ଞାନିଜନଙ୍କୁ ଅଗୋଚର ଅଟଇ ବେଦ ନ ଜାଣଇ ସୀମା ।।(୧୭)

ଦୟାର ଆକାର ସେହି ପ୍ରଭୁ ଜୀବର ସମସ୍ତ ଆତଙ୍କ ଓ ପ୍ରମାଦ ଦୂର କରିବେ । ତାଙ୍କର ପୃଥିବୀକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ଲାଗି ସେ ବାର ବାର ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବେ । ତାଙ୍କର ଭକ୍ତଙ୍କୁ ସେହି ସକଳ ବିପଦରୁ ପରିତ୍ରାଣ କରାଇ ନେଇଯିବେ । ଯିଏ ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାର ସାଧନା କରିବ, ତାଙ୍କର କରୁଣାର ଅଟଳ ନିର୍ଭର ଉପରେ ହିଁ ସେ ସବୁବେଳେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିଥିବ । ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ଏହି ଆଶାବାଦ ଅତି ପ୍ରବଳ ।

ଅତଙ୍କ ନାଶନ ଦୁଃଖିଙ୍କର ଧନ ନିରେଖ ପ୍ରାଣୀର ବନ୍ଧୁ
ଏ ମାୟା କୁହୁଡ଼ି ପ୍ରକାଶି ଦହୁଡି ପାରିକର ଭବସିନ୍ଧୁ ।। (୧୮)

---

୧୭ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୪୫ଶ ବୋଲି ।

୧୮ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି, ୩୯ ଶ ବୋଲି ।

ଏବଂ ଅବନୀର ଭାର ନ ସହିଲ ପାପ ଉଦୟ ହୋଇଲ ଆସି
　ଏ ତିନି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପୃଥ୍ୱୀ ନବଖଣ୍ଡ ଏକାଙ୍ଗେ ସାଧୁରୁ ବସି,
　ଲୁହାଇବ ମହିମା, ଭାଙ୍ଗି ଦେବ ଦୁଷ୍ଟଙ୍କ ଗାରିମା,
　ଦେବେଁ ବାଚ ଲଖିବ ଜାଣିମା, ସାକ୍ଷୀ ଥାନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା,
　ଜଳ ପୃଥ୍ୱୀ ବେଦାନ୍ତ ସୁଧର୍ମ ହେ ॥ (୧୯)

କେବଳ ସାଧକର ସାଧନା ନୁହେଁ, ଦୟାମୟ ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କର ଦୟା ଉପରେ ସାଧନାର ସଫଳତା ନିର୍ଭର କରେ । ଜ୍ଞାନ, କର୍ମ ଓ ଯୋଗ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଗୌଣ କରିଯାଇ ଉପନିଷଦ ଭଗବାନଙ୍କର ଦୟାକୁ ସାଧନା ପଥର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ବଳ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛି । [ଯମେବୈଷ ବୃଣୁତେ ତେନ ଲଭ୍ୟଃ—କଠ. ଉ. ୧।୨।୨୩] ପୃଥିବୀର ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଆଲୋଚନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ, ଯେପରି ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥ ଲାଗି ଅଗରୁ ଉଦ୍ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଥାନ୍ତି, ଯେପରି ପଦ ପଦରେ ଭଗବାନଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ ସେମାନଙ୍କୁ ବାଟ କଢ଼ାଇ ନେଇଯାଏ । ଈଶ୍ୱର ଯାହା ଉପରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି, ତା'ର ଦ୍ୱାରା ସେ ଆପଣାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରାନ୍ତି; ତେଣୁ ତାହାର ସାଧନାକୁ ସେ ଫଳବତୀ କରାନ୍ତି । ସବୁ ଧର୍ମର ଭକ୍ତି ମାର୍ଗରେ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଅବିଚଳିତ ରହିଛି । କେବଳ ମହିମା ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ମିଳନ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିବ, ଏହିକଥା ଭୀମଭୋଇ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି :

ମହିମା ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ କି କରିବ କାଳ,
　　ସିଂହ ପ୍ରାଏ ଫେରୁଥାଇ ଭୁବନ ମଣ୍ଡଳ ।
ମହିମା ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ କି କରିବ ଯମ,
　　ପାଦତଳେ ପଡ଼ି ଯମ ବୋଲିବଟି କ୍ଷମ ।
ମହିମା ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ କି କରିବ ମୃତ୍ୟୁ,
　ଅନନ୍ତ ଗର୍ଭେ ରହିବ ପାଇ ନିଜ ହେତୁ । ଇତ୍ୟାଦି । (୨୦)

ସବୁ ସେହି ମହିମାମୟ ଭଗବାନଙ୍କର କରୁଣା ପ୍ରସନ୍ନ ଇଚ୍ଛା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ତେଣୁ ଆପଣାର କାୟମନୋବାକ୍ୟ ସମସ୍ତ ଅନ୍ତଃକରଣ ସେହି ଭଗବାନଙ୍କର ଚରଣ ତଳେ ସମର୍ପଣ କରିଦେବା

---

୧୯ । ଭଜନମାଳା—ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ : ପୃ. ୬୫ ।

୨୦ । ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା: ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ହେଉଛି ସଫଳ ସାଧନାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ । ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ଭାଷାରେ,

> ହୃଦରୁ ଉଶ୍ୱାସ ହେଉ ପାପବିଷ ହରଣ କରୁଥ ସବୁ
> ଦେବା ଦେବତା ମୁଁ ତାହାକୁ ନ ଜାଣେ ତୁମ୍ଭେ ମୋର ବଡ଼ ଦୁଃଖ । (୨୧)

ଧର୍ମ ସାଧନାରେ ଭକ୍ତର ଦ୍ୱିବିଧ ବୃତ୍ତି କଥିତ ହୋଇଛି—ମାର୍ଜାର ବୃତ୍ତି ଓ ବାନର ବୃତ୍ତି । ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ଅଟଳ ଭକ୍ତି ରଖିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ ସାଧକ ବା ଭକ୍ତ ଆପଣା ସାଧନା ପାରଙ୍ଗମତାର-ଶକ୍ତି ଉପରେ ଅଳ୍ପବହୁତ ଭରସା ରଖିଥାଏ, ସେ ହେଉଛି ବାନର ବୃତ୍ତିର ସାଧକ । କିନ୍ତୁ ଆପଣାର ସକଳ ସାଧନ ଓ ଅବଲମ୍ବନକୁ ଯେ ଭଗବାନଙ୍କର ଅନନ୍ତ ଆଶ୍ରୟ ମଧ୍ୟରେ ସମର୍ପିତ କରିଦିଏ, ନିଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତିକୁ ଯେ ଭଗବାନଙ୍କର ପ୍ରସନ୍ନ କରୁଣା ପାଖରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଦିଏ ସେ ହେଉଛି ମାର୍ଜାର ବୃତ୍ତିର ଭକ୍ତ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ, ଦିବ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ଦିବ୍ୟସ୍ୱରୂପ ଦେଖିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ସକଳ ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କାମନା, କଳ୍ପନା ଓ କର୍ମନୈପୁଣ୍ୟର ଜ୍ଞାନକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେବାକୁ ହେବ । ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ଜୀବନର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଆଶ୍ରୟକୁ ଛାଡ଼ି ଆସିବାକୁ ହେବ(୨୨) । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ବୈଷ୍ଣବ ଶାଖାରେ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ପ୍ରପତ୍ତି ଓ କୈଙ୍କର୍ଯ୍ୟ ନାମକ ଦୁଇଟି ଭାବ ଉପରେ ବିଶେଷ ଜୋର ଦିଆଯାଇଅଛି । ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ହେଉଛି ପ୍ରପତ୍ତି ଓ କୈଙ୍କର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ସେହି ଭଗବାନଙ୍କର ସେବା । କେବଳ ଯାହାଦ୍ୱାରା ଭଗବାନଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ହେବ, ସେହିପରି କର୍ମମାନ କରିବା, ତାଙ୍କର ଅପ୍ରିୟ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ବିରତ ହେବା, ତାଙ୍କର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱରେ ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିବା, ତାଙ୍କୁହିଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା, ଆପଣାର ସହାୟଶୂନ୍ୟତା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ତାଙ୍କର ଶରଣ ନେବା, ଏହିସବୁ ଅଭ୍ୟାସକୁ ପ୍ରପତ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଭକ୍ତି ହେଉଛି, ଯିଏ ନିଜର ଚେତନାକୁ ସଞ୍ଚି ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ, ସେ ତାକୁ ହରାଇବ, ଯିଏ ଆପଣାର ଚେତନାକୁ ହରାଇ ଦେବାର ଶକ୍ତି ଅର୍ଜନ କରି ପାରିବ ସେଇ କେବଳ

---

୨୧ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି—୭୨ ମ ବୋଲି ।

୨୨ । ଅନ୍ୟାଶ୍ରୟାଣାଂ ତ୍ୟାଗୋଽନନ୍ୟତା ॥—ନାରଦ ଭକ୍ତି ସୂତ୍ରାଣି ।୧୦

ତାକୁ ସିଏ ରଖି ପାରିବ (୨୩)। ସମସ୍ତ ଅବଲମ୍ବନ, ସମସ୍ତ କଳ୍ପନା ପ୍ରବଣ ଅନ୍ତରବୃତ୍ତି ଛାଡ଼ି କେବଳ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତିଭରେ ଆଶ୍ରୟ ନେବା ହେଉଛି ମହିମା ଧର୍ମର ପଥ। ଶାଣ୍ଡିଲ୍ୟ ସୂତ୍ରର ଉକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଦେବଭକ୍ତି ବା ଲୌକିକ ଅନୁରାଗ ହେଉଛି ଅପରା ଭକ୍ତି ବା ଗୌଣ ଭକ୍ତି, କେବଳ ଈଶ୍ୱରାନୁରକ୍ତି ହେଉଛି ପରାଭକ୍ତି ବା ମୁଖ୍ୟ ଭକ୍ତି (୨୪)। ଏହି ଉଚ୍ଚତମ ସୋପାନର ଭକ୍ତିକୁ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ଏକାନ୍ତ ଭକ୍ତି ବୋଲି କହନ୍ତି।

ଯେ ମାନେ ପ୍ରପଞ୍ଚ ବାଦୀ ସ୍ୱଳ୍ପବୁଦ୍ଧି ନର,
ଏକଭକ୍ତି ବିନେ ଭବୁଁ ନ ହୁଅନ୍ତି ପାର। (୨୫)

ଭୀମଭୋଇ ଏହି ଐକାନ୍ତିକ ଭକ୍ତିକୁ ଗୋଟିଏ ମୁଣ୍ଡିଆରେ ସମସ୍ତ ପାତକ ହରଣ କରିବା ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି (୨୬)। ସକଳ ବାହ୍ୟାଚାର ଛାଡ଼ି କେବଳ ଶ୍ରୀ ଗୁରୁ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଠାରେ ଆଶ୍ରୟ ନେବାକୁ ହେବ, ଏହାହିଁ କବି ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ।

ଛାଡ଼ ସର୍ବ ଜପ ତପ, ଛାଡ଼ ଏ ସ୍ଥାପନା ରୂପ, ନୁହ ବିବାଦୀ,
ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଦୟା କରିବେ, ବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦେବେ, ସକଳ ସିଦ୍ଧି। (୨୭)

୨୩। "He that would save his psyche shall lose it, and he that is willing to lose it shall save it."

୨୪। The Bhakti Doctrine in the Sandilya Sutra; Dr B. M. Barua; From Proceedings and Transactions of the Second Orien tal Confce, Calcutta—1922:P.413.

୨୫। ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା: ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ।

୨୬। ଗୋଟେ ମୁଣ୍ଡିଆରେ କୋଟି ପାତକ ହରଇ—[ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣ ଗୀତା: ୧୪ଶ ଅଧ୍ୟାୟ]
ତୁଳନୀୟ: ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର 'ଏକ୍‌ଟି ନମସ୍କାରେ ପ୍ରଭୁ ଏକ୍‌ଟି ନମସ୍କାରେ'।

୨୭। ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ, ପୃ.୧୨୦.

ପୁଣି, ଭାଷେ କବି ଜୟଦେବ ଭଜନାରସେ, ମନକୁ ସମର୍ପି
ଦେଇ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ପାଦେ,
ହେଲେ ଦାସର ଦାସ ଛିଡ଼ଇ କାଳ ପାଶ
ଦେଖିଲେ ପଳାନ୍ତି ଦୂରୁ ଯମ ଡ଼ଗର ॥ (୨୮)

ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ଅଟଳ ଆସ୍ଥା ରଖିବାକୁ ଭୀମଭୋଇ ଶ୍ରେଷ୍ଠମାର୍ଗ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି:

ନ ଖାଇ କେହି ଜିହ୍ୱାକୁ ବୁଲାଇବ ଆସ୍ୱାଦେ ସନ୍ତୋଷ ହୋଇ
ଆକାଶକୁ ଗ୍ରହିଁ ଅମନେ ମନାଇ କେ ପାରିବ ଧର୍ମେ ରହି।
ନ ଗମି ଭୂମିକୁଁ କେ ଗମି ପାରିବ ପଢ଼ିଣ ଶାସ୍ତ୍ର ପଥ
ବୁଦ୍ଧି ପାଞ୍ଚିନା କରି ବ୍ରହ୍ମ ଲଭିବ ବୋଲି କେ କହିବ ସତ।
ନ ପଶି କେହି କଳନା କରି ବ୍ରହ୍ମ ମନରେ ହେବ ଆନନ୍ଦ
ବିନା ଅଶବ୍ଦରେ କେ ପାଇବ ଶିର କର୍ଣ୍ଣେ ଶୁଣି ଅଧାଧୁନ୍ଦ ॥ (୨୯)

ଉଲ୍ଲିଖିତ କେତେ ପଦ ଭିତରେ ଭକ୍ତକବି ଭୀମଭୋଇ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗର ଅସାରତା ଦେଖାଇ ଭକ୍ତିମାର୍ଗକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ଦେଇଛନ୍ତି। ଜ୍ଞାନ କେବଳ ବୁଦ୍ଧିର ମାର୍ଗ, ଦାର୍ଶନିକର ମନବୋଧ କରିବାକୁ ହୁଏତ ଜ୍ଞାନ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଧର୍ମର ଗତି ଦର୍ଶନଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର। କେବଳ ସ୍ୱବୋଧର ଆୟତନ ମଧ୍ୟକୁ ଆଣି, କେବଳ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ବୁଝିପାରି ଧର୍ମ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିପାରେ ନାହିଁ। ଧର୍ମର ସନ୍ତୃପ୍ତି ହେଉଛି ସଂଯୋଗ ବା ମିଳନରେ। ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଦର୍ଶନ ଶ୍ରେୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରେ, ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ ନ କରି ଧର୍ମ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ରହିପାରେ ନାହିଁ। ଏହାହିଁ ଭକ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ, ଏହାହିଁ ମହିମାଧର୍ମର ଲକ୍ଷଣ। ତତ୍ତ୍ୱ ହିସାବରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଅବୈକ୍ତିକ ବା ରୂପାତୀତ ହୋଇଥାନ୍ତୁ ପଛକେ, କେବଳ ରୂପାତୀତ ସୂକ୍ଷ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ସହିତ ଧର୍ମମାର୍ଗର ମିଳନ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ। ସେଥିଲାଗି ଭକ୍ତିପ୍ଲୁତ ମନର ସମର୍ପଣ ଦେଇ ଭକ୍ତ ଆପଣା କଳ୍ପନାରେ ଭଗବାନଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ତିଆରି କରିନିଏ, ତାଙ୍କର ଅନନ୍ତ କୋଳର ସ୍ପର୍ଶ ଅନୁଭବ କରେ, ଶେଷରେ ସେହିଠାରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ତାର ସକଳ ବାସନା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ। ଜ୍ଞାନ କେବଳ ଅଧାବାଟକୁ ନେଇଯାଏ, କେବଳ ସ୍ଥଳହୀନ ତତ୍ତ୍ୱବାଷ୍ପର ବ୍ୟାପ୍ତି ଭିତରେ କ୍ଳାନ୍ତ

୨୮। ତଦେବ ! ପୃ· ୯୨

୨୯। ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୪୯ଶ ବୋଲି।

ଆଶ୍ରୟସ୍ଥାନ କରି ଛାଡ଼ିହୋଇଯାଏ । ଜଗତର ଅନେକାନେକ ସାଧକ ଜ୍ଞାନ ପଥର ଦୁର୍ଗତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକମତ । ଓଡ଼ିଶାର ପଞ୍ଚସଖା ହୃଦସ୍ୱରରେ ନିକୃଷ୍ଟ ବୋଧ-ମାର୍ଗର ନିନ୍ଦା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସନ୍ଥ-ପରମ୍ପରା ତନ୍ତ୍ରିକମଣ୍ଡଳୀର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବରୁ ଧର୍ମସାଧନାକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାର ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଠିକ୍ ସେହି ବାଣୀ ଆମେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ରଚନାରେ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇବା (୩୦) । ପାଦ ହେଉଛି ଭଗବାନଙ୍କର ପାଦ, ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ସାଧ୍ୟ ହେଉଛି ଭଗବାନଙ୍କର ଚରଣ ବା ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ । ବାଦ ହେଉଛି ଜ୍ଞାନମୂଳ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରକେନ୍ଦ୍ରିକ ତର୍କବିତର୍କ । କେବଳ ତର୍କବିତର୍କର ଶୂନ୍ୟଗହ୍ୱର ଛାଡ଼ି ବଟ୍‌ବଲୟର ଶ୍ୟାମଳସୀମାସ୍ୱରୂପ ପରମ ଆଶ୍ରୟକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ଭୀମଭୋଇ ସର୍ବଦା ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖା ଅଛି ଯେ ମହିମା ଗୋସାଇଁ କପିଳାସପର୍ବତରେ ଥିଲାବେଳେ ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ଭଗିରଥୀ ଭ୍ରମରବରଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଗ୍ରାମଉଦ୍ଧା ମୌଜାରେ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତ ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ସେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରି ତାଙ୍କୁ ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ (୩୧) । 'ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରତିପାଦକ'ରେ ଏହାକୁ ବ୍ରହ୍ମଭକ୍ତିଯୋଗ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ମତ ଯେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରେ ଯାବଜ୍ଜୀବନ ଅବିଚଳିତ ଭାବରେ ଶରଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ. ଆତ୍ମା-ସ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ ଓ ଅକ୍ଲେଶରେ ଭବବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଜୀବ ପରମ କୈବଲ୍ୟପଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ (୩୨) ।

କେବଳ ଜ୍ଞାନ ବା କେବଳ ଭକ୍ତିର ପଥ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଥ ନୁହେଁ । ପ୍ରଥମେ ଆପଣା ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ପରମ ସତ୍ତାର ବିଶିଷ୍ଟତ୍ୱ ଓ ସର୍ବକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଜ୍ଞାନହୀନ ଭକ୍ତି କେବଳ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ମାତ୍ର, ଏହା ଭକ୍ତର ଚେତନାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ଓ ଅପ୍ରଶସ୍ତ କରି ରଖେ । ଖାଲି ଜ୍ଞାନ ଯେପରି ମାନବ-ମନକୁ କେବଳ ଅର୍ଦ୍ଧ-ପ୍ରତ୍ୟୟର ଶୂନ୍ୟରେ ଉଡ଼ାଇ ବୁଲେ,

---

୩୦ । ପାଦକୁ ଛାଡ଼ି ମୁଁ ବାଦରେ ପଡ଼ିଲି ଲାଗିଅଛି ଗୋଳମାଳ
ଘୋର କଳିଯୁଗେ ଅସତ୍ୟ ଠାବରେ କେମନ୍ତେ ବଞ୍ଚିବି କାଳ ॥
—ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୪୨ଶ ବୋଲି ॥

୩୧ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ ୩୮, ୪୩

୩୨ । ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ : ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଲ୍ଲାସ

କେବଳ ଭକ୍ତି ସେହିପରି ଜୀବର ସକଳ ପ୍ରକାର ବିକାଶ ଓ ବୃଦ୍ଧିକୁ ଅବରୁଦ୍ଧ କରି ପକାଏ ।

ଅବଶ୍ୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ଜ୍ଞାନକୁ କେବେହେଲେ ଅସାର କହିହେବନାହିଁ । ଗୀତାର ଜ୍ଞାନଯୋଗରେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନର ପରାମର୍ଶ ଦିଆଯାଇଛି, ସେହି ଜ୍ଞାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ପରମାର୍ଥ-ପ୍ରାପ୍ତି । ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟାର ଯେ କୌଣସି ଜ୍ଞାନ ଆପଣାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହିସାବରେ ମୋକ୍ଷ ବା ଈଶ୍ୱରଲାଭକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଆପଣାକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରିଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀର ୟୁରୋପୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ତତ୍ତ୍ୱଦ୍ରଷ୍ଟା ଫିଲୋ (Philo) ଭଗବତ୍‌ପ୍ରାପ୍ତିକୁହିଁ ଦର୍ଶନ ବା ଜ୍ଞାନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧ୍ୟେୟବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଅଛନ୍ତି । "ଭଗବାନ ଏହି ବିଶ୍ୱର ଉତ୍ତମ ଅଧୀଶ୍ୱର, ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିବାର ମାର୍ଗ ହେଉଛି ଯଥାର୍ଥରେ ପ୍ରଜ୍ଞା-ମାର୍ଗ । ଏହି ମାର୍ଗହିଁ ଦର୍ଶନର ମାର୍ଗ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ଋଷିମାନେ ଏହି ମାର୍ଗ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ, ସୁଖ-ମୋହର ସମସ୍ତ ଜାଲ ଛିନ୍ନ କରି ସେମାନେ ସୁନ୍ଦରତମ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାରେ ଆପଣାକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଦେଇଥିଲେ (୩୩) ।" କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନ ବିଦ୍ୟାର ସେହି ପରମାର୍ଥ-ପ୍ରଦର୍ଶକ ଜ୍ଞାନ ଚିରଦିନ ତା'ର ଶୁଦ୍ଧତା ରଖିପାରିଲା ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରଜ୍ଞାମାର୍ଗରୁ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ କରି ଆଣି କେବଳ ତର୍କବିତର୍କ ଓ ଅଳସ ଯୁକ୍ତିର ମୋହଜାଲମାନ ମଧ୍ୟରେ ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖାଗଲା । ଫଳେ କାଳ ଏହି ତର୍କବିତର୍କ ଓ ପ୍ରାଣହୀନ ବିଜ୍ଞତାଭିମାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇ ଆସିଛି । ପ୍ରଜ୍ଞା-ମାର୍ଗର ଅସଲ ପରମାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ କେବେହେଲେ କୌଣସି ଧର୍ମବିପ୍ଳବ ହସ୍ତ ଉତ୍ତୋଳନ କରିନାହିଁ । ଧର୍ମପଥରେ ଏକ ନୂତନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଧର୍ମଜ୍ଞାନର ସେହି ପରମାର୍ଥ ପ୍ରେରଣା ଅଭିମୁଖରେ ସମାଜର ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ଆଣିବାକୁ ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମହାପୁରୁଷମାନେ ବାର ବାର ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଦେବାକୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ର ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନପଥର ନିନ୍ଦା କରେ ତାହା ପରମାର୍ଥ ଜ୍ଞାନର ପଥ ନୁହେଁ । ଜ୍ଞାନର ଅସଲ ଲକ୍ଷ୍ୟଟିକୁ ପାସୋରି ଦେଇ ଯେତେବେଳେ କେବଳ ମସ୍ତିଷ୍କର ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚା ସମାଜର ବିଜ୍ଞଲୋକମାନଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରି ରଖେ, କେବଳ

---

୩୩ । Christianity as Mystical Fact: Rudolf steiner; P. 83

ସେହି ବିଶେଷ ବା ସ୍ଖଳନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ବିଦ୍ରୋହ ଘୋଷଣା କରେ । ପଞ୍ଚସଖା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପଥର ସକଳ ବର୍ଜ୍ଜନ କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଅସଲ ଜ୍ଞାନପଥକୁ ସେମାନେ କଦାପି କମ୍ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ମହିମାଧର୍ମର ଦର୍ଶନରେ ଜ୍ଞାନକୁ ତାର ପରମାର୍ଥ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜ୍ଞାନପଥର ସମର୍ଥନ କରି କେବଳ ଜ୍ଞାନନେତ୍ରରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି ଜୟକୃଷ୍ଣ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ମନ୍ଦିରର ଯେହ୍ନେ ନିର୍ବାତ ଦୀପଶିଖା,
ଜ୍ଞାନନେତ୍ରରେ ପଡ଼ନ୍ତି ସେ ବ୍ରହ୍ମଦେଖା
ଏଡା ନୋହିଲେ ସାଧ ନ ଛୁଟେ ଜନ୍ମ ବଧ
ନ ବୁଝି ଯାଉଛ ନେତ୍ରକୁ ବୁଜିଦେଇ । (୩୪)

ଜ୍ଞାନନେତ୍ରର ସୀମା ହେଉଛି ପ୍ରଶସ୍ତତର ସୀମା । ପରମାର୍ଥ ଜ୍ଞାନପଥକୁ ଅଚ୍ଛିନ୍ନ ରଖି ମନୁଷ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ଅଧବାଟରେ ଅଟକିଯାଏ, ବେଳେବେଳେ ନାନା ପ୍ରକାର ପ୍ରତୀକ ଓ ସାଧନକୁ ସେ ସାଧ୍ୟ ମନେକରି ଭୁଲିଯାଏ । ଦୃଶ୍ୟମାନ ଦୃଷ୍ଟ ଜଗତର ଭିତରକୁ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ପ୍ରବେଶ କରାଇ ଶେଷରେ ଯେଉଁ ସମଗ୍ର ସତ୍ତାର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ, ତାହାହିଁ ଜ୍ଞାନ । ଏହି ପରିଚୟ-ପଥରେ ଯାବତୀୟ ଦେବଦେବୀ, କଳାକଳ୍ପିତ ବିଭୂତିର ଖଣ୍ଡ-କଳ୍ପନାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୁଏ, ନାନା ପ୍ରକାର ପ୍ରତୀକ ଅର୍ଦ୍ଧ-ସତ୍ୟକୁ ବର୍ଜନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର କେନ୍ଦ୍ର ଓ କାରଣ-ସ୍ୱରୂପ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ ଅନ୍ୟକ କୌଣସିଠାରେ ଆସ୍ଥା ନେବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ମହିମାଧର୍ମ ଏହି ସମଗ୍ର ସତ୍ୟକୁ ଆପଣା ଦୃଷ୍ଟିର ଲକ୍ଷ୍ୟଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରୁଛି । ଏହାହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ତତ୍ତ୍ୱଦୃଷ୍ଟି, ଏହା ସକଳ ବିଦ୍ୟାର ଚରମ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଣ୍ଡିତ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ 'ଏହି ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ଭାବନା (Cosmic Religious sense) ହେଉଛି ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରର ସକଳ ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦାନ । ଗ୍ରହଣେଚ୍ଛୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନରେ ଏହି ଭାବଟିକୁ ଜାଗ୍ରତ ରଖିବାହିଁ କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନର ପରମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ (୩୫) । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ପ୍ରସାରିତ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ମୂଳରେ

---

୩୪ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ ୧୩୨

୩୫ । Quoted in Mysticism in religion: W. R. Inge

ନିହିତ ଥିବା ଏକ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଆଦିକାରଣର ପରିଚୟ ହେଉଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନର ପରିଚାୟକ । ଏହି ଆଦି କାରଣକୁ ଜାଣି ତାହାର ସମଗ୍ର ସତ୍ତାସହିତ ଆପଣାର ଚେତନାକୁ ମିଳିତ କରି ଦେବାହିଁ ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମ ।

ଯୁଗେ ଯୁଗେ ନାନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାନାପ୍ରକାର ଖଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ଜ୍ଞାନର ପଥକୁ ତା'ର ଚରମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରୁ ଭ୍ରଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛି । ସାଧନକୁ ସାଧ୍ୟ ମନେକରି ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ କେବଳ ଆପଣା ଧେୟର ଅପଳାପ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଏଣୁ ଅସଲ ଓ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନପଥକୁ ଧର୍ମର ଦୃଷ୍ଟିପଥରେ ଆଣିବା ଲାଗି ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମର ଖଣ୍ଡ-କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ ସକଳ ପ୍ରକାର ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନକୁ ପ୍ରଥମେ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଏକମାତ୍ର ପରମାତ୍ମା ହେଉଛନ୍ତି ସକଳ ଧର୍ମର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଏହା ପ୍ରମାଣିତ କରିବାକୁ ଯାଇ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ପ୍ରଥମେ ଯାବତୀୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କର କଳ୍ପନାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ରୁଦ୍ର ଦେବଦେବୀଗଣ,
ସଂସାରରୁ କରି ନପାରନ୍ତି ପରିତ୍ରାଣ ।
ଏକ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ପରମାତ୍ମା ଅଟେ ଯେହୁ,
ସର୍ବ ଜୀବର ସଦ୍‌ଗତି କରାବନ୍ତି ସେହୁ ।
ଅନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ କରନ୍ତି ସ୍ମରଣ,
ପଶୁବତ ଜାଅନ୍ତି ସେ ଦେବଙ୍କ ଅଧୀନ ।

× ×

ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ନଭଜି କଲେ ବ୍ରତତୀର୍ଥ,
କୋଟି କଳ୍ପାନ୍ତରେ ସେହୁ ନ ହୁଏ କୃତାର୍ଥ ।
ଅନ୍ତବସାନରେ ପ୍ରାପ୍ତ ନୁହଇ ସଦ୍‌ଗତି,
ଅକ୍ଷର ମାୟା ବଞ୍ଚିତ ଅଜ୍ଞାନ ଭକତ ।
ପ୍ରଭୁପାଦ ବିନା ଅନ୍ୟ ଦେବଙ୍କୁ ଯେ ଭଜେ,
ଜନ୍ମ ଜନ୍ମାନ୍ତରେ ସେହୁ ନର୍କଭୋଗ ଭୁଞ୍ଜେ । (୩୬)

ପୁଣି, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ପ୍ରବୃତ୍ତି ନିବୃତ୍ତିକ ସୁବିସ୍ତାର,
ବିବିଧ ମତରେ ଧର୍ମନାମ ହୁଏ ଯାର ।
ନାନା ଉପାସକଗଣ ନାନାବିଧ ମତେ,

---

୩୭ । ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ମୟ ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା : ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଧର୍ମନାମକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରାନ୍ତି ବିପଥେ ।
ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମ ଅଟନ୍ତି ଏକ ପରମାତ୍ମା,
ଏକାଂଶେ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି ସର୍ବ ଆତ୍ମା । (୩୭)

ଜ୍ଞାନଦୃଷ୍ଟିରେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସର୍ବୋପଶମ ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ନ ଚିହ୍ନିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମ ମାର୍ଗ ଅନୁସରଣ କଲେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ୱାରା ଫଳଲାଭ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସାକାର ପୂଜା, ବହୁବିଧ ଯୋଗ, କୀର୍ତ୍ତନ ଉଚ୍ଚାସ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ଯେତେପ୍ରକାର ଧର୍ମାଚରଣ ପଥର ପ୍ରଚଳନ ରହିଛି, ସବୁର ମୂଳରେ ଏହି ପରମାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିଟିକୁ ନିହିତ କରି ରଖିବା ସର୍ବାଦୌ ଅବଶ୍ୟକ । ତାହା ନହେଲେ ଅନ୍ଧ ଭକ୍ତି ଓ ଅନ୍ଧ ଆଚରଣର କୁଫଳ ଦ୍ୱାରା ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମସାଧନା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବା ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସମସ୍ତ ଖଣ୍ଡ- ଧର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ କାଟି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ସ୍ୱଳ୍ପଜ୍ଞମାନେ କରନ୍ତି ପ୍ରତିମା ଅର୍ଚ୍ଚନ,
ଜଡ଼ସ୍ୱରୂପ ରୂପକୁ କରନ୍ତି ଚିନ୍ତନ ।
ବିଷ୍ଣୁ ରୁଦ୍ରାଦି ରୂପରେ କରିଣ କଳ୍ପନା,
ନିରନ୍ତରେ କରୁଥାନ୍ତି ବିଗ୍ରହ ଭାବନା ।
ସ୍ଥୂଳ ଶରୀର ଦେଖି ଭାବନ୍ତି ମନରେ,
ଜଗତ ଈଶ୍ୱରରୂପ ଏହି ପ୍ରକାରେ ।
ଆତ୍ମାର ଯେ ରୂପ ଅଛି ଆହାରାଦି କର୍ମ,
ସେହିରୂପ କର୍ମ କରନ୍ତି ଅଧବୁଦ୍ଧ ।

× ×

ଏହିରୂପ ଅଲୀକ କଳ୍ପନା କରି ଚିତ୍ତେ,
ଜଡ଼ ସାକାରେ ପୂଜନ୍ତି ସେହି ଅନୁବ୍ରତେ । (୩୮)
ପୁଣି, ଚିନ୍ମୟସ୍ୱରୂପ ଯେହୁ ହୋଇ ବିସ୍ମରଣ,
ସ୍ଥୂଳ ଶରୀରକୁ କରିଥାନ୍ତି ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ।
ସେହି ଲୋକଗଣ ମୂର୍ତ୍ତି କରିଣ ରଚନା,
ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ ଭାବରେ କରନ୍ତି ବନ୍ଦନା ।
ସ୍ୱଅଙ୍ଗରେ ଚିହ୍ନିତ ଯେ କରନ୍ତି ଚନ୍ଦନ,
ତୁଳସୀ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳା କରନ୍ତି ଧାରଣ ।

---

୩୭ । ଉଠେଠି ବ : ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ ।
୩୮ । ଉଦୈକି ବ : ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ପୂର୍ବଯୁଗ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରିୟା ଅଟେ ବୃନ୍ଦାବତୀ,
ସେହୁ ସ୍ଥାବର ଯୋନିରେ ଲଭିଛି ଉତ୍ପତ୍ତି ।
ତୁଳସୀ ସେବା କଲେଟି ବିଷ୍ଣୁ ହେବେ ବଶ,
ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜକ ବୈଷ୍ଣବ କରନ୍ତି ପ୍ରକାଶ ।
ରୁଦ୍ରାକ୍ଷର ଅଟେ ରୁଦ୍ରଚକ୍ଷୁରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି,
ଶୈବଗଣ ଏହିଭାବେ ବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରନ୍ତି ।
ପାଂଶୁରାଶି ସ୍ୱଅଙ୍ଗରେ କରିଣ ଲେପନ,
ଗଳାରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳା କରିଲେ ବନ୍ଧନ ।
ତାହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ବଶ ହେବେ ଉମାପତି,
ବୃହତ ପାଷାଣ ଲିଙ୍ଗଧାରୀ ହୋଇଛନ୍ତି ।
ଶୈବଗଣ ଏହିରୂପ କରନ୍ତି ବିସ୍ତର,
ଶାକ୍ତଗଣ ଶକ୍ତିରକ୍ତେ ହୁଅନ୍ତି ସୁନ୍ଦର ।
ସୌର ଗାଣପତ୍ୟ ଯେତେ ଉପାସକଗଣ,
ବିବିଧଭାବେ ଅଙ୍ଗକୁ କରନ୍ତି ଭୂଷଣ ।
ସର୍ବେ ଅଚେତନ ମୂର୍ତ୍ତି କରିଣ ଅର୍ଚ୍ଚନ,
ଦେହାନ୍ତେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ମୁକ୍ତି ଅଚେତନ । (୩୯)

ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ମାନବପ୍ରକୃତିକ (Anthropomorphic) ବିଗ୍ରହ-କଳ୍ପନା କରି ଧର୍ମର ଗତି ବାର ବାର ପଥଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ମୂଳତଃ ଶାକ୍ତ, ସୌର ଓ ଶୈବ ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମମାର୍ଗ ପରମାର୍ଥ ଜ୍ଞାନକୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧ୍ୟେୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରେ । କିନ୍ତୁ ଲୋକାଚରଣର ସ୍ରୋତକୁ ଆସି କାଳକ୍ରମେ ଏହିସବୁ ଶାଖାର ଜ୍ଞାନମୂଳକତା ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ଜନସମାଜର ମନ ନାନାବିଧ କ୍ଲିଷ୍ଟ କଳ୍ପନାରେ ମଜ୍ଜିତ ହୋଇରହେ । ଏହାହିଁ ଜ୍ଞାନହୀନ ଭକ୍ତିର ଦଶା; ଭକ୍ତିହୀନ ଜ୍ଞାନପରି ଜ୍ଞାନହୀନ ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଦୂଷିତ ଓ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ କରିଦିଏ ଏବଂ ତାହାର ଧର୍ମାତ୍ମ ବିକାଶ ସୁଦୂର ପରାହତ ହୋଇ ରହେ । ଜ୍ଞାନହୀନ ଭକ୍ତିର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରି ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ଲେଖିଛନ୍ତି :

ବିଶ୍ୱାସ ଭକ୍ତିରେ ଦେବ ପ୍ରକାଶ ହୁଅନ୍ତି,
ଏହିରୂପେ ଭାବନା କରନ୍ତି ମୂଢମତି ।

---

୩୯ । ଶ୍ରୀ ଦୈନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା : ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଯେଉଁ ଦେବ ଆତ୍ମାରୂପେ ସ୍ୱଦେହରେ ଥାନ୍ତି,
ସେହିଦେବ ସର୍ବଜଗତରେ ବ୍ୟାପିଛନ୍ତି ।
ତାହାଙ୍କୁ ନ ଭଜି ଯେହୁ କରେ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା,
ପରମ ପଦର ସେହୁ ନ ଲଭଇ ଧ୍ୱଜା । (୪୦)

ଜ୍ଞାନହୀନ ଭକ୍ତିପରି ଜ୍ଞାନହୀନ କର୍ମ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟଚିତ୍ତରେ ଧର୍ମ ଭାବନାର ବିକାଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । ସମ୍ୟକ୍ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ବ୍ୟାପକତାର ଅଭାବରୁ କେବଳ କର୍ମକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ତା'ର ଆଚରିତ କର୍ମର ଗ୍ରନ୍ଥିଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇପଡ଼େ ।

ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ବିହୀନେ ନିଷ୍କାମ କର୍ମଯୋଗ,
ନିସ୍ତାର କରି ନ ପାରେ ଭବସିନ୍ଧୁମାର୍ଗ ।
ନିଷ୍କାମ ଭକତିଯୋଗ ହୁଏ ବିଚଳିତ,
ସୁଜ୍ଞାନ ପଦ ଯଦ୍ୟପି ନୁହେ ସୁପ୍ରାପତ । (୪୧)

ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟାର କର୍ମକାଣ୍ଡ ଓ ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡରୂପ ଦ୍ୱିବିଧ ମାର୍ଗସହିତ ସମସ୍ତେ ସୁପରିଚିତ । ଆମ ସଂସ୍କୃତିରେ ଏକାଧିକବାର କର୍ମକାଣ୍ଡ ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡର ବ୍ୟାପ୍ତିକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଆସିଛି । ଠିକ୍ ସେହିପରି ବାର ବାର ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡରେ ନୂତନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଓ ପଥ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇ କର୍ମକାଣ୍ଡର ଏହି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ଓ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରର ବିରୁଦ୍ଧରେ ମସ୍ତକ ଉତ୍ତୋଳନ କରିଛି । କେତେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମତ ଯେ ପୁରାଣପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦକ୍ଷ ଓ ମହାଦେବଙ୍କର କାହାଣୀ ପଛରେ ଏହିପରି ଏକ ମର୍ମ ନିହିତ ରହିଛି । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଧର୍ମସଂସ୍କୃତିରେ କର୍ମକାଣ୍ଡ ଓ ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଚିରନ୍ତନ ବିରୋଧ ରହି ଆସିଥିଲା । ଦକ୍ଷ ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କର୍ମକାଣ୍ଡ ମାର୍ଗର ପ୍ରତୀକ; ଶିବ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗର ସମର୍ଥକ, ସେ ବେଦଶାସ୍ତ୍ରର ଈଶ୍ୱରକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । କର୍ମକାଣ୍ଡ-ଶାଖାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀମାନେ କର୍ମ-କାଣ୍ଡ-ପନ୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ପାଷଣ୍ଡୀ ବୋଲି କହି ନିନ୍ଦା କରୁଥିଲେ । ଏହି ପାଷଣ୍ଡୀମାନେ ଶାସ୍ତ୍ରର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ, ସତ୍‌ମାର୍ଗରେ ଯାଇନ୍ତି ନାହିଁ, ଜଟାପରିଧାନ କରନ୍ତି, ପାଉଁଶ ବୋଳି ହୁଅନ୍ତି ଓ କୁତ୍ସିତ ଜୀବନ ଯାପନ କରନ୍ତି । ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମଧର୍ମରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ

---

୪୦ । ନିର୍ବେଦ : ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୪୧ । ନିର୍ବେଦ : ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ହୋଇଥିବା ଜୀବନାତ୍ମକୁ ସେମାନେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ—ଏହିପରି ନାନା ପ୍ରମାଣ ଭାଗବତରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ପାଷଣ୍ଡୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି ପରକାଳରେ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ମଧ୍ୟଦେଇ ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା । ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡର ଅନୁଗାମୀଙ୍କୁ ଔପନିଷଦ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି (୪୨)।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦର୍ଶନର ଇତିହାସରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ଉପାଦେୟତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇରହିଛି । ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ ଜ୍ଞାନକୁ ମନର ଚିରନ୍ତନ ଅବଲମ୍ବନ କହିଛନ୍ତି ବୋଲି (Soul's eternal Counterpart)· । ଜ୍ଞାନ ବା ବୋଧର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବିକାଶ ହେଉଛି ପ୍ରତିବୋଧ (Intuition)। ଦୁଇଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମୂଳଗତ କୌଣସି ଭେଦ ନାହିଁ, ଭେଦ କେବଳ ମାତ୍ରାରେ (Degree); ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ପିନୋଜା (spenoza) ଜ୍ଞାନ (Reason)ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୋପାନକୁ ପ୍ରତିବୋଧ(Scientia Intuitiva) ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ; ପ୍ରତିବୋଧ ଲାଗି ସେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ପରିଭାଷାରୁ (Scientia) ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଯେ ସ୍ପିନୋଜା ଜ୍ଞାନକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନାହାନ୍ତି, କେବଳ ପ୍ରତିବୋଧର ଉଚ୍ଚତର ସ୍ତରକୁ ଆଣି ତାହାର ପରିଧିକୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରତି ଜ୍ଞାନମୟୀ ପ୍ରୀତିକୁ (Intellectual Love of God) ବା ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କ ଭାଷାରେ Amor Intellectualis Dei, ସ୍ପିନୋଜା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଉପଲବ୍ଧିର ଅଭିଧାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଦାର୍ଶନିକ ଫିକ୍ଟେ (Fichte) ମଧ୍ୟ ଚେତନାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଭୂମିକୁ ସଜ୍ଞାନ ପ୍ରତିବୋଧ (Intellectual Intuition) ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଦାର୍ଶନିକ ରାଧାକୃଷ୍ଣନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଜ୍ଞାନର ବିକଶିତ ରୂପ ହେଉଛି ପ୍ରଜ୍ଞାନ; ବୋଧର ସମୁଚ୍ଚ ସ୍ତର ହେଉଛି ପ୍ରତିବୋଧ । " ପ୍ରତିବୋଧ ବା ପ୍ରଜ୍ଞାନକୁ ବୋଧ ବା ବିଜ୍ଞାନଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ଦେଲେ ତାହା କେବଳ ଅମ୍ପଦନୁଷ୍ଠ ରହସ୍ୟ ବିଳାସରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇ ପଡ଼ିବ ।···ଜ୍ଞାନମାର୍ଗରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତତ୍ତ୍ୱର ଅନ୍ୱେଷଣ

---

୪୨ । Daksha Versus Shiva : Karma Versus Jnana By K. R. Raja; From The Quarterly Journal of the Mythic Society, Vol. XVII, p. 23

ଅବଶ୍ୟ କରି ଶେଷରେ ଆମେ ଈଶ୍ୱରୋପଲବ୍ଧିର ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ପାରିବା" (୪୩) ।

ଜ୍ଞାନର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଭକ୍ତିରେ । ଜ୍ଞାନ ମିଳନପଥର ତୋରଣ ଉନ୍ମୋଚନ କରେ, ଭକ୍ତି ସାଧକକୁ ସେହିପଥରେ ଅଗ୍ରସର କରାଇ ପରମାତ୍ମା ସହିତ ମିଳିତ କରେ । ଜ୍ଞାନମାର୍ଗରେ ଯେଉଁ ଅତିବସ୍ତୁ ସତ୍ତାର ମନଃପରିଚୟ ହୁଏ, ତାହାର ବିରାଟ ବ୍ୟାପ୍ତିର କୋଳରେ ଭକ୍ତିପ୍ଳୁତ ଚିତ୍ତରେ ଆଶ୍ରୟ ନେବାକୁ ହେବ, ହୃଦୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭକ୍ତିଦ୍ୱାରା ତାହାର ସହିତ ମିଳନ ସଂଘଟିତ କରାଇବାକୁ ହେବ, ଏହାହିଁ ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପଥ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସାଧକ ଅଗଷ୍ଟିନ୍ (St. Augustine) ଙ୍କର କଥା ହଠାତ୍ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଦର୍ଶିତ ପଥ ହେଉଛି ଜ୍ଞାନଭକ୍ତିର ପଥ । ପ୍ରଥମେ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗରେ ଯଥାସମ୍ଭବ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପରମ ସତ୍ତାର ବିରାଟତ୍ୱ ବିଷୟରେ ସଚେତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ, ତା ପରେ ଭକ୍ତି ଉପଲବ୍ଧିର ଉଚ୍ଚତର ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ କରାଇନେବ; ତାଙ୍କ ମତରେ ଏହାହିଁ ସବୁଠାରୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ସଙ୍ଗତ ସାଧନାପଥ (୪୪) । ଆମଯୁଗରେ ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ-ଐତିହ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମନ୍ୱୟ କରିଥିବା ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିକୁ ଏକସୂତ୍ରରେ ମିଶାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । "ଜ୍ଞାନମାର୍ଗରେ କିଛି ଭୁଲ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଏହା କେବଳ ଶୁଷ୍କ ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରବଣତାରେ ପରିଣତ ହୋଇଯିବାର ଭୟ ରହିଛି । ପ୍ରେମର ମାର୍ଗ ଅତି ବୃହତ୍ ଓ ବିଶୁଦ୍ଧ, କିନ୍ତୁ ନିରର୍ଥକ ଭାବପ୍ରବଣତାରେ ଏହାର ବିଲୟ ଘଟିପାରେ । ଅସଲ କଥା ହେଉଛି ଦୁଇମାର୍ଗରେ ଏକ ସମନ୍ୱୟ କରିବା

---

୪୩ । If intuition is unsupported by intellect, it will lapse into self-satisfied obscurantism. Intuition assumes the continuity and unity of all experience. An intellectual search for the ultimate cause may lead us to an idea of God."—S. Radhakrishnan in 'My Search For Truth'—p. 29

୪୪ । Quoted in Christianity As Mystical Fact : Rudolf steiner; p. 234

ଅବଶ୍ୟକ" (୪୫)। ମହିମାଧର୍ମରେ ଏହି ସମନ୍ୱୟମାର୍ଗକୁହିଁ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ସଂକ୍ଷେପରେ ଏହା ଜ୍ଞାନଭକ୍ତି ବା ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିନାମରେ ବିଦିତ ଅଟେ । ମହିମାଧର୍ମର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିର ଦୁଇ ଉଗ୍ରପଥ ମଝିରେ ଏହି ସରଳ ମଧ୍ୟପଥଟି ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଗୁରୁଙ୍କର କୃପାଲାଭ କରି ଜ୍ଞାନ କତୁରୀରେ ହୃଦ୍‌ମଣ୍ଡଳରେ ରହିଥିବା ପାପକୁ କାଟି ପକାଇବାକୁ ହେବ, ହୃଦୟରେ ଜ୍ଞାନଦୀପାବଳୀ ଜଳାଇ ଅଜ୍ଞାନ୍ଧାର ପାପକୁ ଛେଦନ କରିବାକୁ ହେବ, ଏହିସବୁ ଭାବବ୍ୟଞ୍ଜକ ଉକ୍ତିରେ ଭକ୍ତ ଭୀମଭୋଇ ଜ୍ଞାନଭକ୍ତିର ସେହି ସମନ୍ୱୟ ପଥର ଇଙ୍ଗିତ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି (୪୬)। ପ୍ରଥମେ ତତ୍ତ୍ୱବୁଝି (ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ) ତା'ପରେ ଆଶ୍ରାକରିବା (ଭକ୍ତିମାର୍ଗ) ହେଉଛି ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ମତରେ ନିଗମକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଥ ।

> ଜ୍ଞାନନେତ୍ରେ ଗୃହିବାକୁ ବଡ଼ଇ ଦୁର୍ଗମ,
> ବିବେକ ବୁଦ୍ଧିରେ କେହି ନାହିଁ ଗମାଗମ ।
> ଚିହ୍ନିବ ବୋଇଲେ ଚିହ୍ନା ନ ଦଏ ତାହାକୁ,
> ନିଗମ ଭିତରେ ହଜିଯାଇଛି ମନକୁ ।
> ଝଲକନ୍ତି ନ ଗୃହେଁ ସେ ଯେ ଅପାଲଟ ବ୍ରହ୍ମ,
> ଥୟରେ ଭେଟିବ ତାଙ୍କୁ ଯେନ କେଉଁ କର୍ମ ।
> ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝି ଆଶ୍ରାକଲେ ତରିବା ହେଉଛି,
> ସତ୍ୟଯୁଗରେ ତାହାକୁ ଦେଖା ନ ଦେଉଛି । (୪୭)

ବ୍ରହ୍ମର ଭୂଇଁ ଅଯୋଧ୍ୟା ଭୂଇଁ, ସେଠାକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଚନ୍ଦ୍ର ଗମିପାର ନାହାନ୍ତି । ସେସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ଲୋଡ଼ୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଗୁରୁ-ସ୍ମରଣା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟଗତି ନାହିଁ । ପ୍ରଥମେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇ

---

୪୫ । Letters of Swami Vivekananda : p 82
[Adwaita Ashrama, Mayavati]

୪୬ । ଗୁରୁ କୃପା ବହି ଜ୍ଞାନ କତୁରୀରେ ଚ୍ଛେଦ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରି ।–
ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି, ୭୨ ମ ବୋଲି ।
ପୁଣି, ଜ୍ଞାନଦୀପାବଳୀ ହୃଦରେ ଚେତାଇ ଅନ୍ଧାରେ କର ଖଣ୍ଡନ ।
—ତତ୍ରୈବ, ୯୯ ମ ବୋଲି ।

୪୭ । ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା : ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ପାଞ୍ଚମନଙ୍କୁ ତତ୍ତ୍ୱ (ତତ୍ତ୍ୱ) କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ତା'ପରେ ଗୁରୁ ସ୍ମରଣା କରି ଦାସଭାବାପନ୍ନ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମର ସାନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରିବ । ମହିମାଧର୍ମର ଗୁରୁ ସ୍ୱୟଂ ପରମବ୍ରହ୍ମ । ତେଣୁ ସେହି ଗୁରୁଙ୍କ ସ୍ମରଣା କରିବା ଶୁଦ୍ଧ ଭକ୍ତିଯୋଗର ଅବତାରଣା କରାଏ ।

ଅମଡ଼ା ଅପୋଡ଼ା ଭୁଇଁ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗମ୍ୟ ନାହିଁ
ଲେଡ଼ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଗୋ ସୁମର ଗୁରୁଙ୍କୁ,
ପାଞ୍ଚମନ କଲେ ତତ୍ତ୍ୱ, ଗାଇବ ପୂର୍ବର ହେତୁ,
ଭଜନ ହୋଇଲେ ଦାସ ପଣକୁ ଗୋ । (୪୮)

ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବାଙ୍କ ରଚନାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଜ୍ଞାନଭକ୍ତି ମାର୍ଗଟି ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଫୁଟି ଉଠିଛି । ଜ୍ଞାନଭକ୍ତି ହେଉଛି ବିଶୁଦ୍ଧ ଭକ୍ତି, ଏହା ସବୁ ଯୋଗଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏହା କୈବଲ୍ୟ ମୁକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରେ (୪୯)। ଜ୍ଞାନଯୋଗ ବା ଭକ୍ତିଯୋଗ ପ୍ରଭୃତି ସାଧନାର ବିଭିନ୍ନ ମାର୍ଗରେ ଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନେ ନାନା ସୋପାନ ବା କ୍ରମାବସ୍ଥାର ସୂଚନା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଚରମ ସାଧ୍ୟବସ୍ତୁ ଲାଭ କଲାପୂର୍ବରୁ ସାଧକ ତା'ର ଉନ୍ନୀତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏକାଧିକ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ତର ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଏ, ଯାହାର ପଞ୍ଚପ୍ରକାଶ ତାକୁ ସିଦ୍ଧିପଥରେ ଅନୁପ୍ରେରିତ କରି ନେଇଯାଏ । ଠିକ ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ସାଧନାରେ ଶୃଙ୍ଖଳା କ୍ରମମାନ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ଅଭ୍ୟାସ ଓ ବୈରାଗ୍ୟ-ମାର୍ଗର ବିଭିନ୍ନ କରଣୀୟକୁ ଏକ ପୂର୍ବାପର ଅନୁକ୍ରମରେ ସଜାଇ ଦିଆ-ହୋଇ ସେହି ସୁଗମ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାର ପରାମର୍ଶ ଦିଆଯାଇଛି । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗର ସାଧନାଲାଗି ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ସେହିପରି ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କ୍ରମ ଦେବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମେ ସୁସାଧୁସଙ୍ଗ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ,
ବୈରାଗ୍ୟଭାବରେ ସଦା ହେବ ସଯତନ ।

---

୪୮ । ଭଜନ ମାଳା—ପ୍ରଥମ ଶତକ : ପୃ ୩୨

୪୯ । ଜ୍ଞାନଭକ୍ତିଯୋଗ ସର୍ବ ଯୋଗଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ,
କୈବଲ୍ୟ ମୁକ୍ତି ଦେଇଣ ନାଶେ ସର୍ବ କଷ୍ଟ ।
ସେହି ବିଶୁଦ୍ଧ ଭକତି କର ସୁଜ୍ଞ ନର,
ପ୍ରଭୁଙ୍କ କୃପାରୁ ନିଶ୍ଚେ ଭବୁଁ ହେବ ପାର ॥
—ଶ୍ରୀମଚ୍ଚିନ୍ମୟ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା —ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

ଜ୍ଞାନଭୂମିର ମଧ୍ୟରେ ହୋଇବ ପ୍ରବେଶ,
ସଂସାର ବିଷୟେ ସଦା ହୋଇବ ଉଦାସ ।

ପ୍ରଥମେ ବୈରାଗ୍ୟ, ପ୍ରଥମେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ନିରୋଧ । ଏହା ସବୁ ଯୋଗର ସମ୍ମତ ପରାମର୍ଶ । ସଂସାରକ୍ଷେତ୍ରରୁ ଚିତ୍ତ ଅପସାରି ନ ଆଣିଲେ କୌଣସି ସାଧନା ଅରବ୍ଧ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ବାସନାର ନିମ୍ନଗତି ବନ୍ଦ କରି ତେବେଯାଇ ତା'ର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖୀ ଗତି ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇ ପାରିବ । ଗୀତାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ କୂର୍ମପରି ଆପଣାର ଇନ୍ଦ୍ରିୟସକଳ ସଙ୍କୁଚିତ କରି ଆଣିବାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି । ଏହି ବୈରାଗ୍ୟମାର୍ଗଲାଗି ଚିତ୍ତକୁ ସଂବଦ୍ଧ ରଖିବାଲାଗି ଶାସ୍ତ୍ର ପଠନ ଓ ମନନ ଆବଶ୍ୟକ । ଶ୍ରବଣ, ମନନ ଓ ନିଦିଧ୍ୟାସନକୁ ଭାରତୀୟ ସାଧନାରେ ଯୋଗ୍ୟତାର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ବୋଲି ଧରାଯାଇଛି ।

ଶୁଭେଚ୍ଛା ପଦ ସହଜେ ହୋଇଲେ ସମ୍ପନ୍ନ,
ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦକୁ ଚିତ୍ତ କରିବ ଚାଳନ ।
ସତଶିକ୍ଷା ସଦାଚାର କରିବ ପାଳନ,
ଅସତ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ସଦା ହୋଇବ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ।
ବିଚାରଣା ପଦ ସଦା ହୃଦରେ ବିସ୍ତର,
ସଜ୍ଜନଙ୍କ ପଦ ସଦା ଥିବ ଅନୁସରି ।
ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ କର୍ମରେ ଥିଲେ ଅନୁରକ୍ତ,
ବିଷୟବାସନା ବଶେ ନୋହିବ ଆସକ୍ତ ।

ବୈରାଗ୍ୟସାଧନ ଦ୍ୱାରା ସହଜରେ ଶୁଭେଚ୍ଛା ଜାତ କରାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆତୁର ସନ୍ନ୍ୟାସ ପରି ଆତୁର ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନର ପରିଚାୟକ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ବଳପୂର୍ବକ ଆପଣା ବାସନାର ମୋଡ଼ ଭାଙ୍ଗିବା ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ କୌଣସି ଧର୍ମ ସ୍ୱୀକାର କରନାହିଁ । ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ମତ ହେଉଛି ଯେ ମନୁଷ୍ୟ କଦାପି ନିଜର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ବିଲୁପ୍ତ ବା ଛିନ୍ନ କରିପାରିବ ନାହିଁ; କେବଳ ଶୁଦ୍ଧ ମନନ ଓ ଅଭ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ସେ ତାହାର ସ୍ରୋତମୁଖକୁ ନିମ୍ନରୁ ଉଚ୍ଚକୁ ପ୍ରଧାବିତ କରାଇ ଦେଇପାରିବ । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମ ମାର୍ଗର ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛି । ବାର ବାର ଅଭ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ମନରେ ସଦ୍‌ବାସନା ଜାଗ୍ରତ ହେଲେ ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନରେ ସଦାଚାରର ଅନୁଶୀଳନ କରିବାକୁ ହେବ । ସାଂସାରିକ ଜୀବନରେ ସୁସ୍ଥତା ଓ ସୌଷ୍ଠବ ଆଚରଣକର

କର୍ମଯୋଗର ସ୍ତରକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ସମ୍ଭବ। ସଂସାରର କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ନାନା ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପରୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ଚିତ୍ତର ବାସନା ଅନ୍ତର ମାର୍ଜିତ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ ହୋଇଯିବ। ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ନିଜର ଆଚରଣ ବିଷୟରେ ବିଚାର କରିବ। ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର 'ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର'ରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସ୍ମୃତି ଓ ସମ୍ପ୍ରଜନ୍ୟ (୫୦) ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଏହି ବିଗ୍ରବଣାର ଅନୁରୂପ।

ତୃତୀୟ ପାଦ ଯେ ତନୁ ମାନସୀ ଅଟଇ,
ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗଣକୁ ସଦା ଜୟ କରି ଥାଇ,
ଏହି ତ୍ରୟ ପାଦ କଲେ ଅଭ୍ୟାସରେ ଯୁକ୍ତ,
ବିଷୟରସରୁ ଚିତ୍ତ ହୁଅଇ ବିରକ୍ତ।

ପ୍ରଥମ ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥାର ଅଭ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ସଂସାର ଭିତରୁ ମନକୁ ସଙ୍କୁଚିତ କରି ଆଣି ଚେତନାକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରିଦେବାକୁ ହୁଏ। ଏହାପରେ ଚତୁର୍ଥ ଅବସ୍ଥା।

ସତ ସ୍ୱରୂପରେ ଆତ୍ମା ହେଲେ ଉପସ୍ଥିତ,
ସତ୍ତ୍ୱା ପତ୍ତି ପାଦ ନାମ ଅଟଇ ଚତୁର୍ଥ।
ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଚତୁର୍ଥାବସ୍ଥା ହୋଇଲେ ଅଭ୍ୟାସ,
ବିଶୁଦ୍ଧ ସତ୍ତ୍ୱ ହୃଦରେ ହୁଅଇ ପ୍ରକାଶ।
ରଜ ସତ୍ତ୍ୱ ତମ ତିନି ହୁଅଇ ବିନାଶ,
ଅସଂସକ୍ତି ନାମିକା ଯେ ଭୂମିରେ ପ୍ରବେଶ।

ଚତୁର୍ଥାବସ୍ଥାରେ ସାଧକ ତ୍ରିଗୁଣ-କଳ୍ପନାକୁ କାଟି ଚାଲିଯାଏ। ଏହାପରେ ତା'ର ଆତ୍ମା ଶୁଦ୍ଧ ସତ୍ତ୍ୱ ଗୁଣରେ ବିଚରଣ କରେ। ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସାଧକ ନିଜ ଆତ୍ମାର ସକଳ ପ୍ରକାର ବିଭିନ୍ନ କଳ୍ପନା ଭୁଲି ଯାଏ ଓ ଆପଣାକୁ ଏକ ବିରାଟତର ଚେତନା ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ କରିରଖେ। ଜୈନ ଯୋଗାଚାର୍ଯ୍ୟ ହରିଭଦ୍ର ସୂରିଙ୍କ ମତରେ (ତାଙ୍କର 'ଯୋଗବିନ୍ଦୁ' ଗ୍ରନ୍ଥ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରୁ ଆତ୍ମା ଉପରୁ ମମତ୍ୱ ବା ମୋହଗ୍ରନ୍ଥି କଟିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ, ସେହି ଅବସ୍ଥାରୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ

୫୦। ସ୍ମୃତି—ବିହିତପ୍ରତିଷିଦ୍ଧୟୋର୍ଯଥାଯୋଗଂ ସ୍ମରଣଂ ସ୍ମୃତିଃ।
ସ୍ମୃତିଃ ଆଲମ୍ବନାସମ୍ପ୍ରମୋଷ ଇତି ॥
ସମ୍ପ୍ରଜନ୍ୟଃ— ଯତ୍ କାୟଚିତ୍ତାବସ୍ଥାୟାଃ ପ୍ରତ୍ୟବେକ୍ଷା ମୁହୁର୍ମୁହୁଃ ॥

ବିକାଶର ସୂତ୍ରପାତ ହୁଏ । ସତେ ଯେପରି ଗୋଟାଏ ଭୂମିର ଦ୍ୱାର ମୁଦାହୋଇ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟତର ବିଶ୍ୱରୂପୀ ଭୂମିର ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଯାଏ, ଏହି ସୂତ୍ରପାତର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସମୟକୁ ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରରେ 'ଅଚରମପୁଦ୍‌ଗଳପରାବର୍ତ୍ତ' ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ 'ଚରମପୁଦ୍‌ଗଳପରାବର୍ତ୍ତ' ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀ ହରିଭଦ୍ର ସୂରିଙ୍କର ଅପର ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଯୋଗବୃତ୍ତ ସମୁଚ୍ଚୟ'ରେ ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥା ଓଘଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଯୋଗଦୃଷ୍ଟି ନାମରେ କଥିତ ।

ପଞ୍ଚମୀ ଜ୍ଞାନଭୂମିରେ ହୋଇ ସମାଯୁକ୍ତ,
ପ୍ରପଞ୍ଚ ବିଷୟେ ହେବନାହିଁ ଅନୁରକ୍ତ ।
ଷଷ୍ଠୀ ଭୂମିତ ଅଟଇ ପଦାର୍ଥ ଭାବନ,
ବହିଃ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ପ୍ରତି ନ କର ଚିନ୍ତନ ।
ପ୍ରଯତ୍ନରେ ପରମାତ୍ମା ପାଦେ କର ଭକ୍ତି,
ପ୍ରାକ୍ତନ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନେ ହୁଅଇ ପୀରତି ।
ଷଷ୍ଠଭୂମି ଅଭ୍ୟାସରେ ଅଭେଦ ଜନ୍ମଇ
ଏକ ପରଂବ୍ରହ୍ମେ ନିଷ୍ଠା ସତତ ରହଇ ।
ଅଦ୍ୱୈତ ଆନନ୍ଦ ସଦା ହୁଏ ଜାଗରିତ,
ବାହ୍ୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଭେଦ ହୁଏ ନିବାରିତ ।

ସପ୍ତମ ଓ ଅଷ୍ଟମ ଅବସ୍ଥାରେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତିର ପ୍ରାପ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଯୋଗ ମାର୍ଗରେ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରିବା ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ପରମାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟି ଲାଭ କରିବାକୁ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ସପ୍ତମୀ ତୁରୀୟା ଗତି ପ୍ରାପତ ହୁଅଇ,
ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ପଦେ ସଦା ଆତ୍ମା ବିହରଇ ।
ଘଟାନ୍ତର ହେଲେ ଆତ୍ମା ତୁରୀୟାତୀତ ପଦ,
ବିଦେହ ମୁକ୍ତ ଲଭଣ ରହେ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦେ ॥ (୫୧)

ଏହି ଜ୍ଞାନଭକ୍ତି ମାର୍ଗ ମହିମା ଧର୍ମରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠମାର୍ଗ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛି । ଏହି ମାର୍ଗରେ ଅବତରଣ କଲେ ଆଉ ଅନ୍ୟ ମାର୍ଗ ଲାଗି ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନଭକ୍ତି ରାଜଯୋଗର ଫଳ ଦିଏ ।

---

୫୧ । ଶ୍ରୀମଚ୍ଛିନ୍ୟବ୍ରହ୍ମଗୀତା : ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଜ୍ଞାନଭକ୍ତି ଯୋଗେ ଚିତ୍ତ ଏକାଗ୍ର ହୋଇଲେ,
ରାଜଯୋଗ ସମାଧି ଯେ ସୁଲଭରେ ମିଳେ ।
କଠୋର ଯୋଗ ସାଧନେ ନୁହେ ପ୍ରୟୋଜନ,
ପ୍ରାଣପ୍ରପୀଡ଼ନ କିମ୍ବା ବୁଝ ସୁଜ୍ଞଜନ ।
ସ୍ଥିତପ୍ରଜ୍ଞ ଭାବେ ଆତ୍ମା ରହେ ଅନୁକ୍ଷଣ,
ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ ହୁଅନ୍ତି ଆତ୍ମାର ଅଧୀନ (୫୨) ॥

ମହିମା-ଧର୍ମର ସାଧନା-ମାର୍ଗ ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆତ୍ମ-ପୀଡ଼ନର ବିରୋଧୀ । ଉପଲବ୍ଧିର କ୍ରମ ମଧ୍ୟରେ ଶରୀର ବା ମନକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ପୀଡ଼ନ ବା କଷ୍ଟ କରିବାର ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୋଧୀ । ଆତ୍ମାଦୁଃଖରେ ଜ୍ଞାନଲାଭର ଆଦୌ ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ, କେବଳ ଆତ୍ମା ସୁଖରେ ହିଁ ସଂସାର ଭିତରୁ ପରିତ୍ରାଣ ମିଳେ, ଏହା ହେଉଛି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ମତ (୫୩) ।

ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ମିଳିତ ହେବାଲାଗି ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟାର ଅଧିଗମ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଭୀମଭୋଇ ମହାନିତ୍ୟଭବନ ବା ମହାନିତ୍ୟମଣ୍ଡଳ ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି । ଏହି ମଣ୍ଡଳକୁ ପଡ଼ଥିବା ପାହାଚରୁ ସେ ଭୀମଭୋଇ କେତୋଟି ସ୍ତରର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରର ନାମ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ମହିମା-ଧର୍ମର ଜ୍ଞାନଭକ୍ତିମାର୍ଗକୁ ଆହୁରି ସୂଚାଇ ଦେଉଛି । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ଗୁରୁପର୍ଯ୍ୟାୟ ପରି ଏହି ପାହାଚଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିର୍ଗୁଣ କଳ୍ପନାର ଦ୍ୟୋତକ । ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ଅନ୍ତରର ଐକାନ୍ତିକ ସମର୍ପଣ ସହିତ ଅଗ୍ରସର ହେଉ ହେଉ ଅଧା ପଥରେ ନାନାପ୍ରକାର କ୍ଷୁଦ୍ର ଆସକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିବାର ପ୍ରବଳ ଆଶଙ୍କା ରହିଛି । ତେଣୁ ଭକ୍ତିଭାବର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚେତନା ମଧ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ଧଜ୍ଞାନର ଆଲୋକ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରି ରଖିବାକୁ ହେବ । ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ଉକ୍ତିରୁ ସେହି କଥାହିଁ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ହୋଇ ଉଠେ ।

ମହାଶିତ ଭୂମିଠାରୁ ଉପରକୁ ଉଚ୍ଚ,
ପଡ଼ି ଆସିଅଛି ତହିଁ ଦ୍ୱାଦଶ ପାହାଚ ।

× × × ×

---

୫୨ । ତତ୍ରୈବ : ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୫୩ । ଯହିଁରେ ଆତ୍ମାଦୁଃଖ ଲଭ, ନ ଥାଇ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ଭାବ ।
ଆତ୍ମାସୁଖରେ ସିନା ପୁଣ୍ୟ, ସଂସାରୁ ହୁଏ ଉଦ୍ଧାରଣ ॥
ଶ୍ରୁତିନିଷେଧ ଗୀତା, ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

ପ୍ରଥମ ପାବଚ୍ଛୁ ସେ ଯେ ମହାଶୂନ୍ୟ କହି,
ଉପରକୁ ଅନାଇଲେ କିଛି ଦିଶେନାହିଁ ।
ଦ୍ୱିତୀୟ ପାବଚ୍ଛୁ ସେ ଯେ ଗୋକୁଳଣି କହି,
ତାକୁ ଛୁଇଁବାକୁ ସେହି କାହାରହିଁ ନାହିଁ ।
ତୃତୀୟ ପାବଚ୍ଛୁଗୋଟା ଅନାମିକା ଅଟେ,
ତହିଁ ଉଠିବାକୁ ଭାହା ଶକତି ନ ଘଟେ ।
ଚତୁର୍ଥ ପାବଚ୍ଛୁ ଗୋଟା ଘୋର ଅନାମିକା,
ପାଦ ନ ଚଳଇ ତହିଁ ନ ସ୍ଫୁରଇ ଭାଷା ।
ପଞ୍ଚମ ପାବଚ୍ଛୁ ଗୋଟା ନିଷ୍କାମ ନିର୍ମୋହ,
ଉପମା ଦେବାକୁ ତହିଁ ନାହିଁ ନା ଉପାୟ ।
ଷଷ୍ଠ ପାବଚ୍ଛୁ ଗୋଟାଟି ନିର୍ଗୁଣ ଷବସି,
ଛୁଲି ନ ପାରିଲେ ତହିଁ ପଡ଼ିଯିବ ଝସି ।
ସପ୍ତମ ପାବଚ୍ଛୁ ଗୋଟା ନିଗମ ଅଟନ୍ତି,
ଉପଯା କରଣ କେହି ପଶି ନ ପାରନ୍ତି ।
ଅଷ୍ଟମ ପାବଚ୍ଛୁ ଗୋଟା ଅଗମ୍ୟାନ ନାମ,
ଗୋଚର ନୋହିଲେ ସେ ଯେ ହୋଇଯାଇ ଭ୍ରମ ।
ନିଗମ (ନବମ ?) ବନସ୍ତ ଗୋଟା ଦୁର୍ଗମ ଅଟଇ
ଅନୁସରି କହୁଁ କହୁଁ ଯାଉଛନ୍ତି ବହି ।
ଦଶମ ପାବଚ୍ଛୁ ଗୋଟା ନାମ ଅଟେ ଭେଦ,
ଶନ୍ଧି ନ ପାରିଲେ ନମିଳଇ ତତ୍ତ୍ୱବୋଧ ।
ଏଗାର ପାବଚ୍ଛୁ ଗୋଟା ନିର୍ବେଦ ତା’ ନାମ,
ଭେଦ ନ ପାରିଲେ ବୁଦ୍ଧି ହୋଇଯାଇ ଭ୍ରମ ।
ବାର ପାବଚ୍ଛୁଠାବରୁ ବସେ ସ୍ଥିରବେଦ,
ଅଧ୍ୟା ନ ହୋଇ ସ୍ମରିଛନ୍ତି ଶାସ୍ତ୍ରର ସମ୍ବାଦ । (୫୪)

ବେଦଠାରୁ ମହାଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ମହାନିତ୍ୟମଣ୍ଡଳକୁ ବାଟ ପଡ଼ିଛି । ଏହି ବାଟର ବ୍ୟଞ୍ଜନାଟି ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଜ୍ଞାନମୂଳକ । ମହିମା-ଧର୍ମରେ ଭକ୍ତି ସହିତ ଜ୍ଞାନର ମହତ୍ତ୍ୱ ଯେ କେତେ ବେଶୀ, ଏଇଥିରୁ ତାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

---

୫୪ ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା: ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଗୀତାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ନିଷ୍କାମ କର୍ମର ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ପରି ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ ନିଷ୍କାମ ହେବା ଉଚିତ । ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ-ପ୍ରୀତିକୁ ଯେଉଁ ଭକ୍ତି ଧ୍ୟେୟ କରି ରଖେ, ତାକୁ ମହତ୍ତା ଭକ୍ତି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ଭକ୍ତି ସାଧକ ବା ଭକ୍ତର ସର୍ବସ୍ୱ-ସମର୍ପଣ ଦାବୀ କରେ, ଅଥଚ ତା'ର ପ୍ରତିବଦଳ ସ୍ୱରୂପ ଭକ୍ତି କିଛି ଗ୍ରହେ ନାହିଁ । ଆପଣାକୁ ଯେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୁଦ୍ଧଭାବରେ ନିବେଦିତ କରିଦେଇ ପାରିଲା, ଏତିକରେ ସେ ଧନ୍ୟ ହୁଏ । ଏହାହିଁ ଭକ୍ତିର ଚରମ ଉତ୍କର୍ଷ । ଈଶୋପନିଷଦର ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ ଦୃଷ୍ଟିର ଏହି ନିଷ୍କାମତାକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି (ତେନ ତ୍ୟକ୍ତେନ ଭୁଞ୍ଜୀଥା) । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ଭାଷାନୁସାରେ, ଯେ ଭଗବାନଙ୍କ ଠାରେ ପ୍ରୀତିସ୍ଥାପନ କରି ପାରିଛି, ଭଗବାନ ତା'ଠାରେ ପ୍ରୀତିସ୍ଥାପନ କରନ୍ତୁ, ଏପରି ପ୍ରତିଦାନର କୌଣସି ଆଶା ତା'ର କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଧାକୃଷ୍ଣନ୍ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିଟିକୁ ବିଶ୍ଳେଷିତ କରି କହି ଅଛନ୍ତି:—"ଜୀବନର ବିବିଧ ଦୈନ୍ୟ ଓ ଆବଶ୍ୟକତା ବେଳେ 'ଭଗବାନ୍ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି', ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଆମକୁ ଶକ୍ତି ଓ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦାନକରେ, ଏହି ବିଶ୍ୱାସହିଁ ପରମାର୍ଥ ଜୀବନର ନିଦର୍ଶନ । ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱର ଅନ୍ତର୍କେନ୍ଦ୍ରରେ କେବଳ ସତ୍ୟ ଓ ପ୍ରେମ ବିରାଜି ରହିଛି; ମନୁଷ୍ୟକୁ ସୃଷ୍ଟିକରି ଏହି ଜଗତକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିବା ଜଗତ୍ କର୍ତ୍ତାହିଁ ତା'ର ସଂରକ୍ଷଣ କରିବେ, ଏହି ବିଶ୍ୱାସହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମର ଦ୍ୟୋତକ । କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନକ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟୁଥିବା ସମସ୍ତ ବ୍ୟାପାରପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ରହି ଏହା ସର୍ବଦା ସେହି ପରମ ଜୀବନର ଚେତନା ଭିତରେ ନିମଗ୍ନ ରହିଥାଏ । ଏହାହିଁ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର ଉକ୍ତିଟିର ପ୍ରକୃତ ମର୍ମ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରେମ କୌଣସି ପ୍ରତିଦାନ ଦାବୀ କରେନାହିଁ, ଏହା କୌଣସି ପୁରସ୍କାର ବା କ୍ଷତିପୂରଣ ଆକାଂକ୍ଷା ରଖେନାହିଁ" । (୪୫) ।

ମହିମାଧର୍ମର ଭକ୍ତି ଏହି ନିଷ୍କାମ ଭକ୍ତି । କେବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ପଣରେ ଏହା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଧନ୍ୟ ହୁଏ । ଜ୍ଞାନନେତ୍ରରେ ପରମ ସତ୍ତାର ମହିମାନ୍ ପରିଚୟ ଲାଭକରି ଆପଣାର ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଇଚ୍ଛା-ବିକ୍ଷେପ ଓ ଅନୁଭୂତିକୁ ତାହାରି ମଧ୍ୟରେ ସମର୍ପଣ କରିଦେବାକୁ ହିଁ

---

୪୫ । The Religion We Need : S. Radhakrishnan; p. 27.

ମହିମା-ଧର୍ମ ଚରମ-ଆନନ୍ଦ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରେ । ଭୀମଭୋଇ ଏହି ମାର୍ଗକୁ ନିଷ୍କାମ-ଭକ୍ତିର ମାର୍ଗ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ :

ନିସ୍ତା କରିବାକୁ କହୁଅଛୁ ତୋତେ ନିଷ୍କାମ ଭକତି ଧର୍ମ
ନିଶି ଦିବସରେ ନାମ ଲୟ କରି ଧରିଥିବୁ ମୋ ଚରଣରେ ପୁଜା,
ନିଷ୍ଠମୟ ଭକ୍ତଗଣ କଥା,
ନିରନ୍ତରେ ଲେଖିଥିବ ମଥା,
ନାହିଁ ରହିବ କାହାର ଚେତା, ରସାନ୍ତେ ପଡ଼ିବେ ଦେବତା ।(୫୬)

ନିଷ୍କାମ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଦେବ ଦେବୀଙ୍କର ଉପାସନା ମାର୍ଗର ଅନେକ ଉଚ୍ଚରେ । ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସତ୍ତାର ଜ୍ଞାନମୂଳ ପରିଚୟ ଲାଭକରି ହିଁ କେବଳ ଭକ୍ତ ଆପଣାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ମଳ ନିବେଦନ କରିଦେବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରେ । ଏହା ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ମାର୍ଗ, ସେଥିଲାଗି ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ପ୍ରଭୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମର ପରିଚୟ ପ୍ରାପ୍ତିଦ୍ୱାରାହିଁ ଏହା ଅନୁସୃତ ହୋଇପାରେ । ପରମାର୍ଥ-ମାର୍ଗର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଖଣ୍ଡ କଳ୍ପନାକୁ ମୂଳକରି ଧରିଥିବା ଦୃଷ୍ଟିପକ୍ଷରେ ଏହି ନିଷ୍କାମସାଧନା ଏକାବେଳକେ ଅସମ୍ଭବ । ଭକ୍ତ ଭୀମଭୋଇ ଏହି ନିଷ୍କାମପଥ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି :

ନିଷ୍କାମ ପଥରେ ବଢ଼ିମା ନଟଳେ ଛିଡ଼ି ପଡ଼ିବାର ହୁଏ,
ଅଜ୍ଞାନୀ ଜୀବ ଏ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବସ୍ତୁର ଯେଣୁକରି ଦେହବନ୍ଧେ ।
ଜାଣିବାର ଲୋକେ ନିର୍ଜନ ହୁଅନ୍ତି ନ କରନ୍ତି ବେଦବାଦ,
ଅଖଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଖଣ୍ଡନ୍ୟାୟ କଲେ ଅଗ୍ରେ ପଡ଼େ ପରମାଦ । (୫୭)

ଭାରତୀୟ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀର ଅଧିକାର ବିଷୟରେ ସବୁଠାରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ହୋଇଛି । ସାଧକ ବା ଭକ୍ତ ହେଉଛି ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରର ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତର ଅଧିକାରିତ୍ୱ ବା ଯୋଗ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ରହିଛି । ମହିମା-ଧର୍ମ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସଚ୍ଚୋଟ ଭକ୍ତର ବ୍ୟାଖ୍ୟାଟିର ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । ଭୀମ ଭୋଇ ଲେଖିଛନ୍ତି :—

ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଭକତ ଯେହୁ ସେ ବେଲନ୍ତି ସମପୃକ୍ତ ଥାନ୍ତି ସତ୍ୟେ
ସ୍ମୃତି ବେଦ ଗୁରୁଧର୍ମ ଗତି ମୁକ୍ତି ପୂର୍ବଥାଇ ଗର୍ଭଗତେ ।

---

୫୬ । ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା : ପୃ ୨୫ ।

୫୭ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି : ୪୦ ଶ ବୋଲି ।

ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦାସ ଯାହାକୁ ବୋଲନ୍ତି ଶତତ ଧାରଣ ସେହି,
ନବଖଣ୍ଡ ପୃଥ୍ୱୀ ଅଶେଷ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଅଙ୍ଗେ ତାର ପୂରିଥାଇ ।(୫୮)
ପୁଣି, ଭକତ ଲକ୍ଷଣ ଅଟଇ ନିର୍ଗୁଣ ତାହାକୁ ଅନ୍ତର ନାହିଁ,
ଭାଇବନ୍ଧୁ ପ୍ରାଏ ସମାନରେ ଗୃହିଁ ଏକ ଆତ୍ମା ମଣୁଥାଇ ରେ,
ଭଜୁଥାଇ ମୋ ନାମ,
ଭାବେ ମୋ ପଦେ ପଶେ ଶରଣ ।। (୫୯)

ମହିମାଧର୍ମର ମାର୍ଗ ଜ୍ଞାନଭକ୍ତିର ମାର୍ଗ । ସେହି କଥାକି ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖିଥିଲେ ଭୀମଭୋଇ ଦେଇଥିବା ଭକ୍ତର ସଂଜ୍ଞାକୁ ବୁଝିବା ଆଉ କଷ୍ଟକର ହେବନାହିଁ । ଭକ୍ତ ସବୁ ଜ୍ଞାନର ଆକର ହୋଇଥିବ, ଅଥଚ ଜ୍ଞାନକୁ ଚରମ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ ନ କରି କେବଳ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ସେବକ ବା ଦାସ ଭାବରେ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିବ । ଜ୍ଞାନନେତ୍ରରେ ସୃଷ୍ଟିର ବ୍ରହ୍ମତ୍ୱକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ସେ ଆପଣା ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ ଦେଖୁଥିବ । ଏହାପରେ ଭକ୍ତ କୌଣସି ଗୁଣର ଖଣ୍ଡ-ଆଶ୍ରୟରେ ବୁଡ଼ିଯିବ ନାହିଁ । ସମାଜରେ ସବୁରି ଭିତରେ ସେ କେବଳ ଆପଣା ଆତ୍ମାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବ, ଅର୍ଥାତ୍ ମନଭିତରୁ ସମସ୍ତ ବିଭେଦ କଳ୍ପନା ବିସୋରିଦେଇ ସେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନରେ ସକଳ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହେବ । ଯୁକ୍ତହେବାର ମହାନ୍ ଜ୍ଞାନ ତାକୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ନାମ ଅଡକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିନେବା ସେ, ଭାବଗତ ଅନ୍ତରରେ ସେହି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉପରେ ଅଟଳ ନିର୍ଭର ରଖିବ । ତେବେ ଯାଇ ସେ ଜ୍ଞାନଭକ୍ତିମାର୍ଗର ଉପଯୁକ୍ତ ଭକ୍ତ ହୋଇପାରିବ ।

କବି ଜୟକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଭକ୍ତର ଲକ୍ଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି :

ତାଙ୍କର ଯେ ଭକ୍ତ ଜନ, ଶୁଣ ହେ ତାଙ୍କ ଲକ୍ଷଣ
ଦର୍ଶନ ସ୍ପର୍ଶନେ ଶେଷ ଭୋଜନେ ପ୍ରାଣ ପୋଷଣ ।
ନିର୍ଗୁଣ ଭଜନା ପଦ, ଗାୟନେ ମନ ପ୍ରମୋଦ,
ସତ ଶାନ୍ତ କ୍ଷମା ହୃଦ ଦୟା ସୁମନ ପ୍ରସନ୍ନ ।
ପୁଲକ କଦମ ପରି, ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଅଙ୍ଗକୁ ଧରି,
କ୍ଷଣେକରେ ତନପୂର କରି ପାରନ୍ତି ଗମନ ।

---

୫୮ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୮୧ଶ ବୋଲି ।।
୫୯ । ଭଜଉଣା ମଧୁରସ—[ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା : ତେପନ ଖଣ୍ଡ] : ପୃ.୯୧

ସାହାସ୍ତ୍ର ପଦ କହତା, ସକଳଠାରେ ପଣ୍ଡିତା
ଜାଣଇ ସକଳ କଥା କହଇ ଆଜ୍ଞାପ୍ରମାଣ ।
ଅହଂସାନ୍ତି ଅକଳ୍ପଣା, ଗତାଗତ କଥା ଜଣା
ସେ ଜଣ ପ୍ରଭୁଙ୍କ କଣା-ଦାସ ବୋଲି କରି ଜାଣ ।
ନିର୍ଗୁଣ ଭକତ ଜ୍ଞାନ, ଦୁର୍ବାସନା ବିନାଶନ,
କବି ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଧ୍ୟାନ, କୃପାପ୍ରବନ୍ଧେ ବର୍ଣ୍ଣନ ॥ (୬୦)

ଏହିପରି ସକଳଲକ୍ଷଣ-ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରିଲେ ଭକ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କର କୃପାଭାଜନ ହେବାର ଅଧିକାର ରଖିପାରିବ । ଭକ୍ତର କୌଣସି ଭୟ ନାହିଁ, ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଯେତେ ଭୀଷଣ ବିପଦ ପଡ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ପରମ ପ୍ରଭୁ ଭକ୍ତକୁ ରକ୍ଷା କରିବେ । ଯିଏ ଆପଣାର ସମସ୍ତ କାମନା ବାସନା ଆଶା ଆକାଙ୍କ୍ଷା ତାଙ୍କରଠାରେ ସମର୍ପଣ କରିଦେଇଛନ୍ତି, ଯିଏ ଆପଣା ବୃତ୍ତିକୁ ତଦଭିମୁଖ କରି ସମସ୍ତ ଜଗତରେ କେବଳ କଲ୍ୟାଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରୁଛି, ପ୍ରଭୁ ତା'ର ସମସ୍ତ ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଜଗତର ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମରେ ଏହି ଆଶାବାଦ ସର୍ବତ୍ର ଦର୍ଶନୀୟ । ଧର୍ମର ଏହି ନିର୍ଭରବାଣୀ ଯୁଗ ଯୁଗ ମଣିଷକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦିଏ, ଆପଣାର ସମସ୍ତ ସଂଶୟ ଅଜାଡ଼ିଦେଇ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ବଞ୍ଚିବାଲାଗି ଏହି ଧର୍ମହିଁ ମଣିଷକୁ ଶିଖାଏ । ମହିମା-ଧର୍ମର ପୋଥିଗୁଡ଼ିକରେ ଆମେ ସେହି ନିର୍ଭରବାଣୀ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇବା ।

ଅଣାକାର ବ୍ରହ୍ମ କହୁଅଛୁ ଆମ୍ଭେ ଅନନ୍ତ ନୁହରେ କଳା,
ଅଠପଦ୍ମ ଭକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ରଖିବ ଶୂନ୍ୟେ ଲଗାଇବ ଲୀଳା ରେ,
ଆଉ ଯେତେ ସଂସାର,
ଅବଶ୍ୟ ହୋଇବ ନାରଖାର ॥ (୬୧)

ପୁଣି, ଥାଅରେ ଭକତେ ସମ୍ଭାଳି ଜଗତେ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଗତି ଖଣ୍ଡିବ,
ଥୋଇବ ସଭିଙ୍କୁ ଏକାମ୍ବର ବନେ, ତାନା ଯୋଡ଼ାଇ ରଖିବ ରେ,
ଧ୍ୱଂସ କରିବ ପୃଥ୍ୱୀ
ଥିବ ସମସ୍ତେ ମୋ ପଛ କଡ ॥ (୬୨)

---

୬୦ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ ୯୬
୬୧ । ଚଉତିଶା ମଧୁରସ [ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା-ଦ୍ୱିତୀୟଖଣ୍ଡ]: ପୃ ୮୧
୬୨ । ତତ୍ରୈବ : ପୃ ୮୬

ଆତ୍ମସମର୍ପଣହିଁ ମହିମା-ମାର୍ଗର ଚରମ ସାଧନା, ଜ୍ଞାନଭକ୍ତି-ଯୋଗର ଦୀର୍ଘ ଆଲୋଚନା ପରେ ଏହାହିଁ ସବୁଠାରୁ ପ୍ରଧାନଭାବେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠୁଛି । ମହିମାଧର୍ମର ଦୈନଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଯେଉଁସବୁ କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନମାନ ରହିଛି ସେଗୁଡ଼ିକର ମର୍ମାର୍ଥ ହେଉଛି ଏହି ଆତ୍ମ-ସମର୍ପଣ । କର୍ମରେ, କାୟରେ ଓ ବଚନରେ ମହିମାପନ୍ଥୀମାନେ ଏପରି ଆଚରଣ କରିବେ, ଯାହା ସେମାନଙ୍କୁ ଏହି ଦିଗରେ ସତତ ସଚେତ କରି ରଖିବ ଓ ଏହି ମାର୍ଗରେ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଅଗ୍ରସର କରାଇନେବ । ମହିମା-ଧର୍ମର ଶରଣ, ମହିମାଧର୍ମର ଆତ୍ମଯୋଗ-ସମାଧି, ଔଷଧ ବର୍ଜନ, ଭିକ୍ଷାଚରଣ ପ୍ରଭୃତି ଯାବତୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସବୁ ଏହି ଏକ ଦିଗକୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରେ । ବ୍ରହ୍ମକୁ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ ଜାଣି ସେଇଠି ସବୁ ସମର୍ପଣ କରିବାକୁ ହେବ, ଏହା ହେଉଛି ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରଧାନ ଉପଦେଶ ।

ତେଣୁ କରି ସାର ବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି ଜାଣି ଧରିଅଛି ମୁଁ ନିର୍ବନ୍ଧେ
ଦୁଃଖସୁଖ ସର୍ବ ଭାର ଲଗାଇଛି ଶ୍ରୀଗୁରୁଙ୍କ ପାଦଦ୍ୱନ୍ଦେ ।
ପ୍ରଭୁ ସେ ମାରିବେ ପ୍ରଭୁ ସେ ତାରିବେ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ସେହି କରି
ଦିବସ ରଜନୀ ସନ୍ତାପ ମନରେ ନେଇ ବହୁଅଛି ଭାର ॥ (୬୩)

ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଦାରବିନ୍ଦରେ ସକଳ ସମର୍ପଣ କରିଦେବାକୁ ମୃତ୍ୟୁ ଇଚ୍ଛିବା ବୋଲି ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ କୁହାଯାଇଛି । ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରୁ ଆପଣା ଶକ୍ତି-ବିକ୍ଷେପ ଦ୍ୱାରା ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ପୁଣି ସେହି ପରମାର୍ଥ ପଥକୁ ଫେରିଆସିବାକୁ ହେଲେ ତାକୁ ସଂସାରପଥକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ବିଲୁପ୍ତ କରିଦେଇ ଆସିବାକୁ ପଡ଼େ । ସନାତନ ଧର୍ମରେ ଏହାକୁ ଦ୍ୱିଜ ହେବାର ପଦ୍ଧତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଐହିକ ଜୀବନରୁ ମରି ତେବେଯାଇ ପାରତ୍ରିକ ଜୀବନରେ ଜନ୍ମାନ୍ତର ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ବିଶ୍ୱସାଧନାରେ ଏହି ମରଣର ଆଖ୍ୟାନ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମୁକ୍ତ ପୁରୁଷର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ ସ୍ପିନୋଜା କହିଛନ୍ତି ଯେ ମୁକ୍ତପୁରୁଷ ମୃତ୍ୟୁକୁ ଏଡ଼ାଇ ରଖି କୌଣସି କଥା ଚିନ୍ତା କରେ ନାହିଁ । ଗ୍ରୀକ୍ ପଣ୍ଡିତ ସକ୍ରେଟିସ୍ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଧର୍ମାକାଙ୍କ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରୂପେ ଏଇ ମରଣକୁ ଗ୍ରହଣ

---

୬୩ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୩୫ଶ ବୋଲି ॥

କରିଛନ୍ତି (୨୪) । ମଧ୍ୟଯୁଗର ଇଉରୋପୀୟ ସାଧକ ଏକ୍‌ହାର୍ଟଙ୍କ ଭାଷାରେ 'ଜିଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ମରି ପାରିବ, କେବଳ ସେହି ଭଗବାନଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହେବ' (୨୫) । ବାଇବେଲର ପ୍ରଖ୍ୟାତ 'Let the dead bury their dead' ଉକ୍ତି ପଛରେ ଏହି ମରଣର ସୂଚନା ରହିଛି ।

ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗୀୟ ଶବସାଧନାରେ ହୁଏତ ଏହିପରି ଏକ ଗୂଢ଼ ମର୍ମାର୍ଥ ସୂଚିତ ହୁଏ । ଶବ ହେଉଛି ସାଧକର ପୂର୍ବତନ ଐହିକ ଜୀବନର ପ୍ରତୀକ । ସେହି ପୂର୍ବ ଜୀବନର ଶବ ଉପରେହିଁ ସାଧକ ତାର ନୂତନ ଧର୍ମ ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରେ । ମୋଟ ଉପରେ ସାରାଂଶ ହେଉଛି ଯେ ଏ ଜୀବନର ସମସ୍ତ କାମନା, ବାସନା ଓ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କେବଳ ନିର୍ମଳ ପରିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରାଣରେ ଆପଣାକୁ ସମର୍ପଣ କରି ଦେଇ ପାରିଲେ ଭକ୍ତ ଧର୍ମ ଭୂମିରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରିବ । ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର ଭଜନରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ମରଣର ବ୍ୟଞ୍ଜନାଟି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି:

ମନକୁ କରି ନିଶ୍ଚଳ ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ପାଦତଳ,
ଆଗରୁ ଥୋଇଲେ ନେଇ ମରଣ ଗୋ ।।(୨୬)

* * *

---

୨୪ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ- Christianity As Mystical Fact: Steiner; p. 68-9

୨୫ । 'The Kingdom of God is for none but the thoroughly dead'—Eckhart.

୨୬ । ଭଜନମାଳା—(ପ୍ରଥମ ଶତକ) : ପୃ ୩୭ [ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—୨]

(ଘ) ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅନୁଭବ: ସମତା

ନାନା ବିଧ ଆବେଗର କଳ୍ପନା-ସମର୍ଥିତ ମନୋବିକାର ନୁହେଁ, ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ତର୍କବିତର୍କ ପ୍ରଗଲ୍‌ଭ ବୁଦ୍ଧି ନୁହେଁ, ବୋଧି ବା ପ୍ରଜ୍ଞାନ ବା ପ୍ରତିବୋଧ(Intuition) ହେଉଛି ଧର୍ମର ଏକମାତ୍ର ଅସୂନା । ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିର ଚର୍ଚ୍ଚା-ପ୍ରକରଣରେ ପ୍ରତିବୋଧର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ହୋଇଯାଇଛି । ଏହା ବିଷୟରେ ଏତିକି ସାର କଥା ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ପ୍ରତିବୋଧର ଦୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ସମଗ୍ର ଦୃଷ୍ଟି; ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର ସକଳ କଳ୍ପନା ଓ ବୁଦ୍ଧି ବିଳାସକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ଭୂମିକୁ ସମୁତ୍ତୋଳିତ କରି ପ୍ରତିବୋଧ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଏକ ସମଗ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ପଦ ପ୍ରଦାନ କରେ । ହୃଦୟ ହେଉଛି ଏହାର ଅଧିଷ୍ଠାନ-ସ୍ଥଳ । କାତର ମନର ଭାବ ପ୍ରବଣତାଠାରୁ ପ୍ରତିବୋଧକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରି ଚିହ୍ନି ରଖିବାକୁ ହେବ । ଭାବ ପ୍ରବଣତା(sentimentalism) ସକଳ ପ୍ରକାର ବୁଦ୍ଧିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ, ଏହା କେବଳ ଅନ୍ଧ ଆବେଗର ବହିଃପ୍ରକାଶ ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିବୋଧ କୌଣସି ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ବାଦ ଦିଏ ନାହିଁ । ସକଳ ବୃତ୍ତିକୁ ଏକତ୍ର ଏକୋଦିଷ୍ଟ କରି ଏହା ସକଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ(Persouality) ଏକ ଗ୍ରହଣେନ୍ଦ୍ରିୟ ରୂପେ ପ୍ରୟୋଗ କରେ । ଏହାହିଁ ପରମାର୍ଥ ଜ୍ଞାନଲାଭର ଏକମାତ୍ର ପଥ, ଏହାହିଁ ସତ୍ୟର ସଳଖ (Immediate)ପଥ ।

ଇତିହାସରେ କାଳେ କାଳେ ଯେତେ ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି, ସକଳ ଧର୍ମ ଜ୍ଞାନ ପଥକୁ ଅପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ପ୍ରତିବୋଧର ପଥକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଦର୍ଶନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରତିବୋଧ ସମସ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛି । କେବଳ ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଜ୍ଞାନମୂଳ ଦର୍ଶନ(Empiricism) କୁ ଶେଷ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଭ୍ରାନ୍ତଯୁଗ କ୍ରମେ ଅପସରି ଯାଉଛି । ଜ୍ଞାନ ପ୍ରତିବୋଧର ବିକାଶରେ ସହାୟତା କରିବ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏହି ପ୍ରତିବୋଧର ପ୍ରାଥମିକ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ; କିନ୍ତୁ ଚିହ୍ନିବ, ଜାଣିବ କେବଳ ଏହି ପ୍ରତିବୋଧ ଶକ୍ତି । ମହିମା-ଧର୍ମରେ ପ୍ରତିବୋଧର ନାମ ହେଉଛି ଅନୁଭବ, କେବଳ ଆପଣା ଚିତ୍ତର ଏକକ ଅନୁଭବ ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟିର ଉନ୍ମୋଚନ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରେ । ଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ, ବୁଦ୍ଧି ନୁହେଁ, କଳ୍ପନା ନୁହେଁ, ଅନୁଭବ ହିଁ ଧର୍ମ ଜ୍ଞାନର ଏକମାତ୍ର କଷଟି ପଥର । ଯାହାର ଅନୁଭବ

ଉଦିତ ହୋଇନାହିଁ, ତା'ର ଧର୍ମ ଶକ୍ତି ଜାଗ୍ରତ ହୋଇନାହିଁ । ଭୀମଭୋଇ ଏହି ଅନୁଭବକୁ ଧର୍ମର ସାଧନ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନରେ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳେ ।

ଅନୁଭବେ ଖୋଜି ଅନ୍ତଗତେ ଦେଖି ସଅଁତହି ମନେ ଭାଳି
ଏକାହିଁ ଅଲେଖ ଫେଡ଼ିବେ ମୋ ଦୁଃଖ ସମ୍ମୁରେ ଗୋଚର କରି ॥(୧)

ପୁଣି, ହୃଦୟ ଭିତରେ ବିଗୃର ଅନ୍ତରେ ଅନୁଭବେ କର ଠାବ
ଅଭୟ ପଦ ତଳରେ ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ଆଶା କରିଅଛି ଜୀବ ॥ (୨)

ଶ୍ରୁତିର 'ବ୍ରହ୍ମାନୁଭବ' ଶବ୍ଦଟି ଏହି ଅନୁଭବ-ମାର୍ଗର ଉତ୍କର୍ଷ ଘୋଷଣା କରେ । ଉପନିଷଦରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ 'ଭାବଗ୍ରାହ୍ୟ' (୩) ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ସେହିକଥା ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଭଗବାନ କୌଣସି ବାହ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ନାହାନ୍ତି । ଏହି ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ନିବାସ । କେବଳ ଭାବଦ୍ୱାରା ସେ ଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବେ । [ନ ଦେବଃ ପଟଭାଗେଷୁ ନ ଦେହେ ବିଷ୍ଣୁ ସଦ୍ମନ, ଦେବସ୍ତି ଦାନନ୍ଦମୟୋ ହୃଦି ଭାବେନ ଦୃଶ୍ୟତେ ॥ ୧—୩।୨୧—କୌଳାବଳୀ ନିର୍ଣ୍ଣୟଃ—Tantric Texts, Edited by Avalon, Vol· XIV] ଭାରତୀୟ ସାଧନାର ଯେଉଁ ଅନ୍ତର୍ମୁଖ ଦୃଷ୍ଟି ଓଡ଼ିଶାର ମହିମା ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଖାଲି ଭାରତୀୟ ସାଧନା କାହିଁକି, ସକଳ ବିଶ୍ୱର ଧର୍ମ ସାଧନା ମୂଳରେ ଏହି ଅନୁଭବ ହିଁ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଧାନ ହୋଇ ରହିଛି । ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭାଷାରେ:—

ଅଣାକାର ପ୍ରଭୁ ଅସାଧନା ମାର୍ଗେ ଉଦ୍ଧାର କରିବେ ବୋଲି
ଅନ୍ତର୍ଗତେ ମୁହିଁ ଅନୁସରୁ ଅଛି ସାଧକର ମହଆଳ, ହେ ସ୍ୱାମୀ,
ଅନୁଭବେ ଅରୂପଙ୍କୁ ଗତି,
ଏତେଣେ ତେଣେ ଯାଉଅଛି ଭ୍ରମି,
ଆହେ ଠୁଳକର ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ, ଅଣ ସାଧନାରେ ସିଦ୍ଧ ଭୂମି,
ଅଣ ଅସ୍ତୁତ ସବେ ହେଲେଣି, ଅସି ଜଦେ
ହୋଇଛ ମେଦମ ॥ (୪)

---

୧ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି: ଚତୁର୍ଥ ବୋଲି ॥

୨ । ତତ୍ରୈବ: ୭୮ଶ ବୋଲି ॥

୩ । ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ: ୫।୧୪ ।

୪ । ଚଉତିଶା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା: ପୃ. ୨୬ ।

ପରମ ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱରୂପ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସକଳ ଆକାର ଓ ସକଳ କଳ୍ପନାର ବହିର୍ଭୂତ । ବିବିଧ ମାର୍ଗରେ ବିବିଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କଳ୍ପନା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେହି ତାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ଦେଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଅଣାକାର ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ପରି ତାଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାର ପଥ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଅଣସାଧନାର ପଥ । ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାନର ମୋହ ତୁଟାଇ କେବଳ ଆପଣା ଅନୁଭବକୁ ସାର କରି ପାରିଲେ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭାବେ ଜାଣିହେବ ।

ଅନୁଭବ ମୂଳ ଅଟଇ କେବଳ ହେଜ ବିବେକରେ ନିତି,
ନ ଜାଣିଣ ତନ୍ତ୍ରଜ୍ଞାମୀ ବିଦ ଗଣ୍ଡି ବି କର୍ମରେ ମାତିଥାନ୍ତି ॥ (୫)

ପୁଣି, ଅମନ ମନ୍ଦିରେ ସେ ଯେ ନ ଲାଗଇ ମନ
ନ ଥିଲା ପରିସ୍ପେ ପୁର ଦିଶୁଅଛି ଶୂନ୍ୟ ।
ଯାକୁ ଦୟା ହେବ ଅସାଧନରେ ଦେଖିବ,
ଅନୁମାନ ଅନୁଭାବ ପଥରେ ଦିଶିବ ॥ (୬)

ପୁଣି, ମହିମା ନିର୍ବେଦ ଅଟଇ ଏହି ଏ ପଥ,
ଅନ୍ତର୍ଗତେ ନାମ ଭଜି ହୁଅ ସଚେତ ॥ (୭)

ଭକ୍ତ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଏହି ଅନୁଭବ ମାର୍ଗକୁ ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ କୃତିର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ମିଶାଇ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଅଖଣ୍ଡିତ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ । ତାଙ୍କର ପ୍ରସାଦ ହେଉଛି ଅକଳ୍ପଣା ଭୋଗ । କେବଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭଜନ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କୁ ଥୟ କରାଯାଇ ପାରିବ ।

ଅଖଣ୍ଡିତ ବ୍ରହ୍ମକୁ, ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରେ କର ଲକ୍ଷ୍ୟେ ।
ଅଲେଖ ଅଶ୍ରୁତ ଅମୂର୍ତ୍ତି ଅନାମ, ଅନାହତ ପୁରେ ସର୍ବଦା ବିଶ୍ରାମ,
ଅସାଧନା ସିଦ୍ଧି ଅପୂଜା ଅବଧି ଅକଳ୍ପଣା ଭୋଗ ଦେଲେ ପାଏ ।

---

୫ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି: ଏକାଦଶ ବୋଲି ।
୬ । ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣ ଗୀତା: ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।
୭ । ଭଜନମାଳା (ପ୍ରଥମ ଶତକ) : ପୃ. ୨୦ ।

ଅଜର ଅମର ଅନନ୍ତ ସେ ବ୍ରହ୍ମ, ଅର୍ଥଭେଦ ବୁଝି ଅଣାକ୍ଷରୁ ଶବ୍ଦ,
ଅଛି ଏକ ହୋଇ ଯୁଗଳ ନୁହଇ ଅନ୍ତର୍ଗତେ ଭଜ କର ଥୟେ । (୮)

ଚିତ୍ତଭୂମି ହେଉଛି ସତ୍‌ବୋଧର ଅଧିଷ୍ଠାନ-କ୍ଷେତ୍ର । ଚିତ୍ତଭୂମିର ଯୋଗ୍ୟତା ବା ଅଯୋଗ୍ୟତା ଉପରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଧର୍ମ-ଯୋଗ୍ୟତା ନିର୍ଭର କରେ । ମନ ହେଉଛି ସବୁ ଧର୍ମ, ସବୁ ଅନୁଷ୍ଠାନର ମୂଳ; ଗୂଢ଼ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଲୋକ-ପ୍ରବାଦ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସାରବାକ୍ୟ ସୁପରିଚିତ । ଉପନିଷଦରେ ଜୀବର ବନ୍ଧନ ବା ମୁକ୍ତିର କାରଣରୂପେ ଏହି ଚିତ୍ତକୁ ହିଁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି (୯) । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ମନକୁ ମୂଳକରି ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି (୧୦) ।

ତେଣୁ ଚିତ୍ତକୁ ଆପଣାର ଆୟତ୍ତାଧୀନ କରିବା ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଯାହାର ଚିତ୍ତ ସକଳ ପ୍ରକାର ବିକଳ୍ପ ବୃତ୍ତିରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରିଛି, ଧର୍ମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଲାଗି ସେ ଯଥାର୍ଥ ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରିଛି । ଏହି ଚିତ୍ତକୁ ଜାଣିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଆପଣାର

---

୮ । ଛପୂକ୍ତନ୍ତ ଭଜନ : ପୃ ୬

୯ । ମନ ଏବ ମନୁଷ୍ୟାଣାଂ କାରଣଂ ବନ୍ଧମୋକ୍ଷୟୋଃ ।
ବନ୍ଧାୟ ବିଷୟାସକ୍ତଂ ମୁକ୍ତ୍ୟୈ ନିର୍ବିଷୟଂ ସ୍ମୃତଂ ॥ —ଅମୃତବିନ୍ଦୁ ଉପନିଷଦ । (୨)

୧୦ । ବୌଦ୍ଧ-ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଲିଖିତ 'ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି' ରେ ଏହି କଥା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । 'ଚିତ୍ତ ହେଉଛି ସକଳପ୍ରକାର ଶୁଭ ଓ ଅଶୁଭର ମୂଳ । ଏହି ଚିତ୍ତହିଁ ବିନାଶର ମୂଳ କାରଣ ।'—
ଚିତ୍ତେନୈବ ତୁ ତତ୍‌ସର୍ବଂ କ୍ରିୟତେ ଯତ୍ ଶୁଭାଶୁଭମ୍ ।
ଚିତ୍ତେନୈବ ଭବେନ୍ନାଶ ଇତ୍ୟୁବାଚ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁଃ ॥୯/୯
[Two Vajrayana Works—Gaikoward's Oriental Series, Vol. XLIV]
ମହାଯାନ ପଣ୍ଡିତ ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କର ବୋଧି-ଚର୍ଯ୍ୟାବତାର ର ଏହି ଚିତ୍ତସ୍ୱରୂପର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ : ପ୍ରଜ୍ଞାକର-ମତି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଯେଉଁ ପଞ୍ଜିକା [ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର ପଞ୍ଜିକା: Edited by Poussin, Asiatic Society of Bengal. New sories No. 1031] ଲେଖିଛନ୍ତି ସେଥିରେ ସେ ଚିତ୍ତକୁହିଁ ମୂଳ କରି ଧରିଛନ୍ତି । 'ଚିତ୍ତହିଁ ଏକାକୀ ବିଧ୍ୟ ଓ ଅପରିମିତ ଦୁଃଖର ମୂଳକାରଣ ।' ପ୍ରଜ୍ଞାକରମତିଙ୍କ ଭାଷା ଅନୁସାରେ 'ସବୁଧର୍ମର ଅଗ୍ରେ ଏହି ଚିତ୍ତରୁ ।

ଅଧୀନ କରି ପାରିଲେ ସବୁ ଧର୍ମର ଜ୍ଞାନ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । (ଚିତ୍ତେ ପରିଜ୍ଞାତେ ସର୍ବଧର୍ମାଃ ପରିଜ୍ଞାତା ଭବନ୍ତି) (୧୧) ।

ଚିତ୍ତକୁ ଆପଣା ବଶକୁ ଆଣିବାର ପ୍ରଥମ ଉପାୟ ରୂପେ ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯେଉଁ ମାର୍ଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆ ଯାଇଛି, ତାହାର ନାମ ପରାବୃତ୍ତି । ପରାବୃତ୍ତିର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପଛକୁ ଫେରିଆସିବା (ପରାବୃତ୍ୟ—ପଶ୍ଚାନ୍ନିବୃତ୍ତ୍ୟ:ଉଲ୍ଲିଖିତ ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର—ପୃ ୧୧୪) । ନାନାପ୍ରକାର ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବନାଦ୍ୱାରା ଚିତ୍ତ ଆପଣାର ସ୍ୱାଭାବିକ ବୃତ୍ତି ହରାଇ ଆପଣାର ବଶରୁ ଖସିଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି ଚିତ୍ତ-ପଟରୁ ସମସ୍ତ ବିକଳ୍ପକୁ ପୋଛି ନିର୍ମଳ କରିଦେବା । ବିକଳ୍ପ-ପଥରେ ଯେତେଦୂର ଯାଇ ଯାଇ ଚିତ୍ତର ଅସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରମାଦ ଘଟିଛି ସେହି ପଥଟିକୁ ପୁଣି ଫେରିଆସିବାକୁ ପଡ଼ିବ (୧୨) । ଏହି ଫେରି ଆସିବା ହେଉଛି ଇଂରାଜୀ repentance ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଗତ ସଂଜ୍ଞା । ଡାକ୍ତର ପ୍ରବୋଧଚନ୍ଦ୍ର ବାଗ୍‌ଚୀ ପରାବୃତ୍ତି ଶବ୍ଦର ତୁଳନାତ୍ମକ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଯେ

ଚିତ୍ତଦ୍ୱାରା ସଂସାର ସୃଜିତ ହୁଏ, ଚିତ୍ତଦ୍ୱାରା ଶୁଭାଶୁଭ ସକଳ କର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ—'ଚିତ୍ତପୂର୍ବଂଗମାଃ ସର୍ବଧର୍ମାଃ' । ପୁନଶ୍ଚ:—ଚିତ୍ତଂ ଭ୍ରମତେଽଲାତ୍‌ବତ୍ । ଚିତ୍ତଂ ବହତେ ତରଙ୍ଗବତ୍ । ଚିତ୍ତଂ ଦହତେ ଦାବାଗ୍ନିବତ୍ । ଚିତ୍ତଂ ହରତେ ମହାମ୍ବୁବଦିତି ଚ (p. 99-100) । ନାୟଂ ଧର୍ମୋ ଦେଶସ୍ଥୋ ନ ପ୍ରଦେଶସ୍ଥୋଽନ୍ୟତ୍ର ସ୍ୱଚିତ୍ତାଧୀନୋ ଧର୍ମଃ । ଚିତ୍ତାଧୀନୋ ଧର୍ମୋ ଧର୍ମାଧୀନା ବୋଧିରିତି (p. 105) ।—'ଧର୍ମ ଦେଶସ୍ଥ ବା ପ୍ରଦେଶସ୍ଥ ନୁହେଁ, ଧର୍ମ ଆପଣା ଚିତ୍ତର ଅଧୀନ । ଧର୍ମ ଚିତ୍ତର ଅଧୀନ, ପୁଣି ବୋଧି ହେଉଛି ଧର୍ମର ଅଧୀନ ।'

୧୧ । ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାରରେ ଅଛି-ଚିତ୍ତରକ୍ଷାବ୍ରତଂ ମୁକ୍ତ୍ୱା ବହୁଭିଃ କିଂ ମମ ବ୍ରତୈଃ (୫ । ୧୮) । ପ୍ରଜ୍ଞାକରମତିଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ: ସ୍ୱଚିତ୍ତମେବ ପରିସ୍ୟନ୍ଦୟିତବ୍ୟଂ ଧର୍ମମେଘୈଃ । ସ୍ୱଚିତ୍ତମେବ ବିଶୋଧୟିତବ୍ୟଂ ଆବରଣୀୟଧର୍ମେଭ୍ୟଃ । ସ୍ୱଚିତ୍ତମେବ ଦୃଢୀକର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ବୀର୍ଯ୍ୟେଣେତ୍ୟାଦି ॥ (ଉଲ୍ଲିଖିତ ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର; **P. 104**)

୧୨ । କ୍ୱ ମେ ବର୍ତ୍ତିତ ଇତି ପ୍ରତ୍ୟବେକ୍ଷ୍ୟଂ ତଥା ମନଃ
ସମାଧାନଧୁରଂ ନୈବ କ୍ଷଣମପ୍ୟୁତ୍ସୃଜେତ୍ ଯଥା ॥
—ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର (୫ । ୪୧)

କୌଣସି ଉଚ୍ଚତର ଓ ଶୁଦ୍ଧତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର ସ୍ୱଭାବ-ବଦଳ (transformation for a higher Purpose) ଘଟାଇବା ହେଉଛି ପରାବୃତ୍ତି (୧୩) । ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦ କୁମାରସ୍ୱାମୀ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱଭାବ-ବଦଳ ଓ ପୁନରୁଦ୍ଭବ (Transformation and Regeneration) ଅର୍ଥରେ 'ପରାବୃତ୍ତି' ଶବ୍ଦଟିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି (୧୪) ।

ପରାବୃତ୍ତିର ପ୍ରଧାନ ଉପାୟ ହେଉଛି ଯୋଗ । ସଂସାରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମରେ ଯୋଗମାର୍ଗର ନିଶ୍ଚିତ ପରାମର୍ଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ସମସ୍ତ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ନିଶ୍ଚଳ କରି ସକଳ ପ୍ରକାର ବିକଳ୍ପକୁ ଦୂରୀଭୂତ କରିବାକୁ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି (୧୫) । ସବୁ ଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତୁତିର ଏହି ପ୍ରଥମ ସୋପାନକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ, ତେଣୁ ସବୁ ଧର୍ମରେ ଯୋଗମାର୍ଗର ସ୍ୱାଭାବିକ ସୂଚନା ରହିଆସିଅଛି ।

ଶିବସଂହିତାରେ ଚତୁର୍ବିଧ ଯୋଗ ଓ ଚତୁର୍ବିଧ ସାଧକର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ମନ୍ତ୍ରଯୋଗ-ମୃଦୁସାଧକ, ହଠଯୋଗ-ମଧ୍ୟସାଧକ, ଲୟଯୋଗ-ଅଧିମାତ୍ରସାଧକ ଓ ରାଜଯୋଗ-ଅଧିମାତ୍ରତମ ସାଧକ । ଲୟଯୋଗ ହେଉଛି ଚିତ୍ତଲୟ । ଗମନ, ଉପବେଶନ, ଶୟନ, ଭୋଜନ ସକଳ ସମୟରେ ନିଷ୍କଳ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନକରିବା ହେଉଛି ଲୟଯୋଗ (୧୬) । ମନ ହେଉଛି ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣଙ୍କର ପ୍ରଭୁ, ପବନ ହେଉଛି ମନର ପ୍ରଭୁ, ଲୟ ହେଉଛି ପବନର ପ୍ରଭୁ ଓ ଲୟାଶ୍ରୟ (ପରମେଶ୍ୱର) ହେଉଛନ୍ତି ଲୟର

---

୧୩ । Notes on the word paravrtti in 'Studies in the Tantras' By Dr. P. C. Bagchi, p. 88

୧୪ । ତତ୍ରୈବ p. 92

୧୫ । ନିର୍ବିକଳ୍ପସମାଧୌ ଯୋ ବୃତ୍ତେର୍ନୈଶ୍ଚଲ୍ୟ ଲକ୍ଷଣା ।
ତମେବ ଯୋଗ ଇତ୍ୟାହୁ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥବୋଧଦାଃ ॥
—ସର୍ବବେଦାନ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ସାରସଂଗ୍ରହ : ୮।୨ ॥

ଶାଣ୍ଡିଲ୍ୟ ଉପନିଷଦରେ (୧।୭।୨୪) ମଧ୍ୟ ଯୋଗକୁ ଚିତ୍ତନାଶର ପ୍ରଥମ କ୍ରମ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି ।

୧୬ । ଲୟଯୋଗଶ୍ଚିତ୍ତଲୟଃ କୋଟିଶଃ ପରିକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।
ଗଚ୍ଛନ୍ ତିଷ୍ଠନ୍ ସ୍ୱପନ୍ ଭୁଞ୍ଜନ୍ ଧ୍ୟାୟେତ୍ ନିଷ୍କଳମୀଶ୍ୱରମ୍ ॥
—ଯୋଗତତ୍ତ୍ୱ ଉପନିଷଦ୍ ।୨୩।

ପ୍ରଭୁ (୧୭)। ଲୟ ହେଉଛି ସମସ୍ତ ଶରୀର-ସାଧନାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୋପାନ, ଲୟର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସୋପାନ ଅତିକ୍ରମ କରି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଲାଭ କରାଯାଇ ପାରିବ, ଉପରଲିଖିତ ଉପନିଷଦ୍-ବାକ୍ୟରୁ ଏହି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟର ସୂଚନା ମିଳୁଛି। ଲୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ନାମ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଧ୍ୟାନ, ତେଣୁ ଅନେକ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲୟଯୋଗକୁ ଧ୍ୟାନଯୋଗ ନାମରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି। ଉପନିଷଦର ପରାମର୍ଶ ହେଉଛି, ବହୁଯୋଜନ-ବିସ୍ତୃତ ଶୈଳ ସଦୃଶ ପାପ ମଧ୍ୟ ଧ୍ୟାନଯୋଗଦ୍ୱାରା ଭେଦ୍ୟ (ଭିଦ୍ୟତେ) ହୋଇପାରେ (୧୮)। ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ମନଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପକୁ ଜାଣିବା ହେଉଛି ଧ୍ୟାନ (ଧ୍ୟାନଂ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ବେଦନଂ ମନସା) (୧୯)।

ଧ୍ୟାନଯୋଗର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଯାଇ ଘେରଣ୍ଡ ସଂହିତା ଏହାର ତ୍ରିବିଧ ପ୍ରକାର ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି। ସ୍ଥୂଳ ଧ୍ୟାନ ହେଉଛି ମୂର୍ତ୍ତିମୟ ଧ୍ୟାନ, ଜ୍ୟୋତିଧ୍ୟାନ ହେଉଛି ତେଜୋମୟ ଧ୍ୟାନ, ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମ ହେଉଛି ବିନ୍ଦୁମୟ ବ୍ରହ୍ମର ଧ୍ୟାନ। ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥାନୁସାରେ ତେଜୋଧ୍ୟାନ ସ୍ଥୂଳଧ୍ୟାନଠାରୁ ଶତଗୁଣ ଓ ବିନ୍ଦୁଧ୍ୟାନ ତେଜୋଧ୍ୟାନଠାରୁ ଶତଗୁଣ ଅଧିକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ (୨୦)। ଓଡ଼ିଶାର ପଞ୍ଚସଖା-ସାହିତ୍ୟରେ ଯୋଗସାଧନାର ଏପରି କ୍ରମମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ବାରବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ଏକ ଯୋଗଚର୍ଯ୍ୟା-କ୍ରମରେ ବାରପ୍ରକାର ଯୋଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି। ଏହି କ୍ରମ ମଧ୍ୟରେ ଧ୍ୟାନଯୋଗର ତ୍ରିବିଧ ପ୍ରକାରର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ।

୧୭। ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ମନୋ ନାଥୋ ମନୋନାଥସ୍ତୁ ମାରୁତଃ।
ମାରୁତସ୍ୟ ଲୟୋ ନାଥସ୍ତନ୍ନାଥଂ ଲୟମାଶ୍ରୟ ॥ —ବରାହ ଉପନିଷଦ୍।
(୨।୮୦)

୧୮। ଯଦି ଶୈଳସମଂ ପାପଂ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଂ ବହୁଯୋଜନଂ।
ଭିଦ୍ୟତେ ଧ୍ୟାନଯୋଗେନ ନାନ୍ୟୋ ଭେଦଃ କଦାଚନ ॥
—ଧ୍ୟାନବିନ୍ଦୁ ଉପନିଷଦ୍। ୧।

୧୯। ଯୋଗଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ—୯/୨ଃ [Trivindrum Sanskrit Serie Vol. 134.

୨୦। ଘେରଣ୍ଡ ସଂହିତା: ୬/୧ ଏବଂ ୬/୨୧, ((Sacred Books of the Hindus series.

ମହିମା-ଧର୍ମର ଧ୍ୟାନ, ଅରୂପ ଧ୍ୟାନ, ମହିମାଧର୍ମର ଯୋଗ ଅସ୍ପଯୋଗ । ଯୋଗମାର୍ଗର ବିଶାଳ ଐତିହ୍ୟ ଅନେକଦିନରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ରହିଆସିଥିଲା । ମହିମା-ଧର୍ମ ହଠଯୋଗ-ପ୍ରଣାଳୀକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ । ପ୍ରସଙ୍ଗତଃ ଏତିକି ଏଠାରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଏହି ପନ୍ଥାର କେତେକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବାୟୁସାଧନା ଓ ଶମଦମ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ଯୋଗାଙ୍ଗ ବିଷୟରେ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଧ୍ୟାନଯୋଗକୁ ଏହି ଧର୍ମ ସବୁ ଯୋଗର ଅତିରିକ୍ତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ଲୟ ଦ୍ୱାରା ଏକାଗ୍ରୀଭୂତ ହୋଇ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ଆପଣାକୁ ସମର୍ପଣ କରିଦେଇ ପାରିଲେ ନିମ୍ନତର ସ୍ତରର ସାଧନାପର୍ଯ୍ୟା ଆଉ ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ ନାହିଁ । ହୁଏତ ଏପରି ହୋଇପାରେ ଯେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ କାଳରୁ ଚାଲିଆସିଥିବା କାୟସାଧନା-ମାର୍ଗରେ ନାନା ଭ୍ରଷ୍ଟତାର ଲକ୍ଷଣମାନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା; ଯୋଗର ଚରମ ସାଧ୍ୟ ବିଷୟରେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇସାରି ଶରୀର-କୌଶଳ ଦେଖାଇବାରେ ହୁଏତ ସେକାଳର ଯୋଗମାର୍ଗ ବିଶେଷ ଉତ୍ସାହ ଦେଖାଉଥିଲା, ହୁଏତ ତାହାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରୂପେ ମହିମାଧର୍ମ ଧ୍ୟାନଯୋଗକୁ ଏକମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ କରି ରଖିଲା । ଅଧ୍ୟାତ୍ମର ସମସ୍ତ ଚର୍ଯ୍ୟାଚରଣକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟଦେଇ ସେ ବ୍ରହ୍ମଲାଭର ଉତ୍ତମ ସୋପାନରୂପେ ଧ୍ୟାନକୁ ଗ୍ରହଣ କଲା । ମହିମାଧର୍ମର ଧ୍ୟାନ ସ୍ଥୂଳ, ଜ୍ୟୋତି ବା ବିନ୍ଦୁ ଧ୍ୟାନର ଅତିରିକ୍ତ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଲୟଯୋଗ-ପ୍ରକରଣରେ ନାଦାନୁସନ୍ଧାନକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ (ମାନ୍ୟତମ) ଲୟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏହା ତତ୍ତ୍ୱପଦର ସାଧନ ଅଟେ । କେବଳ ତାହାର ପ୍ରସାଦରୁ ପବନଦ୍ୱାରା ସାଧକର ମନ ବିଷ୍ଣୁପଦରେ ବିଲୀନ ହୋଇ ଯାଇପାରେ (୨୧) । ମହିମା-ଧର୍ମର ଲୟ ବା ଧ୍ୟାନ ନାଦାନୁସନ୍ଧାନକୁ ମଧ୍ୟ ଅତିକ୍ରମ କରି ଯାଇଛି । ଏହା ଅରୂପ ଧ୍ୟାନ । ଶୟନ, ଉପବେଶନ ପ୍ରଭୃତି ଦିନଚର୍ଯ୍ୟାର ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଭିତରେ ଅହରହ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ମନୋଗତ ଅରୂପ ଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ହେବ, ଏହାହିଁ ମହିମାଧର୍ମର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରୁ ସୂଚନାମାନ ଗ୍ରହଣକରି ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଛାୟାଯୋଗ, ଜ୍ୟୋତିଯୋଗ ଓ ଅବାଡ଼ଯୋଗ ପ୍ରଭୃତି ନାନାବିଧ ଯୋଗାଭ୍ୟାସର ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅଭ୍ୟାସ ଲାଗି ମହିମାଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାର ପ୍ରୟୋଗ-ବିଧାନ ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ସେ

---

୨୧ । ' ଭବତ୍ପ୍ରସାଦାତ୍ ପବନେନ ସାକଂ ବିଲୀୟତେ ବିଷ୍ଣୁପଦେ ମନୋ ମେ ॥ —ଯୋଗତାରାବଳୀ : ୨—୪

ସବୁ ପଞ୍ଚସଖା-ବର୍ଣ୍ଣିତ ମାର୍ଗଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସେହିସବୁ ବିଧାନମାନଙ୍କରେ ମହିମା-ମାର୍ଗର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରକୃତି ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଉଠୁଛି । ମହିମା-ପନ୍ଥୀର ଦୈନିକ ଚର୍ଯ୍ୟା-କ୍ରମରେ ଥିବା ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଶରଣରେ ଶୂନ୍ୟ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିର କରି ରଖିଥିବାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଛି । ଏହି ଶୂନ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ବିଷୟରେ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କର ମତ ହେଉଛି, "ଅନ୍ୟଆଡ଼େ ଦୃଷ୍ଟି-ଦେଲେ ବ୍ରହ୍ମବସ୍ତୁର ଭାବନା ବିଚଳିତ ହୋଇଯାଏ । ଶୂନ୍ୟରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଲେ ବ୍ରହ୍ମବିଷୟକ ଭାବନା ଜାଗରିତ ହୁଏ । ଏହି କାରଣରୁ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ନାସାଗ୍ରସ୍ଥିତ ଆକାଶରେ ଦୃଷ୍ଟି ସ୍ଥାପନ କରିବାର ବିଧି ଅଛି" (୨୨) । ଶୂନ୍ୟ ବା ଆକାଶ ବ୍ୟାପ୍ତିସୂଚକ । ତେଣୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସର୍ବବ୍ୟାପିତ୍ୱ ସୂଚାଇ ଦେବାଲାଗି ଅନେକ ସାଧନା-ଶାସ୍ତ୍ର ଆକାଶର ବ୍ୟଞ୍ଜନାଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । 'ଆତ୍ମବୋଧ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ (୩୬, ୩୯ ଇତ୍ୟାଦି) ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ସାଧକ ନିଜକୁ ସତତ ଆକାଶବତ୍ ମନନ କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରରେ ତଥାଗତଙ୍କର ଧର୍ମ-କାୟକୁ (ତଥାଗତ ଗର୍ଭଃ ତୁଳମାପ୍ତ, ଶ୍ରୁତିର ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ) ଆକାଶର ଉପମା ଦିଆଯାଇଛି (୨୩) । ଆକାଶର ବ୍ୟାପ୍ତି ବିଷୟରେ ସତତ ମନନ କଲେ ବା ଦୃଷ୍ଟିସମ୍ମୁଖରେ ବିକଳ୍ପରହିତ ବ୍ୟାପ୍ତିର ନିତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଲେ ବ୍ରହ୍ମାନୁଭବର ସୂଚନା ସ୍ୱତଃ ଲାଭ କରାଯାଇଥାଏ ବୋଲି ସାଧକମାନଙ୍କର ମତ ।

ଜୈନମତରେ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର ଯୋଗର ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି । ତାହା ହେଉଛି :—ସ୍ଥାନ, ଊର୍ଣ୍ଣ ବା ବର୍ଣ୍ଣ (ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରଣ), ଅର୍ଥ, ଆଲମ୍ବନ (ରୂପୀ ଓ ଅରୂପୀ ଦ୍ୱିବିଧ) ଓ ଅନାଲମ୍ବନ । ମହିମାଧର୍ମର ଅରୂପ-ଧ୍ୟାନ ସହିତ ଜୈନ-ଯୋଗମାର୍ଗରେ ଥିବା ଅନାଲମ୍ବନର ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ ।

ମହିମାଧର୍ମର ଧ୍ୟାନ-ପ୍ରକରଣ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଜାପାନୀ ବୌଦ୍ଧ-ଧର୍ମର ଜେନ୍ (Zen) ଶାଖାଟିର କଥା ସ୍ୱତଃ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । ଜେନ୍ ଶବ୍ଦ ଚୈନିକ ଶାନ୍ (Shan) ଓ ପାଳି ଝାନ (Jhana) ଶବ୍ଦରୁ

---

୨୨ । ମହିମାଧର୍ମ-ପ୍ରତିପାଦକ : ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଲ୍ଲାସ ।

୨୩ । Aswaghosha's Discourse on the Awakening of Faith eto. (Translated by D. T. Suzuki) : p 107

ନିଷ୍ଫଳ । ଧ୍ୟାନ ହେଉଛି ଏହାର ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରତିରୂପ । କଥିତ ଅଛି ଯେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ୫୨୦ ଅବ୍ଦରେ ଭାରତୀୟ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅଷ୍ଟାବିଂଶ ସଂଘସ୍ଥବିର (Patriarch) ଚୀନଦେଶକୁ ଯାଇ ଏହି ଜେନ୍ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ତାହା ୬୫୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଥମେ ଜାପାନରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷପାଦରେ ଜେନ୍ ଧର୍ମ ଜାପାନରେ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା (୨୪) । ଏହି ଶାଖା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର କୌଣସି ସୂତ୍ର, ଶାସ୍ତ୍ର, ଆଗମ ବା ଅଭିଧର୍ମ ମାନେ ନାହିଁ । କେବଳ ଧ୍ୟାନଦ୍ୱାରା ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟରେ ଧର୍ମର ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧକରିବାକୁ ଏହା ଏକମାତ୍ର ଧର୍ମ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରେ (୨୫) । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅତିସନ୍ଧିଗତ ବୁଦ୍ଧ-କଳ୍ପନାକୁ ଜେନ୍ ଆଦୌ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦିଏ ନାହିଁ । କେତେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମତ ଯେ ଚୀନର ଲାଓ ଜୁ (Lao Tzu) ପ୍ରଚାରିତ ଟାଓ (Tao) ଧର୍ମ ଏହି ଜେନ୍ ମାର୍ଗକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ପୁଣି କେତେକ ଏହାର ଉପଦେଶଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଉପନିଷଦ-ବାକ୍ୟର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି (୨୬) । ଶ୍ରୀ ସୁଜୁକୀଙ୍କର ଭାଷାରେ, "ଜେନ୍ ଧର୍ମର ଧ୍ୟାନ ହେଉଛି ଆତ୍ମ-ପରୀକ୍ଷଣ, ଚିତ୍ତର ସ୍ଥିରତା ଆଣିବା ଲାଗି ଏହା ଏକ ବିଶେଷ ଶୃଙ୍ଖଳା-ମାର୍ଗ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଏକ ଦିବ୍ୟ ଶକ୍ତି ରହିଛି ଯାହା ଜୀବ ଓ ପରମ ମଧ୍ୟରେ ସେତୁର କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରେ, ଏହା ଜେନ୍‌ମାର୍ଗର ବିଶ୍ୱାସ । କେବଳ ଧ୍ୟାନର ମାଧ୍ୟମ ଦେଇ ସାଧକ ସମାଧି-ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହୋଇପାରେ (୨୭) ।"

ଚିତ୍ତହିଁ ସଂସାର (୨୮)। ତେଣୁ ସଂସାରର କ୍ଲେଶ ଓ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାକୁ ହେଲେ ଏହି ଚିତ୍ତକୁ ବିକଳ୍ପବିମୁକ୍ତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

---

୨୪ । Japaneese Buddhism: Sir Charles Eliot; p. 283

୨୫ । The Greed of half Japan : Arthur Lloyd p.164

୨୬ । Japaneese Budhism· Sri harles Eliot p. 396

୨୭ । The Zen sect of Buddhism By D. T, Suzuki; p. 8 of the Journal of the Pali Text Society, 1906-7.

୨୮ । ଅନଳ୍ପ ସଂକଳ୍ପତମୋଽଭିଭୂତଂ ପ୍ରଭଞ୍ଜନୋନ୍ମତ୍ତତଡିଚ୍ଚଲଂ ଚ ।
ରାଗାଦିଦୁର୍ବାରମଳାବଲିପ୍ତଂ ଚିତ୍ତଂ ହି ସଂସାରମୁବାଚ ବଜ୍ରୀ ॥—
ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟବିନିଶ୍ଚୟସିଦ୍ଧିଃ ୪ । ୨୨
[Gaikoward's Oriental Series, Vol. XLIV]

ସ୍ୱାଭାବିକ ତତ୍ତ୍ୱ ମହାଶୂନ୍ୟ; ପାରମାର୍ଥିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲେ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଶୁଦ୍ଧ ପରମ ସତ୍ତାର ତଦଂଶମାତ୍ର । ମନୁଷ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାର ବିକ୍ଷେପଦ୍ୱାରା ସରଂବୃଦ୍ଧ ଓ ଆପଣାମଧ୍ୟରେ ନାନାବିଧ ଭେଦ ବା ଆବରଣର ସୃଷ୍ଟି କରି ଆପେ ବ୍ୟବଧାନ ସୃଷ୍ଟିକରି ପକାଏ । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର 'ସଦ୍ଧାତୁସୂତ୍ର'ରେ ଚେତନା (Consciousness) କୁ 'ଅତିଶୁଦ୍ଧ' ଓ 'ପ୍ରଭାସ୍ୱର ଏକତତ୍ତ୍ୱ' ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବିକ୍ଷିପ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପୁଣି ବିଶୁଦ୍ଧ ଓ ପ୍ରଭାସ୍ୱର କରିବାକୁ ହେଲେ ଏହାର ବିକ୍ଷେପଗୁଡ଼ିକୁ ଦୂରକରିବାକୁ ହେବ । 'ବିବେକମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ' ଅନୁସାରେ ସୁଖ ବା ଦୁଃଖ ସମସ୍ତ ମନର କଳ୍ପନା-ମାତ୍ର । ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନିର୍ବିକଳ୍ପ କରିପାରିଲେ ସୁଖଦୁଃଖର ବନ୍ଧନ ଆଉ ଗ୍ରାସକରି ପାରିବନାହିଁ (୨୯) । ୟୁରୋପୀୟ ତତ୍ତ୍ୱଦ୍ରଷ୍ଟାମାନେ ମଧ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନିର୍ବିକଳ୍ପ କରିବା ବିଷୟରେ ଅନେକ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସମସ୍ତ ଇଉରୋପୀୟ ତତ୍ତ୍ୱ-ଦୃଷ୍ଟି-ସାଧନା (Mysticism) ର ଆଦିଗୁରୁ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ଲୋଟିନସ୍ (Plotinus) ଙ୍କର ମତରେ, "ଶରୀରର ସକଳ ବୃତ୍ତି ଓ ଆକାଙ୍କ୍ଷାର ଉପଶମ କରିବାକୁ ହେବ । ଆତ୍ମା କେବଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସ୍ଥିରତାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରେ" (୩୦) । ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ କରିବା ହିଁ ସାଧନା-ମାର୍ଗର ସଫଳତାଲାଗି ସବୁଠାରୁ ପ୍ରଧାନ କଥା । ସାଧକ ଏକ୍‌ହାର୍ଟ (Eckhart) ସେହି କଥାକୁ ଅନ୍ୟଭାବରେ କହିଛନ୍ତି, "ଭଗବାନ ଆପଣାକୁ ମୋ ପାଖରେ ଦାନ କରି ଦିଅନ୍ତୁ, ଏକଥା ମୁଁ କେବେହେଲେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ ନାହିଁ । କେବଳ ମୋର ହୃଦୟକୁ ସେ ନିର୍ମଳ ପରିଶୁଦ୍ଧ କରି ରଖନ୍ତୁ, ଏତିକି ମୋର ପ୍ରାର୍ଥନା । କାରଣ ହୃଦୟ ବିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରିଲେ ଭଗବାନ୍ ଅବଶ୍ୟ ମୋତେ ଧରାଦେବେ ଓ ମୋଭିତରକୁ ନିଃସୃତ ହୋଇ ପଡ଼ିବେ" (୩୧) ।

---

୨୯ । ସୁଖଂ ବାପ୍ୟଥବା ଦୁଃଖଂ ମନସୈବ ପ୍ରକଳ୍ପିତଂ ।
ନିର୍ବିକଳ୍ପେ ଗତେ ଚିତ୍ତେ ନ ବନ୍ଧଃ ସୁଖଦୁଃଖୟୋଃ ॥—
ବିବେକମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ, ୩ । ୩
[ଅନନ୍ତଶୟନ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ; ନ ୧୧୯]

୩୦ । Quoted in Christianily as mystical faci· Rudolf Steiner . p· 223

୩୧ । Quoted in 'The Meaning of God in Human Experience': W. E. Hocking : p. 391

ବାହ୍ୟ-ସଂସାରରୂପୀ ସକଳ ପ୍ରକାର ଚିତ୍ତବିକଳ୍ପ (ଅଳୟ-ବିଜ୍ଞାନ) ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇ ଯାଇଲେ ମନୁଷ୍ୟ 'ତଥତା' (Suchness)ର ଆଭାସ ପାଏ ଓ ଆପଣା ହୃଦୟଭିତରେ ପରିଶୁଦ୍ଧ ଅମୃତ ସତ୍ତ୍ୱର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅନୁଭବ କରିପାରେ । ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ମନର ପଞ୍ଚବିଧ ଅବସ୍ଥାର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ସାଧନାର ପ୍ରଥମ ଆବଶ୍ୟକତା ରୂପେ କୁମନକୁ ଅମନ କରିଦେବାର ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ମହିମା ଧର୍ମର ପରଂବ୍ରହ୍ମ-ସାଧନାରେ ଏହି ଅମନର ସୂଚନା ରହିଛି । କବି ଜୟକୃଷ୍ଣ ଅମନ ଓ ଓ ଅବଲକ୍ଷଣା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର (ପରଂବ୍ରହ୍ମ) ଆଦିଅନ୍ତ ନପାଇ ଥକିତ ହୋଇ ରହିବାକୁ ହୁଏ, କେବଳ ଅମନପୁରରେ ତାଙ୍କର ଭେଟ ପଡ଼ୁଛି, ଏହାହିଁ ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କଥା (୩୨) ।

ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କର ଯୋଗ-ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅମନସ୍କ ମୁଦ୍ରାର ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ନିଖିଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବୃତ୍ତି ନିବୃତ୍ତ କରି ଯେତେବେଳେ ସାଧକ ପରମାତ୍ମଯୋଗରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ, ସେହି ଅବସ୍ଥାକୁ ସଂବିନ୍ମୟୀ ସହଜ ଅମନସ୍କ ଅବସ୍ଥା କୁହାଯାଏ (୩୩) । ଯୋଗ-ଉପନିଷଦରେ ଯୋଗର ଦ୍ୱିବିଧତ୍ୱ ପ୍ରୋକ୍ତ ହୋଇଛି, ପ୍ରଥମଟି ତାରକ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଅମନସ୍କ (୩୪) । ଅମନସ୍କ-ପୂଜାବିଧି ବର୍ଣ୍ଣନା କହିବାକୁ ଯାଇ ଶାସ୍ତ୍ରକାର କହନ୍ତି, 'ଏହାର ଧ୍ୟାନ ନିଷ୍କ୍ରିୟ, ଏହାର ଆବାହନ ସର୍ବକର୍ମ-ନିରାକରଣ, ଆସନ ନିଶ୍ଚୟଜ୍ଞାନ, ପାଦ୍ୟ ଉନ୍ମନୀଭାବ, ଅର୍ଘ୍ୟ ସଦା-ଅମନସ୍କ,···ଗନ୍ଧ ସର୍ବଜ୍ଞ ଭାବନା, ପୁଷ୍ପ ଚିଦପ୍ତି, ଧୂପ ଚିଦଗ୍ନି, ଓ ଦୀପ ଚିଦାଦିତ୍ୟସ୍ୱରୂପ । ନିଷ୍କଳତ୍ୱ ହେଉଛି ଏହାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ, ସୋଽହଂଭାବ ନମସ୍କାର, ମୌନ ହେଉଛି ଏହାର ସ୍ତୁତି, ବିସର୍ଜନ ହେଉଛି ସର୍ବସନ୍ତୋଷ' (୩୫) । ଅମନସ୍କସିଦ୍ଧ

---

୩୨ । ଆଦିଅନ୍ତ ନ ପାଇ ଥକିତ ହୋଇ ରହି
ଅମନ ମନ୍ଦରେ ସେ ତ ବାନ୍ଧିଛି ଭେଟ ॥ -ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ; ପୃ-୭

୩୩ । ନିବର୍ତ୍ତୟନ୍ତୀଂ ନିଖିଳେନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ପ୍ରବର୍ତ୍ତୟନ୍ତୀଂ ପରମାତ୍ମଯୋଗଂ
ସଂବିନ୍ମୟୀଂ ତାଂ ସହଜାମନସ୍କାଂ କଦା ଗମିଷ୍ୟାମି ଗତାନ୍ୟଭାବଃ ।
—ଯୋଗତାରାବଳୀ । ୨୨ ।

୩୪ । ମଣ୍ଡଳବ୍ରାହ୍ମଣୋପନିଷଦ୍ : ୧/୩/୧

୩୫ । ମଣ୍ଡଳବ୍ରାହ୍ମଣୋପନିଷଦ୍ : ୨/୨/୫

ଯୋଗୀ ପରମହଂସ ଓ ଅବଧୂତର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରି ସକଳ ଜଗତ ପବିତ୍ର ହୁଏ, ତାହାଙ୍କର ସେବାଦ୍ୱାରା ଅଜ୍ଞ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରେ, ତାଙ୍କର ଏକଶତ ଏକ ପୁରୁଷ ପରିତ୍ରାଣ ପାଆନ୍ତି, ତାଙ୍କର ପିତା, ମାତା, ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁତ୍ର ସମସ୍ତେ ମୋକ୍ଷ ଲାଭ କରନ୍ତି (୩୬) ।

ସଙ୍କାରର୍ଥରେ ଏହି ଅମନ ବା ଅମନସ୍କ ଅବସ୍ଥା ହେଉଛି ସ୍ଥିରତା । ଜୈନ ଧର୍ମର ଯୋଗମାର୍ଗ ଯୋଗର ଚାରିଟି ଅବସ୍ଥା (ଇଚ୍ଛା, ପ୍ରବୃତ୍ତି, ସ୍ଥିରତା ଓ ସିଦ୍ଧି) ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିରତାକୁ ତୃତୀୟ ସ୍ଥାନ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧମାର୍ଗରେ ଏହି ଚିତ୍ତ-ସ୍ଥିରତା ଶମଥ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଅଛି । ଶମଥର ସାଧନ ହେଉଛି ବିପଶ୍ୟନା । ବାହ୍ୟଚେଷ୍ଟାରୁ ନିବୃତ୍ତ କରି ଚିତ୍ତକୁ ନିଶ୍ଚଳ କରିଦେବାର ଅବସ୍ଥା ବିପଶ୍ୟନା । ଲୋକ-ବିଷୟ ବା ସଂସାରପ୍ରତି ନିରପେକ୍ଷ ମନୋବୃତ୍ତି ରଖିବାହିଁ ଶମଥ । କେବଳ ଆସକ୍ତି ବର୍ଜନ କରି ପାରିଲେ ଏଇ ଶମଥ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିବ (୩୭) ।

ଧ୍ୟାନର ବିକଶିତ ସ୍ତର ସମାଧି । ସ୍ୱୟଂ ମହିମାଗୋସାଇଁ କପିଳାସ ପର୍ବତର ଢେଙ୍କାପଥର ଉପରେ ଆତ୍ମଯୋଗ ସମାଧିରେ ବାରବର୍ଷ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ଏହାହିଁ ମହିମାପନ୍ଥାରେ ଆଚରିତ ସମାଧି-ମାର୍ଗ । ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବାଙ୍କର ଉକ୍ତି ହେଉଛି ଯେ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଧ୍ୟାନରେ ଜୀବାତ୍ମା ନିରତ ଅବିଚଳିତ ରହିଲେ ଧ୍ୟାନଯୋଗ ହୁଏ । ଏଥିରେ ଆପଣାର ଜୀବାଂଶକୁ ଅତିକ୍ରମ

---

୩୬ । ମଣ୍ଡଳବ୍ରାହ୍ମଣୋପନିଷଦ : ୪/୯

୩୭ । ଶମଥେନ ବିପଶ୍ୟନାସୁଯୁକ୍ତଃ, କୁରୁତେ କ୍ଲେଶବିନାଶମିତ୍ୟବେତ୍ୟ ।
ଶମଥଃ ପ୍ରଥମଂଗବେଷଣୀୟଂ, ସ ଚ ଲୋକେ ନିରପେକ୍ଷଯାଭିରତ୍ୟା ।
ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର, ୮/୪ ।

ବ୍ୟାଖ୍ୟାଃ—ଶମଥଃ ଚିତ୍ତୈକାଗ୍ରତାଲକ୍ଷଣଃ ସମାଧି ।
ବିପଶ୍ୟନା ଯଥା ଭୂତତତ୍ତ୍ୱ ପରିଜ୍ଞାନ ସ୍ୱଭାବା ପ୍ରଜ୍ଞା ।

ବିପଶ୍ୟନାର ଅଙ୍ଗ:—ସମାହିତୋ ହି ଯଥାଭୂତଂ ପ୍ରଜାନାତୀତ୍ୟବଦନ୍ମୁନିଃ ।
ଶମାଚ୍ଚ ନ ଚଳେଚ୍ଚିତ୍ତଂ ବାହ୍ୟଚେଷ୍ଟାନିବର୍ତ୍ତନାଦ୍ଧିତ ॥
ସ ଚ ଶମଥଃ । ଲୋକେ ଲୋକବିଷୟେ ନିରପେକ୍ଷଯାଭିରତ୍ୟା ।
ଅଭିରତିଂ ପରିହରତଃ ଏବ ଉତ୍ପଦ୍ୟତେ ନାନ୍ୟଥା ॥
ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର ପଞ୍ଜିକା (ହସ୍ତଲିଖିତ) ; ପୃ. ୨୮୭

କଲ୍ଲ ସ୍ୱଶନୂପ୍ରାପ୍ତା-ସ୍ୱରୂପରେ ସମାଧିସ୍ଥ ହୋଇ ରହିବାକୁ ପଡ଼େ । ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ପୁଣି କହନ୍ତି ଯେ, 'ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ସମାଧି ଶ୍ରୁତ୍ୟାଦିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । କିନ୍ତୁ କେବଳ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଅଦ୍ଭୁତ ଭାବେ ଆତ୍ମଯୋଗ-ସମାଧି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ ।' ହୁଏତ ଠିକ୍ ସମାନ ପଦ୍ଧତିର ସମାଧି ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇନାହିଁ, ତଥାପି ସାଧନା-ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ସମାନ-ପ୍ରକୃତିକ ଯୋଗ-ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବା ଆତ୍ମଧ୍ୟାନର ସଙ୍ଗେ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଆତ୍ମଯୋଗ-ସମାଧିର ସମବାଚକ (୩୮) ।

ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହେବା ଯୋଗର ଲକ୍ଷ୍ୟ । 'ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି'ରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଲେଖିଛନ୍ତି, କେବଳ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ବା ନିଷ୍କ୍ରିୟାଦିରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲେ ନୁହେଁ, ବୋଧିଚିତ୍ତଙ୍କ ସହିତ ମହାଯୋଗକୁ ହିଁ ଯଥାର୍ଥ ଯୋଗ କୁହାଯାଏ'.(୩୯)। ଉପନିଷଦର କଥାନୁସାରେ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ହୋଇଯାଏ । ଭୀମଭୋଇ ମଧ୍ୟ ସେହି ବ୍ରହ୍ମ ହେବାର କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି:

ସିନ୍ଧୁ ପରାୟେ ବ୍ରହ୍ମ ଯେହି, ତଦନ୍ତେ କହିତ ନୁହଇ ।
ଯେ ବ୍ରହ୍ମେ ବ୍ରହ୍ମ ହୋଇପାରେ, ତାଙ୍କ ମହିମା ସେ ଜଗତରେ
ନୋହୁଟଇ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ବଣା, ଯେ ଅବା କଳ୍ପିତ କଳଣା ॥ (୪୦)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀର ଇଜିପ୍ସୀୟ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନୀ ଫିଲୋ (philo) ପରମ ପୁରୁଷ ସହିତ ଏକୀଭୂତ ହୋଇଯିବାକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଯାହାର ଭଗବାନ-ଦର୍ଶନର ଆକାଂକ୍ଷା ହେବ, ତାକୁ ଭଗବାନ ହିଁ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ (୪୧) ।

---

୩୮ । ବ୍ରହ୍ମୈବାସ୍ମୀତି ସଦ୍‌ବୃତ୍ତ୍ୟା ନିରାଲମ୍ବତୟା ସ୍ଥିତିଃ ।
ଧ୍ୟାନଶବ୍ଦେନ ବିଖ୍ୟାତା ପରମାନନ୍ଦଦାୟିନୀ ॥ —ଅପରୋକ୍ଷାନୁଭୂତି । ୧୨୩ ।

୩୯ । ନ ଯୋଗଃ ପ୍ରତିବିମ୍ବେଷୁ ନିଷ୍କ୍ରିୟାଦିଷୁ ଜାୟତେ ।
ବୋଧିଚିତ୍ତମହାଯୋଗାତ୍ ଯୋଗିନସ୍ତେନ ଦେବତା ॥
୧୫ । ୪୨ (G.O.S.VoI XLIV)

୪୦ । ଶ୍ରୁତିନିଷେଧ ଗୀତା: ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୪୧ । History of Philosophy: Windelband; p.227

ସମତା ହେଉଛି ପରଂବ୍ରହ୍ମର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷଣ । ସାଧାରଣ ବିକଳ୍ପଜନିତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆମେ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱକୁ ବିଖଣ୍ଡିତ କରିଦେଖୁଥାଉ । ଯୋଗସାଧନାଦ୍ୱାରା ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇପାରିଲେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ସକଳ ମୋହାବରଣ କଟିଯାଏ । ସାଧକର ଦୃଷ୍ଟି ବିଶ୍ୱତୋମୁଖ (ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ପିନୋଜାଙ୍କର Sub Specie Aeternitatis) ହୋଇଯାଏ । ଜାଗତିକ ଦୃଷ୍ଟିର ସକଳ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ କଟିଯାଏ । ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର ସମସ୍ତ ଆପେକ୍ଷିକତା ଦୂରୀଭୂତହୋଇ ସମତାଜ୍ଞାନର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ । ପାପ ପୁଣ୍ୟ, ଶୁଚୀ ଅଶୁଚୀ ପ୍ରଭୃତି ଯାବତୀୟ ଲୌକିକ ଭାବନାକୁ 'ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି'ରେ ଆପେକ୍ଷିକ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି (୯/୩୪, ୧୦/୧୦) । କେବଳ ଚିତ୍ତର ସମତାକୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତିର ମାନଦଣ୍ଡ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରା ଯାଇଛି (୪୨) । ଏହି ବିକଳ୍ପ ବିହୀନ ଅବିଖଣ୍ଡିତ ସମତା-ଜ୍ଞାନର ଅନ୍ୟ ନାମ ନିର୍ବାଣ, ଏହାହିଁ ନୈଷ୍କର୍ମ୍ୟ । ସକଳ ଅହଂ-ବୃତ୍ତିର ଆବେଗ-ବିଲୋପକୁ ଅଶ୍ୱଘୋଷ ନିର୍ବାଣ ବୋଲି କହନ୍ତି; ମୁକ୍ତ ଚିତ୍ତହିଁ ନିର୍ବାଣର ଅବସ୍ଥା । ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତିଦ୍ୱାରା 'ତଥତା'(suchness)ର ମର୍ମ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଲାଭ କରାଯାଇ ପାରେ, ନିର୍ବାଣର ଦୃଷ୍ଟି ସମସ୍ତ ସତ୍ତ୍ୱର ଏକମୂଳତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରେ । ଏହି ନିର୍ବାଣ ଅବସ୍ଥାକୁ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ସ୍ୱାଭାବିକ କର୍ମ ବା ସ୍ୱୟଂକର୍ମର ଅବସ୍ଥା ବୋଲି କୁହା ଯାଇଛି । ଲଓ ଜୁ (Lao Tzu) ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥାର ଏହି ନୈଷ୍କର୍ମ୍ୟ (Wa Wei,Non-Assertion) ପରିକଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି(୪୩) । ଆତ୍ମୌପମ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଯେ ସର୍ବତ୍ର ସମତା-ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖେ, ଗୀତାର ଭାଷାରେ ସେହି ପରମ ଯୋଗୀ (୪୪) । ଆପଣା ସହିତ ଅପରର ସମ-କଳ୍ପନା କରିବା ହେଉଛି ଆତ୍ମୌପମ୍ୟ (ତୁଳନୀୟ : ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପରାତ୍ମପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ପରାତ୍ମସମତା) । ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସାଧନାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏହି ସମତା ଅର୍ଜନ କରିବା । ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ଯୋଗୀ ନୁହେଁ, ଭୋଗୀ

---

୪୨ । ଯଦି ଚିତ୍ତଂ ସମଂ ଯସ୍ୟ ଜ୍ଞାନଂ ତସ୍ୟୋଦୟଂ ଭବେତ୍ ।
ଅନ୍ୟଥା ନହି ତତ୍ପ୍ରାପ୍ତିଃ କଳ୍ପକୋଟିଶତୈରପି । ୨୦।୪ ।

୪୩। Awakening of Faith etc; P 94

୪୪ । 'ଆତ୍ମୌପମ୍ୟେନ ସର୍ବତ୍ର ସମଂ ପଶ୍ୟତି ଯୋଽର୍ଜୁନ'—ଗୀତା:୬।୩୨

ନୁହେଁ, କାଙ୍କ୍ଷୀ ନୁହେଁ, ବୀର, ଧୀର ବା ସାଧକେନ୍ଦ୍ର କିଛି ନୁହେଁ । ଧରଣୀରେ ସେ ସଦାନନ୍ଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ, ବିବେକୀ, ସେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହେଶ (୪୫) ।

ବୃକ୍ଷକୁ ଛେଦିଲେ ଛେଦିବା ଲୋକର ଅନ୍ତରରେ ସମଭାବ ଜାତ ହୁଏ, ଏହାହିଁ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ମତ ।

କେ ପାରେ ଏ କର୍ମମାନ ଛେଦଣ ସହିତ ଭଜନ
ସମ କରିବାକୁ ଅଛି ଶକ୍ତି କାର ।
ବୃକ୍ଷ ଯେବେ ଛେଦିଥାଇ କାଷ୍ଠତ ମାନେ ହୁଅଇ
ଆଜ୍ଞା ଯେବେ ଶ୍ରୀମୁଖରୁ ପଡ଼ିଥାଇ ତାଙ୍କର ହେ ॥ (୪୬)

ବୌଦ୍ଧ ଯୋଗମାର୍ଗ ଚତୁର୍ବିଧ ବ୍ରହ୍ମବିହାର ରୂପେ ମେତ୍ତ (ମୈତ୍ରୀ), କରୁଣା, ମୁଦିତା (ଅନ୍ୟର ଆନନ୍ଦରେ ସହାନୁଭୂତି) ଓ ଉପେକ୍ଷା (ମଧ୍ୟାନୁଭବକତା) ର ସ୍ୱୀକାର କରି ଅଛନ୍ତି (୪୭) । ସମଭାବ ଅର୍ଜନ କରିବାର ବାସ୍ତବ ଅଭ୍ୟାସ ରୂପେ ମହିମା-ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଏତାଦୃଶ ସାଧନମାନ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ବିଶୁଦ୍ଧ ପଞ୍ଚଭୂତକୁ ସମତାଭାବାପନ୍ନତାର ପ୍ରତୀକ ବୋଲି ଧରି ଭୀମଭୋଇ ସେହି ପଞ୍ଚଭୂତର ସମାନ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ଅର୍ଜ୍ଜନ କରିବାକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ପୃଥ୍ୱୀର ସଦୃଶେ ଦେହ ଯେ ସହି ପାରୁଛି,
ମାୟାମୋହ ଜିଣି କିଛି ଦିନ ସେ ରହୁଛି ।
ଧୀର ସମୀର ହୋଇବୁ ନ କରିବୁ ଚେଷ୍ଟ,
କ୍ରୋଧ ରାଗ ତମ କଲେ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ନଷ୍ଟ ।
ମେଦନୀ ସଦୃଶେ ଯେବେ କରିପାରୁ ସମ,
ଅଙ୍ଗରେ ଖେଳିବ ତୋର ଅନାମିକା ବ୍ରହ୍ମ ।

---

୪୫ । ନ ଯୋଗୀ ନ ଭୋଗୀ ନ ବାମୀ ନ କାଙ୍‌କ୍ଷୀ ନ ବୀରେ ନ ଧୀରେ
ନ ସାଧକେନ୍ଦ୍ରଃ ।
ସଦାନନ୍ଦପୂର୍ଣ୍ଣୋ । ଧରଣ୍ୟାଂ ବିବେକୀ ଶିବଜ୍ଞାନପୂତୋ ଦ୍ୱିତୀୟୋ
ମହେଶଃ ॥ ୨୧।୧୨୪—୫ ।

[କୌଳାବଳୀନିର୍ଣ୍ଣୟଃ· Tantric Text, Vol,XIV, Edited by Avalon]

୪୬ । ଭଜନମାଳା (ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ) : ପୃ· ୩୮

୪୭ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ.The Yogavachra's Manual: Edited by T.W. & Rhys Davids (PaliTexts Society:London,1896)

ଜଳ ପ୍ରାଏ ମନ ଯେବେ ହେବ ଅକାରଣ,
ତେବେ ଲଭିବୁ ବ୍ରହ୍ମକୁ କହୁଅଛୁ ଜାଣ । (୪୮)

ମେଦିନୀ, ଜଳ, ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ, ପବନ, ଅନଳ ପ୍ରଭୃତି ବିଶ୍ୱ-ପ୍ରକୃତିର ଯାବତୀୟ ପ୍ରକାଶ କେବଳ ବିଶ୍ୱର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଧାନ ଏହି ସମତାର ପ୍ରତୀକ । ସେହି ସମତା ଅର୍ଜନ କଲେ ସାଧକ ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତିର ଅଧିକାର ଲାଭ କରିପାରିବ । ସକଳ ପ୍ରକାର ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ ଓ ଆପେକ୍ଷିକତା ଭାଙ୍ଗି ସମତାର ଉପଲବ୍ଧି ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାର ମାର୍ଗକୁ ଭୀମଭୋଇ ଆହୁରି ବିଶଦଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।

ବସ୍ତୁର ଆଶ୍ରୟ କଲେ ନ ପାଇବି ବ୍ରହ୍ମ,
ବ୍ରହ୍ମଭେଦ କଥା ଯେତେ ସବୁ ଏ ଅଧର୍ମ ।

× × ×

ଦେଖିବା ଶୁଣିବା ଯେତେ କହିବା ବୋଲିବା,
ପ୍ରକୃତି ବିକାର ସବୁ ମନରୁ ଭୁଲିବା ।
ପଢ଼ିବା ଶୁଣିବା ଅର୍ଥ ସମ୍ବାଦ ଏ ସବୁ,
ବେଦର ବୋଲଣି ତହିଁ ନ ଥାଏଟି ପ୍ରଭୁ ।

× × ×

ବଡ଼ ପ୍ରଭୁ ଆଶା କର ହେବୁ ଏବେ ସିଦ୍ଧ,
ଏବେ ନିରାକାର ତୁ ବସ୍ତୁର ବଡ଼ ବୁଦ୍ଧି ।

× × ×

ଯେଡ଼େ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଭଜିବୁ କର ତେଡ଼େ ବୁଦ୍ଧି,
ନ୍ୟାୟକୁ ବସ୍ତୁରଥିବୁ ଯେସନେ ବାରିଧି । (୪୯)

'ବଡ଼ ପ୍ରଭୁ'ର ଆଶା କରିବା ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ 'ବଡ଼ ବୁଦ୍ଧି' । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପରି ଆପଣା ବୁଦ୍ଧିକୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ବଡ଼ କରିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ କୌଣସି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ବା ଆପେକ୍ଷିକତା ନାହିଁ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଆପଣା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ଆପେକ୍ଷିକତା ଦୂର କରି ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସବୁ ଯୋଗ,ସବୁ ଧ୍ୟାନ କେବଳ ସମତା ଦୃଷ୍ଟିର ସାଧନ ମାତ୍ର ।

—*—

---

୪୮ । ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା: ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।
୪୯ । ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା: ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

(ଙ) ମହିମାଧର୍ମରେ ଅତିଲୌକିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମର ଯେଉଁ ଇତିହାସ-ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଅନେକ ଅଲୌକିକ ଘଟଣାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣହୋଇ ରହିଛି । କପିଳାସ ପାହାଡ଼ ଉପରେ ଯୋଗସାଧନା କରିବାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ତାଙ୍କର ଅନ୍ତିମ ସମାଧି ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମହିମାଗୋସାଇଁ ଆପଣାର ଅତିମାନୁଷୀ କ୍ରିୟାମାନ ଦେଖାଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଛନ୍ତି । ଏପରିକି ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସଦୃଶ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଶିଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଅତିସ୍ୱାଭାବିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିଦର୍ଶନମାନ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଇତିହାସ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଏହିସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏପରି ପୂର୍ଣ୍ଣହୋଇ ରହିଛି ଯେ ସେସବୁ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ସାଧାରଣ ପାଠକ ବିରକ୍ତହୋଇ ସମସ୍ତ ଧର୍ମଟିକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବାର ଆଶଙ୍କା ପ୍ରବଳ ରହିଛି ।

ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଓ ଗୋବିନ୍ଦବାବା ଯେତେପ୍ରକାର ଅଦ୍ଭୁତ ସାଧନ ଦେଖାଇ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ସ୍ତମ୍ଭିତ କରିଛନ୍ତି, ତା'ର ଏକ ଲମ୍ବା ତାଲିକା ଦେଲେ ପାଠକ ତାକୁ ପଢ଼ିଲାବେଳେ ନିଶ୍ଚୟ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ତଥାପି ପ୍ରଧାନ କେତୋଟିର ଆଲୋଚନା ନ କଲେ ମହିମାଧର୍ମର ଏହି ପ୍ରକରଣଟି ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକପାତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ଓ ଆମର ଧର୍ମସମୀକ୍ଷା ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଯିବ ।

ଥରେ ଆଶ୍ରମ ନିର୍ମାଣ ଲାଗି କାଠ ଦରକାର ହେଲା । ଭକ୍ତମାନେ ବଡ଼ ବଡ଼ କାଠ ଗଡ଼ ପର୍ବତ ଉପରକୁ ଉଠାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଦେଶରେ ଯୋଡ଼କରି ସବୁ କାଠକୁ ସିଆଳି ଲଟାରେ ବାନ୍ଧି ଦିଆଗଲା, ତାପରେ ଅଣ୍ଟାରେ ସେହି ଲଟା ବାନ୍ଧି ଗୋସାଇଁ କାଠଗୁଡ଼ିକୁ ଉପରକୁ ଟାଣିଲେ । ଜୀଅନ୍ତା ଜୀବଙ୍କ ପରି ଗଡ଼ିଗୁଡ଼ାକ ଉପରକୁ ଉଠିଗଲା । (ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ : ପୃ. ୩୯)

ଥରେ ଗୋବିନ୍ଦବାବା ବୌଦର ବଢାସିଙ୍ଗା ଗ୍ରାମରୁ ମହାନଦୀ ଆର ପାରିକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଫେରିବା ବେଳକୁ ଦେଖିଲେ ଯେ ବନ୍ୟାଜଳରେ ନଦୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଛି । କୌଣସି ନୌକା ବା ନାବିକକୁ ଦେଖି ନପାରି ସେ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ବାଳକରୂପ ଧାରଣ କଲେ ଏବଂ ପାଣିଉପରେ ପାଦ ପକାଇ ଚାଲି ଆସିଲେ (ପୃ. ୪୦) । ଅନ୍ୟଥରେ ମହିମାଗୋସ୍ୱାମୀ ପୁକିଆ ଅଞ୍ଚଳର କୌଣସି ଗ୍ରାମରେ ଅବ-

ସ୍ନାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଦୁଇଜଣ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ଦୁଇଜଣ ଭକ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ । ବାଟରେ ନଦୀ ପାରହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଡଙ୍ଗାର କୌଣସି ଆଶା ନ ଦେଖି ସେମାନେ ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ମୁଖରେ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ ନଦୀଜଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ନଦୀର ବନ୍ୟାଜଳ ସେମାନଙ୍କୁ କେବଳ ଆଣ୍ଠୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହେଲା ଓ ସେମାନେ ସୁଖରେ ନଦୀ ପାର ହୋଇ ଆସିଲେ (ପୃ.୧୯୧) । ଅନ୍ୟଥରେ ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ଭକ୍ତଗହଣରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ଯାଉଥିବା ସମୟରେ ନଦୀ ପାର-ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଗୋସାଇଁ ନଦୀଗର୍ଭରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ମାତ୍ରକେ ସ୍ରୋତ ବନ୍ଦ ହୋଇ ଜଳ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । ସମସ୍ତେ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ନଦୀ ପାର ହୋଇଯିବା ପରେ ପୁଣି ପୂର୍ବବତ୍ ସ୍ରୋତ ଛୁଟିଲା (ପୃ.୧୯୮) ।

ଥରେ ବୌଦର କୌଣସି ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଶବର ଦାହଲାଗି କାଠଗାଡ଼ି ବୋହାଇ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ଗୋବିନ୍ଦବାବା ସେଥିରୁ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଧୂନିଲାଗି କିଛି କାଠ ମାଗିଲେ । ଲୋକେ ନାରାଜ ହୋଇ କହିଲେ ଯେ ମଡ଼ାପୋଡ଼ା ଲାଗି ଯାଉଥିବା କାଠ ବାହାରକୁ ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ । ଗୋବିନ୍ଦବାବା କହିଲେ ଯେ ଯେଉଁ ଲୋକସକାଶେ କାଠ ବୁହା-ହୋଇ ଯାଉଛି, ସେ ପ୍ରକୃତରେ ମରିନାହିଁ । ଲୋକମାନେ ଗ୍ରାମକୁ ଫେରିଯାଇ ଶବକୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦବାବା ହସି ହସି ଅଲେଖ ବ୍ରହ୍ମନାମ ସ୍ମରଣ ପୂର୍ବକ ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ 'ମହିମା ଅଲେଖ' ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ଓ ମୃତବ୍ୟକ୍ତିର ମସ୍ତକରେ ତିନିବାର ହାତ ଲଗାଇ 'ଉଠ' 'ଉଠ' ବୋଲି ଆଜ୍ଞାଦେଲେ । ମୃତବ୍ୟକ୍ତି ନିଦରୁ ଉଠିଲା ପରି ଉଠି ବାବାଙ୍କ ଚରଣତଳେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କଲା । ଏପରି ଅଦ୍ଭୁତ ଐଶ୍ୱରିକ ପ୍ରଭାବର ପରିଚୟ ପାଇ ସମସ୍ତେ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇ ବାବାଙ୍କର ଶରଣନେଲେ (ପୃ.୫୬-୭) । ଆଉଥରେ ଏହିପରି ଭାବରେ ମଲାଗୋରୁ, ମଲାକୁକୁର ଓ ମଲା ମୂଷା ପୁଣି ଜୀବନ ପାଇଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ ରହିଛି (ପୃ, ୮୭, ପୃ. ୧୦୧ ଓ ପୃ. ୧୦୨) । ନିଜେ ମହିମାସ୍ୱାମୀ ମଧ୍ୟ ଥରେ ଗୋଟିଏ ମୃତ ବାଳକକୁ ବଞ୍ଚାଇଦେବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଇତିହାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଛି (ପୃ. ୯୫, ପୁଣି ପୃ. ୧୨୭) ।

ଭୂମିରୁ କିଛି ବ୍ୟବଧାନରେ ରହି ଶୂନ୍ୟରେ ଠିଆହେବା ମହିମାଧର୍ମର କାହାଣୀରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅତିମାନୁଷିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

ଦାରୁଠେଙ୍ଗ ଗ୍ରାମରେ ଧୂନିଘର ସ୍ଥାପନ ହେବା ସମୟରେ ମହିମା ସ୍ୱାମୀ ଭୂମିରୁ ବାରଅଙ୍ଗୁଳ ଉଚ୍ଚ ଠିଆହୋଇ ଜଣେ ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ (ପୃ, ୮୪)। ଆଉଥରେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯାଉଥିଲା ସମୟରେ ମହିମାସ୍ୱାମୀ ଭୂମିରୁ ବାରଅଙ୍ଗୁଳ ଉଚ୍ଚ ଗମନ କରିଥିଲେ (ପୃ. ୧୬୨)। ଥରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଶକ୍ତି ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ପରୀକ୍ଷା ନେବ ବୋଲି ଆସିଥିଲା। ଭୂମିଉଚ୍ଚ ଶୂନ୍ୟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ସ୍ୱାମୀ ତାକୁ ଦର୍ଶନ ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ଶରୀରରୁ ଅଗ୍ନିବତ୍ ତେଜ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ଏହିପରି ଭୟାନକ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ସେହି ଲୋକଟି କମ୍ପିକମ୍ପି ତାଙ୍କର ଚରଣତଳେ ପଡ଼ିରହିଲା (ପୃ. ୧୮୪)।

ମହିମାଗୋସାଇଁ ପରିବ୍ରାଜକ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକ ଭାବରେ ଦେଶଭ୍ରମଣ କରିବା ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ରୋଗ ଆରୋଗ୍ୟ କରିଦେଉଥିଲେ । ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଏହାର ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଛି । ଥରେ କୌଣସି ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରବଳ ବିସୂଚିକା ଲାଗିଥିଲା । ସେହି ଗ୍ରାମର ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବିପଦ ଦୂରୀଭୂତ କରାଇବା ଲାଗି ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କର ଶରଣ ନେଲେ । ସ୍ୱାମୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରାମକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ ଯେ ପରଦିନକୁ ଗ୍ରାମର ସମସ୍ତ ରୋଗୀ ଆରୋଗ୍ୟଲାଭ କରିଥିବେ । ତାଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ଗ୍ରାମରୁ ପ୍ରକୃତରେ ବିସୂଚିକା ରୋଗ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲା । ଥରେ ଗୋଟିଏ କୁଷ୍ଠ ରୋଗୀକୁ ମଧ୍ୟ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଣାଯାଇ ତାକୁ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଚରଣତଳେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ମୁଦ୍ରାରେ ପକାଇ ଦିଆଗଲା । ସ୍ୱାମୀ ସେହି ରୋଗୀର ମସ୍ତକରେ ତିନିବାର ହାତ ବୁଲାଇ 'ଉଠ ଯା' ବୋଲି ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ । ରୋଗୀ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଭୂମିରେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇପଡ଼ିଲା ଓ ତାର ଏକୋଇଶ ଦିନ ପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କଲା (ପୃ. ୮୨)। ଆଉ ଥରେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରବଳ ବିସୂଚିକା ବ୍ୟାପି ରହିଥିବା ସମୟରେ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ମହିମାସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଶରଣ ନେଲେ । ସ୍ୱାମୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରାମକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ଆଦେଶ କରି କେତେକ ଶବସତ୍କାର ହୁକୁମ ଦେଲେ । ତାହା ଫଳରେ ସମସ୍ତ ଗ୍ରାମ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେଲା ଓ ଶରଣାଗତ ଭକ୍ତମାନେ ସେଠାରେ ମହାସମାରୋହରେ ବାଳଲୀଳା କରାଇଲେ (ପୃ ୧୨୩)।

ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଆକାଶମାର୍ଗରେ ଉଡ଼ିଯାଇ ଅନ୍ଧ ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ଚକ୍ଷୁଦାନ କରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଶରୀରରେ କବିତ୍ୱର ଦିବ୍ୟପ୍ରତିଭା ଉଦୟ କରାଇଥିଲେ । ଅନ୍ଧର ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ଫେରାଇ ଦେଇଥିବାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ମଧ୍ୟ ଇତିହାସରେ (ପୃ ୧୦୦) ଅଛି । ଏହିପରି କେତୋଟି ପ୍ରଧାନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବ୍ୟତୀତ ଆହୁରି ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଛି । ଗୋବିନ୍ଦବାବା ଅଲୌକିକ ଭାବରେ ଝବୀଦ ରାଜଦୁର୍ଗରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ (ପୃ ୪୪) । ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଜ୍ଞାରେ କ୍ଷଣକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଳୟପ୍ରାୟ ବନ୍ୟାଜଳ ଅପସରି ଯାଇଥିଲା (ପୃ ୫୬); ତାଙ୍କର ଆଦେଶରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅରଣ୍ୟରୁ ବଣହାତୀମାନେ ଅନ୍ୟ ଅରଣ୍ୟକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ (ପୃ ୬୩) । ତାଙ୍କରି ଆଜ୍ଞାରେ ଥରେ ଜଳବୃଷ୍ଟି କରାଇ ସେ ଜନକଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରିଥିଲେ (ପୃ ୧୨୪), ଅପୁତ୍ରିକକୁ ପୁତ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ (ପୃ ୧୨୯)।

ନାନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆପଣାର ରୂପ ଓ ସ୍ୱଭାବ-ସମ୍ବନ୍ଧୀ ନାନାବିଧ ନୈପୁଣ୍ୟ ଦେଖାଇ ମହିମାଗୋସାଇଁ ବାର ବାର ଲୋକ-ସାଧାରଣଙ୍କୁ ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ କରିଛନ୍ତି ଓ ଆପଣାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମର ମହିମା ପ୍ରଜ୍ଞାପିତ କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି [Clairvoyance] ଅର୍ଥାତ୍ ଏକସ୍ଥାନରେ ଥାଇ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନର ଘଟଣାମାନ ଦେଖିପାରିବା, ପରକାୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା, ଆପଣା ରୂପ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା, ବନ୍ଧ୍ୟା ଗାଭୀଠାରୁ ଦୁଗ୍ଧ ଦୋହନ କରିବା, ମଞ୍ଜି ପୋତି ଗଛ କରାଇ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫଳ ଫଳାଇବା, ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ରୂପଧାରଣ କରିବା, ଜଳମୟ ବିରାଟ ଆକାର ଧରିବା, ଅସଂଖ୍ୟରୂପ ହୋଇ ସବୁ ଭକ୍ତଙ୍କର ଚିତ୍ତ ରଞ୍ଜନ କରିବା, କେତେକ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ସକଳପ୍ରକାର ଶକ୍ତି ହରଣ କରିନେବା ପ୍ରଭୃତି ନାନା ପ୍ରକାର ଅତି ଲୌକିକ ନିପୁଣତାର ନିଦର୍ଶନ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଜୀବନ ଭିତରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅନ୍ୟଥରେ ସେ ଅତି ଅଳ୍ପ-ଖାଦ୍ୟରେ ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ତୃପ୍ତ କରିଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଥରେ କୌଣସି ରାମାନନ୍ଦୀ ବାବାଜୀ ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଦିବ୍ୟଶକ୍ତି ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା ପଠାଇଥିଲେ । ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ସେହି ଶିଷ୍ୟ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର କେତେକ ଭକ୍ତଠାରୁ ପରୀକ୍ଷା ନେଇଥିଲେ । ଆପଣାର ପିଣ୍ଡପ୍ରାଣ ଗୁରୁଙ୍କୁ

ସମର୍ପଣ କରିଦେଇ ଭକ୍ତ ପରୀକ୍ଷା-ଦେଲେ । ତାଙ୍କର ବାହୁରେ ଅନେକଥର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ତରବାରି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରହାର କରାଗଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା କୌଣସିପ୍ରକାରେ କ୍ଷତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ମହିମା ବିଷୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ପାଇ ନବାଗତ ଶିଷ୍ୟ ଭକ୍ତଙ୍କର ପାଦତଳେ ପଡ଼ି ରହିଲେ ।

ଏହିପରି ଅଲୌକିକ ସଂଘଟନର ଏକାଧିକ ଚର୍ଚ୍ଚା ମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ଧର୍ମ ସଂସ୍ଥାପନାର୍ଥେ ଯାଇଛନ୍ତି, ସେଠାରେ ସ୍ୱକୀୟ ମହିମାର ନିଦର୍ଶନ ଦେବାଭଳି କିଛି ନା କିଛି ପ୍ରତିଭା ଦେଖାଇ ତତ୍ରତ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅଭିଭୂତ କରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ନୂତନ ଧର୍ମପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରାଇଛନ୍ତି । ଉପରେ ଯେଉଁଟି ଉଦାହରଣର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି, ତା'ଠାରୁ ଅନେକ ବେଶୀ ଉଦାହରଣ ଇତିହାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରହିଛି । ଅଧିକନ୍ତୁ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଅଦ୍ଭୁତ ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ ।

କବି ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲିଖିତ ଭଜନରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସୂଚନା ମିଳେ । ମହିମା ଗୋସାଇଁ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କାଳରେ ନାନା ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନକରି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱକୀୟ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ, ଏହି କଥା ସେ ତାଙ୍କର ଏକାଧିକ ଭଜନରେ ସୂଚିତ କରିଛନ୍ତି ।

ଅନ୍ଧ ପାଇଲା ନୟନ   ଅପୁତ୍ରିକ ପୁତ୍ର ଦାନ
ପାଣି ହେଲଣି ପାଷାଣ ଅଜ କି ନେବ ପରୀକ୍ଷ । (୧)
ପୁଣି, ମଳପିଣ୍ଡ ଉଠିଲାଣି   ନିର୍ଦ୍ଧନୀ ହେଲଣି ଧନୀ
ଦରିଦ୍ର ହେଲେଣି ଦାନୀ ଗୁଡ଼ିଲେଣି ମନୁଁ ତାପ ।।
ଶୁଷ୍କତରୁ ପଲ୍ଲବିଲେ ଅଜୀବ ସଜୀବ ହେଲେ
ଜଡ଼ା ଗୁରୁବେଦ ବୋଲେ ବଧିରେଉରଦାୟକ ।(୨)

ପୃଥିବୀରେ ସବୁ ଯୁଗରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବା ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଓ ସନ୍ଥମାନଙ୍କର ଜୀବନଲୀଳାରେ ଏହିପରି ଅଦ୍ଭୁତ ସାଧନାର ନିଦର୍ଶନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମର ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ

---

୧ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ: ପୃ: ୬୩ ।

୨ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ: ପୃ: ୬୪ ।

ଏହିସବୁ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା ହୋଇ ଆସିଛି । ପାତଞ୍ଜଳ ଯୋଗସୂତ୍ରର ତୃତୀୟ ପାଦରେ ଏହି ଅଲୌକିକ ସାଧନାକୁ ବିଭୂତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବିଭୂତି ଦୁଇ ପ୍ରକାର, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଶାରୀରିକ । ଅତୀତ-ଅନାଗତ ଜ୍ଞାନ, ସର୍ବଭୂତରୁତ-ଜ୍ଞାନ, ଜାତିସ୍ମରତା ଓ ପରଚିତ୍ତଜ୍ଞାନ ପ୍ରଭୃତି ମାହାତ୍ମ୍ୟମାନ ଜ୍ଞାନ-ବିଭୂତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ, ହସ୍ତିବଳ, ପରକାୟପ୍ରବେଶ ଓ ଅଣିମାଦି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଶାରୀରିକ ବିଭୂତି । ଜୈନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନ-ବିଭୂତିକୁ 'ଜ୍ଞାନଲବ୍ଧି' ଓ କର୍ମଶକ୍ତିକୁ 'ଶାରୀରିକଲବ୍ଧି' ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି (୩) ।

ଯୋଗ-ଉପନିଷଦରେ ଅମନସ୍କ-ମୁଦ୍ରାର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଏହି ମୁଦ୍ରାରେ ସଫଳ ହୋଇପାରିଲେ ଯୋଗୀ ଅଣିମାଦି ସିଦ୍ଧି [ଅଣିମାଦି ଅଷ୍ଟସିଦ୍ଧିଃ ଅଣିମା ଲଘିମା ପ୍ରାପ୍ତିଃ ପ୍ରାକାମ୍ୟଂ ମହିମା ତଥା । ଈଶିତ୍ୱଂ ଚ ବଶିତ୍ୱଂ ଚ ତଥା କାମାବସାୟିତା । Sans—Engl. Dictionary, V.S. Apte, ସିଦ୍ଧି ଲାଭକରନ୍ତି] (୪)।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିବିଧ-କାହାଣୀ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ବିଭୂତି-ପ୍ରକରଣର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଛି । ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନେ ଆକାଶମାର୍ଗରେ ଗମନ କରି ପରସ୍ପର ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରି ପାରୁଥିଲେ ଓ ଧର୍ମର ବାଣୀ ବହନ କରି ନେଉଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ 'ନିଦାନ କଥା'ରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ ଦେଶର ନାନାସ୍ଥାନରୁ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ମାୟାଦେବୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସୁଥିଲେ । ମାୟାଦେବୀ ସେମାନଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ହସ୍ତ ବୁଲାଇଦେବା ମାତ୍ରେ ସେମାନଙ୍କର ରୋଗ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା (୫) । ଶୂନ୍ୟମାର୍ଗରେ ଅନାୟାସରେ ଗତି କରିବାର ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ମିଳିବ ।

---

୩ । (ହିନ୍ଦୀଗ୍ରନ୍ଥ) ଯୋଗଦର୍ଶନ ତଥା ଯୋଗବିଂଶିକା:
ପଣ୍ଡିତ ସୁଖଲାଲଜୀ ପ୍ରଣୀତ; ପୃ. ୫୫

୪ । 'ତଦ୍ ଦର୍ଶନାତ୍ ଅଣିମାଦିସିଦ୍ଧିଃ' । — ମଣ୍ଡଳବ୍ରାହ୍ମଣ ଉପନିଷଦ୍ । ୧।୩/୪ ।

୫ । History of Indian Literature. Winternitz, Vol.II, P. 250

ଜଣେ ସାଧାରଣ ଭକ୍ତ ପ୍ରସନ୍ନ ମନରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ନାମ ସ୍ମରଣ କରି ନଦୀଜଳ ଉପରେ ପଦସ୍ଥରଣା କରି ଚାଲି ଯିବାର ଏକ ଘଟଣା ଜାତକ କଥାରେ ଅଛି (୬)। କେବଳ ଗୋଟିଏ ପିଷ୍ଟକରେ ପାଞ୍ଚଶତ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କୁ ପରିତୃପ୍ତ କରାଯାଇ ଥିବାର ଉଦାହରଣ ସେହି ଜାତକରୁ ମଧ୍ୟ ମିଳେ (୭)। ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ 'ମହାବଗ୍‌ଗ'ରେ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ଖାଦ୍ୟରେ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଭୋଜନ-ବିଧାନ କରାଯାଇ ଥିବାର ସୂଚନା ରହିଛି (୮)।

ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଶିଷ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ମୋଗ୍‌ଲାନ ମନ୍ତ୍ର, ଯୋଗ ଓ ଧାରଣୀ ବିଦ୍ୟାରେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଧୁରନ୍ଧର ଥିଲେ। 'ଅଙ୍ଗୁତ୍ତର ନିକାୟ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ମୋଗ୍ଗ୍ଲାନଙ୍କଠାରେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରିବାଭଳି ବିଭୂତି ଥିବାର ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି (୯)। ଧମ୍ମପଦର ବୁଦ୍ଧଘୋଷଭାଷ୍ୟରେ ଅଛି ଯେ ନିର୍ବାଣପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମୋଦ୍‌ଗଲ୍ଲାନ ଗଗନମାର୍ଗରେ ଉଡ଼ିଯାଇ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ କରି ଆସିଥିଲେ (୧୦)।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ବିଭୂତିର ଚର୍ଚ୍ଚା ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି। ବୌଦ୍ଧ-ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ କରୁଣାମୟ ଭଗବାନ୍ ଅମିତାଭଙ୍କର ନିବାସ ରୂପେ ଯେଉଁ ସୁଖାବତୀପୁରର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି, ସେଠାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିଲେ ସାଧକ ଅତିଲୌକିକ ଦିବ୍ୟକ୍ଷମତା ଲଭ୍ କରିପାରେ। ଏହାହିଁ 'ସୁଖାବତୀ ବ୍ୟୂହ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ (୧୧)। ଅଶ୍ୱଘୋଷଙ୍କର ମତ ସେ ନିର୍ବାଣର

୬। History of Indian Literature, Vol; II, Winternitz, p. 409

୭। Ibid: p. 410

୮। Buddhism in Translations; Harvard Oriental Series Vol, III·p. 448

୯। Ibid: p. 221

୧୦। Ibid: 223

୧୧। ଅଗତ୍ୟଂ ଚ ଯେନମିଦଂ ଉଦାରଂ,
ଚଙ୍କିବନ୍ତ ପ୍ରାପୁଣି କ୍ଷିପ୍ରମେବ।
ଦିବଂ ଚ ଚକ୍ଷୁସ୍ତଥ ଶ୍ରୋତ୍ର ଦିବ୍ୟଂ, ଜାତିସ୍ମରାଃ ପାରମିତୋଋଦ୍ଧାସ୍ତୁ ॥
ସୁଖାବତୀବ୍ୟୂହ (ଉଲ୍ଲିଖିତ). P·52

ଉପଲବ୍ଧି ହୋଇପାରିଲେ ଜାତିସ୍ମରତା (ପୂର୍ବଜନ୍ମବିଷୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ) ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ଜନ୍ମର ବିବରଣ ଜାଣିବାର ନୈପୁଣ୍ୟ ଲାଭ କରାଯାଏ । ବୌଦ୍ଧ ଅର୍ହତ୍‌ର ମହିମା ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଅସାଧାରଣ ପଟୁତାର ଗୁଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ସକଳ ତୃଷ୍ଣା ଦୂରକରି ଅର୍ହତ୍ ଅବସ୍ଥାକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇ ପାରିଲେ ଦିବ୍ୟଚକ୍ଷୁ (Divine eyes, clairvoyance), ଦିବ୍ୟଶ୍ରୋତ (clairandience), ପରଚିତ୍ତଜ୍ଞାନ (ଅପରର ସକଳ ମନୋଭାବନା ଜାଣିବାର କ୍ଷମତା), ପୂର୍ବନିବାସାନୁସ୍ମୃତି (ପୂର୍ବତନ ଜନ୍ମ ସକଳର ସ୍ପଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ, ଜାତିସ୍ମରତା), ଋଦ୍ଧି (କୁହୁକ ଆଦି ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରିବାର କ୍ଷମତା) ଓ ଆସ୍ରବକ୍ଷୟ (ସ୍ୱକୀୟ ଚିତ୍ତର ମନ୍ଦ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦୂରୀଭୂତ କରାଇବାର ଉପାୟ ଜ୍ଞାନ) ପ୍ରଭୃତି ଅଲୌକିକ ଗୁଣମାନ (ଅଭିଜ୍ଞା) ଅର୍ଜନ କରାଯାଏ (୧୨)।

ସାଧାରଣ ଜୀବନର ଜାଦୁ ଓ କୁହୁକପର ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ଧର୍ମରେ ଏହି ଅତିସ୍ୱାଭାବିକ ସାଧନମାନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଛି । ବାଇବେଲର ପୁରାତନ ଓ ନୂତନ ବାଣୀ (Old and New Testament) ପଢ଼ି ବସିଲେ ଏହି ଅଲୌକିକ କଥାହିଁ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଆଖିରେ ପଡ଼େ । ବାର ବାର ଦେବଦୂତ ଭବିଷ୍ୟତ ବାଣୀ ବହନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି, ବାର ବାର ନାନା ପ୍ରକାର ଅଦ୍ଭୁତ ନୈପୁଣ୍ୟ ଦେଖାଇ ସନ୍ଥମାନେ ଆପଣାର ଯୋଗ୍ୟତା ପ୍ରତିପନ୍ନ କରାଉଛନ୍ତି । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ ନେଇ ଶଗଡ଼ ଶଗଡ଼ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖା ଓ ଶଗଡ଼ ଶଗଡ଼ ଆଲୋଚନା ଓ ସମାଲୋଚନା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଏକ ସଂଗତ ଓ ସମ୍ବଦ୍ଧ ପ୍ରମାଣମୂଳକ ଜୀବନୀ ଲେଖିବା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାକି ରହିଛି । ତଥାପି ନୂତନ ବାଇବେଲର ଚାରି ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟାୟରୁ ଯେଉଁ ସବୁ ଉକ୍ତି ଜାଣିବାକୁ ମିଳେ, ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ହୁଏ ଯେ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ତାଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ-ଜୀବନକାଳରେ ଏହିସବୁ ନୈପୁଣ୍ୟର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି ଯେ ତାଙ୍କର ହସ୍ତସ୍ପର୍ଶ ଦ୍ୱାରା ଆରୋଗ୍ୟଲାଭ ହେଉଥିବାର ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରସ୍ଫୁରିତ ହେବାକ୍ଷଣି ବହୁସଂଖ୍ୟାରେ ରୋଗୀମାନେ ତାଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନରେ ଆସି ଜମା ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏପରିକି ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆର ବାଟେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ତାଙ୍କ ଘରର ଛାତ ଫୁଟାଇ ରୋଗୀକୁ ସେହିବାଟେ ତାଙ୍କର ପାଦ

---

୧୨ । Aswaghosa's Awakening of Faith etc: p. 137

ଉଡ଼େଇ ଆଣି ପକାଇବାର ଉଦ୍ୟମମାନ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଡିମିରି ଗଛ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା ବୋଲି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । "ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରୁଗ୍ଣ ଲୋକଙ୍କୁ ଆରୋଗ୍ୟ ଦାନ କର, ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ଜୀବନ୍ୟାସ କର, କୁଷ୍ଠରୋଗୀମାନଙ୍କର ବିକାର ହରଣ କରିଦିଅ, ଲୋକମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଦୁଷ୍ଟଗ୍ରହର ନିରାକରଣ କର ।"—ଆପଣାର ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଏହିପରି ଉପଦେଶ ଦେଇଥିବାର ବାଇବେଲରେ (Mathew.10-7 ff.) ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏହିଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଯେ ଯୀଶୁଙ୍କର ଧର୍ମପ୍ରଚାରରେ ଏହି ଅସାମାନ୍ୟ କୃତିମାନ ଏକ ନିଶ୍ଚିତ ଅଙ୍ଗ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ଖ୍ରିଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର ସନ୍ଥମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଏଥିସବୁ ନୈପୁଣ୍ୟର ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ମହାତ୍ମା ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ (St.Francis of Asisi) ତାଙ୍କର ଜୀବନ କାଳରେ ଏହି ଧରଣର ଅନେକ ଅସାଧାରଣ ସାଧନମାନ ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ବନ୍ୟ ଭୟାବହ ଜନ୍ତୁକୁ ଶାନ୍ତ ଓ ବିନୀତ କରାଇବା, ବଣର ହିଂସ୍ର ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ପୋଷ ମନାଇବା, କୁଷ୍ଠରୋଗୀକୁ ଭଲ କରିବା, ଦସ୍ୟୁମାନଙ୍କର ହୃଦୟ-ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଭବ୍ୟରୂପ ଦେଖାଇବା, ଏହିପରି ନାନା ନୈପୁଣ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ତାଙ୍କର ଜୀବନରୁ ମିଳେ (୧୮) । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅଦ୍ଭୁତ ସାଧକମାନଙ୍କର ତୁଳନା ଦେବାକୁ ଯାଇ ପଣ୍ଡିତ ୱଇଣ୍ଟରନିଜ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ସନ୍ଥମାନଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତିକୁ ଅନୁରୂପ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମ ଜଳମାର୍ଗରେ ଗମନ (Mathew. 14/28 ff.) ଓ ସ୍ୱଳ୍ପ ଖାଦ୍ୟରେ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ତୃପ୍ତିସାଧନ ପ୍ରଭୃତି ଅସାମାନ୍ୟ ସାଧନ ସହିତ ପରିଚିତ ଥିବାର ସୂଚନା ମିଳୁଛି ।

ହିନ୍ଦୁ, ବୌଦ୍ଧ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରୁ ଯେ କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଉପରେ ଦିଆଯାଇଛି, ତାହା କେବଳ ଅଗାଧ ସମୁଦ୍ରର ଏକ ବିନ୍ଦୁପରି । ସବୁ ଧର୍ମରେ ଓ ସବୁ ଯୁଗରେ ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ଦେବତା ଓ ଦେବଦୂତଙ୍କର କଳ୍ପନା ସହିତ ଅସାଧ୍ୟ-ସାଧନର ବିଭୂତିମାନ ଜଡ଼ିତ

---

୧୮ । The Little Flowers of St. Francis: Tr, by T. W. Arnold: P. 64-88

ହୋଇ ରହିଛି । ପୁରାଣ ଓ ତନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଗୁଣ ବଖାଣିବାକୁ ଯାଇ ସ୍ତାବକ ଓ ସାଧକମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ନାନାବିଧ ଅସାଧାରଣ ଦକ୍ଷତାରେ ଭୂଷିତ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ସବୁ ପଢ଼ିଲେ ମନେହୁଏ ସତେ ଯେପରି ଏହି ଦକ୍ଷତା ଦେଖାଇବାର ଶକ୍ତିହିଁ ମଣିଷ ଓ ଦେବତାମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ବ୍ୟବଧାନର ଏକମାତ୍ର ମାପକାଠି । ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ ମଣିଷ ଯାହା କରିବାକୁ ବା ଯାହା ହେବାକୁ ଅସମର୍ଥ, ଦେବତା ଓ ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟାମାନେ ସେହିସବୁ ଅନାୟାସରେ ସାଧନ କରିପାରିବେ, ଏହାହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଦେବତ୍ୱର ପରିଚାୟକ । ସେଥିଲାଗି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା-ସମ୍ପନ୍ନ ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଆମେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନର ନାନା ନୈପୁଣ୍ୟକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ରଖିଛୁ । ସଂସାରରେ ମନୁଷ୍ୟର ଶକ୍ତି ସୀମାବଦ୍ଧ, କିନ୍ତୁ ସଂସାରସ୍ୱାମୀ ଭଗବାନଙ୍କର ଶକ୍ତିର ସୀମା ନାହିଁ, ସକଳ କର୍ମସାଧନ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛାରେ ନିହିତ ରହିଛି । ଭଗବାନ ଯେତେ ଥର ଧର୍ମରକ୍ଷା ଲାଗି ଜଗତରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ସେତେଥର ଆପଣା ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତିର ଅପାରଙ୍ଗମତାର ପ୍ରମାଣ ଦେବାଲାଗି ସେ ନାନା ବିଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶାଇ ଥାନ୍ତି । ଭଗବାନ୍ ତାଙ୍କର ମହିମା ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାଲାଗି ସଂସାରରେ ଅସମ୍ଭବ-ସାଧନମାନ ସାଧିତ କରନ୍ତି, ଏହାହିଁ ଭାଗବତର ମତ (୧୪) ।

ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଧର୍ମସମୀକ୍ଷକମାନେ ଏହି ମହିମାଶକ୍ତି (Charisma) ର ନିରୂପଣ କରିଅଛନ୍ତି । ରୁଗ୍ଣକୁ ଆରୋଗ୍ୟ-ପ୍ରଦାନ ଓ କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତିର ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ ପ୍ରଭୃତି କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଦୈବପୁରୁଷମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମହିମାହିଁ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଏହିପରି କୃତି ନିଃସନ୍ଦେହରୂପେ ଜଗତରେ ସେମାନଙ୍କର ଦୈବତ୍ୱ ପ୍ରମାଣିତ କରାଇଥାଏ (୧୫) ।

ପାତଞ୍ଜଳ-ଯୋଗର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଶାରୀରିକ ବିଭୂତି ପରି କେହି କେହି ସମାଲୋଚକ ଯାଦୁବିଦ୍ୟାର ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ବିଭାଗ ଦର୍ଶାଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ପ୍ରକୃତିସମ୍ବନ୍ଧୀୟ (Natural Magic)

---

୧୪ । "........କରିଷ୍ୟତି ଜନାନୁପଲକ୍ଷ ମାର୍ଗଃ
କର୍ମାଣିଭୂମ୍ନମହିମୋପନିବନ୍ଧନାନି ॥—ଭାଗବତ ପୁରାଣ,(XI 17-19)

୧୫ । Sociology of Religion, Joachim Wach; p. 350

ହିଗାସ୍ତୁଟି ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବା ପ୍ରକୃତ-ଅତରକ୍ତ (Spiritual or Transcendental Magic) । ଏହାଛଡ଼ା ଏକ ତୃତୀୟ ବିଜ୍ଞାନର ଚର୍ଚ୍ଚା ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏଇଟି ହେଉଛି ରସସିଦ୍ଧି (Alchemy) । କୌଣସି ନିକୃଷ୍ଟ ଧାତୁକୁ ଦୈବଶକ୍ତି ବଳରେ ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଧାତୁରେ ପରିଣତ କରିବାର ଏହି ତୃତୀୟ ମାର୍ଗଟି ପ୍ରାଚୀନ ଇଉରୋପରେ ଅତି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲା । ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ସନ୍ତମାନେ ଏହି ଶକ୍ତିର ପ୍ରମାଣଦେଇ ସେମାନଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଥିଲେ(୧୬) । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ସଂସ୍କୃତିରେ ମଧ୍ୟ ରସସିଦ୍ଧିର ବହୁଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳେ । ପାରଦ ଓ ଅଭ୍ରଖର ମିଶ୍ରଣରୁ ସିଦ୍ଧରସ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ତଦ୍ୱାରା ଯେ କୌଣସି ଧାତୁକୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କରାଯାଇ ପାରୁଥିଲା । ସେହି ରସ ପାନ-କରି ପୁଣି ଯୋଗୀର ଶରୀର ଅମରତ୍ୱ ଲାଭ କରୁଥିଲା । ବିଶେଷ ଭାବରେ ଏହି ବିଦ୍ୟା ଅଭ୍ୟାସ କରୁଥିବା ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ରସେଶ୍ୱର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ନାମରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇ ରହିଛି । ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟକ୍ତିଥିବାର ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ଅବଶ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ-ପଣ୍ଡିତ ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ ଓ ରସେଶ୍ୱର ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ ପ୍ରକୃତରେ ଭେଦେହିର ଅଭିନ୍ନ ସେ କଥା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି କହିବା କଷ୍ଟକର ।

ଧର୍ମାଲୋଚନା ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ ଓ ଜାଦୁ (Miracles and Magic)ର ପ୍ରକରଣ ବିଷୟରେ ଅନେକାନେକ ଆଲୋଚନା ହୋଇଯାଇଛି । ବିଶେଷତଃ ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଯୁଗର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ପରେ ନାନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓ ନାନା ଷେତ୍ରରୁ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି । ଏକ ଦିଗରେ କେହି ସମାଲୋଚକ ସକଳ ପ୍ରକାର ଦୈବ କଳା-ନୈପୁଣ୍ୟର କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଦୈବ ପୁରୁଷ ବା ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ ଆଚରଣ ହିସାବରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅପର ଦିଗରେ ହୁଏତ କେହି ଅଭିଜ୍ଞତାବାଦୀ (Empiricist) ସମୀକ୍ଷକ ପ୍ରାଚୀନ ଅନ୍ଧ ବିଶ୍ୱାସ ହୋଇ କହି ଧର୍ମର ଏହି ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗଟିକୁ ଏକାବେଳେକେ ଉତ୍ପାଟିତ କରି

---

୧୬ । The Magical writings of Thomas Vaughan: A.E. Waite; p. XXIV

ଦେବାର ମନୋବୃତ୍ତି ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ମଧ୍ୟ ସାର୍ଥକ ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ମିଳୁଛି । କିନ୍ତୁ ମୋଟ ଉପରେ ଏତିକି ଜାଣି ରଖିଲେ ଚଳିବ ଯେ ଧର୍ମ-ଇତିହାସର ଅତିଲୌକିକ ସାଧନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ତଥ୍ୟ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ନିରୂପିତ ହୋଇନାହିଁ । “ଏହି ସମସ୍ୟାର କୌଣସି ପୂର୍ବସିଦ୍ଧ ସମାଧାନ ଖୋଜିବାକୁ ଯିବା ବୃଥା । ଅଧିକନ୍ତୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସଂଗ୍ରହ କରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବରେ ସେଗୁଡିକର ସମ୍ଭାବ୍ୟତା ବିଚାର କରିବା ଛଡ଼ା ଆମେ ଆଉ ବେଶୀ ଦୂର ଅଗେଇ ପାରିବା ନାହିଁ” (୧୭) ।

ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ପଣ୍ଡିତ ଏକ ଦାର୍ଶନିକ-ଭୂମିର ସନ୍ଧାନ କରିବାରେ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଭାରତରେ ବୁଲି ଅସାଧ୍ୟ-ସାଧନର ନାନା ଅଦ୍ଭୁତ ଉଦାହରଣ ସଂଗ୍ରହକାରୀ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ କ୍ୟାନନ (Alexander Cannon) ଏ ଦିଗରେ ଅନେକ ଅଗେଇ ପାରିଛନ୍ତି (୧୮) । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେ ବିଶ୍ୱ-ନିହିତ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ସତ୍ତା ସବୁରି ଭିତରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ନାନା ପ୍ରକାର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ତା’ର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାର ଶକ୍ତି ହରାଇ ବସେ । କିନ୍ତୁ ମହାତ୍ମା ଓ ଦୈବପୁରୁଷମାନେ ସମସ୍ତ ବିକଳ୍ପର ନିରାକରଣ ଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ବିଶ୍ୱ ବିଧାତାଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ସହିତ ବିଭୂତି ଅର୍ଜନ କରିପାରନ୍ତି । ଇଂଲଣ୍ଡର ଦାର୍ଶନିକ ଲକ୍ (Locke) ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରାୟ ଅନୁରୂପ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । “ଯେ କୌଣସି ଅସାମାନ୍ୟ ନୈପୁଣ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରାହିଁ ସାଧିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଦର୍ଶକର ସେତେଦୂର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟତା ନଥିବାରୁ ସେ ସବୁକୁ ଅତିପ୍ରାକୃତିକ ବୋଲି କହି ଦୈବଶକ୍ତି ଉପରେ ସେଗୁଡିକର ଆରୋପ କରିଦିଏ ।”

ନାନା ତଥ୍ୟଗତ ଓ ଯୋଗଗତ (Theoretical and Practical) ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ନୃତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ୟା ଏହି ଅନୁମାନରେ ଆସି ଉପନୀତ ହୋଇଛି ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ବା ଆଦିମ ଯୁଗର ଯାଦୁ ଓ କୁହୁକମୂଳ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କୁ

---

୧୭ । Essays in Philosophy and other Pieces : A. D. Ritchie; p. 33

୧୮ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ- The Invisible Influence By Alexander Cannon.

ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ଉନ୍ମେଷ ହୋଇଥିଲା । ଅନୁମାନଟିର ଯଥାଯଥ ମୂଲ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିବା ଏଠାରେ ଅନାବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ଏହି ମୂଳ ଅନୁମାନଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହୋଇ ଅନେକ ଧର୍ମ-ସମାଲୋଚକ ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କର ନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ବିଭୂତିକୁ କେବଳ ଯାଦୁ ଓ କୁହୁକର ରୂପାନ୍ତରମାତ୍ର ବୋଲି ଧରି ନେଇଛନ୍ତି । ତାହାହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚ୍ୟ । ଅବଶ୍ୟ ଧର୍ମ ଓ ଯାଦୁବିଦ୍ୟା ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ସମାନ ସଂଜ୍ଞା ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଘଟଣାର ବାହାର ପ୍ରକାଶର ସମତାରୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବସିବା ଧର୍ମସମୀକ୍ଷାର ମାନଦଣ୍ଡ ନୁହେଁ । ବାହାର ଘଟଣାକୁ ଗୌଣ କରି ଦେଇ ତାହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ମନବୃତ୍ତି ଅନୁସାରେ କେବଳ କୌଣସି ଧର୍ମଙ୍କର ମାନ-ନିରୂପଣ କରାଯାଇପାରେ । ଯାଦୁକର ଆପଣାର ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ କେବଳ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ ଚକିତ କରି ରଖିବାକୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅସମ୍ଭବ ବ୍ୟାପାରର ସଂଘଟନ କରାଏ । ବିଶ୍ୱର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ କୌଣସି ବୃହତ୍ତର ସତ୍ତାର ପ୍ରଧାନ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ସେ ଅପେକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯେ କୌଣସି ଦିବ୍ୟସତ୍ତ୍ୱଧାରୀ ପୁରୁଷ ବା ଈଶାବତାରର ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମନୋବୃତ୍ତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କେବଳ ଆପଣାର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକାଶିତ କରିବା ଲାଗି ନାନାପ୍ରକାର ବିଭୂତିର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଅପାର ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେବା ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥାଏ । ଏହିସବୁ ନୈପୁଣ୍ୟ ବଳରେ ସେ ଆପଣାକୁ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ ବୋଲି ଭ୍ରମ ଜାତ କରାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସବୁବେଳେ ଆପେ ଏକ ବୃହତ୍ତର ସତ୍ତାର କଳା ବହନ କରିଥିବା କଥା ସୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ଭକ୍ତିମୁଗ୍ଧ ଅନ୍ତରରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ, ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥାଏ । ତେଣୁ ଆପଣାର ଶକ୍ତି ପ୍ରଚାର କରିବା ନୁହେଁ, ଜଗଦ୍‌ବାସୀଙ୍କର ଭକ୍ତି ବିକଶିତ କରିବାହିଁ ବିଭୂତିର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏହାହିଁ ଚିରଦିନ ସାଧାରଣ କୁହୁକ ବିଦ୍ୟାଠାରୁ ଧର୍ମକୁ ପୃଥକ୍ ଓ ଉଚ୍ଚତର କରି ରଖିଛି (୧୯) ।

---

୧୯ । Sociology of Religion: Joachim Wach; p. 357-62

ମହାତ୍ମା ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଜୀବନ ଚରିତରେ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିଟି ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସାଧାରଣ ଜଗତରେ ଅଦ୍ଭୁତ ଓ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରାଯାଉଥିବା ନାନା ପ୍ରକାର ଅତିମାନୁଷିକ ନୈପୁଣ୍ୟ ଦେଖାଇ ସେ ଆପଣାକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ ଓ ସ୍ୱୀକୃତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କେବେହେଲେ କରିନାହାନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ରୋଗୀମାନେ ଆରୋଗ୍ୟଲାଭର ଆଶ୍ୱାସରେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଜମା ହୋଇଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆପେ ବିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି ରଖିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଛନ୍ତି (୨୦) । ଏହି ଭକ୍ତିହିଁ ଧର୍ମନୈପୁଣ୍ୟର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ବାଇବେଲ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଜାତକର କେତୋଟି ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ତାହାହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । ବୁଦ୍ଧ ବା ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି ରଖିଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତ ଜଳ ଉପରେ ଅନାୟାସରେ ଯାଇପାରୁଛି, ଅଥଚ ଭକ୍ତିଭାବ ଊଣା ହେବା ମାତ୍ରକେ ବୁଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁଛି । ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ କଳାପଗୁଡ଼ିକୁ ଗମ୍ଭୀର ଭାବେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିଟି ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ନାନା ବିଭୂତିଦ୍ୱାରା ସର୍ବଜନ-ମନକୁ ଚକିତ କରି ସେ କେବଳ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତିରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିବାର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି । ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁ ଦୟା କଲେ ବଞ୍ଚି ଉଠିବ, ମଲା ଟୋକାକୁ ବଞ୍ଚାଇବା ପୂର୍ବରୁ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିଟି କେବଳ ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟାତ୍ମ୍ୟ ଆଦର୍ଶରହିଁ ପରିଚୟ ଦେଉଛି ।

ନାନାପ୍ରକାର ଅବଲମ୍ବନ ଓ ସଙ୍କେତର ଭିତରେ ଅବରୁଦ୍ଧ ହୋଇପଡ଼ି ଧର୍ମ ଯେତେବେଳେ ଆତ୍ମାର ମର୍ମପ୍ରକୃତିକୁ ହରାଇ ବସିଛି, ସେତିକିବେଳେ ସକଳ ପ୍ରକାର ବାହ୍ୟାଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଖଡ୍ଗ ଉତ୍ତୋଳନ କରି ନୂତନ ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମ ଏହିପରି ଏକ ବିପ୍ଳବୀ ଧର୍ମ, ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଧର୍ମଗୁରୁର ସକଳ ବିକୃତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିବାଦ ଜଣାଇ ଏହାର ଆବିର୍ଭାବ । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଜୀବନୀ ଆଲୋଚନା କଲେ ପରିଷ୍କାର ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ କଦାପି ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତ ଭାବେ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଚକିତ ଓ ସ୍ତବ୍ଧ କରିବାଲାଗି ଅସାଧା-

---

୨୦ । The life of Jesus; Middleton Murray P.57-67

ସାଧନ କରିବାକୁ ଭଲ ପାଉ ନ ଥିଲେ । ରୋଗୀମାନଙ୍କର ରୋଗ-ଉପଶମ ଘଟୁକରୁ ବାରବାର ସେ ବଡ଼ କ୍ଲାନ୍ତି ଓ ଆତ୍ମଗ୍ଲାନି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ବାରବାର ତାଙ୍କର ଆଶଙ୍କା ହେଉଥିଲା ଯେ ଏହି ସବୁ ବିଭୂତିର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ହେଲେ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ କେବଳ ଜଣେ ସିଦ୍ଧଶକ୍ତି ଜାଦୁକର ଭାବେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ କରିଦେବେ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ମନୋଗତ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ବାଣୀ ଅତି ଗୌଣ ହୋଇ ରହିଯିବ । ସେଥିଲାଗି ସେ ଅସାଧ୍ୟସାଧନ କରିବାର ସୁଯୋଗରୁ ଆପଣାକୁ ନିବୃତ୍ତ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ବାରବାର ଲୋକାନ୍ତର ଦୂରଗ୍ରାମକୁ ଚାଲିଯାଇ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହୁଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ରୋଗୀକୁ ରୋଗମୁକ୍ତ କରୁଥିଲେ, ସେକଥା କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଚାର ନ କରିବା ଲାଗି ସେ ତାକୁ ସର୍ବଦା ସତର୍କ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଯୀଶୁ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ପରିବେଶରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ, ତାହା ନାନାପ୍ରକାର ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଓ ବାହ୍ୟାଚାରରେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ତାଙ୍କ ଆଗରୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବା ସନ୍ଥ ଓ ଧର୍ମପୁରୁଷମାନେ ନାନାବିଧ ଅଲୌକିକ ସାଧନ ଦେଖାଇ ଆପଣାର ସନ୍ଥତ୍ୱର ପ୍ରମାଣ ଦେଉଥିଲେ । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ସମାଜ ସେହିକଥା ଆଶା କରିଥିଲା ଓ ତଦନୁରୂପ ସକଳପ୍ରକାର ଲକ୍ଷଣକୁ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ବସ୍ତୁ କରି ରଖିଥିବାର ଉତ୍ସାହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା । ଯୀଶୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ସମାଜର ସେହି ଆଶାକୁ ଉପେକ୍ଷିତ କରି ଅସଲ ଧର୍ମ ଆଡ଼କୁ ଲୋକମନ ଆକୃଷ୍ଟ କରି ନେଇଥିଲେ (୨୧)।

ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଚରିତ ଅତିମାନୁଷିକ ବ୍ୟାପାରଗୁଡ଼ିକର ବିଚାର କଲାବେଳେ ଏହି କଥାଟି ମନେ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମହିମାଗୋସାଇଁ ଆପଣାର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପ୍ରଚାର କରିବା ଲାଗି କଦାପି ଅଦ୍ଭୁତ ଘଟନ କରିବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ସମାଜରେ ତନ୍ତ୍ରାବଶିଷ୍ଟ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାରମାନ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଯୋଗମାର୍ଗ ଚରମ ସିଦ୍ଧିକୁ ଭୁଲିଯାଇ ଅଧାମାର୍ଗର ବିଭୂତି ଭିତରେ ଅଧୋଗତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ଆବିର୍ଭୂତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କଠାରୁ ପରୀକ୍ଷା ଚାହିଁଲେ ।

୨୧। "This generation seeketh after a sign, and no sign shall be given it."—Bible. Quoted in the life of jesus : J. Middleton Murray: P. 65.

ଏଇ ପରୀକ୍ଷା ନେବାଟା ଓଡ଼ିଶାରେ ନୂତନ ନୁହେଁ । ପଣ୍ଡିତ-ସଭାର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବ ଏକାଧିକ ବାର ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କଠାରୁ ବିଦ୍ୟା ପରୀକ୍ଷା ନେଇଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରବୃତ୍ତିହିଁ ତାଙ୍କମାନଙ୍କୁ ଲୋକ-ଉତ୍ସାହର ଆଧାର ମାତ୍ର କରିଥିଲା । ହୁଏତ ଯୁଗର ଏହି ଆବଶ୍ୟକତା ମେଣ୍ଟାଇବାକୁ ମହିମାଗୋସାଇଁ ବେଳେ ବେଳେ ଆପଣାର ବିଭୂତି ଦେଖାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଅତିରିକ୍ତ ଆଚରଣକୁ ସେ ସର୍ବଦା ସଶଙ୍କ ଭାବେ ଦେଖୁଥିଲେ । ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନମାନ କରିବାକୁ ଖୁବ୍ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଲୋକେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇପଡ଼ିବେ ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ବାର ବାର ସତର୍କ କରି ମହିମାଗୋସାଇଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଉଥିଲେ (୨୨) ।

ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ ହେଉଛି ସନ୍ଥତ୍ୱର ପ୍ରଧାନ ନିଦର୍ଶନ, ଏପରି ନିକୃଷ୍ଟ ବିଶ୍ୱାସ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନେକଙ୍କର ରହିଛି । ରୋମାନ୍ କାଥୋଲିକ୍ ଧର୍ମଶାଖାର ସନ୍ଥନିର୍ଣ୍ଣୟ ପ୍ରଣାଳୀର ଆଲୋଚନା କଲେ ପ୍ରକୃତରେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ହୁଏତ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନାନା ଧର୍ମରେ ଏହିସବୁ କଳ୍ପନା ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ଉତ୍ଥାପନରେ ଏହି ଜାଦୁବିଦ୍ୟା ଓ ଅତିଲୌକିକ ସାଧନ ବିଷୟରେ ଅତି ବେଶୀ ଆଲୋଚନା, ସମାଲୋଚନା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ କଥା ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏହିସବୁ ଅଲୌକିକତା ଧର୍ମର ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ନୁହେଁ, ତାହା କଦାପି ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେନାହିଁ, ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱହିଁ ଅଲୌକିକତାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ (୨୩) । ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରବର ମାକ୍ସମୁଲରଙ୍କର ଭାଷାରେ, "ଆମେ ଧର୍ମକୁ ଯେପରି ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରୁ, ସେଥିରେ ଧର୍ମ-ଅଙ୍ଗର ଅଲୌକିକ ସାଧନକୁ କଦାପି ମୁଖ୍ୟସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇ ପାରିବନାହିଁ । ଧର୍ମକୁ ବୁଝିବାଲାଗି, ତା

---

୨୨ । ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ ୫୨୫

୨୩ । "We must judge the miracle by the doctrine, not the doctrine by the miracle"—From Miracles and modern knowledge S. H. Mellone; p. 26

ଧର୍ମନୀତିର ଭ୍ରାନ୍ତା-ଭ୍ରାନ୍ତତା ନିରୂପଣ କରିବାଲାଗି ଆଜିକାଲି ଆଉ କେହି ଅଲୌକିକତାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓ ଯୁକ୍ତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଧର୍ମଜଗତର ଭକ୍ତି ଜନ୍ମାଇବାଲାଗି ଏହା ଅବଶ୍ୟ କେତେକାଂଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ, କିନ୍ତୁ ଅନେକସମୟରେ ଅତିରିକ୍ତ ହୋଇଯାଇ ଏହା ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନଅନ୍ତରାୟ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଠିଆହୁଏ । ତେଣୁ ଅଲୌକିକତାର ଆଧାର ଉପରେ ଆଜି ଧର୍ମର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବନାହିଁ” (୨୪) ।

ମହିମାଧର୍ମର ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ସ୍ମରଣ ଥିବା ନାନା ଆଖ୍ୟାନକୁ ଆଧାର କରି ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥବାବା ତାଙ୍କର ଇତିହାସ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କିପରି ମନୋଭାବ ରଖି ମହିମାଗୋସାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଅଲୌକିକ ସାଧନଦିଗରେ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଜାଣିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସମ୍ଭବ । ତଥାପି ପ୍ରକୃତ କଥା ଯାହା ହୋଇଥାଉ ପଛକେ, ଏତାଦୃଶ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଯେ ମହିମାଧର୍ମର ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ନୁହେଁ ବା ଏହାର ସମୀଚୀନତା ବା ଅସମୀଚୀନତା ଉପରେ ମହିମାଧର୍ମର ସାରବତ୍ତା ନିର୍ଭର କରେନାହିଁ, ଏହି ମୂଳକଥାଟି ସବୁବେଳେ ମନେ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

*

---

୨୪ । Thoughts on Life and Religion : Max Muller; p.136.

(ଗ) ମହିମାଧର୍ମର ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରକୃତି

ହାଟ କଲା ଲୋକର ସ୍ୱଭାବଠାରୁ ତୀର୍ଥ କଲା ଲୋକର ସ୍ୱଭାବ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ହାଟବାରବାଗି ହାଟ ଦେଖିବାକୁ ଯାଏ ନାହିଁ, କେବଳ ତା'ର ଯେଉଁ ସବୁ ଜିନିଷ କିଣିବାର ବା ବିକିବାର ଥାଏ, ସେ ସେତିକ ନେଇ କିଛିକ୍ଷଣ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ହାଟ ଭିତରେ ବସେ ବା ବୁଲାଚଲା କରେ, ଆପଣାର କାମ ସରିଲେ ପୁଣି ବାହାରି ଆସେ; ଲେଉଟି କରି ସମଗ୍ର ହାଟଟିକୁ ଚାହିଁବାର ଉତ୍ସାହ ତାର ଆଦୌ ନଥାଏ । କିନ୍ତୁ କେବଳ ତୀର୍ଥଗତ ମନ ନେଇ ଯାତ୍ରୀ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନକୁ ଯାଏ, ଅନେକ ଦୂରରୁ ମନ୍ଦିରର ଚୂଡ଼ା ଦେଖି ମନେ ମନେ ପ୍ରଣାମ କରେ, ବେଢ଼ାଭିତରେ ପଶିବା ପୂର୍ବରୁ ତୀର୍ଥଟିର ସମଗ୍ର ରୂପ ଥରେ ଦେଖିନିଏ । ତା'ପରେ ଭିତରକୁ ଯାଇ ଯେଉଁଠି ଯେଉଁ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନ କରିବା କଥା, ସବୁଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ସନ୍ତର୍ପଣରେ ସମ୍ପନ୍ନ କରେ । ତା' ସାରି ବେଢ଼ା ବାହାରକୁ ଆସି ସମଗ୍ର ତୀର୍ଥଟିକୁ ସେ ପୁଣି ଯାତ୍ରାଶେଷର ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇଯାଏ ।

ଧର୍ମ ବା ସାହିତ୍ୟର ସମାଲୋଚନା ତୀର୍ଥଯାତ୍ରା ପରି । କେବଳ ଆପଣା ମନରେ କେତେଟା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଗଣ୍ଡିକୁ ଆଗରୁ ଜୋରକରି ପକାଇଦେଲେ ଏଥିରେ ଚଳେନାହିଁ । ସମାଲୋଚନାର ଭୂମିକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତରଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ତାହାର ସମଗ୍ର ରୂପଟି ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇବାକୁ ପଡ଼େ, ଆଗରୁ ଯେତେ ଜଣ ସମାଲୋଚକ ସ୍ୱକୀୟ ସମୀକ୍ଷାର ନୈବେଦ୍ୟ ନେଇ ତାହାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଛନ୍ତି, ପ୍ରଥମେ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ହୁଏ । ତା ପରେ ଅସଲ କ୍ଷେତ୍ର ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ଦେଖିଲାପରି ବିଷୟବସ୍ତୁଟିର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗକୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କରି ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ହୁଏ, ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟକୁ ଆସିନଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରାନୁସ୍ତରକୁ ଭେଦକରି ଦେଖାଇବାକୁ ହୁଏ । ଏହି ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଅଧ୍ୟୟନ ଶେଷ ହୋଇଗଲେ ପୁଣି ଅଧ୍ୟୟନର ବାହାରକୁ ଆସି ସମଗ୍ରଭାବରେ ପୁଣିଥରେ ସମୀକ୍ଷା-ସାମଗ୍ରୀଟିକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ସମଗ୍ର ଦେଖାଠାରୁ ଯାତ୍ରାଶେଷର ସମଗ୍ର ଦେଖା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ । ବିଷୟଟିର ବିଶଦ ଓ ବହୁମୁଖୀ ଆଲୋଚନା କରିବାପରେ

ଯେଉଁ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ତାହାହିଁ ଦ୍ୱିତୀୟ ତାର ସମଗ୍ର ଦେଖାଟିକୁ ଯଥାର୍ଥରେ ସମୃଦ୍ଧ କରି ରଖେ।

ଉପସ୍ଥିତ ଅଧ୍ୟାୟ ଆମକୁ ଯାତ୍ରାଶେଷର ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଆଣି ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଇଛି। ମହିମାଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ, ଆଚାର, ସମାଜ ନୀତି ଓ ସାଧନା-ମାର୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ବିଷୟର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆଲୋଚନା କରିସାରିବା ପରେ ଆମକୁ ପୁଣି ଥରେ ଧର୍ମର ସମଗ୍ର ରୂପଟି ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇବାକୁ ହେବ। ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମାଲୋଚନା କେବଳ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଚିରି ଚିରି କରି ଖେଳାଇ ପକାଏ, ସଂଶ୍ଳେଷଣ (Synthesis) ଠାରୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ (Analysis) ଉପରେ ହିଁ ସେ ଅତ୍ୟଧିକ ଶକ୍ତି ଖରଚ କରେ। ତେଣୁ ସମଗ୍ର ରୂପଟିକୁ ଧ୍ୟାନକୁ ଆଣି ବିଷୟଟିର ସମଗ୍ର ସ୍ୱଭାବଟିକୁ ଚିହ୍ନି ରଖିବା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ। କିନ୍ତୁ କେବଳ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସାହିତ୍ୟ ବା ଯେ କୌଣସି ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ। ବୈଜ୍ଞାନିକ ପରୀକ୍ଷାଗାରର ଚିରା କଟା ଫୁଲ ପରି ତା'ର କୌଣସି ମହତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ। ତେଣୁ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟମାନଙ୍କରେ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେଉଁ ବିଷୟଟିର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଛି, ଉପସ୍ଥିତ ଅଧ୍ୟାୟରେ ତାକୁ ପୁଣି ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ସର୍ବାଙ୍ଗ କରି ଦେଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହେବ। ସମାଲୋଚନାର ସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେତେ ଭାଗ ଭାଗ କରାଗଲେ ମଧ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମ ଗୋଟିଏ, ଏହା କଦାପି କେବଳ ଶ୍ରେଣୀକୃତ ବା ଖଣ୍ଡିତ ବିଭାଗମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି ନୁହେଁ। ମନୁଷ୍ୟମନର ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଚିନ୍ତା-ସାମଗ୍ରୀ ହିସାବରେ ଧର୍ମକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମିଶ୍ର (Compound) ସହିତ ସମାନ ଜ୍ଞାତୀୟ କରାଯାଇ ନ ପାରେ। ବିଭାଗ-ଅତିରିକ୍ତ ସମଗ୍ର ରୂପଟି ହେଉଛି ଏହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ରୂପ, ତାହାହିଁ ତା'ର ପରମ ପରିଚୟ।

ମହିମା-ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଯେଉଁସବୁ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି, ସେଥିରୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଗରୁ ଦିଆଯାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ମତାମତ କିଞ୍ଚିତ୍ ଜଣାପଡ଼ୁଛି। ଏଠାରେ ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାହାର ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ। ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମହିମାଧର୍ମ ଉପରେ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ହୋଇଛି, ତଥାପି ସେହି ଅଳ୍ପସଞ୍ଚିତ ଆଲୋଚନା-କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇ-ତିନୋଟି ବିଭିନ୍ନ ମତ ଆଲୋଚନାକୁ ଅଧିକ ଅଡୁଆ କରି ପକାଇଛି। ସଂକ୍ଷେପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏକାଧାରରେ ମହିମାଧର୍ମକୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ସହଜିଆ ଧର୍ମ ଓ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଦାସଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ତିନୋଟି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଲୋଚନା କରି ଆମେ ଯଥାସମ୍ଭବ ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ଜାଣିବାର ଚେଷ୍ଟା ଏଠାରେ କରିବା ।

ଓଡ଼ିଶାର ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମହିମାଧର୍ମର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ ଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରାଚ୍ୟବିଦ୍ୟାମହାର୍ଣ୍ଣବ ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁଙ୍କର ମତ । ଏହିମାନେ ଲୁପ୍ତ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧମାର୍ଗର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିବାରେ ଅଗ୍ରଣୀ ଥିଲେ ବୋଲି ନାନା ପୋଥିରୁ ଉଦ୍ଧୃତମାନ ଉଦ୍ଧାର କରି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅନୁମାନ କିପରି ନାନା ପ୍ରକାରରେ ଭ୍ରମଦୁଷ୍ଟ ହୋଇଛି, ସେ କଥା ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଅତି ଅଳ୍ପ ସାମଗ୍ରୀ ପାଇ ସେ ବହୁଦୂର ବ୍ୟାପୀ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବାକୁ ମନ ବଳାଇଛନ୍ତି, ଏହାହିଁ ତାଙ୍କୁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଭ୍ରମରେ ପକାଇଛି । ଏଠାରେ ସେହି ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଯୁକ୍ତିର ଆଲୋଚନା କଲେ ସବୁ କଥା ଆହୁରି ପରିଷ୍କାର ହୋଇଯିବ । ସ୍ୱକୀୟ-ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବସୁମହାଶୟ ଲେଖିଛନ୍ତି, "ପ୍ରାଚୀନ ବା ନୂତନ ସବୁ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକୁ ଯତ୍ନସହିତ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଦେଖିଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣିବାକୁ ପାଉ ଯେ ବୌଦ୍ଧମାନେ ଆପଣାକୁ କଦାପି ବୌଦ୍ଧ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରୁ ନ ଥିଲେ ବା ଆପଣାର ଧର୍ମକୁ କେବେହେଲେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମ-ଇତିହାସର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୃଷ୍ଠାରେ ସେମାନେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ କେବଳ ଧର୍ମ, ସଦ୍ଧର୍ମ ବା ସଧର୍ମ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ଓ ଆପେ ଧର୍ମୀ ବା ସଦ୍ଧର୍ମୀ ବୋଲାଇଛନ୍ତି । ଅତଏବ ସେହିପରି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଓଡ଼ିଶୀୟ ଶାଖା ସ୍ୱକୀୟ ଧର୍ମକୁ ମହିମା-ଧର୍ମ ବୋଲି କହି ଆପଣାକୁ ମହିମାଧର୍ମୀ ନାମରେ ଜ୍ଞାପନ କରିଛନ୍ତି । ସ୍ୱାଧୀନଚେତାଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ଲାଗି ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଉଦାରନୀତି ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଏବେ ମହିମାଧର୍ମ ଆପଣାର ଛଦ୍ମବେଶ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସ୍ୱରୂପରେ ଦେଖାଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି (୧)।" କୌଣସି ପ୍ରକାର ଗଭୀର ସମାଲୋଚନାକୁ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ କେବଳ ଏତିକି ଏଠାରେ କହି ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ବ୍ରିଟିଶ-ଶାସନର ଉଦାର ନୀତି ଯାଇ ଭାରତବର୍ଷ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଲା ପରେ ମଧ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମୀମାନେ ଆପଣାର ପରିଚୟ ବଦଳାଇ ସ୍ୱରୂପ

---

୧ । Modern Buddhism and etc P 150

ପ୍ରକାଶ କରିବାର କୌଣସି ଆକାଂକ୍ଷା ଦେଖାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧ ବୋଲି କହିଲେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ପ୍ରତିବାଦ ବୋଧହୁଏ ମେହିମାନେ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ଯେ କେବେ ଆପଣା ଧର୍ମକୁ ଅନ୍ତରାଳରେ ରଖି ଆତ୍ମଗୋପନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, ଏହି ଅନୁମାନ ପକ୍ଷରେ ସାରା ଓଡ଼ିଶାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର କାହାଣୀ ବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ନାହିଁ । କୌଣସି ବଡ଼ ଓ ସଜୀବ ଧର୍ମ ଆପଣାକୁ ଲୁଚାଇ ରଖି ଚଳିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ସଂଖ୍ୟାରେ ଯେତେ ଅଳ୍ପ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଧର୍ମସଂସ୍ଥାର ବ୍ୟଭିଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିବାଦ ଜଣାଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନୂତନ ଧର୍ମ ଆପଣାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଘୋଷଣା କରେ । ମହିମାଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରତିବାଦଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ଜନ୍ମ ପ୍ରଚାରିତ କରିଥିଲା । ସେଥିଲାଗି ସମାଜରେ ତାକୁ ଯେ କେତେ ପ୍ରକାର ଉପହାସ ଓ ଉତ୍ପୀଡ଼ନ ସହିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ତାହାର ସୂଚନା ଆଜି ମଧ୍ୟ ମିଳିବ । ମହିମାଧର୍ମ କଦାପି ଛଦ୍ମବେଶ ଧାରଣ କରି ନଥିଲା, ତେଣୁ ଛଦ୍ମବେଶ ପରିତ୍ୟାଗକରି ସ୍ୱରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ସେ ଧର୍ମ ଅନୁଭବ କରିନାହିଁ । ହୁଏତ କେବଳ ଶୀପୁକ୍ତ ବସ୍ତ୍ର ତାକୁ ଏକ ଛଦ୍ମବେଶ ଦେଇ ତା'ର ପରିଚୟଟିକୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରଖିବାର କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି ମାତ୍ର ।

ବୌଦ୍ଧମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମକୁ ଯେପରି ସଧର୍ମ ବା ସଦ୍ଧର୍ମ ବୋଲି କହନ୍ତି, ମହିମାପନ୍ଥୀମାନେ ସେହିପରି ସ୍ୱକୀୟ ଧର୍ମକୁ ମହିମାଧର୍ମ ବୋଲି ପ୍ରଚାରିତ କରିଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ମହିମାଧର୍ମ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅବଶେଷ ମାତ୍ର, ଏହା ହେଉଛି ବସୁ ମହାଶୟଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଯୁକ୍ତି । ତୁଳନା ଦ୍ୱାରା ଦୁଇଟି ବସ୍ତୁର ସମାନଧର୍ମତ୍ୱ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର (Analogy) ଯେଉଁ ପ୍ରକରଣଟି ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି ତା'ର ଦୁଇଟି ବିଭାଗ ହେଉଛି ଭ୍ରାନ୍ତ ଓ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ତୁଳନା (False and True Analogy) । ହଠାତ୍ ଗୋଟିଏ ସାଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ଦୁଇଟି ଧର୍ମକୁ ଏକରୂପ କରି ଦେଖାଇବା ଯେ କେତେଦୂର ଭ୍ରମାତ୍ମକ, ତାହା ସହଜରେ ଜଣା ପଡ଼ିଯାଏ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଏକ ବିଶେଷ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା । ଗୌତମବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପୂର୍ବରୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଛୋଟ ବଡ଼ ଧର୍ମମତ ସାଧାରଣ ଧର୍ମମାର୍ଗକୁ କେବଳ ବାଉଳା କରି ଦେଇଥିଲା । ଲୋକେ ନାନା ପଥର ଛେଦ-ଯାଗାରେ ପଡ଼ି ପ୍ରକୃତ ମାର୍ଗ ଚିହ୍ନିପାରୁ ନ ଥିଲେ ।

ଏହିପରି ଏକ ସଙ୍କଟ ସମୟରେ ଜୀବନମାର୍ଗର ନୂତନ ସନ୍ଦେଶ ଦେଇ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଆଗରୁ ରହିଥିବା ସକଳ ଧର୍ମର ପରିବେଶକ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ଅନ୍ୟ ସକଳ ଧର୍ମକୁ ଭ୍ରାନ୍ତ ଓ ଦୁଷ୍ଟତାପ୍ରବଣ ବୋଲି ଦେଖାଇ ସେ ଆପଣାର ଧର୍ମକୁ ଏକମାତ୍ର ଅଭ୍ରାନ୍ତ ଧର୍ମ ବା ସଦ୍ଧର୍ମ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇ ଥିଲେ । ସଦ୍ଧର୍ମର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସତ୍ ଧର୍ମ । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥଛଡ଼ା କୌଣସି ବିଶେଷ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ସହିତ 'ସଦ୍ଧର୍ମ' ଶବ୍ଦଟିର ବ୍ୟବହାର ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ଶବ୍ଦଟିର ସକଳ ମହତ୍ତ୍ୱ କେବଳ ସାମୟିକ ଓ ଆପେକ୍ଷିକ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ମହିମାଧର୍ମ ଶବ୍ଦରେ କେବଳ ଆପେକ୍ଷିକ ବା କେବଳ ସାମୟିକ ବ୍ୟତୀତ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ରହିଛି । ମହିମା-ଗୋସାଇଁ ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରଚାରକ ବୋଲି ଏହା ମହିମା-ଧର୍ମ ନାମରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇଛି । ପରଂବ୍ରହ୍ମ ବା ପରମେଶ୍ୱର ମହିମାକୁ ଏହି ଧର୍ମ ସର୍ବାତୀତ ଉଚ୍ଚରୂପେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ; ତେଣୁ ଏହାକୁ ମହିମା-ଧର୍ମ ବୋଲି କହିବା ପକ୍ଷରେ ଏହିପରି ଏକ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇପାରେ ।

ପରମେଶ୍ୱର ଓ ଧର୍ମକୁ ସବୁଧର୍ମରେ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର ଚରମ ଅବଧି ଓ ଚରମ ମାର୍ଗକୁ କେବଳ ନକାରାର୍ଥକ ବା ପ୍ରତୀକବାଚକ ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ସୂଚାଇଦେଇ ଧର୍ମଦ୍ରଷ୍ଟାମାନେ ନୀରବ ରହିଛନ୍ତି । ଉପନିଷଦର ବ୍ରହ୍ମ ଅନାମାତ୍ମକ, କୌଣସି ପ୍ରକାର ନାମସୀମାରେ ତାହାକୁ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖାଯାଇନାହିଁ । ଚୀନ ଦେଶର ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଲାଓ ତ୍ସୁ (Lao Tzu) ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସତ୍ୟକୁ କେବଳ ଟାଓ ବା ମାର୍ଗ (Tao-The way)ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ଭଗବାନଙ୍କର ବାଣୀ (The word) ଏହିପରି ଏକ ଭେଦ । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ନାମ-ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ସୀମିତ କଳ୍ପନାର ପ୍ରତିବାଦ କରି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା । ଦର୍ଶନର ଚରମ ସତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୌତମ କେବଳ ନୀରବ ରହିଥିଲେ । ତେଣୁ କେବଳ ପ୍ରତୀକ-ଭେଦ୍ୱାରା ଧର୍ମ ଓ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କର ସୂଚନା ଦେବାର ରୀତି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଅଧିକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଧାନତଃ ନିବୃତ୍ତି ମାର୍ଗ, ନିବୃତ୍ତି-ପ୍ରଧାନ ସନ୍ନ୍ୟାସ—ପନ୍ଥା ପରି ତାହା ସକଳପ୍ରକାର ସାଂସାରିକ ନାମ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଛି । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର

ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କୁ ଆଜ କେହି ଗୌତମ ବୋଲି କହନ୍ତି ନାହିଁ । [ଏପରିକି 'ଗୌତମ' ନାମଟି ମଧ୍ୟ ପାରିବାରିକ, ତାଙ୍କର ଅସଲ ନାମଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୁପ୍ତ ରହିଛି] । ସେ ବୁଦ୍ଧ, ତଥାଗତ, ଅମିତାଭ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତୀକ-ରେ ଦ୍ୱାରାହିଁ ଜଗତରେ ପରିଚିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସଦ୍ଧର୍ମ ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରତୀକ ଶବ୍ଦ, ଏକ ବିଶେଷ ପରିବେଶଠାରୁ ଆପଣାର ପରିବେଶକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରି ରଖିବାଲାଗି ଏହାର ସୃଷ୍ଟି । ବୌଦ୍ଧମାନେ ଯେ ଜାଣିଶୁଣି 'ବୌଦ୍ଧ' ନାମଟି ଗୋପନ ରଖି ଆପଣାର ଧର୍ମକୁ ସଦ୍ଧର୍ମ ବୋଲି କହୁଥିଲେ, ଏପରି କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ବରଂ ସମ୍ଭବ 'ବୌଦ୍ଧ' ନାମର ସୃଷ୍ଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ । ବୁଦ୍ଧଦେବ ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର କରିଥିବା କାରଣରୁ ହୁଏତ ଲୋକସାଧାରଣ ପ୍ରଥମେ ଏହି ଧର୍ମକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବୋଲି କହିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । -

ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଆଉ ଗୋଟିଏ ନାମ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀ । ମହିମାପନ୍ଥୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ସମୟରେ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାର ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ଭବିଷ୍ୟତରେ ଭଗବାନ୍ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରି ଧର୍ମ-ସଂସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଆସିବେ ବୋଲି ନାନା ଭବିଷ୍ୟ ବାଣୀ ପଞ୍ଚସଖା ଓ ତତ୍ପରବର୍ତ୍ତୀ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ! ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ମହିମାଧର୍ମକୁ ଅନେକ ବୁଦ୍ଧ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ଦିଅନ୍ତି । 'ଧର୍ମ' ଶବ୍ଦପରି 'ବୁଦ୍ଧ' ଶବ୍ଦକୁ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଆକ୍ଷରିକ ଭାବେ ନେବାକୁ ହେବ । ମହିମାପନ୍ଥୀମାନେ କେବଳ ସେହି ଅର୍ଥରେ ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀ ବା ବୁଦ୍ଧ ଅବତାର ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । 'ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଉପଦେଶ ପ୍ରଚାର କରିଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧ ସାଧୁମାନେ ତାହାଙ୍କୁ (ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ) ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ଅବତାର ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି । ସେହି ନିମିତ୍ତ ତାହାଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀ ବା ବୁଦ୍ଧ ମହାପ୍ରଭୁ ବୋଲି କହନ୍ତି (୨) ।' ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ଏହି ପ୍ରକାର ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଉପସ୍ଥିତ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନନ୍ତ କୁମାର ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟାଟି ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ । 'ବୁଦ୍ଧ' ଶବ୍ଦକୁ ସେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ଆତ୍ମାକୁ ଆପଣା ଅଦ୍ୱୈତରେ ଆଣି ଉପଲବ୍ଧ୍ ସ୍ତରରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ପାରିଲେ ଭକ୍ତ ଆପଣାର ଜନ୍ମଗତ

---

୨ । ମହିମାଧର୍ମ-ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପ ଃ ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ନାମ ପରିତ୍ୟାଗ କରି 'ବୁଦ୍ଧ' ରୂପରେ କଥିତ ହେଉଥିଲେ । ଗୌତମ ସିଦ୍ଧିଲାଭ ପରେ 'ବୁଦ୍ଧ' ନାମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତେଣୁ ସିଦ୍ଧିଲାଭ ପରେ ଯେ କୌଣସି ଅର୍ହତ୍‌ଙ୍କର ଏହି ନାମ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଅଧିକାର ଥିଲା । ବୁଦ୍ଧର ଅର୍ଥ ଜାଗ୍ରତ (awake), ଏହା କେବଳ ସିଦ୍ଧିଲାଭର ସଙ୍କେତସୂଚକ ମାତ୍ର (୩) । ତେଣୁ କେବଳ 'ବୁଦ୍ଧ' ଶବ୍ଦ ଦେଖି ମହିମାଧର୍ମକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅବଶେଷ ବୋଲି ଭ୍ରମ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମୂଳ ଇତିହାସଟି ଜାଣିରଖିବାକୁ ହେବ । ଅବଶ୍ୟ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରସଙ୍ଗଟିର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପାରେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରଥମ ସହସ୍ରରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା । ଅଶୋକଙ୍କର କଳିଙ୍ଗ-ବିଜୟଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପୁଷ୍ପଗିରିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ସେହି ମହିମାମୟ ଇତିହାସ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଠିକ ଭାବରେ ଲେଖା ହୋଇ ନାହିଁ । ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ରାଜାଙ୍କର ଆଗମନ ଫଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ କ୍ରମେ ହ୍ରାସ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ବୌଦ୍ଧମାର୍ଗର ବିଶେଷ ଅଭିଧା ଓ ଲକ୍ଷଣମାନ ଭୁଲିପାରି ନ ଥିଲେ । ସାରଳା ଦାସ ତାଙ୍କର ମହାଭାରତରେ ନବମ ଅବତାରକୁ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାର ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପଞ୍ଚସଖା ସେମାନଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ସାହିତ୍ୟ ଭିତରେ ଶୂନ୍ୟ ଓ ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରି ଅଛନ୍ତି । ହୁଏତ ସେହି ଐତିହ୍ୟ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳର ସନ୍ଥମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଗଡ଼ି ଆସି ମହିମାଧର୍ମରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଧର୍ମର ଅଦଳବଦଳ ଓ ଆଦାନପ୍ରଦାନରେ ଏପରି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସବୁ ସଭ୍ୟତାର ଇତିହାସରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ଗୋଟାଏ ଧର୍ମର କୌଣସି ବିଶେଷ ଶବ୍ଦ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମରେ ଏକ ନିଜସ୍ୱ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥ ଧାରଣ କରି ହୁଏତ କେତେ ଦୂର ବିସ୍ତାର କରିଛି, ଏପରି ଉଦାହରଣ ଇତିହାସରେ ବିରଳ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଶବ୍ଦ ମିଳିଗଲା ବୋଲି ଗୋଟାଏ ଧର୍ମକୁ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଧର୍ମର ଅବଶେଷ ବୋଲି କହିଲେ ଭୁଲ ହେବ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମହିମାଧର୍ମରେ ଥିବା 'ବୁଦ୍ଧ' ଶବ୍ଦ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବୁଝାଯାଇ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ତା' ବୋଲି ସମସ୍ତ ମହିମା-ଧର୍ମକୁ ହଠାତ ଛଦ୍ମ-ବେଶ ପିନ୍ଧିଥିବା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ

---

୩ । The Living Thoughts of Gautama the Buddha: Presented by Ananda Coomaraswamy and I. B. Horner; P. 17

ବୋଲି କହି ବସିଲେ ତାହା କେବଳ ଆମର ଅବିବେଚକତାର ପରିଚୟ ଦେବ ।

ମହିମାଧର୍ମର କେତୋଟି ଶୃଙ୍ଖଳା ସହିତ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର କେତୋଟି ବିଧାନର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଇ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି, "ମଧ୍ୟଯୁଗର ମହାଯାନ-ପନ୍ଥୀମାନେ ଦେବଦେବୀ ପୂଜାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ହେଁ ଆଦିବୌଦ୍ଧ ବା ହୀନଯାନୀମାନଙ୍କର ଏପରି ପୂଜାଉପରେ ଆଦୌ ଆସ୍ଥା ନଥିଲା । ଆଧୁନିକ ପୁନରୁଦ୍ଧାରବାଦୀ(Revivalists) ମହିମାଧର୍ମୀମାନଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିକଥା ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇପାରିବ । ଏତଦ୍ଧିକ ମହିମାଧର୍ମୀମାନେ ବିଶେଷଭାବରେ ହୀନଯାନ-ପଥ ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ପୂଜା ପ୍ରବେଶ କରିଯିବା ଫଳରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ହୀନଯାନୀମାନେ ଏହି ଦୁଇ ଦେବତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିପାରି ନାହାନ୍ତି । ବଡ଼ କୌତୂହଳ ସହିତ ମହିମାଧର୍ମର 'ଯଶୋମତୀ ମାଳିକା'ରେ ଏହି ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରାଯାଇଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ ଏବଂ ଠିକ୍ ଯେପରି ମଧ୍ୟଯୁଗର ବୌଦ୍ଧମାନେ ବୁଦ୍ଧ ବା ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱଙ୍କୁ 'ଦେବାତିଦେବ' ବା ପରମେଶ୍ୱର ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି, ସେହିପରି ମହିମା ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ ବା ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ଆରାଧନାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଅଧିଷ୍ଠାତା ଦେବତାବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି (୪) ।" ଉଦ୍ଧୃତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆମୂଳଚୂଳ ପଢ଼ିଗଲେ ଉକ୍ତିଟିର ଭ୍ରମାତ୍ମକତା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଉଠେ । ଏକଥା ଜଣାଶୁଣା ଯେ ମହିମାଧର୍ମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦେବତା ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରେନାହିଁ, କେବଳ ଜଗନ୍ନାଥ କାହିଁକି ଏହି ଧର୍ମର କଳ୍ପନାରେ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରାତଃ ଓ ସାନ୍ଧ୍ୟ ଶରଣଦର୍ଶନ ଏବଂ ଧୁନିମନ୍ଦିରର ଅଖଣ୍ଡ ଧୁନିରୁ ବସୁ ମହାଶୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନିଦେବତାଙ୍କର ପୂଜା ହେଉଥିବାର ସୂଚନା ପାଇଛନ୍ତି । ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଦୁଇଟି ବିଷୟର ଆଲୋଚନା ହୋଇସାରିଛି । ଶ୍ରୀବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଜୀଙ୍କର '[illegible]'ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଶରଣକାଳୀନ ପ୍ରାର୍ଥନା ଓ [illegible] ଲେଖିଥିବା ଅଂଶରୁ ଶୂନ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପଢ଼ିବାପରେ ଦେବତା-ପୂଜାର

---

୪ । The Modern Buddhism and etc. : P. 175-6

ସମସ୍ତ ଭ୍ରମ ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଯାଏ । ଶ୍ରୀ ବସୁ ମହାଶୟ ହଠାତ୍ ହୀନଯାନ ଓ ମହାଯାନ ଉଭୟଙ୍କୁ ଆଣି ଏହାଠି ମହିମାଧର୍ମରେ ଗଣ୍ଠାଇ ଦେବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ମହିମାଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ, ଆଚାର ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାର ନାନା କଥା ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ, ଆଚାର ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା ସହିତ ମିଳିଯାଏ । କିନ୍ତୁ ତା' ବୋଲି କଣ ଆମେ ଦୁଇ ଧର୍ମତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପୂର୍ବାପର କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିରୂପିବା ? ଉତ୍କଳର ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁ ମହାଯାନ ଶାଖାର ଧ୍ୱଜାଧାରୀ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଅତଏବ ହଠାତ୍ ହୀନଯାନର ଆଚାର ସହିତ ମହିମାଧର୍ମର ସମ୍ବନ୍ଧ-ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଦେଖି ପ୍ରଥମେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ମହିମାଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୀନଯାନ ଓଡ଼ିଶାରେ କପରି ଆକାରରେ ରହିଥିଲା, ଏତେ ଶତାବ୍ଦୀର ଫାଙ୍କ ପରେ ହଠାତ୍ ମହିମାଧର୍ମ ହୀନଯାନଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେଲା କପରି ? ହୀନଯାନର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନି ପୂଜା ମହିମାଧର୍ମ କାହିଁକି ଗ୍ରହଣ କଲା ? ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବର ଏହି ପୂଜା କପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚଳି ଆସୁଥିଲା ? ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମାଚାର-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନି ପୂଜାର ପଦ୍ଧତି ରହିଆସିଛି, ତେବେ ହୀନଯାନକୁ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ମହିମାଧର୍ମ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରୁ ଏହି ରୀତିଟି ଗ୍ରହଣ କରିଛି, ଏପରି ସନ୍ଦେହ କରାଯିବ କାହିଁକି ? ଏହିପରି ନାନାପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବସୁଙ୍କର ଅନୁମାନଟି ସ୍ୱତଃ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ବିଶେଷତଃ ଯେତେବେଳେ ମହିମାଧର୍ମର ଶରଣଦର୍ଶନ ଓ ଅଖଣ୍ଡ ଧୂନି ସହିତ ହୀନଯାନର ଅଗ୍ନି ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜାର ତୁଳନା କରି ଦେଖାଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଏପରି ଏକ ଅନୁମାନର ଅସାର୍ଥକତା ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼େ । କେବଳ ହିନ୍ଦୁ ବା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ କାହିଁକି, ପୃଥିବୀର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମରେ ପରମାତ୍ମାର ଏକ ପ୍ରତୀକ ହିସାବରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନିର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ରହିଛି । ବିଶେଷତଃ ସବୁ ଧର୍ମର ଯୋଗମାର୍ଗରେ ଏହି ଦୁଇଟି ପ୍ରତୀକର ବହୁଳ ଆଲୋଚନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । 'ସଦୃଶ୍ୟମାନ ପୃଥିବୀରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ହୋଇପାରିବା ଲାଗି କେବଳ ସୂର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବସ୍ତୁ'—ଏହା ଡାଣ୍ଟେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମତ (*) । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନି ବାସ୍ତବ ଜଗତର

---

* । "No object of sense in the whole world is more worthy to be made a type of God than the sun"Daute. [Quoted in Eastern Religious and Western Thought: By Coomarswami ;The Review of Religion, Vol. VI, p. 129]

ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥକୁ ପରିଶୁଦ୍ଧ କରି ରଖେ । ତେଣୁ ଅନ୍ତରର ପରିଶୁଦ୍ଧିକାରକ ଭଗବାନ ବା ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ଜଳ ଦୁଇଟି ବସ୍ତୁର ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବା ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୋଳମାଳିଆ କଥା ହେଉଛି ମହାଯାନ ଓ ହୀନଯାନର ପ୍ରଶ୍ନ । କେତେକ ବର୍ଷତଳେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରୁଥିଲେ ଯେ ହୀନଯାନର ପ୍ରଥମ ଯୁଗ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମହାଯାନର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗ ଆପଣାର ସଂସ୍ଥାପନ କରିଥିଲା । ଏହି କେତେବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଚୀନ, ତିବ୍ବତ ଓ ନେପାଳରୁ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ହୋଇ ସାରିଛି ଓ ତାହାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସ ଲେଖିବାକୁ ଅନେକ ଉପାଦାନ ମିଳୁଛି । ଏହି ନୂତନ ବିଷୟବସ୍ତୁମାନ ଅଧ୍ୟୟନ କରି କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ହୀନଯାନ ଓ ମହାଯାନ ଉଭୟ ମାର୍ଗର ସମାନ୍ତରାଳ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥିଲା । ନାନା ମନୋଭାବର ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବା ଲାଗି ବୁଦ୍ଧଦେବ ଏକାବେଳକେ ଉଭୟମାର୍ଗର ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ହୀନଯାନ ଓ ମହାଯାନକୁ କାଳ ଅନୁସାରେ ଭାଗ ଭାଗ କରି ତାହାକୁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ଭିନ୍ନ କରି ଦେଖାଇବା ସର୍ବଦା ଅଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ନ ପାରେ । ତେଣୁ ମହିମାଧର୍ମରେ କେତେଟା ବ୍ୟାପାର ହୀନଯାନର ଲକ୍ଷଣ ଓ ଆଉ କେତେଟା ବ୍ୟାପାର ମହାଯାନର ଲକ୍ଷଣ, ଏପରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଆଦୌ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ସାଧାରଣତଃ ସବୁ ଧର୍ମର ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରକୃତିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ହୁଏତ ଏପରି ଆଦାନପ୍ରଦାନର ବନ୍ଧା ନିୟମ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରେ ।

ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର 'ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି'ର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଲେଖିଛନ୍ତି, "ଏହି ଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟବାଦଟି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟବାଦଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପୃଥକ୍ । ଅଥଚ ଏ ଧର୍ମଟି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଏକରକମ ରୂପାନ୍ତର । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟବାଦ ପରେ ନାନା କ୍ରମେ ଅବସ୍ଥାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଏ ଧର୍ମରେ ଅନ୍ୟରୂପରେ ପ୍ରକାଶମାନ ।" ଧର୍ମ ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ମଣିଷର ସଚଳ ମନ ବିଭିନ୍ନ ସମୟର ଭିନ୍ନ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁସାରେ

ତା'ର ପରିବେଶକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମନର ଜୀବନ-ସାମଗ୍ରୀ ହିସାବରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ମନୁଷ୍ୟର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆବଶ୍ୟକତା ମେଣ୍ଟାଇବାକୁ ନାନାପ୍ରକାର ବେଶ ଓ ଢଙ୍ଗରେ ଧର୍ମ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଚାଲିଥାଏ । ତେଣୁ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦର ସ୍ଥିରନିଶ୍ଚିତ ସଂଜ୍ଞା ଖୋଜି ବାହାର କରିବା ଅତି କଷ୍ଟକର । ଏଠାରେ କେବଳ 'ପ୍ରାଣ' ଶବ୍ଦଟିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଆଯାଇପାରେ । ଶ୍ରୁତିର ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରାଙ୍ଗରେ ପ୍ରାଣର ୧୦୧ଟି ଅର୍ଥ ନିରୂପିତ ହୋଇଅଛି (୨)। ଶୂନ୍ୟ ସେହିପରି ଆଉଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ । ଉପନିଷଦଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସଂହିତା ଓ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ଏହି ଶବ୍ଦଟି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୌତମବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମରେ ଏହି ଶବ୍ଦ ବିଶେଷ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରଖିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଦେବ ଯେ ଏହାର ନୂତନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ, ସେପରି ଭାବିବାର କୌଣସି ଅବକାଶ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ମିଳେନାହିଁ । ଏପରି ଅନେକ ଶବ୍ଦ ଭାରତୀୟ ଧର୍ମରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ଯାହାକୁ ବୁଦ୍ଧଦେବ ନୂତନ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଦେଇ ସ୍ୱକୀୟ ଧର୍ମରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଚତୁର୍ବିଧ ଧ୍ୟାନ, ମୈତ୍ରୀ କରୁଣା, ମୁଦିତା ଓ ଉପେକ୍ଷାର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ସମସ୍ତ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଥିଲା, ବୁଦ୍ଧଦେବ କେବଳ ସେଗୁଡ଼ିକରେ ନୂତନ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇ ଆପଣାଧର୍ମରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିନେଲେ । ତେଣୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର 'ଶୂନ୍ୟ' କହିଲେ ପୂଜନୀୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାନ୍ତ ଠିକ୍ କଣ ବୁଝନ୍ତି, ସେକଥା ପ୍ରଥମେ କହିଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଶୂନ୍ୟ ବା ଶୂନ୍ୟତା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ସେହି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାର ବ୍ୟଞ୍ଜନା ବହନ କରି ଚାଲି ଆସିଛି । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ନାନା ଅଭିନବ କଳ୍ପନାରେ ଶବ୍ଦଟିର ଅନେକ ବେଶ ପାଲଟା ହୋଇଛି । ଏକ କାଳରେ ଶ୍ରୁତିବିହିତ ସମତୁଲ କରାଯାଇ ଶୂନ୍ୟତାକୁ 'ନେତି ନେତି' ବୋଲି ବୁଝାଯାଇଛି । ନାଗାର୍ଜୁନ, ଅସଙ୍ଗ ଓ ଅଦ୍ୱୟବଜ୍ରଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପଢ଼ିଲେ ଶୂନ୍ୟତାକୁ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ଅଭିନ୍ନ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥିବାର ସନ୍ଦେହ ହୋଇଥାଏ । ଦର୍ଶନ ଓ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ଏହି ଶବ୍ଦାବଳୀ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ସମାଲୋଚକଙ୍କୁ ଅନେକ ଧନ୍ଦାରେ ପକାଇଛି । କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଯୁଗରେ ଶବ୍ଦଟିର ବିଶେଷାର୍ଥକ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ରଖି ସେମାନେ ଅନେକସମୟରେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ

---

୨ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ: Indian Culture, Vol. V, P. 387

ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଖୋଜି ଧାଇଁଛନ୍ତି ଓ ନାନା ବାଦାନୁବାଦ ତରଙ୍ଗାଘାତରେ ଜନସେଷଙ୍କୁ ଦନୁରତ କରି ରଖିଛନ୍ତି ।

'ଶୂନ୍ୟ' ଶବ୍ଦକୁ ଯେଉଁ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଥାଇ ପାରେ, ତାହା କାଳକ୍ରମରେ ରୂପ ଓ ପ୍ରକୃତି ବଦଳାଇ ମହିମାଧର୍ମରେ ଅନ୍ୟରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା, ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନର ଧାରାଟି ସ୍ପଷ୍ଟ ନ ହେଲେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ଅନୁମାନକୁ ସଙ୍ଗତ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସେପରି କୌଣସି ଧାରା ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏନାହିଁ । ହୁଏତ ମହିମାଧର୍ମରେ 'ଶୂନ୍ୟ' ଶବ୍ଦର ବହୁଳର ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅଛିବାରୁ ଏପରି ଅନୁମାନ କରିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆହୁରି ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ନାନାଅର୍ଥରେ ଶୂନ୍ୟଶବ୍ଦର ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି । ଯୋଗସ୍ୱରୋଦୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ମହୋପନିଷଦରେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଶୂନ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି (୭) । ତେଜୋବିନ୍ଦୂପନିଷଦରେ ଶୂନ୍ୟତାକୁ ସମାଧିକାଳର ଅନ୍ୟତମ ବିଘ୍ନ ହିସାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି (୮) ।

ଧର୍ମର ମାନଦଣ୍ଡ ଶବ୍ଦ ନୁହେଁ, ମନୋବୃତ୍ତି (attitude) ହେଉଛି ଧର୍ମମାର୍ଗର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ନିୟାମକ । ଯୁଗେ ଯୁଗେ କେତେ କେ ଆସିଛନ୍ତି ଯାଇଛନ୍ତି, ଭଙ୍ଗା ହୋଇଛି ଗଢ଼ା ହୋଇଛି; କିନ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟ ନାନା ଧର୍ମ ମଧ୍ୟଦେଇ ତା'ର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରି ଚାଲିଛି । ସୃଷ୍ଟିର ଅବଧାରଣ, ସଂସାରରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜୀବନ- ପ୍ରଣାଳୀ, ମନୁଷ୍ୟାତ୍ମାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ, ଏହି କେତୋଟି ସନାତନ ବିଷୟକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ପ୍ରାଣ ପାଇ ଉଠିଛି । ମହିମା-ଧର୍ମକୁ କେବଳ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ । ଆପଣାର ବିଶିଷ୍ଟ ଭଙ୍ଗୀରେ ଏହିଧର୍ମ ପରମ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଆତ୍ମାତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟକ ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ଧର୍ମକୁ ବୁଝି ତାହାର ମର୍ମପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଧର୍ମେଚ୍ଛୁ ପକ୍ଷରେ ଏତିକି ଯଥେଷ୍ଟ । କିନ୍ତୁ କେବଳ କେତୋଟି ବିଶେଷ ଶବ୍ଦ ବିଷୟରେ ଅନାବଶ୍ୟକ ଉତ୍ସାହ ଦେଖାଇ ଧର୍ମର ଭେଦ ରଚିବାରେ

---

୭ । ଶୂନ୍ୟଂ ତୁ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଂ ନିଃଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମଶବ୍ଦିତମ୍ ॥

୮ । ଲୟସ୍ତମସ୍ତ ବିକ୍ଷେପାସ୍ତେଜଃ ସ୍ୱେଦସ୍ତ ଶୂନ୍ୟତା ।
ଏବଂ ହି ବିଘ୍ନ ବାହୁଲ୍ୟଂ ତ୍ୟାଜ୍ୟଂ ବ୍ରହ୍ମବିଶାରଦୈଃ ॥
—ତେଜୋବିନ୍ଦୂପନିଷତ୍, ୧/୪୧

ସମାଲୋଚନାକୁ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖିଲେ ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମକୁ ବୁଝିବା ଦିଗରେ ଆମେ ବେଶୀଦୂର ଆଗେଇ ପାରିବା ନାହିଁ ।

ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କର ମତ ଯେ ମହିମା ବା ଅଲେଖ ଧର୍ମ ସହଜିଆ ଧର୍ମର ଶାଖା (୯) । ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ରଚନାମାନଙ୍କରେ ସେ ସହଜିଆ ମାର୍ଗର ପ୍ରବଳ ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି କହନ୍ତି । ଉପରେ ଧର୍ମର ସାଧାରଣ ପ୍ରକୃତି ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଚନା ହୋଇଯାଇଛି ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହିପରି ମତାମତକୁ ଅତି ସତର୍କ ହୋଇ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ । ବୈଦିକ ମାର୍ଗ, ତନ୍ତ୍ର ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ନାନା ଆଚାର ବିଚାର ଫଳରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ବିଶେଷତଃ ଯେଉଁ ଉପାସକ ସଙ୍ଘର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା, ସେମାନେ ଆପଣାକୁ ସହଜିଆ ବୋଲାଉଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧ ସହଜଯାନ ମହାସୁଖ ଯାନ ହେଉଛି ସହଜିୟା ମାର୍ଗର ମୂଳ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ରୂପ । ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଲୋଚନା କରିସାରିଛୁ । ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଉପଦେଶ ଓ ବାଣୀମଧ୍ୟରେ ସହଜ ଶବ୍ଦର ନାମଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର 'ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି' ରେ ଥରେ ମାତ୍ର ମହାସୁଖ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି (୪୨/୫) । ତାହା ପୁଣି ଅଧିକ ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ପରି ମନେ ହେଉଛି । ସହଜ ବା ମହାସୁଖ ହେଉଛି ସହଜିୟା ସାଧକର ଚରମ ଅବସ୍ଥା । କିନ୍ତୁ ମହିମା ଧର୍ମର ସାଧନା-ପ୍ରକରଣ ଯେ କୌଣସି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାଠାରୁ ପୃଥକ୍ ଅଟେ । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ହେଉଛି ଯେ ମହିମା-ପନ୍ଥୀମାନେ ଆପଣାକୁ କେବେହେଲେ ସହଜିୟା ବୋଲି କହନ୍ତି ନାହିଁ । ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସହଜିଆ ମାର୍ଗ ଜୀବିତ ରହିଥିବା ବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ତାହା ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଯିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଅସଲ କଥା ହେଉଛି, ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ରଙ୍କର ଅନୁମାନ ମଧ୍ୟ ଉପରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ସେହି ଏକ ଦୋଷରେ ଦୁଷ୍ଟ । କୌଣସି ଧର୍ମ ଅପର କୌଣସି ଏକ ଧର୍ମଠାରୁ ସମ୍ଭୂତ ହୁଏନାହିଁ । ତେଣୁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ରଚନା ମଧ୍ୟରୁ ଇତଃସ୍ତତଃ କେତେଟା ଧାଡ଼ି ଉଦ୍ଧାର କରି ସମସ୍ତ ଧର୍ମଟିର ପ୍ରକୃତି ନିରୂପଣ କରିବା ଆଦୌ ନିରାପଦ ନୁହେଁ । ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ରଚନା ମହିମା-ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ବିଷୟ ଜାଣିବାକୁ ଏକମାତ୍ର ପ୍ରମାଣ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ନୁହେଁ ।

---

୯ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ : ପୃ : ୧୮୭

ସ୍ୱଭାବତଃ କବି ଥିବାରୁ ଭୀମଭୋଇ ଓ ଜୟକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି କବିମାନେ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱକୁ ଲୋକଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ନାନା ଧର୍ମ-ପ୍ରତୀକରେ ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଛନ୍ତି । ରାସଲୀଳା, ବୈକୁଣ୍ଠ, ଓ ବୃନ୍ଦାବନ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ପରିଚିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ସେମାନଙ୍କର ରଚନାରେ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ମହିମା-ଧର୍ମର ବିସ୍ତୃତ କ୍ଷେତ୍ର ତଦନ୍ତର୍ଗତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନାଚରଣ ମଧ୍ୟରୁ ସୂଚିତ କରାଯାଇ ପାରିବ । ଏତିକି କହିଦେଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ ଏହିସବୁ ଅଧିକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସହଜିଆ ମାର୍ଗର ଲକ୍ଷଣ ଆଦୌ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏନାହିଁ ।

କୌଣସି ପରିଚିତ ଧର୍ମର ଗଣ୍ଡିରେ ପକାଉ ନୁହେଁ, ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଯୁଗର ଧର୍ମପିପାସା ମେଣ୍ଟାଇଥିବା ବିଶିଷ୍ଟ ମାର୍ଗ ହିସାବରେ ବିଚାର କଲେ ଆମେ ମହିମାଧର୍ମର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ପାଇପାରିବା । ମହିମା-ପନ୍ଥୀମାନେ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନଙ୍କର ଅବତାର ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ପରମ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକରଣରେ ଏହି ମାର୍ଗର ଦୃଷ୍ଟି ଭାରତୀୟ ଧର୍ମସଂସ୍କୃତିକୁ ଏକ ବିଶେଷ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛି; ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧର୍ମଗୋଷ୍ଠୀ ଗଢ଼ି ସେମାନଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶଲାଗି ବିବିଧ ଶୃଙ୍ଖଳାମାନ ପ୍ରବନ୍ଧ କରି ରଖିଛି, ଆଜିମଧ୍ୟ ଶତ ଶତ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ଧର୍ମପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଏହାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ମାର୍ଗ ଗ୍ରହଣ କରୁଛନ୍ତି, ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥ-ପରମ୍ପରାରେ ଏହା ଆପଣାର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ୱଭାବଟିକୁ ବଜାୟ ରଖିପାରିଛି । ତେଣୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ପୂର୍ବସିଦ୍ଧ ମତାମତ ନ ରଖି ଏହି ଧର୍ମମାର୍ଗଟିର ଆପଣା ପ୍ରକୃତିକୁ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଏହି ପୁସ୍ତକରେ କରାଯାଇଛି ।

✱

(୪) ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଧାରାରେ ମହିମାଧର୍ମ ।

ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍କଳ ଭାରତର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଭାରତଭୂମିରେ ଯେତେ ଯେତେ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମସାଧନାର ଉନ୍ମେଷ ଓ ଉତ୍ଥାନ ହୋଇଛି, ସବୁ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଭାବ ଓଡ଼ିଶାରେ ପଡ଼ିଛି, ଓଡ଼ିଶା ତାର କ୍ଷୁଦ୍ରତର କ୍ଷେତ୍ରରେ ସବୁ ସାଧନାମାର୍ଗକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ତାନ୍ତ୍ରିକ, ବୌଦ୍ଧ, ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରଭୃତି ଯେତୋଟି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମମାର୍ଗ ଭାରତରେ ଇତିହାସକୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଆକାର ଓ ପ୍ରକୃତିରେ ଗଢ଼ିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକର ସ୍ପର୍ଶ ଓଡ଼ିଶାମାଟି ପାଇଛି । ପୁରୀଦେଉଳର ବଡ଼ଠାକୁର ତା'ର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ । ସେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଧର୍ମର ସେବ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ବା କୌଣସି ଗୋଟିଏ ମାର୍ଗର ଆରାଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ନାନା ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକଭୂମିରେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଧର୍ମ-ଚିନ୍ତାର ସରିତସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଛି, ଜଗନ୍ନାଥ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସବୁରି ରସରେ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠିଛି । ସେଇଥିଲାଗି ସେ ବଡ଼ଠାକୁର, ତାଙ୍କର ଦେଉଳ ବଡ଼ ଦେଉଳ, ତାଙ୍କର ଦାଣ୍ଡ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ । ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆହ୍ନିକ ନୀତି ମଧ୍ୟ ଏହି ସମନ୍ୱୟବୃତ୍ତିକୁ ଅତୁର ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ପ୍ରମାଣିତ କରେ ।

ଅଶୋକ ଓ ଖାରବେଳଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟଠାରୁ କେଶରୀ ବଂଶର ରାଜପଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧ୍ୟୟନ ଗୋଚରଭୂମିକୁ ଆସିନାହିଁ । କେବଳ କେତୋଟି ସନନ୍ଦ ଓ କେତେକ ଶିଳାଲେଖ ଉପରେ ଭଉକର କର ଓ ଭୌମ ରାଜତ୍ୱର ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣାମାନ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ଦେଖାଇବାର ପ୍ରୟାସ ମାତ୍ର ହୋଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଓ ଅଧ୍ୟୟନ-ସାମଗ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେହି ଯୁଗର ଇତିହାସ ଲୋକସମକ୍ଷକୁ ଆସିପିବ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଓ ସମାଜକ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହି ଶିଶୁ-କାଳଟି ବିଷୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋକପାତ ସମ୍ଭବ ହେବ । ସେହି ଆଦ୍ୟଯୁଗରୁହିଁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଧର୍ମର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ବିକାଶର ଉଚ୍ଚ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚି ପାରିଥିଲା । ନାନା ତାନ୍ତ୍ରିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନ ସେତେବେଳେ ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମପୀଠମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ ହେଉଥିଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସୂଚିତ କରି ଦିଆଯିବ । କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ମତ ଦିଅନ୍ତି ଯେ ମୁସଲମାନ ବାଦଶାହଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାରରେ ବୌଦ୍ଧମାନେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ପଳାଇ ଆସି ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଓ ତାହାର ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରସାର ହେଲା । ଅଶୋକଙ୍କ ସମୟରୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆପଣା ସ୍ଥାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲା । କ୍ରମେ ଏହି ପ୍ରଦେଶ ନାନାଦୃଷ୍ଟିରୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମାଧ୍ୟୟନର କ୍ଷେତ୍ର ହୋଇ ଉଠିଲା । ହୀନଯାନ ପରି ମହାଯାନ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିକଶିତ ପରିଣତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ତନ୍ତ୍ରର ଏକାଧିକ ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକର ମହାଯାନ ଓ ମନ୍ତ୍ରଯାନର ଅନ୍ୟତମ ପୀଠରୂପେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପ୍ରାଚ୍ୟବିଦ୍ୟାମହାର୍ଣ୍ଣବ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଓ ନୀଳଗିରିର ପୁରାତାତ୍ତ୍ୱିକ ସର୍ଭେ କରି ମହାଯାନ ଓ ବଜ୍ରଯାନ ମାର୍ଗରେ ଅନେକ ଦେବଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତି ପାଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ଲଳିତଗିରି, ରତ୍ନଗିରି ଓ ଖଣ୍ଡଗିରି ପାହାଡ଼ରେ ସେହି ଯୁଗର ଅନେକ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଛି । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ପ୍ରମାଣ ହେଉଛି ଯେ ବଡାମ୍ବାର ମାଣିଆବନ୍ଧ ଓ ନୂଆପାଟଣା ଅଞ୍ଚଳରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ଆଠ ହଜାରରୁ ଅଧିକ ବୌଦ୍ଧ ବାସ କରୁଛନ୍ତି ! ଅବଶ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମାଚାର କାଳକ୍ରମେ ହିନ୍ଦୁମାର୍ଗ ସହିତ ମିଶିଯାଇ ଥିଲେହେଁ, ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚୟ ବିଷୟରେ ସଚେତ ଅଛନ୍ତି ।

ତନ୍ତ୍ର ଭାରତୀୟ ଧର୍ମର କର୍ମମାର୍ଗ । ଭୁଲରେ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତ ଏହା ବିଦେଶରୁ ଭାରତକୁ ଆସିଛି ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ମାତୃପୂଜା ଓ ଶକ୍ତି କଳ୍ପନା ପୃଥିବୀରେ ଆଦିମ ଯୁଗରୁ ରହିଛି । ପ୍ରାଚୀନ ମିଶର, ଗ୍ରୀସ୍ ଓ ସୁମେରୀୟ ସଭ୍ୟତାରେ ମାତୃପୂଜାର ସୂଚନା ମିଳେ । ତେଣୁ କେବଳ ଭାରତରେ ଯେ କାହିଁକି ସେ କଳ୍ପନା ବାଦ ପଡ଼ିଯିବ, ଏପରି ଅନୁମାନ ପଛରେ କୌଣସି ସଙ୍ଗତ ଯୁକ୍ତି ନାହିଁ । ହୁଏତ ତନ୍ତ୍ରର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଏହି ମାର୍ଗର ଯେପରି ଅଶୋଭନ ବିକାଶମାନ ହୋଇଥିଲା, ଯେପରି ଧର୍ମ ନାମରେ ନାନାପ୍ରକାର ଅରାଜକ ସଙ୍କେତ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା, ସେହି ସବୁ ଦେଖି ଏହି ଅଶୁଦ୍ଧି-କଳଙ୍କିତ ମାର୍ଗକୁ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତ ଭାରତର ବୋଲି କହିବାକୁ ହଠାତ୍ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଏକ ଭ୍ରାନ୍ତି କେତେକ ସମାଲୋଚକଙ୍କୁ ଅଭିଭୂତ କରି ରଖିଛି। ଓଡ଼ିଶାର ନିଜସ୍ୱ ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ତନ୍ତ୍ରର ବୀଜ ବୁଣା ହୋଇ ନାହିଁ, ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ଉତ୍ତର ଦିଗରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୌଡ଼ ବା ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶରୁ ଏହାର ଆମଦାନୀ ହୋଇଛି ବୋଲି କେହି କେହି ମତ ଦିଅନ୍ତି। ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ କୌଣସି ଧର୍ମ ଶୁଦ୍ଧନୁହେଁ ବା ଅଶୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ। ତାହାକୁ ଆଚରଣ କରୁଥିବା ମଣିଷର ପ୍ରଶସ୍ତ ବା ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ଅନୁସାରେ ଧର୍ମର ସଦାଚାର ବା ବ୍ୟଭିଚାର ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ନିର୍ଭର କରେ। ତେଣୁ କୌଣସି ଧର୍ମମାର୍ଗର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର ଦେଖି ତାର ସ୍ୱାଭାବିକ ଉଦ୍ଭବଟିକୁ ଦେଶବାହାର କରିଦେବା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଯୁକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନ ପାରେ।

ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ମଠର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି (୧)। ଏହାଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ରଥିଲା ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି। ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ନୀଳଗିରି କହିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକବାର ମିଳେ, ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ନୀଳାଚଳକୁ ନୀଳଗିରି କୁହାଯାଇ ତାହାକୁ ଦେବତାଙ୍କର ନିବାସସ୍ଥଳ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି (୨)।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ବା ପୁରୀ ଓଡ଼ିଶାରେ ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚାର ପ୍ରଧାନତମ କେନ୍ଦ୍ରଥିଲା। ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ଯେ କୌଣସି ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ପୁରୀ ଯାଇ ଆପଣା ବିଦ୍ୟାର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା। ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କର ସଭା ନାନା ଜ୍ଞାନମାର୍ଗର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସର୍ବଦା ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ରହୁଥିଲା। ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ, ରାମାନୁଜ ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ନିମ୍ବାର୍କ ପ୍ରଭୃତି ଭାରତୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ପଣ୍ଡିତ ପୁଙ୍ଗବମାନେ ଆପି ଏହି ପୁରୀଠାରେ ଜୀବନର କିଛି କାଳ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ ଓ ଆପଣା ଆପଣାର ମଠ ସ୍ଥାପନା

୧। ଷଟ୍‌ଚକ୍ର ନିରୂପଣମ୍, ପୃ, ୧୫ [Tantric Texts, Vol, 11. Edited by Taranatha.]

୨। ରୁଦ୍ରଯାମଳ ତନ୍ତ୍ରରେ :—

ସଜ୍ଜନବେଦ୍ୟ ରୂପଂ ମେ ନାମଜାତିବିବର୍ଜ୍ଜିତଂ ।
କେବଳାନୁଭବାନନ୍ଦଂ ପ୍ରବଦନ୍ତି ମନୀଷିଣଃ ।
ସ ଆସ୍ତେ ନୀଳଗିରୌ ଜଗନ୍ନାଥାଖ୍ୟ—ସଂଜ୍ଞୟା ॥

କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ପର୍କ ଚିରଦିନ ଖୁବ୍ ଘନିଷ୍ଠ ଥିଲା ଓ ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ପଣ୍ଡିତମଧ୍ୟ ସ୍ୱକୀୟ କୃତିଦ୍ୱାରା ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟାକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ।

ଏହିପରି ନାନା ମତବାଦରେ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମରସ ଅତି ମଧୁର ଭାବରେ ସମନ୍ୱିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଧର୍ମର ଜ୍ଞାନଦିଗ ପରି ତା'ର ସାଧନା-ଦିଗଟି ମଧ୍ୟ ସମାନ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯେ କୌଣସି ନୂତନ ଧର୍ମର ଜ୍ଞାନଭୂମି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ସାଧନା-କେନ୍ଦ୍ରିତ ଉପଲବ୍ଧି ଭୂମିର ସୃଷ୍ଟି ହେବାକୁ ବେଶୀ ଡେରି ଲାଗି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ବିଧିବଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ନିଜସ୍ୱ ସାଧକ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟମାନ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲା । ବୈଦିକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁ, ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗର ନାନାଶ୍ରେଣୀୟ ସାଧକଙ୍କର ସାଧନାସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଆସିଛି । ତାହା ଛଡ଼ା ଯୋଗମାର୍ଗ, କାୟାସାଧନା ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ସାଧନା ଭାରତୀୟ ଧର୍ମରେ ଆପଣାର ପରିଚୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ପାରିଛି, ସେ ସବୁର ସାଧନା-ଶାଖାର ପ୍ରାଣରସ ଏହି ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଶାଖାକୁ ମଧ୍ୟ ପଲ୍ଲବିତ କରି ରଖିଥିଲା । କେତେ ବାର କେତେମାର୍ଗର ସାଧକଙ୍କ ଉପରେ ରାଜଦରବାରରୁ କେତେ ପ୍ରକାର ଲାଞ୍ଛନା ସହିବାକୁ ହୋଇଛି, କେତେଥର ଲୋକଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ଦ୍ୱାରା କେତେ ଧର୍ମମାର୍ଗର ସତ୍ତା ଲିଭିଯିବାକୁ ବସିଛି, କେତେଥର ରାଜପୋଷିତ ଧର୍ମର ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ପଡ଼ି କେତେ ସାଧକ ପର୍ବତ ଓ ଅରଣ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଆପଣା ଆପଣା ମାର୍ଗଟିକୁ ଜୀବିତ କରି ରଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରି ଆସିଛନ୍ତି । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ଶୂନ୍ୟସଂହିତାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରାଚୀନଦୀ କୂଳ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା-ଧର୍ମସାଧନାର ଏକ ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ସେଇଠାରେ କପିଳ, ବାଜଳୀ, ବୀରସିଂହ ଓ ଗୋରକ୍ଷନାଥ ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରମୁଖମାନେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ ।

ସାରଳା-ମହାଭାରତ-ଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଶା-ସଂସ୍କୃତିରେ ଜାତୀୟତାର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା । ଦେଶ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବହୁଥିବା ବହୁବିଧ ଧାରାର ସମ୍ମିଳନ କରାଇ ଏକ ପରିପୁଷ୍ଟ ଜାତୀୟ ସ୍ରୋତର ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ପ୍ରଥମ ସୂଚନା ସାରଳାଦାସଙ୍କର ରଚନାରୁ ମିଳେ ।

ଏହି ସମ୍ମିଳନମୂଳକ ବୃତ୍ତି ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେତିକିବେଳେ ପୁଣି ଚୈତନ୍ୟଦେବ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଲେ, ନବାଗତ ଧର୍ମଲୀଳା ରାଜଦରବାରର ବଳିଷ୍ଠ ସମର୍ଥନ ପାଇ ପ୍ରଖରଗତିରେ ଓଡ଼ିଶାସାରା ପ୍ଲାବି ଦେବାକୁ ବସିଲା । ଏହି ସଙ୍କଟ ସମୟରେ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ । ସେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲେ, କିନ୍ତୁ ଏଣେ ସମସ୍ତ ଜାତିର ଧର୍ମଗତ ପ୍ରାଣ-ନିର୍ମାଣର ପ୍ରସ୍ତରତର ରହିଥିବାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ପରିକର ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲେ । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଶୀଘ୍ର ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା, ଧର୍ମର ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ହଠାତ୍ ଆପଣାକୁ ଅତି ବିସ୍ତୃତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିକୀର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଇ ଆତ୍ମହାନିର ଆଶଙ୍କାର ବୀଜ ବପନ କଲା । ଧର୍ମର ଏହି ପ୍ରତିଭାସିତ ରୂପ ବିଷୟରେ ପଞ୍ଚସଖା ବେଶ ଜାଣି ସାବଧାନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ଆଗରୁ ଧର୍ମସାଧନାର ଏକ ବିରାଟ ଐତିହ୍ୟ ରହି ଆସିଥିଲା । ତା'ର ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରାଣପ୍ରକୃତି ବିଷୟରେ ଏକାବେଳେକେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇପଡ଼ି ହଠାତ୍ ଏ ନୂତନ ଧର୍ମର ବାହ୍ୟଲୀଳାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ମିଶି ଯିବାକୁ ପଞ୍ଚସଖା ଆଦୌ ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ ବୋଲି ବିଚାରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଧର୍ମ-ଇତିହାସରେ ଏହାହିଁ ହେଉଛି ପ୍ରଧାନ ସୂତ୍ର । ଯେତେବେଳେ ହଠାତ୍ କୌଣସି ବହିରାଗତ ସ୍ରୋତ ଦେଶର ଧର୍ମ ଜୀବନକୁ ଗ୍ରାସ କରିଦେବାକୁ ବସେ, ସେତିକିବେଳେ ମହାତ୍ମାର ଆବିର୍ଭାବ ହୁଏ, ହଠାତ୍ ନୂତନର ମୁଗ୍ଧ ଶିକାର ହେବାର ସହଜ ବାଟ ଛାଡ଼ି ଆପଣାର ଅତୀତ ଐତିହ୍ୟର ସାରଗୁଡ଼ିକୁ ଅତିବ ଗଭୀର ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରି ତାହାରି ଭିତରୁ ଧର୍ମଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କରିବାକୁ ସେହି ମହାତ୍ମା ଆହ୍ୱାନ ଦିଅନ୍ତି । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଚୈତନ୍ୟ ଧର୍ମର ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ଲୀଳା ଦ୍ୱାରା ଆହତପ୍ରାୟ ହୋଇ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଖାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରାଚୀତଟ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ଓଡ଼ିଶା-ଧର୍ମସାଧନାର ଅଭିନ୍ନ ଶିଖାକୁ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରି ରଖିଥିବା ପ୍ରମୁଖମାନଙ୍କର ସଭା ଡ଼ାକିଲେ । ନୂତନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସଙ୍କଟପୂର୍ଣ୍ଣ ସମୟରେ ଆପଣାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ସଭାର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ସେଠାରେ ସର୍ବ ସମକ୍ଷରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଆଦେଶ ଘୋଷଣା କଲେ ଏବଂ ସମ୍ମତି କ୍ରମେ ତାହାହିଁ ନୂତନ ଧର୍ମରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଲା । ଏହି ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ପ୍ରକୃ-

ଛନ୍ତି ଏଠାରେ ଭଲ କରି ଜାଣି ରଖିବାକୁ ହେବ । ମାର୍ଗ ବା ରୂପଭେଦ ଧର୍ମର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ ନାହିଁ, ମନର ଶୁଦ୍ଧବୃତ୍ତି ସକଳ ମାର୍ଗକୁ ଆପଣାର ସାଧନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରେ । ତେଣୁ ପୂର୍ବରୁ ଯେ ଯେଉଁ [illegible] ମାର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନ କରି ରହିଛନ୍ତି ରହନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ନିର୍ଗୁଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଉପଲବ୍ଧି ଉପରେ ନିବଦ୍ଧ ରହୁ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିହିଁ ସକଳ ଧର୍ମର ଏକମାତ୍ର ଐକ୍ୟସୂତ୍ର । ନାନାଧର୍ମର ରୂପ ଭେଦ ଓ ବାହ୍ୟାଚାରକୁ ମିଳାଇ ଏକ କରିବାକୁ ଗଲେ କେବଳ ଅରାଜକତାହିଁ ସାର ହେବ । କିନ୍ତୁ କେବଳ ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ବା ଉପଲବ୍ଧି ସ୍ଥଳରୂପେ ପରମ ସତ୍ତ୍ୱକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସବୁ ମାର୍ଗରେ ଐକ୍ୟସ୍ଥାପନ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ । ସାଧନ ସାକାର ହେଉ, କିନ୍ତୁ ଧ୍ୟେୟ ନିରାକାର ନିର୍ଗୁଣ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ରହୁ, ଏହାହିଁ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ମୂଳ କଥା । ଜଗନ୍ନାଥ ଓଡ଼ିଶାର ଯାବତୀୟ ଧର୍ମ ମାର୍ଗର ଚରମ ଉପଲବ୍ଧି ସ୍ଥଳ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ସେହି ଭଗବାନଙ୍କର ନବମ ଅବତାର, ସେହି ସହସ୍ର-କମଳର କେଶର ଉପରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ପରମ ଦେବତା ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିର ଅଭାବ ଦେଖିଥିଲେ । ଏହାର ତତ୍ତ୍ୱ ଯେତେ ଗମ୍ଭୀର ଓ ଉପାଦେୟ ହେଉ ପଛକେ ସହଜ ଦୀକ୍ଷା ଓ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଧର୍ମ ତାର ଗମ୍ଭୀର ମର୍ମଟିକୁ ବୁଝାଇବା ଆଗରୁ ଲୋକମନକୁ ଅଭିଭୂତ କରିପକାଉଥିଲା । ଏହି ଅଭାବଟିର ପରିପୂରଣ ହୋଇଥିଲା ପଞ୍ଚସଖା-ଧର୍ମରେ । ପଞ୍ଚସଖା ସବୁ ମାର୍ଗର ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହିସାବରେ ଭକ୍ତିଯୋଗ-ପଥର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ହୋଇ ସେମାନେ ଖୋଲ କରତାଳ ଧରି ବୁଲିଛନ୍ତି, ଗୋରଖପନ୍ଥୀ କାୟା-ସାଧକଙ୍କ ପରି ଭାରତବର୍ଷର ଏକ କ୍ରମ ସମ୍ମାନିତ ସାଧନାମାର୍ଗ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି, ହଠ ଯୋଗର ଷଟ୍‌ଚକ୍ର-ସାଧନା ସେମାନଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି, ତନ୍ତ୍ରର ଗଭୀର ମର୍ମକୁ ସେମାନେ କଦାପି ଅସ୍ୱୀକାର କରିନାହାନ୍ତି, କେବଳ ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗର ଦୋହାଇ ଦେଇ ନାନାପ୍ରକାର ଯାଦୁକରୀ ସାଧନ ଦ୍ୱାରା ଲୋକମନକୁ ଚଞ୍ଚଳ କରାଇବାର ଅଭ୍ୟାସକୁ ସେମାନେ ଶରଦନ ନିନ୍ଦା କରିଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧ ମାର୍ଗରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିବା ଶୂନ୍ୟ ବା ମହାଶୂନ୍ୟରୁ ସେମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିକ୍ରିୟାର ପ୍ରଥମ ଆଧାର ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ସବୁଙ୍କ ମୂଳରେ ସେମାନେ ସବୁମାର୍ଗର ଐକ୍ୟ-ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଗୁଣ ତତ୍ତ୍ୱଟିକୁ ପ୍ରଧାନ କରି ଫୁଟାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ମନ ହେଉଛି

ସବୁଧର୍ମର ମୂଳ; ମନକୁ ଯୋଗ୍ୟଭୂମିରେ ପରିଣତ କରି ସବୁମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ସେହି ନିର୍ଗୁଣ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ରହ୍ମସତ୍ତାର ସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ହେବ,—ଏହାହିଁ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ଶକ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ଏଇଥିଲାଗି ତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଶୂନ୍ୟସ୍ୱରୂପ ବା ନିତ୍ୟରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି, ତାଙ୍କର ଯୋଗମାର୍ଗ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହେବାକୁ ଯୋଗର ଚରମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛି । କାୟାସାଧକଙ୍କ ପରି ପଞ୍ଚସଖା ମଧ୍ୟ ପିଣ୍ଡ ବା ଘଟର ମହତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେହି ପିଣ୍ଡ ଭିତରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ, ଘଟ ଭିତରେ ସର୍ବଘଟକୁ ସନ୍ଧାନ ନ କଲେ ସକଳ ପ୍ରକାର ହଂସାଧନା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ସତତ ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଯୋଗ ବା ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗର ଇତିହାସ ଅନ୍ୱେଷଣ କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ବାର ବାର ଅର୍ଦ୍ଧପଥର ସିଦ୍ଧିଲକ୍ଷଣ ଲୋଭରେ ପରିତୃପ୍ତ ହୋଇ ସାଧକ ପ୍ରକୃତ ପଥରୁ ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି, ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ତିପଥକୁ ସେ ଅସାଧ୍ୟ-ସାଧନର ଉପାୟ ବୋଲି ଭୁଲ କରି ଧର୍ମକୁ ଅଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରଖିଛି; ପଞ୍ଚସଖା-ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ଏହି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ବିଷୟରେ ସମାଜକୁ ସତର୍କ କରିଦେଇଛି ।

ପଞ୍ଚସଖା ସବୁ ମାର୍ଗର ସାରବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ବିଚଳିତ ଅନ୍ତର୍ନିଷ୍ଠା ଦ୍ୱାରା ଯିଏ ଯେଉଁ ମାର୍ଗରେ ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହେଉନା କାହିଁକି ସେ ନିଶ୍ଚୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରିବ, ଏହାହିଁ ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମର ମୂଳକଥା । ଏହି ସମଗ୍ର ସାରକଥାଟିକୁ ନବୁଝି ସମାଲୋଚକମାନେ କେବଳ ସେମାନଙ୍କର ଏକଦେଶୀ ବିଚାର କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଏକାଧାରରେ ବିଭିନ୍ନ ସମାଲୋଚକ ବୌଦ୍ଧ, ବୈଷ୍ଣବ ଓ କାୟାସାଧକ ଯୋଗୀ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ସେମାନେ କୌଣସିଟି ନୁହନ୍ତି । କେବଳ ବାହ୍ୟାଙ୍ଗ-ସାଧନର ସ୍ୱରୂପ-ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବସିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଯେଉଁ ଦୁର୍ଗତି ଅବଶ୍ୟ ହେବାର କଥା, ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଥିବା ଅଧିକାଂଶ ଅଧ୍ୟୟନର ଦଶା ତାହାହିଁ ହୋଇଛି ।

ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେଉଁ ବିଭିନ୍ନ ମାର୍ଗର ସାଧନାମାନ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ରହିଥିଲା, ସବୁର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ତତ୍ତ୍ୱାଭିମୁଖ କରି ପଞ୍ଚସଖା ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ସମ୍ଭବ କରିପାରିଲେ । ଏହା ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗର କଥା । ସେହି ସମୟଠାରୁ ମହିମା

ଧର୍ମର ଅବିର୍ଭାବ ଅର୍ଥାତ୍ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧନା-ପରମ୍ପରା ଯେ ପ୍ରଧାନତଃ କେଉଁ ଦିଗରେ ଗତି କରୁଥିଲା, ତାହା ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଜାଣିପାରିବା ବଡ଼ କଷ୍ଟକର। ସମାଜର ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକତା ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରେ, ବିଶେଷ ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ ମହାପୁରୁଷମାନେ ସେହି ପରିବେଶକୁ ନୂତନ ନେତୃତ୍ୱ ଦେଇ ନବ ନବ ସମ୍ଭାବନାକୁ ମୁକୁଳିତ କରି ଦିଅନ୍ତି। ସବୁ କ୍ଷେତ୍ର ପରି ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପରିବେଶ ଓ ପ୍ରତିଭାର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ହେବା ଦରକାର। ପ୍ରତିଭାର ଅଭାବ ହେଲେ ସମାଜର ଅବଶ୍ୟକତାକୁ ସମଗ୍ର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ଲୋକମନର ବିବିଧ ପ୍ରକାର ଆକାଂକ୍ଷା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଭଳି ଏକ ସମାଧାନ ମିଳିବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ପଡ଼େ। ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ପରିବେଶକୁ କେବଳ ଆପଣା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖେ, ଆପଣା ମାର୍ଗର ସ୍ୱାର୍ଥ ଉପରେ ସେ ସମସ୍ତ ବିଚାରକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରେ; ତେଣୁ ତା'ର ନିଷ୍ପନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବାଟ ଦେଖାଇ ପାରେ ନାହିଁ, ତା'ର ନେତୃତ୍ୱ ସମଗ୍ରଭାବରେ ଯୁଗର ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ କରିଇ ପାରେନାହିଁ। ପଞ୍ଚସଖା ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରତିଭା-ମଣ୍ଡଳ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଆପଣାର ସମୁଦାର ଦୃଷ୍ଟି-ବଳରେ ସେମାନେ ନାନା ଶାଖାର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ଅତିକ୍ରମ କରି ସବୁ ଧର୍ମ-ମାର୍ଗକୁ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିର ସମାଧାନ ସୂତ୍ରରେ ଗୁନ୍ଥି ପାରିଥିଲେ। ତାହାର ଫଳରେ ଅରଣ୍ୟ-ପର୍ବତର ଗୁପ୍ତ ଗହ୍ୱରରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିବା ମୃତପ୍ରାୟ ସାଧନାଧାରା ପୁଣି ସଂଜୀବିତ ହୋଇ ଉଠିଲା, ସମସ୍ତେ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ସମାଧାନଟି ଗ୍ରହଣ କରି ଆପଣା ମାର୍ଗର ଉତ୍କର୍ଷ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ। କିନ୍ତୁ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ପରେ ବୋଧହୁଏ ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରତିଭା ସମ୍ପନ୍ନ ସବଳ ନେତୃତ୍ୱର ଅଭାବ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା।

ଏଣେ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ହୁ ହୁ ହୋଇ ମାଡ଼ି ଚାଲିଥାଏ। ନିଜେ ଲୋକପାଳ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବ ଗଦଗଦ ଭକ୍ତିରେ ଏହି ନୂତନ ମାର୍ଗକୁ ଫଳପୁଷ୍ପବନ୍ତ କରାଇବାକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ତ୍ରୁଟି କରୁ ନ ଥାନ୍ତି। ସହଜ ଦୀକ୍ଷା ଓ ସଂକୀର୍ତ୍ତନର ଆକର୍ଷଣ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱଭାବତଃ ମୁଗ୍ଧ କରି ପକାଇଲା। ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ବ୍ୟାପିଗଲା। ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକନିର୍ମାଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଓ ପଞ୍ଚସଖା ଧର୍ମର ପାର୍ଥକ୍ୟ କେଉଁଠି, କେବଳ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଆଲୋଚନା କଲେ ତାହା ପରିଷ୍କାର ହୋଇଯିବ। ଧର୍ମ ଏକ

ସମଗ୍ର ସାମଗ୍ରୀ; ମାଟି-ଛଡ଼ା ହୋଇ ଧର୍ମ କଦାପି ବେଶୀଦିନ ସମାଜରେ ଆପଣାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରଖିପାରେ ନାହିଁ । ବାସ୍ତବ ଜୀବନକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନର ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଏପରି ଏକଦେଶୀ କ୍ଲିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ଅନେକ ଅଯଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଅନେକ ସମୟରେ ହୋଇଛି, କିନ୍ତୁ ଅତି ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ତା'ର ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ପ୍ରଭାବ ବାହାରକୁ ଫୁଟି ପଡ଼ିଛି । ଧର୍ମ ଜୀବନର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଅବଲମ୍ବନ, ଏହା ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆପଣାକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ, ଇହ ଓ ପରଜୀବନର ସମସ୍ତ କଳ୍ପନା ଓ ବାସନାକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିତ କରି ନେଇ ଧର୍ମ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ନିର୍ଭର ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏହାର ଗତି ସୂର୍ଯ୍ୟାଲୋକ ପରି ସମଗ୍ର ଓ ସର୍ବତ୍ରଗାମୀ । ଧର୍ମର କ୍ଷେତ୍ର ଜୀବନର ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗର ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନେ ଏକଥା ଭଲକରି ବୁଝିଥିଲେ, ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଚାରିତ ଧର୍ମ ଯେପରି ଲୋକ-ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାନ୍ତକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରିବ, ଏଥି ଲଗି ସେମାନେ ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ରଖିଥିଲେ । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବା ଗୌତମ-ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଧର୍ମ କେବଳ ଗୀର୍ଜା, ମନ୍ଦିର ବା ବିହାରର ଧର୍ମ ନୁହେଁ । ଏହାର ଜ୍ୟୋତି ଜୀବନର ଶିରେ ଶିରେ ଭେଦି ରହିଛି, ଏହାର ଦୃଷ୍ଟି ବ୍ୟକ୍ତିର ସମସ୍ତ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ ସମଗ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଏକ ନୂତନ ଆଲୋକ ବା ନୂତନ ଜଳବାୟୁରେ ଜୀବନ୍ତ କରିଦେବାର ଅଭିଳାଷ ରଖିଛି ।

ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ-ନେତା ପଞ୍ଚସଖା ଧର୍ମର ଏହି ସମଗ୍ର ଆହ୍ୱାନଟିକୁ ଭଲ କରି ବୁଝିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ବା ନେତୃତ୍ୱ ଜୀବନର ସମଗ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କୁ କେବଳ ଶୂନ୍ୟବାଦୀ ବା କେବଳ ସଙ୍କୀର୍ତ୍ତନ-ଲାଳସୀ ମତ୍ତ ଭକ୍ତ ବୋଲି କହିଲେ ଆମେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଗୁରୁତର ଅନ୍ୟାୟ କରିବା, ତଦ୍ଦ୍ୱାରା କେବଳ ଆମର ହୀନ ମନର ପରିଚୟ ମିଳିବ । ପଞ୍ଚସଖାଧର୍ମ ସେ ଯୁଗର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆପଣାର ଆହ୍ୱାନକୁ ଅନୁଭୂତ କରାଇଛି, ଲୋକଜୀବନର ଗଣ୍ଠିକୁ ଚେରସମେତ ନୂତନ ରସରେ ସମୃଦ୍ଧ କରାଇ ଆକାଶ ଅଭିମୁଖରେ ଶାଖା ପ୍ରସାରି ଦେବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛି । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମତଃ ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବୀ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ସର୍ବଜାତି ସମାନ ବୋଲି କହି ସେମାନେ ଆପଣାକୁ ଭଗବାନଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ

କେବଳ ଶୂଦ୍ର ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ସମାଜର ଅଧଃସ୍ତରରେ ପଡ଼ିଥିବା ଜାତିମାନଙ୍କୁ ଜାଗ୍ରତ କରାଇବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ସେମାନେ ଏକାଧିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ସରଳ ଓ ସୁବୋଧ୍ୟ କରିବା ଦିଗରେ ସେମାନେ ଅମର କୀର୍ତ୍ତି ରଖିଯାଇଛନ୍ତି । ଆଗରୁ ଧର୍ମର ନିଗୂଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱମାନ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଅପ୍ରଶସ୍ତ ପେଟିକାରେ ମୁଦା ହୋଇ ରହିଥିଲା, ସମାଜର ମନକୁ ଧର୍ମଗତ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଭଳି ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଲୋକ-ବୋଧର ପରିଧିଠାରୁ ଦୂରଦୂରାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଧର୍ମ ଜୀବନରେ ଯାହାକିଛି ଜାଣିବାକୁ ପଡ଼ିଲେ ପୁରୀର ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପକୁ ଯିବାଛଡ଼ା ଗତ୍ୟନ୍ତର ନଥିଲା । ସରଳ ଧର୍ମ ଏହିପରି ଆପ୍ତଜନସିଦ୍ଧ ଆଚରଣ ଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ଶାଳୀନତା ହରାଇ ବସିଥିଲା । ବ୍ୟାପ୍ତି ହେଉଛି ସାରବସ୍ତୁର ପ୍ରଥମ ଗୁଣ; ତେଣୁ ଧର୍ମକୁ ସାରବାନ କରାଇବାକୁ ହେଲେ ଏହାକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଓ ସର୍ବଜନବୋଧ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ । ସମସ୍ତେ ଧର୍ମର ନିଗୂଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବୁଝିବେ, ଆପଣା ବିବେକର ପରିଖ ଦେଇ ସମସ୍ତେ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବେ, ଏହିପରି ଏକ ସୁଯୋଗର କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇ ପଞ୍ଚସଖା ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଧର୍ମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ହେଲା । ସାରଳାଦାସ ମହାଭାରତକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଲେଖି ଆଗରୁ ବାଟ କଡ଼ାଇ ଯାଇଥିଲେ, ପଞ୍ଚସଖା ବିଶେଷଭାବରେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଆପଣାର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବଳରାମ ଦାସ ଗୀତା ଓ ରାମାୟଣ ଲେଖିଲେ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ହରିବଂଶର ଅନୁବାଦ କଲେ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଭାଗବତ, ଗୀତା ଓ ମହାଭାରତକୁ ଓଡ଼ିଆ କଲେ । ଏଥିଲାଗି ସେମାନଙ୍କୁ ରାଜା ଓ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର, ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ତିକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । କେତେ ଥର ପୁରୀଦାଣ୍ଡରେ ସେମାନେ ଠେଙ୍ଗାମାଡ଼ ସହିଛନ୍ତି, କେତେଥର ରାଜାର ଆଦେଶରେ କାରାଗାରରେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇଛନ୍ତି, ତଥାପି ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ସରଳ ଓ ଭାଷାନୁରୂପ କରି ସେଥିରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଧିକାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଇବାର ଶପଥରୁ ସେମାନେ କଦାପି ନିବର୍ତ୍ତି ନାହାନ୍ତି ।

ଏହି ଗୋଟିକ ଦିଗରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖାଯାଉ । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଭକ୍ତମାନେ

ସ୍ୱମତର ଯେଉଁଠାରୁ ପାଇଛନ୍ତି, ସେଠାରୁ ଆପଣା ସହିତ ବଙ୍ଗଭାଷାର ନାମସଂକୀର୍ତ୍ତନ ବୋହି ନେଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ସହିତ ଏହି ଦରବଙ୍ଗଳା ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ଯେପରିକି ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କର ଧର୍ମ ସହିତ ବଙ୍ଗଭାଷାକୁ ଧର୍ମ-ଭାଷା କରିବାର ଗାମଖିଅଲି ସେମାନଙ୍କୁ ଶରଧନ ଉତ୍ସାହିତ କରି ଆସିଛି । ଏହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଉଛି ଯେ ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକଙ୍କୁ ଆଦୌ ସମଗ୍ର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିନାହିଁ । କେବଳ କୀର୍ତ୍ତନରେ ମୁଗ୍ଧ କରି କାନରେ ଦୀକ୍ଷା ଦେଇ ଧର୍ମଗଣର ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ାଇବାରେ ଏହା ଅଧିକ ପ୍ରସାଦ ଲାଭ କରିଛି । ଫଳତଃ ରାଜପୋଷଣ ଓ ସହଜ ଆକର୍ଷଣ ବଳରେ ଏହା ଆପଣାକୁ ଯେତେ ବିସ୍ତୃତ କରି ପ୍ରଚାରିତ କରି ପାରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଲୋକଜୀବନର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଏହା ଉପବାସୀ କରି ରଖିଛି । ତେଣୁ ଲୋକେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଧର୍ମର ଗମ୍ଭୀର ମର୍ମକୁ ନବୁଝି କେବଳ ତାହାଙ୍କର ନାମସଂକୀର୍ତ୍ତନରେ ମନ ମଜାଇ ରହିଛନ୍ତି ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ଚୈତନ୍ୟ-ଧର୍ମ ଯେ କ୍ରମେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଲୋକଙ୍କର ମନକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରି ରହିଥିଲା, ଏହା ଏକ ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟ । ସେହି କେତେ ଶତାବ୍ଦୀର ସାହିତ୍ୟ ଓ ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ କେବଳ ଏହି ନୂତନ ଧର୍ମର କଲ୍ଲୋଳହିଁ ପ୍ରବାହିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ସମସ୍ତେ ଏହି ସମୟର କବି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଏମାନଙ୍କ ଦଳରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଦରକାର । କେତେକ ମତ ଦିଅନ୍ତି ଯେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରବଳ ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ବେଳେ ଏକମାତ୍ର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ସାହିତ୍ୟରଚନା କରି ସ୍ୱକୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟର ପ୍ରମାଣ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଏପରି ଏକ ଅନୁମାନ ଯେ କେତେଦୂର ଦୋଷମୁକ୍ତ, ତାହାର ଆଲୋଚନା କରିବା ଏଠାରେ ଅନୁକୂଳ ନୁହେ । କେବଳ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରଭୃତି କବିମାନେ ବୈଷ୍ଣବ-ଧର୍ମର ପ୍ରିୟ ଆଧାର କୃଷ୍ଣଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଯେଉଁସବୁ ରସ ଓ ଭାବର କାବ୍ୟରୂପ ଦେଇଯାଇଛନ୍ତି, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଆପଣାକୁ କୌଣସି ଧର୍ମଶାଖାଦ୍ୱାରା ଅବଲମ୍ବିତ ନ କରାଇ

ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହି ସବୁ ରସ ଓ ଭାବର ଅବତାରଣା କରିଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟ ହିସାବରେ ଲୋକଜୀବନକୁ ଏକ ସର୍ବମୁଖୀ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାର ସକ୍ଷମଶାଳିତା ଯେ ଭକ୍ତି-ସାହିତ୍ୟରେ ନାହିଁ, ଏକଥା ନିତାନ୍ତ ବାଧ ନହେଲେ କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ ।

ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ-ଧର୍ମ ଓ ଭାବଧାରାର ଆଧିପତ୍ୟ ଆଗରେ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥ-ପରମ୍ପରା ଆପଣାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ହରାଇ ବସିଲା । କିନ୍ତୁ ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବଠାରୁ ବଳିଷ୍ଠ ନେତୃତ୍ୱର ଅଭାବହିଁ ଏହି ଅବନତିଲାଗି ଅଧିକଭାବରେ ଦାୟୀ । ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକାଠି କରି ଧରିପାରିବା ଭଳି ନେତୃତ୍ୱ ବା ପ୍ରତିଭା ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଯାଏ, ସେତିକିବେଳେହିଁ ଧର୍ମ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇଯାଏ । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ପରେ ଓଡ଼ିଶା ଧର୍ମର ଅବସ୍ଥା ତଦ୍ରୂପ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ନାନା ମତପାର୍ଥକ୍ୟର କାରଣ ଦେଖାଇ ସନ୍ଥ-ପରମ୍ପରା ନାନା ଶାଖାରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଗଲା । ସେଗୁଡ଼ିକର ହିସାବ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଆଯାଇନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଶାଖାର ଶିଷ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶର ପ୍ରକୃତ-ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରମସାପେକ୍ଷ । ଏହିଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରଦେଶସାରା ଏକ ତଥ୍ୟସଂଗ୍ରହର ଅଭିଯାନ ନ ବାହାରିଲେ ଏହା ସମ୍ଭବ ହେବନାହିଁ । ତେଣୁ କେଉଁ ଶାଖାରୁ ଯେ କେଉଁ ଶାଖା କିପରି ଭାବରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି ସେକଥା ବର୍ତ୍ତମାନ କହି ହେବନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏତିକି ସତକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ପରେ ଆଉ ସେପରି ସମଗ୍ର-ଦୃଷ୍ଟିସମ୍ପନ୍ନ ଧର୍ମସଂସ୍ଥାପକ କେହି ବାହାରିଲେ ନାହିଁ । ଦୁର୍ବଳ ଧର୍ମସଂସ୍କାରକେ କେବଳ ଟିକିନିଖି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ସମସ୍ତେ ବଡ଼ ଆଖିରେ ଦେଖିଲେ ଏବଂ ସେହି ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ପରମ ସମ୍ବଳ କରି ପରସ୍ପରଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଗଲେ ।

ପଞ୍ଚସଖା-ଧର୍ମ ଓ ମହିମା-ଧର୍ମର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥସାଧନା ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କଲାଭଳି ଯେଉଁ କେତୋଟି ପୋଥି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ତାହାର ସମୟ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକୃତ ଅଭ୍ରାନ୍ତ କରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଅତି କଠିନ । ଅନେକ ପୋଥି କେବଳ କୌଣସି ବିଶେଷ ମାର୍ଗର ଅନୁଯାୟୀମାନଙ୍କ ଲାଗି ଲେଖାଯାଇଛି । କେତେକ ଲଘୁତର

ରଚନା ପୁଣି କୌଣସି ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରଚୟିତା ବା 'ଗୁରୁଙ୍କର ଭଣିତା ଦେଇ ଆପଣାକୁ ପ୍ରଖ୍ୟାତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗସହିତ ଏହି ଯୁଗଟିର ବେଶ୍ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । ନେତୃତ୍ୱର ଅଭାବରୁ ପରମ୍ପରାଠାରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ଓ ବିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇ ସେ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଧର୍ମ ସାଧକମାନେ ଅରଣ୍ୟ ଓ ପର୍ବତର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ଧର୍ମ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିବେଶ ନ ପାଇ ବେଳେ ବେଳେ ଏହିପରି ଆପଣାକୁ ଆତ୍ମସମ୍ବରି ନିଏ । ସେତେବେଳେ କୌଣସି ନୂତନ ମାର୍ଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ଅପେକ୍ଷା ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଧର୍ମର କ୍ଷୀଣ ଶିଖାଟିକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାକୁ ସେ ନିଜର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରେ । ଆପଣାକୁ ସୁରକ୍ଷିତ କରି ରଖିବାର ଏହି ଅଧ୍ୟବସାୟ ଫଳରେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ପୁଣି ଜଣେ ସବଳ ନେତାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ଧର୍ମକୁ ଆଉ ଅରଣ୍ୟପର୍ବତରେ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ, ପୁଣି ସେ ନୂତନ ଶକ୍ତି ଓ ସନ୍ଦେଶ ବହନ କରି ସମାଜରେ ଆପଣାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ରଖେ ।

ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗଟି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଏକ ଅପସରି ଯିବାର ପର୍ଯ୍ୟାୟ । ଲୋକପ୍ରିୟ ଓ ରାଜାନୁଗ୍ରହ-ପାଳିତ ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମର ସମ୍ମୁଖରେ ଠିଆ ହେବାର ଶକ୍ତି ହରାଇ ବସି ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥ-ସାଧନା ପୁଣି ଆପଣାକୁ ଅନ୍ତରାଳ କରି ରଖିଲା । ପୁଣି ଅରଣ୍ୟ ଓ ପର୍ବତର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନିରାପଦ ଆଶ୍ରୟରେ ନାନା ମାର୍ଗର ସାଧକମାନେ ଆପଣାର ସାଧନାକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ସେହିସବୁ ଶାଖାର ପରମ୍ପରା ରହି ଆସିଅଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଗଡ଼ଜାତ ଅଞ୍ଚଳ ରାଜଧାନୀ ତଥା ରାଜକଟକଠାରୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା, ତେଣୁ ଏହି ଗଡ଼ଜାତର ନାନାସ୍ଥାନରେ ବିଭିନ୍ନ ସନ୍ଥମାର୍ଗ ଆପଣାକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାର ଧୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳ ସାଧନା ଅଭ୍ୟାସ କରିବାରେ ଲାଗିଲା ।

ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ ଲୋକପ୍ରିୟ ଧର୍ମ ଆଗରେ ଆପଣାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ହେଲେ ଯେ କୌଣସି ସଂଖ୍ୟାଲଘିଷ୍ଠ ଅଳ୍ପଜନ ସ୍ୱୀକୃତ ଧର୍ମକୁ ଆପଣାର ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଆଚାରକୁ ଅଧିକ ଦୃଢ଼ କରିଦେବାକୁ ହୁଏ । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଯେତିକି ବଢ଼ିବାକୁ

ଲାଗିଲା, ଏହାର ବାହ୍ୟାଚାର ଓ ପ୍ରକାଶାଡମ୍ବର ସେତିକି ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଧର୍ମର ମର୍ମଗତ ପ୍ରାଣ କ୍ରମେ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲା । ବାହ୍ୟରୂପରେ କେବଳ ନାମ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ଓ ତିଳକ-ଦୀକ୍ଷାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଲୋକେ କିପରି ଅଧଃପତିତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ, ଅରଣ୍ୟପର୍ବତର ଅନ୍ତରାଳରେ ଶକ୍ତିସଂଗ୍ରହ କରୁଥିବା ସନ୍ଥଧର୍ମ ତାହା ଭଲ କରି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିଲା । ଆପଣାକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାକୁ ହେଲେ ଗୌଡ଼ୀୟଧର୍ମରେ ଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିବା ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଗ୍ଲାନି ପ୍ରତି ସତର୍କ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଏହି କଥା ତାହାର ପ୍ରଧାନ ଚିନ୍ତା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଗୌଡ଼ୀୟଧର୍ମ ଯେତିକି ତା'ର ତତ୍ତ୍ୱକେନ୍ଦ୍ରରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲା, ସନ୍ଥଧର୍ମ ଆପଣାର ସତର୍କିତ ପଥରେ ସେତିକି ଦୃଢ଼ଭାବରେ ନିଜର ତତ୍ତ୍ୱକୁ ସାର କରି ଧରି ରଖିବାରେ ଲାଗିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମକୁ ଜୀବନ୍ତ କରି ରଖିବାର ଏହି ସାର ଉପାୟଟି ପଞ୍ଚସଖା ବତାଇ ଦେଇ ଯାଇଥିଲେ । ପ୍ରତିକୂଳ ଅବସ୍ଥାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ସନ୍ଥଧର୍ମ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆହୁରି ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଚରମ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ନିର୍ଗୁଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ନିବଦ୍ଧ ରଖିଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାକାର ସାଧନାରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇଯିବାର କୌଣସି ଭୟନାହିଁ, ପଞ୍ଚସଖା ଏହି କଥା ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଖୋଲ କରତାଳ ଧରି ସଂକୀର୍ତ୍ତନ କରିବାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଯୋଗ, ତନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର ଓ ଯନ୍ତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାର୍ଗର ମର୍ଯ୍ୟାଦିତ ସ୍ଥାନ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ-ଧର୍ମରେ ବାହ୍ୟାଚାରର କୁଫଳ ସେମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଏପରି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା ଯେ ସତର୍କ ହେବାର ପ୍ରଥମ ପନ୍ଥାସ୍ୱରୂପ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ସନ୍ଥମାନେ ସମସ୍ତ ବାହ୍ୟାଚାରକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଦେଲେ । ପରମ ସତ୍ୟ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି ନୈଷ୍ଠିକ ଧର୍ମସାଧନାର ଏକମାତ୍ର ଧ୍ୟେୟ । କ୍ରମେ ସନ୍ଥଧର୍ମରୁ ଦେବଦେବୀର କଳ୍ପନା ଅପସରି ଗଲା, ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ସୂଚିତ ହୋଇଥିବା ଶୂନ୍ୟ, ମହାଶୂନ୍ୟ, ଅଲେଖ, ନିରଞ୍ଜନ ପ୍ରଭୃତିର କଳ୍ପନା ଅଧିକ ଭାବେ ଧର୍ମର ପରିସରରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ।

ଚୈତନ୍ୟ ଦାସ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ସମକାଳୀନ ବା ଠିକ୍ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର ମହାପୁରୁଷ ଥିଲେ । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ସମକାଳୀନ ହୋଇଥିଲେ ପଞ୍ଚସଖା-ସାହିତ୍ୟରେ ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କ ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଥାନ୍ତା ।

ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ 'ନିର୍ଗୁଣ ମାହାତ୍ମ୍ୟ' ଓ 'ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣ' ଓଡ଼ିଆ ଧର୍ମ ସାହିତ୍ୟର ବହୁମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ । ପଞ୍ଚସଖା ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟିକୁ ତତ୍ତ୍ୱାଭିମୁଖୀ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ, ସେକଥା ଆଗରୁ କୁହାଯାଇଛି, ଚୈତନ୍ୟଦାସଙ୍କର ରଚନାରେ ସେହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ଅଧିକ ଦୃଢ଼ ହୋଇପାରିଛି । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଉତ୍ସମୂଳ ବିଷୟରେ ଚୈତନ୍ୟଦାସ ଅଲେଖ ବା ଶୂନ୍ୟରୂପୀଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିକାରଣ ବୋଲି ମାନିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେବନାଗରୀ ଲିପିରେ ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣରୁ ପଂକ୍ତିମାନ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି । ମୂଳ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇନଥିବାରୁ ଲେଖକଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ସେହି ଉଦ୍ଧୃତ ପଂକ୍ତିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହୋଇଛି । କେବଳ ପଦକୁ ପଦ ମିଳାଇବା ପାଇଁ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସେଥିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଛି ମାତ୍ର ।

ଅଗୋଚର ପୁରୁଷ ସେ ନାହିଁ ରୂପବର୍ଣ୍ଣ,
ସ୍ଥିତି ଯେ ନାହିଁ ତାର ଅଟେ ମହାଶୂନ୍ୟ ।
ରୂପବର୍ଣ୍ଣ ନାହିଁ ଅରୂପ ତା'ର ଦେହୀ,
ଶୂନ୍ୟର ସଙ୍ଗତେ ସେ ଯେ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଥାଇ ।
ପୁଣି, ବୋଲଇ ସନକ ବ୍ରହ୍ମେ ପଚାରିଲ ଯାହା,
ଆଦ୍ୟ ଅନ୍ତ କହି ନୋହେଁ ଅଲେଖର ମାୟା ।
ଇଚ୍ଛା ସୁଖେ ତାହାର ମହିମା ବିକାଶଇ,
ଅରୂପ ଦେହରୁ ତାର ରୂପ ପ୍ରକାଶଇ ।
ଇଚ୍ଛାସୁଖେ ଖେଳଇ ସେ ଇଚ୍ଛା ସୁଖେ ରହେ,
ଇଚ୍ଛାହେଲେ ଅନେକ ସେ ରୂପମାନ ହୋଏ (୩)ଇତ୍ୟାଦି ।

ପରମତତ୍ତ୍ୱ ବାଚକ ଶୂନ୍ୟ, ମହାଶୂନ୍ୟ, ଅଲେଖ ଓ ମହିମା ପ୍ରଭୃତି କଳ୍ପନା ସନ୍ଥସାହିତ୍ୟରେ କିପରି ପ୍ରଧାନ ହୋଇ ଉଠିଛି, 'ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣ'ରୁ ଦିଆଯାଇଥିବା ପଦଗୁଡ଼ିକରୁ ସେହି କଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ । ସେହି ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଭକ୍ତି-ପ୍ଲାବିତ ଯୁଗର ଯେ କେତୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାହିତ୍ୟ-ସମୀକ୍ଷକର ଗୋଚରକୁ ଆସିଛି ସବୁଥିରେ ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ବହୁଳ ଓ ବିଶେଷ ଚର୍ଚ୍ଚା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ

---

୩ । Archeological Survey of Mayurabhanja. Vol, 1. P.CLXXVI-VIII

ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଜଣେ ଅନ୍ୟତମ ଲେଖକ । ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ତାଙ୍କର 'ପରଚେ ଗୀତା' ପୁସ୍ତକର ମୁଖବନ୍ଧକାର ଏକାଧିକ ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଇ ଦ୍ୱାରକା ଦାସଙ୍କର ଜନ୍ମସାଲ ୧୬୬୨ ବୋଲି ଠିକ୍ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପୁସ୍ତକଟିରେ ମଧ୍ୟ 'ଅଲେଖ' କଳ୍ପନାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ଅଲେଖ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅନିର୍ଦ୍ଦେଶ, ତାଙ୍କ ମହିମା କେ କହିବ ଶେଷ ॥
ପୁଣି, ମୋତେ କେ ଜାଣିବ ମୁଁ ଅଣଷର, ଅରୂପ ବର୍ଣ୍ଣ ନାହିଁ ଯେ ମୋହର,
ଅଲେଖ ଅବ୍ୟକ୍ତ ମୁଁ ଅଚ୍ୟୁତ, ଅଜନ୍ମ ଅନାଦି ନିର୍ଗୁଣ ତତ୍ତ୍ୱ (୪) ॥

ଅରକ୍ଷିତ ଦାସଙ୍କର ଧର୍ମ ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖୁବ୍ କମ୍ ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି । କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଓଲାସୁଣୀ ପାହାଡ଼ ଉପରେ ତାଙ୍କର ସମାଧି ଓ ଗାଦୀ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂଜା ପାଉଛି । ସ୍ଥାନୀୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଓଲାସୁଣୀ ଗୁମ୍ଫା ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ତୀର୍ଥରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ସବୁଠାରୁ କୌତୂହଳକର ବିଷୟ ହେଉଛି ଯେ ସେହି ଗାଦୀ ଓ ସମାଧିର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ କରୁଥିବା ବାବାଜୀମାନେ ଅରକ୍ଷିତ ଦାସଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଅରକ୍ଷିତଦାସ ଏକ କାଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥ ପରମ୍ପରାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ, କପର ଭାବରେ ଯେ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କର ସମାଧି ସ୍ଥାନରୁ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ତାହାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ହୁଏତ ଅନେକ ଇତିହାସ ଓ ତଥ୍ୟ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ପାରିବ । ମହିମଣ୍ଡଳ ଗୀତା ହେଉଛି ଅରକ୍ଷିତ ଦାସଙ୍କର ସର୍ବ ପ୍ରଧାନ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର କେବଳ ପ୍ରଥମ ଏକୋଇଶଟି ଅଧ୍ୟାୟ ପ୍ରକାଶିତହୋଇଛି, ଅବଶିଷ୍ଟ ଅନେକ ଅଧ୍ୟାୟ ଗାଦୀ ମଧ୍ୟରେ ରହି ପୂଜା ପାଉଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିକାରଣ ରୂପେ ମହାଶୂନ୍ୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମକୁ ସ୍ୱୀକାର କରା ଯାଇଛି । ମହିମଣ୍ଡଳ ଗୀତାହିଁ ପ୍ରମାଣ କରୁଛି ଯେ କେବଳ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଅନୁଗାମୀ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥମାନେ ଶୂନ୍ୟ ଓ ମହାଶୂନ୍ୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ, କେବଳ ପରମସତ୍ତ୍ୱର କଳ୍ପନା କରିବାକୁ ଯାଇ ତାହାକୁ ବ୍ରହ୍ମ ବା ମହାଶୂନ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ନାମରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ମହିମଣ୍ଡଳ ଗୀତାରେ ମହାଶୂନ୍ୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମ ଦୁହେଁ ହେଉଛନ୍ତି ସୃଷ୍ଟିର କାରଣ ।

---

୪ । ପରଚେ ଗୀତା: ଦ୍ୱାରକା ଦାସ, ୧/୯ ଓ ୨୫/୪୪ ।

ମହା ଶୂନ୍ୟରୁ ପଞ୍ଚଭୂତ, ଜାତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏ ସମସ୍ତ ।
ଏ ପଞ୍ଚଭୂତ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ, ନୁହେଟି ଶୁଣ ହୋ ସୁମନ ।
ଲୀଳା ନିମନ୍ତେ ଭିନ୍ନ ହେଲେ, ସଂସାରେ ଖେଳ ଲଗାଇଲେ ।
ଖେଳ ସରିଲେ ସର୍ବେ ଯାନ୍ତି, ଏକା ଅଙ୍ଗରେ ସେ ଚଳନ୍ତି ॥
ପୁଣି, ବ୍ରହ୍ମରୁ ପୃଥ୍ୱୀ ଅତପାତ, ବ୍ରହ୍ମରେ ଅଛନ୍ତି ସମସ୍ତ ।
ବ୍ରହ୍ମରୁ ସର୍ବେ ଜନ୍ମିଛନ୍ତି, ସଂସାରେ ଲୀଳା ଯେ କରନ୍ତି ।
ବ୍ରହ୍ମରୁ ପଞ୍ଚଭୂତ ଜନ୍ମ, ଲୀଳା ନିମନ୍ତେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ।
ହେ ମନ ବ୍ରହ୍ମରୁଟି ସର୍ବ, ଜାତ ହୁଅନ୍ତି ଅସମ୍ଭବ ।
ମଲେ ସେ ବ୍ରହ୍ମରେ ପଶନ୍ତି, ବ୍ରହ୍ମରେ ଲୀନ ସେ ହୁଅନ୍ତି (୫) ।

ଦେବାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କର ବୈଚିତ୍ର ଗୀତା ଓ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର ନାମବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱୟକୁ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ପ୍ରତିନିଧି ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ହିସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଯାଇପାରେ । ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ଅଲେଖ, ମହିମା ଓ ମହାଶୂନ୍ୟର ପରିଷ୍କାର ଚର୍ଚ୍ଚା କରି ଯାଇଛି ।

ଜୟ ଜୟ ଜ୍ୟୋତିପରେ ଯାର ସ୍ଥିତି ବିଜୟେ ଅଲେଖ ବ୍ରହ୍ମ,
ଅଜ୍ୟୋତି ମଣ୍ଡଳୁ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣୁଛି ବେଦ ନାହିଁ ବର୍ଣ୍ଣ ଚିହ୍ନ ।

ନାମ ବ୍ରହ୍ମର,

ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ସେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ, ଯାଙ୍କୁ ନ ଜାଣନ୍ତି ଷୋଳ ବୃନ୍ଦ,
ଯହିଁ ଶରଣ ଗଲେ ଗୋବିନ୍ଦ, ଯାର ସେବା ଅଷ୍ଟାଦଶ ବୃନ୍ଦ,
ଉତ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥିତି ପ୍ରଳୟ ସଂହାରଣ ଜାଣେ ସହଜାନନ୍ଦ । (୬)
ପୁଣି, ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଣାକାର ଦେହୀ, ଯାହାର ଚିହ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣ ନାହିଁ ।
ଶୂନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପୀ ଶୂନ୍ୟ ଜ୍ୟୋତି, ଅରୂପ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଶକତି ।
ପରମାନନ୍ଦ ନିର୍ବିକାର, ଯାର କଳ୍ପନାରୁ ସଂସାର
ମହାଶୂନ୍ୟରୁ ତୁଳରୂପୀ; ଛପନ କୋଟି ମଧ୍ୟେ ବ୍ୟାପୀ । (୭)

---

୫ । ମହାମଣ୍ଡଳ ଗୀତା: ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ମଧ୍ୟ ପରମ ସତ୍ତ୍ୱଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମା, ଶିବ, ବିଷ୍ଣୁ, ଶୂନ୍ୟନାଥ ଓ ଶୂନ୍ୟଦେହୀ ବୋଲି କୁହା ଯାଇଛି ।

୬ । ନାମବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା: ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ ।

୭ । ବୈଚିତ୍ର ଗୀତା: ଦେବାନନ୍ଦ ଦାସ ।

ବଙ୍ଗଛାୟାଚଳର ସମତଳ ଭୂଇଁ ଟେଣେ ଯେତେବେଳେ ଗୌଡ଼ୀୟ ମାର୍ଗର ସଂକୀର୍ତ୍ତନ-ଲୀଳାରେ ଉଚ୍ଛୁଳି ଉଠୁଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର କୋଟି କୋଟି ପର୍ବତ ଗୁମ୍ଫାର ଅରଣ୍ୟଛାୟା ତଳେ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥମାନେ ଏହି ଅଲେଖ, ଶୂନ୍ୟ, ମହାଶୂନ୍ୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଏକମାତ୍ର ଆଧାର କରି ସାଧନା-ପରମ୍ପରାକୁ ବଞ୍ଚାଇରଖିଥିଲେ । ତନ୍ତ୍ର ଉପରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ମନୋନିବେଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିବୃତ୍ତି ମାର୍ଗହିଁ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅବଲମ୍ବନ ହୋଇ ଉଠିଲା । ପଞ୍ଚସଖା ନିବୃତ୍ତି ମାର୍ଗକୁ ସାର ଆଚରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତଥାପି ସେମାନେ ଲୋକ ମନର ଚାହିଦା ମାନ ଓ ଲକ୍ଷଣ ବୁଝି ସାକାର ଆରାଧନାର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଏକାବେଳକେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ଲୋକ ସମାଜର ଅନ୍ତସ୍ତଳରେ ରହି ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସନ୍ଥମାର୍ଗ କ୍ରମେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ରୂପୀ ସାଧନାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାରେ ଲାଗିଲା । ଯେତେ ପ୍ରକାର ବିଭେଦ-ମାର୍ଗ କାଳେ କାଳେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି, ସେ ସବୁର ଉଦ୍ଭବ କେବଳ ଲଘୁତର ଲୋକମନର ବୋଧଗମ୍ୟତା ସକାଶେ; କିନ୍ତୁ ମୂଳତଃ ନିବୃତ୍ତି ମାର୍ଗହିଁ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମରେ ଉପନୀତ ହେବାର ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା, କ୍ରମେ ଏହି ଭାବନା ଦୃଢ଼ତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦ୍ୱାରକା ଦାସ ଅତି ଚମତ୍କାର କବିସୁଲଭ କଳ୍ପନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ମାର୍ଗକୁ ହେୟ କରି ନିବୃତ୍ତି ମାର୍ଗର ପ୍ରଶସ୍ତତା ଓ ଉପଦେୟତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଶରୀରରୂପକ ରଥରେ ମନରାଜା ରଥୀ ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି । ମନରାଜାର ଦୁଇ ରାଣୀ, 'ପ୍ରବୃତ୍ତି' ଓ 'ନିବୃତ୍ତି' । କାମ, କ୍ରୋଧ, ମାୟା, ତମ, ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରବୃତ୍ତି ରାଣୀର ନନ୍ଦନ, ଏବଂ କ୍ଷମା, ଦୟା, ଅହିଂସା, ଶାନ୍ତି, ସୁବୁଦ୍ଧି ପ୍ରଭୃତି ନିବୃତ୍ତି ରାଣୀର ନନ୍ଦନ ।(୮)

---

୮ । ପ୍ରବୃତ୍ତି ନିବୃତ୍ତି ଦୁଇ କନିଆ, ତାଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତି କେତେ କହୁ କିନା ।
କାମ କ୍ରୋଧ ମାୟା ତମ ଏ ସୁତ, ହିଂସା ଅହଙ୍କାର ମାୟା ତରଙ୍ଗ ।
କୁଟ କପଟ ଛନ୍ଦ ମାୟା ଦମ୍ଭ, କଳହ କୁଟ କେତେ ଏ ସମ୍ଭବ ।
ପ୍ରବୃତ୍ତି ରାଣୀର ଏହୁ ନନ୍ଦନ, ଅବର କହିବା ଶୁଣ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ।
ଦୟା କ୍ଷମା ଶୀଳ ଅହିଂସା ସତ୍ୟ, ଶାନ୍ତି ସୁବୁଦ୍ଧି ଅକ୍ରୋଧ ଏ ସାତ ।
ଜ୍ଞାନ ସାଧୁସଙ୍ଗ ଜୀବରେ ଦୟା, ନିର୍ଲୋଭ ଅକାମୀ ନଥାଇ ମାୟା ।
ସାତ୍ତ୍ୱିକ କୋମଳ ନୁହେଁ ଚଞ୍ଚଳ, ନିବୃତ୍ତି ରାଣୀର ଏତେକ ବାଳ ।
—ଅଭେଦ ଗୀତା : ୩୦ଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରାଧାରରେ ମଧ୍ୟ ନିବୃତ୍ତିମାର୍ଗର ଉତ୍କର୍ଷ ଅତି ପ୍ରଶସ୍ତ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଏ କଥା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ପରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଦେଶ ଓ ଲୋକଦୃଷ୍ଟି ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶା ସନ୍ଥଧର୍ମର କେତୋଟି ବିଶେଷ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭକରି ଶେଷରେ ମହିମାଧର୍ମରେ କିପରି ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା, ସେହି ବିକାଶକ୍ରମଟିର ଧାରଣା ଦେବାଲାଗି ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟଟିର ଟିକିନିଖି ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ହେଉଛି । ମହିମାଧର୍ମର ବ୍ରହ୍ମକଳ୍ପନା ଓ ମହିମା ବିଷୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚା ହୋଇ ସାରିଛି । ଏଠାରେ କେବଳ ଏତିକି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା କଥା ଯେ ସନ୍ଥଧର୍ମର ଦୀର୍ଘ ପରମ୍ପରା-କ୍ରମେ ସେହିସବୁ କଳ୍ପନା ନାନା ଭାବରେ ପଲ୍ଲବିତ ହୋଇ ମହିମା-ଧର୍ମରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପ ପାଇଛି । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ପରେ ସନ୍ଥ-ସାଧନାରେ ଯେଉଁ ବିମର୍ଷ-ଯୁଗ ଆସିଥିଲା, ସେହି ଯୁଗ ମଧ୍ୟରେ କ୍ରମେ ରୂପାୟିତ ହୋଇ ଆସିଥିବା କଳ୍ପନାଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ ଦେଇ ମହିମାଧର୍ମ କିପରି ଯୁଗକୁ ଏକ ସମଗ୍ର ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ଅର୍ଜନ କରିପାରିଥିଲା, ସେତକ ଦେଖାଇଦେବା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ସବୁ ବିଷ୍ଣୁ କାଠ ଖାଇଲେ, ସବୁ ବ୍ରହ୍ମା କାଠ ଖାଇଲେ, ଶିବଶକ୍ତିର କଳ୍ପନା ଅପସରି ଗଲା । ବଜ୍ରଯାନର 'ଆଦିବୁଦ୍ଧ' କଳ୍ପନା ପରି ଆଦିବ୍ରହ୍ମ, ଅଲେଖ, ଶୂନ୍ୟ ବା ମହାଶୂନ୍ୟଠାରେ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ ପରିସରକୁ ରୂପ ଧାରଣ କଲା; ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଶାସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକରୁ ଏହାହିଁ ପରିଷ୍କାର ଭାବେ ଜଣାଯାଏ । ମହିମାଧର୍ମ ସମସ୍ତ ଅବତାର, ସମସ୍ତ କଳାବନ୍ତ ସୃଷ୍ଟିକାରଣରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସେହି ଅଲେଖ ଓ ଶୂନ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଲା । ଭୀମଭୋଇ ଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଅନାଦିବ୍ରହ୍ମଙ୍କର କଥୋପକଥନ ଛଳରେ ଏହି ମନୋବୃତ୍ତିଟିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । 'ବ୍ରହ୍ମଚରିତ' ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଅନାଦି ବ୍ରହ୍ମ କହୁଛନ୍ତି, ସତ୍ୟଯୁଗରେ ସହସ୍ରମୁଖ ବ୍ରହ୍ମା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ବେଦରେ ଖୋଜି ତାଙ୍କର ଠିକଣା ପାଇଲେ ନାହିଁ; ତାଙ୍କପରେ ଅଷ୍ଟମୁଖ ଓ ଷୋଳମୁଖ ବ୍ରହ୍ମା ମଧ୍ୟ ଆସି ସେହିପରି ନିରସ୍ତ ହେଲେ । ତାହାପରେ ଆହୁରି କେତେ ବ୍ରହ୍ମା ଆସିଲେ ଗଲେ, କିନ୍ତୁ ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି ସେମାନେ ଥକିଗଲେ, କେବଳ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । କାଳକ୍ରମେ

ଏହିପରି କୋଟିଏ ବ୍ରହ୍ମା ମିଳାଇଗଲେ । ଶେଷରେ କଳିଯୁଗରେ ଚତୁର୍ମୁଖ ବ୍ରହ୍ମାର କଳ୍ପନାହିଁ ବାକି ଅଛି ।

ଗଲେ କୋଟିଏ ବ୍ରହ୍ମା ବାହି, ଅରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ଶକ୍ତି ନାହିଁ ।
ସେ ବ୍ରହ୍ମ ଶକ୍ତି ଯେବେ ଥାନ୍ତା, ଦେହ କପାଇଁ ବହିଥାନ୍ତା ॥

ସେଥିଲାଗି ବ୍ରହ୍ମାର ନିଃସାରତା ପ୍ରମାଣିତ କରି ତା'ର ବଡ଼ପଣ ହରଣ କରିବାକୁ ଅରୂପବ୍ରହ୍ମ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ବଡ଼ିମା ପଦ ନୋହିଲ ଭଲ, ପଛ ଆଗକୁ ହୋଏ ସଲ ।
ଏ କଳିଯୁଗ ଉଦେ ହେଲ, ବ୍ରହ୍ମାର ପଦ ଛଡ଼ାଇଲ ॥

ଏହିପରି କେତେ ବିଷ୍ଣୁ, କେତେ ରାମ ଓ କେତେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମିଳାଇ ଗଲେ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଆପଣା ଭାଷାରେ,

ବଟବୃକ୍ଷର ପତ୍ର ଯେତେ, ବିଷ୍ଣୁହିଁ ମରିଗଲେ ତେତେ ।...
ଏ ରୂପେ କେତେ ନାରାୟଣ, ନଦୀବାଳିର ପ୍ରାୟେ ଜାଣ ।
ଏ ରୂପେ ଯାଇଛନ୍ତି ବହି, ଶରକାଳହିଁ ରହିନାହିଁ ॥ ...
ଅନେକ ରାମ ଗଲେ ମରି, କେହି ନ ପାରି ଦେହ ଧରି ।..
ଅନେକ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗଲେ, ପିଣ୍ଡ ବଞ୍ଚାଇ ନ ପାରିଲେ (୯) ॥

ସବୁ ଅବତାର ଏହିପରି କାଳସମୁଦ୍ରରେ ଉଭେଇ ଗଲେ । ଦେହଧର କେହି ମୃତ୍ୟୁକୁ ଜୟ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ମହିମା-ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରି ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁ ଆପେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ମହିମା-ଧର୍ମର ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଅଜ, ଅଯୋନିସମ୍ଭୂତ, ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ । ତାଙ୍କର ନିବାସ ହେଉଛି ମହାନିତ୍ୟଭୁବନ । କବି ଜୟକୃଷ୍ଣ ସେହି ମହାନିତ୍ୟ ଭୁବନର ଚୌଦୁଆରରେ କୃଷ୍ଣ, ଅନନ୍ତ (୧୦) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଓ

---

୯ । ଶ୍ରୁତିନିଷେଧ ଗୀତା : ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

୧୦ । ରାମ, କୃଷ୍ଣ ଓ ନୃସିଂହ ପ୍ରଭୃତି ପରି ଅନନ୍ତରୂପ ଏକ ବ୍ରହ୍ମକଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମସାଧନାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାର୍ଗ ଆପଣାର ଆରାଧ୍ୟ ଅବତାରଙ୍କୁ ଚରମ କାରଣ ଓ ଚରମ ଆଶ୍ରୟ ବୋଲି କଳ୍ପନା କରିଥିଲା ପରି ଏହି ମାର୍ଗ ଅନନ୍ତଙ୍କୁ ସେହି ପରମ ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରିଛନ୍ତି । ଦସ୍ୟାଦାସଙ୍କର ଲିଖିତ 'ଅନନ୍ତ ସାଗର ଗୀତା'ରୁ ଏହାର ସୂଚନା ମିଳେ । ଅନନ୍ତରୁ ସକଳ ସୃଷ୍ଟିର ଉତ୍ପତ୍ତି, ଅନନ୍ତଠି ହିଁ ସମସ୍ତ ଲୀନ ହୋଇଯିବ । ଅନନ୍ତ ସକଳ ପ୍ରକାର

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଅନୁସରଣିଅ କରି ବସିଛନ୍ତି। ସମସ୍ତେ ଅସିଛନ୍ତି ସୃଷ୍ଟି ଶେଷରେ ପରମ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିବାକୁ। ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ନାମଧ୍ୱନି ଶୁଣି ସିଂହଦ୍ୱାରଠାରେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେଉଅଛନ୍ତି (୧୧)। ଏହାହିଁ ମହିମାଧର୍ମର ଚରମ ତାତ୍ତ୍ୱିକତା।) ଏହାର ବହ୍ମକଳ୍ପନାକୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କଳାଯୁକ୍ତ କଳ୍ପନା ନିରାକୃତ ହୋଇ ଯାଇଛି। ପଞ୍ଚସଖା-ଦର୍ଶନର ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଭାବନା ନାନା ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ତର ଅତିକ୍ରମ କରି ପୁଣି ମହିମାଧର୍ମର ଚରମ ତତ୍ତ୍ୱରେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିଛି।

ମହିମାଧର୍ମରେ ପ୍ରବାଦ ଅଛି ଯେ ନୀଳାଚଳରୁ ସ୍ୱୟଂ ଜଗନ୍ନାଥ କପିଳାସ ଅସି ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ଭେଟିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କଠାରୁ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗର ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ। ମହିମା-ସଂସ୍ଥାରେ ସେ ପ୍ରଥମ ଶିଷ୍ୟ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବା ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ହେଲେ। ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ କଳ୍ପନାରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ନବମ ଅବତାର। କପିଳାସରେ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ଗୁରୁ ମହିମାସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହେବା ପରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର ସମସ୍ତ ଅପବାଦ ତୁଟିଗଲା ଓ ସେ ନିଷ୍କାମ ନିର୍ମୋହ ଜ୍ଞାନବାଦରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲେ। ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଭାଷାରେ,

ବୋଲନ୍ତି ଅନାଦି ପୁରୁଷ, ଏ ପରା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ।
ବଦ୍ଧ ଦେହଲେ ବାସ ସ୍ଥିତ, ଏ ଯେ ମାନବ ବିଷ୍ଣୁମୂର୍ତ୍ତି।
ମୁଁ ଯହୁଁ ହେଲି ଅବତାର, ଚେତିଲା ଶ୍ରୀ ନୀଳକନ୍ଦର।

ପୁଣି, ନିଜେ ଅନାଦି ବ୍ରହ୍ମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି,

ତୋ' ଯେଉଁ ଦଶ ଅବତାର, ଗୁରୁ ଦର୍ଶନେ ଗଲା ପାର।
ମାନବ ବିଷ୍ଣୁ ଭଗବାନ, ଏ କଳିଯୁଗେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ।
ସେ ପାପମାନ ଏବେ ତୋର, ପୋଡିଲା ବ୍ରହ୍ମ ଯେ ଅନଳ (୧୨)॥

ମହିମା-ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଗନ୍ନାଥ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଅବତାର ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନୂତନ ପଥର ପ୍ରଥମ ଶିଷ୍ୟ ହେଲେ।

ଈଶ୍ୱର-କଳ୍ପନାର ବହିର୍ଭୂତ; ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନାମାନ ହସ୍ତଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ।

୧୧। ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ. ୪୪।

୧୨। ନିର୍ବେଦ ସାଧନ : ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ।

ଅଲେଖ ପ୍ରଭୁ ଉଦିତ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ହରିନେଲା ପରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ମଧ୍ୟ କଳା କାଢ଼ି ନେଇଛନ୍ତି ।

ସେ ଯେବେ ଜଗନ୍ନାଥ ହୋନ୍ତା, ତାବତେ ଖପାଇଁ କରନ୍ତା ।...
ଏ କଳି ଯୁଗେ ଉଦେ ହେଲ, ଜଗନ୍ନାଥର ପଦ ନେଲ (୧୩) ॥

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ମୂଳମେରୁ କରି ଓଡ଼ିଶାର ପାରମ୍ପରୀୟ ଧର୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଆସିଛି । ଯୋଗ, ତନ୍ତ୍ର, ବୈଷ୍ଣବ, ବୌଦ୍ଧ ସବୁ ଶାଖାର ସାଧକ ଏହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଇଷ୍ଟଦେବତା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପଞ୍ଚସଖା କେବଳ ସେହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଆଜ୍ଞାରେ ପ୍ରଥମ ଦୀକ୍ଷା ନେଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କରି ଆଜ୍ଞାରେ ଆପଣାର ନୂତନ ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବାରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅଥଚ ମହିମା-ଧର୍ମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି ଜଗନ୍ନାଥ-ଧର୍ମର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ କରି । ସକଳ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ସକଳ ଧର୍ମର ପୁଣ୍ୟପୀଠ ଜଗନ୍ନାଥ-ଧାମର କୌଣସି ମହତ୍ତ୍ୱ ମହିମା-ଧର୍ମରେ ନାହିଁ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମୂଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ପରେ ଆଉ ସେପରି କେହି ଦୂରଦୃଷ୍ଟି-ସମ୍ପନ୍ନ ରାଜା ହୁଏତ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜସିଂହାସନକୁ ଅଳଙ୍କୃତ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏଣେ ରାଜପୋଷିତ ଗୌଡ଼ୀୟ-ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଅଗ୍ନିପରି ମାଡ଼ି ଚାଲିଥାଏ । ଓଡ଼ିଶାର ଦୁର୍ବଳ ରାଜା ପ୍ରଦେଶର ସକଳ ପ୍ରକାର ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମସାଧନାକୁ ଅଭୟ ଦେବାର ଉଦାରତା ହୁଏତ ଆଉ ରଖିପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ କାଳକ୍ରମେ ଜଗନ୍ନାଥ-ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧକ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଆସ୍ଥା ହରାଇ ବସିଲା । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ପରେ ବିଭିନ୍ନ ମାର୍ଗରେ ସନ୍ଥମାନେ ପୁରୀଠାରୁ ବହୁଦୂରରେ ଅରଣ୍ୟ ପର୍ବତରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ । ସେଇ ନିର୍ବାସନରୁ ସେମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉଥିବା ଅଧର୍ମମାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ତତ୍କାଳର ସ୍ୱୀକୃତ ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ଅନୁରକ୍ତି କ୍ରମେ ତୁଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । କ୍ରମେ ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଜଗନ୍ନାଥ-କ୍ଷେତ୍ର କେବଳ ଭ୍ରଷ୍ଟଧର୍ମ ଓ ବାହ୍ୟାଚାରର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ରାଜା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସହିତ ଜଗନ୍ନାଥ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥସାଧନାର ଶତ୍ରୁ ହୋଇଗଲେ । ବିଶେଷତଃ ଯେତେବେଳେ ସନ୍ଥଧର୍ମର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟି

---

୧୩ । ଶ୍ରୁତିନିଷେଧ ଗୀତା : ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

କ୍ରମେ ପ୍ରଧାନ ହୋଇପଡ଼ିଲା, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କେବଳ ଠକ କଳ୍ପନା ବୋଲି ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଦେଲେ । ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ପୁରୀମନ୍ଦିର ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଆସିଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ମିଳେ । ଘଟଣାଟିର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ସଠିକ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ତାହାକୁ ଉପରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ଜଗନ୍ନାଥ-ବିରୋଧୀ ବ୍ୟଞ୍ଜନାରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ବର୍ଜନ କରି ମହିମାଗୋସାଇଁ ଯୋରନ୍ଦାଠାରେ ଆପଣାର ଗାଦୀ ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ସେହି ବିଷୟରେ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ବାଣୀରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି:—

“ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେ ରୂପ ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର ହେଉଅଛି, ତହିଁରେ ଲୋକମାନେ କିପରି ସଦ୍‌ଗତି ଲାଭ କରିପାରିବେ ? ...... ପୁରୀଧାମ ଦର୍ଶନରେ ପ୍ରାଣୀମାନେ ଅନେକ ମୀଚକାର୍ଯ୍ୟରେ ରତ ହୋଇ ଅଧଃପତିତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ଏହି ନିମିତ୍ତ ସେହି ଧାମ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନମାନଙ୍କୁ ଭକ୍ତଗଣ ଦର୍ଶନକୁ ଯିବେ ନାହିଁ । ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଲାଗି ଢେଙ୍କାନାଳ ଯୋରନ୍ଦାରେ ‘ସତ୍ୟ ଅନନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର ମହିମାଗାଦୀ ଧାମ’ ସ୍ଥାପିତ ହେବ (୧୪) ।”

ସେହିଦିନଠାରୁ ଜଗନ୍ନାଥ-ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥ-ଧର୍ମଠାରୁ ଦୂରକୁ ଚାଲିଯାଇଛି । ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା କେବଳ କର୍ମକାଣ୍ଡର ତୀର୍ଥ ମାତ୍ର । ଜଗନ୍ନାଥ ପୂର୍ବର ଧର୍ମବ୍ୟଞ୍ଜନା ହରାଇ ବସିଛନ୍ତି । ମହିମାଧର୍ମ ପରେ ଯେଉଁ କେତୋଟି ସନ୍ଥ-ଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆପଣାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ରଖି ପାରିଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ଜଗନ୍ନାଥ-ବିରୋଧୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଫୁଟି ଉଠିଛି । ଛତିଆରେ ଥିବା ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଘୋଷଣା ହେଉଛି ଯେ ପୁରୀକ୍ଷେତ୍ରରୁ ଜଗନ୍ନାଥଦେବ ଛତିଆ ଚାଲି ଆସିଛନ୍ତି । ଠିକ୍ ପୁରୀମନ୍ଦିରର ଅବିକଳ ନୀତି ଓ ପୂଜାମାନ ଛତିଆରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଛି । କାଳିଅବୋଦାରେ କେନ୍ଦ୍ରିତ ହୋଇ ରହିଥିବା ତନ୍ତ୍ରସାଧନା ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ ସୂଚିତ ହୁଏ । ପୁରୀଧାମର ପ୍ରଧାନ ପର୍ବର ସମାନ୍ତରାଳ ଅନୁଷ୍ଠାନ ରୂପେ କାଳିଅବୋଦାରେ ମଧ୍ୟ ରଥଯାତ୍ରାର ପ୍ରଚଳନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ସୂଚନା କେବଳ ଲେଖକର ଅନୁମାନ ମାତ୍ର । ଏହାକୁ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ସ୍ଥିରସିଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଠିକ୍ ହେବନାହିଁ ।

---

୧୪ । ସତ୍ୟମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ. ୧୦୪

ପଞ୍ଚସଖା ସମୟଠାରୁ **ଅଦ୍ୟ** ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନା ଶାଖାରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ରହି ଆସିଥିବା ସନ୍ଥମାର୍ଗର ପରମ୍ପରା-କ୍ରମରେ ଆଲୋଚନା ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଏ ବିଷୟରେ କୌଣସି ନିଶ୍ଚୟରେ ପହଞ୍ଚିବା ଅଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଅବତାର ବାଦ ଖାଇଗଲେ, ଅଧିବାଦର ସକଳ କଳ୍ପନା ଅତିକ୍ରମ କରି ମହିମା-ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ-ଦୃଷ୍ଟି ଶୂନ୍ୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମର ଉଚ୍ଚତମ ସ୍ତରପାଏ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଗଲା । ତେଣୁ ବ୍ରହ୍ମର ନାନା ବିଭେଦ-କଳ୍ପନାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଯେତେ ପ୍ରକାର ସାଧନା-ମାର୍ଗ ଆଗରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ସେ ସକଳର ମହତ୍ତ୍ୱ କ୍ରମେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଗଲା । କେବଳ ମହିମା ହେଉଛନ୍ତି ପରଂବ୍ରହ୍ମର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରକାଶ, ସେହି ମହିମା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଭକ୍ତିଭାବରେ ନତ ହୋଇ ପାରିଲେ ତା'ର ପ୍ରସାଦ-ଲାଭ ହୋଇପାରିବ । ପଞ୍ଚସଖା ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ଉପାଦେୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ, ତଥାପି ଯୋଗ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ମାର୍ଗକୁ ତାହାର ଆନୁସଙ୍ଗିକ ଭାବରେ ରଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥମାନଙ୍କୁ ବାହ୍ୟମାର୍ଗର ଆପଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅତି ସତର୍କ କରିଦେଲା । ତେଣୁ କ୍ରମେ ଧର୍ମସାଧନାର ସମସ୍ତ ମନୋଧାରା ଏକାନ୍ତ ଭକ୍ତିର ସ୍ରୋତରେ ହିଁ ପ୍ରବାହିତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ମହିମା-ଧର୍ମରେ ଏହି ଭକ୍ତି-ଦୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଧାନତା ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇସାରିଛି । ଏଠାରେ କେବଳ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ସେହି ମାର୍ଗଟିର ସୂଚନା କରିଦେଇ ପାରିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ।

'ଷବଚେ ଗୀତା'ରେ ନିର୍ଗୁଣ ଭକ୍ତିମାର୍ଗକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । 'ବୈଦ୍ରେ ଗୀତା'ର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦେବାନନ୍ଦ ଦାସ ଜଣେ ଋଷିଙ୍କର ଉପାଖ୍ୟାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ନାନା ପ୍ରକାର ସାଧନା-ସମରର କଠୋର ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଶତ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଗଲା, ତଥାପି ଋଷି ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କର ଦର୍ଶନ ପାଇଲେ ନାହିଁ । କୌଣସି ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମେ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଭକ୍ତିଭାବର ସଞ୍ଚାର ହେବାମାତ୍ରକେ ଭଗବାନ ନିଜେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖାଦେବାକୁ ଆସିଲେ । ନାରଦଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନରେ ଭଗବାନ ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହୁଛନ୍ତି:—

ଆଜ୍ଞା କଲେ ଯାହା ଆମ୍ଭେ, ଋଷିକି କହିଲ ଯେ ତୁମ୍ଭେ ।
ଶୁଣନ୍ତେ ଭକତ ଜନ୍ମିଲା, ଦବିତ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧେ ହେଲା ।

ଯେଣୁକି ଶତ ସତ ଯୁଗ, କ୍ଷଣକେ କରିଗଲି ଭୋଗ ।
ଭଗତ ଭାବକୁ ପ୍ରସନ୍ନ, ଯେଣୁକି ଦେଲ ଦରଶନ ।
ଭାବରେ ଭକ୍ତ ଶନ୍ତେ ଯହିଁ, ଆମ୍ଭେ ପ୍ରସନ୍ନ ହେଉ ତହିଁ (୧୫) ।

ଅରକ୍ଷିତ ଦାସ ମଧ୍ୟ ସେହି ଭକ୍ତିମାର୍ଗକୁ ପ୍ରାପ୍ତିସୋପାନ କରି ଧରିଛନ୍ତି:—

ଏ ଦେହ ଯେବେ ତୁ ନଶିବୁ, ଭକତ ଯୋଗମାର୍ଗେ ଦେବୁ ।
ଆନେ ମୋହର କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ, ମୁଁ ସତ୍ୟ କହୁଲି ଗୋସାଇଁ ।
ଭକତ ଯୋଗ ମୁଁ ସାଧିବି, ହାଡ଼ ପଂଜରେ ବସାଇବ (୧୬) ।

ମହିମା-ଧର୍ମର ପରଂବ୍ରହ୍ମ-କଳ୍ପନା ଭକ୍ତି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଉପାଦାନରୁ ହୋଇ ଅଜ୍ଞାରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କର ଅଜ୍ଞାରେ ଚଳୁଛି, ପ୍ରାଣୀମାନେ ତାଙ୍କର ଅଜ୍ଞାରେ ଆତଯାତ ହେଉଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ନହେଲେ ସଂସାରରେ କେହିଏ ସୁଦ୍ଧା ହଲିପାରିବ ନାହିଁ, ଏହା ମହିମା-ଧର୍ମରେ ଏକ ପ୍ରଧାନ କଥା । ଅରକ୍ଷିତ ଦାସଙ୍କର ରଚନାରେ ପ୍ରଥମ କରି ସେହି 'ଅଜ୍ଞା'ର ସୂଚନା ମିଳେ ।

ଏବେ ମୁଁ କହୁଅଛୁ ଶୁଣ, ଆଗେ ଅଜ୍ଞା ପଛେ ଜନମ ।
ସ୍ଥାବର ଜୀବଜନ୍ତୁ ଯେତେ, ଅଜ୍ଞାରୁ ଜନ୍ମିଲେ ସମସ୍ତେ ।
ଅଜ୍ଞାକୁ ବ୍ରହ୍ମା ଯେ ପାଇଲେ, ସକଳ ସୃଷ୍ଟି ସେ ସର୍ଜିଲେ ।
ଆଜ୍ଞାକୁ ବିଷ୍ଣୁ ଯେ ପାଇଲେ, ସକଳ ସୃଷ୍ଟିକି ପାଳିଲେ ।
ଅଜ୍ଞା ଯେ ଶଙ୍କର ପାଇଲେ, ସକଳ ସୃଷ୍ଟି ସଂହାରିଲେ ।
ଅଜ୍ଞାକୁ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପାଇ, ରାତ୍ରି ଦିବସେ ଭ୍ରମେ ସେହି ।ଇତ୍ୟାଦି(୧୭)

ଏକାନ୍ତ ଭକ୍ତିର ବୃତ୍ତି ମାର୍ଜାରୀ ବୃତ୍ତି । ଅପର ସକଳ ଖଣ୍ଡ-ସାଧନରୁ ସମସ୍ତ ନିର୍ଭର କଢ଼ାଇ ନେଇ ପାରିଲେ ଏକାନ୍ତ ଭକ୍ତିରୂପ ସବଳ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧାର ଭାଜନ ହେବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ପରବେ ଗୀତା ଓ ମହିମା-ମଣ୍ଡଳ ଗୀତାରେ ବାହ୍ୟ ଆରାଧନା ଓ କର୍ମକାଣ୍ଡକୁ ହେୟ ଜ୍ଞାନରେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାର ମନୋଭାବ ଅତି ସଂସ୍କାର ରୂପେ ଫୁଟିଉଠିଛି ।

ମୋତେ ଛାଡ଼ି ଆନ ଦଅଁ ପୂଜନ୍ତି ।
ମୁଁ ଆତ୍ମା ବୋଲିଣ ସେ ନ ଚିହ୍ନନ୍ତି ।

---

୧୫ । ବୈଚିତ୍ର ଗୀତା: ଦେବାନନ୍ଦ ଦାସ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ॥
୧୬ । ମହିମାମଣ୍ଡଳ ଗୀତା: ଅରକ୍ଷିତ ଦାସ; ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ ॥
୧୭ । ମହିମାମଣ୍ଡଳ ଗୀତା : ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଦାରୁ ଶଙ୍ଖପଟ୍ଟ ଶିଳା ଧାତୁରେ,
ପ୍ରତିମା କରି ପୂଜନ୍ତି ସୁଖରେ ।
ସ୍ୱଭାବେ ଅଜୀବ ଜୀବ ନୋହଇ,
ଯାଚିଲେ ନ ନେଇ ମାଗି ନ ଖାଇ ।
କର୍ଣ୍ଣେ ନ ଶୁଣେ କହିବା ବଚନ,
ଗୁହାରି କଲେ ନ କରେ କଲ୍ୟାଣ ।
ଏମନ୍ତ ପ୍ରତିମା ଥାପନା କରି,
ପୂଜଇ ଏହୁ ଡଅଁ ବୋଲି କରି ।
ଏମନ୍ତ ବୋଲି ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ପାମରେ,
ମୋତେ ନ ଚିହ୍ନନ୍ତି ମାୟା ମୋହରେ (୧୮) ॥

ପୁଣି,
କେ ଅବା ତୀର୍ଥ କରୁଯାନ୍ତି,
କେ ଅବା ଦେବତା ପୂଜନ୍ତି ।
କେ ଅବା ନାନା ଯୋଗ କରି,
ମରନ୍ତି ସେ ଜ୍ଞାନ ପାସୋରି ।
ଏମନ୍ତେ ନାନା ମତେ ଭ୍ରମି,
ତେଣୁ ଅଜ୍ଞାନୀ ହୋନ୍ତି ପ୍ରାଣୀ ।
ଏଣୁ ତୁ ସର୍ବ କର୍ମ ଛାଡ଼,
ଭକତି ଭାବ କର ଦୃଢ଼ (୧୯) ॥

ଅରକ୍ଷିତ ଦାସଙ୍କର ଭାଷାରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି ମନ୍ତ୍ର ଓ ଯନ୍ତ୍ର, ସେହି ନାନା ତୀର୍ଥ ସ୍ୱରୂପ । ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ତନ୍ତ୍ରର ବାହ୍ୟସାଧନାକୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଦେବାନନ୍ଦ ଦାସ ସକଳ ପ୍ରକାର ଯୋଗାଭ୍ୟାସ ମାର୍ଗ ଛାଡ଼ି ଅରୂପ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି :—

ପବନ ନ କରି ସାଧନ, ନ ସାଧି ଷଟଚକ୍ରମାନ ।
ଇଅଁଳା ପିଙ୍ଗଳା ନ ଛନ୍ଦ, ନ କର ଦଶଦ୍ୱାର ବନ୍ଦୀ ।
କେବଳ ମନ ନସୁନର, ହୃଦେ ଚିନ୍ତିବ ଦାମୋଦର ।
ସ୍ୱରୂପ ଭାବନା ନ କର, ଅରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ଅନୁସର ।

---

୧୮ । ସରବେ ଗୀତା . ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ, ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୧୯ । ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଗୀତା : ସପ୍ତଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ନୟନ ଟେକ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଚାହିଁ, ପିଣ୍ଡଟା ସଞ୍ଚାଇବ ନାହିଁ ।
ଯୁଆ ପଶାରେ ଯେତେକେ ମନ, ତେତେକେ ଚିନ୍ତିବ ନାରାୟଣ ।
ହୃଦଙ୍କ ଶବ୍ଦ ବର୍ଣ୍ଣ ଗଣି, ଲୋକର ମନରେ ପ୍ରକାଶି (୨୦) ॥

ଏହି ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ମହିମା-ମାର୍ଗର ଅରୂପ ଧ୍ୟାନ ସହିତ ମିଳାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ । ମହିମା-ମାର୍ଗରେ ଭକ୍ତର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ସମତାରେ । ଅନ୍ତରର ଶକ୍ତିକୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଧାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରବାହିତ କରି ପାରିଲେ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର ସକଳ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଭାବନା ଅପସରି ଯାଏ । ନାନା ଧର୍ମ-ମାର୍ଗରୁ ସୂଚନାମାନ ଦିଆଯାଇ ଏହି ସମତା ଦୃଷ୍ଟିର ଆଲୋଚନା ଆଗରୁ ହୋଇଯାଇଛି । ମହୀମଣ୍ଡଳ ଗୀତାରେ ସେହି ସମତାକୁ ମଧ୍ୟ ମାର୍ଗ ହିସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ।

ଛପନକୋଟି ଜୀବ ମୁହିଁ, ମୋ ବିନୁ ଆନ ନାହିଁ କେହି ।
ସକଳ ଏକତ୍ୱ ମଣିବୁ, ଭିନ୍ନ ଯେ କାହିଁ ନ ରଖିବୁ ।
ସକଳ ଏକତ୍ୱ ମଣିଲେ, ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତ ଥିବୁ ଭଲେ ॥
ପୁଣି, କର୍ମ ଅକର୍ମ ଦେଖ ସମ, ଏ ଦୁହେଁ ଅଟନ୍ତି ସମାନ ।
ଶୁଭ ଅଶୁଭ ନ ମଣିବୁ, ଏ ଦୁଇ ସମାନ ଦେଖିବୁ ।
ଭଲ ମନ୍ଦଟି ନାହିଁ ଜାଣ, ଏ ଦୁହେଁ ଅଟନ୍ତି ସମାନ । ...
ଧର୍ମ ଅଧର୍ମ ନ ବାଛିବୁ, ଏ ଦୁଇ ସମାନ ଦେଖିବୁ ।
ପାପ ପୁଣ୍ୟ ତୁ ନ ବିଚାର, ଏ ଦୁହେଁ ସମାନ ନକର ।
ସ୍ୱର୍ଗ ନରକ ନ ବାଛିବୁ, ଏ ଦୁଇ ସମାନ ଦେଖିବୁ (୨୧) । ଇତ୍ୟାଦି

ପଞ୍ଚଭୂତର ସୃଷ୍ଟି ପରଂବ୍ରହ୍ମର ପ୍ରକାଶମାତ୍ର । ତେଣୁ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ମିଳିତ ହେବା ଲାଗି ଏହି ପଞ୍ଚଭୂତ ସହିତ ମିଳିତ ଭାବନା ରଖିବା ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ଧର । ଯୋଗମାର୍ଗର ଚକ୍ରସାଧନାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚକ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଭୂତର କଳ୍ପନା ରଖିବାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଛି । 'ତରଚେ ଗୀତା'ରେ ଦ୍ୱାରକା ଦାସ ଶରୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ପାଞ୍ଚଟି ଚକ୍ରକୁ ପଞ୍ଚଭୂତର ପ୍ରତୀକ ହିସାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତର ସ୍ଥୂଳ ଉପାଦାନ ପଞ୍ଚଭୂତ ସହିତ ପଞ୍ଚଭୂତ ହୋଇ ମିଶିବାକୁ ପଡ଼ିବ,

---

୨୦ । ବୈଚିତ୍ର ଗୀତା : ଦେବାନନ୍ଦ ଦାସ, ପଞ୍ଚଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ॥
୨୧ । ମହୀମଣ୍ଡଳ ଗୀତା : ଅରକ୍ଷିତ ଦାସ, ଅଷ୍ଟମ ଓ ଏକବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

ଈଶ୍ୱରପ୍ରାପ୍ତିର ସାଧନରୂପେ ଅରକ୍ଷିତ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଏହିକଥା ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । :—

ଏ ପଞ୍ଚଭୂତ ସଙ୍ଗେ ଦେହ, ମିଶାଇ ଆନନ୍ଦରେ ରହ ।
ତେବେ ଅମର ହେବୁ ଜାଣ, ହେ ପୃଥ୍ୱୀ ଥିବ ସଦାଧନ ।
ପୃଥ୍ୱୀ ସଙ୍ଗତେ ପୃଥ୍ୱୀ ହେବୁ, ଜଳ ସଙ୍ଗତେ ଜଳେ ଥିବୁ ।
ଅଗ୍ନି ସଙ୍ଗତେ ଅଗ୍ନି ହୋଇ; ରହିବୁ ଶୁଣ ମନ ତୁହି ।
ପବନ ସଙ୍ଗତେ ପବନ, ମିଶିଣ ରହିଥିବୁ ଜାଣ ।
ଆକାଶ ସଙ୍ଗତରେ ତୁହି, ମିଶି ଆକାଶେ ଥିବୁ ରହି (୨୨) ॥

ପଞ୍ଚଭୂତର କୌଣସି ବିକାର ନାହିଁ, ସବୁ ଘଟରେ ପୂରି ସେ ତଥାପି ଆପଣାକୁ ସମ କରି ରଖିଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଘଟର ଆଧାରେ ଏଇ ପଞ୍ଚଭୂତ । ସମତାରେହିଁ ସମସ୍ତ ଆକାଙ୍କ୍ଷା ନିହିତ କରୁଥିବା ସାଧକକୁ ପଞ୍ଚଭୂତ ଯଥେଷ୍ଟ ଅନୁପ୍ରେରଣା ଦିଏ, ତାଙ୍କର ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ସାଧକର ଘଟଭାବନାର ଅନେକ ବିକାର ତୁଟିଯାଏ, ଉପଲବ୍ଧିର ବାଟ ଫିଟେ । ଭକ୍ତର ସଂଜ୍ଞା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଅରକ୍ଷିତ ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଭକତ ଯେବେ ତୁ କରିବୁ, ତୋତେ କହିବି ମୁହିଁ ସବୁ ।
ଦେଖ ଆକାଶ ଶୂନ୍ୟ ଥାଇ, ସେ ଭାବନ୍ତେ ରହ ମୁଁ କହଇ ।…
ଦେଖ ଏ ପବନ ବହୁଛି, ସକଳ ସମାନ ଦେଖୁଛି ।
ତୁହି ତ ସମାନ ଦେଖିବୁ, ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରଳୟ ତୋଡ଼ିବୁ ।
ଦେଖ ଏ ଅଗ୍ନି ସବୁ ଖାଇ, ପାପ ପୁଣ୍ୟକୁ ତାର ନାହିଁ ।
ତୁହି ତ ଏହି ଭାବ ଧର, ପାପ ପୁଣ୍ୟକୁ ନାହିଁ ଡର ।
ଜଳ ଯେସନେ ସମ ଦେଖିବୁ, ସ୍ୱର୍ଗ ନରକ ନ ମାନିବୁ ।
ଦେଖ ପୃଥିବୀ ରହିଅଛି, ସବୁଇ ସମାନ ଦେଖୁଛି ।
ତୁହି ସେ ଭାବ ହୃଦେ ଧର, ସକଳ ସହି ସମ କର ।…
ଭକତଭାବ ଶୁଣ ଏହି, ତୋତେ ମୁଁ ଫେଡ଼ି କହିଲଇଁ (୨୩) ।

---

୨୨ । ମହିମାମଣ୍ଡଳ ଗୀତା: ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

[ତୁଳନୀୟଃ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପଞ୍ଚଭୂତ ସହିତ ପଞ୍ଚଭୂତ ହୋଇଯିବାର ଅବସ୍ଥାକୁ ଜୀବ ଓ ପରମର ମିଳନରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । 'ଜଳେ ଜଳଂ ବିୟଦ୍ବ୍ୟୋମ୍ନି ତେଜସ୍ତେଜସି ବା ଯଥା'— ଆତ୍ମବୋଧଃ ।୫୩। ପୁନଶ୍ଚ 'ନିର୍ବାଣ ତନ୍ତ୍ର' (ଏକାଦଶ ପଟଳ)ର, 'ଯଥା ତୋୟଂ ତୋୟମଧ୍ୟେ ଲୀୟତେ' ।]

୨୩ । ମହିମାମଣ୍ଡଳ ଗୀତା: ସପ୍ତଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

ମହିମାଧର୍ମର ସମତା-ଦୃଷ୍ଟି ଏଥି ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ସମତା ଭକ୍ତିର ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ପରିଣତି । ଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଭକ୍ତ ପ୍ରଭୁ ବା ବିଶ୍ୱଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଲାଭ କରେ । ସେହି ପ୍ରକାରେ ତା'ଠାରୁ ସକଳ ଆପେକ୍ଷିକତାର ସଂସ୍କାର ଦୂର ହୋଇଯାଏ । ସକଳ ବିକଳ୍ପରୁ ବାହାରକୁ ଚାଲିଯାଇ ସେ ଏକ ପରମ ବିଶ୍ୱବୋଧର ଶକ୍ତି ଲାଭ କରେ । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ମହିମାଧର୍ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଆପଣାକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରି ଆସିଛି, ତାହା ସହିତ ଭକ୍ତିଜନିତ ସମତାଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ କ୍ରମେ ପରିପକ୍ୱ ହୋଇ ପାରିଛି ।

ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥ-ସାଧନାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ ରୂପେ ପ୍ରଧାନ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା, ମହିମା-ଧର୍ମରେ ସେହିଗୁଡ଼ିକହିଁ ପରିଣତ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କଲା । ପୂର୍ବତନ ଅଧ୍ୟାୟମାନଙ୍କରେ ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳିବ । ତଥାପି ସେହି ପରିଣତିକୁ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦେଖାଇବା ଲାଗି ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଗଲେ ନିତାନ୍ତ ଅବାନ୍ତର ହେବନାହିଁ ।

ନିର୍ବେଦସାଧନ (ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ) ରେ ଭୀମଭୋଇ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁହିଁ ମହାଶୂନ୍ୟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହି ପରମ ସତ୍ତ୍ୱକୁ ଉପଲବ୍ଧିର ଏକମାତ୍ର ସିଦ୍ଧିସ୍ଥଳ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ମହିମାଧର୍ମ ଅପର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ସାଧନକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଛି । ଶାସ୍ତ୍ର, ତନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗ ସବୁ ମାର୍ଗ କେବଳ ଅଧାବାଟ ଯାଏ । ପ୍ରଭୁ ଯେତିକି ବଡ଼, ଆପଣାର ସାଧନାକୁ ସେତିକି ଉଠାଇ ଆଣି ସେତେ ବଡ଼ ନ ହେଲେ ଉପଲବ୍ଧି ଅସମ୍ଭବ, ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଏହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଟିର ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବରୁ ହୋଇଯାଇଛି । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତିଯୋଗ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସକଳ ପ୍ରକାର ବାନସ୍ୱୀ ବୃତ୍ତିକୁ ଭୀମଭୋଇ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଦେଇଛନ୍ତି :—

ପ୍ରଭୁ ଅସ୍ଥାନକୁ ମନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ର ଧ୍ୟାନ ସହସ୍ରେ ଯୋଜନ ଅନ୍ତର ।

ଭକ୍ତ, ପଣ୍ଡିତ, ଓ ଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଭୀମଭୋଇ କହୁଅଛନ୍ତି—

ଭକତ ପଣ୍ଡିତ ସାଧୁମାନେ, ସପ୍ତାଙ୍ଗୀ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗୀ ଯୋଗୀଜନେ ,
ହେତୁକରି ଶୁଣ,ତୁହ୍ମେମାନେ ଖୋଜ,ସତ୍ୟ ବାକ୍ୟ ନାହିଁ ମଣି ମିଛ (୨୪) ।

---

୨୪ । ଭଜନମାଳା-ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ : ପୃ ୭୩ ଓ ୧୦୫ ।

ମହିମାଧର୍ମର ଉଦୟ ହେବା ପରେ ଯନ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ରାଦି ମାର୍ଗର ବିଲୋପ-ସାଧନ ହୋଇଛି :—

ବ୍ରହ୍ମାଗମ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ପୂରିଛନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ।
ବ୍ରହ୍ମଗୁଣ୍ଡୀଳ ସମସ୍ତେ ହୋଇଗଲେ ଜନମାନ୍ତ ଗଲା ବହି ।
ମନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ର ସୂଙ୍ଗ ହୋମ ଯଜ୍ଞ ବେଦାନ୍ତ କରମ ଯେତେ,
ଧର୍ମ ଉଦେ ହୋଇନ୍ତେ ସବୁ ନାଶଗଲେ ସିଦ୍ଧିବଚନ ସହିତେ (୨୫) ॥

ଭକ୍ତ କବି ଜୟକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭଜନରେ ଏହି ଦୃଷ୍ଟି ଅଧିକ ମୁକୁଳିତ ହୋଇ ଉଠିଛି :—

ନୋହେ ଶ୍ରୁତି ମୂର୍ତ୍ତି ଭେଦ   ନୁହନ୍ତି ଅକ୍ଷର ପଦ
  ନାଦ ବ୍ରହ୍ମ ନିରବେଦ ନିରନ୍ତରେ ଜପେ ଜପେ ।
କର୍ମ ଧର୍ମରେ ନ ଲାଗେ   ପରୁଷ ଥାଇ ବଲଗେ
  ଦବାଘନେ ଦୁଇ ଜାଗେ କ୍ଷୁଧା ତୃଷା ନାହିଁ ଶୋଏ ।
ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଯୋଗେ ନମିଳେ   ଧ୍ୟାନଗୋଚରେ ନ ଦିଶେ
  ଅହୋନି ଅଛନ୍ତି ପାଶେ ଯେହ୍ନେ ଦେହ ଛାୟା ପ୍ରାୟେ ।
ଅଷ୍ଟାଦଶ ସିଦ୍ଧି ସାଧି   ନ ପଶେ ବସ୍ତୁର ବୁଦ୍ଧି
  ଭଜେ ଜୟୀ ଅପରାଧୀ ଭକ୍ତଙ୍କରେ ବଶ୍ୟ ହୁଏ (୨୬) ॥

ପୁଣି,   ଯପ ତପ ଯଜ୍ଞ କରି, ତୀର୍ଥବ୍ରତ ଉପବାସି
  ଯେବେ ବ୍ରହ୍ମ ନ ସ୍ମରି, କି ହେବ ଅଗୃଷି ହେଲେ (୨୭) ॥

ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମରେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଅଙ୍ଗ ରହିଥିଲା, ସେ ସକଳର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତିବାଦ ଉଠାଇ ମହିମାଧର୍ମ ଆପଣାର ପୃଥକ୍ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ସ୍ଥିରସିଦ୍ଧ କରିଦେଇଛି । ମହିମାପନ୍ଥର ଯେ କୌଣସି ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କର କେତୋଟି ଆଚରଣପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦେଖିଲେ ହଠାତ୍ ମନେହୁଏ ଯେପରି ଏହି ଧର୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଧର୍ମର ଏକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । ମହିମା-ପନ୍ଥୀମାନେ ଯୋଗ, ତନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର ଓ କାଉନ ସବୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି, ସ୍ୱକୀୟ ଧର୍ମକଳ୍ପନାରୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ବାଦ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମାଗୁରୁ ଆତ୍ମଗୌରବ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ବହୁ ଦୂରରେ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମାଗୁରୁରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ

---

୨୫ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୫୩ଶ ବୋଲି ।

୨୬ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ : ପୃ ୧୪

୨୭ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ :ପୃ . ୧୦୫

କରିଥିବା ତୁଳସୀ ଗଛ ମହିମାଧର୍ମରେ ବିଶେଷ ଭାବେ ବର୍ଜନୀୟ । ଏପରିକି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସହିତ କଣ୍ଠିର୍ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ରହିଥିବା ବର ଓ ଅଶ୍ୱତ୍ଥଗଛ ପତ୍ରରେ ଭିକ୍ଷା କରିବା ମହିମା-ଧର୍ମରେ ନିଷିଦ୍ଧ । ପ୍ରାୟ ସାଢ଼େ ଚାରିଶହ ବର୍ଷପୂର୍ବେ ଇଉରୋପରେ ଏହିପରି ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା-ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା । ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା-ଧର୍ମସାଧନାରେ ଲୁଥର୍(Martin Luther) ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ତିବ୍ବତର ଲୁଥର୍ ବୋଲି ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିବା ମହାତ୍ମା ତ୍ସଙ୍ଗ୍ ଖ' ପ' (୨୮) (Tsong Kha Pa) ଙ୍କର ଜୀବନକାହାଣୀକୁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସ୍ମରଣ କରଯାଇ ପାରେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ(୧୩୫୮-୧୪୧୯) ତିବ୍ବତର ଧର୍ମଜୀବନରେ ସେ ଆମୂଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଂଘଟିତ କରାଇଥିଲେ । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହିଦେଶରେ ସେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବୁଦ୍ଧ ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ସେତେବେଳେ ତିବ୍ବତ-ଧର୍ମର ଏକ ସଙ୍କଟପୂର୍ଣ୍ଣ ସମୟ । ଭାରତୀୟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପଦ୍ମସମ୍ଭବଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ 'ବନ୍' (Bon ବା Pon) ଧର୍ମର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ନାନା ବ୍ୟଭିଚାରରେ ଧର୍ମ ସଙ୍କୁଳ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଭାରତ ଓ ବିଶେଷତଃ ବଙ୍ଗଦେଶରୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ସେଠାରେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର କରି ବାମୂକତାର ମାନ ବଢାଇ ଦେଇଥିଲେ । ତନ୍ତ୍ରମାର୍ଗରେ ଅପବ୍ୟବହାରରେ ମଦ୍ୟ ଓ ମୈଥୁନ ତିବ୍ବତୀ ଧର୍ମରକ୍ଷକମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ଏହି ଅବନତ ପଥରୁ ଧର୍ମର ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇଆଣି ମହାପୁରୁଷ ତ୍ସଙ୍ଗ୍ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ନାନା ବକ୍ତୃ ଯୁକ୍ତି ଓ ଖଣ୍ଡନୀୟ ଆକ୍ରମଣ ଦ୍ୱାରା ସେ ତିବ୍ବତକୁ ତନ୍ତ୍ର ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅପମାର୍ଗରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ । ସକଳ ପ୍ରକାର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପୁରୋହିତ ସଂସ୍ଥା ଓ ଅତିରିକ୍ତ ତନ୍ତ୍ରାଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ବିଦ୍ରୋହ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । କେବଳ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ବା ପ୍ରତିବାଦ ରୂପରେ ପ୍ରଥମେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତ୍ସଙ୍ଗ୍ଙ୍କର ପୀତଭେକା (Yellow Hats)ମାର୍ଗ ତିବ୍ବତର ଧର୍ମସଂଗଠନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । ମହିମାଧର୍ମକୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିବାକୁ ହେବ ।

---

୨୮ । The religion of Tibet : Sir Charles Bell; p. 96
Also, Sociogy of Religion : Joachim Wach; p.185

ଶ୍ରଦ୍ଧା ହେଉଛି ଭକ୍ତନତ ଭଗବଦ୍‌ଦୃଷ୍ଟିର ନୟନ ସ୍ୱରୂପ। ଭକ୍ତ ଜାତି ଜାତିର ବ୍ୟବଧାନକୁ ଗ୍ରାହ୍ୟ କରେ ନାହିଁ। ଘର ପାଖର ପଞ୍ଚସଖା ଓ ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବ୍ୟତୀତ ପୃଥିବୀର ବୋଧହୁଏ ସକଳ ଭକ୍ତି-ଧାରା ଧର୍ମ-ଜଗତରେ ଏହି ଜାତିର ଏକତ୍ୱକୁ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି ! ଜାତି, ଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କାର ନିର୍ବିଶେଷରେ ପାପୀ, ତାପୀ ଓ ମହାପାପୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାରର ପଥ ଦେଖାଇ ପାରିବାର ବଳିଷ୍ଠ ଉଦାରତା ରଖି ପାରିଥିବାରୁ ଭକ୍ତିମାର୍ଗହିଁ ଇତିହାସର ସର୍ବଦା ଲୋକମନକୁ ଏପରି ପ୍ରବଳ ଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିପାରିଛି। ତେଣୁ ଲୋକଧର୍ମର ଅନ୍ୟନାମ ଭକ୍ତିଧର୍ମ, ଏପରି ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତବାକ୍ୟ କହିବା କଦାପି ଅତି ଭକ୍ତିଭାବେ ପରିଗଣିତ ହେବ ନାହିଁ। ମହିମାଧର୍ମ ଜାତି ଜାତି ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ବାଧା ବା ପ୍ରାଚୀରକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ। ସକଳ ପ୍ରକାର ସମାଜର କ୍ଷୁଦ୍ର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀକି ବୃହତ୍ତର ଧର୍ମଭୂମିରେ ତାହା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମ୍ମିଳିତ କରାଇ ଦେଇଛି। ଏହି ଧର୍ମ ସବୁ ଜାତିଲାଗି ସମାନ ଭାବରେ ଉନ୍ମୁକ୍ତ। ବ୍ୟାଧ, ଧୀବର ଆଦି ଅଧମର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ଲାଗି ମଧ୍ୟ ଏହି ଧର୍ମରେ ମୁକ୍ତିବାଟ ରହିଛି।

ଛତିଶ କୁଳ ବାଜନ ଯେ ପାଟକ ଯେ ଅଛ ସ୍ତ୍ରୀଏ ପୁରୁଷ,
ଉଚ ନୀଚ ବୋଲି ବାରଣ ନ କର ନାମରେ ଶରଣ ପଶ।
ପୁଣି, ବ୍ୟାଧହୋଇ ଯୋତେ ଜୀବମରି ବୃତ୍ତି ଜୀବ ବଧୁଥାଇ ପଛେ,
ଅଲେଖ ମହିମା ଭଜୁଥାଇ ଏକା ଦୃଢ଼ କରିଥାଇ ନିଷ୍ଠେ।···
ଧୀବର ହୋଇଣ ମୀନ ମାରୁ ପଛେ ମହିମାକୁ ଥାଇ ଧ୍ୟାୟି
ତାହାର ବୃତ୍ତି ତାକୁ ଦଅ ହୋଇଛି କେମନ୍ତେ ଛାଡ଼ିବ ସେହି।
ମୋଚି ହୋଇ ଚର୍ମ କାଟୁଥାଇ ପଛେ ନାମରେ ଆଶ୍ରିତ ହୋଇ
ତାହାର ବୃତ୍ତି ସେ କେମନ୍ତେ ଛାଡ଼ିବ ରୋଜଗାର କରୁଥାଇ।
ହାଡ଼ି ହୋଇ ଯେବେ ଦାଣ୍ଡ ପହଁରଇ ବାଉଘର ପଛେ ଖଟୁ
ଗୁରୁପାଦ ତଳେ ଶରବୃତ୍ତି ରଖି ଦୃଢ଼ଚିତ୍ତେ ନାମ ରଟୁ (୨୯)॥

ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସ ଦେବଙ୍କର କଥାମୃତରେ ଏହି ଧର୍ମର ଅନେକ ଉପଦେଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। କେବଳ ଭକ୍ତିହିଁ ଏପରି ଏକ ପ୍ରଶସ୍ତ ଉଦାର ଦୃଷ୍ଟି ରଖିବାର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା କରିପାରେ। ନାରଦ ଭକ୍ତିସୂତ୍ର

୨୯। ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ୯୧ ମ ଓ ୯୨ ମ ବୋଲି।

ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ଜାତି, ବିଦ୍ୟା, ରୂପ, କୁଳ, ଧନ ଓ କ୍ରିୟାଗତ ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଭେଦ ଘୋଷଣା କରନ୍ତି (୩୦) । ମହିମା-ଧର୍ମର ଅନ୍ନଭିକ୍ଷା ଜାତିଭେଦ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏକ ତୁମୁଳ ପ୍ରତିବାଦ । କେବଳ ଧର୍ମ ଉପଦେଶରେ ନୁହେଁ, ଜୀବନର ନାନା ଧର୍ମାଚାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଲୋକମାନଙ୍କର ଅଭେଦତ୍ୱକୁ ଅଭ୍ୟାସରେ ଫଳାଇବା ଲାଗି ମହିମା-ଧର୍ମର ଟୁଙ୍ଗିଗୁଡ଼ିକ ସର୍ବଦା ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ଆସିଛି । ଅନ୍ନଭିକ୍ଷାର ପ୍ରଚଳନ ଯେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଆଚାର-ମାର୍ଗରେ କେତେବଡ଼ ତୋଫାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ ।

ଧର୍ମ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟ ମାନର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ପଦ । ଯେଉଁଠି ଧର୍ମ ଅଛି, ସେଠାରେ ନିଶ୍ଚୟ ବ୍ରହ୍ମ ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଛି । କୌଣସି ପ୍ରକାର ଜନ୍ମଗତ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବଧାନ ବ୍ରହ୍ମର ଧର୍ମାଧିଷ୍ଠାନକୁ ବାରିତ କରି ରଖିପାରିବ ନାହିଁ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଭାଷାରେ:—

ସତ୍ୟ ସାଧୁ ସଙ୍ଗେ ଛନ୍ତି ଗୁରୁ, ଚେନ୍ୟ ହୋଇ ବୁଝ ଅବଧାରୁ;
ଯହିଁ ସତ୍ୟଧର୍ମ, ତହିଁରେ ସ୍ୱୟ ବ୍ରହ୍ମ, ନ ଭାବନ୍ତି ସେ ଯେ ଜଡ଼ମତି (୩୧)।

'ଜାତି ଖୋଜିଲେ ଗତି ନାହିଁ, ଗତି ଖୋଜିଲେ ଜାତି ନାହିଁ', ଏହି ପ୍ରବାଦଟି ମହିମା-ପନ୍ଥାର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଅନେକ ଥର ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ଭୀମଭୋଇ ଓ ଜୟକୃଷ୍ଣ ଉଭୟ ବ୍ରହ୍ମକୁ ପିତା ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରିଛନ୍ତି (୩୨) । ବ୍ରହ୍ମ ସାଧନର ମାର୍ଗ ଜାଣିଲା ଲୋକକୁ ଜୟକୃଷ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ବୋଲି କହିଛନ୍ତି (୩୩) । ସଂସାରର ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ସେହି ପରମବ୍ରହ୍ମରୁ ଜାତ, ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କରି ସନ୍ତାନ ।

---

୩୦ । 'ନାସ୍ତି ତେଷୁ ଜାତିବିଦ୍ୟାରୂପ କୁଳଧନ କ୍ରିୟାଦି ଭେଦଃ ।'
—ନାରଦ ଭକ୍ତି ସୂତ୍ରାଣି । ୭୨ ।

୩୧ । ଭଜନମାଳା—ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକ : ପୃ. ୧୦୫

୩୨ । 'ମୋହର ପିତାର ରଚିଲା ଜଗତେ ଖେଳ କରୁଅଛୁ ବସି'—
ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି; ୩୮ଶ ବୋଲି ।
'ଅଟନ୍ତି ସେ ବାପ ଆମ୍ଭେ ସମସ୍ତେ ପୁଅ'—ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ; ପୃ. ୧୨

୩୩ । 'ଅଜଣା ଅଗମ୍ୟ ସୂତ୍ର ଯେ ଜାଣେ ସେ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର' ...
ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ ପୃ. ୪୨

ଛତିଶ କୁଳ ଯେ ବାଉନ ପାଟକ ଜାତି ବୋଲଯାଏ ନାହିଁ,
ପାଣି-ଅନ୍ତର ପାଟକ ସିନା ଏହୁ ଆନ କାହୁଁହିଁ ନ ଥାଇ ।
ଛନ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ଲୋଡ଼ିଅସ ଭୁବନେ ଏକ ଜଣ ଏକ ଜାତି.
ସେହି ସବୁଙ୍କୁ ଶତ ଜାତି କଲିକି ତାହାର ରଚିଲ ପୃଥ୍ୱୀ (୩୪) ।

ପୁଣି, ଗୁହ୍ୟ ପୁରାତନ ବସ୍ତ୍ର, ଅଙ୍ଗରୁ ସମସ୍ତେ ହୋଇଲେ ଜନ୍ମ ।
ସ୍ତରବର୍ଣ୍ଣପାଙ୍କ ଛତିଶ ପାଟକ ଯେ ଯାହାର ଯାତି ଯେ କୁଳଧର୍ମ,
ଜାତି ଜାଣି ବୃତ୍ତି ଖଞ୍ଜା ଦେଇଛନ୍ତି କରିପାରନ୍ତି ସେ ସବୁଙ୍କୁ ସମ (୩୫) ॥

ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ମଧ୍ୟ ଆପଣା ରଚନାରେ ସେହି ଅଭେଦର ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି :—

ବ୍ରହ୍ମ ଭକତରେ ନାହିଁ ଜାତିତ୍ୱ କଳ୍ପନା,
ଉଚ୍ଚ ନୀଚ ଭେଦ ଗର୍ବ ନ କର ଭାବନା ।
ସର୍ବ ଜାତି-ଦୋଷ ଦହନଇ ନିଷ୍ଠା-ଭକ୍ତି,
ଅବ୍ୟଭିଚାର ଭାବରେ ବ୍ରହ୍ମେ କର ପ୍ରୀତି (୩୬) ॥

ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଧର୍ମର ସଂରକ୍ଷକମାନଙ୍କଠାରୁ ମହିମା-ଧର୍ମକୁ ଯେ ଅନେକ ଗଞ୍ଜଣା ସହିବାକୁ ପଡ଼ିଥିବ, ସେ କଥା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ । ଧର୍ମପାଳ ଓ ମହୀପାଳ ଉଭୟେ ମିଶି ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଲୋକଙ୍କର ଧର୍ମ-ଚେତନାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମ କେବଳ ବାହ୍ୟାଙ୍ଗର ଉଦ୍ବୃତ୍ତ ଆୟୋଜନ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ । ଅନ୍ତର ପ୍ରଦେଶକୁ ଭୂମି କରି ମୁକ୍ତିର ଅଭିଳାଷ ରଖିଥିବା ସକଳ ଧର୍ମ-ବସ୍ତୁକୁ ସେମାନେ ବୈରୀ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଛନ୍ତି । ମହିମାଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ସେହି କଥା ଘଟିଛି ।

ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ପରେ ସାରା ସମାଜରେ ବଡ଼ ଚହଳ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ଏହାର ଧର୍ମାଚାରଗୁଡ଼ିକ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ହଠାତ୍ ଚମକିତ କରିଦେଲା । ସେହି ଆଚାରଗୁଡ଼ିକ ପଛରେ ଯେଉଁ ଗଭୀର ଧର୍ମ-ସଂବିତ୍ତିର ସୂଚନା ରହିଥିଲା, ସେକଥା ବୁଝିବା ଆଗରୁ

---

୩୪ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି : ୭୦ମ ବୋଲି ।

୩୫ । ଜସୁକୁନ୍ତ ଭଜନ : ପୃ୧୩୯

୩୬ । ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଚଳନ୍ତୟୁ ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା : ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ॥

ଲୋକେ ହଠାତ୍ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଭୀମଭୋଇ ବିସ୍ତୃତଭାବରେ ଏହି ଲୋକ-ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।

> କେତେକେ ଦେଖି ଦେଖି ଚିହ୍ନି ନ ପାରିଲେ ତିନି ଭୁବନର ଲୋକ
> ସତ୍ୟଧର୍ମଠାରୁ ଆହୁରି ଅଧିକ ମାଗୁଅଛନ୍ତି ସନ୍ତୋଷ ।…
> ସଭ୍ୟ ସଦ୍ୟମାନେ ହାସ୍ୟ ଅନୁକ୍ଷଣେ ଦଶ ପାଞ୍ଚ ହୋଇ ମେଳ
> ସୁର ଅସୁର ଏକ ଠାବରେ ମିଳି ବସିରୁ ଅଛନ୍ତି ଖେଳ ।
> କଉତୁକ କରି ଗେଲବେ ପ୍ରଭୁର ମହିମା ତୁମ୍ଭେ ଜାଣିଛ
> କଥାଏ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପଚାରୁଛୁ ଆମ୍ଭେ କହିନାହିଁ ସତ ମିଛ ।
> କେତେ ଦିବସେ ସତ୍ୟଯୁଗ କରୁଛ ଏକଠାରେ ସବୁ ଖାଅ
> ଦାସୀ କର୍ମ କରି ମଦମାଂସ ଭକ୍ଷି ସମସ୍ତଙ୍କ ଜାତି ନିଅ (୩୭) ।

ପୁଣି, ଦେବୀ ଦେବତା ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଶିବଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରି ଖରବାକ୍ୟ
> ପାଗଳ ଅଟନ୍ତି କିଛି ନ ଜାଣନ୍ତି ବଡ଼ ଅବିବେକ ଲୋକେ ।
> ଏ କୂଳେ ସେ କୂଳେ ତାହିଁରେ ନୋହିଲେ ମଧ୍ୟରେ ଗଲେଣି ବୁଡ଼ି
> ଧନ ସମ୍ପତ ଦାରା ସୁତଙ୍କୁ ତେଜି ପଳାଇଅଛନ୍ତି ଛାଡ଼ି ।
> ଗାଧୋଇବା ଖାଇବାଦ କଥା ଜାଣନ୍ତି ଆଉ ନ ଜାଣନ୍ତି କିଛି
> ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ର ବଚନ ନ ମାନନ୍ତି ପଡ଼ାଇ ଅଛନ୍ତି ଲେଛି
> ଗୀତା ଭାଗବତ ପଢି ବୋଲୁଛନ୍ତି ତା' ପରେ ଥୁଅନ୍ତି ଗୋଡ଼
> ମହିମା ଭଜିବା ଲୋକଙ୍କ ଏମନ୍ତ ଅଜ୍ଞାନ ପାମର ମୂଢ଼ ।
> ଏହା କହୁଛନ୍ତି ତିନିଭୁବନରେ କି ବୁଝି କରିବୁ ଆମ୍ଭେ
> ମହାପୁରୁଷ ଅଲେଖ ଶୂନ୍ୟବାସୀ ବିସ୍ତରଣା କର ତୁମ୍ଭେ (୩୮) ।

ପୁଣି, ମହିମା ବୋଲିବା ବେଦଶାସ୍ତ୍ରେ କାହିଁ ବର୍ଣ୍ଣରେ କି ଥିଲ ଶୁଣା
> ଏବେ ଏହି ଧାନ୍ଦା କାହିଁରୁ ଅଇଲା ହେଉଅଛୁଁ ଆମ୍ଭେ ବଣା ।
> ମରିଯିବୁ ପଛେ ମହିମା ନ ଭଜି କେପାରେ ପ୍ରାତଃରୁ ଗାଧୁ
> ଦିବସେ ଖାଇ ହୃଦେ ଅସ୍ତ୍ରେ ଦର୍ଶନ କେ ହୋଇବ ଏତେ ସାଧୁ ।
> ସପତ ପୁରୁଷ ଯହିଁ ଯାଇଛନ୍ତି ସେହିବାଟେ ଆମ୍ଭେ ଯିବୁ,
> ଜାତି ଗୋଷ୍ଠ ବୁଡ଼ୁଅଛୁ ଏ ଧର୍ମରେ କମ୍ପା ମହିମା ଭଜିବୁ (୩୯) ।

---

୩୭ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି : ପଞ୍ଚଷଠି ବୋଲି ।

୩୮ । ତତ୍ରୈବ : ଏକ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ବୋଲି ।

୩୯ । ତତ୍ରୈବ : ଦ୍ୱାପଞ୍ଚାଶତ୍ ବୋଲି । ପୁନଶ୍ଚ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ: ୬୦ଶ ବୋଲି ।

'କୁଆଡ଼ୁ ଅଇଲେ କୁମ୍ଭୀପଟିଆ, ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷଙ୍କୁ କଲେ ବାଇଆ' ଓ 'ଖାଇବ ଶୁଖୁଆ ପଖାଳ, ପିନ୍ଧିବ ଗଛର ବକଳ' ପ୍ରଭୃତି ଢଗ ଆଜି ଯାଏ ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ମହିମାଧର୍ମ ବିରୁଦ୍ଧରେ ହୋଇଥିବା ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରୁ ଏହା ପରିଷ୍କାର ସୂଚାଇ ଦିଏ । ମହିମାଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ମହିମାପନ୍ଥୀମାନେ ସ୍ୱୟଂ ପରମ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅବତାର ବୋଲି ମାନୁଥିଲେ । ଏହି କଥାଟାହିଁ ବୋଧହୁଏ ଲୋକମାନଙ୍କର ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ କର୍ଣ୍ଣଶୂଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସାଧାରଣତଃ ଭଗବାନ କହିଲେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କଠାରେ ନାନା ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ଓ ଅତିମାନୁଷିକ ଲକ୍ଷଣମାନ ଦେଖିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ଆଖିଆଗର କୌଣସି ଅସାଧାରଣତାହୀନ ଜଣେ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକଙ୍କୁ ସେମାନେ ଭଗବାନଙ୍କର ଅବତାର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କୌଣସି ଅବତାର ତାଙ୍କର ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଏପରି ସ୍ୱୀକାର ପାଇନାହାନ୍ତି । ଲୋକସାଧାରଣଙ୍କଠାରୁ ମହିମା ଧର୍ମକୁ ଯେଉଁ ବିରୋଧ ମିଳିଲା, ରାଜା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ବିରୋଧ ତା'ଠୁଁ ଅତ୍ୟଧିକ ବଳି ପଡ଼ିଲା । ରାଜା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣଠାରୁ ଭିକ୍ଷା କରିବା ମହିମାଧର୍ମରେ ମନା ଅଛି । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣ ଭାବନା ପାର ହୋଇ ନ ପାରିଲେ ମହିମାଧର୍ମରେ କାହାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏକଥା ସ୍ୱାଭାବିକ ଯେ କର୍ମକାଣ୍ଡ ଓ ବର୍ଣ୍ଣଧର୍ମକୁ ପୁଞ୍ଜି କରି ରଖିଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣର ନୈତିକ ଦଣ୍ଡତଳେ ଥିବା ରାଜା ଉଭୟେ ମହିମାଧର୍ମର ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭକ୍ତ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି, ଅନେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏହି ମାର୍ଗରେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । କବି ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ମୁଖନିଃସୃତ ପଦମାନ ଟିପିରଖିବା ପାଇଁ ମହିମାଗୋସାଇଁ ଦୁଇଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭକ୍ତଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ମହିମାଧର୍ମର ବିରୋଧ କରିଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜାତିକୁ ନ ବୁଝାଇ କର୍ମକାଣ୍ଡକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ବୁଝାଇବ । ମହିମା-ଧର୍ମର ଦ୍ୱନ୍ଦ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସହିତ ନୁହେଁ, ଭକ୍ତିବର୍ଜିତ କର୍ମକାଣ୍ଡ ସହିତ ।

ରାଜା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣର କଟାକ୍ଷ ବିଷୟରେ ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳେ ।

ରଖ ମେଦନୀ ପାଦ ପକାଇ, ରହି ନୋହୁଛନ୍ତି ଦମ୍ଭ ଗୋସାଇଁ,
ରକ୍ଷାକର ସ୍ୱାମୀ ଘୋର ସଙ୍କଟରୁ
ରାଜା ବ୍ରାହ୍ମଣେ ପରୀକ୍ଷାଦେଇ ହେ ଶ୍ରୀଗୁରୁ (୮୦) ।
ପୁଣି, ରାଜା ବଡ଼େ ହୋଇଲେଣି ମେଳ, ରଜ ପରୀକ୍ଷା ଦେଖିବା ବୋଲି,
ଶ୍ଳେଷ କରୁଛନ୍ତି ଅନ୍ତର୍ଗତେ ମୋତେ
ରଇବଗଦେ ପଶୁଛନ୍ତି ଖଳ ହେ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ।
ଯତନରେ ପାଣ୍ଡୁପଞ୍ଚୁ ଡାକି, ଯାବତ କଥା ତୁଣ୍ଡରେ ଖବ,
କଟିଥିବୁ ଅମ୍ଭେ ନ ଯାଉ ବେଲନ୍ତେ
ଯାଅ ଯାଅ ବୋଲି ଦେଲେ ପିଙ୍ଗି ହେ, ଶ୍ରୀଗୁରୁ ।
ପିନ୍ଧେ ପରୀକ୍ଷା ନେବୁ ବୋଇଲେ, ମଦନ ବଢ଼ମା ବହି ଅଇଲେ,
ମନ୍ତ୍ର ଜାଡ଼ ଜଗ ଅଟେ ସ୍ତ୍ରୀମଶ୍ରେଇ
ମନ୍ଦା ଅଜ୍ଞାନୀ ବୋଲି କହିଲେ ହେ ଶ୍ରୀଗୁରୁ (୮୧) ।

ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ସମାଜର ଧର୍ମାଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରୂପେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ ମହିମାଧର୍ମର ଚର୍ଚ୍ଚା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ତନ୍ତ୍ରଧର୍ମର ଏହା ଏକ ବୃହତ୍ ରୂପଗ୍ରହଣ, ମହିମାଧର୍ମର ଏହି ଅନ୍ୟ ପରିଚୟଟି ଦେବାଲାଗି ସମସ୍ତ ଅଧ୍ୟାୟଟିରେ ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଛି । ପଞ୍ଚସଖା ସେମାନଙ୍କର ଉଦାରଦୃଷ୍ଟି ଲାଗି ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ-ଇତିହାସରେ ଚିରଦିନ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇ ରହିଥିବେ । ଏହି ଉଦାରତାର ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ଭାରତୀୟ ତନ୍ତ୍ର-ସାଧନାର ପ୍ରଥମ କଥା । ମହିମା-ଧର୍ମର ଅସଲ ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ସେହି ଉଦାରତାର ଦୃଷ୍ଟି । ସମସ୍ତେ ଆପଣା ମାର୍ଗରେ ଥାଆନ୍ତୁ, ଅଥଚ ଚରମ ତତ୍ତ୍ୱ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଉପରେ ଆପଣାର ଦୃଷ୍ଟି ନିବଦ୍ଧ କରି ରଖନ୍ତୁ, ଏହିକଥା ମହିମାଧର୍ମର ଉପଦେଶରେ ବାର ବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଧର୍ମ ସାମାଜିକ କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳା-କେନ୍ଦ୍ରିତ ବର୍ଣ୍ଣବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ କଦାପି ଅସ୍ୱୀକାର କରିନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆପଣାର ବର୍ଣ୍ଣୋଚିତ କର୍ମରେ ରହି ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ କରିବେ, ଏହାର ଉଦାହରଣ

---

୮୦ । ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର—ପୃ ୧୧
[ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ]

୮୧ । ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର : ପୃ ୧୪ (ପ୍ରାଚୀ—୫୩)

ଜାତି-ଅଭେଦର ଆଲୋଚନାବେଳେ ଦିଆଯାଇଛି । ମହିମାମାର୍ଗ କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିବାଦ କରିନାହିଁ । ଧର୍ମ ଓ ସମାଜ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣ ବା ବର୍ଗର ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏହା ଆପଣାର ବିଦ୍ରୋହ ଘୋଷଣାକରି ଆସିଛି । ସ୍ତୁତି-ଚିନ୍ତାମଣିରେ ପରମପୁରୁଷଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ନାମକରଣ କରି ଭୀମଭୋଇ ସବୁମାର୍ଗ ପ୍ରତି ଆପଣାର ଉଦାର ଭାବ ପ୍ରକଟ କରିଛନ୍ତି ।

ସାଧିଲେ ଭକତି କରୁଣାବାଞ୍ଛିତ ଯାର ଯେଉଁ ରୂପ ବିଧି
ଲଭିଲେ ସୁଫଳ ମନବାଞ୍ଛାଫଳ ନାମ ଦେଲେ ଗୁଣନିଧି (୪୨) ।

ବାହାରେ ବେଦ ଆଚରଣ କରିବ, ଭିତରେ ନିର୍ବେଦକୁ ସାଧନ କରିବ, ଭୀମଭୋଇ ଏହି ମାର୍ଗର ସମର୍ଥନ କରିଛନ୍ତି । ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଆଚାରକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସଙ୍କେତ ଦେଇଛନ୍ତି ସମସ୍ତ ଆଚାରର ଶେଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଏହି ସତର୍କବାଣୀ ବାର ବାର କହିଯାଇଛନ୍ତି । ନିର୍ଗୁଣ ନିର୍ବେଦ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପରି ଧର୍ମାଚାରର ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ନିର୍ଗୁଣ ଓ ନିର୍ବେଦ ହେବା ଉଚିତ । କେବଳ ଆଚାରକୁ ଧ୍ୟେୟ କରି ରଖିଲେ ଧର୍ମରେ ପ୍ରମାଦ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ, ଏହା ହେଉଛି ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ କଥା । ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଭାଷାରେ:—

ବାହ୍ୟରେ ବେଦ ଆଚରିବୁ, ମନରେ ନିର୍ବେଦ ସାଧିବୁ ।
ଚିହ୍ନି କରିବୁ ମାନ୍ୟ ଧର୍ମ, ଯେ ତହିଁ ବେଦର ବଚନ ।
ଯେ ଧର୍ମେ ଯେଉଁ କାଷ୍ଠା ତତ୍ତ୍ୱ, ତାକୁ ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି ସତ୍ୟ ।
ନୋହିଲେ ପଚାଇବୁ ଲେଚ୍ଛ, ଆମ୍ଭର କିସ ଯାଉଅଛି (୪୩) ।

ପୁଣି,
ରୂପେ ଥାଇ ଅରୂପକୁ ଲଗାଅ ତୁ ଦୃଷ୍ଟି,
ତେବେ କ୍ଷୟ ଯିବ ତୋର କଳ୍ପନା ଅବସ୍ଥି ।
ବେଦେ ଥାଇ ନିର୍ବେଦକୁ ଧ୍ୟାନ ତୁ କରିବୁ,
ବେଦାନ୍ତ ହୁଡ଼ିଲେ ସ୍ୱରୂପରେ ଲୀନ ହେବୁ ।
ଦେହ ଧରିଅଛୁ ଅଦେହକୁ କର ଆଶା,
ତେବେ ତୁ ପାଇବୁ ବାବୁ ନିଶବଦେ ବସା (୪୪) ॥

---

୪୨ । ସ୍ତୁତିଚିନ୍ତାମଣି : ସପ୍ତମ ବୋଲି ।

୪୩ । ନିର୍ବେଦ ସାଧନ: ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୪୪ । ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତା: ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଅରୂପ, ଅକଳ୍ପନା, ନିର୍ବେଦ, ଅଦେହ, ଏହାହିଁ ହେଉଛି ସବୁ ଧର୍ମସାଧନାର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତେଣୁ ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନରେ ଯିଏ ଯେଉଁ ସ୍ତରର ଅନୁସରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରମାର୍ଥ ଉନ୍ନୟନରେ ସକଳ ଧ୍ୟାନ ନ୍ୟସ୍ତ କରିପାରିଲେ କ୍ରମେ ସକଳ କଳ୍ପନାର ଉପଶମ ହୋଇପାରିବ ।

ବିଭିନ୍ନ ସାଧକମାନଙ୍କର ବିକ୍ଷିପ୍ତ ରଚନାରୁ ଓଡ଼ିଶା ସନ୍ଥଧର୍ମର ଏକ ବିକାଶଧାରା ଦେଖାଇବାର ପ୍ରୟାସ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ କରାଯାଇଛି । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମସାଧନା ପରିବେଶର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଅନୁସାରେ ନାନା ଅଭିନବ ସମାଧାନର ଅବତାରଣା ଦେଇ ଏ ଦେଶର ଧର୍ମଭୂମିକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରି ଆସିଛି, ତାହାର ଏକ ସୂତ୍ର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସେହିସୂତ୍ରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶେଷ ମଣି ହେଉଛି ମହିମାଧର୍ମ ।

ଧର୍ମର ଉଦ୍ଭବ ସକଳପ୍ରକାର ପରିଣାମବାଦୀ ଅନୁମାନର ଅତୀତ । ତେଣୁ ସନ୍ଥଧର୍ମର ବିକାଶକ୍ରମରେ ମହିମାଧର୍ମର ସ୍ୱକୀୟ ସ୍ଥାନଟି ନିରୂପିତ କରି ଦିଆଯାଇ ଥିବାରୁ କେହି ଯେପରି ଉକ୍ତ ଧର୍ମକୁ କେବଳ ଏକ ଉତ୍ପନ୍ନ ଧର୍ମ ବୋଲି ନ ବିଚାରନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟର ସକଳ ମାନସିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାମଗ୍ରୀ ପରି ଧର୍ମର ଉଦ୍ଭବ ପ୍ରଣାଳୀ ମୂଳତଃ କେବଳ ରହସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ନାନାପ୍ରକାର ସାମ୍ୟ ବୈଷମ୍ୟ ଦେଖାଇ ହୁଏତ ତାହାର କିଞ୍ଚିତ୍ ଆଭାସ ଅନୁଭବ କରାଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ବିଶେଷ ପରିବେଶ ସମ୍ମିଳନରୁ ଏକାନ୍ତଭାବେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ବୋଲି କୌଣସି ଧର୍ମକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା କେବଳ ଭ୍ରମ ମାତ୍ର । ମନୁଷ୍ୟ ମନର ନାନା ସମ୍ପଦ ପରି ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମ୍ପଦ । ଜଣେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଧର୍ମସମୀକ୍ଷକଙ୍କ ଭାଷାରେ, “ମନୁଷ୍ୟ ବିକାଶର ଇତିହାସରେ କୌଣସି ନୂତନ ବୃହତ୍ ଧର୍ମର ଜନ୍ମ ଚିରଦିନ ଏକ ରହସ୍ୟ ଭାବେ ରହି ଆସିଅଛି । ଏହାକୁ ବିଶ୍ଳେଷିତ କରି କହିବା ଅସମ୍ଭବ । ଆଗରୁ ତାହା ଲାଗି ଯେତେ ଭୂମିକର୍ଷଣ ହୋଇଥାଉ ବା ପଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାଉ ପଛକେ, କିନ୍ତୁ କେବଳ ସେହି ପୂର୍ବଭୂମି ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ କୌଣସି ନୂତନ ଧର୍ମର ଉଦ୍ଭବ ଓ ପ୍ରଭାବ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିପାରିବା ନାହିଁ (୮୫) ।

* * *

---

୮୫ । Sociology of Religion: Joachim Wach; p. 312

୫ ଉପସଂହାର

ତୀର୍ଥଦେଖା ସରିଲା, ଯାତ୍ରା-ଶେଷର ଶେଷ ପ୍ରଣାମଟି କେବଳ ବାକୀ ରହିଛି । ଅବହେଳିତ ମହିମାଧର୍ମ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାର ସମୃଦ୍ଧି-ଅଭ୍ୟୁଦୟର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅତିକ୍ରମ କରିନାହିଁ, ଆଜି ଓଡ଼ିଶାର ଜୀବନ୍ତ ଧର୍ମଖାତାରେ ତା'ର ନାମ ନିଶ୍ଚୟ ରହିଛି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜାତି ଧର୍ମ ଓ ବିଶ୍ୱାସ ନିର୍ବିଶେଷରେ ଯୋରନ୍ଦାର ଗୁରୁପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଯାତ୍ରାକୁ ହଜାର ହଜାର ଯାତ୍ରୀ ଆସୁଛନ୍ତି, ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ଘିଅ ଢାଳି ଅଖଣ୍ଡ ଦୀପକୁ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରି ରଖିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ମହିମାଶ୍ରମମାନ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି । ବିଶେଷତଃ ଅନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶରେ ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରଗତି ବେଶୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଅନେକ ଭଜନ ତେଲୁଗୁ ଭାଷାରେ ଅନୂଦିତ ହୋଇ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ଆନ୍ଧ୍ରଙ୍କର ଧର୍ମବାସନା ମେଣ୍ଟାଉଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ମହିମାଧର୍ମର ସନ୍ୟାସୀ ସୁପରିଚିତ । ଆଗପରି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବା ରାଜାର କଟାକ୍ଷ ସହିବାର କୌଣସି ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ । ସବୁ ଗ୍ରାମରେ ମହିମାପନ୍ଥୀ ସନ୍ୟାସୀ ନିଜର ଆଦରଣୀୟ ସ୍ଥାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ଯେଉଁ ରାତିକ କୌଣସି ମହିମା-ସନ୍ୟାସୀ ରହନ୍ତି, ସେଦିନ ସେ ଗ୍ରାମରେ ଅନେକ ରାତିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭଜନ ଗାନ କରାହୁଏ । ଲୋକଶିକ୍ଷଣରେ ଇତିହାସ ଲେଖାଗଲେ ଧର୍ମସାଧନାର ଶିକ୍ଷାବାହୀ ଭାରତର ପରିବ୍ରାଜକ ସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଅତି ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବ । ଏହି ଦେଶର ସଂସ୍କୃତିରେ ଦିନେ ଧର୍ମ ଓ ଶିକ୍ଷା ଏକ ସଙ୍ଘର ଆଶ୍ରୟ ତଳେ ପ୍ରତିପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଆମ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ଓ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ ଏକ ଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ସନ୍ଥସାଧନା କେତେକ ପରିମାଣରେ ସେହି ବିସ୍ମୃତପ୍ରାୟ ଐତିହ୍ୟକୁ ବଞ୍ଚାଇନେଇ ନାନା ପ୍ରତିକୂଳତାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ବହନ କରି ଆସୁଅଛି । ଆପଣାକୁ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମାଧୀଶ୍ୱର ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଲାଗି ସମର୍ପିତ କରିଦେଇ ସନ୍ଥମାନେ ଲୋକ-ସମାଜର ଚିରବିକାଶ ଲାଗି ଚିରଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଆସିଛନ୍ତି । କେବଳ ଭାରତର ନୁହେଁ, ସାରାପୃଥିବୀର ଧର୍ମସାଧନାରେ ସାଧନର ଦୁଇଟି ରୂପ କ୍ରମପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଆପଣାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ କରାଇ ଆସିଛି । ଗୋଟିଏ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ, ଅପରଟି ସମାଜମୁଖୀ । ଆପଣାକୁ ସାଧନା-ବଳିଷ୍ଠ ନିମିତ୍ତ-ରୂପେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆପଣାର ଏକାନ୍ତ ପ୍ରଦୀପଟି ଜାଳିଦେବା ହେଉଛି ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ସାଧନା; ଆପଣାର ଦୀପଟି ଜାଳି ସେଇ

ଲବ୍ଧ ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଦୀପ୍ତିପିପାସୁ ସହସ୍ର ପ୍ରଦୀପରେ ଶିଖାଦାନ କରିବା ଆକାଙ୍କ୍ଷାର ଅନୁଶୀଳନ କରିବା ହେଉଛି ସମାଜମୁଖୀ ସାଧନା । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ତା'ର ଆଶ୍ରମମାନଙ୍କରେ ଏକାବେଳେକେ ଦୁଇଟିର ସମନ୍ୱିତ ଅଭ୍ୟାସ କରୁଥିଲା । ଋଷି ନିଜେ ଆତ୍ମୋପଲବ୍ଧି ଓ ଈଶୋପନିବେଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିଷ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ଓ ଶିଷ୍ୟ-ପାଳନ ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ୟାର ବିତରଣ କରୁଥିଲେ । ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବେଦାନ୍ତଗ ସାଧନାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସ୍ୱରୂପ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱ ମାର୍ଗର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିଲା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୁଦ୍ଧ ହେବାର ସାଧନା କ୍ରମେ ନିକୃଷ୍ଟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଲା । ସମାଜମୁଖୀ ଏହି ସାଧନାର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ ଆପଣାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହିମାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ରହି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସୃଷ୍ଟି ଜଗତର ଉଦ୍ଧାର ନିମିତ୍ତ, ପାପପୁଦ୍ଗଳର ନିଃସାରଣ ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ବାର ବାର ଅନନ୍ତ ଶୟନ ଛାଡ଼ି ଧରଣୀ ତଳେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ହୁଏ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଇଉରୋପୀୟ ସାଧକ ପ୍ଲଟିନସ୍ (Plotinus) ଧର୍ମସାଧନାର ସାମାଜିକ ଅଙ୍ଗ ଉପରେ ବିଶେଷ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ, ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରଭୃତି ବିଶ୍ୱବିଶ୍ରୁତ ମହାତ୍ମାମାନେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଧାନତଃ ସମାଜର କଲ୍ୟାଣକାମୀ ଚାଳକରୂପେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି । ଇତିହାସର ଅନେକ ସନ୍ଥ ସମାଜରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ସୁଖ କାମନା କରିବାକୁ ଯାଇ ନାନା ପ୍ରକାର ଶାସ୍ତି ବରଣ କରିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଧର୍ମନେତା (Old Testament Prophets) ମାନଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ କେବଳ ଏହି ସମାଜ ଲାଗି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନାନା ବିଚିତ୍ର କର୍ମ ପଥରେ ଗ୍ରଥିତ ହୋଇ ରହିଛି । ସନ୍ଥ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ସମାଜରେ ଅବହେଳିତ ଓ ଅପକୃତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ମଣିଷର ସେବାରେ ସକଳ ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ଦେବାକୁ ଧର୍ମସାଧନାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ମାର୍ଗ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏସବୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ହଠାତ୍ ମନେ ହୁଏ, ଯେପରି ସାମାଜିକ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟାଇବା ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଓ ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଧର୍ମନେତାଙ୍କୁ ମୂଳତଃ ସମାଜନେତା ବୋଲି ଭାବିଲେ ଆମର ଅନୁମାନକୁ ଶୁଦ୍ଧ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଧର୍ମ ହେଉଛି ଧର୍ମନେତାର ପ୍ରଥମ ଅବଲମ୍ବନ । ମନୁଷ୍ୟ-ଅନ୍ତରର ସର୍ବୋତ୍ତମ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଏହି ଧର୍ମ ସହିତ ଅତି ନିବିଡ ଭାବରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ରହିଥିବା ହେତୁ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ଯେ

କୌଣସି ବୈଷମ୍ୟ ଓ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ପ୍ରତି ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ନିସ୍ପୃହ ଓ ଉଦାସ ରହି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ବାସ୍ତବିକ ସାମାଜିକ ଜୀବନ-କ୍ଷେତ୍ରକୁ ପରମାର୍ଥ ସତ୍ୟାଲୋକ ଦ୍ୱାରା ପରିଶୁଦ୍ଧ ଓ ପରିମାର୍ଜିତ କରିବାର ମହତୀ ଆକାଙ୍କ୍ଷାରେ ସେମାନେ ସମାଜର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସେବକ ହିସାବରେ ଆପଣାକୁ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଦିଅନ୍ତି (୧)।

ପରମାର୍ଥ ସାଧନାରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ ପରେ ସାଧକ ଅନ୍ତରର ଏକାନ୍ତ ଜ୍ୟୋତି-ଶିଖାଟି ଈପ୍ସିତ ଭଗବାନଙ୍କର ଜ୍ୟୋତି ସମୁଦ୍ର ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଯାଏ ଓ ପୁଣି ସେହି ସମୁଦ୍ରରୁ ଫେରି ଆସି ସମଗ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ମିଳିତ ହୁଏ । ଯେଉଁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦେଇ ସାଧକ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପାଏ, ସେହି ଶ୍ରଦ୍ଧା ପୁଣି ମନୁଷ୍ୟ ଓ ସମଗ୍ର ପ୍ରାଣୀ ସୃଷ୍ଟି ଉପରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୁଏ; ଏହିପରି ଏକ କଳ୍ପନା-ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱ ସାଧକମାନଙ୍କର ଉକ୍ତିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ (୨) । ପାରମାର୍ଥିକ ଜୀବନ ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନକୁ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଭାସିତ କରି ତାକୁ ଆପଣା ସହିତ ଉତ୍ତୋଳିତ କରି ନେବାକୁ ଚାହେଁ । ସେଥିଲାଗି ପରମାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟି ଲାଭ କରିଥିବା ସାଧକ ଇହଜଗତର ସକଳ ବୈଷମ୍ୟ-ପୂରଣର ଦାୟିତ୍ୱକୁ ଆପଣା ଧର୍ମ ସାଧନାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିନିଏ । ତା'ର ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ସେ ସମଗ୍ର ଜଗତରେ ମୁକ୍ତି-ସାଧନା କରେ, ଆପଣାର ଲବ୍‌ଧ ସମସ୍ତ ସତ୍ୟକୁ ସମାଜର ବିତରଣ କରି ଦେଇ ସେ ସ୍ୱକୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରେ ।

ମହିମା-ଧର୍ମର ମାର୍ଗ ମୁଖ୍ୟତଃ ସମାଜମୁଖୀ । ଏହି ପନ୍ଥାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀକୁ ପରିବ୍ରାଜକର ଜୀବନ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହୁଏ । ପୃଥିବୀ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ଯିବାକୁ ବସିଲେ ଭଗବାନ ବାର ବାର ଜଗତରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଅନ୍ତି, କବି ଜୟକୃଷ୍ଣ ଏହି କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ଜଗତର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ଅବତାର ରୂପେ ଆସି ସଂସାର ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଭୀମଭୋଇ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଜଣାଉଛନ୍ତି—

ଖଳମ ହେଉଛୁ ଏତେକାଳଣ ପୁର ଧାଇଁ ଆସି ଧର ଗୁରୁଦେବ ।

---

୧ । ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ:—Sociology of Religion: Joachim Wach; p. 355

୨ । Quoted in 'The Two Sources of Morality and Religion: By Henry Bergson'; p. 40

ଖଣା ରସାତଳେ ପଡୁଅଛନ୍ତି ପୃଥ୍ୱୀ ଜଳିବ ଲଗାଅ ଧର୍ମନାବ (୩) ।
ପୁଣି, ଧରଣୀ ଧରି ସମ୍ଭାଳି ସୃଷ୍ଟି କର ନୋହିଲେ ଯାଇଲ ନଷ୍ଟେ ।
ତୁ ଭଲ ସଂସାର ଜଣାଇଲୁ ନାହିଁ
ନ ବୋଲିବେ ମୋତେ ପଠିଲ (୪) ।

ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସମର୍ପିତ ଅବିଚଳିତ ଅନୁରାଗ ଧରଣୀ ପ୍ରତି ମଙ୍ଗଳ-ବୃଷ୍ଟିରେ ଆପଣାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିଛି । ସେହି ଅନୁରାଗର ବନ୍ଧନୀ ଶକ୍ତି ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ସମାଜ ସହିତ ଏକତ୍ୱ ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିଛି । ତାଙ୍କର ମାଂସ, ତାଙ୍କର ରକ୍ତର ଅନୁରୂପ ଉପାଦାନରେ ସମାଜର ମଣ୍ଡପ ଗଢ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସମାଜର ଅଧୋଗତିରେ ସେ ଆପଣା ମଧ୍ୟରେ ସେଇ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ବ୍ୟଥା ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି ଓ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଡାକି ଜଣାଉଛନ୍ତି:—

ଏତ ଶତ୍ରୁ ହାଡ଼ ବୁଡ଼ାଏ ରୁଧିର ପୁଟେ ମାଉଁସ ଜାଣଇଁ
ତେଣୁ କରି ପିନା ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ବିକଳ ସହି ନ ପାରଇ ମୁହିଁ (୫) ।

କବି ଜଦୁକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମବେଦନାର ଜଣାଣ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇ ଉଠୁଛି:—

ରସା ମେଦିନୀ ଉପରୁ ରକ୍ଷା ପାଉ ହେ
ପ୍ରବଳ ଲହଡ଼ାରେ ଭାସି ନ ଯାଉ ହେ (୬) ।

ଜଗତର ମଙ୍ଗଳାର୍ଥେ ମହିମାଧର୍ମରେ ସନ୍ନ୍ୟାସପନ୍ଥାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି (୭ । ସନ୍ନ୍ୟାସ ବୋଇଲେ ସାଧାରଣତଃ ସକଳ କର୍ମର ଅବସାନକୁ ବୁଝାଏ । ମହିମାଧର୍ମର ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ ପରେ ଅବଶ୍ୟ ସକଳ ବ୍ୟାବହାରିକ କର୍ମର ଅବସାନ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ସାଧନାସିଦ୍ଧ

---

୩ । ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର: ପୃ· ୫୦
(ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା—ତେପନ ଖଣ୍ଡ ।)

୪ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି: ୪୬ ଶ ବୋଲି

୫ । ତତ୍ରୈବ: ୨୭ ଶ ବୋଲି ।

୬ । ଜଦୁକୃଷ୍ଣ ଭଜନ: ପୃ. ୪୩

୭ । ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ. ୧୭୩

ନୈଷ୍କର୍ମ୍ୟ ଲାଭ କରିବା ପରେ ହିଁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀକୁ ପାରମାର୍ଥିକ କର୍ମର ଅଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଆପଣାର ସମସ୍ତ କାମନା-ବାସନାର ଉପଶମ କରି ସଂସାରର କଲ୍ୟାଣଲାଗି ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହୁଏ, ସଂସାର ଲାଗି ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରିବାକୁ ହୁଏ, ସଂସାରଲାଗି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଖରେ ଆବେଦନ କରିବାକୁ ହୁଏ । ମହିମାଧର୍ମର ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ଲାଗି ବନରେ ରହିବା ନିଷିଦ୍ଧ କରାଯାଇଛି (୮) । ବନରେ ରହି ଉପବାସ 'ପ୍ରଭୃତିର କ୍ଳେଶ-ସାଧନା କରିବାକୁ ଜୟକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ମାର୍ଗ ହିସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରନାହାନ୍ତି ।

ତ୍ୟାଗ ଯୋଗେ କେହୁ ବନେ ଥାଇ, ଆହାର ଛାଡ଼ି ପବନ ପିଇ,
ଏ ସକଳ କର୍ମ ଅଟେ ମାୟା ଭ୍ରମ ଗତାଗତ ପଥେ ଅନ୍ଧ ଯେହ୍ନେ (୯)।

'ଜଗତର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ସର୍ବଦା ଅନ୍ନପ୍ରାପ୍ତ ହେଉ ଜଗତରେ ଅନ୍ନର ଭଣ୍ଡାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହୁଥାଉ'(୧୦) । ଭିକ୍ଷାଶେଷରେ ମହିମାଧର୍ମ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଏହିପରି ମଙ୍ଗଳ ବାଞ୍ଛା କରିବାର ବିଧି ରହିଛି । ଏପରିକି ଯେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ଭିକ୍ଷା ନ ମିଳିବ, ସେ ଗ୍ରାମମୁଣ୍ଡରେ ଥିବା ପୋଖରୀରୁ ତିନିଥର ପାଣି ପିଇ ଗ୍ରାମର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରିବାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି । ଅଗ୍ନିରେ ଘୃତାହୁତି ଦେବାର ଯେଉଁ ପଦ୍ଧତି ମହିମାଧର୍ମରେ ଅଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ କେବଳ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ନିମିତ୍ତ (୧୧) । ଏହିସବୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ମହିମାଧର୍ମର ସମାଜମୁଖୀ ଦୃଷ୍ଟି ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଉଠୁଛି ।

ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରସାରକାଳ ହେଉଛି ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ । ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶା ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ହାତକୁ ଚାଲିଯାଇ ସାରିଲାଣି । ବେପାରବଣିକର ଦୋକାନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଧର୍ମର ଗୋଦାମ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବସିଲାଣି । ଇଂରେଜ ଶାସକ, ସାମନ୍ତ ଓ

---

୮ । ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ. ୧୭୨ ।

୯ । ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ: ପୃ. ୬୧ । [ସଂସାରର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନର ସମ୍ଭାବନା କମ୍ ଥିବାରୁ ମହିମାଗୋସାଇଁ ଜଣେ ବୃଦ୍ଧକୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହେବାକୁ ନିଷେଧ କରିଥିଲେ : ସତ୍ୟମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ, ପୃ. ୧୬୭]

୧୦ । ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭିକ୍ଷୁ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା: ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୧୧ । ସତ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ଇତିହାସ: ପୃ ୧୦୪

ସେନାପତିମାନେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ସନ୍ତକ ବହି ଆଣିଲା ପରେ କେତେ କେତେ ଇଂରେଜ ପାଦ୍ରୀ ସେଇ ଦେଶର ଧର୍ମ-ସନ୍ତକ ବହନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ସମାଜରେ ଅବହମାନ କାଳରୁ ଚଳି ଆସୁଥିବା ନିଷ୍ପେଷଣ ଓ ଅନ୍ଧ କୁସଂସ୍କାରର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ନବାଗତ ଗୀର୍ଜା-ଆନ୍ଦୋଳନ ଅବହେଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ହୁଏତ ଅନେକ ଉତ୍ସାହ ଜାଗ୍ରତ କରିଦେଇଛି । ନୂତନ ସଙ୍ଘସତ୍ତ୍ୱ ପରି ନୂତନ ସଙ୍ଘଧର୍ମ ନାନା ସମୃଦ୍ଧ ସମ୍ଭାବନାରେ ଛଳ ଛଳ ହୋଇ ରହିଛି । ଠିକ୍ ଏଇ ସମୟରେ ମହିମା-ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ । ସମାଜର ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ସକଳ ଅନ୍ୟାୟର ଜବାବ ଦେଇ ଶତାଧିକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କର ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ-ପରିପୁଷ୍ଟ ସାମାଜିକ ବୃତ୍ତିକୁ ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ କରି ଏକ ଅପୂର୍ବ ଶକ୍ତିରୂପରେ ଏହି ଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାର ଆକାଶରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ଏହି ଧର୍ମରେ ଜାତିର କୌଣସି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ରହିଲା ନାହିଁ, ଉପାସନା ଓ ଆରାଧନାରେ ବିବାଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବାଲାଗି କୌଣସି ଆଲମ୍ବନ ରହିଲା ନାହିଁ, ଧର୍ମର ଦୀକ୍ଷା-ପଥକୁ ଅକାରଣ ଅଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରଖିବାକୁ ମହିମା-ମାର୍ଗରେ ତର୍କମୂଳ ଜ୍ଞାନର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ରହିଲା ନାହିଁ । ସବର୍ଣ୍ଣ ଓ ସମାଜରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ସ୍ୱଭାବତଃ ଏହି ନୂତନ ମାର୍ଗ ପ୍ରତି ବିଦ୍ୱେଷପରାୟଣ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଅନେକ ଭାବିଲେ ଇଂରେଜଶାସକଙ୍କର ଧର୍ମ ପରି ମହିମା ଧର୍ମ ନାମରେ ସେପରି ଆଉ ଏକ ନାଶକାରଣ ଲକ୍ଷଣ ଉଦୟ ହୋଇଛି । ମହିମାଧର୍ମକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମସହିତ ଏକାକାର କରି ନିନ୍ଦା ରଟନା କରିବାକୁ ଆଉ ବେଶୀ ଡେରି ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ବିଶେଷତଃ ଦୁଇ ଧର୍ମର ମୂଳ ନୀତି ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଥିବା କେତେକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ସନ୍ଦେହକୁ ଦୃଢ଼ମୂଳ କରିବାରେ ବେଶ୍ ସାହାଯ୍ୟ କଲା । ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ରଚନାରେ ଏହି କଥାର ସୂଚନା ମିଳେ ।

କିରସ୍ତାନ ବୋଲି ଦେଉଛନ୍ତି ଗାଳି ନିନ୍ଦା କରୁଛନ୍ତି ଲୋକ
ଅଲେଖ ଅଲେଖ ବୋଲିବାକୁ ସ୍ୱାମୀ ଦେଉଛ ଦୁର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ ଦୁଃଖ (୧୨) ।

ପୁଣି, ଘରେ ଘରେ ପୁରେ ପୁରେ ଯାଚି ଦ୍ୟନ୍ତେ ନାମ ନ ଧଇଲେ କେହି
ବୋଇଲେ ସର୍ବ ଘରେ କେହି ଖାଇବ ପିବୁ କିରସ୍ତାନ ହୋଇ (୧୩)॥

---

୧୨ । ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି : ବିଂଶ ବୋଲି ।
୧୩ । ନିର୍ବେଦ : ୬୨ଶ ବୋଲି ।

ଏବଂ, କରସ୍ତାନ ମତ କପାଇଁ କବରକୁ ମରିବାକୁ ଧନେ ଅଛୁ
ବୁଡ଼ା ପୋଡ଼ା ଅଉ କେହୁ ନ କରିବେ ହୋଇଥିବୁ ଯୋଗମାନ୍ତୁ(୧୪)॥

ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ହେଲେ ମହିମା-ଧର୍ମର ଅବଖର୍ବ ହୋଇଛି, ଲୋକେ ଏହାକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଅନ୍ଧର୍ମ ବୋଲି ଉଡ଼ାଇ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି, ଏହି ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ଟିକିଏ ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଅନ୍ ପାଦ୍ରୀମାନେ ମହିମା-ଧର୍ମର ସହିତ ଆପଣା ଧର୍ମର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ; ହୁଏତ ସେମାନେ ଦେଶୀୟ ଏହି ନୂତନ ପନ୍ଥାଟିକୁ ଆପଣା ଧର୍ମାୟତନରେ ପୂରାଇନେବାକୁ କମ୍ ଚେଷ୍ଟା କରି ନଥିଲେ । ସତ୍ୟ ମହିମା ଧର୍ମର ଇତିହାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ (ପୃ:୧୪୩) ପାଦ୍ରୀଙ୍କ ସହିତ ମହିମା-ଗୋସାଇଁଙ୍କର କଥୋପକଥନରୁ ଏହାର କ୍ଷୀଣ ଆଭାସ ମିଳେ ।

ଐତିହାସିକ ଟଏନ୍‌ବୀ ((Arnold J. Toynbee) ସମାଜର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆହ୍ୱାନ ଓ ଉତ୍ତର ((Challenge and Response)ର ଦୁଇଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଅଛନ୍ତି । ସମାଜର ସକଳ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କ୍ରିୟା-ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଏକ ପ୍ରତୀକାଭୂତ ଆହ୍ୱାନ ରୂପରେ ସର୍ବଦା ଉପଯୁକ୍ତ ସମାଧାନ ଲାଗି ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଉଥାଏ । ସେତିକିବେଳେ ସମାଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତିର ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ ମହାପୁରୁଷର ଜନ୍ମ ହୋଇ ସେହି ଆହ୍ୱାନର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ଦିଏ । ଆହ୍ୱାନର ଯଥାଯଥ ଉତ୍ତର ନ ପାଇଲେ ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର ଜୀବନ ଭାଙ୍ଗିପଡ଼େ । ଟଏନବୀଙ୍କ ମତରେ ଏହି ହେଉଛି ଜଗତର ସକଳ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରଧାନତମ ପତନକାରଣ । ଅବଶ୍ୟ ନାନା ସଙ୍କଟପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ସମାବେଶରେ ଆହ୍ୱାନ ଯେତିକି ତୀବ୍ର ହେଉଥାଏ, କୌଣସି ମହାତ୍ମାର ଜୀବନ ବା ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଉତ୍ତରର ସମ୍ଭାବନା ସେତିକି ଉତ୍ପୂର ଓ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଯାଏ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କର ପଣ୍ଡିତ ସଭା ଓ ବହିରାଗତ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ-ଧର୍ମ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଶାକୁ ଏହିପରି ଏକ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥିଲା । ତାର ଜବାବରେ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ-ଜୀବନକୁ ସୁସଂଗଠିତ କରି ଏକ ନୂତନ ସମନ୍ୱୟ-ଧର୍ମର ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର ପଞ୍ଚସଖା । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମହିମାଧର୍ମକୁ ଏହିପରି ଏକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଉପରେ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ । ବିଦେଶୀ ଶାସନ ସଙ୍ଗେ

---

୧୪ । ତତ୍ରୈବ : ୬୮ ମ ବୋଲି ।

ସଙ୍ଗେ ସେତେବେଳେ ବିଦେଶୀ ଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାଲୋକଙ୍କ ମନରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିବାରେ ଅସକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ଲୋକସ୍ୱୀକୃତ ବୈଷ୍ଣବମାର୍ଗର ଲଳିତ ଧର୍ମ ବିଳାସ ଦେଶକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବଳିଷ୍ଠ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାର ପୌରୁଷ ହରାଇ ବସିଥାଏ । ଦୁର୍ବଳ ରାଜା ଓ ଦୁର୍ବଳ ଧର୍ମପାଳଙ୍କର କାତର ହସ୍ତମୁଷ୍ଟି ଫିଟୁ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଭୂମି ଖଣ୍ଡ ପଡ଼ିବାକୁ ଆଉ ବେଶୀ ଡେରି ଲାଗି ନ ଥାନ୍ତା । ଏହେବଡ଼ ଆହ୍ୱାନର ଉତ୍ତର କିଏ ଦେବ ? ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥଧର୍ମ ସେତେବେଳେ ଅରଣ୍ୟ ଓ ପର୍ବତ ଗୁହାରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛି, ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଅଧିକ କାଳ ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ରରୁ ଅପସରି ଯାଇ ସେ ସୁବିବେଚିତ ଭାବରେ ଲୋକଧର୍ମର ମନୋଗତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି । ଏଥର ଅବଗୁଣ୍ଠନ ଖୋଲି ପଦାକୁ ବାହାରିବାର ସମୟ ଆସିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ସଂସ୍କୃତିରୁ ଏପରି ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମର ଉଦ୍ଭବ ଘଟାଇବାକୁ ହେବ, ଯାହା ଏକାଧାରରେ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ସକଳ ମାର୍ଗରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିବ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର ଠିକଣା ଜବାବ ଦେଇ ପାରିବ । ପର ପକ୍ଷରୁ ଆକ୍ରମଣ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲେ ସ୍ୱତଃ ସମସ୍ତେ ଘର ଭିତରୁ ପ୍ରତିରୋଧର ସାମଗ୍ରୀ ଲୋଡ଼ିବାରେ ଲାଗିଯାନ୍ତି । ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ନିୟମଟି ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାଲାଗି ଓଡ଼ିଶା ଧର୍ମ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଶକ୍ତ ସମାନ୍ତରାଳ ହୋଇଛି ମହିମାଧର୍ମ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ମାର୍ଗର ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ ହେଉଛି ଭକ୍ତି, ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କୁ ଭଗବାନଙ୍କର ଦୂତ (Messiah) ବା ପୁତ୍ରବୋଲି କଳ୍ପନା କରି ଏଥିରେ ଈଶ୍ୱର ତତ୍ତ୍ୱର ମୂଳଦୁଆ ପଡ଼ିଛି । ମହିମାଧର୍ମ ଏହି ଦେଶର ଐତିହ୍ୟରୁ ସାର ବାଛି ସେହିପରି ଏକ ଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ପାରିଛି, ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଜୀବନଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଏହି ଧର୍ମରେ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ହୋଇଛି । ଜାତି-ବିଭେଦର ସକଳ ପ୍ରାଚୀର ଭାଙ୍ଗି ଦେଇ ଏହା ସମାଜର ଦଳିତ ଓ ଅବହେଳିତଙ୍କୁ ଅଶେଷ ନିର୍ଭର ଦେଇ ପାରିଛି । ହିନ୍ଦୁ-ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅପଳାପ ଫଳରେ ଆମେ ଅନେକ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ହେବାଲାଗି ଉର୍ବର ଭୂମି ତିଆରି କରିଛୁ, ଭାରତର ଆଧୁନିକ ଇତିହାସକାର ମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକମତ । ହୁଏତ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ପରି ଓଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ଗୀର୍ଜାଧର୍ମର ପ୍ରବଳ ପ୍ଲାବନ ଅନେକ ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଗ୍ରାସ କରି ପକାଇଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଏହି ମାଟି ଓ ଏଇ

ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅମାନିଆ ପୁଅ ମହିମା-ଧର୍ମ ଆପଣାର ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ବଳରେ ସେ ଗ୍ରାସକୁ ରୋକି ନେଇ ପାରିଛି, ସକଳ ନିର୍ଭରରୁ ବିଚ୍ୟୁତପ୍ରାୟ ଅସଂଖ୍ୟ ମଣିଷଙ୍କୁ ସେ ଆପଣା ଆସ୍ୱୃତନର ନିର୍ଭର ଦେଇଛି ।

ଭାରତରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ-ପ୍ରଚାରର ଗ୍ରାସକୁ ଅଟକାଇବା ଦିଗରେ ଶ୍ରୀ ରାମକୃଷ୍ଣ ପରମହଂସ ଦେବଙ୍କର ଦାନ କେତେ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତାହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କର ଦୂରପ୍ରସାରୀ ଦୃଷ୍ଟି ଫଳରେ ଏହି ଦେଶର ଧର୍ମ ପୁନଶ୍ଚ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇ ଆପଣାର ଉଦାର ଆଶ୍ରୟଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସଭାଜନ ହୋଇ ପାରିଛି । ଏହି ନୂତନ ମାର୍ଗରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ କେତେ ଯୁବକ ଧର୍ମର ସମର୍ପଣ-ମାର୍ଗ ବାଛିନେଇ ଦେଶର ସଂସ୍କୃତିକୁ ପୁଣି ଜୀବନସ୍ପନ୍ଦିତ କରିପାରିଛନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ଯେ କେବଳ ନକାରାତ୍ମକ ନୁହେଁ, ମଣିଷ ଯେ ଏହି ସୃଷ୍ଟିର ବିଶାଳତମ ସତ୍ୟ, ଏହି କଥାହିଁ ରାମକୃଷ୍ଣଦେବଙ୍କର ନୂତନ ମାର୍ଗ ପୃଥିବୀ ସମକ୍ଷରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିପାରିଛି । ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ଏହି ମାର୍ଗର ଆବିର୍ଭାବ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର ଅବାଧ ଗତିକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିମାଣରେ ଅଟକାଇ ପାରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ଥାନୀୟ ପରିବେଶ ଉପରେ ରାମକୃଷ୍ଣ-ଧର୍ମ ସହିତ ମହିମାଧର୍ମର ପ୍ରକୃତିଗତ ତୁଳନା କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଧର୍ମ-ବିଚାର ବା ଧର୍ମ-ଦର୍ଶନ (Philosophy of Religion) କେବଳ ଏ ଯୁଗର ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ପ୍ଲେଟୋଙ୍କର ସମୟରୁ ଯୁଗର ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଧର୍ମର ସମୀକ୍ଷା କରି ଆସିଛନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସାମଗ୍ରୀର ଏକକ ପରିବୀକ୍ଷଣ (A synoptic view of things)କୁ ପ୍ଲେଟୋ ଦର୍ଶନର ସଂଜ୍ଞା ହିସାବରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଅଛନ୍ତି । ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ବିଚାରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଧାନତଃ ଦର୍ଶନର ଏହି ସଂଜ୍ଞାଟିକୁ ଆଧାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଗତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ତୁଳନାତ୍ମକ ଧର୍ମବିଚାର (Comparajive Religion) ନାମକ ଏକ ନୂତନ ଅଧ୍ୟୟନ-ଭୂମିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଧାନ ଭାବରେ କେବଳ ଇତିହାସ ହିଁ ଧର୍ମ ବିଚାରକୁ ସବୁଠି ଗ୍ରାସ କରି ବସିଛି । ପୃଥିବୀରେ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେତୋଟି ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି, ତାହାର ଇତିହାସକୁ ଏକକ ପୂର୍ବାପର ଭାବେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ କରାଇଦେଲେ, ତାହାହିଁ ତୁଳନା-

ମୂଳ ଧର୍ମ ବିରୁଦ୍ଧ; ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆଧୁନିକ ଆଲୋଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଧିକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ । ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଲେଖକଙ୍କର ସେହି ପୁରାତନ ଶଙ୍କା ଆଜିଯାଏ ବଳବତ୍ତର ହୋଇ ରହିଛି ।

ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମପ୍ରବାହରେ ମହିମାଧର୍ମ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । ବିଶେଷତଃ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଧର୍ମ ହୋଇ ଥିବାରୁ ପୂର୍ବତନ ନାନା ଦର୍ଶନ ଧାରାକୁ ମିଶାଇ ଏହାର ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ତେଣୁ ଧର୍ମ ଓ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତର ପକ୍ଷରେ ଏହି ଧର୍ମ ଏକ ଅତିବଡ଼ ଉର୍ବର ଭୂମି, ଯାହା ଭିତରେ କି ସେ ଓଡ଼ିଶାର ସକଳ ଧର୍ମଧାରାର ସୂଚନା ପାଇ ପାରିବ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ-ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମହିମାଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି; ଭୀମଭୋଇ ଓ ଜଦୁକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଳ୍ପ କେତେକ ରଚନା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଲୋକଗୋଚରକୁ ଆସିଛି । କିନ୍ତୁ ମହିମାଧର୍ମର ମହତ୍ତ୍ୱ ତୁଳନାରେ ଏହି ଆଲୋଚନା ଯେ କି ସ୍ୱଳ୍ପ, କି ଅନନୁକୂଳ, ତାହା ଭାବିଲେ ଚକିତରେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । କେହି ଏହାକୁ କେବଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସନ୍ନ୍ୟାସ ପନ୍ଥା ବୋଲି କହି ଅଛନ୍ତି, କେହି ଓଡ଼ିଆ ଜନ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହେବାକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ ଆଲୋଚନା ଇତି କରିଛନ୍ତି, କେହି ପୁଣି ଏଠୁ ସେଠୁ ନାନା ଢେର ସାମଗ୍ରୀ ଆଣି ମହିମାମାର୍ଗଙ୍କୁ ନାନା ବିରୋଧୀ ସୂତ୍ରରେ ଗଣ୍ଠି ପକାଇ ଦେବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମହିମାଧର୍ମ କେବଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଙ୍କର ଧର୍ମରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ । କେବଳ ଗୋଟାଏ ଜନଜାତିର ଜାତିଭାଇମାନଙ୍କୁ ଆଘାତ ଓ ଉତ୍ସାହ ଦେବାଲାଗି ଏହାର ବାଣୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ବା କେବଳ ଏଠି ସେଠି ଅଞ୍ଚଳର [illegible] ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଦେଖାଇଦେବାରେ ତା'ହାର ସମୀକ୍ଷା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଆଜି ଏକଥା ଆଉ ବୁଝାଇବାକୁ ପଡ଼ିବନାହିଁ । ସେ ଗୋଟାଏ ସମୟ ଥିଲା ଯେତେବେଳେ ଆମେ ଯୁଗଯୁଗର ଧର୍ମ, ସଂସ୍କୃତି ଓ ସଭ୍ୟତାର ସମସ୍ତ ଅବଲମ୍ବନକୁ କେବଳ ଜାତିତ୍ୱର ଅଭିମାନ ପୁଷ୍ଟ କରିବାରେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲୁ । କିନ୍ତୁ ଜାତିତ୍ୱର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ପାଦରେ ଯେ ସେସବୁର ସ୍ଥାନ କରିଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ସେହିକଥା କ୍ରମେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ବୁଝିଲେଣି । ଧର୍ମର ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ଆଲୋଚକ ଓ

ପାଠକର ଧର୍ମପ୍ରବଣତା ଉଦ୍ଦୀପିତ ହୁଏ, ଯେ ଯୁଗରେ ଧର୍ମ ଦେଇଥିବା ସମାଧାନଗୁଡ଼ିକୁ ଆମର ଏ ଯୁଗ ସହିତ ମିଳାଇ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ମିଳେ, ସେ କୌଣସି ଧର୍ମର ପଛରେ ରହିଥିବା ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଜ୍ଞାତ ଅଜ୍ଞାତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମହାନ୍ ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ ଆମକୁ ଜୀବନର ପରମଧର୍ମ,—ସେହି ତ୍ୟାଗଦୀକ୍ଷା—ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର କରାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ବିଚାର ହେବା ଉଚିତ , ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ମହିମାଧର୍ମର ବିଚାର ହେବା ଉଚିତ ।

ତେଣୁ କେବଳ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାବିବରଣୀରେ ସୀମାବଦ୍ଧ କରିଦେଲେ ଦର୍ଶନର ବିଚାର ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଶୁଦ୍ଧ ଇତିହାସକୁ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ପଛରେ ଅସଂଖ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଅନୁରକ୍ତି ଓ ନିର୍ଭର ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି । ଜୀବନର ନାନାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆପଣାର ବିଶେଷ ସମାଧାନମାନ ଦେଇ ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର ସୋପାନର ପରାମର୍ଶ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ଜୀବର ମଣିଷର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶଲାଗି ଯତ୍ନ କରିଆସିଛି, ତାହାର ସ୍ୱଭାବ ଓ ଶୈଳୀ ନିରୂପଣ କରିବା ହେଉଛି ଧର୍ମର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଆଲୋଚନା । ଏହାରି ଦ୍ୱାରାହିଁ ଧର୍ମର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚାର ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ (୧୬) । ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତର ହେଉଛି ଧର୍ମର ଆଦି ଜନ୍ମଭୂମି । ଜନ-ଅନ୍ତରରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ (Emotion) ସ୍ପର୍ଶ କରି ଧର୍ମ ତାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅନୁଭୂତ କରାଏ । ସକଳପ୍ରକାର କ୍ରିୟାକଳାପର ଆରମ୍ଭ ଏହି ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପ୍ରବୃତ୍ତିରୁ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ ମନୁଷ୍ୟ-ଅନ୍ତରରେ ଆପଣାର ଅନୁକୂଳ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ମନୁଷ୍ୟର କ୍ରିୟାପ୍ରବଣତା (Will) କୁ ତା'ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦିଗରେ ଉଦ୍ଭାବିତ କରାଏ । ତାହାର ଫଳରେ ଜୀବନର ନାନା ଆଚାର ଓ ଅବଲମ୍ବନରେ ଧର୍ମ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇଉଠେ । ଏହି ଅବଲମ୍ବନର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସାଧନ ସାହାଯ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଚରମ ସତ୍ୟର ବାସନାବହି ସେହି ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ । ଏହାହିଁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶ । ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାଜୀବନ ସହିତ ମନୁଷ୍ୟର ସାଧନାପଥକୁ ମିଳାଇ କରି ଧର୍ମ ଆପଣାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରେ (୧୭) । ସବୁ ଧର୍ମ

---

୧୬ । Studies in the Philosophy of Religion; Pringle Pattison; P. 2

୧୭ । ତତ୍ରୈବ : P. 4.

ପଛରେ ଏହିପରି ଏକ ସଙ୍ଗତ ଇତିହାସର ସ୍ପଷ୍ଟ ଇଙ୍ଗିତ ରହିଛି । ସେହି ଇଙ୍ଗିତର ବିଭିନ୍ନ ରୂପ ବା ସ୍ତରକୁ ଭଲକରି ଚିହ୍ନିରଖିବା ହେଉଛି ଧର୍ମସମୀକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନତମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ମହିମାଧର୍ମର ଆଲୋଚନାବେଳେ ତା'ର ଏହି ଅନ୍ତରମୂଳ ପୃଷ୍ଠଭୂମିକୁ ଭୁଲିଗଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ହୁଏତ ଆପଣାର ବିଚିତ୍ର ସମୃଦ୍ଧିପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉ ହେଉ ମହିମାଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାର ବା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଗୌରବ ବଢ଼ାଉଛି । କିନ୍ତୁ ଜାତିର କ୍ଷୁଦ୍ରାୟତନ ମହିମାଧର୍ମର ବିଚାର-କ୍ଷେତ୍ର ନୁହେଁ, ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତରହିଁ ତାହାର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଶସ୍ତ ଭୂମି ।

ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାର୍ଗର ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀଙ୍କଲାଗି ଅଧିକାରର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ଦିଆଯାଇଛି । କେତୋଟି ବିଶେଷ ଯୋଗ୍ୟତା ଅର୍ଜନ କରି ନଥିଲେ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧିକାର ସେ ଯୁଗରେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପାରୁନଥିଲା । ଧର୍ମ-ବିଚାରରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଯୋଗ୍ୟତା-ମୂଳକ ଅଧିକାର ରହିଛି । ଶ୍ରଦ୍ଧା ହେଉଛି ଧର୍ମ-ଆଲୋଚନାର ପ୍ରଥମ ଆବଶ୍ୟକତା । ଧର୍ମ ମୂଳତଃ ଏକ ଅନ୍ତରଲବ୍ଧ ସାମଗ୍ରୀ, ତେଣୁ କେବଳ ଅନ୍ତରର ସାର ସାଧନା ଏହି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମର ଗର୍ଭରେ ସମୁଚିତ ଭାବେ ପ୍ରବେଶ କରାଯାଇ ପାରେ । ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଧାରାପାତ ଜଳଭଳି ବା ବିଜ୍ଞାନ-ଆଗାରରେ ସମ ବିଷମ ବାକ୍ସ ପରି କେବଳ ଯନ୍ତ୍ରବତ୍ ମସ୍ତିଷ୍କ-ବୃତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମ ଅଧିଗମ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଜଣେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସମୀକ୍ଷକଙ୍କର ଭାଷାରେ, "ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଜ୍ଞାସୁର ତାର ବିଷୟପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ରହିବା ଦରକାର । ସହାନୁଭୂତିପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଧଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ବିଷୟଟିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାର ରୀତିରେ ସେ ଆଗରୁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିବା ଦରକାର (୧୭) ।" ପ୍ରସ୍ତୁତ ପୁସ୍ତକରେ ସେହି ଶ୍ରଦ୍ଧାସହିତ ମହିମାଧର୍ମର ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି ।

ଓଡ଼ିଶା ଓ ଆଖପାଖ ପ୍ରଦେଶର ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଲୋକ ଏହି ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅନୁଗତ ରହି ଇହଜୀବନର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିଆସୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଦୁଃଖ, ଶୋକ, ସଂଶୟ ଓ ସନ୍ଦିଗ୍ଧତାରେ ଅବିଚଳିତ ହୃଦ୍‌ବୋଧ ଓ ନିର୍ଭର-ସ୍ଥଳ ହିସାବରେ ସେମାନେ ଏହି ମହିମାଧର୍ମକୁ ଆଶ୍ରା କରି ରହିଛନ୍ତି । ଏହି ଧର୍ମର ଏକ ସଙ୍ଗତ ଇତିହାସ

---

୧୭ । Sociology of Religion: Joachim Wach; P. 10

ରହିଛି, ଏକ ବିଶେଷ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଏହାର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଛି, ଉତ୍କଳର ଧର୍ମଧାରାରେ ଏହାର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ରହିଛି, ତେଣୁ ବିଶ୍ୱବିଶ୍ରୁତ ଧର୍ମ ହିସାବରେ ପୃଥିବୀର ଇତିହାସରେ ଯାଗା ମାଡ଼ି ନ ବସିଲେ ମଧ୍ୟ ସମାଲୋଚକର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦାବୀ କରିବାଲାଗି ଏତିକି ଯଥେଷ୍ଟ ।

ମନୁଷ୍ୟ-ମନର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଓ ସର୍ବୋତ୍ତମ ଅଭିଳାଷର ପରିପ୍ରକାଶ ହେଉଛି ଧର୍ମ । ଇହଜୀବନର ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ କେବଳ ଏହି ଧର୍ମସେବନଲାଗି କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ । ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖ ଚାହେଁ, କ୍ଷୁଧା-ପିପାସାଦି ଅନ୍ନମୟକୋଷର ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଦାବୀଗୁଡ଼ିକର ସମାଧାନ ଚାହେଁ, ସମାଜକୁ ସୁନ୍ଦର ଓ ସମନ୍ୱୟପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଗଢ଼ିବାକୁ ଚାହେଁ, ସକଳର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସେହି ଧର୍ମ । ଦୃଷ୍ଟିର ଦୂରନ୍ତପାରକୁ ତାକୁ ଯେପରି କେଉଁ ବିଶାଳ ଅମୃତମୟ ସତ୍ତା ନିଗୂଢ଼ ଆହ୍ୱାନରେ ଆକୁଳ କରି ରଖିଛି, ଏ ପାଖର ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରର ପ୍ରଶ୍ନ ସମାଧାନ କରି ସେ ସେହି ସମ୍ୟଗ୍ ଦର୍ଶନଲାଗି ସଜ ହେଉଛି । ହୁଏତ ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ଏ ଇହସୀମାର ଯୋଗାଡ଼-ଜଞ୍ଜାଳ ଭିତରେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ରହିଯାଉଛି, ହୁଏତ ସହସ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରେୟକୁ ସେ ଶ୍ରେୟବୋଲି ଭୁଲ କରି କ୍ଷଣିକ ଆନନ୍ଦ ପାଉଛି, କିନ୍ତୁ ବାର ବାର ତା'ର ମଧ୍ୟରେ ତା'ର ସମାଜରେ ପୁଣି ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟିର ଆବିର୍ଭାବ ହେଉଛି । ଯୁଗର ନାନାବିଧ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ବା କେଉଁ ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ବାଣୀ ବଜ୍ରାଘାତ ପରି ଜୀବନର ଧର୍ମଭୂମି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସତର୍କ କରିଦେଇ ଯାଉଛି । ଯନ୍ତ୍ରୋଦ୍ଭାବନର ପ୍ରଥମ ଯୁଗରେ ଧର୍ମର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଆସି ପହଞ୍ଚିଥିଲା, ମଣିଷ ଭାବିଥିଲା ଜ୍ଞାତ ବିଜ୍ଞାନ-ବାହନ ତାକୁ ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସକଳ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇଦେବ, ଅଜ୍ଞାତ ଧର୍ମ ନେଇ ମୁଣ୍ଡ ଘୂରାଇବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଆଉ ରହିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଯେଉଁ ଅତୁଳନ ଜ୍ଞାନ ଜଗତକୁ କ୍ଷୁବ୍ଧ କରି ରଖିଥିଲା, ତାହାର ପ୍ରମତ୍ତତାରେ ଏତ ମଣିଷ ଧର୍ମକୁ ଅବାସ୍ତବ ବୋଲି ଉଡ଼ାଇ ଦେଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଜି ସେ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି । ଧର୍ମ ହେଉଛି ମଣିଷର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବାସ୍ତବ ସମ୍ପଦ । ଧର୍ମଜ୍ଞାନ ହିଁ ଆମକୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସତ୍ତା ବା ବାସ୍ତବତା (Reality)ର ପରିଚୟ ଦେଇପାରେ । ଧର୍ମଚେତନା ମଣିଷକୁ ବାସ୍ତବତାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ରଖେ ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ମତ ଦିଅନ୍ତି, ସେମାନେ

ଆପଣା କଥାର ମର୍ମ ବୁଝିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଦାର୍ଶନିକ ବ୍ରାଡ୍‌ଲେ (Bradley)ଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିଟି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ।

ନାନା ଯାନ୍ତ୍ରିକ ବାହନର ଉଦ୍‌ଭାବନ ହୋଇ ପୃଥିବୀର ଭୌଗୋଳିକ ସୀମା କ୍ରମେ ନିକଟ ହୋଇ ଆସୁଛି, ବିଜ୍ଞାନାଗାରର ପ୍ରାପ୍ତ ସମ୍ପଦ ଲାଭକରି ଜ୍ଞାନୀ ମଣିଷ ରାଷ୍ଟ୍ରନେତାଙ୍କୁ ସେତୁ ବାନ୍ଧିବାର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା କରନ୍ତି, ସମାଜ ଓ ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେ ବାଦ ଓ ମାର୍ଗ ବାହାର ପୃଥିବୀକୁ ଏକ କରିବାର କେତେ ଯୋଜନା କରିସାରିଲେଣି । ତଥାପି ପୃଥିବୀ ଏକ ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ । ଅନ୍ୟଭାବେ କହିବସିଲେ ପୃଥିବୀ ଅଧିକ ବିଭିନ୍ନ ଓ ବିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଯାଉଛି । ହୁଏତ ବିଜ୍ଞାନଟିଏ ସେହି ଆଦିମ ଯୁଗର ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଓ ଭୟ ମଣିଷକୁ ପରସ୍ପର ସହିତ ଅଧିକ ସମ୍ବନ୍ଧ କରି ରଖିଥିଲା । ଆମେ ଯାହାବିଷୟରେ ଯେତିକି ଜାଣୁଛୁ, ତା'ଠାରୁ ମନେ ମନେ ସେତିକି ଅଲଗା ହୋଇଯାଉଛୁ । ଜ୍ଞାନଗର୍ବ ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ଧ ମନ କେବଳ ଜଗତଠାରୁ ଆପଣାର ବୈଷମ୍ୟଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କରି ଜାଣି ଜାଣିବାର ଅଭିମାନକରି ବୁଲୁଛି । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ କେବଳ ବିଭିନ୍ନ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ଯିବାର ଆୟୋଜନ ଆଡମ୍ବର ଚାଲୁଛି । ପରିବାରର କ୍ଷୁଦ୍ରତମ କ୍ଷେତ୍ରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଜାତି ଓ ସମାଜର ବୃହତ୍ତର କ୍ଷେତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ବିଚ୍ଛେଦପ୍ରବୃତ୍ତି ଅତି ପ୍ରବଳ ହୋଇପଡ଼ୁଛି । ତା'ର କାରଣ କଣ ହୋଇପାରେ ?

ଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତରର ଦ୍ୱାର ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିପାରେ ନାହିଁ, ଯୁକ୍ତିପ୍ରବଣ ମନକୁ ଏହା କେବଳ ଆପଣାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବିଷୟରେ ସତର୍କ କରିଦେଇ ଯାଏ । ତେଣୁ କେବଳ ଜ୍ଞାନ ମଣିଷକୁ ମିଳିତ କରିପାରେ ନାହିଁ । ବାର ବାର ଜଗତର ମହାତ୍ମାମାନେ ଏହି ଦୁସ୍ତର ଜ୍ଞାନପଥର ଅପଦ ଘୋଷଣା କରି ତାହାଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିଛନ୍ତି । ଅନ୍ତରର ଶ୍ରଦ୍ଧା ମନୁଷ୍ୟର ସକଳ ଅପୂର୍ଣ୍ଣତାକୁ ବିଲୁପ୍ତ କରି ତାକୁ ଅପର ସହିତ ମିଳିତ କରାଏ । ଶ୍ରଦ୍ଧାହିଁ ଦ୍ୱାର ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରେ ।

ମନୁଷ୍ୟ ଆପଣାକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରେ, ଆପଣା ସ୍ୱଜନ ସହୋଦରଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରେ, ଆପଣାର ପରିଚିତ ମଣ୍ଡଳକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରେ, ଆପଣା ଜାତିକୁ ଓ ଦେଶକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରେ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାପରିପୂର୍ଣ୍ଣ

ଶାନ୍ତି ନୁହେଁ । ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ ଏହି ଖଣ୍ଡିତ ଶାନ୍ତିର ଆପଦ ଯେ କେତେ ଭୟାବହ, ଆଧୁନିକ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ଓ ସମାଜବିଜ୍ଞାନ-ଶାସ୍ତ୍ର ତାହା ପ୍ରମାଣିତ କରିଛି । ଶାନ୍ତିକୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଖଣ୍ଡଆଲମ୍ବନ ଦ୍ୱାରା ଲବ୍ଧ ଓ ଉନ୍ମତ୍ତ କରି ଆଜି ଅଦୂରଦର୍ଶୀ ନେତାମାନେ କେତେ ଯୁଦ୍ଧ କେତେ ବିଗ୍ରହର ସୂତ୍ରପାତ କରୁଛନ୍ତି; କେତେ ବିଦ୍ୱେଷ, କେତେ ବିବାଦର ଅବତାରଣାରେ ପୃଥିବୀର ଇତିହାସକୁ କଳୁଷିତ କରି ଦେଉଛନ୍ତି । ଖଣ୍ଡ-ଆଶ୍ରୟରେ ଅଟକି ରହିଥିବା ଶାନ୍ତି କଦାପି ମଣିଷକୁ ଏକତ୍ର କରାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟି ସହିତ ଏକପ୍ରାଣ ହେବାଲାଗି ଆପଣାର ଶାନ୍ତିକୁ ବିଶ୍ୱପରି ବିରାଟ କରିବାକୁ ହେବ । ଧର୍ମ କେବଳ ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତ ଶାନ୍ତିର ପଥ ଉନ୍ମୋଚନ କରିପାରେ । କେବଳ ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରର ଆକାଙ୍କ୍ଷାହିଁ ବିଶ୍ୱକୁ ଏକ ନୀଡ଼ରେ ପରିଣତ କରିପାରେ । ଧର୍ମର ପରିଧି ସବୁଠାରୁ ବୃହତ ପରିଧି, ତେଣୁ ଏହି ଧର୍ମଭୂମିରେହିଁ ଚିରଦିନ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଏକତ୍ର କରାଇବାର ସକଳ ନିଷ୍ଠାପର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ହୋଇଆସିଛି ।

ଉପସ୍ଥିତ ଯୁଗର ସଙ୍କଟକ୍ଷଣରେ ଏହି ଧର୍ମ ମନୁଷ୍ୟକୁ ପୁଣି ପରସ୍ପର ସହିତ ଶାନ୍ତିସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ କରିପାରିବ । ଦାର୍ଶନିକ ବେକନ୍ (Bacon)ଙ୍କ ଭାଷାରେ ଧର୍ମ ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ସର୍ବସାର ବନ୍ଧନ ।

ଯାହା ମନୁଷ୍ୟଶକ୍ତିକୁ ସର୍ବୋତ୍ତମ ମୁକ୍ତି ଦେଇପାରେ କେବଳ ସେହି ତାକୁ ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧନରେ ସବୁରି ସହିତ ମିଳିତ କରିପାରେ । ଧର୍ମର ଦୃଷ୍ଟି ପରମ ଉଦାରତାର ଦୃଷ୍ଟି । ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମରେ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତା ବା ଅସ୍ମସ୍ମର ନେଲପତାର କୌଣସି ସ୍ଥାନନାହିଁ । ବାଇବେଲରେ ଭଗବାନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଅଟ୍ଟାଳି(Many Mansions)ର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଏହାର ମର୍ମାର୍ଥ ହେଉଛି ଯେ ଧର୍ମପଥ ଅତି ଉଦାର ପଥ; ବିଭିନ୍ନ ନିଷ୍ଠାପର ଜିଜ୍ଞାସୁତାକୁ ଧର୍ମ ସମାନଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଅବହମାନକାଳରୁ ଧର୍ମଶକ୍ତିର ପ୍ରବଳ ପ୍ରବୃତ୍ତି ମନୁଷ୍ୟକୁ ଧର୍ମପଥର ଯାତ୍ରୀ କରାଇଛି; ସେହିଦିନଠାରୁ ଶତ ଶତ ଧର୍ମର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି, ଶତାଧିକ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଛି; କେତେ ପ୍ରକାରରେ କିଏ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏକ, ପରମାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିଲାଭ । ଏକ ଧେୟର ପ୍ରଶସ୍ତ ଅଭିଳାଷ ସମସ୍ତ ପଥକୁ ଏକତ୍ର ଓ ସମ୍ମିଳିତ କରାଉଛି । ଧେୟର ଶାଶ୍ୱତ ମହିମା ଜ୍ଞାତ ଅଲକ୍ଷିତ ସକଳ

ପଥକୁ ମହିମାନ୍ୱିତ କରିଦେଇଛି । ଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଏହାହିଁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଘଟଣା ।

'ଯଥା ନଦ୍ୟଃ ସ୍ୟନ୍ଦମାନାଃ ସମୁଦ୍ରେଽସ୍ତଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ନାମରୂପେ ବିହାୟ' (୧୮)···ନଦୀମାନେ ଯେପରି ଆପଣା ନାମରୂପ ବିସର୍ଜନ କରି ସମୁଦ୍ରରେ ଲୀନ ହୋଇଯାନ୍ତି, ସେହିପରି ପରମାର୍ଥ ଲାଭର ପଥରେ କେତେ ଧର୍ମମାର୍ଗ ଆପଣାକୁ ନିବେଦିତ କରିଦେଇ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଧନ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । ସବୁ ଧର୍ମ ପଛରେ ସେହି ମହିମାନ୍ୱିତ ବାଞ୍ଛାଟି ରହିଛି । ଯେତେ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ପାରତ୍ରିକ ଆବଶ୍ୟକତାର ସମାଧାନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ମହାମିଳନ ପଥରେ ସମୁଦ୍ୟତ କରାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେଥିର ଅନ୍ତଦ୍ୱୀପ୍ରଭା ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାର୍ଗକୁ ସୁନ୍ଦର ପରିବ୍ୟାପ୍ତ କରି ରଖିଛି । ସମୁଦ୍ର ସଙ୍ଗମର ଅଭିଳାଷୀ ସ୍ୱଚ୍ଛ ନଦୀର ଉଚ୍ଛଳ ଗୌରବ ପରି ଏକ ପରମାର୍ଥିକ ମହାମିଳନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାର୍ଗର ଇତିହାସ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭୂତ ଗୌରବମୟ । ଓଡ଼ିଶାର ମହିମାଧର୍ମ ସେହିପରି ଏକ ପଥ । ଆପଣାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ବିଶିଷ୍ଟମାର୍ଗରେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସେହି ଏକମାତ୍ର ଶ୍ରେୟରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାଲାଗି ଏହା ଆପଣାକୁ ସବୁବେଳେ ସଚେଷ୍ଟ କରି ଆସିଛି । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଥକୁ ଗ୍ରାସ କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଏହି ମାର୍ଗରେ କେତେବେଳେ ହେଲେ ପ୍ରକାଶ ପାଇନାହିଁ । ଏହା ହିନ୍ଦୁ, ବୌଦ୍ଧ, ତାନ୍ତ୍ରିକ ବା ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଚଳିତ ମାର୍ଗ ଦ୍ୱାରା କେତେ ଅନୁପାତରେ ପ୍ରଭାବାନ୍ୱିତ ହୋଇଛି, ଏଠାରେ ତାହାର ଆଲୋଚନା ହେବାକୁ ଯାଉନାହିଁ । ମହିମାଧର୍ମର' ସମୁଦ୍ରସଙ୍ଗମ ବାସନାହିଁ, ତାହାକୁ ବିଖ୍ୟାତ ଓ ଅମର କରି ରଖିଥିବ । ଏହି ବାସନା ଜଗତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାମଗ୍ରୀକୁ ବିଖ୍ୟାତ ଓ ଅମର କରି ରଖିଛି । ମହିମା-ଧର୍ମର ଏହି ବିରାଟ ରୂପଟି ଲାଗି ଆମର ସଶ୍ରଦ୍ଧ ପ୍ରମାଣ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ରହୁ ।

* * *

---

୧୮ । ମୁଣ୍ଡକ ଉପନିଷଦ: ୩।୨।୮

PRINTER—B. Misra, B. A., Nababharat Press,
CUTTACK—2, 1952

ଓଡ଼ିଆ ଗବେଷଣା ବିଭାଗର
ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଓ ପଞ୍ଚସଖା-ଧର୍ମ

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୫ ୮

ଲେଖକ—ଶ୍ରୀ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା

(ଶ୍ରୀ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ)

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୨ ୮

ସଂପାଦକ—ଶ୍ରୀ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ

O.R
481

ଶ୍ରୀହର୍ଷ ମିଶ୍ର

ବିଘୃନାଡ଼ ପୃଥ୍ୱୀ

ବିପୁଳା ଚ ପୃଥ୍ୱୀ

ପ୍ରଥମ ଭାଗ

ଶ୍ରୀହର୍ଷ ମିଶ୍ର

ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ

॥ ବିପୁଳା ଚ ପୃଥ୍ୱୀ ॥

ଲେଖକ
ଶ୍ରୀହର୍ଷ ମିଶ୍ର

ପ୍ରକାଶକ
ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ
ବିନୋଦ ବିହାରୀ—କଟକ-୨

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ
୧୯୭୮

ମୂଲ୍ୟ
ଛଅ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ମୁଦ୍ରାକର—
ସଞ୍ଜରେଖା ପ୍ରିଣ୍ଟର୍ସ
କାଜିବଜାର
କଟକ-୧

ଉଦ୍ୟୋଗ ପର୍ବ

ଇଂଲଣ୍ଡ ଭ୍ରମଣରୁ ଫେରିବା ଖୁବ୍ ବେଶିଦିନ ହୋଇ ନ ଥାଏ ।

ଦିନେ ଜଣେ ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନ ଫେରନ୍ତା ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି ହତାରେ ଦେଖାହୋଇଗଲା ।

"ଏଥର ହୁଏ ତ ପାତାଳପୁରୀରୁ ଡାକ ଆସିବ ।"

ବନ୍ଧୁ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହସି ହସି ଏକ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବାଣୀ କଲେ ।

"ପାତାଳପୁରୀ !" ଆପଣା ଛୁଆଁ ମୋ ମୁହଁରୁ ଏହି ବିସ୍ମୟବାଚକ ଶବ୍ଦଟି ବାହାରିପଡ଼ିଲା ।

"ହଁ—ପାତାଳପୁରୀ ନୁହେଁ ତ ଆଉ କ'ଣ ହୋଇପାରେ ?"

ଆକାଶ ଆଡ଼କୁ ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ବନ୍ଧୁ ଉତ୍ତର-ପ୍ରଦାନ ଛଳରେ ଓଲଟି ପ୍ରଶ୍ନବାଣ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ତା ପରେ ଏକ ଲମ୍ବା ବକ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଲା—

"ମୁଣ୍ଡ ଉପରର ଅନନ୍ତ ଆକାଶ ଭେଦ କରି ସ୍ୱର୍ଗପୁରୀର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅଛି କି ନାହିଁ ତାହାର ଅନୁସନ୍ଧାନ ତ ଚାଲିଛି । କିନ୍ତୁ ପାଦତଳେ ଯେ ପାତାଳ, ତାହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅନେକ ଦିନରୁ ଜଣାପଡ଼ିଗଲାଣି । କଳ୍ପନା ରାଜ୍ୟର ଏହି ପାତାଳପୁରୀ ହେଉଛି ବାସ୍ତବ ଜଗତର ପଶ୍ଚିମ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଧ—ଭୂଗୋଳଶାସ୍ତ୍ର ଯାହାକୁ ଆମେରିକା ମହାଦେଶ ବୋଲି କହେ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଭୂମିରୁ ଯଦି ପୃଥିବୀର ବୁକୁ ଚିରି କେହି ସୁଡ଼ଙ୍ଗଟିଏ ଫୁଟାଇ ରାସ୍ତା ଫିଟାଇବା ପାଇଁ କ୍ଷମ ହୁଅନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ସିଧାସଳଖ ସେ ରାଜ୍ୟରେ ଯାଇ ସେ ପହଞ୍ଚି ପାରନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ତାହା କଣ ସମ୍ଭବ ?"

ବନ୍ଧୁଙ୍କର ପୁଣି ସ୍ୱଗତୋକ୍ତି—

“ଶୁଣାଯାଏ ବାଟରେ ମାତା ବସୁନ୍ଧରାଙ୍କ ରତ୍ନଭଣ୍ଡାରକୁ ଗଡ଼ ପରିଖା ଭଳି ଆବୋରି ରହିଛି ଝକମକ--ଫୁଟନ୍ତା ବିପୁଳ ଲାଭାସ୍ରୋତ । ସୁତରାଂ କଳ୍ପନାରାଜ୍ୟର ପାତାଳପୁରୀରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ହେଲେ ସାତ ସମୁଦ୍ରର ଲହଡ଼ୀ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ପଡ଼ିବ, କିମ୍ବା ପୁଷ୍ପକ-ଯାନର ଆଶ୍ରୟ ନେବାକୁ ହେବ ।”

ବନ୍ଧୁ ଯେପରି ଏକ ନିଃଶ୍ୱାସକେ ସେଦିନ ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟଟି ଶୁଣାଇଦେଲେ । କୃତଜ୍ଞତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଇ ବିଦାୟ ମାଗିଲି ।

କିନ୍ତୁ ଏ ଘଟଣାର ପ୍ରାୟ ଆଠ ଦଶ ମାସ ପରେ ୧୯୬୧ ଫେବୃୟାରୀ ମାସରେ ବନ୍ଧୁବରଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ୍‌ବାଣୀ ଯେ ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେବାକୁ ଯାଉଛି, ତାହାର ନିଶ୍ଚିତ ସୂଚନା ପାଇଲି ।

ଖବରକାଗଜ ଅଫିସମାନଙ୍କୁ, ବିଶେଷତଃ ‘ସମାଜ’ ଅଫିସକୁ ପ୍ରତିଦିନ ବିଭିନ୍ନ ବୈଦେଶିକ ଦୂତାବାସରୁ ଡାକରେ ପୁଳାଏ ପୁଳାଏ ପୁଳନ୍ଦା ଆସିଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକରେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରଚାରଧର୍ମୀ ସମ୍ବାଦ ଓ ସାହିତ୍ୟ ପରିବେଷିତ ହୋଇଥାଏ । କଲିକତାସ୍ଥିତ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ତଥ୍ୟ ପରିବେଷଣ ବିଭାଗ (ଯାହା ସଂକ୍ଷିପ୍ତରେ ୟୁ. ଏସ୍. ଆଇ ଏସ୍. ନାମରେ ପରିଚିତ) ମଧ୍ୟ ଡାକରେ ଏକାଧିକ ପୁଳନ୍ଦା ପଠାଇ ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ରୂପଭେଦକରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂଜ୍ଞା ଚିଠି ବୋଲି ଧରିଗଲେ ମଧ୍ୟ ଚିଠିଟିଏ ପାଇବାରେ ଯେଉଁ ମାଦକତା ଏବଂ ପାଇବାକ୍ଷଣି ଖୋଲି ପଢ଼ିବାରେ ଯେଉଁ ଆଗ୍ରହ ଥାଏ, ଏ ସବୁ ପୁଳନ୍ଦାରେ ତାହା ମିଳେ ନାହିଁ ।

“ଚିଠି”—ବାସ୍ତବରେ କି ମଧୁର ଶବ୍ଦ ! କୋଟିକୋଟି ବିରହ-ବିଚ୍ଛେଦକ୍ଳାନ୍ତ ଅଧୀର ହୃଦୟରେ ଶାନ୍ତି ବାରି ସିଞ୍ଚନର ଅନୁପମ ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏହା ପରିଚିତ ହୋଇଆସୁଛି । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ଯେଉଁ ୟୁ. ଏସ୍. ଆଇ. ଏସ୍. ମାକାମରା ବଡ଼ ବଡ଼ ଲମ୍ବା ଚୌଡ଼ା ବୁକ୍‌ପୋଷ୍ଟ୍ ଲଫାପା ପ୍ରତିଦିନ ବିଡ଼ାଏ ବିଡ଼ାଏ ମିଳୁଛି, ସେଥିରୁ ବିରହୀଜନ ବାଞ୍ଛିତ “ଚିଠି” ପଢ଼ିବାର ମାଦକତା କିମ୍ବା ଆଗ୍ରହ କୌଣସିଟିରି ହେଲେ ରସ ଆସ୍ୱାଦନର ସୁଯୋଗ ମିଳେ ନାହିଁ । ଭକ୍ତକବିଙ୍କ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ—

"କୋଟିଏ ସନ୍ତାନ ମା·ଗୋ ଧରିଅଛୁ କୋଳେ,
ଗୋଟିଏ ମନୁଷ୍ୟ କିନ୍ତୁ ନ ଦେଖିଲି ତୋଳେ ।"

ବିଡ଼ାଏ ବିଡ଼ାଏ ଚିଠି ଭିତରୁ ଭଲ ଦିନେ ଦେଖିଲେ ଅସଲ ଚିଠି ଖଣ୍ଡିଏ ବାହାରନ୍ତା !

ମନ ଏମିତି ଆଉଟ୍ ପାଉଟ୍ ହେଉ ହେଉ ଦିନେ ହଠାତ୍ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ 'କୋଟିଏ ସନ୍ତାନ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ମନୁଷ୍ୟ'ର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଗଲା ।

ବାଦାମୀ ରଙ୍ଗର ଏ ଲଫାପାଟି କଣ ? ଠିକଣା ଲେଖାହେବା ସ୍ଥାନରେ ଖାଲି ସମ୍ପାଦକ ନୁହେଁ, ଇଂରେଜୀରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ମୋ ନାମଟି ମଧ୍ୟ ଟାଇପ୍ କରାଯାଇଛି । କି ବାର୍ତ୍ତାବହନ କରି ଆଣିଛି ଏହା ଆମେରିକା ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତଙ୍କ ତଥ୍ୟ ପରିବେଷଣ ବିଭାଗରୁ କେଜାଣି ?

ଅନ୍ୟ ଚିଠିଗୁଡ଼ିକୁ ଆଡ଼େଇ ଦେଇ ସେଇ ଗୋଟିକୁ ମୁଁ ବାହାର କରି ଆଣି ହାତରେ ବହେ ଓଲଟ ପାଲଟ କରି ରୂପରେଖ ତାର ପରୀକ୍ଷିବାରେ ଲାଗିଲି । ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଭିତରେ ଜରୁରୀ କାମତକ ଶେଷକରି ଚିଠିଟିକୁ ଖୋଲି ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ପଢ଼ିବି ବୋଲି ଅଲଗା କରି ରଖିଦେଲି । କିନ୍ତୁ କୌଣସି କାମରେ ମନ ବସିଲା ନାହିଁ । ଆଖି ବାରମ୍ବାର ସେହି ବାଦାମୀ ଲଫାପାଟି ଆଡ଼କୁ ଟାଣିହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ଅଗତ୍ୟା ସବୁ କାମ ସାରି ଲଫାପାଟିକୁ ଖୋଲିବାକୁ ବାଧ୍ୟହେଲି ।

ଆଃ, ଆମେରିକାର ସବୁ କଥାରେ ମାତ୍ରାବୃଦ୍ଧି ! କେଉଁ ଦେଶରେ ଲଫାପାରେ ସହଜରେ ଚିଠି ଖୋଲି ନ ହେଲା ଭଳି ଅଠା ଦିଆ ହୋଇଥାଏ ? ଏ ପୁଣି ଗୋଟିଏ ଲଫାପା ଆସିଛି ଯେ, ଏହାକୁ ଖୋଲିବାପାଇଁ ଛୁରୀ କଇଁଚି ଦରକାର । ଏଭଳି ଅମାନିଆ ଲଫାପାଗୁଡ଼ିକୁ କାବୁ କରିବାପାଇଁ ବାର୍ତ୍ତା ସମ୍ପାଦକ ଉଦୟନାଥ ବାବୁଙ୍କ ଟେବୁଲ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଲୁହା ପାତିଆ ଥୁଆ ହୋଇଥିବା ଆଗରୁ ଦେଖିଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଅସଲ ବେଳକୁ ସେହି ବସ୍ତୁଟି ମଧ୍ୟ ଦଗା ଦେଲା; ଚିଠି ପୁଳିନ୍ଦା ଓ ଫାଇଲ୍ ଗଦା ଭିତରେ ତାହା କେଉଁଠି ଆତ୍ମଗୋପନ କରିଛି ।

ମନୁଷ୍ୟ ଆଜ୍ଞା ବିପଦରେ ପଡ଼ିଲା ! ଦେଖୁଛି, ଦାନ୍ତ ଲଗାଇବାକୁହିଁ ପଡ଼ିବ ।

ଯାହା ହେଉ, ଶେଷକୁ ଚିଠିଟି ଖୋଲାଗଲା । ଭିତରେ କେତେ ଫର୍ଦ୍ଦ କାଗଜ । ଗୋଟିକରେ ବନ୍ଧୁବରଙ୍କ କଳ୍ପିତ ପାତାଳପୁରୀ ଭ୍ରମଣରେ ଯିବାପାଇଁ ସନ୍ନିବଦ୍ଧ ନିମନ୍ତ୍ରଣପତ୍ର । ଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥିତ ତତ୍‌କାଳୀନ ଆମେରିକା ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଏଲ ସାଓ୍ୱର୍ଥବଙ୍କର ନିଜେ ଆମନ୍ତ୍ରଣ ପତ୍ରଟି ଲେଖିଛନ୍ତି । ଯଦି ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷାକରେଁ, ତାହାହେଲେ ଆବଶ୍ୟକୀୟ କେତେକ ତଥ୍ୟ ଜଣାଇବା ନିମନ୍ତେ ଚିଠି ସହିତ ଅନ୍ୟ କେତେ ଫର୍ଦ୍ଦ ଛପା ଫର୍ମ ମଧ୍ୟ ରହିଛି ।

ଚିଠିଖଣ୍ଡିକ ହାତରେ ଧରି କିଛିକ୍ଷଣ ପାଇଁ କଳ୍ପନାରାଜ୍ୟରେ ଉଡ଼ି ବୁଲିଲି । ନୂତନ ଦେଶ ଭ୍ରମଣର ନିଶ୍ଚିତ ସମ୍ଭାବନା ଯୋଗୁଁ ମନ ଯେତିକି ଆନନ୍ଦ ଅଧୀର ହୋଇଉଠିଲା, ଏକୁଟିଆ ଆମେରିକା ଯାଇ ସେଠାରେ ଦୁଇ ମାସ କାଳ ବିତାଇବି, ସେ ଭାବନା ମଧ୍ୟ କମ୍ ଆଶଙ୍କାର ଛାୟାପାତ କଲାନାହିଁ ।

ବିଲାତ-ଯାତ୍ରାବେଳେ ସାଙ୍ଗସାଥୀ ଥିଲେ । ଜଣେ ଏସ୍କର୍ଟିଙ୍ଗ୍ ଅଫିସର ମଧ୍ୟ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଯାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଆମେରିକା ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଏ ଯେଉଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଆସିଛି, ସେଥିରେ କେହି ସାଙ୍ଗସାଥୀ ଯିବା କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ଏକୁଟିଆ ଯିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ । ଅବଶ୍ୟ ଯିବାଆସିବା ବିମାନ ଟିକେଟ ସାଙ୍ଗକୁ ଦୈନିକ କୋଡ଼ିଏ ଡଲାର ଭତ୍ତା ଅଗ୍ରୀମ ମିଳିବ ।

ଜଣେ ସହକର୍ମୀ କହିଲେ, "ଆପଣ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାଇ ପୃଥିବୀର ଏବଂ ଅନ୍ୟ କୋଣରୁ ଫାଳେ ଦେଖି ଆସିଛନ୍ତି । ଏବେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ପରିକ୍ରମାର ଯୋଗ ଆପଣଙ୍କୁ ଆସି ହାତମୁଠାରେ ଧରିଦେଲାଣି । ସୁତରାଂ ଏ ଲୋଭନୀୟ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଉଠି ନ ପାରେ ।"

ଆଉ ଜଣେ ବୁଝାଇ କହିଲେ, "ପ୍ରକୃତରେ ପୃଥିବୀ ପରିକ୍ରମାର ଏ ଯେଉଁ ପ୍ରଥମ ସୁଯୋଗ ଅନାହୂତ ଭାବରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି, ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ତାର ସଦ୍‌ବିନିଯୋଗ ହେବା ଅବଶ୍ୟକ । ଗଲାବେଳେ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ୟୁରୋପ ରାସ୍ତାରେ ଆଟ୍‌ଲାଣ୍ଟିକ୍ ପାରି ହୋଇ ଯିବେ । ଫେରିଲା ବେଳେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗର ଅତିକ୍ରମକରି ଦୂରପ୍ରାଚ୍ୟ ରାସ୍ତାରେ

ବାହୁଡ଼ିବେ । ବାସ୍ତବରେ କବି ଭବଭୂତିଙ୍କ 'ବିପୁଳା ଚ ପୃଥ୍ୱୀ'ର ସ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ ଭାଗ୍ୟରେ ଥିଲେ ସିନା ଘଟେ ।

* * * *

ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶ କ୍ରମେ ନିମନ୍ତ୍ରଣପତ୍ର ଗ୍ରହଣର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଘଟଣା ସ୍ଥଳରେ ହିଁ ହୋଇଗଲା ।

ମନେ ପଡ଼ିଲା, କଲିକତାସ୍ଥିତ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀର ଭାଇସ୍-କନସଲ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି । କଟକ ପ୍ରେସ୍ କ୍ଲବର ଗୋଟିଏ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗଦେବାପାଇଁ ଆସିଥିବାବେଳେ ସେ ମୋତେ କହିଥିଲେ, "ଯଦି ପୁଣି କେବେ ୟୁରୋପ ଯିବାର ସୁଯୋଗ ଘଟେ, ତା ହେଲେ ଅବଶ୍ୟ ଜଣାଇବେ । ଆମ ଦେଶରେ ଆପଣଙ୍କୁ କିଛି ଦିନ ବୁଲାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇବୁଁ ।"

ଅବଶ୍ୟ ସେତେବେଳେ ସେ କିମ୍ବା ମୁଁ କେହି ଜାଣି ନ ଥିଲୁ ଯେ, ପୁଣି ଥରେ ୟୁରୋପ ଯିବାର ସୁଯୋଗ ଘଟିବ । କିନ୍ତୁ ସତକୁ ସତ ଯେତେବେଳେ ସୁଯୋଗ ଆସିଛି, ଆମେରିକା ଯିବା ବାଟରେ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀରେ କିଛି ଦିନ ବିତାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲେ ବା ମନ୍ଦ କଣ ହେବ ? ଅତଏବ ତାଙ୍କୁ ବିଷୟଟି ଜଣାଇ ପତ୍ର ଖଣ୍ଡେ ଲେଖିଲି । ଏଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନୂଆ ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ଓ ହାତଖର୍ଚ୍ଚ ପାଇଁ କିଛି ଡଲାର ମୁଦ୍ରା ସକାଶେ ସମ୍ପୃକ୍ତ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷମାନଙ୍କୁ ଆବେଦନ ପତ୍ରମାନ ପଠାଗଲା । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଆମେରିକା ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ ଶ୍ରୀ ବଙ୍କରଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଆମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଁ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଇ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା କଥା ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଜଣାଇଦେଲି ।

* * * *

'ମନ ବିଗୁରେ ଏକ, କର୍ମ ବିଗୁରେ ଆନ'—ମୋ ବେଳକୁ ଏହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେଲା ।

ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାଇଥିବା ନିର୍ମମ ଶୀତକାଳରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ବିମାନ ଚଢ଼ିବା ଦିନଠାରୁ ପୁଣି ଦିଲ୍ଲୀ ଫେରିବାଯାଏ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ମାସ କାଳ ବୋଧହେଲା ଯେପରି ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ପ୍ରାକୃତିକ ରେଫ୍ରିଜରେଟରର ଭିତରେ ସମୟ କଟାଇଥିଲି । ଯହୁଁ ଯହୁଁ ପଶ୍ଚିମକୁ ଗଲି, ତହୁଁ ତହୁଁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ତେଣୁ ଏଥର ଭାବିଥିଲି ଶରଦ୍ଦିନରେ ଯିବି । ଶୀତ ଋତୁର ଜର୍ଜ୍ଜରିତ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗନ୍ତର ରୁକ୍ଷ ପ୍ରକୃତି ପରିବର୍ତ୍ତେ ଆବିଷ୍କାର କରିବି ବସନ୍ତର ସୁଷମାମଣ୍ଡିତ ଏକ ନୂତନ ପୃଥିବୀ—ଯାହାର ଆକାଶମଣ୍ଡଳ ଚିର ପ୍ରାବୃଟକାଳୀନ କୁଜ୍ଝଟିକାରେ ମଳିନ ନୁହେ କିମ୍ବା ଧରଣୀର ଧୂଳିକଣା ତୁହିନାସ୍ତରଣରେ ପିଚ୍ଛିଳ ନୁହେ । ୟୁରୋପର ତାରକାଖଚିତ ଗଗନ, ବର୍ଣ୍ଣାଢ଼୍ୟ ବନସ୍ପତିର ସୁଦୂରବିସ୍ତାରୀ ଆଉ ନିର୍ମଳ ସୂର୍ଯ୍ୟକରୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଲୋକାଳୟ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ କେବଳ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେହିଁ ସମ୍ଭବ ।

ସୁତରାଂ କାଳବିଳମ୍ବ ଅନୁଚିତ । ଆମେରିକା ଦୂତାବାସକୁ ଜଣାଇଦେଲି, ମଇ ମାସ (୧୯୬୧) ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ମୋତେ ପଠାଇବା ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କରାଗଲେ ବିଶେଷ ଆପ୍ୟାୟିତ ହେବି ।

କିନ୍ତୁ ଭାରତଭୂମି ତ୍ୟାଗ କରିବାର ଅସଲ ଝଞ୍ଝଟଟି କାହିଁ ? କଲିକତା ରିଜିଓନାଲ ପାସପୋର୍ଟ ଅଥରିଟିଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦରଖାସ୍ତ ପଠାଇବା ପରେ ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ଦୁଇ ତିନି ଥର ସ୍ମାରକପତ୍ର ପଠାଇ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ଅଥଚ କଲିକତା ସମ୍ବାଦପତ୍ରର ପ୍ରାପ୍ତପତ୍ର ସ୍ତମ୍ଭରେ ଏକାଧିକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସକୃତଜ୍ଞ ପ୍ରଶଂସାପତ୍ର ମଧ୍ୟ ପଢ଼ିବାକୁ ପାଇଲି । କିଏ ବା ଦରଖାସ୍ତର ସାତଦିନ ମଧ୍ୟରେ ପାସପୋର୍ଟ ପାଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ଏଥିରେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଖୁସି ହୋଇ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ସହୃଦୟତାର ସିନ୍ଧୁ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କର ପୁରୁଣା ପାସ୍‌ପୋର୍ଟଟିର ତମାଦି ଦୋଷ ମାତ୍ର ୨୪ ଘଣ୍ଟାରେ ରିଜିଓନାଲ ଅଫିସ କର୍ମୀବୃନ୍ଦଙ୍କ ତତ୍‌ପରତା ଯୋଗୁଁ କଟି ଯାଇ ଜୀବନ୍ୟାସ ପାଇଛି ।

ଆଉ, ମୋ ବେଳକୁ ଏଭଳି କରୁଣା ଊଣା କାହିଁକି, ବୁଝିପାରିଲି ନାହିଁ । ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ମିଳିବା ତେଣେ ଥାଉ, ପତ୍ରପ୍ରାପ୍ତିର ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଆସୁନାହିଁ । ବହୁ ଓଜର ଆପତ୍ତି କରି ଦେଢ଼ ମାସ ପରେ ଥରେ ଗୋଟିଏ ତିନି ଧାଡ଼ିଆ ଉତ୍ତର ପାଇଥିଲି; ମର୍ମ ହେଉଛି—ପାସପୋର୍ଟ ପାଇଁ ତୁମ ଦରଖାସ୍ତ ମିଳିଛି ଏବଂ ତାହା ବୈଦେଶିକ ବିଭାଗର ବିଚାରାଧୀନ ଅଛି ।

କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ମୋର ଅଧୀର ହୃଦୟର ଦାବାଗ୍ନିରେ ଶୀତଳ ଜଳ ସିଞ୍ଚନ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଏହା ଘୃତାହୁତିର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲା ।

* * * *

ଏଣେ ଓଡ଼ିଶାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତିକାଳୀନ ନିର୍ବାଚନ-ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ଶିବିରସଜ୍ଜା ଚାଲିଛି । ରଥୀ ମହାରଥୀମାନେ ଅହରହ ଜିପ୍‌ଯାନବାହିତ ହୋଇ ନିଜ ନିଜ ପକ୍ଷର ବ୍ୟୂହ ରଚନାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ନିର୍ବାଚନ ଯୁଦ୍ଧ ତ ନୁହେଁ; ଉଭୟ ପକ୍ଷର ନିକଟରେ ପବିତ୍ର ଗଣତନ୍ତ୍ରର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ ! ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ତ ମିଳିବ ନାହିଁ, ଭାବିଲି ଇତ୍ୟବସରରେ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ ଡାକରାକୁ ଏଡ଼ାଇବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ; ସୁତରାଂ ସେଥିରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଆହ୍ୱାନ ଆସିଛି, ବୌଦ୍ଧତୀର୍ଥ ବଡ଼ଚଣାରୁ । କିଛିଦିନ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ଖରସ୍ରୋତା ଏବଂ ବିରୂପା ଗେଙ୍ଗୁଟି କୋଲୁଆ ଅଧ୍ୟୁଷିତ ଚର ବନ୍ୟା-ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ବଡ଼ଚଣା ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀର ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ବୁଲିଲି । ଏ ଭୂମିର ପ୍ରତି ଶିଳାଖଣ୍ଡ ଭାରତର ଅତୀତ ଐତିହ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ମାରକ । କର୍ପୂର ଉଡ଼ିଗଲାଣି, କନାଟି ମଧ୍ୟ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଶୀର୍ଣ୍ଣ । ଏକଦା ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକେ ଇତିହାସପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁଷ୍ପଗିରି ବୌଦ୍ଧବିହାର (ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ?) ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ, ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ଜନତା ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ ଏକ ବିଷାଦବୋଳା କଣ୍ଠରୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସାହସ ଦେଇ ସାମାନ୍ୟ ଆଶାର ସଞ୍ଚାର କରିବା ଅର୍ଥ ଗୋଟିଏ ମୃତପ୍ରାୟ ଜାତିର ପ୍ରାଣରେ ସଞ୍ଜୀବନୀର ପ୍ରଲେପ ଦେବା । ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସର ମୁଣ୍ଡଫଟା ଖରାରେ ନଦୀ ଅତଡ଼ା ପାରହୋଇ ବାଲିହୁଡ଼ା ଡେଇଁ ବଳଦଗାଡ଼ି ଗୁଳାରେ ଧୂଳିଝଡ଼ ସୃଷ୍ଟି କରି ଆମ ଜିପ୍ ଦୌଡ଼ୁଥାଏ ଯୋଡ଼ିବଳଦର ବିଜୟନିଶାଣ ଉଡ଼ାଇ । କେତେ ଅପନ୍ତରା ପଡ଼ିଆ, ବାଉଁଶ ବଣ, ଆମ୍ବ ତୋଟା ଗୁହଁ ଗୁହଁ ପାର ହୋଇ ଗାଁକୁ ଗାଁ ଯାଇ ମଝି ଦାଣ୍ଡରେ ଜିପ ଠିଆ ହୁଏ । ପିଲାଠୁଁ ବୁଢ଼ାଯାଏ କେତେ ଲୋକଙ୍କ

ବାଙ୍କ ଗୃହାଣୀ, ମୂରୁକହସ, ଥଛାଟାପତ୍ରର ମୃଦୁଗୁଞ୍ଜନ କାନକୁ ମଧ ଭସିଆସେ ।

"ବାବୁ ଆଇଚନ୍ତ" ।

"କଏ ବା ? ବେଡ଼ଓ ?"

"ଆରେ ଓଲୁଟା ନା କଣ ? ଘରଭଙ୍ଗା ଟଙ୍କା ହାଟ-ପାଳ ଦିନ ବଣ୍ଟାଯାଏ, ଜାଣିନୁ ? ବେଡ଼ଓ ଆଜ କାହିଁକ ଆସିବେ ?"

"ଏ କଂଗରସ ବାବୁ ଆଇଥିବେ ।"

"ଆରେ ହେଇ ସତେ ତ ! ଦେଖୁନୁ ଘୋଡ଼ବଳଦ ପତାକା !"

ଏଭଳି କେତେ ଛୋଟ ଛୋଟ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ତାର ଉତ୍ତର ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ପୁଣି ଜିପ୍ ଆଗେଇଯାଏ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅପନ୍ତରା ଗହ୍ୱର ପାର ହୋଇ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରାମକୁ । ବାଟରେ ଜାଗାଏ ଗୋଟିଏ ବରଗଛ ମୂଳେ କେତେ ଜଣ ବାଟୋଇ ଥକ୍କା ମାରି ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ଆଡ଼େଇ ନ ହେଲେ ଜିପ୍‌ର ଧୂଳିମାଡ଼ରୁ ରକ୍ଷା ମିଳିବ ନାହିଁ ।

ଜିପ୍‌ର ପଛ ସିଟ୍‌ରୁ ଜଣେ କିଏ ମୋତେ ଶୁଣାଇ ଶୁଣାଇ କହିଲେ, "ବାବୁ ଦେଖୁଛନ୍ତି, ଏ ଯେଉଁ ଖୁଣ୍ଟା ବରଗଛଟା, ଗତ ସାଲ ବଢ଼ିରେ ଏହାର ଅଧା ବୁଡ଼ି ଯାଇଥିଲା ।"

ଅଦ୍ଭୁତ ମନେ ହେଲା । ଏଠାକୁ ପାଣି ଆସେ, ଏବେ କଳ୍ପନା କରି ହେଉ ନାହିଁ ।—ବିସ୍ମୟ ପ୍ରକାଶ କରି ମୁଁ ମନକୁ ମନ କହିଲି ।

ପୁଣି ଉତ୍ତର ଶୁଣାଗଲା—"ହଁ ବାବୁ, ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ ଆସି ଦେଖିବେ ଦି କାତ ପାଣି ଲହଡ଼ୀ ମାରୁଛି ଏଇଠି ।"

* * * *

ବଡ଼ଚଣାରୁ ଯାଇଥିଲି ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ଦଆଁରପୁର, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ବନ୍ୟା ପ୍ରକୋପଜର୍ଜ୍ଜରିତ ଢେଉବନ୍ଧବେଷ୍ଟିତ ଆଳି, ତୁଳସୀକ୍ଷେତ୍ର କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା, ଭଞ୍ଜଭୂମି ଘୁମୁସର ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସ୍ମୃତିପୂତ ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ କୋଦଳା ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସର ଅସହ୍ୟ ଗରମ ସତ୍ତ୍ୱେ ଅନବରତ ବୁଲୁଛି । ସତେ ଅବା ଜଣେ ମହାତୀର୍ଥ ଯାତ୍ରୀ ! ଜନତାଜନାର୍ଦ୍ଦନଙ୍କ ଦର୍ଶନହିଁ ଏକମାତ୍ର କାମ୍ୟ ।

* * * *

ଭଞ୍ଜଭୂମି ଘୁମୁସରରେ ପାଦ ଦେଲାକ୍ଷଣି ପିଲାଦିନର କେତେ ସ୍ମୃତି ମନେପଡ଼ିଲା । ବାଲ୍ୟ ଓ କୈଶୋର ଜୀବନର କେତୋଟି ବର୍ଷ ଘୁମୁସର ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସ୍ମୃତିପୂତ ଆଠଗଡ଼ ଖଲିକୋଟରେ କଟାଇଥିଲି । ଜଗନ୍ନାଥ-ପ୍ରସାଦ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗୁମଣ୍ଡା ମୋର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ସେଇଠି ଜିଲ୍ଲାବୋର୍ଡ ଅଧୀନସ୍ଥ ନିମ୍ନ ପ୍ରାଇମେରୀ ସ୍କୁଲରେ ନନା ଶିକ୍ଷକତା କରୁଥିଲେ । ଆଠଗଡ଼ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗୋପୀନାଥପୁର ଶାସନ (ଲୁଣଘାଟ) ମୋର ମାତୁଳାଳୟ । ସୁତରାଂ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ପାଣିପବନ ଓ ଧୂଳିମାଟିରେ ମୋ ଜୀବନ ଗଢ଼ା ।

ସେଦିନ ମନେହେଲା, ଅନେକଦିନ ପରେ ଗୋଟିଏ ଏକାନ୍ତ ପରିଚିତ ସ୍ଥାନକୁ ଫେରିଛି । ସାଂସ୍କୃତିକ ଏବଂ ରାଜନୈତିକ ଉଭୟ ଦିଗରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସରେ ଘୁମୁସର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାରି ରହିଛି । ଇଂରେଜୀ ଶାସନ ପୂର୍ବରୁ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଘୁମୁସର ଭଳି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ କରଦ ରାଜ୍ୟରେ ଏକଦା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ପୁରୀର ଗଜପତି ଥିଲେ ଏସବୁ ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ । ଯେତେବେଳେ ପୁରୀ ଗଜପତିଙ୍କ କ୍ଷମତା ଲୋପ ପାଇଗଲା, ସେତେବେଳେ କେତେକ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇ 'ଗଡ଼ଜାତ' ପାଲଟିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକେ 'ସ୍ୱଧର୍ମେ ନିଧନଂ ଶ୍ରେୟଃ' ବିଚାରି ଇଂରେଜଙ୍କୁ ବାଧାଦେଇ ପୂରାପୂରି ଗାଦିଚ୍ୟୁତ ହେଲେ । ଯେଉଁସବୁ ରାଜ୍ୟ ଗାଦିଚ୍ୟୁତ ହୋଇଥିଲେ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ ଘୁମୁସର ଅନ୍ୟତମ । ଗଞ୍ଜାମର ଅନ୍ୟ କେତୋଟି କରଦରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜ ଅମଳରେ ଜମିଦାରୀ ମାହାଲରେ ପରିଣତ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଘୁମୁସର ରାଜା କିମ୍ବା ପ୍ରଜା କେହି ହେଲେ ସହଜରେ ଇଂରେଜ ଶାସନର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରି ନ ଥିଲେ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଏ ରାଜ୍ୟର ବିଶାଣହେ କୋଣ ମୂଲକ ବ୍ୟାପି ଗାଁ ଗଣ୍ଡାରେ ସେକାଳର ପାଇକ, ରାଉତ, ନାୟକ, ସର୍ଦ୍ଦାରଙ୍କ ବଂଶଧର ସଂଖ୍ୟାଧିକ ଭାବରେ ରହିଛନ୍ତି । ଦିନେ ଏମାନେ ଘୁମୁସରର ଦେଶରକ୍ଷା ବାହିନୀର ମେରୁଦଣ୍ଡ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଖୋର୍ଦ୍ଧାର ଖଣ୍ଡାୟତଙ୍କ ଭଳି ଏମାନେ

କୃଷିବାସ ଦ୍ୱାରା ନିଜର ଅନ୍ନସଂସ୍ଥାନ କରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦରକାର ପଡ଼ିଲ ଲକ୍ଷଣି ଖଣ୍ଡା ତଲଓ୍ୱାର ଧରି ଶତ୍ରୁ ଆକ୍ରମଣର ପ୍ରତିରୋଧ କରୁଥିଲେ। ଏଇମାନେ ହିଁ ଥିଲେ ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ପାଇକ ଖଣ୍ଡାଏତବାହିନୀ ।

ଭଞ୍ଜନଗରର ବେଲଗୁଣ୍ଠା ଜଗନ୍ନାଥପ୍ରସାଦ ସଡ଼କରେ ପଶ୍ଚିଭୂତି ଆଡ଼କୁ ଆମ ଜିପ ଉଡ଼ି ଚାଲିଥାଏ । ତିନୁଳିଆ ଶାସନ ବାଙ୍କ ପାର ହୋଇ ଯିବା ପରେ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଲ ମୋ ପିଲାଦିନର ପ୍ରିୟ ଶୁଳିଆ ପାହାଡ଼ ପୂର୍ବପଟରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଠିଆ ହୋଇଛି । ଗୁମୁଣ୍ଡାରୁ ମାମୁଁ ଘରକୁ ଗଲବେଳେ ଆମେ ଏହି ପାହାଡ଼ର ପାଦତଳ ଦେଇ ଚଳଖମା ଜଙ୍ଗଲ ପାର ହୋଇ ବୁଗୁଡ଼ାଠାରେ ସଡ଼କକୁ ବାହାରୁ ।

ପଚାଶ ବର୍ଷ ତଳର ଚଳଖମା ବଣ ଓ ସେଇ ବଣ ଭିତର ଦେଇ ଜଗନ୍ନାଥପ୍ରସାଦ ଆଡ଼କୁ ଯାଇଥିବା ଗେରୁଆ ରଙ୍ଗର ନାଳି ଗୁରୁ ଗୁରୁ ଚଲିବାଟ ମୋ ସ୍ମୃତିପଟରେ ଉଙ୍କିମାରି ସେକାଳର ବନ୍ୟପ୍ରକୃତିର ଅପୂର୍ବ ଶୋଭାର ଏକ ଝଲକ ଖେଳାଇ ଦେଲା । ଏ ଜଙ୍ଗଲ ଚଳଖମା ଗ୍ରାମର ଠିକ୍ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ କୋଣରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ କୁମୁଣ୍ଡା ଓ କାଦପଡ଼ାର ପୂର୍ବପଟ ଶୁଳିଆ ପାହାଡ଼ର ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ସେଠାରୁ କାନକୁଟୁରୁ, ମାଣିତରା, ଢୋଲପୁର ଆଦି ଗ୍ରାମକୁ ଦକ୍ଷିଣ କଡ଼ରେ ରଖି କ୍ରମଶଃ ତାହା ଘଞ୍ଚରୁ ଘଞ୍ଚତର ହୋଇ ପୂର୍ବ ଓ ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଆଡ଼କୁ ଗତି କରିଛି । ଆସିକାରୁ ବାଳପଦର ଓ ବୁଗୁଡ଼ା ହୋଇ ଓଡ଼ଗାଁ ଯାଇଥିବା ସଡ଼କ କରଚୂଲିଠାରେ ଏହି ଜଙ୍ଗଲକୁ ଭେଦ କରିଛି । ସେ କାଳରେ କରଚୂଲି ଜଙ୍ଗଲର ଖୁବ୍ ନାମଡାକ ଥିଲା । ଅସଲରେ ଏହି ଜଙ୍ଗଲ ଘୁମୁସର, ନୂଆଗଡ଼, ରଣପୁର, ବାଣପୁର, ଆଠଗଡ଼ ଓ ଖଲିକୋଟର ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରି ବ୍ୟାପିଛି । ଇତିହାସପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୁଢଖୋଲ (ଡାକ ନାଁ ବୁଢ଼ୀଖୋଲ) ପାହାଡ଼ ଏହି ଜଙ୍ଗଲର ଦକ୍ଷିଣ ପାଚେରି ସ୍ୱରୂପ କରଚୂଲି ନାଗିରୁ ବାଣପୁର ସୀମା ଯାଏ ପ୍ରାୟ ୩୦ ମାଇଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବିଛି । ଆଠଗଡ଼ ଖଲିକୋଟ ମାଳ ଏହାର ପୂର୍ବ ମୁଣ୍ଡକୁ ସ୍ପର୍ଶକରି ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଗଗନଚୁମ୍ବୀ ଖଣ୍ଡାଧାର ଏହି ବିଶାଳ ବନ୍ୟଭୂମିର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ରୂପେ ଠିଆ ହୋଇଛି ।

ପିଲାଦିନେ ଦଶପଲ୍ଲା ସୀମାନ୍ତର ଚନ୍ଦ୍ରଗିରି ଓ ଘୁମୁସର-ବାଣପୁର ଆଠଗଡ଼ ସୀମାନ୍ତ ଖଣ୍ଡାଧାର ପାହାଡ଼ ସନ୍ଧାନରେ କେତେ ରୋମାଞ୍ଚକର

କାହାଣୀ ଶୁଣି ଦେହ ଶୀତେଇ ଉଠୁଛି । ଏଇ ଦୁଇ ପାହାଡ଼ ଓ ତାର ଆଖପାଖ ଜଙ୍ଗଲ ସତେ ଅବା ପୃଥିବୀର ସବୁ ବାଘ, ଭାଲୁ ତଥା ସାପଙ୍କ ଆବାସସ୍ଥଳୀ । ଉତ୍କଳ କାହାଣୀର ସେଇ ଅସୁରୁଣୀ ବୁଢ଼ୀ—ପାଳଗୋଛ ଭଳି ମୁଣ୍ଡର ବାଳ, ଏଡ଼େ ଏଡ଼େଟାମାନ ହାତଗୋଡ଼, କୋଡ଼ି ଭଳି ଦାନ୍ତ, ଅଖାମୁଣି କାନ୍ଧରେ ପକାଇ ବୁଲୁଥାଏ ବଣ ଜଙ୍ଗଲର କନ୍ଦେ କନ୍ଦେ ମଣିଷ ମାଉଁସର ଗନ୍ଧରେ । ଗାଁ ବାହାରେ ଅପନ୍ତରା ନିଚ୍ଛଟିଆ ଜାଗାରେ ପିଲାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଝଅଟକନା ମୁଣିରେ ପୂରେଇ ଦେଇ ଚାଲିଯାଏ ତା ଘରକୁ । ସେଇ ଚନ୍ଦ୍ରଗିରି କମ୍ବା ଖଣ୍ଡାଧାର ପାହାଡ଼ର କେଉଁ ଗୁମ୍ଫାରେ ସେ ରହେ ଯେ ସେକଥା ବୋଉ କମ୍ବା ମାଆ କେହି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଗାଁ ପିଲାଏ ଭାତ ନ ଖାଇ ଅଝଟ ହେଲେ ବୁଢ଼ୀ ଅସୁରୁଣୀ ସେଇ ଅଗନା ଅଗମା ବନସ୍ତ—ଯେଉଁଠି କାଠିଖଣ୍ଡିଏ ପଡ଼ିଲେ ଢିଙ୍କି ପାହାର ଭଳି ଶବଦ ହୁଏ, ସେଇଠୁ ଆସେ ଦୁଷ୍ଟ ପିଲାଙ୍କୁ ଜବତ କରିବା ପାଇଁ ।

ଜିପ୍ ଭିତରେ ବସି ମଧ୍ୟ ମନେ ହେଉଥିଲା, ସତେ ଅବା ଗୁମଣ୍ଡା ଗାଁର ଆମ ଘର ପିଣ୍ଡାରେ ତିରିଶି ବର୍ଷ ତଳର ଏକ ମାଘମାସ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ନିଆଁ ଉହ୍ମେଇ ପାଖରେ ମାଆ କୋଳରେ ବସି ଅଗ୍ନାଅଗି ବନସ୍ତର ବୁଢ଼ୀ ଅସୁରୁଣୀ କାହାଣୀ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ଚମକି ଉଠୁଛି । ଘୁମୁସର ତାର ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଆବରଣ ଯୋଗୁଁ ଯୁଗଯୁଗ ବ୍ୟାପୀ ଅଜେୟ ରହି ନିଜ ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖି ପାରିଥିଲା । ଏ ରାଜ୍ୟର ଆରାଧ୍ୟଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ୟାଘ୍ରଦେବୀ । କୁଲଡ଼ ପାହାଡ଼ର ଗୁମ୍ଫାରେ ସେଇ ଇତିହାସପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟାଘ୍ରଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଏବେ ମଧ୍ୟ ବିରାଜମାନ । କଥିତ ଅଛି, ଭଞ୍ଜକବି ବ୍ୟାଘ୍ରଦେବୀଙ୍କ କୃପାରୁ ଅପୂର୍ବ ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରତିଭାରେ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

* * * *

ମନେ ପଡ଼ିଲା ଖଇରପୁଟ ଗାଁଟିର କଥା । ବୋଉ ସାଙ୍ଗରେ ବଳଦ ଗାଡ଼ିରେ ବସି ମାମୁଁ ଘରକୁ ଗଲାବେଳେ ଥରେ ଏଇ ଖଇରପୁଟ ଗ୍ରାମ ମୁଣ୍ଡରେ ଆମ ଶଗଡ଼ ଗାଡ଼ି ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ନାଳକୁ ଓଲଟି ପଡ଼ିଲା । ଦୁର୍ଘଟଣା ଯୋଗୁଁ ଆମେ ବୋଧହୁଏ ରାତିଏ ସେଇ ଗାଁରେ ରହିଥିଲୁ । ଗାଁଟିରେ ମାତ୍ର ତିନି ଚାରୋଟି ଘର, ଗୋଟିଏ ସାହି । ତିନି ଦିଗରେ ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲ, ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରୁ ଫାଳେ ଟିକିଏ ମେଲା । ଅତି ଛୋଟ ହେଲେ କଣ

ହେବ, ଗୋଟିଏ ମଜଭୁତ କୋଠାଘର ଏଇ ଗାଁର ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ କରୁଥାଏ । ଦକ୍ଷିଣୀ ଢଙ୍ଗର ଝିଙ୍କର ଛାଉଣୀ । ଦାଣ୍ଡପିଣ୍ଡାରେ ବଡ଼ ବଡ଼ କାଠ ଖୁମ୍ବ । ମଜଭୁତ ଜାଉଁଳ କବାଟ, ପଥର ପିଣ୍ଡା, ଏକବାରେ ସହରିଆ ଛାଞ୍ଚରେ ତିଆରି ସୁନ୍ଦର ପକ୍କା ଘରଟିଏ । ଘୋର ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରେ ଏଇ ପକ୍କା ଘରଟି ପଥିକମାନଙ୍କର ବିସ୍ମୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଲୋକେ ଏଇ ରାସ୍ତାରେ ଗଲାବେଳେ ପକ୍କା ଘରର ପିଣ୍ଡାରେ ଟିକିଏ ହାଲିଆ ମାରନ୍ତି ।

ଜିଲ୍ଲା ସଦରରେ ଗାଦିନସୀନ୍ ଥିବା ସେକାଳର କୌଣସି ତେଲିଙ୍ଗୀ ଉଚ୍ଚକର୍ମଚାରୀ ନିଜ ଲୋକଙ୍କ ନାମରେ ଏ ଜଙ୍ଗଲର ପୁଳାଏ ଜମି ପଟ୍ଟାନେଇ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବାଘଭାଲୁଙ୍କ କବଳରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ଆବଶ୍ୟକ; ତେଣୁ ଏଇ ପକ୍କା ଘରଟି ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରେ ମଙ୍ଗଳଦୀପର ସଙ୍କେତ ସ୍ୱରୂପ ତିଆରି ହୋଇଥିଲା । ପାନ୍ତୁଲୁ ଚାଷବାସ ପାଇଁ ଆଖପାଖର ଗ୍ରାମରୁ ତିନି ଚାରି ଜଣ ଚାଷୀ ଓ ଗାଈଆଳ ପରିବାରଙ୍କୁ ଆଣି ରଖାଇଥିଲେ ।

ଆମେ ଯେଉଁ ଦିନ ସେଇ ଗାଁରେ ରାତି କଟାଇବା ପାଇଁ ରହିଲୁ, ସେଦିନ ପାନ୍ତୁଲୁ କିମ୍ବା ତାଙ୍କର କେହି ଲୋକବାକ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ପକ୍କା ଘରର ଦାଣ୍ଡ ବଖରାଟିରେ ଆମ ପାଇଁ ଜାଗା ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ କଣ ଖାଇବୁ ? ମୋତେ ଭାରି ଭୋକ କରୁଥାଏ । ଅଜା ବୁଜୁଳିରୁ ଚୂଡ଼ା, ନବାତ ଓ କଦଳୀ ବାହାର କରି ଚକଟା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହା ଭିତରେ ଗାଁର ପିଲାଛୁଆ, ବୁଢ଼ାବୁଢ଼ୀ କେତେ ଜଣ ଆସି ଆମକୁ ଘେରି ବସିଲେଣି । ଟିକିଏ ଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ଅସ୍ଥିକଙ୍କାଳସାର ପିଲା ଆସି ଠିଆହେଲା । ଅତି ନୀରବରେ ଏକ ଧ୍ୟାନରେ ସେ ଆମ ଚୂଡ଼ା ଚକଟାକୁ ଦେଖୁଥାଏ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତା ଆଡ଼କୁ ଏକଧ୍ୟାନରେ ଚାହିଁ ରହିଥାଏ । ନିହାତି ମିରିକୁଟିଆ ଚେହେରା । ପଞ୍ଜରାହାଡ଼ଗୁଡ଼ାକ ସେଇ ସଞ୍ଜଅନ୍ଧାର ରାତିରେ ମଧ୍ୟ ଏକ, ଦୁଇ, ତିନି, ଚାରି କରି ଗଣି ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ଆଖି ଦୁଇଟି ପଶିଲା ପଶିଲା । ହାଣ୍ଡିକଳା ଭଳି ଦେହର ବର୍ଣ୍ଣ । ମୁଣ୍ଡରେ ସତେ ଅବା ଛଅମାସ ହେବ ତେଲ ବାଜି ନାହିଁ । ବେକରେ ମଳିଚିକଟା କାଠମାଳିରୁ ସରିଏ । ଅଣ୍ଟାରେ ଯାହାକୁ ଗୁଡ଼ାଇ ହୋଇଛି, ତାହା ନାଁକୁ ମାତ୍ର ଲୁଗାପିନ୍ଧା । ଆମ

ଆଡ଼କୁ ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଘୁଞ୍ଚି ଆସୁଥିବାର ଦେଖି ଜଣେ ବୁଢ଼ୀ ହଠାତ୍ ଚମକି ଆସି ତାକୁ ଟାଣିନେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା ।

“ଡାହାଣୀ ଯାହାକୁ ଦେଖିଲା ତାକୁ ହାତ ପତେଇଲା ।”

ବୁଢ଼ୀର ରୋଷଭରା ବର୍ତ୍ତୁଳାକାର ଆଖି ଓ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ଚେହେରା ଦେଖି ପିଲାଟି ଏକାବେଳକେ ଚୁନିଆଁ ।

ଚୂଡ଼ା ଚକଟାରୁ ମେଞ୍ଚାଏ ତାକୁ ଦେବାପାଇଁ ମୁଁ ଅଜାଙ୍କୁ ମାଗିଲି । ଅଜା ମୁହଁ ଟେକି ଚାହିଁଲେ । ଟିକିଏ ଦୂରରେ ବୁଢ଼ୀର ପାଟି ଶୁଣାଯାଉଥାଏ—

“ହଅ ହଅ ଗୋସେଇଁ, ମା ନେଉଣ୍ଡ ବାପ ଛେଉଣ୍ଡ ପିଲାଟା; କେହି ସାହାଭରସା ନାହିଁ । ମୁଁ ବୁଢ଼ୀ ଲୋକ, ଯୁଆ କଥା କେତେ ସମ୍ଭାଳିବି ?”

ବୁଢ଼ୀ ଆଖିରୁ ଧାର ଧାର ଲୁହ ବହିଯାଉଛି । ଅଜା କେତେ କଥା ପଚାରିଲେ । ବୁଢ଼ୀ ଯଥାଯଥ ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା ।

କମା ପାନ୍ତୁଲୁ ଖଇରପୁଟ ଗାଁ ବସାଇଲା ପରେ ରଘୁ ମହାକୁଡ଼ ମଇଁଷି ଜଗିବ ବୋଲି ଏ ଗାଁକୁ ଆସି କୁଡ଼ିଆ ବାନ୍ଧିଥିଲା । ସେଇ ଗାଁ ଓ ଆଖପାଖର ଗାଁଲୋକେ ତାକୁ ଡାକୁଥିଲେ ରଘୁଆ ଗଉଡ଼ । ଏ ଗାଁ ସେ ଗାଁର ଚାରି ପାଞ୍ଚ ହଳ ମଇଁଷି ସଂଗ୍ରହ କରି ରଘୁଆ ଗୋଟିଏ ‘ଗୋପାଟ’ ସଜାଡ଼ିଥିଲା । ଏ ଗାଁକୁ ଯେତେବେଳେ ଆସିଲା, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁଇ ପ୍ରାଣୀ ମାତ୍ର ଥିଲେ; ପରେ ଗୋଟିଏ ଝିଅ ଜନ୍ମହେଲା । ରଘୁଆ ବଡ଼ ଶରଧାରେ ଝିଅର ନାଁ ଦେଇଥିଲା ‘ମହାଦେଈ’ । ମୁଗୁନି ପଥରରେ କୁନ୍ଦିଲା ଭଳି ଦେହ । ଚାଲିଯାଉଥିଲେ ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ଦଣ୍ଡେ ନ ଅନାଇଁ ରହିପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାହାହୋଇ ପର ଘରକୁ ନ ଯାଉଣୁ ମାତ୍ର କେତେ ଦିନର ପାଞ୍ଚ ମଧ୍ୟରେ ମହାଦେଈ ପନ୍ଦର ବର୍ଷ ବୟସରେ ଆଖି ବୁଜିଲା । ଝିଅ ଚାଲିଯିବାର କେତେଦିନ ପରେ ଏ ପିଲା ଖଣ୍ଡିକ ହୋଇଥିଲା—ନାଁ ଟି ଗୋପିଆ । ପାନ୍ତୁଲୁ କହିଥିଲେ—ଗୋପୀ ଟିକିଏ ବଡ଼ ହେଲେ ତାକୁ ଖଡ଼ଗପୁର ନେଇଯିବେ । ତାଙ୍କ ଜୋଇଁ ରେଳବାଇରେ କିରାଣୀ, ସେଠାରେ ରହି କାମପତ୍ର କରିବ । ବୟସ ହେଲେ ରେଳବାଇରେ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଯିବ । ତେଣୁ ରଘୁଆ ପୁଅ

ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଝିଅ ମହାଦେଈର ଦୁଃଖ ଭୁଲିଥିଲା । ସେଇ ଦିନୁ ବୁଢ଼ୀ ଏଇ ପିଲାଟିକି ଘରି ଗେହ୍ଲା କରି ଆସିଛି ।

ଦୁଇ ବର୍ଷ ତଳର କଥା । ରଘୁଆ ମଇଁଷିପଲ ନେଇ ଖୁଲିଆ ପର୍ବତର ବଣ ଆଡ଼କୁ ଯାଇଥିଲା । ଘୋଟଣାଖିଆ ବେଳ ହେବାରୁ ସବୁଦିନ ଭଳି ମହାଦେଈଙ୍କ ମାଆ ଘୋଟଣା ଧରି ଗେରସ୍ତ ପାଖକୁ ଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେଇ ଦିନଠାରୁ ଗେରସ୍ତ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଦୁହେଁଯାକ ଆଉ ଫେରି ନାହାନ୍ତି । ମଇଁଷି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗାଁକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ପାନ୍ତୁଲୁ ଲୋକ ଲଗେଇ ରଘୁଆ ଓ ତା ଭାର୍ଯ୍ୟାକୁ ବହୁତ ଖୋଜାଇଲେ । ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ମହାଦେଈଙ୍କ ମାଆର ହାତ ଖଡ଼ୁ ବାହାରିର କେତେଟି ପିତଳ ଟଡ଼୍ରି, ଅନ୍ୟ ଏକ କଣ୍ଟା ବୁଦାରେ ରଘୁଆ ଅଣ୍ଟାରେ ଗୁଡ଼ା ହୋଇଥିବା ଗାମୁଛାର କେନାଏ ଛଡ଼ା ଆଉ କୌଣସି ସନ୍ଧାନ ମିଳିଲା ନାହିଁ ।

ଦୁଇ ଚାରିଦିନ ପରେ ବୁଗୁଡ଼ା ପୋଲିସ ଷ୍ଟେସନକୁ ବାଘ ହାବୁଡ଼େ ପଡ଼ି ଦୁଇଜଣ ମରିଥିବା କଥାର କୁଆଡ଼େ ରିପୋର୍ଟ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ବାବୁ ମଧ୍ୟ ନଳି ନେଇ ବାଘ ଶୀକାର କରିବା ପାଇଁ ଆସି ପାନ୍ତୁଲୁଙ୍କ ଘରେ ଦୁଇ ଦିନ ରହିଥିଲେ । ବାଘ କିନ୍ତୁ ମଲା ନାହିଁ ।

* * * *

ଖଇରପୁଟି ଦାଣ୍ଡରେ ସେଇ ଗୋପିଆକୁ ଦେଖିଥିଲି—ଯାହାର ବାପ ମା ଦୁହେଁ ଏକା ଦିନକେ ବାଘ ମୁହଁରେ ଯାଇଥିଲେ । ତା'ପରେ ଆଉ କେତେ-ଥର ସେଇବାଟେ ଯାଆସ କରିଛି । ଥରେ ଗୁମଣ୍ଡାରୁ ଚିଛା ମୁଢ଼ି ଗାମୁଛାରେ ବାନ୍ଧି ନେଇ ଯାଇଥିଲି ଖଇରପୁଟିର ଗୋପିଆକୁ ଦେବି ବୋଲି । କିନ୍ତୁ ଶୁଣିଲି, ଗୋପିଆ ଆଉ ନାହିଁ । ତାର ଖଡ଼ଗପୁର ଯିବା ଆଉ ହୋଇ ନାହିଁ । ବଡ଼ି ସକାଳେ ଖଜୁରିକୋଳି ତୋଳିବାକୁ ବାହାରିଥିଲା । କୋଳି ତୋଳୁ ତୋଳୁ କଲରାପତରିଆ ତାକୁ ବୋହି ନେଇଗଲା । ଖଇରପୁଟିର ସେଇ ରଘୁଆ ଗଉଡ଼ର ଗୋଟିକ ଯାକ ପରିବାର ଚଲାଖମା ଜଙ୍ଗଲରେ ବାଘ ମୁହଁରେ ଶେଷ ପାଇଗଲେ ।

* * * *

ଦୀର୍ଘକାଳ ପରେ ପୁଣି ସେଇ ଗ୍ରାମର ଆଖପାଖ ଦେଇ ଚାଲିଛି । ପାଦରେ ନୁହେଁ—ଯୁଦ୍ଧୋତ୍ତର ଯୁଗର ଅଦ୍ଭୁତ ଯାନ ଜିପ୍ ଗାଡ଼ିରେ ।

ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ଡା ଗଣ୍ଡା ହୋଇ ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଗଣ୍ଡା ବର୍ଷ ଅତୀତ ଗର୍ଭରେ ଲୀନ ହୋଇଗଲାଣି । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚାଳିଶମା ବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ଉଜୁଡ଼ି ଗଲାଣି । ଦେଶ ଅନେକ ଆଗକୁ ଆଗେଇ ଯାଇଛି । ଆମେ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇଛୁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଦିନ ସେଇ ରାସ୍ତାରେ ଗଲାବେଳେ ମନରେ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଥିଲା—ପନ୍ଦର ବର୍ଷର ସ୍ୱାଧୀନତା ପରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ କଣ ସତରେ ସମାଜରୁ 'ରଘୁଆ ଗୋପିଆ' ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ମୁହଁରେ ହସ ଫୁଟାଇ ପାରିଛୁ ? ହୁଏ ତ ଆଜି ବଣ-ଜଙ୍ଗଲର ବାଘମୁହଁରେ ସେମାନେ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ପ୍ରାଣ ହରାଉ ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସହର-ବଜାରରେ ଧୋବ-ଧାଉଳିଆ ବେଶରେ 'ରଘୁଆ-ଗୋପିଆ' ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କୁ ତିଳ ତିଳ କରି ଶୋଷି ଖାଇବା ପାଇଁ କ'ଣ ଗଣ୍ଡା ଗଣ୍ଡା ବାଘ ମଲ ବଲ ହେଉ ନାହାନ୍ତି ? ମନରେ ଭାବନାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଏଣେ ଜିପ୍ ବହୁଦୂର ଆଗେଇ ଯାଇ ପୁଣି ଚିକିଲି ଗାଁ ମୁଣ୍ଡରେ ସଡ଼କକୁ ଉଠିଲା । ରାତି ୧୨ଟା ପୂର୍ବରୁ ଭଞ୍ଜନଗରରେ ପହଞ୍ଚି ବିଶ୍ରାମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

* * * *

ସକାଳେ ଭଞ୍ଜନଗରରୁ ବାହାରି କବିସୂର୍ଯ୍ୟନଗର ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲି । ବାଟରେ ନୂଆଗାଁ, ତନରଡ଼ା, ବେଲଗୁଣ୍ଠା, ବାଳିପଦର ହୋଇ ବୋଇରାଣୀ ଯିବି । ବୋଇରାଣୀର ଉତ୍ସାହୀ ଯୁବକମାନେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଇ ତାକୁ ଅଳ୍ପ ଦିନ ହେଲା କବିସୂର୍ଯ୍ୟନଗରରେ ନାମିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଆଠଗଡ଼ ଗଡ଼ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ।

୧୯୩୭ । ଦେଶରେ କଂଗ୍ରେସ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ପ୍ରାକ୍‌କାଳରେ ଯେବେ ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ ହୋଇଥିଲା, ସେତେବେଳେ ପଣ୍ଡିତ ଜବାହରଲାଲ ନେହରୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ ନିର୍ବାଚନ ଗସ୍ତରେ ଆସି ଏଇ ରାସ୍ତାରେ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଯାଇଥିଲେ । ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିବା କର୍ମକର୍ତ୍ତାମାନେ ପଣ୍ଡିତଜୀଙ୍କୁ ଆସିକା-ଖଲ୍ଲିକୋଟ ସଡ଼କରୁ ଗଡ଼ ଭିତରକୁ ନେବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଗଡ଼ରେହିଁ ସଭାର ଆୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା । ବିପୁଳ ଜନସମାଗମ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗଡ଼କୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ଘାଟି ଭଳି ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼ର ଅଧା ଯାଏ ଚଢ଼ିବାକୁ ହୁଏ । ପଣ୍ଡିତଜୀ ମଟରରୁ ଓହ୍ଲାଇ କିଛି ଦୂର ତ ଚାଲିଲେ, ପରେ କେଜାଣି କାହିଁକି ବିରକ୍ତ ହୋଇ

ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଲେ । ମୁଁ ସେଦିନ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲି । କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁନୟ ସହକାରେ ସଭାସ୍ଥଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଗେଇବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ପଦେ ଦୁଇ ପଦ କଣ କହିଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ପଣ୍ଡିତଜୀ ରାଗିଯାଇ କହିବାର ଶୁଣାଗଲା—

"ମୁଝେ କ୍ୟା ଦିଖାନେକେ ଲିଏ ଲିଏ ହୋ ? ଆଦମୀ ସୁା ସୁଃ ପଥ୍ର ଔର ଜଙ୍ଗଲ ?"

କର୍ମକର୍ତ୍ତା ହଟି ଯାଇ ନ ଥିଲେ ହୁଏ ତ ପଣ୍ଡିତଜୀଙ୍କ ଠାରୁ ଠେଲ୍‌ଖାଇ ତଳେ ପଡ଼ି ଯାଇଥାନ୍ତେ ।

ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦେଖାଗଲା, ଜବାହାରଲାଲ ତଳମୁହାଁ ଦୌଡ଼ିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କ ପଛରେ ଏକ ବିରାଟ ଜନତା ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡା-ଖୁଣ୍ଟ କିମ୍ବା ଖାଲ-ଢିପ କେଉଁଆଡ଼କୁ ହେଲେ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ଦୌଡ଼ିଛନ୍ତି ।

ବାସ୍ତବରେ ଜବାହରଲାଲଙ୍କୁ କ'ଣ ଆଠଗଡ଼ ଗଡ଼କୁ ନିଆଯାଉଥିଲା ବଣଜଙ୍ଗଲ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ? ଆଠଗଡ଼ର ଏଇ ବଣ ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରେ ଯେଉଁ କାବ୍ୟ ପ୍ରତିଭାର ଉନ୍ମେଷ ଘଟି କ୍ରମଶଃ ଉତ୍କଳ ବାଣୀମନ୍ଦିରକୁ ନିର୍ମଳ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଲୋକରେ ପ୍ଲାବିତ କରି ପକାଇଲା, ତାହାର କଣ କୌଣସି ମହତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ ?

ପଣ୍ଡିତଜୀ କେବଳ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରର ମୂର୍ଦ୍ଧନୀ ପୁରୁଷ ନୁହନ୍ତି, ସାହିତ୍ୟିକ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀବ୍ୟାପି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଯେ ସେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ ନ କରି ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ଚିରଅବହେଳିତ ଉତ୍କଳପୀଠରେ । ଅନ୍ତତଃ ଓଡ଼ିଆ ପରିବର୍ତ୍ତେ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାକୁ ମାଧ୍ୟମ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଜୀଙ୍କ ଭଳି ବିଶିଷ୍ଟ ନେତୃବୃନ୍ଦଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରିଥାନ୍ତେ ।

ଏହି ଘଟଣାର ଦଶ ବର୍ଷ ପରେ ଜବାହରଲାଲ୍‌ଙ୍କ 'ଡିସ୍‌କଭରି ଅଫ୍ ଇଣ୍ଡିଆ ନାମକ ନୂତନ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏଥିରେ ସେ ପୁଣି ଥରେ ଭାରତକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବିଶାଳ ଭାରତବର୍ଷରେ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ପ୍ରବାହମାନ ବିପୁଳ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରବାହକୁ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ଆବିଷ୍କାର କରିବାକୁ ହେଲେ

ପଣ୍ଡିତଜୀଙ୍କୁ 'ଭାରତ ଆବିଷ୍କାର' ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକାଧିକ ଭାଗ ରଚନାରେ ମନୋନିବେଶ କରିବାକୁ ହେବ ସିନା ।

ତଥାପି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଭଳି ଉତ୍କଳର ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା—ବାହାରେ ପରିଚିତ କରାଇବାର ଦାୟିତ୍ୱ ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ଆମର ନୁହେ କି ?

* * *

କବିସୂର୍ଯ୍ୟନଗରରୁ ଆଗେଇ ଗଲି ଖଲିକୋଟ ଅଭିମୁଖେ । ବାଟରେ ବୁଢ଼ାଆମ୍ବ, କୋଦଳା ପାର ହୋଇଯିବ । ବୁଢ଼ାଆମ୍ବରୁ ମାତ୍ର ଛଅ ମାଇଲ ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ଗଲେ ପୋଲସରା ।

ଛୁମଣ୍ଡ୍ରାରୁ ବିଦାୟ ହେବାପରେ ପୋଲସରାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଲୁଣ ଘାଟି ଗୋପୀନାଥପୁରରେ ଅନ୍ତତଃ ଚାରି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ କଟାଇଥିଲି, କୈଶୋର ଜୀବନର କେତେ ସକାଳ ସନ୍ଧ୍ୟାର ସ୍ମୃତି ବିଜଡ଼ିତ ବୁଢ଼ା ଆମ୍ବ, ପୋଲସରା ରାସ୍ତା ଏବେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଯେପରି ହାତଠାରି ଡାକୁଛି ।

ଏକଦା ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ଥିଲା । ବୁଗୁଡ଼ା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବୁଦ୍ଧଖୋଲ ପାହାଡ଼ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଋଷିକୁଲ୍ୟା ତୀରବର୍ତ୍ତୀ ଜଉଗଡ଼ ଯାଏ ପ୍ରାୟ ୩୦ ମାଇଲ ଭିତରେ ବହୁ ବୌଦ୍ଧ କୀର୍ତ୍ତିର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଜଉଗଡ଼ ପାହାଡ଼ରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ଶିଳାଲେଖ ପୃଥିବୀ-ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନର କୋଦଳା ବୌଦ୍ଧଯୁଗରେ "କୋଦାଳକ" ନାମରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା ବୋଲି କଥିତ ।

ଏ ନିର୍ବାଚନ-ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ବହୁ ବିଚିତ୍ର ଅଭିଜ୍ଞତା ଲାଭ କଲି । ଅନେକ ସମୟରେ ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଙ୍କି ମାରେ, ଏହି ଯଦି କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର, ତା ହେଲେ ମୁଁ କାହା ପକ୍ଷରେ ? ମହାଭାରତର କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର—ଯେଉଁଠି ଏକ ନିର୍ମମ ଓ ନିଷ୍ଠୁର ଗୃହଯୁଦ୍ଧକୁ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ ରୂପେ ମହିମାମଣ୍ଡିତ କରାଯାଇଛି, ଆଜିର ଏ ନିର୍ବାଚନ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସେହି କୁରୁ-

କ୍ଷେତ୍ରର କଣ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଭ୍ରୂଣକ ? ଏ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରରେ 'ପାଣ୍ଡବ' ଓ 'କୌରବ' ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଦେଖୁଛି, ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ତ ମୋର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ; ସ୍ୱାଧୀନତା ଯୁଦ୍ଧରେ କିଏ ବା ଥିଲେ ମୋର ନମସ୍ୟ ସେନାପତି, କିଏ ଅବା ସୁହୃଦ୍‌ବର ସହକର୍ମୀ ।

ସେ ସବୁ ଦିନର କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲେ ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରିଆସେ । ଏକା ମା ପେଟରୁ ଜନ୍ମହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏତେ ଗଭୀର ଅନ୍ତରଙ୍ଗତା, ଏତେ ପ୍ରଗାଢ଼ ଆତ୍ମୀୟତା ହୁଏ ତ ମିଳି ନ ଥାନ୍ତା । ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲୁ ଦେଶକୁ ସ୍ୱାଧୀନ କରିବୁ । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାଧୀନତା-ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ନାମରେ ପୁଣି ସେ ଏକ ବିରାଟ କୁରୁପାଣ୍ଡବ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଏହା କେହେଁ ଭାବି ନ ଥିଲୁ ।

ଭ୍ରାତୃହନ୍ତା ନ ହେଲେ ବିଜୟଟୀକା ଗ୍ରହଣରେ ଗୌରବ ଯେଉଁଠି ପ୍ରାପ୍ୟ ନୁହେଁ, ତାହା ମହାଭାରତର ପୁଣ୍ୟପୀଠ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ହେଉ, ବା ଏ ଯୁଗର ନିର୍ବାଚନ ରଣଭୂମି ହେଉ, ଆଉ କେତେକାଳ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଅନ୍ଧ ଭାବରେ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ଏବଂ ଅମାନୁଷିକ ଆଦର୍ଶବାଦ ଆଡ଼କୁ ଟାଣୁଥିବ, କିଏ କହିବ ?

ହାୟରେ କୁଟୀଳ ରାଜନୀତି !

* * * *

ଜୁନ୍ ଅଧାଅଧି ବେଳକୁ ଏ ଜ୍ୱରରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଲି । ତଥାପି ପାସପୋର୍ଟ ମିଳିବାର କୌଣସି ସୂଚନା ନାହିଁ । ଏଣେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଦିଗ୍‌ବଳୟ ଯୁଦ୍ଧ ଘନଘଟାରେ ଭାରାକ୍ରାନ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲାଣି । ଯେ କୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଲାଓସ୍‌କୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଏସିଆରେ ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଯିବାର ଆଶଙ୍କା ।

ସତକୁ ସତ ଯଦି ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଯାଏ, ତାହାହେଲେ ପୃଥିବୀ-ଭ୍ରମଣର ଆଶା ନିରାଶାରେ ପରିଣତ ହୋଇଯିବ । ଏ ଦୁଃଖ ଓଡ଼ିଶାରେ କଂଗ୍ରେସର ବିଜୟ ଆନନ୍ଦକୁ ମଧ୍ୟ ମୋ ମନରୁ ତଡ଼ି ଏକଛତ୍ର-ରାଜତ୍ୱ ବିସ୍ତାର କଲା ଭଳି ମନେହେଲା ।

ଗୃହିଣୀ ଥଟ୍ଟା କରି କହନ୍ତି—ଆହେ ! ଅମୁକ ହେଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ, ଅମୁକ ହେଲେ ପାସ, ଆଉ ତୁମେ ପାସପୋର୍ଟ ନ ପାଇ କଣ୍ଠାଗ୍ରତପ୍ରାଣ ହେଲଣି । ତୁମେ ପରା ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଫେରନ୍ତା ବିଜୟୀ ବୀର ? ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କଣ ତୁମକୁ ସ୍ମରଣ କରିବେ ମହାପ୍ରସ୍ଥାନର ଆୟୋଜନ ବେଳେ ?

ଏହି କେତୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ଛୁଞ୍ଚିମୁନ ଭଳି ମୋ ଦେହରେ ଗଳିଯାଏ; କୌଣସି ଆଉ ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ ପାରେ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟମନସ୍କତାର ବାହାନାରେ ନ ଶୁଣିଲା ପରି ତୁନିରହେ ।

ମନେ ମନେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ—ମୁଁ, ଆଉ ମୋ ଭଳି ଶତ ସହସ୍ରଙ୍କ ସ୍ଥାନ କେଉଁଠି ? ନିନ୍ଦୁକମାନେ କହୁଛନ୍ତି, ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରଭଳି ଓଡ଼ିଶାର ନିର୍ବାଚନ ଯୁଦ୍ଧରେ କଂଗ୍ରେସକୁ ବିଜୟଶ୍ରୀ ମଣ୍ଡିତ କରିଛି ଏହି ଅମୋଘ "ଶେଷଅସ୍ତ୍ର ।"

ସେ ଯାହା ହେଉ "ମାରେ ସିପାହୀ ନାମ ସର୍ଦ୍ଦାରକା" ଏହା ଯେ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ତିଳେମାତ୍ର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ତେଣୁ କିଏ ମନ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ, କିଏ କିଏ ମାନ--ଅମାତ୍ୟ ପଦ ପାଇଲେ, ସେ ସବୁ ତଥ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦିଗରେ ମୁଣ୍ଡ ନ ଖେଳାଇ ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ କିପରି ପାଇବି, ସେଥିପାଇଁ ପୁଣି ଦ୍ୱିଗୁଣ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି । କଲିକତାରୁ ସହଜରେ ମିଳିବାର ଆଶା ନ ଦେଖି ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ପାଇଁ ପହାଡାତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଶେଷକୁ ଭାଗ୍ୟଦେବୀ ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ । ଆବେଦନ ପତ୍ର ପଠାଇବାର ସାର୍ଦ୍ଧ ପାଞ୍ଚମାସ ପରେ ଜୁଲାଇ ମାସ ଶେଷଆଡ଼କୁ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଦିନେ ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ଖଣ୍ଡିକ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରି ଡାକରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲା । ଯାହା ହେଉ, ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ବାଧା ଦୂର ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଆଉ ଦୁଇଟି ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ କାଗଜ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ; ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ହେଲ୍‌ଥ ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ଆମେରିକା କନସଲ୍-ଜେନେରାଲଙ୍କ ଅଫିସରୁ 'ଭିସା' ବା ଛାଡ଼ପତ୍ର । ବାଟରେ ଯେଉଁ ଦେଶ ଦେଖିବି, ସେ ସବୁ ଦେଶର ଛାଡ଼ପତ୍ର ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଏଥିପାଇଁ ଦୁଇ ଥର କଲିକତା ଦୌଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯଥା ସମୟରେ ସେ ସବୁ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ଉପୁଜି ନ ଥିଲା ।

କଲିକତାସ୍ଥିତ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନ୍ ଦୂତାବାସର ଭାଇସ୍ କନସ୍‌ଲ ଡକ୍ଟର ଫିସର୍ ତାଙ୍କ ଦେଶରେ ସରକାରୀ ଅତିଥି ଭାବରେ ରହିବାପାଇଁ ଦଶ ଦିନର ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ ।

କଲିକତା ୟୁ. ଏସ୍. ଆଇ. ଏସ୍.ର ସଂସ୍କୃତି ବିଭାଗ ପରାମର୍ଶଦାତା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବୋଷ ଆମେରିକା ଯାଏଁ ଯିବାର ସମସ୍ତ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୩ର ତାରିଖ ରାତିରେ କଲିକତାରୁ ପ୍ୟାନ୍ ଆମେରିକା ବିମାନରେ ବାହାରି ୫ତାରିଖ ଦିନ ବାରଟା ବେଳେ ଜର୍ମାନ୍‌ର ଫ୍ରାଙ୍କଫର୍ଟ୍ ସହରରେ ପହଞ୍ଚିବା ସ୍ଥିର ହେଲା ।

ଚିହ୍ନା ବାଟର ସ୍ମୃତି

ସେ ଦିନ ବିଦାୟ ଦେବା ପାଇଁ କଟକ ଷ୍ଟେସନରେ ଯେଉଁ ବନ୍ଧୁ ତଥା ଶୁଭକାଂକ୍ଷୀ ଗୁରୁଜନସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ମୋ ଠାରୁ ହିଁ ପ୍ରଥମେ ବିଦାୟଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଭାଦ୍ରମାସର ମେଘମେଦୁର ଆକାଶ ପଟରେ ଯେ କୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବର୍ଷାର ସମ୍ଭାବନାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ରହିଥିଲା । ଅଥଚ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ କଲିକତାଗାମୀ ଡାଉନ ପୁରୀ ଏକ୍ସପ୍ରେସ ଆସି ପାରିଲା ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ସବିନୟ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇ ବଗିରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲି । କେବଳ ଅନୁଜସ୍ଥାନୀୟ ଧୀର, ଗୋରା ପ୍ରମୁଖ କେତେଜଣ ଗାଡ଼ି ଛୁଡ଼ିବା ଯାଏ ବଗିର କୁପେ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ବସି ରହିଥିଲେ ।

ବଗିର ଅନ୍ୟ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ଜଣେ ଯୁବକ ଅଧ୍ୟାପକ କୃଷିଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷଜ୍ଞ ହେବା ପାଇଁ କାନାଡ଼ା ଅଭିମୁଖେ ଚାଲିଥିଲେ । ପ୍ଲାଟ୍‌ଫର୍ମରେ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ଯୁବକଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ପିଲାଦିନରୁ ମୁଁ ପରିଚିତ । ରାଜନୈତିକ ଉତ୍କଳର ଦକ୍ଷିଣ ସୀମା ରୂପେ ପ୍ରବାହିତ ପୁଣ୍ୟତୋୟା ମହେନ୍ଦ୍ରତନୟା ତଟବର୍ତ୍ତୀ ରୁଙ୍ଗୁଡ଼ି ତାଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ଏକଦା ଏହି ଗ୍ରାମରେ ରାମବାବୁଙ୍କର ଜଣେ ଆତ୍ମୀୟଙ୍କ ଘରେ କିଛି ଦିନ କଟାଇଥିଲି । ଆଶାଥିଲା, ସେଠାରେ ରହି ପାରଳାଖେମଣ୍ଡି ସ୍କୁଲ ଓ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟୟନର ସୁବିଧା ପାଇବି ।

କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରବଳ ବାତ୍ୟା ମୋତେ ସେଠାରୁ ଗଡ଼ାଇ ଆଣି ପକାଇଥିଲା ଗୋଟିଏ ଖ୍ରୀଷ୍ଟେନମିଶାରୀ ସ୍କୁଲର ମେଘନାଦ ପାଚେରୀ ଘେରା ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ।

କିଶୋର ବୟସର ସ୍ମୃତିଚିତ୍ର ଆଖି ଆଗରେ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଭାସି ଉଠିଲା ।

ଶୃଙ୍ଗୁଡ଼ି ଶାସନ ଗାଁ ମୁଣ୍ଡ ତୋଟରେ ମହେନ୍ଦ୍ରତନୟା ପାର ହୋଇ ସିଧା-ରାସ୍ତାରେ ମୁଁ କେବେ 'ପାଟନା' (ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି ସହରର ସ୍ଥାନୀୟ ଡାକନାମ) ଯାଏ ନାହିଁ । ନଦୀ କୂଳେ କୂଳେ ସଡ଼କପଥରେ ମହାରାଜାଙ୍କ 'ବସନ୍ତ ନିବାସ' କୋଠି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇ ସେଠାରୁ ସହର ଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଏ । ମାଇଲିଏ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବୋଧହୁଏ ଦେଢ଼ ମାଇଲ୍ ଚାଲିବାକୁ ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ସେଇତକ ବାଟ ଚାଲି ଚାଲି ଗଲାବେଳେ କେତେ ଯେ ଆନନ୍ଦ ଲାଗେ, ତାହା ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଭାବେ ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ମହେନ୍ଦ୍ରତନୟାର ସେ ପଟେ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ମାତ୍ର ୨।୩ ମାଇଲ ଦୂରରେ ପାହାଡ଼ ଓ ଜଙ୍ଗଲ । 'ବସନ୍ତ ନିବାସ' ସତେ ଅବା ଚିର ବସନ୍ତର ଲୀଳାସ୍ଥଳ । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ତା ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ ନିଷେଧ ଥିଲେ ହେଁ କଣ୍ଟା ତାର ବାଡ଼ ଫାଟରେ ବର୍ଣ୍ଣାଢ୍ୟ ବାଟିକାର ଅପୂର୍ବ ଶୋଭା ପଥିକକୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଠିଆ ହେବା ପାଇଁ ସତେ ଅବା ଯେପରି ହାତଠାରୁଥାଏ ।

ରାମବାବୁ ମ୍ୟାଟ୍ରିକୁଲେସନ୍ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ସାରି ସେଠାରେ ଖରାଛୁଟି ଉପଭୋଗ କରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭାଇନା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର ଏବଂ ଗଣେଶଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଉଭୟେ ସାହିତ୍ୟିକ । ବସ୍ତୁତଃ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡିରୁ ଉତ୍କଳ ଜାତୀୟତାର ଯେଉଁ ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଏକଦା ମୃତପ୍ରାୟ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଉତ୍କଳ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ନୂତନ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା, ତାହାର ମୂଳଉତ୍ସ ମହେନ୍ଦ୍ରତନୟା କୂଳର କ୍ଷୁଦ୍ର ଶୃଙ୍ଗୁଡ଼ି ଶାସନ ଥିଲା ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ସେ ଗ୍ରାମରୁ ଅନେକ ଯୁବକ ବାହାରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରି ପାରିଥିଲେ ।

ଦିନେ ନଦୀରେ ଗାଧୋଇ ଘରକୁ ଫେରୁଛି, ପଛରୁ କିଏ ଜଣେ ହଠାତ୍ ଆସି ମୋ ଦୁଇ କାନ୍ଧକୁ ଧରି ଟିକିଏ ଝାଙ୍କୁଣୀ ଦେଇ ଚମକାଇ ଦେଲେ ।

ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଚାହିଁ ଦେଖିଲାବେଳକୁ ରାମବାବୁ ଠିଆ ହୋଇ ହସୁଛନ୍ତି ।

"କିଓ, ସ୍କୁଲରେ ଭର୍ତ୍ତିହେବା କେତେଦୂର ଗଲା ?"

"ସେ ତ ଯାଇ ଜୁନ୍-ଜୁଲାଇର କଥା । ଆହୁରି ତିନିମାସ ବାକି" ଉତ୍ତର ଦେଲି ।

"ତା'ତ ସତ, ତେବେ ଚେଷ୍ଟା ତ କରିବାକୁ ହେବ । କାହାକୁ କହିଛ ?"

ନିରୁତ୍ତର ରହିଲି, କାରଣ ମୋର କିଛି କହିବାର ନ ଥିଲା । ଯିଏ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେବୋଲି ମୋତେ ଗାଙ୍ଗୁଡ଼ି ନେଇଥିଲେ ସେ ଅବଶ୍ୟ ଆଶା ଦେଇଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋତେ ଦିନ ରାତି ୨୪ଘଣ୍ଟା ଭିତରୁ ଅନ୍ତତଃ ୧୬ ଘଣ୍ଟା କଠୋର ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥାଏ । ପାହାନ୍ତିଆରୁ ଉଠି ବାସିଆଡ଼ତି ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବଉଳୀ ଓ ପାଟ ପାଇଁ କୁଣ୍ଡାପାଣି ଯୋଗାଡ଼ିବା ଆଦି ସବୁ କାମ ମୋର । ଥରେ ମୋ ତୁଳନାରେ ଦେଢ଼ି ଓଜନର ଗୋଟିଏ ପେଜ ହାଣ୍ଡି ଉଠାଇବାକୁ କୁହାଯିବାରୁ ବିନା ଦ୍ୱିଧାରେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହା ଉଠାଇଲି । କିନ୍ତୁ ଦୁଇ ସେକେଣ୍ଡ ପରେ ଯାହାହେବାର ହେଲା । ଭୁସ୍‌କିନା ହାତରୁ ଖସି ଯାଇ ମଝି ଅଗଣାଟାରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧରଣର ବନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହେବାର ଦେଖାଗଲା । ଉଲ୍ଲେଖ ଅନାବଶ୍ୟକ ଯେ ସେ ବନ୍ୟାର ଜଳ ନିଷ୍କାସନର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦାୟିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଏସବୁ ପରିଶ୍ରମ ପାଇଁ ମୁଁ କେବେ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇନାହିଁ । ଭାବୁଥିଲି, ଏହା ପରିଶ୍ରମ ନୁହେଁ—ତପସ୍ୟା ।

କିନ୍ତୁ ରାମବାବୁ ବୋଧହୁଏ ମୋର 'ତପସ୍ୟା'ର ଭାବ ପରିଣତି ଏକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ହୋଇ ନ ପାରେ ବୋଲି ଆଗରୁ ଠଉରେଇ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ବିବେଚକ ମୋ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା, ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ରେଙ୍ଗୁନ୍‌ ଶାସନରେ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାରଙ୍କ 'କୋଣାର୍କ' ନାଟକକୁ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରିବା । ସେ କେଜାଣି କାହିଁକି ମୁଁ 'ଧରମା' ହେବା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ବୋଲି ମନେ ମନେ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଅଭିନୟକଳା ସହିତ ମୋର ଆଦୌ ପରିଚୟ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ 'ମୃତସୈନିକ' ର ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପାଇଁ ମୋର ଭୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ ରାମବାବୁଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣିବା ଠାରୁ ମୁଁ ଆଉ ତାଙ୍କର ମୁହାଁମୁହିଁ ହେବାପାଇଁ ରେଙ୍ଗୁନ୍‌ ନିବାସ କାଳ ଭିତରେ କେବେ ଚେଷ୍ଟା କରିନାହିଁ ।

* * * *

କଟକ ଷ୍ଟେସନ ପ୍ଲାଟ୍‌ଫର୍ମରେ ସେଦିନ ରାମବାବୁଙ୍କୁ ଦେଖି ମୋର ସେ ସବୁ ପୂର୍ବ କଥା ମନେପଡ଼ିଲା । ଅଦୂରରେ ଆଉ ଜଣେ ସ୍ନେହଭାଜନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଠିଆ ହୋଇଥିବାର ଦେଖିଲି । ଟ୍ରେନିଂ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ବୈଦ୍ୟନାଥ ରଥ । ସାଙ୍ଗରେ ଦୁଇଜଣ ସହଯୋଗୀ ଅଧ୍ୟାପକ । ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥଳ ପାଟନା, ଆମର ବଗିରେ କଲିକତା ଯାଏ ଯିବେ ।

ଗାଡ଼ି କଟକ ଷ୍ଟେସନ ତ୍ୟାଗ କଲା ବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ଘଣ୍ଟାଏ ବିଳମ୍ବ ।

ସହଧର୍ମିଣୀ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ—ଶୋଇପଡ଼ । ହୁଏ ତ ପାହାନ୍ତିଆରେ ଖଡ଼ଗପୁରଠାରେ ଉଠିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

କିନ୍ତୁ ନିଦ ହେଲାନାହିଁ । ମହାନଦୀ, ବିରୂପା ପୋଲ ଅତିକ୍ରମ କରି ଗାଡ଼ି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଶ୍ୱାସରେ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବମୁହାଁ ଛୁଟିଛି । ଛୋଟ ଛୋଟ ଷ୍ଟେସନଗୁଡ଼ିକ ପାର ହୋଇଗଲାବେଳେ ଷ୍ଟେସନ ଘର ଲୁହାବାଡ଼ ଆଉ ପ୍ଲାଟ୍‌ଫର୍ମର ଆଲୁଅ ସବୁ ଏଭଳି ଗୁହ୍ଲାଗୁହ୍ଲି ହୋଇ ରହିଥାଏ, ଦେଖିଲେ ମନେହୁଏ, ସତେ ଯେପରି ଏକ ଭୂତକୋଠିର ବାରଣ୍ଡା । ଗାଡ଼ିଟା

ଉପରେ ସେଇ ପାଆକ ବାଟ ପାର ହେବାପାଇଁ ଦ୍ୱିଗୁଣ ବେଗରେ ଛୁଟିଛି ।

ମଝିରେ ଟିକଏ ଆଖି ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ଗୋଟାଏ ଝାଙ୍କୁଣି ଖାଇ ଉଠିପଡ଼ିଲି । ଚାରିଆଡ଼େ ବହଳ ଅନ୍ଧାର । ଝିଙ୍କାରୀର ଐକ୍ୟତାନ ଓ ଅସ୍ୱଚ୍ଛ ଜୁଳୁଜୁଳିଆ ପୋକର ଗତିବିଧି ଛଡ଼ା ଯେ ଅନ୍ଧକାର ପୁରୀରେ ଆଉ କାହାରି ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଥିଲା ଭଳି ମନେହୁଏ ନାହିଁ ।

ଝରକାର କାଚ ଟେକ ବାହାରକୁ ଚାହିଁଲି । ଗୋଟାଏ ଡିଷ୍ଟାଣ୍ଟ୍ ସିଗ୍ନାଲ୍ ଖମ୍ବ ଚୂଡ଼ାରେ ନାଲି ଆଲୁଅ ଝଟକୁଛି ।

ଗାଡ଼ି ଲାଇନ-କ୍ଲିଅର ପାଇ ନାହିଁ । ବ୍ରେକ ଦେଇ ଅଟକିଛି; ବୋଧହୁଏ ଧାନମଣ୍ଡଳ ଷ୍ଟେସନ ହେବ ।

ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ପଦଯାତ୍ରାବେଳେ ଥରେ ବନ୍ଧୁହିଁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମପୁରରୁ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ଗହଣ ଛାଡ଼ି କୌଣସି ଏକ ଜରୁରୀ ବାର୍ତ୍ତା ନେଇ କଟକ ଆସୁଥିଲି । ହରିଦାସପୁରରେ ଗାଡ଼ି ଧରିବାର କଥା । ଜ୍ୟେଷ୍ଠର ଶେଷ କିମ୍ବା ପରନ୍ତୁ ଆଷାଢ଼ ହେବ ବୋଧହୁଏ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମପୁରରୁ ହରିଦାସପୁର ଯାଏ ଚାଲି ଚାଲି ଥକି ପଡ଼ିଥିଲି । ନିଦ ହୋଇଗଲା । ଲୋକ ଗହଳରେ ଯେତେବେଳେ ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ଉଠିଲି, ସେତେବେଳେ ଦେଖିଲି ଯେଉଁ ପାସେଞ୍ଜର ଧରିବା ପାଇଁ ଏତେ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲି, ସେଇ ଗାଡ଼ିଟି ପ୍ଲାଟ୍‌ଫର୍ମ ହତା ପାର ହୋଇ ଗଲାଣି । ବିକଳରେ ଦୌଡ଼ିଯାଇ କେବଳ ଧାବମାନ ଗାଡ଼ିଟିର ପଛଆଡ଼କୁ କରୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁରହିଲି । ଗାର୍ଡ ଭ୍ୟାନ୍‌ର ନାଲି ଆଲୁଅଟା ମୋତେ ବୋକା ବଗୁର ସତେ ଯେପରି ଖତେଇ ହେଉଥିଲା ।

ପୁଣି ଗାଡ଼ି ଆସିବ ଦିନ ୧୦ଟାରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରାତି ନଅ । ଯେତେବେଳେ ଭାବିଲି ଯେ ଦୀର୍ଘ ବାର ଘଣ୍ଟା କାଳ ମୋତେ ସେଠାରେ ପଡ଼ି ରହିବାକୁ ହେବ, କେଜାଣି କାହିଁକି ଭିତରୁ ଏକ କୋହ ଉଠିଲା । ମନେ ମନେ ସ୍ଥିର କଲି—ବରଂ ଚାଲି ଚାଲି ଯିବି, କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ରହିବି ନାହିଁ । ଯେଉଁ କାମରେ ମୋତେ ପଠାହୋଇଥିଲା, ସେଇ କାମଟି କରିବା ମୋର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ସେତେବେଳର ହରିଦାସପୁର ଷ୍ଟେସନ ଏକ ଜନ-ମାନବ-ଶୂନ୍ୟ ପୁରୀ । ସନ୍ଧ୍ୟା ପରେ ଆଖପାଖରେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଚଣ୍ଡୀଖୋଲ ପାହାଡ଼ରୁ ଦ୍ୱିପଦୀ ଏବଂ ଚତୁଷ୍ପଦୀଙ୍କ ମାଂସଲୋଭୀ ବହୁ ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁଙ୍କର ଅବାଧ ବିଚରଣ ଘଟିଥାଏ । ଏହାଛଡ଼ା ଜଗନ୍ନାଥ ସଡ଼କ ମଧ୍ୟ ଡକାୟତମାନଙ୍କ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା । ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଗଭୀର ରାତିରେ ଜଣେ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ଯୁବକ ରାତିର ଅନ୍ଧକାରରେ ପଦଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିବା ଅର୍ଥ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବା ସହିତ ସମାନ ।

ଡିଉଟିରେ ଥିବା ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ଷ୍ଟେସନ ମାଷ୍ଟର ମୋର ସଙ୍କଳ୍ପ ଅବଗତ ହେବାକ୍ଷଣି ବିଚଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସେ ଏକପ୍ରକାର ଧମକାଇ ମୋତେ ନିବର୍ତ୍ତାଇଲେ ।

ତହିଁ ଆରଦିନ ପାହାନ୍ତିଆରୁ ଉଠି ଚାଲିଲି । ସଡ଼କପଥ ଛାଡ଼ି ରେଳପଥ କଡ଼େ କଡ଼େ ଚାଲିବାକୁ ଆନନ୍ଦ ଲାଗୁଥିଲା । ରେଳ ବାହାରିଲା ବେଳକୁ ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲି, ସେ ଷ୍ଟେସନଟି ହେଉଛି ଧାନମଣ୍ଡଳ । ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଜଳଖିଆ ଦୋକାନରେ ଜଳଖିଆ କରିବାକୁ ବସିଛି, ଜଣେ ମୁସଲମାନ ବ୍ୟବସାୟୀ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ବୋଧହୁଏ ଝୋଟ କାରବାର କରନ୍ତି । ମୋତେ ଖଦଡ଼ ପରିଧାନ କରିଥିବାର ଦେଖି ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ପଦଯାତ୍ରା କଥା ପଚାରି ବୁଝିଲେ । ସେଦିନ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମଟର ଟ୍ରକ ଜଗତପୁର ଆସୁଥିଲା । ସେଥିରେ ଆସିବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ମିଳିଯିବାରୁ ମୋର ପଦଯାତ୍ରା ମଧ୍ୟ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ଶେଷ ହୋଇଗଲା ।

* * * *

ସେହିଦିନ ଠାରୁ ଧାନମଣ୍ଡଳ ସହିତ ମୁଁ ପରିଚିତ । ଇଦାନୀଂ ବଡ଼ଚଣା ଥାନା ଏବଂ ଧାନମଣ୍ଡଳ ଅଞ୍ଚଳ ସହିତ ବନ୍ୟା ସାହାଯ୍ୟ ଏବଂ କଂଗ୍ରେସ ସଙ୍ଗଠନ କାର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗୁ ମୁଁ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ । ୧୯୫୫ ବନ୍ୟାରେ ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ସହ ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ବୁଲିଛି । ୧୯୬୦ ବନ୍ୟାରେ ଧନୁବାବୁ ଓ ମାନବାବୁଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ବୁଲିଛି ।

ଏଇ ତ ସେ ଦିନ ଆସିଥିଲା । ଧାନମଣ୍ଡଳରେ ଓହ୍ଲାଇ ବଡ଼ଚଣା ଥାନା ସେପଟ ଜଗନ୍ନାଥ ସଡ଼କ ଠାରୁ ଡଙ୍ଗାରେ ବସି ଆମେ ଗୋପାଳପୁର ଯାଏ ଗଲୁ ।

ମୁଁ କଟକରୁ ବାହାରିଲା ବେଳକୁ ମହାନଦୀ ବଢ଼ୁଥିଲା । ପରିସ୍ଥିତି ଖୁବ୍ ଉଦ୍‌ବେଗଜନକ ବୋଲି ମନେ ହେଉ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କଳାଶ୍ରୀ ଠାରେ କେନାଲବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗିଯାଇଥିବାର ଖବର ମିଳିଥିଲା । ସେଠାର ଅବସ୍ଥା ଦେଖିବା ପାଇଁ ଆମେ ଚୂଡ଼ା, ଚାଉଳ ଧରି ବଡ଼ଚଣାରୁ ଅପରାହ୍ଣ ଚାରିଟାବେଳେ ବାହାରିଲୁ । ଯେଉଁ ସବୁ ଗାଁ ପାଖ ଦେଇ ଗଲୁ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଅଥଳ ସମୁଦ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଟାପୁ ଭଳି ଦେଖାଯାଉଥାଏ ।

ଆମ ଡଙ୍ଗା ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ଲୋକେ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳରେ ଡାକୁଥାନ୍ତି ।

ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଗୋରୁଗାଈଙ୍କ ଶବ ଭାସୁଥିବାର ଦେଖାଯାଉଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ଦଳେ ଯୁବକଙ୍କୁ ଦେଖିଲୁ । ବହୁଦୂରରୁ ଡଙ୍ଗା ବାହି ସେମାନେ ଆସିଛନ୍ତି, ଉଚ୍ଚ ଜାଗାର ସନ୍ଧାନରେ ।

କିଛିଦୂର ଯିବାପରେ ଟ୍ରାନ୍‌ଜିଷ୍ଟର୍ ରେଡ଼ିଓ ଖୋଲି କଟକ ବେତାରକେନ୍ଦ୍ରର ଆଞ୍ଚଳିକ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକଲୁ । ଯାହା ଶୁଣିଲୁ, ସେଥିରେ ସ୍ତମ୍ଭିତ ନ ହୋଇ ରହି ପାରିଲୁ ନାହିଁ । ନିଜେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ୱର ଭାସିଆସିଲା ।

ସେ ଗମ୍ଭୀର ଦୁଃଖରେ ଯାହା ଘୋଷଣା କଲେ, ତାହାର ମାନେ ହେଉଛି—“ଆଉ ହୀରାକୁଦ ବନ୍ଧକୁ ରଖିହେଲା ନାହିଁ । ମହାନଦୀ ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିବାସୀଗଣ ନିଜ ନିଜ ନିରାପତ୍ତା ଓ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଶୀଘ୍ର ଉଚ୍ଚ ଜାଗାମାନଙ୍କୁ ପଳାଇ ଯାଆନ୍ତୁ ।”

ଏ କି ଅଦ୍ଭୁତ କଥା ! ଯେଉଁ ହୀରାକୁଦ ଓଡ଼ିଶାର ଭାଗ୍ୟ ବଦଳାଇ ଦେବ ବୋଲି ଆଶାବାନ୍ଧି ବସିଥିଲୁ, ତାହା ଆଜି କଣ ନା ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ୁଛି ! !

ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଘୋଷଣା ଯଦି ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ତ ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଅଧେ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହେବ ।

ସେଦିନ ରାତିରେ ଆମେ କେହି ଆଉ ଶୋଇପାରିଲୁ ନାହିଁ । ପରିସ୍ଥିତି କଣ ହେବ କେଜାଣି ? ଆମେ ହୁଏ ତ କଟକକୁ ଫେରିଯାଇ ପାରିବୁ ନାହିଁ । ନାନା ଦୁଶ୍ଚିନ୍ତାରେ ରାତି କଟିଲା ।

ସକାଳେ ବିରୂପା କୂଳକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲାବେଳକୁ ପାଣି ବଢ଼ୁନାହିଁ, କମୁଛି । ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଆମ ଡଙ୍ଗା ଗୋପାଳପୁର ଡାକବଙ୍ଗଳାରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଯାହାହେଉ, ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଆଶଙ୍କା ଅନୁରୂପ ହୀରାକୁଦ ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗି ଗଲା ନାହିଁ—ଏହାହିଁ ଆମକୁ ଅଧିକ ସନ୍ତୋଷ ଦେଲା ।

ହଁ, ଫେରିଲାବେଳେ ବାଟରେ ସାମାନ୍ୟ ଏକ ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ପଡ଼ିଥିଲୁ । ଗୋଟିଏ ବାଉଁଶବୁଦା ଭିତରେ ଡଙ୍ଗାଟି ପଶିଯାଉଥିଲା । ଅଟକାଇ ଦିଆଗଲା । ଆମର କୌଣସି କ୍ଷତି ହୋଇ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତାହାର ଅବତାରଣା ଅନାବଶ୍ୟକ ।

* * * *

ପୁଣି ଗାଡ଼ି ତୂର୍ଯ୍ୟନାଦ ତୋଳି ଆଗେଇଲା । ଧାନମଣ୍ଡଳ ଷ୍ଟେସନର ଦ୍ୱିତୀୟ ଲାଇନରେ ଅପ୍ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ମେଲ ଠିଆ ହୋଇ ସଁ ସଁ ଧକଉଛି । ଏଥିପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ଆମକୁ ଡିଷ୍ଟାଣ୍ଟ୍ ସିଗନାଲ୍ ପାଖରେ ଅଟକା ହୋଇଥିଲା ।

ଝୁହୁଁ ଝୁହୁଁ ହରିଦାସପୁର ମଧ୍ୟ ପଛରେ ରହିଗଲା । ୧୯୬୦ ବନ୍ୟାରେ ଏଇ ଷ୍ଟେସନଟା କିଛିଦିନ ଟର୍ମିନାଲ ଷ୍ଟେସନରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣୀର ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟାରେ ଜେନାପୁର ଓ ମଧୁପୁର ଭିତରେ ରେଳଲାଇନ୍ ଯେଉଁଭଳି ଧୋଇ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା, ତାହା ଓଡ଼ିଶାର ବନ୍ୟା ଇତିହାସରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବ ।

ସେ ଦିନ ବୋଧହୁଏ ଅଗଷ୍ଟ ସତର । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ବୈତରଣୀ ପ୍ରବଳ ଭାବରେ ବଢ଼ୁଛି ବୋଲି ଖବର ପାଇ ଖରାବେଳର ଡାଉନ ପାସେଞ୍ଜର୍

ଗାଡ଼ିରେ ଜେନାପୁର ଯାଏ ଆସିଥିଲି । ଜିଲ୍ଲା ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଓ ଏସ୍. ପି. ମଧ୍ୟ ଦଳବଳ ନେଇ ଆସୁଥିଲେ । ଜେନାପୁରଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ନଦୀର ଅବସ୍ଥା ଖୁବ୍ ସାଙ୍ଘାତିକ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖିଲୁ । ଅବଶ୍ୟ ବନ୍ଧବାଡ଼ ଭାଙ୍ଗି ନ ଥାଏ । ଗାଡ଼ି ଜଜପୁର ଷ୍ଟେସନ ଯାଏ ଚାଲିବା ପରେ ବନ୍ଦ ହେଲା । ଆମେ ଫେରନ୍ତା ଅପ୍ ଗାଡ଼ିରେ ଫେରି ଆସିଲୁ । ଜେନାପୁର ଫେରି ଦେଖିଲୁ, ଅବସ୍ଥା ଆହୁରି ସାଙ୍ଘାତିକ । ଇଞ୍ଜିନ୍ ଡ୍ରାଇଭର୍ ବାଟରେ ପୋଲଗୁଡ଼ିକର ଅବସ୍ଥା ନ ଜାଣି ଗାଡ଼ି ନେବାପାଇଁ ରାଜି ହେଉ ନ ଥାନ୍ତି । ଯଦି ରହିଯାଉଁ—ରେଳଲାଇନ୍ ଧୋଇ ହୋଇଯାଏ, ତାହାହେଲେ କିଛି ଦିନ ରହି ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟାର କରାଳ ଗ୍ରାସରେ ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ଆମର ଅବସ୍ଥା କ'ଣ ହେବ କେଜାଣି ? ଜିଲ୍ଲା ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାବା, ପୋଲିସ ସାହେବ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦୁର୍ଗାମାଧବ ମିଶ୍ର ମଧ୍ୟ ଏକ ଅନିଶ୍ଚିତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପଡ଼ିଲେ । ସୁସାହିତ୍ୟିକ ଏବଂ ମୋର ଅଗ୍ରଜୋପମ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର ସସ୍ତ୍ରୀକ ଆମ ସାଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ଫେରୁଥାନ୍ତି । ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ଇଞ୍ଜିନ ଡ୍ରାଇଭର ସାହସର ସହିତ ଗାଡ଼ି ଚଳାଇ ଆଣିବାକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ । ଆମେ ଜେନାପୁରରୁ ଫେରିବାର ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ତିନି ଘଣ୍ଟା ପରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକ ଖଣ୍ଡପ୍ରଳୟ ଘଟିଯିବାର ସମ୍ବାଦ ମିଳିଲା ।

ଏହାର ମାସକ ପରେ ଯେତେବେଳେ ରେଳଲାଇନ୍ ତିଆରି ହୋଇଗଲା, ବନ୍ୟାବିଧ୍ୱସ୍ତ ଅଞ୍ଚଳର ଅବସ୍ଥା ଦେଖିବା ପାଇଁ ଫକୀର ବାବୁଙ୍କ ସହିତ ଥରେ ପୁଣି ସେଠାକୁ ଯାଇଥିଲି । ସେତେବେଳକୁ ଲାଇନ୍ ଭାଙ୍ଗିଥିବା ସ୍ଥାନର ଦକ୍ଷିଣ ଓ ଉତ୍ତର ଉଭୟ ପଟରେ ଦୁଇଟି ଗାଡ଼ି ଆସି ଠିଆ ହେଉଥିଲା । ଯାତ୍ରୀମାନେ ଗୋଟିଏ ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଅନ୍ୟ ଗାଡ଼ିଯାଏ ଚାଲି ଚାଲି ଯାଉଥିଲେ । ମାଲପତ୍ର ରେଳବାଇର ଖର୍ଚ୍ଚରେ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୁହା ହେଉଥିଲା । 'ସମାଜ' କାଗଜ ପାକେଟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସେଇଭଳି ଭାବରେ ନିଆହେଉଥିଲା ।

ଫକୀର ବାବୁ ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଲୋକଗହଳି ଭିତରେ ପଶି ଉତ୍ତର ପଟରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଡାଉନ୍ ପାସେଞ୍ଜର ଗାଡ଼ିଯାଏ ଚାଲିଗଲେ । ଏଣେ ଗାଡ଼ି ଛାଡ଼ିବାକୁ ସଙ୍କେତ ଦେଲାଣି । ମୁଁ ନିର୍ନିମେଷ ନୟନରେ ଚାହିଁ ରହିଛି, ଫକୀର ବାବୁ ଫେରିବେ । କିନ୍ତୁ କାହାନ୍ତି

ଫକୀର ବାବୁ ! ଗାଡ଼ିର ଚକାଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମଶଃ ଗଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଗୁମ୍ହଁ ଗୁମ୍ହଁ ଗତି ଶବ୍ଦରୁ ଶବ୍ଦତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଫକୀର ବାବୁ ରହିଗଲେ ପଛରେ । ଗାଡ଼ି ଆସି ହରିଦାସପୁର ଷ୍ଟେସନରେ କିଛି ସମୟ ଅଟକିବ, ଏଇ ଯାହା ଭରସା ।

ସେ ଦିନ ଫକୀର ବାବୁ ସେତିକିବାଟ ପାଦଛୁଟାଇ ଆସି ହରିଦାସପୁରଠାରେ ଫେରନ୍ତା ଗାଡ଼ି ଧରିଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଏକାକୀ ଚାଲି ଆସିଥିବାରୁ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ରହିଥିଲି । ଆମେ ଦୁହେଁ ପଞ୍ଜାବ କେଶରୀଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ, ଉତ୍କଳମଣିଙ୍କ ସେବିତ ଲୋକସେବକ ମଣ୍ଡଳର ସଦସ୍ୟ । ସୁଖଦୁଃଖର ସାଥୀ । ତଥାପି ମୁଁ ଏହା କ'ଣ କଲି ? ଫକୀର ବାବୁ ଗାଡ଼ିପାଏ ନ ଫେରୁଣୁ ମୋର କଣ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିବା ଉଚିତ୍ ନ ଥିଲା ? ମନରେ ଏହିସବୁ ଯେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନ ସେଦିନ ଉଠିଥିଲା; ଆଜି ମଧ୍ୟ ତାହାର ସମୁଚିତ ଉତ୍ତର ପାଇନାହିଁ ।

ସେ ଦିନର ଘଟଣା ମୋ ଜୀବନ-ଇତିହାସର ଏକ କ୍ଲେଦାକ୍ତ ପୃଷ୍ଠା ହୋଇ ରହିବ । ବାସ୍ତବରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତିକର ଦୃଢ଼ତା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଦେବତାର ଉଚ୍ଚାସନରେ ବସାଇଦେଇ ପାରେ ଏବଂ ମୁହୂର୍ତ୍ତିକର ଦୁର୍ବଳତା ନରକର ଗଭୀର ଖାତକୁ ଗଡ଼ାଇ ଦେଇପାରେ ।

* * * *

ଗାଡ଼ିର ଗତିବେଗ ସହିତ ଭାବନାର ଗତିବେଗ ମଧ୍ୟ କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପାଖ କୋଠରୀରେ ଶିଶୁକଣ୍ଠର କରୁଣ ଧ୍ୱନି । ମାଆ କୋଳର ପିଲାଟିଏ କାନ୍ଦୁଛି । ବୋଧହୁଏ କାନାଡ଼ାଗାମୀ ଯୁବକ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ଶିଶୁପୁତ୍ର ଚଳମାନ ଗାଡ଼ିରେ ଅସ୍ୱସ୍ତି ବୋଧକରୁଛି । ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ସହଧର୍ମିଣୀ ଆୟୁଷ୍ମତୀ ଇନ୍ଦିରା ଏବଂ ତାର ନଣନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଚାଲିଛନ୍ତି ଦମ୍‌ଦମ୍ ବିମାନଘାଟିରେ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ଆସିବେ ।

ଗାଡ଼ି ବ୍ରାହ୍ମଣୀପୋଲ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ଦିନେ ଏହି ବାଟ ଦେଇ ଦାସ ଆପଣେ ହଜାରିବାଗ୍ ଜେଲ୍‌କୁ ନିଆ ହୋଇଥିଲେ । 'ବନ୍ଦୀର

ଆତ୍ମକଥା'ରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀର ଏହି ସେତୁ 'ଧୂମକେତୁ' ଆଖ୍ୟାପାଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରି ରହିଛି ।

ଏଇ ତ ପଡ଼ିଲ୍ ଜେନାପୁର ସେତୁ
ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ବିଶାଳ ବକ୍ଷେ ଧୂମକେତୁ ।

ତନ୍ଦ୍ରାଚ୍ଛନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥାର ଆଉ କେତୋଟି ପଦ ସ୍ମରଣ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକଲି । ତଟବାସୀଜନଙ୍କୁ ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ନ କରିବା ପାଇଁ ସେବାପ୍ରାଣ ଗୋପବନ୍ଧୁ ପୁଣ୍ୟତୋୟା ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନିକଟରେ ଯେଉଁ ଆକୁଳ ଅବେଦନ ଜଣାଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ତାହା ବାସ୍ତବରେ ଅପୂର୍ବ ।

* * * *

ଏହିସବୁ ଖଣ୍ଡ ଛିନ୍ନଭାବନା ଭିତରେ କେତେବେଳେ ଯେ ମୋର ଆଖି ଚଢ଼ିଯାଇଛି, ତାହା ଜାଣିପାରି ନାହିଁ ।

ଉଠିଲି ଭୋର ପାଞ୍ଚଟା ବେଳେ, ଖଡ଼ଗ୍‌ପୁର ଷ୍ଟେସନରେ, ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଡାକରେ । ଖଡ଼ଗ୍‌ପୁର ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ରେଳବାଇର ଏକ ମୁଖ୍ୟ କର୍ମସ୍ଥଳୀ ହେଲେ ହେଁ ରେଳକର୍ମୀଙ୍କ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା କମ୍ । ଅଥଚ ଏହି ରେଳବାଇର ଦୁଇ ତୃତୀୟାଂଶ ଓଡ଼ିଶା ସୀମାରେ ରହିଛି ।

ତେବେ ଏତିକିମାତ୍ର ଆଶ୍ୱାସନାର କଥା ଯେ ଖଡ଼ଗ୍‌ପୁରର ସଫେଇ ବିଭାଗଟି ଏକପ୍ରକାର ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ଅଧିକାରରେ ରହିଛି । ଏଠାର ମେହେନ୍ତର ମାନେ ଓଡ଼ିଆ । ସମାଜର ଏହି ସର୍ବନିମ୍ନ ପାହ୍ୟାର କର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧୀଜୀ 'ହରିଜନ' ବୋଲି ଅଭିହିତ କରି ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନ ସାମାଜିକ, ନ ଅର୍ଥନୈତିକ କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଲେ ହେଁ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ତରମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ନାହିଁ । ସେମାନେ ମେହେନ୍ତରରୁ ହରିଜନ ହୋଇଛନ୍ତି ମାତ୍ର ।

ସେଦିନ ସକାଳେ ଦେଖାହେଲ୍—ଏଇମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସେବା କାମ କରୁଥିବା କେତେଜଣ ନିଷ୍ଠାପର ସେବକଙ୍କ ସହିତ । ବନ୍ଧୁବର ଧର୍ମାନନ୍ଦ ଦାସ ବ୍ରହ୍ମପୁରର ବାସିନ୍ଦା । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜୟମଙ୍ଗଳ ରଥଙ୍କର ସେ ଜଣେ ଶିଷ୍ୟ । ଧର୍ମାନନ୍ଦଙ୍କ ସହିତ ଆଉ କେତେ ଜଣ ବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ଆସିଥିଲେ । ମନେ ମନେ ଭାବିଲି, ଏହି ଆନ୍ତରିକତାପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନାର ମୁଁ କଣ ପ୍ରକୃତରେ ଯୋଗ୍ୟ ?

ଅଗାବର ଭାଗ୍ୟରେ ଏଭଳି ମହନ୍ତ ଦାନ ଜାହାଁକି ଜୁଟିଛି ବାସ୍ତବରେ ତାହା ବିସ୍ମୟକର ।

* * * *

ଖଡ଼ଗପୁରରୁ ଗାଡ଼ି ସିଧା ଯାଇ ହାବଡ଼ାରେ ଠିଆ ହେବା କଥା । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଦୁଇ ତିନି ଜାଗାରେ ଠିଆ ହେଲା । ବସ୍ତୁତଃ ଏ ବାଟ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅଚିହ୍ନା ନୁହେଁ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିହ୍ନାବାଟ । କେତେ ଥର ଏହି ବାଟ ଦେଇ ଯିବାଆସିବା କରିଛି, ତାହାର ସଠିକ୍ ହିସାବ ଦେଇ ପାରିବି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏକଥା ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଯେ ଶତାଧିକ ବାର ହେବ । ରାଜବନ୍ଦୀ ଭାବରେ ଏଇ ବାଟଦେଇ କେତେଥର ପାଟନା କ୍ୟାମ୍ପଜେଲକୁ ଯାଇଛି । ଏହ୍ଲାବାଦରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲିବେଳେ ଏହାହିଁ ଥିଲା ମୋର ପାଣିବାଟ । ଭାରତଛାଡ଼ ଆନ୍ଦୋଳନ ପୂର୍ବରୁ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହିଥିଲିବେଳେ କେତେ ଥର ବିପ୍ଳବୀଦଳର ବାର୍ତ୍ତାବହନ କରି ଏଇ ବାଟରେ ବେଶ ବଦଳାଇ ଯାଇଛି । ସାମ୍ବାଦିକ ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଭାରତ ଯାତ୍ରାବେଳେ ଏହା ହୋଇଛି ଗୋଟିଏ ପାଣିବାଟ । ଏଇ ବାଟର କେଉଁଠି କେଉଁ ବାଙ୍କ ତାହା ମୋର ନଖଦର୍ପଣରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେଲାଭଳି ମନେହୁଏ ।

ଆଜି ସେଇ ଦିନର କଥା ମଧ୍ୟ ମନେ ଅଛି—ଯେଉଁଦିନ ତ୍ରିବେଣୀ ଘାଟରେ ନନାଙ୍କ ଅସ୍ଥି ବିସର୍ଜନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ଥର ମୁଁ ଏଇ ବାଟରେ ଆସିଥିଲି । ତାହା ପ୍ରାୟ ପଚିଶ ବର୍ଷ ତଳର ଘଟଣା ହେବ । ମୋର ଜଣେ ମାମୁଁ ଓ ଗାଁର ଅନ୍ୟ କେତେ ଜଣ ତୀର୍ଥଯାତ୍ରୀ ସାଙ୍ଗରେ ଥାଆନ୍ତି । ଗାଁରୁ ଆସି କେଶପୁର ଚଟି (ଖଳିକୋଟ ଷ୍ଟେସନ୍) ରେ ରେଳଗାଡ଼ି ଆରୋହଣର ସେ ଯେଉଁ ଉନ୍ମାଦନା ମୋର କିଶୋର ପ୍ରାଣକୁ ପୁଲକିତ କରିଥିଲା, ତାହାର ମଧୁର ସ୍ମୃତି କେବେ ଭୁଲି ହେବ ନାହିଁ । ସେ ଦିନର ସକାଳ ହୁଏ ତ ମୋ ଜୀବନରେ ଆଉ କେବେ ଆସିବ ନାହିଁ ।

ଗାଡ଼ି ଯେତିକି ଆଗଉଥାଏ, ମୋ ଆଖି ଆଗରେ ଉତ୍କଳର ନୂତନ ନୂତନ ଦୃଶ୍ୟ-ସମ୍ଭାର ସେତିକି ଖୋଲି ହୋଇ ଯାଉଥାଏ ।

କେଶପୁର ପରେ ଗାଡ଼ିଟା ଅଣନିଶ୍ୱାସୀ ହୋଇ ଧାଇଁ ବାଲୁଗାଁରେ ରହିଲା ।

"ଏ କ'ଣ ସମୁଦ୍ର ?" ମାମୁଁଙ୍କୁ ମୋର କୌତୁହଳପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ନାଁ ନାଁ ରେ ବୋକା ! ଏଇଟା ସମୁଦ୍ର ନୁହେଁ, ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ।

ମାମୁଁ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି ।

ଆରେ ସତେ ତ ! ଭୂଗୋଳ ବହିର ପୃଷ୍ଠାରେ ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ସହିତ ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । ଆଜି କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପରିଚୟ ଘଟିଗଲା । ସତେ ଯେପରି ଭୂଗୋଳ ବହିର ନିର୍ଜୀବ ପୃଷ୍ଠାଟି ହଠାତ୍ ସଜୀବ ହୋଇ ଉଠିଛି ।

ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେ ପଡୁଛି, କଟକ ଷ୍ଟେସନରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପଇସିକିଆ ଗୀତ ବହି କିଣିଥିଲି । ବିକ୍ରେତାର ସୁଲଳିତ କଣ୍ଠ ଏବଂ ଗୀତର କରୁଣ ଗାଥା ମୋ ମନରେ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କରିଥିଲା । ସେଇ ସମୟରେ ଏକ ବନ୍ୟା ଯୋଗୁଁ ରାତି ଅଧରେ ଗାଁ ଭିତରେ ପାଣି ପଶିଯିବାରୁ ଲୋକେ କିଭଳି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ହେଲେ, ରେଳଲାଇନ ମଧ୍ୟ କିଭଳି ବନ୍ୟା ସୁଅରେ ଭାସିଗଲା, ତାହାର କରୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ସେଇ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୀତ ବହିଟିରେ ଥାଏ । ଗୋଟିଏ ପଦ ଏହି ଭଳି—

ଲୁହାପଥରରେ ଗଢ଼ି
ଆଣିଲା କମ୍ପାନୀ
ଏ ରେଳଗାଡ଼ି
ତାକୁ ଭାଙ୍ଗିଦେଲା
କାଳ ବଢ଼ି
ସୁଜନେ ହେ—”

ମୁଁ ଚାହିଁଥାଏ ଯେଉଁଠି ରେଳ ଭାଙ୍ଗିଥିଲା ସେଇ ଜାଗାଟାକୁ ଦେଖିବାପାଇଁ । କିନ୍ତୁ ରାତି ଅଧରେ କେତେବେଳେ ଆମେ ସେଇ ଜାଗାଟା ପାରି ହୋଇଗଲୁ ଜାଣିପାରି ନ ଥିଲି । ହୁଏ ତ ସେଇ ପ୍ରଥମ ଯାତ୍ରାରୁ ଔତ୍ସୁକ୍ୟରୂପୀ ଯେଉଁ ପାଥେୟ ସଞ୍ଚୟ କରିଥିଲି ଏବେ ପୃଥିବୀ ପରିକ୍ରମା ପାଇଁ ତାହା ସୁଯୋଗ ଯୋଗାଇଲା ।

* * * *

ହାବଡ଼ା ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ଡେରି ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଦୁଇ ଜଣ ବନ୍ଧୁ ମଟର ଗାଡ଼ିଧରି ଆମକୁ ପାଛୋଟି ନେବାପାଇଁ ଆସିଥିଲେ ।

ବିମାନ ଆରୋହଣ ପୂର୍ବରୁ ଦୁଇଟି ଦିନ ଉତ୍କଳ ଭବନରେ କଟାଇବା ପାଇଁ ଆଗରୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲି ।

ନଗର କଲିକତାର କଣ୍ଟ୍ର

ଷ୍ଟେସନ ପ୍ଲାଟ୍‌ଫର୍ମ ତ ନୁହେଁ—କୌଣସି ଜନ-ସମୁଦ୍ର ଅଭିମୁଖେ ଧାବିତ ଏକ ଦୁଇ କୂଳ ପ୍ଲାବିନୀ ଜନସ୍ରୋତ । ଏହି ସ୍ରୋତ ଯାଇ ମିଶିଛି ଏକ ମହା ସମୁଦ୍ରରେ । ନଗର କଲିକତାର ଅନ୍ୟତମ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାର ହାବଡ଼ା ଷ୍ଟେସନ ବହୁ ସ୍ରୋତସ୍ୱିନୀ ଦ୍ୱାର ସଂଯୁକ୍ତ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ନଦୀ ସହ ଯଥାର୍ଥରେ ତୁଳନୀୟ । ଏହି ନଦୀ ମହାସାଗରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ଜୁଆର ଯେପରି ଆସେ, ଭଟ୍ଟା ବି ସେହିଭଳି ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ମୂଳ ଜନସ୍ରୋତ ସବୁବେଳେ ପ୍ରାୟ ସମାନ ଥାଏ । ନଦୀ ଶୁଖିଯାଇ କେବେହେଲେ ବାଲିପଠା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହି ଷ୍ଟେସନର ୧୩ଟି ଯାକ ପ୍ଲାଟଫର୍ମ ଆକୁମାରୀ-ହିମାଞ୍ଚଳ ଭାରତବର୍ଷକୁ କଲିକତା ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ରଖିଛି । ଷ୍ଟେସନଟି ମୂଳନଦୀ ହେଲେ ପ୍ଲାଟଫର୍ମଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉପନଦୀ କୁହାଯାଇପାରେ । ଟ୍ରେନ ଯେତେବେଳେ ଆସେ କିମ୍ବା ଛାଡ଼େ, ସେତେବେଳେ ଏହି ଉପନଦୀଗୁଡ଼ିକରେ ଜୁଆର ଆସେ । ଜନସ୍ରୋତ ଦୁଇଗୁଣ ବର୍ଦ୍ଧିତହୋଇ କୂଳ ଲଙ୍ଘନ କରେ । ଟ୍ରେନ୍ ନ ଆସିଲାବେଳେ କିମ୍ବା ଛାଡ଼ିଦେଲା ପରେ ଭଟ୍ଟା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ସ୍ରୋତସ୍ୱିନୀ ଶୀର୍ଣ୍ଣକାୟା ହୋଇପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ୧୩ଟି ଯାକ ପ୍ଲାଟ୍‌ଫର୍ମ ରୂପୀ ଉପନଦୀର ମିଶ୍ରଣରେ ଯେଉଁ ମୂଳ ପ୍ଲାଟଫର୍ମ ବା ବଡ଼ ନଦୀର ସୃଷ୍ଟି, ତାହାର ଜୁଆର ବେଳ ବାରିହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭଟ୍ଟା ବେଳ ବାରି ହୁଏନାହିଁ । ନଗର କଲିକତା ରୂପୀ ମହାସାଗର ଅଭିମୁଖେ ଏହି ବିରାଟକାୟ ନଦୀର ସ୍ରୋତ ସବୁବେଳେ ଧାବିତ । ଏଠାରେ ବହୁ ଲୋକଙ୍କ ବିଚିତ୍ର ସମାବେଶ, ନଦୀ ଓ ଉପନଦୀର କୂଳେ କୂଳେ ଉତ୍ତର, ଦକ୍ଷିଣ,

ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ— ସବୁ ଦିଗ ଓ ସବୁ ଅଞ୍ଚଳର ଯେଉଁ ବିପୁଳ ଜନସମାଗମ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର କ୍ୱଚିତ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

୭ନମ୍ବରଠାରୁ ୧୩ନମ୍ବର ପ୍ଲାଟଫର୍ମରେ କେରଳ, ଚୋଳ, ପାଣ୍ଡ୍ୟ, କାଞ୍ଚି, କର୍ଣ୍ଣାଟକ, ଆନ୍ଧ୍ର, କଳିଙ୍ଗ, ବିଦର୍ଭ, କୋଶଳ ଆଦି ବିନ୍ଧ୍ୟାଚଳର ଦକ୍ଷିଣବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ସବୁ ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ୧ ରୁ ୭ ଯାଏ ପ୍ଲାଟ୍‌ଫର୍ମ ମୁଖ୍ୟତଃ ଅଙ୍ଗ, ବଙ୍ଗ, ମଗଧ, କାଶୀ, ଅଯୋଧା, ପାଞ୍ଚାଳ, ଦିଲ୍ଲୀ, ଗୁର୍ଜର, ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରଭୃତି ସହିତ ସଂଯୋଗ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଏହିସବୁ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଅନବରତ ବାଷ୍ପୀୟ ଶକଟବାହୀ ବିପୁଳ ଜନତାର ଗମନାଗମନ ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ବିପଣୀକେନ୍ଦ୍ର କଲିକତା ଅଭିମୁଖେ ଚାଲିଛି । ନଗର ଦିନକୁ ଦିନ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭଳି ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । ଏହାର ହୁଏ ତ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ତାହା ଏକ ଅନାଗତ ଏବଂ ସୁଦୂର ଭବିଷ୍ୟତରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ; ବର୍ତ୍ତମାନ ନୁହେଁ ।

ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ଆଜିର କଲିକତା ଭଳି କେତେ ବିଭବଶାଳୀ ମହାନଗରୀର ଉତ୍‌ଥାନ ଏବଂ ପତନ ଘଟିଥିବାର ଚିହ୍ନ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ କଲିକତାର କୌଳିନ୍ୟ ମାତ୍ର ଅଳ୍ପଦିନର । ଏହା ଯେତେ ବିରାଟ ହେଉ ପଛେ, ଇତିହାସର ମାପକାଠିରେ ନିତାନ୍ତ ଅର୍ବାଚୀନ । ଶୀର୍ଣ୍ଣକାୟ ହେଲେ ହେଁ ଆମ କଟକ ସହର ଏହା ଅପେକ୍ଷା ତେର ବୟସ୍କ ଏବଂ ପ୍ରବୀଣ । ଅବଶ୍ୟ ବଙ୍ଗୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ କାଳିକ୍ଷେତ୍ର 'କାଳୀଘାଟ'ର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ବିପ୍ରଦାସଙ୍କ 'ମାନସ ମଙ୍ଗଳ' (୧୪୯୫ ଖ୍ରୀ:), କବିକଙ୍କଣ ମୁକୁନ୍ଦରାମ୍ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ 'ଚଣ୍ଡୀକାବ୍ୟ' (୧୫୭୭-୧୫୯୭ଖ୍ରୀ:) ଏବଂ ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ଆଇନୀ ଆକବରୀ, (୧୫୯୦ଖ୍ରୀ:) ରେ 'କାଳୀକ୍ଷେତ୍ର', 'କାଳୀଘାଟ', 'କଲିକତା' ଆଦି ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତେବେ ସେତେବେଳେ ତାହା ନିତାନ୍ତ ଜଙ୍ଗଲକୀର୍ଣ୍ଣ ଏକ ମଫସଲ୍ ଗ୍ରାମ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଧୁନିକ କଲିକତାର ଜନ୍ମହୋଇଛି ମାତ୍ର ସେଦିନ ।

ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ପ୍ରତିଷ୍ଠାପରେ ଯେତେବେଳେ 'ବଣିକର ମାନଦଣ୍ଡ' ରାତି ପାହୁ ପାହୁ ରାଜଦଣ୍ଡରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଲା, ସେତେ-

ବେଳେ କାଳୀଘାଟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଖ୍ୟାତ ପଲ୍ଲୀ କଳିକତାର ଭାଗ୍ୟୋଦୟ ଘଟିଲ୍ ।

ମିଷ୍ଟର ଜବଚାର୍ଣ୍ଣକ କମ୍ପାନୀର ଜଣେ ସାଧାରଣ କର୍ମଚାରୀ ଭାବରେ ଆସି ହୁଗୁଳି କୋଠିରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ଏହି ହାବଡ଼ା ଷ୍ଟେସନର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସୂତାନଟୀ ନାମକ ପଲ୍ଲୀକୁ ଆସି ସେହି ଗ୍ରାମର ଉପକଣ୍ଠରେ ଥିବା ଏକ ବିରାଟ ନିମଗଛମୂଳେ ବିଶ୍ରାମ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ହୁକା ଟଣାଯାଏ ଏବଂ ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥାନୀୟ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । କିଛି ସମୟପରେ ଜବଚାର୍ଣ୍ଣକଙ୍କୁ ସୂତାନଟୀ ଗ୍ରାମର ପରିବେଶ ଖୁବ୍ ମନକୁ ପାଇଲ୍ । ଏଠାରେ ନଦୀ ଭାଗୀରଥି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗଭୀର ଏବଂ ଜୁଆରିଆ ଥିବାରୁ ମୁହାଣ ବାଟରେ ଗ୍ରାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଡ଼ ବଡ଼ ସମୁଦ୍ରଗାମୀ ମାଲବାହୀ ଜାହାଜ ଆସିବାରେ କୌଣସି ବାଧାନାହିଁ । ତେଣୁ ହୁଗୁଳୀରୁ କୋଠି ଉଠାଇ ଆଣି ସୂତାନଟୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ନୂଆକୋଠି ସ୍ଥାପନ କରିବା ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ହେଲ୍ ।

ଚାର୍ଣ୍ଣକ ସାହେବ ୧୬୫୫ରେ କମ୍ପାନୀର ଚାକିରି ନେଇ ଭାରତ ଆସିଥିଲେ ହେଁ ୧୬୯୦ରେ ସେ ସୂତାନଟୀକୁ ତାଙ୍କର କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର କଲେ । ବସ୍ତୁତଃ ସେହିଦିନହିଁ ଆଧୁନିକ କଳିକତା ସହରର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲ୍ ।

ସେତେବେଳକୁ ଭାରତରେ ମୋଗଲ ଶାସନ ଅସ୍ତଗାମୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଭଳି ସ୍ତିମିତ । ବଙ୍ଗର ସୁବେଦାର ରୂପେ ଔରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ଜଣେ ପୌତ୍ର ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ୧୬ ହଜାର ଟଙ୍କା ସଲାମୀଦେଇ ଜବଚାର୍ଣ୍ଣକଙ୍କ ସୁପାରିଶ କ୍ରମେ କମ୍ପାନୀ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ସୂତାନଟୀ ଏବଂ ତାହାର ସଂଲଗ୍ନ କଳିକତା ଓ ଗୋବିନ୍ଦପୁର—ଏହି ତିନୋଟି ଗ୍ରାମକୁ ସ୍ଥାୟୀ ପଟ୍ଟା ସୂତ୍ରରେ କିଣିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ପାଇଗଲେ ।

ଏହାପରେ ୧୬୯୮ ନଭେମ୍ବର ୧୦ତାରିଖ ଦିନ ୧୩ଶହ ଟଙ୍କା ମୂଲ୍ୟରେ ସୂତାନଟୀ, କଳିକତା ଓ ଗୋବିନ୍ଦପୁର ଗ୍ରାମକୁ କମ୍ପାନୀ କିଣିନେଲେ ।

ସେତେବେଳେ ଏହି ତିନୋଟି ଯାକର ଆୟତନ ଦୁଇ ବର୍ଗ ମାଇଲ ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲ୍ ।

ହୁଗ୍ଲିନଦୀ (ଗଙ୍ଗା) ଏହି ସ୍ଥାନରୁ ସମୁଦ୍ରଯାଏ ସୁନାବ୍ୟା ଥିବାରୁ ଏହା କ୍ରମଶଃ ଭାରତର ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦର ହୋଇଛି । ଏହି କାରଣରୁ ମାତ୍ର ଦେଢ଼ଶହ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଅଖ୍ୟାତ ପଲ୍ଲୀ ସୂତାନଟୀ, କଲିକତା ଗୋବିନ୍ଦପୁର ମହାନଗରୀ କଲିକତାରେ ପରିଣତ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନର ରୂପ ଧାରଣ କରି ପାରିଛି । ଯାହାର ଆୟତନ ଦୁଇବର୍ଗମାଇଲ ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲା, ତାହା ସାଢ଼େ ୩୮ ବର୍ଗମାଇଲକୁ ବ୍ୟାପି ଗଲାଣି ।

ହାବଡ଼ା ଷ୍ଟେସନ ଜନସମୁଦ୍ର ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟହୁଏ ଯେ ମହାନଗରୀର କାୟାବିସ୍ତାର ଅବ୍ୟାହତ ରହିଛି ।

* * * *

ବଗିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ପ୍ଲାଟ୍ ଫର୍ମ ପାଖରେ ଠିଆହୋଇ ଜନସ୍ରୋତର ଗତି ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛି, ସହଧର୍ମିଣୀ ଗଣ୍ଠିଲି ହିସାବରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ତାଙ୍କ ମତରେ ମୋଭଳି ବୋକା ପୃଥିବୀରେ କୁତ୍ରାପି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିନାହାନ୍ତି, ନ ହେଲେ କୁଲିମାନଙ୍କ ଜିମା ପେଡ଼ମେଣ୍ଟର ଛାଡ଼ି ଦେଇ ମୁଁ ଯାଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ଅନ୍ୟଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟିଦେଇ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି !

କଟମଟ ଗୃହିଣୀର ଘନଘନ ପ୍ରହାରରେ ଜର୍ଜରିତହୋଇ ଶେଷକୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇ କହିଲି—ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର କଣ ଅଛି ? ସେମାନେ ସବୁ ଠିକ୍‌ଠାକ୍ ଗାଡ଼ି ଭିତରୁ ବାହାର କରି ଆଣିବେ ।

“କଣ କହିଲ ? ସେମାନେ ଆଣିବେ ? କେଉଁମାନେ ?” ଏକ ନିଶ୍ୱାସରେ ତିନୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ହେବାରୁ ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ରହି ପାରିଲି ନାହିଁ ।

ମନୋଭାବଟା ଯାହା, ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଠଉରେଇ ହେଲା ଯେ ଯେଉଁ କୁଲିମାନଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସକରି ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଛି, ସେମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ପରିବାରର ହେଲେହେଁ ଇଂରେଜ ଇତିହାସକାରମାନେ ଯେଉଁ ‘ଠଗୀ’ ମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ସେଇ ଠଗୀ-ସର୍ଦ୍ଦାରମାନଙ୍କର ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଆଧୁନିକ ସଂସ୍କରଣ । ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ଟୋଟି କାଟି ଦେବେ ।

"ଏଁ, କଣ କହିଲ ? କିଏ କାହାର ଟୋପି କାଟିବ ?" ଭୟ ମିଶ୍ରିତ କଣ୍ଠରେ ପ୍ରଶ୍ନ କଲି ।

ସତରେ ଟୋପିକାଟି ଦେଲେ ତ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ତା ନ କରି ସେମାନେ ଜିନିଷପତ୍ର ଖସାଇ ନେଇଯିବେ । ଟୋପିକଟାଠୁଁ ଏହା କେଉଁଦିଗରୁ କମ୍ ଶୁଣେ ?

ତାଙ୍କର ଏହି ଅକାଟ୍ୟ ଯୁକ୍ତିରେ ମୋତେ ହାର ମାନିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଯାହାହେଉ ଏତିକିବେଳେ ଜନସ୍ରୋତ ଠେଲି ଅରୁଣବାବୁ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତବାବୁ ଆମ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଯିବାରୁ ମୁଁ ରକ୍ଷା ପାଇଗଲି । ଆପାତତଃ ଟୋପିଟି ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରହିଗଲା । ଆମେ ଅପେକ୍ଷମାନ ମଟର ଗାଡ଼ି ଯୋଗେ ଉତ୍କଳ ଭବନ ଅଭିମୁଖେ ବାହାରିଲୁ ।

ରାସ୍ତାରେ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସହ କୁଶଳବାର୍ତ୍ତା ବିନିମୟ ପରେ ନଗର କଲିକତାର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ହେଲା । ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ନେହରୁଙ୍କ ମତରେ କଲିକତା ହେଉଛି ଏକ ସମସ୍ୟାବହୁଳ ସହର । ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟିପାତରେ ହିଁ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଉକ୍ତି ଯେ ଯଥାର୍ଥ, ତାହା ଅନୁମାନ କରି ହେବ । ସବଂସ ଯାନବାହନ ତଥା ଜନତାର ବିପୁଳ ଭିଡ଼ । ସହରଟି ଯେପରି ଆକଣ୍ଠ ଭର୍ତ୍ତିହୋଇ ପଦାକୁ ଉଛୁଳି ଉଠୁଛି । ଆମ ମଟର ହାବଡ଼ା ପୋଲ ପାରହେବା ପରେ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ରୋଡ଼ (ପୁରୁଣା ହ୍ୟାରିସନ୍ ରୋଡ଼) ମୁହଁରୁ ସିଧା ଦକ୍ଷିଣମୁଖୀ ହୋଇ ନଦୀ କୂଳେ କୂଳେ ଷ୍ଟ୍ରାଣ୍ଡ ରୋଡ୍ ରାସ୍ତାରେ ଆଗେଇଲା । ଏହି ସଡ଼କରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ସୌଦାଗର କମ୍ପାନୀର ଅଫିସମାନ ଅବସ୍ଥିତ । ନଈକୂଳକୁ ଲଗି କଲିକତା ବନ୍ଦରର ଗୋଦାମ ଆଉଟରାମ ଘାଟ ଠାରୁ ଚାନ୍ଦପାଲ ଘାଟ ଯାଏ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ରହିଛି । ଏହି ଚାନ୍ଦପାଲ ଘାଟ କୁଆଡ଼େ ସେକାଳର ଚନ୍ଦନ ପାଲ ନାମକ ଜଣେ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ହୋଇଛି ।

ଆମେ ଜେନେରାଲ ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସ ରାସ୍ତାରେ ଡେଲ୍ହାଉସୀ ସ୍କୋୟାର ଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ୧୭୦୯ରେ ଲର୍ଡ ଡେଲହାଉସୀଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ

ଏହା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏବେ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ବର୍ଷ ଭିତରେ ଡେଲ୍‌ହାଉସୀ ସ୍କୋୟାରର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି ।

ଏକଦା ଏହି ସ୍କୋୟାରସ୍ଥିତ ପୁଷ୍କରିଣୀ କୂଳ ଓ ଉପବନ ଇଂରେଜ ବଣିକ ତଥା କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ସାନ୍ଧ୍ୟ ବିହାର ସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଏବେ ପୁଷ୍କରିଣୀର ଗୌରବ ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ । ଉପବନ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଟ୍ରାମଗାଡ଼ି ଯାତାୟାତର ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ସ୍ଥାନଟି ବିନିଯୋଗ କରାଗଲାଣି । ଉତ୍ତରଦିଗରେ ରାଇଟରସ୍ ବିଲ୍‌ଡିଂ ବା ମହାକରଣ ଭବନ । ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ସେକ୍ରେଟେରିଏଟ୍ । ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ନଭଶ୍ଚୁମ୍ବୀ ଟେଲିଫୋନ ଭବନ ଇଦାନିଂ ମୁଣ୍ଡଟେକିଛି । ଟେଲିଫୋନ ଭବନ ତିଆରି ହେବା ପରେ ଜି. ପି. ଓ. ଭବନ ତା ତୁଳନାରେ ଏତେ ଛୋଟ ଦେଖା ଯାଉଛି ଯେ ତାକୁ ଆଉ ଚିହ୍ନି ହେଉନାହିଁ । ଏହାର ଅଦୂରରେ ରାଜଭବନ । ୧୯୧୨ ଯାଏ ଏହି ରାଜଭବନ ହିଁ ଭାରତର ବଡ଼ଲାଟଙ୍କ ନିବାସସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଆମେ ରାଜଭବନର ପୂର୍ବ ପ୍ରବେଶ ଦ୍ୱାର ସାମନା ଦେଇ ଚୌରଙ୍ଗୀ ଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଇଲୁ । ଆମର ଦକ୍ଷିଣରେ ଇଡେନ ଗାର୍ଡେନ ଓ ବିସ୍ତୃତ କଲା ମଇଦାନ ରହିଗଲା । ଜବଚାର୍ଣ୍ଣକଙ୍କ କାଳରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁଠି ସୁଉଚ୍ଚ ଅକ୍ଟରଲୋନି ମନୁମେଣ୍ଟ ଠିଆ ହୋଇଛି ସେଠାରେ ପଲବାନ୍ଧି ସହଜରେ ବାଘ ଶିକାର କରାଯାଇ ପାରୁଥିଲା । ସେତେବେଳର କଲିକତା ମଇଦାନ ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଲର୍ଡ଼ ଅକଲାଣ୍ଡଙ୍କ ଭଉଣୀ ମିସ୍ ଇଣ୍ଡ୍ରିସ୍‌ଙ୍କ ନାମାନୁଯାୟୀ ଇଡେନ ଉଦ୍ୟାନ ନିର୍ମିତ ହୋଇଛି । ମିସ୍ ଇଣ୍ଡ୍ରିସ କୁଆଡେ ଏହାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତ୍ରୀ । ବିଭିନ୍ନ ପର୍ବ-ପର୍ବାଣୀରେ ରଙ୍ଗବେରଙ୍ଗ ପତାକା ସହ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ସେକାଳର ହିନ୍ଦୁଗହଳ ବସତି ଚସକର ପଡ଼ା (ବର୍ତ୍ତମାନର ଚିତ୍‌ପୁର) ଆଉ କାଳୀଘାଟ ଆଡ଼କୁ ଯେଉଁ ରାସ୍ତାରେ ଯାଉଥିଲା ତାକୁ ଇଂରେଜମାନେ କୁଆଡେ 'ଚୌରଙ୍ଗୀ' ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କିଏ କିଏ ଭିନ୍ନ କଥା କୁହନ୍ତି ।

ସେ କାଳରେ କୁଆଡ଼େ ଚୌରଙ୍ଗୀ ନିକଟରେ ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରେ ଏକ ଶିବମନ୍ଦିର ଥିଲା । ସେ ମନ୍ଦିରର ପୂଜକଙ୍କ ନାମ ଜଙ୍ଗଲଗିରି

ଚୌରଙ୍ଗୀ । ତାଙ୍କର ନାମ ଅନୁସାରେ ଶେଷକୁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ନାମ ଚୌରଙ୍ଗୀ ହୋଇଛି ।

ସେ ଯାହାହେଉ ଚୌରଙ୍ଗୀ ଯେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଅତି ପ୍ରିୟ ସ୍ଥଳୀ ଥିଲା ତାହା ନିଶ୍ଚିତ । ଅବଶ୍ୟ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଚୌରଙ୍ଗୀର ସେତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ନଥିଲା । ଜାହାଜଗୁଡ଼ିକ ସମୁଦ୍ରରୁ ଗଙ୍ଗାସାଗର ମୁହାଁଣ ବାଟେ ଉଜାଣୀ ସୁଅରେ ଉଠି ଆସି ପ୍ରଥମେ ଗାର୍ଡ଼ନରିଚ ପାଖରେ ଅଟକୁଥିଲେ । ଇଂରେଜ ନାବିକମାନଙ୍କୁ ସେଇ ଯାଗାଟା ବୋଧହୁଏ ଉଦ୍ୟାନ ଭଳି ମନେ ହେଉଥିବାରୁ 'ଗାର୍ଡ଼ନ ରିଚ' ବା ଉଦ୍ୟାନ ସ୍ଥଳୀ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ । ସେ କାଳରେ ଗାର୍ଡ଼ନରିଚ୍ ଅଞ୍ଚଳରେ ବଡ଼ ବଡ଼ କୋଠାବାଡ଼ି ମାନ ତିଆରି ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ବିଦେଶୀ ବଣିକ ଓ ନାବିକମାନେ କଲିକତାକୁ 'ସିଟି ଅଫ୍ ପାଲେସ୍' ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚୌରଙ୍ଗୀ ଯେଉଁଭଳି ଆଧୁନିକ-ଆଧୁନିକାମାନଙ୍କ ବିଳାସ କେନ୍ଦ୍ର ରୂପେ ପରିଚିତ, ଏକଦା ଗାର୍ଡ଼ନରିଚ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ଥିଲା ।

କିଛିଦିନ ପରେ ଗାର୍ଡ଼ନରିଚ୍ ନିକଟରେ ଡକ୍ ବା ଜାହାଜଘାଟ ତିଆରି ହେଲା । କ୍ୟାପ୍ଟେନ କିଡ଼୍ ନାମକ ଜଣେ ଇଂରେଜ ନାବିକଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ପ୍ରଥମେ କିଡ଼୍ସ ଡକ୍ ନାମରେ ନାମିତ ହେବାପରେ କ୍ରମଶଃ ତାହା ଖିଦିରପୁର (କିଡ଼୍ସପୁରର ଅପଭ୍ରଂଶ ?) ଡକ୍ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଛି ।

ମଇଦାନର ଗୋଟିଏ କୋଣରେ ନଦୀ କୂଳରେ ଯେଉଁ ଫୋର୍ଟ ଉଇଲିୟମ (ଦୁର୍ଗ) ରହିଛି ତାହା ୧୬୯୯ରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

* * * *

ଆମ ମଟର ଏସ୍‌ପ୍ଲାନେଡ ରାସ୍ତାରେ ଧର୍ମତଲ୍ ଷ୍ଟ୍ରିଟ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଷ୍ଟେଟସ୍‌ମେନ୍ ଭବନର ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ ସାର୍ ଆଶୁତୋଷଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିର ପାଦଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଶୋଭାଯାତ୍ରାକୁ ପୋଲିସ ଅଟକାଇ ଥିବାର ଦେଖିଲି । ଶୋଭା-

ଯାତ୍ରାକାରୀମାନେ ରାଜଭବନ ପାରହୋଇ ଆସେମ୍ବ୍ଲି ଭବନ ଆଡ଼କୁ ଯିବାପାଇଁ ଅଡ଼ ବସିଥିବା ଶୁଣିଲୁ ।

ଏହି ସହରର ଅସଂଖ୍ୟ କ୍ରୋଧୋନ୍ମତ୍ତ ଏବଂ ଅଶାନ୍ତ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଭିତରୁ ଏମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶ । ଏମାନଙ୍କର ଅଭାବ ଯେଉଁପରି ସୀମାହୀନ, ଦାବୀ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଅପୂରଣୀୟ ।

ନଗର କଲିକତାର ଦୁଇଟି ରୂପ । ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ପ୍ରାୟ ୩୮ ବର୍ଗମାଇଲ ପରିମିତ କର୍ପୋରେଶନ ଶାସିତ ଅଞ୍ଚଳ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ୧୭୦ ବର୍ଗମାଇଲ ପରିମିତ ବୃହତ୍ତର କଲିକତା । ପ୍ରଥମଟିର ଜନସଂଖ୍ୟା ହେଉଛି ୨୯ ଲକ୍ଷ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିତୀୟଟିର ଜନସଂଖ୍ୟା ୭୫ ଲକ୍ଷକୁ ଟପିଲାଣି । ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବୃହତ୍ତର କଲିକତାରେ ପ୍ରତି ବର୍ଗମାଇଲରେ ୭୩, ୧୮୨ ଜଣ ଲୋକଙ୍କ ବସବାସ ରହିଛି । ପ୍ରତି ଏକରରେ ୨୫୮ ଜଣ ଅଧିବାସୀ ଅଛନ୍ତି । ଖାସ କଲିକତାରେ ୨୯ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରୁ ୭ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ହେଉଛନ୍ତି ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ବସ୍ତି ବାସିନ୍ଦା । ଅର୍ଥାତ୍ କଲିକତା ସହରର ପ୍ରତି ୪ଜଣ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ହେଉଛନ୍ତି ବସ୍ତିର ଲୋକ ।

କଲିକତା ଭାରତ କାହିଁକି ସମଗ୍ର ଏସିଆ ମହାଦେଶର ଏକ ବିରାଟ ବାଣିଜ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ହେଲେହେଁ ଏହାର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ସେଠ ସାହୁକାର-ବୋଲି ବିଚାରିବା ଅଦୌ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ବରଂ ଅଧିକାଂଶଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଶୋଚନୀୟ ।

ଯେଉଁମାନେ ବସ୍ତି ବାସିନ୍ଦା ସେମାନେ ଅତି ଗରିବ । ପରିବାର ପିଛା ମାସିକ ୧୦୭ ଟଙ୍କାରୁ କାହାରି ହେଲେ ଆୟ ଅଧିକ ନୁହେଁ । ମୁଣ୍ଡ ପିଛା ହିସାବ କଲେ ମାସିକ ୩୦ ଟଙ୍କାରୁ ଅଧିକ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଶତକରା ୫୦ଟି ପରିବାର ମାସିକ ୫୧ ଟଙ୍କାରୁ ୧୦୭ ଟଙ୍କା ଭିତରେ ରୋଜଗାର କରନ୍ତି । ଶତକଡ଼ା ୧୭ଟି ପରିବାର ମାତ୍ର ମାସିକ ୫୦ଟଙ୍କା ଆୟରେ ଚଳନ୍ତି ।

ଆଉ ଏମାନଙ୍କ ରହଣି ସହଣି ? ଯେଉଁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଲକ୍ଷ ପରିବାର ବସ୍ତିବାସୀ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଶତକଡ଼ା ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ପରିବାରର

ନିଜର ପାଣିକଳ ଅଛି । ଶତକଡ଼ା ୬୧ଟି ପରିବାର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ କଳରେ ଅଂଶୀଦାର ହୋଇ ପାଣି ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଅବଶିଷ୍ଟ ୩୮ଟି ପରିବାର ସଡ଼କର ପାଣିକଳ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଚଳନ୍ତି ।

ନିଜର ପାଇଖାନା ଥିବା ବସ୍ତିବାସୀ ପରିବାର ସଂଖ୍ୟା ହେଉଛି ଶତକଡ଼ା ମାତ୍ର ଦୁଇ । ୮୧ଟି ପରିବାର ଅନ୍ୟର ପାଇଖାନା ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଅବଶିଷ୍ଟ ୧୭ଟି ପରିବାରର ଆଦୌ କୌଣସି ପାଇଖାନା ନାହିଁ ।

ବିଦ୍ୟୁତ ସରବରାହ ବ୍ୟବସ୍ଥା କେବଳ ଶତକଡ଼ା ୨୨ଟି ପରିବାରର ଅଛି ।

ଏଣେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଛି । ଅଥଚ ତାହା ତୁଳନାରେ ବାସଗୃହ କିମ୍ବା ଯାନବାହାନର ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିନାହିଁ । ମୋଟାମୋଟି ସୁସ୍ଥ ନାଗରିକ ଜୀବନଯାପନ କରିବାର ଆନୁସଙ୍ଗିକ ସୁବିଧା କଲିକତାରେ ଏସବୁ ବସ୍ତିବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଦେଶ ବିଭକ୍ତ ହେବା ପରେ ପୂର୍ବ ବଙ୍ଗର ଅସଂଖ୍ୟ ପରିବାର ଏଇ ସହରର ସ୍ଥାୟୀ ବାସିନ୍ଦା ହୋଇଛନ୍ତି । ଚରମ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ବସ୍ତି ଜୀବନ ଯାପନକରି ତିଳ ତିଳ କରି ଜୀବନୀ ଶକ୍ତି ହରାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହନ୍ତି । କଲିକତା ଉପରେ ସେମାନଙ୍କ ବିପୁଳ ଆଶା ଭରସା । ଏଣେ ଆର୍ଥିକ ଅନାଟନର ଚାପରେ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଧ୍ୱସ୍ତବିଧ୍ୱସ୍ତ ହେବାକୁ ବସିଲାଣି । ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ରୁତବେଗରେ ନୈତିକ ସ୍ତର ଭୁଷୁଡ଼ି ପଡ଼ୁଛି । ପିତା ଜାଣିଶୁଣି କନ୍ୟାକୁ ଅନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିନିଯୋଗ କରିବା ଘଟଣା ଚିଫ୍ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କ ଅଦାଲତ ଯାଏ ଗଡ଼ିଲାଣି ।

ହିଁ ଗୋଟିଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉଛି । ଏହାକୁ ଶୁଭଲକ୍ଷଣ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇ ପାରେ । ପରିସ୍ଥିତିର ଚାପରେ ପଡ଼ି ସହର କଲିକତାର କି ବସ୍ତିବାସୀ କି ଭବନ ବାସୀ ପ୍ରତି ପରିବାରର ଅନ୍ତଃପୁରରେ ବିପ୍ଳବର ବହ୍ନି ଜଳିଉଠିଛି । ଅନ୍ତଃପୁର ଆଉ ପରଦାଘେରା

ନିତିଛି ପୁରା ହୋଇ ରହୁନାହିଁ । ଝିଅ ବୋହୂମାନେ ଅବାଧରେ ନିର୍ମଳବାୟୁ ସେବନର କେବଳ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇନାହାନ୍ତି, ଆବଶ୍ୟକମତେ ଚାକର-ବାକରି କରି ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ସହିତ କାନ୍ଧକୁ କାନ୍ଧ ମିଳାଇ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି । ସ୍କୁଲ, କଲେଜ, ଡାକ୍ତରଖାନାର ସୀମା ପାରହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୌଦାଗରୀ ଅଫିସଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସରକାରୀ ଅଫିସ ଯାଏ ସେମାନଙ୍କର ସବଳ ବିଚରଣ ।

ତଥାପି ସମସ୍ୟା କଣ୍ଟକିତ ସହର କଲିକତାର ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କେଉଁଠି ?

* * * *

ଉତ୍କଳ ଭବନ ଆଡ଼କୁ ଗାଡ଼ି ଗଡ଼ିଯାଉଛି । ଗତି ମନ୍ଥରରୁ ମନ୍ଥରତମ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ବନ୍ଧୁବରଙ୍କୁ ପଚାରିଲି ଅନ୍ୟ କେଉଁ ରାସ୍ତାରେ ଯାଇଥିଲେ ବୋଧହୁଏ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଟିକିଏ ସଅଳ ପହଞ୍ଚି ପାରିଥାନ୍ତେ ।

“ଆଜ୍ଞା ଜାଣି ନାହାନ୍ତି କି ? ଅଫିସ ସମୟରେ ଚୌରଙ୍ଗୀ ଆଖପାଖ ସବୁ ରାସ୍ତାରେ ଟ୍ରାମ୍, ମଟର ଆଦି ସବୁ ପ୍ରକାର ଦ୍ରୁତଗାମୀ ଯାନ ଭିଡ଼ଯୋଗୁ ଘଣ୍ଟାରେ ୧୦।୧୨ ମାଇଲରୁ ଅଧିକ ବେଗରେ ଆଗେଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏଇତ ଆମ ଗନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଖ ହୋଇ ଆସିଲାଣି । ଓଏଲିଂଟନ ସ୍କୋୟାର—ଓଏଲସଲି ଛକରେ ଯାହା ଟିକିଏ ଭିଡ଼ ।” ଉତ୍ତର ପାଇଲି ।

ଗୋଟିଏ ଯାଗାରେ ଗାଡ଼ି ଅନେକ ସମୟ ଧରି ଠିଆହୋଇ ରହିଲା । ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ହୋଇ ଧାଡ଼ିଏ ଟ୍ରାମଗାଡ଼ି ମଧ୍ୟ ନିଶ୍ଚଳ ନିସ୍ପନ୍ଦଭାବରେ ଠିଆହୋଇ ରହିଛି । ଗାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକରେ ଲୋକ ଖୁନ୍ଦାଖୁନ୍ଦି ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ରାସ୍ତାର ଅନ୍ୟ ଏକ କଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ସିନେମା ଘର । କଣ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଛବିର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଏବଂ ଅପରାହ୍ନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଅଗ୍ରୀମ ଟିକଟ ବିକ୍ରୀ ଚାଲିଛି ।

ସିନେମା ପ୍ରେମୀମାନଙ୍କର ଅପାର ଭିଡ଼ ସିନେମା ଘର ଆଗରେ ଧାଡ଼ିବାନ୍ଧି ଅପେକ୍ଷାମାନ । 'କ୍ୟୁ' ଲାଇନରେ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷଣ ପାଇଁ ତର୍କାତର୍କି ଚାଲିଛି ।

"ଏଇ କି କର, ଆମି ଆଗେ ଏସେଛି"

"କ୍ୟା ବକତା ହୈ, ମୈଁ ପହିଲେ ଆୟା"

"ଏଇ ଝୁଁଠାବାତ୍ ମତ୍ ବୋଲେ, ହମ୍ ପହଲେ ଆୟା"

"ଠୈର୍, ତୁମ ପିଛୁ ଅୟା । ଆମାର ପିଛୁ ଏକ୍ ଦୋସ୍ତ ଆଛେ, ଓ ସିଗାରେଟ କିନତେ ଗିୟା ହୈ ।"

"—ଫେରଶା—ଝୁଠା—"

ସିନେମା ଟିକଟ ନେବା ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ଜନତାର ଧାଡ଼ି ଏହିଭଳି ନାନାରକମର ବାକ୍ ବିତଣ୍ଡାରେ ଧ୍ୱନିତ । ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଧକ୍କାଧକ୍କି ଓ ପାଟିତୁଣ୍ଡ । ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଧାଡ଼ିବାନ୍ଧି ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଜନତା ମଧ୍ୟରେ ୧୨ ବର୍ଷରୁ ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସ୍କ କିଶୋର ଏବଂ ଯୁବକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାହିଁ ବେଶି । ସହରର ଯେଉଁ ପ୍ରତି ୪ ଜଣ ଭିତରୁ ଜଣେ ଅର୍ଦ୍ଧାହାର ଅନାହାର ଅବସ୍ଥାରେ କଦର୍ଯ୍ୟମୟ ବସ୍ତିଜୀବନ ଯାପନକରନ୍ତି ଏମାନେ ଯେ ନିଶ୍ଚିତଭାବରେ ସେଇମାନଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ, ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ବାରିହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି ।

ସିନେମାଘରର କାନ୍ଥରେ ନାୟକ-ନାୟିକାର ବିରାଟ ରଙ୍ଗିନ ଛବି । ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ଦେଖି ବିଚାରକଲେ ଛବିଟିକୁ ଅଶ୍ଳୀଳ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ-କୌଣସି ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରିବନାହିଁ । ଛବିଟିରେ ଆଖି ପଡ଼ିଲାକ୍ଷଣି ଯେକୌଣସି ରୁଚିବାନ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନ ବିକୃତ ହୋଇ ଉଠିବ ।

ମଟର ଆଉ କିଛି ଗଜ ଆଗେଇଲା । ଆହୁରି ଭିଡ଼ କମିନାହିଁ । ପୁଣି ଯାଗାଏ ଅଟକିଲା । ଟିକିଏ ଦୂରରେ ଗୋଟାଏ ଚାହା ଦୋକାନ । ସେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଚାହା କପେ ଖାଇନାହିଁ । ପୁରୀ ଏକ୍ସପ୍ରେସ୍‌ରେ କଟକ ବଟିରେ ଆସୁଥିବା ଯାତ୍ରୀ ନିଜେ ଫ୍ଲାସ୍କ୍‌ରେ ଚା ନଆଣିଥିଲେ

ଖଡ଼ଗପୁରରେ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । କାରଣ ବଗିଟି ଗାଡ଼ିର ଲାଞ୍ଜ ଟିପରେ ଥିବାରୁ କୌଣସି ଚା ବାଲା ସେଠାକୁ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ହାବଡ଼ାରେ ଓହ୍ଲାଇବା ପରେ ଚା ଖାଇବାକୁ ତର ନଥାଏ, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଟ୍ୟାକ୍ସିର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ ସେମାନଙ୍କୁ ତରବର ହୋଇ ଦଉଡ଼ିଯାଇ ଷ୍ଟେସନ ବାହାରେ ଯଥାବିଧି ତପସ୍ୟା କରିବାକୁ ପଡ଼େ ।

ସେଦିନ ଅବଶ୍ୟ ଆମପାଇଁ ଟ୍ୟାକ୍ସିର ଆବଶ୍ୟକତା ନଥିଲା । ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଗାଡ଼ି ଥିବାରୁ ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥଳୀ 'ଉତ୍କଳ ଭବନ'ରେ ଶୀଘ୍ର ପହଞ୍ଚିବା ଆଶାରେ ଷ୍ଟେସନରେ ଚା ନଖାଇ ବାହାରି ପଡ଼ିଥିଲୁ । ବାଟରେ ଏଭଳି ଯେ ବିଳମ୍ବ-ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିବ ତାହା ଅନୁମାନ କରି ନଥିଲୁ ।

ତେଣୁ ଚା ଦୋକାନଆଡ଼କୁ ଲୋଲୁପ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ନୀରବରେ ଚାହିଁ ରହିବାଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନଥିଲା !

କେତେଜଣ ବଙ୍ଗୀୟ ଯୁବକ ସେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଡ୍‌ଡା ଦେଉଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ ଚା ପିଆଲାର ଧୂମାୟିତ ଶିଖା କୁଣ୍ଡଳୀ ଆକାରରେ ଉପରକୁ ଉଠୁଛି । ନାନାପ୍ରକାରର ତର୍କ-ବିତର୍କ ଚାଲିଛି । ଜଣକୁ ଦେଖିଲି ଟେବୁଲ ଉପରେ ଏକ ବଜ୍ରମୁଷ୍ଟି ଥୋଇଲା । ବୋଧହୁଏ ବାକ୍ ଯୁଦ୍ଧ ମୁଷ୍ଟି ଯୁଦ୍ଧ ଆଡ଼କୁ ଯାଉଛି ।

"କଣ ଦେଖୁଛନ୍ତି ? ସହରର ଅଧିକାଂଶ ଚା ଦୋକାନରେ ଏଭଳି ଦଳେ ଦଳେ ଯୁବକ ଦିନ ୧୦ଟା ୧୧ଟା ଯାଏ ବସି ଆଡ୍‌ଡା ଦେଉଥିବେ । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଶିକ୍ଷିତ; କିନ୍ତୁ ବେକାର । ସମୟ କଟାଇବା ଏମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏକ ସମସ୍ୟା ।" ବନ୍ଧୁବର ସୂଚାଇଲେ ।

ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରାଇଲି – କେତେକଙ୍କ ମତରେ 'ଆଡ୍‌ଡା' ବଙ୍ଗୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ, ସୁତରାଂ ଏମାନେ ସଂସ୍କୃତିକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିଛନ୍ତି ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ ।

ବନ୍ଧୁବର ହସି ହସି କହିଲେ "ତା ଅବଶ୍ୟ ସତ, କିନ୍ତୁ ଖାଲି ପେଟରେ ଏମାନଙ୍କୁ ସେଇ ମହତ ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ।"

ଆମ କଡ଼ପଟ ଦେଇ ଯାଉଥିବା ଗୋଟିଏ ଟ୍ରାମ୍ ହଠାତ୍ ବ୍ରେକ୍ କସି ଠିଆ ହୋଇଗଲା । ଘଞ୍ଚି ହୋଇ ବସିଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କ ଭିତରେ କଣ ଗୋଟାଏ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଜଣାଯାଉଛି ଯେପରି ଭିତରେ ଧସ୍ତାଧସ୍ତି ଚାଲିଛି ।

ଶେଷକୁ ଦୁଇଜଣ ଠେଲାଠେଲି ହୋଇ ପଦାକୁ ବାହାରି ଆସିଲେ । ଜଣକର କମିଜ ଚିରିଯାଇଛି । ବୋଧହୁଏ ପ୍ରହାରର ଫଳ ।

ଚିତ୍କାର ଶୁଣି ଜଣେ ଲାଲପଗଡ଼ିବାଲା ଆସି ଘଟଣାସ୍ଥଳରେ ହାଜର ହେଲାଣି ।

ବୁଝିବାରେ ଜଣାଗଲା ଯେ ଟ୍ରାମଭିତରେ ଗୋଟାଏ ଅପରାଧ-ମୂଳକ କାଣ୍ଡ ହୋଇଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଲାଲପଗଡ଼ିବାଲାକୁ ନିରାଶ ହୋଇ ଫେରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କାରଣ ଟ୍ରାମର ଯେଉଁ ମହିଳା ଆରୋହୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଲୋକଭିଡ଼ର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଧକ୍କାଖାଇ ତଳକୁ ଖସି ଆସିଥିବା ଯୁବକ ଦୁଇଜଣ ଖରାପ ବ୍ୟବହାର କରିବାପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ଅଭିଯୋଗ କରିବାକୁ ନାରାଜ । ସୁତରାଂ ସହଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଠାରୁ ମାତ୍ର ସାମାନ୍ୟ କେତେଗଣ୍ଡା ବିଧା-ଚାପୁଡ଼ା ଉପହାର ପାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ନେବାକୁ ହେଲା । ନଚେତ୍ ଦଣ୍ଡବିଧି ଆଇନ ଅନୁଯାୟୀ କିଛିଦିନ ପ୍ରେସିଡେନ୍‌ସି କିମ୍ବା ଆଲିପୁର ଜେଲରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଜୀବନଯାପନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିଥାନ୍ତା ।

ମନେ ମନେ ଭାବିଲି ଏ ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟ ଚାହା ଦୋକାନର ସେଇ ଆଡ୍‌ଡାଧାରୀ ବଙ୍ଗୀୟ-ସଂସ୍କୃତିର ଜାଗ୍ରତ ପ୍ରହରୀ ଯୁବକଦଳର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ତ ?

ନୀତିବାକ୍ୟ କହେ,

'ବୁଭୁକ୍ଷିତ କିଂ ନକରୋତି ପାପଂ'

ବାସ୍ତବରେ ଯେତେଦିନଯାଏ ଦେଶରୁ ଏ ମହା ବୁଭୁକ୍ଷା ଦୂର ନ ହୋଇଛି, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଙ୍ଗ, ବଙ୍ଗ, କଳିଙ୍ଗ ନିର୍ବିଶେଷରେ

ଭାରତବର୍ଷର ସର୍ବତ୍ର ଆଜି ନୁହେଁତ କାଲି ଏଭଳି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ ସିନା !!

ଆଜି ଭିଡ଼ ନାହିଁ । ଏଣିକି ଗାଡ଼ି ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଚଳିଲା । ଉତ୍କଳ-ଭବନରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଉଏଲିଂଟନ ସ୍କୋୟାରର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗବର୍ତ୍ତୀ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ବିଧାନଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ବାସଭବନର ନି ତଳ ବାରଣ୍ଡା ବାହାରେ ଲାଗିଥିବା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଘଣ୍ଟାରେ ସାଢ଼େ ୯ ବାଜି ଯାଇଥିଲା ।

ତମିସ୍ରାଭିସାର

ଏହା ଭିତରେ ମହା ନଗରୀରେ ଦୁଇଟି ସକାଳ ଓ ଦୁଇଟି ସନ୍ଧ୍ୟା ବିତି ଯାଇଛି । ଏଇମାତ୍ର ଦୁଇଘଣ୍ଟା ପୂର୍ବରୁ ପୁଣ୍ୟତୋୟା ଭାଗୀରଥୀ କୂଳରେ ଠିଆ ହୋଇ ଅସ୍ତଗାମୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ଆସିଲି । ହାଓଡ଼ା ଷ୍ଟେସନ୍ ଭବନର ଗମ୍ବୁଜମାଳା ସେପାରି ରକ୍ତିମ ଆକାଶରେ ବିଚିତ୍ର ଦୃଶ୍ୟ ଆହୁରି ମାନସ ପଟରୁ ଲିଭି ଯାଇ ନାହିଁ । ଈଶାନ୍ୟ କୋଣରୁ ଗୋଟାଏ ମେଘ ଉଙ୍କି ମାରି ନ ଥିଲେ ହୁଏତ ଆହୁରି କିଛି ସମୟ ନଦୀ କୂଳରେ କଟାଇ ଥାନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ମେଘ କ୍ରମଶଃ କାୟା ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପବନର ଗତିରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଖରତାର ସୂଚନା । ହୁଏତ ଯେ କୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବାତ୍ୟା ସଞ୍ଚାଳିତ ବିକ୍ଷୁବ୍ଧ ଭାଗୀରଥୀ ବକ୍ଷରେ ପ୍ରବଳ ତାଣ୍ଡବ ନୃତ୍ୟର ଅଭିନୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯିବ । କାଳନେମୀ ଅସୁର ଭଳି ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ମହା ନଗରୀର ଆକାଶକୁ ମେଘ ଗ୍ରାସ କରିଗଲା । ବିପତ୍ତିର ନିଶ୍ଚିତ ସୂଚନା ପାଇ ଦୌଡ଼ି ଆସି ଆମେ ଅନେକେମାନ ମୋଟରର ଭିତରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଲୁ । ତାପରେ ଘଣ୍ଟାଏ ବ୍ୟାପି ଯାହା ଘଟିଗଲା ତାହା ବାସ୍ତବରେ ବର୍ଣ୍ଣନାତୀତ । ବର୍ଷା ତ ନୁହେଁ, ସତେ ଅବା କଲିକତାକୁ ଗଙ୍ଗାସାଗରଗାମୀ କରାଇବାପାଇଁ ଭଗୀରଥ ପ୍ରଯତ୍ନ ! ଗାଡ଼ି ଚାଲିଥିଲା ବେଳେ ମନେ ହେଉଥିଲା ପରସ୍ତକୁ ପରସ୍ତ ଶରଜାଲ ଭେଦ କରି ଆମେ ଆଗେଇଛୁ । ବାଟରେ 'ଗ୍ରାମୋଦ୍ୟୋଗ' ଭବନରୁ କିଛି ଜିନିଷ କିଣିବାର କଥା । କିନ୍ତୁ ଚୌରଙ୍ଗୀଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଅଧିକାଂଶ ରାସ୍ତା ନଦୀ ସ୍ରୋତରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ଭଳି ଦେଖାଗଲା । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଆମ

ମୋଟରର ଚକା ମଧ୍ୟ ବୁଡ଼ିଯିବା ଉପରେ । ଡ୍ରାଇଭର ଦୁବେଗା ଏସ୍‌ପ୍ଲାନେଡ୍‌ ଟ୍ରାମ୍‌ ଗୁମ୍ଟି ନିକଟସ୍ଥ ପାର୍କିଂ ପ୍ଲେସରେ ଗାଡ଼ି ଅଟକାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ଆମେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ ରେସ୍ତୋରାଁରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ଏଇମାନ ଫେରିଲୁ । ସାନ୍ଧ୍ୟ ସମୀରଣ ସେବନସୁଖ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ଯୋଗ ଯୋଗୁଁ ଭଣ୍ଡୁର ହେଲା ।

ଘଡ଼ିରେ ରାତି ଆଠଟା ବାଜିବାକୁ ଆଉ କେତେ ମିନିଟ୍‌ ବାକି ଅଛି । ଦୁଇଟି ଘଣ୍ଟା ପରେ ସଜବାଜ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ରାତ୍ରିର ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରହର ଶେଷରେ ଦମ୍‌ଦମ୍‌ ବିମାନଘାଟିରୁ ପୃଥିବୀ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମୋର ଆକାଶଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ହେବ । ସମୟ କିନ୍ତୁ ଯେତିକି ନିକଟ ହେଉଛି, ମେଘ ମେଦୁର ଆକାଶର ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ସେତିକି ଜଟିଳ ଆକାର ଧାରଣ କରୁଛି । ମେଘମାଳାର ବିକଟଗର୍ଜନ ଓ ଘନ ଘନ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ ସ୍ପନ୍ଦନ କେବଳ ପଥଗୃହୀ ପକ୍ଷରେ ନୁହେଁ, ପ୍ରାସାଦକକ୍ଷର ତୁଳୀତଳଶାୟୀ ହୃଦୟରେ ମଧ୍ୟ ତ୍ରାସର ସଞ୍ଚାର କରିବାର କଥା । ଏହି ଦୁର୍ଯୋଗପୂର୍ଣ୍ଣ ତିମିର ରାତିରେ ଆକାଶ ଯାତ୍ରାପାଇଁ ମୋର ଏ ଅଭିସାର ଉଦ୍ୟମର ଶେଷ ପରିଣତି କଣ ହେବ କେଜାଣି ? ମନରେ ଯେ ଏଥିପାଇଁ ଆଶଙ୍କା ଉଙ୍କି ମାରି ନଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ; ଶେଷକୁ ସହଧର୍ମିଣୀଙ୍କ ଆକୁଳ ଆବେଦନ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ଦିନକପାଇଁ ଯାତ୍ରା ସ୍ଥଗିତ ସମ୍ଭବ କି ନୁହେଁ, ତାହା ମଧ୍ୟ ବୁଝିଲି । କିନ୍ତୁ ପାନ୍‌ ଆମେରିକାନ୍‌ ଏଆର୍‌ୱେଜ୍‌କୁ ଟେଲିଫୋନ୍‌ କରିବାରୁ ଉତ୍ତର ପାଇଲି— କିଛି ଅର୍ଥର ବିନିମୟରେ ଯାତ୍ରା ସ୍ଥଗିତ ସମ୍ଭବ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ କାରଣ ଅଭାବରୁ ତାହା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବୋଇଂଜେଟ୍‌ ବିମାନ ମେଘମାଳାର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ଆକାଶପଥ ଦେଇ ଉଡ଼ିଯିବ । ଅତଏବ ଭୟର କୌଣସି ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ । ବିମାନ କମ୍ପାନୀର ଏହି 'ମାଭୈଃ-ମାଭୈଃ' ବାଣୀ ସତ୍ତ୍ୱେ ଭଦ୍ରମହିଳାଙ୍କ ମନର ଆଶଙ୍କା ଦୂରହେଲା ନାହିଁ । ଶେଷକୁ ଅଗତ୍ୟା କଟକର ଚଣ୍ଡୀ ଓ କଲିକତାର କାଳୀଙ୍କ ଉପରେ ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରି ମୋର ପେଡ଼ି-ପେଟରା ସଜାଡ଼ିବାରେ ଲାଗିଗଲେ ।

ହସି ହସି କାନରେ ପକାଇଲ, "କଲକତା କାଲୀ ହୁଏ ତ ଶୁଣିବେ, କିନ୍ତୁ କଟକଚଣ୍ଡୀ ତ ତୁମକୁ ବନ୍ଧି ରଖିଛନ୍ତି । ବିପଦ ବେଲେ ମାନତ କରି କେତେ ଥର ବା ଚଣ୍ଡୀମନ୍ଦିରର ଚୌହଦ୍ଦ ମାଡ଼ିଛ ? ଟେମୀ ଗାଈର ବାଛୁରୀ ହେଲାବେଳେ ଯୋଡ଼ା ନଡ଼ିଆ ମାନିଥିଲ, ଗୋଟିଏ ହେଲେ ଭାଙ୍ଗି ନାହିଁ । ଟେଙ୍ଗୀ କୁକୁର ହଜିଥିଲା । ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ କୃପାରୁ ତାକୁ ଓଗ୍ରା ଫେରି ପାଇଲ । କିଛୁ ଦେଇଛ କଣ ?"

"ଆହା . ତୁମର ସ୍ୱଭାବ ଫର୍ଦ୍ଦ ଏତିକରେ ବଦଳର । ଘରୁ ଗଲାବେଳେ ତୁମେ କେଉଁଦିନ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ନ ଲଗେଇଛ ଯେ, ଆଜି ବାକି ରହନ୍ତା ?"

ପରିଶେଷରେ ସେଇ ଅତି ପରିଚିତ ଓ ବହୁବାର ମୁଖରିତ ପ୍ରଶ୍ନ —"କୁକୁର ଲାଙ୍ଗୁଡ଼କୁ ବାର ବର୍ଷ ବାଉଁଶ ନଳାରେ ପୂରାଇ ରଖିଲେ ମଧ୍ୟ ତା କଣ ସିଧା ହେବ ?"

ମୁଁ ନିରୁତ୍ତର ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲି ।

* * * *

ଘଣ୍ଟାର କଣ୍ଟା କ୍ରମଶଃ ଆଗେଇବାରେ ଲାଗିଛି । ମହାନଗରୀର ରାସ୍ତାରେ ଯାନବାହନର କୋଳାହଳ କମିଗଲାଣି । ମୁଠିଏ ଖାଇ ଦେଇ ବିମାନଘାଟି ଅଭିମୁଖେ ବାହାରିବା ପାଇଁ ଗାଡ଼ିକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାର କଥା । ହଠାତ୍ ଗୃହିଣୀ ଆବିଷ୍କାର କଲେ ପ୍ୟାଣ୍ଟର୍ ବେଲ୍ଟ ନାହିଁ ।

ସତେ ତ ! ବଡ଼ ଭୁଲ୍ ହୋଇଗଲା । କଟକରୁ ଆସିବା ଦିନଠାରୁ ଗୋଟିଏ ନୂଆଁ ବେଲ୍ଟ କିଣିବି କିଣିବି ବୋଲି ଭାବି ଶେଷକୁ ପାଶୋରି ଦେଇଛି । କଲକତାରେ ରାତି ୮ଟାରେ ଦୋକାନ ବନ୍ଦ । ବର୍ତ୍ତମାନ ୧୦ଟା ବାଜି ସାରିଲାଣି । ଆଉ ବା କେଉଁଠି ମିଳିବ ? ତଥାପି ଧର୍ମତଲା ରୋଡ଼ରେ ଅନେକ ଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇ ଖୋଜିଲି । ନିରାଶ ହୋଇ ଫେରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଏଥିପାଇଁ କାହାକୁ ବା ଦୋଷ ଦେବି ? ଭାଗିନେୟ ଶ୍ରୀମାନ୍ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ 'ଚଣ୍ଡାଳ' ପଦବୀରେ ଭୂଷିତ କରି ଚୁପ୍ ରହିଲି ।

"ତାଙ୍କର କଣ ଦୋଷ ?"

ମାଈଙ୍କ ଓକିଲତି ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଆକ୍ରମଣରେ ତୀବ୍ରତାର ଗନ୍ଧ ନ ଥିଲା । ଯେଉଁସବୁ ବାକ୍ୟବାଣ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥିଲା, ତାହା ସବୁ ଥୁଣ୍ଟା । କାରଣ ଖାଇବା ପାଇଁ ବଡ଼ା ସରିଥିଲା । କାଳେ ରାଗିଯାଇ ଭୋଜନ ନୈବଚ ନୈବଚ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଦେବ, ଏଥିପାଇଁ ଗୃହିଣୀ ସବୁବେଳେ ସତର୍କ ରହିଥାନ୍ତି । ଅସଲରେ ତାଙ୍କୁ ଜବତ୍ କରିବାପାଇଁ ଏଇ ଗୋଟିକ ହେଲା ମୋର ଶେଷ ଅସ୍ତ୍ର । ତେଣୁ ପରିସ୍ଥିତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ଆଉ ଅଧିକ ଅଗ୍ରସର ନ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ସୂତା ଦଉଡ଼ି ଖୋଜି ବାହାର କରି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିଦେଲେ । ଆପ୍ତ ବାକ୍ୟ ଅଛି, 'ବସ୍ତ୍ରାଭାବେ ସୂତ୍ରଂ ଦଦ୍ୟାତ୍' । ଅତଏବ ଚର୍ମ କଟିବନ୍ଧନୀ ଅଭାବେ 'ସୂତ୍ରଂ ଧାରୟେତ୍' କାହିଁକି ବା ନ ହେବ !

କାର୍ଯ୍ୟତଃ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ହେଲା ନାହିଁ । ଆମେ ଭୋଜନାନ୍ତେ ସାମାନ୍ୟ ବିଶ୍ରାମ କରି ରାତି ୧୧ଟା ସୁଦ୍ଧା ଦମ୍‌ଦମ୍ ବିମାନଘାଟିରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ବିମାନ ଘଣ୍ଟାକ ପରେ ଆସି ୪୫ ମିନିଟ୍ ରହଣୀ କରି ପୁଣି ପଶ୍ଚିମାଭିମୁଖୀ ହେବ ।

* * * *

ବିମାନଘାଟିର ବିଶ୍ରାମକକ୍ଷ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନିସ୍ତବ୍ଧ । ଗତ ଥର ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଲଣ୍ଡନ୍ ଗଲାବେଳେ ଯେଉଁ ଜନଗହଳି ଓ କର୍ମଚଞ୍ଚଳତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲି, ତାହା ଏଠାରେ ନାହିଁ । ଆମେ ମାତ୍ର ୪ଜଣ ଯାତ୍ରୀ ଏଠାରୁ ଯିବୁ । ଢାକାରୁ ଆସିଛନ୍ତି ଏକ ପାକିସ୍ତାନୀ ଦମ୍ପତି । କରାଚୀ ହେଉଛି ସେମାନଙ୍କ ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥଳ । ଆଉ ଜଣେ କଲିକତାର କୌଣସି ଲୌହ-ବ୍ୟବସାୟୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ପ୍ରତିନିଧି ଶ୍ରୀ ମୁଖାର୍ଜୀ । ଜୀବନରେ ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଥମ ଥର ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା ଓ ବିମାନ ଯାତ୍ରା । ପାକିସ୍ତାନୀ ଦମ୍ପତି ଲାଉଞ୍ଜର ଗୋଟିଏ ସୋଫାରେ ଅର୍ଦ୍ଧ ନିଦ୍ରାମଗ୍ନ । ଶ୍ରୀ ନିୟାଜ ଅହମଦ ପାକିସ୍ତାନ ସରକାରଙ୍କ କମିସନର୍ ପାହ୍ୟାର ଜଣେ ଉଚ୍ଚ କର୍ମଚାରୀ, କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷେ ସସ୍ତ୍ରୀକ ଢାକା ଯାଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେବାପାଇଁ ୬ ମାସର ଶିଶୁଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଅଶୀତିତମ ବୃଦ୍ଧ ଯାଏଁ ପ୍ରାୟ ୨୦ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷ ଜମା ହୋଇଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ କଳରବ ପାକିସ୍ତାନୀ ଦମ୍ପତିଙ୍କ ବିଶ୍ରାମରେ ବାଧା ଘଟାଇଲା ।

ମୁଁ 'ପାନ୍ ଏମ୍.' କାଉଣ୍ଟରର ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁରହିଛି। ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାହାରି ଦେଖାନାହିଁ। ମନୁଷ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଶେଷକୁ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଧାଡ଼ିଆ ନୋଟିସ୍ ଆବିଷ୍କାର କରି ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହେଲି । ଲେଖାଅଛି, "କାହାରିକୁ ଆବଶ୍ୟକ କଲେ ବୋତାମ ଟିପନ୍ତୁ ।"

ବୋତାମ୍ ଟିପିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫଳ ଲାଭ । ଆଲୁଳାୟିତକେଶା ଜଣେ ଶ୍ୱେତାଙ୍ଗିନୀ ଅର୍ଦ୍ଧନିମିଳିତ ନେତ୍ରରେ ଭିତରୁ ବାହାରି ଆସି ସମ୍ଭାଷଣ ଜଣାଇଲେ। ଭଦ୍ରମହିଳା ଏଭଳି କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭକଲେ ସତେ ଅବା ବହୁଦିନର ପରିଚିତା।

"ଆପଣ ତ କୁବେରପୁରୀର ଅତିଥି ! ଆପଣଙ୍କ ଜିନିଷପତ୍ରର ଓଜନ ପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ବାସ୍ତବରେ ଆପଣ ଭାଗ୍ୟବାନ୍। ପୃଥିବୀଟା ଯାକ ବୁଲିଆସିବେ ।"

କାମ କରୁ କରୁ ଏଭଳି କେତେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗତାପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା। ମୁଖର୍ଜୀ ମୋ ପଛରେ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି ।

"ହାଲୋ ମିଃ ମୁଖର୍ଜୀ ! ବ୍ୟସ୍ତ ହେବେନାହିଁ। ଯଥାସମୟରେ ସବୁ ଠିକ୍ କରିଦେବି। ସିଗାରେଟ୍ ଚଳିବ ?" ମୁଖର୍ଜୀ ହାତ ବଢ଼ାଇଲେ।

ପ୍ରକୃତରେ ଅଧଘଣ୍ଟାକ ଭିତରେ ସେ ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କର ବାଗେଜ୍ ଓଜନ କରି ଦେଇ ରସିଦ ଦେଇଦେଲେ ।

ଲାଉଞ୍ଜରେ ପାକିସ୍ତାନୀ ଅଫିସରଙ୍କ ବିବିଜୀ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଳାଉଛନ୍ତି। ବିଂଶୋତ୍ତରୀ ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ପୁଷ୍ଟ ସଜ୍ଜିତ ଗଣ୍ଡ ଦେଶରେ ନିଅନ୍ ଆଲୋକର ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ଆଭା।

ବାହାରେ ଏକ ବିକଟ ଗର୍ଜନ। ଜେଟ୍ ବିମାନଟି ବାଁକ୍‌କରୁ ଆସି ଅବତରଣ କଲା। ଏହି ବିମାନରେ ଆମକୁ ଯିବାକୁ ହେବ ।

କଷ୍ଟମସ୍ ଅଫିସରମାନେ ପାକିସ୍ତାନୀ ଦମ୍ପତିଙ୍କ ଲଗେଜ ଘାଣ୍ଟିବାରେ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ଯେ ଆମପ୍ରତି ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାପାଇଁ

ବୋଧହୁଏ ସମୟ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ମୌଖିକ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତରରେ ହିଁ ଆମେ ରକ୍ଷା ପାଇଗଲୁ ।

ମୋ ହାତରେ ରଜନୀଗନ୍ଧାର ଗୋଟିଏ ଗୁଚ୍ଛ । ଅଧିକାଂଶ କଢ଼, କେତୋଟି ମାତ୍ର ଫୁଲ ଫୁଟିଛି । ବର୍ଣ୍ଣବୈଭବ ଦିଗରୁ ମନଲୋଭା ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଛି । ରଜନୀଗନ୍ଧାର ସ୍ନିଗ୍ଧ ମୃଦୁଗନ୍ଧ ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ପ୍ରାଣକୁ ପୁଲକିତ କରି ପକାଏ । ଏହା ମୋର ଅତି ପ୍ରିୟ ବୋଲି ଶ୍ରୀମତୀ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗୁଚ୍ଛ ଆଗରୁ ଯୋଗାଡ଼ କରି ରଖିଥିଲେ ବିଦାୟ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନାର ସ୍ମାରକରୂପେ ହାତରେ ଦେବାପାଇଁ ।

ପାକିସ୍ତାନୀ ବିବିଜୀ ମୋ ହାତର ଏହି ପୁଷ୍ପଗୁଚ୍ଛ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଛନ୍ତି । କରାଚୀରେ ଏହା କାହିଁ ମିଳିବ ! ବାହାର ଗୋଲାପର ଜାତି ଛଡ଼ା ସୈନ୍ଧବ-ମରୁଭୂମିର ପୁଷ୍ପବାଟିକାରେ ଅନ୍ୟ ଯେତେସବୁ ଫୁଲ ତାହା କିଂଶୁକର ସମଗୋତ୍ରୀୟ । ବର୍ଣ୍ଣୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଗାତ୍ରର ମହିମା ଚମତ୍କାର ହେଲେ ହେଁ ଗନ୍ଧହୀନା ।

ଦୂରରେ କଷ୍ଟମସର ଜଣେ ଟୋକା ଅଫିସର୍ ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ସ୍ୱରରେ ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କରିଛି—

“ମୈନେ ଶାୟଦ ପହିଲେ,
ତୁମ୍‌ହେ କହିଁ ଦେଖା ହୈ ।”

ବିବିଜୀ ମୋ ହାତର ଫୁଲତୋଡ଼ାଟିକୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଚାଲିଗଲେ । ତାଙ୍କ ପଛକୁ ମିଃ ନିଆଜ ଅହମ୍ମଦ । ବିବିଜୀଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ।

ଭାବିଲି, ଯୁବକଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇ ଆସିବି, ଆତ୍ମା ଅବିନଶ୍ୱର । ଗୀତାରେ ଭଗବାନ୍ କହିଛନ୍ତି—“ନୈନଂ ଛିନ୍ଦନ୍ତି ଶସ୍ତ୍ରାଣି—ନୈନଂ ଦହତି ପାବକଃ” । ସୁତରାଂ ଧୈର୍ଯ୍ୟଧର । ଗତ ଜନ୍ମରେ ଦେଖିଥିଲ । ଏ ଜନ୍ମରେ ହୁଏତ ସନ୍ଧାନ ପାଇବ । ପରଜନ୍ମରେ ପୁଣି ଭେଟିବ । ସୃଷ୍ଟିର ଅବିରତ କ୍ରିୟାଭଳି ଏ ଭଲ ପାଇବାର ଶେଷନାହିଁ । ଏକ ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଥଚ ବନ୍ଧନହୀନ ଗ୍ରନ୍ଥିରେ ଏହା ଚିରକାଳ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛି ।

ବିମାନଟି ପ୍ରାୟ ଫର୍ଲଙ୍ଗେ ବାଟ ଦୂରରେ ଠିଆ ହୋଇଛି । ପାନ୍ ଏମ୍: କମ୍ପାନୀର ବିମାନଘାଟି ମୋଟର ଆମକୁ ନେବାପାଇଁ ଆସି ଠିଆହେଲା । ଆତ୍ମୀୟସ୍ୱଜନଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ବିମାନ ଅଭିମୁଖେ ଚାଲିଲୁ ।

ମୁଖର୍ଜୀ ଟୁରିଷ୍ଟ କ୍ଲାସ୍‌ର ଯାତ୍ରୀ । ଆମ ସଙ୍ଗରେ ସେ ବସିବାର ସୁବିଧା ପାଇଲେ ନାହିଁ । ଟୁରିଷ୍ଟ କ୍ଲାସ ଯାତ୍ରୀଙ୍କ ଟିକଟ ଦାମ ଫାଷ୍ଟକ୍ଲାସ୍ ଯାତ୍ରୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାୟ ଅଧା । ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ଧାଡ଼ିରେ ୩ ଜଣ କରି ବସନ୍ତି । ଫାଷ୍ଟକ୍ଲାସ୍‌ରେ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ପାଇଁ ଜାଗା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଏହାଛଡ଼ା ଫାଷ୍ଟକ୍ଲାସ୍ ଯାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଅଧିକା କିଛି 'ପେୟ' ମଧ ମିଳେ । ଖାଦ୍ୟ ଉଭୟ ଶ୍ରେଣୀର ଯାତ୍ରୀଙ୍କର ସମାନ । ହିଁ, ଫାଷ୍ଟକ୍ଲାସ୍ ଯାତ୍ରୀ କିଛି ଅଧିକା ବାଗେଜ୍ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ପାରନ୍ତି ।

ପ୍ରାୟ ରାତ୍ରି ଗୋଟାକବେଳେ ବୋଇଂଜେଟ୍ ଆକାଶରେ ପକ୍ଷମେଲିଲା । ଭାବିଥିଲି, ଆକାଶମାର୍ଗରୁ କଲିକତା ମହାନଗରୀର ଦୀପାନ୍ୱିତା ରୂପ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବି । କିନ୍ତୁ ସେ ଆଶା ପୂରଣ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ବିମାନ ଆକାଶ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମେଘାବୃତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । କେଉଁଆଡ଼କୁ ଆମେ ଯାଉଛୁ କିଛି ବାରି ହେଲାନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ୧୫ ମିନିଟ୍ ଏହି ଭଳି କଟିଥିବ, ହଠାତ୍ ତାରକାଖଚିତ ନିର୍ମଳ ଆକାଶରେ ଆମେ ଭାସିଉଠିଲୁ ଭଳି ମନେହେଲା, ଉପରେ ଅସଂଖ୍ୟ ନକ୍ଷତ୍ରର ମିଞ୍ଜି ମିଞ୍ଜି ଆଲୁଅ । ତଳେ କଳାମୁଗୁନି ଆସ୍ତରଣ ଭଳି ଘନ ମେଘମାଳା । ବିମାନ ଭିତରକୁ ଚାହିଁଲେ ମନେ ହେଉଥିଲା ଏକ ନିଶ୍ଚଳ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ଆମେ ବସିରହିଛୁ । ଏହାହିଁ ବୋଧହୁଏ ପୁରାଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ତ୍ରିଶଙ୍କୁ' ଅବସ୍ଥା । ଅଥଚ ଆମ ବିମାନଟି ଘଣ୍ଟାରେ ୫୦୦ମାଇଲ୍ ବେଗରେ ଛୁଟିଚାଲିଛି ।

ମୋ ସାମନାର ଧାଡ଼ିରେ ନିଆଜ ଅହମ୍ମଦ ସାହେବ ଓ ବିବିଜୀ ବସିଛନ୍ତି । ମୋ ସାଙ୍ଗକୁ ଜଣେ ଜାପାନୀ ଶିଳ୍ପପତି । ଫାଷ୍ଟକ୍ଲାସ୍‌ର ପ୍ରାୟ ଅଧେ ସ୍ଥାନ ଖାଲି ପଡ଼ିଛି । ଯେଉଁମାନେ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଅଧିକାଂଶ ଜାପାନୀ । କେତେକଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ କନ୍ୟା ମଧ ସାଙ୍ଗରେ ଅଛନ୍ତି ।

ବିମାନ ଉଚ୍ଚ ଆକାଶକୁ ଉଠିଯିବା ପରେ ମିଆଁଜି ଅହମ୍ମଦ ସାହେବ ଅଣ୍ଟାରୁ ସେଫ୍ଟି ବେଲ୍ଟ ଖୋଲିଦେଇ ପରିଚାରିକାଙ୍କୁ ଗ୍ଲାସେ ପାନୀୟ ପାଇଁ ବରାଦ ଦେଲେ । ବିବିଜୀଙ୍କ ବିରକ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ବୋଧହୁଏ ମାତ୍ରାଧିକ୍ୟ ପରିମାଣ ଗଳାଧଃକରଣ କରି ନିଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କ ଆରାଧନାରେ ଲାଗିଗଲେ ।

କିନ୍ତୁ ବିବିଜୀ ବରବର କଡ଼ ଲେଉଟାଉଛନ୍ତି । ବୋଇଂଜେଟ୍‌ର ସୁକୋମଳ ଆସନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ହୁଏ ତ ମନ ଗହନରେ ଅଶାନ୍ତିର ଦାବାନଳ ଲେଲିହାନ୍ ଶିଖା ତୋଳି ଉଠିଲାଣି ।

ଜଣେ ଉଚ୍ଚ ଅଫିସରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ, ସୁନ୍ଦରୀ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟବତୀ, ତଥାପି ମନରେ ଅଶାନ୍ତିର କାରଣ କଣ ହୋଇପାରେ ?

ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ମତରେ—

> “ମୁସଲମାନ ସ୍ତ୍ରୀୟାଁ!
> ଦର୍ଦ୍ଦ କୀ ତସବୀର”

ମୁସଲମାନ ପୁରନାରୀଗଣ ରକ୍ତମାଂସର ମନୁଷ୍ୟ ହେଲେ ହେଁ ବେଦନାର ମୂର୍ତ୍ତିପ୍ରତୀକ । ଧାର୍ମିକ ପରମ୍ପରା ଓ ସାମାଜିକ ରୀତିନୀତିରେ ସେମାନେ ଚିର ଆବଦ୍ଧା । ପତି ଉପରେ ଏକାଧିପତ୍ୟ ଅଧିକାର ମୁସଲମାନ୍ ନାରୀର ସଙ୍କୁଚିତ । କାରଣ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକାଂଶ ଇସ୍‌ଲାମୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପୁରୁଷକୁ ଧର୍ମତଃ ଏବଂ ଆଇନତଃ ଚାରିଜଣ ମହିଳାଙ୍କ ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିବାର ଅଧିକାର ଦିଆହୋଇ ଆସିଛି । ବିବିଜୀଙ୍କ ମନରେ ହୁଏ ତ ଏହି ଧରଣର କୌଣସି ପାରିବାରିକ ଅଶାନ୍ତି କୁହୁଳୁଛି ।

ରଜନୀଗନ୍ଧାର ମନଲୋଭା ମହକରେ କ୍ରମଶଃ ମୁଁ ତନ୍ଦ୍ରାଭିଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି । ପରିଚାରିକା କେତେବେଳେ ଆସି ମୋ ମୁଣ୍ଡତଳେ ତକିଆ ଖଞ୍ଜିଦେଇ ଓ ଦେହରେ କମ୍ବଳ ଘୋଡ଼ାଇ ଦେଇଗଲେ ଜାଣିପାରିଲି ନାହିଁ । କରାଚୀରେ ଅବତରଣ କରିବାର ୧୫ ମିନିଟ୍ ଆଗରୁ ପରିଚାରିକାଙ୍କ କୋମଳ ସ୍ପର୍ଶରେ ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା ।

ଆଜି ଅହମ୍ମଦ ଓ ବିବିଜୀ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ସଜବାଜ ହେଲେଣି; କୱଟୀରେ ସେମାନେ ରହିଯିବେ । ଆମ ପାଇଁ ଆଜିର ଦୀର୍ଘ ପଥ ରହିଛି । ଦିନ ୧୨ ଟା ବେଳେ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀର ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ୍ ସହରରେ ପହଞ୍ଚିବୁ ।

ମୁଁ କୱଟୀ ଟ୍ରାନ୍‌ଜିଟ୍ ଲଉଁଜ୍‌କୁ ଗଲାବେଳେ ହାତରେ ରଜନୀଗନ୍ଧା ଗୁଚ୍ଛଟି ନେଇଗଲି । ଇଚ୍ଛାଥିଲା ସୁବିଧା ମିଳିଲେ ବିବିଜୀଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେବି । ଦେଖିଲି, ବିବିଜୀ ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ପାଛୋଟି ନେବାପାଇଁ ବିମାନଘାଟିକୁ ବହୁ ଲୋକଙ୍କର ଆଗମନ ଘଟିଛି । ଦୁଇ ଜଣ ବୟସ୍କା ଝିଅ ଆଗେଇ ଆସି 'ମମିଜୀ'ଙ୍କୁ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇଲେ । ଭାବିଥିଲି, ଏ ଦୁହେଁ ବିବିଜୀଙ୍କ ଅନୁଜା ହେବେ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ 'ମମିଜୀ'ସମ୍ବୋଧନରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା ଯେ ଦୁହେଁଯାକ ବିବିଜୀଙ୍କ କନ୍ୟା । ଏ କନ୍ୟା କାହାର କନ୍ୟା ? ଅହମ୍ମଦ ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରଥମା ପତ୍ନୀମାନଙ୍କର ଯେ ହୋଇଥିବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ବିବିଜୀ ରାତିରେ କାହିଁକି ଛଟପଟ ହେଉଥିଲେ, ସେ ରହସ୍ୟ ଆଂଶିକ ଭାବରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେଲା ।

ମୁଁ ରଜନୀଗନ୍ଧା ସ୍ତବକକୁ ହାତରେ ଧରି ପୁଣି ବିମାନକୁ ଫେରି ଆସିଲି । ମୋର ଓମିରନ୍ଭ୍ୟାର ଏହିଠାରେ ଶେଷ ହେଲା ।

ଜିନ୍ନାଙ୍କ ପାକିସ୍ତାନ-ଜନତାର ପାକିସ୍ତାନ

ବିମାନ ଉଡ଼ିବା ସମୟ ପ୍ରାୟ ହୋଇ ଆସିଲାଣି । ସହଯାତ୍ରୀମାନେ ଏବେବି ଲାଉଞ୍ଜରେ ବସି ଗରମ କଫିର ଆସ୍ୱାଦ ଗ୍ରହଣରେ ମଗ୍ନ । ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କୁ ଠାବକରିବା ପାଇଁ ଆଖି ବୁଲେଇଲି । ବିମାନର ଫାର୍ଷ୍ଟ କ୍ଲାସ୍ ଗ୍ୟାଙ୍ଗ୍ ୱେ ସିଡ଼ିରେ ଯେଉଁ ଲୋକଟିର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତି ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସୁଥିବାର ଆଖିରେ ପଡ଼ିଲା, ସେଇ ଲୋକଟି ଯେ ମୁଖର୍ଜୀ ଟିକକ ପରେ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟହେଲା ।

"ଭଲ ତ ?" ଶୁଭପ୍ରାତଃ ଜଣାଇ କୁଶଳବାର୍ତ୍ତା ପଚାରିଲି ।

ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ ମାତ୍ର କେତୋଟି ଘଣ୍ଟାର । ତାଙ୍କର ଧାରଣା ମୁଁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ । 'ମିଶରଜୀ' ମାନେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ କିମ୍ବା ବିହାରର ବାସିନ୍ଦା ବୋଲି ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । ତେଣୁ ସେ ବଙ୍ଗଳା-ମିଶା ହିନ୍ଦୀରେ ଉତ୍ତର ଦେବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ବଙ୍ଗଳା କହିଥିଲେ ଅବଶ୍ୟ ଆହୁରି ଭଲ ଭାବେ ବୁଝାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ । ମୁଖର୍ଜୀ ହାଇସ୍କୁଲରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ କଲେଜରେ ଯେ କିଛୁକାଳ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଲୁହା ବ୍ୟବସାୟରେ ପଶିବା ଦିନଠାରୁ ଯୁବାବସ୍ଥାରେ ଆୟତ୍ତ କରିଥିବା ଇଂରେଜୀ ଭାଷାଟାରେ କ୍ରମଶଃ ମରିଚା ଧରିଗଲାଣି । ତେଣୁ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ନ ହେଲେ ତାକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ସେ ଯେଉଁ ଭାଷାରେ କହନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି ତାଙ୍କ ହୃଦୟର ବେଦନାକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

"ଆଉ ପଚାରୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ଅବସ୍ଥା ଅତି ଶୋଚନୀୟ । ଭାବିଥିଲି ଜେଟ୍ ବିମାନର ଫ୍ୟାର୍ଷ୍ଟ କ୍ଲାସରେ ପୁଷ୍ପକ ଯାନ ଆରୋହଣର ଆରାମ

ଅନୁଭବ କରି ସୁଖନିଦ୍ରା ଯିବ । କିନ୍ତୁ ଆରେ ବାପ୍‌ରେ ! ଯାହା ଭିଡ଼ । ଥରେ ସିଟ୍‌ରେ ବସିଯିବା ପରେ ଆଉ ହଲଚଲ ହେବାର ଯୁ ନାହିଁ । ଥରେ ଥରେ ମନେ ହେଉଥିଲ୍ 'ଶିଆଲଦା ଏକ୍‌ସ୍‌ପ୍ରେସ୍' ର ତୃତୀୟଶ୍ରେଣୀ ଡବା ।"

ଆହା ବିଚରା ପ୍ରକୃତରେ ଭିଡ଼ରେ ପଡ଼ିଯାଇଛନ୍ତି । ଟୋକିଓ, ହଙ୍ଗକଙ୍ଗ ଓ ବ୍ୟାଁକକ୍‌ରୁ ବହୁ ଯାତ୍ରୀ ଟ୍ୟୁରିଷ୍ଟ କ୍ଲାସରେ ୟୁରୋପ ଅଭିମୁଖେ ଚାଲିଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ହେଲେ ଆସନ ଖାଲି ନାହିଁ । ପାଖକୁ ଜଣେ ପରିଚିତ ସହଯାତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କ ମନୋଭାବରେ ବିବ୍ରତତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ । ପ୍ରଥମ ବିମାନଯାତ୍ରାର ସଉକ ଯେ ଏଭଳି ମାଟିହୋଇଯିବ ତାହା ସେ ଆଗରୁ ଠଉରେଇ ପାରିନଥିଲେ ।

"ଏଆର ହଷ୍ଟିସମାନେ କ'ଣ ଟିକିଏ ସୁବିଧା କରିଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ? ତକିଆ କମ୍ବଳ ଯୋଗାଇବା କିମ୍ବା ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ଚାହା କଫି ଆଣିଦେବା; ତୁମେ ବୋଧହୁଏ କାହାକୁ କିଛି ପଚାରି ନାହିଁ ?"

ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇ ମୁଁ ପଚାରିଲି ।

"ଏଆର ହଷ୍ଟିସ୍ ? ହଁ ଯେତେବେଳେ ଯାହା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଛି ଯୋଗାଇଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବରେ ରାତି ତମାମ ସେମାନେ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଫରମାସ ଖଟିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ଶୋଇବା ତେଣେ ଥାଉ, ବସିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଫୁରସତ ପାଇ ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋ ଦୁଇ କଡ଼ରେ ବସିଥିବା ଦୁଇଜଣ ଯାକ 'ଚୀନାମ୍ୟାନ' ମୋ ଉପରେ ଇମିତି ଲଦି ହେଉଥାନ୍ତି ଯେ ମୁଁ ଆଦୌ ଆଖି ପକେଇ ପାରି ନାହିଁ ।"

ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କ ବିଷାଦବୋଳା ବାଣୀରେ କ୍ଲାନ୍ତତାର ଆଭାଷ ।

ଗତସ୍ୟ ଶୋଚନା ନାସ୍ତି—ଚାଲନ୍ତୁ ଟିକିଏ ଏଣେ ତେଣେ ବୁଲି ଆସିବା, ପ୍ରାତଃ ଭ୍ରମଣ ବି ହୋଇଯିବ । ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କ କାନ୍ଧରେ ହାତ ପକାଇ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଟାଣିନେଲି ।

ମୁଖର୍ଜୀ ଟିକିଏ ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାତଃ ଭ୍ରମଣ ପାଇଁ ଜାଗା କାହିଁ ? ବିମାନ ବନ୍ଦର ଭବନର ଚଉଡ଼ା ବାରନ୍ଦାରେ ଆମେ ଏପଟ ସେପଟ ମାଡ଼ ହେଲୁ ।

* * * *

କରାଚି ।

ଇଂରେଜ ଅମଳରେ ଅବିଭକ୍ତ ଭାରତର ସର୍ବବୃହତ୍ ବିମାନ ବନ୍ଦର ରୂପେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଆମ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ମଧ୍ୟ ଏହା ଥିଲା ଏକ ପୁଣ୍ୟପୀଠ । ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର କରାଚି ଅଧିବେଶନରେ ଲୌହ-ପୁରୁଷ ସର୍ଦ୍ଦାର ପଟେଲଙ୍କ ଗୁରୁଗମ୍ଭୀର ଗର୍ଜନ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଏଇ ଭୂମିର ଆକାଶ ପାତାଳରେ ଭାସିବୁଲୁଛି ।

"ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ଛଡ଼ା ଭାରତବାସୀ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ନପାରନ୍ତି ।"

କରାଚି କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ମଞ୍ଚରୁ ସର୍ଦ୍ଦାର ପଟେଲ ବ୍ରିଟିଶ କେଶରୀକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଶୁଣାଇ ଦେଇଥିଲେ ।

ସର୍ଦ୍ଦାର ମୁଖନିସୃତ ୧୯୩୧ ସାଲର ଏହି ବାଣୀ ଦୀର୍ଘ ୧୬ବର୍ଷ ପରେ ୧୯୪୭ ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖ ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ କରାଚି ପୀଠରୁ ସର୍ଦ୍ଦାରଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ସ୍ୱାଧୀନତାର ସିଂହନାଦ ନିନାଦିତ ହୋଇଥିଲା, ସେଇ କରାଚି ଆଜି ଆଉ ଭାରତ ଭୂମିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନୁହେ ! ବିଚାରିଲେ ଅଦ୍ଭୁତ ମନେହୁଏ ।

କୂଟନୈତିକ ଭୁଲ ଓ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତାବାଦୀଙ୍କ ଜାଲରେ ଛନ୍ଦି ହୋଇ ଭାରତମାତା ନିଜର ଦୁଇବାହୁ ହରାଇଛି । ଯେଉଁ ନଦ ନଦୀର ପ୍ଲାବନ ଧାରା ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଆର୍ଯ୍ୟସଂସ୍କୃତି ଓ ପରମ୍ପରାର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରବାହିତ, ସେହି—"ଗଙ୍ଗେଶ୍ଚଯମୁନେ ଚୈବ ସିନ୍ଧୁ ଗୋଦାବରୀ" ଭିତରୁ ସିନ୍ଧୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତଭୂମିରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବଲୁପ୍ତ । ଦେଶ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ପଞ୍ଚନଦୀ ସମେତ ସିନ୍ଧୁ ପ୍ରବାହିତ ପଞ୍ଜାବ ଓ ସିନ୍ଧୁ ଯାଇଛି । ପୁଣ୍ୟତୋୟା ଗଙ୍ଗାର ତ୍ରିକୋଣ ଭୂମି ପଦ୍ମା-ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ପ୍ରବାହିତ ପୂର୍ବ-ବଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଯାଇଛି । ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ଭୂମିର ଦୀର୍ଘ ଇତିହାସରେ କେତେ ବୈଦେଶିକ ଆକ୍ରମଣକାରୀଙ୍କ ଉନ୍ମତ୍ତ ବିଜୟର କାହାଣୀ ଲିପିବଦ୍ଧ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ-ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭାରତ ମାତାର ଅଙ୍ଗଚ୍ଛେଦ ରୂପୀ ଏ ଯେଉଁ କଳଙ୍କମୟ ନୂତନ ଇତିହାସ ରଚିତ ହେଲା, ତାହାର ତୁଳନା ନାହିଁ ।

ଇଂରେଜ ଶାସନର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ପଞ୍ଜାବ କେଶରୀ ମହାରାଜା ରଣଜିତ ସିଂ ସତର୍କ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଥିଲେ—

"ସବ୍ ଲାଲ୍ ହୋ ଯାଏଗା"

ସେତେବେଳେ ଇଂରେଜମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ଆଧିପତ୍ୟର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଭାରତ ମାନଚିତ୍ରର ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଅଂଶକୁ ଲାଲ ବର୍ଣ୍ଣରେ ରଞ୍ଜିତ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲେ । ଏହାକୁ ରୋକିବା ପାଇଁ ସ୍ୱାଧୀନତା-କାମୀ ଅଗଣିତ ଭାରତବାସୀ ଦେଶମାତୃକାର ପଦରେ ଯେ ନିଜ ନିଜର ରକ୍ତ ସିଞ୍ଚନ କରି ନାହାନ୍ତି ତାହା ନୁହେ; ତଥାପି ଭ୍ରାତୃ-ବିବାଦ, ଏକତା, ତଥା ସଙ୍ଗଠନର ଅଭାବ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣରେ ବାଧାଦେଇ ପାରିନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ବିଶ୍ୱାସ ଘାତକ ଶିଖି-ମନାଇଙ୍କ ଭଳି ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବହୁ ଶିଖି ମନାଇଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଛି । ତାକୁ ମୂଳ କରି ଏ ଦେଶରେ ଭ୍ରାତୃ ବିବାଦର ଯେଉଁ ବହ୍ନି ଦେଖାଯାଇଥିଲା ସେଥିରେ ଏହାର ଏକତା ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନତା ମଧ୍ୟ ଭସ୍ମୀଭୂତ ହୋଇଯାଇ ଥିଲା ।

ବହୁ ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାର ଓ ଆତ୍ମଦାନରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି; କିନ୍ତୁ ଦେଶକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖାଯାଇ ପାରିନାହିଁ । ଭାରତର ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରାନ୍ତର ଏକତୃତୀୟାଂଶ ଅଲଗା ହୋଇ ପାକିସ୍ଥାନ ରାଷ୍ଟ୍ର ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଛି ।

ରଣଜିତ୍ ସିଂଙ୍କ ପରେ ଭାରତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ଅନ୍ୟତମ ବୀର ଶହୀଦ ପଞ୍ଜାବ କେଶରୀ ଲାଲ ଲଜପତ ରାୟ ସେଦିନ ପୁଣି ଏକ ସତର୍କ ବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଦେଶମାତୃକାର ଅଙ୍ଗଚ୍ଛେଦ ପାଇଁ ଶିଖି ମନାଇଙ୍କ ବଂଶଧର ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ରର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିପ୍ରତି ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଥିଲେ ।

ଭାରତକୁ ହିନ୍ଦୁ-ଭାରତ ଓ ଇସଲାମ-ଭାରତରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ବସ୍ତୁତଃ ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ

ଯାଇଥିଲା । ଆଲିଗଡ଼ର ମୁସଲିମ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା ତାହାର ପ୍ରେରଣା କେନ୍ଦ୍ର । କୁହାଗଲା ହିନ୍ଦୁ-ବହୁଲ ଭାରତବର୍ଷରେ କୁଆଡ଼େ ମୁସଲମାନ ଜନତାର ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତା ହାସଲ ସମ୍ଭବ ନୁହେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଆଲରେ ନାମକୁ ମାତ୍ର ମୁସଲମାନ ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଶିଖଣ୍ଡୀ କରାଯାଇଛି । ପାକିସ୍ତାନ ସୃଷ୍ଟିର ଗତ ୧୫ ବର୍ଷର ଇତିହାସ ମଧ୍ୟ ଏହାହିଁ ସାକ୍ଷ୍ୟଦିଏ ।

ମୁସଲମାନ ଜନତା ଯଦି ପ୍ରକୃତରେ କ୍ଷମତାଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ନୂତନ ରାଷ୍ଟ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତେ, ତାହାହେଲେ ବହୁ ଆଗରୁ ପାକିସ୍ତାନରେ ଯଥାର୍ଥ ଲୋକ-ପ୍ରତିନିଧି ମୂଳକ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା ।

କିନ୍ତୁ କାହିଁ ସେଇ ଜନତାର ଶାସନ ? ଯେଉଁମାନେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତବାରିସି ସାଜି ଖିଲିମନାଇଙ୍କ ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ, ଦୁଃଖରକଥା ସେଇ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଗୋଷ୍ଠିର ରାଜନୈତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଦେଶମାତୃକାର ଅଙ୍ଗଚ୍ଛେଦନ ଭଲି କ୍ରୂର ଏବଂ ନିର୍ମମ କାଣ୍ଡ କରାଗଲା ।

କାଲ ବିତିଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ କଥା ରହି ଯାଇଛି । ଜିନ୍ନାଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନର ପାକିସ୍ତାନର ଆଜି କି ଛିରି ଖିରି ରୂପ ! ଭାରତରେ ତିନି ତିନିଟା ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ ହୋଇ ଗଲାଣି । ଅଥଚ ପାକିସ୍ତାନରେ ତାହାର ଚିହ୍ନବର୍ଣ୍ଣି ନାହିଁ । ଜିନ୍ନାଙ୍କ ପାକିସ୍ତାନ ଜନତାର ଫାଙ୍କିସ୍ତାନରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

ଗଣତନ୍ତ୍ର ନାମରେ ପ୍ରଥମ କେତେ ବର୍ଷ ସ୍ୱେଚ୍ଛାତନ୍ତ୍ର ଶାସନର ଅଭିନୟ ଚାଲିବା ପରେ ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ଏବେ ଯବନିକାପାତ ଘଟିଛି ।

ଜିନ୍ନାଙ୍କ ପଛକୁ ଲିଆକତ ଅଲ୍ଲି ଥିଲେ ପାକିସ୍ତାନରେ ଅନ୍ୟତମ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଆତତାୟୀର ନିର୍ମମ ଆଘାତରେ ପ୍ରାଣ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଏହା ପଛରେ କେତେକ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ରକାରୀଙ୍କ ଅଦୃଶ୍ୟ ହାତ ଥିଲା ବୋଲି ସନ୍ଦେହ କରାଯାଉଛି । ତେବେ ସାମରିକ ଶାସନର ଉଦ୍ଭବ ହେବାପରେ ସେହି ଅଜ୍ଞାତ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ରକାରୀ ଦଳକୁ ମଧ୍ୟ ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରୁ ଅପସରି ଯିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଏପରିକି ପ୍ରଥମ ସାମରିକ-ଶାସନ

ମୁଖ୍ୟ ଇସ୍‌କନ୍ଦର ମୀର୍ଜା ତିଷ୍ଠିପାରି ନାହାନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆୟୁବ ଶାହୀ ଶାସନର ମଧ୍ୟାହ୍ନ । ଜେନେରାଲ ଆୟୁବ ଖାଁ ସାମରିକ ଛାଉଣୀ ଛାଡ଼ି ପାକିସ୍ଥାନର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଭବନରେ ଆସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଶର ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଉଭୟ ଖଣ୍ଡରେ ରାଜନୈତିକ-ସମ୍ମାର୍ଜନୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ସଂସ୍କାର ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ନିଜର ଆସନକୁ ଦୃଢ଼କରିବା ଏହାର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତେଣୁ ଆୟୁବଙ୍କ ସମ୍ମାର୍ଜନୀ ତାଡ଼ନାରେ ପାକିସ୍ଥାନୀ ଗଗନର ବହୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ଚନ୍ଦ୍ର ଅସ୍ତମିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅନେକେ ଆପଣାଛାଏଁ ରାଜନୀତିରୁ ସନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କଲେଣି । ଯେଉଁମାନେ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହଁନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆୟୁବ ଶାହୀ ସରକାର ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମୁସଲିମ ଲିଗ୍ କେବଳ ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରୁ ନୁହେଁ, ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ହୃଦୟରୁ ମଧ୍ୟ ଲୋପ ପାଇଯାଇଛି । ଏମାନେ ନିଜକୁ ଇସଲାମୀ ସ୍ୱାର୍ଥର ସଂରକ୍ଷକ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରି ମୁସଲିମ ଲିଗ୍‌ର ଆଶ୍ରୟରେ ଭବିଷ୍ୟତର ସୁଖସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ । ସବୁ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା । ଆୟୁବ ଖାଁଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ ପ୍ରତାପ ସେମାନଙ୍କୁ ଏକ କୂଳହୀନ ନିରାଶ ସାଗରରେ ଭସାଇ ଦେଇଛି । ଯେଉଁମାନେ ନେତୃତ୍ୱର ଲାଳସାରେ ଗୋପନ ପଥରେ ଭାରତ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ, ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତ୍ରିଶଙ୍କୁର ଦଶା ଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ସିନ୍ଧୁର ବିସ୍ତୃତ ମରୁଭୂମି । ରାଜଧାନୀ କରାଚିକୁ ଗ୍ରାସ କରିଯିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏ ମରୁଭୂମିରେ ଉଷ୍ଟ୍ରଧର୍ମୀଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କାହାର ତିଷ୍ଠିବାର ଆଶାନାହିଁ । ଆୟୁବ ଖାଁ ମରୁପ୍ରାନ୍ତରର ଲଢ଼େଇରେ ବିଶାରଦ । ସୁତରାଂ ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାଙ୍କର ସର୍ବାଧିପତ୍ୟ ଦୂର ହେବାର ସମ୍ଭାବନା କେଉଁଠି ?

ଭାରତ ନେପାଳରୁ ଯୁଗ ଯୁଗର ରାଣାଶାହୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଚ୍ଛେଦ କରି ଲୋକପ୍ରତିନିଧି ମୂଳକ ରାଜତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିଲା । କିନ୍ତୁ ପାକିସ୍ଥାନୀ ନେତାମାନେ ସେ ବାଟ ବନ୍ଦ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ଭାରତ ଅପେକ୍ଷା ଆମେରିକା ଓ ଇଂଲଣ୍ଡ ଉପରେ ସେମାନେ ଅଧିକ ଆସ୍ଥାବାନ । କାଶ୍ମୀରକୁ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିବାକୁ ହେବ । ଏଥିପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର । ଭାରତ କୁଆଡେ ଗଣଭୋଟ ପାଇଁ ରାଜି ହେଉନାହିଁ । ଘୋର ଅନ୍ୟାୟ

କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ତିନି ତିନିଟା ସାଧାରଣରେ, ନିର୍ବାଚନ ହୋଇଗଲାଣି, ତାହା କଣ ଲୋକମତର ସୂଚକ ନୁହେ ? ପାକିସ୍ତାନୀ ନେତାମାନେ କହନ୍ତି—ଆଦୌ ନୁହେ । କାଶ୍ମୀରବାସୀ ବାଲେଟ ବାକ୍ସରେ ଭୋଟ ଦେଇ ଭାରତ ୟୁନିଅନରେ ରହିବେ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହାର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ଇସଲାମ୍ ଧର୍ମ ଓ ପବିତ୍ର କୋରାନ ଗ୍ରନ୍ଥର ଦୋହାଇ ଦେଇ ପାକିସ୍ତାନୀ ନେତାମାନେ ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାର୍ଥସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ମୂଳରୁ ଯେଉଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇ ଦେଶ-ବିଭକ୍ତିର କାରଣ ହେଲେ, କାଶ୍ମୀର ବେଳକୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ପନ୍ଥା ଗ୍ରହଣୀୟ । ଅର୍ଥାତ୍ କାଶ୍ମୀରବାସୀଙ୍କ ଭିତରେ ଧର୍ମାନ୍ଧତାର ତେଜ ନତୋଳି ଗଣଭୋଟ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନପାରେ । ଭାରତ ଏତିକି ସୁଯୋଗ ଦେଉନଥିବାରୁ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଦେଇଛି । ଏଥିପାଇଁ ପୃଥିବୀ ପଞ୍ଚାଏତରେ ନେହରୁ ଓ ଯୁଦ୍ଧ ଡାକରା ଚାଲିଛି ।

ଆୟୁବଶାହୀ ଶାସନର ତୋଫାନ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ କାଶ୍ମୀର ପାଇବା ପାଇଁ ଭେଳକି ବନ୍ଦ ହୋଇନାହିଁ ।

ଏଣେ ଆୟୁବ ଖାଁ ପୁରୁଣା ସମ୍ବିଧାନର ସମାଧି ଉପରେ ନିଜକୁ ନିଜେ ମୌଳିକ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ମୂଳକର୍ତ୍ତା ରୂପେ ସଜାଇ ରାଜଧାନୀକୁ କରାଚିରୁ ରାୱଲପିଣ୍ଡି ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିଛନ୍ତି ।

ସିନ୍ଧୁନଦୀ ଅବବାହିକାରେ କେତେ ସଭ୍ୟତାର ଅବଲୁପ୍ତି ଘଟିଛି । ଏକଦା ମାନବ-ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରଥମ ପଦଧ୍ୱନି ଏହିଠାରେହିଁ ଶୁଣାଯାଇଥିଲା । ପ୍ରାଗ୍ଐତିହାସିକ କାଳର ମହେଞ୍ଜୋଦଡ଼ୋର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ତାହାର ମୂକସାକ୍ଷୀ ଦିଏ ।

ଏ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଇତିହାସର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଘଟିଛି । ସିନ୍ଧୁ ପାକିସ୍ତାନୀ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ସମାଧିପୀଠରେ ପରିଣତ ହେଲାଣି ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।

* * * *

ହଠାତ୍ ବଜ୍ର—ଗମ୍ଭୀର ଶବ୍ଦରେ ଆକାଶ-ମେଦିନୀ ପ୍ରକମ୍ପିତ କରି କେତୋଟି ଜେଟ୍‌ବିମାନ ଉପରକୁ ଉଠିଗଲା । ମୁଖର୍ଜୀ ଓ ମୁଁ ଚମକିପଡ଼ି ସେଇଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଛୁ ।

କରାଚି ବିମାନ-ଘାଟିରେ ଆମେରିକା ଯୋଗାଇଥିବା ଏହିଭଳି ବହୁ ଲଢ଼ୁଆ ବିମାନ ଦିନରାତି ପହରା ଦେବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ । ଶବ୍ଦର ଗତି ଅପେକ୍ଷା କୁଆଡ଼େ ଏ ଗୁଡ଼ିକର ଗତି ବେଶି । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଯଥାର୍ଥରେ ଶବ୍ଦଭେଦୀ । ଆୟୁବ ଖାଁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଭରସା କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଶାସନ ଚଳାଇଛନ୍ତି ।

୧୯୫୭ରୁ ବାର୍ଷିକ ୩୦।୪୦ କୋଟି ଟଙ୍କା ମୂଲ୍ୟର ସାମରିକ ସାହାଯ୍ୟ ଆମେରିକାରୁ କରାଚିକୁ ଆସୁଛି । ହୁଏତ ଆହୁରି ଅଧିକ ଆସିବ । ଏସିଆରେ ପାକିସ୍ଥାନ ହେଲା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ରାଷ୍ଟ୍ର । ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଏସିଆ ଚୁକ୍ତି ସଙ୍ଗଠନ ବା ସିଆଟୋର ସଭ୍ୟ । ଏହାର ପରିଣତି ଲୋକଙ୍କୁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆକାଶଚୁମ୍ବୀ ଜେଟ୍ ଲଢ଼ୁଆ ବିମାନଗୁଡ଼ିକ ସତେ ଅବା ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଉଛନ୍ତି—ସାଧୁ ସାବଧାନ ! ମହାପ୍ରଳୟର ଦିନ ନିକଟ ହୋଇ ଆସିଲାଣି ।

ଆମ ବିମାନ ଛାଡ଼ିବାର ସଙ୍କେତ ଦେଲା । ମୁଖର୍ଜୀ ପୁଣି ସେଇ ଟ୍ୟୁରିଷ୍ଟକ୍ଲାସର ଗ୍ୟାଙ୍ଗ୍‌ୱେ ସିଡ଼ି ଆଡ଼କୁ ତରବର ହୋଇ ପାଦ ଚଳାଇଲେ ।

ଆକାଶ ଯାତ୍ରାର ସେ ଯୁଗ, ଏ ଯୁଗ ଓ ଆଗାମୀ ଯୁଗ

ମୋ ଘଡ଼ିରେ ପାଞ୍ଚଟା ବାଜିଲଣି । କିନ୍ତୁ କରାଚିର ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟ ମାତ୍ର ସାଢ଼େ ତିନିଟା । ଭାଦ୍ର ମାସରେ ମଧ୍ୟ କନ କନ ଶୀତ । ବିବିଜୀ ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନ ଖାଲି କରିଦେଇ ଗଲେ, ଗୋଟିଏ ତେଲ କମ୍ପାନୀର ଦୁଇଜଣ ଆରବୀ ଅଫିସର ସେଇ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନ ଦଖଲ କରି ସାରିଲେଣି । ଏମାନଙ୍କ ଗନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥାନ ବେରୁଟ । କରାଚିରୁ ବାହାରି ଦୀର୍ଘ ପାଞ୍ଚଘଣ୍ଟା କାଳ ଉଡ଼ିବା ପରେ ଲେବାନନର ରାଜଧାନୀ ବେରୁଟ୍‌ରେ ବିମାନ ଅବତରଣ କରିବ ।

ଜେଟ୍ ବିମାନ ଯାତ୍ରାରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ ସୁବିଧା ଭିତରେ ଏହାକୁ ଗୋଟିଏ ଅସୁବିଧା ବୋଲି ମୁଁ ଧରି ନେଇଛି । କ୍ଷେପକେ ଅନ୍ୟୁନ ତିନିଘଣ୍ଟା ନ ଉଡ଼ି ବିମାନ କୌଣସି ଜାଗାରେ ଅବତରଣ କରେନାହିଁ । ସେଥିରେ ପୁଣି ତିନିଘଣ୍ଟିଆ କ୍ଷେପ ବେଶି ନାହିଁ । ଅଧିକାଂଶ ଚାରିଘଣ୍ଟିଆ କିମ୍ବା ପାଞ୍ଚଘଣ୍ଟିଆ । ପ୍ରାୟ ଛ'ଅ ମାଇଲ ଉଚ୍ଚ ଆକାଶରେ ବିମାନ ଯେତେବେଳେ ଉଡ଼େ । ସେତେବେଳେ ମନେହୁଏ ଯାନଟି ସତେକି ଗତି ହରାଇ ମଝି ଆକାଶରେ ହଠାତ୍ ଅବରୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଟକି ରହିଛି । ତଳେ ବହଳା ମେଘର ଆସ୍ତରଣ । ଉପରେ ସୀମାହୀନ ନୀଳ ନିର୍ମଳ ଆକାଶ । ବର୍ଷା ବାଦଲ କିମ୍ବା ଝଡ଼-ଝଞ୍ଜାର ଭୟ ନାହିଁ । କୁହୁଡ଼ି-ଘେରା ଅନ୍ଧାରରେ ପଥ ହରାଇବାର ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ । ପାଇଲଟ୍ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଏବଂ ନିରୁଦ୍‌ବିଗ୍ନ ମନରେ ଘଣ୍ଟାରେ ଅନ୍ୟୁନ ପାଞ୍ଚଶହ ମାଇଲ୍ ଗତିରେ ବିମାନ ଚଳାଇ ଯାଆନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ମଝି ଆକାଶରେ ତ୍ରିଶଙ୍କୁ ଦଶା ଭଜିଲ ଭଳି ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା କାଳ ବୈଚିତ୍ର୍ୟହୀନ ଭାବରେ ବସି ଚଟାମାଡ଼େ । ଟ୍ରେନ୍ ନୁହେଁଯେ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ନୂଆ ନୂଆ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ସମୟ

କଟିଯିବ । ଅନୁଚ୍ଚ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ୁଥିବା ବିମାନ-ଯାତ୍ରୀମାନେ ମାତା ବସୁନ୍ଧରାଙ୍କ ବିଚିତ୍ର ରୂପସମ୍ଭାର ଓ ସାଜସଜ୍ଜା ଆକାଶମାର୍ଗରୁ ଦେଖିବାର ଯେଉଁ ସୁଯୋଗ ପାଆନ୍ତି, ସେଥିରେ କେବଳ ସମୟ କଟିଯାଏ ନାହିଁ, ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଭୋଗର ଆକାଂକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ବଳବତୀ ହୁଏ । କବି ଯଥାର୍ଥରେ ଗାଇ ଯାଇଛନ୍ତି—

“ସୁନ୍ଦରେ ତୃପ୍ତିରେ ଅବସାଦ ନାହିଁ
ଯେତେ ଦେଖୁଥିଲେ ନୂଆ ଦିଶୁଥାଇ ।”

କିନ୍ତୁ ଏଇ ଧରଣର ବିମାନ-ଯାତ୍ରୀଙ୍କ ସୁବିଧା ତୁଳନାରେ ଅସୁବିଧା ବେଶି । କାରଣ ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଜେଟ୍ ତୁଳନାରେ ଦୂରଗାମୀ, ଉଚ୍ଚଗାମୀ କିମ୍ବା ଦ୍ରୁତଗାମୀ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ମେଘ ପବନର ଢେର ଭିତରେ ପଡ଼ିଯିବାର ଆଶଙ୍କା ଥାଏ ।

* * * *

ହୁଏତ ଆଜିର ଏସବୁ ଅସୁବିଧା ଆସନ୍ତାକାଲିକୁ ରହିବ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ମନୁଷ୍ୟ ଅହରହ ସଂଗ୍ରାମ ଚଳାଇଛି । କେବେ କେଉଁ ଅଜ୍ଞାତର ଏକ ବିସ୍ମୃତ ଦିବସରେ ମାନବ ଜିଜ୍ଞାସୁ ଆକାଶରେ ଘୁଡ଼ି ଉଡ଼ାଇବା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲ୍ । ତାହାଥିଲ୍ ଆକାଶବିଜୟର ପ୍ରଥମ ପଦକ୍ଷେପ ।

ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଅନୁମାନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଜନ୍ମର ଦୁଇ ହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଚୀନ ଦେଶରେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ଘୁଡ଼ି ଉଡ଼ା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲ୍ । ଯେଉଁବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବପ୍ରଥମେ ସୂତାରେ ବାନ୍ଧି ଆକାଶକୁ ଘୁଡ଼ି ଛାଡ଼ିଥିଲେ, ସେ ହୁଏତ ସ୍ୱପ୍ନରେ ମଧ୍ୟ ଭାବିନଥିବେ ଯେ ଏହା ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀରେ ଏକ ନୂଆ ସଭ୍ୟତାର ଅଧ୍ୟାୟାରମ୍ଭ ହେଲ୍ ।

ବାସ୍ତବରେ ଘୁଡ଼ି ଆକାଶ-ବିଜୟ ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟମନରେ ଥିବା ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଆକାଂକ୍ଷାର ପ୍ରତୀକ ମାତ୍ର । ଶହ ଶହ ବର୍ଷର ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଗବେଷଣା ଫଳରେ ତାହାର ସେ ସ୍ୱପ୍ନ ସାର୍ଥକ ହୋଇଛି ।

ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁମାନେ ସ୍ମରଣୀୟ, ମାନବସଭ୍ୟତାକୁ ସେମାନଙ୍କର ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ । ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ୟର୍କଶାୟାର ନିବାସୀ ଜର୍ଜ କ୍ଲେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ କାଗଜ ଘୁଡ଼ି ବଦଳରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଉପାୟରେ ଘୁଡ଼ି ଉଡ଼ାଇବା ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ଅନୁଧାନ ଓ ଅଭ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ସେ ପ୍ରମାଣିତ କଲେ ଯେ ଘୁଡ଼ି ଆକାରର କୋଣଯୁକ୍ତ ହାଲୁକା ଧରଣର କୌଣସି ଧାତୁ କିମ୍ବା କାଠ ଜିନିଷକୁ ମଧ୍ୟ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ାଯାଇପାରେ ।

କ୍ଲେଙ୍କ ପରେ ଜର୍ଜ ପିକାକ ନାମକ ଜଣେ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ଏ ଦିଗରେ ଆଉ ଟିକିଏ ଅଗ୍ରଗତି କଲେ । ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମଫଳରେ ସେ କାଳର ଘୁଡ଼ି (ଏକାଳର ବିମାନର ଆଦ୍ୟ ରୂପ ?) ଘଣ୍ଟାରେ ୨୦ ମାଇଲ ବେଗରେ ଉଡ଼ି ପାରିଲା ।

ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆର ଲରେନ୍ସ ହରଗ୍ରେବ ୧୮୮୪ରେ ସିଡ୍‌ନୀ ସହରରେ ଇଞ୍ଜିନଶକ୍ତି ହୋଇଥିବା ପ୍ରଥମ ଘୁଡ଼ି ଆକାଶକୁ ଛାଡ଼ିଥିଲେ । ଏହା ଆଉ କାଗଜ କିମ୍ବା କପଡ଼ାରେ ତିଆରି ହୋଇ ନଥିଲା । କାଠ ଓ ଧାତୁରେ ଏହା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଏହି ଘୁଡ଼ିରେ ଗୋଟିଏ ଧରଣର ବାକ୍ସ ଖଞ୍ଜି ସେଥିରେ ଅଢ଼େଇଶହ ପାଉଣ୍ଡର ମାଲ ମଧ୍ୟ ହରଗ୍ରେବ ଉପରକୁ ଛାଡ଼ିବାରେ ସଫଳକାମ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

ହରଗ୍ରେବ୍‌ଙ୍କ ଏହି ସଫଳତା ପରେ କେବଳ ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୁହେଁ କୂଟନୈତିକକ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ଉତ୍ସୁକତା ଦେଖାଗଲା । ମନୁଷ୍ୟ ଉଡ଼ି ପାରିଲା ଭଳି ଗୋଟିଏ ବିମାନର କିଭଳି ଆବିଷ୍କାର ହେବ ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲେ । କାରଣ ଏହାକୁ ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ଏକ ମାରଣାସ୍ତ୍ରରେ ପରିଣତ କରାଯାଇ ପାରିବ ବୋଲି ସେତିକିବେଳୁ ୟୁରୋପର ସବୁ ଦେଶର ସରକାର ଅନୁମାନ କରିଥିଲେ ।

ସୁତରାଂ ବ୍ୟାପକ ଭାବରେ ଗବେଷଣା ଚାଲିଲା । ହରଗ୍ରେବଙ୍କ କାମକୁ ଆଗେଇ ନେବାପାଇଁ ଯେଉଁମାନେ ବିଶେଷ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଡ଼. ଲେବସୁର, କ୍ୟାପ୍‌ଟେନ ପାଉଏଲ ତଥା କର୍ଣ୍ଣେଲ ସେମୁଏଲ ଫ୍ରେକ୍‌ଲିନ୍ କୋଡ଼ିଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ଡ଼. ଲେବିୟୁର ମନୁଷ୍ୟ ଆରୋହଣ କରିପାରିଲା ଭଳି ଗୋଟିଏ ଇଞ୍ଜିନ ଯୁକ୍ତ ଘୁଡ଼ି ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ସେ ଆଶାଜନକ ସାଫଲ୍ୟମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ପାରିନଥିଲେ ।

ଗତ ଶତାବ୍ଦିର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଏ ଦିଗରେ ଆହୁରି ଅଗ୍ରଗତି କରାଯାଇ ପାରିଲା । ୧୮୯୫ରେ ବାଡେ଼ନ ପାଉଏଲ ଗୋଟିଏ ବିମାନ ତିଆରି କରି ସେଥିରେ ସେ ନିଜେ ବସି ୧୬୦ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚ ଆକାଶକୁ ଉଠି ପାରିଲେ । ତାପରେ କର୍ଣ୍ଣେଲ କୋଡ଼ି ଯେଉଁ ବିମାନ ତିଆରି କଲେ ସେଥିରେ ୨୦୦୦ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚକୁ ଯାଇ ହେଲା । କର୍ଣ୍ଣେଲ କୋଡ଼ି ଏହି ବିମାନ ଟିରେ ୨୮୦ ଥର ଉଡ଼ିଥିଲେ । ୧୯୦୭ରେ ସେ ଏକ ବିରାଟ ଜନତା ଆଗରେ ମଧ୍ୟ ଆକାଶ ଯାତ୍ରାର ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମକୁ ସଫଳତାର ସହିତ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇ ପାରିଲେ ।

ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗ ଆକାଶରେ ମନୁଷ୍ୟର ବିଜୟ ଯାତ୍ରାର ଯୁଗ । ଗ୍ରେବିୟୁଲ ବୋୟୁଗିନ, ଆରକଡ଼େ କୋନ, କର୍ଟିସସ୍ ଏବଂ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଇଟ ଭ୍ରାତୃଦ୍ୱୟ ନିଜ ନିଜର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଫଳରେ କାଗଜ ଘୁଡ଼ି କିଭଳି ଜେଟ୍ ବିମାନରେ ପରିଣତ ହେବ ସେଥିପାଇଁ ବାଟ ଫିଟାଇ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ।

* * * *

୨୦୦୭ ରେ କୋଡ଼ିଙ୍କ ଦୁଇ ହଜାର ଫୁଟ ଉଚ୍ଚ ଆକାଶ ଯାତ୍ରାର ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ବେଳକୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମନୁଷ୍ୟ ଯେ କେତେଦୂର ଆଗେଇଥିବ, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନୁମାନ କରିବା କଷ୍ଟକର ନୁହେଁ । ଦଶ ବର୍ଷ ତଳେ କଲିକତାରୁ ଆମେରିକା ଯିବା ପାଇଁ ୪୮ ଘଣ୍ଟା ଲାଗୁଥିଲା । ଜେଟ ଇଞ୍ଜିନ୍ ଆବିଷ୍କୃତ ହେବା ପରେ ତାହା ୨୦ ଘଣ୍ଟାକୁ କମି ଯାଇଛି । ଏବେ ତ ପୁଣି ‘ଶବ୍ଦଭେଦୀ’ ବା ସୁପରସୋନିକ ବିମାନର ଯୁଗ ଆସିଲାଣି । ସାମରିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏ ଶବ୍ଦଭେଦୀ ବିମାନ ଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବହାର ବହୁଳ ଭାବରେ ହେବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉଛି । ଏହାକୁ ଯାତ୍ରୀ

ପରିବହନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ହୁଏତ ଶୀଘ୍ର ବିନିଯୋଗ କରାଯିବ । ଜେଟ୍ ବିମାନଗୁଡ଼ିକ ବିରାଟକାୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ସଂଖ୍ୟକ ଯାତ୍ରୀ ନମିଳିବାରୁ ଗତ ତିନି, ଚାରି ବର୍ଷ ଧରି ବିଭିନ୍ନ ବିମାନ କମ୍ପାନୀ ଅବଶ୍ୟ ବହୁତ କ୍ଷତି ସହିଲେଣି । କାରଣ ଜେଟ୍ ବିମାନ ଚଳାଇବା ବ୍ୟୟସାଧ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଆଗାମୀ ବର୍ଷେ ଦୁଇବର୍ଷ ଭିତରେ ଏ ଅସୁବିଧା ଦୂର ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଆଶା କରା ଯାଉଛି ।

ଗତ ବର୍ଷ ଠାରୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସ ମିଳିତ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦଭେଦୀ ଯାତ୍ରୀବାହୀ ବିମାନ ନିର୍ମାଣର ପରିକଳ୍ପନା କରି ତାହାର ନକ୍ସା ତିଆରି କରିସାରିଲେଣି । ୧୯୬୮ରେ ଏ ବିମାନ କୁଆଡ଼େ ପ୍ରଥମେ ଉଡ଼ିବ । ଏହାର ଗତି ଘଣ୍ଟାରେ ଦେଡ଼ ହଜାର ମାଇଲ୍ ଯାଏ ହେବ । ଆକାଶର ୭୦ ହଜାର ଫୁଟ—ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟୂନ ୧୫ ମାଇଲ ଉଚ୍ଚରେ ଏ ବିମାନ ଉଡ଼ିବ । ଅନ୍ତତଃ ୫୮୦ ଯାତ୍ରୀ ଏଥିରେ ଯାଇ ପାରିବେ । ସୁତରାଂ ୧୯୦୭ର କୋଡ଼ିଙ୍କ ଘୁଡ଼ି ବିମାନର ଶତବାର୍ଷିକ ଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହେଲା ବେଳକୁ ବିମାନଯାତ୍ରାରେ ଏଭଳି ଏକ ନୂତନ ଯୁଗ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ପାରିଥିବ, ଯାହା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଗ୍ରହ ଗ୍ରହାନ୍ତରକୁ ସହଜରେ ନେଇ ଯାଇ ପାରିବ ।

ସେତେବେଳେ ଆଜିର ଭଳି କରାଚିରୁ ବେରୁଟ ଗଲାବେଳେ ଦୀର୍ଘ ୫ ଘଣ୍ଟା କାଳ ଉଚ୍ଚ ଆକାଶରେ ବସି ବସି ଚଠା ମାଡ଼ିବ ବୋଲି ଆଉ କାହାରିକୁ ଅବାନ୍ତର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ।

ଏ ଯୁଗର ରାଜ୍ୟ - ସେ ଯୁଗର ରାଜୁତି

କରାଚି ସହର ଉପରେ କ୍ଷଣକପାଇଁ ଚକ୍ରାକାର ପରିକ୍ରମା କରି ପ୍ରତି ବିମାନ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଆକାଶକୁ ଉଠିଗଲା । ଯାତ୍ରୀମାନେ ସହର ଟିକିଏ ବିହଙ୍ଗମ-ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇବା ପାଇଁ ଝରକା ଆଡ଼କୁ ଝୁଙ୍କି ରହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କାହିଁ କରାଚି ? ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଆଲୋକ ଉଦ୍‌ଭାସିତ କେତୋଟି ଜନମାନବହୀନ ରାସ୍ତା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଆରବ ସାଗରର କୂଳେ କୂଳେ ବହୁଦୂର ଯାଏ ସହରର ବ୍ୟାପ୍ତି । ଉପକୂଳର ଆଲୋକ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହେରାଏ ଅଞ୍ଚଳ ଯେ ବନ୍ଦର ହୋଇଥିବ ତାହା ବାରିହେଲା । ସାମାନ୍ୟ କେତୋଟି ମିନିଟ ମାତ୍ର । ତାପରେ ସବୁ ଶୁନ୍‌ଶାନ୍ । ଆଖିଆଗରୁ ସୁପ୍ତ କରାଚିର ଅବଲୁପ୍ତି ଘଟିଲା । ମନେ ହେଉଥିଲା ସତେଅବା ଶେଷରାତିର ଏକ ସ୍ୱପ୍ନ । ମୁହୂର୍ତ୍ତକପାଇଁ କୌଣସି ମାୟାପୁରୀର ମୋହିନୀ ରୂପ ଦେଖାଦେଇ ଉଭେଇ ଗଲା ।

କ୍ୟାପଟେନ୍‌ନଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ୱର ଡାକବାଜା ଯନ୍ତ୍ରରେ ଝଙ୍କୃତ ହୋଇ ଉଠିଲାଣି । ବିମାନ କେତେ ଉଚ୍ଚରେ ଏବଂ କେଉଁ କେଉଁ ଦେଶ ଉପର ଦେଇ ଗତି କରିବ ତାହାର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ସେ ଦେଉଛନ୍ତି ।

ବେଲୁଚିସ୍ଥାନ ଓ ଇରାନକୁ ଡାହାଣ ପଟେ ରଖି ଆରବସାଗରର କୂଳେ କୂଳେ କିଛିଦୂର ଅଗ୍ରସର ହେବାପରେ ବିମାନ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଇରାନ ଉପକୂଳ ଦେଇ ଉଡ଼ି ଓମାନ ଉପସାଗର ଲଙ୍ଘନ କରିବ । ତାପରେ ଏ ଯୁଗର ତରଳ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ—ପେଟ୍ରୋଲର ଅସରନ୍ତି ଭଣ୍ଡାର ଆରବ ଭୂମି ଉପରେ ଦୀର୍ଘ ଦୁଇହଜାର ମାଇଲ ପଥ ଉଡ଼ିଯାଇ ସକାଳ ଆଠଟା ସୁଦ୍ଧା ବେରୁଟରେ ପହଞ୍ଚିବ ।

ଅଣ୍ଟାରୁ ସେଫ୍ଟିବେଲ୍ଟ ଫିଟାଉ ଫିଟାଉ ଦୀର୍ଘ ପାଞ୍ଚଘଣ୍ଟା କାଳ କିଭଳି ସମୟ କଟିବ ସେକଥା ମୁଁ ବିଚାରୁଛି । ପରିଚାରିକା ପୁଳାଏ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଆଣି ଦେଖାଇଲେ । କରାଚିରୁ ସଦ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ କେତୋଟି ପାକିସ୍ତାନୀ ଦୈନିକର ପ୍ରାତଃ ସଂସ୍କରଣ ଭିତରୁ 'ଡନ' କାଗଜଟିକୁ ବାଛିନେଲି । ଭାରତବିରୋଧୀ ପ୍ରଚାରରେ ଏହାର ପୃଥିବୀ ବ୍ୟାପି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ରହିଛି । କାଗଜଟିରେ ସାମାନ୍ୟ ଆଖି ବୁଲାଇ ଦେଉ ନେଉ ତାହାର ଏକାଧିକ ପ୍ରମାଣ ମିଳିଗଲା । ଜିନ୍ନା ସାହେବ ପାକିସ୍ତାନ ଦାବି ଉଠାଇଲାବେଳେ ଏହି କାଗଜଟିକୁ ମୁଖ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନୀତି ଥିଲା ଅଶୀ ଓ ମସି—ଦୁଇ ଦିଗରୁ ଦ୍ୱିଜାତିତତ୍ତ୍ୱପାଇଁ ଇସଲାମୀୟମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗଠିତ କରିବା । ଭାରତରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ମୁସଲମାନମାନେ ଯେ ଭାରତୀୟ ନୁହନ୍ତି, ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର 'ଜାତି' ବା ନେଶନ୍ ଏହାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପାକିସ୍ତାନ ଗଠନ କରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ଏଥିରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ 'ଡନ୍' । ସମ୍ବାଦପତ୍ର ହେଉଛି ରାଷ୍ଟ୍ରର ଚତୁର୍ଥ ସ୍ତମ୍ଭ । ଶାସନ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ (ଲେଜିସ୍ଲେଚର,) କର୍ମଚାରୀଗୋଷ୍ଠୀ (ଏକ୍ଜିକ୍ୟୁଟିଭ,) ଓ ବିଚାର ବିଭାଗ (ଜୁଡ଼ିସିଏରୀ) ହେଉଛି ତିନୋଟି ସ୍ତମ୍ଭ । ଏହା ସାଙ୍ଗକୁ ସମ୍ବାଦପତ୍ର (ପ୍ରେସ) ରାଷ୍ଟ୍ରର ଚତୁର୍ଥ ସ୍ତମ୍ଭ ବା 'ଫୋର୍ଥ ଇଷ୍ଟେଟ୍' ବୋଲି ଅଭିହିତ ହେଉଛି । ସୁତରାଂ ଜିନ୍ନା ପାକିସ୍ତାନର ପରିକଳ୍ପନା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫୋର୍ଥ ଇଷ୍ଟେଟ୍‌ର ଭିତ୍ତିସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ସଫଳ କାମ ହୋଇଛି । 'ଡନ' କାଗଜଟି ସେଦିନ ହାତରେ ଧରି ଅନୁଭବ କଲି ଜିନ୍ନା ନାହାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ସ୍ୱର ସେଥିରେ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଛି ।

ଜଣେ ସହଯାତ୍ରୀ ଯାପାନୀ ଶିଳ୍ପପତିଙ୍କ ହାତରେ ଆଜି ଖଣ୍ଡିଏ 'ଡନ୍' । ସମ୍ପାଦକୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ପ୍ରତି ସେ ମୋର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲେ । ନେହେରୁଙ୍କ ନିନ୍ଦାବାଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ନେହେରୁଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ସେତେବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଜାତୀୟ ସଂହତି ରକ୍ଷାପାଇଁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ତାହା ବିରୁଦ୍ଧରେ 'ଡନ୍' ପଞ୍ଚମୁଖ ହୋଇ ଉଠିଛି । ମୁଁ ଜାପାନୀ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ

ପଚାରିଲି ଏହା ବିକୃତ ମସ୍ତିଷ୍କର ବାତୁଳତା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କଣ ହୋଇପାରେ ଠିକଏ ବିଚାରକରନ୍ତୁ । ଭାରତରେ ଜାତୀୟ ସଂହତି ରକ୍ଷା ହେଲେ ପଡ଼ୋଶୀ ପାକିସ୍ତାନ କିମ୍ବା ଇସଲାମ୍‌ର ସ୍ୱାର୍ଥହାନୀ ଘଟୁଛି କେଉଁଠି ?

ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଭାଷାକୁ କାହିଁକି ସମ୍ବିଧାନରେ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ ତାହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଏକ ପୃଷ୍ଠାରେ ଜଣେ ପତ୍ରପ୍ରେରକ ବିଷୋଦ୍‌ଗାର କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ତିକ୍ତତା ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ଏକ ଆଳ । ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଭାରତର ପାଞ୍ଚ କୋଟି ଯାକ ମୁସଲମାନଅଧିବାସୀଙ୍କ ମାତୃଭାଷା ନୁହେଁ । ପୂର୍ବ ପାକିସ୍ତାନର ମୁସଲମାନମାନେ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ତାମିଲ, ମଲୟାଲମ ଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ମାତୃଭାଷା ସମାନ । ଗୁଜରାଟରେ ମଧ୍ୟ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଗୁଜରାଟୀ ହେଉଛି ମାତୃଭାଷା । ଅନ୍ୟଦିଗରେ ଦେଖିଲେ ବିହାର, ଉତ୍ତର-ପ୍ରଦେଶ, ଦିଲ୍ଲୀ, ପଞ୍ଜାବର ବହୁ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖଙ୍କ ମାତୃଭାଷା ଉର୍ଦ୍ଦୁ । ଏହାତ ଜଣାଶୁଣା ଯେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ନେହେରୁ ଉର୍ଦ୍ଦୁ-ଭାଷୀ, ଡକ୍‌ଟର ରାଜେନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷା ଉର୍ଦ୍ଦୁରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଅତଏବ 'ଉର୍ଦ୍ଦୁ' ପାଇଁ ଭାରତ ଉପରେ ସମ୍ପ୍ରଦାୟିକତା-ଦୋଷ ଲଦିବାର କିଛି ନାହିଁ ।

ପରିଚାରିକା ଟ୍ରେ ରେ ଗରମ ଗରମ କଫି ଆଣି ସାମନାରେ ହାତ ପସାରି ଧରିଲେ । ଆଖି କୋଣର ଠାର ଓ ମୁରୁକି ହସାରେ ହିଁ ସେ ଯେପରି କହୁଥିଲେ—

"ଶୀଘ୍ର କପେଧର । ଶୁଭବେଳ ଗଡ଼ିଯାଉଛି । ବିଳମ୍ବ ହେଲେ ପାଇବ ନାହିଁ ।"

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କପେ ହାତକୁ ନେଇ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଇଲି ।

* * * *

କ୍ୟାପ୍‌ଟେନଙ୍କ ପୁଣି ଘୋଷଣା—"ଆମେ ଓମାନ ଜଳଡ଼ମ୍ବରୁ ପାରହୋଇ ସଉଦି-ଆରବ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ୁଥାଉଁ ।"

ମୋ ସାମନାର ସିଟ୍‌ରେ ତେଲ କମ୍ପାନୀର ଯେଉଁ ଦୁଇଜଣ କର୍ମଚାରୀ କରାଚିରୁ ବସିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ କର୍ମସ୍ଥଳୀ ଏହି ସଉଦି-ଆରବ। ଏହାମଧ୍ୟରେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପରିଚୟ ହୋଇ ସାରିଲାଣି। ଆରବ ଅଞ୍ଚଳ ସମ୍ପର୍କରେ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ବେଶ ସମୟ କଟିଗଲା।

୧୬ଟି ଦେଶକୁ ନେଇ ଆରବ ଭୂମି ଗଠିତ। ଏଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ —ସଉଦି ଆରବ, ମିଶର, ୟେମନ, କୁବେତ, ସିରିଆ, ଜର୍ଡନ, ଇରାକ, ଲେବାନନ, ମରକ୍‌କୋ, ଲିବିୟା, ଟିଉନିସିଆ ଓ ସୁଡ଼ାନ ମୁଖ୍ୟ। ଏଥିରୁ ସଉଦି ଆରବ, କୁବେତ ଓ ଜର୍ଡାନରେ ନିରଙ୍କୁଶ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ। ମିଶର, ସିରିଆ, ଓ ଇରାକର ରାଜନୀତି ସାମରିକ ନେତାମାନଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି। କୁବେତ ସମେତ ୫ଟି ଛୋଟ ଛୋଟ ରାଜ୍ୟରେ 'ଶେଖତନ୍ତ୍ର' ପ୍ରଚଳିତ।

ସମଗ୍ର ଆରବ ଅଞ୍ଚଳର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ଅବସ୍ଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଚିତ୍ର। ଏହାର ଭୂଗର୍ଭରେ ତୈଳ ଆକାରରେ ଅସରନ୍ତି ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦ ରହିଛି। କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଭଲନୁହେଁ। ଯେଉଁ ୩।୪ଟି ଦେଶର ଶାସନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ରାଜାମାନଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ପୃଥିବୀର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧନୀ। ଅଥଚ ପ୍ରଜାଙ୍କ ଭଲମନ୍ଦ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ଚିନ୍ତା ଥିଲାଭଳି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ।

ଆରବର ସବୁ ଦେଶରେ ବୈଦେଶିକ ପ୍ରଭାବ ବେଳକୁବେଳ ବଢ଼ୁଛି। ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକରେ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲାଣି ସେଗୁଡ଼ିକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବରେ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ପରୋକ୍ଷଭାବରେ ସୋଭିଏଟ ଗୋଷ୍ଠୀର ସମର୍ଥକ। ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଇଂଲଣ୍ଡ-ଆମେରିକାର ପ୍ରଭାବ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରହିଛି। ତେଣୁ ଆରବୀ ଭାଷାଭାଷୀ ଇସଲାମୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ ମତିଗତ ଐକ୍ୟ ନାହିଁ। ତେବେ ଇସରାଇଲ ବିରୁଦ୍ଧରେ "ମଇଁଷି ଶିଙ୍ଗ ଫିଟା—ଯୁଟିଲା ବେଳକୁ ଗୋଟା" ରୀତିରେ ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ସମସ୍ତେ ଏକଜୁଟ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି। ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିବା 'ଆରବ ଲିଗ୍' କେବଳ ଏଇଥିପାଇଁ ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବଜାଇ ରଖିପାରି ଥିଲା। ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବଶ୍ୟ ତାହା ମୃତପ୍ରାୟ।

ସଉଦି ଆରବ, ଇରାକ ଆଦିରେ ପ୍ରଚୁର ତେଲଖଣି ଥିବାରୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାର ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଦୀର୍ଘ ମିଆଦି ପଟ୍ଟା ସୂତ୍ରରେ ନେଇ ବିପୁଳ ଟଙ୍କା ଦିଅନ୍ତି । ସିରିଆ, ଲେବାନନ ଆଦି ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶ ଗୁଡ଼ିକରେ ତେଲଖଣି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତେଲ କମ୍ପାନୀଗୁଡ଼ିକୁ ପାଇପ୍ ଲାଇନ୍ ନେବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ଦେଇ ଥିବାରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଟଙ୍କା ପାଆନ୍ତି ।

ବହୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ସଙ୍ଗଠିତ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ଏ ଯୁଗରେ ସୁଦ୍ଧା ଆରବୀ ଶାସକମାନେ ମଧ୍ୟ ଯୁଗର ଖିତରବାଜକୁ ଜାବୁଡ଼ି ଧରି ବସିଛନ୍ତି । 'ବଳ ଯାର ମୁଲକ ତାର' ନୀତି ଆରବ ଭୂମିରେ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଛି ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ ।

ବନ୍ଧୁବରଙ୍କ ଠାରୁ ସଉଦି ଆରବର ରାଜ ପରିବାରର କଥା ଯାହା ଶୁଣିଲି ତାକୁ ସହଜରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ହେଲା ନାହିଁ । ଆରବ ଉପନ୍ୟାସର କାହାଣୀ ବୋଲି ହିଁ ମନେହେଲା ।

ଭଲା କିଏ ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ଯେ ଏଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ସଉଦି ଆରବର ରାଜାଙ୍କ ୫୫ ପୁଅ-ଝିଅ, ୨୩୮ ନାତି-ନାତୁଣୀ, ୮୩୭ ବେଗମ୍ ଓ ୮୦୦୦ ଦାସଦାସୀ ଅଛନ୍ତି ! ! ଏ ରାଜା ଦେଶର ତେଲ ଖଣି ଗୁଡ଼ିକରୁ ବାର୍ଷିକ ମାତ୍ର ୪୫ କୋଟି ଟଙ୍କା ଆୟ କରନ୍ତି ।

ମୋଗଲ କାଳରେ ଭାରତର ମୁସଲମାନ ବାଦଶାହମାନଙ୍କର ହାରେମ୍ ବା ରାଣୀ ହଂସ ପୁରରେ ଶହ ଶହ ସଂଖ୍ୟାରେ ସୁନ୍ଦରୀ ଯୁବତୀଙ୍କୁ ଆଣି ରଖା ହେଉଥିଲା ବୋଲି ଐତିହାସିକ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ । ମୋଗଲ ବାଦଶାହମାନେ ହାରେମ୍ ସଜାଇବାରେ ପାଣିଭଳି ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରୁଥିଲେ । ଏବେ ଆରବ ଦେଶର ରାଜାମାନଙ୍କର ରାଣୀ ହଂସ ପୁର ଗୁଡ଼ିକରେ ମୋଗଲ କାଳର ଥାଟ ବାଟ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରହିଛି ।

ଏ ଦେଶର ବିଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ଅଦ୍ଭୁତ । ରାଜାଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଯାହା ବାହାରିଲା ତାହାହିଁ ଆଇନ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଶୂଳୀରେ ବସାଇବା,

ଫୁଟନ୍ତା ତେଲ କଡ଼େଇରେ ପକାଇବା ଏବଂ ତଲୁଆର ଚଳାଇ ଶିରଚ୍ଛେଦ କରିବା ଏ ଦେଶରେ ଦଣ୍ଡରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ରହିଛି ।

ରଜା କୁଆଡ଼େ ଘୋର ଧର୍ମପରାୟଣ । କୋରାନର ନୀତିକୁ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ମାନି ଚଳନ୍ତି । ତେଣୁ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ଧୂମପାନ, ମଦ୍ୟପାନ ଅପରାଧ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଛି । ଅଥଚ ହାରେମରେ ଶହ ଶହ ମହିଳାଙ୍କୁ ଆଣି ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପେ ରଖିବାରେ କୌଣସି ବାଧା ନାହିଁ । ରାଜା କୁଆଡ଼େ କୋରାନ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ନୀତିକୁ ମାନିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଦିନ ଚାରି ଜଣଙ୍କୁ ମାତ୍ର ଧର୍ମତଃ ସ୍ତ୍ରୀ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରନ୍ତି । ଆଇନ ଗଛେ ଗଛେ ଗଲେ ରାଜା ପତ୍ରେ ପତ୍ରେ ଯାଇ କୌଶଳରେ ଧର୍ମକୁ କିଭଳି ଆଖି ମିଟିକା ମାରନ୍ତି ଏହା ତାହାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ।

ଆରବ ଦେଶର ସବୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଊଣା ଅଧିକେ କ୍ରୀତଦାସ ପ୍ରଥା ଚାଲୁ ରହିଛି । ସଉଦି ଆରବରେ ଟିକିଏ ବେଶି । ସାଧାରଣ ବଜାର ମାନଙ୍କରେ ଗୋରୁ-ଗାଈ, ଛେଳି-ମେଣ୍ଢା ବିକ୍ରି ହେଲା ଭଳି ହୃଷ୍ଟ ପୁଷ୍ଟ ଯୁବକ-ଯୁବତୀଙ୍କର ମଧ୍ୟ ବଜାର ବସେ । ଆରବୀ ସଉଦାଗରମାନେ ଏଇସବୁ ହତଭାଗ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ-ପଣ୍ୟର ଦେହ ମୁଣ୍ଡରୁ ଲୁଗା ବାହାର କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ପରଖି ଭାଉ ଭୁଟାନ୍ତି । ଏହି ବର୍ବରପ୍ରଥା ଆରବ ଦେଶରେ ଏଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସମ୍ମାନିତ ପ୍ରଥାରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ରହିଛି ।

ମୋଟ ଉପରେ ଆରବ ଦେଶକୁ 'ତେଲ ଓ ତଲୁଆରର ଦେଶ' ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଏହାର ତେଲଖଣୀ ଗୁଡ଼ିକ ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତାକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବା ପାଇଁ ଇନ୍ଧନ ଯୋଗାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ସଭ୍ୟତାର ଆଲୋକ ଆରବ ଭୂମିରେ ପଡ଼ି ପାରି ନାହିଁ । ତେଲ ଖଣୀ ଉପରେ ଠିଆ ହୋଇ ହାତରେ ତଲୁଆର ଧରି ରାଜା ଓ ସାମନ୍ତମାନେ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଜୀବନଧାରାକୁ ଅବ୍ୟାହତ ରଖିଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ଆଉ କେତେଦିନ ? ମନରେ ସ୍ୱତଃ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଜାଗି ଉଠେ । ଏ ଯୁଗର ଦେଶରେ ସେ ଯୁଗର ରାଜତନ୍ତ୍ର ଯେ ବେଶି ଦିନ ତିଷ୍ଠିବ ନାହିଁ ତାହା ଜଳ ଜଳ ଦିଶିଲଣି । ସାମରିକ ବିଦ୍ରୋହ ରୂପରେ ଜନ

ଜାଗୃତିର ଝଡ଼ ବହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲାଣି । ଏହାର ପ୍ରଥମ ଧକ୍କାରେ ମିଶରର ରାଜବଂଶ ଲୋପ ପାଇଲା । ତା ପଛକୁ ଇରାକରେ ମଧ ସେହି ଅବସ୍ଥା ଘଟିଲା । ଆଉ ଯେଉଁମାନେ ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ବେଳକାଳ ଆସୁଛି । କେତେବେଳେ କେଉଁ ଦେଶରେ ସାମରିକ ବିଦ୍ରୋହ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିବ ତାହା କିଏ କହିବ ?

* * * *

ପୁଣି ଡାକବାକ ଯନ୍ତ୍ରରେ କ୍ୟାପ୍ଟେନଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ୱର । ଆମର ଡାହାଣ ଦିଗରେ ସିରିଆର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଡାମାସ୍କସ୍ ସହର ପଡ଼ିବ । ଜଣେ ପରିଚାରିକା କ୍ୟାପ୍ଟେନଙ୍କ ଇଂରେଜୀ ଘୋଷଣାର ଆରବୀ ତର୍ଜମା କରି ଶୁଣାଇଲେ । ଡାମାସ୍କସ୍‌ର ଆରବୀ ଉଚ୍ଚାରଣ 'ଦମସ୍କ' । ଶୁଣିଲି କାଇରୋ ସହରର ଶୁଦ୍ଧ ଆରବୀ ଉଚ୍ଚାରଣ 'କାହିରା' । କିନ୍ତୁ ତିନି ତୁଣ୍ଡରେ ଛେଳି କୁକୁର ହେବା ନ୍ୟାୟରେ ଦମସ୍କ ଡାମାସ୍କସ୍ ଓ କାହିରା କାଇରୋ ନାମରେ ହିଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତି ପାଇଛି ।

ଦମସ୍କ ସହର ଉପରେ ଉଡ଼ିଲା ବେଳେ ବିମାନ ଟିକିଏ ତଳକୁ ଖସି ଆସିଥିଲା । ଆରବ ଭୂମିର ଏହି ସହର ଗୁଡ଼ିକୁ ଏକ ସୀମାହୀନ ମରୁଭୂମି ବକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସୁଜଳା ସୁଫଳା ମରୁଉଦ୍ୟାନ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । ଅନ୍ଧକାରମୟ ପୁରୀରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଆଲୋକ ବର୍ତ୍ତିକା ଭଳି ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତାର କେନ୍ଦ୍ର ରୂପେ କ୍ରମଶଃ ମୁଣ୍ଡ ଟେକୁଛି ।

ଆମେ ଦମସ୍କ ସହର ଓ ତାର ଆଖପାଖ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ସେଫଟିବେଲ୍ଟ ବାନ୍ଧିବା ପାଇଁ ପରିଚାରିକା ଦୁହେଁ ଆସି ତରବର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ବେରୁଟ୍‌ରେ ଆଉମାତ୍ର ପନ୍ଦର ମିନିଟ୍‌ରେ ବିମାନ ଅବତରଣ କରିବ । ମୁଁ ଟଏଲେଟ୍ କାମ ସାରିଦେବା ପାଇଁ ଉଠିଲି । କକ୍‌ପିଟ୍ ସାମନାରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଦେଖିଲି ଦୂର ଚକ୍ରବାଳ ତଳେ ଭୂମଧ ସାଗରର ଫେନିଳ ଜଳରାଶି ନିଜର ଅପୂର୍ବ ରୂପ ସମ୍ଭାର ମେଲାଇ ବସିଛି ।

ରେଶମୀ ପରଦା—ଅସ୍ଥି ପଞ୍ଜରର ମନୁଷ୍ୟ

ବିମାନ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅବତରଣ କରି ମୃତ୍ତିକା ସ୍ପର୍ଶ କଲା । ଆମେ ବେରୁଟରେ ପହଞ୍ଚିଗଲୁ ।

ଦେଢ଼ବର୍ଷ ତଳେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଲଣ୍ଡନ ଯିବା ରାସ୍ତାରେ ବେରୁଟ ସହିତ ମୋର ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ ଘଟିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେଦିନ ଯେଉଁ ବେରୁଟକୁ ଦେଖିଥିଲି ଆଜି ତାକୁ ଦେଖୁନାହିଁ । ଏ ଏକ ଭିନ୍ନ ନଗରୀ । ସେଦିନ ଶେଷ ରାତ୍ରିର ତମିସାଚ୍ଛନ୍ନ ପ୍ରାୟାନ୍ଧକାର ଭିତରେ ବେରୁଟ ଥିଲା ଅବଗୁଣ୍ଠନ ବତୀ । ଆଜି ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ନାତା ଲବଣ୍ୟ ତଳ ତଳ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀର ରୂପ ପରିଗ୍ରହ କରି ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ମନେହେଲା ଲେବାନନର ରାଜଧାନୀ ନୁହେଁ, ଲବଣୀପିତୁଳା ରାଜକନ୍ୟା । ପୃଷ୍ଠଦେଶରେ ନାତିଉଚ୍ଚ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀ ସୁଦୂର ଦିଗନ୍ତ ଯାଏ ପ୍ରସାରିତ । ପାଦଦେଶରେ ଊର୍ମୀ ମୁଖରିତ ସାଗର ବେଳା । ପ୍ରଥମ ଦର୍ଶନରେ ମନେହେବ ବେରୁଟ ଏସିଆର ନୁହେ, ୟୁରୋପ କିମ୍ବା ଆମେରିକାର ଗୋଟିଏ ସହର । ଏହାର ଗଗନଚୁମ୍ବୀ ଅଟ୍ଟାଳିକା ଶ୍ରେଣୀ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦତାର ଯେଉଁ ସୂଚନା ଦିଏ ତାହା ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ଅନୁନ୍ନତ ଏସିଆରେ ଦୁର୍ଲଭ ।

ଦେଶଟି ଆକାର ପ୍ରକାରରେ ନିତାନ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର । ଭାରତର ରାଜଧାନୀ ଦିଲ୍ଲୀର ଜନସଂଖ୍ୟା ସହିତ ସମଗ୍ର ଲେବାନନର ଜନସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ସମାନ । ଅର୍ଥାତ୍ ମାତ୍ର ପନ୍ଦର ଲକ୍ଷ । କେନ୍ଦ୍ର ଶାସିତ ଦିଲ୍ଲୀ ତୁଳନାରେ ଏହାର ଆୟତନ ମଧ୍ୟ ସାତ ଗୁଣରୁ ଅଧିକ ନୁହେ । କିନ୍ତୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ଓ ଆୟତନରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେଲେ କଣ ହେବ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜ ପାଇଁ ଏହାର

ଅତୁଳନୀୟ ଦାନ ରହିଛି । ଏକଦା ଲେବାନନ ପ୍ରାଚୀନ ଫିନିଶୀୟାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଇତିହାସ କହେ ରୋମନ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାର ପ୍ରଥମ ସୃଷ୍ଟି ଏହି ଭୂମିରେ ହୋଇଥିଲା । ଅସଲରେ ଲେବାନନର ବେଳାଭୂମି ଦିନେ ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ସିଂହଦ୍ୱାର ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ଆରବ ଭୂମିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏଦେଶ ତାର ସେହି ପୂର୍ବ ପରମ୍ପରା ଛାଡ଼ିନାହିଁ ।

ଏହାର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷତ୍ୱ ଏଠାରେ ଧର୍ମାନ୍ଧତାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଲେବାନନର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟା ଭିତରୁ ଶତକଡ଼ା ୫୪ ହେଉଛନ୍ତି ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ । ଅବଶିଷ୍ଟଙ୍କ ଭିତରେ ମୁସଲମାନ ୪୪ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ୨ । ଏହି ଅନ୍ୟାନ୍ୟଙ୍କ ଭିତରେ ଇହୁଦୀ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଅଥଚ ୧୯୪୮ରେ ଲେବାନନ ଆରବ ଗୋଷ୍ଠୀର ସଭ୍ୟ ହିସାବରେ ଇସ୍ରାଇଲର ଇହୁଦୀ ସରକାରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣ କରିଥିଲା ।

ସମଗ୍ର ଆରବ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲେବାନନ ଏକମାତ୍ର ଦେଶ ଯେଉଁଠାରେ ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷତା ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଆଦର୍ଶ ହୋଇଛି । ପୃଥିବୀ ରାଜନୀତିରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦେଶଟି ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରପେକ୍ଷତା ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ପାଇଁ ସର୍ବଦା ସଚେଷ୍ଟ ରହିଛି ।

* * * *

ସେଦିନ ବେରୁଟ ବିମାନ ବନ୍ଦରରେ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଭିଡ଼ । ବହୁ ମାନ୍ୟଗଣ ରାଜପୁରୁଷ ଉପସ୍ଥିତ ଅଛନ୍ତି । ବାହାରେ ବିପୁଳ ସୈନ୍ୟ ସମାବେଶର ସୂଚନା । ଶୁଣିଲି କୌଣସି ଆରବୀ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିମାନ ଶୀଘ୍ର ଅବତରଣ କରିବ । ଏଠାରେ କିଛି ସମୟ ବିଶ୍ରାମ କରିବା ପରେ ସେ ସୁଇଜରଲାଣ୍ଡସ୍ଥ ତାଙ୍କର ପ୍ରମୋଦଭବନକୁ ଯିବେ । ରାଜକୁମାରଙ୍କ ନିରାପତ୍ତା ରକ୍ଷାପାଇଁ ଏହି ଆୟୋଜନ । କାଳେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଘାଉଡ଼ି ହେବ । ତେଣୁ କୂଟନୈତିକ ସୌଜନ୍ୟତା ପ୍ରଦର୍ଶନ ନାମରେ ସାମରିକ ସତର୍କତା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ।

ଆମେ ଯେଉଁ ରାସ୍ତା ଦେଇ ବିମାନ ବନ୍ଦରର ବିଶ୍ରାମ କକ୍ଷକୁ ଗଲୁ ତାର ଦୁଇ କଡ଼ରେ ଦୁଇ ଦଳ ଲୋକ ଧାଡ଼ିବାନ୍ଧି ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ ।

ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଗୁପ୍ତଚର ବିଭାଗର ଲୋକ । ଆମ ସହିତ କାଇରୋରୁ ସାଉଦି ଆରବ ତେଲ କମ୍ପାନୀର ଯେଉଁ ଦୁଇଜଣ କର୍ମଚାରୀ ଆସିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ସୀମା ନାହିଁ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଯାଗାରେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ଖାନତଲାସ କରାଗଲା । କାଳେ ବୋମା ନେଇ ଛଦ୍ମବେଶରେ ଆସି ନାହାନ୍ତି ? ଗୋଟିଏ ଯାଗାରେ ମୋତେ ଓ ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଟେବୁଲ୍‌କୁ ଡାକି ନିଆଗଲା । ନା-ନା କୌଣସି ଆଶଙ୍କାର କାରଣ ନାହିଁ । ଆମେ ଦୁହେଁ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକ । ଅଫିସର ଜଣକ ପାସପୋର୍ଟ ଦେଖି ଫେରାଇ ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଏ କଣ ? ମୁଖର୍ଜୀ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଟ୍ରାନ୍‌ଜିଟ କାର୍ଡ୍‌ ପୂରଣ କରିନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ? ପ୍ରତି ବିମାନବନ୍ଦରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାବେଳେ ନାମ, ଧାମ ଓ ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥଳର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବା ଗୋଟିଏ କାର୍ଡ୍‌ ପୂରଣ କରି ତାହା ଦାଖଲ କରାଯିବା କଥା । ବିମାନ ଅବତରଣ ପୂର୍ବରୁ ଏ କାର୍ଡ୍‌ ବାଣ୍ଟି ଦିଆ ଯାଇଥାଏ । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିମାନ କମ୍ପାନୀ ବିନାମୂଲ୍ୟରେ ଚାହା, କଫି କିମ୍ବା ଲେମୋନେଡ଼ ଜାତୀୟ ପାନୀୟ ପାଇଁ ସ୍ଲିପ୍ ଦେଇଥାନ୍ତି । ମୁଖର୍ଜୀ ତରବରରେ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଛନ୍ତି । ହଉ, ତାଙ୍କ କାମ ମୋତେ କରି ଦେବାକୁ ହେଲା । ଦସ୍ତଖତଟିଏ ପକାଇ ମୁଖର୍ଜୀ ଅଫିସରଙ୍କୁ ତାହା ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ ।

ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଆମ ସହଯାତ୍ରୀଗଣ ଓ ପରିଚାରିକା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଗଲେଣି । ବିଶାଳଭବନର କେଉଁ ଦ୍ୱାର ଦେଇ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଶ୍ରାମ କକ୍ଷକୁ ଯିବାକୁ ହେବ ତାହା ଠଉରେଇବା କଷ୍ଟକର । ଏଠାରେ ଆରବୀ ଓ ଫାରସୀ ଭାଷାର ପ୍ରଚଳନ ଅଧିକ । ବିମାନ ବନ୍ଦରର କର୍ମଚାରୀଗଣ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜୀ କମ ଜାଣନ୍ତି । ଯାହାହେଉ ଜଣେ ମହିଳା ଆମକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଲେ ।

ମୁଖର୍ଜୀ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦାନ୍ତଘସା ହୋଇନାହିଁ । ପ୍ରାତଃକର୍ମ ବାକି ରହିଛି ।

ବିଚାରି ଟଏଲେଟ ରୁମ୍‌କୁ ଯାଇ ପୁଣି ଫେରି ଆସିଲା । ଲୋଟା କିମ୍ବା ମଗ ଦରକାର । ଟଏଲେଟ ପେପର ଚଳିବ ନାହିଁ ।

"ଆପଣଙ୍କ ବ୍ୟାଗ୍‌ରେ ଥିବ ବୋଧହୁଏ ?"

ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କ କାକୁତିଭରା ପ୍ରଶ୍ନରେ ମୁଁ ନ ହସି ରହି ପାରିଲି ନାହିଁ । ପାଇଖାନାରେ ଲୋଟା ବ୍ୟବହାର ଏସବୁ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ନୁହେ ଆଗରୁ ତାହା ନବୁଝି ବିଚରା ଅନ୍ଧୁଆରେ ପଡ଼ିଛି । ଟଏଲେଟ କାଗଜ ଦ୍ୱାରା କାମଚଳାଇବା ପାଇଁ କେତେ ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ନାକ ଟେକା ବନ୍ଦହେଲ୍ ନାହିଁ । ଅଗତ୍ୟା କଫି ପରିବେଷଣକାରୀ ଠାରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ଲେଟ ପଟ୍ ମାଗିଆଣି ତାଙ୍କୁ ଦେଲି । ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କ ମୁହଁରେ ହସ ଫୁଟିଉଠିଲ୍ ।

ଆମେ କଫି କପେ କପେ ଧରି ବସିଛୁ; ପରିଚାରିକା ଆସି ଖବର ଦେଲେ ବିମାନ ଉଡ଼ିବାରେ ସାମାନ୍ୟ ବିଳମ୍ବ ଘଟିବ । ସୁତରାଂ ଇଚ୍ଛାକଲେ ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କ ପାଇଁ ଏଠାରେ ବ୍ରେକ୍‌ଫାଷ୍ଟ୍‌ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦିଆଯିବ । ପରିଚାରିକାଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନରୁ ହିଁ ଜଣାଗଲ୍ ଯେ ଆମେ ଏହି କର୍ମଟିକୁ ଏଠାରେ ତୁଟାଇ ଦେଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ବିମାନ ଭିତରେ ବ୍ରେକ୍‌ଫାଷ୍ଟ୍ ପରଶିବାର କଷ୍ଟରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା ମିଳନ୍ତା ।

ତଥାସ୍ତୁ କହି ଆମେ ରେସ୍ତୋରାଁ କକ୍ଷ ଭିତରେ ପଶିଲୁ ।

ବେରୁଟ ବିମାନବନ୍ଦର ଏସିଆ, ଆଫ୍ରିକା, ୟୁରୋପ, ଆମେରିକାର ମିଳନ କେନ୍ଦ୍ର । ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆଗାମୀ ବିମାନ ଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟ ଏହା ଏକ ବିଶ୍ରାମ ସ୍ଥଳ । ତେଣୁ ସବୁ ସମୟରେ ପୃଥିବୀର ପଞ୍ଚ ମହାଦେଶ ଓ ଦଶ ଦିଗନ୍ତର ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଏଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଆମେ ରେସ୍ତୋରାଁ କକ୍ଷ ଭିତରେ ଖାଲି ଟେବୁଲ ଅଛି କି ନାହିଁ ତାହା ତଉରେଇବା ପାଇଁ ଆଖି ବୁଲେଇଲୁ । ପରିଚାରିକା ହାତଠାରି ଗୋଟିଏ କୋଣକୁ ଡାକିନେଲେ । ଆଗରୁ ଦୁଇଜଣ ଭାରତୀୟ ଯୁବକ ଦଖଲ କରି ରହିଥିବା ଏକ ଚାରିଜଣିଆ ଟେବୁଲର ଅବଶିଷ୍ଟ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନ ଆମପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଛି । ହଠାତ୍ ଦୁଇଜଣ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ସଙ୍ଗୀରୂପେ ପାଇ ଆମେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖୁସୀ ହୋଇଗଲୁ ।

ଯେଉଁ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହେଲ୍ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ପଞ୍ଜାବୀ ଓ ଜଣେ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ଅଧିବାସୀ । ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କର ଆନନ୍ଦର

ସୀମାନାହିଁ । ତାଙ୍କ ତୁଣ୍ଡରେ ଜୁଆର ଉଠିଲା ବେଳକୁ ମୁହଁରେ ଖଇ ଫୁଟିଲା । ଖାଇବା ଭୁଲିଯାଇ ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି 'ଗାଙ୍ଗୁଲି ମଶାଇ'ଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅହା ମାତୃଭାଷାର କି ମହିମା ! ମୂକକୁ ମଧ୍ୟ ବାଚାଳ କରିଥାଏ ।

ଗାଙ୍ଗୁଲି ଓ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁ କପୁର କିଛିକାଳ ହେଲା ଜାତିସଂଘ ଖାଦ୍ୟ ଓ କୃଷି ସଂସ୍ଥାର ଚାକିରି ଗ୍ରହଣ କରି ଏଠାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଆଜି ସେମାନେ ବାଗଦାଦ ଯାଉଛନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମରେ ଭୂମଧ୍ୟସାଗର କୂଳରୁ ପୂର୍ବରେ ଆରବସାଗର କୂଳଯାଏ ବିସ୍ତୃତ ଥିବା ଅଞ୍ଚଳ ଫସଲର ଶତ୍ରୁ ପଙ୍ଗପାଳ ଜାତୀୟ ପତଙ୍ଗର ଜନ୍ମସ୍ଥଳୀ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ମରୁଭୂମିରେ ପଙ୍ଗପାଳ ଦଳ ଅଣ୍ଡାଦେଇ ବଂଶ ବୃଦ୍ଧି କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଜାତିସଂଘ ଖାଦ୍ୟ ଓ କୃଷି ସଂସ୍ଥା ପକ୍ଷରୁ ବେରୁଟ, ବାଗଦାଦ ଆଦି ସହରମାନଙ୍କରେ ପଙ୍ଗପାଳ ନିପାତ ବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ଗବେଷଣାଗାରମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି । ଗାଙ୍ଗୁଲି ଓ କପୁର ଦୁହେଁଯାକ ଏହି ସଂସ୍ଥାର କର୍ମୀ । କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷେ ସମଗ୍ର ଆରବ ଦେଶ ବୁଲୁଛନ୍ତି ।

ଦୁହିଁଙ୍କ ସହିତ ଘଣ୍ଟାଏ କାଳ ବସି ଆରବ ଅଞ୍ଚଳ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲୁଁ ।

ଭୌଗୋଳିକ କାରଣରୁ ଆରବଭୂମି ବିଶ୍ୱ ରାଜନୀତିରେ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ଏହାକୁ ଆଫ୍ରିକା, ଏସିଆ ଓ ୟୁରୋପର ସଂଯୋଗ ସ୍ଥଳ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଆଗ ଆଟଲାଣ୍ଟିକ ମହାସାଗର କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ମରକ୍‌କୋଠାରୁ ଆରବସାଗର କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଇରାନ ଯାଏ ସମଗ୍ର ଆରବୀ ଓ ଫାରସୀ ଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ 'ମଧ୍ୟ-ପ୍ରାଚ୍ୟ' ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଯାଉଥିଲା । ଇଦାନିଂ ଉତ୍ତର-ଆଫ୍ରିକାର ମିଶର, ଲିବ୍ୟା, ଟିଉନିସିଆ, ଆଲଜିରିଆ, ସୁଡ଼ାନ ଆଦି ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିବା ପରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ 'ମଧ୍ୟ-ପ୍ରାଚ୍ୟ' କିମ୍ବା 'ନିକଟ-ପ୍ରାଚ୍ୟ'ର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଉ ନାହିଁ । ଉତ୍ତର-ଆଫ୍ରିକାର ଏହି କେତୋଟି ରାଜ୍ୟରେ ଆରବୀ ଭାଷାଭାଷୀ ଲୋକସଂଖ୍ୟାର ମୋଟ ୬୯ ଭାଗ ବସବାସ କରନ୍ତି । ଅବଶିଷ୍ଟ ୩୧ ଭାଗ ବର୍ତ୍ତମାନର ପଶ୍ଚିମ-ଏସିଆର ବାସିନ୍ଦା । ଏଥିର ଅଧିକାଂଶ ଦେଶ ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ

ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀଙ୍କ ଶୋଷଣ ଯନ୍ତ୍ରରେ ନିଷ୍ପେଷିତ ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି । ପରିଣାମରେ ବିପୁଳ ତୈଳ ସମ୍ପଦର ଅଧିବାସୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ।

ବର୍ତ୍ତମାନର ଯାନ୍ତ୍ରିକଯୁଗରେ ପେଟ୍ରୋଲ୍ ଜାତୀୟ ତୈଳ ହେଉଛି ଶକ୍ତିର ଆଧାର । ପୃଥିବୀରେ ଯେତେ ପେଟ୍ରୋଲ ଅଛି ତାହାର ଶତକଡ଼ା ୫୦ଭାଗରୁ ଅଧିକ ରହିଛି ଏହି ପଶ୍ଚିମ-ଏସିଆର ଭୂଗର୍ଭରେ । ସୋଭିଏଟ ରୁଷିଆ ଓ ପୂର୍ବ ୟୁରୋପର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଶାସିତ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ବାହାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଧନତାନ୍ତ୍ରିକ ଦେଶଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରତି ବର୍ଷ ମୋଟ ଯେତେ ପେଟ୍ରୋଲ ନିଷ୍କାସିତ ହୁଏ ତାହାର ଶତକଡ଼ା ୭୦ ଭାଗ ପଶ୍ଚିମ ଏସିଆରୁ ମିଳିଥାଏ । କହିବାକୁ ହେଲେ ଏଠାର ତୈଳ ସମ୍ପଦ ହିଁ ପଶ୍ଚିମ ୟୁରୋପର ସଭ୍ୟତାକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିଛି । ୧୯୭୦ରେ ୨୧୭୦ ଲକ୍ଷ ଟନ୍ ପେଟ୍ରୋଲ ଏ ଅଞ୍ଚଳରୁ ରପ୍ତାନି ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଉତ୍ପାଦନ ପରିମାଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି ।

ଏଠାର ପେଟ୍ରୋଲ ଶିଳ୍ପର କେତୋଟି ବିଶେଷତ୍ୱ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ପ୍ରଥମତଃ ଆମେରିକା ତୁଳନାରେ ଏଠାରେ ଉତ୍ପାଦନ ଖର୍ଚ୍ଚ ଯଥେଷ୍ଟ କମ୍ । ଇରାନ୍, ସଉଦୀ-ଆରବ ଓ କୁଏତର ଗୋଟିଏ ତୈଳ-କୂପରୁ ଯେତିକି ତୈଳ ମିଳିଥାଏ, ସେହି ପରିମାଣ ତୈଳ ନିଷ୍କାସନ ପାଇଁ ଆମେରିକାରେ ଅନ୍ତତଃ ୫୦୦ଟି କୂପ ଆବଶ୍ୟକ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଏଠାରେ ଏତେ ପରିମାଣ ତୈଳ ନିଷ୍କାସିତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରିଶୋଧିତ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ । ଯାହା ଅଛି ସେଥିରେ ଶତକଡ଼ା ୬।୭ ଭାଗମାତ୍ର ପରିଶୋଧିତ ହୁଏ । ଅବଶିଷ୍ଟ ସମସ୍ତ ତୈଳ ପାଇପ୍ ଯୋଗେ ସମୁଦ୍ରତଟକୁ ନିଆଯାଇ ସେଠାରୁ ବିଦେଶକୁ ରପ୍ତାନି ହୋଇଥାଏ । ତୃତୀୟତଃ ଅଧିକାଂଶ ପେଟ୍ରୋଲ ଉତ୍ପାଦନ କେନ୍ଦ୍ର ବୈଦେଶିକ କମ୍ପାନୀ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । କେବଳ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା ପଶ୍ଚିମ ଏସିଆର ଅନ୍ୟୂନ ଶତକଡ଼ା ୬୦ ଭାଗ ତୈଳ ଉତ୍ପାଦନ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ହଲାଣ୍ଡ ହାତରେ ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଇଟାଲୀ ଓ ଜାପାନ ମଧ୍ୟ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ତୈଳ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେଣି ।

ପଶ୍ଚିମ-ଏସିଆର ଅଧିକାଂଶ ସରକାର ବିଦେଶୀ ତୈଳ କମ୍ପାନୀ ପ୍ରଦତ୍ତ ଲଭ୍ୟାଂଶ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି । ୧୯୬୦ର ହିସାବ ଅନୁଯାୟୀ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟ ଏଥିରୁ ମୋଟ ୬୮୭କୋଟି ଟଙ୍କା ପାଇଥିଲେ । ଏହା ତୈଳ କମ୍ପାନୀଗୁଡ଼ିକର ମୋଟ ଲଭର ଶତକଡ଼ା ୫୦ ଭାଗ ମାତ୍ର । ନିକଟରେ ଅବଶ୍ୟ 'ଆରବ ତୈଳ କଂଗ୍ରେସ' ନାମକ ଏକ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗଠନ ଗଢ଼ାଯାଇ ଲଭର ଶତକଡ଼ା ୫୦ ଭାଗ ପରିବର୍ତ୍ତେ ୫୭ ଭାଗ ମିଳୁ ବୋଲି ଦାବୀ ଆଗତ କରାଯାଇଛି । ୧୯୫୧ରେ ତୈଳ ସମ୍ପଦର ଜାତୀୟକରଣ ପାଇଁ ଇରାନର ତତ୍‌କାଳୀନ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଡକ୍ଟର ମୋସାଦେକଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ବ୍ୟର୍ଥ ହେବାପରେ ଏହା ଏକ ନୂତନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ।

ତେବେ ରାଜକୋଷକୁ ଯେତେ ଅର୍ଥ ଆସୁ ନା କାହିଁକି ସାଧାରଣ ଜନତା ଚରମ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିରହିଛନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମ-ଏସିଆର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟା ହେଉଛି ୧୧କୋଟି ୪୧ଲକ୍ଷ ୩୬ହଜାର । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଶତକଡ଼ା ୮୦ ଭାଗ କୃଷିଜୀବୀ ଏବଂ ଶତକଡ଼ା ୬୦ ରୁ ୭୦ ଭାଗ ଗାଁଗହଳର ଅଧିବାସୀ । ମୋଟ ଜମିର ଶତକଡ଼ା ୯୦ ଭାଗ ମରୁଭୂମିରେ ଆବୃତ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଜମିର ଶତକଡ଼ା ୯୦ ଭାଗର ମାଲିକାନାସ୍ୱତ୍ୱ ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ମାତ୍ର ଏକ ଭାଗ ଲୋକଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି । ଏମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଆରବ ଅଞ୍ଚଳର 'ଶେଖ' ବା ସାମନ୍ତ ।

ଏହିକାରଣରୁ ଅଧିକାଂଶ ଆରବ ଦେଶରେ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ଲୋକ ପ୍ରତିନିଧିମୂଳକ ସରକାର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ । ଏହି ସାମନ୍ତବାଦୀମାନଙ୍କ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର ଯୋଗୁଁ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଲୋକଙ୍କ ହାତରେ କ୍ଷମତା ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛି । କହିବାକୁ ଗଲେ ପ୍ରତି ରାଜ୍ୟରେ କେତୋଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିବାର ହିଁ ଶାସନ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ପ୍ରତି ଶାସକବର୍ଗର ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ସମୟ ନଥାଏ । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ଜରା, ବ୍ୟାଧି ଓ ନିରକ୍ଷରତା ଭିତରେ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ସଡ଼ି ଏହି ଜୀବଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁଭଳି ବ୍ୟର୍ଥ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଛନ୍ତି ତାହା ବାସ୍ତବରେ ଅତିଶୟ ମର୍ମନ୍ତୁଦ । ଏକମାତ୍ର ଲେବାନନରେ ଶତକଡ଼ା ୫୦ଭାଗ ଯାଏ ଲୋକ ଶିକ୍ଷିତ । ଅନ୍ୟ ସବୁ ରାଜ୍ୟରେ ନିରକ୍ଷରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଶତକଡ଼ା ୭୫ରୁ ୮୫ ଭାଗ ।

କେତୋଟି ରାଜ୍ୟରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବେଶଭୂଷାର ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ପ୍ରଚଳନ ହୋଇଛି । ଇରାନର ବର୍ତ୍ତମାନର ଶାହଙ୍କ ପିତା ରେଜାଶାହ ପହଲବିଙ୍କ ଅମଳରେ ସେ ଦେଶର ମହିଳାମାନେ ୟୁରୋପୀୟ ମହିଳାଙ୍କ ଭଳି ସ୍କର୍ଟ ନପିନ୍ଧିଲେ ଫାସିଦଣ୍ଡ ଦିଆଯିବ ବୋଲି ହୁକୁମ ଜାରି ହୋଇଥିଲା । ଆଫଗାନିସ୍ତାନର ଅମୀର ଅମାନୁଲ୍ଲା ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ଦଶକରେ ତାଙ୍କ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଏହିଭଳି ସଂସ୍କାରର ପ୍ରଚଳନ କରିବାକୁ ଯାଇ ରାଜଚ୍ୟୁତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଇରାନର ଲୋକେ କୌଣସି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶ ନକରି ପୁରୁଣା ଢଙ୍ଗ ଚାଙ୍ଗ ଛାଡ଼ିଛନ୍ତି । ତେବେ ପୋଷାକ ଛଡ଼ା ଏହି ଦୀର୍ଘକାଳ ଭିତରେ ଇରାନବାସୀଙ୍କର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନାହିଁ । ଲୋକସଂଖ୍ୟା ଦୁଇକୋଟି ହେଲେହେଁ ସେଥିରୁ ଶତକଡ଼ା ୭ ଜଣମାତ୍ର ସାକ୍ଷର । ମହିଳାମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଶିକ୍ଷିତାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଶତକଡ଼ା ୩ରୁ ଅଧିକ ନାହାନ୍ତି । କୁହାଯାଏ ଇରାନର କେବଳ ଦୁଇଶହ ପରିବାର ସେ ଦେଶର ଶାସନ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି । ସରକାରୀ କଳର ସମସ୍ତ ବଡ଼ ପଦ ଏବଂ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟର ସଭ୍ୟପଦ ଏହି ଦୁଇଶହ ପରିବାରର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ହିଁ ଏକପ୍ରକାର ସଂରକ୍ଷିତ ରହିଛି ।

ସବୁ ରାଜ୍ୟର ସାମରିକ ବାହିନୀମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଗଠିତ । ତେଣୁ ମଝିରେ ମଝିରେ ଯେଉଁସବୁ ସାମରିକ ବିପ୍ଳବ ମୁଣ୍ଡ ଟେକୁଛି ତାହା ମୂଳରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆଦର୍ଶ ରହୁନାହିଁ । ବ୍ୟକ୍ତିକମ୍ବା ଗୋଷ୍ଠୀବିଶେଷର କ୍ଷମତା ଲାଭ ହିଁ ତାହାର ଲକ୍ଷ ହେଉଛି । ଆଦର୍ଶର ଅଭାବଯୋଗୁ ୟେମେନ ଓ ସିରିଆକୁ ମିଶାଇ ମିଶରର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଯେଉଁ ମିଳିତ ଆରବ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଗଠନ କରିଥିଲେ ତାହା ଦୃଢ଼ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ସିରିଆରେ ସବୁବେଳେ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବିପ୍ଳବ କୁହୁଳୁଛି । ଚର୍ଚ୍ଚିଲ ସାହେବ ଥରେ କୁଆଡ଼େ ଭବିଷ୍ୟତ ବାଣୀ କରିଥିଲେ ଯେ ସିରିଆବାସୀ କେବେହେଁ ନିଜେ ନିଜ ଦେଶର ଶାସନ ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହେବେ ନାହିଁ । ତାହା ଊଣା ଅଧିକେ ସତ୍ୟରେ ହିଁ ପରିଣତ ହୋଇଛି ପଶ୍ଚିମ-ଏସିଆର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସବୁ ରାଜ୍ୟଭଳି ସିରିଆରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତ କୃଷୀଙ୍କ ହାତରେ ଜମିର ସତ୍ତ୍ୱନାହିଁ । ଲୋକେ ଆଶାକରିଥିଲେ ଆରବ ଗଣତନ୍ତ୍ରରେ ସାମିଲ ହେଲେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ନାସେର ଜମିଦାରମାନଙ୍କ

ହାତରୁ ଜମି ଛଡ଼ାଇ ଆଣି କୃଷକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବାଣ୍ଟିଦେବେ । କିନ୍ତୁ ଶେଷକୁ ଏହି ଜମି ସମସ୍ୟାହିଁ ସିରିଆରେ ପୁଣି ସାମରିକ ବିପ୍ଳବ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ସିରିଆର ପଡ଼ୋଶୀ ଇରାକରେ ବିଦ୍ରୋହ ପରେ ସାମରିକ ନେତା ଅବଦୁଲ କାଶେମଙ୍କ ହାତକୁ କ୍ଷମତା ଆସିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମିଳିତ ଆରବ-ଗଣତନ୍ତ୍ରରେ ଇରାକ ଯୋଗଦେଲା ନାହିଁ । ବରଂ ନାସେରଙ୍କ ବିରୋଧୀ ରୂପେ ଠିଆ ହେଲା । ଏହା ଫଳରେ ଆରବ ଏକତା ଭଙ୍ଗ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଶ୍ଚିମ-ଏସିଆରେ ନାସେରଙ୍କ ପ୍ରଭାବ କମିଯାଇଛି । ଯେଉଁସବୁ ଦେଶ ଇହୁଦୀରାଷ୍ଟ୍ର ଇଜରାଇଲକୁ ଡରି ମିଳିତ ଆରବ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଗଠନର ଆବଶ୍ୟକତା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ ଭିନ୍ନ ଚିନ୍ତା କରୁଛନ୍ତି ।

ପଶ୍ଚିମ ଏସିଆର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ଏହିଭଳି ରାଜନୈତିକ ଅସ୍ଥିରତା ସାଙ୍ଗକୁ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ବେଳକୁ ବେଳ ପଙ୍କିଳ ହୋଇ ଉଠୁଛି । କେତେକ ରାଜ୍ୟରେ ପରିବାର ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିବା ଉପରେ ରହିଲାଣି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଇରାନର ଅଗ୍ରଗତି ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ସେଠାରେ ପୁରୁଷମାନେ ଯେଉଁଭଳି ଚାରିଜଣ ପତ୍ନୀ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ଅଧିକାରୀ, ମହିଳାମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ଏକାଧିକ ପତି ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ସମାନ ଭାବରେ ଅଧିକାରିଣୀ । 'ନିକାହ' (ମୁସଲିମ୍ ବିବାହ) ସାଙ୍ଗକୁ 'ମୁତାହ' (ଅସ୍ଥାୟୀ ବିବାହ) ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ହେବା ଫଳରେ ଅଧିକାଂଶ ଯୁବକ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିକାହ ପରିବର୍ତ୍ତେ ମୁତାହ ପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ର ହେଉଛନ୍ତି । ମୋଟାମୋଟି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ସବୁ ପ୍ରକାର କୁରୁଚି ଏବଂ କୁରୀତି କୁ ପଶ୍ଚିମ ଏସିଆ ଯେଉଁଭଳି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛି କିମ୍ବା କରିବାକୁ ବାଧ ହୋଇଛି ତାହା ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟତ୍ର କ୍ୱଚିତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

*   *   *

ଆମେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲାବେଳେ ଆରବୀ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ବିମାନ ଉଡ଼ିଚାଲିଗଲା । ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଦୁଇ ତିନୋଟି ମାଲବାହୀ ବିମାନ ମଧ୍ୟ ଯାଉଛି । ଗୋଟିକରେ କୁଆଡ଼େ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ସୁନାପାଣିଆ ଛୁଉଣୀ ରୋଲସ୍‌ରଏସ୍ କାର୍ ବୁହାହୋଇ ଯାଉଛି ।

ଗହଣରେ ଦାସୀ, ବାନ୍ଦୀ ଭାବରେ ପୃଥିବୀର ବଛା ବଛା ବହୁ ସୁନ୍ଦରୀ ମଧ୍ୟ ରହିଥିବେ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ପ୍ରମୋଦ ନିବାସକୁ ସାଫଲ୍ୟମଣ୍ଡିତ କରିବା ନିମନ୍ତେ । ରେଶମୀ ପରଦାର ଅନ୍ତରାଳରେ ଚରମ ବିଭତ୍ସତାର ନଗ୍ନରୂପ ସତେ ଯେପରି ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଯାଉଛି ।

ବନ୍ଧୁଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣିବା ପରେ ମନେ ମନେ ଭାବିଲି—'ହାୟ ଭଗବାନ ! ମହାପୁରୁଷ ମହମ୍ମଦଙ୍କ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ଆରବଭୂମିର ଆର୍ତ୍ତ ଜନତାର ଜଣାଣ କଣ ଶୁଣାଯାଉନାହିଁ ? ଏ ଭୂମିରେ ଆସନ୍ନ ଏବଂ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ବିପ୍ଳବକୁ ରୋକିବ ବା କିଏ ?'

* * * *

ଆମ ବିମାନ ଛାଡ଼ିବା ପାଇଁ ସଙ୍କେତ ଦେଲାଣି । ଆମେ ଦୁହେଁ ଗାଙ୍ଗୁଲୀ ଓ କପୁରଙ୍କ ଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ସହଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଫେରିଲୁ ।

ଭୂମଧ୍ୟ ସାଗରର ଏକୂଳ ସେକୂଳ

ବେରୁଟ ଗ୍ଲାଡ଼୍ ବିମାନ ପୁଣି ଆକାଶଗାମୀ ହେଲା । ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ଆଖିଆଗରୁ ଉଭେଇଗଲା ଲେବାନନ ପ୍ରକୃତିର ଲାବଣ୍ୟ ରୂପ । ଉପରେ ଅନନ୍ତ ଆକାଶ । ତଳେ ଅତଳ ସାଗର । ଆମେ ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଏପାରିରୁ ଉଡ଼ି ଚାଲିଲୁ ସେପାରି ଅଭିମୁଖେ । ପୁଣିସେଇ ସମୟ ବିତାଇବାର ପ୍ରଶ୍ନ । ବେରୁଟରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ଖଣ୍ଡିଏ ଇଂରେଜୀ ଦୈନିକ ଉପରେ ଆଖି ବୁଲାଇବାରେ ଲାଗିଲି ।

ଓଃ ସର୍ବନାଶ । ପୂର୍ବ-ଭାରତର କେତୋଟି ରାଜ୍ୟରେ ଭୟଙ୍କର ବର୍ଷା ଓ ବନ୍ୟା । ହଁ 'ଓଡ଼ିଶା' ନାମଟି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଛପା ହୋଇଛି । ସମ୍ବାଦ ପରିବେଷଣ କରିଛନ୍ତି 'ରଏଟର' । କଲିକତା ତ୍ୟାଗ କରିବା ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଯେଉଁ ଭୟଙ୍କର ବର୍ଷା ଅଙ୍ଗେ ନିଭେଇଲି ସେଥିରୁ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲା ହୁଏତ ବଡ଼ ଧରଣର ବନ୍ୟାହେବ । ସତକୁ ସତ ତାହା ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ କଲିକତାରୁ ବିଦାୟ ନେବାର ବାରଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟ ବିତି ନାହିଁ— ଏହା ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ୟା ସମ୍ବାଦ ଆସିଗଲାଣି । କଲିକତାରେ ଯାହା ଦେଖିଲି ବୋଧହୁଏ ତାହା ଅପେକ୍ଷା ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଧିକ ବର୍ଷା ହୋଇଛି । ଛାତିରେ ଛନକା ପଶିଲା । ଗତ ଜୁଲାଇ ମାସର ଅବସ୍ଥା ଉପୁଜିବ ନାହିଁ ତ ! ଯେପରି ଜଣାଯାଉଛି ହୀରାକୁଦ ବନ୍ଧକୁ ତାଡ଼ିବା ପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ପୁନଃ ପୁନଃ ପ୍ରକୋପ ।

ଜାପାନୀ ଶିଳ୍ପପତି ଆଗସିଟ୍‌ରୁ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଝୁଙ୍କିପଡ଼ି ସିଗାରେଟ୍ କେଶ୍‌ଟି ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ହସ ତ ନୁହେ, ସୁବର୍ଣ୍ଣଖଚିତ ଦନ୍ତପଂକ୍ତିର

ଏକ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ । ଅର୍ଦ୍ଧ ଉନ୍ମିଳିତ ଗ୍ଲେଠ ଗ୍ଲେଠ ଦୁଇଟି ଆଖିରୁ ସଢେଥିବା ସୌଜନ୍ୟତାର ଅଶ୍ରୁ ଝରୁଛି ।

"ସିଗାରେଟ୍ ପ୍ଲିଜ୍ ।"

ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭଦ୍ରତା ଖାତିରରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରହଣ କଲି । ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ମୋତେ କାଗଜ ଖଣ୍ଡିକ ଦେବାପାଇଁ ଇଙ୍ଗିତ କଲେ । ପରେ ଜାଣିଲି ତାଙ୍କର କୌଣସି 'ସମ୍ବାଦ' ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ନାହିଁ, ରାଶିଫଳ ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ । ଲେବାନନ ର ଖବର କାଗଜ ପୃଷ୍ଠା ଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଯେ ରାଶିଫଳର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ବ୍ୟାପିଛି ଏହା ମୋର ଧାରଣାର ଅଜ୍ଞାତ ଥିଲା ।

ଲିଙ୍ଗରାଜବାବୁଙ୍କ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲା । କଟକର କେତୋଟି କାଗଜରେ ରାଶିଫଳ ବାହାରୁଥିବାର ଦେଖି ଥରେ 'ସମାଜ'ରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଦିଆଯିବା ଉଚିତ କି ନାହିଁ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲି । ମୋର ଧାରଣା ଜନ୍ମିଥିଲା ଲିଙ୍ଗରାଜବାବୁଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ପୁରୁଣାକାଳିଆ ଲୋକ ରାଶିଫଳ ପ୍ରକାଶରେ ଆଦୌ ଆପତ୍ତି କରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପଚାରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟେ ଫୁଁ କରି ଉଠିଲେ ।

"କଣ କହୁଚ ? 'ସମାଜ'ରେ ରାଶିଫଳ ବାହାରିବ ?"

ଡରି ଡରି ଉତ୍ତର ଦେଲି "ଆଜ୍ଞା ଅନ୍ୟସବୁ କାଗଜରେ—"

" ନା ନା ନା ସେକଥା କହନାହିଁ । ଲୋକଙ୍କୁ ଭଣ୍ଡଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ ବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଭାଗ୍ୟବାଦୀ ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବ ନା !

ସାମାନ୍ୟ ଉତ୍ତେଜିତ କଣ୍ଠରେ ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇ ସାର ଲିଙ୍ଗରାଜ ବାବୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠାଇଲେ । ମୁଁ ଆଉ ଯେତିକି ସମୟ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲି ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ନୂଆଁଇ ରହିଥିଲି ।

ଜାପାନୀ ଶିଳ୍ପପତି ହସରେ ମୁଖବ୍ୟାଦାନ କରି କାଗଜଟିକୁ ଫେରାଇ ଦେଲେ । ବୋଧହୁଏ ଆଜି ତାଙ୍କର ଗ୍ରହଯୋଗ ଖୁବ୍ ଭଲ । ଅନ୍ତତଃ ତାଙ୍କ ହସରୁ ତାହାହିଁ ସୂଚିତ ହେଉଛି ।

ବିମାନ ଉଡ଼ି ଯାଉଛି ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଆକାଶର ବକ୍ଷଚିରି । ଅଳ୍ପ କେତେକ୍ଷଣ ଆଗରୁ କ୍ୟାପ୍‌ଟେନ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ସକାଳ ୧୧ଟା ସୁଦ୍ଧା ତୁର୍କୀର ଇସ୍ତାମ୍ବୁଲ୍ ବିମାନ ଘାଟିରେ ଆମେ ପହଞ୍ଚିବା ।

*   *   *   *

ଭୂମଧ୍ୟସାଗରର କୂଳେ କୂଳେ ପୃଥିବୀ ଇତିହାସର ବହୁ ଅଧ୍ୟାୟ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଅସିରିଆ, ବେବିଲନ୍, ମିଶରୀୟ, ଫିନିଶୀୟ ଆଦି ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତା ଏହି ସାଗରର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ମୁଣ୍ଡଟେକିଥିଲେ । ଏହାର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରେ ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ରୋମାନ ସଭ୍ୟତା ନିଜ ନିଜର ଧ୍ୱଜା ଉତ୍ତୋଳନ କରି ସମଗ୍ର ମାନବ ସଂସ୍କୃତିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲେ । ଗ୍ରୀକ ସମ୍ରାଟ୍ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ବୀର ବାହିନୀ ଭାରତର ସିନ୍ଧୁନଦୀ କୂଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପିଯାଇଥିଲେ । ଆଜିର ଲେବାନନ୍ ଓ ସିରିଆର ପ୍ରାଚୀନତମ ବଂଶଧର ହେଉଛନ୍ତି ଇତିହାସପ୍ରସିଦ୍ଧ ଫିନିଶୀୟ ଗଣ । ସେ କାଳରେ ସେମାନେ ଥିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ଏବଂ ଦୁଃସାହସିକ ନାବିକ । ଭୂମଧ୍ୟସାଗର କୂଳେ କୂଳେ ଏହି ଫିନିଶୀୟ ମାନେ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରି ନୌବାଣିଜ୍ୟକୁ ଏକଚାଟିଆ କରିଥିଲେ । ସେକାଳରେ ଏମାନଙ୍କ ଜାହାଜ ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଅତିକ୍ରମ କରି ଆଟ୍‌ଲାଣ୍ଟିକ୍ ତଟବର୍ତ୍ତୀ ଦୂରଦୂରାନ୍ତକୁ ଯାଉଥିଲା ।

“ଆମ ବିମାନ ସାଇପ୍ରସ୍ ଦ୍ୱୀପ ଉପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଡ଼ୁଛି ।”

କ୍ୟାପ୍‌ଟେନଙ୍କ ଘୋଷଣା ଶୁଣାଗଲା । ଆମେ ଉତ୍ସୁକତାର ସହିତ ତଳକୁ ଚାହିଁଲୁ । ସାଇପ୍ରସ୍ ଦ୍ୱୀପର ଗୋଟିଏ ଅଂଶରେ ବିମାନଟି ଟିକିଏ ତଳୁଆ ହୋଇ ଉଡ଼ୁଛି । ଏହା ମାତ୍ର ସାଢ଼େ ତିନି ହଜାର ବର୍ଗମାଇଲ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦ୍ୱୀପ ହେଲେହେଁ ଏହାର ଇତିହାସ ଅତି ପୁରୁଣା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଜନ୍ମର ୧୪ ଶହ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନେ ଏହାକୁ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ତାପରେ ତୁର୍କୀର ଓଟମନ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧୀନସ୍ଥ ହେଲା । ସାଇପ୍ରସ୍ ଦ୍ୱୀପର ଆଧୁନିକ କାଳର ଇତିହାସ ୧୮୭୮ରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ଦଖଲଠାରୁ ଆରମ୍ଭ । ଦୀର୍ଘକାଳ ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ତୁର୍କମାନଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥଥିବାରୁ

ଏହାର ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ଶତକଡ଼ା ପ୍ରାୟ ୮୦ ଭାଗ ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ୨୦ ଭାଗ ତୁର୍କ ଭାଷାଭାଷୀ ଅଛନ୍ତି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ସାଇପ୍ରସ୍‌ରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ତୀବ୍ର ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନେ ସନ୍ତ୍ରାସବାଦ ମାଧ୍ୟମରେ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଭିଆଇ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ତଡ଼ିବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଥିଲା ଇଂରେଜଙ୍କ ହାତରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଲେ ସାଇପ୍ରସ୍‌କୁ ଗ୍ରୀସ୍ ଦେଶ ସହିତ ସାମିଲ କରିଦେବେ । ଏଣେ ତୁର୍କମାନେ ଏହାର ବିରୋଧ କରି ତୁର୍କ ଭାଷାଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ ତୁର୍କୀର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ ହଟି ଆସିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାଇପ୍ରସ୍ ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଲୋପକରି ତାହା ଚାହୁଁନଥିଲେ । କାରଣ ତାହାହେଲେ ଭୂମଧ୍ୟସାଗରରେ ନୌ ଓ ବିମାନ ଘାଟି ରଖିବା ପାଇଁ ତୁର୍କୀ କିମ୍ବା ଗ୍ରୀସ ଠାରୁ ହୁଏତ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ଅନୁମତି ମିଳନ୍ତା ନାହିଁ । ଶେଷକୁ କେତେକ ସର୍ତ୍ତରେ ୧୯୬୦ ଅଗଷ୍ଟ ୧୬ ତାରିଖ ଦିନ ସାଇପ୍ରସ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ ହେବ ବୋଲି ସ୍ଥିର ହେଲା । ସ୍ୱାଧୀନ ସାଇପ୍ରସ୍ ଆନ୍ଦୋଳନର ନେତା ଧର୍ମଯାଜକ ମାକାରିଓସ୍ (ଆର୍କବିଶପ) ଏହାର ପ୍ରଥମ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଘୋଷିତ ହେଲେ ।

ସାଇପ୍ରସରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ସାମରିକ ଘାଟି ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ମାକାରିଓସ ସାଇପ୍ରସକୁ 'ନାଟୋ'ଠାରୁ ଦୂରରେ ରଖିଛନ୍ତି । ଭାରତର ନିରପେକ୍ଷନୀତି ହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଯୁଦ୍ଧକ୍ଲାନ୍ତ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ରାଷ୍ଟ୍ରପକ୍ଷରେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ପନ୍ଥା ବୋଲି ସେ ମନେ କରନ୍ତି । ସାଇପ୍ରସ୍‌ର ସାଢ଼େ ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶ ତାଙ୍କ ବୈଦେଶିକ ନୀତି ସପକ୍ଷରେ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଠାର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ୭୦ ଭାଗ ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ୩୦ ଭାଗ ତୁର୍କଙ୍କୁ ନିଆଯିବା ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇଛି । ଏହାର ଆର୍ଥିକ ଉନ୍ନୟନ ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବାର୍ଷିକ ୧୨ କୋଟି ପାଉଣ୍ଡ୍ ହିସାବରେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ସାହାଯ୍ୟ ଯୋଗାଇବେ ବୋଲି ରାଜି ହୋଇଛନ୍ତି ।

ରାଜଧାନୀ ନିକୋସିଆ ସହର ଉପର ଦେଇ ଆମ ବିମାନ ଉଡ଼ିଗଲା । ବହୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଗିର୍ଜା ଓ ମସ୍‌ଜିଦ୍‌ର ମୀନାର ଉପରକୁ ବାରି ହେଉଛି ।

ନିକୋସିଆ ବୋଧହୁଏ ଏକ ମଧରମୟ ସହର । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନମାନଙ୍କ ଗିର୍ଜା ଓ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମସଜିଦ ମୁହାଁମୁହିଁ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଛି । ସାଇପ୍ରସ୍ ପୃଥିବୀର ଏକମାତ୍ର ଦେଶ, ଯେଉଁଠାରେ ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମଯାଜକ (ଆର୍କ ବିଶପ) ଓ ପ୍ରଧାନ ଶାସକ (ରାଷ୍ଟ୍ରପତି)—ଉଭୟ ପଦରେ ଜଣେ ଲୋକ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଅଳ୍ପ ସମୟ ପରେ ବିମାନ ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଅତିକ୍ରମ କରି ତୁର୍କୀ ଭୂମି ଉପରେ ଉଡ଼ିବାରେ ଲାଗିଲା । ଆମେ ଏସିଆ ମହାଦେଶରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ୟୁରୋପମହାଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କଲୁ ।

*   *   *   *

ଆଉ ଅଧଘଣ୍ଟାକ ଭିତରେ ଇସ୍ତାଁବୁଲରେ ପହଞ୍ଚିବୁ । ଝରକା ବାଟେ ଆଖି ଯେତେଦୂର ଯାଏ ସେତେ ଦୂରକୁ ଚାହିଁଲି । ୟୁରୋପୀୟ ସଭ୍ୟତାର କୌଣସି ଚିହ୍ନବର୍ଣ୍ଣ ନାହିଁ । ତୁର୍କୀ ୟୁରୋପର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହେଲେହେଁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଗରିବ । ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ପାର ହୋଇ ଇସ୍ତାଁବୁଲ ଯିବା ପଥରେ ଦିଗନ୍ତବ୍ୟାପି ଲାଲ ରଙ୍ଗର ଟାଙ୍ଗରା ଭୂମି, ବନସ୍ପତି ହୀନ ମୁଣ୍ଡିଆ ଶ୍ରେଣୀର ଛୋଟ ଛୋଟ ପାହାଡ଼ ହିଁ ଆଖିରେ ପଡୁଥିଲା ।

ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳ ସାଙ୍ଘାତିକ ଭାବରେ ଦନ୍ତୁରିତ । କ୍ରମଶଃ ବିମାନ ତଳକୁ ଖସିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଇସ୍ତାଁବୁଲ ବିମାନ ଘାଟିର ଅବସ୍ଥିତି ଆକାଶମାର୍ଗରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଦ୍ଭୁତ ମନେ ହେଉଥିଲା ।

ଡାର୍ଡେନେଲସ ପ୍ରଣାଳୀ ଓ କୃଷ୍ଣ ସାଗରର ସଂଯୋଗସ୍ଥଳରେ ପ୍ରାଚୀନ କନଷ୍ଟାଣ୍ଟିନୋପଲ ସହରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଉପରେ ଇସ୍ତାଁବୁଲ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏହି କନଷ୍ଟାଣ୍ଟିନୋପଲ ଥିଲା ଓଟମନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ସହର ଏବଂ ତୁର୍କୀ ସୁଲତାନମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ।

ଭାରତରେ ୧୯୦୫ରେ ବଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗ ପ୍ରସ୍ତାବର ବିରୋଧ କରିବାକୁ ଯାଇ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ତୀବ୍ର ଆକାର ଧାରଣ କଲା ବେଳକୁ

ତୁର୍କୀରେ ରାଜତନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଛେଦ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଥିଲା । ଭାରତକୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ତୁର୍କୀ ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଶେଷରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରି ପାରିଲା ।

୧୯୦୯ରେ ଜନ ଆନ୍ଦୋଳନର ଚାପ ସହି ନପାରି ସୁଲତାନ ଗାଦି ଛାଡ଼ିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ନାମରେ ଶାସନ ଚାଲିଥିଲା । ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ଜର୍ମାନୀ ସହିତ ତୁର୍କୀ ଯୋଗ ଦେବାରୁ ମିତ୍ରରାଷ୍ଟ୍ରପକ୍ଷ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରୁ ଏହାକୁ ଘେରିଯାଇ କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶ ଦଖଲ କରି ଯାଇଥିଲେ ।

ଏକଦା ତୁର୍କୀ ପୂର୍ବରେ ପାରସ୍ୟ ଉପସାଗର କୂଳଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ପଶ୍ଚିମରେ ଭିଏନା ଯାଏ ନିଜର ସୀମା ବିସ୍ତାର କରି ପାରିଥିଲା । ସମଗ୍ର ବଲକାନ ତୁର୍କୀ ସୁଲତାନମାନଙ୍କର ଅଧୀନସ୍ଥ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ତୁର୍କୀର ତରୁଣ ସମାଜ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠିଲେ । କେମାଲ ପାଶା ନାମକ ଜଣେ ଯୁବକଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ମାତୃଭୂମିକୁ ବୈଦେଶିକମାନଙ୍କ କବଳରୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପଛାଇଲେ ନାହିଁ । ଏହି କେମାଲ ପାଶା ହିଁ ତୁର୍କୀର ପୁନର୍ଜାଗରଣ ଯଜ୍ଞର ପୁରୋଧା ରୂପେ ଇତିହାସରେ ଅମର ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଯାହାକୁ ୟୁରୋପର ଏକ ରୋଗାକ୍ରାନ୍ତ ଦେଶ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା ତାକୁ କେମାଲ ପାଶା ସୁସ୍ଥ ସବଳ ରୂପେ ଗଢ଼ିବାପାଇଁ ଆପ୍ରାଣ ଚେଷ୍ଟା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ୧୯୨୦ରେ ଜାତୀୟ ଆସେମ୍ବ୍ଲି ଗଢ଼ାଯାଇ ତାଙ୍କୁ ଆସେମ୍ବ୍ଲି ତଥା ସରକାର ଉଭୟର ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ବାଚିତ କରାଗଲା । ତଦବଧି ୧୯୩୮ରେ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଯାଏ ସେ ତୁର୍କୀର ନିରଙ୍କୁଶ ଶାସକ ଥିଲେ । ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ସାମନ୍ତବାଦୀ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ନିପୀଡ଼ିତ ଏକ କୁସଂସ୍କାରଚ୍ଛନ୍ନ ଜାତିକୁ କେମାଲ ପାଶା ମାତ୍ର ୧୮ଟି ବର୍ଷ ଭିତରେ ନୂତନଭାବରେ ଯେଉଁ ଜୀବନ୍ୟାସ ଦେଲେ ତାହା ବାସ୍ତବରେ ବିସ୍ମୟକର । ୧୯୨୧ରେ ତୁର୍କୀରୁ ସୁଲତାନ ପଦ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଲୋପପାଇଲା ଏବଂ ୧୯୨୩ରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବରେ ତାହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ ହେଲା ।

* * * *

ଏଜିୟନ ସାଗର ସହିତ କୃଷ୍ଣସାଗରକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରୁଥିବା ଡାର୍ଡନାଲିସ ପ୍ରଣାଳୀର କଣ୍ଠଦେଶରେ ସ୍ଥିତ ଇସ୍ତାଂବୁଲ ବିମାନବନ୍ଦରରେ ଆମ ବିମାନଟି ଅବତରଣ କଲାବେଳେ ମନେ ହେଉଥିଲା ଆମେ ସମୁଦ୍ରରେ ଅବତରଣ କରୁଛୁ, ଭୂମିରେ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଦକ୍ଷ ପାଇଲେଟ୍ ଯେଉଁଠି ଭୂମି ଶେଷ ହୋଇ ସମୁଦ୍ର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି ଠିକ୍ ସେଇଠି ସମୁଦ୍ର ଆଡ଼ୁ ବିମାନଟିକୁ ଖସାଇ ଆଣି ଭୂମି ଉପରେ ଥୋଇ ଦେଲେ ।

ଏ ସ୍ଥାନଟି ମଧ୍ୟ ମୋ ପକ୍ଷରେ ନୂଆ ନୁହେଁ । ୧୯୬୮ ଫେବୃୟାରୀରେ ରୋମରୁ ଏହି ପଥରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଫେରିଥିଲି । ସେଦିନ ଅସ୍ତଗାମୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କନକ କିରଣ ରଞ୍ଜିତ ସାଗର ବକ୍ଷ ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ ରୂପଶ୍ରୀ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲା ତାହା କେବେହେଁ ଜୀବନରେ ଭୁଲି ହେବନାହିଁ । ଆଜି ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସୂର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଖର କିରଣ ସାଗରବଳୟରେ ମରୀଚିକା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଡାର୍ଡନେଲିସ ପ୍ରଣାଳୀର ସେପାରି କୃଷ୍ଣସାଗରର ଜଳରାଶି ଦୁଗ୍ଧ ସାଗରର ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲା ଭଳି ମନେହେଉଛି । କେମାଲପାଶାଙ୍କ କର୍ମଭୂମିରେ ପୁଣିଥରେ ପହଞ୍ଚିଥିବାରୁ ମନରେ ଶିହରଣ ଦେଖାଦେଲା ।

ଅଧୋଗତିର ପଙ୍କିଳ ଗହ୍ୱରରୁ ତୁର୍କୀକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ତାକୁ ବିଶ୍ୱଦରବାରରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବାପାଇଁ ଆତାତୁର୍କ କେବଳ ଉଦ୍ୟମ କରିନଥିଲେ, ଏଥିପାଇଁ ରାଜନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କୁ ଝଞ୍ଜା ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏକ ମହାବିପ୍ଳବର ମହାନାୟକ ଭାବରେ ନିର୍ମମତାର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆଘାତ ହାଣିବାକୁ ମଧ୍ୟ ପଡ଼ିଥିଲା । ଆତାତୁର୍କ ତୁର୍କୀରେ 'ଫେଜ୍' ଟୋପି ପରିଧାନ ବେଆଇନ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଫାରସୀ ଲିପି ପରିବର୍ତ୍ତେ ରୋମନ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା'ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ ଧର୍ମର ରକ୍ଷାକବଚ ପିନ୍ଧି ଯେଉଁମାନେ ଦେଶର

ନିରୀହ ସାଧାରଣ ଜନତାକୁ ଭୁଲାଇ 'ଆଲ୍ଲାତାଲା'ଙ୍କ ନାମରେ ଶୋଷଣ କରୁଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମୂଳ କରିଥିଲେ । ତୁର୍କୀର ସୁଲତାନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଶତ ଶତ ବିରାଟକାୟ ମସଜିଦ୍‌ର ଦ୍ୱାର ମୁଲ୍ଲା ଓ ଖଲିଫାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବନ୍ଦହେଲା । ସେଗୁଡ଼ିକର ଗଗନଚୁମ୍ବୀ ମିନାରର ଶିର୍ଷଦେଶରେ ସକାଳ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଗୁରୁଗମ୍ଭୀର 'ଆଜାନ' ଶୁଣାଗଲା ନାହିଁ । ଏହା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଆତାତୁର୍କଙ୍କ ଆଦେଶ ବଳରେ ମସଜିଦ୍‌ଗୁଡ଼ିକ ଶସ୍ୟାଗାରରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ସେଠାରୁ ଧର୍ମଧ୍ୱଜୀମାନଙ୍କର ଆସନ ଭୂଷୁଡ଼ି ପଡ଼ିଲା ।

* * * *

ସଉଦି ଆରବରେ କୌଣସି ମୁସଲମାନ ପରିବାରର ନାରୀଙ୍କୁ ବୁର୍କା ନପିନ୍ଧି ପଦାକୁ ବାହାରିଲେ କଠୋର ଦଣ୍ଡର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି । ପୁରୁଷ ବହୁ ପତ୍ନୀଗ୍ରହଣ କରିବା ସେଠାରେ ନିଷିଦ୍ଧ ବିଷୟ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ତୁର୍କୀରେ ବିପରୀତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି । କୌଣସି ନାରୀ ବୁର୍କା ପରିଧାନ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀର ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱାମୀ ମଧ୍ୟ ନାରୀକୁ ପର୍ଦ୍ଦାର ଅନ୍ତରାଳରେ ରହିବାପାଇଁ ବାଧକରି ନପାରେ । ବହୁ ବିବାହ ସେଠାରେ ଏକ ଗୁରୁତର ଅପରାଧ । ଏହି କେତୋଟି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ତୁର୍କୀର ନାରୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ୟୁରୋପର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶର ନାରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ସମାନ ତାଳରେ ପାଦ ମିଳାଇବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛି ।

କେମାଲ ପାଶାଙ୍କ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ପରେ ୟୁରୋପର 'ରୋଗୀ' ତୁର୍କୀର ଶରୀରରେ ନୂତନ ରକ୍ତ ସଞ୍ଚାରଣ ପାଇଁ ଏଭଳି ନାନା ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯୁଗ ଯୁଗର ସଞ୍ଚିତ ରୋଗବ୍ୟାଧି କବଳରୁ ତାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରିନାହିଁ ।

ମୁଖର୍ଜୀ ଆସି ପାଖରେ ଠିଆ ହେଲେଣି । ଏଥର ଆଗରୁ ଟ୍ରାନ୍‌ଜିଟ କାର୍ଡ଼ ପୂରଣକରି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ମୋତେ ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି କାନ୍ଧରେ ପକେଇ ଥିବା ଝୁଲିମୁଣିରୁ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଆଲୁମିନିୟମ ଲୋଟା ବାହାର କରି ଦେଖାଇଲେ ।

ବିମାନ ବନ୍ଦରର ଲାଉଞ୍ଜରେ ଅପେକ୍ଷମାନ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସାମରିକ ବାହିନୀର ଲୋକ ବେଶିଥିଲେ ଭଳି ମନେହେଲା । ସମସ୍ତଙ୍କ ପୋଷାକରେ 'ୟୁ. ଏସ୍., ଏଆର ଫୋର୍ସ'ର ଚିହ୍ନ । ତୁର୍କୀ 'ଉତ୍ତର—ଆଟଲାଣ୍ଟିକ ଚୁକ୍ତି ସଙ୍ଗଠନ' ବା 'ନାଟୋ'ର ଗୋଟିଏ ଘାଟି । ଇସ୍ତାଁବୁଲର ଦକ୍ଷିଣକୁ କିଛି ଦୂରରେ ଭୂମଧ୍ୟସାଗର କୂଳରେ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଛାଉଣୀ ରହିଛି । ଏଠାରେ ଯାହାଙ୍କୁ ଦେଖୁଛି ସେମାନେ ହୁଏତ ସେହି ଛାଉଣୀର ଲୋକ । ସାମୟିକ ଛୁଟି ଉପଭୋଗ ନିମନ୍ତେ ପଶ୍ଚିମ ୟୁରୋପର କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ କିମ୍ବା ଆମେରିକା ଯାଉଛନ୍ତି ।

ଗୋଟିଏ ଦୋକାନକୁ ଯାଇ ଦୁଇ ଚାରିଖଣ୍ଡ ପିକଚର୍ କାର୍ଡ କିଣିଲି । ବିକ୍ରେତା ତୁର୍କୀର ଜାତୀୟ ପିତା ଆତାତୁର୍କଙ୍କ ସମାଧି ମନ୍ଦିରର ଗୋଟିଏ ଛବି ଆଗ୍ରହରେ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ଭଙ୍ଗା ଭଙ୍ଗା ଇଂରେଜୀରେ ବୁଝାଇ ଦେଲେ 'ଭାରତବର୍ଷରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ, ତୁର୍କୀରେ ଆତାତୁର୍କଙ୍କ ସେଇ ସ୍ଥାନ ।

ଆତାତୁର୍କଙ୍କ ପରେ ତୁର୍କୀ ବାସ୍ତବରେ ଅନାଥ ହୋଇଛି । ଦକ୍ଷ ଚିକିତ୍ସକ ଭଳି ଜାତିର ନାଡ଼ି ଚିପି ସେ ଔଷଧ—ପଥ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରୋଗୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଚାଲିଗଲେ । ଭାରତରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କରିବାପାଇଁ ନେହେରୁଙ୍କ ଭଳି ଦକ୍ଷ ପୁରୁଷ ଥିଲେ । ତୁର୍କୀରେ କେହି ନଥିବାରୁ ଯାହା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ତାହା ହେଉଛି । ଥରକୁ ଥର ତିନିଥର ସାମରିକ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ଘଟିଗଲାଣି ।

କେମାଲ ପାଶା ମୃତ୍ୟୁ ବେଳକୁ କୁଆଡ଼େ କହିଥିଲେ—"ଯଦି ଆଉ ପନ୍ଦରଟା ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିଯାଆନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ଦେଶଟାକୁ ପାଦରେ ଠିଆ କରାଇ ଦେଇ ପାରନ୍ତି । ନଚେତ୍ ଯାହା ଚାହୁଁଥିଲି ତାହା କରିବାପାଇଁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ତିନି ପୁରୁଷ ଲାଗିଯିବ ।"

ତାଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । କେମାଲ ପାଶା ତୁର୍କୀକୁ ଯେଉଁଠାରେ ଛାଡ଼ିଯାଇଥିଲେ, ଗତ ୨୫ ବର୍ଷ ଭିତରେ ସେଇଠାରୁ ସେ ଦେଶ ଆଉ ଅଧିକ ଆଗେଇ ପାରିନାହିଁ । ବିଶେଷତଃ

ତୁର୍କୀକୁ ଗୋଟିଏ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା ସଫଳ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ ।

ଏକଦା କେମାଲ୍ ପାଶା ନିଜେ ଦଳେ ଲୋକଙ୍କୁ ନିଜର ବିରୋଧୀ ଦଳ ରୂପେ ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତୁର୍କୀରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦୀପ୍ତି ଭଳି ଅତି ପ୍ରଖର । ତଥାପି ସେ ନିଜର ବିରୋଧୀ ଦଳ ନିଜେ ଗଢ଼ିଲେ । ଇତିହାସରେ ହୁଏତ ଏଭଳି ଘଟଣାର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ 'ବିରୋଧୀ ଦଳ'ରେ ଯୋଗ ଦେବାପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଗଲା ସେମାନେ ଗୁରୁତର ପ୍ରମାଦ ଗଣିଥିଲେ । ବୁଝିପାରି ନଥିଲେ କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ମନୋଭାବ କ'ଣ । କିନ୍ତୁ ଆଦେଶ ଅମାନ୍ୟ କରିବ କିଏ ? ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ପ୍ରତାପୀ କେମାଲ୍ ପାଶା ଦେଶର ସର୍ବାଧିନାୟକ ଭାବରେ ଯେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ପାଳିତ ନହେଲେ ହୁଏତ ମୃତ୍ୟୁଦଣ୍ଡ ଅବଧାରିତ । ତେଣୁ ଅଗତ୍ୟା ସେତେବେଳର କେମାଲ୍ ପାଶାଙ୍କ ଥୋଇଲା ବିରୋଧୀଦଳ ତୁର୍କୀରେ ଏକଚ୍ଛତ୍ରଶାସନର ବିରୋଧ କରିବାପାଇଁ ସାହସ କରି ସ୍ୱର ଉଠାଇଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱର ଥିଲା ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷୀଣ । ସେଥିପ୍ରତି ସାଧାରଣ ଜନତାର ସମର୍ଥନ ତେଣେ ଥାଉ କାଣିଚାଏ ସହାନୁଭୂତି ମଧ୍ୟ ନଥିଲା । କାରଣ ତୁର୍କୀର ଲୋକେ ଘରର ଜଞ୍ଜାଳ ସଫା କରିବାପାଇଁ ଯଥାର୍ଥରେ ଚାହୁଁଥିଲେ କେମାଲ୍ ପାଶାଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ବଳିଷ୍ଠ ଏକଛତ୍ରବାଦୀ ନେତାର ଦୃଢ଼ ସମ୍ମାର୍ଜନୀ ।

ଏହିଭଳି କିଛିକାଳ କଟିଗଲା । ୧୯୩୮ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ କେମାଲ୍ ପାଶାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଉଥିବା ଇସମତ୍ ଇନାନୁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପଦ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ୧୯୪୬ ରେ ତୁର୍କୀରେ ଯେଉଁ ନିର୍ବାଚନ ହେଲା ସେଥିରେ ଇନାନୁ ବିରୋଧ ଦଳଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁର୍କୀରେ ଯେଉଁ ନିର୍ବାଚନ ହେଉଥିଲା ସେଥିରେ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷର ପିପୁଲସ୍ ରିପବ୍ଲିକାନ୍ ପାର୍ଟି କେବଳ ପ୍ରାର୍ଥୀ ଠିଆ କରଉଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ 'ଅଇଲା ମାଳି ମାଇଲା ତାଳି—ଦେଖି ପଳାଇଲା ଖେଡ଼େ ଥାଳି' ରୀତିରେ ନିଜେ ନିଜେ ତାଳିମାରି ଖେଳଉ ଥାଇ

ନେଉଥିଲେ । କେମାଲପାଶାଙ୍କ ଥୋଇଲା ବିରୋଧୀ ଦଳକୁ ମଧ୍ୟ ମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା ଭିତରେ ପଶିବାକୁ ସୁଯୋଗ ମିଳୁନଥିଲା । ୧୯୪୬ର ନିର୍ବାଚନରେ ଇନୋନୁ ସେଇତକ ସୁବିଧା ଦେଲେ । ବିରୋଧୀଦଳ ଡେମୋକ୍ରାଟ ପାର୍ଟି ନାମରେ ସଙ୍ଗଠିତ ହୋଇ ନିଜର ଭାଗ୍ୟ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ।

ପ୍ରଥମ ନିର୍ବାଚନରେ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟର ୪୧୬ ଟି ସ୍ଥାନରୁ ବିରୋଧୀ ଦଳ ପାଇଥିଲେ ୬୦ । କିନ୍ତୁ ୧୯୫୦ର ନିର୍ବାଚନରେ ବିରୋଧୀଦଳ ୧୬୫ଟି ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରି ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଠ ଦଳରେ ପରିଣତ ହେଲେ । ଅନେକ ଭାବିଥିଲେ ଯେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଇନୋନୁ ଏ ନିର୍ବାଚନ ଫଳାଫଳକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆଦେଶନାମା ବଳରେ ନାକଚ କରିଦେବେ । ତାହା ସେ କଲେ ନାହିଁ । ବରଂ ଜନମତର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ଶାସନ ଗାଦିରୁ ଓହରି ଆସିଲେ । ତୁର୍କୀରେ କେମାଲପାଶାଙ୍କ ଯୁଗର ଅବସାନ ଘଟିଲା ।

* * * *

ଯେଉଁ ନୂଆ ଦଳ ଓ ନୂଆ ନେତା ୧୯୫୦ର ନିର୍ବାଚନରେ ଜୟଯୁକ୍ତ ହୋଇ ତୁର୍କୀର ଶାସନ ଗାଦିରେ ବସିଲେ, ସେମାନେ କିଏ ? ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ସେଇ କେତେଜଣ ଲୋକ, ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ କେମାଲପାଶା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଭାବରେ ବିରୋଧୀ ଦଳ ରୂପେ ଥୋଇଥିଲେ । ସେଲାଲ ବେୟାର ଓ ଆଦାନା ମେନ୍ଦ୍ରସ—ଏହି ଦୁଇଜଣ ଥିଲେ ସେହି ବିରୋଧୀ-ଦଳର ମୁଖ୍ୟ । ୧୯୫୦ ଠାରୁ ୧୯୬୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ଦୁଇଜଣହିଁ ତୁର୍କୀର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଓ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଭାବରେ ଶାସନ ଦାୟିତ୍ୱ ହାତକୁ ନେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦଶୋଟି ବର୍ଷରେ ଏମାନଙ୍କର ଶୋଚନୀୟ ପତନ ଘଟିଛି । ବାୟାର-ମେନ୍ଦ୍ରସ୍ ସରକାର ଜନମତର ସିଡ଼ି ଆରୋହଣ କରି ଶାସନ କଳ ଗୃହ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନମତ ପ୍ରକାଶରୁ ବଞ୍ଚିତ କଲେ । ଦେଶର ଅର୍ଥନୈତିକ ଉନ୍ନୟନ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସାମରିକ ସଙ୍ଗଠନ ପ୍ରତି ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଗଲା । ମୋଟ ଅଢ଼େଇ କୋଟି ଲୋକ ବିଶିଷ୍ଟ ତୁର୍କୀର ସୈନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ।

୪୦କୋଟି ଲୋକଙ୍କ ଭାରତ ବର୍ଷର ସୈନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ସହିତ ସମାନ । ସମ୍ବାଦ ପତ୍ର ଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱାଧୀନତା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋପ କରାଗଲା ।

କେମାଲପାଶା ଏକଛତ୍ର-ବାଦୀ ଥିଲେ ହେଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଶକୁ ନିରାପଦ ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ।

ଅବଶ୍ୟ ଡାର୍ଡ଼ନେଲସ୍ ପ୍ରଣାଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ କାଳରୁ ଟଣାଟଣି ଚାଲିଛି । ଏହି ପ୍ରଣାଳୀ ହେଉଛି କୃଷ୍ଣସାଗରରୁ ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଭିତରେ ଗତାଗତର ଏକମାତ୍ର ଦ୍ୱାର । କୃଷ୍ଣସାଗର ଏକପ୍ରକାର ରୁଷିଆର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ । ତେଣୁ ଡାର୍ଡ଼ନେଲସ୍ ପ୍ରଣାଳୀ ରୁଷିଆ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଅନ୍ୟ କାହା ହାତରେ ରହୁ ଏହା ରୁଷ୍ ସରକାର ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେନିନ୍ ଷ୍ଟାଲିନ କାଳରେ ନୁହେଁ, ଜାର କାଳରୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ସହିତ ରୁଷିଆର ଝଗଡ଼ା ରହିଛି । ନୌଶକ୍ତିରେ ବଳୀୟାନ ଇଂଲଣ୍ଡ ଭୂମଧ୍ୟସାଗରକୁ ନିଜ ବାଡ଼ିଆଡ଼ର ପୋଖରୀ ରୂପେ ଦେଖିଆସୁଥିଲା । ତେଣୁ ଡାର୍ଡ଼ନେଲସ୍ ପ୍ରଣାଳୀରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଜାରିକରି ରୁଷିଆକୁ ରୋକିବା ତାର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । କେମାଲପାଶା ଏ ବିବାଦକୁ କୌଶଳ କ୍ରମେ ଏଡ଼ାଇ ଉଭୟଙ୍କ ପ୍ରୀତିଭାଜନ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ବାୟାର-ମେନ୍ଦ୍ରସ ଅମଳରେ କେମାଲ୍ ପାଶାଙ୍କ ବୈଦେଶିକ ନୀତି ଅନୁସୃତ ହେଲା ନାହିଁ । ୧୯୪୮ରେ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଟ୍ରୁମାନ ଯୁଦ୍ଧ-ବିଧ୍ୱସ୍ତ ୟୁରୋପର ପୁନର୍ଗଠନ ପାଇଁ 'ମାର୍ଶାଲ ପ୍ଲାନ୍' ନାମରେ ପ୍ରଥମବର୍ଷ ଯେଉଁ ପ୍ରାୟ ଅଢ଼େଇ ହଜାର କୋଟି ଟଙ୍କା ଦେବାପାଇଁ ଯୋଜନା କଲେ, ତୁର୍କୀ କେବଳ ତାହାର ସୁଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କରି କ୍ଷାନ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ, ନିଜ ଅଞ୍ଚଳ ଭିତରେ ନାଟୋ ଗୋଷ୍ଠୀର କ୍ଷେପଣାସ୍ତ୍ର ଘାଟି ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଇଛି । ତେଣୁ ଯଦି କେବେ ସଂଘର୍ଷ ଘଟେ ତାହାହେଲେ ତୁର୍କୀହିଁ ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧ ଭୂମିହେବ ।

ବାୟାର-ମେନ୍ଦ୍ରସ ସରକାର ଏହିଭଳି ନୀତି ଗ୍ରହଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବତନ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଇସମତ୍ ଇନାନୁଙ୍କ ନିର୍ବାଚନ ସଭା-

ଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ସୈନ୍ୟ ଲଗାଇ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଛାତ୍ର, ଶ୍ରମିକ, କୃଷକମାନଙ୍କ ଧର୍ମଘଟକୁ କଠୋର ଭାବରେ ଦମନ କରାଗଲା । ଏଣେ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଦିନକୁ ଦିନ ଶୋଚନୀୟ ହେଲା । ବୈଦେଶିକ ସାହାଯ୍ୟ ଓ ଅତିରିକ୍ତ ନୋଟ ମୁଦ୍ରା ଛାପିବା ରାଜସ୍ୱର ମୁଖ୍ୟ ଆୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଲୋକେ ଆଉ ସହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସରକାରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତୀବ୍ର ଅସନ୍ତୋଷ ଚାରିଆଡ଼େ କୁହୁଳିଲା । ଏଥିରେ ବାୟାର-ମେନ୍ଦ୍ରସ ସରକାର ଓ ତାଙ୍କ ଦଳ ପୋଡ଼ ଛାରଖାର ହୋଇଗଲେ । ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଜେନେରାଲ ଗ୍ରୁସେଲ ୧୯୬୦ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ବିପ୍ଳବ ଘଟାଇ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି, ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ, ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟ ତଥା ଶତାଧିକ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କଲେ । ସାମରିକ ବିଚାରରେ ସେମାନଙ୍କର ଫାଶି ହୋଇଯାଇଛି ।

ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଯେ ସେ କିଏ ? ବର୍ଷ ଲଣ୍ଡନଠାରେ ହୋଇଥିବା ରାଜ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗଦେଇ ଫେରିବା ରାସ୍ତାରେ ଆମ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ନେହେରୁ ତୁର୍କୀ ପରିଦର୍ଶନରେ ଯାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବିପ୍ଳବର କୌଣସି ସୂଚନା ନଥିଲା । ସେ ଫେରିବାର ସାମାନ୍ୟ କେତୋଟି ଦିନ ପରେ ସବୁ ଓଲଟ ପାଲଟ ହୋଇଗଲା ।

* * * *

ଆଉ ସମୟ ନାହିଁ । ବିମାନ ଛାଡ଼ିବା ସମୟ ହେଲାଣି । ମୁଖାର୍ଜୀ ମୁହିଁ ଲୁଚାଇ ଆଗରୁ ଚାଲିଗଲେଣି । ଜାପାନୀ ଶିଳ୍ପପତି ପୁଟୁଳିଏ ଜିନିଷ ହାତରେ ଧରି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କ ସଂଗ୍ରହ ଭିତରେ ପିକ୍‌ଚର କାର୍ଡ଼, ଖେଳନା, ମୁଠିଏ ତୁର୍କୀ ପଇସା ଓ କିଛି ଡାକଟିକଟ ସାଙ୍ଗକୁ କେତେକ ବହି ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ଆଗ୍ରହରେ ମୋତେ ଦେଖାଉ ଦେଖାଉ କହିଲେ "ଜାଣନ୍ତି, ତୁର୍କୀ ବୋଧହୁଏ ପୃଥିବୀର ଏକମାତ୍ର ଦେଶ ଯେଉଁଠାରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଲମାର୍କସଙ୍କ 'କ୍ୟାପିଟଲ' ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁବାଦ ହୋଇ ନାହିଁ ।"

ସକ୍ରେଟିସ୍ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଗ୍ରୀସ୍

ତୁର୍କୀର ପୁରୁଣା ରାଜଧାନୀ ଇସ୍ତାଁବୁଲରୁ ବିଦାୟ ହୋଇ ଆସିଲୁ ।

ବିମାନରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ହେଲେ 'ସିଟ୍' ଖାଲି ନାହିଁ । ଏଠାରେ ଯେଉଁ ନୂଆ ଯାତ୍ରୀମାନେ ବସିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଅଧିକାଂଶ ହେଉଛନ୍ତି ଆମେରିକାଦେଶୀୟ । 'ନାଟୋ' ସାମରିକ ସଙ୍ଗଠନରେ ଯୋଗଦେଇ ଦକ୍ଷିଣୟୁରୋପର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଅଛନ୍ତି ।

ଜଣେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଆଙ୍କାରାରୁ ଆସିଛନ୍ତି । ରାଜତନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଛେଦ ପରେ ଆତାତୁର୍କ କେମାଲ ପାଶା ଇସ୍ତାଁବୁଲରୁ ଏହି ଆଙ୍କାରାକୁ ରାଜଧାନୀ ଉଠାଇ ନେଇଥିଲେ । ହେଲେହେଁ ଇସ୍ତାଁବୁଲ ଭଳି ବଡ଼ ସହର ନୁହେଁ ଆଙ୍କାରା ।

ଅଳ୍ପ କେତେ ମିନିଟ୍ ପରେ ଆମ ବିମାନ ତୁର୍କୀରୁ ବିଦାୟନେଇ ଗ୍ରୀସ୍ ଦେଶର ଆକାଶରେ ପଦାର୍ପଣ କଲା । ଗ୍ରୀସ୍ ଦେଶର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ଅଞ୍ଚଳ ଆକାଶମାର୍ଗରୁ ଦେଖିବାକୁ ଅତି ଅଦ୍ଭୁତ । ସତେ ଯେପରି ଗ୍ରୀସ୍ ଭୂମି ସମୁଦ୍ର ଭିତରକୁ ଧସେଇ ପଶିଆସିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି ଏବଂ ସମୁଦ୍ର ଏହି ଅନୁଚିତ ପ୍ରବେଶ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ ବରଦାସ୍ତ କରି ନପାରି ପୁଣି ପଛକୁ ଠେଲି ନେଇଛି । କିନ୍ତୁ ସାଗର ଓ ମୃତ୍ତିକାର ଏହି ସଙ୍ଘର୍ଷରେ କେହି କାହାକୁ ଜୟ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଅଥଚ କେହିହେଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରାଜିତ ହୋଇ ଯାଇନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ଗ୍ରୀସ୍ ଉପକୂଳ କେବଳ ଦନ୍ତୁରିତ ନୁହେଁ, ଅସଂଖ୍ୟ ଦ୍ୱୀପମାଳାରେ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଛି ।

ଗ୍ରୀସ୍‌ର ଯେଉଁ ଅଂଶ ଉପର ଦେଇ ଆମେ ଉଡ଼ି ଯାଉଥିଲୁ, ତାହା ପର୍ବତ ସଙ୍କୁଳ ମାଳଭୂମି ପରି ଦେଖା ଯାଉଥିଲା । ଶୁଣିଲି ସମଗ୍ର ଗ୍ରୀସ୍ କୁଆଡ଼େ ଏହିଭଳି ବଣ ଜଙ୍ଗଲରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅସଂଖ୍ୟ ନଦୀ ମଧ୍ୟ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ନଦୀ ଗୁଡ଼ିକ ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବାରୁ ସ୍ରୋତ ଏଭଳି ପ୍ରଖର ଯେ ସେଥିରେ କୌଣସି ପ୍ରକାରର ବୋଟ୍ ଚଳାଚଳ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରେ ଏ ଦେଶର ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଯିବା ଆସିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ଥିଲା ।

ବୋଧହୁଏ ଏହି ଭୌଗୋଳିକ କାରଣରୁ ହିଁ ଗ୍ରୀସ ଦେଶର ନଗର ନଗରରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର 'ରାଷ୍ଟ୍ର' ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା । ଏଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ ଇତିହାସରେ ଏଥିନ୍‌ସ, ସ୍ପାର୍ଟା, କୋରିନ୍ଥ, ଥିବସ ଆଦି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛି । ଏହି ଛୋଟ ଛୋଟ ନଗର-ରାଷ୍ଟ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଯୋଗୁଁ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନେ କେଭେଁ ମିଳିତ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଗଠନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରିନଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ପର୍ବତ ସଙ୍କୁଳ ଓ ସମୁଦ୍ର ବେଷ୍ଟିତ ଦେଶ ପୃଥିବୀର ରାଜନୀତି, ଦର୍ଶନ, ଶିଳ୍ପ, ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯେଉଁ ଦାନ ଦେଇ ଯାଇଛି ତାହାର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଗ୍ରୀସ୍‌ର ଏଥେନ୍‌ସରେ ବହୁ ଗୁଣୀ ଓ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରୀକ୍ ନଗର-ରାଷ୍ଟ୍ରର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ୧୬ ବର୍ଷ ବୟସରୁ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ସାମରିକ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଶିଳ୍ପ ଓ ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଉଥିଲେ । ଏହି କାରଣରୁ କେବଳ ମହାବୀର ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାର ନୁହନ୍ତି, ସକ୍ରେଟିସ୍, ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଭଳି ମହାନ ଦାର୍ଶନିକ ମନୀଷୀଗଣଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଦେଶ ଗଢ଼ିପାରିଥିଲା ।

ସକ୍ରେଟିସ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଜନ୍ମର ୪୭୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ସତ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନର ପୂଜାରୀ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଜୀବନଦାନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସକ୍ରେଟିସ୍ କୁଆଡ଼େ ଦେଖିବାକୁ ଥିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୁରୂପ । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନ ଓ ଗୁଣ ରାଜ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ସୁପୁରୁଷଙ୍କୁ

ପୃଥିବୀ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜନ୍ମ ଦେଇ ପାରିନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ ଆଦୌ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ସେ ଯୁଗର କୁସଂସ୍କାରାଚ୍ଛନ୍ନ ଜନତା ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରନେତାମାନେ ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କୁ ଭଲ ନ ପାଇବାର କାରଣ ଯେ ସେମାନେ ମନେକଲେ ଏହି ଲୋକଟି ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଚିରାଚରିତ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସ ଓ ସାମାଜିକ ରୀତିନୀତିକୁ ଲୋପ କରିଦେବାକୁ ଚାହୁଁଛି । ଅବଶ୍ୟ ସକ୍ରେଟିସ୍ ଠିକ୍ ଏହା ଚାହୁଁ ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଲୋକେ ଅନ୍ଧ ଭାବରେ କୌଣସି ବିଷୟକୁ ଗ୍ରହଣ ନକରି ତାହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସତ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରନ୍ତୁ । ତେବେ ଯାଇ ଏକ ସୁସ୍ଥ ସବଳ ସମାଜ ଗଠନ ସମ୍ଭବ ହେବ ।

ଦୁଃଖର କଥା ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କ ଏହି ବିଚାରଧାରା ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ହେଲା । ଶାସକବର୍ଗ ଧନ, ଦେବଦେବୀ ଓ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସକ୍ରେଟିସ୍ ପ୍ରଚାର ଚଳାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ ଆଗତ କରି ତାଙ୍କୁ ସେଥିରୁ ବିରତ ହେବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ଯଦି ବିରତ ନହୁଅନ୍ତି ତାହାହେଲେ ବିଷପାନ କରି ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ କୁହାଗଲା ।

ସକ୍ରେଟିସ୍ ହସି ହସି ବିଷପାନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏଥେନ୍‌ସର ଶାସକ ଗଣ ଏହି ମହାନ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏପରି ନିର୍ମମ ଭାବରେ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ । ତାହା ସଫଳ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କ ମର ଶରୀର ଲୋପ ପାଇ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ବିତି ଗଲାଣି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଚାରିତ ବାଣୀ ଲୋପ ପାଇ ନାହିଁ—କେବେଁ ଲୋପ ପାଇବ ନାହିଁ ।

* * * *

ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ ପ୍ଲେଟୋ । ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ‘ଡାଇଲଗସ୍’ ବା ‘କଥାବାର୍ତ୍ତା’ରେ ସେ ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କ ଉପଦେଶାବଳୀକୁ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କ ମତାମତରେ

ପ୍ଲେଟୋ ଏଭଳି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଯେ ସେ ନିଜର ଲେଖାଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କ ମତାମତ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଖ୍ୟାତ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଉଛି 'ରିପବ୍ଲିକ୍' ବା 'ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର' । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରର ଯଥାର୍ଥ ଆଦର୍ଶ କଣ ହେବା ଉଚିତ, ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । 'ଫିଡ୍ରୋ' ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସକ୍ରେଟିସ୍‌ଙ୍କ ଆତ୍ମଦାନ କାହାଣୀକୁ ସେ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଭାଷାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ । ଏହାଙ୍କ ଭଳି ବିଦ୍ୱାନ ସେ ଯୁଗରେ କ୍ୱଚିତ ଥିଲେ । ପରେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ମହାବୀର ଅଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ଶିକ୍ଷକତା କରିଥିଲେ । ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାର ଭାରତ ଅଭିଯାନରେ ଯାଇଥିଲା ବେଳେ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଏଥେନ୍‌ସରେ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଶିକ୍ଷାୟତନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ।

ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମତରେ ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ଭାରତ ସଭ୍ୟତା ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ନିଜ ନିଜକୁ ମାର୍ଜିତ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ପରେ ଗ୍ରୀକ୍ ସମ୍ରାଟ ସେଲୁକସ୍ ମଗଧରେ ନିଜର ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତଙ୍କୁ ରଖାଇଥିଲେ । ସେ କାଳରେ ସମୁଦ୍ରପଥରେ ଗ୍ରୀକ୍ ବଣିକମାନେ ବ୍ୟବସାୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଭାରତଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ-ଭାରତର କେତେକ ଜାଗାରେ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କ ବସତି ଥିବାର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଛି । ବିଖ୍ୟାତ ଗ୍ରୀକ୍ ପରିବ୍ରାଜକ ମେଘାସ୍ଥିନିସ୍‌ଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ ତତ୍‌କାଳୀନ ଭାରତର ସାମାଜିକ ତଥା ରାଜନୈତିକ ପରିସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ତଥ୍ୟ ଜଣାଯାଏ । ଗାର୍ଗୀ ସଂହିତାରେ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କୁ 'ଯବନ' ଓ 'ମ୍ଲେଚ୍ଛ' ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି । ଅଶୋକଙ୍କ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାଲିପିରେ ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ପାଞ୍ଚଟି ରାଜ୍ୟର ଗ୍ରୀକ୍ ଶାସକ ମାନଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ତାମିଲ ଓ କନ୍ନଡ଼ ଭାଷାରେ କେତେକ ଗ୍ରୀକ୍ ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଗ୍ରୀକ୍ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ତାମିଲ ତଥା କନ୍ନଡ଼ ଶବ୍ଦ ରହିଛି । ଏଥିରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ସହିତ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟିକ ସମ୍ପର୍କ ବହୁଦିନ ଧରି ଥିଲା ।

ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ଗ୍ରୀକ୍ ସାହିତ୍ୟର ଯେଉଁଭଳି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଛି, ଗ୍ରୀକ୍ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ସେହିଭଳି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଛି । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଦୃଶ୍ୟପଟ ସଜ୍ଜିତ ମଞ୍ଚାଭିନୟ କଳା ଭାରତକୁ ଗ୍ରୀକ୍ ସଭ୍ୟତାର ଦାନବିଶେଷ । ନାଟକରେ ଦ୍ୱୈବାରିକ ପ୍ରଭୃତି ହାସ୍ୟରସାଭିନେତା ମାନଙ୍କ ସଂଯୋଜନା ମଧ୍ୟ ଗ୍ରୀକ୍ ନାଟ୍ୟକାର ମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବର ଫଳ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଥମେ ଗ୍ରୀକ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭାରତକୁ ଆନୀତ ହୋଇଥିଲ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ବହୁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମତ । ଅନ୍ତତଃ 'ଜାତକ' ଗଣନା ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିଶ୍ଚିତଭାବରେ ଗ୍ରୀକ୍ ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଭାରତୀୟ ମାନେ ଶିଖିଛନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଉଛି । ଜିନିଷର ମୂଲ୍ୟ ନିରୂପଣ ପାଇଁ ଯେଉଁ 'ଦାମ' ଶବ୍ଦ ବହୁ ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ, ତାର ଜନ୍ମ ସ୍ଥାନ କୁଆଡ଼େ ଗ୍ରୀସ୍ ଦେଶ ।

* * * *

ଗ୍ରୀସ୍ କେବଳ ସକ୍ରେଟିସ୍, ପ୍ଲେଟୋ, ଆରିଷ୍ଟୋଟଲଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିନାହିଁ । ସେ ଯୁଗରେ ଏହି ମାଟିରେ ଏଭଳି କେତେକଜଣ ନାଟ୍ୟକାର, ସାହିତ୍ୟିକ, ଐତିହାସିକ, ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଶିଳ୍ପୀ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ଓ ମାନବସଭ୍ୟତା ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଋଣୀ ହୋଇ ରହିଥିବ ।

ନାଟ୍ୟକାର ଇସ୍କିଲସ୍ ସଫୋକ୍ଲିସ, ଐତିହାସିକ ହେରୋଡ଼ୋଟସ୍, ଥୁସିଡ଼ିଡ଼ିସ୍; ଭାସ୍କର ଫିଡ଼ିୟାସ, ପ୍ରାକ୍ସିଟାଲିଜ୍‌ଙ୍କ ପାଇଁ କେଉଁ ଦେଶ ଓ ଜାତି ଗର୍ବ ଅନୁଭବ ନକରିବ ?

* * * *

ଗ୍ରୀକ୍ ପୁରାଣ ଓ ଭାରତୀୟ ପୁରାଣ କେତେଦୂର ସମଗୋତ୍ରୀୟ ତାହା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ତଥା ଗ୍ରୀକ୍ ପୁରାଣର ମର୍ମଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ମାନକଣୁ ହୁଏତ କହିପାରିବେ । ତେବେ ମହାକବି ହୋମରଙ୍କ 'ଇଲିଏଡ୍' କାବ୍ୟ ସହିତ ଆଦିକବିଙ୍କ 'ରାମାୟଣ'ର କିଛି କିଛି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଯେ ରହିଛି ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟଜନ୍ମର କେତେ ହଜାର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ହୋମର ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି ଐତିହାସିକ ମାନଙ୍କର ଗବେଷଣାର ବିଷୟ ହୋଇ ରହିଛି । ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ କାଳ ସନ ତାରିଖ ହିସାବରେ ସଠିକ୍ ଭାବରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇ ନପାରେ । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଯେଉଁ ଅମର କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଯାଇଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଶ କାଳ ପାତ୍ରର ବହୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ମାନବ ସଂସ୍କୃତିର ଶାଶ୍ୱତ କେତନ ରୂପେ ରହିବ । ଗ୍ରୀକ୍ ସଭ୍ୟତାର ଅନ୍ୟ ଏକ ମହତଦାନ ହେଉଛି 'ଅଲିମ୍ପିକ୍ କ୍ରୀଡ଼ା ପ୍ରତିଯୋଗିତା ।' ସଂସ୍କୃତିକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଶରୀର ଚର୍ଚ୍ଚାକୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀକାଳରୁ ମୁଖ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ ।

ସକ୍ରେଟିସ୍—ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ କାଳରେ ଦ୍ୱୀପମୟ ଗ୍ରୀସର ମୋଟ ୨୨୦ଟି ଯାକ ଦ୍ୱୀପରେ ଦେଢ଼ଶହ ଯାଏ ନଗର-ରାଜ୍ୟର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଥିବାର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଛି । ମହାବୀର ଅଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାର ଏଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରି ସମସ୍ତ ନଗର-ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଏକତାବଦ୍ଧ କରିବାପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ସେ ଚାହିଁଥିଲେ ପୃଥିବୀ ଜୟ କରିବେ । ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ଗ୍ରୀକ୍ ବାହିନୀ ସମଗ୍ର ପଶ୍ଚିମ-ଏସିଆ ଦଖଲ କରି ଭାରତର ସିନ୍ଧୁ-ନଦୀ କୂଳ ଯାଏ ପହଞ୍ଚି ପାରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେତିକି ମାତ୍ର । ମୌର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ରାଟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ହସ୍ତ ପରାଜିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ଫେରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଇତିହାସ କହେ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ମହାବୀରଙ୍କ ମହାସମାଧି ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗ୍ରୀକ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଛିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ।

ଏହାପରେ ଗ୍ରୀସ୍ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରୋମୀୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଏବଂ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ଯାଏ ତୁର୍କୀର ଓଟମାନ ସମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧୀନସ୍ଥ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଚତୁର୍ଥ ଦଶକରେ ତୁର୍କୀର ଗର୍ବ ଖର୍ବ କରିବା ପାଇଁ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଫ୍ରାନ୍ସ ଓ ରୁଷିଆ ହାତ ମିଳାଇଲେ । ଫଳରେ ଗ୍ରୀସ୍ ସହସ୍ରାଧିକ ବର୍ଷ ଧରି ହରାଇଥିବା ସ୍ୱାଧୀନତା ଫେରି ପାଇଲା । 'ନଗର-ରାଷ୍ଟ୍ର' ପରିବର୍ତ୍ତେ ଗ୍ରୀକ୍ ରାଷ୍ଟ୍ର ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଲା ୧୮୩୨ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । ଏହିଠାରୁ

ଗ୍ରୀକ୍ ଇତିହାସର ନୂଆ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଆରମ୍ଭ । ୧୯୨୪ରେ ପୁଣି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରାଗଲା । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଭୂମି ଦିନେ ସଭ୍ୟଜଗତକୁ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ଲେଟୋଙ୍କ ଚିନ୍ତା—ପ୍ରସୂତ 'ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର'ର ମୌଳିକ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରି ପାରିଥିଲା, ସେହି ଭୂମିରେ ଏହା ଉଧେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନର ମାତ୍ର ଏଗାରଟି ବର୍ଷ ପରେ ୧୯୩୫ରେ ସେହି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ପଦ୍ଧତି ଅନୁଯାୟୀ, ଅର୍ଥାତ୍ ଜନମତ ସଂଗ୍ରହ ଦ୍ୱାରା ଏକନାୟକତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ରାଜା ମୁଣ୍ଡ ଥାପନା ହୋଇ ରହିଲେ । କିନ୍ତୁ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ହାତରେ ରାଜଦଣ୍ଡ ରହିଲା । ନାଗରିକମାନେ ଏକଛତ୍ର ଶାସନକୁ ଆଦରି ନେଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ ଗ୍ରୀସ୍ କୁଆଡ଼େ ନିରପେକ୍ଷ ରହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା । କିନ୍ତୁ କାହା କଥା ଶୁଣୁଛି କିଏ ? ଚାହୁଁ ଚାହୁଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରୀସ୍ (ଓଡ଼ିଶା ଅପେକ୍ଷା ଆୟତନରେ ୧୦ ହଜାର ବର୍ଗମାଇଲ ଛୋଟ) ମୁସୋଲିନିଙ୍କ ଫାସିଷ୍ଟ ବାହିନୀର ପାଦ ତଳେ ପେଷି ହୋଇଗଲା ।

୧୯୪୪ରେ ମୁସୋଲିନିଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଗ୍ରୀସ୍ ଏଥିରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଏକ ନୂଆ ବିପଦର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲା । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ବାଦୀ 'ବାମପନ୍ଥୀ' ଏବଂ ଜାତୀୟ 'ବାଦୀ 'ଦକ୍ଷିଣପନ୍ଥୀ'ଙ୍କ ଭିତରେ କ୍ଷମତା ଦଖଲ ପାଇଁ କଳହ ବ୍ୟାପକ ଗୃହ ଯୁଦ୍ଧର ରୂପ ଗ୍ରହଣ କଲା । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭଠାରୁ ଗୃହଯୁଦ୍ଧ ଶେଷଯାଏ ଗ୍ରୀସ୍‌ର ୭୦ ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଭିତରୁ ୫ ଲକ୍ଷ ନିହତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ଜାତୀୟ ସମ୍ପତ୍ତି ଧ୍ୱଂସ ପାଇ ଯାଇଛି । ତେବେ ପ୍ରଚୁର ରକ୍ତପାତ ସତ୍ତ୍ୱେ ବାମପନ୍ଥୀମାନଙ୍କର ବିଜୟ ହୋଇନାହିଁ । ଦକ୍ଷିଣ ପନ୍ଥୀ ଦଳର ନେତା କର୍ଣ୍ଣେଲ ପାପାଗୋରେସ ଏବଂ ତାଙ୍କପରେ କାରମୋନିସଙ୍କ ହାତରେ ଶାସନ କ୍ଷମତା ପଡ଼ିଲା ।

ଅନେକେ କହନ୍ତି ଗ୍ରୀକ୍ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ କାରମୋନିସ ଅସାଧ୍ୟସାଧନ କରୁଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଦେଶର ମାତ୍ର ଚାରିଜଣ ଲୋକ ଏକାଠି ହେଲେ ତିନୋଟି ରାଜନୈତିକ ଦଳ ଗଢ଼ିଦେବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ, ସେ ଦେଶରେ ନିର୍ବାଚନ ମାଧମରେ ଜଣେ ଲୋକ ଏକାଧିକବାର ଶାସନ କ୍ଷମତାକୁ ଫେରୁଥିବା ଅନେକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ବୋଧହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ଲାଲ ଦୁନିଆର ବିଦ୍ରୋହୀ—'ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ'

କ୍ରମଶଃ ଆମ ବିମାନ ଗ୍ରୀସ୍ ତ୍ୟାଗ କରି ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ୟୁରୋପରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ଏହା ହେଉଛି ବଲକାନ ଅଞ୍ଚଳ । ଏକଦା ଗ୍ରୀସ୍, ଆଲବେନିଆ, ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ, ରୁମାନିଆ, ବୁଲଗେରିଆ ଓ ତୁର୍କୀ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲା ।

ୟୁରୋପୀୟ ଶକ୍ତିବର୍ଗ ବାରମ୍ବାର ବଲକାନ ଅଞ୍ଚଳକୁ ନିଜ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦଲାଚକଟା କରିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ହୋଇଥିଲା ହିଟଲର ଓ ମୁସୋଲିନୀଙ୍କ ସାମରିକ ତତ୍ପରତାର ମୁଖ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର । ତେଣୁ ସେଦିନର ରୁଷନେତା ଷ୍ଟାଲିନ ଆତଙ୍କ ଗଣି କଲେ ବା କୌଶଳେ ନାଜୀ ଓ ଫାଶିଷ୍ଟ ବାହିନୀକୁ ରୋକିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ଯୋଜନା କରିଥିଲେ । ସଙ୍କଟବେଳେ ନୀତିବାଦୀ ସାଜି ଖପରି ଓଆଁ ବୁଦ୍ଧି ଧରିବା ବିଚକ୍ଷଣକ । ତେଣୁ ସାମ୍ୟବାଦୀ ଷ୍ଟାଲିନ ନିଆଁଗିଳା ନାଜୀନେତା ହିଟଲରଙ୍କ ସହିତ ହାତ ମିଳାଇ ଅନାକ୍ରମଣ ଚୁକ୍ତିରେ ଦସ୍ତଖତ ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଜାତି ଯିବା ସାର ହେଲା । ପେଟ ପୂରିଲା ନାହିଁ । ମଦଗର୍ବୀ ହିଟଲର୍ ରୁଷ୍-ଜର୍ମାନ ଅନାକ୍ରମଣ ଚୁକ୍ତିକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ରୁଷିଆ ଉପରେ ବେଳକାଳ ଉଣ୍ଡି ଆକ୍ରମଣ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ।

ଏଣେ ବଲକାନ୍ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କ ହାତ କରିବା ଉଦ୍ୟମ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟର୍ଥତାରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେଲା । ଗ୍ରୀସ୍ ଓ ତୁର୍କୀ ଉପରେ ଯେତକ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ଲଦିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରାଗଲା, ସେତକ ସେ ଦୁଇରାଜ୍ୟ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ବିରୋଧୀ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଶେଷ ଆଶା ଥିଲା ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ

ଉପରେ । ତାହା ମଧ୍ୟ ଷ୍ଟାଲିନ୍‌ଙ୍କ ଜାଲରେ ଧରାହୋଇ ଖସି ଚାଲିଗଲା । ଲାଲ ଦୁନିଆରେ ବିଦ୍ରୋହକରି କେହି କେବେ ଖସିଯାଇ ପାରି ନଥିଲେ ।

ମାର୍ଶାଲ ଟିଟୋଙ୍କ ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ଏ ଯୁଗର ଏକ ବିସ୍ମୟ । ଆଦର୍ଶଗତ ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ବର୍ତ୍ତମାନର ପୃଥିବୀରେ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁ ଯଦି କେହି ଥାଆନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ମାର୍ଶାଲ ଟିଟୋ । ମାର୍କସୀୟ ମତବାଦରେ ତାଙ୍କର ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସ ରହିଥିଲେ ହେଁ ତାକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାର ଏକଚାଟିଆ ଅଧିକାର କେବଳ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦେଶର ଅଛି ବୋଲି ସେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ମତଭେଦ ଘଟେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ରୁଷିଆ ନିଜକୁ ନିରାପଦ ରଖିବା ପାଇଁ ୟୁରୋପରେ ତାହାର ସୀମା ସରହଦ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶଗୁଡ଼ିକୁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ମତବାଦରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇଛି । ଯୁଦ୍ଧକାଳରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଦଳର ଯେଉଁ ନେତାମାନେ ଦଖଲକାରୀ ଶତ୍ରୁବାହିନୀ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗୁପ୍ତ ଗରିଲା ଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଇ ଲୋକଙ୍କୁ ହାତରେ ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ, ଯୁଦ୍ଧପରେ ସେହିମାନେ ହେଲେ ଶାସନକର୍ତ୍ତା । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନତା ନଥିଲା । ରୁଷିଆ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗଠନକୁ ସେମାନେ ମାନିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥିଲେ । ପରିଣାମରେ ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପୀୟ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ଯେଉଁ ନେତା ଯେତେବେଳେ ଟିକିଏ ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରବଣ ହୋଇଛନ୍ତି—ଅର୍ଥାତ୍ ରୁଷିଆର ଇଙ୍ଗିତକୁ ଏଡ଼ାଇବାକୁ ଚାହିଁଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଅବଲୁପ୍ତି ଘଟିଛି । କାହାକୁ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଶୀଳ ବୋଲି ଗୁଳିକରି ଦିଆଯାଇଛି । କିଏ ରହସ୍ୟଜନକ ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଚିକିତ୍ସା ନିମନ୍ତେ ମସ୍କୋଯାଇ ଆଉ ଫେରି ନାହାନ୍ତି । କାହାର କାହାର ଭାଗ୍ୟ ଜନତାର ଅଦାଲତରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଯାଇଛି । ପୋଲାଣ୍ଡ ହଙ୍ଗେରୀ ଆଦି କେତୋଟି ରାଜ୍ୟରେ ବଡ଼ ଧରଣର ବିପ୍ଳବ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ସୋଭିଏଟ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ତତ୍ପରତାର ସହିତ ତାହାର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟାଇଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ମାଶଲ ଟିଟୋ ଏକମାତ୍ର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଶାସକ, ଯାହାଙ୍କ ଉପରେ ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କ ରକ୍ତଚକ୍ଷୁ ପଡ଼ିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ରକ୍ଷା ପାଇପାଇଛନ୍ତି ।

* * * *

ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିୟାର ଜନ୍ମ ଏଇ ସେଦିନ ମାତ୍ର । ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧପରେ ପୂର୍ବତନ ବଲକାନ ଅଞ୍ଚଳର ସର୍ବିୟା, କ୍ରୋସିଆ ଆଦି କେତେକ ଅଞ୍ଚଳକୁ ନେଇ ଏହି ରାଜ୍ୟଟି ଗଠିତ ହେ । ଆୟତନ ୯୯ ହଜାର ବର୍ଗମାଇଲରୁ ସାମାନ୍ୟ କମ । ଜନସଂଖ୍ୟା ସାର୍ଦ୍ଧ ଦୁଇ କୋଟି । ରାଜଧାନୀ ବେଲଗ୍ରେଡ଼ର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅନ୍ୟୁନ ୫ ଲକ୍ଷ । ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଏହା ଥିଲା ଏକ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଶାସିତ ଦେଶ । ସର୍ବିଆର ରାଜା ପିଟରଙ୍କ ପୁଅ ପ୍ରଥମ ଆଲେକଜାଣ୍ଡର ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆର ରାଜା ରୂପେ ବରିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବିଚରା ବେଶୀ ଦିନ ତିଷ୍ଠି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ସୁଖର ହୋଇନଥିଲା । ଦେଶର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ (କ୍ରୋସିଆ)ର ଲୋକେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାୟତ୍ତଶାସନ ମିଳୁ ବୋଲି ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଶେଷକୁ ୧୯୩୪ ରେ ଫ୍ରାନ୍ସର ମାର୍ସାଇଠାରେ ଜଣେ କ୍ରୋସିଅ ଗୁପ୍ତଘାତକର ଗୁଳି ବୁଲେଟରେ ରାଜା ନିହତ ହେଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କ ପୁଅ ପିଟର ନାବାଳକ । ତେଣୁ ପିତୃବ୍ୟ ପଲ ବାଳକ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ଭାବରେ କିଛିଦିନ ଶାସନ ଚଳାଇଲେ ।

ଏତିକବେଳେ ଜର୍ମାନୀରେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ହିଟଲର ଓ ଇଟାଲୀରେ ମୁସୋଲିନୀଙ୍କ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଲା । ୧୯'୯ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୩ ତାରିଖ ଦିନ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ୧୯୪୧ ରେ ହିଟଲର-ମୁସୋଲିନୀ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଅକ୍ଷଶକ୍ତି ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଯୋଗଦେବାପାଇଁ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ । କିନ୍ତୁ ଲୋକେ ଏହାକୁ ପସନ୍ଦ କଲେ ନାହିଁ । ଶୁଣୁଁ ଶୁଣୁଁ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବିପ୍ଳବ ଘଟି ସରକାର ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ରାଜା ସପରିବାର ନିକଟ-ପ୍ରାଚ୍ୟ ରାସ୍ତାଦେଇ ଲଣ୍ଡନକୁ ପଳାଇଗଲେ । ନାଜିବାହିନୀ ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆକୁ ଦଖଲ କରିନେଲେ ।

ଏହାପରେ ଚାଲିଲା ନାଜୀବାହିନୀ କବଳରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାପାଇଁ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ । ଏଥିରେ ଦୁଇଟି ଦଳ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ଚେଟନିକ୍ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ହେଉଛି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ । ଚେଟନିକମାନଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ରାଜାଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଆଣିବେ । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ରାଜତନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଛେଦ କରି ରୁଷିଆର ଛାଞ୍ଚରେ ସାମ୍ୟବାଦୀ ସରକାର ଗଠନ ପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ । ପରିଣାମରେ ଉଭୟପକ୍ଷ ନାଜୀମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ କେବଳ ନୁହେ ପାରସ୍ପରିକ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ ମାତିଲେ । ଶେଷକୁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳର ନେତା ଜୋସେଫ ବଜାଙ୍କ ଜୟଲାଭ ହେଲା । ୧୯୪୩ ରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ—ପରିଷଦ ଗଠନ କରି ସେଥିରେ ରାଜତନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଛେଦ ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ ।

ଏହି ଜୋସେଫ ବଜ୍ ହେଉଛନ୍ତି ଆଜିର ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ମାର୍ଶଲ ଟିଟୋ ।

* * * *

ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ୧୯୪୫ରେ ଯେଉଁ ନିର୍ବାଚନ ହେଲା ସେଥିରେ ରାଜତନ୍ତ୍ରବାଦୀମାନେ ଯୋଗ ନଦେବାରୁ ଟିଟୋଙ୍କ ଦଳ ବିପୁଳ ଭୋଟାଧିକ୍ୟରେ ନିର୍ବାଚିତ ହେଲେ । ଏହି ନିର୍ବାଚନ ପରେ ଯେଉଁ ପ୍ରତିନିଧି ସଭା ଗଢ଼ାଗଲା ,ସେଥିରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବରେ ରାଜତନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଛେଦ କରି ଦିଆଗଲା । ମାର୍ଶଲ ଟିଟୋ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଦ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ୧୯୫୩ରେ ତାଙ୍କୁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପଦାଭିଷିକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

* * * *

ଅବଶ୍ୟ ମାର୍ଶଲ ଟିଟୋଙ୍କ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଶାସନ ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ କମ ନିର୍ମମ ନୁହେଁ । ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ବର୍ଷ ଭିତରେ ସେ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ବିରୋଧୀଙ୍କୁ ନିର୍ମୂଳ କରି ଦେଇ

ପାଉଛନ୍ତି । ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆର ବିଶିଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଜିଏଲସ୍ ବୈପ୍ଳବିକ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଟିଟୋଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କ୍ଷମତାସୀନ ହେବାପରେ ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ରାଜନୀତିକ୍ଷେତ୍ରରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରାଯାଇଛି । ରୁଷ୍ ବିପ୍ଳବର ଅନ୍ୟତମ ସ୍ତମ୍ଭ ଟ୍ରଟ୍‌ସ୍କି ଯେଉଁଭଳି ରୁଷିଆରୁ ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇ ଶେଷକୁ ଗୁପ୍ତ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଘାତକ ଦ୍ୱାରା ନିହତ ହେଲେ, ଜିଏଲସଙ୍କ ପ୍ରତି ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆରେ ପ୍ରାୟ ସେହିଭଳି ବ୍ୟବହାର ହୋଇଛି । କେବଳ ଏତିକି ଫରକ ଯେ ଟ୍ରଟସ୍କି ମୃତ; ଜିଏଲସ୍ ଜେଲରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ରହିଛନ୍ତି ।

* * * *

ଟିଟୋ ଷ୍ଟାଲିନ ବିରୋଧୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ବୋଧହୁଏ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର-ଆମେରିକାର ଆର୍ଥିକ ତଥା ସାମରିକ ସାହାଯ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ତିଷ୍ଠି ପାରିଲେ । ରୁଷିଆ ୧୫ଶହ କୋଟି ଟଙ୍କାର ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ଟିଟୋଙ୍କ ମତିଗତି ଦେଖି ତାହା ଆଉ ଦେଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆମେରିକା ୧୯୫୬ ଠାରୁ ୧୯୫୮ ଭିତରେ ଅଧା ସାମରିକ ଓ ଅଧା ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ରୂପେ ଦୁଇ ହଜାର କୋଟି ଡଲାର ଢାଳି ଦେଇଛି । ୬୮୩ଟି ଲଢ଼ୁଆ ବିମାନ ମଧ୍ୟ ନାମମାତ୍ର ମୂଲ୍ୟରେ ଟିଟୋ ପାଇଛନ୍ତି ।

ହଁ, ଏକଥା ସତ୍ୟ ଯେ ଏତେ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଟିଟୋ ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆକୁ କେବେଁ ଆମେରିକାର ଅନୁଗତ କରିଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ମିଳିତ ଜାତିସଂଘରେ ପୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ଅବସ୍ଥାକୁ ଦେଖି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଛି । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନେହେରୁଙ୍କ ଭଳି ଟିଟୋ ମଧ୍ୟ ଯଥା ସମ୍ଭବ ନିରପେକ୍ଷ ରହୁଛନ୍ତି । ତେବେ ସେ ରୁଷ୍‌ଗୋଷ୍ଠୀ ଭୁକ୍ତ ନହେଲେ ହେଁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟପନ୍ଥୀ ।

* * * *

ଟିଟୋଙ୍କ ନୀତି ଯେ ଯଥାର୍ଥ, ତାହା ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କ ପରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ରୁଷ୍ ନେତାମାନେ ସ୍ୱୀକାର କଲେଣି । ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ଆଉ ଲାଲ ଦୁନିଆର ହରିଜନ ନୁହେଁ । ନିଜେ କ୍ରୁଶ୍ଚେଭ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଏକାଧିକ-

ତାର ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ଭ୍ରମଣରେ ଆସିଲେଣି । ଟିଟୋଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ରୁଷିଆକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ମୋଟାମୋଟି ଦୁଇଦେଶ ଭିତରେ ସମ୍ପର୍କ ଭଲ ବୁଝାମଣାର ବାଟ ଫିଟୁଛି । କେତେକ କହନ୍ତି ଏହା ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମଧ୍ୟସ୍ଥତାର ଫଳ ।

* * * *

ଆମ ବିମାନ ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆର ଉପର ଦେଇ ଉଡ଼ିଗଲା ବେଳେ ବେଲଗ୍ରେଡ଼ ଠାରେ ପୃଥିବୀର ନିରପେକ୍ଷ ରାଷ୍ଟ୍ର ଗୁଡ଼ିକର ଏକ ଶିଖର ସମ୍ମିଳନୀ ଚାଲିଥିଲା । (୧୯୬୧ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧ରୁ ୬ ତାରିଖ) ପ୍ରଥମେ ସ୍ଥିର କରିଥିଲି କଲିକତାରୁ ବମ୍ବେ, କାଇରୋ ହୋଇ ଦୁଇଦିନ ପାଇଁ ବେଲଗ୍ରେଡ଼ ଯିବି । କିନ୍ତୁ ବେଲଗ୍ରେଡ଼ଗାମୀ ଅଧିକାଂଶ ବିମାନରେ ଆଗରୁ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଯିବା ସମ୍ଭବ ହେଲା ନାହିଁ ।

ସେତେବେଳେ ବେଲଗ୍ରେଡ଼ ଉପରେ ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀର ଦୃଷ୍ଟି ନିବଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ପରମାଣୁ ବୋମାର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଧ୍ୱଂସକ୍ରିୟା କବଳରୁ ପୃଥିବୀ କିଭଳି ରକ୍ଷା ପାଇବ, ଏହାହିଁ ଥିଲା ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ । ନିରପେକ୍ଷ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ବେଲଗ୍ରେଡ଼ରେ ମିଳିତ ହୋଇ ଏହାର ସମାଧାନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସ୍ତାବ ପକାଇବା ପାଇଁ ବିଚାର କରୁଥିଲେ ।

ସେଥିରେ ଯୋଗଦେଇ ଥିଲେ ଇନ୍ଦୋନେସିଆର ସୁକର୍ଣ୍ଣ, କମ୍ବୋଡ଼ିଆର ସିଂହାନୌକ, ବର୍ମାର ଉ-ନୁ, ସିଂହଳର ଶିରିମାଭୋ, ଭାରତର ନେହେରୁ, ଆରବ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ନାସେର, ଘାନାର ଏନକ୍ରୁମା ଆଦି ବିଶିଷ୍ଟ ନିରପେକ୍ଷବାଦୀ ରାଷ୍ଟ୍ରନାୟକଗଣ ।

—ପରମାଣୁ ବୋମା ଭଳି ପାଶୁପତ ଅସ୍ତ୍ର ହାତରେ ଧରି ଯୁଦ୍ଧର କଳ୍ପନା କରନାହିଁ ।

—କୌଣସି ପ୍ରକାରର ପରମାଣୁ ଅସ୍ତ୍ରର ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ବିସ୍ଫୋରଣ ଦ୍ୱାରା ବାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ ଦୂଷିତ କରାଅନାହିଁ ।

—ଏଥିର ବିହିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଉଭୟ ଗୋଷ୍ଠୀର ନେତାମାନେ ଏକ 'ଶିଖର ସମ୍ମିଳନୀ' ରେ ମିଳିତ ହେବାରେ ବାଧକ ହୁଅନାହିଁ ।

ମୋଟାମୋଟି ଏହି କେତୋଟି କଥାଥିଲା ବେଲଗ୍ରେଡ଼ ସମ୍ମିଳନୀର ନିବେଦନ । ସମ୍ମିଳନୀ ଶେଷରେ ନେହେରୁ ମସ୍କୋ ଯାଇ କ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ । ଇଣ୍ଡୋନେସିଆର ପରିବ୍ରାଜକ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ସୁକର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ୟଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହ ୱାଶିଂଟନରେ ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ କେନେଡ଼ିଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ମୌଖିକ ଆଶ୍ୱାସନା ମଧ୍ୟ ପାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଫଳ କ'ଣ ହେଲା ?

ସମ୍ମିଳନୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ହିଁ ବିରାଡ଼ି ଛିଙ୍କି ଥିଲା । ପରମାଣୁ ଅସ୍ତ୍ରର ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ବିସ୍ଫୋରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପୁଣି ଚାଲୁ କରିବା ପାଇଁ ରୁଷିଆ ଅଦ୍ଭୁତ ଭାବରେ ସେତିକବେଳେ ଏକ ନାଟକୀୟ ଘୋଷଣା ପ୍ରକାଶ କଲା । ଅଥଚ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଏହାର କୌଣସି ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିବାଦ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବା ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଲେବାନନ ଓ ୟେମେନରୁ ଆସିଥିବା ପ୍ରତିନିଧି 'ବ୍ୟଥିତ' ହେଲେ, ମରକ୍କୋ 'ଗୁରୁତ୍ୱ' ପ୍ରକାଶ କଲା; ଏବଂ ନାସେର, ମାକାରିଓସ୍, ଏନ୍‌କ୍ରୁମା 'ସ୍ତମ୍ଭିତ' ନହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆକାରରେ କେହି ମୁହଁ ଫିଟାଇ କିଛି କହିବାକୁ ଆଗଭର ହେଲେନାହିଁ । କେବଳ ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଏକମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ଯେ କି ଅନ୍ତତଃ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ରୁଷ ମନୋଭାବର ପ୍ରତିବାଦ ଜଣାଇଲେ । ରୁଷିଆ ଯାହା କରୁଛି ତାହା ପୃଥିବୀ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ କରିବ (**World situation had become much more dangerous as the result of The Soveit action.**) —ଏହାହିଁ ଥିଲା ନେହେରୁଙ୍କ ସ୍ପଷ୍ଟମତ ।

* * * *

ଆମ ବିମାନ ଦକ୍ଷିଣ-ଜର୍ମାନୀର ମ୍ୟୁନିକ୍ ଅଭିମୁଖେ ଉଡ଼ିଚାଲିଛି ! ଆଉମାତ୍ର ଦୁଇଘଣ୍ଟା ଭିତରେ ଆମେ ମ୍ୟୁନିକ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚିବୁ । ବାଟରେ

ସାମାନ୍ୟ କିଛି ସମୟ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ଉପର ଦେଇ ଯିବାକୁ ହେବ । ଆଙ୍କାରାରୁ ଆସିଥିବା ସେହି ତୁର୍କବାସୀ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭ କଲି । ସେ ଜଣେ ସାମ୍ବାଦିକ । ମ୍ୟୁନିକ୍‌ରୁ ଜିନିଭା, ପାରିସ, ରୋମ ହୋଇ ଦେଶକୁ ଫେରିବେ । ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଇଁରେଜୀ ଜାଣନ୍ତି ।

ବେଲଗ୍ରେଡ଼ ସମ୍ମିଲନୀରେ ଯେଉଁସବୁ ରାଷ୍ଟ୍ର ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କୌଣସି ଉଚ ମନୋଭାବ ଥିଲା ଭଳି ଜଣାଗଲା ନାହିଁ । ଟିକିଏ ଆକ୍ଷେପୋକ୍ତି କରି କହିଲେ—**" They say themselves nentral"** ସେମାନେ ନିଜେ ନିଜକୁ ନିରପେକ୍ଷ କୁହାଇ ହେଉଛନ୍ତି ।

ପଚାରିଲି—"କାହିଁକି ? ପ୍ରକୃତରେ କଣ ଆପଣଙ୍କ ମତରେ ସେମାନେ ନିରପେକ୍ଷ ନୁହନ୍ତି ?"

ହସି ହସି ସେ ମୋତେ ଯାହା ବୁଝାଇବାକୁ ଚାହିଁଲେ ତାହାର ମର୍ମ ହେଉଛି ଆଜିକାଲି କେତେକଙ୍କ ମତରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ମତବାଦ କିମ୍ବା ରୁଷିଆକୁ ସମର୍ଥନ କରିବା ହିଁ ପ୍ରଗତିର ଲକ୍ଷଣ । ଏହାଯଦି ଯଥାର୍ଥ ହୁଏ ତାହାହେଲେ ନାସେର, ଏନକ୍ରୁମା, ଟିଟୋ, ସୁକର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ନିରପେକ୍ଷ ବୋଲି କହିବାରେ ଆପତ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଅସଲରେ ଏମାନେ ଊଣାଅଧିକେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଗୋଷ୍ଠୀର ସମର୍ଥକ ମାତ୍ର ।

ଭାବିଲି ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ବେଲଗ୍ରେଡ଼ ସମ୍ମିଲନୀ ସମ୍ପର୍କରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଆଉ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ମଧ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ସେତିକରେ ସମାପ୍ତ କରି ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପ କଥା ଉଠାଇଲି ।

ସାମାନ୍ୟ କିଛି ସମୟ କଥା ହେବା ପରେ ଜଣାପଡ଼ିଲା ତାଙ୍କର ମତାମତ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ବହୁ ତଥ୍ୟ ସେ ଜାଣନ୍ତି ।

ଲାଲ୍ ପର୍ଦ୍ଦାର ଅନ୍ତରାଳର ସପ୍ତ ଅନୁଗାମୀ

ସକାଳ ସାଢ଼େ ୯ଟା ହେବ ।

ୟୁରୋପର ହିମାଳୟ ଆଲ୍‌ପସ୍ ପର୍ବତ ମାଳା ଦ୍ୱାରା କ୍ରମଶଃ ଆମ ଗତିପଥ ଅବରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା ଭଳି ମନେ ହେଉଥିଲା । ତୁଷାର କିରୀଟି ଅସଂଖ୍ୟ ଗିରି ଶୃଙ୍ଗ ଉପର ଦେଇ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ କୋଣ ଆଡ଼କୁ ଆମେ ଭାସି ଚାଲିଛୁ । ପାଦତଳେ ବହୁ ହିମବାହୀ ଅଧିତ୍ୟକା ଓ ଉପତ୍ୟକାର ଅପୂର୍ବ ଦୃଶ୍ୟ ।

ଉଚ୍ଚ ପାହାଡ଼ରେ ମଧ୍ୟ ଛୋଟ ଛୋଟ ଗାଁର ଚିହ୍ନ । ଯେଉଁଠି ଟିକିଏ ସମତଳ ଭୂମି ସେଠାରେ କଳ କାରଖାନା ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଅଗନାଅଗନ ପାଇନ ବନ ଭିତରୁ ଗିର୍ଜାର କ୍ରସଚିହ୍ନ ଶୋଭିତ ଗମ୍ବୁଜ ଉପରକୁ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଛି । ବିମାନରୁ ଦେଖିଲେ ତାର ଆଖପାଖରେ ଛୋଟ ଜନବସତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସ୍ପଷ୍ଟ ବାରି ହେଉଛି । ୟୁରୋପର ଏହି ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଗରିବ । ହେଲେହେଁ ଭାରତର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ସହିତ ଏହାର ତୁଳନା ନାହିଁ ।

ତୁର୍କୀର ସେହି ଆଡ଼ପାଗଳିଆ ସାମ୍ବାଦିକଙ୍କୁ ପଚାରି ଜାଣିଲି ବିମାନ ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ୟୁରୋପର ସୀମା ଉପରେ ଉଡ଼ିଚାଲିଛି । ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଉତ୍ତର ଦେଇ ଦେଇ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଉଠୁଥାନ୍ତି ।

"ଏଇ ଦେଖୁଛନ୍ତି ନା ? ହିଁ ଡାହାଣ ପଟକୁ ସେ ଯେଉଁ ପାହାଡ଼ ଶ୍ରେଣୀର ଅସ୍ପଷ୍ଟରୂପ ଦିଗ୍‌ବଳୟରେ ଉଙ୍କିମାରୁଛି ଠିକ୍ ତାହାର ପୂର୍ବ ପଟେ ଡାନେବ୍ୟୁ ନଦୀର ନୀଳ ଜଳଧାରା ବହିଯାଉଛି । ଏହି ନଦୀର ଦୁଇକୂଳରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ କେତେ ଯୁଦ୍ଧ-

ବିସମ୍ବାଦ ଘଟିଯାଇଛି, କେତେ ରାଜବଂଶ ମୁଣ୍ଡଟେକ ପୁଣି ତଳେଇ ଯାଇଛନ୍ତି, କେତେ କ୍ଷମତା ଲୋଭୀ କୂଟନୀତିଜ୍ଞଙ୍କ ଅଶରୀରୀ ପ୍ରେତାତ୍ମା ଏବେ ମଧ୍ୟ ତାହାର କୂଳେ କୂଳେ ଘୁରି ନ ବୁଲୁଛନ୍ତି ବୋଲି କିଏ କହିବ ?

"ଏଁ, କଣ କହୁଥିଲି ଡାନେବ୍ୟୁର ଗତିପଥକୁ ସମସ୍ୟା-ବହୁଳ କରିଥିଲା ଯେଉଁ ଅତୀତ ତାହାରି କଥା ! ନୁହେ ? ଓଃ, ମନେହେଉଛି ଆପଣ ସେଥିପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ନୁହନ୍ତି । ସତରେ ଅର୍ଥହୀନ ଅତୀତକୁ ଘାଣ୍ଟି ଏବେ ବା ଲାଭ କ'ଣ ?

"ତେବେ ମଜାର କଥା କଣ ଜାଣନ୍ତି ?" ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର କଥାର ସୁଅ ସମାନ ଭାବରେ ଛୁଟିଛି "ଗତ କେତେଶହ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ସୀମା-ସରହଦରେ ଏତେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି, ଯାହା ଇତିହାସରେ ଆଉ କେଉଁଠି ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳର ଏହି କେତୋଟି ମାତ୍ର ବର୍ଷରେ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏହା ଏ ଭୂମିପାଇଁ ନୂଆକଥା ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଏହି 'ଲୌହପର୍ଦ୍ଦାର ଅନ୍ତରାଳବର୍ତ୍ତୀ ଭୁବନ' ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ପାଖ ପଡ଼ୋଶୀ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜ୍ୟର ଅନୁଗାମୀ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ଇତିହାସର ପୃଷ୍ଠା ଓଲଟାଇଲେ ଦେଖିବେ ଆମର ପୂର୍ବ ପୁରୁଷଗଣ, ଅର୍ଥାତ୍ ତୁର୍କୀର ଲୋକେ ଯେଉଁ ଓଟମନ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଗଠନ କରିଥିଲେ ଡାନେବ୍ୟୁ ନଦୀର ଉଭୟକୂଳର ଅଧିକାଂଶ ଦେଶ ତାହାର ଅଧୀନସ୍ଥ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ପ୍ରୁଶିଆ ଓ ପରେ ଜର୍ମାନୀ ମଧ୍ୟ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଭାଗ୍ୟ ନିୟନ୍ତା ହୋଇଥିଲେ । ମହାବୀର ନେପୋଲିଅନଙ୍କ କାଳରେ ଏ ଭୂମିର ଲୋକେ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ଫରାସୀ ବାହିନୀ ନିକଟରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଇଁ ଥିଲେ । ରୁଷିଆ ବହୁବାର ଏ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ଏବେ ପୁଣି ଥରେ ତାହାର ପାଳି ପଡ଼ିଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଏ ଅଞ୍ଚଳ ରୁଷିଆର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ରହିଛି ।"

ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ସତେ ଯେପରି ଏକ ନିଶ୍ୱାସରେ ଇତିହାସର ଏହି କେତୋଟି ତଥ୍ୟ ଶୁଣାଇ ଟିକଏ ଦମ ନେଲେ । ଏତିକବେଳେ ସୁଯୋଗ ପାଇଲା ମୋ ମନ ତୁଣୀରୁ ଗୋଟିଏ ଜୋଡ଼ିଏ ପ୍ରଶ୍ନବାଣ ତାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଛାଡ଼ିବା ପାଇଁ ।

ଓଟମନ ସମ୍ରାଜ୍ୟର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ତୁର୍କ ସାମ୍ବାଦିକ ଗୋଟିଏ ଖାସା ମୋଟା ଚର୍ଚ୍ଚିଲମାର୍କା ଚୁରୁଟରେ ନିଆଁ ଧରାଇ ମୋର ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାପାଇଁ ମଗଜକୁ ମାର୍ଜିତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

"କଣ କହିଲେ, ଲୌହ ପର୍ଦ୍ଦାର ଅନ୍ତରାଳର ଭୂଇଁ ଲାଲ ନା ସବୁଜ ? ଜାଣି ରଖନ୍ତୁ ଲାଲ ଦାନବର ତାଣ୍ଡବ ନୃତ୍ୟ ଚାଲିଥିଲେ ମଧ ଡାନେବ୍ୟୁର ନୀଳଜଳଧାରା ଲୋହିତ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା ଚାଲିଥିଲା ଏ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଊଷର ଭୂଇଁରେ ପରିଣତ କରିବାପାଇଁ । ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେବାର କେତୋଟି ବର୍ଷ ଭିତରେ ଦଖଲକାରୀ ସୋଭିଏଟ ସୈନ୍ୟ ବାହିନୀର ଦାପଟରେ ସମଗ୍ର ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଜଗତର 'ପିତୃଭୂମି' ରୁଷିଆକୁ ରସ ଯୋଗାଇବା ପାଇଁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ସବୁ ରାଜ୍ୟକୁ ଅନ୍ତଃଶାରଶୂନ୍ୟ କରିବା ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଥିଲା । ସ୍ଥାନୀୟ ଅଧିବାସୀ ଖେତଖମାର ଓ କଳ-କାରଖାନାରେ ଖଟୁଥିଲେ କେବଳ ରୁଷିଆକୁ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ କରିବାପାଇଁ । ସେମାନଙ୍କ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା କିମ୍ବା ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ପ୍ରତି-ବିପ୍ଳବର ପ୍ରତୀକ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଉଥିଲା ।

ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେବା ପରେ କେତେବର୍ଷ ଧରି ସୋଭିଏଟ ରୁଷିଆ ଏହିସବୁ ଦେଶ-ଉପରେ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ପାଇଁ ବହୁପରିମାଣରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେ ରୁଷ୍ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ରୁଷୀୟ ବିଭିନ୍ନ ଦାୟିତ୍ୱ ତୁଲାଇବା ନାମରେ ରହୁଥିଲେ । କୃଷି, ଶିଳ୍ପ ଓ ଦେଶରକ୍ଷା ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରାମର୍ଶଦାତା ରୂପରେ ରୁଷ୍ ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତି ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଏହାଛଡ଼ା ବିରାଟ ରୁଷ ସୈନ୍ୟ ବାହିନୀ ଉତ୍ତର ସାଗର କୂଳରୁ କୃଷ୍ଣ ସାଗର କୂଳଯାଏ ସବୁ ଦେଶରେ ଜାଗାଡିଆର ହୋଇ ରହିଥିଲେ । କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଏ ଅଞ୍ଚଳର କୌଣସି ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ବାହାରର କୌଣସି ଦେଶ ସହିତ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷେଧ ଥିଲା । ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ମଧ କେବଳ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପନ୍ଥୀ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ ଚଳୁଥିଲା । ମୋଟାମୋଟି

ମସ୍କୋର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେ ହିଁ ପୂର୍ବ ୟୁରୋପୀୟ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ହାଣ୍ଡିରେ ସୋରିଷ ଫୁଟୁଥିଲା ।" ଏହି କାରଣରୁ ଏସବୁ ଦେଶକୁ 'ଲୌହପର୍ଦ୍ଦାର ଅନ୍ତରାଳବର୍ତ୍ତୀ ଭୁବନ' ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି ।"

"କିନ୍ତୁ ଏବେ ଷ୍ଟାଲିନ ଯୁଗର ଅବସାନ ପରେ ମସ୍କୋର ନୀତି ବଦଳିଛି । ବଡ଼ ଧରଣର କଳକାରଖାନା ସ୍ଥାପନରେ ଆଉ ବାଧା ଦିଆଯାଉ ନାହିଁ । ତେବେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ସମଗ୍ର ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପରେ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ, ପୋଲାଣ୍ଡ ଓ ଚେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶ ପଶ୍ଚିମ-ୟୁରୋପ ତୁଳନାରେ ଶିଳ୍ପଦିଗରୁ ଉନ୍ନତ ନୁହେ । ବୁଲଗେରିଆ, ରୁମାନିଆ, ୟୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ୟୁରୋପର କୃଷି ପ୍ରଧାନ ଦେଶ । ହିଁ, ଦୁଇଟି ଦେଶରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉତ୍ପାଦନ ହୁଏ । ପୋଲାଣ୍ଡର ଜନସଂଖ୍ୟା ୨ କୋଟି ୭୦ ଲକ୍ଷ, ଚେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆର ଜନସଂଖ୍ୟା ୧ କୋଟି ୩୦ ଲକ୍ଷ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଦୁଇ ଦେଶ ବର୍ଷରେ ୪୫ ଲକ୍ଷ ମେଟ୍ରିକଟନ ହିସାବରେ ଇସ୍ପାତ ଉତ୍ପାଦନ କରନ୍ତି ।"

ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଚୁରୁଟ ଲିଭିଗଲାଣି । ପୁଣି ଅଗ୍ନିସଂଯୋଗର ଉଦ୍ୟମ ହେଲାବେଳେ ସୁଯୋଗ ଉଣ୍ଡି ପଚାରିଲି—

"ଏ ସବୁ ଦେଶର ବର୍ତ୍ତମାନର ଅବସ୍ଥା କଣ ପୂର୍ବଭଳି ରହିଛି ?"

ଦୁଇ ପୁଳା ଧୂଆଁ ଛାଡ଼ି ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ପୁଣି ଭାଷଣ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

"ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପୀୟ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ରୁଷିଆର ରାଜନୈତିକ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥନୈତିକ ଉନ୍ନୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ଆଉ ବାଧାକ ହୋଇ ରହିନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଅନେକେ ଏହାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ଆମେ ସାଇ ପଡ଼ିଶାବାଲା ଯେତେଦୂର ଜାଣୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଅନେକ ଦେଶ ପୂର୍ବ ଅପେକ୍ଷା ଏହା ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଉନ୍ନତି କରିଛନ୍ତି । ହିଁ, ଗୋଟିଏ କଥା ନିଶ୍ଚିତ, ରୁଷିଆର ଅବସ୍ଥା ୩୦ବର୍ଷ ତଳେ ଯାହାଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଧିକାଂଶ ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପୀୟ ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ଊଣା ଅଧିକେ ତାହା ସହିତ ସମାନ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ୧୯୩୦ରେ ରୁଷିଆରେ ଷ୍ଟାଲିନ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଭାବରେ ଉନ୍ନୟନ

କାର୍ଯ୍ୟର ଅଯୁମାରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ରୁଷିଆର ପାଣିପବନରୁ ଜାର ଶାସନର ସମସ୍ତ ଗ୍ଲାନି ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଯତ୍ନ ଚାଲିଥିଲା । ଏବେ ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପ ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଏକ ଅବସ୍ଥା ଭିତର ଦେଇ ଗତି କରୁଛି । ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ, ଚେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆ, ବୁଲ୍‌ଗେରିଆ, ହଙ୍ଗେରୀ, ପୋଲାଣ୍ଡ, ରୁମାନିଆ—ଏହି ଛଅଗୋଟି ଦେଶ ପୂରାପୂରି ମସ୍କୋଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ମାର୍କସ୍‌ପନ୍ଥୀ ହେଲେହେଁ ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀର ବାହାରେ ରହିଛି । ଆଲ୍‌ବାନିଆ ମତଦୃଷ୍ଟିରୁ ମସ୍କୋର ବିରୋଧୀ । ୟୁରୋପର ଏହି ୧୦,୬୨୯ ବର୍ଗମାଇଲ ଆୟତନ ଓ ୧୪ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀ ବିଶିଷ୍ଟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦେଶଟି ପୂରାପୂରି ଚୀନର ଅନୁଗାମୀ ବୋଲି କୁହାଯାଉଛି ।

ଲାଲପର୍ଦ୍ଦାର ଅନ୍ତରାଳବର୍ତ୍ତୀ ସପ୍ତ ଅନୁଗାମୀ ରାଷ୍ଟ୍ରଭିତରୁ ଆଲ୍‌ବାନିଆ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ୬ଟି ରାଷ୍ଟ୍ର ପକ୍ଷରେ ନାନା କାରଣରୁ ମସ୍କୋଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ରହିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେ । ଚେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଜର୍ମାନୀ ଭୟରେ ସନ୍ତ୍ରସ୍ତ; ସୁତରାଂ ରୁଷିଆକୁ ଆଶ୍ରୟ ନକଲେ ତାହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଲୋପ ପାଇଯିବାର ଆଶଙ୍କା ଅଛି ବୋଲି ସେଠା ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । ତଥାପି ଏଇ ଦେଶର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଷ୍ଟାଲିନ୍‌ଭକ୍ତ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ନେତା ରୁଡ଼ଲ୍‌ଫ, ସାଲନ୍‌ସ୍କିଙ୍କୁ ସଂସ୍କାରବାଦୀ ଅଭିଯୋଗ ଦେଇ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ କରିଦିଆଯାଇଛି । ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀର ପ୍ରଧାନ-ମନ୍ତ୍ରୀ ଉଲ୍‌ବ୍ରଖ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଷ୍ଟାଲିନ୍‌ପନ୍ଥୀ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଦେଶ କ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତିଷ୍ଠିଛି ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ କ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ ଷ୍ଟାଲିନବିରୋଧୀ ମତକୁ ଉଲ୍‌ବ୍ରଖ ନୀରବରେ ସହ୍ୟକରିବା ଛଡ଼ା ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ । ବୁଲ୍‌ଗେରିଆର ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଜାତୀୟତାବାଦର ଅଭାବ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଐତିହାସିକ କାଳରୁ ରୁଷିଆ ପ୍ରତି ସେମାନେ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ । ସୁତରାଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଲ୍‌ଗେରିଆ ପକ୍ଷରେ ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ଭଳି ଗୋଷ୍ଠିବହିର୍ଭୂତ ହେବାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁ ନାହିଁ । ତୈଳ ସମ୍ପଦରେ ଧନୀ ରୁମାନିଆର ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତି ତାକୁ ରୁଷିଆ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇ ରହିବାପାଇଁ ଏକପ୍ରକାର ବାଧ୍ୟ କରୁଛି ବୋଲି କେତେକଙ୍କର ମତ । ତେଣୁ ସେ ଦେଶରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଶାସନ ଜାରି ହେବାଠାରୁ ତାହା ବିରୋଧରେ ଗୋଟିଏ 'ଟୁଁ' ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଉଠି ନାହିଁ ।

ହଙ୍ଗେରୀ ଓ ପୋଲାଣ୍ଡରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଲୋପ ପାଇଯାଇ ନାହିଁ । ଏ ଦୁଇଟି ରାଜ୍ୟକୁ ରୁଷିଆର ଅନୁଗାମୀ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲେ ହେଁ ପ୍ରକୃତରେ ଅନୁଗାମୀ କି ନୁହନ୍ତି, ସେଥିରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସନ୍ଦେହର କାରଣ ରହିଛି । ରୁଷିଆ ପକ୍ଷରେ ବସ୍ତୁତଃ ଏ ଦୁଇଟି ରାଜ୍ୟକୁ ଦୁଇଟି ବିରାଟ ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ଚିହ୍ନ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ୧୯୫୨ର ହଙ୍ଗେରୀ ବିଦ୍ରୋହରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି ଯେ, ଏ ଦେଶର ଲୋକେ ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ କାହାରି ଗୋଡ଼ାଣିଆ ହୋଇ ରହିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହାର ଜନନେତା ଜନ କାଡ଼ାରଙ୍କ କଥା ମଧ୍ୟ ବିଶେଷଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ହଙ୍ଗେରୀ ଷ୍ଟାଲିନ୍‌ପନ୍ଥୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯେତେବେଳେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଥିଲା, ସେତେବେଳେ କାଡାରଙ୍କୁ ଅସହ୍ୟ ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ଓ ଜେଲଦଣ୍ଡ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । କାରଣ ସେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ହେଲେ ହେଁ ଟିଟୋଙ୍କ ଭଳି ନିରପେକ୍ଷତାବାଦୀ । ୧୯୫୬ରେ ଯେତେବେଳେ ରୁଷ୍ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବିରୋଧରେ ହଙ୍ଗେରୀରେ ବିଦ୍ରୋହ ହେଲା, ସେତେବେଳେ କାଡ଼ାର ଜେଲରେ ଥିଲେ; ବିଦ୍ରୋହୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜେଲରୁ ଖଲାସ କରିଦେଲେ । କିନ୍ତୁ କାଡ଼ାର ଦେଖିଲେ ଯେ, ରାଜଧାନୀ ବୁଦାପେଷ୍ଟ ରୁଷ ଟ୍ୟାଙ୍କବାହିନୀର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ ହୋଇ ସାରିଲଣି; ତେଣୁ ଅଯଥା ସମୟ ଓ ଶକ୍ତିର ଅପଚୟ ନ କରି ସେ କ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇଲେ ।

ପୋଲାଣ୍ଡର ନେତା ଗୋମୁଲ୍‌କା ମଧ୍ୟ ଟିଟୋ ଓ କାଡାରଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ନିରପେକ୍ଷତାବାଦୀ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ । ଯୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ଅଲଗା ହୋଇଯିବା ଓ ହଙ୍ଗେରୀରେ ବିଦ୍ରୋହ ଘଟିବାଠାରୁ ରୁଷ୍ ନେତାମାନେ ପୋଲାଣ୍ଡ ପ୍ରତି ଯଥେଷ୍ଟ ସହନଶୀଳ ମନୋଭାବ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବ-ପୋଲାଣ୍ଡର ଖଣ୍ଡେ ଅଂଶ ରୁଷିଆ ଦଖଲ କରି ନେଇଛି । ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପର ଲୌହପର୍ଦ୍ଦା ଅନ୍ତରାଳବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶଭିତରେ ପୋଲାଣ୍ଡହିଁ ଏକମାତ୍ର ଦେଶ—ଯାହାର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ମସ୍କୋ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରେ ନାହିଁ । ଏହାଛଡ଼ା ଆମେରିକାଠାରୁ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ପୋଲାଣ୍ଡକୁ ଅନୁମତି ମିଳିଛି । ୧୯୫୬ଠାରୁ

ଏହା ଭିତରେ ଆମେରିକା ଏ ଦେଶକୁ ପ୍ରାୟ ୨୫୦ କୋଟି ଟଙ୍କା ସାହାଯ୍ୟସୂତ୍ରରେ ଦେଇସାରିଲାଣି ।

ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଟିକିଏ ଭ୍ରୂକୁଞ୍ଚନ କରି ମୁହଁରେ ହସ ଫୁଟାଇ କହିଲେ —'ବୁଝିଲେ' ତ, ମୁଁ କାହିଁକି 'They say themselves neutrals' ବୋଲି କହିଥିଲି ? ଏମାନେ ସମସ୍ତେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟପନ୍ଥୀ ହେଲେହେଁ ସୁବିଧା ଉଣ୍ଡି ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ ଦେଶରୁ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ନେବାକୁ ପଛେଇ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ ।

“ହଁ, ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ମଧ୍ୟ ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ । ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପରେ ଏବେ ଆଉ କେହି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ବିରୋଧୀ ନାହାନ୍ତି । ହଙ୍ଗେରିର ବିଦ୍ରୋହ ମଧ୍ୟ ଅସଲରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ମତବାଦ ବିରୋଧରେ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତାହା ହୋଇଥିଲା ରୁଷିଆର ଏକାଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର ବିରୋଧରେ । ଏସବୁ ଦେଶର ଲୋକେ ନିଜ ନିଜକୁ ରୁଷିଆର ଅନୁଗାମୀ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଅଧିବାସୀ ବୋଲି କହିବାକୁ ଆନ୍ତରିକ ଘୃଣା କରନ୍ତି । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ବାଦୀ ବୋଲି କଣ ସ୍ୱାଧୀନତାରେ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେବେ ?”

ପୋଲାଣ୍ଡର ରାଜଧାନୀ ଉଆର୍ସଠାରେ ୧୯୫୬ରେ ହୋଇଥିବା ସାମରିକ ଚୁକ୍ତି ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପର 'ନାଟୋ' (ଉତ୍ତର-ଆଟଲାଣ୍ଟିକ ଚୁକ୍ତି ସଙ୍ଗଠନ) ର ବିକଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ । ୟୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ୭ଟି ଯାକ ରାଜ୍ୟ (ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ, ବୁଲ୍‌ଗେରିଆ, ଚେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆ, ହଙ୍ଗେରୀ, ପୋଲାଣ୍ଡ, ରୁମାନିଆ, ଓ ଆଲ୍‌ବାନିଆ) ର ମୋଟ ୩ ଲକ୍ଷ ୯୨ହଜାର ୩୨୩ବର୍ଗ ମାଇଲ୍·ପରିମିତ ଅଞ୍ଚଳ ତଥା ୯ କୋଟି ୭୮ ଲକ୍ଷ ୭୮ ହଜାର ୨୫୯ ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଏ ଚୁକ୍ତି ସାମରିକ ଦିଗରୁ ଏକତାସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧି ରଖିଛି ।

ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମତବାଦ ପ୍ରସାର ତଥା ପ୍ରଭାବର କାରଣ ରୁଷୀୟ ସାମରିକଶକ୍ତି ପ୍ରତି ଭୟ ବୋଲି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀ ଅବଶ୍ୟ କହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତୁର୍କୀର ସାମ୍ବାଦିକ ବନ୍ଧୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀର ଜଣେ ସମର୍ଥକ ହେଲେହେଁ ଏଭଳି ମତ ସହିତ ଏକମତ ହେଲାଭଳି ମନେହେଲା ନାହିଁ ।

ତାଙ୍କର ମତ ହେଲା—"ନିଆଁ ନ ଥିଲେ ଧୂଆଁ ଆସେ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ସାମନ୍ତ, ଶିଳ୍ପପତି ଓ ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ଶୋଷଣ ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଏଭଳି ବିଦ୍ରୋହର ନିଆଁ ଜାଳିଥିଲା ଯେ, ସୁବିଧା ପାଇଲାକ୍ଷଣି ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓଲଟପାଲଟ କରିଦେବା ପାଇଁ ସେମାନେ ଚାହିଁ ବସିଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ହିଟଲର ଓ ମୁସୋଲିନି ସେହି ବିପ୍ଳବାଗ୍ନିରେ ଆହୁତି ମାତ୍ର ପ୍ରଦାନ କଲେ । ତାହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟପନ୍ଥୀମାନଙ୍କ ଗୁପ୍ତ ସଙ୍ଗଠନରେ ସଶସ୍ତ୍ର ବିପ୍ଳବର ଧ୍ୱଜା ବହନ କରି ଆଗେଇ ଆସିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ରୁଷିଆ ସାହାଯ୍ୟ କଲା; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ପଛରେ ଯେ ଲୋକମତ ନଥିଲା ଏହା ନୁହେ ।

ଅନ୍ୟଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ରୁଷିଆ ମଧ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ସାବଧାନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଶାସନକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ଏବଂ ସହନଶୀଳତା ଛଡ଼ା ବନ୍ଧୁକ ଦେଖାଇ ଏସବୁ ରାଜ୍ୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ରଖିବା ପ୍ରୟାସରେ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ରହିଛି । ଟିଟୋ, କାଡ଼ାର, ଗୋମୁଲକା ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଦେଇ ସାରିଲେଣି । କ୍ଷୁଦ୍ର ଆଲ୍‌ବାନିଆ ଜେନେରାଲ ହୋଜାଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ମହାପ୍ରତାପୀ କ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କୁ ପଦେ ପଦେ ଅପମାନିତ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁଭଳି ସାହସ ସଞ୍ଚୟ କରିଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ ମସ୍କୋପକ୍ଷରେ ଏକ ଚେତାବନୀ । ହଙ୍ଗେରୀ ବିଦ୍ରୋହର ନେତା ନାଜଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ କରି କିମ୍ବା 'ବିଦ୍ରୋହୀ' ଟିଟୋଙ୍କୁ ବହିଷ୍କୃତ କରି ରୁଷ୍‌ନେତାମାନେ ଆଉ ଅଧିକ କାଳ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅଖଣ୍ଡ ଆଧିପତ୍ୟର ଆଶା ପୋଷଣ କରି ନ ପାରନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ଏହି କାରଣରୁ ଇଦାନିଂ କ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ନୀତିଗତ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ପନ୍ଥାଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୂଚନା ମିଳୁଛି ।"

ବିମାନ ଏ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପ ଛାଡ଼ି ଆଲପ୍‌ସ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବେଶକଲାଣି । ବୋଧହୁଏ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ଉପରେ ଆମେ ଉଡୁଥାଇଁ । ଅଧଘଣ୍ଟାକ ପରେ ମ୍ୟୁନିକରେ ଅବତରଣ କରିବା ପାଇଁ ଆମେମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲୁ ।

ଅନନ୍ୟ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ

ମ୍ୟୁନିକ ଯେତିକି ପାଖ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ, ମନ ସେତିକି ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠୁଥାଏ । ଇସ୍ତାନବୁଲରୁ ଆସୁ ଆସୁ ବାଟରେ ଏହି କେତେ ଘଣ୍ଟା ଭିତରର ସାମ୍ବାଦିକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହିତ ଯେଉଁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗତାପୂର୍ଣ୍ଣ, ଅଥଚ ଗୁରୁ-ଶିଷ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି, ସେଥିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ଘଟିବ । ମ୍ୟୁନିକ୍ ହେଉଛି ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଭ୍ରମଣର ଶେଷସ୍ଥାନ । ସେଠାରୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ଲେନ୍ ଧରି ସେ ଯିବେ ପାରିସ ।

ସ୍ୱଳ୍ପ ପରିଚୟର ସ୍ମାରକ ସ୍ୱରୂପ ପାଖରେ ରଖିବା ପାଇଁ ମୁଁ ମୋର 'କାର୍ଡ' ଖଣ୍ଡିଏ ବାହାର କରି ତାଙ୍କୁ ବଢ଼ାଇଦେଲି ।

"ହଁ, ହଁ, ମୁଁ ଏହାହିଁ ଚାହୁଁଥିଲି, ଧନ୍ୟବାଦ ।"

ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି କାର୍ଡ଼ଟି ମୋ ହାତରୁ ନେଇ ପଢ଼ିବାପାଇଁ ଚଷମାଖୋଳ ଖୋଲିଲେ ।

"ଆଚ୍ଛା, ଆପଣଙ୍କର ହୋମ ଟାଉନ 'କୁଟାକ ।' ଭାରତର କେଉଁ ଅଂଶରେ କୁଟାକ ?"

ତାଙ୍କ ମୁହଁରୁ କଟକର ଇଂରେଜୀ ଉଚ୍ଚାରଣ ଶୁଣି ମୋତେ ହସ ମାଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବା ଦୋଷ କ'ଣ ? ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି 'କଟକ'କୁ ଇଂରେଜୀ ବନାନରେ 'କୁଟାକ' ପଢ଼ିପାରେ । କଟକ ଭଳି

ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଏବଂ ଇତିହାସପ୍ରସିଦ୍ଧ ନଗରର ନାମ ଇଂରେଜଙ୍କ ବନାନରେ ଏଭଳି ବିକୃତଭାବରେ କିଭଳି ଲିଖିତ ହେଲା, ତାହା ବାସ୍ତବରେ ଅଦ୍ଭୁତ । ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଅଦ୍ଭୁତ, ଏହି ଅଶୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ବନାନକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଆଯିବା । ଅଥଚ ଇଂରେଜୀ ଶବ୍ଦରେ ବନାନର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ରା ଯଦି ଏପଟ ସେପଟ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଅତି ସହଜରେ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଚରମ ଅଜ୍ଞତା ଓ ମୂର୍ଖତା ଦୋଷରେ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରାଯିବାରେ ତିଳେମାତ୍ର ବିଳମ୍ବ ଘଟିବ ନାହିଁ ।

ମୋଟ କଥା ହେଉଛି, ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଆସିଥିଲେ ଆମ ଜାତୀୟଜୀବନର ଏକ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ଧିକ୍ଷଣରେ । ପାରସ୍ପରିକ କଳହ ସେତେବେଳେ ପରମ୍ପରାଗତ ଜାତୀୟ ଏକତାକୁ ଦୁର୍ବଳ କରି ପକାଇଥିଲା । ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତାର ଗଣ୍ଡି ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀ ଚାହୁଁଥିଲେ ନିଜ ନିଜର ଶୌର୍ଯ୍ୟବୀର୍ଯ୍ୟର ପରାକାଷ୍ଠା ଦେଖାଇ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପାଇଁ । ଆକୁମାରୀହିମାଚଳ ଭାରତଭୂମିକୁ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ କେନ୍ଦ୍ର ଶାସନର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ ରଖିବା ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ପରିଣାମରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଉଠିଥିଲେ ବହୁ 'କଳାପାହାଡ଼' । ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଭ୍ରାତୃହନ୍ତା ଲୋକଙ୍କ ନିର୍ମମ ଆକ୍ରମଣର ଯେଉଁ ଚିହ୍ନ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଛି, ସେଥିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ, ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାଦିରଶାହା, ତୈମୁରଲଙ୍ଗ, ଚେଙ୍ଗିଜ ଖାଁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ କୃତିକୁ ମଧ୍ୟ ଖର୍ବ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । କାରଣ ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଦଳ ଅର୍ଥଲୋଭରେ ମାତ୍ର ଅଭିଯାନ ଚଳାଇଥିଲେ । ଦିଲ୍ଲୀ ରାଜକୋଷର ବିପୁଳ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଭଣ୍ଡାର ସେମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ହିମାଳୟ ଗିରିପଥ ଅତିକ୍ରମ କରି ସୈନ୍ଧବ ଓ ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳ ଭୂମିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ସେମାନେ ପ୍ରଲୁବ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ପଞ୍ଜାବର ପଞ୍ଚନଦ ଅସଂଖ୍ୟ ନିରୀହ ନରନାରୀଙ୍କ ରକ୍ତରେ ରକ୍ତିମ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ । ସେମାନେ ଥିଲେ ବୈଦେଶିକ ଦସ୍ୟୁ । ଲୁଟତରାଜ ପାଇଁ ନରସଂହାର ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ କଳାପାହାଡ଼ ରୂପରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥିଲେ, ସେମାନେ କିଏ ଏବଂ କେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ୟସାଧନ ନିମନ୍ତେ ଚରମ ନିର୍ମମତାର ଚିହ୍ନ ରଖିଯାଇଛନ୍ତି ? ମନେହୁଏ ଧନସମ୍ପତ୍ତି

ସଂଗ୍ରହ କିମ୍ବା ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର ସେମାନଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନଥିଲା; ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟର ସାଂସ୍କୃତିକ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ଅବଲୁପ୍ତି ଘଟାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଅଭିଯାନ ପରିକଳ୍ପିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଇତିହାସର ସେହି ଦୁର୍ଯୋଗ କ୍ଷଣରେ ବଣିକବେଶୀ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା ଭାରତବର୍ଷରେ । ସେମାନେ ତତ୍କାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତିର ସୁଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କରି ଅକସ୍ମାତ ହାତର 'ମାନଦଣ୍ଡ'କୁ 'ରାଜଦଣ୍ଡ'ରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ଭାରତବର୍ଷରେ ହିଁ ଇଂରେଜଙ୍କ ପୃଥିବୀବ୍ୟାପୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ଭିତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସୁତରାଂ କେବଳ କଟକ 'କୁଟାକ' ହୋଇ ନାହିଁ, ଭାରତର ସର୍ବତ୍ର ଛୋଟଠାରୁ ବଡ଼ଯାଏ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥାନର ନାମ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ବନାନରେ ଲେଖିବା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରଚଳନ କରାଯାଇଛି । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ନୌ, କାନପୁର, ଜବଲପୁର, ବାରାଣସୀ ଆଦି କେତେକ ସ୍ଥାନର ଇଂରେଜୀ ବନାନ ଓ ଉଚ୍ଚାରଣ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି; କିନ୍ତୁ କଟକକୁ KATAKA ପରିବର୍ତ୍ତେ CUTTACK ଲେଖିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ୁଛି ।

ଏହା କାହିଁକି ଘଟିଛି କେଜାଣି ? ହୁଏ ତ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ଚାକିରି ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ଯୁଗରେ ଯେଉଁ ଇଂରେଜପୁଙ୍ଗବଗଣ ଏ ଦେଶକୁ ଆସୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ 'କାଲା ଅକ୍ଷର ଭେଁଷ ବରାବର' ଦେଖା ଯାଉଥିଲା । [ଉତ୍ତର ଭାରତର ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାଭାଷୀଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳରେ ନିରକ୍ଷରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହି ପ୍ରବାଦ ବାକ୍ୟଟି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ]

ଇଂରେଜଙ୍କର ସବୁଠୁଁ ବଡ଼ନେତା ଥିଲେ କ୍ଲାଇଭ । ତାଙ୍କର ବିଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧି ଏତେ ଉଚ୍ଚ ଥିଲା ଯେ, ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀରେ ଯୋଗଦେବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କୁ ଜୀବିକାନିର୍ବାହ ପାଇଁ କର୍ମସଂସ୍ଥାନ କରି ନ ପାରି ଏକାଧିକବାର ଆତ୍ମହତ୍ୟା ଉଦ୍ୟମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହି କାଠର ଲୋକ ଏ ଦେଶକୁ ଆସି ପରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ପାଇଁ ଭାରତସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଲର୍ଡ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଆଦିକବିଙ୍କ ମୁଖନିଃସୃତ ପୃଥିବୀର ପ୍ରଥମ କବିତା 'ମା ନିଷାଦ' ଭଳି ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର କୌଣସି

ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ମୁହଁରୁ ହଠାତ୍ ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚାରଣ ବାହାରି ପଡ଼ୁଛି, ତାକୁ ଆମେ ସାଇତି ରଖିଥାଉଁ ।

ଅବଶ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଟିକିନିଖି ବିଚାର କରି ଦେଖିଲେ ଜାଣିପାରିବେ, ଏହା ଇଂରେଜଙ୍କ ନିକଟରେ ଆମର ନ୍ୟୂନତା ବୋଧର ଏକ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । ଆମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ଜ୍ଞାନ-ଗରିମା ଅତି ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ସୁତରାଂ ସେମାନେ ଯାହା ବିଳିବିଳେଇଛନ୍ତି ତାହା ହିଁ ବେଦ ।

* * * *

'କଟକ' ର 'କ୍ୟୁଟାକ' ଉଚ୍ଚାରଣ ଶୁଣି ମନଗହନର ଏକ ଅବଚେତନ କୋଣରେ ଯେଉଁ ଭାବନାର ଝଡ଼ ଉଠିଥିଲା, ହଠାତ୍ ତାହା ଶାନ୍ତ ପଡ଼ିଗଲା—ଯେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲି, ଗୋଟିଏ ହାତ ମୋ ସାମନା ଆଡ଼କୁ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ମୋ କାର୍ଡ ଖଣ୍ଡିକର ପ୍ରତି-ବଦଳରେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ତାଙ୍କ ନିଜର ପରିଚିତ କାର୍ଡଟି ଦେଉଛନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ତ୍ୟ ଦେଶରେ ପରିଚୟଲାଭ କରିବାର ଏହାହିଁ ରୀତି—ନାମ ଧାମ ପଚାରିବା ଟିକିଏ ଅଶିଷ୍ଟତାର ପରିଚାୟକ ।

ଲେଖାଅଛି—
ମି· ଖଲିଲ ରିଆଜ୍
ଜର୍ଣ୍ଣାଲିଷ୍ଟ
ଆକାରା
ତୁର୍କୀ

ପଚାରିଲି, "ଆପଣଙ୍କ ଦେଶରେ ନିଜର ବର୍ଣ୍ଣମାଳାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅଛି ନା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋପ ପାଇଗଲାଣି ?"

ସେ କହିଲେ "କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଲୋପ ପାଇଛି । ଏ ପିଢ଼ୀର ଲୋକେ ପ୍ରାଚୀନ ତୁର୍କି ଲିପି ପରିବର୍ତ୍ତେ ରୋମାନ ଲିପିକୁ ପୂରାପୂରି ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ତଥାପି ଜାଗାଏ ଜାଗାଏ ପ୍ରାଚୀନ ଲିପିର ସଂସ୍କାର ଏବଂ ପୁନ ପୁନଃପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳନ ମଧ୍ୟ ଯେ ନ ଚାଲିଛି ତାହା ନୁହେଁ । ରାଷ୍ଟ୍ରନାୟକମାନେ ଦଣ୍ଡର ଭୟ ଦେଖାଇ ପରମ୍ପରାର ଉଚ୍ଛେଦ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରନ୍ତି, ତାହା ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଜନଜୀବନର ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏହାର ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରମାଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିବ ।

* * * *

କକ୍‌ପିଟ ଭିତରୁ ଜଣେ ପରିଚାରିକା ପୁଳାଏ କାର୍ଡ଼ ହାତରେ ଧରି ଆମରି ଆଡ଼କୁ ଆସୁଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ମ୍ୟୁନିକ୍‌ରେ ଓହ୍ଲାଇଯିବେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଶେଷ ବିଦାୟ ଦେବାପାଇଁ ଆୟୋଜନ ।

''ସରି ଟୁ ଇଣ୍ଟରପ୍‌ଟ'' ଆମ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବାରୁ ଭଦ୍ରମହିଳା କିଭଳି ଦୁଃଖିତା, ତାହା ଏହି ତିନୋଟି ଶବ୍ଦସମ୍ବଳିତ ସଂକ୍ଷିପ୍ତବାକ୍ୟରେ ଜଣାଇ ଦେଇ ଦେଇ ମୋ ଟେବୁଲ ଉପରକୁ ଝୁଙ୍କି ପଡ଼ିଲେ । ରକ୍ତିମ ଅଧର ଭେଦ କରି ନୀଳରଙ୍ଗର ଡଟ୍ ପେନ୍‌ସିଲ୍‌ଟି କୁନ୍ଦେନ୍ଦୁଧବଳ ଦନ୍ତପନ୍ତିର ପ୍ରାଚୀର ସ୍ପର୍ଶ କରିଛି ।

ମୁହଁରେ ପ୍ରଶ୍ନ, କିନ୍ତୁ କଣ୍ଠରେ କଣିକାଏ ଗୀତର ଦରହଜା ମୂର୍ଚ୍ଛନା । ଆନମନା ଭାବରେ ସେ ମୋତେ ଯାହା ପଚାରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ, ତାହାର ଅଗ୍ରୀମ ଉତ୍ତର ମୋଠାରୁ ପାଇ ଖଲିଲ ରିଆଜଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମୁହଁ ଫେରାଇଲେ ।

ଜଣାଇଦେଲି — ମ୍ୟୁନିକ ମୋର ନୁହେଁ, ମିଃ ରିଆଜଙ୍କ ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥଳ । ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ଯାଏ ମୁଁ ଏହି ବିମାନରେ ଯିବି ।

ଭଦ୍ରମହିଳା ଅନ୍ୟମନସ୍କତାରେ ମ୍ୟୁନିକ୍ ମୋର ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥଳ ବୋଲି ଧରି ନେଇଥିବାରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଲଜ୍ଜିତା ହୋଇ ମନଭୁଲାଇବା ପାଇଁ ଏଣୁତେଣୁ ନାନା ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

"ମି. ମିଶ୍ର, ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥା ଆପଣ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରେ ରହିଯାଉଛନ୍ତି । ନ ହେଲେ ଆଜି ମଧ୍ୟାହ୍ନଭୋଜନ ବେଳେ ଆପଣ ପ୍ରକୃତରେ ତୃପ୍ତ ହେଲାଭଳି ଜିନିଷ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ-ଲଣ୍ଡନ ଭିତରେ 'ଲଞ୍ଚ' ସମୟ ପଡ଼ୁଛି ।"

ସମବେଦନା ପ୍ରକାଶ କରିବା ଛଳରେ ଉତ୍ତର ଦେଲି—

"ଆହା ମୋର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ତେବେ ନଖାଇବି ପଛକେ କଣ ଦେଇଥାନ୍ତେ ଟିକିଏ ଶୁଣେ ?"

ଭଦ୍ର ମହିଳା କିଟପିଟରୁ ଗୋଟିଏ ଟିଣଡ଼ବା ଆଣି ମୋତେ ଦେଖାଇଲେ ।

"ଆସିଲାବେଳେ କଲିକତାରୁ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଛି । କି ଜିନିଷ ? ଭଲ କି ନୁହେଁ କହନ୍ତୁ ତ ?"

କଲିକତାର ଜଣେ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରସଗୋଲା । ବାୟୁ ନିରୁଦ୍ଧ ଟିଣରେ ଭର୍ତ୍ତିହୋଇ ଆଜିକାଲି ବିମାନବାହୀ ହୋଇ ୟୁରୋପ ଆମେରିକାର ବଜାରରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲାଣି ।

ଟିଣଟିକୁ ଦେଖି ମୁଁ କହିଲି ଏହା ତ ବ୍ରେକ୍‌ଫାଷ୍ଟ ସମୟର ଜିନିଷ । ଆପଣ ଲଞ୍ଚପାଏଁ ସାଇତି ରଖିଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ଯଦି ସମ୍ଭବ ହୁଏ—"

ମୋ କଥା ଶେଷ ନହେଉଣୁ ଭଦ୍ରମହିଳା ହସି ହସି କହିଲେ— "ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହାକୁ ଖୋଲାଇବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ? ଆଚ୍ଛା ହେଉ ମୁଁ ରାଜି ।"

ଖୋଲାହେବା ପରେ ଟିଣରୁ ଯାହା ବାହାରିଲା, ତାହା ରସଗୋଲା ନାମଧେୟ ରସହୀନ କେତୋଟି ଛୋଟ ଛୋଟ ବଟିକା ଆକାରର ପଦାର୍ଥ । ଏକକାଳୀନ ଦୁଇଟି ଗୁଳା ପାଟିରେ ପକାଇ ଦେଖିଲି, ରସନାର ସାମାନ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶରେ ଯାହା ମିଳେଇ ଯିବାର କଥା ତାହା ରବର ଭଳି ଦାନ୍ତରେ ଲାଗି ରହିଛି ।

ଆଖି ଆଗରେ ନାଚି ଉଠିଲା ସାଲେପୁର ରସଗୋଲାର ଶାଲୀନ୍ୟ, କନ୍ଦରପୁର ଷୀରମୋହନର ରସପୁଷ୍ଟ ଦିବ୍ୟକାନ୍ତି । ବାସ୍ତବରେ ସେ ଜିନିଷର ତୁଳନାରେ ଏହା କିଛି ନୁହେଁ । କବିବର ରାଧାନାଥ ସେ ଯୁଗରେ ଅତି ଦୁଃଖର ସହିତ ଗାଇଯାଇଥିଲେ—

“ସୁରୂପା ଅଂଶୁପା ଲୋକେ ଅଗୋଚର
ପୂଜାସ୍ପଦ ହେଲା ଗୋଷ୍ପଦ ପୁଷ୍କର ।”

* * * *

ଜାଣିପାରିଲି କବିବରଙ୍କ ଏହି ଖେଦୋକ୍ତି ଓଡ଼ିଶାର ମିଷ୍ଟାନ୍ନ-ଶିଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ।

* * * *

ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ଓ ସୁଇଜରଲଣ୍ଡର ସୀମା ପାରହୋଇ ଆମ ବିମାନ ଦକ୍ଷିଣ-ଜର୍ମାନୀରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ।

ଆଲପସ୍ ପର୍ବତ ମାଳାର ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ଆମ ଡାହାଣ ପଟରେ ଦେଖାଯାଉଛି, ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ସୀମାନ୍ତର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ବାଁ ପଟରେ ଶୃଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକ ସୁଇଜରଲଣ୍ଡର ।

ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ଓ ସୁଇଜରଲଣ୍ଡ ୟୁରୋପର ବକ୍ଷସ୍ଥଳରେ ଶୋଭିତ ଦୁଇଟି ପଦ୍ମରାଗ ମଣି । ପ୍ରକୃତି ଏ ଦୁଇଟି ରାଜ୍ୟକୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡିତ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁଭଳି ନିପୁଣତାର ପରିଚୟ ଦେଇଛି, ତାହାର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଆଲପସ୍ ଗିରିମେଖଳାର ସାନୁଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ଯଥାର୍ଥରେ ଅନିନ୍ଦ୍ୟା, ସୁଇଜରଲଣ୍ଡ ଯଥାର୍ଥରେ ସୁନ୍ଦରୀ ।

ମିଃ ଖଲିଲ ରିଆଜ୍ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ-ସୁଇଜରଲଣ୍ଡ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ମୋର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି କହିଲେ ଏ ଦୁଇଟି ଦେଶକୁ ଭୂସ୍ୱର୍ଗ ବୋଲି ଯାହା କୁହା-

ଯାଉଛି ତାହା କେବଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନୁହେଁ, ରାଜନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ।

ବୁଝିଲେ ନା ମି: ମିଶ୍ର, ବେଲଗ୍ରେଡ଼ରେ ଯେଉଁମାନେ ନିଜକୁ ନିରପେକ୍ଷତାବାଦୀ ବୋଲି କହି ସମ୍ମିଳନୀରେ ଏକତ୍ର ହୋଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ସୁଇଜରଲାଣ୍ଡ ଓ ଅଷ୍ଟ୍ରିୟା ପ୍ରକୃତ ନିରପେକ୍ଷ । ବେଲଗ୍ରଡ଼ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗଦେଇଥିବା ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ନିରପେକ୍ଷତା ନାମରେ ଗୋଟିଏ ନୂଆଦଳ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିବାର ମନେ ହୁଏ । କ୍ଷମାଦେବେ, ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଭାରତ କିମ୍ବା ନେହେରୁଙ୍କୁ ସାମିଲ କରୁନାହିଁ ।

* * * *

ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ଦିନେ ୟୁରୋପୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସଭ୍ୟତାର ପୀଠସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଦୀର୍ଘ ଚୌଦଶହ ବର୍ଷ କାଳ ଧରି ଏହାର ରାଜବଂଶ କେନ୍ଦ୍ର ତଥା ଦକ୍ଷିଣ-ୟୁରୋପ ବିଶେଷତଃ ଜର୍ମାନୀ ଭାଷା-ଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରି ପାରିଥିଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଇତିହାସର କାହାଣୀ ମାତ୍ର ହୋଇ ରହିଛି । ଜର୍ମାନୀରେ ହିଟଲରଙ୍କ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ପରେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆର ଭାଗ୍ୟାକାଶରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବଳ ଝଡ଼-ଝଞ୍ଜା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ତାହାର ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଯାଇଛି । ଚଳିତ -ଶତାବ୍ଦୀର ଚତୁର୍ଥ ଦଶକରେ ଡକ୍ଟର ଡଲ୍ ଫସ୍ ଓ ଡକ୍ଟର ସୁଶିନିଗ, ଅଷ୍ଟ୍ରିଆକୁ ଏକ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନାଜୀଦଳର ଗୁପ୍ତ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ରରେ ତାହା ଧୂଳିସାତ୍ ହୋଇଗଲା । ଡକ୍ଟର ଡଲ୍ ଫସ୍‌କୁ ଗୁପ୍ତ ଘାତକ ହାତରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଏହା ହେଲା ୧୯୩୪ର କଥା ।

ତାପରେ ଜର୍ମାନୀରେ ନାଜୀଦଳର ଶକ୍ତିବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ମଧ୍ୟ ନିଜ ସ୍ୱାଧୀନତା ହରାଇ ଜର୍ମାନୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲା ।

କୁହାଯାଏ ଇସ୍ରାଇଲର ସୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବରୁ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆର ଭିଏନା ସହରଟି ଇହୁଦୀ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀମାନଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ବସତି ସ୍ଥଳ ଥିଲା । ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍

ପଣ୍ଡିତ ସିଗ୍‌ମଣ୍ଡ ଫ୍ରଏଡ୍‌, ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିପ୍ରାପ୍ତ ଔପନ୍ୟାସିକ ଷ୍ଟିଫେନ ଜ୍ୟୋଏଗ, ଆଦି ବହୁ ବିଖ୍ୟାତ ଇହୁଦୀ ଏହି ସହରର ଅଧିବାସୀ ଥିଲେ । ୧୯୩୮ରେ ଭିଏନାର ୨୨ ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଭିତରେ ୩ ଲକ୍ଷରୁ କମ୍ ଇହୁଦୀ ନଥିଲେ । ସେ କାଳରେ ଭିଏନା ୟୁରୋପର ତୃତୀୟ ପ୍ରଧାନ ସହର ରୂପେ ମଧ୍ୟ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଲଣ୍ଡନ ଓ ପାରିସପଛକୁ ଏହାର ସ୍ଥାନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭିଏନା ଯଥେଷ୍ଟ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇପଡ଼ିଲାଣି । ୧୯୩୦ ତୁଳନାରେ ଅନ୍ୟୂନ ୬ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଏ ସହର ଛାଡ଼ି ଚାଲି ଗଲେଣି ।

ଆଜି ଇହୁଦୀମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା କହିଲେ ନ ସରେ । ୩ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଭିତରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛନ୍ତି ୩୦ ହଜାର । ହିଟଲରଙ୍କ ଶାସନରେ ଯେଉଁ ଇହୁଦୀ-ନିଧନ ଯଜ୍ଞ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ଭିଏନାର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଇହୁଦୀ ପରିବାରଙ୍କୁ ଆହୁତି ଦିଆଗଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦକ୍ଷିଣ-ଆଫ୍ରିକା ସରକାର କୃଷ୍ଣକାୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁଭଳି ବ୍ୟବହାର କରୁଛନ୍ତି ହିଟଲର ଇହୁଦୀମାନଙ୍କପ୍ରତି ତହୁଁ ବଳି ଖରାପ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ସମାଜରେ ଇହୁଦୀବଂଶୋଦ୍ଭବ ଲୋକଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ କରି ରଖାଯାଉଥିଲା । କୌଣସି ଇହୁଦୀ ଡାକ୍ତରଙ୍କୁ ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟବସାୟ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଅନୁମତି କେବଳ ଯେ ଦିଆଯାଉ ନଥିଲା ସେତିକି ନୁହେଁ, ଇହୁଦୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ କୌଣସି ଡାକ୍ତରୀ ବହି ପଢ଼ିବା ମଧ୍ୟ ଏକ ଅପରାଧ ରୂପେ ଗଣ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଏହାଛଡ଼ା ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଅଟକବନ୍ଦୀ ନିବାସମାନ ସ୍ଥାପନ କରି ସେଥିରେ ଆବାଳବୃଦ୍ଧବନିତା ନିର୍ବିଶେଷରେ ସେମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଅଟକାଇ ରଖୁଥିଲେ ଏବଂ ଉପବାସରେ ରଖି ତଥା ନାନାପ୍ରକାରର ଅତ୍ୟାଚାର କରି ତିଳ ତିଳ କରି ହତ୍ୟା କରୁଥିଲେ । ନାଜି ଅମଳରେ କେତେ ଯେ ଇହୁଦୀ ପରିବାରକୁ ଏହିଭଳି ଭାବରେ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ କରାଯାଇଛି ତାହାର ବୋଧହୁଏ ସଠିକ୍ ହିସାବ ନାହିଁ । କେବଳ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଆଇଖମାନ୍ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଇହୁଦୀଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିବା ଅଭିଯୋଗରେ ଇସରାଇଲ ଗୁପ୍ତଚର-ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆର୍ଜେଣ୍ଟାଇନାରୁ କିଭଳି ଧରା ହୋଇ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଦୀର୍ଘ ବିଚାର ପରେ ତାଙ୍କୁ ମୃତ୍ୟୁ ଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ କରାଗଲା ତାହା ବେଶିଦିନର ଘଟଣା ନୁହେଁ । ଆଇଖମାନଙ୍କ ବିଚାରକାହାଣୀରୁ ନାଜି ଶାସନରେ ଇହୁଦୀଙ୍କ ପ୍ରତି ହେଉଥିବା ଅମାନୁଷିକ ଅତ୍ୟାଚାରର ବିଭତ୍ସ ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ

ମିଳେ । ମନୀଷୀ ଆଇନଷ୍ଟାଇନଙ୍କ ଭଳି ଏ ଯୁଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ହିଟଲର ଜର୍ମାନୀରେ ରଖାଇଦେଲେ ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଇହୁଦୀ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

* * * *

ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ମିତ୍ର ଶକ୍ତିବର୍ଗଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଜର୍ମାନୀ ଯେଉଁଭଳି ରୁଷ୍, ଆମେରିକା, ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସ ଦ୍ୱାରା ଚାରିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ଅଧିକୃତ ହେଲା, ଅଷ୍ଟ୍ରିଆକୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଭାଗବଣ୍ଟା ଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ୧୦ ବର୍ଷ ପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୯୫୫ଠାରୁ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆର ରୂପ ବଦଳିଛି । ସେହିବର୍ଷ ସୋଭିଏଟ୍ ରୁଷିଆ ପ୍ରାୟ ୬୦ କୋଟି ଟଙ୍କା ଓ କୋଟିଏ ଟନ୍ ତେଲର ବିନିମୟରେ ଏଠାରୁ ଅପସରି ଯିବା ପାଇଁ ରାଜି ହୋଇଗଲା । ଅନ୍ୟ ତିନିଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଅପସରି ଗଲେ । କେବଳ ଏତିକି ସର୍ତ୍ତ ରହିଲା ଯେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ନିରପେକ୍ଷ ରହିବ । ସୁତରାଂ ୧୯୫୫ରୁ ଏ ଦେଶଟି ପଡ଼ୋଶୀ ସୁଇଜରଲାଣ୍ଡଭଳି ଏକ ନିରପେକ୍ଷତାବାଦୀ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

* * * *

ଭିଏନା ସୁଇଜରଲାଣ୍ଡର ଜେନିଭା ଭଳି ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଖ୍ୟାତିପ୍ରାପ୍ତ ସହର । ଏଠାରେ ବହୁ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମ୍ମିଳନୀର ଅଧିବେଶନ ହୋଇଯାଇଛି । ସବୁବେଳେ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଅଧିବେଶନର ଉଦ୍ୟୋଗ ଆୟୋଜନ ମଧ୍ୟ ଚାଲିଥାଏ ।

ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଜନସ୍ରୋତ ଏହି ସହର ଅଭିମୁଖେ ଅବିରତ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଶେଷତଃ ସଙ୍ଗୀତ ରସପିପାସୁ ରସିକଗୋଷ୍ଠୀର ଭିଏନା ହୋଉଛି ଯଥାର୍ଥରେ ଏକ ତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ର । ମୋଜାର୍ଟ ଐକ୍ୟତାନ ସଙ୍ଗୀତର ମୂର୍ଚ୍ଛନା ସହିତ ଭିଏନାବାସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରସ୍ପନ୍ଦନ ଜଡ଼ିତ ରହିଛି । ତେଣୁ ରାଷ୍ଟ୍ରବିପ୍ଳବ ଓ

ରାଜନୈତିକ ପଟପରିବର୍ତ୍ତନ ସତ୍ତ୍ୱେ ସଙ୍ଗୀତ-ମୁଖରିତ ଭିଏନାର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିନାହିଁ । ବାର୍ଷିକ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ କୋଟି ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ ହେଉଥିବା ତାହାର ବିରାଟ ନୃତ୍ୟଶାଳାର ଗୌରବମୟ ପରମ୍ପରାରେ ଯେପରି ତିଳେମାତ୍ର ଆଞ୍ଚ ନଆସେ, ସେଥିପ୍ରତି ଭିଏନାବାସୀ ବିଶେଷ ତତ୍ପର ରହିଛନ୍ତି ।

*   *   *   *

ଭିଏନା ଭାରତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ମଧ୍ୟ ଏକ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ଭାରତରୁ ପଳାଇ ଆସିଥିବା ଅଗ୍ନିଯୁଗର ବହୁ ବିପ୍ଳବୀ ଏଠାରେ ବସବାସର ସୁବିଧା ପାଇ ମୁକ୍ତିଯୁଦ୍ଧର ମଶାଲ ଜାଳିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ନେତାଜୀ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ଆଫଗାନିସ୍ଥାନ ରାସ୍ତାରେ ଜର୍ମାନୀ ପଳାଇ ଆସିବା ପରେ ଏହି ସହରକୁ ପ୍ରଧାନ କର୍ମକେନ୍ଦ୍ର କରିଥିଲେ । ଏହିଠାରେ ସେ ବିବାହବନ୍ଧନରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ସଂସାରଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ପାଳନ କରିଥିଲେ । ନେତାଜୀଙ୍କ ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ, କନ୍ୟା ଅନିତା ଏବେ ଏହି ସହରର ଅଧିବାସିନୀ ।

୧୯୭୦ରେ ଅନିତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ପୁରୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର; କୋଣାର୍କ ବୁଲିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲି । ଅନିତା ସେହି ବର୍ଷ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ପିତୃଭୂମି ଭାରତବର୍ଷ ପରିଦର୍ଶନରେ ଯାଇଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶା ନଯାଇଥିଲେ ପିତୃଭୂମି ପରିଦର୍ଶନ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରହି ଯାଇଥାନ୍ତା । କାରଣ କଟକ ହେଉଛି ନେତାଜୀଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ।

ସେଦିନ ଜାନକୀନାଥ ଭବନର ସେଇ କକ୍ଷଟିରେ ଯେଉଁଠି ୭୦ ବର୍ଷତଳେ ନେତାଜୀ ଧୂଳିମାଟିର ଧରଣୀ ପୃଷ୍ଠରେ ପ୍ରଥମେ ଆଖି ମେଲି ଥିଲେ, କନ୍ୟା ଅନିତାଙ୍କ ଆନତ ନୟନ ଅଶ୍ରୁସଜଳ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଆମେ ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲୁ ରୋମାଞ୍ଚିତ ନହୋଇ ରହି ପାରିଲୁ ନାହିଁ ।

* * * *

ସମୟ ହୋଇଗଲ୍‌ଣି । ସେଫ୍‌ଟିବେଲ୍ଟ ବାନ୍ଧିବା ପାଇଁ ବିମାନର କ୍ୟାପ୍‌ଟେନ୍‌ଙ୍କ ଲିଖିତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରାଚୀର ଗାତ୍ରରେ ମୁହୁର୍ମୁହୁ ଜଳୁଛି ଓ ଲିଭୁଛି । ଅବତରଣ ପାଇଁ ଆମେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲୁ । ପରିଚାରିକା ସତର୍କ କରି ଦେଇଗଲେ—"ମ୍ୟୁନିକ୍‌ରେ ଓଭରକୋଟ୍ ଆବଶ୍ୟକ ହେବ । ଉତ୍ତାପ ୫୫ ଡିଗ୍ରୀରୁ ବେଶିନାହିଁ ।"

ମୁଁ ଓଭର କୋଟ୍ ସଜାଡ଼ୁ ସଜାଡ଼ୁ ହାତଘଡ଼ିକୁ ଚାହିଁଲି । ସକାଳ ୧୦ଟା ମାତ୍ର ବାଜିଛି ।

ମୋହମୟୀ ମ୍ୟୁନିକ୍

ମ୍ୟୁନିକ୍ ଜର୍ମାନୀର ବାଭେରିଆ ପ୍ରଦେଶର ରାଜଧାନୀ । ଏଠାରୁ ଖଲିଲ ସାହେବ ରୋମ୍ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କରିବେ । ଟ୍ରାନ୍‌ଜିଟ ଲାଉଁଜର ବିଶାଳ କକ୍ଷରେ ଶେଷ ବିଦାୟ ନେଲାବେଳେ ସେ ମୋତେ ପାଖକୁ ଟାଣି ନେଇ ପ୍ରାଚ୍ୟରୀତିରେ ହସ୍ତରେ ହସ୍ତ ମିଳାଇ ଗଭୀର ଆନ୍ତରିକତା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ମୁହୂର୍ତ୍ତିକ ପାଇଁ ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼ିଲି । ମନେହେଲା, ସତେ ଯେପରି ଜଣେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ନିକଟ ସମ୍ପର୍କୀୟଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଉଛି ।

ଇସ୍ତାଁବୁଲରୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ଏହି କେତୋଟି ଘଣ୍ଟା ଆକାଶଯାତ୍ରୀ ହୋଇ ଆସିବା ଭିତରେ ଏଭଳି ଘନିଷ୍ଠତା ଜନ୍ମି ଯାଇଥିଲା ଯେ ତାଙ୍କୁ ମୋର ଜଣେ ବହୁକାଳର ପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ହିଁ ମନେ କରୁଥିଲି । ତାଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ହୋଇଗଲେ ପୁଣି ଏକୁଟିଆ ହୋଇଯିବି ଏ ଆଶଙ୍କା ମଧ୍ୟ ମନରେ ଉଙ୍କିମାରୁଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ବିଦାୟବେଳର ଅନ୍ତରଙ୍ଗତା ଅଜାଣତରେ ମୋତେ ଅଶ୍ରୁସଜଳ କରି ପକାଇଲା । କାହିଁ ତୁର୍କୀ, କାହିଁ ଓଡ଼ିଶା ! ମଝିରେ ହଜାର ହଜାର ମାଇଲର ବ୍ୟବଧାନ । ଏହି ବ୍ୟବଧାନ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ହଠାତ୍ ଘଟଣାଚକ୍ରରେ ଏହି ଦୁଇ ଦେଶର ଦୁଇ ଜଣ ସାମ୍ବାଦିକଙ୍କ ଭିତରେ ସେଦିନ କିଭଳି ଗଭୀର ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ମୋ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ବିସ୍ମୟକର ଘଟଣା । ଖଲିଲ୍ ସାହେବ ଏଟାଚିବ୍ୟାଗ୍ ଉଠାଇ ରୋମଗାମୀ ବିମାନ ଆରୋହଣ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିର୍ଗମନ ଦ୍ୱାର ଆଡ଼କୁ ଗଲାବେଳେ ମୋତେ ପୁଣି ଥରେ ପାଖକୁ ଡାକିନେଇ କେତୋଟି ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ।

"ଆଚ୍ଛା ବାବୁ ମନେରଖ, ବିଦେଶ ଭ୍ରମଣ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସୁଯୋଗ ପାଇଛ, ଯଥାସମ୍ଭବ ତାହାର ସଦୁପଯୋଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ । ତୁମଦେଶରୁ ଯେଉଁମାନେ ଆସନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶଙ୍କୁ ୟୁରୋପର ବିଳାସ ଓ ବୈଭବ ହିଁ ବେଶି ଆକର୍ଷଣ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏ ଦେଶର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ରୋମ, ପାରିସ, ଲଣ୍ଡନ, ବର୍ଲିନର ପ୍ରମୋଦ-ଭବନ ଗୁଡ଼ିକରେ ଆବଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ୟୁରୋପରେ ଆତ୍ମାର ପରିଚୟ ଅନ୍ୟତ୍ର ପାଇବ । ଆଖିରେ ଯେତେସବୁ ଚକଚକିଆ ଜିନିଷ ପଡ଼ୁଛି ସେ ସବୁକୁ ସୁନା ବୋଲି କେବେହେଁ ମନେ କରିବ ନାହିଁ ।"

ୱିଲର୍ ସାହେବ ଆଗେଇ ଯାଇ ପୁଣି ମୋ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇଁ ଟିକିଏ ଠିଆ ହେଲେ; ସତେ ଯେମିତି ମୋତେ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବାକୁ ତାଙ୍କର ମନ ବଳୁନାହିଁ ।

"ହଁ ଯଦି ସୁବିଧା ହୁଏ, ରୋମ ଓ ପାରିସକୁ ନିଜ ଭ୍ରମଣତାଲିକାରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବ । ମାନବ ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଇତିହାସର କେତୋଟି ଘଟଣାବହୁଳ ପରିଚ୍ଛେଦ ଏହି ଦୁଇଟି ନଗରୀର ଗଳିକନ୍ଦିରେ ରଚିତ ହୋଇଛି ।"

ୱିଲର୍ ସାହେବ ମୋତେ ଶେଷ ବିଦାୟ ଜଣାଇବା ଛଳରେ ହାତରେ ରୁମାଲ ହଲାଉ ହଲାଉ ହଠାତ୍ ମୁହଁ ବୁଲାଇ ଦେଇ ଧପ୍‌ଧପ୍ କରି ଆଗେଇ ଗଲେ । ବୋଧହୁଏ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଆଉ ଅଧିକ ସମୟ ଅନାଇ ରହିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହେଲା ନାହିଁ । ଦୂରରୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲି, ସେ ଚଷମା ବାହାର କରି ରୁମାଲରେ ଆଖି ପୋଛିଲେ ।

ଜନଗହଳି ଭିତରେ ମିଶିଯାଇ କ୍ରମଶଃ ସେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଯିବା ଯାଏ ମୁଁ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହିଥିଲି ।

ଆଉ ଅଧଘଣ୍ଟାଏ ଏଠାରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସହଯାତ୍ରୀମାନେ ବିମାନ ବନ୍ଦରର ଦୋକାନ ବଜାରରେ ଖେଳେଇ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । କିଏ କିଣୁଛି, କିଏ ଦେଖୁଛନ୍ତି । ବିମାନ ବନ୍ଦରର ସପିଂ ସେଣ୍ଟରଟିକୁ ଦେଖିଲେ ମନେହେବ, ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ବିଭାଗୀୟ ବିପଣୀ । ଦିଲ୍ଲୀ, କଲିକତାର

ଯେ କୌଣସି ଖ୍ୟାତନାମା ଦୋକାନ ସହିତ ସମାନ ବୋଲି କହିଲେ ତାକୁ ନ୍ୟୂନ କରି ଦିଆଯିବ । ସେସବୁ ଦୋକାନରେ ହୁଏ ତ ଅନେକ କଥା ମିଳେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଦେଖିଲି ଅପ୍ରାପ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ଜାପାନର ସେଇ ଶିଳ୍ପପତି ସହଯାତ୍ରୀ ପୁଣି ପୁଟୁଳିଏ ଜିନିଷ କିଣିସାରିଲେଣି । ମୋତେ ଦେଖି ତାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଭରଣ ଯୁକ୍ତ ଦନ୍ତପଙ୍କ୍ତି ବିକଶିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଆଗ୍ରହରେ ପାଖକୁ ଡାକିନେଇ ତାଙ୍କ ସଂଗୃହୀତ କେତୋଟି ଜିନିଷ ଦେଖାଇଲେ; ଅଧିକାଂଶ ଖେଳନା ଜାତୀୟ ।

କେତୋଟି ଜିନିଷ ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ନ ହୋଇ ରହିପାରିଲି ନାହିଁ । ଇଏ କି'ଣ ? ଜର୍ମାନୀ ବଜାରରେ ଜାପାନୀ ଜିନିଷ ! ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମୁହଁରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ତୋଷର ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ଛଟା । ଯୁଦ୍ଧୋତ୍ତର କାଳରେ ଜାପାନ କିଭଳି ୟୁରୋପୀୟ ବଜାରରେ ନିଜର ଆସନ ଜମାଇଲାଣି, ତାହା ସେ ମୋତେ ବୁଝାଇ ଦେଲେ । ୟୁରୋପର ଶିଳ୍ପପତିମାନେ ବଡ଼ ଧରଣର ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇଲା ବେଳକୁ ଜାପାନ କୁଟୀର ଶିଳ୍ପଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଖୁବ୍ ବଡ଼ ବଡ଼ ଶିଳ୍ପ ଆଦି ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାନ ଅଗ୍ରଗତି କରିବାରେ ଲାଗିଛି ।

ଏକଦା କ୍ୟାମେରା ଓ ରେଡ଼ିଓ ସମେତ ସବୁ ପ୍ରକାର ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ନିମନ୍ତେ ଜର୍ମାନୀ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲା । ସିମେନ୍, ରୋଲିଫ୍ଲେକ୍ସ ଆଦି ଜର୍ମାନୀ କମ୍ପାନୀ ରେଡ଼ିଓ ତଥା କ୍ୟାମେରା ପାଇଁ ପୃଥିବୀରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା । ଏବେ କିନ୍ତୁ ତାହା ଆଉ ନାହିଁ । କ୍ୟାମେରା ଓ ରେଡ଼ିଓ ବିଶେଷତଃ ଟ୍ରାନ୍‌ଜିଷ୍ଟର ରେଡ଼ିଓ ନିର୍ମାଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସବୁ ଦେଶକୁ ଜାପାନ ଟପି ଗଲାଣି । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ୟୁରୋପ ଆମେରିକାର ଅଧିକାଂଶ ବଜାରରେ ଜାପାନୀ କ୍ୟାମେରା ଓ ଜାପାନୀ ରେଡ଼ିଓ ଭରିଗଲାଣି ।

ଜାପାନୀ ଶିଳ୍ପପତି ଗର୍ବର ସହିତ କହିଲେ—"ଦେଖିବେ ରହନ୍ତୁ, ଆଉ କେତୋଟା ବର୍ଷ ଭିତରେ ଜାପାନ ପୃଥିବୀକୁ କଣ କରି ଦେଖାଇବ । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ଆମ ଦେଶ ଯୋଗ ଦେଇ ନ ଥିଲେ ଏତେବେଳକୁ ଶିଳ୍ପ-ବାଣିଜ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ୟୁରୋପକୁ ବହୁ ପଛରେ ପକାଇ ଆଗେଇ ଯାଆନ୍ତୁଣି । ଯୁଦ୍ଧ ମାଟି କରିଦେଲା ।"

ଭାବିଲି, ଲୋକଟା କଣ କହୁଛି ! ଜାପାନ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗ ଦେଇ ନ ଥିଲେ ପୃଥିବୀବ୍ୟାପୀ ଯୁଦ୍ଧର ବା ଅବକାଶ ରହନ୍ତା କେଉଁଠି ?

ଜାପାନୀ ବନ୍ଧୁ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ହଲାଇ ଆଉ ଜଣେ ସହଯାତ୍ରୀଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ଗଲେ । ବୋଧହୁଏ ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ମାତୃଭୂମିର ଗୌରବଗାଥାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଚାଲିଲା ।

ମୁଁ ଗୋଟିଏ ବହି ଦୋକାନ ଆଗରେ ଯାଇ ଠିଆ ହେଲି । କି ବିଚିତ୍ର ରୂପ ଏହି ଦୋକାନଟିର । ଜଣେ ବୃଦ୍ଧା ଓ ଦୁଇ ଜଣ ବଂଶୋଦ୍ଭବା ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଲାଗିଥିଲେ; ସତେ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ବୃନ୍ତରେ ଦୁଇଟି କଳିକା ।

ଖଣ୍ଡିଏ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ସାମୟିକ ପତ୍ର ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ ଓଲଟାଉଛି, କାନରେ ନାରୀକଣ୍ଠର କିଙ୍କିଣୀନିନାଦ ବାଜିଲା— । "May I help you—ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରେ କି ?"

ମୁହଁ ଟେକି ଚାହିଁଲି । ସେଇ ଯୁଗ୍ମ-କଳିକା ଭିତରୁ ଜଣକର ଆଗ୍ରହ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ଉତ୍ତର ଦେଲି, "କୌଣସି ଇଂରେଜୀ ପତ୍ରପତ୍ରିକା ଥିଲେ—"

ମୋ କଥା ଶେଷ ନ ହେଉଣୁ ସେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ, ଲଣ୍ଡନର ଅଧିକାଂଶ ଦୈନିକ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପରେ ଏଠାରେ ପହଞ୍ଚେ । ତେବେ ଆପଣ ଚାହିଁଲେ ଆମେରିକାର ଗୋଟିଏ ଅଧେ ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ର ଦେଇପାରେ ।

—'ଟାଇମ୍' 'ନ୍ୟୁଜ୍‌ଉଇକ୍'?

ସେ ସବୁ ମୋର ଆବଶ୍ୟକ ନ ଥିଲା । କେବଳ ଚାରିଖଣ୍ଡି ପିକଚର କାର୍ଡ ଦେବାପାଇଁ କହିଲି—ଏତେ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ପରେ ଖାଲି ହାତରେ ଫେରିବା ଉଚିତ ମନେହେଲା ନାହିଁ ।

ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ବିମାନ ଯେତିକି ସମୟ ଅଟକିବା କଥା, ତାହା ଅପେକ୍ଷା ବିଳମ୍ବ ହେଲା । ଆମେ ସବୁ ଟ୍ରାନ୍‌ଜିଟ ଯାତ୍ରୀ, ଅର୍ଥାତ୍ ବିମାନରୁ ଆସି ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କକ୍ଷରେ ରହି ପୁଣି ସୁନାପୁଅ ଭଳି ବିମାନକୁ ଫେରିବୁ—ଆଉ ଏପାଖ ସେପାଖ ହେବାର ଜୋ ନାହିଁ । ଘଣ୍ଟ ୪୫ମିନିଟ କାଳ କାଚକାନ୍ଥ ଘେରା କକ୍ଷର ପ୍ରତି ବର୍ଗଇଞ୍ଚ ସ୍ଥାନ ବୁଲି ଦେଖି ଆସିଲୁଣି । ଦୋକାନ ଦେଖିବାରେ ଆଉ ସ୍ପୃହା ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ପାନପ୍ରିୟ, ସେମାନେ ପାନଶାଳାର ଉଚ୍ଚା ଉଚ୍ଚା ଟୁଲ ଉପରେ ଆଗରୁ ଆସନ ଜମାଇ ବସି ସାରିଲେଣି । ଦେଖିଲି, ମୁଖାର୍ଜି ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ । ଯାହାହେଉ ଲୋକଟାର ତୃଷ୍ଣା ମେଣ୍ଟି ଯାଇଥିବ ।

ମୁଁ କାଚକାନ୍ଥ ପାଖକୁ ଗୋଟିଏ ଚେୟାର ଟାଣିନେଇ ବାହାରର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାରେ ସମୟ କଟାଇଲି ।

ସୂର୍ଯ୍ୟକରୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ବିମାନଘାଟିର ବିସ୍ତୃତ ମଇଦାନଟି ସବୁଜ ମଖମଲ ଗାଲିଚରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ ହୋଇଥିଲା ଭଳି ମନେ ହେଉଥିଲା । ଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ବିରାଟକାୟ ସାଇନବୋର୍ଡରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ହରଫରେ ଲେଖାଅଛି—"ମୁନ୍‌ଚେନ୍" । ଆଗରୁ ଶୁଣିଥିଲି ମ୍ୟୁନିକ୍‌ର ଜର୍ମାନ ନାମ ମୁନ୍‌ଚେନ୍ ।

ଜର୍ମାନୀର ଇତିହାସରେ ଏହି ସହରଟିର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ରହିଛି ।

ହିଟ୍‌ଲରର ଅଭ୍ୟୁତ୍‌ଥାନ ଏକଦା ଏହି ମ୍ୟୁନିକ ସହରରେ ହିଁ ଘଟିଥିଲା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ସହରର କିଙ୍ଗ୍‌ସ ସ୍କୋୟାରସ୍ଥ ସେଇ ଗଗନଚୁମ୍ବୀ ଭବନଟି ସଗର୍ବରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଠିଆ ହୋଇଛି । ଏହାର ବାଲ୍‌କନି ବାରଣ୍ଡାରେ ଠିଆହୋଇ ଏକଦା ସକାଳ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଜର୍ମାନ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ଉସାଇ ସନ୍ଧିର କଳଙ୍କକାଳିମା ପୋଛିଦେଇ ମାତୃଭୂମିର ହୃତଗୌରବର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ନିମନ୍ତେ ହିଟଲର ଉଦ୍ଦାତ କଣ୍ଠରେ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଉଥିଲେ ।

ଅସଂଖ୍ୟ ଜର୍ମାନ ଯୁବକଙ୍କ 'ହେଇଲ୍ ହିଟଲର' ଧ୍ୱନିରେ ବାଭେରିଆର ବନ-ପ୍ରାନ୍ତର ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା ।

ଏଇ ପଡ଼ାର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଭବନ ଏବେ ନୃତ୍ୟ-ବିଳାସିନୀ ପୁରନାରୀଙ୍କ ପଦଝଙ୍କାରରେ ଝଙ୍କୃତ ହୋଇଉଠୁଛି । ୧୯୩୮ରେ ଦିନେ ଏଇ ଭବନରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ତତ୍‌କାଳୀନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ନେଭିଲ ଚେମ୍ବରଲିନ୍ ତୋଷଣନୀତିର ଚରମ ସ୍ୱାକ୍ଷର ବହନ କରିଥିବା ଏକ ଚୁକ୍ତିପତ୍ର ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ସାମ୍ପ୍ରତିକ କାଳର ଇତିହାସରେ ତାହା 'ମ୍ୟୁନିକ ପ୍ୟାକ୍ଟ' ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇ ରହିଛି ।

କୁହାଯାଏ, ମଦଗର୍ବୀ ହିଟଲରଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଚେମ୍ବରଲିନ ଏ ଚୁକ୍ତିପତ୍ରରେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିବା ଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ ମାତ୍ର କରିଥିଲେ; କାରଣ ଏ ଚୁକ୍ତିପରେ ହିଟଲର ବୁଝିପାରିଥିଲେ ଯେ, ବ୍ରିଟିଶକେଶରୀର ପୂର୍ବ ସାମର୍ଥ୍ୟ ବିଲୟ ଭଜିଲାଣି । ସୁତରାଂ ଜର୍ମାନୀ ବାହୁବଳ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ୟୁରୋପରେ ତାକୁ ଆଉ ଅଟକାଇବାକୁ କେହି ନାହିଁ ।

ତା ପରେ ଚରମ ଆଘାତ ପାଇଁ ଆୟୋଜନ ଚାଲିଥିଲା ।

୧୯୩୯ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୩ ତାରିଖ ଦିନଟିକୁ ପୃଥିବୀ କେବେହେଁ ଭୁଲି ପାରିବ ନାହିଁ । ସେହି ଦିନ ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଜର୍ମାନବାହିନୀ ନାଜୀଦଳର ଡାକ 'ଲେବିନ୍ସ୍ରମ' (ଗୋଡ଼ ପସାରିବାକୁ ଟିକିଏ ସ୍ଥାନ ସଂଗ୍ରହ) ନୀତିକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ସ୍ୱରୂପ ପୋଲଣ୍ଡ ଉପରେ ଆଖିବୁଜା ଆକ୍ରମଣ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚେମ୍ବରଲିନଙ୍କ ମ୍ୟୁନିକ୍ ଚୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଜଳପୋଡି ଚାଉଁଶ ହୋଇଗଲା । ସେହି ଦିନ ଇଂଲଣ୍ଡ ଜର୍ମାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧଘୋଷଣା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା ।

ଏହାହିଁ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ଅଥମାରମ୍ଭ । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ୧୯୩୯ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୩ ତାରିଖ ଦିନଟି ମଧ୍ୟ ଅଲକ୍ଷରେ ହିଟଲର ଭଳି ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଜଣେ ରକ୍ତପିପାସୁ ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧପ୍ରିୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ପତନର ପ୍ରାରମ୍ଭ ଦିବସ ରୂପେ ସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ ।

ଦୀପ ଲିଭିଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଥରେ ଯେପରି ଦପ୍ କରି ଜଳିଉଠେ, ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରଥମ କେତୋଟି ବର୍ଷରେ ହିଟଲର ଠିକ୍

ସେହିଭଳି କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇ ପାରିଥିଲେ । ଅନେକ ସମୟରେ ମନେ କରାଯାଉଥିଲା, ହୁଏ ତ ପୃଥିବୀରେ ପୁଣି ଜଣେ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାର, ସିଜର୍ କିମ୍ବା ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଲା । କିନ୍ତୁ ଗୃହୁଁ ରୃହୁଁ ତାଙ୍କର ପୃଥିବୀଜୟର ଆକାଂକ୍ଷା ମରୀଚିକା ଭଳି କୁଆଡ଼େ ଉଭେଇଗଲା ।

'ଅତିଗର୍ବେ ହତା ଲଙ୍କା—ଅତି ମାନେ ଚ କୌରବା' — ହିଟଲରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

କାଠ କାନ୍ଥ ବାଡ଼ର ସେପଟେ 'ମୁନ୍‌ଚେନ' ଲେଖା ହୋଇଥିବା ସାଇନ୍‌ବୋର୍ଡର କଡ଼ ଦେଇ ଗୋଟିଏ ଚଉଡ଼ା ରାସ୍ତା ସହର ଆଡ଼କୁ ଲମ୍ବି ଯାଇଛି । ଅଦୂରରେ ଘଞ୍ଚ ପାଇନ୍ ବନ । ଦୃଶ୍ୟଟି ଜଣେ ନିପୁଣ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ଅଙ୍କା ଗୋଟିଏ ଛବି ଭଳି ମନେ ହେଉଥାଏ ।

ଜର୍ମାନୀରେ ମ୍ୟୁନିକ୍ ସହରର କେତେକ ବିଶେଷତ୍ୱ ଅଛି । ଏହାର ଗିର୍ଜା, ମ୍ୟୁଜିୟମ୍, ନାଟ୍ୟଶାଳା ଜର୍ମାନୀ କାହିଁକି ୟୁରୋପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ପାରିସର ବିଳାସବ୍ୟସନ, ଏଥେନ୍‌ସର ଶିଳ୍ପସମ୍ଭାର ଏବଂ ମନ୍ଦିରମାଳିନୀ ରୋମ୍‌ର ରମଣୀୟତାର ସମନ୍ୱୟ ଜର୍ମାନୀର ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ସହରଟିରେ ଘଟିଛି ବୋଲି ଅନେକଙ୍କର ମତ ।

ଦୂରରେ ଗଗନଚୁମ୍ବୀ ଅଟ୍ଟାଳିକାଶ୍ରେଣୀ ପାଖକୁ ଟାଇଲ୍ ଛୁଆଁ ଛାତବାଲା ଘର ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଟାଇଲ ଛାତରେ ମୁଣ୍ଡଟେକି ଥିବା ଟେଲିଭିଜନ ଏରିଅଲରୁ ଗୃହସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ସ୍ୱଚ୍ଛଳତାର ସୂଚନା ମିଳୁଥାଏ ।

ଜାଗାଏ ଜାଗାଏ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ଚିହ୍ନ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଲା । ବୋମା ମାଡ଼ରେ ଧ୍ୱଂସ ପାଇଯାଇଥିବା କେତେକ ଘରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ସେହିଭଳି ଠିଆ ହୋଇ ରୃହିଁ ରହିଛି । ତା ପାଖକୁ ହୁଏ ତ ଆଧୁନିକଧରଣର ଗୋଟିଏ ବହୁତଳବିଶିଷ୍ଟ ବିରାଟ ଭବନ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଲାଣି; କିନ୍ତୁ ଖଣ୍ଡିଆଖାବରା ହୋଇ ଦାନ୍ତ-ନିକୁଟି ପଡ଼ିରହିଥିବା ପୁରୁଣା ଘରଟିମାନ ତୁଚ୍ଛ ବୋଧହୁଏ ଆଉ କାହାରି ନଜର ନାହିଁ ।

ବିମାନଘାଟିର ଟର୍ମିନାଲ ଲାଉଁଜରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ଭିଡ଼ । ପୁରୁଷଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଟିକିଏ ବେଶି ଥିଲା ଭଳି ମନେହେଲା । କେତେଜଣ ଶାଢ଼ୀ ପରିହିତା ତରୁଣୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଠଉରେଇଲି । ହୁଏ ତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରୀ କିମ୍ବା ଇଂଲଣ୍ଡରୁ କଣ୍ଟିନେଣ୍ଟ ଭ୍ରମଣରେ ବାହାରିଥିବା ମହିଳାଦଳ । ଜାମ୍‌ସେଦପୁର ଇସ୍ପାତ କାରଖାନାର ବିଶିଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ଅଫିସର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୌରାଙ୍ଗଚରଣ ମହାନ୍ତିଙ୍କ କନ୍ୟା କମଳା ମ୍ୟୁନିକ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଜଣେ ଛାତ୍ରୀ । ବିମାନବନ୍ଦରରେ ଏତେ ସମୟ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ଆଗରୁ ଜାଣିଥିଲେ ତାକୁ ଦେଖା କରିବା ପାଇଁ ନିଶ୍ଚୟ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇ ପତ୍ର ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ସହର ଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ଏଇଭଳି ନାନା କଥା ଭାବୁଛି, ବିମାନ ପରିଚାରିକାଙ୍କ ପରିଚିତ କଣ୍ଠ ଭାସିଆସିଲା—"ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ଓ ଲଣ୍ଡନ ଯାତ୍ରୀମାନେ ଦୟାପୂର୍ବକ ବିମାନ ଆରୋହଣ ପାଇଁ ୭ ନମ୍ବର ଗେଟ୍ ପାଖକୁ ଆସିଯାଆନ୍ତୁ ।"

ଅଗତ୍ୟା ମ୍ୟୁନିକ ପରିଦର୍ଶନର ମୋହ ସମ୍ବରଣ କରି ଫେରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଆଶା ନିରାଶର ସାଗର ମନ୍ଥନ

ଦିନ ୧୦ଟା ପରିବର୍ତ୍ତେ ୧୧ଟା ବେଳେ ଆମ ବିମାନ ପୁଣି ମ୍ୟୁନିକ୍‌ରୁ ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ବାହାରିଲା । ବହୁ ନୂଆ ଯାତ୍ରୀ ଆମର ସଙ୍ଗୀ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ ଆମେରିକା ଯିବେ । ଘଣ୍ଟାକ ପରେ ମୋର ଯାତ୍ରା ଶେଷ ହେବ । ବିମାନ ଦିନ ୧୨ଟା ସୁଦ୍ଧା ଜର୍ମାନୀର ସର୍ବ ବୃହତ୍ ବେସାମରିକ ବିମାନ ଘାଟି ଫ୍ରାଙ୍କ୍‌ଫୁର୍ଟରେ ପହଞ୍ଚିବା କଥା ।

ମୁଁ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରେ ଅବତରଣ କରି ଦଶୋଟି ଦିନ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀ ସରକାରଙ୍କର ଆତିଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବି ବୋଲି ଆଗରୁ ସ୍ଥିର ହୋଇଛି । ଦୀର୍ଘ ବିମାନଯାତ୍ରାର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଆଉ ମାତ୍ର ଘଣ୍ଟାକ ପରେ ଶେଷ ହେବ । ମନରେ ଆନନ୍ଦ ଓ ଆଶ୍ୱସ୍ତି ଜାତ ହେଲା । ଆଗରୁ କାମ ସାରିଦେଇଥିବା ଉଚିତ ମନେକରି ଓହ୍ଲାଇବାପରେ ଯେଉଁସବୁ କାଗଜପତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ ତାକୁ ଠିକ୍‌ଠାକ୍ କରିନେଲି । ଏୟାରବ୍ୟାଗ୍‌ଟି ସଜଡ଼ାସଜଡ଼ି କରି ହାତ ପାଖକୁ ରଖିଲି । ଓଭରକୋଟ୍‌ଟି ପରିଚାରିକା ମୋଠାରୁ ନେଇ ଅନ୍ୟତ୍ର ସାଇତି ରଖିଛନ୍ତି । ସେ ଦେଇଥିବା ନମ୍ବର କାଗଜଖଣ୍ଡିକ ଦେଖାଇ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରେ ମୁଁ ଯାତ୍ରାବିରତି କରୁଥିବା କଥା ତାଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେଲି । ଭଦ୍ରମହିଳା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କୋଟ୍‌ଟିକୁ ବାହାରିକରି ଆଣି ମୋ ଜିମା କରିଦେଲେ । ଆଉ ଉଦ୍‌ବେଗର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ ।

ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ମଧ୍ୟ ମୋର ଅପରିଚିତ ନୁହେଁ । ୧୯୬୦ରେ ଲଣ୍ଡନରୁ ଫେରିଲାବେଳେ ସେଠାରେ ଦୁଇଟି ଦିନ କଟାଇବା ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲି ।

ସେଥର ନିଜେ ଜଣେ ପର୍ଯ୍ୟଟନକାରୀ ହିସାବରେ ଆସିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଏଥର ଖୋଦ୍ ସରକାରଙ୍କ ଅତିଥିଭାବରେ ଆସୁଛି । ପାଛୋଟି ନେବାପାଇଁ ନିଶ୍ଚୟ ବିମାନବନ୍ଦରରେ କେହି ଉପସ୍ଥିତ ଥିବେ । ସେଥର ଭଳି ବିମାନରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ପରେ ଜିନିଷ ବୋହିନେବା, ହୋଟେଲ ଖୋଜିବା ଆଦି ସବୁ କାମ ଯେପରି ନିଜକୁ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା, ଏଥର ନିଶ୍ଚୟ ତାହା ହେବ ନାହିଁ । ରାଜଅତିଥି; ଅତଏବ ଆଗରୁ ହୋଟେଲର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଥିବ । କଷ୍ଟମସରୁ ନିସ୍ତାର ପାଇବା ପରେ ସହରକୁ ଯିବାପାଇଁ ଆଉ ବସଷ୍ଟାଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୌଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ଜଣେ କିଏ ହୁଏ ତ ଗାଡ଼ି ଧରି ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିବେ । କଷ୍ଟମସ୍ ଗେଟରୁ ବାହାରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହୁଏ ତ କରମର୍ଦ୍ଦନ କରି ମୋତେ ଟାଣି ନେଇଯିବେ । ବିମାନବନ୍ଦରର ବିପୁଳ ଜନତା ମଧ୍ୟରୁ ମୋତେ ଠଉରେଇବା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଆଦୌ ଅସୁବିଧାଜନକ ହେବ ନାହିଁ । ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ପୋଷାକ ଉଭୟରେ ମୁଁ ଯେ ଜଣେ ଭାରତୀୟ, ତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଯେ କୌଣସି ଲୋକ ପାଇପାରିବ । ତେଣୁ ସେ ଦିଗରୁ ମଧ୍ୟ ଚିନ୍ତା କରିବାର କିଛି ନାହିଁ । କେବଳ ବିମାନ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟର ଭୂମି ସ୍ପର୍ଶ କଲେ ହେଲା ।

ସମୟ ଯେତିକି ଗଡ଼ୁଥାଏ, ମନ ସେତିକି ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠୁଥାଏ । ମାତ୍ର ୧୭ ଘଣ୍ଟାରେ ପ୍ରାୟ ଚାରିହଜାର ମାଇଲ ପଥ ଅତିକ୍ରମ କରି ଆସିଗଲିଣି । ବିମାନରେ ବସି ବସି ଥରେ ଥରେ ଅଦ୍ଭୁତ ବୋଲି ମନେ ହେଉଥାଏ ।

ବାଭେରିଆର ପାର୍ବତ୍ୟଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ଦେଇ ବିମାନ ଉଡ଼ି ଚାଲିଛି । ତଳେ ଏକ ସବୁଜ ଆସ୍ତରଣ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଦେଖାଯାଉ ନ ଥାଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଛୋଟବଡ଼ ପାହାଡ଼ଶୃଙ୍ଗ । ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ବରଫରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ ଥିବାରୁ ସବୁଜପରିବେଶରେ ସଫେଦ ବର୍ଣ୍ଣର ମାପଦଣ୍ଡ ଭଳି ଦେଖାଯାଉଥାଏ ।

ଅନ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରେ ଯାତ୍ରା ଶେଷ କରିବେ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସଜବାଜ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଘଡ଼ିକୁ ଚାହିଁ ଜାଣିଲି,

ଅବତରଣ କାଳ ଆସନ୍ନ । ସେଫ୍ଟିବେଲ୍ଟ ବାନ୍ଧିବାପାଇଁ କ୍ୟାପ୍ଟେନ୍‌ଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମିଳିବାରେ ଆଉ ବିଳମ୍ବ ନାହିଁ । ସତକୁ ସତ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ମିନିଟ ପରେ ଉଚ୍ଚ ଆକାଶରୁ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ସହରର ଧୂମାପ୍ଲୁତରୂପର ଆଭାସ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଲା –ଯେପରି କି ସହରଟି ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ତାପରୁ ରକ୍ଷାପାଇବା ପାଇଁ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଧୂଆଁର ସରୁ ଝିଲମିଲ ଓଢ଼ଣୀ ଘୋଡ଼େଇ ହୋଇ ରହିଛି । ଆଉ ଟିକକ ପରେ ଜଣାପଡ଼ିଲା, ସହରର ବୁକୁ ଚିରି ଗୋଟିଏ ଜଳସ୍ରୋତ ବହିଯାଉଛି ଏବଂ ତାହାର କୂଳେ କୂଳେ ଅସଂଖ୍ୟ କଳକାରଖାନାର ଚିମିନି ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଛି । ଏଇ ଜଳସ୍ରୋତ ହେଉଛି ମେଇନ୍ ନଦୀ । ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ସହର ଓ ମେଇନ ନଦୀ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ମେଇନ ନଦୀ କୂଳରେ ଏଇ ସହରଟି ଥିବାରୁ ଏହାକୁ 'ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ଅନ୍ ମେଇନ୍' ବୋଲି ସାଧାରଣତଃ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଯେପରି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୈକତ-ନିବାସ ଗୋପାଳପୁର ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ଥିବାରୁ ତାକୁ ଗୋପାଳପୁର 'ଅନ୍. ସି' ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ମୁଁ ଝରକା ବାଟେ ସହର ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଛି, ଏଣେ କ୍ୟାପ୍ଟେନ ଅବତରଣ ପାଇଁ ବିମାନଟିକୁ ତଳକୁ ଖସାଇବା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଆଗମ-ଦାୟୁକ ଜେଟ୍‌ବିମାନରେ ମଧ୍ୟ ଆକାଶକୁ ଉଠିଲାବେଳେ କିମ୍ବା ଆକାଶରୁ ତଳକୁ ଖସିଲାବେଳେ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଟିକିଏ ସାବଧାନ ରହିବାକୁ ଅଣ୍ଟାରେ ସେଫ୍ଟିବେଲ୍ଟ ବନ୍ଧା ଯାଇଥାଏ । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଗରୁ ସେ କାମ ଶେଷ କରିଥିଲି । ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ, ପ୍ରସ୍ତକୁ ପ୍ରସ୍ତ ଧୂଆଁ ପଟଳ ଚିରି ଆମ ବିମାନ ଏଭଳିଭାବରେ ତଳକୁ ଖସୁଛି ସତେ ଅବା ଏକ ଦୁର୍ଘଟଣା ଆସନ୍ନ । କୌଣସି ଏକ ଆକାଶଚୁମ୍ବୀ ଅଟ୍ଟାଳିକାର ଶୀର୍ଷଭାଗରେ କିମ୍ବା ଗୀର୍ଜାର ଛୁଞ୍ଚମୁନିଆ ଗମ୍ବୁଜରେ ପିଟି ହୋଇଯିବ ନାହିଁତ !

ଆଉ ଟିକକ ପରେ ଦେଖାଗଲା, ବିମାନ ଅଟ୍ଟାଳିକାମାନଙ୍କ ନଗରରାଣୀକୁ ଏଡ଼ାଇ ଗୋଟିଏ ଜଙ୍ଗଲ ଉପରେ ଉଡ଼ୁଛି ।

ଆଉ ରକ୍ଷା ନାହିଁ; ହୁଏତ ଏଇ ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରେ ହିଁ ଆମର ସମାଧି ଘଟିବ । ନା—ନା, ତା ନୁହେ । ଜଙ୍ଗଲ ପାର ହୋଇ ଗୋଟିଏ

ମଇଦାନ ଆଡକୁ ଝାମ୍ପ ମାରୁଛୁ । ହଁ, ଆଉ ଭୟ ନାହିଁ । ଉପରୁ ଯାହା ମଇଦାନ ଭଳି ଦିଶୁଥିଲା, ଅସଲରେ ତାହା ହେଉଛି ମୋର ବହୁ ଆକାଂକ୍ଷିତ ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥଳୀ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ବିମାନଘାଟୀର ଅବତରଣ କ୍ଷେତ୍ର ।

ଫ୍ରାଙ୍କ୍‌ଫୁର୍ଟ ଯେ କେବଳ ଜର୍ମାନୀର ସର୍ବ ବୃହତ୍ତ ବିମାନଘାଟୀ ତାହା ନୁହେ । ଏହାକୁ ଜର୍ମାନୀ ଆଗନ୍ତୁକ ବିମାନଯାତ୍ରୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମୁଖ୍ୟ ତୋରଣଦ୍ୱାର ବୋଲି କହିଲେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ପୃଥିବୀର ସବୁ ଅଞ୍ଚଳ ସହିତ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ବିମାନ ମାର୍ଗରେ ସଂଯୁକ୍ତ । ପ୍ରତି ୧୦ ମିନିଟରେ ଗୋଟିଏ ବିମାନ ଏଠାରେ ଅବତରଣ କରିଥାଏ । ଯାତ୍ରୀଭିଡ଼ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅନୁପାତରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବେଶି ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ବିମାନରୁ ଓହ୍ଲାଇବାପରେ ନିରୁଦ୍‌ବିଗ୍ନଚିତ୍ତରେ ପ୍ରଥମେ ଗୋଟିଏ ନିରୋଳା ଜାଗାରେ ଠିଆହୋଇ ଚାରିଆଡ଼େ ଆଖି ବୁଲେଇ ନେଲି । ମୋର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ମୋତେ ପାଛୋଟି ନେବାପାଇଁ ଆସିଥିବା ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଠାବ କରିବା ।

କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ ପ୍ରୟାସ ବିଫଳ ହେଲା । ତେବେ ଏ ବିପୁଳ ଜନସ୍ରୋତରେ କାହାକୁ ଠଉରେଇବା କଣ ସହଜ ! ମନେ ମନେ ଏଇକଥା ଭାବି କେତେକ ପରିମାଣରେ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଅନୁଭବ କରି ଆଗେଇବାକୁ ଲାଗିଲି । ବିମାନଘାଟୀ ଭବନର ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାର ଯେତିକି ପାଖେଇ ଆସୁଥାଏ, ସେତିକି ମନ ଉତ୍‌କଣ୍ଠିତ ହୋଇ ଉଠୁଥାଏ । ଆଖି ସେଇ ମନର ମଣିଷକୁ ଖୋଜିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ—ଯାହାଙ୍କ ମ୍ୟୁନିକ୍ ଛାଡ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହାତରେ ଫୁଲମାଳ ଧରି ମୋତେ ପାଛୋଟି ନେବାପାଇଁ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ଚିତ୍ତରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବେ ବୋଲି କଳ୍ପନା କରି ଆସିଛି ।

ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଦୁଇ ଜଣ ଠିଆହୋଇ ନିବିଷ୍ଟଚିତ୍ତରେ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ କରୁଥିବାର ଦେଖି ଖୁସି ହୋଇଗଲି । ସେ ଦୁହେଁ ଯେ ମୋତେ ଅପେକ୍ଷା କରି ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି, ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ବୋଲି ମନେକରି ସବୁ ଦୁଶ୍ଚିନ୍ତା ଛାଡି ତାଙ୍କରି ଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଇଲି ।

ଏତେବେଳକେ ଅନ୍ଧର ଲଉଡ଼ି ଗରିବର କୋଠିନିଧି ହଜିଲ ଧନ ପାଇଲି । ଆଉ ଭୟ କଣ !

"ହେଲୋ ମି. ମୁକାର୍ଜୀ, ଗୁଡ୍ ଆଫ୍ଟର ନୁନ୍ ।"

ଆଁ ଏକଣ କହୁଛି ? ମୋତେ ଲାଗିଲା, କିଏ ଯେପରି ମତେ ଅକାଶଛୁଆଁ କୌଣସି ଉଚ୍ଚ ଜାଗାରୁ ଠେଲିଦେଇ ଭୂଇଁରେ କଚାଡ଼ି ଦେଲା ।

ତାହା ହେଲେ କ'ଣ ଏମାନେ ମୋତେ ନୁହେଁ, ସେଇ ମଦୁଆ ମୁଖର୍ଜୀଙ୍କୁ ପାଛୋଟି ନେବାପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଛନ୍ତି ? ଆଉ ମୁଁ ରାଜଅତିଥି ହୋଇ ନିଃସହାୟ !! ନା-ନା ଏଭଳି ଭାବିବା ମୋର ଭୁଲ । ମୁଁ ତ ଆଉ ଚୋର ବ୍ୟବସାୟୀ ନୁହେଁ ଯେ, ମୋତେ କଷ୍ଟମସ୍ କବଳରୁ ଖସେଇ ନେବାପାଇଁ ଜର୍ମାନ ପ୍ରଚାର ବିଭାଗର ପ୍ରତିନିଧି ଏଠାଯାଏ ଆସିବେ । ସେ ହୁଏ ତ ବିଶ୍ରାମକକ୍ଷରେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିବେ ।

ପୁଣି ମନରେ ଆତ୍ମସନ୍ତୋଷର ଭାବ । ଏଥର ଅନ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ କଷ୍ଟମ୍ସ ବିଧାନ ଶେଷ କରି ବିଶ୍ରାମ କକ୍ଷରେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସନ୍ଧାନ କରିବି ବୋଲି ସ୍ଥିର କଲି ।

ତାହାହିଁ ହେଲା । କିନ୍ତୁ କାହିଁ ତ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ପାଇଲି ନାହିଁ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଆକାଶ ମେଘାଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ଅସରାଏ ବର୍ଷା ହୋଇଗଲାଣି । ବାହାରର ବର୍ଷଣସିକ୍ତ ପରିବେଶକୁ ମନଭିତରର ହତାଶା ଜର୍ମାନୀ ଭ୍ରମଣର ସମସ୍ତ ଉତ୍ସାହକୁ ମାଟି କରିଦେଲା । ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଅତିଥିର ସମ୍ମାନ ପାଇବା ଗାଧୋଇ ଯାଉ । ଏ ବିଦେଶ ଭୂଇଁରେ ଆଜି ମୁଣ୍ଡ ଗୁଞ୍ଜିବାକୁ କେଉଁଠି ସ୍ଥାନ ମିଳିବ, ତାହାହିଁ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଗୁରୁତର ଚିନ୍ତାର କଥା ହେଲା ।

ମୁଁ ପାନ୍-ଆମେରିକାନ୍ ବିମାନର ଯାତ୍ରୀ । ତେଣୁ ସେଇ ବିମାନ ବାଲାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଗୁହାରି ଜଣାଇଲେ କିଛି ଗୋଟିଏ ସୁବିଧା ହୋଇ ପାରିବ ବୋଲି ଭାବିଲି । ଏଣେ ଏପଟେ ସେପଟେ ବୁଲି ଅନୁସନ୍ଧାନ

କରିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ମୋର ସୁଯୋଗ ନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ମହଣେ ଓଜନର ଲଗେଜ୍ ମୋ କାନ୍ଧରେ ଚଢ଼ିଛି । ପାଦେ ଦୁଃଖିଲେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ବୋହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯାହାହେଉ କୌଣସିମତେ କଷ୍ଟ ବୋହି ବୋହି 'ପାନ୍-ଏମ୍' କାଉଣ୍ଟର ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ଦୁଇ ତିନିଜଣ ଯୁବକ-ଯୁବତୀ ଅଫିସ୍ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥାଆନ୍ତି । ସେମାନେ ମୋ କଥା ଶୁଣି ଯଥେଷ୍ଟ ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ମୋର ରୁଚି ନଥିଲା । ଗାଡ଼ି ପଛେ ଦେଇଥାନ୍ତେ ରାତିକ ରହିବା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେଇଥିଲେ ଖୁସି ହୋଇଥାନ୍ତି । ତାହା ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ଫ୍ରାଙ୍କ୍‌ଫୁର୍ଟରେ ସେତେବେଳକୁ ଗୋଟିଏ କ'ଣ ଶିଳ୍ପମେଳା ବସିଛି । ସେଇଥିପାଇଁ ସବୁ ହୋଟେଲ ଭରପୂର । ବଖରାଟିଏ ମିଳିବା ତେଣେ ଥାଉ, ଗୋଟିଏ ଖଟ ମଧ୍ୟ ମିଳିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ନିରାଶ ବାଣୀ ଶୁଣି ବାହାରକୁ ଫେରି ଆସି ଦେଖିଲି ମୂଷଳଧାରାରେ ବର୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲାଣି । କରିବି କଣ ? ସହରକୁ ଯିବାକୁ ହେବ । ବିମାନବନ୍ଦରରୁ ପ୍ରାୟ ୧୫ ମାଇଲ ରାସ୍ତା ବସରେ ଗଲେ ଅନେକ ଟଙ୍କା, ଟ୍ୟାକ୍ସିରେ ଗଲେ ତାର ପାଞ୍ଚଗୁଣ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସ୍ଥିର କଲି, ଯେତେ କଷ୍ଟ ହେଉ ପଛେ କଷ୍ଟକୁ ବୋହି ବସଷ୍ଟାଣ୍ଡ ଯାଏ ଯାଇ ବସରେହିଁ ସହରକୁ ଯିବି ।

ବସ ଡ୍ରାଇଭର ମୋ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇ ହାତରୁ ଜିନିଷପତ୍ର ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଲଦିଦେଲା । ତାଠାରୁ ଶୁଣିଲି, ରାତି ନିବାସପାଇଁ ଜାଗା ସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ହେଲେ ରେଲଷ୍ଟେସନକୁ ଯାଇ ଥରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ଭଲ ।

ଏଇ କେତୋଟି ପଦ କଥା ମୋର ନୈରାଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟରେ ଆଶାର ଆଲୋକରେଖା ଖେଳାଇଦେଲା । କିଛି ନ ହେଲେ ଷ୍ଟେସନ ଭିତର ବିଶ୍ରାମକକ୍ଷ ତ ଅଛି । ଶୀତ ହେଉ ପଛେ କୌଣସିମତେ ସେଠାରେ ରାତି କଟାଇଦେବି । ସକାଳ ହେଲେ ତେଣିକି ଦେଖାଯିବ ।

ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ଅନୁଭବ କଲି ଭାଗ୍ୟଦେବୀ ପ୍ରସନ୍ନା । ବଗିରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଣେ ବୃଦ୍ଧ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଠେଲାଗାଡ଼ି ଧରି ହାଜର ହେଲେ । ମୁଁ ନ କହୁଣୁ ସେ ମୋ ଜିନିଷପତ୍ର ଗାଡ଼ିକୁ ଉଠାଇ ଜର୍ମାନୀଭାଷାରେ କଣ ପଚାରିଲେ । ଇଂରେଜୀରେ ଜଣାଇଦେଲି, ଜର୍ମାନୀ-ଭାଷାରେ ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଜ୍ଞ । ବୃଦ୍ଧ କିନ୍ତୁ ନିଛୋଡ଼ବନ୍ଦା । କ'ଣ ବୁଝିଲି କେଜାଣି, ମୋର ଗୋଟିଏ ହାତକୁ ଟାଣି ଟାଣି ନେଇ ଚାଲିଲେ ଷ୍ଟେସନ ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟଙ୍କ ଅଫିସକୁ । ବୃଦ୍ଧ ଏତିକି ବୁଦ୍ଧି ନ କରିଥିଲେ ମୋ ଅବସ୍ଥା ସେ ଦିନ କଣ ହୋଇଥାନ୍ତା ତାହା ଭଗବାନ ଜାଣନ୍ତି ।

ବହୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ ପରେ ଶେଷକୁ ଗୋଟିଏ ହୋଟେଲର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଲା । ଷ୍ଟେସନ୍ ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍ ନିଜେ ଉଦ୍ୟମ କରି ନ ଥିଲେ ବୋଧହୁଏ ସେତିକି ମଧ୍ୟ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ଶେଷକୁ ନିହାତି ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଦେଖି ଷ୍ଟେସନର ବିଶ୍ରାମକକ୍ଷରେ ହିଁ ରାତି କଟାଇବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା ।

* * * *

ଭାରତରେ ଆକୁମାରୀ-ହିମାଞ୍ଚଳ ବହୁ ଅଞ୍ଚଳ ବୁଲିଛି; କିନ୍ତୁ ସବସ ଯାତ୍ରୀ ଓ ରେଲକର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଭିତରେ ଚୋର ସହିତ ପୋଲିସର ସମ୍ପର୍କ ଯାହା ଉଣାଅଧିକେ ତାହା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଅନୁଭବ କରିନାହିଁ । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ପ୍ରଥମଶ୍ରେଣୀର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବଗିରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲାବେଳେ ଆମେ ଦଳେ ସାମ୍ବାଦିକ ଥରେ ଚଣ୍ଡୀଗଡ଼ରେ କିଭଳି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲୁ, ତାହା ଜୀବନରେ ପାଶୋରି ହବ ନାହିଁ ।

ପଞ୍ଜାବରେ ମଇ-ଜୁନର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗ୍ରୀଷ୍ମର ଦାପଟ ଭୁକ୍ତଭୋଗୀ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କେହି କଳ୍ପନା କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ସେଦିନ ସକାଳୁ ଭାଖଡ଼ା-ନଙ୍ଗଲ ଅତିଥି ନିବାସରୁ ମଟର ଯୋଗେ ବାହାରି ରୂପଡ଼ା ଦେଇ ଚଣ୍ଡୀଗଡ଼ରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ପ୍ରଖର ମଧ୍ୟାହ୍ନ । ପଞ୍ଜାବ ସମତଳ ଭୂମିର ଚିକଣା ବାଲି ଦେହର ଝାଳରେ ଲେପି ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଖରାଯୋଗୁଁ ଲୋକେ ଘର୍ମାକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେଦିନ ଆମେ ପୁରାପୁରି

କର୍ଦ୍ଦମାକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିଲୁ । ଗଣ୍ଡିଏ ଭୋଜନ ପରେ ସାମାନ୍ୟ ବିଶ୍ରାମକରି ପୁଣି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ବାହାରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଘଡ଼ିରେ ସାଢ଼େ ୭ଟା ବାଜିଲାଣି, ଅଥଚ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ତ ଯିବାକୁ ନାହାନ୍ତି, ଭୁଲିଗଲେ କି ଆଜି ?

ରାତି ପ୍ରାୟ ୧୦ଟା ବେଳକୁ ସବୁ କାମ ସାରି ବଗିର ଆରାମଦାୟକ ଶଯ୍ୟା କୋଳରେ ନିଜ ନିଜକୁ ସମର୍ପି ଦେବାପାଇଁ ଷ୍ଟେସନରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ସେତେବେଳକୁ କ୍ଲାନ୍ତିରେ ଦେହ ଏଭଳି ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ୁଥାଏ ଯେ ମଟରରୁ ଓହ୍ଲାଇ ବଗିପାଏ ଚାଲି ଚାଲି ଯିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ କଷ୍ଟ ବୋଧ ହେଉଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ବଗି କାହିଁ ? ଶୁଣି ସ୍ତମ୍ଭିତ ହେଲୁ, କୁଆଡ଼େ ସେଇଟି ଅମ୍ବାଲାରେ ଅଟକି ରହିଛି ।

ରାତି ଡ୍ୟୁଟିରେ ଥିବା ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ଷ୍ଟେସନ ମାଷ୍ଟର କାହିଁକି ବଗି ଆସିଲା ନାହିଁ, ତାହାର କୌଣସି ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ମାସେକ ଆଗରୁ ରେଲବାଇବୋର୍ଡ ଆମ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରିଦେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଚଣ୍ଡୀଗଡ଼ରେ ଆମକୁ ନିରାଶ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ବହୁ ଆକାଂକ୍ଷିତ ବିଶ୍ରାମର ଆଜି ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ହଠାତ୍ ଏକ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନରୁ ଉଠିଲା ଭଳି ଚଣ୍ଡୀଗଡ଼ରୁ ଛାଡ଼ୁଥିବା ସେ ରାତିର ଶେଷ ପାସେଞ୍ଜର ଗାଡ଼ିଟିରେ କୌଣସିମତେ ଅମ୍ବାଲା ଯାଏ ସ୍ଥାନ ସଂଗ୍ରହ କରିବାପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ରହୋଇ ଉଠିଲୁ । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ କିମ୍ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ବଖରା ଖୋଜିବାରେ ସମୟ ବରବାଦ ନକରି ମୁହଁ ସାମନାରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଡବାରେ ଚଢ଼ିଗଲୁ । ଜଣେ ସର୍ଦ୍ଦାରଜୀଙ୍କ କୃପାରୁ ସାମାନ୍ୟ କେତେ ଇଞ୍ଚ ଯାଗା ଗୋଟିଏ ବେଞ୍ଚ୍‌ର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ମିଳିଗଲା । ସର୍ଦ୍ଦାରଣୀ ସାହେବା ବିପୁଳ ବପୁ ବିସ୍ତାର କରି ବେଞ୍ଚ୍‌ର ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଂଶକୁ ନିଜ ଦଖଲରେ ରଖିଥିଲେ । ଯାହାହେଉ କୌଣସିମତେ ରାତି ୩ଟା ବେଳେ ଅମ୍ବାଲା ଜଙ୍କ୍‌ସନରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲୁ । ସେତେବେଳକୁ ଦେହରେ ଆଉ ପ୍ରାଣ ଥିଲାଭଳି ମନେ ହେଉ ନଥିଲା ।

ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ରେଲ ଷ୍ଟେସନ ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟଙ୍କ ଅଫିସର ଗଦିଦିଆ ଚେୟାର ଉପରେ ବସି ବସି ଚଣ୍ଡୀଗଡ଼ ଷ୍ଟେସନର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା କଥା ଭାବୁଥିଲି । ଆଜି କିନ୍ତୁ ବିଦେଶର ଜଣେ ରେଲବାଇ ଅଫିସରଙ୍କ ସହୃଦୟତାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନିଦର୍ଶନ ପାଇ କୃତ କୃତ୍ୟ ନ ହୋଇ ରହି ପାରିଲି ନାହିଁ । ବାସ୍ତବରେ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ମନୋବୃତ୍ତି ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଥିବା କର୍ମଚାରୀଗୋଷ୍ଠୀ ଭିତରେ କେତେ ଜଣଙ୍କର ବା ଥାଏ ? ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କଠାରେ ଯଦି ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ଷ୍ଟେସନ ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟଙ୍କ ହୃଦୟ ଥାଆନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଶାସନକଳଦ୍ୱାରା ମର୍ତ୍ତ୍ୟଭୂମି ସ୍ୱର୍ଗରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରନ୍ତା ।

ପୁଣି ସେହି ବୃଦ୍ଧ ଠେଲାଗାଡ଼ିବାଲାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଟାକ୍ସିଷ୍ଟାଣ୍ଡକୁ ଯାଇ ହୋଟେଲଯାଏ ଗୋଟିଏ ଟାକ୍ସି ଭଡ଼ା କଲି । ଷ୍ଟେସନଠାରୁ ଖୁବ୍ ବେଶି ଦୂର ନୁହେ । ଜିନିଷପତ୍ର ନ ଥିଲେ ପନ୍ଦର ମିନିଟରେ ଚାଲି ପହଞ୍ଚି ପାରିଥାନ୍ତି । ଟାକ୍ସିବାଲା ମାତ୍ର ଦେଡ଼ଟଙ୍କା ଭଡ଼ା ନେଲା ।

ହୋଟେଲଟି ଖୁବ୍ ବଡ଼ ନୁହେ; କିନ୍ତୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ । ତ୍ରି ତଳର ଗୋଟିଏ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ମୋପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି । ବଡ଼ ଆରାମ ଲାଗିଲା । ବିମାନରୁ ଅବତରଣ କରିବାଠାରୁ ଦୀର୍ଘ ଚାରି ଘଣ୍ଟା କାଳ ଯେଉଁ ଦୁଶ୍ଚିନ୍ତାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରତିଟି ମୁହୂର୍ତ୍ତ କଟାଉଥିଲି, ସାମୟିକ ଭାବରେ ତାହାର ଅବସାନ ଘଟିଲା ।

କିନ୍ତୁ ଆହୁରି ଅନେକ କାମ ବାକି ଅଛି । ହୋଟେଲ ସିନା ଯୋଗାଡ଼ କରି କୌଣସିମତେ ମୁଣ୍ଡ ଗୁଞ୍ଜିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି; ମୋର ଜର୍ମାନୀ ଭ୍ରମଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କଣ ହେବ ? ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଅତିଥି ହେବା କଣ ଶେଷକୁ ଫସର ଫାଟିଲା ! ଭାବିଲି ହୋଟେଲ ମ୍ୟାନେଜରଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ଏହାର ଏକ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିବି । କିନ୍ତୁ ଆଗ ଦେହ ଓ ମନକୁ ତାଜା କରିବା ପାଇଁ କିଛି ଇନ୍ଧନ ଦରକାର । ବିମାନ ପରିଚାରିକା ରସଗୋଲା ଡବା ଦେଖାଇ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଲଞ୍ଚ୍‌ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବେ ବୋଲି ଯେଉଁ ଲୋଭ ଦେଖାଇ ଗଲେ, ତାହା ତ ଭାଗ୍ୟରେ ଜୁଟିଲା ନାହିଁ । ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଅତିଥି ଭାବରେ

ଯେଉଁ ଷୋଡ଼ଶ ପୂଜାର କଳ୍ପନା କରିଥିଲି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଆକାଶକୁସୁମ ଭଳି ମିଳେଇଗଲା । ପେଟରେ ଦାନା ନାହିଁ, ଏଣେ ଆଦ୍ୟ ସେପ୍‌ଟେମ୍ବର ହେଲେ ମଧ୍ୟ କନକନିଆ ଶୀତ । ବିପଦରେ ପଡ଼ି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୋକଶୋଷ ଓ ଶୀତ ପ୍ରାୟ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲି । ହୋଟେଲରେ ପାଦ ଦେବାଠାରୁ ସେ ସବୁର ପୁଣି ଉପଦ୍ରବ ଆରମ୍ଭ ହେଲାଣି ।

ଘଣ୍ଟା ବଜାଇବାରୁ ଜଣେ ପରିଚାରିକା ପହଞ୍ଚିଲେ, ଭଲ ଇଂରାଜୀ ଜାଣନ୍ତି । ଭୋକ ହେଉଥିବା କଥା ଶୁଣି ସେ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ବୁଝାଇ ଦେଲେ—ଏ ହୋଟେଲରେ ଖାଇବାର କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ; ପଡ଼ିଶାରେ ରେସ୍ତୋରାଁ ଅଛି, ଟେଲିଫୋନ କଲାକ୍ଷଣି ଖାଇବାକୁ ଆଣି ଦେଇଯିବ । ନିଜେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ମଧ୍ୟ ଖାଇ ପାରନ୍ତି । ଏଠାକୁ ମଗାଇଲେ ସର୍ଭିସ ଖର୍ଚ୍ଚ ଶତକଡ଼ା ୨୫ ଭାଗ ଅଧିକା ପଡ଼େ ।

ମୋ ପାଖରେ ଜର୍ମାନମୁଦ୍ରା ବେଶି ନାହିଁ । ଏଣେ ସରକାରୀ ଆତିଥ୍ୟ ମିଳିବା ସନ୍ଦେହଜନକ ହେଲାଣି । ତେଣୁ ଜଗିରଖି ଚଳିବା ଉଚିତ । ହୋଟେଲରେ କେବଳ ରହିବା ପାଇଁ ଦୈନିକ ୧୬ ଟଙ୍କା ।

ଆଉ ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ନ କରି ରେସ୍ତୋରାଁରେ ଖାଇବା ପାଇଁ ଚାଲିଲି । ସେଠାରେ ଯେଉଁ ଖାଦ୍ୟତାଲିକା ପାଇଲି, ହେଲେ ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷର ବୁଝିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟକର । ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ଭାଗ୍ୟକୁ କାଚ ଡେକ୍‌ସ ଭିତରେ ଜିନିଷ ସଜାହୋଇ ରହିଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଅଧ ସେରକିଆ ଚୂନ୍ଦୀମାଛ, କିନ୍ତୁ ମଟରସିଝା ବରାଦ କରି ବସିଗଲି । ଟମାଟୋ ଚଟଣୀ ସହ ଚୂନ୍ଦମାଛ ଭଜା ବେଶ ଭଲ ଲାଗିଲା । ଶେଷକୁ ଖଣ୍ଡିଏ କେକ୍ ଓ କପେ କଫିର ବରାଦ କଲି । ବିଲ୍ ପହଞ୍ଚିଲା ପ୍ରାୟ ଚାରି ଟଙ୍କାର ।

ଯାହା ଖର୍ଚ୍ଚ ପଡ଼ୁ, ପଛେ ପେଟ ଥଣ୍ଡା ହେଲା । କିନ୍ତୁ ମନ ଥଣ୍ଡା ହେବାକୁ ନାହିଁ । ହୋଟେଲ ମ୍ୟାନେଜରଙ୍କୁ ମୋ ଦୁଃଖକଥା ଜଣାଇବାରୁ ସେ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ବନ୍ ସହିତ ଟେଲିଫୋନ ସଂଯୋଗ ସ୍ଥାପନ କରିବା ପ୍ରସ୍ତାବଟା ନିତାନ୍ତ ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଜି ହୋଇଗଲି ।

ଆଶଙ୍କା ଥିଲା, ହୁଏ ତ ଟେଲିଫୋନ କନେକ୍ସନ ମିଳୁମିଳୁ ବିଳମ୍ବ ହେବ; କିନ୍ତୁ ତାହା ନୁହେଁ । ଲୋକାଲ କଲ ଭଳି ଡାଏଲର ନମ୍ବର ଘୁରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଂଯୋଗ ମିଳିଗଲା । ମୁଁ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରଚାର ଦପ୍ତରର ଜଣେ ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ ଅଫିସରଙ୍କୁ ଫୋନରେ ପାଇଥିଲି । ସେ ମୋର ଠିକଣା ଟିପି ରଖି ୧୫ ମିନିଟ ଅପେକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ମନରେ ଦମ୍ଭ ଆସିଲା । ଏଥର 'ଇସ୍‌ପାର' କିମ୍ବା 'ଉସ୍‌ପାର' କିଛି ଗୋଟାଏ ନିଶ୍ଚୟ ଜଣା ପଡ଼ିବ—ଖୋଦ୍ ପ୍ରଚାର ଦପ୍ତରର ବଡ଼ କର୍ତ୍ତାଙ୍କ କାନକୁ କଥାଟା ଗଲାଣି ।

ମନର ଭାବନା ମନରେ ଅଛି, ଝଣଝଣ ହୋଇ ଟେଲିଫୋନ୍ ବାଜି ଉଠିଲା । ବନ୍‌ରୁ କଲ ଆସିଛି । "ଇଣ୍ଡିଏନ ଜର୍ଣ୍ଣାଲିଷ୍ଟ ମି· ମିଶ୍ର ଅଛନ୍ତି ?"

"ହଁ, ହଁ, ଏଇ ମୁଁ ନିଜେ କହୁଛି ମି. ମିଶ୍ର" ଉତ୍ତର ଦେଲି ।

"ଆପଣ ଅସୁବିଧା ଭୋଗିଥିବାରୁ ଆମେମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ । ଆମର ସଂଶୋଧିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ପାଇ ନାହାନ୍ତି; ନଚେତ୍ ଏଭଳି ଘଟି ନ ଥାନ୍ତା ।" ଶୁଣିଲି ଟେଲିଫୋନ୍ ବାଗ୍ମୀ ନାରୀ କଣ୍ଠର ଆକୁତି ।

"ହଉ ଯାହା ତ ହେବାର ହେଲାଣି, ସେଥିପାଇଁ ଶୋଚନା କରୁ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପାୟ ?"

ପୁଣି ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରି ଉତ୍ତର ପାଇଁ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୋଇ କାନ ପାତିଲି ।

ଭଦ୍ରମହିଳା ବୁଝାଇ କହିଲେ—

କଲିକତାସ୍ଥ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀର ଭାଇସ୍ କନ୍‌ସଲ ଡକ୍ଟର ଫିଶର ଆପଣଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବର୍ଲିନ୍ ସମସ୍ୟା ଜଟିଳ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥିବାରୁ ସମସ୍ତ ବୈଦେଶିକ ସାମ୍ବାଦିକଙ୍କୁ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁଟ୍

ବଦଳରେ ସିଧା ବର୍ଲିନ୍ ନେବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି । ଏହି କାରଣରୁ ଆଜି ଫ୍ରାଙ୍କ୍‌ଫର୍ଟରେ ଆପଣଙ୍କୁ ପାଛୋଟି ଆଣିବାପାଇଁ କେହି ଭେଟି ନାହାନ୍ତି; ବର୍ଲିନରେ ଜଣେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିବେ । ଦୟାପୂର୍ବକ ଆପଣ ଶୀଘ୍ର ବର୍ଲିନ ଚାଲିଯାଆନ୍ତୁ । 'ଲୁଫ୍‌ଟହ୍ନଁଜା' ବିମାନ କମ୍ପାନୀ ଅଫିସରେ ଆପଣଙ୍କ ପାଇଁ ଖଣ୍ଡିଏ ଟିକଟ କିଣା ହୋଇ ରଖା ହୋଇଛି ।

ବହୁ କଷ୍ଟରେ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଟିକିଏ ଅରାମ ପାଇଛି; ଆରାମରେ ବସି ନିଶ୍ୱାସ ମାରିଛି କି -ନାହିଁ, ପୁଣି ଦୌଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ ବର୍ଲିନ ।

ଭଦ୍ରମହିଳା ଟେଲିଫୋନ୍ ଛାଡ଼ି ଦେଲେଣି । ମୋର ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ହୋଟେଲ ମ୍ୟାନେଜର ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ଶୀଘ୍ର ବିମାନଘାଟୀକୁ ଯାଇ ବର୍ଲିନଗାମୀ ବିମାନ ଧରନ୍ତୁ । ଆଉ ଘଣ୍ଟାଏ ମାତ୍ର ସମୟ ଅଛି । ତରବରରେ ହୋଟେଲ ପାଉଣା ପରିଶୋଧ କରି ବାକ୍ସ ଗଣ୍ଠିଲି ଧରି ବାହାରି ପଡ଼ିଲି । ନିତଳ କକ୍ଷର କିଶୋରୀ ପରିଚାରିକାଟି ବିସ୍ମୟବିମୂଢ଼ ହୋଇ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଛି । ଘଣ୍ଟାଏ ରହି ଦିନକର ପାଉଣା ଦେଇ ଝଡ଼ବେଗରେ କେହି ଚାଲିଯିବା ହୁଏ ତ ସେ କ୍ୱଚିତ୍ ଦେଖିଛି ।

ହୋଟେଲ ମ୍ୟାନେଜରଙ୍କ ମଧ୍ୟସ୍ଥତାରେ ଟାକ୍‌ସିବାଲା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲା, 'ଲୁଫ୍‌ଟହ୍ନଁଜା' କାଉଁଟରରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ମୋ ପାଇଁ ଟିକଟ ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେବ । ଭଡ଼ା ନେବ ୮ ଡି. ଏମ—ପ୍ରାୟ ୧୨ଟଙ୍କା । ତଥାସ୍ତୁ କହି ଗାଡ଼ିରେ ବସିଲି ।

ଶକ୍ତିଶାଳୀ 'ଓପେଲଗାଡ଼ି' ତୀର ବେଗରେ ଛୁଟିଛି ବିମାନବନ୍ଦର ଅଭିମୁଖେ । ଆକାଶ ମେଘମୁକ୍ତ । ଅସ୍ତଗାମୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ନିଷ୍ପ୍ରଭ କିରଣରେ ବର୍ଷା-ବିଧୌତ ନଗରୀ ଏକ ନୂତନ ରୂପ ଧାରଣ କରିଛି । ମଟର ରେଡିଓରୁ ଭାସି ଆସୁଥିବା ସ୍ୱରଲହରୀ ସହିତ ଡ୍ରାଇଭର ମଧ୍ୟ ମନଫୁଲଣା ପାଳିଆ ଧରିଛି । ପ୍ରମୋଦ ଭ୍ରମଣର ଉପଯୁକ୍ତ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲେହେଁ ମୋ ଆଖି କାନରେ ସେ ସବୁ କିଛି ପଡ଼ୁ ନ ଥାଏ । ଏକମାତ୍ର

ଚିନ୍ତା କିପରି ବିମାନ ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ଗାଡ଼ି ବିମାନ ଘାଟୀରେ ପହଞ୍ଚିବ । କିନ୍ତୁ ତାହା ଏତେ ସହଜରେ ହେଉଛି କେଉଁଠି ? ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀର ମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟକେନ୍ଦ୍ର । ଜର୍ମାନୀ ସରକାର ଏହି ସହରଟିକୁ ବହିର୍ଜଗତର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ପେଟିକା (Show Case) ରୂପେ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାୟ ୭ ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀଙ୍କର ଲକ୍ଷାଧିକ ମଟର ଯାନ ଏହାର ରାଜପଥକୁ ପ୍ରତିଦିନ ଦଳିବାରେ ଲାଗିଛି । ସଡ଼କଯାକ ଜୋକଭଳି ମଟରଗାଡ଼ି ସାଲୁ ବାଲୁ । ଡ୍ରାଇଭର ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଭିତରେ ପହଞ୍ଚିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, କାର୍ଯ୍ୟତଃ ତାହାହିଁ ହେଲା । ଯେଉଁ ବିମାନ ଧରିବା ପାଇଁ ଏତେ ଛଟପଟ, ତାହା ଆମେ ପହଞ୍ଚିବାର କିଛିକ୍ଷଣ ଆଗରୁ ମୋତେ ପୁଣି ଥରେ ହତାଶା ସାଗରରେ ବୁଡ଼ାଇଦେଇ ଉଡ଼ି ଚାଲିଗଲା ।

ଡ୍ରାଇଭର ସାହେବ ହତଚକିତ ହୋଇ ମୋ ପାଖରେ ଆସି ମୁହଁ ପୋତି ଠିଆହେଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିରକ୍ଷା ସମ୍ଭବ ହେଲା ନାହିଁ ।

ପ୍ରବୋଧ ଦେଇ କହିଲି, ଇଏ ତ ଆମ ହାତର କଥା ନୁହେଁ, ଟ୍ରାଫିକ ଜାମ ବିଗାଡ଼ିଲା ।”

ନୀରବ ସମ୍ମତି ଜଣାଇ ମୋଠାରୁ ଭଡ଼ା ପାଉଣା ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ‘ଗୁଡ଼ବାଇ’ ଜଣାଇଲା ।

ମୁଁ କିନ୍ତୁ ନ ଫେରିବା ହିଁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ମନେକଲି । ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାରୁ ଜଣାଗଲା, ବ୍ରିଟିଶ ୟୁରୋପୀୟାନ ଏଆରୱେଜ୍ (ବି. ଇ.ଏ.)ର ଗୋଟିଏ ଭାଇକାଉଣ୍ଟ ବିମାନ ସାଢ଼େ ପାଞ୍ଚଟା ବେଳେ ବର୍ଲିନ ଅଭିମୁଖରେ ଯିବ । ଟିକଟ ମିଳିବାରେ ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ୯୮ ଟଙ୍କା ଗଣିଦେଇ ଖଣ୍ଡିଏ ଟିକଟ କିଣି ଚଳମାନ ସିଡ଼ିରେ ବିଶ୍ରାମ କରିବା ପାଇଁ ଉପର ତାଲାର ଲାଉଁଜକୁ ଚାଲିଗଲି । ବିମାନ ଛାଡ଼ିବାକୁ ଆହୁରି ୪୦ ମିନିଟ ବିଳମ୍ବ ଅଛି ।

ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ବିମାନ ବନ୍ଦରର ଉପରତାଲା କକ୍ଷଟିକୁ ଦେଖିଲେ ମନେହେବ କଲିକତା ନିଉମାର୍କେଟର ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସଂସ୍କରଣ । ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀ ସରକାର ଏହି ବିମାନ ବନ୍ଦର ଅଞ୍ଚଳକୁ ବାଣିଜ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ 'ମୁକ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ' (Free Port) ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏଠାରେ ଯେଉଁସବୁ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ବିକ୍ରିନିମନ୍ତେ ରକ୍ଷିତ ରହୁଛି, ତା ଉପରେ ଶୁଳ୍କ ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସାଧାରଣ ବଜାର ଦର ଅପେକ୍ଷା ଯଥେଷ୍ଟ ଶସ୍ତାରେ ଏଠାରେ ଜିନିଷ ମିଳିଥାଏ ।

ସମୟ କଟାଇବା ପାଇଁ ମୋତେ ଗୋଟିଏ କାମ ମିଳିଗଲା । ଦୋକାନ ଦୋକାନ ବୁଲି ଜିନିଷ ପରଖିବାକୁ ଲାଗିଲି ।

ଲାଉଞ୍ଜରେ ବହୁ ଲୋକଙ୍କ ସମାଗମ । କିଏ କେଉଁଆଡ଼େ ଯିବେ, କେତେବେଳେ ବିମାନ ଆରୋହଣ ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଆସିବ, ଅଧିକାଂଶ ସେଥିନିମନ୍ତେ ଉତ୍କର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଜଣେ ବୃଦ୍ଧା ଡାଲାରେ ନାନା ରଙ୍ଗର ଫୁଲତୋଡ଼ାମାନ ସଜାଇ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ନୀରବରେ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେଇ ପାଖ ଦେଇ ଗଲାବେଳେ ଅନେକେ ବୃଦ୍ଧାଙ୍କ ଡାଲାରୁ ଫୁଲ ତୋଡ଼ାଟିଏ ନେଇ ପଇସା ଦେଇ ଯାଉଥିବାର ଦେଖିଲି । ବୋଧହୁଏ ସହାୟ-ସମ୍ବଳହୀନ ବୃଦ୍ଧାଙ୍କର ଏହା ଏକମାତ୍ର ରୋଜଗାରର ପନ୍ଥା ।

ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଯୁବକ ବସିଥିଲେ । ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ ପରିଚୟ ହେଲା । ଘର ହଜାରିବାଗ ଜିଲ୍ଲାରେ । ବୟସରୁ ମନେହେଲା, ସେ ହୁଏ ତ ଛାତ୍ର ହୋଇଥିବେ । କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟାର୍ଜନ ପାଇଁ ସେ ୟୁରୋପ ଆସି ନାହାନ୍ତି ବୋଲି କହିଲେ । କୌଣସି ଏକ ଆମଦାନି-ରପ୍ତାନି ବ୍ୟବସାୟ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ହୋଇ ଗତ ୬ବର୍ଷ ଧରି ୟୁରୋପରେ ଅଛନ୍ତି । ଲଣ୍ଡନ ହେଉଛି ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ । ଫ୍ରାଙ୍କଫୁଟ ଶିଳ୍ପମେଳା ଦେଖିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆସିଥିଲେ ।

ଅଳ୍ପ ସମୟର ଆଲୋଚନା ଭିତରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନର ମୋଟାମୋଟି ଆଭାସ ମିଳିଲା । ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ଯୁବକ-ଯୁବତୀ-

ମାନଙ୍କୁ ଜଣେ ଜଣେ 'ବିଦ୍ୟାସାଗର' କରିବା ପାଇଁ ବିଶେଷ ତତ୍ପରତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଉଛି; ସେମାନଙ୍କୁ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟରେ ତାଲିମ ଦେଇ "ଦୋ ପୈସେ" ରୋଜଗାରର ପନ୍ଥା ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଉ ନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଧାରଣା । ଭାରି ଦୁଃଖ କରି କହିଲେ, ବହୁତ 'ଛେକ୍ଡ଼େ' ପାଠ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ୟୁରୋପ ଆସି ଏ ଭୂଇଁରେ ପାଦଦେଲା ପରେ ପାଠ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ଛାଡ଼ି ଦେଇ "ଛେକ୍ଡ଼ୀ"ମାନଙ୍କ ପଛରେ ଗୋଡ଼ାଇବାର 'ହମେଶା' ଦେଖାଯାଉଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା 'ବାପ୍-ଦାଦା'ଙ୍କ 'ପୈସେ' ମାତ୍ର 'ବରବାଦ୍' ହେଉଛି ।

ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟର ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପ ସେ ଉଦାହରଣମାନ ମଧ ଥୋଇଲେ । ଯିଏ ଦୁଇ ବର୍ଷ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଆସୁଛି, ସେ ତିନି ବର୍ଷ ରହୁଛି । ଯିଏ ତିନି ବର୍ଷ ପାଇଁ ଆସୁଛି, ସେ ଚାରି ବର୍ଷ କିମ୍ବା ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ରହୁଛି । କାହିଁକି ? ପଢ଼ାପଢ଼ି ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଚାଲୁଥିଲେ ଠିକ୍ ସମୟରେ ଫେରୁଥାନ୍ତେ । ତାହା ଆଉ ହେଉଛି କେଉଁଠି ?

ମୁଁ କହିଲି—ଆଶାକରେ ସମସ୍ତେ ଏଭଳି ନୁହନ୍ତି । ଅନେକ ଯୁବକ ଖୁବ୍ ଭଲ ଫଳ ଦେଖାଇ ଫେରୁଛନ୍ତି ।

ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ମୋ କଥାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର ନ କଲେ ମଧ ଭଲ ଫଳ ଦେଖାଉ ନ ଥିବା ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ ବୋ'ଲି ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଧାରଣା, ତାକୁ ବାରମ୍ବାର ଦୋହରେଇବାକୁ ଲଗିଲେ ।

ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରେ ବହୁ ଭାରତୀୟ ଅଛନ୍ତି । ସହରଟି ମୁଖ୍ୟତଃ ବ୍ୟବସାୟକେନ୍ଦ୍ର ହେଲେହେଁ ଜର୍ମାନ ସଂସ୍କୃତିର ମଧ ଏକ ପୀଠସ୍ଥଳ । ମହାକବି ଗେଟେଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ମେଇନ୍ ନଦୀ ଓ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ସହର ଧନ୍ୟ ହୋଇଛି । ୧୯୬୦ରେ ଯେତେବେଳେ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ଆସିଥିଲି, ସେତେବେଳେ ଗେଟେଙ୍କ ନିବାସସ୍ଥଳରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲି । ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଧାରାକୁ ଭଗୀରଥ ଭଳି ଯେଉଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନୀଷୀଗଣ ୟୁରୋପୀୟ ବିଦ୍‌ଗ୍ଧସମାଜର ଅବଗାହନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରବାହିତ କରାଇ ପାରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଗେଟେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ

କରିଛନ୍ତି । କାଳିଦାସଙ୍କ ଅମରକୃତି 'ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳମ୍'ର ଜର୍ମାନ ଅନୁବାଦ ଗେଟେଙ୍କ ଭଳି ସର୍ବଦେଶ ଓ ସର୍ବକାଳର ଜଣେ ମହାକବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ହୁଏ ତ ପଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତରେ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟଭଣ୍ଡାରର ଏହି ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନଟିର ପରିଚୟ ପାଇବା ଅନେକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସହଜ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ।

'ଗେଟେ ସ୍ମାରକଭବନରୁ' ଫେରିବା ରାସ୍ତାରେ ଜଣେ ମୁସଲମାନ ଯୁବକଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା । ଜନ୍ମ ଆଗ୍ରାରେ । ବାପ ଥିଲେ ଡେପୁଟି ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ଜେନେରଲ । ଆଣବିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କରି ଜର୍ମାନୀରେ ସ୍ଥାୟୀଭାବରେ ବସବାସର କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ଘରକୁ ଡାକିନେଲେ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଆୟେଶା ବେଗମ୍ କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟା ନୁହନ୍ତି; ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀରୁ ପଳାଇ ଆସିଥିବା ଜଣେ ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରାର୍ଥିନୀ ଝିଅ । ଡକ୍ଟର ଅଜାଜ୍ ପତ୍ନୀରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଥିବାରୁ ଧନ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଶୁଣିଲି ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରେ ଗୋଟିଏ ମସଜିଦ୍ ଅଛି; କେତେ ପରିବାର ମୁସଲମାନ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ମସଜିଦଟି ପାକିସ୍ତାନର ପୂର୍ବତନ ବୈଦେଶିକ ମନ୍ତ୍ରୀ ସାର୍ ମହମ୍ମଦ ଜାଫରୁଲ୍ଲାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇପାରିଛି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ କେତେ ପରିବାର ମୁସଲମାନ ଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଅହମ୍ମଦୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ । ସାର୍ ଜାଫରୁଲ୍ଲା ମଧ୍ୟ କୁଆଡ଼େ ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀର ।

ଡକ୍ଟର ଅଜାଜ୍‌ଙ୍କୁ ଭାରତ ନ ଫେରିବାର କାରଣ ପଚାରିବାରୁ ଯେଉଁ ଉତ୍ତର ପାଇଲି, ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟହେଲା, ଆମ ଆଣବିକ ଶକ୍ତି ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ରର କର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆସ୍ଥାର ଅଭାବ । ଏହାଛଡ଼ା ଭାରତରେ ଏହି ବିଭାଗର ସର୍ବୋଚ୍ଚ କର୍ତ୍ତା ଯାହା ପାରିଶ୍ରମିକ ପାଆନ୍ତି, ଡକ୍ଟର ଅଜାଦ୍ ତାହାର ଦୁଇ ଗୁଣ ଅଢ଼େଇ ଗୁଣ ରୋଜଗାର କରୁଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଭାରତକୁ ଫେରିବାର ଆପାତତଃ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁ ନାହିଁ ।

ବାସ୍ତବରେ ଇଏ ଗୋଟିଏ ଗୁରୁତର ସମସ୍ୟା । ଭାରତରେ ଯେତେବେଳେ ବହୁ ସଖ୍ୟାରେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆବଶ୍ୟକ,

ସେତେବେଳେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇଥିବା ଯୁବକମାନେ ଯଦି ଦେଶକୁ ନ ଫେରନ୍ତି, ତାହେଲେ ଅତିଶୟ ଦୁଃଖର କଥା ହେବ ।

ବି. ଇ. ଏ. ଗେଟ୍‌ରେ ଜଣେ ଯୁବତୀ ପରିଚାରିକା ଖାତାପତ୍ର ଧରି ଠିଆ ହେଲେଣି । ବିମାନ ଛାଡ଼ିବା ସମୟ ପାଖେଇ ଗଲାଣି । ହଜାରିବାଗର ଯୁବକଙ୍କ ଠାରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଗେଟ୍ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲି ।

ବିଭକ୍ତ ବର୍ଲିନର ବ୍ୟଥା

ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟଠାରୁ ବିମାନମାର୍ଗରେ ବର୍ଲିନ ମାତ୍ର ଘଣ୍ଟାକର ରାସ୍ତା । ବି.ଇ.ଏ. ଭାଇକାଉଁଣ୍ଟ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀର ସୀମା ପାର କରି ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ଉପର ଦେଇ ଉଡ଼ି ଚାଲିଲା । ବର୍ଲିନର 'ଟେମ୍ପଲହୋଫ' ବିମାନଘାଟୀରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସାଢ଼େ ଛଅଟା ସୁଦ୍ଧା ପହଞ୍ଚିପାରିବା ବୋଲି କ୍ୟାପଟେନ୍ ଘୋଷଣା କଲେ ।

ବିମାନଟି ୧୨।୧୪ ହଜାର ଫୁଟ ଉଚ୍ଚରେ ଗତି କରୁଥିବାରୁ ଭୂଭାଗ ଦେଖିବାରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ହେଉ ନ ଥିଲା ।

ଦିଗନ୍ତବିସ୍ତାରିତ ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଛଡ଼ା ଆଖିରେ ଆଉ କିଛି ପଡ଼ୁ ନ ଥିଲା । ସତେ ଯେପରି ବିମାନଟି ଶିଳ୍ପପ୍ରଧାନ ପଶ୍ଚିମ ୟୁରୋପ ନୁହେଁ, କୌଣସି ଏକ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ଉପର ଦେଇ ଗତି କରୁଛି । ମଝିରେ ମଝିରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗ୍ରାମ କିମ୍ବା ଛୋଟ ସହର । ସହରର ଆଖ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଅଧେ କାରଖାନା । ବହୁ ଜାଗାରେ ସ୍ଥଳବାହିନୀ, ବିମାନ ବାହିନୀ କିମ୍ବା ଯାନ୍ତ୍ରିକ ବାହିନୀର ଛାଉଣୀର ଚିହ୍ନ ଦେଖାଯାଉଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଅସଂଖ୍ୟ କଳ କାରଖାନାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ମିତ୍ରରାଷ୍ଟ୍ରର ବୋମା ମାଡ଼ରେ ଧ୍ୱଂସ ପାଇଛି । ଅବଶିଷ୍ଟ ଯାହା ଥିଲା ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ରୁଷିଆର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଯାଇଛି । ନାଜି-ବାହିନୀର ରୁଷ ଅଭିଯାନବେଳେ ରୁଷିଆର ମୂଳ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ଯେଉଁ କ୍ଷତି ଘଟିଥିଲା, ତାହାର ବୋଧହୁଏ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ ନିମନ୍ତେ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା । ତେବେ କେବଳ ଜର୍ମାନୀରୁ ନୁହେଁ, କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପୂର୍ବ-ୟୁରୋପର

ଅଧିକାଂଶ ଦେଶରୁ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ବହୁ କଳକାରଖାନା ରୁଷିଆକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଯାଇଛି ।

ହିଟ୍‌ଲର ଓ ତାଙ୍କ ନାଜୀ ଦଳକୃତ ପାପ ନିମନ୍ତେ ଏବେ ଜର୍ମାନ ଜନତାକୁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରାଯାଉଛି । ସାମରିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜର୍ମାନୀ ପରାଜିତ, ରାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଖଣ୍ଡିତ ଏବଂ ଅଧ୍ୟୁଷିତ, ତଥାପି ଏତିକିରେ ବିଜେତାର ତୃପ୍ତି ନାହିଁ । ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାକୁ ନିଃସ୍ୱ ନ କରିବାଯାଏ ବୋଧହୁଏ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ବିଜୟ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଉଛି ।

ଅସ୍ତରାଗରଞ୍ଜିତ ପଶ୍ଚିମ ଆକାଶ କୁଜ୍‌ଝଟିକାର ଆବରଣରେ ଲୁଚିଗଲାଣି । ପରିଚାରିକା ଶ୍ରୀମତୀ ମାର୍ଗାରେଟା ସାନ୍ଧ୍ୟ ଚା ପାନର ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ, ସେଥିରେ ମୋର ରାତ୍ରିଭୋଜନର କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହୋଇଗଲା । କାଲେ ଯଦି ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ଭଳି ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼େ ତାହା ହେଲେ ବିମାନଘାଟୀର ବିଶ୍ରାମ କକ୍ଷରେ ରାତିଟା କଟାଇଦେଲେ ଚଳିବ । ବର୍ଲିନରେ ପହଞ୍ଚିବାପରେ ଆପାତତଃ ଖାଇବାର ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ।

ବିମାନରେ ଗୋଟିଏ ଇଟାଲୀୟ ସିନେମା କମ୍ପାନୀର ଲୋକେ ଅଭିନେତା-ଅଭିନେତ୍ରୀ ଦଳ ସହ ଆମ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଉଥାନ୍ତି । ବର୍ଲିନ ବିମାନ ବନ୍ଦରରେ ଏକ ଚିତ୍ର ପାଇଁ ଆୟୋଜିତ ଲୋକେସନ ସୁଟିଂରେ ଯୋଗଦେବେ । ଜଣେ କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କଠାରୁ ବୁଝିଲି, 'ବର୍ଲିନ ବ୍ଲକେଡ୍' ସମୟର ଘଟଣାବଳୀକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଏହି ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ପାଇଁ କାହାଣୀ ରଚିତ ହୋଇଛି ।

'ବର୍ଲିନର ବ୍ଲକେଡ୍' ସାମ୍ପ୍ରତିକ ଇତିହାସର ଏକ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଏବଂ ବିସ୍ମୟକର ଘଟଣା । ଯୁଦ୍ଧ ବିସମ୍ବାଦବେଳେ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷର ଘେରଉରେ ପଡ଼ି ସହର ଅବରୁଦ୍ଧ ହୁଏ, ନାଗରିକଗଣ ବାହାରକୁ ଯାଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଶେଷକୁ ଅବରୁଦ୍ଧ ନଗରବାସୀଙ୍କୁ ଅଭାବ ଓ କ୍ଷୁଧାର ତାଡ଼ନାରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଆକ୍ରମଣକାରୀ ନିକଟରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିବାକୁ

ବାଧ ହୁଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବର୍ଲିନ ସହରକୁ ଯେଉଁଭଳି 'ବ୍ଲକେଡ୍' ବା ଅବରୋଧ ଭିତରେ ରଖାଯାଇଥିଲା, ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରଥମତଃ ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ନୁହେଁ, ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେବାର ତିନି ବର୍ଷ ପରେ ଅବରୋଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୪୫ ମଇ ୨ ତାରିଖ ଦିନ ସୋଭିଏଟ ରୁଷିଆର ତାତ୍କାଳୀନ ସର୍ବମୟ କର୍ତ୍ତା ଓ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଷ୍ଟାଲିନ ଏକ ଆଦେଶନାମାରେ ବର୍ଲିନ ସହର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦଖଲକୃତ ହେଲା ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ମିତ୍ରଶକ୍ତି (ଆମେରିକା, ଇଂଲଣ୍ଡ, ଫ୍ରାନ୍ସ, ରୁଷିଆ) ହାତରେ ତାହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଦାୟିତ୍ୱ ପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ରୁଷ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ନାନା କାରଣରୁ ଏଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ମୋଟାମୋଟି ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ରୁଷ ସୈନ୍ୟ ଜର୍ମାନୀର ଯେତିକି ଅଂଶକୁ ଦଖଲ କରିଥିଲେ, ସେଥିରେ ଅନ୍ୟ କାହାର ଅଧିକାର ରହୁ, ଏହା ସେମାନେ ଇଚ୍ଛୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଦିଗରୁ ବିଚାରକଲେ ବର୍ଲିନ ସହର ରୁଷିଆରହିଁ ଅଧିକାର ଭୁକ୍ତ ହେବାର କଥା । ମାର୍ଶାଲ ଜୁକଭଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଯେଉଁ ରୁଷବାହିନୀ ଜର୍ମାନୀ ଉପରେ ପ୍ରତିଆକ୍ରମଣ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ସେମାନେ କେବଳ ବର୍ଲିନ ସହର ନୁହେଁ ଆହୁରି ୨୦୦—୨୫୦ ମାଇଲ ଯାଏ ପଶ୍ଚିମ ଆଡ଼କୁ ମାଡ଼ି ଯାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଆମେରିକା, ଫ୍ରାନ୍ସ ଏ ଯୁକ୍ତିକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ ।

ସେତେବେଳେ ହିଟଲରଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ନାଜୀଜର୍ମାନୀ ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ସଞ୍ଚୟ କରିଥିଲା, ତାକୁ କୌଣସି ରାଷ୍ଟ୍ର ଅନ୍ୟର ବିନା ସାହାଯ୍ୟରେ କାବୁ କରିବା ସମ୍ଭବ ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ତାହାର ପରାଜୟ ମିତ୍ରଶକ୍ତିର ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମ ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହେଲା । ଆମେରିକାର ସେନାପତି ଜେନେରାଲ ଆଇଜେନହାୱାରଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ଇଂଲିଶ-ପ୍ରଣାଳୀ ଲଙ୍ଘନ କରି ଏକ ବିରାଟ ଫୌଜ ପଶ୍ଚିମ-ରଣକ୍ଷେତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରି ନ ଥିଲେ ଜର୍ମାନୀର ପୂର୍ବସୀମାନ୍ତରେ ରୁଷବାହିନୀ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । ବସ୍ତୁତଃ ପୂର୍ବ 'ରଣକ୍ଷେତ୍ର' ତୁଳନାରେ 'ପଶ୍ଚିମ ରଣକ୍ଷେତ୍ର' ପ୍ରତି ହିଟଲର୍ ବେଶି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ଅଧିକ ଜର୍ମାନ ପ୍ରତିରକ୍ଷାବାହିନୀ ଆଇଜେନ ହାୱାରଙ୍କୁ ଅଟକାଇବା ପାଇଁ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ତେଣୁ ପୂର୍ବପଟେ ଜୁକଭ ବାହିନୀ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହଜରେ ଅଗ୍ରଗତି କରିବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ଏହି କାରଣରୁହିଁ ରୁଷ ସୈନ୍ୟ ବର୍ଲିନ ଦଖଲ କରି ଆହୁରି ବହୁଦୂର ଆଗେଇ ପାରିଲେ ।

ତେଣୁ ସ୍ଥିର ହେଲା ଯେ, ଜର୍ମାନଭୂମିରେ ଯିଏ ଯେତିକି ଆଗେଇଛନ୍ତି, ତାହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ସେତିକି ପଛକେ ରହୁ, କିନ୍ତୁ ଜର୍ମାନୀର ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ରରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଉଥିବା ରାଜଧାନୀ; ବର୍ଲିନ ସହରକୁ ଚତୁଃଶକ୍ତିର ମିଳିତ ଅଧିକାର ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇ ଏହାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଞ୍ଚଳ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରାଯାଉ ।

ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେବାର ବହୁ ଆଗରୁ ଏହି ନିଷ୍ପତ୍ତିର ଏକ ରୂପରେଖ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା ।

ଜର୍ମାନୀ ଦଖଲ ପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ମିତ୍ରରାଷ୍ଟ୍ର ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଉଭୟ ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ଜୀବନମରଣ ସଂଗ୍ରାମରେ ଲିପ୍ତ, ସେତେବେଳେ ୧୯୪୪ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୨ତାରିଖ ଦିନ ଲଣ୍ଡନଠାରେ ଆମେରିକା, ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ରୁଷିଆ ମିଳିତ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଚୁକ୍ତି କରିଥିଲେ । ତାହା ଲଣ୍ଡନ ପ୍ରୋଟୋକୋଲ ନାମରେ ଅଭିହିତ । ଏହି ଚୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରଖାଯାଇଥିଲା ଯେ, ଜର୍ମାନୀକୁ ଭାଗ ଭାଗ କରି 'ମିତ୍ରରାଷ୍ଟ୍ର' ନିଜ ନିଜ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ରଖିବେ ଏବଂ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର 'ବର୍ଲିନ' ଅଞ୍ଚଳ ଗଢ଼ାଯାଇ ତାହା ତିନି ଶକ୍ତିର ମିଳିତ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ରହିବ ।

୧୯୪୪ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସର ଏହି ଚୁକ୍ତି ୧୯୪୫ ଜୁଲାଇ ୨୬ରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଆମେରିକା, ରୁଷିଆ ସାଙ୍ଗକୁ ବର୍ଲିନ ଅଞ୍ଚଳର ମିଳିତ ଶାସନରେ ଫ୍ରାନ୍ସକୁ ମଧ୍ୟ ସାମିଲ କରାଯିବ ବୋଲି ସ୍ଥିର ହେଲା ।

ଏଥିରେ ବର୍ଲିନ ଅଞ୍ଚଳ କହିଲେ କାହାକୁ ବୁଝାଏ, ତାହା ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୩୭ ଅପ୍ରେଲ ୨୭ତାରିଖରେ ତତ୍କାଳୀନ ଜର୍ମାନ ସରକାର ଯେଉଁସବୁ ଅଞ୍ଚଳକୁ 'ବୃହତ୍ତର ବର୍ଲିନ'ର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ

ବୋଲି ଦର୍ଶାଇଥିଲେ ଲଣ୍ଡନ ପ୍ରୋଟୋକୋଲର ବର୍ଲିନଅଞ୍ଚଳ ତାକୁ, ନେଇ ଗଢ଼ିବା ସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲା ।

ଏହା ନିତାନ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର ନୁହେ । ଅନ୍ୟୂନ ୩୪୦ ବର୍ଗମାଇଲକୁ ନେଇ ସେ କାଳର ‘ବୃହତ୍ତର ‘ବର୍ଲିନ’ ଓ ଏକାଳର ‘ବର୍ଲିନ’ ଅଞ୍ଚଳ ଗଠିତ ।

ବର୍ଲିନର ପତନ ୧୯୪୫ ମଇ ୨ ତାରିଖରେ ଘଟିଥିଲେହେଁ, ଲଣ୍ଡନ ପ୍ରୋଟୋକୋଲ ଅନୁଯାୟୀ ତାହାର ନବରୂପାୟନ ସେହି ବର୍ଷ ଜୁଲାଇ ପହିଲା ତାରିଖରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିଲା । ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ସମୟ ପାଇଁ ଜଣେ ରୁଷୀୟ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ କର୍ଣ୍ଣେଲ ବେସାରିନଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ସହରର ଶାସନ ପରିଚାଳନା ନିମନ୍ତେ ଏକ ପରିଷଦ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଜୁଲାଇ ପହିଲାରେ ‘ବର୍ଲିନ ଅଞ୍ଚଳ’ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ୪ର୍ଥ ତାରିଖ ସୁଦ୍ଧା ଚତୁଃଶକ୍ତି ସହରର ନିଜ ନିଜ ଅଂଶରେ ଆସନ ଜମାଇଲେ । ଏହାର ଏକ ସପ୍ତାହ ପରେ ଜୁଲାଇ ୧୧ ତାରିଖଠାରୁ ମିଳିତ ଶାସନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ।

ତା ପରେ ମିତ୍ରଶକ୍ତିର ମୁଖ୍ୟ ଟ୍ରୁମାନ, ଷ୍ଟାଲିନ, ଚର୍ଚ୍ଚିଲ (ପରେ ନବନିର୍ବାଚିତ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଅଟଲି) ବର୍ଲିନର ଉପକଣ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ ପଟ୍‌ସଡ୍ୟାମଠାରେ ଏକ ଐତିହାସିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଏକତ୍ର ହୋଇ ଜର୍ମାନୀ ତଥା ବର୍ଲିନ୍ ଅଞ୍ଚଳ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ଚୁକ୍ତିକୁ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ କଲେ । ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଲା —“ଯେତେ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜର୍ମାନୀ ସହିତ ଶାନ୍ତିଚୁକ୍ତି ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ନ ହୋଇଛି, ସେତେ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମଗ୍ର ଜର୍ମାନୀ ଅର୍ଥନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକ ଏବଂ ଅବିଭାଜ୍ୟ ରୂପେ ଗଣିତ ହେବ !”

ପଟ୍‌ସଡ୍ୟାମ ଚୁକ୍ତିରେ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାଟି ରହିବା ବିଶେଷ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ଜର୍ମାନୀକୁ ମିତ୍ରଶକ୍ତି ନିଜ ନିଜ ଭିତରେ ଭାଗ କରିନେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ-ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳନରେ ଯେପରି ଅସୁବିଧା ନ ଉପୁଜେ, ସେଥିପ୍ରତି ଏଥିରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଇଥିଲା ।

ବର୍ଲିନ ଅଞ୍ଚଳ ପାଇଁ ମିଳିତ ଶାସନ ତଥା ସଂରକ୍ଷଣରେ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଥିଲା । ଏଥିରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିଲା ଯେ, ବର୍ଲିନ ଅଞ୍ଚଳ ଭିତରକୁ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରୁ ଫ୍ରାନ୍‌ସ, ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ଅର୍ଥାତ୍ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀରୁ ଆସିବା ପାଇଁ ସୋଭିଏଟ୍ ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ସୀମାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଯାନବାହନ କିମ୍ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କ ଉପରେ ଶୁଳ୍କ କଟକଣା ଅଥବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ରହିବ ନାହିଁ ।

ଏହା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଜରୁରୀ ଏବଂ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ବ୍ୟବସ୍ଥା । କାରଣ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ, ବର୍ଲିନକୁ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀରୁ ହମବୁର୍ଗ ରାସ୍ତାରେ ୨୯୦ କିଲୋମିଟର, ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ରାସ୍ତାରେ ୫୩୫ କିଲୋମିଟର ଓ ମ୍ୟୁନିକ୍ ରାସ୍ତାରେ ଆସିଲେ ୬୨୫ କିଲୋମିଟର ରାସ୍ତା ରୁଷ୍ ଅଧିକୃତ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ଭିତର ଦେଇ ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ବର୍ଲିନ୍ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଅଧିକୃତ ଅଞ୍ଚଳ ଘେରଉରେ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦ୍ୱୀପଭଳି ରହିଛି ।

ଆଇଜେନ୍‌ହାଓ୍ୟାରଙ୍କ ସହକାରୀ ଜେନେରାଲ୍ କ୍ଲେ ୧୯୪୫ ଜୁନ୍ ୨୯ ତାରିଖ ଦିନ ମିତ୍ରଶକ୍ତି ପକ୍ଷର କମାଣ୍ଡରମାନଙ୍କ ଏକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଗମନାଗମନର ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ଏହି ଚୁକ୍ତି ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ଏହା ରେଳପଥ, ସଡ଼କପଥ ଓ ବିମାନ ପଥ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ।

ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ କାଳଗାଣ୍ଠିର ଭିନେ ଗୋଠ ଭଳି ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ରୁଷୀୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ବର୍ଲିନର ଶାସନ ପରିଚାଳନାରେ ଭିନ୍ନ ମତ ପୋଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୯୪୫ ଅଗଷ୍ଟ ୨୦ ତାରିଖଠାରୁ ଯେଉଁ ଶାସନପରିଷଦ ଗଠିତ ହେଲା, ତାହା କାର୍ଯ୍ୟତଃ ପଦେ ପଦେ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

ସୋଭିଏଟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ବର୍ଲିନର ନିଜ ଇଲ୍‌କା ଭିତରେ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଫ୍ରାନ୍‌ସ, ଆମେରିକା ଇଲ୍‌କାର ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ ସଂସ୍କୃତି ଯେପରି ପ୍ରବେଶ କରି ନପାରେ, ସେଥିପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଲେ । ଫଳରେ ମିତ୍ର ଶକ୍ତି ପକ୍ଷରୁ ଗଠିତ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପରିଷଦରେ ସଂଘର୍ଷ ଉପୁଜିଲା । ପରିଷଦରେ

ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା ଚାରି ଦେଶଯାକର ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କ ହାତରେ ଆଗରୁ ଅମୋଘ ଅସ୍ତ୍ର ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏ ଗୋଟିକ ହେଉଛି 'ଭେଟୋ' କ୍ଷମତା । ଏହି କ୍ଷମତାବଳରେ ଯେ-କୌଣସି ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଯେ କୌଣସି ସଭ୍ୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ନାକଚ କରିଦେଇ ପାରିବେ । ରୁଷ୍ ପ୍ରତିନିଧି ଏହାରି ବଳରେ ବଳୀୟାନ ହୋଇ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ନାକଚ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କାମ ଅଚଳ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ବର୍ଲିନ ଉପରେ ସାମରିକ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ନାଗରିକ ଜୀବନ ଯେପରି ପରାଧୀନତାର ଗ୍ଲାନିରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ନ ଉଠେ, ସେଥିପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଉପାୟରେ ଲୋକଙ୍କୁ କିଛି କିଛି ରାଜନୈତିକ ଅଧିକାର ମିଳିବା ଉଚିତ ମନେକଲେ । କିନ୍ତୁ ରୁଷ୍ ପ୍ରତିନିଧି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଉପାୟରେ ନିର୍ବାଚନର ପକ୍ଷପାତୀ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ, ଅଥଚ ଏଥିପାଇଁ ପଟସଡ଼ାମ୍ ଚୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରଖାଯାଇଥିଲା ।

୧୯୪୬ ମାର୍ଚ୍ଚ ୩୧ ତାରିଖ ଦିନ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କ ଦାବି ଅନୁଯାୟୀ ସୋସ୍ୟାଲିଷ୍ଟ ଡିମୋକ୍ରେଟିକ ପାର୍ଟି (ଏସ. ପି. ଡି.) ଓ ଜର୍ମାନ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟି (କେ. ପି. ଡି.) ଭିତରେ ମିଶ୍ରଣ ପାଇଁ ଭୋଟ ନିଆଯିବା ସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଏହି ଦୁଇଟି ବର୍ଲିନର ମୁଖ୍ୟ ରାଜନୈତିକ ଦଳ ରୂପେ ପରିଚିତ ହେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଦ୍ଭୁତ କଥା ଯେ, କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ପାର୍ଟିର ଦାବିରେ ଏହା ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୋଭିଏଟ ଅଧିକୃତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଭୋଟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଦିଆଗଲା । ଅଥଚ ସେଠାରେ ମିଳିତ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳ (ଏସ. ଇ. ଡି.) ନାମରେ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଦଳ ଗଠିତ ହୋଇଗଲା । ସୋଭିଏଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଥିବା ସୋସ୍ୟାଲ ଡିମୋକ୍ରାଟମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଅନିଚ୍ଛାପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ନୂଆ ଦଳରେ ସାମିଲ ହୋଇଯିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରାଗଲା ।

ଅନ୍ୟତ୍ର ଯଥାବିଧି ନିର୍ବାଚନ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଫଳାଫଳରୁ ଦେଖାଗଲା ଯେ, ବିପୁଳ ଭୋଟାଧିକ୍ୟରେ ସୋସ୍ୟାଲ ଡିମୋକ୍ରାଟମାନେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳ ସମ୍ମତ ମିଶ୍ରଣ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ ।

ଶେଷକୁ ସଙ୍ଘର୍ଷ ଏଡ଼ାଇବାପାଇଁ ନବଗଠିତ ମିଳିତ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳକୁ ବର୍ଲିନ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପରିଷଦ ମଞ୍ଜୁରି ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ ।

ତଥାପି ସଙ୍ଘର୍ଷକୁ ଏଡ଼ାଇ ହେଲା ନାହିଁ । ୧୯୪୬ ଅକ୍ଟୋବର ୨୦ ତାରିଖରେ ମ୍ୟୁନିସିପାଲ କାଉନ୍‌ସିଲ ଗଠନ ପାଇଁ ପୁଣି ନିର୍ବାଚନ ହେଲା । ତାହା ହେଉଛି ୧୯୩୩ଠାରୁ ବର୍ଲିନରେ ପ୍ରଥମ ନିର୍ବାଚନ । କାରଣ ହିଟ୍‌ଲରଙ୍କ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ଜର୍ମାନବାସୀ ନିର୍ବାଚନ କଣ ଜାଣିନ ଥିଲେ । ଏଥିରେ ସୋସ୍ୟାଲ ଡେମୋକ୍ରାଟ୍ ଓ ମିଳିତ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳ ଛଡ଼ା କ୍ରିଶ୍ଚିଆନ ଡେମୋକ୍ରାଟ୍ (ସି. ଡି. ୟୁ) ଲିବରଲ ଡେମୋକ୍ରାଟ (ଏଲ. ଡି. ପି.) ଦଳ ମଧ୍ୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବୟସ୍କ ଭୋଟାଧିକାର ବଳରେ ଏ ନିର୍ବାଚନ ପରିଚାଳିତ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୯୨ଭାଗ ଭୋଟ ଦେଇଥିଲେ । ଏଥିରେ ଦେଖାଗଲା ଯେ—

ସୋସ୍ୟାଲ ଡେମୋକ୍ରାଟିକ ଦଳ	ଶତକଡ଼ା	୪୮.୭
କ୍ରିଶ୍ଚିୟାନ ଡେମୋକ୍ରାଟିକ ଦଳ	,,	୨୨.୨
ମିଳିତ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳ	,,	୧୯.୮
ଲିବରାଲ ଡେମୋକ୍ରାଟିକ ଦଳ	,,	୯.୩

ଭୋଟ ପାଇଲେ । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳ ଶୋଚନୀୟଭାବରେ ପରାଜିତ ହେଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଏ ନିର୍ବାଚନରେ ସୋଭିଏଟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ବିଚଳିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ହାତରେ ଭିଟୋ କ୍ଷମତା ଭଳି ଅମୋଘ ଅସ୍ତ୍ର ଅଛି, ଭୟ କଣ ! ପୁଣି ବର୍ଷେ ଗଡ଼ିଗଲା । ୧୯୪୭ ଜୁନ ୨୪ ତାରିଖ ଦିନ ଶ୍ରୀ ଆର୍ଣ୍ଣେଷ୍ଟ ରଏଟର ବର୍ଲିନର ମେୟର ରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଗଷ୍ଟ ୧୨ ତାରିଖ ଦିନ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପରିଷଦରେ ରୁଷ୍ ପ୍ରତିନିଧି ଭିଟୋ ପ୍ରୟୋଗ କରି ରଏଟରଙ୍କ ନିର୍ବାଚନକୁ ନାକଚ କରିଦେଲେ । ଯୁକ୍ତିସ୍ୱରୂପ କୁହାଗଲା ଯେ ସେ ସୋଭିଏଟବିରୋଧୀ ଏବଂ

ମ୍ୟୁନିସିପାଲ ଶାସନ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଯୋଗ୍ୟତା ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀ ରଏଟରଙ୍କ ପଦଚ୍ୟୁତି ଘଟଣାରୁହିଁ ବର୍ଲିନ ସହର ରୁଷ୍ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ରୂପେ ଯେ ଶୀଘ୍ର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିବ, ତାହାର ସୂଚନା ମିଳିଥିଲା । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଶକ୍ତି ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଅଞ୍ଚଳର ଟ୍ରେଡ଼୍ ୟୁନିଅନ ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳ ଜବରଦସ୍ତ ପଶି ନାନାପ୍ରକାର ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଭିଆଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଯୁଦ୍ଧପରେ ଜର୍ମାନ ଶିଳ୍ପ-ବାଣିଜ୍ୟର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଉଦ୍ୟମ ଏଥିରେ ବ୍ୟାହତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ପୁଣି ବର୍ଷେ ଗଡ଼ିଗଲା । ପଟସଡ଼ାମ ଚୁକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ମୁଦ୍ରା ଚଳନର ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା, ୧୯୪୮ ଜୁନ ମାସରେ ସୋଭିଏଟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ତାକୁ ନାକଚ କରିଦେଲେ । ପରିଣାମରେ ପଶ୍ଚିମ ବର୍ଲିନ ଓ ପୂର୍ବ ବର୍ଲିନରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବର୍ଲିନ ବିଭକ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ସହର ଭିତରେ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଗତାଗତ କରିବାରେ କୌଣସି କଟକଣା ରହିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଆଗରୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସୋଭିଏଟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଚାହୁଁ ଚାହୁଁ କେବଳ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ ନୁହେଁ, ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ଭିତର ଦେଇ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନକୁ ସବୁ ପ୍ରକାର ଯାନବାହନ ଗତାଗତ ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ଏହିଭଳି ଭାବରେ ୧୯୪୮ ଜୁନ ୨୭ ତାରିଖ ଠାରୁ ବର୍ଲିନର 'ବ୍ଲକେଡ଼୍' ବା ଅବରୋଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଅନ୍ୟୂନ ବର୍ଷେ କାଳପାଏ ରହିଲା ।

ବର୍ଲିନର ପ୍ରାୟ ୨୧ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସେଠାର ଶିଳ୍ପକାରଖାନାଗୁଡ଼ିକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବା ପାଇଁ କଞ୍ଚାମାଲ ଓ ତିଆରି ପଣ୍ୟର ନିଆ ଆଣ ଏକ ବିରାଟ ସମସ୍ୟା । କିନ୍ତୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶକ୍ତି

ଏଥିରେ ଉପସ୍ଥିତ ନ ହୋଇ ଆକାଶମାର୍ଗରେ ସବୁ ଜିନିଷ ଆଣିବା ପାଇଁ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ ।

ତଦନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ।

'ବ୍ଲକେଡ଼' ଶେଷ ହୋଇଥିଲା ୧୯୪୯ ମଇ ୧୨ ତାରିଖ ଦିନ । ପୂର୍ବ ବର୍ଷର ଜୁନ ୨୬ତାରିଖଠାରୁ ଏହି ସମୟ ଭିତରେ ଦୈନିକ ୫୦୦୦ରୁ ୭୩୦୦ ଟନ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥ, କୋଇଲା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଏକ ବିରାଟ ବିମାନ-ବାହିନୀଦ୍ୱାରା ବୁହାହୋଇ ଆସିଥିଲା ।

୧୯୪୮ ବଡ଼ଦିନ ସୁଦ୍ଧା ବର୍ଲିନବାସୀ ଆକାଶମାର୍ଗରେ ୭ ଲକ୍ଷ ଟନ ପଣ୍ୟ ପାଇପାରିଥିଲେ । ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ ସେହିବର୍ଷର ଶୀତଋତୁରେ ଲୋକେ ଅସହ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗକଲେ । ପଣ୍ୟ ସରବରାହକାରୀ ବିମାନ ବାହିନୀ ପ୍ରତିଦିନ ଅନବରତ ପରିଶ୍ରମ କରି ଦୈନିକ ୫୫୦ଥରରୁ ୧୩୯୮ଥର ଯାଏ ଉଡ଼ିବାର ଦେଖାଯାଇଥିଲା । ଦିନେ ଦିନେ ୨୨ଟି ଡବା ଖଞ୍ଜାହୋଇ ଥିବା ଗୋଟିଏ ମାଲଗାଡ଼ି ଯେତିକି ପଣ୍ୟ ବହନ କରି ଆଣି ପାରିବ ସେତିକି ଜିନିଷ ମଧ୍ୟ ଆଣି ପହଞ୍ଚାଇ ଦିଆଯାଇ ପାରୁଥିଲା । ବିମାନଗୁଡ଼ିକୁ ମୋଟ ୨୨୭ ହଜାରଥର ଉଡ଼ିବାକୁ ପଡିଥିଲା । ତଥାପି ପ୍ରଥମ ୭୫ ଦିନ କୋଇଲା ଅଭାବରୁ ଦିନବେଳେ କଳ କାରଖାନାକୁ ବିଜୁଳି ସରବରାହ ବନ୍ଦ ରହିଥିବାରୁ ୩୫୦୦ କାରଖାନା ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ୫୦୦୦ କାରଖାନା ମୋଟେ ଦୈନିକ ୪ଘଣ୍ଟା ଚାଲୁ ହେଉଥିଲା ।

ପ୍ରତି ୪ ମିନିଟରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବିମାନ ବର୍ଲିନରେ ତିନୋଟି ବିମାନଘାଟିରେ ଅବତରଣ କରୁଥିଲା । ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ହିସାବରୁ ଦେଖାଗଲା ଯେ ଅବରୋଧ ସତ୍ତ୍ୱେ ବର୍ଲିନବାସୀ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଦୈନିକ ୨୦୦୦ କ୍ୟଲେରି ଶକ୍ତିବିଶିଷ୍ଟ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥ ବରାବର ପାଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଏହା ପାଶ୍ଚାତ୍ତ୍ୟ ବିମାନ ବାହିନୀର ଏକ ଐତିହାସିକ କୃତିତ୍ୱରୂପେ ଚିରକାଳ ସ୍ୱୀକୃତ ହେବ ।

ଏହି ମହାନ ଉଦ୍ୟମରେ ଶତାଧିକ ବୈମାନିକ ପ୍ରାଣଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ଟେମ୍ପଲହୋଫ୍ ବିମାନଘାଟି ନିକଟରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଜର୍ମାନବାସୀଙ୍କ କୃତଜ୍ଞତାର ଚିହ୍ନ ସ୍ୱରୂପ ଏକ ବିରାଟ ସ୍ମାରକ ନିର୍ମିତ ହୋଇଛି ।

× × × ×

ବର୍ଲିନ ବ୍ଲକେଡ ଓ ତାର ବ୍ୟର୍ଥତାର ଏହା ହେଉଛି ଇତିହାସ । ଇଟାଲୀୟ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର କମ୍ପାନୀ ଏହାକୁ ପୃଷ୍ଠଭୂମିକାରେ ରଖି ଚିତ୍ର ନିର୍ମାଣର ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ । ବିମାନର ଅଧିକାଂଶ ଯାତ୍ରୀ ସିନେମା ଦଳର ଦୁଇଜଣ ଅଭିନେତ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଲୁବ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁରହିଥାନ୍ତି । ଦୁଇ ଜଣ ଅଳ୍ପବୟସ୍କା ତରୁଣୀ ବ୍ୟାଗରୁ ଖାତା ବାହାର କରି ଅଭିନେତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସ୍ୱାକ୍ଷର ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ଏଭଳି ବ୍ୟାକୁଳତା ପ୍ରକାଶ କରୁଥାନ୍ତି ଯେ, ମନେହେଉଥାଏ ସତେ ଯେମିତି ସ୍ୱାକ୍ଷର ନ ପାଇଲେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ଛାତି ଫାଟିଯିବ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳତା ମଧ୍ୟ କମ୍ ନୁହେଁ । ଆହା, ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ମେନକା ! ବ୍ୟାକୁଳ ହେବେ ନାହିଁ !!

ବର୍ଲିନ ପାଖେଇ ଆସିଲାଣି । ସିନେମା କମ୍ପାନୀର ଜଣେ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଟେମ୍ପଲହୋଫ ବିମାନଘାଟୀରେ ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ ବେଳେ ଉପସ୍ଥିତ ରହିବା ପାଇଁ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇ ଖଣ୍ଡିଏ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପତ୍ର ଦେଇଗଲେ । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଶାସିତ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହୁଥିବା ଗୋଟିଏ ଜର୍ମାନ ପରିବାର ବ୍ଲକେଡ଼ ବେଳେ ସାହସର ସହିତ କଜ୍ଜଳ ଗମ୍ଭୀର ନିଶୀଥରେ ନଦୀ ପାର ହୋଇ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନରେ ରହୁଥିବା ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କୁ ଜିନିଷ ଯୋଗାଉଥିଲେ ଏବଂ ପରିଣାମରେ ଦିନେ କିଭଳି ସୋଭିଏଟ ପ୍ରହରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଧରା ପଡ଼ି ମର୍ମନ୍ତୁଦ ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ଭୋଗ କଲେ, ଏହାହିଁ ଏହି ଚିତ୍ରର କଥା ବସ୍ତୁ । ଏଥିରେ ଯୁଦ୍ଧୋତ୍ତରକାଳୀନ ଜର୍ମାନୀର ରାଜନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ଫୁଟାଇବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ହେବ ।

ଇଦାନିଂ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଶିଳ୍ପକ୍ଷେତ୍ରରେ ଇଟାଲୀ ଯଥେଷ୍ଟ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଛି । ଏହାର କାରଣ, ଇଟାଲୀୟ ପ୍ରଯୋଜକ ଏବଂ ପରିଚାଳକଗଣ ଚିତ୍ର ପାଇଁ କୃତ୍ରିମ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ବାସ୍ତବତା ପ୍ରତି

ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ କଥାବସ୍ତୁର ପରିକଳ୍ପନା କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଇଟାଲୀୟ ଚିତ୍ର ଦେଖିଲେ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ଅତିମାନବୀୟ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ଅଦ୍ଭୁତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ବିସ୍ମୟବିମୂଢ଼ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ; ଧୂଳିର ଧରଣୀର ନିଷ୍ଠୁର ବାସ୍ତବତା ଏବଂ ମାନବର ସୁଖ ଦୁଃଖ, ଭଲ ମନ୍ଦ, ଅଭାବ ଅସୁବିଧାର ଟିକିନିଖି ଘଟଣା ବିନ୍ୟାସ ପଦେ ପଦେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଭିଭୂତ କରିପକାଏ ।

ଅନେକ ଦିନ ତଳେ ଦେଖିଥିବା ଇଟାଲୀୟ ଚିତ୍ର 'ସାଇକେଲ୍ ଥିଫ'ର ସେଇ ବାଳକଟି କଥା ମୋର ମନେପଡ଼ିଲା—ଯିଏ ନିଜ ପରିବାରକୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର କଠୋର କଷାଘାତରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ବାପାଙ୍କ କ୍ଷୁଦ୍ର ସାଇକେଲ ମରାମତି ଦୋକାନକୁ କାମ ଯୋଗାଇବା ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଗଳିରାସ୍ତାରେ ଲୁଚିରହି ସାଇକେଲ ଆରୋହୀଙ୍କ ସାଇକେଲ ଚକାଗୁଡ଼ିକୁ କଣାକରି ଦେବାର କୌଶଳ କରୁଥିଲା । ଆଇନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚରି ଅବଶ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୋଷାବହ ପେଷା ଧରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ଅଭାବର ତାଡ଼ନାରୁ ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ରାଜଶକ୍ତି ରକ୍ଷା କରିପାରେ ନାହିଁ, ତାହାର ବା ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ କରିବାର ନୈତିକ ଅଧିକାର କଣ ଅଛି ? 'ସାଇକେଲ ଥିଫ'ର ସେଇ ବାଳକଟି ବୋଧହୁଏ ଏହି ସମସ୍ୟାର ଏକ ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରତୀକ । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର ଉତ୍ତର କେହି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।

× × × ×

ବିମାନ ଟେମ୍ପଲହୋଫରେ ଅବତରଣ କଲାବେଳକୁ ଘଡ଼ିରେ ୭ଟା ବାଜିଥିଲା । ଇଟାଲୀୟ ଚିତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର କର୍ମକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ତରବର ହୋଇ ବିଶ୍ରାମଗୃହ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲି । ଆଉ କଷ୍ଟମ୍‌ସ୍ କ୍ଲିୟରାନ୍‌ସ ହଇରାଣ ନାହିଁ । ସେସବୁ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରେ ଶେଷ ହୋଇ ଯାଇଛି । ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀରେ ଭାରତୀୟ ନାଗରିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ସାଙ୍ଗକୁ ଭିସାର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼େ ନାହିଁ । ପାସପୋର୍ଟ ହେଉଛି ନିଜ ଦେଶରୁ ବିଦେଶକୁ ଯିବା ପାଇଁ 'ଅନୁମତିପତ୍ର' । ବିଦେଶକୁ ଆସିବା ପରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଦେଶ ପରିଦର୍ଶନ କରିବାର କଥା, 'ଭିସା' ହେଉଛି ସେଇ

ଦେଶର 'ଛାଡ଼ପତ୍ର' । ଏହି ଛାଡ଼ପତ୍ର ନ ଥିଲେ କୌଣସି ଦେଶ ଭିତରେ କାହାରି ପ୍ରବେଶ ସମ୍ଭବ ନୁହେ । କିନ୍ତୁ ଜର୍ମାନୀ ପରିଦର୍ଶନକାରୀ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହା ଲାଗୁ ହେଉ ନ ଥିବାରୁ ସୁବିଧା ହୋଇଛି । ଭାରତ ମଧ୍ୟ ଜର୍ମାନ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୂପ ସୁବିଧା ଦିଏ ।

ବର୍ଲିନରେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟ ଭଳି ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେଲା । ପାସ୍‌ପୋର୍ଟ ନେବା ପାଇଁ କେହି ଆସି ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମନରେ ଆଉ କୌଣସି ଆଶଙ୍କା ଉପୁଜିଲା ନାହିଁ । ରାତି ପାହିଲେ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବି ବୋଲି ନିଷ୍ପତ୍ତି କରି ନିଜେ ରାତ୍ରିନିବାସ ଖୋଜିବାରେ ଲାଗିଲି ।

ବର୍ଲିନ ସହରରେ ସାଧାରଣ ହୋଟେଲ ଛଡ଼ା ବହୁ ପରିବାର ନିଜ ବାସ ଗୃହରେ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାନ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥାନ୍ତି । ରାତିକ ପାଇଁ ୧୨ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟରେ ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ଘରୋଇ ହୋଟେଲରେ ସ୍ଥାନ ସଂଗ୍ରହ କଲି । ଏଥିପାଇଁ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ି ନାହିଁ । ବିମାନ ବନ୍ଦରରେ ଜଣେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଆଗନ୍ତୁକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ହୋଟେଲ ଖୋଜିଦେବା ବ୍ୟବସାୟ ଖୋଲି ବସିଛନ୍ତି । ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ କହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଟେଲିଫୋନ ଉଠାଇ କାହା ସହିତ କଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲେ । ତାରି ଭିତରେ କନେକ୍‌ସନ୍ କାଟି ନ ଦେଉଣୁ ମୋତେ ପଚାରିଲେ, "ସର୍, ହୋଟେଲ ପାଇପାରିଲି ନାହିଁ, ଘରୋଇ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଚଳିବ ତ ?"

ମୋର ରାତିକ ରହିଯିବାର କଥା । ଆଗ୍ରହରେ ସମ୍ମତ ହେଲି ।

କିନ୍ତୁ ସମସ୍ୟା ହେଲା ଏହି ସମସ୍ୟାସଙ୍କୁଳିତ ଜନାକୀର୍ଣ୍ଣ ସହରର ଅପରିଚିତ ରାସ୍ତାରେ ଅମାରଜନୀର ପ୍ରଥମ ଯାମରେ ଗନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥାନଟି ଖୋଜି ପାଇବି କିପରି ?

ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ମୋଠାରୁ ନିବାସ ସ୍ଥାନ ଖୋଜିଦେବା ବାବଦ ଦକ୍ଷିଣା ୧ ଡି· ଏମ୍, (ପ୍ରାୟ ୧.୨୫ ନୂ:ପ:) ହାତ ବଢ଼ାଇ ନେଉ ନେଉ ଅଭୟବାଣୀ ଶୁଣାଇଲେ—

"ଭୟ ନାହିଁ, ଟାକ୍ସିବାଲା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବ।"

ଟେମ୍ପଲହୋଫରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଗଲାବେଳେ 'ବ୍ରିଟିଶ ୟୁରୋପିୟାନ ଏଆରୱେଜ' କାଉଣ୍ଟର୍‌ରେ ଅନୁରୋଧ କଲି, ସେମାନେ ଯେପରି ବର୍ଲିନ ଦ୍ରଗୃର ବିଭାଗକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ମୋର ଆଗମନବାର୍ତ୍ତା ଟେଲିଫୋନ ଯୋଗେ ଜଣାଇ ଦିଅନ୍ତୁ । ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିବା ଜଣେ ଅଫିସର ମୋର ଠିକଣା ଟିପି ରଖିଲେ।

ଆଲୋକ-ଝଲମଲ ମହାନଗରୀର ବୁକୁଭେଦ କରି ଟାକ୍ସି ଛୁଟି ଚାଲିଲା।

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ରାତି ୯ଟା ବାଜିବାକୁ ସାମାନ୍ୟ ବାକି ଅଛି।

ଇତିହାସର ସ୍ମୃତି ଚାରଣ

ଟାକ୍ସିବାଲା ଏଭେନ୍ୟୁ ଶ୍ରେଣୀସ୍ଥ ଗୋଟିଏ ରାସ୍ତାରେ ଆଣି ଗାଡ଼ି ଠିଆ କଲା ।

ପଚାରିଲି ଯାଗାଟା କ'ଣ ଏଇଠି ?

ମୋର ଜନଷମସ ପଛପଟୁ ଉଚାରୁ ଉଚାରୁ ମୁଣ୍ଡହଲାଇ ବୋଧହୁଏ ମୋତେ ସେ ସମ୍ମତି ସୂଚକ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲା ।

ମୁଁ ଗାଡ଼ି ଭିତରୁ ଆସି ଫୁଟପାଥ୍‌ରେ ଠିଆ ହେଲି । ପ୍ରଶସ୍ତ ସଡ଼କର ଦୁଇକଡ଼ରେ ଦୁଇଧାଡ଼ି ଝଙ୍କାଳିଆ ଗଛ । ଅଦୂରରେ ଜଣେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ଗଛ ଛାଇରେ କାହାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିବା ପରି ମନେହେଲା । ସେ ଆମ ପାଖକୁ ଘୁଞ୍ଚିଆସି ଟାକ୍ସିବାଲା ସହିତ କ'ଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲେ । ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୋ ପାଖକୁ ଆସି କରମର୍ଦ୍ଦନ କରି କୁଶଳ ବାର୍ତ୍ତା ପଚାରିଲେ ।

ବୁଝିପାରିଲି ଯେଉଁ ହୋଟେଲରେ ରହିବି ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ତାହାର ପରିଚାଳକ । ରାତିରେ କାଳେ ଘର ଠିକ୍ ଠଉରେଇ ପାରିବି ନାହିଁ, ତେଣୁ ସେ ରାସ୍ତାକଡ଼ରେ ଆସି ମୋ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଛନ୍ତି ।

ଗୋଟିଏ ନବତଳ ବିଶିଷ୍ଟ ବିରାଟକାୟ ଭବନର ଷଷ୍ଠତଳରେ ହୋଟେଲଟି ଅବସ୍ଥିତ । ରାତି ୯ଟା ପରେ ଲିଫ୍ଟରେ ଖୁବ ପଡ଼ିଯାଉ-

ଥିବାରୁ ଆଗନ୍ତୁକମାନଙ୍କୁ ଅସୁବିଧା ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଅବଶ୍ୟ ପୁରୁଣା ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । ପ୍ରବେଶ କକ୍ଷ ଭିତରେ ହୋଟେଲର ନାମ-ଫଳକ ସମ୍ବଳିତ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବୋତାମ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଟିପିଦେଲେ ହୋଟେଲ ପକ୍ଷରୁ ତାଲା ଖୋଲି ଲିଫ୍ଟ ଚାଲୁ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ । ତେଣୁ ପରିଚାଳକ ମହୋଦୟ ମୋ ପ୍ରତି ସଦୟ ପରବଶ ହୋଇ ସ୍ୱୟଂ ତଳକୁ ପାଛୋଟି ନେବାପାଇଁ ଆସିଥିଲେ ।

ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନାମଟି ବୋଧହୁଏ ପି. ଇସକିଏଲ । ଭାଗ୍ୟ ବିଡ଼ମ୍ବିତ ଇହୁଦୀ କୁଳରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ । ଭଲ ଇଂରେଜୀ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ କନ୍ୟା ଉଭୟେ ଚମତ୍କାର ଇଂରେଜୀ ଜାଣନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କ ଗହଣରେ ଯେଉଁ କେତୋଟି ଘଣ୍ଟା ରହିଥିଲି ଦୂର ବିଦେଶର ନିତାନ୍ତ ଅପରିଚିତ ପରିବେଶ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଅଶ୍ୱସ୍ତି କିମ୍ବା ମାନସିକ ଅଶାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରି ନଥିଲି ।

ମୋର ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବଖରା ମୋତେ ଦେଇଥିଲେ ।

ସେରାତିରେ ଆଉ ଖାଇବି ନାହିଁ ବୋଲି ଆଗରୁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲି । ଖାଇବା ଯେ ଆବଶ୍ୟକ ନଥିଲା ତାହାନୁହେଁ, ମୁଖ୍ୟତଃ ପଇସା ବଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ଏ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମୟ ଯେତିକି ଗଡ଼ିଲା, ପେଟର ଅବସ୍ଥା ସେତିକି ବିକଳ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ହୋଟେଲରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ମନେହେଲା ସତେ ଯେପରି ନିଆଁ ହୁଳା ଉଠୁଛି ।

ଘରେ ପଶିଲା ପରେ କ'ଣ କରିବି ଭାବୁଥିଲି, ଏତିକିବେଳେ ସାକ୍ଷାତ ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ରୂପେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣା ହେଲେ ପରିଚାଳକ ଗୃହିଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ହାନା ଲେବନ୍‌ଥାଇନ୍ । ହାତରେ ଟ୍ରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଈଷତ୍ ଉଷ୍ଣ ସୁପେୟ ସୁପ୍, ଝିମ୍ବିଆ ଆଳୁ-ମଟର ସିଝା, ରୋଷ୍ଟେଡ୍ ଚିକେନ୍, ସୁମିଷ୍ଟ ପୁଡ଼ିଂ । ସତେଅବା କ୍ଷୁଧା ନିବାରଣର ଆଟମ୍ ବୋମା !

ବାକ୍ୟବ୍ୟୟ ନକରି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାରରେ ମନଦେଲି । ଭଦ୍ରମହିଳା ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଅତିଥିଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତାକରି ପନ୍ଦର ମିନିଟ ଭିତରେ ଫେରିଲାବେଳକୁ ମୋ ଥାଳିରେ ଆଉକିଛି ନଥିଲା । ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ବର୍ତ୍ତମାନର ଏହି ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଯୁଗରେ 'କିଏ କେତେଶୀଘ୍ର ଖାଇ ପାରିବ' ଏଭଳି ଏକ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଯଦି ହୁଅନ୍ତା ମୁଁ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନିଶ୍ଚିତ । ଥରେ ଜଣେ ସମ୍ମାନନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଥଟ୍ଟାକରି କହିଥିଲେ ।

"ତୁମେ ଖାଉଛ ନା ଗିଳୁଛ" ?

କାରଣ ସେ ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ ଏକାଠି ଖାଇ ବସିଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ଉଠିବା ସମୟର ବହୁ ଆଗରୁ ମୁଁ ମୋର କାମ ଶେଷ କରି ଦେଇଥିଲି ।

ବୁଫେ ଭୋଜିର ଭିଡ଼ ବେଳେ ମୋର ଏହି ଅଭ୍ୟାସଟି ଅବଶ୍ୟ ବଦଗୁଣ-ନହୋଇ ସଦ୍‌ଗୁଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୁଏ ।

ବୁଫେ (Buffet) ଖାନାର ବ୍ୟବସ୍ଥାଟା ହେଲା ଘର ଭିତରେ ହେଉ ବା ବାହାରେ ହେଉ ଟେବୁଲରେ ଖାଦ୍ୟ ଜିନିଷ ରଖି ଦିଆଯାଏ । ପ୍ଲେଟ, କଣ୍ଟା ଚାମଚ ମଧ୍ୟ ଅଲଗା ଥୁଆ ହୋଇଥାଏ । ନିମନ୍ତ୍ରିତମାନେ ଯେ ଯାହାର ପ୍ଲେଟ ନେଇ ଆବଶ୍ୟକମତେ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ବସିଯାଆନ୍ତି । କେବଳ ଏଇ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ବେଳେ ଟିକିଏ ତତ୍‌ପରତା ପ୍ରଦର୍ଶନ ଆବଶ୍ୟକ । ନଚେତ୍ 'ମାରିନେବେ ମହାପାତ୍ରେ ଚାହିଁଥିବେ ଜଳକା' ଭଳି ଅବସ୍ଥା ଘଟିବ । ବଫେ ଭୋଜିର ଭିଡ଼ ଭିତରେ ଧସେଇ ପଶି ଯିଏ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ଲକ୍ଷସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚି ପାରିବ, ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ଲେଟ, କଣ୍ଟା-ଚାମୁଚ ସଂଗ୍ରହ କରି ଟେବୁଲରୁ ଖାଦ୍ୟ ଜିନିଷ ଆଣିପାରିବ, ସିଏ ସେତିକି କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ ।

ଶୁଭକାଂକ୍ଷୀଙ୍କ ଅଭିଯୋଗ ମତେ ମୁଁ ପ୍ରକୃତରେ ଗିଳିପକାଏ ନାହିଁ ଖାଏ, ତେବେ ବିନ ବାବୁଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା ବିହି ମତେ ଖାଇଲାବେଳେ

ମିନିଟ ପିଛୁ ଯେତେଥର ପାଟି ପାକଲୋଇବା ଆବଶ୍ୟକ ସେଥିପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନଥାଏ ।

ଶ୍ରୀମତୀ ଲେବନଥାଇନ ମୋର ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ସଦ୍ୟ କ୍ଷୁଧା ନିବୃତ୍ତ ଜନିତ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ତୋଷର ଆଭା ଦେଖି ନିଜେ ଖୁସି ନହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ କନ୍ୟା ଆସି ଡାକିନେଲେ ବୈଠକଖାନାକୁ । ନାମଟି ବୋଧହୁଏ ସୋନେଟା । ଭିଏନା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଜଣେ କୃତିଛାତ୍ରୀ । ଆଉ ଦୁଇବର୍ଷ ପରେ ଚିକିତ୍ସା ବିଦ୍ୟାରେ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରି ଉଚ୍ଚ ଗବେଷଣାରେ ମନଦେବେ ।

ଆଦ୍ୟ ଶରତରେ ମଧ ବର୍ଲିନରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଶୀତ । ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣ ଆବାସିକଙ୍କ ସହ ବୈଠକଖାନାର ଫାୟାର ପ୍ଲେସ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ସୋଫା ଟାଣି ନେଇ ଆମେମାନେ ବସିଗଲୁ । ହାନା ଓ ସୋନେଟା ଦୁହେଁ କଫି ପରିବେଶଣରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି ।

ଆଗାମୀ ଦିବସର ସମସ୍ତ ଦୁଃଶ୍ଚିନ୍ତାକୁ ମନରୁ ତାଶୋଷ ଦେଇ ମୁଁ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ବୁଡ଼ିଗଲି ।

ଅଳ୍ପସମୟ ଭିତରେ ଆମ ଆଲୋଚନାର ପରିସର ଜର୍ମାନୀର ଅତୀତ ଇତିହାସ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବର୍ତ୍ତମାନର ମଧଦେଇ ଭବିଷ୍ୟତର ସୀମା ସ୍ପର୍ଶକଲା ।

ବିଂଶ ଶତକର ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧ ଭିତରେ ଦୁଇ ଦୁଇଟି ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ଜର୍ମାନୀ ଦେଶ ଓ ଜର୍ମାନ ଜାତିକୁ ଧୂଳିସାତ୍ କରିଦେବା ପାଇଁ ତାହାର କରାଳ କାୟା ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ ମଧ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ ।

ଜର୍ମାନୀ ତଥା ତାହାର ରାଜଧାନୀ ବର୍ଲିନ ଦ୍ୱିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇ ପରାଜିତ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଛି; କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥରେ ଅବନମିତ ହୋଇ ପଡ଼ିନାହିଁ ।

ବନ୍ଧୁବର ଏହାର ଅତୀତ ଇତିହାସର ବୈଭବ ପ୍ରତି ଟିକିଏ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

ଆଜ ନୁହେ ରୋମୀୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଥିବାବେଳୁ ୟୁରୋପରେ ଅନ୍ୟ ଦେଶ ଓ ଜାତି ଗୁଡ଼ିକ ପକ୍ଷରେ ଧୂମକେତୁ ଭଳି ଆତଙ୍କ ବିସ୍ତାର କରି ଜର୍ମାନୀ ମୁଣ୍ଡଟେକି ଥିଲା ।

ରୋମୀୟ ଐତିହାସିକ ଟାସିଟାସ (Tacitus) ୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବାଣୀ କରି ଲେଖିଥିଲେ—ସାବଧାନ, ସତର୍କ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ-ୟୁରୋପର ଏହି 'ପିଙ୍ଗଳ କେଶ, ନୀଳ ଚକ୍ଷୁ, ତୀକ୍ଷ୍ଣ ନାସିକା, ଅତିକାୟ, ମହାବଳୀ' ଜର୍ମାନମାନଙ୍କର ପରାକ୍ରମ ଆଗରେ କେହି ତିଷ୍ଠି ପାରିବେ ନାହିଁ ।

ରୋମୀୟଗଣ ସେତେବେଳକୁ ଉନ୍ନତିର ଚରମ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚି ଭୋଗ-ବିଳାସରେ ନିମଜ୍ଜିତ ଥିଲେ । ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିସ୍ତାର ନିମନ୍ତେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା ତେଣେ ଆଉ ଆତ୍ମରକ୍ଷା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସଚେତ ନଥିଲେ ।

ଏହିଭଳି ଏକ ସମୟରେ ଜର୍ମାନଜାତିର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଥିଲା । ଐତିହାସିକ ଟାସିଟାସଙ୍କ ଭାଷାରେ ମହାପରାକ୍ରମୀ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ଥିଲେ ।

ଅବସ୍ଥା ଚକ୍ରରେ ପଡ଼ି ଏମାନଙ୍କୁ ସେ କାଳରୁ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ହେବା ଛଡ଼ା ଉପାୟ ନଥିଲା । ଜର୍ମାନୀର ଭୌଗୋଳିକ ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଏହା ଅନ୍ଦାଜ କରି ହେବ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ଭଳି ଜର୍ମାନୀର କୌଣସି ପ୍ରାକୃତିକ ସୀମା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଯେକୌଣସି ଦେଶର ଅଭିଯାନକାରୀମାନେ ସହଜରେ ଜର୍ମାନୀ ଭିତରେ ପଶି ତାଣ୍ଡବ ନୃତ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଜର୍ମାନମାନଙ୍କୁ ଦୃଢ଼ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସେମାନେ ଆତ୍ମରକ୍ଷା ପାଇଁ ନାନା ପ୍ରକାରର କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । କ୍ରମଶଃ ଜର୍ମାନ ଜାତିର ଏହି ଆତ୍ମରକ୍ଷା କୌଶଳ ସେମାନଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରରୋଚନା ଦେଇଥିଲା ।

ଜର୍ମାନ ଇତିହାସର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ହେଉଛନ୍ତି ରାଜା ଶାର୍ଲମନ (Charlemagne)

ମଧ୍ୟ-ଯୁଗର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସମ୍ରାଟ ଶାର୍ଲମନ୍ ସମଗ୍ର ୟୁରୋପକୁ ଜର୍ମାନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୂକ୍ତ କରି ପାରିଥିଲେ । ସେ ପୋପଙ୍କ ଅନୁଚର ଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଅମଲରେ ୟୁରୋପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାର ଘଟିଥିଲା । ତାତ୍କାଲୀନ ସାକ୍ସନ୍, ଜର୍ମାନ୍, ଆଭର, ସ୍ଲାଭ ପ୍ରଭୃତି ଉପଜାତୀୟ ଲୋକଙ୍କ ମସ୍ତକଚ୍ଛେଦନର ପ୍ରତିବଦଲରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ଶାର୍ଲମନ ସ୍ପଷ୍ଟ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଉଥିଲେ ବୋଲି କଥିତ ଅଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ପ୍ରସାରରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିବାରୁ ୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପୋପ ଲିଓ ତୃତୀୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାର୍ଲମନ 'ରୋମୀୟ ସମ୍ରାଟ' ପଦବୀରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ ।

ଶାର୍ଲମନଙ୍କ ସମୟରେ ଜର୍ମାନୀରେ ଆଇନ୍ ଶୃଙ୍ଖଳାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିଲା । ଶିକ୍ଷା-ସଂସ୍କୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଦେଶ ଅଗ୍ରଗତି କରିଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଅନ୍ୟ କେହି ଜର୍ମାନୀକୁ ଏକ ଶାସନଭୂକ୍ତ ରଖି ପାରି ନଥିଲେ ।

କାରୋଲିଜିଅନ, ଓଟୋନିଅନ୍, ଫ୍ରାଙ୍କୋନିଅନ୍, ହୋହେନଷ୍ଟାଫେନ ଆଦି ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ବଂଶର ଉଦ୍‌ଭବ ଘଟି ଲୋପ ପାଇଲା । ଦୃଢ଼ କେନ୍ଦ୍ର ଶାସନର ଅଭାବରୁ କ୍ରମଶଃ ସାମନ୍ତଗଣ ନିଜ ନିଜ ଇଲାକାକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ କଲେ । ହୋହେନଷ୍ଟାଫେନ ବଂଶର ଶେଷ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପରଲୋକ ଘଟିବା ପରେ ୨୦ ବର୍ଷ କାଳ ଧରି ଜର୍ମାନୀରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଅରାଜକତା ବ୍ୟାପିଥିଲା । ଏହି ସମୟଟାକୁ ଐତିହାସିକଗଣ 'ବଲ ଯାର ମୁଲକ ତାର' ଯୁଗ (Age of the fist Law) ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ।

ପୁଣି ଏକ ରାଜବଂଶର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଲା ଖ୍ରୀ: ୧୨୭୭ ରେ । ପ୍ରଥମ ହାପସ୍‌ବର୍ଗୀୟ ରାଜା ରୁଡ଼ଲଫ ଜର୍ମାନୀକୁ ପୁଣିଥରେ ଏକ ଅଖଣ୍ଡ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କଲେ ।

କିନ୍ତୁ ରାଜାମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ୧୩୫୬ ବେଳକୁ ବିଭିନ୍ନ ଚର୍ଚ୍ଚର ବିଶପ୍ ଓ ଆର୍କ-ବିଶପ୍‌ମାନେ ବିଶେଷ

କ୍ଷମତାଶାଳୀ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ରାଜା ଚତୁର୍ଥ ଚାର୍ଲସଙ୍କ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ୭ଜଣିଆ ସ୍ଥାୟୀ ନିର୍ବାଚନ ପରିଷଦ ଗଢ଼ାଗଲା । ଏହି ପରିଷଦରେ ୪ ଜଣ ସାମନ୍ତ ଓ ୩ ଜଣ ବିଶପ୍ ଥିଲେ । ରାଜଗଦି ଖାଲି ହେବାପରେ ଏହିମାନେ ଜଣଙ୍କୁ ରାଜା ରୂପେ ନିର୍ବାଚନ କରୁଥିଲେ । ନିର୍ବାଚିତ ବ୍ୟକ୍ତି ନାମକୁ ମାତ୍ର 'ରାଜା' ବୋଲାଉଥିଲେ । କାର୍ଯ୍ୟତଃ ୭ ଜଣିଆ ନିର୍ବାଚନ ପରିଷଦ ହିଁ ପ୍ରକୃତ କ୍ଷମତାର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ ।

ପରିଣାମରେ ଶାର୍ଲମାନ୍‌ଙ୍କ ଅମଳରୁ ଜର୍ମାନ ରାଜାମାନେ ରୋମୀୟ ସମ୍ରାଟ ପଦବୀ ଗ୍ରହଣ କରି ଯେଉଁ ବିଶାଳ ଜର୍ମାନ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ ତାହା ଭାଙ୍ଗି ଧୂଳିସାତ ହୋଇଗଲା ।

୧୫୨୧ରେ ଜଣେ ଜର୍ମାନ ଧର୍ମଯାଜକ ମାର୍ଟିନ ଲୁଥର ପୋପଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ ଘୋଷଣା କରିବାଦ୍ୱାରା କେବଳ ଜର୍ମାନୀ ନୁହେ ସମଗ୍ର ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଜଗତରେ ଏକ ବିରାଟ ବିପ୍ଳବ ସଙ୍ଗଠିତ ହେଲା ।

ଲୁଥର ପୋପଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ୯୫ ଦଫା ଅଭିଯୋଗ ଆଗତ କରିଥିଲେ । ୧୫୧୭ ଠାରୁ ଲୁଥରଙ୍କ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଚାରିବର୍ଷ ପରେ ପୋପ ତାଙ୍କୁ ଜାତିବାସନ୍ଦ କଲେ । ଏହାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଆରମ୍ଭ ହେଲା 'ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟ' ବା ପ୍ରତିବାଦ ଆନ୍ଦୋଳନ । କ୍ରମଶଃ ଯେଉଁମାନେ ଏଥିରେ ଯୋଗଦେଲେ ପୋପଙ୍କ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କ୍ୟାଥଲିକ ଗୋଷ୍ଠୀରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ବହିଷ୍କୃତ କରାଗଲା । ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟ କରୁଥିବା ଲୋକେ ମାର୍ଟିନ ଲୁଥରଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ନୂଆ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗଢ଼ିଲେ । ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟାଣ୍ଟ ଗୋଷ୍ଠୀର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ।

ବିଷୟଟିର ଏତକରେ ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିଲା ନାହିଁ । ଜର୍ମାନଭୂମି କ୍ୟାଥଲିକ ଓ ପ୍ରୋଟେଷ୍ଟାଣ୍ଟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଘର୍ଷରେ ରକ୍ତିମ ହୋଇ ଉଠିଲା । ମଧ୍ୟଯୁଗର ଏହି ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ ଯୋଗୁଁ ଜର୍ମାନୀ ମଧ୍ୟ ବହୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶରେ ଖଣ୍ଡ—ବିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଗଲା ।

ଶାର୍ଲମେନଙ୍କ ଯୁଗରୁ ଜର୍ମାନ ରାଜାମାନେ ଯେଉଁ ରୋମୀୟ ସମ୍ରାଟ ପଦବୀରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ଶେଷକୁ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆର ରାଜାଙ୍କ ହାତକୁ ଗଲା । ୧୬୪୮ରେ ଶେଷ ହୋଇଥିବା ତିରିଶ ବର୍ଷିଆ ଯୁଦ୍ଧର ଚୁକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆର ଶାସକ ଏହି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ । ତଥାପି ଖଣ୍ଡବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଜର୍ମାନୀ ଉପରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ରହି ପାରିଲା ନାହିଁ ।

୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ଜର୍ମାନୀ ମୋଟ ୩୧୪ଟି ସ୍ୱାଧୀନ ଗଡ଼ଜାତ ଓ ୧୫ଶହଟି କ୍ଷମତାବାନ ଜମିଦାରୀରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଏହାପରେ ଜର୍ମାନୀର ଇତିହାସରେ ଏକ ନୂଆ ଅଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ।

ଉପରୋକ୍ତ ୩୧୪ଟି ଗଡ଼ଜାତର ଅନ୍ୟତମ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରୁଷିଆରେ ଜଣେ ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବଳଶାଳୀ ହୋଇ ସମଗ୍ର ଜର୍ମାନୀକୁ ଏକତା ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଐତିହାସିକଗଣ ପ୍ରୁଷିଆର ରାଜା ଏହି ଫ୍ରେଡ଼େରିକ ମହାନଙ୍କ ଶାସନକାଳଠାରୁ ଜର୍ମାନୀର ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଆରମ୍ଭ ବୋଲି ଗଣନା କରୁଛନ୍ତି ।

ଫ୍ରେଡ଼େରିକଙ୍କ ସମୟକୁ ଜର୍ମାନୀର 'ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗ' କୁହାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ମହାଭାରତର ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କୁ ସପ୍ତରଥୀ ଆକ୍ରମଣ କଲାଭଳି ଫ୍ରେଡ଼େରିକଙ୍କୁ ଫ୍ରାନ୍ସ, ରୁଷିଆ, ପୋଲାଣ୍ଡ, ସୁଇଡ଼େନ, ସାକ୍ସନ ପ୍ରଭୃତି ଘେରଉ କରି ମିଳିତ ଭାବରେ ଆକ୍ରମଣ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏ ଆକ୍ରମଣ ଅତିପ୍ରବଳ ହୋଇଥିଲା । ହୁଏତ ପ୍ରୁଷିଆ ଛାରଖାର ହୋଇ ଯାଇଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ 'ଯାହାକୁ ରଖିବେ ଅନନ୍ତ —କି କରିପାରେ ବଳବନ୍ତ' !

ଏଭଳି ଏକ ସନ୍ଧିକ୍ଷଣରେ ରାଜା ଫ୍ରେଡ଼େରିକଙ୍କ ଉତ୍କଟ ଶତ୍ରୁ ରୁଷିଆର ସାମ୍ରାଜ୍ଞୀ ଏଲିଜାବେଥଙ୍କ ହଠାତ୍ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଗଲା । ଭାଗ୍ୟବଳରୁ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ତୃତୀୟ ପିଟର ପ୍ରୁଷିଆ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ବିସମ୍ବାଦରେ ନମାତି ଫ୍ରେଡ଼େରିକଙ୍କ ପ୍ରତି ବନ୍ଧୁତା ଜଣାଇଲେ ।

ହଠାତ୍ ଷଡ଼ଶକ୍ତି ଯୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଇତିହାସ ରଚିତ ହେଉଥିଲା ତାହାର ଗତି ବଦଳି ଗଲା । କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରୁଶିଆର ରାଜା ଫ୍ରେଡ଼େରିକ "ମହାନ୍ ଫ୍ରେଡ଼େରିକ” ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ଜର୍ମାନୀର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଓ ପୁନର୍ଗଠନରେ ମନଦେଲେ ।

ଫ୍ରେଡ଼େରିକଙ୍କୁ ଇତିହାସର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମରବିଦ୍ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାମରିକ କ୍ଷେତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ବେସାମରିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ କୃତୀତ୍ୱର ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଲଳିତକଳା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୃଥିବୀ ବ୍ୟାପି ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ଜର୍ମାନୀର ବହୁ ଗୁଣୀଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟକ୍ତି ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ସଙ୍ଗୀତସମ୍ରାଟ ବିଥୋଫେନ, ନାଟ୍ୟକାର, ଐତିହାସିକ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଭନ ଶିଲର, ମହାନ ସାହିତ୍ୟିକ ଗେଟେ ପ୍ରମୁଖ ଦିଗ୍‌ଜମାନଙ୍କ ନାମ ଏ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଫ୍ରେଡ଼େରିକ ନିଜେ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟ ଓ କଳାରସିକ ଥିଲେ । ସମସାମୟିକ ଫରାସୀ ଲେଖକ ଭଲଟେୟାରଙ୍କର ସେ ଜଣେ ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁ ଥିଲେ ।

ରାଜାମାନେ ଇଶ୍ୱରଦତ୍ତ କ୍ଷମତାର ଅଧିକାରୀ ବୋଲି ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସଥିଲେମଧ୍ୟ ଫ୍ରେଡ଼େରିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମତଥିଲା ରାଜା ନିଜପାଇଁ ନୁହେଁ ଦେଶ ଓ ଦଶପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରିବ, ଦେଖିବ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ।

୧୮୦୭ ଜୁଲାଇ ୯ ତାରିଖ ଦିନ ଜର୍ମାନୀରେ ପୁଣି ଏକ ଝଡ଼ ବହିଲା । ମହାବୀର ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ବିଜୟୀ ସେନା ସେଦିନ ବର୍ଲିନ ସହର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତରେ ବ୍ରାଣ୍ଡେନ ବୁର୍ଗ ତୋରଣଦ୍ୱାରର ଶୀର୍ଷଦେଶରେ ସ୍ଥାପିତ ବିଜୟସ୍ମାରକ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ପାରିସ ପଠାଇ ଦିଆଗଲା । ଜର୍ମାନୀ ପୁଣିଥରେ ପରାଜିତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ନେପୋଲିଅନ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପଦ୍ୱାରା ଅଲକ୍ଷରେ

ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଏକ ମିଳିତ ଏବଂ ଦୃଢ଼ ଜର୍ମାନୀର ଭିତ୍ତିସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେବୋଲି ଐତିହାସିକମାନଙ୍କର ଧାରଣା ।

ସେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆର ରାଜାଙ୍କୁ ରାଜପଦର ବଳମପୂରେ 'ରୋମୀନନ୍' ସମ୍ରାଟ ପଦବୀ ତ୍ୟାଗ କରିବାପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ରାଇନ ନଦୀକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ୧୭ଟି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୁର୍ବଳ ରାଜ୍ୟକୁ ୨୪ ଘଣ୍ଟା ଭିତରେ ମିଳିତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ 'ସଂଘ' ଗଠନ କରିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ନେପୋଲିଅନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ନବଗଠିତ ରାଇନ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘକୁ ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ସୈନ୍ୟ ବାହିନୀପାଇଁ ୬୦ ହଜାର ଲୋକ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା ।

ଏହି ସଂଘ ଗଠନ ଦ୍ୱାରା ନେପୋଲିଅନ ବସ୍ତୁତଃ ଜର୍ମାନୀର ଏକୀକରଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ସବୁଦିନ ସମାନ ଯାଏ ନାହିଁ । ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ଦିନ କାଳ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ହୋଇ ଆସିଲା । ୧୮୧୫ରେ ଉଆଟରଲୁ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ନେପୋଲିଅନ ପରାଜିତ ହେଲେ ।

ଏହା ମୂଳରେ ଥିଲା କିଏ ? କେବଳ ଇଂରେଜ ସେନାପତି ଲର୍ଡ ନେଲସନ ନୁହନ୍ତି, ସ୍ୱୟଂ ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଜର୍ମାନୀ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ କମ୍ ସାହାଯ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ପତନ ପରେ ଜର୍ମାନ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀମାନେ ଆମେରିକାର ସ୍ୱାଧୀନତା ଘୋଷଣା ପତ୍ର ଓ ଫରାସୀ ବିପ୍ଳବର ମାନବ ଅଧିକାର ଘୋଷଣା ପତ୍ରର ଅନୁକରଣରେ ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ଶାସନବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଜା ଫ୍ରେଡ଼େରିକ ଉଇଲହେମ ଏଥିରେ ସହମତ ନହେବାରୁ ତାହା ସଫଳ ହେଲାନାହିଁ ।

ଏହାପରେ ଆସିଲା ମହାନ କୂଟନୀତିଜ୍ଞ ବିସମାର୍କଙ୍କ ଯୁଗ । ୧୮୭୧ରେ ସେ ଚାନ୍ସଲର (ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ) ପଦ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଥମ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ ବା 'ରାଇଖ୍' (Reich)ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ପ୍ରୁସିଆର ରାଜାଙ୍କୁ

'ଜର୍ମାନ୍ ସମ୍ରାଟ' ପଦରେ ଭୂଷିତ କରି ସମଗ୍ର ଜର୍ମାନୀକୁ ଏକଶାସନାଧୀନ କରିବା ପାଇଁ ମଧ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇଲେ । ବିସ୍‌ମାର୍କଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଜର୍ମାନୀରେ ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘ ଥିଲା । ପ୍ରୁଷିଆ ଓ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବିସମାର୍କ ପ୍ରୁଷିଆର ପ୍ରଭବ ବିସ୍ତାର ପାଇଁ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆକୁ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଅଲଗା କରିଦେବା ଉଚିତ ମନେ କଲେ ।

ତାହା ହିଁ ହେଲା । ପ୍ରୁଷିଆ ପୁଣି ବିସ୍‌ମାର୍କଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଜର୍ମାନୀର ମୁଖ୍ୟ ଶକ୍ତିରୂପେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଲା । ପ୍ରତିନିଧିମୂଳକ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଚାନ୍‌ସଲର ବିସମାର୍କ ତାହା ଉପରେ ବେଶି ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ Blood and Iron' (ରକ୍ତ ଓ ଲୌହ) ଭାଷଣରେ ସେ କହିଥିଲେ—"ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟର ଆଲୋଚନା କିମ୍ବା ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ ଭୋଟ ବଳରେ କୌଣସି ବଡ଼ ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ ହୁଏ ନାହିଁ, ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ ଓ ରକ୍ତଦାନ ପାଇଁ ମନରେ ଦୃଢ଼ତା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ତାହା ସମ୍ଭବ ।"

ଏହି ଦୃଢ଼ତା ବଳରେ ୧୮୬୬ରେ ସେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆକୁ ତାତ୍କାଳୀନ ଜର୍ମାନ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘରୁ ବିଦାୟ କରିଦେଇଥିଲେ । ୧୮୭୦ରେ ପଡ଼ୋଶୀ ଫ୍ରାନ୍‌ସ ସହିତ ଲଢ଼େଇ କରି ଏକ ନୂଆ ଜର୍ମାନୀର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ଜର୍ମାନୀ ଗୋଟିଏ ସଂଘୀୟ (Feederal) ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ ହେଲା ।

ସେଥି ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରୁଷିଆର ସ୍ୱଳ୍ପପରିଚିତ ନଗରୀ ବର୍ଲିନ ସମଗ୍ର ଜର୍ମାନୀର ରାଜଧାନୀର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ମଧ ପାଇଲା ।

ବିସ୍‌ମାର୍କଙ୍କ ଶାସନକାଳରେ ଜର୍ମାନୀ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଦ୍ଭୁତ ଅଗ୍ରଗତି କରିଥିଲା । ୧୮୮୧ଠାରୁ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସାମାଜିକ ନିରାପତ୍ତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜର୍ମାନ ସରକାର ବହୁ ମଙ୍ଗଳକର ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ।

ପୃଥିବୀବିଖ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆଲବାର୍ଟ ଆଇନଷ୍ଟାଇନ ଏହି ଯୁଗର ଲୋକ । ୧୯୧୩ରେ ବର୍ଲିନର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାଇଜର ଉଇଲ୍‌ହେମ

ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନ ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ସେ ଡାଇରେକ୍ଟର ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୧୪ ଜୁଲାଇରେ ଜର୍ମାନୀକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ତାହାର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଜର୍ମାନ ସମ୍ରାଟ କାଇଜେର୍ ଉଇଲହେମ ଦ୍ୱିତୀୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିସ୍ମାର୍କ ପଦଚ୍ୟୁତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସମ୍ରାଟ ମାତୃଭୂମିର ମର୍ଯ୍ୟାଦାରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଜର୍ମାନ ସୈନ୍ୟବାହିନୀକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନାମରେ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଝାସ ଦେବାପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଲେ । ଚାରିବର୍ଷ କାଳ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଲା । ଏଥିରେ ପୁଣି ଥରେ ଜର୍ମାନୀ ଇତିହାସରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ପ୍ରୁଷିଆ ରାଜବଂଶ ବିତାଡ଼ିତ ହେଲେ । ୧୯୧୯ ଅଗଷ୍ଟ ୧୧ ତାରିଖ ଦିନ ପୁଣି ଏକ ନୂଆ ଶାସନବିଧାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ଭର୍ସାଇ ସନ୍ଧିରେ ନିରସ୍ତ୍ର ହୋଇ ରହିବାପାଇଁ ଜର୍ମାନୀକୁ ଚୁକ୍ତି କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଆଫ୍ରିକାରେ ଥିବା ଜର୍ମାନୀ ଉପନିବେଶଗୁଡ଼ିକୁ ମିତ୍ରଶକ୍ତି ଭାଗବଣ୍ଟାବଣ୍ଟି କରି ନେଇଗଲେ । ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଭିତରେ ଏହାର ତୀବ୍ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖାଦେଲା ।

ଯୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ବିପୁଳ ଧନ ଓ ଜନ କ୍ଷୟ ହୋଇଥିଲା ତାହାର ପୂରଣ ସହଜ ହେଲାନାହିଁ, ଅବଶେଷରେ ବୋଝ ଉପରେ ନଳିତାବିଡ଼ା ଭଳି ୧୯୨୯-୩୦ ବେଳକୁ ପୃଥିବୀବ୍ୟାପି ଆର୍ଥିକ ମାନ୍ଦା ଅବସ୍ଥା ଦେଖାଦେଇ ଲୋକଙ୍କୁ କାବୁ କରି ପକାଇଲା ।

ଏହିଭଳି ଏକ ପରିସ୍ଥିତିର ସୁଯୋଗ ନେଇ ସମାଜର ନିତାନ୍ତ ତଳପାହ୍ୟାର ଜଣେ ଅଖ୍ୟାତନାମା ଯୁବକ ଆଡ଼ଲ୍‌ଫ ହିଟଲର ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ଜାତିର ନେତୃତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ୧୯୧୯ର ଶାସନବିଧାନ ରଦ୍ଦ ହେଲା । ତା' ସ୍ଥାନରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଲା 'ତୃତୀୟ ରାଇଖ' । ହିଟ୍‌ଲର ନିଜକୁ ଚାନ୍‌ସଲର ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରି ସର୍ବାଧିନାୟକ ହେଲେ । ତଥାକଥିତ ଜାତୀୟ ସମାଜବାଦ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ 'ନାଜୀ' ଦଳ ଜର୍ମାନୀର ଏକମାତ୍ର ରାଜନୈତିକ ଦଳ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ହିଟଲରଙ୍କ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ବେଳକୁ ଜର୍ମାନୀରେ ୬୦ ଲକ୍ଷରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ବେକାର ଅବସ୍ଥାରେ ରହି ଛଟପଟ ହେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ହିଟ୍‌ଲର

ଶାସନ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଅଳ୍ପସମୟ ଭିତରେ ଏ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରି ପାରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଜର୍ମାନୀର ହୃତଗୌରବ ପୁନରୁଦ୍ଧାର ନାମରେ ତାଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ଯୁଦ୍ଧଂଦେହି ଡାକଗୁଡ଼ି ଲୋକଙ୍କୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରି ରଖିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା ।

'ଲେବାନସ୍ରମ' ଥିଲା ତାଙ୍କର ଡାକ । ଅର୍ଥାତ୍ ପାଦ ପ୍ରସାରଣ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ସଂଗ୍ରହ କର ।

ଏହି ସ୍ଥାନ ସଂଗ୍ରହ ନୀତିକୁ ପ୍ରଥମେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ହିଟଲରଙ୍କ ଗୃଧ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ପୋଲାଣ୍ଡ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । କାରଣ ହେଉଛି ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ପରେ ପୂର୍ବପ୍ରୁସିଆର କେତେକ ଅଂଶ ମୂଳ ଜର୍ମାନୀ ଭୂଖଣ୍ଡରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ପୋଲାଣ୍ଡକୁ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଯେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ପୋଲାଣ୍ଡ, ଚେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆ, ରୁମାନିଆ, ଜୁଗୋସ୍ଲାଭିଆ ଆଦିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନ ଥିଲା । ଜର୍ମାନୀର ପୂର୍ବ ପଡ଼ୋଶୀ ଭାବରେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ-ହଙ୍ଗେରୀ ଓ ପ୍ରୁଷିଆ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ନଥିଲେ । ଜର୍ମାନୀର ପରାଜୟ ପରେ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆ-ହଙ୍ଗେରୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ତଥା ପଶ୍ଚିମ-ରୁଷିଆର କେତେକାଂଶକୁ ଭାଙ୍ଗି ଏଇସବୁ ନୂଆ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସେତିକିବେଳେ ଜର୍ମାନୀ ଓ ପୂର୍ବ-ପ୍ରୁସିଆ ମଧ୍ୟରେ ରହିଗଲା ପୋଲାଣ୍ଡର ଏକ ଅଂଶ । ଅବଶ୍ୟ ଭାଷାସୂତ୍ରରୁ ଏହା ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ହିଟ୍ଲର ଏସବୁ ଯୁକ୍ତିକୁ ଗ୍ରାହ୍ୟ ନ କରି ପ୍ରଥମେ ପୋଲାଣ୍ଡ ଉପରେ ଚୋଟ ମାରିଲେ । ଏତିକରେ ୧୯୩୯ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୩ତାରିଖ ଦିନ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାସମର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା ।

ଅଗ୍ରଗାମୀ ନାଜୀ ବାହିନୀର ଦୃପ୍ତ ପଦକ୍ଷେପରେ ୟୁରୋପ ପୁଣି ଥରେ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ଏହା ହେଲା ମୋଟାମୋଟି 'ଅତୀତ' ଜର୍ମାନୀର ଚିତ୍ର । ଏହାର 'ବର୍ତ୍ତମାନ' ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ପରିସମାପ୍ତିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଶାର୍ଲମନ, ଫ୍ରେଡ଼େରିକ୍, ବିସମାର୍କ ଓ ହିଟ୍ଲରଙ୍କ ଜର୍ମାନୀ ପୁଣି ବର୍ତ୍ତମାନ ପଦାନତ ଏବଂ ବିଖଣ୍ଡିତ ।

ଫାୟାରପ୍ଲେସର ନିଆଁ ପ୍ରଭାତ ଆଡ଼କୁ ମିଞ୍ଜି ମିଞ୍ଜି ରହିଥାଏ । ସାମାନ୍ୟ ଦୁଇଖଣ୍ଡି କୋଇଲାର ଆସ୍ୱାଦ ପାଇଲେ ତାହା ହଠାତ୍ ଲେଲିହାନ ଶିଖା ଟେକି ଜଳିଉଠେ । କ୍ଷଣକପରେ ପୁଣି ତଳେଇ ଯାଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଶ୍ରୀମନ୍ତ ହାନ୍ସା ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଲୁହାକାଠିରେ ତାକୁ ତେଜାଇ ଦିଅନ୍ତି । ପୁଣିଥରେ ଜଳି ଉଠେ । ଜର୍ମାନ ଜାତି ମଧ୍ୟ ଏହି ଫାୟାର ପ୍ଲେସର ନିଆଁ ଭଳି ଭସ୍ମାଚ୍ଛାଦିତ ହୋଇ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ରଖିଛି । ଲିଭିଯାଇ ନାହିଁ ।

ରାତି ଯଥେଷ୍ଟ ହେଲଣି । ଶୁଭରାତ୍ରି ଜଣାଇ ଶଯ୍ୟାର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣପାଇଁ ବିଦାୟ ନେଲି ।

ଲମ୍ବା ବିମାନଯାତ୍ରା ଓ ଦିନଯାକର ମାନସିକ ତଥା ଶାରୀରିକ ପରିଶ୍ରମଯୋଗୁଁ କ୍ଷଣକରେ ନିଦ ଆସିଗଲା ।

ସେଦିନ ସକାଳେ

ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଆର୍ତ୍ତନାଦ ଭଳି ଗୋଟାଏ କ'ଣ ବଚୁକୁଟିଆ ଶବ୍ଦରେ ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ଉଠିବସି ଚାରିଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲି, କିଛି ବୁଝି ପାରିଲି ନାହିଁ । କୁଆଡ଼େ ଆସିଛି କେଉଁଠି ଅଛି ତାହାମଧ୍ୟ ହଠାତ୍ ସ୍ମରଣ କରି ହେଲା ନାହିଁ । କଅଁଳ କମ୍ବଳ ଓ ବହଳିଆ ରେଜେଇରେ ପୋତି ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲି ଭଳି ମନେ ହେଉଥାଏ । ଟେଣ୍ଟ ବଖରାଟିର ଧଳା ମଖମଲ କାନ୍ଥରେ ଇସତ୍ ମଳିନ ଲଣ୍ଠନ ଆଲୁଅ ଗୋଟିଏ ରହସ୍ୟମୟ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ।

ସେଇ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଆବାଜଟା ହଠାତ୍ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଚାରିଆଡ଼ ଶୁନଶାନ୍, ନା, ନା, ଭୟର କାରଣ ନାହିଁ । କଲିଂବେଲ୍‌ଟା ବାଜୁଥିଲା ବୋଧହୁଏ, ମୋତେ ଉଠାଇ ଦେବାପାଇଁ । କ୍ରମଶଃ ମୋର ଡରହଜା ସ୍ମୃତି ଫେରି ଆସିଲା । ବୁଝିପାରିଲି କୌଣସି ରହସ୍ୟମୟ ପୁରୀରେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇ ନାହିଁ, ବର୍ଲିନ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସିଛି । ଗଭୀର ନିଦ୍ରାରୁ ହଠାତ୍ ଉଠିପଡିବା ଫଳରେ କ୍ଷଣକପାଇଁ କିଛି ଠଉରେଇବା କଷ୍ଟକର ହେଲା ।

ଝରକା ସାମାନ୍ୟ ଖୋଲି ବାହାରକୁ ଟିକିଏ ଉଙ୍କିମାରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ବିଫଳ ହେଲି । ଉତ୍ତର ସାଗରବାହି ହିମଶୀତଳ 'ପବନର ସ୍ପର୍ଶରେ ଦେହ ଅସାଡ଼ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଘଡ଼ିରେ ସାଢ଼େ ସାତ ବାଜିଲାଣି । କିନ୍ତୁ ବାହାରକୁ ଦେଖିଲେ ରାତି ପହରେ ଥିଲାଭଳି ମନେହେଉଛି ।ମହାନଗରୀ କୁଜ୍‌ଝଟିକା ସାଗରରେ ଆକଣ୍ଠ ନିମଗ୍ନ ।

ଦୁଆର ଖୋଲିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାତଃ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇଲେ ଗୃହକର୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଲେବନ୍‌ଥାଇନ୍ । ହାତରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି । ଯାହାକୁ ଠାବ କରିବା ପାଇଁ ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରେ ପହଞ୍ଚିବା ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୋଇ ସମୟ କଟାଉଥିଲି ହଠାତ୍ ଏଇ ଝିଲିମିଲି ପାହାନ୍ତି ଅନ୍ଧାରରେ ତାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିବ ତାହା ମୋର କଳ୍ପନାର ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରି ନଥିଲା ।

ଚିଠିଟି ଆସିଥିଲା ବର୍ଲିନସ୍ଥିତ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀ ସରକାରଙ୍କ ଲୋକ-ସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗ ଡ଼ାଇରେକ୍ଟରଙ୍କ ନିକଟରୁ । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେ । ଡାଇରେକ୍ଟର ମହୋଦୟଙ୍କ ସେକ୍ରେଟେରୀ ଜଣାଇଛନ୍ତି—“ସକାଳ ସାଢ଼େ ଆଠଟାରେ ଡାଇରେକ୍ଟର ସାହେବ ଆପଣଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରାତଃ ଭୋଜନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ଆପ୍ୟାୟିତ ହେବେ । ସମ୍ମତି ଜଣାଇଲେ ସେ ନିଜେ ଆପଣଙ୍କ ହୋଟେଲରେ ଯଥା ସମୟରେ ପହଞ୍ଚିବେ ।”

ହଜିଲା ଧନ ପାଇ ପୁଣି ହରାଏ କିଏ ? ସମ୍ମତି ଆଗରୁ ତିଆରି ହୋଇ ରହିଥିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଟେଲିଫୋନ୍ କରି ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଜଣାଇଲି ।

ଶ୍ରୀମତୀ ଲେବନ୍‌ଥାଇନ କାହିଁକି ଯେ ମୋତେ କଞ୍ଚାନିଦରୁ ଉଠାଇବା ପାଇଁ କଲିଂବେଲ୍ ଟିପି ଥିଲେ ତାହାର କାରଣ ବୁଝିପାରି ତାଙ୍କୁ ଅଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଇଲି । ଘଣ୍ଟାକ ଭିତରେ ପ୍ରାତଃକୃତ୍ୟ ଶେଷ କରି ସଜବାଜ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଗୋଟିଏ ଗାଧୁଆ ଘର ଦୁଇଜଣଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । କିନ୍ତୁ ଏ ଭୋରବେଳାରେ ଗାଧୁଆଘର ବ୍ୟବହାରରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ଭଳି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶରେ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନ ଦ୍ୱାରା ପୁଣ୍ୟଅର୍ଜନ ପ୍ରତି କେହି ଆକୃଷ୍ଟ ନୁହନ୍ତି । ଶହକେ, ହଜାରକେ ହୁଏତ ଦୁଇ ପାଞ୍ଚଜଣ ଥିବେ ।

ମୋର ପଡ଼ୋଶୀ ବଖରା ଅଧିକାର କରିଥିବା ଯୁବକବନ୍ଧୁ ଆମେରିକାର କେଣ୍ଟକୀ ରାଜ୍ୟରୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମାବକାସ ଉପଭୋଗ ପାଇଁ ସୁଇଜାରଲାଣ୍ଡ

ଭ୍ରମଣରେ ଆସିଥିଲେ । ଗତ ରାତିରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ଆଳାପ ହୋଇ ଯାଇଛି । ବୟସ ବାଇଶ ବର୍ଷ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ବିଜ୍ଞାନର ଛାତ୍ର । ସ୍ୱିଜାରଲଣ୍ଡ ରହଣୀ ଛୁଟିରେ ଜୁରିଖ ସହରରେ କିଛିଦିନ Window cleaner ଉଇଣ୍ଡୋ କ୍ଲିନର ଏବଂ ପାହାଡ଼ିଆ ମଫସଲ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗୋଟିଏ ଡାଇରିଫାର୍ମରେ ଗୋରୁଗାଈଙ୍କୁ କିଛିଦିନ ଚାରା ଯୋଗାଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଯେଉଁ ଟଙ୍କା ରୋଜଗାର ହୋଇଛି ତାହା ପଶ୍ଚିମ-ୟୁରୋପରେ ତାଙ୍କର ଏକ ଅଠରଦିନିଆ ଗସ୍ତ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । ପିତାମାତା ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି ଉଇଲିଅମସ୍ ।

ମୁଁ ଆମେରିକା ଗସ୍ତରେ ଯାଉଥିବା ଶୁଣି ଉଇଲିଅମସ୍ ଭାରି ଖୁସି ।

“ଦେଖନ୍ତୁ ମି. ମିଶ୍ର ଯଦି ଆମର ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶକୁ ଆସନ୍ତି ତାହାହେଲେ କେଣ୍ଟକି ଆସିବାକୁ ଭୁଲିବେ ନାହିଁ ।”

ଉଇଲିଅମସ୍ର ଅନୁରୋଧ ।

“ଭାରି ମଜା ଦେଶ । କିଆଡ଼େ ଆଖି ମେଲାଇବେ କେବଳ ଶସ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ପାଇବେ ନାହିଁ । ହଁ, ଟିକିଏ ଗୋରା-କଳା ବିଭେଦ ରହିଛି । ତେବେ ନିଶ୍ଚିତ ରହନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ମାନଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ମାନ ସେଠାରେ । ଆପଣ ଆସନ୍ତୁନା, ଆମ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବହୁ ଭାରତୀୟ ଛାତ୍ର-ଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବେ ।”

ପରିଚୟ ହେଉ ହେଉ ଉଇଲିଅମସ ଠାରୁ ଏ ଭଳି ବହୁ-ଅନୁରୋଧ ପାଇଲି । ବୈଠକଖାନାରୁ ବିଦାୟ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ତାର ଶେଷ ଅନୁରୋଧଟି ହେଲା ଯଦି ଯାଏ ତାହା ହେଲେ ଉଇଲିଅମସ୍ ନାମରେ ତାକୁ ଖୋଜିବ ନାହିଁ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଖାତାରେ ମାତ୍ର ତାର ନାମ ଜେ: ଡି: ଉଇଲିୟମସ ବୋଲି ଲେଖାଅଛି, କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧୁ ମହଲରେ ସମସ୍ତେ ତାକୁ ‘ବିଲ୍’ ବୋଲିହିଁ ଜାଣନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀମତୀ ଲେବନଥାଇନଙ୍କ କଲିଂବେଲ୍ର ନିର୍ଘାତ ଶବ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ବିଲ୍ର ନିଦ୍ରାରେ ବ୍ୟାଘାତ ଘଟିନାହିଁ । ସେ ନିଘୋଡ଼ ନିଦରେ ଶୋଇଛି ।

ଏହି ଯୁବକଟିର କଥା ଭାବିଭାବି ମୁଁ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲି । ସାତ ସାଗର ତେର ନଦୀ ପାରି ହୋଇ ବିଲ୍ ଆମେରିକା ଦେଶରୁ ଆସିଛି ୟୁରୋପ ଭ୍ରମଣରେ । କିନ୍ତୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲେଇବା ପାଇଁ ତାକୁ ଏ ବିଦେଶରେ ମୁଣ୍ଡର ଝାଳ ତୁଣ୍ଡରେ ମାରି ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । କେଣ୍ଟକି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗର ଏହି କୃତୀ ଛାତ୍ରଟିକୁ ବାଛିନେବାକୁ ହୋଇଛି ଘର ସଫେଇ ଓ ଗାଈ ଗୁହାଳର କାମ ! ଏଥିପାଇଁ ମନରେ ତିଳେ ହେଲେ ଶୋଚନା ନାହିଁ, ବରଂ ଖୁସିରେ ସେ ଫାଟି ପଡ଼ୁଛି । ୟୁରୋପରେ ଅବସର ବିନୋଦନଟା ତାର ସାର୍ଥକ ହୋଇଛି ! ସୁଇଜରଲଣ୍ଡରେ ପ୍ରାୟ ଅଢ଼େଇ ମାସ କାମ କରିବାକୁ ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିବା ତାପକ୍ଷରେ ସୌଭାଗ୍ୟର କଥା ବୋଲି ସେ ବିଚାରେ । ଗୁହାଳ ପୋଛୁ ବା ଘର ଝାଡ଼ୁ ଦେଉ, ସେଥିରେ କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ଏହି ଅଢ଼େଇ ମାସରେ ଖାଦ୍ୟପେୟ ବାଦ ମାସିକ ଛଅଶହ ହିସାବରେ ଦେଢ଼ହଜାରଟି ଟଙ୍କା ସେ ପାଇଛି । ସୁତରାଂ ଖୁସିରେ ଆଉ ଦୁଇ ଚାରିଟା ଦେଶ ଦେଖି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଖୋଲିଲା ବେଳକୁ କେଣ୍ଟକିରେ ପହଞ୍ଚିବ ।

ବିଲ୍‌ର ପରିଚୟ ଜାଣିବା ପରେ ଆମ ଦେଶର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାତ୍ରଙ୍କ କଥା ମୁଁ ଭାବୁଥାଏ । ସେମାନେ କଣ ସତରେ ଘର ଝାଡ଼ୁ କିମ୍ବା ଗୁହାଳ ସଫେଇ କାମ ମିଳିଲେ କରିବାକୁ ରାଜି ହେବେ ? ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ର ତେଣେ ଥାଉ, ସେକେଣ୍ଡ୍ରୀ ବୋର୍ଡ ଛାତ୍ର କରିବେକି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ । ଆମେ ଶିକ୍ଷିତମାନେ ସମସ୍ତେ ଅବଶ୍ୟ ଚାକିରି ପ୍ରାର୍ଥୀ । କିନ୍ତୁ ଆମ ପକ୍ଷରେ 'ଶ୍ରମର ମର୍ଯ୍ୟାଦା' ଶାସ୍ତ୍ର ପୁରାଣର ଆପ୍ତବାକ୍ୟ ଭଳି ଗୋଟିଏ ଫମ୍ପା ଆଦର୍ଶ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟକିଛି ନୁହେଁ । ଶିକ୍ଷିତମାନେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଶ୍ରମବିମୁଖ, ସୁତରାଂ ସେଥିପାଇଁ କାହାରି ଆଗ୍ରହ କିମ୍ବା ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୋଧ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏଭଳି ଆଉ କେତେଦିନ ଚଳିବ ? ଇଂରେଜମାନେ ଆମକୁ 'ବାବୁ' କରିଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଏଣିକି ଦାନାକନାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେଲେ ଭାରତୀୟ ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀକୁ ବାବୁ ଖୋଳପୁଡ଼ି, ଯଥାର୍ଥ କର୍ମଠ ହେବାଛଡ଼ା ଗତିନାହିଁ । କୁବେର ଦେଶ ଆମେରିକାର ଯୁବକ ବିଲ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଛୁଟି ଆଲ୍ୟସରେ ନକଟାଇ ଗୁହାଳ ପୋଛା କାମ ମଧ୍ୟ ଆଗ୍ରହରେ କରୁଥିଲା ବେଳେ, ଗରିବ ଦେଶ ଭାରତବର୍ଷର ଛାତ୍ରମାନେ

ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନଙ୍କ ଗଳଗ୍ରହ ହୋଇ ରହିବେ ବା କାହିଁକି ? ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ବିଭବ ମୂଳରେ ବିଲ୍ ଭଳି ଯୁବକମାନଙ୍କର କି ଭଳି ଅବଦାନ ରହିଛି ତାହା ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ତରୁଣ-ତରୁଣୀ ହୃଦୟଙ୍ଗମ ନକରିବାଯାଏ ଆମର ବହୁ ଆକାଂକ୍ଷିତ 'ଯୋଜନା' ସଫଳ ହେବତ ?

ବିଲ୍ ମୋ ଚିନ୍ତାରାଜ୍ୟରେ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଛ'ଫୁଟିଆ ଲମ୍ବା ପାତଳା ଚେହେରା । ବୁଦ୍ଧିଦୀପ୍ତ ଦୁଇଟି ମିଞ୍ଜି ମିଞ୍ଜି ଆଖିରେ କଳା ରଙ୍ଗର ମୋଟା ଫ୍ରେମ୍ ଦିଆ ବହଳିଆ ଲେନ୍ସର ଚଷମା । ସାଧାରଣତଃ ଆମେରିକାର ଯୁବକମାନେ ମୁଣ୍ଡବାଳ ଯେଉଁଭଳି ଚଉଠଇଞ୍ଚିଆ ଲମ୍ବାରେ ଠିକ ଠିକ କରି କାଟିଥାନ୍ତି, ବିଲ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ସଜେଇଛି । ପରିଧେୟ କାଉବୟ ଟିପା ପେଣ୍ଟ ଓ ଶାର୍ଟ । ଖଣ୍ଡିଏ ସୁଟ୍‌କେଶ ଓ ଗୋଟିଏ ଏୟାର ବ୍ୟାଗ୍ ଛଡ଼ା ତାପାଖରେ ଅନ୍ୟକିଛି ନାହିଁ । ପୂରାପୂରି ବେପରୁଆ ଭାବ ।

ଏକଦା ବିଲ୍‌ର ଗୋସେଇଁ ବାପ ଏହି ଜର୍ମାନ୍‌ଭୂଇଁରୁ ଭାଗ୍ୟାନୁସରଣରେ ବାହାରି ନୂତନ ପୃଥିବୀ ଆମେରିକା ଦେଶରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ସେଠାରେ ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକାର ମୋହ ବାନ୍ଧି ରଖିଲା । କିନ୍ତୁ ଶେଷ ଜୀବନରେ ଥରେ ପିତୃଭୂମିର ଦର୍ଶନରେ ଆସି ଏହିଠାରେହିଁ ଦେହରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ।

ବିଲ୍‌ର ଇଚ୍ଛା ତା ଗୋସେଇଁ ବାପାଙ୍କ ସମାଧି ମୂଳରେ ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିଯିବ । ତା ମାତୃବଂଶ ହଲଣ୍ଡର ନିମ୍ନଭୂମିରୁ ମହାସମୁଦ୍ରର ଗ୍ରାସରୁ ପରିବାରକୁ ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ ଆମେରିକା ଯାଇଥିଲେ । ହଲଣ୍ଡଟା ଗୋଟିଏ ଅଦଭୂତ ଦେଶ । ସମୁଦ୍ରର ଜଳପତନଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଏହାର କେତେକ ଭୂଭାଗ ଆହୁରି ନିମ୍ନରେ ଥିବାରୁ ହଲଣ୍ଡିୟମାନେ ସମୁଦ୍ରର ଗ୍ରାସରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ଜୀବନ ମରଣ ସଂଗ୍ରାମରେ ଲିପ୍ତ । କଟକ ସହରଟା କାଠଯୋଡ଼ି ଗର୍ଭରେ ଏବଂ କାଠଯୋଡ଼ିର ସ୍ରୋତ ଯଦି ପଥରବନ୍ଧ ଉପର ଗଣେଶଘାଟ ସଡ଼କ ଦେଇ ବହୁଥାନ୍ତା ତାହାହେଲେ କଟକବାସୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଯାହା ହୁଅନ୍ତା ଠିକ୍ ତାହା । କିନ୍ତୁ ହଲଣ୍ଡବାସୀ ଏ ସଂଗ୍ରାମରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରାଜିତ

ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ବଡ଼ ବଡ଼ ଡାଇକ ବନ୍ଧ ପକାଇ ସମୁଦ୍ର ଯେପରି ନିମ୍ନ ଭୂମିକୁ ମାଡ଼ି ନଆସେ ତହିଁର କୌଶଳ ଉଦ୍ଭାବନ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ବିଲ୍ ଟାର ମାତୃକୁଳର ଅଭିନ୍ନ ଦେଶ ହଲାଣ୍ଡ ଦେଖିବା ପାଇ ଆମଷ୍ଟର୍‌ଡାମ୍ ମଧ୍ୟ ଯିବ ।

ମୁଁ ସ୍ନାନାଗାରରେ ଅର୍ଦ୍ଧଘଣ୍ଟାରୁ ଅଧିକ ସମୟ କଟାଇ ଫେରିଲି ବେଳକୁ ସୁଦ୍ଧା ବିଲ୍ ଉଠିନାହିଁ ।

ଜଣେ ସ୍ଥୂଳକାୟ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ବୈଠକଖାନାରେ ବସିଥିଲେ । ସେ ହିଁ ପ୍ରଚାର ବିଭାଗ ଡାଇରେକ୍ଟର ହୋଇଥିବେ ବୋଲି ଅନୁମାନ କଲି । ପ୍ରକୃତରେ ଡାଇରେକ୍ଟର ହିଁ ମୋ ଅପେକ୍ଷାରେ ଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ ମାତ୍ରେ ସୌଜନ୍ୟତାର ପ୍ରବଳ ତରଙ୍ଗରେ ମୋତେ ବାରଂବାର ସେ କରୁଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଫ୍ରାଙ୍କଫୁର୍ଟରୁ ବର୍ଲିନ ଯାଏ ମୁଁ ଯେଉଁ ସବୁ ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲି ସେଥିପାଇଁ ସେ କୁଆଡ଼େ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଦାୟୀ ।

ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇ ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲି ଏହି ଟିକକ ଅସୁବିଧା ନ ହୋଇଥିଲେ ବିଦେଶ ଭ୍ରମଣଟା ମୋର ମତରେ ଅରୁଚିକର ହୋଇଥାନ୍ତା । ଯେତେଭଲ୍ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ହେଉ ପଛକେ ଟିକିଏ ଲୁଣ ନହେଲେ ତାହାର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାଦ ଉପଭୋଗ କରି ହୁଏନାହିଁ । ମୋ ମତରେ ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ଅସୁବିଧା ଭୋଗ କଲି ତାହା ବିଦେଶଭ୍ରମଣ ରୂପି ଏକ ସୁପାଚ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନରେ ଲୁଣ ଭଳି କାମଦେଲା । ଭାରତରୁ ଏକୁଟିଆ ଆସିଥିବା ଜର୍ମାନ ଅନଭିଜ୍ଞ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ହଠାତ୍ ଦେଖା ଦେଇଥିବା ଅସୁବିଧାରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା ପାଇଁ ଉପାୟ ଚିନ୍ତା କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଛି । ଜାଣିମୁ କବି ବୀରକିଶୋରଙ୍କ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଜୀବନଟାକୁ ସବୁବେଳେ 'ମହତାବ ରୋଡ଼୍' ମନେ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ପ୍ରକୃତରେ ଏହା 'ନଆଳୀ ମାଧବ ମଡ଼କ'ର ଅନୁରୂପ । ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିମକାଳରୁ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଓ ଉତ୍ଥାନ-ପତନ ମଧ୍ୟଦେଇ ଜୀବନର ରଥଚକ୍ର ଆଗେଇ ଚାଲିଛି । ସୁତରାଂ ଯଦି କୌଣସି ଅସୁବିଧା ଘଟିଥାଏ କିମ୍ବା ବିପଦ ପଡ଼ିଥାଏ ତେବେ ତହିଁର ଅଭିଜ୍ଞତା ମୋ ପକ୍ଷରେ କମ୍ ମୂଲ୍ୟବାନ ନୁହେ । ହୁଏତ ଏହି ଅଭିଜ୍ଞତା ଭବିଷ୍ୟତରେ ବହୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇବ ।

ପ୍ରାତଃହାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସୌଜନ୍ୟାଳାପର ମଧ୍ୟ ସମାପ୍ତି ଘଟିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବାର ବେଳ ଉପସ୍ଥିତ । ମୋ ପକ୍ଷରୁ ଡାଇରେକ୍ଟର ମହୋଦୟ ହୋଟେଲ ରହଣୀ ବାବଦ ଖର୍ଚ୍ଚ ପରିଶୋଧ କରିଦେଲେ । ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ବର୍ଲିନର ଅନ୍ୟତମ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହୋଟେଲରେ ଆଗରୁ ରହିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି ।

ଇସକାଏଲ ପରିବାରଙ୍କ ନିକଟରୁ ବିଦାୟନେଇ ମୋ ପେଡ଼ି ପୁଟୁଳି ସହ ମୁଁ ତଳକୁ ଆସିଲି । ପ୍ରଚାର ବିଭାଗର ମର୍ସିଡ଼ିଜ୍ ଗାଡ଼ିଟି ଆମକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲା । ଗାଡ଼ି ଭିତରେ ପଶିଗଲାବେଳକୁ ଉପରୁ କିଏ ଡାକିଲାଭଳି ମନେ ହେଲା ।

ବିଲର୍ କଣ୍ଠଶବ୍ଦ । ହସି ହସି କହୁଛି—"ଲେଟ୍ ଅସ୍ ହୋପ୍ ଟୁ ମି-ଇ-ଟ୍ ଏଗେନ୍ ଇନ୍ କେଣ୍ଟକୀ ।"

ଉତ୍ତର ଦେଲି—'ସିଓର୍-ସିଓର୍' କେଣ୍ଟକିରେ ନିଶ୍ଚୟ ପୁଣି ଥରେ ଦେଖାହେବ ।

ପ୍ରଥମେ ମୋତେ ସହରର କେତେକାଂଶ ବୁଲାଇ ତାଙ୍କ ଅଫିସକୁ ନେବାପାଇଁ ଡାଇରେକ୍ଟର ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ।

ବର୍ଲିନପାଇଁ ପୃଥିବୀ ସେତେବେଳକୁ ସରଗରମ । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଗୁଡ଼ିକରେ ମୁଖ୍ୟ ଶିରୋନାମାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ବର୍ଲିନକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଦିଆଯାଉଥାଏ । କାଗଜ ପଢ଼ିଲେ ମନେହେଉଥିଲା ସତେଅବା ତୃତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ସେଠାରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା !

ଆମେମାନେ ଦେଢ଼ଘଣ୍ଟା କାଳ ସହରର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ ବୁଲିବା ପରେ ପ୍ରଚାର ବିଭାଗର ପ୍ରଧାନ ଦପ୍ତରରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲୁ । କିନ୍ତୁ ବର୍ଲିନରେ ପ୍ରଥମ ଅଭିଜ୍ଞତା ଯେଉଁଭଳି ଉତ୍ତେଜକ ଏବଂ ରୋମାଞ୍ଚକର ହେବ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲି ସେଦିନ ସକାଳେ ତାହା ହେଲା ନାହିଁ । ସହରର କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତେଜନାପୂର୍ଣ୍ଣ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ

ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲି ନାହିଁ । ଏପରିକି ବ୍ରେଣ୍ଡେନବର୍ଗ ଗେଟ୍ ଅଞ୍ଚଳ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତ । ଅବଶ୍ୟ ତୋରଣର ଦୁଇ ପଟେ ରୁଷ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଗୋଷ୍ଠିର ଟ୍ୟାଙ୍କ ବାହିନୀ ପହରାରେ ରତ ଅଛନ୍ତି । ଦେଖିଲେ ମନେ ହେଉଥାଏ ଯାଗାଟା ଗୋଟିଏ ସୈନ୍ୟ ଶିବିର । କିନ୍ତୁ ପରିବେଶରେ କୌଣସି ଉତ୍ତେଜନାର ଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ଆମ ଗାଡ଼ିଟି ଗେଟ୍ ନିକଟରୁ ପ୍ରାୟ ଶହେ ଗଜ ଦୂରରେ ପହରା ଦେଉଥିବା ଦଳେ ଶିରସ୍ତ୍ରାଣ ପରିହିତ ପ୍ରହରୀଙ୍କ ସଙ୍କେତମାନ ଠିଆ ହୋଇଗଲା । ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରଶ୍ନ ପରେ ପୁଣି ଆଗେଇ ଯିବାକୁ ଅନୁମତି ମିଳିଲା । ଗେଟର ୧୦।୧୫ ଗଜ ନିକଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇ ଗୋଟିଏ ଯାଗାରେ ପାର୍କ କରି ରହିଲୁ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟକଲି ଗେଟ୍‌ର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ପ୍ରହରୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ କୌଣସି ଭାବାନ୍ତରର ସୂଚନା ମିଳିନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବ ଦିଗର ପ୍ରହରୀ (ରୁଷୀୟ) ମାନଙ୍କ ଭିତରେ କେତେକ ପରିମାଣରେ କର୍ମଚଞ୍ଚଲ୍ୟ ଦେଖାଦେଲା ।

ଦୁଇଜଣ ଆଗେଇ ଆସି ଆମ ଆଡ଼କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କଣ ଗୋଟାଏ ଜିନିଷ ଦୁଇହାତରେ ଉଠାଇଲେ ।

ନା-ନା ଏହା ସଟ୍‌ଗନ୍ କିମ୍ବା ପିସ୍ତଲ ନୁହେ । ବୋଧହୁଏ ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ରରେ ଆଗନ୍ତୁକମାନଙ୍କ ଗତିବିଧି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉଛି । ନିତାନ୍ତ ମାମୁଲି କଥା । ପୂର୍ବପଟରେ ଆଗନ୍ତୁକମାନଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଲେ ପଶ୍ଚିମପଟର ପ୍ରହରୀ ଦଳ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅବଶ୍ୟ କରୁଥିବେ ।

ଯେଉଁ ପ୍ରଶସ୍ତ ରାସ୍ତାଟି ଦିନେ ଜର୍ମାନୀର ମୁଖ୍ୟ ରାଜସରଣୀ ଥିଲା, ଆଜି ତାହା କେବଳ ଦ୍ୱିଧା ବିଭକ୍ତ ନୁହେ; ଜନମାନବ ହୀନ ପ୍ରେତପୁରୀର ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ବ୍ରେଣ୍ଡେନବର୍ଗ ତୋରଣ ଦ୍ୱାର ଅତୀତର ବହୁ ଯୁଦ୍ଧ ଅଭିଯାନ ପାଇଁ ରାସ୍ତା ଦେଖାଇଛି, ଜର୍ମାନୀର ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଏବଂ ଭାଗ୍ୟୋଦୟର ମଧ୍ୟ ଏହା କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ । ହିଟଲରଙ୍କ ମଦମତ୍ତ ନାତ୍ସୀ ବାହିନୀ ଏହି ତୋରଣକୁ ବିଜୟଯାତ୍ରାର ମୁଖ୍ୟ ପଥରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ମହାବୀର ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ବିଜୟୀବାହିନୀ ଏହି ତୋରଣ ଦ୍ୱାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଜର୍ମାନୀର ଭାଗ୍ୟରବିଙ୍କୁ

ଅସ୍ତାଚଳଗାମୀ କରାଇଥିଲେ । ଏବେ ପୁଣି ଇତିହାସର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଘଟିଛି । ଯଥାର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ବ୍ରେଣ୍ଡନବର୍ଗ ତୋରଣ ପଥରେ ନୂଆ ଇତିହାସ ଲିଖିତ ହେଉଛି । ଏହି ପଥ ଦେଇ 'କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମତବାଦ'ରୂପୀ ଏକଚ୍ଛତ୍ରବାଦୀ ଶାସନ କେବଳ ବର୍ଲିନ କିମ୍ବା ଜର୍ମାନୀ ନୁହେଁ; ସମଗ୍ର ପଶ୍ଚିମ-ୟୁରୋପକୁ ମାଡ଼ି ଆସିବ ବୋଲି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀର ଆଶଙ୍କା । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ରଥଚକ୍ରରେ 'ପୁଞ୍ଜିବାଦ' ଏହି ପଥଦେଇ ରୁଷ ଅଭିଯାନ କରିବ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଗୋଷ୍ଠୀର ଆଶଙ୍କା । ସୁତରାଂ ଉଭୟଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ବ୍ରେଣ୍ଡନବର୍ଗ ତୋରଣ ପଥର ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ପଟରେ ନାନାବିଧ ପ୍ରତିରୋଧପାଇଁ ଆୟୋଜନ ।

ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ ବର୍ଲିନ ବାସିନ୍ଦାଗଣ ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକ ଜୀବନଯାତ୍ରାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ସେମାନେ ମର୍ମେ ମର୍ମେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରୁଛନ୍ତି—କିଛି ଗୋଟାଏ ହେବାକୁ ଯାଉଛି । ବ୍ରେଣ୍ଡନବର୍ଗ ତୋରଣର ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଉଭୟ ଦିଗର ସୈନ୍ୟ ଛାଉଣୀରେ କର୍ମତତ୍ପରତା । ସେମାନେ ଯେ ଲକ୍ଷ୍ୟକରୁ ନାହାନ୍ତି ତାହାନୁହେ, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଅନାଗତ ଆଶଙ୍କା ସେମାନଙ୍କୁ ଶଙ୍କିତ କରି ପକାଉ ନାହିଁ, ତେଣୁ ଉପରେ ବାତାବରଣ ସ୍ଥିର ଓ ଶାନ୍ତ । ହଠାତ୍ ପହଞ୍ଚିଲାକ୍ଷଣି କେହି ମନେ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ଏହି ସହର ହୁଏତ ତୃତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ମୂଳ କେନ୍ଦ୍ରରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇ ପାରେ ।

ଆମ ଗାଡ଼ି ପଶ୍ଚିମାଭିମୁଖୀ ହେଲା । ସର୍ବତ୍ର ଅତି ଆଧୁନିକଧରଣର ଗଗନଚୁମ୍ବୀ ଅଟ୍ଟାଳିକା ଶ୍ରେଣୀ । ରାସ୍ତାଗୁଡ଼ିକ ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ । କେବଳ ମୁଖ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ରାସ୍ତା ନୁହେ, ଗଳି କନ୍ଦିରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟର ସଙ୍କେତ । ଜର୍ମାନଜାତି ମରିବା ଯେଉଁଭଳି ଜାଣେ ଜୀଇଁବା ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ଜାଣେ । ଦ୍ୱିତୀୟମହାଯୁଦ୍ଧରେ ଏହି ବର୍ଲିନ ସହର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଛାରଖାର ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଜି ପୁଣି ଏହା ମୁଣ୍ଡଟେକି ଠିଆହୋଇ ନାହିଁ, ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବକାଳ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ଓ ସୁସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ପାରିଛି ।

(ଯୁଦ୍ଧୋତ୍ତର ବର୍ଲିନ୍‌ର ଶତାଧିକ ଭବନରୁ ଗୋଟିଏ···ପୃ୧୯୮)

କେତେ କେତେ ବିପତ୍ତି ନ ପଡ଼ିଲା

ପ୍ରଚର ବିଭାଗ ଦପ୍ତରରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ବିଶ୍ରାମ କକ୍ଷରେ ମୋର ଜଣେ ପୂର୍ବପରିଚିତ ସମ୍ମାନନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ହଠାତ୍ ଦେଖି ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଗଲି । ଲକ୍ଷ୍ନୌରୁ ପ୍ରକାଶିତ ଇଂରେଜୀ ଦୈନିକ ‘ପାଓନିଅର’ କାଗଜର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାଳିପ୍ରସାଦ ଘୋଷ ନିଖିଳ ଭାରତ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ସମ୍ପାଦକ ସମ୍ମିଳନୀର ଜଣେ ବଡ଼ପଣ୍ଡା । ସମ୍ମିଳନୀର ବୈଠକ ଉପଲକ୍ଷରେ ବହୁ ଯାଗାରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆଗରୁ ଦେଖା ହୋଇଛି । ତାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଲି ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଆଉ ଦୁଇଜଣ ମଧ୍ୟ ଆସିଛନ୍ତି । ଜଣେ ହେଉଛନ୍ତି ଆକାଶବାଣୀର ଶ୍ରୀମତୀ କମଲାରତ୍ନମ୍ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଜଣକ ଶ୍ରୀମାନ ନିମାଇ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ।

ଆକାଶବାଣୀର ପ୍ରତିନିଧି ସେହିଦିନ ହାମ୍ବୁର୍ଗ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରାକଲେ । ଆମ ତିନିଜଣଙ୍କ ପାଇଁ ବର୍ଲିନ ସହରରେ ମିଳିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ହେଲା । ଏତେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକୁଟିଆ ବୁଲିବାକୁ ପଡ଼ିଥିବାରୁ ମନରେ ଯେଉଁ ଆଶଙ୍କା ଏବଂ ଅସ୍ୱସ୍ତିଭାବ ଥିଲା ଦୁଇଜଣ ସଙ୍ଗୀଙ୍କୁ ପାଇ ତାହା ଉଭେଇ ଗଲା । କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରୁ ଦେଖିଲି ଯେ ନିମାଇ ଓ ମୁଁ ପ୍ରାୟ ସପ୍ତାହେ ଯାଏ ଏକାଠି ରହିବୁ । ଘୋଷ ସାହେବ ଟିକିଏ ଆଗରୁ ବିଦାୟ ନେବେ ।

ନିମାଇ ମୋଠାରୁ ବୟସରେ କନିଷ୍ଠ । ସୁତରାଂ ପରିଚୟର ସାମାନ୍ୟ କେତେଘଣ୍ଟା ମାତ୍ର ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରେ ‘ବାବୁ’ ବିଶେଷଣଟି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲା । ତାପରେ ଜର୍ମାନୀରୁ ବିଦାୟ ନେବାଯାଏ ଦୁହେଁଯାକ “ଦାଦା-ଭାଇ” ସମ୍ପର୍କରେ ହିଁ ଜଡ଼ିତ ରହିଥିଲୁ ।

ସେଦିନ ବର୍ଲିନ ସମସ୍ୟର ମୂଳ କଥା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆମର ଅଭିଯାନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଭାବିଲୁ ବର୍ଲିନରେ ଥିବା ଆମ ଦେଶର ପ୍ରତିନିଧି (କନସଲ୍-ଜେନେରାଲ)ଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ଭେଟି କିଛି ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଉଚିତ ହେବ । ସେତେବେଳକୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅହମଦ ଏହି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥାଆନ୍ତି । ସୌଭାଗ୍ୟକୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ମୋର ଆଗରୁ ପରିଚୟ ଥିଲା ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅହମଦ ଭାରତର ଶେଷ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ଜଣେ ରଥୀ । ଏହି ବର୍ଲିନ ସହରରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରାରମ୍ଭକାଳରେ ନେତାଜୀ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ଅକ୍ଷଶକ୍ତିର ସହାୟତାରେ ଭାରତର ଏକ ଜାତୀୟ ବାହିନୀ ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ତାହା ପରିଶେଷକୁ ବିରାଟ 'ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜ'ରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିଲା । ଅହମଦ ସାହେବ ଏହି ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ କର୍ମାଧ୍ୟକ୍ଷ । ମାଲୟ, ସିଙ୍ଗାପୁର, ବର୍ମା ଓ କୋହିମା ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ନେତାଜୀଙ୍କ "ଚଲୋଦିଲ୍ଲୀ" ଡାକକୁ ସାର୍ଥକ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଅସଂଖ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରେମୀ ବୀର ଭାରତୀୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତିକୂଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ ଅସୀମ ସାହାସର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି, ଅହମଦ ସାହେବ ସେହିମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନ୍ୟତମ । ନେତାଜୀଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ 'ଫରୱାର୍ଡ୍ ବ୍ଲକ' ସଙ୍ଗଠନ ସହିତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳେ ମୁଁ ଘନିଷ୍ଠଭାବରେ ସମ୍ପୃକ୍ତଥିବାରୁ ବହୁ ଘଟଣାରେ ଆଜାଦ୍ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ପରିଚୟ ଘଟିଥିଲା । ସେଦିନ ଭାରତୀୟ ଦୂତାବାସରେ ଅହମଦ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ମଧ୍ୟ ମୋ ଆଡ଼କୁ କିଛିକ୍ଷଣ ବିସ୍ମିତହୋଇ ଚାହିଁ ରହିଥିଲେ ।

"ଆପଣଙ୍କୁ ବୋଧହୁଏ କେଉଁଠି—"

ଉତ୍ତର ଦେଲି—"ହଁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ୧୬ ନମ୍ବର ବଡ଼ଖମ୍ବା ରୋଡ଼ ଭବନରେ"

"ଆଚ୍ଛା ଆଚ୍ଛା, ମନେ ପଡ଼ିଲା । ଲାଲଜୀଙ୍କ ଘରେ ନୁହେ ?"

ଅହମଦ ସାହେବ ୧୯୪୭ର କଥା ସ୍ମରଣକରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ।

ନେତାଜୀ ପୋଲିସର ସତର୍କ ବେଷ୍ଟନୀ ଭାଙ୍ଗି ଖସି ପଳାଇବା ପରେ ଭାରତରେ ଯେଉଁ ଦୁଇ ତିନିଜଣ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ କୋପଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଦିଲ୍ଲୀର ଲାଲମୋହନଲାଲ୍ ଅନ୍ୟତମ । ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ହେଉଛନ୍ତି ଫରୱାର୍ଡ଼ବ୍ଲକ୍‌ର ସଭାପତି ସର୍ଦ୍ଦାର ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ସିଂହ କବିଶେର । ଲାଲଜୀଙ୍କ ଦିଲ୍ଲୀ ବାସଭବନ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଫରୱାର୍ଡ଼ ବ୍ଲକ୍ ତଥା ଆଜାଦ ହିନ୍ଦ୍ ଫୌଜର ସେବାମୁକ୍ତ ସେନାମାନଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ହୋଇଥିଲା । ଦିବାକର ବାବୁ, କୁନା ମିଶ୍ରେ, ମୁଁ କେତେଥର ସେଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ପକ୍ଷରୁ ବିଭିନ୍ନ ଆଲୋଚନାରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଯାଇଛୁ ।

ଅହମଦ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସେଇ ପୁରୁଣା ପରିଚୟର ଧୂମିଳ ଚିତ୍ର ସେଦିନ ପୁଣି ସ୍ମୃତିର ତୁଳିକା ସ୍ପର୍ଶରେ ରଙ୍ଗିନ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା ।

ନିୟାଷ୍ ସାହେବ ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କ ପୂର୍ବ ପରିଚୟର ସୂତ୍ର ଉଣ୍ଡି ପାରି ଟିପ୍ପଣୀ କଲେ—"ଓ ଆପ୍ ଦୋନୋ ଏକ୍ ଡାଲ୍‌କେ ପଞ୍ଛୀ ।"

କ୍ଷୁଦ୍ର ବୈଠକରେ ପ୍ରବଳ ହାସ୍ୟ ଲହରୀ ଖେଳିଗଲା ।

ଅହମଦ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ବର୍ଲିନ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରସଙ୍ଗତଃ ନେତାଜୀଙ୍କ କଥା ଉଠିଲା । ତ୍ରିପୁରୀ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନରେ ପନ୍ଥ-ପଟେଲ-ପଟ୍ଟାଭିଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ସତ୍ତ୍ୱେ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ରାଜନୈତିକ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀଙ୍କୁ ହରାଇବା ପାଇଁ କସ୍ମିନ୍‌କାଳେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ନଥିଲେ । ଅଭିମାନରେ ଅନ୍ୟ କେତେକଙ୍କ ଭଳି ସେ କେଉଁଠି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ପନ୍ଥୀ ହେବା ପାଇଁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଭାବି ନଥିଲେ । ନୀତିଗତ ଭାବରେ ଅବଶ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ନେତୃମଣ୍ଡଳୀ ସହିତ ତତ୍କାଳୀନ ମତଭେଦ ଘଟିଥିଲା । "ପଟ୍ଟାଭିଙ୍କ ଜୟ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ମୋର ଜୟ" ବୋଲି ଗାନ୍ଧିଜୀ ନିଜେ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ କହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କୁ ସେ ଜାତିର ପିତା ଭାବରେ ସମ୍ମାନ ଦେଉଥିଲେ । ବୈଦେଶିକ ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ସ୍ୱାଧୀନତା ଉପନୀତ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ବିଶ୍ୱାସ

କରୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଅହିଂସା ଉପରେ ତାଙ୍କର ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସ ନଥିଲା । ଶତ୍ରୁକୁ ଆଘାତ ହାଣିବା ପାଇଁ ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ସନ୍ତ୍ରାସବାଦ ଗ୍ରହଣୀୟ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସେ କହୁଥିଲେ ।

ଘୋଷ୍‌ସାହେବ ନାନାବିଧ ଯୁକ୍ତିବାଢ଼ି ସୁଭାଷଙ୍କ ନୀତିର ଯଥାର୍ଥତା ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ।

ପ୍ରାକ୍‌-ସ୍ୱାଧୀନତା କାଳରେ କଂଗ୍ରେସ ନେତୃମଣ୍ଡଳ ବୈଦେଶିକ ସାହାଯ୍ୟର ଅସାରତା ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଯେତେ ନୀତି ବାକ୍ୟ ବଖାନ କରିନଥାନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଶାସନ ଦାୟିତ୍ୱ ପଡ଼ିବା ପରେ ସେମାନଙ୍କୁ ତାହାର ବିପରୀତ ଆଚରଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଏବେ ବୈଦେଶିକ ସାହାଯ୍ୟ ଆମର ସବୁଠୁ ବେଶୀ ଆବଶ୍ୟକ ମନେ ହେଲଣି । କେବଳ ଉନ୍ନୟନ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ଦେଶରକ୍ଷା ପାଇଁ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ । କାଳେ କୌଣସି ଦେଶ ଆମପ୍ରତି ବିରାଗ ହୋଇ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବ ନାହିଁ, ତେଣୁ ମୂଳରୁ ଆମେ ନିରପେକ୍ଷତାର ଦୋହାଇ ଦେଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ହାତ ପତାଇବାରେ ଲାଗିଥାଇଁ ।

ଆଜି ଆମ ନେତାମାନେ ଯାହା ଉଚିତ ମନେ କରୁଛନ୍ତି, ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳେ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ତାହା କରାଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାବଳୀର ବିଚାରରେ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ମହାନ୍‌ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲିହିଁ କୁହାଯିବ ।

ପ୍ରକୃତରେ ଘୋଷ୍‌ ସାହେବଙ୍କ ଏ ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାର କିଛି ନାହିଁ ।

ନେତାଜୀ ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ନ ଆସିଥିଲେ ହୁଏତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଭାରତରୁ ପଳାଇ ଆସିବା ପରେ ତାଙ୍କର ବଜ୍ର କଠୋର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୃଦୟରେ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମର ସୁଲଳିତ ରାଗିଣୀ କି ଭଳି ବାଜି ଉଠିଲା ତାହା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅନେକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ରହସ୍ୟାବୃତ । ଶ୍ରୀମତୀ ବସୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଷ୍ଟ୍ରିଆର ଭିଏନା ସହରରେ ବସବାସ କରୁଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ କନ୍ୟା ଅମିତାକୁ ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ବସୁ ପରିବାର ସହିତ ପରିଚିତ ଥିବା ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସେ ଯେ ସୁଭାଷ-ଦୁହିତା ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଠଉରେଇ ପାରିବେ । ୧୯୬୦ ଶୀତକାଳରେ ଅମିତା ଭାରତ ପରିଦର୍ଶନରେ ଯାଇ କିଛିଦିନ ପାଇଁ ପିତୃଭୂମି ଓଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ପଦାର୍ପଣ କରିବାକୁ ଭୁଲି ନଥିଲେ ।

କିପରି ବା ନ ଯାଆନ୍ତେ ? ଓଡ଼ିଶାର ଜଳବାୟୁ, କଟକ ସହରର ମାଟି-ଧୂଳିରେ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବାଲ୍ୟ ଓ କୈଶୋର ଜୀବନ ଗଢ଼ା ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ବଜାରସ୍ଥ ଜାନକୀବାବୁଙ୍କ କୋଠା, ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ସ୍କୁଲ, ରେଭେନ୍ସା କଲେଜିଏଟ ସ୍କୁଲ ଯେ କେବଳ ନେତାଜୀଙ୍କ ସ୍ମୃତିପୂତ ସ୍ଥାନ ରୂପେ କଟକରେ ବିଖ୍ୟାତ ତାହା ନୁହେଁ, ଏ ସହରର ବିଭିନ୍ନ ବସ୍ତି ଓ ଗଳିକନ୍ଦି; ଡାକ୍ତରଖାନାର କଲେରା ବସନ୍ତ ଓ୍ୱାର୍ଡ ମଧ୍ୟ ନେତାଜୀଙ୍କ ସ୍ମୃତି ବହନ କରୁଛି । ଛାତ୍ରାବସ୍ଥାରେ ଆର୍ତ୍ତଜନ ସେବା ତାଙ୍କର ପରମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ ରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା । ପିତା ଜାନକୀନାଥ ସେ କାଳର ଦୁର୍ଦ୍ଧଣ୍ଡ ପ୍ରତାପୀ ଆଇନଜୀବି ଥିଲେ । ତାଙ୍କର କଠୋର ଶୃଙ୍ଖଳା ମଧ୍ୟ ପୁତ୍ର ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ରକୁ 'ଇତର ଜନ' ସେବାରୁ କ୍ଷାନ୍ତ କରି ନ ଥିଲା ।

ମନେ ପଡ଼ିଲା ଅମିତା ସହିତ 'ନେତାଜୀ ସେବାସଦନ' (ଜାନକୀ ବାବୁଙ୍କ କୋଠା) ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ଦିନର ଗୋଟିଏ ଘଟଣା । ସୁଭାଷ ଦୁହିତାକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ବହୁ ଜନସମାଗମ ହୋଇଥାଏ । ସେବାସଦନ ପରିଚାଳନା କମିଟିର ସଭ୍ୟବୃନ୍ଦ ତଥା ସହରର ବହୁ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ନାଗରିକ ଆସିଥାନ୍ତି । ହଠାତ୍ ଜନ ଗହଳି ଠେଲି ଜଣେ ସପ୍ତତିତମା ବୃଦ୍ଧା ଅମିତାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୃଦୟରେ ଆଗେଇ ଆସିଲା । ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ବୃଦ୍ଧାର ଏ 'କାଣ୍ଡ' କୁ ହୁଏତ ଆଦୌ ପସନ୍ଦ କରି ନଥିବେ । ଅମିତା ମଧ୍ୟ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଅନାଇ ରହିଛନ୍ତି । ବୃଦ୍ଧା କହିଁ କହିଁ ହୋଇ କାନ୍ଦି ତାଙ୍କୁ କୋଳକୁ ଟାଣି ନେଇ ଆଲିଙ୍ଗନାବଦ୍ଧ କରି ରଖିଲା । ପରେ ଜଣାଗଲା ଏ ସେହି ବୃଦ୍ଧା ଯେ ଦିନେ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କାଖରେ କୋଳରେ ଧରି ମଣିଷ କରିଥିଲା । ଜାନକୀ

ବାବୁଙ୍କ କୋଠା ସଂଲଗ୍ନ ଓଡ଼ିଆ ବଜାରର ଏକ ମ ୂରବୈଶ୍ୟ ପରିବାରର ସେ ଥିଲା ବଧୂ । ବୋଧହୁଏ ସେ ଦିନ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କନ୍ୟା ଅନିତା ଆସିଥିବା ସମ୍ବାଦ ପାଇ ବୃଦ୍ଧାର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବର ମଧୁର ସ୍ମୃତି ବାତ୍ସଲ୍ୟ ଉଦ୍ରିକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ତେଣୁ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ବାରଣ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଅନିତାକୁ ଟିକିଏ କୋଳରେ ଚୁପି ଧରିବାକୁ ଲୋଭ ସମ୍ବରଣ କରି ପାରି ନ ଥିଲା । ବୃଦ୍ଧାର ଚକ୍ଷୁରେ ଆନନ୍ଦାଶ୍ରୁର ଗଙ୍ଗା-ଯମୁନା ଧାର ଦେଖି ଅନିତା ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମହରା ହୋଇ ଉଠିଥିଲା ।

ଅହମଦ ସାହେବଙ୍କୁ ଆମେ ଅନିତା ଏବଂ ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ କୁଶଳ ସମ୍ବାଦ ପଚାରି ବୁଝିଲୁ । ପଣ୍ଡିତ ନେହରୁ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ । ଇଦାନିଂ ଭାରତ ସରକାର ଅନିତାର ଶିକ୍ଷାସଂକ୍ରାନ୍ତ ବ୍ୟୟ ଭାର ବହନ କରୁଛନ୍ତି । ହୁଏତ ଅନିତା ଭାରତରେହିଁ ସ୍ଥାୟୀ ବସବାସ କରିବ । ତେବେ ଶ୍ରୀମତୀ ବସୁ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ ଜୀବନ କାଳ ଭିତରେ ଭାରତ ଯିବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକା ନୁହନ୍ତି ।

ମୋଟକଥା ତାଙ୍କ ପତିଦେବଙ୍କ ତ୍ୟାଗକୁ ମୂଳ ପୁଞ୍ଜି କରି ଭାରତବର୍ଷରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଦୟା-ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟର ପାତ୍ରୀ ହେବା ସେ ଆଦୌ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ନଚେତ୍ ଭିଏନାରେ ଚାକିରି କରି ସଂସାର ଚଳାଇବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅନେକ ଦିନରୁ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଚାଲିଯାଇ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଆରାମ ଜୀବନଯାପନ କରିବାକୁ ବୋଧହୁଏ ପସନ୍ଦ କରିଥାନ୍ତେ ।

+ + + +

ଆମର ଆଲୋଚନାର ଗତି ବଦଳିଲା । ବର୍ଲିନ ସମସ୍ୟାର ମୂଳକଥା ଜାଣିବାପାଇଁ ଆମେ ଉତ୍ସୁକ ।

ଅହମଦ୍ ସାହେବ ୟୁରୋପର ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ମାନଚିତ୍ର ଆମ ଆଗରେ ମେଲାଇ ଏ ସମସ୍ୟାର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ କଣ ତାହା ବୁଝାଇ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ।

ଅସଲରେ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ରୁଷ୍ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀ ଭିତରେ ହୃଦୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନ ଘଟିଲେ ସମ୍ଭବ ହେବନାହିଁ । ଦେଖୁ ନାହାନ୍ତି ରୁଷ୍ ଅଧିକୃତ ଜର୍ମାନୀ ଭିତରେ ଏ ସହରଟି କିଭଳି ଗୋଟିଏ

ଟାପୁ ଭଳି ରହିଛି । ଏଠାରୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶକ୍ତିକୁ ତଡ଼ିବା ହେଉଛି ରୁଷିଆର ଆନ୍ତରିକ ଇଚ୍ଛା । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବର ଟିକିଏ ଭୁଲ୍ ଯୋଗୁଁ ତାହା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ । ତେଣୁ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଭିତରେ ଠେଲାପେଲା ଚାଲିଛି । ଏଥିରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶୀତଳ ଯୁଦ୍ଧ ତେଜି ଉଠୁଛି । ପୃଥିବୀବ୍ୟାପି ସର୍ବସ ଲୋକେ ଏହାକୁ ମୂଳକରି କାଳେ ତୃତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯିବ ଭାବି ସନ୍ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଉଠୁଛନ୍ତି । ବର୍ଲିନ ସହରର ସାଧାରଣ ଜନତା ଏହି 'ଷଣ୍ଢ ଲଢ଼େଇରେ ବାଛୁରୀ ମଲା'ଭଳି ପର୍ଯ୍ୟୁଦସ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି ।

‘‘ଆଗରୁ ଏହାର ଏକ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିଥିଲେ ହୁଏତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଭଳି ଅବସ୍ଥା ଉପୁଜି ନଥାନ୍ତା ।” ନିମାଇଁର ଭାବଗମ୍ଭୀର ମତ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ।

ହଁ ତା ସତ, କିନ୍ତୁ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ଉଭୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ଭିତରେ ଯେଉଁ ମନୋଭାବ ଆବଶ୍ୟକ ମୂଳରୁ ତାହାର ଅଭାବ ଥିଲା ।

ଏହାପରେ ଅହ୍ମଦ ସାହେବ ଜର୍ମାନୀର ପତନଠାରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ସହର ଉପର ଦେଇ ସମୟେ ସମୟେ ଯେଉଁ ପ୍ରବଳ ଝଡ଼ ବହିଯାଇଛି ତାହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଇତିହାସ ଶୁଣାଇଲେ ।

“ଦେଖୁଛନ୍ତି ତ ଏଇଟି ହେଲା ଓଡ଼ାର ନଦୀ’’ । ସେ ମାନଚିତ୍ରଟିକୁ ଆମ ସମ୍ମୁଖରେ ପୁଣି ଥରେ ମେଲାଇ ଧରିଲେ ।

ଏହି ଓଡ଼ାର ନଦୀର ଉତ୍ତର ଦିଗରୁ ରୁଷିଆର ଲାଲ୍‌ଫୌଜ ବର୍ଲିନ୍ ଆଡ଼କୁ ମାଡ଼ି ଆସୁଥିଲେ ।

ଆଉ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅନ୍ତୁ । ଏଇଟି ହେଲା ଏଲବୋ-ନଦୀ । ଆମେରିକା ଇଂଲଣ୍ଡର ସୈନ୍ୟ ଏହା କୂଳରେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲେ । ମନେଥିବ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ଶେଷ କେତୋଟି ମାସର କଥା ।

ପ୍ରକୃତରେ ବର୍ଲିନ୍‌ପାଇଁ ଶେଷ ଲଢ଼େଇ ମାତ୍ର ସାତୋଟି ଦିନ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୪୫ ଅପ୍ରେଲ ୨୬ ତାରିଖ ଦିନ ଲାଲ୍‌ଫୌଜ

ଓଡ଼ାର ନଦୀ ପାର ହେଲେ । ଏହି ଘଟଣାର ସାତଦିନ ପରେ ମଇମାସ ଦୁଇ ତାରିଖ ଦିନ ବର୍ଲିନ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲା ।

ଲାଲଫୌଜ ଏହାକୁ ପ୍ରଥମେ ଦଖଲ କରିଥିଲେ ହେଁ ସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲା ଏହି ସହରକୁ ଏଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଦିଆଯିବ ।

ନୀତିଗତ ମତଭେଦ ସତ୍ତ୍ୱେ ସୋଭିଏଟ୍ ରୁଷିଆ ସେତେବେଳେ ତାହାର ତତ୍କାଳୀନ ସ୍ୱାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆମେରିକା ଓ ଇଂଲଣ୍ଡ ସହିତ ହାତ ମିଳାଇ ମିତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରଗୋଷ୍ଠୀ ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ବର୍ଲିନର ପତନ ପରେ ରୁଷିଆ ତାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ନିଜର କରି ରଖିବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସହରର ଶାସନ ପରିଚାଳନା ନିମନ୍ତେ ଏକ ମିଳିତ ଶାସନ ପରିଷଦ ଗଠିତ ହୋଇଗଲା ।

ରୁଷ ପ୍ରତିନିଧି ଏଥିରେ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କଲେ ସତ, କିନ୍ତୁ ପରିଷଦର କୌଣସି ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ଆନ୍ତରିକ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ 'ଇଣ୍ଟର ଏଲାଇଡ୍ ଗଭର୍ଣ୍ଣି ଅଥରିଟି' ବର୍ଲିନର ଶାସନ ପରିଚାଳନା କରିବେ କ'ଣ ସବୁବେଳେ ରୁଷ୍ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶକ୍ତି ଭିତରେ ସଂଘର୍ଷର ପୀଠ ହେଲା ।

ଷ୍ଟାଲିନ୍ ମନେ କରୁଥିଲେ ବର୍ଲିନର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଅଧିକୃତ ଅଂଶ ରୁଷିଆର ତୋଟିରେ କଣ୍ଟା ଭଳି ଲାଗି ରହିଛି । ତାକୁ ବାହାର କରିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ । ନଚେତ୍ ଶାନ୍ତି ନାହିଁ । ଏଣେ ଇଂଲଣ୍ଡ-ଆମେରିକା ମଧ୍ୟ ନଛୋଡ଼ବନ୍ଧା ।

ସେମାନେ କହନ୍ତି ଜର୍ମାନୀ ସହିତ ଦିନେ ନା ଦିନେ ଗୋଟିଏ ଶାନ୍ତି ଚୁକ୍ତି ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ହେବ । ତାପରେ ଏହି ବର୍ଲିନ ସହରହିଁ ହେବ ମିଳିତ ଜର୍ମାନୀର ରାଜଧାନୀ । ଅତଏବ ଆଜହୁଁ ବର୍ଲିନ ସହରକୁ ରୁଷିଆ ହାତରେ ଅର୍ପଣ କରି ନ ଦେଇ ଏହା ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହୁ ।

ସେତେବେଳେ ଆମେରିକାରେ ରିପବ୍ଲିକ୍ ଦଳର ରାଜୁତି । ୟୁରୋପ ବିଜୟୀ ଜେନେରାଲ୍ ଆଇଜେନ୍ ହୋର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପଦରେ

ଆସୀନ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଜନ ଫଷ୍ଟର ଡଲେସ ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣବାହୁ ସ୍ୱରୂପ ରହି ୟୁରୋପରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ୍ ମତବାଦର ସମ୍ପ୍ରସାରଣ ଯେପରି ନ ଘଟେ ସେଥିପ୍ରତି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମୋଟାମୋଟି ମତ ଥିଲା ନାଜୀଦଳ ହାତରୁ ବର୍ଲିନକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳ ହାତରେ ଅର୍ଥ 'ଚୋରର ହାତରୁ ଆଣି ଡକାଏତ ହାତରେ ଦେବା' ସଙ୍ଗେ ସମାନ । ଅର୍ପଣ କରିଦେବା ଅତଏବ ରୁଷିଆ ଯାହା କରୁପଛେ 'ଦେବନାହିଁ ସୂଚ୍ୟଗ୍ର ମେଦିନୀ'— ଏହାହିଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ।

ଅନ୍ୟ ଦିଗରୁ ଷ୍ଟାଲିନ୍ ହୁଙ୍କାର ଛାଡିଲେ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ବର୍ଲିଦ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ । ନଚେତ୍ ସହର ହେବ ଅବରୁଦ୍ଧ । ସାବଧାନ ! ସେତେବେଳେ ଆଉ ପଳାଇବା ପାଇଁ ବାଟ ନଥିବ ।

ଶେଷକୁ ୧୯୪୮ ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୦ ତାରିଖ ଦିନ ରୁଷିଆ ବର୍ଲିନର ଶାସନ ପରିଚାଳନା ସଂସ୍ଥାରୁ ବିଦାୟ ହୋଇଗଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ କାଳର 'ମିତ୍ରରାଷ୍ଟ୍ର ଗୋଷ୍ଠୀ' ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ପୂରାପୂରି ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ରୁଷିଆ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀର ନେତୃତ୍ୱରେ ଆସୀନ ହେଲା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀର ନେତୃତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲା ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା । ଚାଲିଲେ ଉଭୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ଭିତରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାରର ଥଣ୍ଡା ଲଢ଼େଇ । ଏହାର ପ୍ରଥମ ପରିଣତି ସ୍ୱରୂପହିଁ ପ୍ରାୟ ୧୦ମାସ ଯାଏ ବର୍ଲିନ ଅବରୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥିଲା ।

୧୯୫୩ରେ ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କ ପରଲୋକ ଘଟିଲା ଏବଂ ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭ ଗାଦିନସୀନ ହେଲେ, ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କ ପରେ ରୁଷିଆର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ରାଜନୀତିରେ କେତେକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୂଚନା ମିଳିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜର୍ମାନୀ ତଥା ବର୍ଲିନ ସଙ୍କ୍ରାନ୍ତ ନୀତିରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖା ଦେଲାନାହିଁ; ବରଂ ବଢ଼ିଲା ।

ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭ ଜର୍ମାନୀ ସହିତ ଶାନ୍ତିଚୁକ୍ତି ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀ ଆଶଙ୍କା କଲେ ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ ଦାବୀ ଅନୁଯାୟୀ ଶାନ୍ତିଚୁକ୍ତି କରିଗଲେ ଜର୍ମାନୀ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ଦୁଇଭାଗରେ

ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ରହିବ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଓଲଟ ଦାବୀ ହେଲା ଚୁକ୍ତି କରାଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଜର୍ମାନୀରେ ଗଣଭୋଟ ନିଆଯାଉ । ଲୋକେ ଯଦି ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଭେଦ ଉଠାଇ ଦେଇ ଗୋଟିଏ ଜର୍ମାନୀ କରିବା ପାଇଁ ମତ ଦିଅନ୍ତି ତାହାହେଲେ ମିଳିତ ଜର୍ମାନୀ ସହିତ ଶାନ୍ତିଚୁକ୍ତି ସମ୍ପାଦିତ ହେବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ।

ରୁଷିଆ କୌଣସି କାରଣରୁ ଏଥିରେ ରାଜି ହେଲା ନାହିଁ । ପୂର୍ବ ଜର୍ମାନୀ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ ହେଉ ଏହାହିଁ ତାହାର ଇଚ୍ଛା । ବସ୍ତୁତଃ ଜର୍ମାନ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ନେତା ହେର୍ ଉଲବ୍ରେଶଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ସାରିଛି । ସୁତରାଂ ଶାନ୍ତିଚୁକ୍ତି ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ଆଲୋଚନା କରାଯିବାର ମୂଳ କାରଣ ହେଉଛି ରୁଷିଆର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିବା 'ଜର୍ମାନୀ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର’ (German Democratic Republic)ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବଜାୟ ରହୁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶକ୍ତି ଏହା ସହିତ ସନ୍ଧି କରନ୍ତୁ ।

ରୁଷିଆର ଏ ଦାବୀ ଗୃହୀତ ହୋଇଗଲେ ବର୍ଲିନ 'ସମସ୍ୟା’ର ଆପଣାଛାଏଁ ସମାଧାନ ହୋଇଯିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ବର୍ଲିନରୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶକ୍ତିଙ୍କୁ ଡେରା ଉଠାଇ 'ପଳାଇ ଯିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ । କିନ୍ତୁ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଆମେରିକା, ଫ୍ରାନ୍ସ୍ ପ୍ରଭୃତି ଏଥିରେ ସହମତ ହେଉ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଦାବୀ ଶାନ୍ତିଚୁକ୍ତି ସମ୍ପାଦନ କରାଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଜର୍ମାନୀ ବିଭକ୍ତ ରହିବକି ନାହିଁ ସେଥିପାଇଁ ଲୋକମତ ନିଆଯାଉ । ଲୋକମତ ଯଦି ମିଳିତ ଜର୍ମାନୀର ସପକ୍ଷରେ ଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଜାତିସଂଘର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଉଭୟ ଜର୍ମାନୀରେ ଏକ ମିଳିତ ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ ହେଉ । ଏହି ନିର୍ବାଚନରେ ଯେଉଁ ଲୋକପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଶାସନ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ବଛାଯିବେ, ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ସରକାର ସହିତ ଶାନ୍ତିଚୁକ୍ତି ସମ୍ପାଦିତ ହେବାରେ ବାଧା ନାହିଁ ।

ରୁଷିଆକୁ ଏ ଯୁକ୍ତି ଅଡ଼ୁଆ ଅଡୁଆ ବୋଧ ହେଉଛି । ଏହା ମୂଳରେ ପୁରୁଣା ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ ଚିନ୍ତା ଓ ସତା ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ମନୋଭାବ ରହିଛି ବୋଲି ସେମାନେ ଡାକ ବଜାଇ କହୁଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ପ୍ରତିକାରର ଉପାୟ ?

ସମସ୍ତ ଯେତିକି ଗଡ଼ୁଛି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ଥିତିକୁ ପଶ୍ଚିମ-ୟୁରୋପରେ ସାମରିକ ଦିଗରୁ ଅଧିକ ଦୃଢ଼ କରିଦେଉଛନ୍ତି । ଦଶମାସ କାଳ ବର୍ଲିନକୁ ଅବରୋଧ କରି ରଖାଗଲେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟତଃ କିଛି ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ପଙ୍ଗପାଳ ଦଳ ଭଳି ବିପୁଳ ସଂଖ୍ୟକ ବିମାନ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଦିନରାତି ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ମାଲ ବୋହି ବୋହି ପଶ୍ଚିମ ବର୍ଲିନର ୨୨ ଜଣ ଲୋକଙ୍କୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ଆକାଶ-ମାର୍ଗରେ ସେସବୁ ବିମାନର ବାଟ ଆଗୁଆ ହୋଇଥିଲେ ଅବସ୍ଥା କଣ ହୋଇଥାନ୍ତା କେଜାଣି ? ହୁଏତ ସତକୁ ସତ ତୃତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ସାରନ୍ତାଣି । ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀର ସୀମାନ୍ତ ରେଖାଠାରୁ ମାତ୍ର ଡାକେ ବାଟରେ ଆମେରିକାର ପରମାଣୁ ଅସ୍ତ୍ର ଘାଟିମାନ ରହିଛି । ସୁତରାଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଚଟେଇ ପୁଣି ଏକ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧକୁ ଡାକି ଆଣିବା ବୁଦ୍ଧିମତାର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ନଥାନ୍ତା ।

ଏଣେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ପକ୍ଷରେ ବର୍ଲିନ୍ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ମିଳିତ ଜାତିସଂଘର ମଧ୍ୟସ୍ଥତାରେ ଉଦ୍ୟମର ଅଭାବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ଫଳ । ରୁଷିଆ ବର୍ଲିନ୍‌କୁ ଏକ ମୁକ୍ତସହର (Free City) ଘୋଷଣା କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଦାବୀ କରୁଛି । ଅଥଚ ୧୯୫୧ ରେ ଜାତିସଂଘର ଯେଉଁ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳ ବର୍ଲିନରେ ସ୍ୱାଧୀନ ନିର୍ବାଚନ କରାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦିଆଗଲା ନାହିଁ ।

୧୯୫୩ ସାଲରେ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ୍‌ରେ ସୋଭିଏଟ୍ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବଳ ବିଦ୍ରୋହ ଦେଖାଦେଲା । ରୁଷିଆ ଏହାକୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ତଥା ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଶୀଳ ପନ୍ଥୀଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି ଯେତେ ତୁଚ୍ଛ କରୁନା କାହିଁକି, ଏହାପଛରେ ଯେ ପ୍ରକୃତ ଜନ ସମର୍ଥନ ଥିଲା ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ମନେହୁଏ ।

୧୯୫୪ ରେ ମିଳାମିଶା ପାଇଁ ପୁଣି ଏକ ଉଦ୍ୟମ ହେଲା । ବର୍ଲିନ୍ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଚତୁଃଶକ୍ତି ବୈଠକ ବସିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି

ବୈଠକରେ ରୁଷର ସମାଧାନ ଯୋଜନା ପ୍ରତି ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀ ସରକାର (German Federal Republic) ଆପତ୍ତି ଜଣାଇଲେ । ଏହା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲେ ସମଗ୍ର ପଶ୍ଚିମ-ୟୁରୋପର ନିରାପତ୍ତା ବିପନ୍ନ ହେବ ବୋଲି ସେମାନେ ସତର୍କ ବାଣୀ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ।

୧୯୫୮ ନଭେମ୍ବର ୨୭ରେ ରୁଷ୍ ନେତା କ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ ନିକଟରୁ ଏକ ଚରମ ପତ୍ର ଆସିଲା । ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଥିଲା ଯଦି ଛ'ଅ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ବର୍ଲିନ୍‌କୁ ଏକ ମୁକ୍ତ ନଗରୀରେ ପରିଣତ କରାନଯାଏ ତାହାହେଲେ ରୁଷିଆ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ସରକାରଙ୍କ ସହିତ ଶାନ୍ତି ଚୁକ୍ତି କରିନେବ । ତାପରେ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ସରକାର ବର୍ଲିନରୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ଠେଙ୍ଗେଇ ବାହାର କଲେ ସୁଦ୍ଧା ରୁଷିଆକୁ ଆଉ ଦୋଷ ଦିଆଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

କ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ ଏ ଧମକ ଯୋଗୁଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୁରୁତର ଶୃଙ୍ଖଲ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଅନେକେ ଭାବିଲେ ତାହାହେଲେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଭଳି ତୃତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ ସତକୁ ସତ କ'ଣ ବର୍ଲିନ୍ ସହରରୁ ହିଁ ମୁଣ୍ଡ ଟେକୁଛି ?

ପୁଣି ଉଦ୍ୟମ ହେଲା ଏହାକୁ ରୋକିବା ପାଇଁ । ୧୯୫୯ ମଇ ୧୧ ତାରିଖରୁ ଜୁନ୍ ୨୦ ତାରିଖ ଏବଂ ଜୁଲାଇ ୧୩ ରୁ ଅଗଷ୍ଟ ୫ ତାରିଖ ଯାଏ ଜେନେଭାରେ ଚତୁଃଶକ୍ତି ବୈଠକ ବସିଲା । ଏଥିରେ ବର୍ଲିନ୍ ସମସ୍ୟାର (ଜର୍ମାନୀ ସମସ୍ୟା ଏହା ସହିତ ଜଡ଼ିତ) କିଭଳି ସମାଧାନ ହେବ ସେଥିର ବହୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉଭୟପକ୍ଷ ଭିତରେ ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନ ଯେ ନ ହେଲା ତାହା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଶେଷସୁଦ୍ଧା ନିଷ୍ଫଳତା ହିଁ ସାର ହେଲା । ରୁଷ୍ ବୈଦେଶିକ ମନ୍ତ୍ରୀ ଗ୍ରୋମିକୋ ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ ଆମେରିକା ବୈଦେଶିକ ମନ୍ତ୍ରୀ ଡଲସ୍ (ସ୍ୱର୍ଗୀୟ) ଙ୍କ ତାହା ମନପୂତ ହେଲା ନାହିଁ । ଉଲ୍ଲେଖ ଅନାବଶ୍ୟକ ଯେ ଡଲସଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରୋମିକଙ୍କୁ ଅନୁରୂପ ବୋଧ ହୋଇଥିବ । ଅତଏବ ସେଥରର ଜେନେଭା ସମ୍ମିଳନୀ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟର୍ଥତାରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେଲା ।

ଏହାପରେ ୧୯୬୦ ଅପ୍ରେଲ ମାସରେ ପାରିସ୍‌ଠାରେ ବସିଲା ଶୀର୍ଷ ସମ୍ମିଳନୀ । କିନ୍ତୁ ତା ପୂର୍ବରୁ ଗୁପ୍ତଚର ବୃତ୍ତି ପାଇଁ ପାକିସ୍ତାନର କୌଣସି

ଏକ ବିମାନ ଘାଟିରୁ ଯାଇ ରୁଷ୍ ଆକାଶରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବା ଆମେରିକାର 'ୟୁ—୨' ବିମାନଟି ଗୁଳିବିଦ୍ଧ ହୋଇ ଧରାପଡ଼ିଥିଲା । ବୈମାନିକ ଶ୍ରୀ ପାଓ୍ୟାରସ୍ ତାଙ୍କର ରୁଷିଆ ଆସିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେ ଗୁପ୍ତଚର ବୃତ୍ତିଦ୍ୱାରା ସମ୍ବାଦ ସଂଗ୍ରହ କରିବା—ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ଏହି କାଣ୍ଡଯୋଗୁ ପାରିସ୍ ଶୀର୍ଷସମ୍ମିଳନୀ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭ ଆମେରିକାର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଆଇଜେନ୍‌ହୋଭରଙ୍କ ପ୍ରତି ନାନାବିଧ ଭର୍ତ୍ସନାବାଣୀ ଶୁଣାଇ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗ ଦେବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ । ପୃଥିବୀ ବ୍ୟାପି ହୁଲସ୍ଥୂଲ ପଡ଼ିଗଲା ।

ହାୟ ହାୟ କଣ ହେଲା ! ଶାନ୍ତି ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଆହୂତ ହୋଇଥିବା ଶିଖର ସମ୍ମିଳନୀରୁ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଉପୁଜିବ ନାହିଁ ତ ?

ଯାହାହେଉ ମୌଖିକ ବିତଣ୍ଡା ଯେତେ ହେଉ ପଛେ କେହି ତୋପ-ବନ୍ଧୁକ ହାତକୁ ନେଇ ନାହାନ୍ତି । କେତେ କେତେ ବିପତ୍ତି ନପଡ଼ୁଛି, କିନ୍ତୁ ଏତିକି ରକ୍ଷା ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଯାଇ ନାହିଁ ।

ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ ଛ'ଅମାସିଆ ସତର୍କବାଣୀ ତମାଦି ହୋଇ ଯାଇଛି । ବୋଧହୁଏ ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଇଲା ବେଳେ ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିପିବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ନୀତି ହେଲା ବାଡ଼ି ଉଁଚେଇ ଥିବ, କିନ୍ତୁ ମାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ଉଁଚେଇବାରେ ଯଦି କାର୍ଯ୍ୟ ହାସଲ ହୋଇଗଲା ତାହାହେଲେ ମନ୍ଦ କଣ ? କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଭୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ବାଡ଼ି ଉଁଚା ହେଉଛି ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଧୁରନ୍ଧର । ଭୟପାଇ ପଳାଇ ଯିବା ତେଣେ ଥାଉ, ହାତରୁ ବାଡ଼ି ଛଡ଼ାଇ ନେବାପାଇଁ ସେମାନେ ଓଲଟ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛନ୍ତି । ବର୍ଲିନ୍ ସହରରେ ଏହି ଖେଳହିଁ ଚାଲିଛି ।

ଅହମଦ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁ କରୁ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ ସମୟ ଆସି ହେଲାଣି ।

ବିଦାୟ ନେବା ପୂର୍ବରୁ ପଚାରିଲି ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଏଠାକୁ ଆସିଥିବା ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ନୃତ୍ୟ କୁଶଳା ଝିଅକୁ ଆପଣ ଜାଣନ୍ତି ?

“ନୃତ୍ୟ କୁଶଳା । କାହାକଥା ଆପଣ ପଚାରୁଛନ୍ତି ? ମିନାକ୍ଷୀ ନହେ ତ ?”

ଉତ୍ତର ଦେଲି — ଆଜ୍ଞା ହଁ ସେଇ ମିନାକ୍ଷୀ କଥା ପଚାରୁଥିଲି । ଝିଅଟି ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏମ. ଏ. ପାଶ୍ କରିବା ପରେପରେ ନୃତ୍ୟ-ନାଟକ ସଂକ୍ରାନ୍ତ ଉଚ୍ଚ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଜର୍ମାନୀ ଆସିଛି ।

ଅହମଦ୍ ସାହେବ ମିନାକ୍ଷୀର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ବସ୍ତୁତଃ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନର ସଂସ୍କୃତି ଓ କଳାପ୍ରେମୀଙ୍କ ଭିତରେ ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ଖ୍ୟାତି ରହିଛି । ଦୁଃଖର କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ବର୍ଲିନ୍‌ରେ ନାହିଁ । ନଚେତ୍ ଅବଶ୍ୟ ଦେଖା ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ମିନାକ୍ଷୀ ସେତେବେଳକୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମାବାସ ଉପଭୋଗ ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯାଇଥିଲେ ।

କଳଙ୍କ ପ୍ରାଚୀରର କାହାଣୀ

ମେହ୍ବନ ହୋଟେଲରେ ପ୍ରଚାର ବିଭାଗର ଡାଇରେକ୍ଟର ମହୋଦୟ ଆମେ ତିନିଜଣ ଭାରତୀୟ ସାମ୍ବାଦିକଙ୍କ ସମ୍ମାନରେ ଗୋଟିଏ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ସ୍ଥାନୀୟ କେତେଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ସାମ୍ବାଦିକ ତଥା ଉଚ୍ଚ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ମଧ୍ୟ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ସେଠାରେ ବର୍ଲିନ୍ କର୍ପୋରେସନର ସ୍ୱରାଷ୍ଟ୍ର ବିଭାଗର ସେକ୍ରେଟେରୀଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ ହେଲା । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ୍ ପାଇଁ ଯେଉଁ କର୍ପୋରେସନ୍ ଗଢ଼ାଯାଇଛି ତାହା କେବଳ ନଗରବାସୀଙ୍କ ସୁଖ-ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ବସ୍ତୁତଃ ପଶ୍ଚିମ ଜର୍ମାନୀ ଫେଡେରାଲ୍ ସରକାରଙ୍କ ଶାସନ ବିଧାନରେ ବର୍ଲିନକୁ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱାୟତ୍ତଶାସନ ଅଧିକାର ପ୍ରାପ୍ତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ବା ରାଜ୍ୟର ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି । ସୁତରାଂ କର୍ପୋରେସନ ନାମଧେୟ ସଂସ୍ଥାଟି ଅସଲରେ ବର୍ଲିନ୍‌ର ବିଧାନ ପରିଷଦ । ଏହାର ମେୟର ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାହ୍ୟା ଓ କ୍ଷମତା ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗର ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଶାସନ ପରିଷଦ ବା ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳ ଗଠିତ ହୋଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀର ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ବର୍ଲିନର ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ରଖାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଭୋଟ୍ ଦେବାର କ୍ଷମତା ଦିଆ ଯାଇନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ବର୍ଲିନ୍‌କୁ ରୁଷିଆ ସମେତ ମିତ୍ରରାଷ୍ଟ୍ର ପକ୍ଷ ଏକ ବିଶେଷ ଅଞ୍ଚଳ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିବାରୁ ଏଭଳି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି । ସେ ଯାହାହେଉ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ୍ ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟିଏ 'ନଗର-ରାଷ୍ଟ୍ର' ରୂପେ ପରିଗଣିତ ଓ ଶାସିତ—ଏହା ସର୍ବବାଦୀ ସମ୍ମତ ।

ଏହି ନଗର ରାଷ୍ଟ୍ରର ବୃକ୍ ଚିରିଦେଲାଭଳି ମୋର ବର୍ଲିନ୍ ପରିଦର୍ଶନର ମାତ୍ର କେତୋଟି ମାସ ପୂର୍ବରୁ (୧୯୬୧ ଜୁନ୍ ୧୪ ତାରିଖ) ଗୋଟିଏ ଇଟା ସିମେଣ୍ଟର ପାଚେରି ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଛି । ମୁଁ ଗଲାବେଳେ ପାଚେରି ବିରୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଥିଲା ।

ସହର ମଝିରେ ଏ ‘Wall of shame’ କଳଙ୍କପ୍ରାଚୀରର ରହସ୍ୟ କଣ ?

ଲଞ୍ଚ୍ ଟେବୁଲରେ ମୁହାଁମୁହିଁ ବସି ବର୍ଲିନ୍ ଘରୋଇ ବିଭାଗର ସେକ୍ରେଟେରୀଙ୍କ ସହ ଅନୁଚ୍ଚ ସ୍ୱରରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚଳାଇଥାଏ ।

ବାରବର୍ଷ ତଳେ ସହରକୁ ଅବରୁଦ୍ଧ କରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ତଡ଼ିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଥିଲା, ଏବର ପାଚେରି ଉଠେଇବା ଉଦ୍ୟମ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଏକ ବିକଳ୍ପ ବ୍ୟବସ୍ଥା । ରୁଷ୍ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ୍‌କୁ ଆମେରିକା, ଇଂଲଣ୍ଡ, ଫ୍ରାନ୍ସ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ୍‌ଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ରଖିବାପାଇଁ ଏହି ପାଚେରିଟିର ପରିକଳ୍ପନା ହୋଇଛି ।

ପୂର୍ବପଟୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ଲୋକ ପଳାଇ ଆସୁଛନ୍ତି । ଆଇନର ଭୟ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଏଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ କରୁନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସେମାନଙ୍କୁ ରୋକିବା ପାଇଁ ଇଟା-ସିମେଣ୍ଟ ଦେଇ ପାଚେରି ତୋଳି ତା ଉପରେ ଲୁହାକଣ୍ଟା ତାର ବାଡ଼ ଘେରାଉ କରିଦେଲେ ଚେଷ୍ଟା ଯିବ । ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଶାସକମାନଙ୍କ ଉର୍ବର ମସ୍ତିଷ୍କରୁ ଏହି ସହଜ ଉପାୟଟି ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ପଳାୟନରତ ଲୋକଙ୍କୁ ଏହିଭଳି ଉପାୟରେ କେତେଦିନ ଅଟକାଇ ରଖାଯାଇ ପାରିବ ? ବୌଦ୍ଧିକ ଦାସତା ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ସେମାନଙ୍କୁ ସୀମା ଆରପାରକୁ ପଳାଇ ଯିବାପାଇଁ ବାଧ କରୁଛି କି ନାହିଁ ତାହା ଟିକିଏ ଭାବିଥିଲେ ହୁଏତ ସହର ଛାତିରେ ପାଚେରି ଠିଆ କରାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ରୋକିବାପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ହୋଇ ନଥାନ୍ତା ।

(କଳଙ୍କ ପ୍ରାଚୀରର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ··ପୃ୨୧୮)

ଅସଲ କଥା ହେଉଛି ଲୋକଙ୍କୁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ମତବାଦର ଆଦର୍ଶ ଯେତେ ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହାର ଯଥାର୍ଥତା ଅନୁଭବ କରାଯାଇ ପାରୁନାହିଁ । 'ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ' ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନର ଲୋକେ ଅର୍ଥନୈତିକ ଦିଗରୁ ସୁଖ ଶାନ୍ତିରେ କାଳ କଟାଉଥିଲାବେଳେ 'ସାମ୍ୟବାଦୀ' ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ୍‌ବାସୀ ଆଉ କେତେକାଳ ଅଭାବ-ଅନାଟନରେ ପେଷିହୋଇ ରହିବେ ? ସାମାନ୍ୟ ସୀମା ପାର ହୋଇଗଲେ ଏକ ସୁଖଶାନ୍ତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରୁଦବେଗ ଜୀବନ ଯାପନର ସକଳ ସୁବିଧା ମିଳୁଛି । ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନବାସୀ ସେମାନଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଶାସନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେବାଦିନଠାରୁ ଏହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ୍‌ରେ ବେକାର ସମସ୍ୟା ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ । ବରଂ ଯେତିକି କାମ ଅଛି ଏବଂ ପ୍ରତି ମାସରେ ଯେତିକି ନୂଆ ନୂଆ କାମ ଖୋଲୁଛି ସେଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକ ମିଳୁ ନଥିବାରୁ ସମସ୍ୟା ଉପୁଜୁଛି । ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ ମଧ୍ୟରେ ଗମନାଗମନର କଟକଣା ନ ଥିଲାବେଳେ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ୍‌ରୁ ଅନ୍ୟୂନ ୩।୪ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ୍‌କୁ ଆସି ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ୍ ମୁଦ୍ରାର କ୍ରୟଶକ୍ତି ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ୍ ମୁଦ୍ରାର କ୍ରୟଶକ୍ତି ଅପେକ୍ଷା କେବଳ ଯେ ଅଧିକ ତାହା ନୁହେଁ, ପଶ୍ଚିମରେ ପଣ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ତଥା ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥର ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ପରମ ଲୋଭନୀୟ । ସର୍ବୋପରି ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ନାଗରିକ ସ୍ୱାଧୀନତାର ପ୍ରଶ୍ନ; ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦେଶ ଭଳି ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ (ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ସମେତ) ରେ ଏହା ମଧ୍ୟ ଅତିମାତ୍ରାରେ ସଙ୍କୁଚିତ । ରାଜନୀତି ଓ ଅର୍ଥନୀତିର ପରିସର ପାରହୋଇ ଏହା ଶିକ୍ଷା ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କଲାଣି ।

ପରିଣାମ ଯାହା ହେବାର ହୋଇଛି । ଲୋକେ ପଳାଇ ଆସୁଛନ୍ତି; ଜଣେ ଦୁଇଜଣ ନୁହନ୍ତି, ଶହ ଶହ—ହଜାର ହଜାର ।

ସେକ୍ରେଟେରୀ ମହୋଦୟ ସୂଚାଇଲେ ଭାରତ-ପାକିସ୍ଥାନ ଭିତରେ ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀ ସମସ୍ୟା ଯେଉଁଭଳି ସଙ୍କଟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ଜର୍ମାନୀରେ ମଧ୍ୟ ଊଣା ଅଧିକେ ତାହା ହେଉଛି ବୋଲି କୁହା ଯାଇପାରେ । ପଳାଇ ଆସୁଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ପରିବାରର ଥଇଥାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ପ୍ରକୃତରେ ଗୋଟିଏ

ସମସ୍ୟା । ତେଣୁ ଲୋକେ ନ ଆସିଲେ ବରଂ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ୍ ସରକାର-ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ।

କିନ୍ତୁ ପଳାଇ ଆସିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ବ୍ୟାକୁଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ସେଥିରୁ ଅନେକ ଘଟଣା ବାସ୍ତବରେ ହୃଦୟ ବିଦାରକ । ସଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରହରୀଙ୍କ ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଏଡ଼ାଇ, କଣ୍ଟାତାର ବାଡ଼ର ଫାଙ୍କେ ଫାଙ୍କେ ସର୍ପଗତିରେ ଗଳି ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ୍ ଭୂମିରେ ଶରୀରଟାକୁ ଆଣି ଥୋଇ ପାରିଲେ ଅନେକ ମୁକ୍ତିର ନିଶ୍ୱାସ ମାରୁଛନ୍ତି । ଆଜି ସହରର ଉପକଣ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ସକାଳ କିମ୍ବା ସାନ୍ଧ୍ୟ ଭ୍ରମଣରେ ଯାଇ ଅନେକ ଦମ୍ପତି ନଦୀରେ ଝାମ୍ପ ଦିଅନ୍ତି ମୁକ୍ତି-ସନ୍ତରଣ ପାଇଁ, ଏ ସନ୍ତରଣ ଅନେକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଜୀବନର ଶେଷ ସନ୍ତରଣ ହୋଇଛି । ତୀରବର୍ତ୍ତୀ ରୁଷୀୟ ପ୍ରହରୀର ଗୁଳି ଚୋଟରେ ମଝି ନଦୀରେ ସେମାନେ ପ୍ରାଣ ଦେଇଛନ୍ତି । ହିମ-ଶୀତଳ ନଦୀ ସ୍ରୋତର ସାମାନ୍ୟ ଅଂଶ ଜୀବନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟର ତଟକା ଗରମ ରକ୍ତରେ ରକ୍ତିମ ହୋଇ ପୁଣି ମିଳେଇ ଯାଏ । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କ ଆଇନରେ ପୂର୍ବ ପଟୁ ସୀମା ପାର ହୋଇ ପଶ୍ଚିମ ପଟକୁ ପଳାଇ ଯାଉଥିବା ଲୋକେ ବିଶ୍ୱାସଘାତକ । ସୁତରାଂ ସେମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଭାବରେ ବଧ । ଯେଉଁ ପ୍ରହରୀ ଏଭଳି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନିପାତ କରିପାରେ ସେ ଅଭିନନ୍ଦିତ ହୁଏ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ରୁଷୀୟ ପ୍ରହରୀ ସହଜରେ ଅଭିନନ୍ଦନର ପାତ୍ର ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ଆପଣ ମନେ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ ଯେ ଏସବୁ ଉଦ୍ୟମ ସତ୍ତ୍ୱେ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନର ପଳାୟନରତ ଲୋକଙ୍କୁ ରୋକିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଛି । ଖସି ପଳାଇ ଆସିବା ପାଇଁ ସେ କି ଚେଷ୍ଟା । ଏହି କଳଙ୍କ ପ୍ରାଚୀରର ଭଲ ମନ୍ଦ କାହାଣୀ ହୁଏତ ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟକୁ ବହୁ ରୋମାଞ୍ଚକର ଗଳ୍ପ ଓ ଉପନ୍ୟାସ ଯୋଗାଇବ ।

ପ୍ରଶ୍ନ କଲି ଯେଉଁମାନେ ପଳାଇ ଆସୁଛନ୍ତି ସେମାନେ କଣ ଅଧିକାଂଶ କାରିଗର ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ? ହୁଏତ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ଏବଂ ପୂର୍ବ ବର୍ଲିନରେ ଉପଯୁକ୍ତ କର୍ମସଂସ୍ଥାନ ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ; କିମ୍ବା ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆପଣମାନଙ୍କ ଏଠାରେ ଯେଉଁ ପରିମାଣ ପାରିଶ୍ରମିକ ସମ୍ଭବ ତାହା

ସେଠାରେ ମିଳୁନାହିଁ । ତେଣୁ ବୋଧହୁଏ କାରିଗର ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ହିଁ ବେଶି ପଳାଇ ଆସୁଥିବେ—ନା ?

ହୁଏ ତ ଆପଣଙ୍କ ଅନୁମାନ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଠିକ୍ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ପଳାଇ ଆସୁଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେହି ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଆପଣ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ଆମେମାନେ ଯୁଦ୍ଧ-ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଧ୍ୱଂସସ୍ତୂପ ମଧ୍ୟରୁ ଦେଶକୁ ପୁଣି ଉଠାଇ ଠିଆ କରାଇ ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛୁ । ଗତ କେତେ ବର୍ଷର ଅଦମ୍ୟ ପରିଶ୍ରମ ଫଳରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀ ବେକାର ସମସ୍ୟାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାଧାନ କରି ପାରିଛୁ । ଏଠାରେ କୌଣସି ନାଗରିକ ବେକାର ରହୁ ନାହାନ୍ତି । ଅଥଚ ପୂର୍ବଜର୍ମାନୀରେ ଏହା ଏକ ପ୍ରକାର ସ୍ୱପ୍ନ । ସେଠାରେ କେବେ ଯେ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀର ସମକକ୍ଷ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ପାରିବ ତାହା କେବଳ ଅନୁମାନ ସାପେକ୍ଷ । ଆପଣ ତ ଜଣେ ସାମ୍ବାଦିକ । ନିଜେ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ଭ୍ରମଣ କରି ମୋ କଥାର ସତ୍ୟତା ଜାଣିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦେଶ ବିଭକ୍ତ ପରେ ଆପଣଙ୍କ ଦେଶ ଭାରତବର୍ଷ ନିଯୁତ ସଂଖ୍ୟକ ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ଆଗମନ ଫଳରେ ଯେଉଁଭଳି ଅର୍ଥନୈତିକ ସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ିଥିଲା, ଆମେ ଅବଶ୍ୟ ସେଭଳି କିଛି ଅନୁଭବ କରୁନାହୁଁ । ମୋଟାମୋଟି ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀ ସମସ୍ୟା ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀରେ ଆର୍ଥିକ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରିନାହିଁ । ହଁ, କେତେକ ପରିମାଣରେ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଦେଇଛି । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ଯେ ଛିନ୍ନମୂଳ ପରିବାରଗୁଡ଼ିକ ପୁରାପୁରି ସୀମାନ୍ତ ଲଂଘନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରିନାହାନ୍ତି । ପୁଅ-ବୋହୂ ପଳାଇ ଆସି ପାରିଛନ୍ତି ତ ବାପ-ମାଆ ପଡ଼ି ରହିଛନ୍ତି । କେଉଁଠି ଅଳ୍ପ ବୟସ୍କ ପୁଅ ଝିଅଙ୍କୁ ଧରି ମାଆ ପଳାଇ ଆସିଛି; ଅଥଚ ବାପ ଆସି ପାରିନାହିଁ । କାହାର ନବପରିଣୀତା ବଧୂ ଅଟକି ରହିଛି, ଏଠାରେ ପଳାଇ ଆସିଥିବା ଯୁବକ ପତିର ଭାବନାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଏଭଳି ବହୁ ସମସ୍ୟା । ବୁଝିଲେ ତ ?

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ପ୍ରତି ସେ ମୋର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି କହିଲେ, ଜାଣନ୍ତି ନା? ବର୍ଲିନ ସହରଟି ହେଉଛି ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀ ନିଷ୍କ୍ରମଣର ମୁଖ୍ୟଦ୍ୱାର ।

ପଚାରିଲି—"କାହିଁକି ? ଉଭୟ ଜର୍ମାନୀର ଦୀର୍ଘସୀମାନ୍ତ ଭିତରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ କଣ ଲୋକ ପାର ହୋଇ ପାରୁନାହାନ୍ତି ?"

ସେ ଯାହା ବୁଝାଇ କହିଲେ, ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା ଯେ ସୀମାନ୍ତ ଦୀର୍ଘ ହେଲେ ହେଁ ସବୁଠି ପୂର୍ବପକ୍ଷର ପ୍ରହରୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ତାହା ଅତି କଠୋର ଭାବରେ ସୁରକ୍ଷିତ । ତେଣୁ କେଉଁଠି ହେଲେ, ଲୋକେ ପାର ହୋଇ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀକୁ ପଳାଇ ଆସିବାପାଇଁ ସୁବିଧା ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପଥ ହେଉଛି ବର୍ଲିନ ।

ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀର ରାଜଧାନୀ ,ବର୍ଲିନରୁ ଯେଉଁମାନେ ପଳାଇ ଆସିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଏହି ସୁବିଧାଟି ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ଉଦ୍ୟମଟା ହୁଏ ରାଜଧାନୀ ପରିଦର୍ଶନରେ ଯିବା । ସେଥିପାଇଁ ତ ଆଉ କେହି ମନାକରି ପାରିବେ ନାହିଁ ? ହୁଏ ତ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ସରକାର ଏ ଅସୁବିଧାଟି ବୁଝୁଥିବେ । କିନ୍ତୁ ଉପାୟ ବା କ'ଣ ?

ଏଣେ ଯେଉଁମାନେ ରାଜଧାନୀ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ ଭିତରେ ପଶିଯିବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ଉଣ୍ଡୁଥାନ୍ତି । ଶେଷକୁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ସରକାର ପାଚେରି ଉଠାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ରୋକିବା ପାଇଁ ଏକପ୍ରକାର ବାଧ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେତେଲୋକ ପଳାଇ ଆସିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେଣି ବୋଲି ପଚାରିବାରୁ ସେ କହିଲେ ଯେ ୧୯୪୫ ରେ ଜର୍ମାନୀ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିବା ଦିନଠାରୁ ଅନ୍ୟୁନ ୩୫ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀରୁ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଏମାନେ ଅଧିକାଂଶ ଭ୍ରମଣକାରୀ ରୂପରେ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସିଧା ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀ କେନ୍ଦ୍ରରେ

ହାଜର ପକାଇଛନ୍ତି । କିଏ ହୁଏ ତ ଏକବସ୍ତ୍ରୀ ! କାହା ହାତରେ ହୁଏ ତ ଅଧିକା ଖଣ୍ଡିଏ ମାତ୍ର ସୁଟ୍‌କେଶ୍ । ସମସ୍ତ ଜନ୍ମସ୍ଥ ସୀମାନ୍ତର ଅପର ଦିଗରେ ଛାଡ଼ି ଆସିଛନ୍ତି ।

ଅନେକେ ଖସିଆସିବା ଉଦ୍ୟମ ସଫଳ ହୋଇଥିବାରୁ ଯେତିକି ଖୁସି, ଆତ୍ମୀୟସ୍ୱଜନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଆସିଥିବାରୁ ସେତିକି ଦୁଃଖିତ । ତେଣୁ ଆଖିରେ ଲୁହ ନେଇ ସେମାନେ ନୂତନ ଜୀବନ ଗଠନରେ ଉଦ୍ୟମୀ ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ଭିତରେ ଅନ୍ୟୂନ ଶତକଡ଼ା ୨୫ ଜଣ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ଲୋକ ଥିବାର ଦେଖାଯାଉଛି ।

ବକ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣିବା ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାଇଲି । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ବିପୁଳ ସଂଖ୍ୟକ ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀ ପୂର୍ବଜର୍ମାନୀରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶ ଯେ ଦୂରଦୂରାନ୍ତରର ଲୋକ ତାହା ଆପଣଙ୍କ କଥାରୁ ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ତାହାହେଲେ କ'ଣ ଖୋଦ୍ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନବାସୀଙ୍କ ଭିତରୁ ବେଶି ଲୋକ ପଳାଇ ଆସିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ନୁହନ୍ତି ?

ନା ନା, ତା ନୁହେଁ । ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନରୁ ମଧ୍ୟ ବହୁଲୋକ ପଳାଇ ଆସୁଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁଇ ବର୍ଲିନ ଭିତରେ ଯାତାୟାତରେ କୌଣସି କଟକଣା ନ ଥିଲା, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେହି ପଳାଇ ଆସିବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର ନ ଥିଲେ । କାରଣ ସେମାନେ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନରେ ରହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନରେ କାମଧନ୍ଦା କରିବାରେ କୌଣସି ବାଧା ନ ଥିଲା । ଏଠାରେ ତ ସବୁବେଳେ ଲୋକ ଅଭାବ । ତେଣୁ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ ବାସୀ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଚଳିଯାଉଥିଲେ । ଏବେ କିନ୍ତୁ ଆଉ ତାହା ନାହିଁ । ରୋଜଗାର କରିବାପାଇଁ ଆସିବା ମଧ୍ୟ ମନା । ଯିଏ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନକୁ ଆସିବ, ତାକୁ ଶତ୍ରୁ ବୋଲି ପୂର୍ବ-ଜର୍ମାନୀ ସରକାର ବିଚାରୁଛନ୍ତି । ଏହାର ଫଳ ଭଲ ହୋଇନାହିଁ । ସହରବାସୀ ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଏମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ବାସ୍ତବରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମର୍ମନ୍ତୁଦ । ସହରଟାକୁ ଯେତେବେଳେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଗଲା, ସେତେବେଳେ ହୁଏ ତ

ଏଭଳି ଏକ ସମସ୍ୟା ଉପୁଜିବ ବୋଲି କେହି ଭାବି ନ ଥିଲେ । ମି. ମିଶ୍ର ! ଆପଣ କଳ୍ପନା କରିପାରିବେ ନାହିଁ କିଭଳି ଅଦ୍ଭୁତ ଅବସ୍ଥା ଉପୁଜିଛି ! ସଡ଼କଟି ହୁଏ ତ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନର । କିନ୍ତୁ ସଡ଼କର ଫୁଟପାଥ୍ ଯେଉଁଠି ଶେଷହୋଇ ବାସଗୃହର ବାରଣ୍ଡା କାନ୍ଥ ଉଠିଛି, ଠିକ୍ ସେହିଠାରୁ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନର ସୀମା ଆରମ୍ଭ । ସୁତରାଂ ଗୃହବାସୀଙ୍କର ଅବସ୍ଥାଟା କଣ ହୋଇଥିବ, ଟିକିଏ ଭାବନ୍ତୁ । କେହି ଘର ଦୁଆର ଡେଇଁ ଦାଣ୍ଡକୁ ବାହାରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ବାହାରିବେ ବା କିପରି ? ଘରୁ ପଦାରେ ପାଦ ପକାଇଲା କ୍ଷଣି ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନରେ ପ୍ରବେଶ କରିବେ । ଯେ ଏହା କରିବ ତା ଉପରେ ରାଜରୋଷ ପଡ଼ିବା ନିଶ୍ଚିତ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ଏବେ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନର ଏଭଳି ଅନେକ ଜାଗାରେ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଦୁଆର ଓ ଝରକା ଇଟା-ସିମେଣ୍ଟରେ ବନ୍ଦ କରି ଦିଆଯାଉଛି । ଆଶଙ୍କା, ଲୋକଙ୍କୁ ପଳାଇ ଯିବାରୁ ରୋକି ହେବ ନାହିଁ । ପରିଣାମରେ ବହୁଲୋକ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନର ସୀମାନ୍ତରେ ପଡ଼ୁଥିବା ଘରର ଦୋତାଲା, ତିନିତାଲା ଛାତ ବାଲ୍‌କନିରୁ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନର ସଡ଼କକୁ କୁଦାମାରି ପଳାଇ ଆସିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ପ୍ରତିଦିନ ଖବର କାଗଜ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏଭଳି ଡେଇଁ ପଳାଇ ଆସିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି କାହାର ଗୋଡ଼ ଭାଙ୍ଗିଛି, କାହାର ମୁଣ୍ଡ ଫାଟିଛି କିମ୍ବା କେହି ପ୍ରାଣ ହରାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ସମ୍ବାଦମାନ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ଆପଣମାନେ ନିଜେ ଦେଖୁଥିବେ । ସତେ ଯେପରି ଲୋକେ 'ମୁକ୍ତି-ଲମ୍ଫ' ଦେଉଛନ୍ତି ।

ସକାଳେ, ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ କିମ୍ବା ଅଳସ ମଧ୍ୟାହ୍ନର ନିଛାଟିଆରେ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଦୁଇ ବର୍ଲିନର ସୀମାନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ବୁଲିଆସିଲେ ଦେଖିବେ— ସୀମାନ୍ତର ଉଭୟ ପଟର ଅତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଟିକିଏ ଅଖିର ଦେଖା, ପଦେ ହୃଦୟର କଥା ପାଇଁ କିଭଳି ବ୍ୟାକୁଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଚାଲିଛି । ବହୁ ଜାଗାରେ ବୃଦ୍ଧ-ବୃଦ୍ଧା, ଯୁବକ-ଯୁବତୀ, ବାଳକ-ବାଳିକା କଣ୍ଟା ତାର ବାଡ଼ର ଆଖପାଖରେ ଟୁଲ୍ କିମ୍ବା ଦୁଇଖଣ୍ଡି ଇଟା ଉପରେ ଠିଆହୋଇ ଭୟସଂତ୍ରସ୍ତ ହୃଦୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିବାର ଦେଖାଯିବ । ହୁଏ ତ ତା ଭିତରୁ କିଏ ଜଣେ ହଠାତ୍

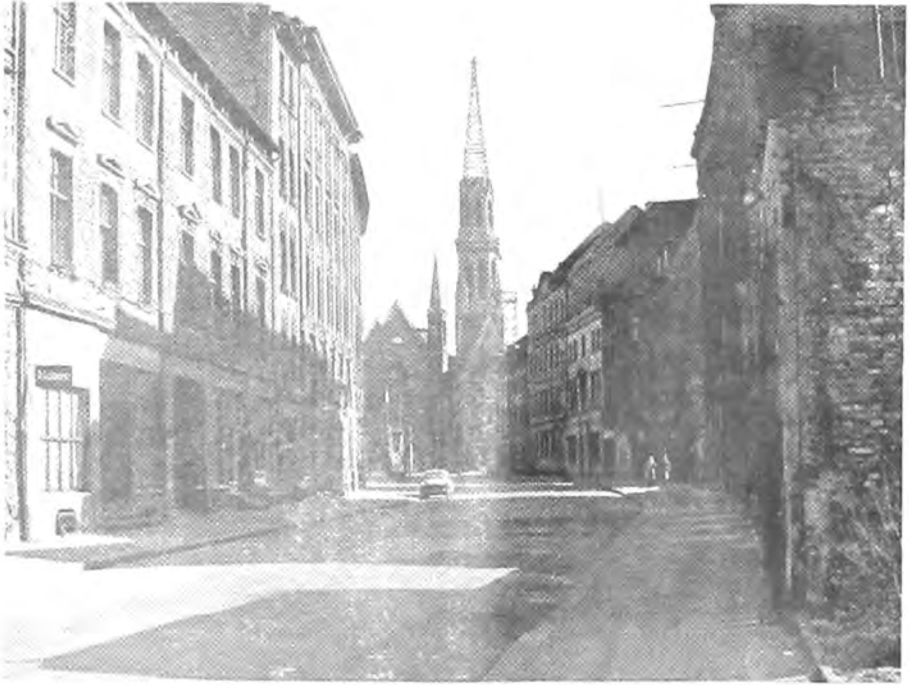

(ବାଉଣ୍ଡ୍ରାଟି ପଶ୍ଚିମ ବର୍ଲିନ୍‌ର କିନ୍ତୁ ବାଉଣ୍ଡ୍ରାର କାନ୍ଥ ଦେଖଛୁ ପୂର୍ବ ବର୍ଲିନ୍‌ର·· ପୃ୨୬୦)

ପଶ୍ଚିମ ପଟକୁ କୁଦାମାରିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଦୂରରେ ପହରା ଦେଉଥିବା ସିପାହୀର ବନ୍ଧୁକ ଗର୍ଜିଉଠିଲା । ଗୁଳି କେଉଁଠି ବାଜିଲା କେଜାଣି ? ମୁକ୍ତି-ପାଗଳ ଇହଜୀବନରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଲା କି ବଞ୍ଚିଗଲା, ତାହା କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ।

ଏହା ହେଉଛି ବର୍ଲିନର କଳଙ୍କ-ପ୍ରାଚୀରର କାହାଣୀ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ-ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ବର୍ଲିନରୁ ଉତ୍ପାଟିତ କରିବା ପାଇଁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁସବୁ ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଛି, ଏହା ବୋଧହୁଏ ତାହାର ଚରମ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ।

‘ବନ’ ଗ୍ରାମର ବୁଢ଼ା ଆଡ଼ନର

ସେ ଦିନ ଅପରାହ୍ଣରେ ସହର ବୁଲି ବାହାରିଲି । ଗ୍ରୀଷ୍ମାବକାଶ ଯୋଗୁଁ ସ୍କୁଲ-କଲେଜ ଛୁଟିଥାଏ । ଏହି ସମୟଟା ଜର୍ମାନୀ କାହିଁକି ୟୁରୋପର ଅଧିକାଂଶ ଦେଶରେ ଛାତ୍ର-ଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର କିଛି ପଇସା ରୋଜଗାର କରିବାର ବେଳ । କଲେଜ ବନ୍ଦ ହେବାକ୍ଷଣି ସେମାନେ ସାମୟିକ କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ କର୍ମ ଯୋଗାଣ କେନ୍ଦ୍ର (Employment Exchange) ଜରିଆରେ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୁଅନ୍ତି । କାମର ଅଭାବ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ଦୁଇ ତିନିମାସ ପାଇଁ କାମ ମିଳିଯାଏ । କେହି ଶ୍ରମ କାତର ନୁହନ୍ତି କିମ୍ବା କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କିସମର କାମଛଡ଼ା ଅନ୍ୟକାମ କରିବି ନାହିଁ ବୋଲି କେହି କହିବାର ଶୁଣାଯାଏ ନାହିଁ । ହୋଟେଲ, ରେସ୍ତୋରାଁରେ ବାସନ ଧୋଇବା ଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ମଟର ଚଳାଇବା ଯାଏ ସବୁକାମ କରିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ।

ସହର ବୁଲିବା ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଯେଉଁ ଗାଡ଼ିଟି ମିଳିଲା ତାହାର ଡ୍ରାଇଭର ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର । ବୟସ ୨୫ ଭିତରେ ହେବ ! ଇଂରେଜୀ ଭାଷା ଜାଣିଥିବାରୁ ପ୍ରଚୁର ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା ଡ୍ରାଇଭର-ଗାଇଡ୍ କାମରେ ସାମୟିକ ଭାବରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ, ସଂସ୍କୃତି ଓ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଛନ୍ତି । କିଛିଦିନ ଭିତରେ ପଶ୍ଚିମ-ଏସିୟାକୁ ଯାଇ ମହାବୀର ଆଲେକଜାଣ୍ଡାର ଯେଉଁ ପଥଦେଇ ଭାରତ ଅଭିଯାନରେ ବାହାରିଥିଲେ ତାହାର ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବେ । ତେହେରାନ ଓ କାବୁଲ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏ ଦିଗରେ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ଶୁଣିଲି । କଥାବାର୍ତ୍ତାରୁ ଠଉରେଇବା କଷ୍ଟକର

ହେଲନାହିଁ ଯେ ଯୁବକ ଡ୍ରାଇଭର ପେଶା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଖଣ୍ଡିଏ ରତ୍ନ ।

ଅଳ୍ପ ସମୟ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍ ଫ୍ରୁଜ୍‌ଙ୍କ ସହିତ କେବଳ ବନ୍ଧୁତା ନୁହେଁ ଘନିଷ୍ଠତା ହୋଇଗଲା । ମୋ ପାଇଁ ସେ ଆଗରୁ ଗୋଟିଏ ଭ୍ରମଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ରଖିଥିଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ନଗର ପରିକ୍ରମାରେ ବାହାରିବା ସ୍ଥିର ହେଲା ।

ସେଦିନ ସକାଳ ୧୦ଟାରେ ସିଟି ହଲ୍‌ଠାରେ ବର୍ଲିନର ମେୟର ଶ୍ରୀ ୱିଲି ବ୍ରାଣ୍ଟଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ଆଗରୁ ସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲା ।

ଫ୍ରୁଜ୍ ମୋତେ ବ୍ରଷ୍ଟାକଡ଼ର ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରେସ୍ତୋରାଁକୁ ଆଗ ନେଇଯାଇ କପେ କଫି ଧରାଇଲେ । ଆମେ କାଠ ପଟାରେ ତିଆରି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଘରଟିର ଗୋଟିଏ କୋଣରେ ବସିଛୁ ଅନ୍ୟ ତିନିଜଣ ଯୁବକ ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ଆସୁ ଆସୁ ମୋତେ ହଠାତ୍ ଦେଖି ସନ୍ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇ ପଡ଼ିବା ଲକ୍ଷ୍ୟକଲି । ସେମାନେ ୟୁରୋପୀୟ ନୁହନ୍ତି, ପ୍ରଥମେ ମୋର ଧାରଣା ହେଲା ହୁଏତ ଭାରତୀୟ କିମ୍ବା ପାକିସ୍ତାନୀ ହୋଇଥିବେ । ପରେ ଜାଣିଲି ସେମାନେ ଆଲଜେରିଆର ଅଧିବାସୀ । ସେତେବେଳକୁ ଆଲଜେରିଆ ଫରାସୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀଙ୍କ କବଳରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରାଣମୂର୍ଚ୍ଛା ସଂଗ୍ରାମ ଚଳାଇ ଥାଏ । ଏହି ମୁକ୍ତିଯଜ୍ଞରେ ଶହ ଶହ କିମ୍ବା ହଜାର ହଜାର ନୁହନ୍ତି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସଂଖ୍ୟାରେ ମୁକ୍ତି ପିପାସୁ ଆଲଜେରୀୟ ଯୁବକ ଆତ୍ମବଳୀ ଦେଉଥାନ୍ତି ।

ଫ୍ରୁଜ୍ ମୋ କାନ ପାଖକୁ ମୁହଁଆଣି ଚୁପ୍ ଚୁପ୍ କରି କହିଲେ—

“ଏମାନେ ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଖି ଟିକିଏ ଡରିଯିବାର କାରଣ ମୁଁ ଠଉରେଇ ପାରିଛି । ଆପଣ ବୋଧହୁଏ ଜାଣିଥିବେ ଏବେ ଆମ ଦେଶରେ ଆଲଜେରିଆ ବିପ୍ଳବଦଳର ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ଯୁବକ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହିଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କର କାମ ହେଲା ଏ ଦେଶରୁ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଗୁପ୍ତରେ ତାଙ୍କ ଦେଶକୁ ପଠାଇବା । ଅବଶ୍ୟ କଳ-କାରଖାନା ଶ୍ରମିକ କିମ୍ବା ନିଷ୍ଠୋନବାସ ଛୁଣ ହିସାବରେ ଏମାନେ ରହିଛନ୍ତି । ଅନେକତଃ

ଏମାନଙ୍କୁ କେହି ବାହାର କରିଦେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କର ଅସଲ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟା ହେଲ୍ ଭିନ୍ନ ।”

ପଚାରିଲି ଏମାନେ କଣ ଜନ ସାଧାରଣଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ପାଇଥାନ୍ତି ?

“ହଁ; ହଁ ତା ନିଶ୍ଚୟ ପାଇଥାନ୍ତି” ହ୍ୟୁଜ ମୋ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବା ସଙ୍ଗେ ଆଲଜେରିଆର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ପ୍ରତି ଜର୍ମାନୀବାସୀଙ୍କ ସହାନୁଭୂତିର କାରଣ ମଧ୍ୟ ବୁଝାଇଦେଲେ ।

ଅସଲରେ ଫ୍ରାନ୍ସ ହେଲ୍ ଜର୍ମାନ ଜାତିର ଶତ୍ରୁ । ଐତିହାସିକ କାଳରୁ ଜର୍ମାନଙ୍କୁ ତଳତଳାନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଫ୍ରାନ୍ସ୍ ଅନବରତ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇ ଆସିଛି । ଯେପରିକି ଜର୍ମାନୀ ତା ତଣ୍ଟିର କଣ୍ଟା । ଏହି କାରଣରୁ ଫ୍ରାନ୍ସ୍ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପୃଥିବୀର ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ସଂଗ୍ରାମ ଚାଲିଛି, ଜର୍ମାନ ଲୋକେ ସେଥିପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ୍ ।

ମୋର ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନରେ ହ୍ୟୁଜ ଟିକିଏ ଥତମତ ହୋଇଗଲେ । କଣ ଉତ୍ତର ଦେବେ ହଠାତ୍ ବୋଧହୁଏ ସ୍ଥିର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲି ଯେ ଚାନ୍ସଲର ଆଡେନରଙ୍କ ଅମଳରେ ଫ୍ରାନ୍ସ ସହିତ ଜର୍ମାନୀର ପୂର୍ବ ଶତ୍ରୁତା କ୍ରମଶଃ ଦୂର ହେଉଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉଛି । ଏହି କାରଣରୁ ସମ୍ପ୍ରତି ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରର କୂଟନୀତି ବିଶାରଦମାନଙ୍କର ମନରେ ୟୁରୋପର ଭବିଷ୍ୟତ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ନାନାପ୍ରକାରର କଳ୍ପନା ଜଳ୍ପନା ଦେଖାଦେଲଣି । ଆମେରିକା ଓ ଇଂଲଣ୍ଡରେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଆଶଙ୍କା ଜାଗିଲଣି । ହୁଏତ କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟରେ ଆଡେନର ଫ୍ରାନ୍ସର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଡିଗଲଙ୍କ ସହିତ ହାତ ମିଳାଇବେ । ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ କଥାରେ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି ଯେ ୟୁରୋପୀୟ କମନ୍ ମାର୍କେଟରୁ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ପୂରାଇ ନଦେବା ପାଇଁ ଏ ଦୁହେଁ ଦୃଢ଼ପରିକର । ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ......”

ମୋର ବକ୍ତବ୍ୟ ଶେଷ ନ ହେଉଣୁ ହ୍ୟୁଜ କହିଲେ ଆପଣଙ୍କ ସହିତ ମୁଁ ଯେ ଏକମତ ନହେଉଛି ତାହା ନୁହେଁ, ଆଡେନର ‘କଣ୍ଟକେ ନୈବ କଣ୍ଟକ’ ନୀତି ଦ୍ୱାରା ଜର୍ମାନୀର ହୃତ ଗୌରବର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ପାଇଁ

ଯେ ଚେଷ୍ଟା ନ କରୁଛନ୍ତି ତା ନୁହେଁ, ଜର୍ମାନୀ ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ୟୁରୋପର ନେତୃତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା । ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସେହି ହୃତଗୌରବର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ପାଇଁ ହୋଇଥିବା ଉଦ୍ୟମ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଛି । ଦୁଇ ଦୁଇଟି ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ସଂଘାତରେ ପଡ଼ି ଜର୍ମାନୀ ବିକଳାଙ୍ଗ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରତିଶୋଧ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ତା ହାତରୁ ସମସ୍ତ ଉପନିବେଶ ଛଡ଼ାଇ ନେଲେ, ତାହାର ବିରାଟ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ତିଆରି କାରଖାନାଗୁଡ଼ିକୁ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ, ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତି ନାମରେ ତାହାର ହାତ ବାନ୍ଧି ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ, ସେମାନେ ଜାଣି ନ ଥିଲେ ଯେ ଦିନେ ଏହାର ତୀବ୍ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ସେଇ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ହିଟଲର୍ ଭଳି ଜଣେ ଦୃଢ଼ ଏବଂ ଉଦ୍ଧତ ନେତୃତ୍ୱକୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲା । ଜର୍ମାନ ଜନତା ହିଟଲରଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାପାଇଁ ଏକ ପ୍ରକାର ବାଧ ହୋଇଥିଲେ । କାରଣ ଲୋକେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖିପାରୁଥିଲେ- ଦେଶର ରାଜନୈତିକ ଭବିଷ୍ୟତ ଅନ୍ଧକାରାଚ୍ଛନ୍ନ ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ ସ୍ଥିତି ଶୋଚନୀୟ । ଶିଳ୍ପସମୃଦ୍ଧ ଜର୍ମାନୀର ବାଟଘାଟରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ବେକାର ଯୁବକ ଦରିଦ୍ର ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ମନ୍ତ୍ର ଜପିବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସମୟ ବିନିଯୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପାଉ ନ ଥିଲେ । ସୁତରାଂ ହିଟଲରଙ୍କ ନାଜୀବାଦ ସେମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କଲା । ପରିଣାମ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ସେମାନେ ନାଜୀଦଳଭୁକ୍ତ ହେଲେ । ଧୀରେ ଧୀରେ କେତୋଟି ବର୍ଷରେ ଜର୍ମାନୀକୁ କାବୁ କରିବାପାଇଁ ହୋଇଥିବା ଭର୍ସାଇ ସନ୍ଧି ଧୂଳିସାତ୍ ହେଲା । ଗର୍ବୋନ୍ନତ ନାଜୀବାହିନୀର ବିଜୟଯାତ୍ରାରେ ୟୁରୋପ ପୁଣି ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇଉଠିଲା । ୧୯୩୩ ଠାରୁ ୧୯୩୯ ମାତ୍ର ୬ଟି ବର୍ଷ । ଏହି ସ୍ୱଳ୍ପ ସମୟର ପରିସର ଭିତରେ ଖଣ୍ଡିତ ଜର୍ମାନୀ ସମଗ୍ର ୟୁରୋପକୁ ତାର କାୟା ବିସ୍ତାର କରିବା ଭଳି ଶକ୍ତି ସଞ୍ଚୟ କରିପାରିଲା । ହୁଏ ତ ହିଟ୍ଲର ୧୯୩୯ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୩। ତାରିଖ ଦିନ ଚେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆ ଉପରେ ଯେଉଁ ଆକ୍ରମଣ କରି ଅଚାନକ ଭାବରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ଆରମ୍ଭ କଲେ, ତାହା କିଛିଦିନ ବିଳମ୍ବିତ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ତତ୍କାଳୀନ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଚେମ୍ବରଲିନ୍ ମହାଯୁଦ୍ଧକୁ ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ହିଟଲରଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚଳାଇବା ନିମନ୍ତେ ମ୍ୟୁନିକ ଆସି ଯେଉଁଭଳି

ମନୋଭାବର ପରିଚୟ ଦେଲେ, ବୋଧହୁଏ ସେଥିରୁ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟସୂଚନା ପାଇଲେ ଯେ ନାଜିବାହିନୀ ଯଦି ଆକ୍ରମଣ କରେ, ତାହାହେଲେ ତାଙ୍କୁ ରୋକିବା ଭଳି ଶକ୍ତି କାହାରି ନାହିଁ । ଚେମ୍ବରଲେନ୍‌ଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ଟିକିଏ ବୋଲି ଦୃଢ଼ତା ନଥିଲା । ତାଙ୍କର ତୋଷଣନୀତି ଯୋଗୁ ମ୍ୟୁନିକ ଆଲୋଚନା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା । ଆମେରିକା ବହୁ ଦୂରରେ । ରୁଷିଆ ନିଜ ଘର ସମ୍ଭାଳିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ହିଟ୍‌ଲରଙ୍କୁ ଜାପାନର ତତ୍‌କାଳୀନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଟୋଜୋ ଓ ଇଟାଲିର ସର୍ବାଧିନାୟକ ମୁସୋଲିନୀଙ୍କ ସହଯୋଗ ମିଳିଥିଲା । ଆଉ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ଭାଳେ କିଏ ? ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା ।

“ହିଟଲରଙ୍କ ଭଳି ଜର୍ମାନ୍ ରାଜନୀତିରେ ଆଡ଼େନରଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ମଧ୍ୟ ଆକସ୍ମିକ । ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କୁ କେହି ଜାଣି ନ ଥିଲେ ବୋଲି କହିଲେ ଆଦୌ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । କିଏ ବା କାହିଁକି ଜାଣନ୍ତେ ? ରହିନ୍ କୂଳବର୍ତ୍ତୀ କଲୋନ୍ ସହରରେ ସେ ଥିଲେ ମେୟର । ୧୮୭୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀର ରାଜଧାନୀ ବନ୍ ନଗରର ଉପକଣ୍ଠରେ ରହିନ୍ ନଦୀର ଉତ୍ତର ତଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଗୋଟିଏ ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ । ହିଟଲର ଅମଳରେ ନାଜିଦଳର କୋପ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବାରୁ ତାଙ୍କୁ କଲୋନର ମେୟର ପଦ ଛାଡ଼ି ଗ୍ରାମକୁ ଫେରି ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ୧୯୪୫ ରେ ମିତ୍ରବାହିନୀ ଦ୍ୱାରା ଯେତେବେଳେ ଜର୍ମାନୀ ପରାଜିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଜର୍ମାନ୍‌ବାସୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ମିତ୍ରପକ୍ଷ ହିଁ ଲୋକ ଖୋଜିଥିଲେ । ବନ୍‌ରେ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପିତ ନ ହୋଇଥିଲେ ହୁଏ ତ ଆଡ଼େନରଙ୍କ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ମଧ୍ୟ ଘଟି ନ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ବନ୍‌ରେ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପିତ ହେବାରୁ ତାହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବୃହତ୍ତମ ସହର କଲୋନର ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ନାଜିବିରୋଧୀ ମେୟରଙ୍କୁ ଖୋଜି ବାହାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିଲା । ଆଡ଼େନର ସେତେବେଳକୁ ନିଜ ଗ୍ରାମରେ ନାତି-ନାତୁଣୀଙ୍କ ଗହଣରେ ଗୋଲାପ ବଗିଚାରେ ନୂଆ ନୂଆ କିସମର ଗୋଲାପଫୁଲ ଫୁଟାଇବାରେ ନିମଗ୍ନ । ସେ ଜାଣି ନଥିଲେ ଯେ ମିତ୍ରପକ୍ଷର ଶିବିରରୁ ହାତୀ ସୁନା କଳସ ଧରି ବୁଲୁଛି । ହଠାତ୍ ତାଙ୍କର ମୁଣ୍ଡରେ ଦିନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ସେଇ ସୁନା କଳସ

(ବନ୍ ଗ୍ରାମର ବୁଢ଼ା ଅଡ଼ାନର୍···ପୃ୧୨୭)

ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଗଲା । ଏକ ପ୍ରକାର ତାଙ୍କୁ ଧରି ନିଆଯାଇ ନୂଆ ରାଜଧାନୀ ବନ୍‌ରେ ଫେଡେରାଲ ଜର୍ମାନୀର ଯୁଦ୍ଧୋତ୍ତର କାଳୀନ ପ୍ରଥମ ଚାନ୍‌ସେଲର ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରାଗଲା ।

ବନ୍‌ ନାମକୁ ମାତ୍ର ସହର । ତାକୁ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗ୍ରାମ ବୋଲି କହିବା ହିଁ ସଙ୍ଗତ । ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପିତ ହେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଏବେ ତାହାର ଜନସଂଖ୍ୟା ଦୁଇଲକ୍ଷରୁ କମ୍ । ଆମେରିକାର ଲୋକେ ଥଟ୍ଟାକରି କହନ୍ତି— The Cemetery of the Chicago is bigger than Capital Bonn । ରାଜଧାନୀ ବନ୍‌ ଅପେକ୍ଷା ଶିକାଗୋ ସହରର କବରଖାନା ଆୟତନରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବଡ଼ ।”

ଇତିହାସର ଗୁପ୍ତ ସ୍କୁଜ୍‌ ବନ୍‌ ଗ୍ରାମର ବୁଢ଼ାର ପରିଚୟ କରାଇ ଦେଉ ଦେଉ ସାମ୍ପ୍ରତିକ କାଳର ଜର୍ମାନୀର ସୁଖଦୁଃଖର କଥା ଅନର୍ଗଳ କହିଚାଲିଥାଏ ।

“ବୁଝିଲେ ନା **ମି.** ମିଶ୍ର, ବନ୍ ଗ୍ରାମର ଏହି ଅଶୀତିପର ବୃଦ୍ଧ ମୁଣ୍ଡରେ ଦାୟିତ୍ୱଭାର ବହନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କେଉଁ ଉପାୟରେ ଜର୍ମାନୀର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ସମ୍ଭବ ସେଥିପାଇଁ ସର୍ବଦା ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ । ବିସ୍‌ମାର୍କଙ୍କ ବିଚକ୍ଷଣତା, ହିଟଲରଙ୍କ ଅନ୍ଧ ଦେଶପ୍ରୀତିରୁ କିଛି କିଛି ଏକାଧାରରେ ତାଙ୍କଠାରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଆଡେନରଙ୍କ ମତାମତରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ—ସେ ଫ୍ରାନ୍‌ସକୁ ‘ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଶତ୍ରୁ’ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡ-ଆମେରିକାକୁ ‘ବହିଃ ଶତ୍ରୁ’ ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି । ଫ୍ରାନ୍‌ସ ଆମର ସୀମାନ୍ତ ପାରର ପଡ଼ୋଶୀ । ତେଣୁ ତାହା ସହିତ ଆମର ଯେଉଁ ଶତ୍ରୁତା, ସାଇପଡ଼ୋଶୀ ହୋଇ ରହିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁ ଶତ୍ରୁତା ଥାଏ, ତାହା ସହିତ ତୁଳନୀୟ । କିନ୍ତୁ ଇଂଲଣ୍ଡ-ଆମେରିକା ସମୁଦ୍ର ପାରିର ଶତ୍ରୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବଶ୍ୟ ବନ୍ଧୁଭାବରେ ଦେଖା ଦେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜର୍ମାନୀ ଏହି ଦୁଇ ତଥାକଥିତ ବନ୍ଧୁରାଷ୍ଟ୍ରର ଅର୍ଥନୈତିକ ଦାସତ୍ୱରୁ ରକ୍ଷା ନ ପାଇଛି, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯଥାର୍ଥ ସାର୍ବଭୌମ କ୍ଷମତାପନ୍ନ ସ୍ୱାଧୀନ ଜର୍ମାନରାଷ୍ଟ୍ରର ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସୁଦୂର ପରାହତ । ଏହି କାରଣରୁ ଆଡ଼ାନର ଏକ ଦିଗରେ ଇଂଲଣ୍ଡ-ଆମେରିକାର

ସାହାଯ୍ୟରେ ନୂତନ ଜର୍ମାନୀର ଗଠନ ପରିକଳ୍ପନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫ୍ରାନ୍ସ ସହିତ ହାତମିଳାଇ 'କମନମାର୍କେଟ' ବା ମିଳିତ ବଜାର ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜର ଅର୍ଥନୈତିକ ଭିତ୍ତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଛନ୍ତି ।

"ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଏହି ମିଳିତ ବଜାରରେ ପୂରାଇ ନ ଦେବା ଡିଗଲ ଓ ଅଡ଼ାନରର ଉଭୟଙ୍କର ଇଚ୍ଛା । ଅସଲରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ପଶିଲେ ମିଳିତ ବଜାର ପରିକଳ୍ପନା ଭଣ୍ଡୁର ହୋଇଯିବ । ଏଥିରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଫ୍ରାନ୍ସ, ଜର୍ମାନୀ, ବେଲଜିୟମ, ହଲାଣ୍ଡ, ଲକସମ୍‌ବର୍ଗ ଓ ଇଟାଲୀ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଛଅ ରାଜ୍ୟକୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିବା ୟୁରୋପୀୟ ମିଳିତ ବଜାରର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ବାଣିଜ୍ୟ-ବ୍ୟବସାୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁସବୁ କର, ଟିକସ ଓ ଶୁଳ୍କଗତ ସୀମାନ୍ତ ବାଡ଼ ରହିଥିଲା, ତାକୁ ଉଠାଇ ଦେଇ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋଟିଏ ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା । ମିଳିତ ବଜାର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେବାର ଗତ କେତେ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଏହା ଆଶାତୀତ ଭାବରେ ସଫଳ ହୋଇଥିବାର ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉଛି । ହଲାଣ୍ଡ, ବେଲଜିୟମର ଖଣିଜ ସମ୍ପଦ, ଜର୍ମାନୀର କଳକାରଖାନା ପାଇଁ ବିନା ଶୁଳ୍କରେ ସହଜରେ ମିଳିପାରୁଛି । ଜର୍ମାନୀର କୋଇଲା ଫ୍ରାନ୍ସ ମନଇଚ୍ଛା ନେଇ ପାରୁଛି । ମିଳିତ ବଜାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ କଞ୍ଚାମାଲ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଣ୍ୟର ପାରସ୍ପରିକ ଆମଦାନୀ ରପ୍ତାନି ବିନା ଶୁଳ୍କରେ ହେଉଥିବାରୁ ସେ ସବୁ ଦେଶର ତିଆରି ମାଲ ବଜାରରେ ଶସ୍ତାରେ ମିଳିପାରୁଛି । ଏମାନେ ପରସ୍ପରର ସ୍ୱାର୍ଥରେ ବାଧା ନ ଘଟିଲାଭଳି ବିଦେଶକୁ ଜିନିଷ ରପ୍ତାନୀ କରିବା ପାଇଁ 'କୋଟା' ଧାର୍ଯ୍ୟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ବିଦେଶରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ କିଏ କେତେ ଆମଦାନି କରିବେ, ତାହାର ମଧ୍ୟ 'କୋଟା' ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛି । ମୋଟାମୋଟି, ଏମାନେ ମିଳିତ ଭାବରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବାଣିଜ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରୁଛନ୍ତି । ଶସ୍ତାରେ ଜିନିଷ ତିଆରି କରି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଶସ୍ତାରେ ବିକ୍ରିକରି ବଜାର ଦଖଲ କରିବା ଏମାନଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଇଂଲଣ୍ଡ ଭଳି ଗୋଟିଏ ଶିଳ୍ପ-ସମୃଦ୍ଧ ଦେଶକୁ ଯଦି ଏହି ମିଳିତ ବଜାରରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଏ,

ତାହାହେଲେ ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଲାନ୍ତ ଫ୍ରାନ୍ସ୍ ଓ ଜର୍ମାନୀ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଦୌ ନେତୃତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଇଂଲଣ୍ଡ ୟୁରୋପର ମୂଳ ଭୂଖଣ୍ଡରୁ ବିନା ଶୁଳ୍କରେ କଞ୍ଚାମାଲ ସଂଗ୍ରହ କରି ଏତେ ଶସ୍ତାରେ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରିବ ଯେ ତାକୁ ଆଉ ବଜାର ଖୋଜିବା ପାଇଁ ଔପନିବେଶିକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁତଃ ଇଂଲଣ୍ଡର ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗର ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିବ ।

ଏକଥା କିଏ ନ ଜାଣେ ଯେ 'ମିଳିତ ବଜାର' ପରିକଳ୍ପନାର ସ୍ରଷ୍ଟା ହେଉଛନ୍ତି ଇଂଲଣ୍ଡର ଯୁଦ୍ଧକାଳୀନ ନେତା ମିଃ ଉଇନ୍‌ଷ୍ଟନ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ । ହିଟଲରଙ୍କ ନାଜୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଧ୍ୱଂସସ୍ତୂପ ଉପରେ ଠିଆହୋଇ ଦୂରଦର୍ଶୀ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ ତାତ୍‌କାଳୀନ 'ବନ୍ଧୁ' ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କ ସହିତ କରମର୍ଦ୍ଦନ କରୁ କରୁ ଜାଣିପାରିଥିଲେ ଯେ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଓ ନିରୁଦ୍‌ବେଗ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏକ ମିଳିତ ୟୁରୋପୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ନଚେତ୍ ଷ୍ଟାଲିନଙ୍କ ବଳିଷ୍ଠ ସାମ୍ୟବାଦୀ ସେନାଦଳକୁ ରୋକିବା ଆଦୌ ସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ । ଚର୍ଚ୍ଚିଲଙ୍କ ଏହି ପରିକଳ୍ପନା ୧୯୫୭ ରେ କମନ୍ ମାର୍କେଟ ଆକାରରେ ରୂପଗ୍ରହଣ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଦେଶର ନେତା ଏହି ଯୋଜନାର ଜନକ, ସେହି ଦେଶ ଏଥିରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । କାରଣ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଇଂଲଣ୍ଡର ବିରାଟ ଶିଳ୍ପ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ୟୁରୋପର ଏହି ଛଅଟି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୁର୍ବଳ ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ସହଜରେ ଉଦରସ୍ଥ କରି ଏଭଳି ଅତିକାୟ ହୋଇ ପଡ଼ିବ ଯାହାକୁ ହୁଏତ ଆଉ ରୋକିବା ସହଜ ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ ବନ୍ ଗ୍ରାମର ବୁଢ଼ା ଆଡ଼େନର ଜର୍ମାନୀର ଏକ ସନ୍ଧିକ୍ଷଣରେ ଶାସନ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣକରି କୂଟନୀତିକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଏବଂ ଦୂରଦର୍ଶିତାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯିବ । ନୁହେଁ କି ?"

ଜର୍ମାନ ନିର୍ବାଚନର ଧାରା

୧୦ଟା ବାଜିବା ପାଇଁ ମାତ୍ର ଆଉ ଅଧଘଣ୍ଟାଏ ବାକି । ଷୁଜ୍ ବର୍ଲିନର ମେୟର ହର ଉଇଲ ବ୍ରାଣ୍ଟଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରାଇବା ପାଇଁ ସିଟିହଲ୍ ଅଭିମୁଖେ ମୋତେ ନେବା ବାଟରେ ଯେଉଁ ନୂଆ ହୋଟେଲରେ ମୋର ରହିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି ସେହି ରାସ୍ତାରେ ନେବାର ସ୍ଥିର କଲେ ।

ହୋଟେଲ 'କେମ୍ପାସ୍କି' —ବର୍ଲିନର ଅନ୍ୟତମ ସର୍ବାଧୁନିକ ଏବଂ ଅଭିଜାତ ହୋଟେଲ । ଯୁଦ୍ଧବିଧ୍ୱସ୍ତ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଗିର୍ଜାର ଅନତିଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ସୌଧରେ ଏହି ହୋଟେଲ ଅବସ୍ଥିତ । ସରକାରୀ ନିମନ୍ତ୍ରଣକ୍ରମେ ଜର୍ମାନୀ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସୁଥିବା ଅଧିକାଂଶ ବୈଦେଶିକ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଏହି ହୋଟେଲରେ ହିଁ ରଖାଯାଇଥାଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ନୌରୁ ପ୍ରକାଶିତ ଇଂରେଜୀ ଦୈନିକ 'ପାଓନିଅରର' ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଘୋଷ ଏବଂ ଦିଲ୍ଲୀର ଜଣେ ସାମ୍ବାଦିକ ଶ୍ରୀ ନିମାଇ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ଏହିଠାରେ ଦେଖା ହେଲା । ସେ ଦୁହେଁ ଦୁଇଦିନ ଆଗରୁ ଆସିଥିଲେ ।

ଘୋଷ୍ ସାହେବ ନିଖିଳ ଭାରତ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ସମ୍ମିଳନୀର ଜଣେ ସ୍ତମ୍ଭ । ଗତ କେତେବର୍ଷ 'ସମାଜ' ପକ୍ଷରୁ ମୁଁ ବରାବର ଏହି ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗଦେବାର ସୁଯୋଗ ପାଇ ଥିବାରୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଘୋଷଙ୍କ ସହିତ ସହୃଦୟତା ଜନ୍ମିଥିଲା ।

ଥରେ ଆମେ ଦୁହେଁ କେରଳର ତ୍ରୀଭାଣ୍ଡ୍ରାମରୁ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଯାଏ ଏକା ଗାଡ଼ିରେ ଆସିଥିଲୁ । ସାଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଘୋଷ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଆମେ ଯେଉଁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଡବାଟିରେ ବସିଥିଲୁ ତାହାର ଚାରିଟିଯାକ 'ବର୍ଥ' ରିଜର୍ଭ ହୋଇଯାଇଥିବାରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଘୋଷଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ମହିଳା ଡବାରେ ବସିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଘୋଷ ଏହା ଚାହୁଁ ନଥିଲେ । ଆମ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ଦୁଇଜଣ ଡବାରେ ଥିଲେ ସେମାନେ ନୌ-ବାହିନୀର ଦୁଇଜଣ ଅଫିସର । ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ରାସ୍ତାରେ ବମ୍ବେ ଯିବାପାଇଁ ଟିକଟ କାଟିଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ରାସ୍ତାରେ 'ବର୍ଥ' ଖାଲି ହେବାର କୌଣସି ସମ୍ଭାବନା ନଥିଲା ।

ଘୋଷ ସାହେବ ଦୁଃଶ୍ଚିନ୍ତାରେ ପଡ଼ିଲେ । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପାଖରେ ରଖିବା ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା । ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କର ଇଦାନିଂ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ଆଦୌ ଭଲ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପଦିନ ହେଲା ୨୦ ବର୍ଷ ବୟସ୍କ ଯୁବକ ପୁତ୍ର ଆଲିଗଡ଼ ଇଞ୍ଜିନିଅରିଂ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟୟନରତ ଥିଲାବେଳେ ଏକ ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ପଡ଼ି ପ୍ରାଣ ହରାଇଛି । ଶ୍ରୀମତୀ ଘୋଷଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହି ଦାରୁଣ ଦୁଃଖ ଅସହନୀୟ ହୋଇଛି । ପୁଅକୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସେ ଭୁଲି ପାରୁନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ କନ୍ୟାକୁମାରୀରୁ ଅଯୋଧ୍ୟାପୁରୀଯାଏ ଏହି ଦୀର୍ଘପଥ ରେଳଯାତ୍ରାରେ ଘୋଷ ସାହେବ ତାଙ୍କୁ ଯଦି ପାଖରେ ବସାଇବାର ସୁବିଧା କରି ନପାରିବେ ତାହାହେଲେ ଏତେଦୂର ଆଣିବା ବୃଥା ହେବ । ମୋ ସହିତ ଘନଘନ ପରାମର୍ଶ କଲେ । କଣ ଉପାୟ କଲେ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହେବ ବିଚାର ଚାଲିଲା ।

କୋଡ଼ାଇ କନାଲ୍ ରୋଡ଼ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ୭ଟା । ମହିଳା ଡବାରେ ବସିଥିବା ଅବଶିଷ୍ଟ ସମସ୍ତ ମହିଳାଯାତ୍ରୀ ସେଠାରେ ଓହ୍ଲାଇ ପଡ଼ିଲେ । କୋଡ଼ାଇ କନାଲ୍ ହେଉଛି ଦକ୍ଷିଣ-ଭାରତର ନୈନିତାଲ୍ । ସେଠାର ଚନ୍ଦନ ଶୀତଳ ମଳୟାନିଳ ଉପଭୋଗ ପାଇଁ କେବଳ ଦକ୍ଷିଣ-ଭାରତ ନୁହେଁ, ଉତ୍ତର-ଭାରତର ମଧ୍ୟ ବହୁ ପର୍ଯ୍ୟଟକ ଆସନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ଶ୍ରୀମତୀ ଘୋଷଙ୍କ ସଙ୍ଗିନୀମାନେ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେଠାରେ ଅବତରଣ କଲେ । ଯାହାହେଉ ମହିଳା ଡବା

ଖାଲିହୋଇଯିବାର ଦେଖି ଘୋଷ୍ ସାହେବଙ୍କ ଆନନ୍ଦ କହିଲେ ନସରେ । ନୌ-ବାହିନୀ ଅଫିସରମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଦୁଶ୍ଚିନ୍ତା ଥିଲା ତାହା ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ଦେଖିଲି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଘୋଷ୍ ପ୍ରାୟ ସେରେ ହେବ କଳା ଅଙ୍ଗୁର ଧରି ମୋ ଆଡ଼କୁ ଝପ୍‌ଟି ଆସୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲି ।

ଘୋଷ୍ ମୋ ହାତରେ ଅଙ୍ଗୁର ଠୋଙ୍ଗାଟି ଥୋଇଦେଇ କହିଲେ —"ଭାରି ଶସ୍ତା, ଷ୍ଟେସନ ଷ୍ଟଲ୍‌ରେ ପ୍ରଚୁର ମିଳୁଛି ।"

ମୋର ଧାରଣା ନଥିଲା ଯେ ଦକ୍ଷିଣ-ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଅଙ୍ଗୁର ମିଳେ । ଏହି ସୁମିଷ୍ଟ କୋଳ ବୈଦିକକାଳରୁ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଏକଚୁଟିଆ ଥିଲା । ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଙ୍ଗୁରର ଭୂରିଭୂରି ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଦିନିବାସରୂପେ ପରିଚିତ ପଞ୍ଚନଦ, ଗାନ୍ଧାର,କାଶ୍ମୀର ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳରୁ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଅଲକ୍ଷରେ ଅଙ୍ଗୁର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଏହି ମନୋରମ ଅଞ୍ଚଳକୁ ମଧ୍ୟ ବାହୁ ଲତିକାର ନୀରବ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କରି ସାରିଲାଣି ତାହା ଅନେକଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତ ସହଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଲି ପଶ୍ଚିମ-ଘାଟ ଓ ନୀଳଗିରି ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀର ଅଧିକାଂଶ ଉପତ୍ୟକାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣ ଅଙ୍ଗୁର ଚାଷ ହେଉଛି । ବ୍ୟବସାୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ଏହା ସାଫଲ୍ୟମଣ୍ଡିତ ହୋଇପାରିଛି । ଦକ୍ଷିଣ-ଭାରତ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାରିକେଳ, କଦଳୀ ଏବଂ କମଳା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲା । କବି କାଳିଦାସ ଏହାର 'ତାଳତମାଳୀ ବନରାଜୀ ନୀଳା' ତଟଦେଶର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଏବେ ଚନ୍ଦନ ବନରେ ନନ୍ଦନ ବନର ଫଳ ଦେବୋଭୋଗ୍ୟା ଅଙ୍ଗୁର କନ୍ୟାର ବାହୁଲତିକା ବେଷ୍ଟିତ ହୋଇସାରିଲାଣି । ଆକୁମାରୀ ହିମାଚଳ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଏକ ଏବଂ ଅବିଭାଜ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିବାପାଇଁ ହୁଏତ ପ୍ରକୃତିର ଏହା ଏକ ପ୍ରୟାସ !

ଘୋଷଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ଠୋଙ୍ଗାରୁ ଦୁଇଟି ସୁପୁଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗୁର ପାଟିରେ ପକାଇ ଏକ ପ୍ରକାର ତରଳି ଗଲି । ଆହା କି ସ୍ୱାଦୁ ! ବର୍ଣ୍ଣ ବୈଭବରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ଥିଲେହେଁ ଏହାର ରସଗର୍ଭା ଅନ୍ତର୍ଦେଶ ପ୍ରାଣ

ସଞ୍ଜୀବନୀ ସହିତ ତୁଳନୀୟ । ଘୋଷସାହେବଙ୍କ ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞତା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଟିକିଏ ଚାହିଁ ରହିଲି ।

ବିଚରା ଏ ଯେଉଁ ଉପଢୌକନ ଆଣି ପହଞ୍ଚାଇଛନ୍ତି, ତାହାର ପ୍ରତିଶୋଧ କିଭଳି କରାଯାଇ ପାରିବ, ତାହା ହିଁ ମନେମନେ ବିଚାରୁଛି, ଘୋଷ ନୌବାହିନୀ ଅଫିସରଙ୍କ ସହିତ ଟିକିଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁ କରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଥୋଇବା ପାଇଁ ମନେ ମନେ ସ୍ଥିର କଲି । ପରେ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଡବାରେ ରାତି ଅନିଦ୍ରାରେ କଟାଇବି, କିନ୍ତୁ ଘୋଷଦମ୍ପତି ଯେପରି ଏକାଠି ଯାଇ ପାରିବେ, ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ପାଞ୍ଚିଲି । କିନ୍ତୁ ଘୋଷ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ପାଞ୍ଚୁଥିଲେ । ଇଙ୍ଗିତରୁ ଜାଣିଲି, ତାଙ୍କର ପରିକଳ୍ପିତ ପରିକଳ୍ପନାକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ମୋତେ ସାମାନ୍ୟ ପଦେ ଅଧେ ମିଥ୍ୟା କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଆହା ଏଇକଥା ! ସ୍ୱୟଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ 'ନରୋ ବା କୁଞ୍ଜରୋ ବା' କହି ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଭୂମିରେ ଧର୍ମରାଜପଦରୁ ଉଚ୍ଛେଦ ହେବାକୁ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗ-ନିବାସ ପୂର୍ବରୁ କିଛିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ନରକ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ହଉ, ମୋ ଭାଗ୍ୟରେ ପରେ ସ୍ଥାୟୀ ନରକ ନିବାସର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉ ! କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧୁଦମ୍ପତିଙ୍କ କଷ୍ଟ ତାରଣ ପାଇଁ ମିଥ୍ୟା କହିବାକୁ ମୁଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ।

ଘୋଷ ମୋର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ପାଇ ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହେଲେ ! ଗାଡ଼ି କୋଡ଼ାଇକନାଲ ରୋଡ଼ ଛାଡ଼ିଦେଲା । ଅଧଘଣ୍ଟାକ ପରେ ଆଉ ଗୋଟାଏ କଣ ଷ୍ଟେସନରେ ଅଟକିଗଲା । ଘୋଷସାହେବ ତରବର ହୋଇ ଉଠି ମହିଳା ଡବା ଆଡ଼କୁ ଗୋଡ଼ ବଢ଼ାଇଲେ । ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ ବାଦେ ତାଙ୍କଆଡ଼ୁ ଏକ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଆର୍ତ୍ତନାଦ ଭାସିଆସିଲା । ନୌବାହିନୀ ଅଫିସରମାନେ ଚମକି ଉଠିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଘୋଷସାହେବଙ୍କ ଏକ ଧର୍ମ ପରିକଳ୍ପିତ ପରିକଳ୍ପନା ମାତ୍ର ।

ମହିଳା ଡବାରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ହଠାତ୍ ଗୁରୁତର କଲିକରେ ପୀଡ଼ିତା ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କଣ କରିବାକୁ ହେବ ? ନୌ-ବାହିନୀ ଅଫିସର୍‌ମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ଗାଡ଼ି ପୁଣି ଅଧିକା ୧୦ ମିନିଟ୍ ଠିଆ ହେଲା । ଗାର୍ଡ଼ସାହେବ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ମୁଁ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେଲି ଶ୍ରୀମତୀ ଘୋଷ ବହୁକାଳରୁ କଲିକ୍ ପୀଡ଼ିତା । କିନ୍ତୁ ଏ ଅପନ୍ତରରେ ଡାକ୍ତରଖାନା ନାହିଁ । ମଦୁରାରେ ଗାଡ଼ି ପହଞ୍ଚୁ ପହଞ୍ଚୁ ରାତି ଅଧ ହେବ । ସେତେବେଳେ ଯାହା କରାଯିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ କଷ୍ଟ ଲାଘବପାଇଁ ଅନ୍ତତଃ ଘୋଷସାହେବଙ୍କ ନିକଟରେ ଥିବା ଔଷଧହିଁ ବ୍ୟବହାର କରାଯିବ ।

ଗାର୍ଡ଼ସାହେବ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ ମହିଳା ଡବାରେ ଘୋଷଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀମତୀ ଘୋଷଙ୍କ ସହିତ ରହିବା ପାଇଁ ସାଗ୍ରହ ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ ।

ସେତିକରେ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

ତା ପରେ ଘୋଷସାହେବଙ୍କ ସହିତ ଦେଖାହେଲା ବର୍ଲିନର ହୋଟେଲ କେମ୍ପସ୍କିରେ । ଖୁସି ହେଲେ କି ନାହିଁ, କହି ପାରିବି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାହ୍ୟ ସହୃଦୟତାରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ନ ଥିଲେ । ଆମେ ତିନିହେଁ ସିଟି ହଲ ଅଭିମୁଖେ ଚଳିଲୁ । ସେଠାରୁ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ ଦେଖି ଆସିବା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

'ସିଟି ହଲ'ର ବିରାଟ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କକ୍ଷରେ ସେଦିନ ଅନ୍ୟୂନ ୫୦ରୁ ଅଧିକ ବୈଦେଶିକ ସାମ୍ବାଦିକ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଆନ୍ତି । ଆମେମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟର କିଛିକ୍ଷଣ ଆଗରୁ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ବର୍ଲିନ ସମସ୍ୟା ସାଙ୍ଗକୁ ସେତେବେଳେ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀର ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ ମଧ୍ୟ ପାଖେଇ ଯାଇଥାଏ । ଆଜି ମାତ୍ର ପନ୍ଦର ଦିନ ପରେ ଭୋଟ ନିଆଯିବ । ତେଣୁ ବୈଦେଶିକ ସାମ୍ବାଦିକମାନେ ଝିଣ୍ଟିକାପଲ ଭଳି ଜର୍ମାନୀରେ ବ୍ୟାପି ଯାଇଥାନ୍ତି । ପରିସ୍ଥିତି ସରଗରମ ହୋଇ ଉଠିଥାଏ ।

ଜଣେ ମହିଳା ଆମମାନଙ୍କ ଟେବଲରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗ୍ଲାସ୍ ଥୋଇ ଦେଇଗଲେ । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ହେଲେ ହେଁ ବାହାରେ ଯଥେଷ୍ଟ

ଥଣ୍ଡା । ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଜାର୍‌ରେ ଲାଲରଙ୍ଗର ପାନୀୟ ଆଣି ଢାଳି ଦେଇଗଲେ । ଦେଖିଲି, ଅବିଳମ୍ବେ ସମସ୍ତେ ତାହାର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରିବାରେ ମନ ଦେଉଛନ୍ତି । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ସନ୍ଦେହରେ ପଡ଼ିଲି । ପାନୀୟର ଲାଲବର୍ଣ୍ଣ ମୋତେ ସୁରାଶ୍ରେଣୀୟ ଭଳି ମନେ ହେଲା । ତେଣୁ ତାକୁ ଆଉ ସ୍ପର୍ଶ କଲି ନାହିଁ । କିଛି ସମୟ ପରେ ଗ୍ଲାସ ଥୋଇଥିବା ଭଦ୍ରମହିଳା ସେ ଗ୍ଲାସଟି ଉଠାଇ ନେବାକୁ ଆସି ଥଣ୍ଡା ଫ୍ରୁଟ୍‌ଜୁସ୍ ବଦଳରେ କଫି କିମ୍ବା ଚା’ ଭଳି କୌଣସି ଗରମ ପାନୀୟ ଆବଶ୍ୟକ କି ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଜାଣିଲି ଯେ ବର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗୁଁ ଭୟ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନ ଥିଲା । ଅସଲରେ ଆପେଲ ଜୁସ୍ ହିଁ ଦିଆଯାଇଥିଲା ।

ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ଭଦ୍ରମହିଳାଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଇ ଆଉ କିଛି ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲି । କିନ୍ତୁ ସେ କ’ଣ ବୁଝିଲେ କେଜାଣି, ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କପେ ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କଫି ଆଣି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ଇଚ୍ଛା ଥାଇ ମଧ୍ୟ ମନା କରି ଦେଇଥିବାରୁ ମନରେ ଯେଉଁ ଖୁଣ୍‌ଖୁଣିଆ ଭାବ ଥିଲା, ତାହା ଦୂର ହୋଇଗଲା ।

ମେୟର ଶ୍ରୀ ଉଇଲି ବ୍ରାଣ୍ଟ ଓ ତାଙ୍କ ଘରୋଇମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀସାଲ୍‌ଜୋର କିଛି ସମୟ ପରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ସହିତ କରମର୍ଦ୍ଦନ ପର୍ବ ଶେଷକରି ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷମାଣ ସାମ୍ବାଦିକମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନବାଣର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଜଣେ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ—“ଆପଣଙ୍କ ଦଳ ଏସ୍.ପି.ଡ଼ି. (ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସମାଜବାଦୀ) ଦଳ ଯଥାର୍ଥରେ କି ଜୟଲାଭ କରିବ ବୋଲି ଆପଣ ଆଶାବାନ୍ଧି ଏ ନିର୍ବାଚନରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରୁଛନ୍ତି ?” ବ୍ରାଣ୍ଟ୍‌ଙ୍କ ମୁହଁରେ ସ୍ମିତହାସ୍ୟରେଖା ଫୁଟିଉଠିଲା ।

ଯାହା ବୁଝାଇ କହିଲେ, “ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ଜୟଲାଭ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ନିର୍ବାଚନ ସାଗର ପାର ହେବାପାଇଁ ବାହାରି ନାହୁଁ । ଚାନ୍‌ସଲରଙ୍କ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଡେମୋକ୍ରାଟିକ ଦଳ ଯେପରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠତା ହାସଲ କରି ନ ପାରନ୍ତି ତାହା ହିଁ ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଜର୍ମାନୀର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତି ଯାହା, ସେଥିରେ

ଏ ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ମିଳିତ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଗଢ଼ାଯିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ବୋଲି ଆମମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ।”

ଅନ୍ୟ ଜଣେ ସମାଜବାଦୀ ଦଳର ଲକ୍ଷ୍ୟ କଥା ଉଠାଇ ଉଭୟ ଜର୍ମାନୀର ମିଳନ ପାଇଁ କି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ବୋଲି ପଚାରିଲେ ।

ନିର୍ବାଚନବେଳେ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନଟି ଯଥେଷ୍ଟ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ଜର୍ମାନୀର ସାଧାରଣ ଭୋଟଦାତା ଦେଶ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ରହୁ—ଏହା ଆଦୌ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ଉଭୟ ଜର୍ମାନୀର ମିଶ୍ରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ କାମ୍ୟ ।

କିନ୍ତୁ ମେୟର ଶ୍ରୀ ବ୍ରାଣ୍ଟ୍ ଯେଉଁ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ସେଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ ଦଳ ଉଭୟ ଜର୍ମାନୀର ମିଶ୍ରଣ ପ୍ରତି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଅପେକ୍ଷା ବର୍ଲିନ ସହରଟି ଯେପରି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କ ଗ୍ରାସରେ ନ ପଡ଼େ, ସେଥିପ୍ରତି ଅଧିକ ସତର୍କ ରହିବା ଉଚିତ ମନେକରନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଜର୍ମାନୀର ମିଶ୍ରଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜନୈତିକ ଦଳ ଭଳି ତାଙ୍କ ଦଳର ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ସାମ୍ବାଦିକ ମହଲରେ ମୃଦୁ ଗୁଞ୍ଜନର ଢେଉ ଖେଳିଗଲା । ଜଣେ କାନାଡ଼ିୟାନ ସାମ୍ବାଦିକ ଟିପ୍ପଣୀ କଲେ—Berlin wall a blessirg in disguise for the S. P. D.

ମର୍ମଟା ହେଲା—ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭ ଏତିକବେଳେ ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନକୁ ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରିବାପାଇଁ ଯେଉଁ ପାଚେରି ଉଠାଇଛନ୍ତି, ତାହା ବ୍ରାଣ୍ଟଙ୍କ ସମାଜବାଦୀ ଦଳ ପକ୍ଷରେ ଏକ ‘ଛଦ୍ମବେଶୀ ସୁଯୋଗ ।’ ଏ ପାଚେରି ଟେକିବା ଛାଣ୍ଡ ମୂଳରେ କୁଆଡ଼େ ଆଡ଼େନରଙ୍କୁ ହରାଇ ଦେବାର କୌଶଳ ରହିଛି । ଲୋକେ ଭାବିବେ, ବିଚରା ବ୍ରାଣ୍ଟ୍ କେତେ ହଟହଟା ବା ନ ହେଉଛି । କିଛି ନ ହେଲେ ଅନ୍ତତଃ ଭୋଟଦେଇ ତାଙ୍କ ଦଳକୁ ଜଣାଇ ଦିଆଯାଉ ।

କାରଣ ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭ ମନେକରନ୍ତି, ବ୍ରାଣ୍ଟ୍ ପଦ ଜିଣନ୍ତି, ତା ହେଲେ ଜର୍ମାନୀ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ସହିତ ମିଳାମିଶା ଆଲୋଚନା ସହଜ ହେବ, କିନ୍ତୁ ଆଡ଼େନର ଜିଣିଲେ ସେ ଆଶାନାହିଁ ।

ଅନ୍ୟ ଜଣେ ସାମ୍ବାଦିକ ଷ୍ଟୁଟଗାର୍ଟ ସହରରେ ଦେଖିଆସିଥିବା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଚାରପତ୍ର କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ । ସେଥିରେ ଆଡ଼େନର ଓ ବନ୍‌ସ୍ଥିତ ସୋଭିଏଟ୍ ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତଙ୍କ ଭିତରେ ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନ ହୋଇଥିବା କେତେଖଣ୍ଡ ଚିଠିର ମର୍ମ କୁଆଡ଼େ ଦିଆଯାଇଥିଲା ।

ଆଡ଼େନର ଏକପ୍ରକାର ବେହୁସ୍ ହୋଇ କହୁଥିଲେ—“ହେ ରୁଷ ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ, ଭଲ ମୋ ପ୍ରତି ଟିକିଏ ଦୟାକର । ଏତିକିବେଳେ ଖ୍ରୁଶ୍ଚେଭଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖରୁ ମୋତେ ଦିପଦ ଗାଳି ଶୁଣାଇ ପାରିଲେ ନିର୍ବାଚନ ବୈତରଣୀ ପାର ହେବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅତି ସହଜ ହୁଅନ୍ତା ବୋଲି ଆପଣ ତ ନିଶ୍ଚୟ ଠଉରେଇ ପାରୁଥିବେ । ସେତିକି ଭଲ କରନ୍ତୁ !”

ଏସବୁ ବିଷୟବସ୍ତୁର କେତେଦୂର ସତ୍ୟତା ଥିଲା ତାହା ଜାଣିବା ଆମ ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟକର । କିନ୍ତୁ ନିର୍ବାଚନ ଆଳରେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଏ ଯେଉଁ ଆକ୍ଷେପ, ତାହା ସେତେବେଳେ ଜର୍ମାନୀର ଅଧିକାଂଶ ସାମୟିକ ପତ୍ରରେ ସ୍ଥୂଳ ଅକ୍ଷରରେ ଖୋଲାଖୋଲି ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହେଉଥିଲା । ଯିଏ ଯେତେ ପରିମାଣ ରୁଷିଆର ବିରାଗଭାଜନ ହେବ; ସିଏ ସେତେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ସହାନୁଭୂତିର ପାତ୍ର ହୋଇ ପାରିବ । ଏହା ହିଁ ସେତେବେଳେ ସାଧାରଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ତେଣୁ ବର୍ଲିନରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନଙ୍କର କାନ୍ଥ ଉଠାଇବା ଘଟଣା ଯୋଗୁଁ ଆଡ଼େନରଙ୍କ ଦଳ ଉଇଲି ବ୍ରାଣ୍ଟ୍ ଅଧିକ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇ ଉଠିବେ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା କରି ବସିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା ।

ଜର୍ମାନୀରେ ନିର୍ବାଚନ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ବ୍ୟାପକ ଉଦ୍ୟମ ଚାଲିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଲିନ ସହରରେ ତାହାର କୌଣସି ସ୍ୱରଶବ୍ଦ ଶୁଣା ଯାଉ ନ ଥିଲା । ବସ୍ତୁତଃ ଏ ନିର୍ବାଚନରେ ବର୍ଲିନର ୨୨ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀ ଭାଗ ନେଉ ନ ଥିଲେ । ପଶ୍ଚିମ-ବର୍ଲିନକୁ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀର ଇଲାକାଭୁକ୍ତ ବୋଲି କୁହା-

ଯାଉଥିଲେ ହେଁ ନୌ-ଶକ୍ତି ଚୁକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ତାହା ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ କରିଛି । ମେୟର ଉଇଲ୍‌ବ୍ରାଣ୍ଟ୍ ଏହି ନଗର-ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଭାବରେ ଶାସନ ଚଳାଉଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଅଛି । ସେମାନଙ୍କୁ ସିନେଟର କୁହାଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଜଣେ ଜଣେ ସିନେଟରଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଛି । ବନସ୍ଥିତ ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀର ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟକୁ ବର୍ଲିନରୁ ସଭ୍ୟ ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । କେତେଜଣ ପ୍ରତିନିଧି କେବଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ ଭାବରେ ସେଠାରେ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମ-ଜର୍ମାନୀ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଯେଉଁ ଆଇନ ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ, ତାକୁ ପୁଣି ଥରେ ବର୍ଲିନ କର୍ପୋରେସନ ବୈଠକରେ ଧାର୍ଯ୍ୟ କରାଇବାକୁ ପଡ଼େ । ନଚେତ୍ ସେ ସବୁ ଆଇନ ବର୍ଲିନ ସହରରେ ଲାଗୁ ହୋଇ ପାରେନାହିଁ ।

ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ ବର୍ଲିନ ଶାସନ ପରିଚାଳନାର ଆର୍ଥିକ ଦାୟିତ୍ୱ ବନ୍ ସରକାର ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ବାର୍ଷିକ ମୋଟା ଗ୍ରାଣ୍ଟ୍ ଆକାରରେ କର୍ପୋରେସନ ଟଙ୍କା ପାଉ ନ ଥିଲେ ହୁଏ ତ ନଗର-ରାଷ୍ଟ୍ରର ଭିତ୍ତି ସୁଦୃଢ଼ ରହିବା କଷ୍ଟକର ହୁଅନ୍ତା ।

ଜର୍ମାନୀ ନିର୍ବାଚନରେ ଏହି ଦଳଗତ ବାଦାନୁବାଦ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ମୋ ମନରେ ଭାରି କୌତୂହଳ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥାଏ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପଦିନ ହେଲା ଓଡ଼ିଶାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ନିର୍ବାଚନ ଶେଷ ହୋଇଛି । ମୋର ଧାରଣା ଥିଲା, ମୋ ନିର୍ବାଚନ ବେଳେ ଆମ ଦେଶରେ ଯେଉଁଭଳି ନିମ୍ନ ଧରଣର ପରିପ୍ରଚାର ହୁଏ, ତାହା ହୁଏ ତ ଅନ୍ୟ କ୍ୱାପି ନ ଥିବ । ବିଶେଷତଃ ୟୁରୋପୀୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ତାହାର ଚିହ୍ନବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁ ନ ଥିବ । ଏସବୁ ଦେଶର ଲୋକେ ଶତକଡ଼ା ଶହେ ଶିକ୍ଷିତ । ସେଥିରେ ପୁଣି ଗଣତନ୍ତ୍ରର ମହତ୍ତ୍ୱ ଏମାନେ ଆଜି ନୁହେଁ, ବହୁକାଳରୁ ଭଲଭାବରେ ବୁଝିଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ନୀତି ଓ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ନିର୍ବାଚନରେ ଚରମ ସଂଯମ ଆଚରଣ କରୁଥିବେ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ଅବସ୍ଥା ଭିନ୍ନ ଦେଖିଲି । ବରଂ ଭାରତବର୍ଷ ଅପେକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କୁତ୍ସା ପ୍ରଚାରରେ ଏଠାର ଲୋକେ ଟିକିଏ ଉପରେ ଅଛନ୍ତି ।

ଆମ ଦେଶରେ ନିର୍ବାଚନ ବେଳେ ଉଭୟ ଦଳର ତଳପାହ୍ୟା କର୍ମୀମାନେ ହିଁ କୁତ୍ସାମୂଳକ ପ୍ରଚାରକୁ ଅସ୍ତ୍ରରୂପେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ଉପର ପାହ୍ୟାରେ କେବଳ ତାହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଆଉ ତାହା ଅତି ଜଘନ୍ୟ ଧରଣର ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଉତ୍କୋଚର ପ୍ରଚଳନ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପକ । ଅବଶ୍ୟ ଆମଦେଶରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପଇସାର ଯେଉଁଭଳି ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ହୁଏ, ଏଠାରେ ପ୍ରାୟ ତାହା ହୁଏନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭୋଟଦାତାମାନଙ୍କୁ ହାତ କରିବା ପାଇଁ ନାନା କିସମର ଉପଢୌକନ ଦିଆଯିବା ପ୍ରଥା ରହିଛି । ଏଥିରେ ଲୁଚଛପା କାରବାରର କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ ।

ଜର୍ମାନୀରେ ଭୋଟଦାତାଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଭୋଟଦାତ୍ରୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ । ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଶତକଡ଼ା ୫୫ ଭାଗ । ସୁତରାଂ ଯେଉଁ ପକ୍ଷ ମହିଳାମାନଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି, ମୁଖ୍ୟତଃ ସେହିମାନଙ୍କ ଗଳାରେ ଜୟମାଲ୍ୟ ପ୍ରଲମ୍ବିତ ହୁଏ ।

ଜଣେ ସାମ୍ବାଦିକ ମଫସଲ କେନ୍ଦ୍ରମାନଙ୍କରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା କେତେଖଣ୍ଡି ଗ୍ରାମୋଫୋନ ରେକର୍ଡ ବାହାର କରି ଆମମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ । ଛୋଟ ଟ୍ରାଞ୍ଜିଷ୍ଟର ଯୁକ୍ତ ରେକର୍ଡ ପ୍ଲେଆରରେ ତାହା ବଜାଇବାରୁ ରେକର୍ଡର ଗୋଟିଏ ପଟରେ ଚ୍ୟାନସ୍‌ଲର ଆଡ଼େନରଙ୍କ ଭୋଟ ଭିକ୍ଷାମୂଳକ ଏକ ନିବେଦନ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପଟରେ ସଙ୍ଗୀତର ମୂର୍ଚ୍ଛନା ନିନାଦିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଏହି ରେକର୍ଡ କୁଆଡ଼େ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ମାଗଣା ବିତରିତ ହେଉଥିଲା ।

କେବଳ ଯେ ଚ୍ୟାନ୍‌ସେଲର ଆଡ଼େନରଙ୍କ ଦଳ ପ୍ରଚାର ନିମନ୍ତେ ଏହି କୌଶଳ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ନିର୍ବାଚନ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବା ଅଧିକାଂଶ ଦଳ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ 'ଅମୋଘ ଅସ୍ତ୍ର'ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଆଲୋଚନା ସଭାମାନଙ୍କରେ ଜଳଖିଆ ପୁଡ଼ିଆ ବାଣ୍ଟିବା ଏକ ସାଧାରଣ କଥା । ସେ ସବୁ ପୁଡ଼ିଆର ବିଚିତ୍ର ଆଭରଣ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ

ଲୋଭନୀୟ । ଛବେ ଛବେ 'ଦାତା' ଦଳ ପକ୍ଷରୁ 'ଗ୍ରହୀତା'ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୁଳ ନିବେଦନର ଚିହ୍ନ ଅଙ୍କିତ ।

“ବନ୍ଧୁ ଓ ବାନ୍ଧବୀଗଣ ! ଭୁଲିଯାଅ ନାହିଁ । ପୃଥିବୀରେ ଯଦି ଆପଣମାନଙ୍କର କେହି ଯଥାର୍ଥ ବନ୍ଧୁ ଥାଆନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ସେମାନେ କିଏ ଜାଣନ୍ତି ତ ? ଭଲଭାବେ ଚିହ୍ନି ରଖିଥାଅ - ଆମଛଡ଼ା ସେମାନେ ଅନ୍ୟ କେହି ନୁହନ୍ତି । ଭୋଟ୍ ଦେଲବେଳେ ଦେଶସେବାର ଏକଗୁଟିଆ ବ୍ରତ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଆପଣମାନଙ୍କର ଏହି ଅଧମ ସେବକ ଦଳକୁ ଭୁଲନ୍ତୁ ନାହିଁ ।”

କେବଳ ଜଳଖିଆ ପୁଡ଼ିଆ ନୁହେଁ, ଚାହା-କଫି ବିତରଣ ନାମରେ କପ୍ ପ୍ଲେଟ୍ ସମେତ ଉପହାର ଦିଆଯାଏ ।

ସେତେବେଳକୁ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ନିର୍ବାଚନ ଶେଷ ହୋଇ ବର୍ଷେ ବିତିଯାଇ ଥିଲେହେଁ କେତେକ ସମ୍ବାଦପତ୍ରରେ କେନେଡ଼ିଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରାଣ୍ଟଙ୍କ ତୁଳନାମୂଳକ ଆଲୋଚନାମାନ ବାହାରୁଥାଏ ।

“କେନେଡ଼ି ଜିଣିଲେ କାହିଁକି ?” ଗୋଟିଏ ସାମୟିକ ପତ୍ର ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେଇ ଦର୍ଶାଇଥାଏ—“ମା’ ଷଷ୍ଠୀଙ୍କ କୃପାରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପୁତ୍ର-ସନ୍ତାନ ନିର୍ବାଚନର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେଲା । ତା’ପରକୁ କେନେଡ଼ି ମଧ୍ୟ ବିଜୟଶ୍ରୀ ମଣ୍ଡିତ ହେଲେ । ଏତିକିବେଳକୁ ବ୍ରାଣ୍ଟଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପୁଅ ହୋଇଛି । ସୁତରାଂ ନିର୍ବାଚନରେ କେନେଡ଼ିଙ୍କ ଭଳି ଇଏ ମଧ୍ୟ ଜିଣିବେ ।”

ବ୍ରାଣ୍ଟ୍ ବିରୋଧୀ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସାମୟିକ ପତ୍ର ହୁଙ୍କାର ଦିଏ—“ଥୟ ଧର, ଆଡ଼ନର ବୁଢ଼ାହେଲେ କଣ ହେଲା, ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ଜର୍ମାନୀ ଲୋକଙ୍କ ସେବାପାଇଁ ପୁତ୍ରେଷ୍ଟି ଯଜ୍ଞ କରିବା ନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ।”

ବ୍ରାଣ୍ଟ ଗତ ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ଦେଶରୁ ପଳାଇ ଯାଇ ସୁଇଡେନରେ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ରହିଥିଲେ । ନିର୍ବାଚନ ପ୍ରଚାରରେ ସେହି ଘଟଣାଟି ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛି । ଦେଶରେ ବିପତ୍ତି ଦେଖାଦେଇଥିଲାବେଳେ

ବ୍ରାଣ୍ଟ୍‌ଙ୍କ ଦେଖା ନ ଥିଲା । ଏହାକୁ ଅତିରଞ୍ଜିତ ଆକାରରେ ଭୋଟଦାତାମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ଡେମୋକ୍ରାଟ ଦଳ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ପାଇଁ କେତେ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତ, ତାହା ବହୁ ପ୍ରଚାରପତ୍ର ଓ ସାମୟିକ ପତ୍ରର ପୃଷ୍ଠା ଉଲଟାଇଲେ ସୂଚିତ ହୁଏ ।

ଆଡେନାଉରଙ୍କ ଦଳ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବ୍ରାଣ୍ଟ୍‌ଙ୍କ ସମାଜବାଦୀ ଦଳର ଏକ ଅଭିଯୋଗ—ଏହି ଦଳଟିକୁ ଭୋଟଦେଲେ ପୁଣି ଦେଶରେ ଏକ ନୂଆ ନାଜୀବାଦ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ଜର୍ମାନୀର ପୁଞ୍ଜିପତିମାନେ ଠୁଳ ହୋଇ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ-ଡେମୋକ୍ରାଟ ଦଳକୁ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । ନାଜୀବାଦୀରୁ ଏମାନଙ୍କର ଆସ୍ଥା କମିଯାଇ ନାହିଁ । ହୁଏ ତ ଏମାନଙ୍କ ଶାସନରେ ଲୋକଙ୍କ ଅର୍ଥନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ଭଲ ହେବ, କିନ୍ତୁ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଏ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ବାଚନର ମୂଳ ପ୍ରେରଣା ସ୍ରୋତ ହେଉଛି ପଇସା । ବିନା ପଇସାରେ କିଛି ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ରାସ୍ତାର କଡ଼ର ପ୍ରତି ତାର ଓ ବତୀ ଖୁଣ୍ଟରେ ନିର୍ବାଚନ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ନେତାମାନଙ୍କର ବିରାଟକାୟ ରଙ୍ଗୀନ ଚିତ୍ରମାନ ମରାଯାଇଛି । ଏହାଛଡ଼ା ବହୁ କିସମର ପ୍ରଚାରପତ୍ର । ବ୍ରାଣ୍ଟଙ୍କ ସମାଜବାଦୀ ଦଳର ଜଣେ ମୁଖପାତ୍ର ଆମକୁ କହିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ଦଳ ନିର୍ବାଚନ ଖର୍ଚ୍ଚ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଅର୍ଥାଭାବରେ ଗୁରୁତର ଭାବରେ ପୀଡ଼ିତ । ଭୋଟଦାତାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୩କୋଟି ୭୧ଲକ୍ଷ । ଅନ୍ୟୁନ ଶତକଡ଼ା ୫୫ ଭାଗ ନିର୍ବାଚନରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ଅଥଚ ଆମଦଳର ପାଣ୍ଠିରେ କୋଟିଏ ମାର୍କ (ପ୍ରତି ମାର୍କ ୧୨୫ ନୂ.ପ. ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାୟ ସମାନ) ମଧ୍ୟ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଡେମୋକ୍ରାଟ ଦଳ ଆମର ପାଞ୍ଚଗୁଣ ଅଧିକ ପାଣ୍ଠିର ମାଲିକ ।

ବ୍ରାଣ୍ଟ ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ନେହରୁଙ୍କର ଜଣେ ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ । ଜର୍ମାନୀ ରାଜନୀତିରେ 'ନେହରୁ'ଙ୍କ ଭଳି କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ 'ଜୟପ୍ରକାଶ ନାରାୟଣ' ଅଛନ୍ତି । ଜଣେ ସାମ୍ବାଦିକ ବନ୍ଧୁ କହିଲେ ଯେ ଜର୍ମାନୀର ଜୟପ୍ରକାଶ ହେଉଛନ୍ତି ବର୍ଲିନର ମେୟର ବ୍ରାଣ୍ଟ । ବୋଧହୁଏ

ତା'ଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତି ବହୁ ପରିମାଣରେ ସତ୍ୟ । ହୁଏତ ତାଙ୍କ ହାତରେ ଶାସନ କ୍ଷମତା ଦେଲେ ଦିନେ ସେ ଜର୍ମାନୀର ଜବାହରଲାଲ ରୂପରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିବେ ।

ବ୍ରାଣ୍ଟଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ, ନେହରୁଙ୍କ ମଧ୍ୟସ୍ଥତାରେ ହିଁ ବର୍ଲିନ୍ ସମସ୍ୟାର ଯଥାର୍ଥ ସମାଧାନ ସମ୍ଭବ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରାକ୍‌କାଳରେ ହିଟ୍‌ଲରଙ୍କ ନାଜୀ ସରକାର ପଣ୍ଡିତ ନେହରୁଙ୍କୁ ଜର୍ମାନୀ ପରିଭ୍ରମଣରେ ଆସିବା ପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଇଟା'ଲୀରୁ ମୁସୋଲିନୀଙ୍କ ଫାସିଷ୍ଟ ସରକାର ମଧ୍ୟ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପଣ୍ଡିତ ନେହରୁ ଏ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ମାନବତାର ଧ୍ୱଂସ ପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧ ଆୟୋଜନରେ ନିଜ ନିଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ବିନିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି, ବାହୁବଳରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ଯେଉଁମାନଙ୍କର ପରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ପଡ଼ୋଶୀ ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରତି ଯେଉଁମାନଙ୍କର ତିଳେ ହେଲେ ସମ୍ମାନ ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା-କରି ଜର୍ମାନୀ ଓ ଇଟାଲୀ ପରିଦର୍ଶନରେ ଯିବା ନୀତିବାଦୀ ନେହରୁଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନ ଥିଲା । ନୂତନ ଜର୍ମାନୀର ଯୁବକଗୋଷ୍ଠୀ ନେହରୁଙ୍କ ଏହି ଦୃଢ଼ତାକୁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପାଶୋରି ପାରିନାହାନ୍ତି ।

'ସିଟିହଲ୍'ରୁ ଫେରିଲାବେଳକୁ ଦିନ ୧୨ ଟା ବାଜି ସାରିଲାଣି । ରାସ୍ତାର କୌଣସି ଏକ ରେସ୍ତୋରାଁରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ ପର୍ବ ଶେଷ କରି ପୂର୍ବ-ବର୍ଲିନ ପରିଦର୍ଶନରେ ଯିବାପାଇଁ ଆମେମାନେ ସଜବାଜ ହେଲୁ ।